

ANALECTA
ORDINIS S. BASILII MAGNI

A. D. 1933-1934-1935

TOMUS VI. Fasc. 1-2

ЗАПИСКИ
ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

ТОМ VI. Вып. 1-2

НАКЛАДОМ РЕДАКЦІЇ „ЗАПИСОК ЧСВВ.“ / ЛЬВІВ 1935
ВИДАВЕЦЬ І РЕДАКТОР: о. ЙОСАФАТ ІВАН СКРУТЕНЬ ЧСВВ.

„ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ В.“

Виходять покищо неперіодично, під загальним проводом і за редакцією о. Йосафата Івана Скрутеня ЧСВВ., при ближчій участі визначних наукових сил у краю і поза його межами. Видання присвячене студіям з різних галузей історіо-знавства церковного та чернечого життя. Кожний випуск обнімає найменше 112 сторін друку великої вісімки. Чотири випуски становлять один том, без огляду на протяг часу, в якому вони появляються. В усіх справах, редакційних і адміністраційних, треба адресувати: »Записки ЧСВВ.« — Львів. Жовківська 36. На ту ж адресу треба теж присилати всі матеріали, книги і періодичні видання, призначені для обміну і для бібліографічного відділу. Технічні і фінансові обставини видання не дозволяють Редакції посилати коректуру авторам; тому вона просить надсилати рукописи викінчені, виразно писані, по змозі машинкою і на одній стороні.

„ANALECTA ORDINIS S. BASILII M.“

Prodeunt in praesenti ut opus imperiodicum, cura et studio P. Josaphat Joannis Skruteń OSBM., collaborantibus viris apud Ucrainam nationem necnon apud alias gentes studiis et doctrina eximiis. Quod opus, magni sane laboris et gravium hisce temporibus expensarum, optamus acceptum fieri praesertim apud exteros omnes, qui orientalibus et slavicis rebus incumbunt. In singulis periodici fasciculis ex ordine sequentes tituli referuntur: I. Articuli. II. Documenta et Collectanea. III. Miscellanea. IV. Bibliographia. Singuli fasciculi constant ad minimum 112 paginis in-8°, quorum quattuor tomum efficiunt prodeuntque in lucem temporis intervallis non accuratius determinatis. Redactionem administrationemque quae spectant, dirigantur ad: »Analecta OSBM.« — Lwów, Żółkiewska 36 (Polonia). Huc mittantur quoque omnes libri editionesque periodicae destinatae recensionem aut reciprocae commutationi. Libros et commentarios breviter adnuntiabimus quorum singula tantum nobis missa fuerint exemplaria, quorum autem bina, etiam recensebimus. Scripta admittuntur quaecumque lingua europea exarata. De versione in Ucrainum, pro illis quibus placeat, nos curabimus.

ЗМІСТ вип. 1-2

I. СТАТТІ

	Сторона
С. ФЕДОРОВ. Боротьба за межі в степовій спархії XIII-XIV ст.	1
Д. ОЛЯНЧИН. До історії торгівлі Руси-України з Балтикою, зокрема ж Стародуба з Кенігсбергом наприкінці XVII й поч. XVIII ст.	16
І. КРИПЯКЕВИЧ. З історії міста Жовкви	40
М. ГОЛУБЕЦЬ. Зарання дослідів над українським вляним будівництвом	
М. АНДРУСЯК. Бо за єпископську катедру	

Продовження змісту на третій

INDEX fasc. 1-2

I. ARTICULI

	Pagina
S. FEDOROW. Luctamen de confinibus in locorum desertorum dioecesi saec. XIII-XIV	1
D. OLANCZYN. Quaedam mercaturam inter Ruś-Ucrainam et regiones Balticas spectantia, praesertim vero inter Starodub et Koenigsbergum ad finem XVII et initium XVIII saeculi	
J. KRYPIAK. Z historii miasta Żółkiew	

2-й вип

Сергій ФЕДОРОВ/Прага

БОРОТЬБА ЗА МЕЖІ В СТЕПОВІЙ ЕПАРХІЇ XIII-XIV СТ.

ПЕРЕД незначної кількості пам'яток старовинного українського церковного права, час залишив нам дві грамоти митрополитів київських і всієї Русії православному населенню, яке у XIII-XIV в. залюднювало так званий Червлений Яр, місцевість по рікам Іловлі, Відмедиці, Хопру та Великій Вороні, припливам лівого боку ріки Дону. Ті грамоти досить яскраво освітлюють нам один з моментів боротьби тамошнього люду проти рязанської надвлади у церковному життю Донщини. Разом з невеликою кількістю літописних уривків про

ті чи інші події на цих теренах та про справи, що дотикають епархіального тамошнього архієрея, єпископа сарайського, вони дають можливість відновити нам картину заселення тієї місцевості староруським людом, його суспільного устрою, церковного і громадського життя та симпатій до тієї чи іншої влади.

Старовинна наша і московська історія не уділяли багато уваги цьому краєві; вони мали інші завдання й інтереси, головню місцевого характеру і не могли уважно займатися краєм, який лежав далеко поза державними кордонами литовської держави та московської системи удільних князівств, за Диким Полем, на теренах, де цілком необмежено панувала влада ханів Золотої Орди, що кочувала у безпосередній близькості.

Згідно з традиціями літописною, а потім і Степенної книги, краї, котрі находилися під чужою владою рахувалися відірваними від корінного руського пня і на населення його та його долю не зверталось майже жадної уваги. Населення було таким же чужим для літописців, як і були чужими ці краї. Це було цілком у дусі того часу. »Меч мусів відкривати вічі історії, бо мужів, які займалися б тоді історією з ласки до науки, не розуміючи ще істоти космополітизму, ще не було«, казав будитель чеського народу Палацький. »Взагалі старійші європейські народи тільки тоді виринали у світі історії, коли починали безпосередньо дотикатися її старійших пістунів, головним чином зі зброєю у руці, або коли на них мусів бути накинений порядок від властолюбивих сусідів«. Це саме абсолютно точно відповідає і у відношенні до населення Донщини, яке було відділене від кордонів литовсько-русського князівства та Московщини сотками верств Дикого степу.

У поглядах старої московської історіографії, населення, хоч і споріднене по мові і релігії, але яке не спричинилося до консолідації земель »русских« та у процесії »собиранія« її не йшло поруч з собирателями, було менше цінне і йому не треба було уділяти багато уваги. Пізніше прийшла старо-московська теорія, збудована російським вченим Устряловим. Вона вже давала місце рівноцінне усім »русским«

племенам, але в неї панував дух служби «єдиному руському» народові і його унітарній державі. Загально-російський націоналізм силкувався нівелювати усі різноманітності прояву життя окремих руських племен і вільно, або невільно, переглядав через ті риси, які не підходили до його метод будови «єдинства руського народа».

Згадку про вище названі грамоти ми досить часто зустрічаємо у різних історіях «Русской» Церкви, або у розвідках про сарайсько-подонську епархію, але їх ніколи там не розбирається критично, хоч на них робиться висновки про неситство сарайських єпископів, буцім то побуджуєму бідністю їх епархії, та про поширення державних рязанських володінь на південь. Нам же ці грамоти, у звязку з перипетіями церковного життя на північному Кавказі і вся справа, якої вони торкаються, уявляються інакше і відповідно до сього ми приходимо до інших висновків.

Низше ми наводимо сам зміст цих грамот: перша, писана грецькою мовою, була видана митрополитом Теогностом, греком з роду, що перший переїхав на Московщину і займав катедру поміж 1328-1353 р. Друга грамота митрополита св. Алексія, українця по походженню, з волинських бояр, який надіслав цю грамоту на Дін біля 1360 р.

«Благословеніе Теогноста, митрополита всея Руси, к'я дѣтямъ моимъ, к'я баскакомъ и к'я сотникомъ, и к'я игуменомъ и попомъ, и ко всѣмъ крестьяномъ Червленого Яру и ко всѣмъ городомъ по Великую Ворону.

Молюся Богови да будете душою и тѣломъ добри здорови и да сполнивали бы есте заповѣди Божии имѣли бы есте любовь к'я ближнему своему и к'я всѣмъ милостыню по силѣ, правду, цѣломудріе, исповѣданіе грѣховъ своихъ да наслѣдницы безконечнаго царствія Божія будете! Вѣдайте, дѣти, занеже многажды рѣчи и мятежъ былъ промежи двема владыкама, рязанськимъ и сарайскимъ, про передѣлъ ть, и послалъ былъ язъ, к'я вамъ игумена своего, да разсмотритъ по правдѣ чій передѣлъ будетъ и по того же игумена послушьству далъ есмь былъ грамоту владыцѣ Сарайскому Аѳанасію. Нынѣ же пріѣхалъ ко мнѣ владыка рязанскій съ клирошаны своими и привезлъ мнѣ грамоту брата моего Максима митрополита, а другую грамоту брата моего Петра митрополита и управливають владыку рязаньского и велятъ ему держати всего передѣла того по Великую Ворону; и явилъ мнѣ и третью грамоту владыки сарайского Софонія, какъ то ся отступилъ того передѣла, что ся ему не вступати, занеже не сарайскихъ передѣлъ, но рязаньскій. И си вся, язъ нынѣ видѣвъ, разсудилъ есмь по тѣмъ грамотамъ братьи моеи митрополитовъ, что держати владыцѣ рязаньскому всего передѣла того по Великую Ворону; а владыцѣ сарайскому не надобѣ вступатися; и далъ есмь владыцѣ рязаньскому Кюрили, грамоту правую, какъ то и братья моя дали митрополиты, и вы имѣйте к'я нему любовь и всяко послушанье и покоренье и исполняйте все, елико глаголетъ вамъ душеполезная и спасенная. А что будетъ церковная пошлина и то ему давайте по давнему, по церковному обычаю. А милость Божья и святой Богородицы и мое благословенье да будетъ съ вами».

Друга є такого змісту:

«Благословеніе Алексія митрополита всея Руси к'я всѣмъ крестьяномъ обрѣтаючися въ предѣлѣ Червленого Яру и по карауломъ возлѣ Хопоръ до Дону, попомъ и дьякономъ, и к'я баскакомъ и к'я сотникомъ и к'я бояромъ. Молюся Богови и Святой Богородици, да будете душою и тѣломъ вси добри, здорови, да исполняли бы есте заповѣди Божья; глаголетъ бо Христось: «имѣя заповѣди моя и соблюдетъ я, той есть любяй мя». Да возлюблени будете отъ Христа, исполняйте заповѣди его: имѣйте вѣру праву к'я святой и единосущной Троици, въ нуже креститесь, любовь и миръ другъ к'я другу, правду, цѣломудріе милостыню, исповѣданье грѣховъ своихъ. Ибо Господь Богъ Іисусъ Христось тако реклъ своимъ ученикомъ и апостоломъ: «шедше въ весь миръ, проповѣдайте евангеліе всей твари; иже вѣру иметъ и крестится спасенъ будетъ, а не вѣруяй осудится». И паки ту же благодать далъ имъ и власть «елико аже свяжете на земли (грѣхъ ради чловѣчскихъ) связаны будутъ на небесѣхъ; елико аще раз-

Подоння XIII-XIV в. маємо у XVII-XVIII в., коли Військо донське від часу заснування вороніжської єпархії та причленення території Війська до неї, боролось десятки років проти єпископа, якому не допомагали і численні скарги у святійший синод, на невизнання його влади і недопущення його до церковного правління Доном. Характеристичне те, що при об'їзді верхніх донських округів, єпископові наказано було брати численний конвой драгунів, на випадок ворожої діяльності козаків. Тим єпископом був канонізований пізніше московською церквою єпископ Митрофан Воронежський. З наказу військового отамана, генерала Іловайського, на кінці першої чверті XIX ст., протопоп черкаського собору був забитий у колодки та посаджений до в'язниці за те, що посмів проводити розпорядження єпархіального архієрея. Місцева влада і місцеве населення Донщини постійно боролися проти московського втручання у своє внутрішнє церковне життя і лише непереможна сила Москва поборювала опір і навязувала свої порядки. А за церковними порядками Москва пересувала і політичні, через що Військо донське не раз входило і до явного конфлікту з московським патріархом. Козачий парламент у XVII в. двічі забороняв поминати по церквах на Донщині патріярше та царське ім'я і саме Військо діждалося відлучення від церкви за політичну неслухняність.

Не дивлячись на вперту боротьбу донців у XIII-XIV в. літописна московська традиція так і наклала на донців печатку «рязанського» їх походження. Никонівський літопис казав про донсько-козачий город «Урюпин» як про рязанський, а самі донці згадуються під роком 1444 як «козаки рязанські». Однак самі донці рішуче відкидають цю рязанську традицію і політично признаються до традиції тмутороканської, а національно до старовинної подонської Руси, що в 1918 р. зазначив і донський військовий отаман ген. Краснов у листі до цесаря Вільгельма. Й така розв'язка цілком зрозуміла, бо значніша частина донців є походження «черкаського», себто українсько-дніпрового.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. «Донскія Дѣла». Рус. ист. библ.
2. Русская историческая библиотека, т. VI.
3. С. Савельевъ. Исторія Дона и казачества.
4. Сухоруковъ. Статистическое описание земли войска Донского.
5. Церковно-историческое изслѣдованіе о древней области Вятичей. Чтенія Моск. Общ. Ист. и Древн. Росс. 1862, кн. II.
6. Сборникъ церковно-историческихъ и статистическихъ свѣдѣній о рязанской єпархіи. Чтенія 1863, кн. II.
7. Карповъ. Очерки изъ исторіи російской церковной ієрархіи. Чт. 1863, кн. 3-4.
8. Святогорскій монастирь. Чт. 1865, кн. II.
9. Макарій. Исторія русской церкви, т. II, IV.
10. Н. А. Соловьевъ. Сарайская и Крутицкая єпархіи. Чтенія 1894.
11. М. Чернеева Когда и какъ стала Волга русской рѣкой. Москва 1914.
12. Г. Перетяковичъ. Поволжье въ XV-XVI в. Москва 1877.
13. І. Бентковскій. Гребенцы. Чтенія 1877, кн. 3.
14. Е. Голубинскій Исторія русской церкви. Чт. 1900.
15. Слѣды древняго рѣчного пути изъ Днѣпра въ Азовское море. Брунъ. Зап. Од. Общ. Ист. и др. т. V.
16. F. Miklosicz. Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana. I. Viennae 1862.
17. A. van den Wyngaert. Sinica Franciscana. I. Quaracchi 1929.

Домет ОЛЯНЧИН/Берлін

ДО ІСТОРІЇ ТОРГОВЛІ РУСИ-УКРАЇНИ З БАЛТИКОЮ, ЗОКРЕМА Ж СТАРОДУБА З КЕНІГСБЕРГОМ НАПРИКІНЦІ XVII Й ПОЧ. XVIII СТ.

ВСТУП. »Як відомо, наші відомости відносно торгу й торгових зносин поміж Україною й європейськими країнами є більше ніж мізерні. Все, що говориться в данім разі, не виключаючи й голосних фраз, якими користуються вказати, коли потрібно, на роллю шляхетства старшини та на її шкідливий вплив, — все це будується лише на ось такій основі, що мов торгіві зносини існували з Данцігом і інш. Проте одначе, як завеликі були розміри цього торгу й як завеликий був його вивіз та з яких продуктів він складався, а передовсім — хто був головним його агентом, хто отримував плюси з цього торгу, — про це не потурбувалися розвідати (що було природно й просто) в архіві данцігським, бреслявським і т. д.« В цих словах проф. І. Лучицького¹ є для нас на нині вже дещо перестаріле, а дещо ще й досі відповідає правді. В перестаріле відходить гадка І. Лучицького в питанню української торгівлі, передовсім з Данцігом і Бреслявом, яку для XIV-XVII ст. загально зясував акад. М. Грушевський², для XVII-XVIII ст. (фрагментарно) архів. М. Плохинський³, для перших трьох десятиліть XVIII ст. І. Джиджора, зі згадкою й про Кенігсберг.⁴ З цих праць ми довідуємося про склад торговельних предметів і про головних агентів тієї торгівлі, якими були: з одного боку купці з українських міщан, греків, жидів, разкольників, а з другого — купці з верстви старшинсько-козацької й т. д. Справді, треба вважати, що по нинішній день нема обробленої праці в питанню української закордонної торгівлі на основі чужоземних архівів, а передовсім данцігського, кенігсбергського й бреслявського, на що цілком слушно вказав І. Лучицький. Але заздалегідь можна сказати, що пророблена архівна праця за кордоном і доповнена здобутками такої ж на Україні, ледви чи зможе вказати нам увесь розмір торгівлі України з європейськими країнами, бо для цього бракуватиме багато актів українських митниць, які на правобережній Україні з кінцем князівського періоду не змогли для української торгівлі існувати, а на лівобережній Україні прикрила їх тьмою руїна та припинив московський уряд (1754). За браком отже відомостей (статистичного матеріалу) про розмір закордонної торгівлі України зі згаданими країнами нам не вдасться майже ніколи вказати в ній хочби й приблизну обопільність між вивозом та довозом. Митні акти литовського, польського, московського, а спеціально пруського й австрійського походження (ці останні нотували українські товари й продукти в більшості мабуть за литовські, польські чи московські) дуже з трудом нам зможуть допомогти в тім невідрадінім випадку. Залишається отже для нас одинака можливість в представленню такої історії української закордонної торгівлі з європейськими країнами, якою вона була й за життя І. Лучицького, а саме, розроблення фактів про ту торгівлю на основі архівних матеріалів і джерел, з критичним узглядненням — з одного боку праць чужих учених, передовсім польських, а з другого — запотребовань українським господарством предметів закордонного виробництва. Чим більше буде посідати українська історично-економічна наука таких розроблених фактів про закордонну торгівлю України з європейськими країнами, тим більше зростатиме її приблизне ціле, яке уможливити відтак про неї подати в загальному огляді »серйозну працю«, на відсутність якої дуже слушно вказав ще І. Джиджора.⁵

Отся моя студія, як зазначено в її заголовку, охоплює торгівлю Руси-України з Балтикою, а зокрема Стародуба з Кенігсбергом на прикінці XVII й початку XVIII ст. Увесь її дослід спочиває на літературі, джерелах та архівному матеріалі, доступних мені в Берліні, що зрештою буде видно з приміток і додатку. Припинення мені стипендії в Українським Науковим Інституті в Берліні, з місяця грудня 1930 року, стало на жаль великою перешкодою до збільшення отсього скромного досліду відповідними матеріалами з кенігсбергського архіву.

1. До історії торгівлі Руси-України з Балтикою. Торговля Руси-України з Балтикою провадилася по відомім шляху »изъ варягъ въ греки« ще в князівську добу державного існування — в її київський та галицько-володимирський період. На погляд проф. Н. Загоскіна,

той шлях творили: »а) Дніпро-захід. Двина-Ловать-Ільмень-Нева, б) Дніпро-захід. Двина-Ризька затока і в) Дніпро-Березина-захід. Двина-Ризька затока«. Як твердить проф. І. Забелін, то »шлях з середнього Придніпров'я до Балтики відкрився раніше за все з півдня, власне по річці Німані, опісля пересунувся він до захід. Двини, а вже аж пізніше відійшов до Неви, Ладоги й Волхова, цебто на основний шлях «изъ варягъ въ греки».⁶ З Волині й Галичини обслуговували на ті часи вигідну дорогу до Балтики Буг-Висла й Сян-Висла.⁷ Німецький історик-географ Р. Генніг вважає за можливе, що торговельні шляхи в східній Європі, які звідси вели до Балтики, могли існувати навіть кругло біля 3000 років перед Христом. По них відбувався скромний обмін товарів між Балтикою та орієнтальними середноморськими краями або, правдивіше, з передною Азією.⁸ Ця гадка Р. Генніга стосується цілковито до стародавності головних шляхів Руси-України.

Як засвідчив германський літописець Адам Бременський, стародавня Русь-Україна, зі столицею в Києві, провадила свою торгівлю на Балтиці з містом Винетою, в якому заінтересованими в торгівлі були слов'яни.⁹ По зруйнуванню міста Винети (біля 1043 р.) осередком старовинного торгу на Балтиці виступило місто Висби на Готлянді (XII ст.), де співторговцями були германці. Сюди »руські купці« довозили на продаж-обмін такі свої товари, як футра, мед, віск, жито, просо й т. д. Майже рівночасно з Висби виступило торговельним осередком на Балтиці також місто Любек і Рига (1196).¹⁰ Останнє місто носило тоді характер свого роду посередника в торгівлі Київа (через Смоленськ) з Висби та Любеком.¹¹ Кажучи за М. Грушевським, торгівля Руси-України з Балтикою зазначилась особливо з розвитком міст у Пруссії, які повстали були під впливом тамешньої німецької колонізації, починаючи з другої половини XIII ст. Та торгівля провадилася через такі пруські міста, як Торн, також Кульм, пізніше Данціг. Особливо для українських західних земель були вони свого роду посередниками »в торговлі з західньо-європейськими краями».^{11а} Субектами в тій торгівлі з боку Балтики виступали — Ганза й Німецький Орден. З останнім, як відомо, заключали торговельні союзи й галицько-володимирські, а пізніше литовські князі. До наступу татарів на Русь-Україну її торгівля з Балтикою провадилася з боку Київа і Львова в великому розмірі, про що, як занотував навіть Ф. Фішер, »літописці полишили нам докладні описи».¹² По наступі татарів на Русь-Україну (на Подніпров'я) її торгівля з Балтикою з боку Київа була на деякий час припинилася, в силу чого й сам Київ перестав тут бути не лише торговим осередком, але й тим вільним пунктом, яким він був передтим в торгівлі між Чорним морем та Балтикою.¹³ За відсутністю на Подніпров'ю »державного й економічного життя«, через тривоги й небезпеки, Київ перемінився в дорожню стацію, яку чужоземні купці (XV-XVI ст.) старалися перебути як найскорше, щоби відтак їхати далі »на властиві торги«. »Давніша чужоземна торгівля велася купцями київськими, що самі їздили по товари до чужих країв і вивозили їх з Київа на чужі торговища; тепер везуть їх до Київа і через Київ на дальші торги купці сторонські».¹⁴

Очевидна річ, підупала торгівля Київа не може бути міродайною для цілої закордонної торгівлі Руси-України, особливо для торгівлі земель галицько-володимирського князівства. Тут давнє торгове значіння Київа перебрав з одного боку Володимир, що лежав на праста-

рому шляху торговельному Русі-України на захід, а з другого — Львів, який навіть по упадку русько-української державності (1340) перебував довгий час дуже важливим «вузловим пунктом між Чорним та Балтійським морем».¹⁵ Дальший розвій Львова та його такби мовити міжнародне торговельне значіння підкосило захоплення турками Царгороду (1453), Кафи (1475), Кілії й Білгороду-Монкастро (1482) та Очакова (1490). У зв'язку з тим Львів, як посередник торгівлі між Чорним і Балтійським морем, почав занепадати, а його місце й значіння став перебирати Бреслав.¹⁶ Бо упадок Кафи й інших згаданих міст відвернув живі торговельні взаємини південних і західних земель українських від Чорного моря в бік Німеччини (Австрії), на захід, та в бік Пруссії, до Балтики. Підупала торгівля Київів не може бути також міродайною й для північних міст Чернигівщини, Київщини й Волині, які по татарській заверусі були об'єднані під владу литовських князів і далі провадили вони свою закордонну торгівлю «з Ригю, Кенігсбергом, Данцігом та іншими містами Пруссії».¹⁷

Як пише О. Яблонівський, то по упадку Кафи на Чорному морі, всепритягаючим торговельним огнищем для цілої України став Данціг,¹⁸ який після 1454 року перебував уже під зверхністю Польщі. Пізніше був він «головним, майже монопольним експортом продуктів господарства польських провінцій на півночі».¹⁹ Суб'єктом торгівлі в Данцігу була Ганза, що мала його в своєму союзі аж до 1536 року. Побіч Ганзи провадили торгівлю в Данцігу й то, можна сказати, головну, голяндські купці. В своїх руках посідали вони сіль, дуже вигідний на ті часи предмет обміну. Також вони були в Данцігу панами по торгівлі збіжем, особливо в XVI, а ще більше в XVII та XVIII ст.,²⁰ бо з XIII до XV ст. перебувала та торгівля в руках ганзенських купців. У здобуттю й продажі соли вони участвовали, як теж і самі данцігці, побіч купців голяндських, щойно в XIV ст. З першої половини XV ст. мешканці Данціга вже самі доставляли сіль до Пруссії, до Кенігсбергу, а звідтам Німаном до Литви, до Ковна, де мали вони свою контору.²¹ З Ковна довозилася та сіль на склад до Гродна,²² звідки вона могла вивозитися на північні землі Русі-України.

Русь-Україна довозила Данцігові перш за все (від XV ст.) ліс-дерево — мачтовий, будівельний, боднарський і лісові продукти - смолу, деготь, попіл, відтак мед, віск, худобу, шкіри, лій, сало (з другої половини XVI ст.), збіже та прядиво. Тяжкі товари сплавлялися туди Сяном-Вислою, Бугом-Вислою й Німаном, легші довозилися сухопутю, по якій й худобу гнали.²³ Всі переплавлювані товари й продукти, а особливо збіже, які Русь-Україна довозила Данцігові, побіч Литви й Польщі, знаходили збут у Голяндії, Фляндрії, Англії, Скандинавії, й т. д.²⁴ Цвитуха торгівля Данцігу була підупала з вибухом українського козацького повстання 1648 року та зв'язаної з ним майже 30-літньої війни в східній і північній Європі.²⁵ Другим місцем для збуту товарів і продуктів на Балтиці, в більшості з північних українських земель, відтак Гетьманщини, був, побіч Данцігу, Кенігсберг. У зв'язку з темою даної студії я дозволю собі про його торговельну історію сказати дещо більше далі.

2. До історії торгівлі Гетьманщини з Балтикою. Від часу, коли почалася війна України з Польщею, з 1648 р., українські землі

були втратили »свій природний торговий шлях на північ (до Балтики), яким була ріка Буг«²⁶ та Німан. Таяж війна, як і всяка, відбулася негативно й на промислі, бо, як каже »самовидець« Роман Ракушка, все »що живо поднялося въ козацтво«. »Такий стан країни, певна річ, не міг сприяти в ній розвиткові промисловости, що рівнож повело до упадку торгівлі«.²⁷ До її оживлення гетьман Б. Хмельницький робив все, що на ті часи було в силі: вже то заохочував він до торгівлі »грековъ-купцовъ, абы въ сторону нашу зъ разными товарами приежджаючи выгодою людемъ были«,²⁸ то прокладав для неї вільний шлях на Молдавію, у зв'язку з небезпеками на той час з боку Криму. Великий гетьман шукав також для тієї торгівлі й вивозу продуктів з »молодої козацької держави« вільного шляху до Балтики, »нового доступу до моря«. Він »думав добути для України такий вільний шлях через Білу Русь і Прусію«.²⁹ На третьому тижні місяця січня 1657 року ми бачимо навіть в Кенігсбергу з гетьманськими ордерами українських купців, які сюди прибули зі сотнею підвід, навантажених товарами, про що ми довідуємося на основі листу гетьманського посла Данила Грека-Олівеберга до шведського короля, написаного з Ельбінга 11/21 січня згаданого року.³⁰ В середині січня слідуєчого року перебував у Чигирині »ein Schottischer Kauffman« Тома Гаршовен з листами шведського короля до гетьмана Б. Хмельницького, про що засвідчив очевидець Конрад Якоб Гільдебрандт, який був на той час також у Чигирині при шведському послі Готарді Веллінгу.³¹ Може бути, що той шотландський купець провадив розмови з гетьманом і в справі закордонної української торгівлі в бік Кенігсбергу. Життєві й далекосяглі заміри великого гетьмана, якими він хотів на віки вічні зв'язати нашу батьківщину з природними вигодами комерційного Балтійського моря, слідуєть найкраще »із статей союзу, які в пару місяців після смерті Хмельницького Виговський пропонував Швеції: під владу Запорозького Війська мали перейти воевідства берестейське і новгородське, — кордони козацьких володінь мали сягати »аж до границі Прусії«, між Україною та Прусією застережено свободні політичні та торгові стосунки«. Одним словом, »змагання гетьмана пробити для України шлях до Балтійського моря« було ясне: »добуття Старого Бихова було одним етапом на сій далекій дорозі«.³² Іншим етапом на ній, і головним, була, очевидно, тогочасна козацька експансія на північ, в бік Прусії, та протекція України над Слуцьком, з яким тоді київські купці провадили вже торгівлю »збіжем« і »різним товаром«.^{32а} Як відомо, всім тим замірам і плянам політики гетьмана Б. Хмельницького, ввести Україну в непосредну торговельну орбіту Балтійського моря, стала на перешкоді в першу чергу Московщина та »руїна«.

З політичним поділом України в 1667 році правобережна Україна почала користуватися в торговельному відношенні в бік Балтики вже правами польськими, в той час, як лівобережна Україна користувалася ще своїми правами, набутими в часи Хмельниччини, правда автономними, бо перебувала під зверхністю Московії. При цьому доводиться відмітити той факт, що торгівля між поділеною Україною не припинилася; купцям обидвох тих частин були дозволені переїзди через пограничні форпости,³³ як і іншим підданим московським чи польським, згідно зі 16 пунктом андрусівської умови (30. I. 1667) та з 27 точкою »вічного мира« (6. V. 1686) про торгівлю.³⁴ По торговельним умовам

Польщі й Московщини з Бранденбургією-Прусією українські купці, як з правобережжя, так і з лівобережжя України, провадили далі свою торгівлю з Балтикою нарівні з іншими підданими польськими чи московськими, як навпаки купці пруські з містами польськими й московськими та разом з містами українськими. Приміром, зовнішня торгівля тогочасної лівобережної України або Гетьманщини з Балтикою провадилася на основі умови, яку заключила Московщина з Бранденбургією-Прусією в 1656 та яка була між ними поновлена умовою з 22 червня 1697 року «о подтвержденіи древней... дружбы, о свободной торговлѣ поданныхъ обоихъ Государствъ»... Згідно з отесею поновленою умовою купці московські, також і українські, мали право вільно торгувати в Мемелі, Кенігсбергу, Берліні й т. д. та переїзджати з міста в місто, як і купці пруські — в Архангельську, Пскові, Великім Новгороді, Києві та в інших містах, «съ платежемъ достойной пошлины обома сторонами».³⁵

З кінцем 30-літньої війни в східній Європі, а саме з припиненням на час боротьби Московії, Польщі й Туреччини за Україну³⁶ та з утихомиренням в ній «руїни», настали для невеликої її частини, для Гетьманщини й Запоріжжя, часи напів спокою. Автономна політична влада на Гетьманщині опинилася в руках господарної старшинської-козацької верстви, типу І. Виговського, Ю. Немирича, Я. Сомка й інших, яку тоді найкраще репрезентував гетьман Іван Самойлович (1672-1687). З його гетьмануванням почався на Гетьманщині значний розвій української торгівлі з закордоном, якій сприяли, як каже проф. О. Оглоблін, «вигодопіднілий за довгі роки руїни без українського сировцю західно-європейський ринок і без сумніву обтяжене довгою відсутністю довозу західно-європейських фабрикатів українське господарство».³⁷ Не без того, щоби на той розвій української торгівлі з закордоном не впливав надалі і виріб продукції хліборобського господарства й залежного від нього — промислового. Бож хліборобське господарство в часи гетьманування І. Самойловича розпочало було на Гетьманщині організуватися, побіч дрібного й середнього, в великі посілости, які при гетьмані І. Мазепі (1689-1709) прибирали навіть більший розмах. «Концентрація великого землеволодіння, як пише О. Оглоблін, особливо характеристична для північної Гетьманщини, для повітів стародубського, чернігівського, (почасти й ніжинського). В руках значніших представників української старшини й міщан гортуються велика кількість землі й промислових підприємств (млинів, буд, гут, рудень, винниць та інших)». Прикладом збирача-організатора значних володінь на Стародубщині був М. Миклашевський, «один з видніших представників української старшини кінця XVII ст., опісля стародубський полковник (1689-1704, 1705-1706)».³⁸ При цьому доводиться відмітити той факт, що великі господарства на Гетьманщині кінця XVII ст. ще не носили чисто панщизняного характеру, як господарства шляхти польської. Головна увага в них, для одержання прибутків, зверталася не на визиск людської сили, але на визиск натурального господарства, технічних культур і промислу. На погляд О. Оглобіна, зріст великого землеволодіння на Гетьманщині залежав від умов розвитку торгового капіталізму та широкого проникнення грошового господарства в саму суть українського життя. З одного боку зріст великого там землеволодіння, а з другого — інтензивний перехід українського господарства

до грошового, причинювалися до української торгівлі з закордоном, як гадає І. Джиджора.³⁹

Усе тогочасне господарство Гетьманщини охоплювало: хліборобство, скотарство, бджільництво, тютюництво (в південних) і коноплівство (північних полках) ітд. Предмети хліборобської й технічної культури того господарства давали: збіже, шкіри, ремінь, юхту, шерсть, лій, щітину, сало, горілку, мед, віск, тютюн, олій, прядиво й залежні від нього вироби. З лісового господарства використовувалося щоглове дерево на визиск золи, поташу, дегтю й т. д. Природні багатства землі давали салітру й інші предмети.⁴⁰ »Торговля всіми тими продуктами була сконцентрована в північних (Стародуб, Чернигів) і середних (Ніжин, Київ) полках«.⁴¹ За кордон скеровувалася та торговля головно до Австро-Угорщини, Шлеську, Саксонії, до Будапешту, Відня і до Брєсляву, Дрездену, Ляйпцігу переважно з боку Київа й Ніжина; до Прусії й Лівляндії (до Балтики), до Риги, Кенігсбергу, Данцігу переважно з боку Чернигова й Стародуба; та навіть до »Франції и Голандії«, коли вірити проханню полтавських купців до Потемкіна.⁴² Для української закордонної торгівлі в часи Гетьманщини особливу ролю відогравала очевидно Балтика. Сюди українські купці з Гетьманщини гнали на продаж волів, переважно до Данціга. Як до останнього, так і до Риги й Кенігсбергу довозили вони: олій, лій, юхту, сало, щітину, мед, віск, ревеня, почасті »ганышь«, відтак вовну, горілку, тютюн. До згаданих міст довозили ті купці також салітру, поташ, смольчугу й т. д.⁴³ Також »українська старшина віддавна торгувала з заграничними купцями... Новомлинський сотник Троцький, напр. вже при Самойловичі й Мазепі був відомий в Прусії, як значний доставник гуртів худоби. Таке було реноме купця Ворошиляка з Ромен, Манджоса, Нечая й Волеватого з Кнотопан... Кандиби, який торгував з Данцігом«.⁴⁴ В 1690 роках ніжинський громадянин Іван Калита також посилав своїх синів до Данціга з волами.⁴⁵ Торкаючись вивозу предметів з Гетьманщини лише в бік Кенігсбергу, то перше в ньому місце займав, як пише І. Джиджора, тютюн, друге — горілка, а далі йшло збіже й т. д.⁴⁶ На мій погляд такий порядок вивозу предметів в згаданий бік не відповідає характерові тогочасного українського господарства, принаймні до 1701 року, в якому головна увага зверталася на визиск з коноплі прядива-пеньки, а з її сім'я олію. Ці два предмети й були першорядними в вивозі з Гетьманщини в бік Кенігсбергу. Можливо, що третє в ньому місце мав тютюн, четверте — поташ, п'яте — лій, шесте — збіже, аж може семе місце творила горілка, а далі йшло — вовна, сало, щітина, юхта, ревеня, мед, віск, »ганышь«, шкіри й т. д.⁴⁷

Довіз предметів на Гетьманщину з боку Данцігу й Кенігсбергу складався в більшості з фабрикатів, як сукна, полотна, каламайки, шовкових і бавовняних виробів, кави, почасті соли, навіть пізніше книжок ітд. та головним чином з предметів, які були тоді необхідні для господарського вжитку та промисловости. »Без перебільшення можна сказати, що предмети, які перелічувалися в панських рядних записях і духовнихцях України кінця XVII і до половини XVIII ст., були західно-європейського походження«.⁴⁸

На вивозні товари з Гетьманщини й довозні на Гетьманщину побирали гетьманським урядом індукту й евекту або мито, яке в середньому виносило 2% вартости краму. Те мито на вивозні й довозні

товари було встановлене на Україні ще великим гетьманом Б. Хмельницьким (21. IV. 1654).⁴⁹ Побіч індукти й евекти⁵⁰ побирана була ще »по ярмонкамъ отъ иностранныхъ купцовъ особливая весьма умѣренная пошлина«. Увесь прибуток як з індукти-евекти, так і »пошлини« з чужоземних купців ішов »отъ временъ гетмана Богдана Хмельницького на гетманскіе и войсковые расходы, что доказывается публикованнымъ отъ онаго гетмана в 1654 году универсаломъ, и письмомъ государя императора Петра Великаго къ гетману Скоропадскому изъ Амстердама, мая 13 дня 1715 года писанымъ«.⁵¹

При політичних обставинах останньої чвертки XVII ст. на Гетьманщині зовнішня її торгівля розвиватися вповні не могла, бо її основу — спокійну працю економічно-господарського життя — гальмували екзекуції перебуваючих там московських військ, походи на Крим ітд. Побіч гальмування праці українського економічно-господарського життя Московщина втручалася раз-у-раз і в його фінанси, що вело до ослаблення Гетьманщини, як політично-автономної одиниці.

Втручання Московії в українські фінанси почалося зі смертю великого гетьмана, творця українських фінансів. Вже на початку 1658 року Московія примушувала в наглий спосіб українських селян і міщан (на лівобережжю) »брати мідні гроші, які в козаків не мають вартости, за ціну й нарівні срібних« (дві мідні монети по 50 коп. = одному срібному рублеви). Про це засвідчив очевидець, посол бранденбурзького курфюрста на Україну, А. Ахіллес.⁵² Як на ті часи говорили. набила була Московія мідних грошей біля »20 мільонів рублів«.⁵³ В 1663 році вона ці гроші »в варварський спосіб стягнула«, з виплатою одної копійки сріблом за один рубель мідяками.⁵⁴ Таким чином власник або кредитор бувшої повноцінної монети примушений був задовольнятися лише 1% її вартости. Її страта на 99% дотикала очевидно до живого не одного мешканця лівобережної України. Враз з »законною« мідною монетою з'являлася на Гетьманщині також ще й фальшива монета. Договірні статті 1665 року констатували цей факт й вимагали заборони »государевимъ ратнымъ людемъ давать фальшивую монету молороссиянамъ«. До цього доводиться ще додати, що на ті невідрадіні часи Московія також і скуповувала на Гетьманщині повноцінну чужоземну монету,⁵⁵ а свою по вартости погіршувала й пускала її в обіг. »Шляцер вперше доказав,⁵⁶ що Петро Великий був причинником погіршення московської монети, так пише Ф. Шреттер; Брікнер це знов підтвердив і виказав, як він, Петро Великий, те погіршення розпочав та як цього притримувалися його наступники, що добру монету стягали, а гіршу пускали в обіг. З одного фунта срібла роблено в 1696 році 10¹/₄, а вже в 1711'-15¹/₃ рублів; з одного пуда міді бито в 1700 році 12 руб. 80 коп., а в 1718-20 рр. — 40 рублів. Після того, коли було випущено легшу по вартости монету, в 1701 році, зараз було наказано стягати всю стару срібну монету за 10% ажіо-промінного. В 1711 році настановлено уряд, щоби ту срібну монету скуповувати, а в 1713 році було наказано її здавати, під карою конфіскації майна за непослух...«⁵⁷

Побіч викачування Московщиною повноцінних грошей з Гетьманщини слідує з її боку, на прикінці XVII ст., також відверте вмішування в українську закордонну торгівлю в формі заборон. В 1663 році Московія припинила в себе безмитну торгівлю українських купців. В 1683

році вона заборонила до себе довіз української горілки й тютюну, в той час як своїм купцям дозволила переїзд в українські міста «безпошлинный».⁵⁸ В 1701 році «зайшла грамота монаршая о непропуску зъ пенкою до Кролевца Пруссакого»⁵⁹ і рівночасно з тим було наказано ту пеньку надсилати навіть не до Риги, але через Ярославль і Вологду до Архангельська,⁶⁰ що зацікавило пруський двір.⁶¹ »При комерційних операціях з Ригією український торговий капітал робив, приміром, обіг тричі, в той час як з Архангельськом — лише раз».⁶² В таких умовах ніяка торгівля не могла добре розвиватися.

Ось цей ненормальний стан для розвитку української закордонної торгівлі збільшила була північна війна, яка «з самісінького початку надзвичайно гостро поставила питання про Україну», як слушно пише О. Оглобін.⁶³ Та війна в своїх умовах унеможливила торговельні взаємини Гетьманщини з Балтикою — з Данцігом і Кенігсбергом. Вона перешкодила вивозові українських товарів (передовсім пеньки), що потребували свого збуту, вона спричинила була й кризу в промисловості (насамперед в олійній та поташній). Все те змусило українське панство й старшину Гетьманщини втягнутися «до складних політичних комбінацій» з литовськими панами, які склонювалися до унормовання українського економічно-господарського життя, а головню до відновлення української торгівлі з Балтикою: а) через вилучення Литви (Білоруси) й Гетьманщини, як також Польщі, з антишведської коаліції, б) зокрема через відокремлення України-Гетьманщини від Московії та в) через утворення з них триєдиної республіки, «міцної політичної організації між Балтикою й Чорноморщиною, невідчужливої в російсько-шведській борні. Це був, як на ті часи, єдиний вихід з того становища, що в ньому опинилася Україна». На цьому ґрунті й нав'язувалися «таємні зносини стародубського полковника Миклашевського (репрезентанта українських політичних кол),⁶⁴ з одним із лідерів литовського панства, Михайлом Коцелом. Українська політична традиція нагадувала за часи Виговського й Гадяцької унії 1658 року, коли Велике Князівство Руське створило федеративну спілку з Короною Польською та Великим Князівством Литовським, триєдину Річпосполиту. За часів Гетьманщини в старшинських колах були досить популярні ідеї Гадяцької унії. Не дармаж десь у жовтні 1707 року у Києві гетьман та полковники читали «пакта Комиссії Гадяцкое».⁶⁵ Очевидна річ, що побіч інтересів економічно-господарського й торговельного життя українську старшину спонукувало до тих таємних зносин з литовським панством також українське почуття, подразнене й зневажене диким режимом Московії над Україною: Залежність від московських сатрапів дуже гнітила патріотичне почуття й амбіцію української старшини, як і підпорядкованість самого гетьмана московським генералам. »Кінець XVII й початок XVIII ст. представляли добу в високій мірі сутужну для українського гетьмана». Йому «доводилося рахуватися з важкими для України вимогами московського правительства, яке стреміло й обмежити українські вольности і притягнути Україну до боротьби зі Швецією». Внутрі самої України йшла «боротьба основ аристократичних і демократичних» та не в один «гужъ» всі тягнули.⁶⁶

3. Про Стародуб як торгове місце на Гетьманщині у вивозі товарів в бік Балтики, до Кенігсбергу. В часи Гетьманщини Ста-

родуб був без сумніву дуже важним місцем торгівлі з Балтикою і то передовсім з Кенігсбергом. За собою має він давню історію, бо існував вже в половині XI ст. і входив у склад чернігівського князівства. Коли судити на основі старої літописи під 1096 роком, то Стародуб був тоді добре укріпленим «городом» (замком, бургом).⁶⁷ В часи наїзду татарів на Русь-Україну він був занепав, а по наїзді підпав під владу князівства литовського, під опіку князя Ольгерда, а відтак Свидригайла. Біля 1500 року Стародуб захопила Московія,⁶⁸ яка відступила його Польщі в 1618 році. На основі ординації варшавського сойму з 1420 року Стародуб, місто й повіт, приєднано до Литви (до смоленського воєвідства). «Треба одначе мати на увазі, що цей повіт не відповідав майбутньому стародубському повітові колишньої чернігівської губернії. Він охоплював значно ширшу територію не тільки майбутнього стародубського, але й частини мглинського, суражського і новозибківського повітів. До нього належали й деякі землі, що залишалися далі після року 1654 поза межами України і чернігівської губернії». На цьому просторі Стародубщини й «почалася заразже після року 1620 роздача маєтків» польським урядом, щоби «попереду утворити шляхетське землеволодіння і шляхетський осередок» — певний ґрунт для державних судових та адміністративних загальних інституцій. «Як знаємо, козацьке та селянське повстання» 1648 року той устрій порушило, «бо шляхта, на якій він базувався, примушена була покинути свої маєтки й тікати поза межі України».⁶⁹ Від 1648 року перебував Стародуб в залежності українських гетьманів: з початку він входив у склад ніжинського полку (до 1663), відтак творив він собою окремих стародубський полк (аж до 1781 р.), а пізніше став повітовим містом новгород-сіверського намісництва й т. д.⁷⁰ На протязі 1689-1704 і 1705-1706 років стародубським полковником був М. Миклашевський, про що вже була згадка.

Як відомо, Стародуб користувався довший час магдебургським правом, наданим йому королем Жигмонтом III (15. II. 1620). «Головна вартість магдебургського права для міст була в тому, що мешканці міста, котрі займалися промислами й торгівлею, звільнялись від присуду місцевих старостів і підлягали німецькому мійському праву».⁷¹ На основі того права найбільшою виборною особою в місті був вїйт, а далі йшли бурмістри, лавники й райці. Так було в Стародубі й за доби козацько-гетьманської.

В часи Гетьманщини Стародуб відограв першорядну роль в українській торгівлі. «Стародубські ярмарки, можна сказати, були першими українськими ярмарками».⁷² Перша з них тривала від першого тижня посту до четвертого, а друга — три тижні від Зелених Свят.⁷³ Торкаючись стародубського купецтва кінця XVII й початку XVIII ст., то воно складалося в більшості з міщан та старшинсько-козацької верстви. Вони власне й були в Стародубі суб'єктами торгівлі з закордоном, з Данцігом та в даному випадку з Кенігсбергом і т. д. На основі вісток покищо є відомі такі стародубські купці кінця XVII й початку XVIII ст.: бурмістер Потапов (1693), банкір С. Ширай (кінець XVII ст. і 1707 р.), О. Самойлович (1702, 1710), вїйт С. Яковлів (1704), Є. Максимов (1710), І. Іванович (1718), М. Дейнека (1718), сетриніць полков. Жоравки Давид (1718), Расенко (1727), К. і Я. Пищенки (1730) та інші, котрі, як відомо, торгували з Кенігсбергом, про що буде мова далі. Всі купці

в Стародубі користувалися правом вільної торгівлі, яке їм надав був гетьман І. Самойлович в 1672 році. Пізніше, а саме в 1715 році, полков. Жоравка намірявся придбати для Стародуба навіть право зосередження в ньому «всієї торгівлі пенькою, воском, та деякими іншими товарами»,⁷⁴ що надавалися очевидно до вивозу за кордон. На першому місці предметом вивозу зі Стародуба була пенька. В 1704 році стародубський війт С. Яковлів відправив був її з Мглина до Москви, де була контора голяндського купця, 1526 пудів на 58 підводах. В тому ж році стародубські купці відправляли ту пеньку й до Архангельська, «продавали її голяндцям, англійцям, з якими торгували й провадили грошові операції на значні суми».⁷⁵ До відомої заборони 1701 р. відправляли купці стародубські ту пеньку, як і інші предмети, в більшості до Кенігсбергу, а також і до Риги.

За торгівлею в Стародубі слідила гетьманська влада уважно. Для розбору торгових непорозумінь стародубський полковник призначив був в 1693 році свого есаула до складу магістратського суду. Йому підлягали навіть «справи ярмарковья», як конфіскація майна за безмитну торгівлю й т. д.⁷⁶

Побіч Стародуба провадили значну торгівлю й інші міста та навіть деякі слободи Стародубщини. Їх торговельні звязки розпросторувалися з одного боку до меж Німеччини, а з другого — до Криму та московських міст на Волзі».⁷⁷

Торгове значіння Стародуба досить цікавило Московію, що видно з припису правит. сенату, що його зладив той же сенат у 1712 році, на бажання царя Петра I, для «нарочнаго агента», котрого відправлено на Україну (Гетьманщину) «для заключення підряду на доставку салітри й пороху»: «въ Стародубъ й другихъ, гдѣ онъ (агент) обрѣтаться будетъ, мѣстахъ, провѣдывать, почему нынѣ русскіе или и тамошніе купецкіе и ншыѣ чиновъ люди пеньку, юфть и сало въ отпускъ къ городу Архангельському, и въ Ригу, и въ Кролевецъ (Кенігсбергъ) подрядомъ и собою дѣлають и покупають и какимъ образомъ и на которыя мѣста въ Ригу и въ Кролевецъ кто свои товары на продажу отправляють, также почему нынѣ на Украинѣ золотые (гульдени) и ефимки (таляри) покупають, и мочно ли ихъ закупить довольное число на деньги или на мѣну какихъ товаровъ противъ нынѣшней московской цѣны дешевле и свободно, о томъ потому-жъ надлежитъ ему писать въ Канцелярію Сената». Такі приписи з боку влади московської були в моді для України напевне й при кінці XVII ст.⁷⁸

Як до Кенігсбергу, так і до Риги провадив з боку Стародуба докладній «трактъ земній и водній», який для купців українських приписав був гетьман І. Мазепа в 1700 році.⁷⁹ Як гадає І. Джиджора, то в докладності згаданого тракту зі Стародуба й навіть з Чернигова до Кенігсбергу ходило гетьманові про запевнення опіки своїм купцям, яким тоді «начали були діятися въ Польщѣ многія окграваціи и обиди».⁸⁰ У звязку з дальшим ходом даної студії, я наводжу тут з того гетьманського припису лише «трактъ водній», який вів зі Стародуба до Кенігсбергу: «Зъ Стародуба до водного пути мѣстечка Столпцовъ миль 70; зъ Столпцовъ до Гродна, зъ Гродна до Ковна, до Юрборку, тутъ граница Пруская. Первое мѣсточко трактомъ воднимъ над Нѣмною Рекгнета, мѣстечко Тилжа, зъ Тилжи итти Нѣмною 12 миль до Копаницѣ въ лѣво, а зъ Копаной рѣки до Таплиова миль 12, оттоль 6 миль Копаную до

Лабкова; зъ Лабкова Копаною рѣкою въ самій Кролевецъ. А поворотъ другій отъ Тилжи вправо Нѣмень пошолъ у Великое море, тимъ моремъ мощно до Кролевца и до Риги, еслиби Копаною рѣкою не ити».

4. Про КЕНІГСБЕРГ як торгове місце для збуту товарів з УКРАЇНИ (ГЕТЬМАНЩИНИ). Як уже згадувалося, Кенігсберг був побіч Данціга другим місцем для збуту товарів з північних українських земель, відтак Гетьманщини. Про його історію думаю сказати тут трохи ширше, а саме й зі становища Литви та схід. Пруссії, для яких він був теж місцем збуту.

Як пишуть пруські історики, Кенігсберг заснував на устю річки Прегеля Німецький Орден в 1255 р. Про те засновання згадує й наш кийвський літописець, лише під 1253 роком.⁸¹ На протязі майже 50 років від часу засновання Кенігсбергу старе його місто (Altstadt) розрослося ще на два другі — на Кнайпгоф (Kneiphof) і Лебеніхт (Löbenicht). Торговельний розвиток Кенігсбергу звязують старі пруські історики зі штаплевим правом, яке йому надав був гохмайстер Вінріх фон Кніпроде в 1351 році. Від 1365 р. перебував Кенігсберг довший час у складі ганзенського союзу, одначе в цілковитій залежності від Данцігу.⁸² Цей останній причинювався до ворожнечі поміж ними обидвома, яка з початком ХVІ ст. приборала була навіть гострий характер.⁸³ Притихнула вона щойно в 1519 році, коли Кенігсберг позбувся над собою торговельної переваги Данцігу й отримав право монополію на всі прибуваючі до него товари, як з самого Данцігу, так і з Торна, Мазурів, Ельбінга, Литви, України й т. д. На основі того права, яке зі свого боку підтвердив був також і Кенігсбергові герцог Альбрехт в 1565 році, чужинецькі купці не сміли вже між собою самі торгувати, лише через купців кенігсбергських.⁸⁴ З отриманням права монополію на продаж в себе соли, як також і права на морську торгівлю з Пруссією-Литвою, в руках Кенігсбергу опинилася й навігаційна дорога на Німані,⁸⁵ яка перед тим оставала в посіданню Данціга майже до Ковна.

Пряме навігаційне торговельне сполучення Данцігу з Ковном, яке пізніше опинилося в руках Кенігсбергу, проходило по лівому й правому рукаві Висли, відтак через Фрішес Гафф (Frisches Haff) річку Прегель, Дайму (Deime), завдяки її поглибленню Данцігом і Орденем, починаючи з 1395 року, далі через Курішес Гафф, Гільгу (Gilge) та Німан. На протязі 1613-1616 років між Гільгою й Даймою проведено копаницю (канал) і таким чином Курішес Гафф залишився вже по боці.⁸⁶ Як пише тогочасник, то в звязку з направою опустів (шлюзів) в 1606 році »надъ моремъ, подъ Лобкговомъ, купцы зъ витинами на долѣ съ товарами своїми всякими, зъ Литвы-Вельею, а зъ Русы — Нѣмною, до Королевця, такъ тежъ и зъ Королевця, съ товарами своїми портомъ водеными, витини на Русь и до Литвы у гору ити и проходити не могли».⁸⁷

Переказане навігаційне сполучення Німану з Кенігсбергом, а перед тим з Данцігом, мало велике значіння й для самої Литви, бо воно давало їй спримогу довозити до Кенігсбергу не лише свої товари, але й також товари з Руси-України й Польщі, про що в свій час писав навіть Ф. Бок.⁸⁸

Торговельному значінню Кенігсбергу сприяли особливо курфїрсти Георг Вильгельм і Фридрих Вильгельм. Власне вони подбали про те, що

Кенігсберг став на Прегелі-Німані вузловим пунктом торгівлі і збуту для товарів як з Пруссії (східної), так і Литви та північної України. Данціг міг з ними торгувати лише сухопутними дорогами, починаючи від середини XVII ст.⁸⁹ Осягнула свій розквіт кенігсбергська торгівля в першій половині XVII ст. »Якраз 30-літня війна в Німеччині була його прибутком«. ⁹⁰ Тоді ширилася та торгівля, як пише Г. Майєр, »не тільки на басейні Німану, але вона розпросторувалася також аж до Дніпра й Чорного моря по Волині, Поділлю, Білій та Малій Русі й т. д.« ⁹¹ Друга 30-літня війна в східній Європі, викликана українським козацьким повстанням 1648 року, була для кенігсбергської торгівлі відемним явищем.

Суб'єктами торгівлі в Кенігсбергу були замешкуючі в ньому великі купці, так зовими Grossbürger, організовані на великому горожанському праві (Grossbürgerrecht) ганзенських міст. Ці гроссбюргер власне й були заправилами й виконавцями згаданого штаплевого права й права монополію тут у Кенігсбергу. До вступу на престіл курфюрста Фридриха Вільгельма ці права — горожанське і штаплеве — були доречні для розвою кенігсбергської торгівлі, коли розглядати їх з точки погляду тогочасних політичних і соціальних відносин у Пруссії, по відношенню в першу чергу до Польщі, а в другу — до Швеції. В часи правління згаданого курфюрста, який стремів до абсолютної суверенності над цілою Пруссією, а в тім числі й над самим Кенігсбергом, були ті права вже за шкідливі, бо творили з Кенігсбергу державу в державі. Через них виникали навіть непорозуміння між курфюрстом та кенігсбергськими купцями. В силу обставин бранденбургсько-пруської державности ті права продержалися в Кенігсбергу ще більше як сто років по смерті курфюрста Фридриха Вільгельма.

Тут до речі додаю, що досі переховалися списки прізвищ великих кенігсбергських купців, до яких належали Райнголь і Фридрих Фаренгайд (Fahrenheit) з 1617 та Гієроним Фаренгайд з 1631 року;⁹² біля 1700 р. нащадок тих купців, Фридрих Фаренгайд, продавив цвитучий торг у Ковні, а його син Райнгольд Фаренгайд, в Кенігсбергу.⁹³ З останнім українські купці мали халепу, про що мова буде далі. Багата родина купецька Фаренгайдів жила також в Данцігу, з якої походить відомий фізик і винахідник термометра, Даниїл Гавриїл Фаренгайд (1686-1736).⁹⁴

Побіч великих купців суб'єктами торгівлі в Кенігсбергу бували віддавна також купці чужинецькі, які, як відомо, мали право торгувати тут лише з місцевими купцями, в них закупаючи та їм продаючи. Ці чужинецькі купці в Кенігсбергу поділялися на: а) Lieger, що їх творили купці комерсанти-відпоручники, передовсім з Голяндії, Англії, Франції й т. д.; вони переводили тут торгівлю від імени своїх принципалів та з їх доручення закупаували чи продавали товари en gros; б) Kellerschotten, які продавали свої товари в найманих підвалах; в) Rauchhalter, продавали в помешканнях; г) Bossleute, продаючи з возів чи суден, якими прибували до Кенігсбергу й т. д. Напевне наші українські купці могли підходити під четверту, а може й третю клясу.

Не дивлячись на те, що місцеві купці мали свої права й були такби мовити купцями привілейованими, панами торгу в Кенігсбергу були не вони, але купці чужинецькі, передовсім голяндські, англійські та французькі, завдяки свому капіталові, засобам руху й місцям збуту. В цьому відношенню кенігсбергські купці були в торгівлі лише свого роду посередниками, через руки яких переходили в руки чужі товари

передовсім з Литви та Русі-України. Як гадає Г. Майєр, вони, яко посередники, могли задовольнитися в перепродажі тих товарів «грошамми», в той час як чужі купці заробляли на них «грубі таляри». ⁹⁵ На мою думку, зарібок кенігсбергських купців не так то дуже й обмежувався на «грошові» чи «тонкому» талярі. Він збільшувався на способі купівлі товарів з боку «сходу», в якій кенігсбергські купці мало виявляли справедливості при її мірі та вазі. Як відомо, при закупні товарів вживали вони корець (Scheffel) в 38 оків (штофів), при їхже відпродажі він виносив лише 36 оків. До цього треба ще додати, що кенігсбергські купці при купівлі товарів брали з кожного корця чи лашту опуст від 2 до 4⁰/₁₀ і навіть більше, в користь так зовимого горожанського добра (Bürgerbest), та, очевидно, якийсь відсоток з тих товарів відходив ще також і на брак. ⁹⁶ Все те складає для кенігсбергських купців зарібок як не подвійний, то потрійний «грубий гріш», який деколи можливо що й перебільшував навіть «грубий таляр», який на українських товарах, скажемо, заробляли купці чужинецькі. Для українського історика-економіста факт зарібку від купівлі й перепродажі товарів в Кенігсбергу є досить цікавий, бо він вказує на властивих агентів, які могли брати й більше плюсів з українських товарів, ніж самі українські купці.

Згадуючи суб'єктів торгівлі в Кенігсбергу, вважаю я за необхідне сказати ще в кількох словах про довіз предметів сюди з боку «сходу» та вивіз їх звідси в бік «заходу».

З боку «сходу», з Литви й Русі-України, в довозі до Кенігсбергу були такі предмети: а) лісові товари, необхідні для боднарства й будови суден та продукти: смола, поташ; б) товари до виробу одягу й взуття: прядиво, вовна, шкіри, футра; в) передовсім продукти хліборобства: збіжжя, насіння; г) далі — скотарства та бджільництва: лій, мед, питний мед, віск і т. д. ⁹⁷

З вивозних товарів, які відходили з Кенігсбергу на «захід», на перше місце припадало збіжжя — жито; на друге, значне, прядиво, кляча, пряжа, полотно, мішки, як також олій (конопляний); на третє, менше значне: лісові товари й продукти; на четверте — продукти скотарства й т. д. ⁹⁸

Кенігсбергська торгівля опиралася передовсім на вивозі збіжжя на «захід» і соли на «схід». Як пишуть німецькі історики-економісти, значна кількість того збіжжя припадала на т. з. «польське», яке по нашому родила українська земля. Воно було вартніше за «литовське» чи «пруське», бо тяжше й придатніше до відправи його суднами по морю. Тимто воно й користалося більшим попитом на тогочасному світовому ринку для збіжжя в Амстердамі та красше там платилося, ніж «литовське» чи «пруське». Останнє збувалося в більшості до Швеції. Кенігсбергські й штетинські купці з охотою закупували те «польське» збіжжя, бо гадали, що в такий спосіб можна буде видержати в Амстердамі конкуренцію перед Данцігом. ⁹⁹ Крім того, те «польське» збіжжя навіть закупувалося дешевше, як «пруське», не дивлячись на його й добру якість і попит в Амстердамі. В. Науде пояснює це тим, що польське господарство оброблялося далеко в інших умовах продукції ніж пруське. По-перше, воно мало добру родючу землю, багату робучої кріпацької сили, яку шляхта польська використовувала тоді, коли хотіла. По-друге, «польське» збіжжя було для шляхти майже оди-

ноким засобом, яким вона здобувала собі гроші.¹⁰⁰ Українське козацьке повстання 1648 року негативно відбилося на вивозі збіжа з Кенігсбергу в чужі заморські краї. Великих розмірів почав він наново прибирати щойно по розділі й припиненню боротьби за Україну. Між 1688-1697 роками він носив навіть навіть оживлений характер, який в 1698-1700 роках занепав через недорід, а в 1701-1707 — через урожай. Завдяки йому були ціни на збіжа в Амстердамі дуже низькі, навіть неоплачуючі фрахту, що впливало, очевидна річ, на ринок кенігсбергський і тут обезцінювало в свою чергу збіжа.¹⁰¹

Торкуючись кенігсбергського вивозу в бік Литви й північних земель Руси-України, на перше місце в ньому припадала сіль, а далі йшли такі предмети, як оселедці, риба, олово, мідь, шкло, навіть цукор — «фарянгъ і конаръ»,¹⁰² — пізніше різні фабричні сукна, полотна й т. д. Вивіз соли в бік Литви мав для Кенігсберга велике значіння як предмет обміну. Вивозилася вона в згаданий бік не лише місцевого здобутку, але й та, яку купці чужі, в першу чергу, голяндські, англійські, французькі, іспанські довозили до Кенігсбергу. На протязі 1696-1700 років, кажучи до прикладу, вивезено звідси соли в бік Литви приблизно 30.000 лаштів, що справляє 6.000 лаштів річно (4.000 — літом водою, 2.000 — зимою саньми), по ціні 60 талярів за один лашт. Цю сіль до Кенігсбергу доставили переважно згадані чужі купці і то: в 1696 р. 6.221, 1697—3.606, 1698—8.751, 1699—8.726, 1700—8.807 лаштів, по ціні 40 талярів за кожний лашт.¹⁰³ Якась певна кількість лаштів цієї соли припадала очевидно й на північні землі Руси-України, бо західні її землі користувалися своєю «руською» сіллю, а південні достарчали її собі з боку Молдави, Очакова та Криму.

Про торговельні звязки північних українських земель, відтак Гетьманщини, з Кенігсбергом або й навпаки, не вважаю за потрібне тут говорити, щоби не переказувати про них лишній раз вже відомого. Як подає Р. Армштедт, були ті звязки «дуже оживлені через посередничу торгівлю з Литвою й Польщею»,¹⁰⁴ або, від себе додаючи, з Литвою та Прусією. На першому місці по торгівлі з Кенігсбергом був Стародуб.

5. Про торгівлю Стародуба з Кенігсбергом на основі пригоди українських купців під Гродном та в самому Кенігсбергу в 1702 р. Очевидна річ, що перші кроки північної війни раптово не змогли перервати української торгівлі з Кенігсбергом, за винятком хіба польського занепокоєння на Литві, а саме боротьби між урядовою партією (Огинського) та партією шведською (Сапєги). «Власне через те польське занепокоєння, як пише тогочасний Райнгольд Грубе, не було в нас (в Кенігсбергу) майже жадного торгу».¹⁰⁵ Поважним доказом в користь того, що перші роки північної війни не перешкодили цілковито українській торгівлі з Кенігсбергом, служить пригода українських купців під Гродном, а відтак в Кенігсбергу в 1702 р., залежна очевидно від переїздного характеру самої української торгівлі. Дальший суттєвий інтерес і значіння згаданої пригоди слідуватиме з представлення її історії, до чого отсе й приступаю.

Пригода українських купців під Гродном, яка мала місце на весні 1702 року, була досі в нашій українській історично-економічній науці невідома. Видно, з українських істориків не звернув був ніхто уваги

на друковану грамоту московського царя Петра I до короля пруського Фридриха I (з 19 серпня ст. ст. 1703 р.),¹⁰⁶ з якої про ту пригоду українських купців під Гродном, а відтак в Кенігсбергу, слідує загальний малюнок, але без подробиць. Ці останні виказують акти в справі тих купців, що переховуються в Прусському Таємному Державному Архіві в Берліні.¹⁰⁷

Торкаючись насамперед самих українських купців, то вони, згідно згаданій грамоті царя Петра I до короля Фридриха I, були »городовъ Стародуба и Березны жители: Никита Ѡминъ, Осипъ Самойловъ, Михайло Власовъ, Семень Кондратьевъ съ товарищи«. Як мені здається, всі ті прізвища купців, подані в вимові московській, є в більшості перейменовані з назвиськ українських, на основі тодішнього звичаю московської канцелярії. Першорядну ролю серед згаданих купців грав купець зі Стародуба міщанин Осип Самойлович, а не »Самойловъ«, що виказують архівні акти.¹⁰⁸ Хто ще з тих трьох купців походить зі Стародуба, мені покищо нічого невідомо. На основі архівних актів, всі чотири купці фігурують як »Ukrainische Kauffleute aus Starodub«. Як видно, в закордонній торгівлі виступали вони не самі, але »съ товарищи«, »mit ihre compagnions«,¹⁰⁹ з їх спілкою, про яку рівнож не маю ніяких відомостей.

Заздалегідь доводиться тут зазначити, що згадані українські купці зі Стародуба були по торгівлі з Кенігсбергом такби мовити старі і свою торгівлю розпочали вони давно, ще двадцять років перед своєю пригодою, приблизно в 1682 році. Провалили вони ту торгівлю з Кенігсбергом два рази на рік і то в більшості по відомому »водному шляху«, про який М. Слабченко завчасно висловив сумнів, що він мовляв не був »популярний« для української закордонної торгівлі.¹¹⁰

Виринає питання, коли наші купці не так самі відїхали, як доставали свої товари з Стародуба до першої пристані на Німану, до міста Столбців, згідно »трактови водному«, чи в зимі на саянах, чи на весну, в першій половині квітня, на возах. Треба гадати, що ті свої товари доставили вони до міста Столбців в зимі, може й на початку 1702 року, де вони, як купці старі, могли мати навіть і свій склад. В часи болот ранньої весни доставка грузьких товарів зі Стародуба до міста Столбців не мала очевидно ніякого сенсу й не оплачувалася. На початку XIX ст. доставка товарів з північної Гетьманщини відбувалася в згаданій бік, для збуту в Кенігсберг, також ще в зимі, як також і до Порічча чи Витебська, для збуту їх в Ригу.¹¹¹ В місті Столбцях стародубські купці нагрузили були свої товари для збуту в Кенігсберг аж на чотири власні витини, приблизно десь в середині квітня 1702 р. й то такі: 558 омів конопляного олію, 51½ тон лою, 4 бочки воску, 240 камнів тютюну, 1 лашт і 43 корці пшона та 18 ріжних шкір.¹¹² Всі ті товари наші купці напевне поскуповували від дрібних гандлярів. Брати збіжа зі собою вони очевидно не могли, у звязку з дуже низькими цінами на нього в Кенігсбергу, як теж й пеньки, в силу заборони з боку московського уряду вивозити її для збуту до Балтики в чужі порти.

З пристані Столбців в бік Кенігсбергу вирушили стародубські купці зі своїми товарами по Німану десь в другій половині квітня 1702 р. Проїзdnий лист мали вони від литовського гетьмана Сапеги, а власне від його підскарбія та начальника митних комор. Витини обслуговували й ними кермували власні робітники. Під Гродном наші купці були зму-

шені зупинитися, бо там стояло обозом шведське військо, та вдатися до його команди за дозволом на вільний переїзд до Кенігсбергу, який дістали в формі охоронного листа за 200 державних талярів (?). За день чи два пізніше зазнали для себе наші купці дуже великої несподіванки: їх витини з товарами шведи skonfiskovali по доносу агентів деяких кенігсбергських купців. І так повстала пригода для українських купців під Гродном в 1702 році.

В часи північної війни випадки конфіскації і навіть грабунків купецьких товарів та самих купців були явищем досить розповсюдженим. З них наводжу лише два.

В 1701 році амстердамський купець Йоганн Гутман (Houtman), не маючи змоги відправляти »seine russischen Wagen« до Амстердаму через Ригу, бо там стояли шведські війська, задумав перевезти їх через Кенігсберг, за що тутешнім комісіонерам приобіцяв він навіть 3%, провізного. Коли Й. Гутман прибув з тими товарами, закупленими в Росії, до Кенігсбергу, місцева влада, певне на домагання тутешніх купців, їх приарештувала, на тій мовляв підставі, що через Кенігсберг ніякі товари поза нього не перевозяться, лише продаються тут його мешканцям, біргерам. Й. Гутман удався зі своїм фактором Матіасом фон Целлен (Cöllen) до Берліна, де він з послом голяндським фон Обдманом (Obdman) домагався від королівського двору вільного провозу своїх товарів з Кенігсбергу до Амстердаму. Королівський двір домагання Й. Гутмана не узгляднив, бо стояв по боці права кенігсбергських купців.¹¹³

Тут до речі додаю, що Й. Гутман був великим купцем. Він зі своїм братом Адольфом провадив досить широку торгівлю в Московії, де мав навіть свої торговельні »двори« — контори: в Архангельську, Вологді, Вел. Новгороді, Москві, Ярославі й т. д. Цар Петро I нагородив Й. Гутмана навіть грамотою (з 18/V 1702), за ті, мовляв, прибутки, які московський скарб, в формі »пошлин«, отримав з його торгівлі.¹¹⁴ Дуже можливо, що власне з цим голяндським купцем мали торгове діло наші українські купці та провадили з ним »грошові операції на значні суми«, про що вже була мова.

Другим яскравим прикладом грабіжу в часи північної війни може служити відома пригода з київським купцем Романом Якимовичем. В місті Тошка, біля Бреслава, його ограбили в 1704 році піддані австрійського цісаря на 20 тисяч єфимків, під притокою шведів, з яких одначе був тільки оберлейтнант Гаген (Haagen).¹¹⁵ В друге ограбили його в Польщі на 15 тисяч єфимків. В першому випадку звертався »Романъ Якимовъ съ товарищи«(!) зі скаргою до царя Петра I. В його оборону написав останній навіть грамоту до цісаря Леопольда 21 лютого 1705 року.¹¹⁶ Є приклади коли й гетьмани, як Іван Самойлович, Іван Мазепа, пізніше Іван Скоропадський, зі свого боку зверталися за охороною для українських купців не лише до польського короля та литовських воєвод, але й навіть до данцігського магістрату. Інакше вони, гетьмани, й не могли реагувати на скарги наших купців, як політично залежні від Московщини. Через те й не диво, що покривджені закордоном українські купці в багатьох випадках зверталися зі своїми скаргами не до них, але до московського царя, що також робили й наші стародубські купці, в наслідок їх пригоди під Гродном, а відтак в Кенігсбергу.

Першу інформацію про відому вже пригоду українських купців

під Гродном подали правительственні радники пруського уряду в Кенігсбергу в реляції до свого короля Фридриха I дня 1 червня 1702 р.¹¹⁷ Як писали в реляції Христоф Александер фон Раушке, Георг Фридрих фон Крайтцен і Христоф фон Валленроде,¹¹⁸ то 29 травня 1702 року прибули до Кенігсбергу чужі люди з Росії і скаржилися їм, що недалеко Гродна, з боку Польщі, насильно зграбовано й відібрано їм три (в інших актах: чотири) власні витини, наладовані різними товарами. Ті купці просили радників, щоби вони, радники, забрані їх витини приарештували в Кенігсбергу, які в невдовзі мали прибути сюди з Лябяви (Labiaw). Крім того заявили були тоді українські купці радникам, що вони за своє право, порушене під Гродном, будуть належно доходити кінця. І дійсно, тогочасного самого дня, 29 травня, кенігсбергський адвокат Титус вніс до канцелярії радників скаргу («das Klagibell») в імені українських купців, з приводу насильного грабіжу їх товарів під Гродном. У згаданий день прохання наших купців радники узгляднили й видали наказ на приарештування їх витин з товарами, що й зробив на тзв. литовській заставі («bey dem sogenannten Litthauschen Baum») її дозорець («Baumschlüsser»)¹¹⁹ Але на другий день, 30 травня, з'явився до канцелярії радників шведський комісар, Карстен Доке, з претенсією що до затримання на литовській заставі витин з товарами, які сконфіскував, мовляв, шведський король в купців українських. Комісар просив радників ті витини звільнити зпід арешту й дозволити йому спродати кенігсбергським купцям товари, відповідно до залученого в реляції меморіялу, для чого післав його сюди король. Свою особу виказав комісар пашпортом, який отримав він в обозі шведським, для поїздки до Кенігсбергу, дня 28 квітня 1702 року, з підписом королівського генерал-адютанта Андреяса Лягеркрони.¹²⁰ Радники визвали до себе адвоката Титуса й дозорця застави, щоби переслухати обидві сторони, українських купців і шведського комісаря. Переказуючи скарги купців, казав адвокат радникам, що деяким людям з Росії зграбовано тодо *progrus* violently витини з товарами на Литві, не дивлячись на охоронний лист, який вони отримали були перед тим від шведського короля. На його основі українські купці й жадали від радників приарештування їх зграбованих витин з товарами, що їх опісля вони заміряли оборонити належним судовим доказом свого права. Одначе приявний шведський комісар заявив, що позовники отримали охоронний лист від шведського короля під претекстом того, що вони походять з дібр литовського гетьмана Сапєги і є підпорядковані його праву. Але коли виявилось, що той претекст купців був фальшивий, та що властиво згадані люди походять з Росії й є піддані московського царя, то той охоронний лист шведський король від них назад відібрав, а їх товари, що склалися в більшості з олію й лою, звелів сконфіскувати, *jure belli* між ним і царем московським, та відступити їх товари в продаж до тутешнього міста, в Кенігсберг, з огляду на існуючу добру приязнь між ним і королем пруським. Тому він, комісар, на скаргу українських купців не може звертати ні трішечки своєї уваги, але примушений в даному випадку держатися королівського приказу. Довідавшись про такий стан річей від обидвох сторін, правительственні радники дали їм до зрозуміння, що вони, мовляв, ніяк не хочуть вмішуватися в їх справу, щоби їй так чи інакше залагодити, і без проволоки наказали дозорцеві застави звільнити зпід арешту затримані витини з грузом. При тому ж

комісареві вони й запевнили вільний проїзд і вільну продажу того грузу сконфіскованих товарів українських купців. Наостанку просив комісар у радників і письмєнного дозволу, необхідного для покупців тих товарів, в чому вони йому відмовили, запевнивши йому ще раз устно свободу ділань. У звязку з таким рішенням радників позовна сторона зі свого боку жадала деякого речинця для виказу її права на власні товари, в чому вони її відмовили, проте вказали належне місце, куди вона може внести скаргу про свою кривду і там шукати звороту прав на власні товари. Таке рішення в справі сконфіскованих шведами витин з товарами українських купців радники просили короля пруського апробувати.

Очевидна річ, що переказана реляція правительственних радників до пруського короля про пригоду українських купців під Гродном подана неповно. Деякі моменти з неї радники змовчали, а деякі передали тенденційно, і те все змушує мене в доповнення тієї реляції, навести відповідне місце з грамоти царя Петра I до короля Фридриха I з дня 19 серпня 1703 р.

«Пресвѣтлѣйшій и велеможднѣйшій государь, друже и брате любезнѣйшій», так пише цар королеви.¹²¹ «Сего настоящаго лѣта Господня 1703-го намъ великому государю, нашему царскому величеству, доносили челобитье свое подданные наши купцы», про які вже була мова, «что прошлаго 1702-го году ѣздили они въ государство вашего королевскаго величества, въ городъ Королевецъ, съ продажныи своими товары, и не доѣхавъ города Гродни, остановились, для того что были тогда подъ Гроднею непріятелскіе Свѣйскіе люди; толко имъ разоренія никакова тѣ Свѣйскіе войска не учинили и дали имъ проѣзжей листъ. А когда пришли въ вышепомянутой Свѣйской обозъ ваши королевскаго величества, подданные, города Королевца торговые люди, съ порохомъ, и свинцомъ и съ иными на то Свѣйское войско потребными вещи и ис тѣхъ пріѣзжихъ торговыхъ людей города Королевца Оурнета прикащикъ Янъ Кейсаръ да другой прикащикъ дохтора Сечки, Даниель Весъ, просили Швецкого капитана Функа, дабы у нихъ, подданныхъ нашихъ, товары ихъ отняли.¹²² И по тому тѣхъ торговыхъ людей домоганію того Свѣйскаго капитана посланные товары ихъ отняли и людей ихъ и работниковъ побрали съ собою. И они, подданные наши, пришедъ въ Королевецъ, о возвращеніи пограбленыхъ своихъ товаровъ были челомъ реэнтомъ, и по приказу ихъ, реэнтовъ, тѣ ихъ товары на заставѣ были задержаны, и по челобитью вишепомянутыхъ прикащиковъ хозяевъ ихъ, Оурнета и доктора, тѣ пограбленные ихъ товары въ Королевецъ пропущены и положены въ анбары».

З наведеного місця царської грамоти видно, що до відомої пригоди українських купців під Гродном причинилися не шведські війська, але агенти-прикащики кенігсбергських купців Райнгольда Фаренгайдта («Оурнета») і д-ра Zetzke («Сечки»), Йоганн Köster («Кейсарь») та Йоганн Weiss («Весъ»). Вони виявили шведам, що перебуваючі в їх обозі українські купці не походять з дібр литовського гетьмана Сапєги, згідно з переказаною в горі реляцією, але з Росії й є піддані московського царя. За намовою тих агентів та під претекстом війни між королем шведським і царем московським шведський капітан Функ відібрав від українських купців охоронний лист, за який вони заплатили в обозі шведському 200 державних талярів (?), а їх витини з товарами сконфіскував. З приводу такого випадку або пригоди, українські купці були змушені вдатися до Кенігсбергу, куди прибули може й на день раніше, ніж 29 травня 1702 р., коли то вони з'явилися у тамошньої пруської влади, у правительственних радників. З початку ці останні станули по їх боці, бо сконфісковані витини з товарами затримали на литовській заставі, але на другий день, 30 травня, вони станули по боці шведського комісаря К. Доке, який супроводив ті товари, для їх такби мовити раз-

продажі, до Кенігсбергу. Підозрілу роллю в даному випадку відіграли також відомі кенігсбергські купці, Р. Фаренгайт і д-р Зетцке. Не без їх відома й бажання правительственні радники дали шведському комісареві вільний проїзд із сконфіскованими товарами українських купців в місто й вільну їх продажу. В місті приміщено ті товари з витин до кнайпгофської комори в ратуші, де зважив їх там Р. Грубе, про що свідчить складена ним специфікація. На її основі знаємо кількість та вагу товарів українських купців.¹²³ Своє рішення в користь шведського комісара К. Доке, в уділенню йому вільного проїзду зі сконфіскованими товарами в Кенігсбергу й вільної їх продажі, правительственні радники мотивували тим, що вони, мовляв, не хотіли вмішуватися в саму справу конфіскати товарів, в той час, коли вони в неї вмішалися й станули по боці не українських купців, але шведського комісара та посередно відомих кенігсбергських купців. Для отримання королівської апробати на таке своє рішення правительственні радники, як мені здається, навмисне подали в своїй реляції до пруського короля про шведського комісара К. Доке, що нібито він переводив конфіскату товарів в українських купців іменем свого короля, який тоді не був під Гродном, та що немовби з його наказу він допровадив їх до Кенігсбергу й відступив у продажу тутешнім мешканцям, на основі, мовляв, існуючої приязни між королем шведським та королем пруським. Українським купцям вказали правительственні радники двері суду, куди вони могли внести свою скаргу й при його помочі шукати звороту своїх прав на власні товари від тих, що їх сконфіскували, від шведів. Таке рішення правительственних радників в справі українських купців було розраховане очевидно на їх неуспіх. Одначе українські купці використали згадане некорисне для них рішення в інший бік: вони розпочали процес не з тими, що сконфіскували їх товари, але стали процесуватися проти тих, що видали їх товари зловмисне шведам, навіть посередно проти самих радників, які тій злій волі, як виконавці пруської влади в Кенігсбергу, не спротивилися. Сам по собі згаданий процес є інтересний. В пригоді українських купців він творить другу сторінку-пригоду в Кенігсбергу, яка для нас остільки важна, оскільки виказує цікаві дані для історії української торгівлі з Кенігсбергом.

ПРИМІТКИ:

¹ Къ истории торговли в Малороссии XVIII в., «Кіевская Старина» (1894) XLIV 155. — ² Історія України-Руси. Київ-Львів 1907 VI. — ³ Иноземцы въ старой Малороссии, «Труды XII-го Археолог. Съѣзда въ Харьковѣ 1902», Москва 1905, т. II, розд. 2 (торговля) — ⁴ Економічна політика російського правительства супроти України в 1710-1730 (під зглядом економічно-торговельним), «Записки НТШ.» XCVIII, CI, CIII, CV. — ⁵ Ibid., XCVIII 62, прим. 3. — ⁶ Русские водные пути и судовое дѣло въ до-Петровской Россіи. Казань 1910, 48, 70. — ⁷ М. Грушевський, *op. cit.*, 83. — ⁸ Zur Verkehrsgeschichte Ost- und Nordeuropas im 8. bis 12. Jahrhundert, «Historische Zeitschrift» (1916) CXV 2. При цьому варта згадки праця й І. Садовського, *Die Handelsstrassen der Griechen und Römer durch das Flussgebiet der Oder, Weichsel, des Dnieprs und Niemen an die Gestade des Baltischen Meeres*, Єна 1877 (переклав з польської мови А. Kohn). — ⁹ «Monumenta Historica Germaniae» SS., VII 312-313; В. Ляскоронський, Етнографія по Адаму Бременському, «Универс. Извѣстія». Київ 1883, річ. 23, №. 2, с. 19. — ¹⁰ Пізніше, а саме в 1229 р., смоленський князь Мстислав Давидович заключив з Ригією торговельний договір. Див. К. Наперський, Русско-литовські акты, Спб. 1868, додаток №. 1. Про стародавню торгівлю Русь-України на основі вісток руських літописів див. М. Погодіна, Изслѣдованія, Москва 1856, VII 300-321. — ¹¹ I. Falke, Die Hansa als deutsche See- und Handelsmacht,

Берлін 1863, с. 108; О торговлѣ Руси съ Ганзой до конца XV вѣка (Спб. 1879) написав М. Бережков. — ^{11a} Op. cit., 84. — ¹² Geschichte des deutschen Handels, Ганновер 1785, ч. I, с. 220; по другому вид. 1793 р. с. 345. Побіч літописців германських, слов'янських зазначає Ф. Фішер у згаданій праці також джерела грецького, римського, візантійського походження, як теж опис подорожі Пляно Карпінія й т. д., що в критичній обробці знаходить місце в тт. I-III Історії України-Руси М. Грушевського. В стислому нарисі про торгівлю київської Русі див. П. Мельгунова, Очерки по історії рус. торгівлі IX-XIII вв., Москва 1905. — ¹³ В половині XIII ст. навідували Київ купці німецькі швабського союзу, особливо дуже часто з Регенсбургу. Див. K. Raps, Beiträge zur Geschichte der Stadt Lemberg, »Archiv für öster. Geschichte« XLIII 384; W. Heyd, Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, Stuttgart 1879, т. II, с. 719; регенсбургські купці вивозили з Києва футра та грецькі шовкові виробы. — ¹⁴ М. Грушевський, op. cit., 3, 5; Fr. Iekel, Polens Handelsgeschichte, Відень-Триест 1809, ч. I, с. 196. — ¹⁵ H. Rachel, Polnische Handels- und Zollverhältnisse im 16. bis 18. Jahrhundert, »Schmollers Jahrbuch«, Ляйпціг 1909, XXXIII 473. Між 1400-1402 р. провадив Львів з Кенісбергом досить оживлену торгівлю. С. Sattler, Handelsrechnungen des deutschen Ordens, Ляйпціг 1887 (див. s. v. Lemberg). — ¹⁶ Г. Рахель, op. cit., 471. До історії львівської торгівлі див. І. Крипякевич, Матеріали до історії львівської торгівлі, »ЗНТШ«, LXV; йогож, Русини в Львові, *ibid.*, LXXVII-LXXIX; І. Nistor, Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV und XVI Jahrhundert, Gotha 1911 (з покажчиком літератури); йогож, Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, Чернівці 1912; Ł. Charewiczowa, Handel Lwowa z Moldawia i Multanami w wiekach średnich, »Kwart. Historyczny«, 1924, XXXVIII; йїж, Handel średniowiecznego Lwowa, Львів 1925, з використанням поважної кількості літератури, в якій перше місце займають відповідні праці С. Кутшеби та І. Птасьніка. При цьому варта згадки також праця А. Вагнера, Handel dawnego Jarosławia, Львів 1929. В XIV ст. провадили з Чорним морем через Львів також купці нюрнберзьські, про що пише В. Гайд, op. cit. — ¹⁷ О. Левицький, Соціаніство въ Польшѣ и Юго-Зап. Руси, »Кіев. Стар.«, (1882) II 25; А. Верзілов, Очеркъ торговли южной Руси съ 1480-1569, Чернигів 1898, за рец »Кіев. Стар.«, LXVI 119-121. — ¹⁸ »Źródła dziejowe«, Варшава 1897, XXII 360. Передрук статті автора, з невеличкими доповненнями, Handel Ukrainy w XVI wieku, »Ateneum« (1895) II (78). — ¹⁹ М. Грушевський, op. cit., 192; W. Naude, Die Getreidehandelspolitik der Europäischen Staaten vom 13 bis zum 18. Jahrhundert, »Acta Borussica« (Берлін 1896) I 345. — ²⁰ В. Науде, op. cit., 207. — ²¹ Th. Hirsch, Handels- und Gewerbsgeschichte Danzigs unter Herrschaft des Deutschen Ordens, Ляйпціг 1858, с. 160-172, 175; пор. теж G. Lengnich, Ius Publikum Civitatis Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte, »Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens« (Данціг 1900) т. I; М. Folz, Geschichte des Danziger Stadthaushalts, *ibid.* (1912), VIII. — ²² З »жалованной грамоты« польського короля мешканцям м. Гродна на »складку соли« з дня 30 XI 1576: »ижъ зъ давныхъ часовъ, еще за панованья королей ихъ милости и великихъ князей Литовскихъ, продковъ нашихъ, заховывалося то, ижъ соль крупястая, которая рѣкою Нѣмною... изъ Кгданьска, съ Крولةца, на коморѣ Ковенской отмычована, и съ Ковна витинами рѣкою Нѣмною... до Гродна проважона«, це все »потвержаемъ« — в місті Гродні сіль складати й відтак кожному її продавати. Див. »Акты Ю. и З. Р.«, Спб. 1863, т. I, ч. 176, с. 206-207. — ²³ Про українців, які торгували з м. Данцігом в першій полов. XVIII ст. див. М. Плохинський, op. cit., 237-238 та І. Джиджора, op. cit., XCVIII 65, 66 і д. До торгівлі Береста з Данцігом у 1583 р. див. »Археограф. Сборникъ Документовъ относящ. къ исторіи сѣв.-запад. Руси«, Вильна 1867, III 289-322 і IV 252-289. — ²⁴ В. Науде, op. cit., 252; М. Грушевський, op. cit., 193; А. Шеленговський, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII wieku w Polsce, Львів 1902, 67, 104. З найновішої літератури про торгівлю Данцігу поважно трактує дуже цінна праця П. Рибарського, Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu. Т. I. Rozwój handlu i polityki handlowej, Познань 1928. На жаль, автор не спиняється в цій своїй праці над вивозом товарів і продуктів з Русь-України в бік Данцігу та про нього й не згадує. »Wywóz przez wszystkie porty Prus Zachodnich« вважає він в цілості за »wywóz z Polski« (30, 31). Міжтим, як з його праці, а також з т. II (1929), можна всетаки довідатися, що з Данцігом торгувала теж і Русь-Україна, коли брати під увагу її вивозні товари та їх продукцію. На який спосіб трактування П. Рибарського слід звернути тут увагу настільки, наскільки він в подібному випадку осудив Г. Трайчке, який висловився, що Амстердам став першим ринком збіжа »przez obrót z krajami położonemi nad Wisłą« (»Weichselländer«), а не з Польщею (I 48). — ²⁵ Г. Рахель, op. cit., 486. — ²⁶ І. Крипякевич, »Вольтний порт« у Старім Бихові 1657 р., »Записки Іст-

ричної Секції Української Академії Наук», Київ 1929, XXXII 95. — ²⁷ М. Плохинський, *op. cit.*, 179, прим. 5. — ²⁸ *Ibid.*, 180, прим. 4; К. Харлампович, *Нариси з історії грецької колонії в Ніжені (XVII-XVIII ст.)*, «Записки Істор.-Філолог. Відд. Всеукраїн. Акад. Наук», Київ 1929, кн. 24, с. 118. — ²⁹ Див. прим. 26. — ³⁰ «Архівъ Ю.-Зап. Р.», т. VI, ч. III, с. 192. — ³¹ *Dreyfache Königl. Schwed. Legations-Reiss-Beschreibung Ihn Siebenbürgen, die Ukraïn, und Türckey nacher Constantinopol u 1656 i. 1657 році*, що переховується в Пруському Державному Архіві, в Штеттині. Про цей цікавий опис подорожі К. Гільдебрандта на Україну заміряю подати окрему статтю. — ³² Див. прим. 26; В. Липинський, *Z dziejów Ukraiņu, Київ-Краків 1912*, с. 578-579. — ^{32a} М. Грушевський, *op. cit.*, IX/2 1270 і д. — ³³ М. Плохинський, *op. cit.*, 237. — ³⁴ «Полное Собрание Закон. Рос. Имперіи» т. I, ч. 398, с. 656-669; II, ч. 1186, с. 770-786. — ³⁵ *Ibid.*, т. III, ч. 1589, с. 326-328. Також див. *Памятники дипломат. сношеній древней Россіи съ державами иностранными*, Спб. 1867, VIII 863-864 та *Письма и бумаги императ. Петра Великаго*, Спб.: 1887, I. (1688-1701) 175-176. — ³⁶ В боротьбі за Україну варта уваги ще й така версія, звернена на її приборкання, та яка могла повстати приблизно біля 1675 року: «Die Hollaender haben der Republick Pohlen einen Vorschlag gethan, welcher vortheilhaft schien, um die Ukraine wieder in ihren ersten Zustand zu setzen. Sie verlangten, man sollte ihnen die ungebauten Wuesten abtreten, um dieselben mit Hollaendischen Colonien zu bevoelckern, in den sie sich zugleich erboten, wieder die Tuercken und Tartarn mit einer Armee von 50000 Mann zur Vormauer zu dienen». Поляки на ту пропозицію не погодилися, бо вважали, що буцімто голяндці більше їм зашкодять, ніж татари. Див. В. Martiniere, *Historisch-Politisch-Geographischer Atlas der gantzen Welt; Oder grosses und vollstaendiges Geographisch-und Kritisch Lexicon*, Ляйпціг 1749, Th. XII, с. 234, під словом: Ukraine. — ³⁷ Очерки истории украинской фабрики, Київ 1925, 32. — ³⁸ *Ibidem*. — ³⁹ *Op. cit.*, XCVIII 55. — ⁴⁰ Тут до речі додати, що німці в свій час робили спробу пересадити український тютюн у себе на пруський ґрунт і то в багатьох місцях, «seiner vorzueglichen Quete wegen». Крім того: «Man hat mit dem Ukrainischen (Toback) in einer niederländischen Fabrik Proben gemacht, und gefunden, dass er allen Arten von Rappetoback aus den besten hollaendischen und franzoesischen Fabriken vorzuziehen». Див. Fr. Bock, *Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Koenigreich Ost- und Westpreussen*, Дессау 1783 III 922-923, за працею невідомого мені автора, під заголовком: *Vortheil der Voelker durch die Handlung*, I 435. — ⁴¹ І. Джиджора, *op. cit.*, XCVIII 65. — ⁴² «Кіев. Стар.», XLV 156. — ⁴³ Див. прим. 41. — ⁴⁴ М. Слабченко, *Хозяйство Гетманщины в XVII-XVIII ст.*, т. III. Очерки торгівлі и торгового капитализма, Одеса 1923, 80. Про визиск поташу див. т. II наведеної праці: Судьбы фабрики и промышленности, *ibid.*, 1922. — ⁴⁵ М. Плохинський, *op. cit.*, 238. — ⁴⁶ *Op. cit.*, XCVIII 73. — ⁴⁷ Пор. В. Іконнікова рецензію на працю М. Ліляєва, *Изъ истории раскола на Вѣткѣ и въ Стародубѣ XVII-XVIII вв.*, «Кіев. Стар.» (1897) LVII 27; М. Плохинський, *op. cit.*, 238 і І. Джиджора, *op. cit.*, CI 65 («Реестръ купцовъ полку Чернѣговскаго» з 8 XI 1714); лист гетьмана Івана Скоропадського до лубенського полковника Марковича з 1714 р. «о переписаніи купцовъ лубен. полка, гендлюющихъ съ Шліонскомъ, Гданскомъ и Кролевцомъ». «Кіев. Стар.» (1897) LVI 279; Н. Бакай, *Южнорус. дворянинъ XVIII в.*, *ibid.*, (1885) XI 734. — ⁴⁸ М. Слабченко, *op. cit.*, III 141. Пор. І. Джиджора, *op. cit.*, CI 66-67. Про купівлю книг за кордоном див. *Дневникъ Як. Марковича та статтю М. Тищенка, З історії торгівлі книжками у XVIII ст.*, «Україна», Київ 1929, VII-VIII. Про частковий довіз бавовняних виробів з Ке-нігсбергу див. О. Оглоблін, *Бавовняна промисловість на Україні в XVIII-XIX ст.* «Червоний Шлях», Харків 1929, Нр. 3, с. 118. — ⁴⁹ І. Крип'якевич, *Український державний скарб за Богдана Хмельницького*, «ЗНТШ.» СXXX 95. — ⁵⁰ До індукти-евекти див. ще М. Слабченко, *op. cit.*, III 159-164; В. Барвінський, *До питання про індукту та евекту в Гетьманщині*, «Наукові Записки Наук.-Дослід. Катедри Істор. Україн. Культурки», Київ 1927, ч. 6, с. 441-447. Б німецькій мові до українського мита варта уваги й замітка Г. Шторха в його праці: *Historisch-statistisches Gemaelde des russischen Reichs am Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, Ляйпціг 1802, ч. V: *Geschichte des russischen Handels 1703-1762*, с. 265 і 359-360. — ⁵¹ Прошення малорос. шляхетства и старшинъ, въ мѣстѣ съ гетманомъ, о возстановленіи разныхъ старинныхъ правъ Малороссіи, поданное Екатеринѣ II-й въ 1764 году, «Кіев. Стар.» (1883) VI 338, з 14 пункту: О дозволеніи вольнаго торгу въ Малой Россіи и введеніи по прежнему індукти и эвекты. — ⁵² «Записки Україн. Науков. Інституту в Берліні» (1927) I 127, 136-137. — ⁵³ Про ті мідні гроші див. А. Брікнер, *Das Kupfergeld 1656-1663 in Russland*, «Baltische Monatschrift», Рига 1863, VIII; йогож, *Finanzgeschichtliche Studien*, Спб. 1867. Відтиск мідних 50 коп. див. *Малый энци-*

клоп. Словарь Брокгауза-Эфрона, III, між сс. 608/609. — ⁵⁴ F. Schrötter, Das Preussische Münzwesen im 18. Jahrhundert (1701-1740). »Acta Borussica, Münzwesen«, Берлін 1904, I 96; М. Костомаров, Очеркъ торговли московскаго государства въ XVI и XVII ст., в »Собран. соч.«, Спб. 1905, XX 344. — ⁵⁵ М. Слабченко, Організація хозяйства Украины, Одеса 1922, II 122, 124. — ⁵⁶ Muenz-, Geld- und Bergwerks-Geschichte des Russischen Kaiserthums, vom I. 1700 bis 1789. Meist aus Urkunden beschrieben, Геттінген 1791, с. 34. — ⁵⁷ Op. cit., 96 і д., як також 279, прим. 1. Пор. М. Костомаров, op. cit., 340-341; I. Кауфман, Серебряный рубль въ Россіи, Спб. 1910, 121 і д., всупереч А. Шлецерові. — ⁵⁸ »ПСЗ.«, т. II, ч. 1015, 1225. — ⁵⁹ В. Іконніков, op. cit., 28. — ⁶⁰ »ПСЗ.«, т. IV, ч. 1866. — ⁶¹ Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brandenburg-Preussen bis 1713, »Acta Borussica« I 802-803. — ⁶² М. Слабченко, op. cit., III 7. — ⁶³ До історії української політичної думки на початку XVIII в., »Записки Істор.-Філолог. Відд. Всеукраїн. Акад. Наук«, Київ 1928, кн. XIX, с. 231. — ⁶⁴ Біографічні про нього відомості див. *ibid.*, прим. 6. Йому життя стравила Московія. — ⁶⁵ *ibid.*, 237-238. — ⁶⁶ М. Юнаків, »Труды Императ. Рус. Воен.-Истор. О-ва«, Спб. 1909, II 43. — ⁶⁷ П. Голубовський, Историческая Карта Черниговской губ. до 1300 г., »Труды XIII Археол. Съезда въ Екатеринославѣ 1905«, Москва 1908, II 41, за »Ипат. лѣт.«, с. 160-161. — ⁶⁸ Д. Багалій, Очерки изъ истории колонизации степной окраины москов. государства, Москва 1887, 37. — ⁶⁹ М. Василенко, Правне положення Чернигівщини за польської доби (1618-1648), в збір. »Чернигів і північне Лівобережжя«, Київ 1928, 293, 299. — ⁷⁰ Див. О. Лазаревський, Описаніе старой Малороссіи. Т. I. Стародубский полкъ, Київ 1889. — ⁷¹ М. Петровський, Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році, в збір. »Чернигів«, 302. — ⁷² В. Іконніков, op. cit., 26. — ⁷³ М. Плохинський, op. cit., 241. — ⁷⁴ М. Слабченко, op. cit., III 85. — ⁷⁵ М. Плохинський, op. cit., 237. — ⁷⁶ М. Слабченко, op. cit., III 22. — ⁷⁷ В. Іконніков, див. прим. 72. В останніх саках з'явилася дуже цінна розвідка М. Тищенко, під заголовком: Нариси історії зовнішньої торгівлі Стародубщини в XVIII в., (»Записки Істор.-Філолог. Відд. ВУАН.« 1931, кн. XXVI). На жаль, мені не довелося її використати для своєї студії, що її тамта місяцями доповнює, на що звертаю увагу шан. читача. — ⁷⁸ *ibid.*, 27, 28. — ⁷⁹ С. Величко, Лѣтопись, Київ 1855, III 552-553. Про інші торговельні шляхи на Україні, див. М. Слабченко, op. cit., III 62-64. — ⁸⁰ Op. cit., CV 51. — ⁸¹ Полное Собр. Р. Лѣтоп., Спб. 1843, II 342. Самуель Кіхель, який відвідав був Кенігсберг (9 VI 1586), таке занотував: річка, »dñe Pregl genannt, kompt us Littauen, uf wölichem fluss auch vil korn dohün (до Кенігсбергу) gebracht würt«. З Кенігсбергу відіхав він (21. VI) до Гродна, куди прибув (26. VI) з тамошим мешканцем, »des name ist Hanus Hülcowüz, ein-kaufmann und würt«. Див. К. Haszler, Die Reisen des Samuel Kiechel, Штуттгарт 1866, 98-99. Рец. »Altpr. Mon.«, (1872) IX 370. — ⁸² H. Meier, Beiträge zur Handels- und politischen Geschichte Königsberg, »Provinzial-Blätter«, Кенігсберґ 1864, 3 Folge, IX 220; R. Fischer, Königsberg als Hansestadt, »Altpreussische Monatsschrift« (1904) XLI 290 і д. — ⁸³ Про ту ворожнечу див. Р. Фішер, Die Beendigung des Königsberg-Danziger Sessionsstreites, »Altpr. Mon.« (1906) XLVI. — ⁸⁴ Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brandenburg-Preussen bis 1713, 373. — ⁸⁵ *ibid.*, 92. — ⁸⁶ *ibid.*, 405, 406; Йогож, Handel und Handelsrecht von Königsberg in Preussen im 16-18. Jahrhundert, »Forschungen zur Brandenburg. und Preus. Geschichte«, Ляйпциг 1909, XXII 96-97; A. Zweck, Ueber die Entstehung des Flusslaufes der Deime, »Altpr. Mon.« (1896) XXXIII 110, 118-120; E. Żurkalowski, Studien zur Geschichte der Stadt Memel und der Politik des Deutschen Ordens, *ibid.*, (1906) XLIII 168, як також див. цитовані праці Р. Фішера та Г. Майєра. — ⁸⁷ »Акты Вилен. Археограф. Комиссії«, (1875) VIII 561. — ⁸⁸ Op. cit., (1782) I 585: Звадяки тому, що річка Прегель »mit dem Kurischen Haff und grossen Memelstrom verknuepft ist; so wird dadurch das weitlaeftige Grossherzogthum Litthauen in den Stand gesetzt, nicht allein seine eigene Schaetze, sondern auch die in Russland, der Ukraine und Polen erhandelten Waren, jaehrlich auf vielen hundert grossen Fahrzeugen, als Wittinen, Jachten, Schracken, Kaehnen, Strusen, Plytten und Holztriften nach Koenigsberg zu fuehren«. — ⁸⁹ Г. Рахель, Polnische Handels- und Zollverhältnisse im 16. bis 18. Jahrhdt., 487. — ⁹⁰ Йогож, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brand.-Preussen bis 1713, 367. — ⁹¹ Op. cit., 219. — ⁹² Г. Майєр, op. cit., 229. — ⁹³ П. Капре, Zur Geschichte des Deutchthums in Wilna und Kauen (Kowno), »Altpr. Mon.«, (1917) LIV 91. — ⁹⁴ E. Keyser, Danzigs Geschichte, Данціґ 1928, 150. До роду Фаренгайдів див. »Altpr. Mon.«, IX (1872) і XI (1874). — ⁹⁵ Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brand.-Preussen bis 1713, 234-235, 295-296. Пор. В. Науде, Die Getreidehandelspolitik und Kriegsmagazinverwaltung Brandenburg-Preussen bis 1740, »А. В.« (1901), II 79. — ⁹⁶ Г. Майєр, op. cit., 307-309; Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brandenburg-Preussen bis 1713, 433-436 і д. — ⁹⁷ Г. Рахель, Polnische Handels- und Zollverhältnisse im 16.

bis 18. Jahrh., 470. Про вивіз з Литви до Кенігсбергу на другу полов. XVI ст. див. Отрывокъ изъ таможенной книги, в якій записувалося мито з товарів, що довозилися »на витинахъ въ Королевецъ и изъ Королевца обратно 15... (?) г.«, »Акты Вилен. Археограф. Комиссии«, (1887) XIV 645-655, XV. До торгівлі Литви з Прусією див. »Предисловіе« Ю. Крачковського, *ibid.*, XX. — ⁹⁸ Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brandenburg-Preussen bis 1713, 369-370. — ⁹⁹ *ibid.*, 370; В. Науде, Die Getreidehandelspolitik und Kriegsmagazinverwaltung Brand.-Preussen bis 1740, 112-113, 203. — ¹⁰⁰ *ibid.*, 203-204. — ¹⁰¹ *ibid.*, 164, 171 і д. Про ціни на кенігсберзькому ринку для 1667-1782 рр. с. 522. — ¹⁰² »Отрывокъ изъ таможенной книги«, с. XV. — ¹⁰³ *ibid.*, с. 369, 370, 660 і д.; Г. Майєр, *op. cit.*, 409-410. Про причини, чому Литва доставляла собі велику кількість соли з Прусії, з Кенігсбергу, а не з самої Польщі див. Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brandenburg-Preussen 1713-1740, »А. В.« (1922), II/1 450. — ¹⁰⁴ Geschichte der Königl. Haupt- und Residenzstadt Königsberg in Preussen, Штуттгарт 1899, 73. — ¹⁰⁵ Див. його Diarium (1688-1713) в »Erleutertes Preussen« (Кенігсбер), Th. V, Stueck 2, с. 379. Про Райнгольда Грубе мені покищо відомо, що він род. 15 січня 1654, а вмер 22 грудня 1718 року. Довший час був він »Ober-Weger in der Kneiphofischen Stadt-Waage« (*ibid.*, с. 169). В часи пригоди українських купців в Кенігсбергу в 1702 р. Р. Грубе зважував їх товари в Кнайпофї, про що згадка буде далі. — ¹⁰⁶ Див. Письма и бумаги императ. Петра Великаго, Спб. 1889, II (1702-1703) 258-259. Як пише А. Бичков, який зладив і зредагував цей II-ий том, то оригінал грамоти переховується в Прусському Тасм. Держав. Архіві в Берліні, *ibid.*, с. 539. При наших актах є лише її переклад з мови московської на німецьку. — ¹⁰⁷ Reposit., VII 108 (bis 1709): »Acta in Sachen einiger ukrainischen kauffleute aus Starodub Moscovitische Unterthanen wieder einige Kauffleute zu Königsberg wegen der von denen Schweden confiscirten, und nach Königsberg gebracht waaren« Склад актів творять: донесення правит. радників кенігсберзьких до короля пруського й його на них відповіді, як також прохання українських купців до короля в справі конфіскації їх товарів ітд. Цитую в скороченню: R. VII 108, Acta. Якись акти в справі українських купців із Стародуба має й Прусський Державний Архів у Кенігсбергу, Sign. E. M. 97 б., на які покликується в своїй праці Kurt Forstreuter (Die Memel als Handelsstrasse Preussens nach Osten, Кенігсбер, 1931, с. 80, прим. 178). Ту працю я помітив, на жаль, за пізно й тому сам не мав змоги використати названі автором акти. Думаю, що це зроблю для докінчення своєї студії. Що до самої праці К. Форстройтера, то вона цікава, як по своїй темі, так і по змісті. Побіч деяких друкованих праць автор використав для неї матеріали з архівів — берлінського, а передусім із кенігсберзького. Дві три вістки з неї можуть теж надаватися і до української торгівлі з Кенігсбергом, про яку однак автор не має жадного розуміння. — ¹⁰⁸ В праці В. Модзалевського, Малорос. Родословникъ, Київ 1912, III, про Осипа Самойловича не подається ніякої згадки. Можливо, що він походив з цивільного роду Самойловичів. — ¹⁰⁹ R. VII 108, Acta: нім. переклад грамоти царя Петра I до короля Фридриха I з дня 19 VIII 1703 — ¹¹⁰ *Op. cit.*, III 64. — ¹¹¹ На початку XIX ст. таку доставку товарів з північної Гетьманщини в бік Столбців до Кенігсбергу виказує такий предмет, як олій, який у своему промислі придбав тоді дуже великі розміри, як по господарствах поміщицьких, так і селянських. Той олій, який скуповували гандлярї, »зливався в дубові бочки, які з тарою важили від 25 до 27 пудів. В зимі перевозилися вони саньми до Порічча чи Витебська для збуту в ризький порт, або до Столбців (м. минської губернії) для збуту в Кенігсбергу у Прусії«. К. Воблий, Опыт истории свекло-сахарной промышленности СССР., Москва 1928, I 16, за працю Єсимонтовського в »Журн. Министер. Государ. Имуществовъ« (1844) кн. XI. — ¹¹² Торкаючись тогочасної міри ваги, яку виказують згадані товари українських купців, то мені її не довелося точно установити. Мені відомо лише, що: а) 1 Ohm в Прусії 1816 р. = 2 ведра, або 4 анкери, або 120 кварт; б) 1 кенігсберзька тонна кінця XVII ст. = 4 шеффелам-корцям; в) 1 великий камінь = $\frac{1}{6}$, а легкий = $\frac{1}{10}$ цетнара; г) 1 лашт кенігсберзький = 60 корцям, 1 корець = 16 гарцям або са 38 штофів-оків. В обрахуванні І. Спрогиса (див. прим. 102) 1 лашт = 116 пудам. Про вагу бочки з воском трудно сказати, скільки вона могла тоді вміщати в собі ваги. — ¹¹³ Г. Рахель, Die Handels-, Zoll- und Akzisenpolitik Brand.-Preussen bis 1713, 801-802. — ¹¹⁴ Письма и бумаги имп. Петра Великаго, II 58-60. ¹¹⁵ І. Джиджора, *op. cit.*, CI 81; CIII 88; М. Плохинський, *op. cit.*, 283-286. — ¹¹⁶ Письма и бумаги имп. Петра Великаго, Спб. 1893, III (1704-1705) 267-269. — ¹¹⁷ R. VII 108, Acta, див. додаток І. При цьому я pozwолю собі тут замітити, що в додаток увійдуть не всі архівні акти в справі українських купців з Стародуба, але тільки та їх частина, й то не в цілости, яка подає відповідні матеріали для даної праці. — ¹¹⁸ До згаданих радників див. Е. Kneschke,

Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon, VII 367 (Паушке), V 286-287 (Крайтцен), IX 457 (Валленроде). — ¹¹⁹ На ті часи побіч литовської застави була в Кенігсбергу також голяндська застава. Перша охороняла й такби сказати замикала згадане місто при впливі в нього річки Прегеля, з боку Литви, а друга при її впливі з нього в бік моря, до Голяндії. Див. Summarische Beschreibung der Stadt Koenigsberg в »Erleutertes Preusen« (1723) Stueck 3, 204. Як пише Р. Армштедт, то правий беріг річки Прегеля, при її впливі з міста Кенігсбергу, ще й до нині зветься: »Holländer Baum«. Див. прим. 104. — ¹²⁰ R. VII 108, Acta. Копія. Ось ті мої припущення що до доставки україні купцями своїх товарів з Стародуба до Столбців в зимі та відізду їх звідси до Кенігсбергу в другій половині квітня 1702 року оснований на дати пашпорту, 28 IV 1702. Що до ген. А. Лягеркрони, то він є той сам, що вступав в похіді Карла XII на Україну. Зі своїм відділом він наступав у напрямі ярказ на Стародуб. Про це подають відомості відповідні томи Karolinska Krigares Dagböcker, що появилися вже давненько друком в Люнді. — ¹²¹ Як видно, царську грамоту складав якийсь тогочасник-українець. — ¹²² В ній, перекладі царської грамоти подано навпаки, що »Jan Keysar« і »Johann Wes«, а не Данієль, »bezahlten den Schwedischen Capitain Funck, dass er von unsern Kauffleute Ihre wahren wegnehmen sollte«. — ¹²³ R. VII 108, Acta. Див. додаток II.

ДОДАТКИ

I. Правительственні радники кенігсберзькі (Christoff Alexander v. Rauschke, Georg Friedrich von Kreytzen, Christoff von Wallenrode) **до пруського короля Фридриха I.** Оригінал. Дата; Königsberg den 1. Juny Ao 1702.

Правительственні радники доносять королеві, що 29 мая 1702 року прибули до Кенігсбергу чужі дюди »aus Russland«, які їм скаржилися, »dass gewisse Ihnen zugehörige mit verschiedenen Wahren beladene drey Schiffsgefässe von denen Pohlen ohnweit Grodno gewaltsahmer weise weggenommen und geraubt worden, und dannenher gebehten, weil die spoliatores mit solchen Güthern bereits zu Labiaw passiret, auch bald hier in Königsberg sich einfinden würden, selbige Güther bey Ihrer Ankunfft mit arrest zu belegen, dahingegen kläger sich anheischig machen wollten, Ihr desfalls habendes Recht gebürend auszuführen. Worauff wir den gesuchten arrest hiesigem Rechte und der observantz gemes periculo im pertrantis nachgegeben. Folgenden tages aber nemblich den 30-ten Maji hat sich ein Königl. Schwedischer Commissarius Nahmens Carsten Docke bey der Oberrathstube angebeben und wegen derer bey dem sogenannten Litthauschen Baum alhier angehaltenen Schiffs Gefässe mit Güthern, so der König von Schweden confisciret, sich beschweret, mit Bitte solche zu relaxiren, auch zugleich Ihm nach Inhalt des beygefügetem memorials, dass die Wahren an hiesige Kauffleute verhandelt werden möchten, zu verstaten, massen Er deshalb von seinem Könige beordert were, auch umb seine Person zu legitimiren einen Pass von Andreas Lagerkrone Königl. General Adjutanten unterzeichnet, in dem terminis wie hiebeykommende Abschrift zeiget, uns in originali producire. Wir liessen darauff den hiesigen Advokaten Nahmens Titus, welcher tages zuvor das Klagibell nomine der arrestanten eingereicht, imgleichen den Baumschliesser vorfordern, umb beyde Theile gegeneinander mündlich zu vernehmen; da dann besagter Advocaten die Klage wiederholte, dass gewissen Leuthen aus Russland ihre Schiffe und Güther, ungeachtet vorher ein sicheres Geleit von Sr. Königl. Maytt. in Schweden darauff erhalten, modo prorsus violento in Litthauen abgenommen worden, weshalb Sie den arrest impetiret, und solchen vermittelst behöriger deduction ihres Rechtes zu justificiren verlangten. Nach dem nun der anwesende Schwedische Commissarius zwar nicht verabredete, dass anfänglich die Klägere dergleichen Sicheres Geleit unter dem Vorwandt, ob wären Sie aus des Litthauschen Feldherrn Sapieha Güthern und dessen jurisdiction unterworfen, bey dem Könige von Schweden ausgewircket, folgendes aber als mann den falschen praetext entdeckt und erfohen wie gedachte Leuthe eigentlich aus Russland und des moscovitischen Czaren Unterthanen seyn, heute der König von Schweden den vorhin ausgegebenen Pass von selbigen Leuthen zurücknehmen, und wieder Sie mit der Confiscation, worzu ermeldte Se Maytt jure belli in Ansehung der zwischen Ihr und dem Czarr vorhandenen öffentlichen Feindseeligkeit wol bufugt zu seyn erachtete, wirklich verfahren lassen, dass gewisse Vertrawen zu Ewer Königl. Maytt gemäss der mit Ihr pflegenden guten Freundschaft tragende, Sie würden die Verkaufung der angekommenen Waaren welche mehrentheils in Oel und Talg bestünden, hiesiges ohrtes nachgeben, denn in entstehung dessen Er Commissarius sich genöthiget befünde deshalb seinem Könige ungesembt zu referiren und auf

die beygebrachte Klage im geringsten nicht sich auslassen könnte, sondern der ordre nachleben müste; Als haben Wir so gestalten Sachen nach beyden theilen zu erkennen gegeben, dass Wir in dieser Sache uns zu meliren gar nicht gezonnen wären, auch ohne Verzug die Verfügung gethan, und dem Baumschlüsser angedeutet, die arrestirten Schiffsgefässe sambt der Ladung frey passiren zu lassen, den bemeldten Commissarium dabey Versicherende, dass Er durunter keinesweges aufgehalten noch an dem Verkauf der Waaren von iemanden hier behindert werden sollte. Ob nun gleich eines theils dieser Commissarius ferner umb eine schriftliche Concession wegen des gestattenden Verkaufs alhier, worzu die Kauffleuthe ausser solcher expressen vergünstigung sich schwerlich verstehen dürften, inständigst angesuchet, andern theils die Klegere annoch einige frist, umb Ihr habendes Recht zu deduciren verlangt, so ist uns dennoch sehr bedenklich gefallen, und haben Wir den erwehten Commissarium, dass dergleichen schriftlichen Concession, wie Er süchet, ganz ungewöhnlich sey, auch niemahlen dieses Ohrts ertheilet worden, bedeutet, darneben Ihn der ungehinderten Freyheit nochmahlen mündlich versichert, die Klägere aber am gehörigen Ohrt, umb dasselbst ihre Nohtdurfft beyzubringen und die restitution zu suchen, verwiesen, der Unterthänigsten Hoffnung lebende, Ewre Königl. Maytt werden sothane Verfügung, die Wir anderer gestalt einzurichten nicht vermocht, in Hohen Gnaden genehmen gelten; und dafern dieselbe annoch etwas dieserwegen zu verordnem gut befinden möchten, Dero allergnädigsten Befehl darüber, wie Wir uns Künftig in dergleichen Fällen verhalten sollen, uns wissen zu lassen geruhen, welchen Wir allergehorsambst nachzuleben bereit seyn...«

II. »Specificatio der Wahren welche denen Ukrainischen Kauffleuten im Majo 1702. abgenommen, und von dem Schwedischen Commissario Karsten Dogge bey der Königsbergischen Licent Cammer angegeben und verlicentet worden, als

558 Ohm Hempföhl,
51½ Tonnen Talch,
4 Fässer Wachs,
240 Steine Toback,
1 Last und 43. Schl. Hirse Grütze,
18 Elends Felle«. — Відпис.

Іван КРИПЯКЕВИЧ/Жовква

З ІСТОРИЇ МІСТА ЖОВКВИ

I. Початки й устрій міста. Жовква повстала при кінці XVI ст. на ґрунтах села Винники.

Ся околиця мала досить живу доісторичну минувшину; на полі Зарудя, на північ від Винник, на пісковій надмі, знайдено кремінне знаряддя і череп'я глиняного неолітичного посуду, на горбі Гарай знайшлися двостінні крем'яні сокири старшого типу, в самій Жовкві крем'яне вістря на спис; з пізніших часів треба згадати бронзовий скарб з околиці Жовкви і римські монети, що знаходяться в місті.¹

Перша згадка про Винники є з 1398 р. в записх костела в Куликові;² докладніші звістки починаються з 1440-их років у судових львівських книгах. Село лежало над рікою Свинею, притокою Рати, — назва цеї річки відома також від XV ст.³ Річка творила тут три стави: Сопшшинський, Середній і Зволинський;⁴ став під містом пере-

¹ Яр. Пастернак, Археологія Жовківщини, у збірці «З минулого Жовкви». Жовква 1930.

² S. Barącz, Pamiątki miasta Żółkwi, 2 вид., 1877 р. с. 3; W. Abraham, Jakób Strepa.

³ Akta grodzkie i ziemskie (= AGZ.) XV s. v.

⁴ Грамота Андрія Висоцького 1543 р., Баронч 222.

тривав до 1830-их рр., пізніше був осушений.¹ З топографічних назв в XVI ст. приходять Острів, Старий Пастівник, ліс Гарай;² у XVIII ст. міські ґрунти ділилися на Огороди, Передні Чверті, Закутні Чверті і Ситники; поодинокі поля і сіножати мали такі назви: Більник, Бірки, Винниці, Гарай, Гобзове, Двориська, Дике Болото, Загіря, Запотіче, Заруде, Заставоче, Звіринець, Клин, Ковалівська Сіножать, Копані, Корщнич, Крива, Кринички, Матечки, Новий Лаз, Пастівник, Передсіле, Пісочок, Поділок, Під Терном, За Тополями, Черемушне, Чорне, Широке Полє — ріки Деревенка, Потік, Хавунка.³

Назва села Винники означала очевидно людей, що працюють біля вина; але менше ясно, чи розуміти тут працю у виноградниках, чи при вині — його перевозі, продажі і под. Виноградники згадуються в Галичині від XV ст., напр. у Львові, в Перемишлі; можна допустити їх існування і в інших околицях.⁴ В Жовкві, при кінці XVIII ст. була сіножать Винниці; треба се мабуть розуміти як виноградники.⁵ Друге село Винники є під Львовом, недалеко сіл з такими назвами, як Соکیلники, Козільники, — се мабуть давні оселі, приналежні до львівського города з спеціальними обов'язками догляду над соколами, ловами на кізлі, виноградниками. Аналогічно й жовківській Винники могли бути також службовою оселею, приналежною до якогось города, — може того, по якому залишилося городище в сусіднім Глинську.⁶

З XV ст. є деякі сліди, що Винники були на волоському праві.⁷ В переписі 1515 р. виказано, що у Винниках було 5 ланів, ручний млин і коршма.⁸ В 1543 р. згадується тут панський двір, піддані, млин, коршма, ріллі, старий пастівник, сіножати, рибуловля в ставах.⁹

Винники в 1440-их роках, разом з Глинськом, були батьківщиною шл. Агнети, невідомого прізвища, яка мала по черзі двох чоловіків — Івана Холмського, 1442—1451 р. і Івана Висоцького, львівського підстаросту, 1452—1455; в артах вони виступають як власники Винник.¹⁰ Пізніше дідичем є другий Іван Висоцький, львівський підсудок і суддя біля 1457—1488 р., очевидно син першого Висоцького.¹¹ По сім Івані Висоцьким залишилося дев'ятеро дітей; з них на батьківщині утримався Андрій Висоцький, який згадується до 1560 року; крім Винник до нього належали сусідні села: Глинсько, Мисмениця (тепер не існує),

¹ Згадки про став: Йосифинська Метрика т. XIX 135 з 1788 р. (в Архіві актів городських і земських у Львові); »Rozmaitości« 1830, ч. 48.

² Баронч 112, 222.

³ Йосиф. Метрика, як в.; Хроніка жовківського монастиря сс. 85-87.

⁴ Див. Fr. Rawita-Gawroński, Studya i szkice historyczne. Ser. I. Lwów 1903. 170.

⁵ Замітимо, що назва »винниця« в XVII-XVIII ст. означає також горальню; але в XIV ст., чи ранше, виріб горівки не був відомий і винниця значить виноградник.

⁶ Літературу подає Б. Януш, Zabytki przedhistoryczne w Galicji wschodniej, 291.

⁷ Шл. Іван Куликівський 1444 р. ставить свідків, що Сидір Служка перейшов до нього від шл. Івана Холмського »з волоського права«, AGZ. XIV 127; Холмський був власником Винник і Глинська; не знати, чи це право було в обох селах, чи тільки в однім з них і в котрім.

⁸ Zródła dziejowe XVIII 160.

⁹ Баронч 221-224.

¹⁰ Агнета — AGZ. XIV 292, 294, 320, 321, 329-331, 348, 353-4, 433; Іван Холмський — тут же 50, 79, 120, 121, 294, 320; Іван Висоцький — 329-331, 348, 353-4, 433.

¹¹ AGZ. XV 521, 568-9 і індекс 625.

Сопошин, Мачішин, Воля (тепер Воля Висоцька).¹ У Винниках він заснував костел св. Трійці.²

В 1556 чи 1560 р. Андрій Висоцький дарував Винники і інші села безз'язкому воєводі Станиславові Жолкевському, який жив до 1588 р.³ Син останнього, також Станислав Жолкевський, зразу польський, потім великий коронний гетьман, на ґрунтах Винник осадив містечко Жовкву. Після його смерті 1620 р. власниками Жовкви були: Іван Жолкевський, син гетьмана, ум. 1623 р.; Регіна з Гербуртів Жолкевська, жінка гетьмана, ум. 1624 р.; Софія з Жолкевських Даниловичева, донька гетьмана, ум. 1634 р.; її чоловік Іван Данилович, ум. 1627 р.; їх син Станислав Данилович, ум. 1636 р.; Теофіля з Даниловичів Собеська, ум. 1661 р. і її чоловік Яків Собеський, ум. 1643 р.; Іван Собеський, король, ум. 1696; Константин Собеський, син короля, ум. 1726 і його жінка Марія Йосифа де Вессель (до 1728 р.); Яків Собеський, другий син короля, ум. 1737 р.; Марія Кароліна de Vouillon, донька Якова Собеського, до 1740 р.; Михайло Казимир Радивил, 1740 до 1762 р.; Карло і Єронім Радивили, від 1762 р.; Домінік Радивил, до 1787 р.; Адам Юзефович, від 1787 р.; Артур Глоговський, б. 1858 р.⁴

Місто Жовква було осаджене біля 1598 р. Докладної дати не знаємо, бо грамота заснування міста («фундуш») не заховалася. Як осадчий згадується підстароста Петро Насилосвський.⁵ Назву містечкові дав Жолкевський від своєї родової оселі в Холмщині, Жовкви, або Жовківки. Ця назва не відразу прийнялася; в сучасній переписці стрічаються також назви «місто Винники» й «Нова Жовква».⁶ Привілей на магдебургське право дістало місто від Жигмонта III, грамотою з 22 лютого 1603 р.⁷ Коли пізніше міські привілеї погоріли, Ян Собеський, як власник Жовкви і король рівночасно, дав місту привілей 11 березня 1693 р.⁸

Устрій Жовкви був на звичайний зразок магдебургського права. Міська рада складалася з чотирох райців; суд з вїйта і шістьох лавників. Вїйта і одного з радних назначав власник міста, але «з уподобанням посполства», всіх інших вибирало «посполство вольними голосами» в прїяві панського адміністратора. Кожний радний по черзі протягом чверти року мав провід у радї з титулом бурмістра. Бурмістр і райці вели «поточні» суди, вїйт «кроваві». При судженню «кровавих і інших поважних справ» при вїйті має бути двох лавників і присяжний писар; «те саме має розумітися і про бурмістрівські суди». Від суду самого вїйта або бурмістра допускається апеляція до повної сесїї, від сесїї до замкового суду. Повні сесїї «всього уряду» мають відбуватися двічі на тиждень.⁹

¹ AGZ. XV 521, 568 і ін; Matricularum R. Poloniae Summaria IV ч. 15817; Баронч 5.

² Баронч 221-224.

³ Баронч 5-6.

⁴ Баронч, під вказаними роками; «Przyjacieli ludu» 1838 ч. 50; 1847 ч. 47.

⁵ Баронч 9, 23, 24.

⁶ Рукопис Бібл. Оссолінських ч. 392 с. 6, 7.

⁷ Баронч 227-230.

⁸ Баронч 130-136.

⁹ Привілей 1693 р.; Баронч 130-132.

Окрім ради й суду в Жовкві була також колегія дванацятьох мужів, установлена 1614 р. Вибирало її також «поспольство». Завдання дванацятьох мужів означено так: »1. Коли яка міська потреба припаде, щоби всі зійшлися під виною, яку між собою ухвалять. 2. Люнарів вибирати, котрі все будуть повинні провентами всякими і складками завідувати, при судах, коли трапиться головна справа за який ексцес, сидати і вини ухвалені з уряду на місто від винуватого відбирати, а з цих провентів, складок і вин, відібраних до своїх рук, панам райцям з свого шафування рахунок чинити. Пановеж райці дванацятьом мужам кождий зі свого кварталу рахунок з усього чинити повинні. 3. Обрати також дозорців, щоби доглядали всякої міри, півмірків, ваги перекупок, пекарів і інших порядків і щоби дорожнечі не було. Окрім цього, щоби один був обраний до побуджування в таких порядках і щоби перестерігав всякої речі й упорного або непослушного привівши до уряду карав урядовим декретом, так з панів урядових осіб, як і з дванацятьох мужів і з посольства«.¹

Привілеї дідичів забезпечували місту, що вибір старшини буде відбуватися свобідно («вольними голосами») і до міських судів замковий уряд не буде мішатися. В практиці було дещо інакше. І самі власники памятали все, що місто завдячує свої права їх ласці, і ще більше пригадували те міщанам панські заступники-адміністратори, старости, підстарости.

Характеристична така заява панського повновласника Станислава Тржебуховського при виборі міських урядів 1613 р.: »Мене його милість (Жолкевський) з тим післав до елекції, що вам відповідно до фондушу, наданого цьому місту дозволяє на цю елекцію як райців, так і вїйта з лавицею і не хоче вам нарушувати права в найменшому пункті, тільки, щоби ця елекція при свідку його була«.² Зрозуміла річ, що в прияві панського висланника вибір не міг вже бути справді «вольними голосами». Коли в 1634 р. при елекції була «велика незгода» і через те вибір треба було відложити, — «бунтівників» покарано карами по 50 гривен! На великий жаль не заховалися акти цієї елекції.³

Яким тоном промовляли дідичі до свого вольного міста, на це вказують листи Софії Даниловичевої до міських урядів:

»Уряде! Приказую вам, щоби ви цей дім, на котрий мають спільні добра Рудник з Лукашем, оцінили і з фільварком та городом продали і їх цю сумою, що продається, на половину поділили. Щоби ви це зробили, прошу, найдальше за чотири неділі, — інакше щоби не було. На що для ліпшого знаку рукою своєю підписую« (1629 р.).

»Уряде! Той Василівський дім, на котрім має довг Марко арендар, кажіть продати, а йому довг віддати і братові його, на що для знаку ліпшого рукою своєю підписуюся« (1631 р.).

»Уряде! Приказую вам, щоби ви Окольчика понехали і записів ніяких не приймали доти, аж в духовнім праві відправиться і скінчить. — Інакше щоби не було!« (1634 р.).

»Уряде! Що Ірж, потелицький жид, без відома і дозволу мойого,

¹ Рукопис Бібл. Оссолінських ч. 392 с. 19-20.

² Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 18.

³ Баронч 71.

відважився дім купити, за те вино мені заплатив. А так приказую вам, щоби ви йому запис на цей дім прийняли і до книг записали. Інакше не робіть!» (1634 р.).¹

Як видно з цих листів, міські уряди не мали повної свободи у своїм урядованні, а мусіли все прислухуватися до цього, що приказувано їм з замку. А замок мав своїх протегованих, за котрими обставав і своїх ворогів, яких нищив. Добути двірську ласку чи визволитися від переслідування можна було одним способом, таким, як це зробив той потелицький єврей Ірж — заплатити «вину» чи дати до двора хабар. Цим шляхом ішли все і міські уряди. При кожній нагоді посилено до замку делегації з «поклоном» і дарунками.

І так, на приїзд гетьманського сина Яна Жолкевського 1614 р. місто купило позолотистий кубок-розтрухан за 60 золотих.² На весілля Анні Собеській 1652 р. місто визначило податок на всіх власників домів, — в ринку по 20 і 40 грошей, з інших вулиць по 8, 10, 12, 15, 20 гр.³ В міських рахунках з першої половини XVІІІ ст. знаходимо позиції: «адміністраторові після елекції гарнець вина», «адміністраторові на св. Михайла теля і мід», «на приїзд королевича до Жовкви — риба», «підчас іменин найяснішого пана милостивого експенси 16 золотих», «на свята дарунок пану губернаторові», «гонорар замковій зверхности» і под.⁴

Розбудова міста почалася на переломі XVI-XVII ст. Гетьман Станислав Жолкевський побудував наперед замок в місці оборонному з природи, над закрутом ріки, що тут розливалася у став. Замок був побудований перед 1606 р.⁵ На в'їздовій брамі, від сторони подвіря, є напис на мосяжній таблиці, якого текст уложив сам гетьман.⁶ Замок це велика будова; складається з чотирох крил, поставлених у чотирокутник, на рогах є чотири башти. Нема ніяких певних відомостей, чи замок був коли перебудований; в часи Собеського покриття башти мали вид копул «на турецький спосіб»;⁷ тепер верхи перебудовані по пожарі в часи світової війни. Зруйновані цілком аркади, що прикрашували головне крило замку.

До замку притикало місто, обведене мурами в чотирокутник. Мури будовано в 1613-1621 рр., хоч дати не цілком певні.⁸ В кількох місцях мури заховалися дотепер, ненарушені. Нема докладніших звісток, коли побудовано башти в мурах; найкраще захована башта при монастирі домініканів, що існувала вже 1652 р.;⁹ з двох інших залишилися невеликі сліди. До міста вели чотири брами. З часів Жолкевських є брама Глинська (звали її також Краківською), з гербом цієї родини. Львівська брама походила з того самого часу, бо згадується 1627 р.;¹⁰ 1736 р. поставлено на ній домініканську дзвіницю;

¹ Баронч 55, 70-72.

² Баронч 27.

³ Рук. Бібл. Оссол., ч. 392, с. 237.

⁴ Регестр ухвал ріжних м. Жовкви 1717 р. і дальших, у міському архіві.

⁵ Pisma St. Żółkiewskiego 177.

⁶ Тутже 177-8; текст див. А. Czołowski, Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej («TeKa konserwatorska» 1892) 130.

⁷ Czołowski 130.

⁸ Баронч 26, 30, 31, 44.

⁹ Баронч 87.

¹⁰ Тутже 51.

тепер брама не існує, зруйновано її 1833 р.¹ Про час повстання ще двох брам, Звіринецької і не існуючої Жидівської, нема певних даних; може вони походять з 1693 р., бо тоді є звістка, про »брами, що будуються«.² Міський вал був, оскільки знаємо, тільки по північній стороні міста, за церквою і жидівською брамою;³ в одному місці (на північно-західньому розі) насип ще залишився. Вали сипано 1626 і пізніше знову 1676 р.⁴ Передмістя були укріплені частоколами.⁵ Т. зв. вали Собеського походять з новіших часів, з 1870 рр.

В місті і на передмістях стрічаємо в XVII-XVIII ст. такі назви частин міста і вулиць: Белзька вулиця, Глинська дорога, Глинське передмістя, Домініканська вул., Жидівська вул., Замойська вул., Затилки, Звіринець, Краківське передмістя, Крижова вул., Львівська вулиця, Львівське передмістя, Львівський гостинець, вул. Марії Панни, вул. Мниша, Мурована вул., Охримова вул., Равський гостинець, Рибя вул., Ринок, вул. Скалка, Сницерська вул., Срібна вул., Туринська вул., Широка вул., Широке поле, Шпитальна дорога, Щербина вул., Яроравська вул.⁶

Станислав Жолкевський заснував під містом звіринець, що обіймав сіножати над ставами і частину ліса на Гараю; тут серед огорожі на вільному місці жили олені, серни і ін. Ян Собеський заснував під замком італійський огород з лазничками, побільшив звіринець і на Гараю побудував палатку у виді гльорієти, з великими пивницями під горбом.⁷

Статистичних дат про Жовкву маємо дуже небагато. В 1680 р. переведено спис домів: християнських домів було 183, жидівських 88, разом 271.⁸ В 1718 р. поголовне мало платити 876 осіб.⁹

Про бюджет міста інформації дає »Реєстр ухвал ріжних міста Жовкви« 1717-1760 рр. В 1718 р. ухвалено такі податки: на московщину 1624 зол. 15 гр., на райтарію і ріжні міські тягарі 1474 зл. 10 гр. на викупно срібла 1624 зл. 15 гр., реєстр на суму ретент 474 зл. 21 гр. — разом 5198 зл. 1 гр. Фактичні приходи дійшли до суми 5752 зл. 4 гр. Пів століття пізніше доходи були менші. На 1756 р. преліміновано річний дохід 2947 зл., вибрано 2648 зл. 6 гр. В 1757 р. приходи були 2231 зл. 28 гр.; в 1759 р. 2346 зл. 25 гр.; в 1760 р. 2684 зл.

Деякі податки платили всі міщани, так нпр. поголовне, яке раховано від осіб, правдоподобно також надзвичайні податки, як на райтарщину, московщину; особливо обтяжені податками були власники домів, але з домів у ринку та першорядних вулицях плачено більше, із »затилків« менше. Окремо платили доходові податки ріжні промисловці, як »винарі« від курення горівки, різники від яток, перекупки, — також комірники у міських домах.

¹ Тутже 184.

² Тутже 132.

³ Йосифинська Метрика XIX 135 (з 1788 р.); Хроніка монастиря оо. василіян у Жовкві.

⁴ Баронч 50, 112.

⁵ K. Liske, Uryk Werdum i dziennik podróży jego, »Przewodnik nauk. i liter.«, IV (1876) 424.

⁶ Баронч passim; Йосифинська Метрика і ін.

⁷ Баронч, Чоловський і ін.

⁸ Баронч 114.

⁹ Реєстр ухвал 1717 р. і д.

Розходи на власні потреби міста були невеликі. Головні видатки йшли на напругу міських укріплень, брам, ратуша, порядкування доріг, мостів, чищення криниць; в сумі це давало 300-500 зол. річно. Небагато коштував і штат міської служби; нпр. 1757 р.: два пахолки річно 200 зол., господар 50, коминяр 65, трубач 200, писар 80, кат 38. До цього приходили ще деякі другорядні видатки, як уладження свят, ілюмінації, процесії, бенкети і под. Більшу частину зібраних доходів, міська каса передавала далі: на річ держави, як нпр. поголовне, або до замку, мабуть райтарщину. З малим бюджетом на власні потреби місто не могло розвинути якоїсь більшої ініціативи.

II. Судівництво. Заховані судові акти дозволяють нам вглянути ближше в міське судівництво Жовкви. В королівській грамоті оснвання міста з 1603 р. означено компетенції міських судів звичайною формулою: »Громадяни, що в цім місті матимуть своє майно і доми, у всіх справах, ділах і потребах мають вживати не іншого права, тільки магдебургського і тільки на основі його приписів і звичаїв інших міст в нашім королівстві як між своїми громадянами, так і між всякими іншими прихожими, мають рішати всякі справи і спори, і тому війтам, бурмістрам, радним, лавникам і іншим поставленим в магистраті, яка в кожного уряду буде повинність, нашою королівською владою даємо і дозволяємо повну владу розсліджувати і вирішувати чи то між громадянами, що користуються тим самим міським правом, чи то між гостями і купцями, що звідкинебудь приходять, у всіх й окремих справах як цивільних, так карних, як є передане право в кождім із законів магдебургських«. В грамоті Собеського, 1693 р., що мабуть в часті повторяє грамоту Жолкевського з початків заснування міста, є деякі спеціальніші приписи. »Цьому нашому дідичному місту Жовкві дозволяємо уживати вповні магдебургського права, якого вживають наші королівства, через війта, райців і присяжників, звичайно лавників. В їх суди замковий уряд не має вдаватися, окрім цього, колиб яка справа з апеляції від міського уряду виточилася до замку. Війт, бурмістр з райцями і весь їх уряд, не має інакше вин, памятного і ортельового брата, тільки, як це описане в магдебургському праві і вількірі. Кроваві суди мають належати до війта, поточні до бурмістрів і райців. Вониж є обовязані судити справи маючи самого Бога і справедливість перед очима, не вважаючи на ріжницю між приятелем й неприятелем, між богатим й бідним. Хрест і рота їхньої присяги все повинна бути при суді перед їх очима. Саксон і магдебургські права, щоби при судах мали і книги преюдикатів, щоби способилися. Поспіхом в судівництві, щоби не надрабляли, але справи вели до примирення. До екзекуції приступати шойно на випадок непримирення, за виїмком кримінальних справ, що потягають за собою безпроволочну екзекуцію. Повинні старатися заховати поміркованість і повагу судів... Суди всього уряду на ратуші в годині десятій перед полуднем будуть зачинатися через повні сесії двічі на тиждень, в середу і в п'ятницю, інші давним обичаєм. Апеляції, як від війта, так від бурмістра до цілих сесій мають бути допущені, всеїж сесії до замкового суду. При судженню кровавих справ і інших поважних при війті має бути двох лавників і писар присяглий; те саме розуміється і про бурмістрівські суди«.

Суди відбувалися в ратуші в »судовій ізбі«, в якій був образ

»страшного суду«; згадується дзвінок до »президіяльних« судів, мабуть на ратушній вежі.¹ При менших провинах суд рішав нераз притримати обвинуваченого в ратуші, поки він не заплатив кари або не дав за себе ручителів; більше небезпечні винувники відсиджували вязницю на башті під ключем. У справах за обиду чести, побиття і под. назначувано нераз за кару купити порох на міську потребу або свічки до церкви.² Траплялися деколи кари на тілі. Так нпр. дівчина Настка, за крадіж подушечки Берка Якубовича, дістала на сходах під ратушею 30 канчуків.³ Софія Даниловичева 1634 р. посилає бурмистрові такий приказ: »Бурмистре! Є там у Федеранцевої повія, про котру знаю напевно і що я тобі казала, що оба Федеранцевої сини Пана Бога обиджають, оба рідні браття. Приказуюж тобі конечно, щоби її зараз, але таки зараз, на коші зрізали і щоби ти казав її з міста висвітити і посторонками добре бити при собі. Інакше не роби, бо якби інакше було, то на тебе все те впаде«.⁴

На основі магдебургського права міські суди мали право видавати також засуди смерти. Такі вироки й езекуції в Жовкві не були рідкі. Навіть у некомплетних міських актах знаходимо цілу низку таких »кровавих справ«.

25 січня 1609 р., на ринку під стовпом, кат зрубав голови двом синам Щенного Штельмаха, за яку провину, не знати.⁵

1610 р. повішено Валька Мальца за крадіж коней.⁶

В 1627 р. золотар Ян убив на відлюдному місці Григорія Бандурку за те, що допоминався гусей, які золотарева жінка зайняла і не хотіла випустити. Міський суд, не вважаючи на оборону львівського адвоката Івана Филиповича, засудив Яна на кару смерти через зрубання голови. Декрет відіслано до затвердження Янові Даниловичеві, але дідич не хотів мішатися до справи і відіслав апеляцію до Львова; тамошній суд засуд потвердив. Вже мали вирок виконати, але жінка убитого і вся його рідня просили помилювання і перед радецьким та вйтівським урядом склали таку заяву: »Що ми обвинуваченого убийника Яна золотаря, жовківського міщанина *ex vi et vigore iuris criminalis* спускаємо, на пімсту крови за кров брата нашого, вдова за мужа свого, сироти за батька свого, не бажаємо і інстігувати не хочемо, а це чинимо з любови християнської, а на прохання і причину осіб чесних, висше згаданих; від вязниці одначе, в якій був і тепер є, не чинимо свободним; єднання ніякого за голову, за виклади всякі що до права і без права на потреби власні, що належать до цієї справи, на похорони, на богослуження всілякі, котрі ми підняли в ці часи і ще будемо підіймати, заховуємо те собі в цілости«. Тоді суд видав новий присуд, що зводився до таких точок: 1. За голову сиротам повинен дати, по умові складеній панамі арбітрами, 110 золотих польської монети, зараз при уряді. 2. Міські наклади зараз за свіжого, не відходячи від суду, відкласти і заплатити 24 зол. 3. На оправу міста дати 20 гривень. 4. Відбути публичну по-

¹ Регестр ухвал р. 1759, 1760.

² Акти 1697 р. 47, 63, 117, 163, 167, 175 і ін.

³ Тутже с. 59.

⁴ Баронч 70-71.

⁵ Баронч 19.

⁶ Баронч 20.

куту, йдучи в процесії при похороні, в білій сорочці, з колом, у ланцюгу, і голосом визнаючи проступок свій тими словами: »Забив я невинно людину, ближнього мойого, згрішив проти Бога і ближнього свого; Григоріє, прошу тебе раз, другий і третій, відпусти мені«; а так має кликати на трьох місцях, тобто раз перед домом, другий раз на ринку, третій при похоронах. 5. Вдову і сироти, дітей і братів і інших повинуватих з чесними людьми перепросити. 6. Уряд і все посполство перепросити навколішки, визнаючи свій проступок. 7. На кінець, щоби тим своїм вчинком не чванився й ані не відгрозивався, під виною 100 гривен.¹

Той самий Ян золотар мав другу подібну справу 1628 р. Коли йому парох випоминав »деякі свіжо поповнені злочини і ексцеси«, він в домі бурмистра Савчака, »як шалений і необачний безсоромно, уперто діявольською їддю, погордив батьківським напимненням священника..., клякнув, склав пальці навхрест і сороміцькою лайкою священника і пастиря вилаяв, не дивлячись на місце, не вважаючи на особи, наступив на честь і зрадою його убити присягнув«. Спільний радецький і вїтївський суд признав, що обжалований заслужив »на горло«, але на прохання самого пароха й інших, назначив йому кару: »Міські сіпачі пізаного в ланцюгу, за шию звязаного, з казни міської через жовківський ринок приведуть до вїтївського дому при повній урядовій резиденції, тут пізваний наперед вчинить перепросини повода, як пастиря і батька, як найкрасшими і найпристойнішими словами, втавши до ніг при громаді, яка може бути найбільша, як священників так іншої кондиції людей, а по перепрошенню в ланцюгах влізе під лаву. з чотирох кутів зпід лави так учтиво по чотири рази божему слугі надгородить: »гам-гам-гам, що я говорив, брехав як пес«; крім цього, щоби й другі від таких проступків стримувалися, на приклад другим таку явну покуту в прийдешні великодні свята наказує йому уряд, що пізваний, прибораний в чорну капу, довгу до землі, через велику Службу Божу і казання, в костельних дверях буде стояти босо, замкнений в куні за шию, з голим палашем і так перед людьми, входячими і виходячими з костела й до костела, визнаватиме свої злочини і з плачем за них жалувати; наостанок 100 гривен вини до рук повода має заплатити«.²

В 1629 р. суджено нагачівського попа Івана Кохановського за те, що по пьяному ударив костуром по голові урядника Симона Шумовського, який прибіг до нього остерігати перед приходом татарів і казав дзвонити в дзвони; від удару урядник невдовзі умер. Міський суд видав присуд, щоби попові зрубати наперед руку, потім й голову. Духовний суд, висланий перемиським владикою Крупецьким, деградував виновника з священничого уряду і осудив його як »простого чоловіка і мужа світського«. На цій основі віддано Кохановського на смерть, але чи засуд виконано, певно не знати.³

В 1630 р. жовківський міщанин, швець Остапко, пізвав шевця Яремка за це, »що він не знати з якої причини на весіллю у Лабянки дитину його маленьку, в костелі католицьким римським хрещену, коли

¹ Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 40; Баронч 52-53.

² Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 48-50; Баронч 53-54.

³ Баронч 55-56.

його витала, такими словами вилаяв: дїтчая ти дитина«. За це міський суд засудив його на горло і був вже »на площу на виконання остаточної езекуції виведений«. Жовківська дідичка, Софія Даниловичева, на прохання духовенства і світських людей дарувала йому кару смерти, »склонившись до ласкавішого карання: щоби трицять і три батоги при прангері відніс і вільний та здоров відійшов і більше не грішив«; окрім цього »в куні, у костела фарного жовківського за шию, засівши, цілу вечірню, щоби витривав й того, що говорив, жалував; а в понеділок, дасть Біг, в кайданах зіставши у вязниці, роботу як і татари аж до неділі другої... буде відправляти; в неділю знову випущений, через Службу Божу і казання, босо і в капі в куні, буде стояти«, так само і в дальші неділі.¹

В 1630 р. спалено публично Матвія Семкового за »содомський грїх«.²

1641 р. столяр Ференс Курта був обжалований »о блюзнірство проти святих божих, котрих святі кости в святочний понеділок перенесено з замку до жовківського костела«, а саме він сказав: »Дідько мені ваші кости дав, до того часу я ще не їв«. Дідич Яків Собєський назначив йому кару, »щоби на середині ринку посторонками був караний« і то в присутности всіх цехів; жінка Ференса, Тацька, мала присягнути, що нічого не говорила на святих; коли сього не вчинилаб, має бути карана так само як її чоловік; якби на них були ще які жалі, »безпроволочно обоє мають бути прогнані вічними часами з міста«.³

В 1654 р. по тортурах зрубано голову Іванові ткачеві з Глинська, що 1649 р. підчас Хмельниччини убив одного жида. Езекуція відбулася на Краківськїм передмістю; по зрубанню шиї, тіло винownika четвертовано і чверті завішено на палях по обох боках гостинця, голову також вбито на паль; нікому не вільно було ткнути трупа під загрозою смерти.⁴

В 1697 р. селяни з Кунина взяли на поруку Федора Балхана, що був увязнений під закидом крадіжи в церкві, »що на потім в почтливости буде zostавати«.⁵

В 1746 р. на жадання передміщан суджено Прися Уличанина, якого кілька разів переловлено на крадіжі коней і волів; після »конфесат«, за першим, другим і третим »потягненням« він признався до провин і на основі »Саксонського Зеркала«, книги II артикулу 13, суд одноголосно засудив його на смерть. Власник Жовкви, князь Михайло Радивил, звільнив засудженого від смертної кари і зарядив, щоби він »десять літ сидів у кайданах при тачковій роботі в жовківському замку«.⁶

Тогож року 18-літній Іванко Щуровий, пастух з Глинська, підозрений о содомію, при індагації дістав 50 і 80 різок, колиж не признався до поповнення злочину, міський суд засудив його, що »за цю нечесну думку має бути при тачковій роботі в кайданах в замку жовківськїм цілий рік, для прикладу іншим, що на таку акцію відважу-

¹ Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 54; Баронч 57.

² Баронч 58.

³ Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 95.

⁴ Баронч 92.

⁵ Акти 1697 р., с. 158.

⁶ Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 198-200.

ються, і має бути січений різками публично під прангером через п'ять п'ятниць, беручи по 50 різок, по скінченім році має в парохіяльній церкві через три неділі лежати хрестом підчас збору людей, молячи Божий маєстат за злочинну свою думку».¹

Того самого 1746 р. міський суд розглядав справу Стефана Шавровського за крадіж церковного срібла. Обжалований інтересний тим, що рахувався до «школярів». Родився в Тарногороді (на Холмщині) на передмісті, був сином хлібороба; літ своїх не знав, жінку мав, але під Сатановом вмерла; «бавився» дякуванням по різних місцях. В Тарногороді жив у школі, скомпанувався там з якимсь Литвинком, зробили шкоду жидам, втікли зі школи і пішли на мандрівку з третім хлопцем. Ішли на Борові Млини, Гуту, Верхрату до Рави; тут вкрали сім аршинів полотна і жидівську книжку, також, «що де траплялося скористати з харчів, як є звичай школярів». На Магерів прийшли до Жовкви. Тут бакаляр міської церкви Різдва Хр. дав їм притулок у своїй школі. Шавровський прислугував у церкві, на Різдво ходив з шкільним хлопцем по коляді. В церкві вкрав дещо срібла — з кадильниці і розбитого ліхтаря. Литвинко добув срібну тарілку з замку, — мали це продати, щоби було на горівку; але жиди золотарі видали винувників; Литвинко втік, Шавровський пішов під суд. В суді «для красшого виявлення правди» дістав 80 різок, опісля ще двічі кат «тягнув» його по три рази. Міський суд на основі «Саксонського Зеркала», книги II артикулу 13, засудив його на смерть через повішення. Дідич Михайло Радивил увільнив засудженого від кари смерті і порішив, «щоби десять років сидів у кайданах при роботі тачкової у жовківськім замку».²

В 1746 р. Домінік Дунайовський, мельник з Сопошина і тамошній парубок Андрушко Смичок, син Шимка Смика, були засуджені на смерть за вбивство Гершона Лейбовича, його жінки і доньки; мельник «має бути покараннй зрубанням шиї, потім четвертований, голова його має стояти на палі за шляхом у Жовкві за львівським передмістям, там також і чверти мають бути складені під палею для памятки на потомні часи і страху»; парубка мали стяти мечем (без четвертовання), голову забити на паль за шляхом, на Краківськім передмісті, тіло похоронити під палею, «й поти ці голови на палях мають стояти, поки не зігниють і не знищють — для прикладу і страху другим». Коли винувників ведено на смерть, «при здаванню катові на смерть», Дунайовський заявив на ратуші, що він сам один тільки убив жидів; те саме «станувши на площі в колі кликав публично перед усім посольством». На цій основі суд звільнив Смичка від кари смерті, але за те, що не виявив злочину, «має в кайданах без дибів тачками в замку жовківськім робити через три роки».³

В 1753 р., на прохання магістрату міста Яричева, суджено в Жовкві жида Гершка Йосковича з товаришем, підозрених о підпалення Яричева і крадіж підчас пожегару; на конфесатах призналися тільки до крадіжи; з огляду на це, «що шкода привернулася, котрої хотіли підчас цього вогню набути і карано їх там биттям і тут согоралітер ексе-

¹ Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 204-205.

² Тутже с. 206-211.

³ Рук. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 202-203, 212-217.

квані», суд звільнив їх від дальшої кари, »але мають бути публично прогнані і ніколи тут не проживати ані в цілих добрах я. осв. князя й. м. пана милостивого« (Радивила).¹

В 1756 р. покарано смертю якогось Мана.²

Тогож року Андрій Яворовський, жовнір в замковій службі, по п'яному перебив багнетом сержанта; на »конфесатах« все упевнював, що не пам'ятає, чи це вчинив; на основі »Саксонського Зеркала«, кн. 2 арт. 13 і 38, засуджено його на смерть. Засуд виконано 1757 р. мечем під колумною, що стояла проти ратуші.³

В 1757 р. суджено за крадіж коней Грицька Кравцевого з Мачішина, літ 28, жонатого, батька 2 дітей. В суді він подав такий життєпис: »Сидів я і сиджу на панськми ґрунті на півтора дня (роботи?), даю чиншу 10 золотих, півмірки пшениці і 2 півмірки осипу; сидів я перше в замку, що я побився з Вовчком і за те мене засудив був й. м. пан економ під арешт, і дали мені дибку на ногу, але я втік... Пішов я до Яричева і там взявши віз і коні свої з Мачішина бавився фірманкою до свята св. Хреста; там в Яричеві лишив коні і віз і прийшов пішки до Мачішина до жінки, і бавився з тиждень і напивався з сусідами, просив їх щоби просили й. м. пана економа, щоби мене не карав, обіцяв я дати 8 золотих...« Опісля вернувся до Яричева і почав красти коні; всього разом вкрав 8 коней. Суд на основі »Саксонського Зеркала«, кн. 22 арт. 13, засудив його на смерть через повішення.⁴

В 1758 р. на основі арт. 22 »Зеркала« покарано мечем трьох жидів, Іцка Пасамоника, Лейзора Бурковника і Еля, за побиття і пограбовання єврея Маєра Якововича з Мостиск.⁵

З причини частих езекуцій місто утримувало деколи свого ката; так нпр. 1757 р. він діставав 38 зол. річно; частійше суд користувався мандрівними »містрами«, що видно їздили по містечках шукати заробітку. З нагоди допитів і езекуцій стрічаємо у міських рахунках такі характеристичні розходи: »Містрові на його потреби до мук, як мали прийти на конфесати жиди — 1 з. 9 гр.; за свічки до мучення тіхже — 1 з. 9 гр.; за горівку і за дрова до мук — 1 з. 9 гр.« »Містрові від езекуції трьох делінквентів, за пів горнця горівки і пару фляш меду... Підчас езекуцій делінквентів за горівку для панів радних«...

Покараних смертю хоронено християнським обичаєм: »За полотно на сорочку для Андрийка криміналіста 2 з. 4 гр., за домовину для тогож 2 з. 19 гр., за опасання 4 гр., за Службу Божу для тогож 1 з. 9 гр., убогим 13 гр...«⁶

III. Промисл і торговля. Цехова організація в Жовкві була доволі широка. Найстарший відомий нам цех шевський, заснований 1603 р заходом шевців Івана Козловського, Криштофа Вайди, Івана Дворничка і Вартоломея Куфльовича. Число майстрів назначено зразу на 20, в 1686 на 30, а 1709 р. на 50, з чого на Винниках мало бути

¹ Тутже с. 222-225.

² Регестр ухвал 1756 р.

³ Рук. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 228-229; Баронч 172.

⁴ Рук. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 230-232.

⁵ Баронч 172-173.

⁶ Реєстр ухвал 1717 і дальші роки.

не більше як 9. Цех мав привілеї з 1606, 1686, 1712, 1730, 1731, 1748, 1756 р.¹ В 1632 р. засновано спільний цех бондарів, столярів, шапкарів, шклярів і колодіїв. Цех мав привілеї з 1643, 1660, 1686 і 1748 р.² Пізніше столярський цех зорганізувався окремо; стрічаємо його 1697 р.³ В 1641 р. зорганізувалися в один цех ковалі, пушкарі, мечники, римарі, котельники, поясники, конвісарі, сидельники, золотарі і шлюсарі. Ковальський цех мав привілеї потверджені 1662, 1692 і 1748 р.⁴ В 1697 р. був вже окремий шлюсарський цех.⁵ Кушнірський цех згадується від 1633 р.⁶ Пекарський цех засновано 1682 р.⁷ В 1697 р. згадуються окремі цехи кравецький, ткацький, різницький і гончарський.⁸

Про розвиток різного рода промыслів у Жовкві маємо скупі відомости. Шевців, як знаємо, бувало 20-50. Кушнірі вироблювали не тільки прості баранячі кожухи, але й футра, нпр. лиси.⁹ Ремесло їх не стояло мабуть занадто добре, бо з завистю стрічали всяку конкуренцію і спеціальними приписами обмежували торгівлю шкірами. Нпр. 1697 р. жовківські кушнірі приарештували кушніра з Белза, Івана Ратусевича, «неналежно з конфузисю і постпозицією» з його крамом, який привіз на ярмарок; не помогло це, що він доказував, що «мають це у звичаю панове браття цеху кушнірського, на кожному місці, по містах, містечках, підчас ярмарків, що на той час відправляються, роботи всілякої ремесла і куншту свогого вільно, без ніякої перепони причиняти».¹⁰ Тогож року піддано під суд жовківського кушніра Степана Мокрицького, що скуповував «сирий товар» і приказано під карами, що «на пізніше не має важитися цим товаром куснями торгувати, щоби не була перешкода братії; на посторонних ярмарках вільно купити хочби і найбільше і тут вільно продати гуртом без жадної ненависти і винаходу неналежного».¹¹ Ткацький цех боїться конкуренції сільських ремісників і висилає цехового брата на село, щоби забирав їм їхні роботи і ці «забори» складаються у цехмистра.¹² Не знаємо нічого ближше про кравців, шапкарів, римарів, поясників і сидельників, що займалися різними родами шкіряного і одягового промыслу.

Металюргічну промысловість репрезентували ковалі, пушкарі, бляхарі чи «бляхівники», котельники, конвісарі, золотарі, шлюсарі. Про ковальські вироби є згадки при міських роботах (гаки, окови, скоблі), так само про шлюсарські (ключі, колодки); бляхарі вживають цини й олова; до Жовкви приходили значніші транспорти міді — та кож певно для місцевих ремісників. В 1718-1732 р. був у Жовкві годинникар. Він мав під своєю опікою міський годинник на ратушній

¹ Баронч 16, 18, 121, 144, 168; Рук. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 83; Акти м. Жовкви з 1697 р. с. 28; Katalog I lokalnej wystawy zabytków cechowych, Львів 1905 с. 51.

² Баронч 70, 79, 96, 121, 168; Katalog 50.

³ Акти м. Жовкви 1697 р. с. 28, 207.

⁴ Баронч 78, 98, 130, 168; Katalog 50.

⁵ Акти 1697 р. с. 6.

⁶ Рукоп. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 65; Акти 1697 р. с. 146.

⁷ Баронч 114.

⁸ Акти 1697 р. с. 7, 16, 17, 196, 201, 216.

⁹ Рук. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 60; Акти 1697 р. с. 112, 119, 124-5.

¹⁰ Акти 1697 р. с. 112.

¹¹ Тутже с. 151, 155, 157.

¹² Тутже с. 90.

вежі; це був хронометер, що часто псувався і щорічно в міських рахунках згадуються видатки на його напругу — залізо, мідь до лютовання, дроти, шнури, олива, мило до мащення і ін.

Жовква славилася своїм гончарством. В сусіднім Глинську була гарна гончарська глина і це було основою керамічної промисловості в обох місцях. Жовківські гончарі продавали свою посуду навіть у Львові на святоюрських ярмарках; це право застеріг для них Ян Собеський у привілею з 26 січня 1679 р.¹ Гончарі робили також кафлеві печі; є про це згадки в міських рахунках (нпр. 1758 р.), а в міщанських домах стрічаються »зелені печі« (1697 р.). Зі шклярських виробів є »болони« до вікон, не знати, чи роблені на місці.

Деревляне майстерство було досить різнородне; займалися ним теслі, колодії, бондарі, столярі, сницарі. Теслі мали більші роботи при будові і направах фортифікацій: будували мости, ворота, кобильниці, штакети, баляси на ратуші. Вони були відомі і поза Жовквою; при направі вежі Успенської церкви у Львові працювали 1695 р. жовківські майстри-теслі.² Столярські роботи стрічаються також часто в міських рахунках (лави, столи, віконниці). До якої перфекції доходили колодійсько-столярські роботи, на це дає свідоцтво сам Собеський 1668 р.: »Зроблено мені карету дуже гарну і богату і принадну. Правда, що часу не було, — якби було трохи більше, Париж мусівби багато соромитися. Спід різаний дуже гарно, весь золотистий. Бляхи, цвяхи, петлиці, спряжки, дуже гарно зроблені, всі золотисті. Цифри одні з цвяхів, другі різані. Внутрі зеленим оксамитом обита, дуже широка, на чотириох, і висока. Зі старої карети крім зеркал, нічого не рушено.³

У споживній промисловості працювали пекарі, різники, броварники. Пекарі мали свою вулицю, якої назва залишилася до недавніх часів. Вони вироблювали теж солодоші. Припадково лишився рахунок пекаря, що 1726 р. на бенкет для королевича Собеського робив »струцлі і сухарки« і брав до них яйця, масло, молоко, ганиж, цукор, ще й »бібулу до перекладання сухарів«.⁴ В замку були окремі кухмистри, цукорники, конфітурники.

Різницькі ятки були на ринку; жиди мали свої окремі ятки біля синагоги. Різники окрім мяса постачали також лій до освітлення. Виріб свічок був монополем міста; аренду в 1697 р. мали дві перекупки, Константина Столярка і Катерина Чайковська, що безнастанно сварилися з собою і взаємно шкалювали свій крам (»не купуй у неї свічок, бо гнилі, будуть текти, як лайно«).⁵ Мило вироблював тодіж Ізраїл мільяр.⁶

Під особливою опікою міста були алькогольні промисли. Місто мало свій бровар і солодівню. Виріб пива був регляментований спеціальними приписами; заливці, броварники і пивоварі складали присягу на ці приписи. Жовківські пива славилися такою добірністю, що йшли на торг навіть до Львова. Так нпр. 1634 р. львівські міщани брали їх на прийом короля. Ян Собеський у привілею для Жовкви 1693 р. дає такі приписи на виріб пива: »Пивні солоди так мають бути заливані:

¹ Архивъ Ю. З. Россіи ч. I, т. X с. 350-351.

² Тутже т. XI 675-676.

³ Баронч 103.

⁴ Регестр ухвал м. Жовкви 1717 р. і д.

⁵ Акти 1697 р. 34, 58-59, 83, 223, 230.

⁶ Тутже 167.

пшениці півмірків 5, ячменю 5 на півсолодок, з того півсолодку не повинні брати більше пива як 14 бочок, а п'ятнадцяту ташбіру. Ташбіруж в пиво не повинні мішати; для того уряд має вибирати й подавати двох люнарів, випробованої чесноти і сумління, щоби були дозором заливання солодків, варення пив тільки і немішання ташбірів; щоби до перфекції стародавніх славних жовківських пив теперішні могли вернутися; щоби ці льонгери корупціями не дали звестися, уряд має пильно слідити й довідуватися. На горівчаніж солоди так повинні заливати: по 10 півмірків жита й одинацятий вівса. Пивні бочки повинні мати в собі 60 горнців справедливих, а в спусті горівчанім 30 кварт також справедливих повинно бути. А як бочки, так і горнці й інші начиння, півмірки як ярі, так озимі, повинні бути від уряду цеховані, в мірі цілком згідні з нашим містом Львовом«. В міській броварі також міщани мали право варити пиво, ситити мід і курити горівку. Але були й приватні «винниці», від котрих плачено податок, т. зв. кітлове.¹

Жовква не була визначним торговим центром. Щоденна торгівля була мабуть незначна: згадки про крамниці є дуже рідко. Торги відбувалися двічі на тиждень, з початку в середу і суботу, пізніше у второк і п'ятницю. Ярмарки по привілею 1603 р. були чотири: на Станислава 8 травня, Петра і Павла 29 червня, Лаврентія 10 серпня і Мартина 11 листопада; по привілею 1693 р. тільки три: на Водобережжа (Йордан) 6 січня ст. ст., на руського Івана Хрестителя 24 червня ст. ст. і на Мартина 11 листопада; два перші ярмарки були шести-тижневі. Характеристичне це, що ярмарки з латинських свят перенесено пізніше на грецькі; була це уступка привичкам місцевого населення.

Який крам був на ярмарках і торгах, про це знаємо небогато. Це були певно вироби місцевих ремісників, збіжжя, хліб, м'ясо, риба, овочі, полотно, шкіри.² Приїзжих купців з дальших околиць стрічаємо рідко. В 1697 р. був у Жовкві Іван Січкаренко Кионостопу, «чоловік здалека гостинний», «купець пограничний», однак не зазначено точніше звідки, — правдоподібно десь з молдавського узграниччя; він залишив в місті дві скрині полотна ціною 1500 золотих, у застав за кілька каменів ганижу і виїхав до Болехова.³ В тімже часі були в Жовкві два купці, жиди з Дубна, кушнір з Белза і под., але все те припадкові згадки, з судових актів.⁴

Жовківські купці відбували дальші подорожі на Мадярщину. В 1697 р. їздили до Токаю Григорій Стубенецький, Теодосій Нагачович і Іван Котелович, мабуть за вином; з цього, що за господу купили горівкою, можна думати, що везли з собою горівку на продаж.⁵ З Лиська, недалеко мадярської границі, привіз до Жовкви 4 бочки вина якийсь незваний по імені жид.⁶ В іншій партії їздили на Мадярщину Іван Грушка, Александер Островський і Войтіх Махович, що привезли разом 1780 фунтів тютюну; Себастьяна Яричівського, що їздив разом з ними, приарештовано на узграниччі.⁷ За тютюном на Мадярщину їздив також Іван Тютюник, підданий Богуша з Желдця, недалеко Жовкви; від нього Стефан Зубрицький купив 30 каменів

¹ Баронч 19, 28, 73, 94, 133; Рукоп. Бібл. Оссол., 392 с. 21, 73; Акти 1697 р. 22, 80, 81, 137, 178.

² Акти 1697 р., 38, 97, 119, 124-5; Рук. Бібл. Оссол., ч. 392 с. 23, 26, 28, 60.

³ Тутже 1, 7, 44-45.

⁴ С. 31, 112.

⁵ С. 10-11.

⁶ С. 11.

⁷ С. 97, 110, 169.

тютюну.¹ За мадярською міддю їздили до Левочі Андрій Рожанський, Іван Крижовський і Стефан Пушинський; останній купив 5 сотнарів і 22 фунти міді і продав частину Іванові Котляреві.² Також Іван Махович мав мадярську мідь.³

До дальшої дороги купці «єднали» собі фірманів з возами.⁴ Таким фаховим фірманом був жовківський передміщанин Василь; він їздив нпр. з Станиславова до Львова, а звідтам мав їхати до Варшави.⁵ Припадково знаходимо в актах опис тодішнього воза: «віз окований, уживаний багато, надрушений в п'ястах (?), шинах і шиналях, осях, стинвага добра, півкошки, ліварок возовий уживаний, шкіра возова стара, ланцюг тонкий, нашильники підлі, сворінь залізний»; віз оцінено на 50 золотих.⁶

IV. „Люди грецької релігії“. Серед населення Жовкви чисельно перше місце займали українці, в части корінні мешканці давніх Винник, в части — як вказують прізвища — напливовий елемент із сусідніх сіл і містечок. Від часу заснування міста було у Жовкві значне число поляків. До них належала правдоподібно переважаюча частина домів серед мурів. Жиди напливали від початку XVII ст., і при кінці цього століття мали вже 32% домів.⁷ Осілих чужинців стрічаємо у Жовкві тільки виїмково: Вірмени мали тут осісти 1612 р.⁸ В 1620-их рр. відомий був вірменин Алмазій Юркович; після цецорської катастрофи він їздив до Криму за викупом невольників; умер 1628 р. і за його спадщину ведено процес.⁹ З греків у помяннику церкви Різдва Хр. записані два: Константи́й Грек і Георгій Аслан Грек 1697 р.¹⁰ Одинокий слід міщан татарського роду стрічаємо у прізвищі цехмистра різників Христофора Татарчука.¹¹ В 1739 р. згадується Шимонович Караїм,¹² не знати, чи місцевий чи приїзжий.

На переломі XVII-XVIII ст. стрічаються такі прізвища міщан українців: Андрушинський, Андрушкевич, Алтемесевич, Бакумович, Баліський, Батюк, Бачинський, Бачун (Бачунік), Белзький, Бережницький, Бернацький, Бескида, Білоус, Білкович, Білянський, Бліхарський (Бліхар, Бліхарчик), Блонський, Богачик, Богуцький, Бойковський, Бондовський, Боратинський, Боярин, Бузький, Будерацький, Бук, Бункевич, Бурак (Борак, Боракович), Ванюта, Вариводський, Васильковський, Вербицький, Вересицький, Винар, Верхратський, Виродович, Вишенський, Вітковський, Вітусовський, Войницький, Войцехович, Волінський, Волянський, Вольський, Ворволик, Вошанка, Габрієльович, Галушак, Гамульський, Глевкович, Глива, Гливинський, Гнаткевич, Гнівич, Голович, Головчак, Голоскович, Городецький, Горошевич, Гребіничок, Гречин, Гречушкевич (Гречушок), Грубий, Гусаковський, Гдичинський, Голь, Данєльович, Дволітинський, Дворковський, Демкович (Демкевич), Деревенський, Деркачовський, Дідушинський, Дробот, Дубрович, Дубровицький, Духович, Дяконович, Ємелинський, Жельський, Жеребецький, Журевич, Залузевич, Зарудецький, Зіболський, Зубикевич

¹ С. 229. ² С. 230, 248. ³ С. 173. ⁴ С. 122. ⁵ С. 87. ⁶ С. 110.

⁷ Баронч 114.

⁸ Баронч 24.

⁹ Баронч 26, 40, 57; Рукоп. Оссол., ч. 392 с. 44, 57, 58, 70, 72.

¹⁰ Помянник 74, 206.

¹¹ Міські акти 1697 р. 17.

¹² Реєстр ухвал.

(Зубкевич), Іваницький, Івашкевич, Ігнаткевич, Іневич, Іскрицький, Казаник, Канюка (Канюкевич), Караман, Касіянович, Кацюк, Кеда, Кедревич, Китинський, Кишан (Кишанович), Клосинський, Кмита, Княжмостський, Когутик, Кожомовський, Козак, Козловський, Колодій, Константинович, Кореньовський, Корицький, Корошевський, Косачковський, Косецький, Костантович, Костарович, Костевич, Крамаровський, Креховець, Куземський, Кузьмич, Кузьмичик, Кулявський, Кунинський, Лавришевич, Лащ, Лащевич, Лащовський, Левицький, Левкевич, Литвин, Литвинчик, Лозинський, Лукашевич, Любачівський, Лютрик, Маковиків, Мачошинець, Мацейовський, Мельникович, Мельничок, Метенський, Мечник, Миколаєвич, Михайлович, Мискевич, Мілянович, Міншовський, Мокрицький, Мормицький, Мостенський, Мчещинець, Нагачовський, Новосельський, Носковський, Обараник, Онискевич, Павлович, Пайкуш, Панкевич, Пасічкович (Пасічковський), Паук, Петликевич, Петранович, Пентосетний, Піхович, Пивовар, Пиленський, Пилипович, Плешовський, Подтелицький, Полехович, Полінський, Попадюк, Попенка, Попович, Предримський, Пресінкевич, Притульський, Прокопович, Прохницький, Пугвиця, Пуна, Путятинський, Пушинський, Пядик, Равський, Радишкова, Радулович (Радул), Ракочій, Ратковський, Рачинський, Рижкевич, Робак (Робакович), Робачевський, Роган, Ровевич, Роздольський, Розевич, Рокинський, Романишин, Романович, Романовський, Руденець, Русяцький, Руткевич, Савицький, Савчак, Сакмарій, Сакович, Самборський, Самуйлович, Сафатович (Сафатикевич), Севрукевич, Селецький, Семенович, Семейонович, Сендецький, Сенчишин, Сивяк, Сидорів, Сидорович, Скварявець, Скварявський, Скрицький, Скубійчик, Словиковський, Слодовничок, Служалик, Слуковський, Смолинкович (Смолинчик), Смолинський, Сніжка, Соболь, Сокальський, Соколовський, Сосницький, Сохачевич, Старецький, Стебницький, Стефанович, Стислович, Столяр, Стоянович, Струмецький, Студенецький, Суконник, Сухоцький, Таланко, Тарнавський, Тарногородський, Тарнопольський, Теодоранець, Теодорович, Томашович, Томашовський, Топоровський, Трілевський, Трохимович, Тузик, Туринський, Тучинський, Український, Уницький, Федорович, Ференцович, Філянський, Хавунський, Хаїк, Ханасевич, Хащик, Хлєбуца, Хмелик, Хмельовський, Хоміцький, Хомяковський (Хомякевич), Цибулька, Цюропайлович, Чачка, Чайковський, Чепіжка, Чернявський, Чикевич, Чорнобай, Чурієвич, Швекглович, Шмігельський, Шушкевич, Щирба, Юнакович, Юркевич, Ющакевич, Яворовський, Якимович, Янковський, Яновець, Яновський, Яремкович, Яцейкович, Яцировський.¹

Православні міщани мали в Жовкві значну толеранцію. Станислав Жолкевський грамотою з 21 червня 1612 р. надав окремі права церкві Різдва Хр. і «людям грецької релігії». «Наперед у святкуванню свят і обрядах церковних даю вольність справуватися по східній Церкві, по звичаю старовинного закону грецького і по їх календарю». Церква зі школою, шпиталем і землею має залишитися ненарушена; братству з попом вільно побудувати нову церкву. «В дзвоненню на богослуження повинні заховатися так, що коли в римським католицьким костелі трапиться урочисте свято, тоді в церкві мають затриматися з дзвоненням, аж у католицьким костелі віддзвонять; в інших часах по потребі

¹ Помянники, Катальог братства св. Петра і Павла, Метрики.

закону і набоженства свого можуть дзвонити. В процесіях біля церкви і де інше на Йордан по своєму закону не мають мати ніякої перешкоди. Також з сакраментом до хорих ходити і помершого до гробу з запаленими свічками і попами убраними по їх закону проводити має бути їм вільно. А якби піп обивателям тутешнім грецької релігії в духовних поступках не подобався, вільно їм буде іншого на це місце закликати за благословенством отця владики львівського. Школа для науки дітей як міських, так передміських має бути тільки одна тут в місті при церкві. Піп, шпиталь і церковні слуги до незвичайних і неприналежних їм повинностей, а саме до підвод, піших всяких робіт, яким назвиськом моглиб бути названі, не мають бути потягані. Місто з передмістям в згоді і сусідській єдності жити з собою мають. А як до сьогодні люди грецької релігії спільно з католиками на уряди війтівський і радецький є вибрані, так і на пізніше при цій прерогативі мають бути заховані».¹

Як видно з цього привілею, православні міщани мали зразу свободний доступ до ради й суду. В 1614 р. заперечив їм це право жовківський підстароста Жигмонт Грабовський, а саме при виборі урядів заявив: «є воля і приказ їх мостей, щоби ніякий міщанин з руської релігії, як до лавиці радецької, так і до лавиці війтівської від цього часу не був вибираний, бо це заборонює закон католицького костела і коронні конституції». Православні міщани віднесли з жалобою до Жолкевського і він привернув міщанам їх право: «Це, що я раз дав річпосполитій грецької релігії і на цім церковнім привілею забезпечив, псувати їм того ані віднимати не хочу, й саме цей їх привілей у всіх пунктах, клявзулях і кондиціях апробую і роборую і при тім їх доховую, і як тут є здавна звичай від осади цього містечка, що з грецької релігії по всі часи до радецької і війтівської лавиці по одному обирано, так і тепер приказую, щоби через цей рік, тобто в 1615 році і наступних, у згоді і любові спільній без ніякої турбації їх обирано, окрім цього року, в котрім ця ріжниця сталася, але з пересторогою наших католицьких свят, постановлених і обсервованих нашим католицьким костелом, які їх релігія повинна буде обсервувати і перестерігати».²

Ян Собєський в привілею 1693 р. зазначає також, що один радний і один лавник мають бути грецької релігії, а в іншому місці закликає міщан, щоби «грецької релігії оком не переносили». Коли львівська епархія прийняла церковну унію, королевич Константин Собєський письмом з 21 лютого 1726 р. рішив, що міщани грецької релігії, вибрані на війтівські і радецькі уряди, «ніякої ні від кого не мають мати перешкоди, але противно мають користуватися рівними правами».³ З того часу міщани українці мали вже більше членів ради, а так само і вийти бували з українців.

Подаємо низше виказ радних і бурмистрів грецького обряду в XVII-XVIII ст. Знаком питання зазначаємо прізвища, яких релігійної приналежности напевно ствердити не можемо.

¹ Оригінал був у церковному архіві, але затратився; пор. Наук. Сборник Гал.-р. Матиці 1868 с. 244. Копія з нього в хроніці жовківського монастиря. У Баронча с. 24-25 і Pisma S. Żółkiewskiego, wyd. A. Bielowski, Львів 1861, с. 584-586, з пропусками.

² Рукоп. Бібл. Оссолінських ч. 392 с. 18-19 і Баронч 27.

³ Хроніка жовківського монастиря.

1606 Іван Козловський чи Іван Жовтанецький? 1610 Прокіп Любачівський чи Іван Суконник? 1612 Іван Суконник чи Симон Вірний? 1622 Федір Курилович. 1626 Іван Путлахович? 1628 Савчак (Іван?). 1629 Андрій Любачівський. 1631 Андрій Любачівський. 1633 Іван Савчак. 1641 Іван Ходельський? 1644 Іван Савчак. 1649 Роман Кунинський. 1651 Андрій Цибульчак? 1654 Гаврило Путлахович. 1659 Павло Гошик чи Яків Домарацький? 1665 Гаврило Путлахович. 1687 Андрій Майбродич або Родишкода? 1697 Павло Словиковський. 1701 Василь Семейонович. 1702 Василь Семейонович. 1717 Теодор Белзький. 1720 Стефан Новосельський. 1725 Теодор Белзький чи Іван Яричівський? 1735 Андрій Буховський? Іван Яричівський? 1741 Василь Петранович, Степан Новосельський, Іван Стоянович, Іван Данилевич? 1744 Іван Стоянович, Степан Новосельський, Іван Данилевич? 1746 Василь Петранович, Іван Стоянович, Александер Кулявський. 1747 Іван Стоянович, Андрій Симплевич? Іван Чернявський? 1756 Іван Стоянович, Михайло Лозинський, Андрій Симплевич? 1757 Михайло Лозинський. 1758 Іван Стоянович, Іван Данилевич? Андрій Петрович? Андрій Симплевич? 1760 Михайло Лозинський, Василь Старжевський. 1762 Василь Старжевський, Іван Чернявський? Іван Данилевич? Андрій Симплевич? 1768 Василь Старжевський, Андрій Симплевич? 1771 Андрій Стоянович, Василь Старжевський, Данило Стоянович. 1773 Андрій Стоянович, Антін Кулявський. 1780 Василь Старжевський, Павло Стоянович, Андрій Стоянович. 1784 Василь Старжевський, Павло Стоянович.¹

Війтами були: Василь Семейонович 1711, 1721, 1724, Василь Петранович 1727, 1731, 1736, 1739, Василь Новосельський 1756, Андрій Стоянович 1784 р.

Міщани грецького обряду мали в Жовкві чотири парохіяльні церкви: Різдва Хр. з монастирем оо. василіян в місті, св. Трійці при Львівській вулиці, св. Івана Хрестителя при Глинській вулиці, Різдва Пр. Д. Марії на Винниках, що рахувалися окремою громадою; п'ята церква Воздвиження Ч. Хреста була при монастирі сс. василіянок при Львівській вулиці. Організаціями міщанства були братства, що існували при всіх церквах і утримували школи та шпиталі.²

V. Культурне життя. Культурне життя Жовкви зосереджувалося в замку та при церквах і монастирях. Замок, як це знаємо із захованого інвентаря 1726 р.³ та згадок мемуаристів,⁴ був уладжений незвичайно пишно і містив у собі масу предметів мистецького і наукового значіння. Була там велика збірка картин першорядних майстрів, дорогі ризьби, золотарські вироби, порцеляна, скло, мініятури, годинники, різномодна зброя, меблі; інвентар читається немов опис якого музею. Замітна річ, що була тут велика збірка географічних карт і збірки медалів і монет, починаючи від староримських. Бібліо-

¹ Баронч *passim*; Міські акти 1697; Реєстр ухвал 1717 і д.

² З минулого Жовкви. Історична читанка, Жовква 1930; історію церков обговоримо докладніше в окремій праці.

³ «Інвентар річей у скарбці жовківській», списаний після смерті Константина Собеського 1726 р., *Ind. rel. castr. Leop.*, т. 519 с. 2023-2086, в Архіві актів гродських і земських у Львові.

⁴ *Pisma St. Zółkiewskiego*, wyd. A. Bielowski, с. XXXVI; A. Czolowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej* (»TeKa konserwatorska«, 1892) с. 130-131.

тека мала відділи книг французських, італійських, латинських і польських. На замку біля 1720 р. була школа для пажів і двірських пансен. Пажів добирали з підростків; поділялися вони на молодших і старших і мали свого старшого; переходили навчання у відділах військовим, правним та цивільним, по чотири роки ішли на старших пажів, а знову по двох роках ставали лицарями. Дівчата, з підупалих шляхетських родин, вчилися читання, писання, Божого закону, хорального співу та прядження льну і конопель, шиття, направи білля, гафтування; було їх дванацять і творили двір пані; мали приписані убрання і мешкали в окремому павільоні в замку.¹

В місті були школи при церквах та костелах.

При церкві Різдва Хр. в місті школа була від початку XVII ст. У привілею Жолкевського з 1612 р. зазначено: «школа для науки дітей, так міських, як передміських, має бути одна тут в місті при церкві». З учителів цієї школи згадуються: «даскал» Симеон Метенський 1679 р. в уписі братського помянника; може він і писав цей помянник, бо це було звичайне діло дидакалів і дяків разом; «соромливий» (тобто парубок) Василь Блонський, «бакаляр церкви міської» 1697 р.² — мабуть основник священничого роду Блонських, що згадується в Жовківщині до 1850-их років; дидакал Роман Вітусовський, біля 1702/4 член молодшого братства;³ дидакал Іван Яновський 1727/9;⁴ Рачинський, шкільний бакаляр 1746 р.⁵

Про учителів інших шкіл є тільки випадкові вістки і трудно сказати, чи вони справді вели школи, чи тільки були дяками при своїх церквах. Так згадуються: Іван Коростенський, дидакал або бакаляр святотроїцький 1728-1731 р.;⁶ Іван Баліський, дяк глиньський 1692 р.;⁷ Якінт Гродецький, бакаляр з глиньського передмістя.⁸

Про навчання в цих школах не заховалися ніякі звістки. З наведеного на іншому місці процесу Степана Шавровського 1746 р. пізнаємо характеристичний тип тодішніх школярів, яких школярство обмежувалося на дрібних крадіжках.⁹

В Жовкві переховалося небогато пам'яток літературного життя XVII-XVIII ст. При монастирі була значніша бібліотека, але погоріла при пожарі міста 1833 р. З рукописів заховалися три помянники. Особливо інтересний найстарший, що починається 1670-ими роками, писаний гарним письмом; далше є метрика хрещення церкви Різдва Хр. 1708-1734, інші метрики з кінця XVIII ст., книга молодшого братства св. Петра і Павла 1701-1750. У крехівському монастирі є Мінея на місяць вересень списана діяконом Стефаном у Жовкві 1617 р.¹⁰ Що в XVII ст. траплялися в Жовкві бібліотеки, про це свідчить testament Анни, вдови по наміснику, з 1652 р., яка своїм спадкоємцям передає: «дві кройники, одна польська у п. Александра Терлецького,

¹ Баронч 150-151.

² Міські акти 1697 р.

³ Помянник (найстарший), книга молодшого братства.

⁴ Метрика церкви Різдва Хр.

⁵ Рукоп. Оссол., ч. 392 с. 209.

⁶ Метрика церкви Різдва Хр.

⁷ Помянник 88.

⁸ Рук. Оссол., ч. 392 с. 208.

⁹ Тутже с. 206-211.

¹⁰ А. Петрушевич, Сводная Літопись 1600-1700, с. 51-52.

друга руська у п. Андрія Цибульчака; євангелія стрятинської типографії у о. Степана Смереківського», даліше »у о. Митрофана на Замковій Волі книга св. Григорія«.¹

Латинська школа в Жовкві згадується у фундації колегіати 1631 р.; бакаляр мав бути з академічною промоцією.² При фарі була значна бібліотека, заснована 1631 р.³ Також кляштор оо. домініканів мав бібліотеку; 1658 р. дала суди свої книги Теофіля Собесьька; бібліотека згоріла частинно в 1833 р.⁴ В 1700 р. заведено в кляшторі студії філософічні і теологічні; тривали вони до кінця XVIII ст.⁵

Жидівські школи були при синагозі; Жовква славилася визначними талмудистами. В 1690 р. Ян Собеський дав Филипові і Давидові Леві привілей на заснування жидівської друкарні; вийшло з неї кількадесять релігійних видань.⁶

Що книжки у Жовкві цінилися, ще одним доказом може бути те, що вже 1623 р. був у місті переплетник, Павло інтролігатор.⁷

На полі мистецтва Жовква мала досить значне місце.

З архітектів-будівничих визначніші були чужинці. Перші будови в Жовкві ставив Павло Щасливий, італієць з Chiamut у Гризонії. Від 1585 р. був громадянином Львова і цехмайстром; побудував у Львові синагогу Золотої Рожі;⁸ колиж Жолкевський почав будувати Жовкву, перенісся туди і став »будівником« гетьмана, а рівночасно першим жовківським війтом, 1601-1610 р.;⁹ видно з доходів війтівства плачено йому його роботи. По його плянам будувався правдоподібно жовківський замок і також парохіяльний костел; можна цього здогадуватися зі слів Жолкевського, що у своїм тестаменті 1606 р. доручас дружині побудувати костел »на місці назначенім, де вже почала готувитися матерія; плян (моделюш) теж вже є готовий; знає про нього Павло, наш будівник«; а даліше гетьман говорить про недавно збудований замок.¹⁰ Біля 1610 р. вів у Жовкві якісь роботи другий архітект-італієць, Амврозій Прихильний (дійсне прізвище Ваберене); може ангажовано його по смерті Павла Щасливого.¹¹

З будов перших десятиліть XVII ст., побіч замку, перше місце займає парохіяльний костел, т. зв. фара. Будова була покінчена 1618 р., а 1623 р. костел посвячено.¹² В 1691 р. костел погорів: »згорів верх, котрий залізом був побитий«;¹³ чи переведено які зміни при відбудові, не знаємо. Це будова у ренесансовім стилі, у пляні хреста з куполою, має багато цінних архітектурних подробиць (фризи, стеля і копула з розетами, хор, порталі).

Дзвінниця при фарі, яка служила за оборонну башту, може най-

¹ Рук. Оссол., ч. 392 с. 147.

² Баронч 60, 66.

³ Тутже 67, 77, 79.

⁴ Тутже 80, 95, 184.

⁵ Баронч 141, 176.

⁶ Тутже 105, 128.

⁷ Рук. Оссол., ч. 392 с. 19.

⁸ W. Łoziński, Sztuka lwowska, 41-42.

⁹ Баронч 14-20; Рук. Оссол., ч. 392 с. 3, 7.

¹⁰ Pisma St. Zólkiewskiego 177.

¹¹ Łoziński 76.

¹² Pisma Zólkiewskiego 177, 290; Баронч 210.

¹³ Помянник церкви Різдва Хр., 190.

красша із жовківських будов, згадується вперше у пожарі 1691 р.;¹ може є сучасна костелові. Кам'яна огорожа цвинтаря при фарі є пізніша; вказує на це дата 1687 р. на входовій брамі.

Міська церква Різдва Хр. своїми початками належить також до перших десятиліть XVII ст. Про це свідчить бічний портал у ренесансовім стилі, такий сам як у фарі. Але будову докінчено щойно після 1684 р. (в цім році братство збирало ще складки на будову); 1691 р. церкву знищив пожар; так само 1833 р. З давньої будови залишилася тепер тільки передня частина, а решту добудовано в 1900 рр.²

Про василіянський монастир можна тільки здогадуватися, що фундаменти його сягають до XVII ст.; дат не маємо ніяких.

До початків XVII ст. належать мабуть також жовківські підсіння в ринку і на Львівській вулиці, колись прикрашені аттиками; заховалася на них ренесансова орнаментика.

В пізніші часи монументальних будов було менше. В 1655 р. викинчено костел оо. домініканів, фундований Теофілею Собеською; плян будови фундаторка мала взяти з якоїсь церкви в Неаполі.³ В 1677 р. костел згорів; перебудовано його у нутрі. Пізніше горів ще пару разів (1739, 1754, 1833), так що не знати, наскільки лишився він у давнім виді.⁴ Кляштор побудований при кінці XVIII в.

За Яна Собеського королівським будівничим був Петро Бебер, родом із Шлеська; він відбудував у Кракові ратуш, у Львові вежу Успенської церкви, в Жовквіж поставив новий ратуш 1687 р.⁵ Про вигляд цього ратуша є тільки випадкові відомости: не знати, чи він був цілий мурований чи верхом деревляний; здається був одноповерховий, з вежею, на якій був годинник і там трубач відбував сторожу; на долі був ганок зі сходами, на горі якись галерії;⁶ ратуш розібрано 1832 р.⁷

Біля 1687 р. побудовано деревляний кляштор сс. домініканок при Глинській вулиці; коли повстав мурований будинок цьогож кляштору (тепер казарми), нема даних.⁸

Після 1680 р. поставлено деревляну церкву Івана Хрестителя при Глинській вулиці; розібрано її 1811 р.⁹

В 1693 р. будовано нові брами міста, це — як вже висше зазначено — мабуть Звіринецька і Жидівська брама.

В 1687 р. Собеський дав дозвіл жидам поставити нову синагогу на місці старої, яку побудовано за дозволом Станислава Даниловича (ум. 1636 р.); 1692 р. погодилася на це й духовна влада¹⁰ і так десь після 1692 р. побудовано синагогу. Це будинок у пляні квадрату, у нутрі спирається на чотирьох колюмнах, орнаментика барокова.

Як додати ще згадану висше браму в огорожі фарного цвинтаря

¹ Баронч 216.

² Опис церкви подамо окремо.

³ Pamiętniki F. Duponta, Bibl. Ord. Krasińskich t. VIII s. 235.

⁴ Баронч 91, 92, 112, 159, 171, 184, 216-219.

⁵ Баронч 122-3; S. Łoza, Słownik architektów i budowniczych Polaków, 1917, s. 16.

⁶ Реєстр ухвал 1717 р. і д.; Рукоп. Оссол., ч. 392.

⁷ Баронч 123.

⁸ Баронч 124, 219.

⁹ Привілей Собеського з 8 грудня 1680 р. див. Теки М. Подолинського в Нац. Музеї у Львові; Хроніка жовківського монастиря.

¹⁰ Баронч 124-5, 128.

з 1687 р., то це всі будови з часів Собеського, в яких, міг брати участь Петро Бебер. Не знати тут вже такого розмаху як в епоху Жолкевського, а з мистецького боку ці будівлі стоять далеко нижше, як архітектура ренесансу.

Інші будови є з XVIII століття. В 1705 р. побудовано дерев'яну церкву на Винниках, коштами пароха Йосифа Кирницького на місці погорілої.¹ В 1720 р. поставлено другу дерев'яну церкву св. Трійці, на місці старої, що мала походити з 1601 р. і погоріла 1718 р.² Тогож року погоріла також церква Воздвиження Ч. Хр., з жіночим монастирем (тепер старий цвинтар); не знати, чи її відбудовано.³ В 1735 р. повстав мурований костел св. Лазаря.⁴ В 1721-30 збудовано дзвінницю при церкві Різдва Хр.; дах її був відбудований 1837 р. після пожежу.⁵ В 1790 р. архимандрит Йосиф Дзьоковський поставив при старім монастирським будинку прибудову, т. зв. палац.⁶

В жовківських костелах є декілька нагробних пам'яток, що можуть служити зразками тодішньої різьби. У фарі є два пам'ятники Жолкевських: з одної сторони гетьмана Станислава Жолкевського і його сина Івана, з другої Регіни з Гербуртів Жолкевської і Софії з Жолкевських Даниловичевої,⁷ поставлені десь в 1620-30 рр., з червоного мармору. З часів Яна Собеського походять два пам'ятники з чорного мармору у фарі, посвячені пам'яті Якова Собеського і Станислава Даниловича і подібні два пам'ятники у костелі домініканів, Теофілі і Марка Собеських.⁸ Про творців цих різьб нема ніяких звісток. В замку заховалися печі (коминки) з гербами Радивилів. Перед замком є стара статуя Геракла. На старім цвинтарі стоять пам'ятники від кінця XVIII ст.

З помянника церкви Різдва Хр. знаємо імена кількох «сницарів», різьбарів у дереві. Перше місце між ними займає очевидно Симеон Путятинський, «сницар Єго Королевича Милости Константина» (Собеського), відомий теж під коротшим іменем Шимін сницар 1713 р.⁹ Другий сницар, Александер Кулявський, був жовківським радним і бурмістром 1746 р.; Василь Сакович «шнитар» — без дати; Ігнатій Стобенський 1720-21 р.¹⁰

Жовківських малярів знаємо цілу низку. Нічого певного не можна сказати про славного Василя зі Львова, який має значну літературу;¹¹ може це й мітична постать. Про інших є жерельні дані.

Іван Руткович полишив свій упис в помяннику церкви Різдва Хр. 1681 р.: «Іоана Рутковича маляра б'блокаменскаго, мешчаніна жулковскаго, р. АХПА мца іануарія дня ЄІ». Він малював 1689 р. ікону

¹ Хроніка жовківського монастиря 94-95.

² Баронч 18, 149; Хроніка 100.

³ Баронч 149, 219; Привілей Константина Собеського 1724 р. див. Теки М. Подолинського.

⁴ Баронч 157.

⁵ Хроніка монастиря.

⁶ Хроніка монастиря.

⁷ Баронч 204-206; Wspomnienia zgonu zasłużonych w narodzie Polaków przez E. Marylskiego. Варшава 1829, с. 214.

⁸ Баронч 206-209, 217-218.

⁹ Помянник 65; Метрика хрещень 1713 р.

¹⁰ Помянник 22, 68; Метрика 1720-21 р.

¹¹ Див. М. Голубець у »Зап. ЧСВВ.« III 447.

св. Михаїла в іконостасі у Волі Висоцькій, а може й цілий іконостас, що походить з 1695 р.

Дамян Роєвич згадується в книзі міських актів 1697 р. Веде спір за збіжжа з Василем Гливою з Вербич. Позичив 250 зол. від циркульника Авраама Майоровича і за це дає йому в уживання кімнату. Берко Майзльович виступає проти його жінки «Дамянової малярки». Пізніше знову Дамян має спір з Станиславом Рацком за граничний мур. На жадання Майоровича магістратська комісія оглядала дім Дамяна: «бачили і признали, — з приходу до пивниці нема східців і побіч околоддя також нема; в пивниці в середині під кухнею і печею зверху стелі нема; також, де дилів нема, вгорі глина випала широка на пів сяжня і трам зломаний упав один, а два зломані свіжо; дах від пані Бернацької дуже похилений і стіна ціла зігнула, в чім робить собі застереження, що в дальшу руїну і шкоду попасти може». В помяннику є упис «пана Даміана маляра Роєвича».¹

Василь Петранович, надворний маляр Константина Собєського, 1700-1708 р. записаний у катальозі молодшого братства св. Петра і Павла при церкві Різдва Хр.; був отже парубком. 1713 р. записує свій рід у помяннику тоїж церкви: «Сіє поминаніє благо-роднаго раба божія Василя Петрановича, маляра Пресвѣтлого Королевича Константина і жени єго благородной Евдокіи й чад их, списася року божого АѢГ, 1713». З таким самим титулом згаданий багато разів у метриках хрещення 1713-1733 рр. Був жовківським війтом 1727, 1731, 1736, 1739, також радним й бурмістром 1741 і 1746.² В останнє його прізвище назване 17 травня 1753 р. у зізнанню братства Різдва Хр.³ В уписі його при кінці згадано: «Василія, иже преставися в Кіевѣ»; чи це про нього? Жінка його Евдокія «малярка», згадана у міських актах 1709 р., умерла, як зазначено у помяннику, 30 квітня 1753 р. У метриках згадуються діти: Евфрозина, Анастасія род. 1712 р., Іван род. 1715, Іван род. 1723 р., Константин род. 1726 р. (1743-48 р. член парубоцького братства, 1749 монах, згадується до 1758 р.). Ще один Петранович Павло, може брат Василя, був у парубоцьким братстві 1711-24 р. В міських актах є натяки на роботи Василя: 1720 р. міський уряд платить «за фіру з малярем Петрановичем до В. Й. М. П. воєводи руського»; 1733 р. «й. м. пану Петрановичеві долучають до 2 червоних зол. 3». Про нього згадка в словнику малярів Раставецького: «Петранович Василь приготовлявся до малярства в Римі, а опісля біля 1730 р. був надворним малярем королевича Константина Собєського в Жовкви. Тутже у внука тогож артиста п. Александра Старжевського, граничного коморника, можна бачити його роботи, а саме картину олійну, невеликого розміру, Юдит. У Львові мають знаходитися по костелах образи В. Петрановича із змісту св. письма».⁴ Може руки Петрановича є й картина мучення св. Івана Сучавського у жовківським монастирі: є там дата «1733».

В інвентарі жовківського замку 1727 р. є згадки про картини місцевих малярів: «Образ на полотні поперечний, Vanitatem репре-

¹ Акти міста 1697 р., 57, 63, 75, 166, 219-220; Помянник 52.

² Регестр ухвал і фрагменти актів; Баронч 162, 167.

³ Хроніка монастиря 8.

⁴ E. Rastawiecki, Słownik malarzów polskich II 99.

зентуючий, тутешнього маляра»; «Образ на полотні поперечний без рам з експресією бл. п. короля й. м. Яна III з невольниками різної нації, копія тутешнього маляра».¹ Цей другий образ переховується у фарі. Може це також роботи Петрановича, або котрого зі старших малярів.

Короткі згадки мають ще такі малярі: Тимотей Стислович, «маляр жовківський» 1708 р.; Миколай маляр 1733 р.;² Тимотей маляр із Закарпаття, залишив своє поминання у помяннику: «сей упись з Венгеръ з веси Зборова Тимофтея маляра»;³ не знати, чи в Жовкві він був гостем, чи перебував довший час. При кінці XVIII ст. згадується Іван Старжевський; у домініканів була його картинка, що зображала намальовану дошку.⁴

В Жовкві жив також Юрій Елевтер-Семігіновський, «маляр й кор. милости», підписаний на ерекційному документі жовківського ратуша 1687 р. «яко до ерекції тогож ратуша при абрисі поданім придав я свій сентимент, тому на память майбутнього підписуюся моєю рукою».⁵ В замку був його автопортрет.⁶ Чи в Жовкві перебували також Мартин Альтамонте, маляр двох великих картин, на яких зображено побіди Собесьького під Віднем і Парканами, і Кестлер (Фердинанд фан Кессель?), творець картини битви під Хотином,⁷ — нічого не знаємо.

Золотарство мало теж у Жовкві доволі представників.

Золотар Ян 1627 р. мав варстат, в якому працював як учень Яків Кукавка; він оповідав про майстра в суді: «він сам при цій роботі все був присутний, не від'їздив ніколи, ані не дав мені до рук срібла, все у нього у пригорщі було, і здавав мені роботу, на кожду ніч від мене відбирав і за своїм ключем ховав»; він робив реліквіяр до замку; згадуються також пуклі, гузики, ношення, перстені, пояси.⁸ Ян визначався дуже нагальною вдачею і не тільки завдав перед суд цього «золотничка» Кукавку, але й убив у спорі за гуску міщанина Бандурку; за це засуджено його на смерть, але потім помилувано. Іншим разом тяжко обидив пароха підчас процесії, і знову мусів відбувати церковну покуту.⁹

1648 р. згаданий золотар Мартин, 1649 р. Станислав Люшніц,¹⁰ 1687 р. Андрій Рожанський,¹¹ 1708 р. Тереса золотничка релігії польської.¹² В інвентарі замку 1726 р. згадане майно золотаря Левка жида, що переховувалося в замку: «Дві шкатулки з ріжними золотарськими ґратами по Левку жиді золотарі. Дальше шкатулка тогож жида з ріжними різаними й нерізаними каміннями і йогож паперами. Дальше тогож

¹ Інвентар як в., с. 2054.

² Метрика хрещення церкви Різдва Хр.

³ Помянник 208.

⁴ Баронч 219.

⁵ Баронч 123; тут прізвище його відчитане хибно: Józef Elewres. Пор. В. Gubrynowicz, *Malarze na dworze Jana III* (→ *Sprawozdanie Zakł. Nar. im. Ossolińskich*, 1895).

⁶ Баронч 202.

⁷ А. Czołowski, *Ikonoğrafja wojenna Jana III*, Варшава 1930.

⁸ Рук. Оссол., ч. 392 с. 28, 43, 48.

⁹ Див. висше (с. 46), II. Судівництво.

¹⁰ Рук. Оссол., ч. 392 с. 122, 129.

¹¹ Баронч 122.

¹² Метрика хрещення церкви Різдва Хр.

жида корделяс голий».¹ 1746 р. появляються золотарі Мошко і Лейзор з передмістя.²

Для докінчення картини мистецького життя Жовкви треба згадати про музику. При фарі вже від першої половини XVII ст. був органістий і кантор, що мав учити дітей співу й музики; вони оба діставали по 15 золотих, хлопці співаки по золотому.³ 1692 р. були при костелі два скрипники і трьох співаків; для хлопців, що вчилися музики куплено дві дишкантові скрипки, одну тенору, одні басові, одну віолу, два пузани, дві туби-маріни, два корнети.⁴ З початком XVIII ст. при міських святах виступає якась більша музика, якій місто платить ріжні «консоляції», але ближших подробиць про неї не маємо. 1718 р. згаданий Михалко музика. Місто мало свого трубача і кітли.⁵

Лікарська опіка в Жовкві не стояла дуже високо. Рідко коли згадуються лікарі, чи радше тільки цирульники: 1647 р. Степан Гонтковський цирульник був війтом;⁶ 1697 р. є цирульник Авраам Майорович;⁷ 1720 р. місто платить «Мартинові Шульцові цирульнику за медицину, видану підчас минулого повітря грабарям».⁸ Аптекарі є 1614 р. Адам, 1646 р. Ян Окольський.⁹ Дуже часто появлялося у Жовкві «повітре».¹⁰

В місті було чотири шпиталі, тобто притулки для «убожества». В 1600 р. Станислав Жолкевський фундував такий шпиталь біля фари. Мало тут приміщення 12 бабок, кухарка і шпитальний старший. Бабки мали приписаний одяг: чорні сукні і плащі з кіру; щорічно кожда діставала також одні чоботи, дві пари черевиків, три сорочки, три подвики, три запаски і три чіпці, а що два роки кожух, бараню шапку, широку чорну повстяну шапку і ремінний пояс. Замок давав харчі для шпиталю: 7 колод жита, колоду пшениці, 2 колоди гречки, дві ячменю, одну гороху, два півмірки конопного сімени, півмірок маку, дві свині, одну ялівку, дві фаски масла, дві копи сира, 6 бочок пива, два цебри риби при кождому спусті; шпиталь мав також свій город і дві корови з телятами.¹¹ Марія Константинова Собеська у будинку при фарі уладила справжній шпиталь для хорих і примістила при ньому Сестри Милосердя.¹²

Шпиталі були при церквах Різдва Хр., (згаданий 1612 р.) і св. Трійці 1627 р.; черниця Александра, записала на'цей другий шпиталь свій город.¹³ В 1627 р. Софія Даниловичева заснувала шпиталь св. Лазаря на львівськім передмісті для сімох жінок; 1735 р. побудовано кам'яний будинок.¹⁴

¹ Інвентар с. 2036.

² Рук. Оссол., с. 207.

³ Баронч 32, 66-67.

⁴ Баронч 129-130.

⁵ Реєстр 1717 р. і д.

⁶ Баронч 81.

⁷ Акти 1697 р., 63.

⁸ Реєстр ухвал.

⁹ Баронч 28, 80.

¹⁰ З минулого Жовкви, як в.

¹¹ Баронч 10-12.

¹² S. Grzegorzewska, Pamiętnik o Marji Wesslównie, Варшава 1887, с. 206.

¹³ Pisma S. Żółkiewskiego, 584; Баронч 51.

¹⁴ Баронч 51, 157.

Спеціальністю суспільної опіки в Жовкві була мамка, яку місто утримувало своїм коштом 1720-1730 рр.; вона опікувалася підкиненими дітьми, «найдами».¹

Міські акти подають дещо побутових подробиць з тодішнього життя. Є декілька описів домів. І так, домок при Домініканській вулиці Григорія Валішевського: »Сінь в зачиненню поряднім, в сінях комин мурований, виведений в гору до шлюсарської роботи, ізба біла з печею зеленою, ганок малий горішний, в тій ізбі кімната або алькир при ізбі з комином мурованим і печею пекарською мурованою цеглою, вікна добрі, побіч ізби і алькира з сіней комора простора, друга менша і там комин виведений мурований, дах несогірший«. Інший бідний домок »на затилках від парканів«: »іздебка дуже подла, до сіней двері абож ворота великі старі, дах дуже діравий старий, комірка при іздебці мала зігнила...« З внутрішнього уладження: »в ізбі — стіл липовий по одній ляді неспосний, шафа грушкова, при дверях стояча з трьома шуфлядами, лавка одна соснова, полиця над дверми ізби«.²

Спис майна після смерти Агнети Матіяшової Петровичевої: »В репрезентованих скринях бачили такі фанти: Скриня стара, перина спідня в півтора поли без пішви верхньої, подушка одна без пошівки з червоною листовкою, стара і гідна; двоє менших дитинячих без пошівок; дещо уживана невелика; коц старий червоний, простий; килимок старий простий; футра баранього смушевого білого з заду контушика; бекешка жіноча не ціла; тарілок деревляних шість; гермак жидівський чорний; пилка столярська; панва стара мідяна. В ізбі два столи столярської роботи, ліхтар мідяний, піч, шафа грушкова, — в ізбі все в порядку. В пивниці барилок чотири: в одній галуноу якась частина, інакше третя часть, дві солянки без дна, бляха до печі залізна. В ізбі обрзів три з рамами. Шафарня зі склом дуже підлим і малим. Дальше скринька зі склом, скринька ревідована; а це у ній бачено: пішва на постіль, простирало з короною широкою, пошівок три з коронами на тих пошівках з сукна швабського, обрус простий уживаний на півпята ліктя, гезелко старе, червоним шовком також руками і в долі шите; коронки нових три лікті уживаних; дальше коронки другі уживані від простирал ліктів пять; футро рисе уживане зпід кабатика жіночого; пів ліхтаря мосяжного; пішва з перини цвіліхова, кафтаник білий жіночий з багазії в паски; димовий в кратку уживаний, пошівки три з простого полотна, з коронами, уживані, рушник простий і старина, хусти...« Часто трапляються докладні описи убрання: »спідниця китайкова синьої краски, повстя підшита, коронка при ній...; червона китайкова, мусулбасом зеленим впів і полотном фарбованим також впів підшита, коронка при ній марципанова широка на півтора пальця...; шапка лямова біла, квітки по ній золоті з короною марципановою, хвостики при ній...; шнурівка адамашкова червона з сиховим гальоном, кільця при ній залізні...« »Контуш лязуровий з потребами шовковими...; юпа стара заяцями білими московськими підбита...; жупан гранатовий, катанеш з реклевого сукна футром-білим підшитий, бекеша пуклякова...«³

¹ Реєстр ухвал.

² Акти 1697 р., 121, 213, 170.

³ Акти 1697 р., 236, 65, 177, 233.

Щоденним явищем у місті були кроваві бійки, що знаходили свій епілог у міських суді. Пані Лазучина »соромливу дівку Дороту, перемовившись словами, перекинула на землю, біла і за волосся торгала«. Билися свояки, сусід пішов їх розбюювати: »стара мати ударила в губу, а я з тої okazji ударив обухом, що мішався між нас«. »Бувши дома Феодосій п'яний вийшов перед дім свій і лаяв Хому такими словами: а слухай ти, такий а такий сину, защо ти мене бив? Хома також відізвався до нього, потім Хома скочив до нього до дому, перевернув на землю, видер крижівницю, на землі його наскрізь зівсюду прибавав, як йому подобалося; потім жінки збіглися, що його боронили...« Судова комісія знайшла Феодосія »лежачого, слабого, збитого сухими разами, по плечах, руках обох, і нога права в коліні стовчена; всі ті удари біля другого запухли, кровю на синьо зайшли«. Два кушнірі сварилися з собою, кидаючи собі такі слова: »Ти вуйку, хлопе, махабею, хомуте, не гідний ти з нами сидіти, січку тобі різати, не ремісником бути або купцем«.¹ Такі спори знаходили свій епілог перед міським судом: сторони виводили свої жалі, писар списував протоколи з усіма подробицями соковитих лайок, війт чи бурмістр назначував карі.

Характеристичною появою в місті були різнородні мандрівники, що протягали через Жовкву не раз з далекого світа. Люди, що вертаються з полону, погорлі міщани, підупалий шляхтич, мандрівний офіцер, подорожні жовніри, чернець, що йде до свого монастиря, студент з Винниці, убога німкня, саксонці, росіяни, люди, що шукають затрачених десь дітей, неофіт, який свіжо з жидівства перейшов на християнство і шукає підмоги, мандрівний кат з помічниками, що допитується, чи не треба виконати засуд смерти, — оттака різнобарвна публіка переходила через місто, просила милостині-підмоги у міщан і в міському уряді.²

Особливий вид приймали місто перед роковими святами, як відпуст, Боже Тіло, приїзд визначних осіб. На кілька днів наперед починалося відчищування ринку і вулиць; мандрівні пройдисвіти, що шукали роботи, замітали місто, згортали болото, вивозили сміття, закидали ріщем ями по дорогах. Броварники, робітники з міського бровару, що видно вважалися фахівцями в ділі порядків, основно чистили ратуш. Команду над прикрашуванням будинку обіймав магістратський писар, а до помочі йому ставали міські »пахолки«. Фасаду ратуша прибирано зеленим гиллям або »маєм«, а серед зелені приміщувано гербові щити, мальовані колюмни, серця і інші символи. Вечером ратуш освітлювано різнобарвними ліхтарнями, у великому числі, по сто і більше. Такі ліхтарні роблено в самім ратуші; за матеріал служив папір напущений олієм, мальований на різні барви; ліхтарні клесно, вязано дротами і розвішувано на будинку. Підчас свята відбувалися походи і процесії, в яких виступали міські уряди і цехи в комплеті з прапорами, а також міська музика з кітлами. Головним змістом програми свят, окрім богослуження, була стрільнина, на яку зуживано багато пороху, — а врешті бенкети.³

¹ Акти 1697 р., 9, 85, 146.

² Реєстр ухвал 1717 р. і д.

³ Тутже.

БІБЛІОГРАФІЯ:

- E. Kuropatnicki, Geografia albo dokładne opisanie krolestw Galicyi i Lodomeryi. Перемишль 1786, 2 вид. Львів 1858.
- Z pamiętników p. Beaujeu, podróżującego po Polsce od r. 1679-1683, przez L. A. N. »Rozmaitości« 1824, чч. 14, 18, 24.
- ski, Opisanie obrazów w kościele farnym żółkiewskim. »Rozmaitości« 1824, ч. 23.
- St. Jaszowski, Miasta sławniejsze i znakomitsze miejsca w Galicyi. »Rozmaitości« 1830, ч. 48.
- La Pologne historique, litteraire, monumentale et pittoresque II-III. Париж 1837-1838 (з ілюстр.).
- Widok rynku miasta Żółkwi. »Przyjaciel ludu« IV, 1838 (з картиною ринку).
- J. K., Żółkiew. »Przyjaciel ludu« VIII, 1842, 39, 40.
- L. K., Jakób Sobieski. »Przyjaciel ludu« XI, 1848, 17.
- M. Baliński i T. Lipiński, Starożytna Polska II. Варшава 1845.
- L. K., Zamek żółkiewski. »Przyjaciel ludu« XIV, 1847, 47 (з картинами).
- M. B. Stęczyński, Okolice Galicyi. Львів 1847 (з видом Жовкви з Гараю).
- K. Milewski, Pamiętki historyczne krajowe. Варшава 1848.
- L. K., Żółkiew. »Przyjaciel ludu« XVI, 1849, 18 (з картинами фарного костела і образу).
- H. Stupnicki, Galycyja. Львів 1849.
- L. K., Nadgroby Żółkiewskich, będące w kościele parafialnym w Żółkwi. »Przyjaciel ludu« XVI, 1849, 19 (дві картини надгробників).
- E. Rastawiecki, Słownik malarzów polskich I-III. Варшава 1851-1853.
- L. Zieliński, Żółkiew. »Lwówianin« 1852, сс. 82-86.
- S. Barącz, Pamiętki miasta żółkwi. Львів 1852.
- A. Stadnicki, Materyały do historyi miast galicyjskich. Akta ławnicze ...żółkiewskie. Dodatek do »Gazety Lwowskiej« 1856.
- J. Ursyn Niemcewicz, Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. Париж 1858.
- Relation d'un voyage de Pologne sous le regne de Jean Sobieski, fait dans les années 1688 et 1689. »Bibliothèque russe et polonaise« II. Париж 1858.
- Podróż bezimiennego księdza francuskiego do Polski za króla Jana Sobieskiego. »Biblioteka warszawska« 1859, IV.
- L. Siemiński, Dwór króla Jana III w 1688 i 1689 roku. »Czas, dodatek miesięczny« 1859, I.
- Шематизмъ монастирей Чина св. Василя В. на 1859 г.
- K. Szajnocha, Opowiadania o królu Janie III. »Mściciel«. Житомир 1860.
- Listy Jana Sobieskiego do żony Marji Kazimiery. »Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej«. Краків 1860.
- Pisma Stanisława Żółkiewskiego, wydał A. Bielowski. Львів 1861.
- Mowa ks. J. Wierzchowskiego podczas uroczystego obrzędu złożenia zwłok Jakóba i Konstantyna Sobieskich. Львів 1862.
- A. Sch(neider), Góra Haraj pod Żółkwią. »Przyjaciel domowy«. Львів 1862, ч. 34.
- A. Mosbach, Wiadomość o Polsce za Michała I i Jana III z pamiętników markiza de Pomponne. »Biblioteka Ossolińskich« 1864.
- W. Pol, Z wyprawy wiedeńskiej. Львів 1865.
- J. Nowakowski, O nagrobkach w Żółkwi. »Czas« 1865, ч. 20.
- Sprawozdanie Mieczysława Potockiego, konserwatora budowli i pomników wschodniej Galicji. »Biblioteka Ossolińskich« 1866.
- Z wycieczki do Żółkwi. »Czas« 1866, ч. 191 (з ілюстр.).
- A. Schneider, Starożytności miasta Żółkwi. Львів 1867.
- M. Косак, Шематизмъ Провинци св. Спасителя ЧСВВ. въ Галициі. Львів 1867.
- Zabytki żółkiewskie. »Tygodnik lwowski« 1868 (з ілюстр.).
- C. B., Żółkiew. »Encyklopedia powszechna« (Orgelbranda) XXVIII, 1868.
- Pamiętko odnowienia i poświęcenia kościoła żółkiewskiego. Львів 1868.
- В. Площанський, Галицко-русскій городъ Жолковъ. »Науковий Сборникъ Гал.-русск. Матицы« 1868.
- G. B. U., Listy z czasów Jana III i Augusta II. Краків 1870.
- R., Żółkiew. »Kłoso« 1870 (з ілюстр.).
- Bożnica w Żółkwi. »Kłoso« 1871 (з ілюстр.).
- Grobowiec Stanisława i Jana Żółkiewskich w Żółkwi. »Tygodnik illustrowany« 1871.
- M. Potocki, Zabytki starożytne w Galicyi. »Przewodnik naukowy i liter.« 1874.
- S. Barącz, Pamiętki miasta Żółkwi. 2 вид. 1876.

- Устрялов, Петръ I въ Жолкъвѣ 1707 г. »Древная и Новая Россія« 1876, ч. 1.
L. Nowicki, Wędrówki po kraju. Okolice Żółkwi. »Przewodnik nauk. i liter.« 1878, ч. 5-6.
- Схиматизмъ клира руско-католицкои епархїи перемыскои на 1879 р. Памятники kawalera de Beaujeu. Z francuskiego przełożył A. Kraushar. Краків 1883.
L. Tatomir, ślady króla Jana. Львів 1883.
F. Kluczycki, Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego I. »Acta historica«.
F. Kluczycki, Akta do dziejów króla Jana III. Sprawy roku 1683. »Acta historica« VI, 1883.
- Katalog wystawy archeologicznej i etnograficznej we Lwowie. Львів 1885.
Pamiętnik o Marji Wessłównie, królewiczowej Konstantynowej Sobieskiej, spisany przez Sabinę z Gostkowskich Grzegorzewską. Варшава 1886.
W. Łoziński, Malarstwo cerkiewne na Rusi. Львів 1887.
M. Sokołowski, Spadek po metropolicie soczawskim Doziteuszu i jego losy. »Sprawozdania Kom. hist. sztuki« IV, 1891.
- A. Czołowski, Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej. »Teki konserwatorska«. Львів 1892.
- L. Dziedzicki, Żółkiew. Słownik geograficzny Król. Polskiego XIV.
B. Gubrynowicz, Malarze na dworze Jana III. »Sprawozdanie Zakł. Nar. im. Ossolińskich«. Львів 1895.
L. Finkel, Inwentarz zamku żółkiewskiego z r. 1726. »Sprawozdania Kom. hist. sztuki« V, 1896.
- O. Козаневич, Памятка зъ Жовквы. Жовква 1898.
J. Sas Zubrzycki, Żółkiew i jej pamiątki. »Architekt« 1900 i відб.
Pamiętka 300-letniej rocznicy założenia miasta Żółkwi. Львів 1903.
F. Jaworski, Żółkiew. »Tydzień« 1903, ч. 1.
F. Jaworski, O Żółkwi i jej dziedzicach. Львів 1903.
S. Orgelbranda, Encyklopedia Powszechna XVI. Варшава 1904, с. 215.
Katalog I lokalnej wystawy... zabytków cechowych we Lwowie. Львів 1905.
W. Chotkowski, Historia polityczna dawnych klasztorów panińskich w Galicyi. Краків 1905.
- F. Jaworski, Przewodnik po Lwowie i okolicy z Żółkwią i Podhorcami. Львів 1907.
M. Niedźwiecki, Z przeszłości Żółkwi. Львів 1908.
M. Niedźwiecki, Pamiętka z Żółkwi. Львів 1908.
H. G., Z przeszłości Żółkwi. »Tygodnik illustr.« 1908, ч. 7.
Zamek w Żółkwi. Dodatek do Stenografa polsko-ruskiego. Nr. 4 (без року).
Cz. Thullie, Domy podcieniowe w Żółkwi. »Czasopismo techniczne« 1914, ч. 7.
Cz. Thullie, Jak wyglądały domy w dawnych miastach polskich? Львів 1914.
M. Orłowicz, Przewodnik po Galicyi. Львів 1914.
B. Janusz, Zabytki przedhistoryczne Galicyi wschodniej. Львів 1918.
Z. Aleksandrowicz i K. Tyszkowski, Wielkiego hetmana Stanisława Żółkiewskiego życie. Львів 1920.
- Miasto Żółkwi. Małopolska wschodnia. Без р.
П. Філяс, Св. Мученик Партеній. Жовква. 1922.
W. Chotkowski, Redukcje monasterów bazylińskich w Galicyi. Краків 1922.
A. Śliwiński, Jan Sobieski. Варшава 1924.
Stankiewicz, Ruina i restauracja zamku w Żółkwi. »Wiadomości konserwatorskie« 1925.
- A. Prochaska, Hetman Stanisław Żółkiewski. Варшава 1927.
K. Tyszkowski, Hetman Stanisław Żółkiewski. Львів 1927.
K. M. Żukiewicz, Królewska pociecha. Cudowna Matka Boska Różańcowa w kościele żółkiewskich Dominikanów. Жовква 1929.
- A. Czołowski, Ikonografia wojenna Jana III. Варшава 1930.
M. Wierzbński, Romantyczny królewicz. »Tygodnik illustrowany« 1930, чч. 43, 44.
З минулого Жовкви. Жовква 1930.
W hołdzie Żółkwi... Жовква 1932.
Pamiętka z Żółkwi. Жовква 1932.
I. Крпьякевич, З історії Жовкви. »Життя і Знання« 1932, чч. 13-15; 1933, ч. 1.

Микола ГОЛУБЕЦЬ/Львів

ЗАРАННЯ ДОСЛІДІВ НАД УКРАЇНСЬКИМ ДЕРЕВЛЯНИМ БУДІВНИЦТВОМ

Деревляне будівництво, це та ділянка образотворчості, в якій український народ сказав своє найбільше вимовне й переконуюче слово. Багатство лісів, при одночасній вбогости населення, яке протягом цілих століть було примушене зосереджувати всі інтереси своєї матеріальної й духовної культури в церкві й довкола неї, привели до того, що вся Україна, як довга і широка, покрилася «церковцями-архитворами, які з огляду на їхню оригінальність, слід покритиби склянними кльошами» (Дідушицький).^{*} Незрівнані досягнення українського народу в ділянці деревляного, головнож церковного будівництва, давним-давно звернули увагу культурного світу на цей шматок української землі, на якому збереглися пам'ятники цього будівництва, не тільки в імпонуючій кількості, але й подивугідній якості.

Умови історичного життя причинилися до того, що невичерпним резервуаром зразків і пам'ятників деревляного будівництва стала Західна Україна, а красше кажучи її, північна й південна, прикарпатська полоса. Сюди теж звернули перші свої кроки чужинецькі любителі мистецької екзотики, тудиж повертали, зацікавлені чужинецькою ініціативою, українські дослідники, скільки разів шукали за правзорами українського деревляного будівництва взагалі. Факт, що в пору, коли на заході Європи пам'ятники деревляного церковного будівництва стають щораз то більшою рідкістю (поза Словянщиною, Норвегією й одною деревляною церквою в Англії, нема в Європі ні одного пам'ятника старого, деревляного будівництва), одна тільки Галичина може ще нині виказатися 2345-ма пам'ятниками церковного будівництва в дереві,¹ до тогож у своїй подавляючій більшості цікавими й цінними під мистецьким і археологічним оглядом, цей, кажу, факт говорить сам про себе, виправдуючи одночасно те широке зацікавлення, з яким відноситься до нашого краю весь культурний світ.

Датується це зацікавлення нашою деревляною архитектурою з давен-давних, можна сказати з моменту першої нашої появи на історичній арені. Цікавилися будівництвом нашого краю найстарші грецькі письменники й подорожники, як Геродот, Ксенофонт, Діодор;² арабські купці, як Ібн-Даст та Ібн-Фадлан; візантійські та західньо-європейські духовники й хроністи, як Прокопій, Дітмар Мерзбургський, Адам Бременський та інші. Всі вони закріплюють у своїх споминах та писаннях стан і форми нашого будівництва в дохристиянських і перших віках по прийняттю Україною християнства, та з того погляду заслу-

^{*} Відомий общеруський комівояжер В. Келсієв, котрий в 1866-67 рр. відбув подорож по Галичині, м. і. таке нотує в своєму подорожному записнику: «З поміж усіх подивугідностей Перемишля, ні одна не зробила на мене такого вражіння, як маленька церковця Різдва Богородиці на Болоню. Церковця та деревляна, звичайної, південно-руської архитектури, яка по словам Гоголя нагодує тарілку з блинами... Це старенька церква (збуд. 1655 р.), яку небаром розберуть, бо біля неї поставили вже нову, муровану, така цікава і така цінна під археологічним оглядом, що якби я мав для цього засоби, то закупивби її в тутешнього духовенства і поставивби її в Москві чи Петербурзі, на подвірю якогонебудь музею, під кльошем, як дімок Петра Великого». В. Келсієв, Галичина и Молдавія. Спб. 1868, с. 58.

гують на нашу особливу увагу. Багато матеріалу для пізнання нашої деревляної архітектури, в часах, з яких її пам'ятники до нас не збереглися, закріплено в депозиціях наших і московських літописців та рисунках-мініатурах найстарших рукописів.³ Принагідні згадки про українське деревляне будівництво, а часом і рисунки з його видатніших пам'яток, знаходимо і в писаннях пізніших подорожників по Україні, як Гетеріс,⁴ Гекстгавзен, Лясота, Вердум, Краттер і інші, але найбільше компліментів довелось почути українській культурі взагалі, а деревляному будівництву зокрема, від архидіякона Павла Алепського, що подорожував по Україні разом з своїм батьком, антиохійським патріархом Макарієм, у 1654-1656 рр. В його подорожньому щоденнику⁵ знаходимо ентузіастичні описи цілої низки мурованих і деревляних церков, так старих як і тих, що немов квіти до сонця підіймалися на йогож таки очах із животворного посіву національного відродження в добу Хмельниччини.

Найстарші збережені пам'ятники деревляного будівництва на Україні датуються в найкращому випадку ледви XVI ст. та й то тільки у виїмкових, наукою ще не провірених, випадках можна говорити про повне й незмінне їх збереження з того часу. Звичайно пам'ятники, хоч і рано датовані, доховалися до нас у зміненому, пізнішими перебудовами, виді. Тому то для нас цінна кожна літописна, мемуарна чи графічна вістка, яка могла б нам відтворити картину нашого деревляного будівництва зперед часу репрезентованого збереженими пам'ятниками.⁶ Не позбавленими одначе інтересу є для нас і документи пізнішого походження, як протоколи канонічних візитацій та фіскальні описи місцевостей, а в першу чергу договори між фундаторами й будівничими поодиноких церков.⁷ З відомих нам вкажемо на два імпонуючі, своїм об'ємом і скрупульянтністю, корпуси з другої пол. XVIII ст. Перший, це шеститомовий збір візитаційних протоколів крилошанина львівської єпархії М. Шадурського,⁸ збережений в Національному Музею у Львові, другий, це невикористана дотепер »Йосифинська Метрика«, що знаходиться в тзв. Бернардинському Архіві, тутже.

З документів графічного характеру, цінних для нас, як ілюстрації до історії й еволюції нашої деревляної архітектури, згадаємо такі, як рельєфи з життя Даків, славної кольони Траяна,⁹ мініатури »Ізборника« князя Святослава та Київської Псалтирі з XI ст., далі рельєфи тзв. »Корсунських воріт«¹⁰ у гнєзненському соборі, мініатури »Трійської Псалтирі«, життя Бориса та Гліба, московського митрополита Олексія, Соловецький Юсупівський рукопис з XV ст.,¹¹ іконописні »подлинники« XV-XVI ст., плян Київва А. Кальнофойського з 1638 р., рисунки Київва з альбому Радивиля 1651 р.,¹² а далі альбом рисунків Деляфліза, та ціла низка ікон і гравюр,¹³ зі славною ритовиною Крехівської Обителі, роботи Дениса Сінкевича, на чолі.¹⁴ Сюди теж приходить ся причислити найранші графічні публікації XIX ст.,* як альбом

* Одною з найранших публікацій XIX ст., якої титул обіцяє дати текст і репродукції з ділянки галицького деревляного будівництва, була б книжка М. Морської п. з. *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w obw. Przemyskim. Wiedeń 1836*, ст. 48. Публікація, що сьогодні є справжнім білим круком, впровадила вже неодного з наших бібліографів у блуд своїм заголовком. В дійсності вона не має з українською деревляною архітектурою ніщо спільного, а є тільки розкішно виданим підручником модного в ті часи голєндерського будів-

рисунків К. В. Кілісінського¹⁵ з 1838, альбом Б. Стенчинського¹⁶ з 1841 та збірку красназавчих літографій К. Піллера.¹⁷

Орієнтуючися в випадковості наших відкриттів у ділянці старих рукописних та графічних пам'яток, ми можемо з усею певністю ждати нових ревелюцій в тому напрямі. Всежаки остаточної відповіді на всі питання, зв'язані з історією й еволюцією нашого деревляного будівництва, ми з цих джерел не можемо ніколи й сподіватися. Це ясне з природи й призначення тих пам'яток, яких завданням було все інше крім систематичного протоколювання розвоєвих етапів нашого будівництва. Історію й річеве насвітлення праджерел і прапочинів нашого деревляного будівництва, дадуть нам щойно фахові й систематичні досліди, не позбавлені щирого захоплення красою й оригінальністю пам'яток, але в парі з тим далекі від безкритичного захоплення перших відкривців того, до недавня ще, незнаного світа.

З моменту появи перших спроб наукового дослідження нашої деревляної архітектури проминуло вже добрих три чверти століття. Протягом того часу призбирано велитенську силу річевого матеріалу, але в парі з тим у тому ж часі намножено чимало ніби наукових та об'єктивних гіпотез, що хоч мали на меті розсвітлити кромішню тьму запустіння й ігнорації, в великій мірі затьмарювали картину цілості й утруднювали здобуття синтези. Хто сьогодні захоче змалювати справжню, нефальшовану картину історії й розвою нашої деревляної архітектури, цей мусітиме в першу чергу скинути з пліч зайвий балласт нагромадженої «літератури предмету», відділивши здорове зерно стислого досліду від половини археологічної романтики й краснорічності. З особливим же критицизмом він мусітиме підходити до зарання дослідів над українською деревляною архітектурою, що й є предметом нашого розважання.¹⁸

Відкривцем чарів української деревляної архітектури в Галичині був скромний урядник львівської пошти, А. Л. Вольфскрон, що в 1858 році опублікував у «Звідомленнях» віденської комісії охорони пам'яток мистецтва й старовини, коротеньку статейку: «Про деякі деревляні церкви Моравії, Шлеська й Галичини», поміщуючи там опис та знімки неіснуючої вже нині Вознесенської церкви в Знесінню під

ництва в панській дворах. Її зміст такий: Вступ. Загальні уваги про украшення сільської оселі. Про сільські будинки і їх форми. Приписи сільського будівництва, головню на голяндський спосіб, без заправи. Опис роблення штучного каміння або камяної маси, а з неї долівки. Опис роблення глиняних стель у малих будинках. Пове́лока в ганках і долівках, що хоронить дерево від псуття. Про плянтації, як засіб лучення усіх забудовань в одну цілість. Про живоплоти й інші огорожі. Про цвіті взагалі... Проти тієї «голендерської» моди галицьких поміщиків протестував ще в 90-их рр. мин. століття кн. Чарторийський, пишучи в своїй брошурці п. з. *Styl krajowy w budownictwie wiejskim*. (Познань 1895): В Галичині «майже або цілком незатруну́тій ще чужинецькою модою, в сільському будівництві й народних одягах, де немає ні живої ні мертвої істоти, яка не булаб естетично гарною, де кожний будинок, кожна хата, стайня, сто́дола, стара чи нова, кожні ворота, міст, пліт, так само як кожна людина, му́щина чи жі́нка кожного віку, не тільки в лахміттю, але власне в чистому, ясному, святочному одягу, навіть кожний запряг, знаряддя й домашня посуда, словом, де кожна людська істота і кожний предмет створений людською рукою, є готовим моделем для мистця й може бути відтворений з усею докладністю на картині, рисунку, портреті чи світліні. Невже про це не знають, чи не призадумуються над тим ніколи сільські власники тих околиць, які силкуються на ставлення будинків у чужинецькому-німецькому, англійському чи голяндському стилі!...»

Львовом.¹⁹ Всежтаки лаври першого поважного дослідника галицької старовини взагалі, а деревляного будівництва зокрема, належаться Я. Головацькому, письменникови й ученому, що не дивлячись на добре заслужене п'яно ренегата, не пошкодив рідній культурі такими працями, як «Народні пісні Галичини й Закарпаття» та особливо цінна для нас стаття: «Про дослідження пам'яток української старовини, збережених у Галичині й на Буковині».²⁰ Даючи на першому археологічному зїзді в Москві перегляд того, що зроблено для пізнання галицько-буковинської старовини й перчисливши всі відомі йому пам'ятники доісторичної й історичної археології (скельні печери Бубнищ, Урича і Розгірча в Карпатах та Рукомиші над Дністром, ставник Світовида з Городниці, камяні баби, галицькі кургани та доісторичні нахідки, назви місцевостей, зв'язані з княжою добою та рештки мурованої архітектури того часу), Головацький «за неімінієм» видатніших пам'яток мурованої архітектури бачить себе примушеним «звернути увагу на пізніше розвинутий архітектурний стиль церковного будівництва, що перш за все виразився в будованні деревляних церков». «Під впливом невідомих нам зразків, каже Головацький, з бігом часу, витворився особливого роду стиль будівництва, що вдомашнівшись в Галичині, стався традиційною спадщиною українського народу». Яскравість цього стилю, що характеризує пейзаж галицького села, привела ворогів українського народу (губернатора Голуховського) до припинення мір проти поширювання того стилю. Давши річевий опис найтипівших зразків галицького деревляного будівництва та не менше цінний начерк процесу самого будовання, в парі з виїмковим у своєму роді термінологічним словничком, описавши тип надбанного хреста й обряди получені з моментом його воздвигання на церкві, Головацький реасумує свої досягнення в той спосіб: «Коли гуцули в Карпатах до нині виробляють мідяні топірці і палиці зовсім похожі на курганні, коли на шиях гуцулок находимо такіж самі ожерелля з спірально крученої міді і майже такі самі мідяні запинки і брязкальця (лелітки), які находимо при курганних розкопках на Литві й Україні, то легко може статися, що силою тоїж незнищеної традиції зберігся старовинний стиль церковних будівель та орнаментів...»

В найстаршій польській компендії історії світового мистецтва Й. Лепковського²¹ присвячено окремий розділ деревляному будівництву, в якому найшли місце описи кількох церков Закарпаття та знесінська церква під Львовом.

Спирочуючись на дотогочасну, хоч і як убогу літературу предмету, спробував гр. А. С. Уваров, на другому археологічному зїзді, відбутому в 1871 р. в Петербурзі, дати картину «Архітектури перших деревляних церков на Русі».²² Уваров припускає, що найранші київські церкви, будовані до офіційного прийняття християнства, а навіть і перші церкви, будовані після цього переломового моменту, були з природи речі деревляні. Він думає, що коли літопис говорить про «ставлення» церков, то має на думці деревляні будівлі тоді, як при мурованих говорить про «создання». Очевидно, що деревляні церкви ставилися місцевими, добре вишколеними майстрами, а муровані «создавалися» приїзжими грецькими архітектами. Томуто Уваров рішуче відкидає можливість візантійського впливу на утворення первіс-

ної деревляної архітектури на Русі. Не мали впливу на утворення тої архітектури й краї та держави германської півночі й заходу, як Швеція, Норвегія, Данія, Німеччина та Англія, в яких у пору первопочини нашого історичного життя деревляне будівництво знаходилося в самому розцвіті. Первісна деревляна архітектура Русі (київської) утворилася, на думку Уварова, під безпосередніми впливами деревляного будівництва західньо-слов'янських країв — Чехії, Шлеська, Моравії та Польщі, що дали змогу витворитися особливому архітектурному типові в Галичині, яка відтак передала свої досягнення київській Русі: »Можна з великою правдоподібністю прийняти за факт, що церкви Галичини послужили зразками так для церкви св. Іллі в Києві, як і для всієї решти християнських храмів, що могли існувати на Русі до остаточного прийняття християнства. Зі змісту літописних оповідань можна заключати, що з кінцем X ст. самобутня форма деревляних церков на Русі устійнилася повні. Була вона зовсім відмінна від архітектурних форм візантійських церков і після того власне устійненого типу будувалися перші церкви, ставлені Володимиром. Колиж довелось приїзжим візантійським будівничим вплинути на самобутню староруську архітектуру, тоді сам літописець звертає нам на це увагу: будова дубової церкви св. Софії в Новгороді в 958 р. візантійськими архітектами, була підмічена літописцем, як одна з перших спроб примінити конструкцію візантійського склепіння до деревляної техніки. Ця спроба викликала на тогочасній Русі не тільки велике вражіння, але й переверот у дотепер стосованій будівельній техніці«. Крім існуючої літератури предмету використав Уваров для своєї студії літопис та нотатки подорожників про староруську архітектуру (Ібн-Даста, Гетеріса з рисунком деревляної церкви північно-руського та »галицького« типу).

Як пояснення до малюнку одної української трьохбанної церкви, написав свою невеличку, але ширше закреслу статейку про »трьохбанні церкви« Л. Даль.²³ Помічуючи типовість трьохбанної системи на Україні, автор старається прослідити її походження. Він відкидає припущення немовби то вона прийшла до нас з католицького заходу; батьківщиною трьохбанних церков є Сирія, відкіля запозичили собі її хрестоносці (церкви в Нірені й Моляфетті на побережжі адрійського моря), Україна, а від неї й Московщина.

Дуже мало звязку з науковим обслідуванням української деревляної архітектури мала многословна елюкубрація галицького москвофіла Т. Білоуса.²⁴ »Церкви руські в Галичині й на Буковині«. Вже само призначення книжки »вплинути на будування камяних церков«, при постійно висловлюваному призирстві під адресою »деревлянок«, не зраджувало пістизму автора в відношенню до української деревляної архітектури. Він радби її стерти з лиця землі і засіяти край з російськя стилізованими псевдовізантійськими »архитворами«, в смаку надвигаючих на галицькі села й місточка Нагірних та Голейків. В своїй патріотичній простодушности радить навіть Білоус, щоби галицькі консисторії »видали альбом церковних проєктів, згідних із основами греко-руського стилю«.

Всежтаки з огляду на рівень естетичної культури галицького громадянства 70-их рр. варто навести основні тези з X глави книжки Білоуса: »Про зовнішній вигляд руських церков«. Стверджуючи пере-

вагу трьохбанного типу церков і наводячи кілька більше характеристичних зразків, Білоус старається пояснити справу в доволі своєрідний спосіб: «На загал число три грає на Русі помітну ролю; русини трикратно хрестяться і цілуються. Більшість свят обходять русини найблизших вибачення, ручні й на престолні хрести мають звичайно потрійне перехрестя, за приміром греків русини відносяться до трьох святителів, у многократній пісні «Трисвятоє» та у великих ектеніях це число періодично повторюється, слово: «треблаженний» вживається в священних книгах, на Богоявлення ознаменовують селяни свої будинки трьома хрестами, в Слові о полку Ігоревім троїсте число прикладається до світлого сонця, нарешті в піснях та переказах число три займає одно з почесних місць». Не так уже гостроумним можна вважати міркування Білоуса про замилювання «руського чоловіка» до будівання церкви з заокругленими верхами, мовляв — «Бог у круглих формах промовляє до чоловіка, та й чоловік старається приподобати Богу круглими формами». Всуміш із всякого роду дивоглядами попадається в книжці Білоуса й зерно тут і там неглупо заобсервованої подробиці, тут і там попаде цінна інвентаризаційна нотка й тому не можна поминути цього курйозу зовсім без уваги.

В 1880 р. появилася у «Звідомленнях» центральної комісії для охорони пам'яток старовини й мистецтва інтересна, ілюстрована свіжим матеріалом, статейка про «Деревляні церкви в Карпатах», написана польським дослідником В. Мисковським.²⁵ Як і всі попередні писання з тої молодой ділянки, що на основі неймовірно скромних матеріалів стараються, коли вже не дати синтези то бодай дійти більше-менше до позитивних, узагальнюючих висновків, стаття Мисковського старається впровадити певну класифікацію деревляних церков карпатської полоси на «мадярські», в яких високих шпильях з чотирма вежечками на гранах підбанника автор вбачає вплив німецького готику, та на «галицькі», що на його думку мають візантійський характер. Не дивлячись на відмінність будівляної техніки, автор добачує схожість розподілу (трьохдільність) і конструкції галицьких церков із норвежськими.

Ентузіастом української мистецької старовини взагалі, а деревляного будівництва зосібна, був гр. Войтіх Дідушицький, автор цілої низки студій про українське мистецтво та недоцінений у свій час його знавець і консерватор його пам'яток. З часу інтензивної діяльності Дідушицького в користь українського мистецтва проминуло вже пів століття, але чимало з висловлених ним думок, чимало з його сміливих, інтуїтивно кинутих, гіпотез нашло своє частинне, а то й цілковите potwierдження в досягненнях започаткованого ним мистецтвознавства.

В першій своїй статті про «Деревляні будівлі на Русі»,²⁶ Дідушицький пробує захопити галицьке громадянство скарбами деревляного будівництва, збереженими на території Галицької України. Даючи спробу представлення процесу будови церкви та характеристики основних типів галицького будівництва, автор підчеркує вагу деревляної архітектури як мальовничого акцесуару галицького пейзажу і цей власне малярсько-декоративний підхід його до питання ознаменовує відношення його сучасників до нашої архітектури взагалі.

Пропагуючу пошану й береження пам'яток деревляного будівництва, Дідушицький не обмежується до самої теорії. Його захо-

дами, а почасти й коштами, обновлено в 1882 р. один з найвидатніших пам'яток галицької деревляної архітектури, а саме церковцю св. Юрія в Дрогобичі. Обнову доручив Дідушицький інж. Солецькому, який м. і. впровадив цей пам'ятник у літературу. З його то статті про церкву св. Юрія в Дрогобичі²⁷ й почалося не тільки інтензивне зацікавлення так цим пам'ятником як і його більше чи менше характеристичними побратимами, але з неї почалася теж т. зв. «індійська» теорія походження української деревляної архітектури. Стаття Солецького відіграла в історіографії галицької деревляної архітектури надто помітну роль, щоби на цьому місці не зрекапітулювати її основних тез.

»Поміж архітектурними пам'ятниками краю, читаємо в Солецького, є два роди суто своєрідних будівель. Римокатолицький світ пишасться т. зв. надвислянським (романо-готицьким) стилем, а греко-католицький українським (!) візантійсько-деревляним. Оба стилі прийшли до нас із півдня: перший дорогою через Рим, другий через Царгород; оба є продовженням старинних, клясичних стилів грецьких та римських«. Про «надвислянський» стиль автор обіцяє сказати при іншій нагоді, тим разом цікавить його український стиль, якого зразком є залучений в репродукції рисунок церкви св. Юрія в Дрогобичі. «Є доказаною річчю, читаємо далі, що слов'яни прийшли до Європи з Індій, через Кавказ і Малу Азію; доказано теж, що слов'янин дуже спровола приймає вплив постороннього світу, але й так же спровола забуває й закидує раз набуті цінности«. І колиб не було інших доказів на те, що слов'яни прийшли до Європи з Індій, то найкрасше свідчивби про це стиль українських церков, що так живо нагадує авторови уклад, розподіл, форму і скількість бань індійських храмів... Покладаючись на консерватизм і релігійність слов'ян, автор не вагається впевнити, що слов'яни «будують до нині свої храми так само, як будували їх перед тисячами літ«.

Стаття, як бачимо, не виблискує ерудицією, ані багатством порівнюючого матеріалу (поза дрогобицьким св. Юрієм автор не називає більше пам'яток, а до незнання зазбручанських пам'яток з усею щирістю признається), на доказ свого твердження не наводить ніякого прикладу з індійської архітектури, але тим не менше сміливі твердження його статті мали свій, довго не слабшаючий, успіх.

Слідами Солецького, в пошукуванні за праджерелами стилю галицького деревляного будівництва, пішов у першу чергу сам Дідушицький у статті про дрогобицьку церкву.²⁸ Схиляючись повірити в легенду, будьтоби дрогобицькі міщани справді й привезли святоюрську церкву, закуплену десь на зазбручанській Україні, він каже: «Доволі авантюрично звучить цей переказ, а всежтаки хто приглянеться будові церковці св. Юра, хто зважить, як кожен опилок, кожен стовп, по мистецьки, а завсіди індивідуально, пристосований до будівлі, той признасть легенді бодай символічну рацію. Щоби поставити таку церковцю, мало було наслідувати бачену десь на Задніпрів'ю будівлю. Треба її було хіба живцем перенести на Підгір'я. Її краса лягла не в самому тільки загальному розподілі. Лягла вона тим більше в тесельському опрацюванні кожної подробиці. Кожен шматок дерева це містерно отесана одиниця, кожна живе власним життям, кожна виконує доручений собі уряд у цій деревляній річипосполитій«. Праджерел стилю святоюрської церкви треба, на думку автора, шукати

в ...»Самарканді, в Тегерані і аж в Бенарес над Гангом. Азійські й татарські правзори лягли в основу стилевих форм дрогобицької церкви...« Деінде натомість Дідушицький береться шукати за правзором стилю святоюрської дзвінниці: »Стиль цієї дзвінниці має свій початок на півночі. Подібні деревляні будівлі ставлено в горішній Малярщині і на краківському Підгір'ю; не інші находимо теж у Норвегії...«

Наскільки зацікавлення дрогобицьким пам'ятником було в свій час велике, вказує широко закроєна публікація проф. львівської політехнічної школи Захарієвича п. з. »Пам'ятники мистецтва в Польщі«. ²⁹ Всього появилося цього видавництва три випуски, але з його проспекту і заголовку знаємо, що його завдання було далеко ширше. Перший випуск присвячений пізноренесансовій каплиці Боїмів у Львові, а два другі — трьом пам'ятникам галицького деревляного будівництва, а саме церквам св. Юрія й Чесного Хреста в Дрогобичі та близькій до святоюрської церкві в Роздолі. Текст, до п'ятнадцяти технічних знімків згаданих церков, написаний тогочасним асистентом Захарієвича, М. Ковальчуком, невеликий. Так і видно, що за справу взялися фахові люди, не позбавлені вправді щирого захоплення пам'ятниками, але далекі від сміливості ляків на скороспішні гіпотези, хоча й не надто критично наставлені до дотогочасних гіпотез... В ляконічному поясненні Ковальчука до знімків святоюрської церкви читаємо: »Форми церкви св. Юрія є мабуть наслідуванням тих, уже існуючих зразків, які під візантійськими впливами повстали на київській Русі в перших великокняжих часах. Интересне заложення й опасання виявляє, на думку автора, споріднення з норвежськими будівлями«.

На маргінесі публікації учнів проф. Захарієвича написав свою студію-рецензію В. Стасов, ³⁰ що переповівши зміст короткого тексту публікації, дозволив собі на такі, доволі тенденційні, висновки: »Цибуляста форма бань (ц. св. Юра) викликає особливий інтерес тим, що на Півдні Росії, особливож у Київі та його околиці, не збереглися церкви завершені цибулею, що давало причину до підозрінь, будь-тоби в Київі та його околицях були первісно бані виключно чисто візантійської форми, то є в виді перекинутого китла чи літаври, без ніякого загострення зверху, та що ця форма переважала в тих місцевостях в X-XVII ст. і щойно під польськими й католицькими впливами замінено її західньо-європейською, ренесансовою чи рококовою (!) формою«. Бані галицьких деревляних церков переконують Стасова, що на Україні »як і в решті Росії, головнож у Новгороді і Пскові, взагалі на Півночі, протягом середньовіччя існували бані цибулястої форми«. »Щож до форми галицьких бань у виді цибулі, то вона вповні відповідає тій, яка існувала в центральній Росії на прикінці XVI і протягом XVII ст. Це вже цибуля не в цій стрункій, пнучійся у гору формі, на подобу словянського шелому, яка панувала в Росії в XIII-XV ст., але форма дещо придавлена в плечах й осіла в низ, так що з островерхої цибулі утворилося щось, як тупо завершена ріпа...« Вєсь той спекулятивний вивід кінчає Стасов заввагою, »що вповні руською (як і церква св. Юрія) є форма прикриття церкви Чесного Хреста в Дрогобичі«. В Росії вона існувала в повно розвинутій формі вже в XVI ст.

Анкетуючи в той спосіб форми й досягнення галицької архітектури, й придаючи до сьогочасних теорій про праджерела галицької

архитектури (візантійської, норвежської, західно-європейської, індійської й татарської) ще й суто політичну великоруську, Стасов виключає якийнебудь зв'язок з норвежською деревляною архітектурою. Згодом найде ще теорія Стасова своїх сподвижників в особах і писаннях цілої низки московських і москвофільських ніби дослідників, що в обороні «єдиної і неделімої», в боротьбі з «малорусским сепаратизмом», внесуть в історію мистецтва чужі й шкідливі для научного об'єктивізму гасла газетярського неучтва та демагогії. В реасумуючій досьогочасні здобутки статті В. Дідушицького³¹ про «будівництво в староукраїнському мистецтві», автор проводить конструктивну різницю поміж германським (на стовп) і словянським (на зруб) деревляним будівництвом, та установляє поділ історії українського будівництва на доби: 1) готицьку, якої характер носять церкви в Рогатині й Дрогобичі (церква частинно хрестна); 2) ренесансову, характеристичну пятибанними церквами з заокругленими перехрестями; 3) XVII ст., в якому з'являються трьохбанні церкви, з трьома квадратними зрубами в пляні і опасанням та 4) XVIII ст., в якому східний занепад деревляного будівництва, позначений переходом до однобанного типу, хоч і трьохзрубного та зником опасань.

Поки це одначе станеться, доводиться нам занотувати найціннішу з праць XIX ст. про українську деревляну архітектуру, написану В. В. Сусловим³² п. з.: «Памятники деревляної архітектури в південній Русі», виголошену як реферат на VII археологічному з'їзді в Ярославлі 1887 р. та опубліковану в збірній праці Сулова (Начерки з історії староруського будівництва). Зацікавлення автора деревляним будівництвом українського півдня виникло в зв'язку з його бажанням дати повну картину будівництва всієї колишньої Росії. Обзнайомлений з пам'ятниками корінної Росії, Сулов звернув увагу на деревляне будівництво України, при чому вихідною базою для його дослідів послужило церковне будівництво сумежної зі Слобожанщиною землі Донської Війська, території, під етнографічним оглядом мішаної, українсько-російської, а під культурним із безспірною перевагою українського елемента. Культура тзв. Донської Области розмірно молода. Перші відомості про донське козацтво сягають ледви початків XVI ст. Треба вірити, що первопочини культури взагалі, а будівництва зокрема, мали тут дуже примітивний, суто утилітарний характер. В останньому обмежувалися до будування невеличких фортець, обведених валом і частоколом, заселених невеликою кількістю козацьких хат-землянок. Щойно XVI ст. починаючи, збільшується первісне російське населення Донської Области імміграцією запорожців, попів-раскольників і взагалі тих, яким з різних причин було тісно й невідібно дома. Всежтаки аж до XVII ст. все життя тієї країни зосереджувалося довкола «козацького промислу», з природи речі чужого, а подекуди навіть ворожого, всяким культурним починам осілої й соціально склясифікованої, мирної людности.

Про будову перших церков на Донській Области збереглися документарні відомості щойно з половини XVII ст. До того часу потреби релігійного культу заспокоювали невибагливі, під мистецьким оглядом, дом молитви та цвинтарні каплиці. Починаючи все з голого коріння, донці, засмакувавши в красшій церковній обстанові, почали звертатися за нею в Москву, а не маючи виробленої на місці будівляної техніки

й традиції, покористувалися не тільки готовими зразками, але й вишкolenими будівничими з сумежної України. Про останнє переконує Суслowa генетичний звязок деревляних церков Донщини з українською деревляною архитeктурою, при цілковитій розбіжності з архитeктонічними типами корінної Московщини.

Після совісного й суто річeвого опису та клясифікації пам'ятникового матеріалу (церкви, дзвінниці й світські будівлі Донщини), Суслow переходить до узагальнюючих висновків. Шукаючи за аналогією для помітного на Донщині замилювання пристосовувати вісьмигранні зруби в формі трьох башт по одній осі, находити її Суслow аж у деревляній надбудові-перекрыттю готицького собору в Антверпії... Порівнюючи деревляну архитeктуру Донщини з українською, автор завважує, що українські церкви, подібно як донські, складені переважно з трьох башт, обшитих прямовісно шалівкою (гонтою), але різняються від донських тим, що їхні восьмирики мають заєдно чотирьохкутну, а не восьмигранну, підставу в поземеллю, та не закінчуються, як донські, пірамідальним перекрыттям, але гранчастими банями, що виростають з другого вісьмерика. (Суслow знає тільки такі типи українських і галицьких церков, зовсім не відаючи бойківських). Українські церкви в порівнанні з донськими більше конструктивні й мають за собою більше цінностей, але основний характер одних і других той сам. В однородности стилю донських та українських церков переконує Суслowa вживана на Донщині будівельна термінологія, яку цитує автор із статті Я. Головацького. Правзорами для українського деревляного будівництва була деревляна архитeктура Моравії і взагалі західно-словянських країв тоді, як з корінною Московщиною не вяже української архитeктури ніщо: «Старі церкви північної Русі не виявляють генетичної схожости з південними церквами, а й сама архитeктура обох країв має свою історію» (35). Наводючи декілька клясичних зразків північної архитeктури, автор з притиском підчеркує, що навіть трьохшатерні московські церкви нічим не нагадують трьохбанних українських церков» (36), та що «чим подрібніше будемо вдивлятися в конструкцію давних північних і південних церков, тим більше переконуємося, що помітна ріжниця поміж ними утворює два відмінні напрямки мистецтва» (38). «Форми церков у виді башт, утворених з низки повужуючихся в гору вісьмигранних зрубиків, питомі тільки південній архитeктурі, вживалися з давен давних, про що переконують нас рисунки старих рукописів, як Житіє моск. митропол. Олексія з пол. XV ст. та Юсупівський Соловецький рукопис з XVI ст. Ці архитeктурні типи появилися і на Московщині під українськими впливами, але домінуючого становища вони там всежтаки не здобули».

Зсилаючися на вказівки Дала про прототипи трьохбанних церков на Заході, Суслow вказує на бенедиктинський чернечий Чин, що поширюючи християнство в Німеччині, Моравії й інших краях, вніс туди цей прототип, що з свого боку вплинув на утворення архитeктурного типу церков галицької, а згодом і придніпрянської України. Приймаючи за добру монету гіпотези польських дослідників галицької архитeктури, Суслow намагається доказати, що в основу поземого пляну галицької, а також і загальноукраїнської, церкви ляг тип латинської базилики, в противенстві до центробанного, хрещатого пляну грецьких та російських церков. Навіть хрещаті українські церкви були в своїй

основі трьохбанными й трьохнавшими базиліками, до яких з боків додано якби прибудівки в формі рамен грецького хреста.

Необоснованим, а на всякий випадок передчасним, слід вважати кінцевий висновок Сулова, який не находячи доказів на древнеруську, старовинну самотність української церковної архітектури, признає її пам'ятники простим наслідуванням церков. оо. домініканів. »Бо тоді, як північна архітектура росла серед чисто руського народу не підчинюючись політичним і релігійним хвилюванням, то українська, хоч і була транзитним помостом з Греції на московську північ, тим не менше в неї були внесені елементи західного мистецтва і вона, затративши свій первісний характер, не розвивалася, а просто примінювалася до відомих потреб...« Для кожного, що з увагою, прочитає зразкову, як на свій час, студію академіка архітектури Сулова, таке її закінчення вийде щонайменше несподіванкою, не кажучи вже про те, що вартість його гіпотези аналогічна до вартости першої-ліпшої зпоміж уже видвигнутих гіпотез, от хочби »індійської« інж. Солецького. Одначе те все не перешкаджає нам бачити в Сулові найкрасшого і найбільше вдумливого дослідника української деревляної архітектури за ціле XIX ст.

Праця чергового, тим разом польського дослідника, професора краківського університету, М. Соколовського,³³ про українську деревляну архітектуру, хоч й була тільки рецензією на книжку Дітріхсона³⁴ про норвежську архітектуру, всетаки заслугує на нашу увагу. На її долю припало остаточне опрокинення тзв. »норвежської« теорії і в цьому її головна заслуга. На перший погляд заходить певна схожість поміж норвежськими деревляними церквами та такимимж українськими й польськими. Є характеристичною рисою, що не зважаючи на цілковито відмінну конструкцію й техніку будування, всі ті будівлі, так східні як і західні, скандинавські як і західнослов'янські та польські, мають одну спільну прикмету. Майже всі і у всіх країнах мають вони ганки, сперті на стовпах, що обігають чи то церквцю, чи костел нерідко довкола. Ці ганки, звані в польських костелах »сobotами«, зуться в норвежських »люб« (Laube). Їхнє призначення в першу чергу практичне і стисло зв'язане з деревляним будівництвом. На них спирається відбігаюче від стін будівлі піддаше, що відпроваджує дощеву й снігову воду далеко від зрубу й головних стін будівлі. При тому такі ганки дають змогу частині побожних поміститися в час богослужби поблизу пресвітерії.

Особливою заслугою Дітріхсона вважає Соколовський доказання, в рішучий і виключаючий всякі сумніви спосіб, походження форми й типу деревляних норвежських церков. Дітріхзон відкидає тут якийнебудь вплив поганських храмів, доказуючи натомість, що в основу форм норвежської деревляної архітектури лягли муровані церкви романської доби, а всі зміни й модифікації, які в них стрічаємо, а які застановляють нас своєю питоменністю, впливають природно з пристосування форм камяного будівництва до деревляної техніки.

Йдучи в слід за Дітріхсоном, Соколовський примінює його тезу до українського деревляного будівництва впевняючи, що »прототипом українських деревляних церков були візантійські муровані церкви«. Подібне відношення завважує Соколовський й поміж польськими мурованими та деревляними костелами. »Церковне деревляне будівництво,

яке витворило такі характеристичні й своєрідні форми на Україні, якому візантійське будівництво не залишило у спадщині нічого, крім типу й пляну, мусіло вироблюватися в своїх основних підставах». «Галицькі церкви різняться основно від російських, а в їхній конструкції й питоменностях криються далеко старші традиції ніж у будівництві польських костелів. Найбільше оригінальні прикмети польського будівництва є розмірно пізнішого походження. Впливає це з культурних умов, в яких оба ці будівництва розвивалися. Україна стояла на своїх грецьких основах непохитно протягом цілих століть і хоч західні впливи ділали на неї віддавна, хоча цивілізація, а в парі з нею західне мистецтво кидали свої ріжнородні первні на її сирий (?) ґрунт, то останні, вплітаючись у канву її первісного підкладу, не міняли її до ґрунту. Романізм, готицизм, чи ренесанс, кожен з тих стилів впливав більше чи менше, сильніше чи слабше, на її орнаменту, на додаткові, декоративні форми, часами запускав коріння глибше, але місцевого стилю й характеру не перетворював до ґрунту». «Українські церкви мають завсіди один і той сам незмінний тип і треба припускати, що це відноситься не тільки до пляну, але також до тесельської техніки та конструкції. Зовсім інакше мається справа з латинськими костелами. Останні міняли свої форми з кожною великою історичною добою, підлягаючи впливам камяного будівництва, чим відзеркалювали в історичному процесі життя громадянства й народу, який їх будував. Це достроєння під кожним оглядом до впливів і уподобань часу, до великих струй цивілізації, що в першу чергу находили свій вираз в архитєктурі, є знаменною прикметою всіх західних громадянств, вихованих на латинській культурі, в противенстві до сонности, стагнації й пасивности, які характеризують східні громадянства. Але якраз дякуючи тій обставині, з точки наукового погляду, з становища дослідів над минулим, пам'ятники того східного будівництва на нашій території, можуть мати виймкове значіння. Можливо, що поруч норвежських церков, найдавнішими пам'ятниками деревляного будівництва взагалі, так під оглядом свого характеру, як і тесельської традиції, є українські церковці...»

Соколовський належав у свій час до найбільш авторитетних та совісних теоретиків мистецтва, при чому питанням українського мистецтва, а красше кажучи його пам'ятникам, збереженням на території історичної Польщі, він присвятив чимало уваги й совісної праці. Алеж з українським деревляним будівництвом він був обзнайомлений доволі слабо. На всякий випадок більше «зі слухів», то є на основі скромної в його часи літератури та не надто чисельних і беззакидних, під науковим оглядом, репродукцій, він придбав собі у тій ділянці знання. Крім цього, як типовий кабінетний вчений, він засвоїв собі непохитну віру в східний консерватизм українського мистецтва й української культури взагалі й те, при нерідко вірних спостереженнях, доводило його до зайвої пересади в остаточних висновках. Такою м. і. наявною пересадою треба вважати його уявлення про чисто східну, творчу й культурну психіку України, з її недійсною «сонністю, стагнацією й пасивністю», у відношенні до культурних впливів оточуючого її світу. Нині ми вже знаємо, що поміж Європою й найбільше заглухлим закутком України ніколи не було китайського муру, який не пускавби проміння західної культури навіть на позірно таку консервативну ділянку, як

наше деревляне церковне будівництво. Правда, Соколовський не належав до тих, що кидають слова по вітру. В його твердженню про консерватизм української культури минулого є пересада, але зерно чуткої обсервації зясовується в тому, що Україна, переймаючи посторонні впливи, зясовувала собі їх поволі і з застереженнями, але раз засвоєні перетворювала в горнилі індивідуальної творчости на своєрідні вартости. Найкрасшим того доказом і є власне скарбниця української деревляної архітектури.

Відомий маляр і своєчасний ректор краківської Академії Мистецтв, В. Луцкевич, пишучи про архітектуру Галичини в монументальному видавництві: «Австро-угорська монархія в слові й картині»,³⁶ посвячує кілька сторінок своєї студії польському й українському деревляному будівництву Галичини, яке вважає свого роду «праісторією» справжньої, кам'яної архітектури. Ствердивши у словян взагалі, а в галицьких поляків і українців зокрема, обумовлений деревним багатством краю хист до тесельства, в якого ділянці оба народи утворили цілу низку своєрідних технічних засобів і термінів, автор залишає в ділянці етнографії усе їхнє утилітарне, хатне й господарське будівництво. Навіть суто декоративні вальори хатнього будівництва татарянських гуралів (про хатне будівництво бойків і гуцулів автор не згадує), не уповажують його признати тих будівель творами мистецтва, а «розуміння прекрасної й виїмкової мальовничости» признає густо по краю розсіяним латинським костелам і українським церквам, як також багато оригінальності признає маломістечковим домикам, з характеристичними для них підсіннями.

Суто малярський підхід Луцкевича до справи замкнув очі цього, зрештою, ентузіастичного любителя рідної старовини на чисто архітектонічні цінности галицького деревляного будівництва. Трудно тому й дивуватися, що маляр Луцкевич не бачить в системі зрубів, якою будовані селянські хати й шляхотські дворики «нічого мистецького», та щойно в пристосуванні до церковного будівництва системи кольон і рам, він бачить мистецьку питоменність деревляного будівництва. «Мальовничі церковці галицьких українців є найкрасшою розв'язкою назрубної системи (Blockhausbausystem) і як типові будівлі характеризують пейзаж українських сіл». Основний плян і елевация деревляних церков прийняті, на думку автора, з пізновізантійських церков і коли найстарші церкви українських міст були з правила муровані, то у віддалених від мистецьких центрів околицях, за браком мулярів і камінярів, вдомашнилося деревляне будівництво. Описуючи найбільше характерні зразки українських деревляних церков, Луцкевич підчеркує їхню культову й конструктивну логіку, їх стилеву однородність, при великому багатстві відмін, «залежних від індивідуальности теслі, стилю доби й посторонних впливів». Як примір залежности галицьких церков від форм пізновізантійських мурованих, наводить Луцкевич церкву в Надвірній (скитську), котра нагадує йому «старші київські й пізніші волинські церкви». Вплив романщини добачує в аркадних обшивках святоюрської церкви в Дрогобичі, а впливам ренесансу приписує появу надбаннях ліхтарень. Такий наскрізь малярський підхід Луцкевича до справи самозрозуміло не ворожив надто вірних висновків з його начерку, призначеного для ширших кол, алеж в заслугу його виводів слід поставити те широке, загальноєвропейське підложе,

на якому українська деревляна архітектура не виходить вже такою »консервативною« й »відсталою« від стилів камяного будівництва, як у його краківського товариша Соколовського.

Аналогічну до статті Луцкевича вмістив у тому ж видавництві статтю про »Мистецтво Буковини« німецький дослідник К. А. Ромсторфер.³⁶ На жаль, деревляному будівництву Буковини присвячено тут ще менше місця, ніж у статті Луцкевича галицькому. Буковинські деревляні церкви, це переважно непоказні будівлі, що на румунській території Буковини уподібнюються всеціло до мурованих церков молдавського типу, а на українській остають в генетичному звязку з сусідніми галицькими церквами. Як зразок такої церкви Ромсторфер наводить і репродукує, описану ним на іншому місці,³⁷ однобанну церкву в Ревній. Для ширших висновків і аналогій не найшлося в Ромсторфера відповідної скількості порівнюючого матеріялу.

Вихідною точкою й головним полем зацікавлення українською деревляною архітектурою були для всіх без виїмку дослідників другої половини ХІХ ст. галицькі пам'ятники. Скупчені на розмірно невеликому й під комунікаційним оглядом легко доступному просторі, вони дуже скоро звернули на себе увагу так ляків, як і підготованих дослідників, які очаровані й заскочені несподіваним відкриттям, в першу чергу намагалися розв'язати цей великий знак питання, яким довго ще після них оставалася українська деревляна архітектура. В розпалі естетизуючої краснорічivosti посипалися, мов із рогу ізобилля, висновки й гіпотези про праджерела й праформи тієї архітектури; вони, можна сказати, множилися наче гриби по дощі, в просто відворотній пропорції до скількості і якості звільна й несистематично призбируваного річевого матеріялу. Мало не кожна церква, мало не кожна її декоративна чи конструктивна дрібничка, уповажнювала розентузіязмованих відкривців до широко закросних й пересадно генералізуючих, а завсіди строго аподиктичних, висновків. Алеж прийшов час на певне отверезіння й разом з ним прийшло угрунтування дослідів над деревляною архітектурою як науки, зі стисло означеними й методично обмеженими законами. Замість досьогочасної горячки в плодженні гіпотез-одноднівок, усвідомлено собі постулят научної інвентаризації й клясифікації збереженого матеріялу. В парі з тим горизонти досліду поширюються і на зазбручанську Україну, до тепер, за виїмкою Сулова й Даля, нехтовану. Почин у тому напрямі дають письменники й учені, згуртовані довкола »Київської Старини«. Вони всі — перейняті ширим жалем, що мистецько-історичні українські пам'ятки до сього часу науково не описані, не обслідовані, не змальовані, не видані. Вони боялися за їх долю; церкви ж, казали вони, з дерева — і гниють і горять. А коли й та решта, що збереглася, щезне, других ні за які кошти не можна буде зробити: все будуть нові, а нам потрібні старі, справжні.³⁸ От і тому »Київська Старина«, з кінця 80-их років починаючи, стає в тому напрямі одним із головних органів інвентаризаційно-клясифікаційної акції.

ПРИМІТКИ:

¹ Б. Януш, Інвентар деревляних церков Галичини. Львів 1917. (Рукопис в архіві бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, ч. 508). — ² J. H. Krause, Deimokrates. (Hütte, Haus der alten Welt). Jena 1813. — ³ Н. В. Султановъ, Образци древнерусскаго зодчества въ миниатурныхъ изображеніяхъ. »Памятники древней письмен-

ности и искусства». Вип. VIII. 1881. Атласъ; Г. Павлуцій, Изображенія храмовъ на древнѣйшихъ южно-русскихъ миниатурахъ. »Чтенія Ист. Общ. Нестора Лѣт.« XIX. Вип. 2. Київъ 1906. — ⁴ А. С. Уваровъ, Объ архитектурѣ первыхъ деревянныхъ церквей на Руси, »Труды II Археол. Съѣзда«. Спб. 1876 I 1-24. — ⁵ Путешествіе антиохійскаго патріарха Макарія въ Россію въ половинѣ XVII вѣка, описанное его синоиъ, архидіакономъ Павломъ Алепскимъ. Переводъ Муркоса. Москва 1896-1900; М. Грушевський, Історія України-Руси. IX 966-1010. (Обширні виписки з щоденника П. Алепського). — ⁶ Д. В. Айналовъ, Лѣтопись о начальной порѣ русскаго искусства. Спб. 1904. Рец. М. Грушевського у »ЗНТШ«. LXII. — ⁷ И. Каманинъ, О договорахъ отн. сооружеія церквей въ Малороссіи въ XVII в. »Археол. Лѣтопись Южной Россіи«. Київъ 1903. ч. 6. — ⁸ М. Драган, Подрібні таблиці опису замітніших церковних будов Львівсько-Камянець-Подільського Владицтва з »Візитаціо Канонічних« М. Шадурського і ін. 1726-1784 рр. (В доповненні книжки В. Січинського, Дзвінниці і церкви Галицької України XVI-XIX ст. Львів 1925. ст. 9-29). — ⁹ I. Szaraniewicz, Kritische Blicke in die Geschichte der Karpathen-Völker. Lemberg 1871. — ¹⁰ Л. Даль, Трехглавыя церкви. »Зодчій« 1874. ч. 11. с. 139. — ¹¹ В. В. Сусловъ, Памятники деревяной архитектуры въ Южной Россіи. »Очерки по исторіи древне-русскаго зодчества«. Спб. 1889. с. 39. Рис. 64, 65. — ¹² Я. И. Смирновъ, Киевскій альбомъ 1654 г. кн. Яна Радзивила. »Труды XIII Археол. съѣзда« I 239; Н. И. Петровъ, Новооткрытый альбомъ видовъ и рисунковъ г. Киева 1654 г. »Чтенія Ист. Общ. Нестора Лѣт.« Київъ 1900. XIX. Вип. 2. — ¹³ В. Січинський, Архитектура в стародруках. Львів 1925. — ¹⁴ В. Січинський, Архитектура крехівського монастиря по деревориту 1699 р. Львів 1923. — ¹⁵ K. W. Kilisiński, Album. Nakł. I. K. Zupańskiego. Poznań 1833. Poszyt dodatkowy. Тамже 1855. (В альбомі К. маємо церкви в Долгому під Яновом, Медиці, Буцові, Бодзяці, Сташеві, Торську й Чешинах, зрисовані в 1835 р.). — ¹⁶ В. Stenczyński, Okolice Galicyi. Lwów 1841. — ¹⁷ Widoki Galicyi. — ¹⁸ Наша спроба не є першою в тому напрямі. Поза стереотипним зводженням рахунків з нагромадженою »літературою предмету« ледви не в кожній більшій статті про українську деревляну архитектуру, можемо на цьому місці занотувати дві поважні спроби, дати цілість історіографії нашого предмету: Д. Щербаківський, Українські деревляні церкви. (Короткий огляд розробки питання). »Збірник Секції Мистецтв Укр. Наук. Товариства в Київі«. I. Київ 1921. сс. 80-102; В. Січинський, Українське деревляне будівництво і методи його дослідження. (Реферат на Всеславянський Зїзд географів і етнографів у Празі 4-8 червня 1924. Секція V) ⁴⁰ с. 5. — ¹⁹ A. Z. Wolfskron, Über einige Holzkirchen in Mähren, Schlesien und Galizien. »Mittheilungen der Central-Commission für Erhaltung der Bau- und Kunstdenkmähler«. Wien 1858. — ²⁰ Я. Головацькій, Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся въ Галициі и Буковинѣ. »Труды I Арх. съѣзда въ Москвѣ«. I. Москва 1871. сс. 219-242. — ²¹ J. Łepkowski, Sztuka. Zarys jej dziejów. Kraków 1872. — ²² А. С. Уваровъ, Як висше. — ²³ Л. Даль, Op. et l. cit.; Йогож, Древнія деревяные церкви въ Россіи. »Зодчій« 1876. Nr. 6. с. 78. — ²⁴ О. Бѣлоусъ, Церкви русскія въ Галициі и на Буковинѣ. Коломыя 1877. — ²⁵ W. Myskowski, Holzkirchen in den Karpathen. »Mittheilungen«. Wien 1830. Nr. 28. — ²⁶ W. Dzieduszycki, Budowle drewniane na Rusi. »Przegląd Archeologiczny« I. Lwów 1882. — ²⁷ E. L. Solecki, Nasze budowle pamiątkowe w Galicyi: Cerkiew św. Jura w Drohobyczu (z litografią fajz). »Rocznik Samborski« G. Kohna. VII. Przemyśl 1882. — ²⁸ W. Dzieduszycki, Fara łacińska i cerkiew św. Jura w Drohobyczu. »Przegląd Archeologiczny« II. 1883. с. 6. — ²⁹ M. Kowalczyk, Drewniane cerkwie w Drohobyczu i Rozdole. »Zabytki sztuki w Polsce« I. 2-3. Lwów 1885-1886. — ³⁰ В. В. Стасовъ, Русская деревянная архитектура въ Галициі. »Вѣстникъ изящн. искусствъ« IV. 1886. Сочиненія II. — ³¹ W. Dzieduszycki, Die Baukunst in der altruthenischen Kunst. »Mittheilungen« XIV. Wien 1888. (Рец. W. Łoziński, »Kwartalnik Historyczny« III 251-254). — ³² В. В. Сусловъ, Op. cit. — ³³ M. Sokolowski, O budownictwie drewnianem. »Sprawozdania Komisji dla badania historii sztuki w Polsce« V. Kraków 1895. (Рец. F. Koppera, »Kwartalnik Historyczny« X 931). — ³⁴ Dietrichsohn, Die Holzbaukunst Norwegens. Berlin 1893. — ³⁵ W. Łuszczkiewicz, Die Architektur (Galiziens). »Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«. Galizien. Wien 1898. сс. 665-720. — ³⁶ Romstorfer, Bildende Kunst (Bukowinas). Ibid., Bukowina. Wien 1899. — ³⁷ Йогож, Die alte griech. orienth. Pfaarkirche in Revna. »Mittheilungen«, Wien 1891. — ³⁸ Пор. Ф. І. Шміт, Мистецтво старої Русі-України. Харків 1919. с. 20; О. П. Новицький, До питання про походження дерев'яної української архітектури. »Юбілейний Збірник на пошану акад. Д. Ів. Багалія«. Київ 1927. с. 152 і додаток до неї на с. 1189.

Микола АНДРУСЯК/Львів

БОРОТЬБА ЗА ЄПИСКОПСЬКУ КАТЕДРУ

(Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.)

Одною з причин, що в значній мірі спричинили занепад української православної Церкви під владою Польщі й Литви, був звичай вибирання владик духовенством і шляхтою зпосеред світських шляхтичів, які старалися про єпископську мітру більше ради користання з владичих дібр, аніж ради дбайливості про добро Церкви. Тому й не раз, коли про мітру старалося більше кандидатів, доходило навіть до кровопролиття. Між іншим це мало місце в львівській дієцезії, в часі останніх літ існування там православ'я, а саме за львівську катедру прийшло до завзятої дев'ятилітньої боротьби між Антоном Винницьким, бувшим перемиським єпископом, а в тому часі номінатом на київську митрополію, і виставленим ним кандидатом на катедру, Яремою Свистельницьким, з одного боку, а Йосифом Шумлянським, що остаточно побідив своїх суперників, з другого боку.¹ Цією власне боротьбою, що так ярко малює занепад тодішньої православної Церкви і є типічним зразком польських шляхоцьких заїздів, займемося тут докладніше.

I.

У вересні 1663 р., по смерті київського православного митрополита Діонісія Балабана, одна часть православних вибрала митрополитом єпископа могилівського, Йосифа Нелюбовича Тукальського, а друга єпископа перемиського, Антона Винницького.² Оба з них не хотіли один другому уступити й оба старалися про затвердження у східних патріархів. Перший, хоч його вибір уневажнив польський король Ян Казимир,³ одержав затвердження від царгородського патріарха Методія, дня 6 березня 1668.⁴ Одначе, супроти непризнання його польським урядом, він мусів шукати притуловища в українського правобічного гетьмана Петра Дорошенка в Чигирині,⁵ де він, як головний дорадник гетьмана в політичних справах, проживав до своєї смерті (20. VIII. 1675).⁶ Винницький же за посередництва турецького султана мав одержати посвячення від єрусалимського патріарха Нектарія в 1667 р.⁷ й уживаючи титулу митрополита виконував „юрисдикцію в тих дієцезіях, які добровільно йому піддалися і його сакру вважали за правдиву“.⁸

¹ Ту боротьбу описав уже давніше історик Жигмонт Лісевич (Walka o biskupstwo „Przewodnik Naukowy i Literacki“ XVI, сс. 633-643, 736-755 і особіною відбиткою — Львів 1888), використовуючи матеріали в галицьких і львівських гродських книгах у львівським бернардинським архіві, не перепроваджуючи одначе докладної аналізи цього матеріалу. В нашій розвідці, крім матеріалу, з якого користав Лісевич і якого докладна аналіза дала зовсім інші висліди, змінюючи погляд щодо причини тієї боротьби, зужито ще весь опублікований матеріал до названої справи, що його поминув згаданий історик, обмежуючись тільки вислідами літератури. Короткі нариси є теж у В. Лозінського (Prawem i lewem I) і А. Прохаски („Przegląd powszechny“ CLI-CLII, 157-167, 256-266).

² А. Петрушевич, Сводная гал.-русская летопись съ 1600 по 1700 г. с., 318; І. Шараневич, Patryarchat wschodni. (Rozpr. i sprawozdania wyd. hist.-filoz. Ak. Um. w Krakowie X 25-27); Ю. Пелеш, Geschichte der Union II 282.

³ Корол. декрет з 12. VIII. 1667.

⁴ Шараневич, ор. с. 29; Пелеш, ор. с. 282-283.

⁵ Шараневич 28-29.

⁶ М. Костомарів, Руїна ч. III (Руська Іст. Бібліотека XVI 67).

⁷ Шараневич 27-28; Пелеш 282.

⁸ Шараневич 30.

Цей хаос в українсько-білоруській православній єрархії викликав відтак завзяту боротьбу на терені львівської дієцезії. Винницький, одержавши королівську номінацію на київську митрополію, не міг осісти в Києві, де громадянство було за Тукальським. Тимчасом стратив він перемиське єпископство, тому що на ту катедру вже Юрія Гошовського, котрий справді заплатив Винницькому за відступлення йому єпископства¹, однак на будучність Винницький залишався без матеріального забезпечення. На його хвилеве щастя помер Атанасій Желіборський, львівський, галицький і каменецький єпископ,² який також тішився титулом адміністратора київської митрополії.³ Користаючи з цього моменту, Винницький вистарався у короля привилей на тимчасову адміністрацію львівською дієцезією,⁴ яку сподівався задержати аж до хвили, коли удасться засісти йому на митрополічій престолі у Києві.

Не бажала однак собі місцева православна шляхта того, щоби Винницький, зайшлий із перемиської дієцезії, користав з майна львівського владництва.⁵ Не брак примірів на те, що в тім часі православна шляхта кожної дієцезії змагала до того, щоби церковні достоїнства і добра діставалися в руки місцевих шляхтичів.⁶ Знав про це Винницький і числячись з тим звичаєм удавав, що він бажає як найскорішого вибору єпископа; в дійсности, щоб як найдовше задержати адміністрацію єпископства, старався вибір владики відволікати. Тимчасом заходився біля того, щоби позискати для себе громадянство львівської дієцезії і в тій цілі сейчас по смерті Желіборського він звернувся до львівського ставропигійського братства, що тішилося в тім часі великою популярністю і впливом. Доносив братству, що він листовно зносився із зібраною на вишенським соймику шляхтою в справі осиротілого єпископства і вибору кандидата на катедру і рішив аж до часу вибору нового єпископа віддати надзир над дієцезією о. Йосифові Комарянському. Просив членів, як синів того осиротілого єпископства, порозумітися щодо катедри з шляхтою, заки ще не скінчиться соймик.⁷ Зі своєї боку ставропигійське братство, правдоподібно спонукане

¹ Архивъ Юго-Западной Россіи (= АЮЗР.), ч. I, т. X, с. 251. N. СІІІ — протест шляхти, духовенства і львівських братств проти Винницького, бувшого перемиського єпископа і „Georgium Hozzowski eiusdem episcopiae simoniacum cessionarium“.

² Першу вістку про його смерть маємо в листі Винницького з Урожа, 7. IX. 1666, до львівської Ставропигії, опублікованім на основі арх. львівської Ставропигії в „АЮЗР.“ ч. I, т. X, с. 636. N. ССXXXVIII. Хибно тому на основі Шараневича (ор. с. 30) подає Пелеш (ор. с. 283) як дату смерті Желіборського рік 1667.

³ Шараневич 27; Пелеш 282.

⁴ А. Криловський, Львовское Ставропигиальное Братство. Приложения 166. N. LXXV, лист Винницького з 27. XII. 1667 до львівського ставроп. братства: „przy expiratyei administratyei mnie od i(ego) k(rolewskiey) m(osci), p. n. m., na tę episkopją lwowską konferowaney“; Prothocolon Rel. Castr. Leop., т. 648, с. 1135-6.

⁵ Це становище місцевої шляхти до Винницького, як зайшого, видно в протесті проти нього Степана Охримівського, Степана Васильківського, Івана Садовського, Юрія Попеля і Івана Липинського з 23. I. 1668, які виказували, що Винницький при допомозі перемиської шляхти перепровадив 21. I. 1668 вибір Свистельницького на львівську катедру. Львівський бернардинський архів (= ЛБА.), А. Castr. Leop., т. 420, с. 66-68.

⁶ Боротьба з подібним підкладом була в 1633-34 рр. за перемиську катедру між волинським шляхтичем Семеном-Сильвестром Гулевичем-Вотутинським, піддержуваним митр. Могилою, а місцевим шляхтичем Іваном Романовичем Попелем. Про се див. Łoziński, Przewem i lewem I, вид. III, с. 297 і М. Грушевський, Історія України-Руси VIII, ч. I, вид. II, с. 181-183.

⁷ АЮЗР. I, т. X, с. 636-637, N. ССXXXVIII, цитований висше лист із Урожа 7. IX. 1666.

тим листом, зробило дня 22 жовтня 1666¹ засідання присутних в тому часі у Львові своїх членів. Прибувші на засідання члени: Степан Лавришевич, Андрій Альвізій, Корендович, Афендик, Семен Лавришевич, Лясковський, Микола Мигалевич, Григорій Русинович, Сльозка, Мазаракій, Степан Лавришевич молодший і Жураківський, рішили вислати до митр. Винницького своїх делегатів: Мазаракія, Корендовича, Афендика, Жураківського, Альвізія і Григорія Русиновича, щоби ближше порадилися з ним щодо вибору нового єпископа.² Делегація львівської Ставропігії мусіла правдоподібно наставати на Винницького, щоби він негайно зарядив вибір єпископа; се він й зробив, назначивши вибір на день 14 падолиста.³ Одначе хитрий Винницький не повідомив усієї шляхти і духовенства львівської дієцезії про речинець вибору. В своїй грамоті до львівської капітули та духовних і світських станів людей тієї дієцезії подавав, що визначив універсалами елекцію владики, але на який день, не подав. Поручав, щоби представили йому вибраних кандидатів, з яких одного він мавби представити королеві для номінації. Наколиб одначе в наслідок неприсутности потрібного числа елекція єпископа не могла по закону відбутися, просив, щоб його чим скорше повідомлено через о. Сильвестра Івановського, а се тому, щоби міг видати нові зарядження і назначити новий речинець елекції.⁴

В дійсности, Винницький навмисне не повідомив усіх про вибір владики і хоч дня 14 падолиста приїхав дехто з шляхти і духовенства, вибір єпископа не міг відбутися. Повідомлених про вибір була дуже мала скількість, бо більшість із шляхти і духовенства про жадні універсали Винницького в тій справі нічого не чула. Тому прибувші⁵ удалися до церкви ставропігійського братства і там разом з трьома членами братства⁶ відбули засідання. Рішили постаратися, щоби вибір відбувся 7 грудня, на який з'обов'язалися заохотити й інших „братів православних церкви Божої синів“. Вибрали з поміж себе двох делегатів, Олександра Шумлянського і Андрія Кропивницького, до митр. Винницького з проханням видати нові універсали в справі відбуття вибору єпископа.⁷ Чи Винницький згодився визначити елекцію на день 7 грудня, на се не маємо вістки; знаємо тільки, що видав універсали. Коли одначе зіхалися православна шляхта і духовенство руського воввідства в цілі вибору владики до святоюрської катедри і хотіли перепровадити вибір, перешкодили сьому висланці митр. Винницького; в наслідок того прибувші мусіли розійтися.⁸ Розійшовшись,

¹ В протоколі братського засідання є дата 12. X., яка без сумніву є датою старого стилю.

² АЮЗР. I, т. XI 248.

³ Ibid., 255. Протокол засідання прибувшої на елекцію шляхти і львівських братчиків дня 14. XI, в братській церкві.

⁴ Ibid., I, т. X 638-639. N. ССXXXIX (з львівського ставроп. архіву N. 639) лист без дати.

⁵ Під протоколом засідання з 14. XI є підписані: Іван Угерницький, чернігівський ловчий, Сильвестер Тиссаровський, скитський ігумен, Евстахій Сваричевський, Самійло Дияковський, Прокіп Желіборський, Олександр, Самійло, Михайло і Іван Шумлянські, Олександр Жураковський, Олександр Голинський і Андрій Кропивницький.

⁶ Се були: Василь Леонович, Вас. Корендович і Григ. Русинович.

⁷ АЮЗР. I, т. XI 255. Пор. Д. Зубрицький, Лѣтопись Львовскаго Ставропігійскаго братства. (Временникъ Ставроп. Института на обикн. г. 1926 с. 174) і Петрушевич, Дополненія ко сводной Галицко-русской лѣтописи съ 1600 по 1700 г. с. 438.

⁸ Ibid., I, т. X 210. N. XCIV. Лісевич (ор. с., 636) подає, що було се з кінцем січня 1667 р., одначе декларація шляхти і духовенства в Гошові, 12. IV. 1667 (АЮЗР. I, т. X 203-206. N. XCI і ЛБА. А. Castr. Leop., т. 418, с. 1151-1155), на якій згаданий автор опи-

шляхта зібралася в Галичі¹ і дбаючи про се, „щоби церква Божа ізза якихсь приват не віднесла якої шкоди“, зробила сесію, на якій вибрано єпископом Івана Шумлянського, „з своїх предків родовитого горожанина наших земель“, як подавала опісля шляхта, „до того наукою, знанням двитучого“.²

Іван Шумлянський походив із заможної шляхецької родини, гербу Корчак,³ волоського походження, що мала своє родинне гніздо в Великих Шумлянах, на захід від Підгаєць.⁴ Перші згадки про ту родину маємо вже в XV ст.,⁵ одначе на ширшій історичній арені виступила вона щойно в другій половині XVII ст., власне з хвилею вибору львівським єпископом згаданого її члена. Сам елект уродився в 1643 р. і був сином Евстахія, королівського ротмистра і Анни з Гошовських.⁶ Уже в дуже молодім віці вступив до польського війська і брав участь в чуднівській кампанії (у вересні 1660 р.)⁷ та в польських походах на лівобічну Україну.⁸ Хоч походив з родини, що кріпко держалася православія і славилася щедрістю для православних церков і монастирів,⁹ Іван Шумлянський, під впливом польського католицького оточення, в часі своєї військової служби, збайдужнів для православія і, як пише про нього пізніше київський митрополит Гедеон кн. Четвертинський, „ніколи у наших священників не сповідався, тільки у ксьондзів, хоч стільки много було монастирських і світських церков наших православних.“¹⁰ Ще більше мусів він збайдужніти під впливом своєї жінки, католички латинського обряду, Олени з Яблонських, з котрою ходив навіть до костела.¹¹ Се власне дало зброю в руки Винницького, що почав агітувати проти нього як проти уніята.¹² Не можна одначе вірити

рається, про се нічого не говорить; не розв'язував також Винницький, як подає Лісевич, сам особисто зборів, бо його тоді зовсім не було у Львові.

¹ Ркп. Кишки у Петрушевича, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г. 150 і в копії ркп. Оссолинських 2110, л. 75. Сталося це в часі галицького соймаку з кінцем січня 1667 р. Галицький сеймик після постанови конституції відбувався все на тиждень перед вишнеським (AGZ. XX. с. VI; Vol. leg. II 1016), а що вишнеський відбувся 7. II. 1667 (AGZ. XXI 441. N. 225), тому галицький мусів відбутися 31. I. 1667.

² АЮЗР. I, т. X 206. N. XCII: „starożytniej familjej tegoż województwa“ (АЮЗР. I, т. X 211).

³ Niesiecki, Herbarz polski VIII 632.

⁴ P. Dąbkowski, Wędrówki rodzin szlacheckich 41.

⁵ Ibid.; Żychliński, Złota księga szlachty polskiej XV 147.

⁶ Шараневич, Іосифъ Шумлянскій, рускій єпископъ львовскій отъ 1667 до 1708 г. (Временникъ Ставроп. Института... на годъ... 1897, с. 150) подає як дату уродження рік 1644, а В. Компаневич (ks. Józef Szumlański, biskup r. gr. lwowski i Kamieńca podolskiego — biografia. „Lwowianin“ 1841, с. 270) 1645 р. Одначе сам Шумлянський у своїм завіщанні з 12. XI. 1707 (див. Петрушевич, Акты, относ. къ исторіи Южно-западной Руси. Науковий Сборникъ 1868, вип. I-IV 87) говорить: „przepędziwszy lat wieku mego 64“, з чого слідує, що уродився в 1643 р. Не був також найстаршим сином Евстахія, як це приймає дотеперішня література (Niesiecki, Herbarz polski VIII 633; Żychliński, Złota księga szlachty polskiej XV 147), бо в протесті Кропивницького проти Шумлянських з 30. XII. 1669 (ЛБА. А. Castr. Hal. т. 167, с. 1704) виступають: Олександр, Констанція і Самійло, рідні браття єпископа, Іван, Михайло і Михайло — стрийні і Евстахій, син Олександра, а братанич єпископа. Неможливо отже, щоб єпископ, маючи тоді 26 літ, був старший від Олександра.

⁷ Hist. polit. Polski cz. II, Encykl. polska 346.

⁸ АЮЗР. I, т. X 202. N. XC (ЛБА. А. Castr. Leop. 418, с. 1142-1145); А. Castr. Hal. 164 192; Lisiewicz, op. с. 636.

⁹ Петрушевич, Царьградъ и Турки. (Семейная Библиотека, 1856, II, ч. IV, с. 49-51) і Сводная Гал.-русская Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., с. 67; Ю. Целевич, Історія Скиту Маявського 48.

¹⁰ АЮЗР. I, т. X 767. N. CCLXXVII.

¹¹ ЛБА. А. Castr. Hal. 162, с. 567.

¹² Петрушевич, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., с. 150; Ркп. Оссол., 2110 л. 75.

словам Винницького і його прихильників, що Шумлянський формально прийняв був католицизм,¹ тим більше, що прихильники Шумлянського підчеркують, що він був правдивим православним.² А що він з православ'ям зовсім не зірвав, свідчить також факт, що wraz з його братами бачимо його на засіданні в братській церкві у Львові 14. XI. 1666,³ під час коли він ще тоді жив у подружжі.⁴ Не можна також згодитися на те, щоби він, маючи в хвилі смерті Желіборського щойно 23 роки, ще за його життя займався „дуже живою, але тайною агітацією за собою серед руської шляхти“, як се подає Лісевич.⁵ Можна тільки припускати, що думка про єпископську катедру могла зродитися щойно пізніше; можливо, що намовив його до того брат Олександр, якого вибрано дня 14. XI. делегатом до Винницького,⁶ а може навіть нарада Винницькому шляхта львівської дієцезії висунула навмисне проти останнього людину, що була заприязнена з коронним гетьманом Собеским, щоби тим легше могла позбутися Винницького. Це, що Шумлянський був жонатий з латинничкою не відогувало при його виборі жадної ролі, бо й так мусів з нею розійтися.

Тому, що Шумлянський не міг сподіватися свого признання від Винницького, удався проте до львівського латинського архієпископа, Яна Тарновського, який виєднав для Шумлянського королівський привилей на катедру.⁷ В тім привилею, виданім 27. II. 1667, король підносив заслуги Шумлянського в часі воєн на Україні і надавав йому як нагороду за воєнні подвиги єпископство львівсько-галицько-камінецьке.⁸ В наслідок того почала усуватися Винницькому з під ніг його остання підстава влади і матеріального забезпечення. Однак він рішив не уступити Шумлянському і всіми силами старався задержати при собі адміністрацію єпископства.⁹ В тій цілі розпочав підбурювати громадянство львівської дієцезії проти Шумлянського як уніята; старався головню перетягнути на свій бік львівську Ставропігію, що мала великий вплив на громадянство львівської єпархії. Тому Винницький звернувся листом (5. IV. 1667) до львівського ставропігійського братства. В нім подавав, що Шумлянський незаконно,

¹ АЮЗР. I, т. X 653. N. CCXLIV; ЛБА. А. Castr. Hal. 167, с. 1693 і А. С. Leop. 419, с. 1895.

² Ibid., I, т. X 203-206. N. XCI.

³ АЮЗР. I, т. XI 255-256.

⁴ Ще 16. V. 1667 Шумлянський протестує в галицьким гродським уряді проти Андрія Куропатницького з причини нападу на нього і його жінку в часі переїзду через Підгайці, з Золотник до Бокова дня 25. III. 1667. Отже, вже по одержанню королівської номінації, Шумлянський ще жив з жінкою і не квапився до чернецкого стану (ЛБА. А. Castr. Hal. 162 с. 567). Про неї маємо і пізнішу вістку в протесті її свіжого кохурента, Луки Гавцького, проти її батька Юрія і брата Івана Яблонських з 29. V. 1668, де вона виступає як „olim generosi Iwani Szumlański consors, derelicta vidua“. (Ibid., т. 164, с. 736-741).

⁵ Оп. с. 635.

⁶ АЮЗР. I, т. XI 255.

⁷ АЮЗР. I, т. X 251. N. CII протест Шумлянського проти Винницького з 16. V. 1668. Латинські львівські архієпископи, на основі привилею Жигмонта I, з 1509 р., виконували час до часу право коляції львівського православного єпископства (Szaraniewicz, Patriarchat wschodni. L. cit. 35).

⁸ АЮЗР. I, т. X 201-3. N. XC (А. Castr. Leop. 418, с. 1142-5) і А. Castr. Hal. 164, с. 192-3. Історик цієї боротьби Лісевич, подаючи виїмок з цього привилею, пише: „Ze słów przywileju tego, który tu w wymyku przytoczyliśmy, odkrywa się cała przepaść upadku, w jakim się kościół wschodni podówczas w Polsce znajdował. Król mianuje biskupem osobę świecką i na usprawiedliwienie nominacji tej nic innego przytoczyć nie może, jak to, że mianowany potrafił dobrze się bić z nieprzyjacielem“ (op. с. 636).

⁹ Łoziński, Prawem i lewem I 377.

без його презентування, вистарався у короля привилей на катедру і хоч справді він має за собою заслуги, одначе Винницький старатиметься, щоби в наслідок того не було якої в будучности шкоди для Церкви. Заявляв свою готовість визначити речинець вибору єпископа в порозумінню з шляхтою і Ставропігією і доказував, що вибір єпископа повинен бути вільний. Просив братчиків, щоб як передтим, так і далі були оборонцями прав і звичаїв православної Церкви і повідомляли його, якщо Шумлянський звертався до них у якійбудь справі.¹

Останній добре загрожував Винницькому, якому не сприяла місцева шляхта і духовенство. Дня 12. IV. 1667 шляхта і духовенство, до 41 осіб з жидачівського повіту, зібрані в гошівським монастирі, заявляють, що йдуть за приміром горожан земель львівської, галицької і камінецької, які вибрали єпископом Шумлянського. Протестують проти Винницького, що хвилево одержавши адміністрацію єпископа не хоче признати вибору нового єпископа з огляду на свої особисті користи, не зважаючи на права Церкви і їхні. Тому вони, стосуючись до волі своїх братів у згаданих землях, віддають свої голоси на Шумлянського, „брата нашого із предків його милости в вірі православної католицької, сина східної матери нашої постійного“. А хто з тутешних громадян, для своїх особистих або чийх небудь користей, виступавби проти їхньої і горожан згаданих земель волі, заявляли, що з тим розправляться судовою дорогою, або на соймі або на комісії або перед трибуналом, і обіцювали, що ніхто з них за таким не буде обставати. Видали притім свідоцтво Шумлянському, що він є „правдивим і православним сином Церкви Божої східної“ і в цілі оборони православія Церкви Божої вступає на опорожену православну єпископську катедру, на що має він посвідки від інших духовних і монастирів.²

Маючи за собою своїх земляків, Шумлянський вагався, що має далі робити. Не був він ще певний, чи удасться йому удержати себе при єпископстві проти волі митр. Винницького і тому по одержанні королівського привилею, місто готовитися до духовного стану, займається своїми рдинними і маєтковими справами.³ Видно, що в тім часі мусів мати дуже великі сумніви щодо додатних вислідів своїх зусиль, а може навіть в тім часі бубби зрезигнував з наданого йому привилею, якщо не булиб піддержали його сторонники. Отсе дня 15 травня збирається у сваричівським монастирі шляхта земель львівської, жидачівської, галицької і камінецької і дехто з духовних,⁴ разом до 70 осіб, які заявляють, що вони, видячи по смерті Желборського Церкву осиротілу, зіхалися за виданими митр. Винницьким універсалами на звичайне місце до львівської катедри в цілі вибору нового єпископа; там хотіли зробити кандидатом і електом „гідного і спосібного до того достоїнства“ з поміж горожан руського воевідства; однак по причині незгідних і противних голосів мусіли з нічим

¹ АЮЗР. I, т. X 639-641. N. CCXL; Зубрицький, Лѣтопись Львов. Ставроп. братства (Временникъ Ставроп. Института на г. 1926, ст. 177-8).

² АЮЗР. I, т. X 203-6, N. XCI.

³ Дня 25. III. 1667 він в товаристві своєї жінки Олени з Яблонських знаходився в Підгайцях, підчас переїзду з Золотник до Бокова. 16 травня протестує він у галицьким городським уряді проти Андрія Куропатницького з причини зневаги, учиненої йому і його жінці в Підгайцях 25. III. і проти забрання йому службою Куропатницького дня 13. травня з пасовиска між Боковом і Шумлянами Великими 25 коней. (A. Castr. Hal. 162, с. 566-570).

⁴ Між іншими: Семен Крикович, межібожський намісник, іменем межібожської капітули; не були се отже виключно священники і дрібна шляхта з околиць Бохова, як подає Лісевич, оп. с. 637.

відіхати. Дбаючи про се, „щоби Церква Божа для якихсь особистих користей не віднесла якої небудь шкоди“, вони счинили між собою наради, на котрих уповноважили деяких, щоби вибрали на катедру „чоловіка з своїх предків родовитого, до того наукою, знанням цвитуною“ і дали йому їхнім іменем посвідку, що згідно його вибрано, що ті й учинили. Тепер знов довідалися, що король без жадних застережень видав привилей Іванові Шумлянському, за що вони дякують королівському маєстатові за те, що не відмовив їхній покірній супліці. А що поширюються чутки, мовбито Шумлянського, номіната львівської катедри, не вибрано згідними голосами на це достоїнство, тому вони вдруге посвідчають, що законно вибрали його їхні уповноважені депутати.¹

Ця заява остаточно збудила Шумлянського з дотеперішної його бездіяльності в тім напрямі;² тим більше, що по гродських урядах почали появлятися протести проти нього сторонників Винницького.³ Удається отже до Скиту Манявського, де одержує, дня 2 липня, з рук скитського ігумена Теофіля, письмненне поручення до православних архієпископів, єпископів, архимандритів і шляхти. Ігумен повідомлює, що уроджений в православію Іван Шумлянський, якого св. Дух вибрав на владиче достоїнство, прибув до нього до Скиту з проханням сповіди, а він його прийняв не скорше, аж цей присягнув на євангеліє, і щойно тоді запитався Шумлянського, чи він дійсно провадить життя після приписів східньої Церкви. Тоді Шумлянський висповідався перед ним і запевнив його, що хоче помогти православній Церкві і її боронити. Тому Теофіль, як духовний отець Шумлянського, заявляє, що уважає його гідним єпископської катедри і прихилється до волі громадянства. Перед ігуменом Шумлянський зложив присягу до кінця свого життя непохитно і нешкідливо св. Церкву держати і як залізна стіна її боронити; супроти чого заявив ігумен, що буде йому враз із братією в тім ділі помагати.⁴ Звідтам удався Шумлянський до крехівського монастиря, де заміряв постригтися в черці. Хоч Винницький велів ігуменові, щоби його як уніята, еретика і апостата не прийняв, ігумен, не слухаючи Винницького, в присутності численної шляхти, постриг Шумлянського в черці і надав йому імя Йосиф.⁵ Там перебув Шумлянський тільки через два дні у великім супокою; відтак, не чекаючи висшого степеня духовного стану ані владичого свячення, сейчас зі збруєю опановує львівську святоюрську катедру, по опануванні якої почав виправляти різні беззаконня.⁶ Тоді то знов зібралися дня 20 липня духовенство і шляхта

¹ АЮЗР. I, т. X 206-8, N. XCII.

² Лісевич (ор. с. 637) подає: „Tu (у сваричівським монастирі) zwrócono już, jak się zdaje, uwagę nominata, że trochę to dziwnie wygląda, iż on dotychczas jeszcze szablę i ostróg nie porzuci“. Щоби Шумлянський сам був присутний у Сваричеві, трудно прийняти, тому що слідуєчого дня є він у Галичі. Одначе в кождім разі ця заява з 15. V. вплинула на нього.

³ Дня 13. V. протестує проти нього Микола Билинський, в галицьким гродським уряді, тому що він не вибраний шляхтою вистарався привилей на владичтво. (A. Castr. Hal. т. 162, с. 561-2).

⁴ Акты Зап. Рос. V, 112-3. N. 69; Целевич, Історія Скиту Ман., I. Збірник грамот с. XIX-XX. N. 9.

⁵ Петрушевич, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., с. 150; Ркп. Оссол., 2110, л. 75. Хибно подає Лісевич (ор. с. 638), що Шумлянський у Скиті Манявським „uroczyście przysiął 22. VI. (ст. ст.) 1667 regułą św. Bazylego i otrzymał imię Józef“.

⁶ A. Castr. Leop. 419, с. 1896-7 протест проти Шумлянського з 2. IX. 1667; A. Terr. Prem. 130, с. 1147-9, 1232-5 протести сторонників Винницького з приводу опанування св. Юра Шумлянським (6-8. VII.) з дня 19. VII. 1667.

з руського і подільського воевідства та представники львівських церковних братств у святоюрській катедрі і заявили, що вони, по смерті єпископа Атанасія Желіборського, за універсалами митр. Винницького, прибули до львівської катедри св. Юрія в цілі вибору єпископа, однак не виконали свого наміру, тому що перешкодили їм у тім висланні Винницького. Опісля сам Винницький прибув до Львова і по опануванні катедри не звертав уваги на їхні прохання в справі вибору єпископа. Проте видячи небезпеку в проволочі, а згадавши про предків своїх пильну дбайливість біля єпископства та про вільну елекцію єпископів, забезпечену від королів привилеєм і посполитим правом, найшли собі догідний час і місце і вибрали свого земляка, Івана Шумлянського, „чеснотою життя і обичаями до цього уряду єпископії здібного і від річипосполитої добре заслуженого, старинного роду тогоч воевідства громадянина“. На основі цього вибору видав йому король привилей і він як законно вибраний, приготовляючись до владичого достоїнства, постригся в черці. А тому, що дехто з причини неприсутности деяких сумнівався про законність його вибору, Шумлянський просив їх шляхту, як також духовний стан усієї львівської єпископської капітули та церковні братства, щоби маючи вже вільне місце при катедрі, могли добре нарадитися в справі як найскоршої консекрації електа на єпископа. Зібрані, в цілі усунення всяких сумнівів щодо легальности вибору Шумлянського, заявляють, що після обряду і законно вибрали, в мирі Івана, в монашестві Йосифа, Шумлянського кандидатом на це єпископство і згідно та одногласно потверджують свій вибір; хочуть тільки його, а не кого іншого, мати за свого єпископа і тому в цілі осягнення ним свячення після канонів св. Отців представляють його вони, духовна рада львівської капітули і всі інші приявні цьому актові; одногласно дозволяють Шумлянському старатися про владичий уряд, хочуть мати його своїм пастирем і бажають бачити його як найскорше висвяченого на тім уряді.¹

Рівночасно (20. VII) король Ян Казимир видає універсал „так лицарського стану, як і міського братства і іншого стану грецької релігії людям, урядові і зверхности львівського владичтва“, та „підлеглим земель львівської, галицької і камінець-подільської горожанам“, у котрім повідомляє, що він надав львівське єпископство Йосифові Шумлянському по смерті Атанасія Желіборського і видав також особливим привилеєм за згодою горожан грецької релігії тієї дієцезії його затвердження. Тому наминає, щоби „згаданому владичі з повинности і свого обов'язку почитивість і послух і належну пошану, як своєму начальникові в духовенстві грецької релігії, а не кому іншому віддавали і у всіх обов'язках, які львівським владикам приналежать“, його задовольали.² А Шумлянський, видячи

¹ АЮЗР. I, т. X 210-2. N. XCIV. Під протоколом є підписані: Іван Угерницький, чернігівський ловчий, Павло Семігановський, Прокіп Янчинський, Самійло Янчинський, Прокіп Буцен, Рафаїл Витвицький, Андрій Сваричівський, Степан Куцакевич, старший брат, ігумен усього братства (?), Павло Василевич, іменем св.-іванського братства, єромонах Йосиф, ігумен монастиря св. Івана Богослова, Герасим, пятницький священник, Григорій Мокрацький, св.-ніколаївський священник і жовтанецький та жовківський намістник, єромонах Софроній, рудницький ігумен, Іван Ясинський, богоявленський священник, Андрій Тернавський, свящ. Іван Воскресницький, Михайло, хрестовоздвиженський священник, Павло Павлович, іменем св.-ніколаївського братства, Федір Фірліївський, іменем благовіщенського братства, Федір Матишевич, старший брат, іменем церкви св. Теодора Тирона, Андрій Городецький і свящ. Василь Серницький.

² Ibidem 208-9. N. XCIII.

неприхильне становище до нього Винницького,¹ удався до луцького єпископа, Гедеона кн. Четвертинського, який його висвятив (4. XI.) на священника.² Після того починає Шумлянський розбиватися на всі сторони для осягнення єпископського свячення.

Тимчасом удається Винницькому збудити серед членів львівської Ставропігії сумніви щодо правдивості Шумлянського. До того часу Ставропігія, хоч може не сприяла зовсім Шумлянському, не займала супроти нього ворожого становища.³ Щойно лист Винницького до ставропігійського братства, в яким цей зазначав, що мусить перешкодити заходам Шумлянського, щоби не полишити шкідливих наслідків для Церкви на будучність,⁴ насунув деякі сумніви членам Ставропігії. Можна навіть прийняти, що Ставропігія брала участь у виборі Шумлянського, бо відповідаючи на згаданий висше лист Винницького, братство виправдувалося перед ним. Братчики писали, що вони „як члени, в одно злучені тіло, удавалися завчасу“, щоби запобігти лихові, до нього по раду і поміч, та бажали, „щоби ся дієцезія довго в сирітстві без пастиря не залишалася, а щоби могла тішитися з вибраного як найскорше кандидата“. І власне тому не хотіли „через пальці на се глядіти, що мало бути на пожиток і збудування через згоду і любов, яка є помноженням усього“. В тій справі братчики просили також короля, як і далі не занехують своїх благань, щоби такий їхній намір міг прийти до як найщасливішого висліду; навіть не припускали, щоби в наслідок того „через них що противне мало діятися“.⁵

Цей лист Ставропігії свідчить, що братство не бажало собі зовсім іти проти волі загалу громадянства та що підозріння Винницького щодо Шумлянського викликали серед членів тільки здивування. Ще перед висланнюм відповіді Винницькому зробили приявні в тім часі у Львові члени⁶ засідання в справі номіната,⁷ на яким мали дати якийсь звіт Андрій Альвізій, Петро Афендик і Іван Ляковський та мало перейти рішення, щоби в тій справі здержатися аж до декларації шляхти. Однак Афендик, що пізніше виступає як приклонник Шумлянського,⁸ відмовився здавати звіт, супроти чого й інші два, висше згадані, не відважилися виконати їхнього припоручення.⁹ Те все промовляє за тим, що до того часу Ставропігія не займала ворожого становища супроти Шумлянського. Її члени, подібно як усе громадянство львівської єпархії, були за як найскорішим вибором єпископа і бажали, щоби це „як до найщасливішого висліду прийти могло“. В тім своїм стремлінню не бачили жадної шкоди для Церкви, про яку

¹ Ibid., 251. N. Сп протест Шумлянського проти Винницького.

² Петрушевич, Сводная Гал.-русская Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 149.

³ Навіть і пізніше не всі члени Ставропігії є по стороні Винницького, бо в часі нападу Шумлянського на львівську катедру стрічаємо між його сторонниками братчиків-міщан Василя Корендовича і Петра Афендика (АЮЗР. I, т. X 227. N. ХСІХ протест Свистельницького).

⁴ АЮЗР. I, т. X 640. N. ССXL вже висше поданий лист Винницького до львівської Ставропігії, з Унева 5. IV. 1667.

⁵ Ibid., 641-2. N. ССXLI лист Ставропігії до Винницького, з 10. VIII. 1667.

⁶ Приявними на засіданню були: Степан Несторович, Василь Леонович, Іван Мазаракій, Степан Лавришевич, Андрій Альвізій, Петро Афендик, Семен Лавришевич, Іван Ляковський, Микола Мигалевич і Степан Лавришевич молодший.

⁷ Розуміється, що ходить тут про Шумлянського, бо Свистельницького вибрано щойно в січні 1668 р.

⁸ A. Castr. Leop., 420, с. 707; АЮЗР. I, т. X 227. N. ХСІХ.

⁹ АЮЗР. I, т. XI 249-250 протокол із засідання львівського ставроп. братства з дня 25. VII. 1667.

натякав їм Винницький, „бо — як писали йому — і на той час бажаємо з вільної елекції тієї дієцезії мати постановленого єпископа“. Не підозрівали одначе й жадної інтриги з боку Винницького і заявляли йому, що старалися все йти після його волі. З поручення Винницького члени Ставропігії порозумівалися з бувшим правобічним гетьманом, а в тім часі староостою брацлавським, Павлом Тетерою, „як знаменитим Церкви православному сином“. Коли ж Винницькому здається, що є щось „нарушене“, супроти цього братчики висловлюють бажання, щоби для запобігнення лихові Винницький не листовно, але устно з ними про се розмовився, тому що Ставропігія бажає „на майбутні часи цілість прав і звичаїв Церкви нашої заховати“.¹

Не занехував також Винницький агітації проти Шумлянського серед місцевої шляхти. Правдоподібно не без впливу його агітації протестує дня 13 травня 1667, іменем шляхти галицького повіту, в галицьким гродським уряді, Микола Билинський проти Шумлянського тому, що він, невибраний шляхтою, проти прав вільної владичої елекції, вистарався привилей на катедру.² Теж у львівським гродським уряді протестують дня 2 вересня Василь і Іван Загвойські, Григорій, Василь і Михайло Березовські, Павло Струтинський та Якинт Ольшевський іменем шляхти руського і подільського воевідства проти Шумлянського. Підносять вони, що Шумлянський, ще як світський, був „все Церкві православної грецькій противний“, тому що не зберігав церковних догм і святих канонів, змінюючи віроісповідання. Відтак в цілі підкопанні порядків, давних звичаїв, прав і привилей православної Церкви, коли по смерті Атанасія Желіборського король надав адміністрацію львівського єпископства київському архієпископові Антоніві Винницькому, цей Шумлянський, „без ради, без відомости і без універсалів його мил. о. київського митрополита, без позволення всіх горожан, духовенства і львівського братства, якусь собі сесію на незвичайнім місці в селі Гошеві“ влаштував і тамже різних горожан на скрипті попідписував, та удався як кандидат і елект, предкладаючи цей скрипт і сфальшовані підписи до королівського двора, щоб одержати привилей на катедру. Завдяки хибній інформації, уделений ним королівській канцелярії, одержав Шумлянський привилей, проти якого появився вже королівський рескрипт. Одначе Шумлянський, не зважаючи на це, удався до крехівського монастиря, де прийняв монаший стан, і там перебувши в супокою тільки два дні, не чекаючи дальшого степеня духовного стану ані свячення на владиче достоїнство, сейчас силою і насильством опановує львівську катедру. По її опануванню виправляє різні беззаконня: „духовних судить, будучи ляїком, позиває, видані декрети попередних їх милостей отців єпископів касує, духовну юрисдикцію неналежно розширює“. В цілі зеднання собі приклонників старається, щоби священники були матеріально задоволені, та позискує їх для себе будьто грішми, будь теж обіцянками майбутньої нагороди, „інших кормить, а деяким, для своєї горячковости і вродженої

¹ АЮЗР. I, т. X 641-2. N. CCXLI (висше цитований уже лист Ставропігії). Не слушно проте подає Лісевич (ор. с. 635), опираючись на витягах поданих у Шараневича (Patriarchat wschodni, 30-32, н. 1), що: „Przeciw niemu (себто Шумлянському) oświadczyła się przedewszystkiem Stawropigia“. Цю власне кореспонденцію (видану в АЮЗР. I, т. X) використано в нашій розвідці і вона до того часу не промовляє за ворожим становищем Ставропігії супроти Шумлянського.

² A. Castr. Hal., 162, с. 561-2, репротестація Самійла Журавського проти Билинського в львівським гродським уряді дня 24. V. A. Castr. Leop., 418, с. 911-2.

нерозваги, грозить“ майбутньою небезпекою. Крім того вимагає, щоби кожний підписався за його вибором, розсилає безправно універсали по львівсько-галицько-камінецькій дієцезії, відправляє сесії або радше сходини, чинить „противні“ наради, а все те тільки в тій цілі, щоби догодити своїм інтересам і завястости. В наслідок того нарушив права, надані польськими королями руському народові і вніс заколот до православної Церкви. Тому протестанти виступають проти його вибору як незаконного і заявляють, що його „жадним способом не тільки за керманича в православної Церкві, але і за простого, видячи його завжди нестаточним і відмінним у вірі не хочуть мати“. А щодо насильств, яких мав допуститися Шумлянський, протестуючі заявляють, що розправляться з ним у суді.¹

Крім того зайшла у Львові подія, що також, наскільки не була впливом агітації Винницького, причинилася до побільшення числа прихильників останнього. Перед владичий суд Шумлянського запізвав львівський міщанин і купець Валтасар Грабовський, латинник, Анастасію, дочку Василя Григоровича та Юрія і Киріяка Папарів тому, що Анастасія не додержала даного йому слова і виходила заміж за Киріяка, рідного брата Юрія Папари. Тому що Юрій був по стрийній сестрі швагром Анастасії, намістник о. Йосиф Комарянський в імені еп. Шумлянського заборонив їм увійти в супружу звязь. Тоді однак Папари і деякі члени Ставропігії, що розуміється були в приятні з Папарами, зневажили Комарянського² та слугу Шумлянського, Івана Суходольського,³ а позбавлений Шумлянським з якогось причин священничого достоїнства Олександр Тустановський, благовіщенський парох, у приватнім домі дав шлюб Анастасії і Киріякові. Супроти того Шумлянський тричі взивав їх обох та Юрія Папару, як до радника, перед свій суд, але безуспішно; в наслідок того владика кинув вкінці на всіх трьох клятву.⁴ Це непорозуміння між Шумлянським і Папарами заважило без сумніву на його відношенню до Ставропігії, серед членів якої Папари мали значний вплив. Крім того Папари, що мали свояка молдавським єпископом,⁵ перешкодили пізніше Шумлянському в досягненню владичого свячення в Яссах.

Щоб одержати свячення Шумлянський вистарався у короля поручаючи листи до митр. Винницького, єпископа луцького Четвертинського та митр. Йосифа Тукальського, уважаного королем тільки за могилівського

¹ A. Castr. Leop., 419, с. 1895-8.

² Ibid., с. 2314-2315. Протестація Комарянського і Сильвестра Гуловаского проти Папарів; с. 2311-13, протестація Грабовського проти львівського братства.

³ Ibid., с. 2312-2314. Протестація Суходольського проти Папарів

⁴ Лозінський (Lwów starożytny II 189-191) подає ту клятву, виняту з актів consul. з 1666 р. (с. 217-226), що походить в 14. X. 1668. Однак ця справа велася ще в 1667 р., як про се свідчать протестації Грабовського з 14. XI. 1667: 1) проти Анастасії Василевичівної і Папарів (A. Castr. Leop., 419, с. 2307-10) і 2) проти львівського братства (ibid., с. 2311-2313). До кинення тієї клятви зневолив Шумлянського не так „сам факт, про який ходило в процесі, як легковаження устав і єпископської влади і отвертий бунт проти її поваги, піднесений при тій власне нагоді не тільки світськими, але і духовними особами, вмішаними в цю справу“ (Łoziński, l. с. 189).

⁵ Сучавський митр. Доситей пише 29. VIII. 1683 до московського патріарха Йоакима: „Знаніе сотворяем святяни твоей, яко отцу моему премилостивому, о сем нашем среднику, именем Кирияк Папара, иже пребывает во градъ Ливовъ. Прилучися ему упасти у великом оскуденіи чрез стяжане уніяетства: будучи он парафіянин у той св. православной церкви у Ливовъ градъ. не стерпѣвъ молчати, егда поставляешся на тую св. епископію Ливовскую сей Шумлянскій епископ, того ради наведѣ на него многое убожество дѣянїи своими озлобытельными (АЮЗР. I, т. V 210, N. LIII).

єпископа; Винницький відмовився його святити.¹ Не міг також його висвятити Тукальський, що в тім часі перебував уже при боці правобічного гетьмана Дорошенка, а сам єпископ луцький, Четвертинський, не мав до того права.² Супроти цього становище Шумлянського було досить непевне і він міг кождої хвили бути позбавлений катедри. Тому старався досягнути як найкорше владиче свячення за яку там не булоб ціну.³

Одинокий для нього вихід з цього положення був — шукати свячення за границею. Очі його звернулися на Молдавію, де він сподівався одержати свячення. В тій цілі з кінцем 1667 р. вирушив він із численною дружиною своїх приклонників до Ясс;⁴ одначе і там йому не повелось. А перешкодив йому Винницький за посередництвом трьох своїх приклонників, львівських греків, Юрія Папари, Івана Мазаракія і Олександра Балабана. Їх зразив собі ще до того Шумлянський, вмішавшись у родинні справи Папарів. І ця власне неприхильність львівських греків до Шумлянського перешкодила останньому при досягненню владичого свячення законною дорогою. В Молдавії, як взагалі на Сході, вище духовенство складалося виключно з греків, в наслідок чого ці львівські греки мали там дуже впливових приятелів, навіть на дворі самого господаря. А це вже вповні їм вистарчало, щоби знищити всякі надії Шумлянського на єпископське свячення.⁵ В тій цілі Винницький, в порозумінню з львівськими греками, Папарою, Мазаракієм і Балабаном, вислав до Ясс свого архиєпископа, черця Гедеона Струся і цей уже заки ще Шумлянський прибув до Ясс, підготовив ґрунт на його прийяття. Представив Шумлянського як ренегата, який бажаючи оженитися в заможнішим шляхоцькім домі. прийняв римсько-католицьку релігію, одначе, коли завівся в своїх надіях, повернув до православія, щоби зістати єпископом.⁶ Супроти того не помогли Шумлянському нічого листи короля і польських вельмож, які його поручали господареві, бо більший там вплив мали листи Папари, Мазаракія і Балабана. Вони і Винницький, представляючи його ренегатом і проступником супроти церковних законів, просили господаря, щоби Шумлянського як бранця відіслав до константинопольського патріярха і отоманської Порти, де покаралиб його за його вчинки смертю.⁷ Тільки господар, з огляду на поручення польського короля, по вислуханню Шумлянського, дав йому коня і радив, щоби забирався з Молдавії. Не хотів також нічого чути про свячення Шумлянського і молдавський митрополит. Шумлянському не оставалося більше нічого, як чим скорше звідси забиратися. Щоб одначе не повертати домів з нічим, вишукав там якихось грецьких черців, виклятих царгородським патріярхом, які представляючи себе за митрополитів обіцяли за нагородою його висвятити.⁸

¹ Петрушевич, Сводная Гал.-р. лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 150; Ркп. Оссол., 2110 л. 75.

² АЮЗР. I, т. X 767. N. CCLXXVII, лист Четвертинського до моск. патріярха Йоакима з 7. II. 1690.

³ Lisiewicz, op. c. 639.

⁴ Ibid., 640; Łoziński, Prawem i lewem I 379.

⁵ Lisiewicz, op. c. 640; Łoziński, op. c. 379.

⁶ АЮЗР. I, т. X 653, N. CCXLIV, протестація Струся з 12. IV. 1668; Łoziński, op. c. 379.

⁷ АЮЗР. I, т. X 217. N. XCVI, протестація Шумлянського проти Івана Мазаракія, Юрія Папари і Максиміліяна Балабана в львівськім гроді 15. III. 1668 і с: 252, N. CII, йогож протестація тамже дая 16. V. проти Винницького. Пор. Lisiewicz, op. c. 640; Łoziński, op. c. 380.

⁸ АЮЗР. I, т. X 652. N. CCXLIV протестація Струся; Łoziński, op. c. 380.

Покинувши Ясси і Молдавію, Шумлянський удався до Жванця і там через два тижні вицікував замовлених ним грецьких монахів. Звідси розсилав свої універсали по всій дієцезії, вимагаючи від дієцезіян послуху і матеріальної піддержки, та заміряв по прибуттю черців відбути акт свого свячення в камінецькій катедрі. Занехав одначе того, коли черці прибули, і бере свячення „проти канонічних прав без архієпископів, єпископів, архимандритів, ігуменів і провінціялів“ у селі Височці, нинішнього борщівського повіту,¹ дня 10. (1 ст. ст.) лютого 1668 р. Висвятили його Софроній, який подавав себе за филипопольського і драмського митрополита та за македонського ексарха, Теофан, що називав себе хіоським митрополитом і ексархом усіх кикладських островів, та Данило, що звався архимандритом константинопольського трону. Вони видали Шумлянському посвідку свячення, в якій заявляють, що задля опорожнення катедри київської митрополії, за дозволенням короля Яна Казимира і за благословенням свого православного пастиря, який його висвятив на священника, Шумлянський прийшов до них, що в тому часі перебували в молдавській землі, в місті Яссах, та віддав їм правдиві листи від короля, сенаторів, православної шляхти, капітулярних отців та різних братств і показав їм інші свої права, як елекцію, привилей і конфірмацію, просячи єпископського свячення. В тій цілі запросив їх до своєї дієцезії, до Височки, в дідичних добрах панства Васильківських, де в церкві св. Николая, в приявности православних горожан Лувового та світського стану, висвятили його на достоїнство владики Духовна, Галича і Камінця Подільського.²

Шумлянський задоволься таким свяченням, яке його сторонники признали за правдиве. Що більше, за таке признав пізніше київський митрополит, Йосиф Нелюбович-Тукальський,³ що руководився в тій справі без сумніву своєю ненавистю до Винницького, опісля олександрійський патріарх Паїсій,⁴ а вкінці навіть сам царгородський патріарх Методій,⁵ що сам передтим викляв і тих фальшивих митрополитів і Шумлянського;⁶ одначе завдяки старанням Тукальського опісля відкликан своєю клятву.⁷ Супроти того з певністю прийшлосяб прийняти, що Шумлянського висвятили правдиві митрополити, коли їх признала за таких висша влада усієї православної, а зокрема української Церкви. Одначе проти правдивости тих грецьких митрополитів (якщо ми навіть виключилиб попередню клятву, кинену на них царгородським патріархом, бо така могла бути кинена на жадання турецького султана), є свідомство одного сучасника, що в тій справі був зовсім незаінтересований. Є ним хорватський католицький священник, Юрій Крижанич, що в ті часи через довший час перебував у Східній Словянщині.⁸ Він подає приміри на те, що грець-

¹ АЮЗР. I, т. X 652-4. N. CCXLIV; Łoziński 380.

² Акты Зап. Рос., V 113-4. N. 70; Петрушевич, Сводная Гал.-р. летопись съ 1600 по 1700 г., 328-330. В обох виданнях є поданий текст на основі оригіналу в архіві львів. гр.-кат. капітули, одначе текст у Петрушевича є повніший ніж в „Актах“, де його подав Зубрицький з похибками і опустив більшу його часть, не зазначаючи того.

³ Акты Зап. Рос., V 116. N. 72 грамота з 18 (8 ст. ст.) V. 1668.

⁴ Акты ЗР., V 121-2. N. 76 грамота з 18 (8 ст. ст.) X. 1669.

⁵ В червні 1670. Szaraniewicz 37.

⁶ Петрушевич, I. Шумлянський, первый львовскій уніятскій єпископъ. „Галичанинъ“. Львів 1862, с. 120: грамота зрусалимського патр. Доситея.

⁷ С. Соловйов, Исторія Россіи, кн. III, т. XII 414.

⁸ Перший павславіст і пропагатор католицизму в Московщині, пробував у Польщі, Україні, Білорусі і Московщині в рр. 1646-1648 і 1659-1683; від 1661 до 1676 був

кі духовні, приходячи на Русь за милостинею, не перебирали в засобах щоб її одержати; оповідає, як якийсь Софроній, що називає себе митрополитом Филипопола і Драми, а серед народу відомий під прізвисьмом Македонського, змушував його написати для нього фальшиві листи іменем патріарха Йоанікія, неначеб то цей вислав Софронія в церковних справах. Колиж Крижанич не згоджувався на те, Софроній, разом з якимсь іншим митрополитом, хотів його висікти; Крижанич утік від них і схоронився у городського писаря, одначе пізніше, побоюючись за своє життя, таки сфальшував їм листи.¹ Це зовсім випадкове свідоцтво Крижанича стверджує, що ті грецькі митрополити були ложні, а таких тоді волочилося по Україні, Білоруси і Московщині з певністю більше, а заразом є доказом безладдя у східній Церкві, якої влада не визнавалася як слід, хто є правдивим, а хто ложним архієреєм.

На Україні також трудно було розпізнатися на грецьких духовних, що всі без виїмку за гроші виконували все. Тому не дивно, що Шумлянський задоволься таким свяченням і старався свої турботи сумління заспокоїти тим, що виведнав для себе признання у висшій церковній влади. Супроти того безладдя і деморалізації у східній Церкві зовсім зрозумілою стає для нас і ця боротьба, яку провадили між собою українські православні архієреї за єпископську катедру.

II

Не багато помогло Шумлянському в його боротьбі з Винницьким єпископське свячення. Противно, можна прийняти, що ще більше зашкодило; бо поминувши те, що з того часу Винницький міг зовсім сміло називати Шумлянського неправним єпископом, він іще старався відірвати від Шумлянського прихильну йому місцеву шляхту, при помочи вибору зпосеред неї іншого єпископа. Цей вибір Винницький змагався перепровадити сейчас по виїзді Шумлянського до Молдавії, тим більше, що мабуть не міг предвидіти, чи старання Шумлянського про свячення в Ясса скінчаться напевно невдачею. Тому як лише львівські греки донесли Винницькому про відїзд Шумлянського,² цей не занедбав силою опанувати катедри. Те сталося 31 грудня 1667 р.³ По опануванні катедри він почав мститися на приклонниках Шумлянського: одним грозив, других бив різками, інших карав вязницею, а деяких обітницями позискував для себе. Притім зрабував усе, що полишив Шумлянський, а катедрального вікарія

засланий до Тобольська за пропаганду унії в Москві; помер під Віднем 1683 р. Про його побут у Північній Словянщині див. В. Ягіч, *Život i rad Jurja Krizanića*. Загреб 1917, 48-76, 104-201.

¹ Соловйов, *op. c. kn. III, t. XIII 785.*

² АЮЗР. I, т. X 218. N. XCVI.

³ *Ibid.* Правдоподібно з боку сторонників Шумлянського була оборона; промовлялаби за тим протестація Івана Мазаракія проти Олександра Шумлянського, подільського чашника, з 2. I. 1668, який власне в тім дні (31. XII.) „sabbatho proxime praeterito, hic Leopoli, in loco publico in frequentia multorum hominum fide dignorum dishonorationis verbis inhonestis, affectionis, et armorum contra se protestantem ante lapideam sui protestantis, intra moenia sitam, stantem proreptionis, in vitam sui machinationis, aliarumque praetensionum facta...“ (A. Castr. Leop., 420, 2) і далі: „hic Leopoli loco publico ex opposito ecclesiae metropolitanae ritusque graeci stantem in frequentia plurimorum hominum dignorum delatorem verbis ignominiosis affecisti, dishonorasti, armam inermem confudisti iectaeque vitae discrimina proposuisti“ (*Ibid.*, c. 158-159).

голодом морив у в'язниці.¹ Рівночасно Винницький старається чим скорше перепровадити вибір такого єпископа, котрий улягавби йому у всім.

В справі вибору владики звернувся він листом (6. І. 1668, 27. XII. 1667 ст. ст.) до львівської Ставропигії, в котрім подає, що при адмініструванні єпископства, наданого йому королем, хоче перевести вибір єпископа; тому видав уже універсали, якими заохочував шляхту до участі в тім акті, а тепер звертається до братчиків, як сторожів прав і вільностей Церкви, що завжди нужно обстають при загальнім добрі Церкви Божої, щоби помогли йому зберегти ту осиротілу єпископію, якщо в часі того вибору малоб що статися на шкоду православію.² Вибір єпископа відбувся дня 21 січня 1668, в святоюрській катедрі, на яким вибрано для форми чотирьох кандидатів, що їх предложено для номінації королеві. Серед тих кандидатів спеціально поручено Евстахія Свистельницького,³ його родову давність, побожність, образування і здібність до владичого достоїнства.⁴ Свистельницький не мав за собою військової минувшини, як Винницький⁵ і Шумлянський, одначе походив з родини, що була, як і Шумлянські, теж впливовою і популярною на Червоній Русі, хоч не так заможною,⁶ і тому опісля неприятелі брали під сумнів шляхецтво Свистельницького.⁷ Як Шумлянські, так і Свистельницькі щедро обсипували церкви і духовенство,⁸ за про що Свистельницький міг числити на попертя з боку духовенства; крім того міг числити на біднішу шляхту, з якою радо входили в супружї звязки.⁹ Подібно як новий перемиський єпископ, Юрій Гошовський, заплатив Винницькому за уступлення йому владичтва,¹⁰ так і Свистельницький зобов'язався дещо заплатити Винницькому;¹¹ опісля закидали йому, що симонією, завдяки Винницькому, одержав номінацію.¹² Сам вибір, як поінформовано короля, відбувся при участі духовенства, капітули,

¹ АЮЗР. I, т. X 218. N. XCVII протестація Шумлянського проти Мазаракія, Папари і Балабана з 15. III; A. Castr. Leop., 420, с. 69 протестація Павла Павловича і Федора Матишевича проти Мазаракія і Папари.

² Зубрицький, Летопись Львов. Ставроп. братства (Временник Ставроп. Института на г. 1926, с. 178); Крыловський, Львовское Ставроп. братство. Приложения, с. 166. N. LXXV.

³ Дотеперішня література (Зубрицький, оп. с. 174, 177; Гарасевич, Annales Ecclesiae Ruthenae 462; Петрушевич, Іосифъ Шумлянскій, первый львовскій уніятскій єпископъ („Галичанинъ“ кн. I, вип. I. Львів 1862, с. 118), Сводная Гал.-р. летопись съ 1600 по 1700 г. 583 і Дополненія ко Сводной Гал.-р. лѣт. съ 1600 по 1700 г., 438; Шараневич, Patryjarchat wschodni 32; Пелеш, оп. с. II 283; Lisiewicz, оп. с. 635, 637-640, 642; I. Франко, Іосифъ Шумлянскій, послѣдній православный єпископъ львовскій и его „Метрика“ („Кіев. Старина“ XXXIII 340) хибно приняла, що кандидатура Свистельницького на львівське єпископство появилася разом із кандидатурою Шумлянського. Тимчасом протягом 1667 р. боротьба за львівську катедру йде між Винницьким і Шумлянським, а про участь Свистельницького в боротьбі перед його вибором дня 21 січня 1668 нема жадної чутки.

⁴ АЮЗР. I, т. X 214. N. XCV (A. Castr. Hal., 164, с. 460-464). Лісевич (оп. с. 638), опираючись на тім самим джерелі, хибно відносить час вибору Свистельницького на липень 1667.

⁵ Łoziński, Prawem i lewem I 372.

⁶ Lisiewicz, оп. с. 635.

⁷ Łoziński, оп. с. 373.

⁸ Lisiewicz, оп. с. 635.

⁹ Ibid.

¹⁰ АЮЗР. I, т. X 251. N. CIII.

¹¹ Induct. Relat. Castr. Praem., т. 463, с. 2695; A. Castr. Żydacz., т. 8, с. 291; поп. Prochaska у „Przegląd'i Powszech.“, L. с. 164.

¹² Łoziński, оп. с. 378; АЮЗР. I, т. X 257. N. CIII; A. Castr. Leop., 422, с. 1043. Однак подібні закиди сторонники Винницького робили й Шумлянському.

шляхти руського і подільського воевідств, міського львівського братства та інших братств львівської дієцезії.¹ Однак два дні по виборі Свистельницького (23. І.), сторонники Шумлянського протестують і заявляють, що вже передтим вибрали єпископа згідно всі горожани руського та подільського воевідств, які також минулого року цей вибір ствердили. Але Винницький під покришкою адміністрації обсадив єпископську катедру Йосифа Шумлянського при церкві св. Юрія і скликав своїми листами, неначе універсалами, до катедри теперішнього греко-руського львівського владики, в тім часі задля виконання повинностей свого єпископського уряду не-присутного, мешканців зовсім іншого повіту, а саме перемиського. Вони прибули до катедри в дуже малім числі і разом з деякими членами братства, іменем не-присутної в тім часі шляхти обох воевідств та повітів, вибрали кандидата на катедру. А скликав їх Винницький на те, щоби найменше поправити свою захитану долю. Супроти того протестуючі, як мешканці властивого повіту, а не перемиського, обстоюють ненарушимість прав львівського владики Шумлянського.² В імені ж львівських братств, на Галицькім та Краківськім передмістях, протестували Микола Лучкевич, Павло Павлович і Федір Матишевич проти Івана Мазаракія і Юрія Папари тому, що вони разом із шляхтою чужого перемиського повіту, яка не зважаючи на публичний закон вмішується до справ не своєї дієцезії, вибрали кандидатів навіть іменем не-присутних на тій елекції.³ Ці заяви шляхти і львівських церковних братств аж надто висвітлюють становище мешканців львівської дієцезії до Винницького.

Тимчасом Шумлянський, забавившись короткий час у Височці, де слідуєчого дня по своїм свяченні рукоположив зголошених на священників, вирушив опісля через Коломию, Тисьменицю, Кринос, Бурштин і Городиславичі з поворотом до Львова. Підчас подорожі висвячував священників⁴ та строго мстився на приклонниках Винницького, неначе відплачуючись за те, що митрополит Винницький, користаючи з його не-присутности, заняв катедру св. Юрія і гнобив його прихильників. Цей поворот, пише Лісевич,⁵ був „радзе воєнним походом, аніж подорожю духовної особи. Бо Шумлянський провадив з собою цілі відділи озброєних, які мали допомогти йому в опануванні дієцезії. По дорозі не хибувало і рабунків“. В Коршові коло Коломиї напали і обрабували Юрія Терлецького і Петра Копистенського, родом з перемиської землі, слуг Винницького, які подавали, що їдуть до Снятина на ярмарок; запроваджено їх опісля до Коломиї і там у вязниці морено голодом протягом трьох днів.⁶ Прибувши до Коломиї Шумлянський довідався, що там перебуває чернець Гедеон Струсь, що власне повертав із Молдавії.⁷ Шумлянський вислав сейчас до

¹ АЮЗР. I, т. X 214. N. ХCV.

² A. Castr. Leop., 420, с. 66-68, протестація Степана Охримівського, Степана Васильківського, Івана Садовського, Юрія Попеля і Івана Липинського з 23. І. 1668.

³ Ibid., с. 68-71, протестація з 23. І. 1668.

⁴ Петрушевич, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 153 (Метрика рукоположених).

⁵ Op. с. 641.

⁶ A. Castr. Hal., 164, с. 205-206, протестація Копистенського з 3. III. 1668 проти Шумлянського і його помічників; A. C. Leop., 420, с. 517-520, протестація Терлецького, Копистенського, Дубравського, Волошиновського і Радилівського з 4. IV. проти сторонників Шумлянського. Пор. A. C. Leop., 420, с. 358.

⁷ Łoziński, Prawem i lewem I 381; за тим промовляв докладне оповідання Струся про прийяття Шумлянського в Яссах. Лісевич (op. с. 642) на основі протестації Березов-

господи, в якій перебував Струсь, кільканацять осіб, щоб його до нього припровадили. Ці, виконуючи волю єпископа, не шануючи зовсім черця, „публічно як злочинця якого через ринок без шапки за волосся сіпаючи“, били п'ястуками, насмівалися і зневажали, чому з великим подивом приглядалися зібрані з усіх усюдів люди. Припроважений перед Шумлянського Струсь, свobodно доказував свою невинність; однак це йому нічого не допомогло, бо Шумлянський велів його залізним ланцюгом приковати до стола в господі, де сам перебував, а річи Струся велів роздати різним людям. Там пробув Струсь через три дні; опісля, коли Шумлянський пустився їхати до Львова, в часі своєї подорожі держав Струся в день на возі високо ланцюгом прикованого і тримаючого в руках образ Богородиці. Так ідучи Струсь біля Крилоса впав з воза до ріки Бистриці і завішеного за ногу віз перетягнув його через ріку, в наслідок чого напів мертвого ледви відтрясли. Вночі ж ночував або під возом або в хлівах, як це було в Городиславичах, нинішнього бобрецького повіту, де Струсь в хліві, між собаками, пробув п'ять днів. Така була його подорож у голоді і холоді аж до самого Львова.¹

З Коломиї приїхав Шумлянський до Крилоса, владичої резиденції, де недавно перед його приїздом (13. II. 1668) сторонники Винницького, на чолі з Федором Березовським, якого Винницький, як адміністратор єпископства, назначив адміністратором єпископських дїбр у Крилосі,² напали на ті добра і зрабували дуже много річей Шумлянського і його підданих.³ Відплачуючись за те, Шумлянський по приїзді до Крилоса (24. II) велів слугам висічи різками жінку Березовського, Катерину, в присутності мужа, як також його сестрінницю, Катерину Кропивницьку. Не зважали зовсім на те, що їхнього поступку злякалась дволітня дочка Березовського так, аж занедужала. Збиту немилосерно Березовську передержувано через три дні в голоді у в'язниці; розуміється, притім не занедбали зрабувати у Березовських гроші та річи.⁴

Дня 10 березня Шумлянський прибув до Львова і удався в товаристві львівського духовенства та мешканців, як також шляхти і служби, що була з ним в часі подорожі, до святоюрської катедри. Але Винницький його не впустив. Скінчилося на тригодинній облозі катедри і малих перепалках між слугами Шумлянського і Винницького.⁵ Не діставши в свої руки катедри, Шумлянський мусів задоволитися тимчасово рядом протестів та судових позовів проти Івана Мазаракія, Юрія Папари та Максиміліяна Балабана. З приводу їх співділення з Винницьким жаліється на них Шумлянський, що вони стараються позбавити його єпископства, на котре його вибрала місцева шляхта і затвердив король. Скаржився, що разом із Винницьким представили його перед молдавським господарем у такім світлі, що не тільки не одержав в Яссах свячення, але мало що не відіслано його

ських (АЮЗР. I, т. X 223. N. XCVII) приймає, що Винницький вислав Струся до Коломиї, щоб зібрав данину, по яку митрополит, як адміністратор дієцезії, простягав свої руки.

¹ АЮЗР. I, т. X 654-656. N. CCXLIV протестація Струся дня 12. IV. у львівським городським уряді.

² АЮЗР. I, т. X 219-220. N. XCVII протест Березовських з 27. II. 1668.

³ A. Castr. Hal., 164, с. 165, протест Федора Жураківського в імені Шумлянського з 20. II. 1668.

⁴ АЮЗР. I, т. X 219-225. N. XCVII; Lisiewicz, op. с. 642.

⁵ A. Castr. Leop., 420, с. 335 протестація Вас. Голинського і Вас. Семигиновського проти Винницького; с. 356 манифестація львівського духовенства проти Винницького; ст. 358 протестація слуг Винницького; с. 359 протестація Винницького.

разом з товаришами подорожі до Отоманської Порти. Однак не задоволилися тим Мазаракій, Папара і Балабан і донесли про його відїзд зі Львова Винницькому, який сейчас, маючи нагоду, заволодів львівською катедрою. Цей і до того часу там перебуває і виконує неналежну йому юрисдикцію. Супроти тієї зневаги, що нарушувала його добру славу, та з огляду на їх поступки проти посполитого закону і публичної безпеки, Шумлянський заявив, що помститься над ними правно на кождім місці.¹ В наслідок того всіх трьох завізвано перед люблинський трибунальський суд.² Дізнавшись про це, вони в своїй репротестації випиралися всіх закидів, піднесених проти них у „неслушній і дивній, а майже не тільки їхнім маєткам, але також шкідливій для чести“ протестації Шумлянського. Вони не переступили меж своїх обов'язків і робили все, щоби перестерегти і завізвати до спільної оборони перед нарушителями права і свободи віри весь православний народ. Притім ніде не удавалися за помічю, тільки робили все спільно з своїм найвищим пастирем Винницьким, київським митрополитом й іншими достойниками та шляхтою, не вдаючись до справ, що до них не належать. Протестували притім проти поступовання Шумлянського, що в своїх поступках забуває на свій духовний стан та на коронні і духовні закони. Вони натомість ніколи не висилали листів до заграничних панів.³

Попри протести проти львівських греків Шумлянський не покидає думки про вигнання Винницького силою з катедри. В тиждень по першій невдатній пробі (17 III) його брати Олександр, Константин і Самійло, з великою товпою своїх сторонників, слуг та львівських передміщан, намагалися воєнним способом, зі зброєю в руках, взяти катедру. Однак те їм не вдалося; прийшло тільки до малих перепалок зі слугами Винницького.⁴ Крім того й сторонники Шумлянського не заперестали зачіпати приклонників Винницького.⁵ Хоч уже два рази не вдалося Шумлянському заволодіти катедрою, всетаки сподівався її скоро дістати, маючи за собою львівське духовенство і міщанство.

Тимчасом король на прохання Винницького видав дня 5 березня привилей на львівську катедру Свистельницькому. Король подавав, що донесли йому деякі сенатори, духовенство і шляхта руського та подільського воевідства, що вибір Шумлянського, якому він у попереднім році видав привилей на єпископство, відбувся без відома старших на незвичайнім місці проти прав, привилей, конституцій і дипломів, і з того приводу зайшли маніфестації і декларації громадян львівських, подільських, галицьких, теробовельських, жидачівських і деяких духовних осіб. Супроти того король задержав виконання дальшої коляції того єпископства і на прохання земських послів руського воевідства касував привилей даний Шумлянському. А склонюючись у всім як до давних привилей, наданих за Витовда, Казимира, Олександра, Жигмонта й інших, так і до свіжих прав і конституцій для руського народу, тому що за зложенням о. Анто-

¹ АЮЗР. I, т. X 216. N. XCVI (A. Castr. Leop., 420, с. 370) протестація з дня 15. III. 1668.

² A. Castr. Leop., 420, с. 575 візвання з дня 6. IV. 1668.

³ A. Castr. Leop., 420, с. 578 репротестація з 14. IV. 1668.

⁴ Ibid., с. 519 протестація Юрія Терлецького, Петра Копистенського, Івана Дубравського, Луки Волошиновського і Дмитра Радилівського з 5. IV. 1668.

⁵ Ibid., с. 579 протестація Олександра Балабана проти Олександра Шумлянського з 14. IV. 1668.

нієм Винницьким і усією Руссю по давнім звичаям елекції на місці при львівській катедрі св. Юрія, духовенство, капітула, шляхта руського та подільського воевідства, львівське міське й інші братства львівської дієцезії вибрали згідно чотирьох кандидатів, серед яких піднесено прикмети Свистельницького, король надає останньому львівсько-галицько-камінецьке єпископство. На основі сього привилею Свистельницький мав право, по одержанню свячення, користати з владичих дібр та виконувати владичу юрисдикцію без жадної перешкоди з боку якихнебудь осіб аж до кінця свого життя або доступлення висшого духовного достоїнства. Король обіцявав у своїм і своїх наслідників імені зберегти Свистельницького при посіданню владичої катедри, якої нікому іншому не надаватиме, та жадав від духовенства і шляхти, щоби по осягненню Свистельницьким духовного стану і владичого достоїнства узнавали тільки його, а не кого іншого за львівського, галицького і камінець-подільського владичу.¹

Але цей привилей, заоблятований Прокопом Кропивницьким у другій половині квітня в галицьких гродських актах, не закінчив спору за львівське єпископство; противно, він причинився до його ще більшого загострення і з того часу триває з малими перервами через 8 років завзята боротьба між Шумлянським і Свистельницьким. „Шумлянського не могло, пише Лісевич,² стрінати щось більше неприємне, як осягнення привилею Свистельницьким. Він уважався вже правдивим єпископом, легковажив погрози і хвалби противників як солом'яний огонь, коли нараз довідався, що ціла справа не представляється для нього найлучше. Як довго Свистельницький не мав у руках привилею, можна було його публично ігнорувати, а тайно гнобити і докучати його сторонникам; така дорога тепер не була добра“. Тому він відбув зі своїми сторонниками наради, на яких рішено, що треба не допустити Свистельницького до львівської катедри, Винницького ж, який мігби йому в тім допомгти, силою вигнати з св. Юра, Свистельницького запізвати по причині незаконного присвоєння собі владичого титулу, а вкінці старатися у короля про реституцію привилею, даного Шумлянському. Ту програму Шумлянський виповнив сумлінно.³

До нападу на святоюрську катедру, Шумлянський приготовлювався тайно, щоби напасти на Винницького несподівано, бо інакше він, сам колишній вояк, перестережений, мігби оборонитися.⁴ Хоч заходи Олександра Шумлянського, подільського чашника, біля позискання для братової справи львівських дрібних міщан та ремісників, хоч майже щоденні перепалки між одним і другим сторонництвом та безнастанні наради Шумлянського зі своїми приклонниками непокоїли Винницького, то всетаки не будили в нім жадних більших побоювань. Уважав те все за звичайний у таких випадках прояв незадоволення сторонництва, яке чує, що вже потерпіло невдачу і бажає ще тільки з честю вийти, не заряджував також жадних важніших способів забезпечення. Коло половини квітня почала зїжджатися в гостину до о. митрополита шляхта, повертаючи з вишенського соймаку, щоденно по кілька, а навіть кільканацять душ. Це вже звернуло увагу Шумлянського. Крім сього по місті розійшлася поголоска, що до катедри прибув Свистельницький і заміряє прийняти з рук митрополита свячення. За до-

¹ АЮЗР. I, т. X 212. N. XCV (A. Castr. Hal. 164, с. 460).

² Lisiewicz, op. с. 644.

³ Ibid.

⁴ Łoziński, Prawem i lewem I 382.

стовірністю тої поголоски промовляло те, що через місто переїжджало багато підвод підданих Свистельницького, наладованих харчами, що заїжджали до святоюрської резиденції як до свого дому. Міг отже Шумлянський без сумніву сподіватися, що шляхта зїжджається на консекрацію його суперника, який, мовляв, звозив харчі, щоби гідно її прийняти. Тому рішено не зволікати з прогнанням Винницького з катедри, тим більше, що Шумлянський несподівано приєднав для своєї акції ще одного досить могутчого помічника. Був ним командант львівського Високого Замку, Казимир Замоїський, давний і добрий знайомий Шумлянського. Коли Шумлянські звернулися до Замоїського з проханням, щоби не робив їм жадних перепон при опанованню катедри, цей не тільки поставився прихильно до сього прохання, але також жертвував їм свої і своїх людей, числом до 600, услуги. В сей спосіб той, що був призначений для охорони громадян, а саме, щоб їх не гнобили, став захистом насильників.¹ Також і львівське міщанство жертвувало Шумлянському своєю поміч. Проте уложено плян нападу.² Відділ жовнірів Замоїського, під проводом поручника Бутлера, мав бути залізною кадрою і чолом цілої виправи; Шумлянський зібрав усіх прихильних собі священників і черців із передмістя і краю, а ті обняли провід над звербованими з доколичних сіл селянами; брати Шумлянського зібрали теж досить численний відділ шляхти.³ Скільки людей виносила 700 осіб,⁴ „над якими начальний провід обняв сам войовничий владика“.⁵

Ті приготовлення до нападу сторонники Шумлянського зуміли задержати в такій тайні, що Винницький не передбачуючи нічого лихого, дня 17 квітня⁶ по вечері попрощав своїх гостей і, як звичайно, положився до ліжка, не заряджуючи жадного поготівля. Спокійно спали теж мешканці св. Юра, коли нараз, коло першої години в ночі, збудив їх сильний гук стрілів сторонників Шумлянського, що вдиралися до катедри, бо ніхто, не сподіваючись нападу, не ставив їм опору.⁷ Заки пробуджена залога змогла кинути до оборони, люди Шумлянського по розбиттю брами і вилонанню частоколів вдерлися на цвинтар, окружили зі всіх боків мешкання митрополита і церкву, почали ломати та вибивати до них двері та вікна і вдиратися до священничих келій і покоїв митрополита, де сподівалися найти його і Свистельницького.⁸ Але дуже вони здивувалися, коли в покоях зустріли жінки, а саме тітки Винницького, Олександру з Ляхова Клещовську⁹ і Атанасію з Ляхова Дзюшанку та Анатолію Гординську, з них дві останні Василіянки смольницького монастиря, що власне попереднього дня, їдучи до люблинського трибуналу, заїхали до Винницького в гості.¹⁰ Фатально вони вийшли на тій гостині, бо наїзники, забравши їм всі річі і гроші, ще й прозивали їх поганими словами та задержали їх у вязниці.¹¹

¹ Lisiewicz 644; поп. Supplementum ad Historica Russiae Monumenta 490, N. CCIII.

² Lisiewicz 645.

³ Łoziński I 382.

⁴ Lisiewicz 646.

⁵ Łoziński 382.

⁶ АЮЗР. I, т. X 233. N. С протестація Винницького.

⁷ Lisiewicz 645; Łoziński 382.

⁸ Lisiewicz 646; Łoziński 383.

⁹ A. Castr. Leop., 420, с. 709.

¹⁰ АЮЗР. I, т. X 234. N. С; Lisiewicz 646.

¹¹ АЮЗР. I, т. X 234. N. С; Suppl. ad Hist. Russ. Mon., 491. N. CIII; A. Castr. Leop., 420, с. 706 (протестація Олександри Клещовської, Якова Кудейовича Дзюши, Юрія Терлецького і Павла Козацького з 26. IV. 1668).

Не могли однак дістатися до митрополита, що з кількома людьми замкнувся в келії і не давав про себе знаку життя.¹ Перешукавши всі інші закутки, кинулися наїзники здобувати ту келію. Проводив ними Олександр, брат владики, подільський чашник, що вибиваючи двері і стріляючи кричав: „Вже тільки Винницького забийте, того коли забете, все пропаде“! А міщанин Микола Лучкевич, щоби заохотити, обіцявав 50 тис. золотих та кричав: „Бийте самого Винницького, бо шкода інші невинні душі губити“. Винницький без сумніву бувби спожив смерти, якщо не бувби завчасу, заки вибили двері до його покою, спустився списом через вікно на діл. Там спостеріг його один з наїзників, кинувся за ним в погоню і вдарив так дуже в праву руку, що скалічив її кости. За ним надбігли ще й інші з криком: „бий, забий!“², чого бувби не оминув митрополит, наколи не бувби дав першому з них золотого ланцюга. Так виратувавшись, Винницький скоронився в пні порохнявого дерева, а опісля в нічній темноті втік до міста.³ Наїзники перешукали всі закутини, позабирали всякі привилеї і листи митрополита та його приятелів, як також різні клейноти, апарати, гроші, коні й інші річі.⁴ Притім багато поранено, кількох убито, а деяких, що ставили опір, заперто у в'язниці й опісля випущено. У в'язниці Шумлянський задержав тільки архимандрита Віктора Камінецького, унівського діякона Севастіяна Нижанківського, львівського катедрального намісника Олександра Доброславича Тустановського та ще декого.⁵ Між раненими було дуже багато священиків.⁵

По опанованню катедри Шумлянський старався затерти сліди нападу. Слідуючого дня (18. IV.) заявили в гродський уряді возьний Тома Карчевич, Теодор Білевич та Яків Дашинський і заявили, що оглянули в полудне всі річі, котрі полишилися у св. Юрі по Винницькім. Шумлянський велів звернути службі Винницького її річі та жадав від неї, щоби не зборнювала йому вступу до мешкань, як до його власних. Тому ніхто зі служби не домагався звороту річей, коли возьний питався, чи кому чого ще не хибує; всі заявили, що все своє відібрали. Відіхали також випущені на волю жінки, що попереднього дня заїхали були до Винницького.⁶ Кожного зосібна старався Шумлянський в ріжний спосіб для себе позискати і як найлучше для себе успособити; притім відпирився своєї співучасті в нападі, звалюючи всю вину на Замойського та його драгонів.⁷ Хоч тих, що опиралися йому, передержувано у в'язниці, однак не були вони замкнені в церковних гробах без жадної поживи,⁸ як сього хоче в своїм оповіданню Свистельницький.⁹ Шумлянському дуже багато залежало на тім, щоби нікого для себе не зразити; не докучав отже нікому, противно, кого тільки міг приєднував для себе і своєї справи. Крім того, по його стороні станув львівський гродський уряд. Львівський староста Ян Мнішек і гродський урядники не хотіли приймати жадних протестів проти Шумлянського чи-

¹ Lisiewicz 646.

² Suppl. ad Hist. Russ. Mon., 491. N. CCIII; Lisiewicz 646; Łoziński 383.

³ АЮЭР. I, т. X 234. N. С протестація Винницького з 26. IV. 1668; Suppl. ad Hist. Russ. Mon., 491. N. CCIII; Łoziński 383.

⁴ АЮЭР. I, т. X 234. N. С; Suppl. ad Hist. Russ. Mon., 491. N. CCIII.

⁵ Lisiewicz 647.

⁶ A. Castr. Leop., 420, с. 955; Lisiewicz 647.

⁷ Lisiewicz 647.

⁸ Ibid. 647.

⁹ АЮЭР. I, т. X 260. N. CIV королівське візвання в наслідок скарги Свистельницького, щоби Шумлянський ставився перед асесорський суд, з дня 18. V. 1668.

слячи на те, що він ще зможе заспокоїти покривджених.¹ І дійсно, заходи Шумлянського в тім напрямі увінчалися для нього досить корисно; бо коли 20 квітня 1668 дозволено в гродськiм уряді на вношення протестів і скарг у звязі з нападом на св. Юр, то хоч тих протестів і скарг було дуже багато, однак ніхто, крім Винницького і Свистельницького, не протестував проти Шумлянського.² Та не тільки влади́ка відпирався від участі в нападі, але також його брат Олександр, що особисто кермував нападом, не то що не почувався до жадної вини, але ще й жалівся в гродськiм уряді на Винницького і його приклонників. Із обуренням відпирав закид, неначеб то він, „найпокійніша людина під сонцем“, допустився нападу на святоюрську катедру, грозючи судом тим, що розсівали такі вісти, та обіцяючи крiваво на них пімститися.³

Більше несприяточе ніж положення Шумлянського й його помічників було положення його ворогів. Помимо репротестацій львівських греків Папари, Мазаракія і Балабана⁴ король вдруге візвав їх (16. IV) перед люблинський трибунальський суд.⁵ Колиж один з них, Іван Мазаракій, їхав у тій справі зі Львова до Люблина, стрінув по дорозі Самійла Шумлянського, брата влади́ки, який разом з їздцями, що йому товаришили, уладив на Мазаракія лови, а здігнавши його в хащах стріляв та зранив його самого і службу. За те що правда Самійло Шумлянський мусів відповідати перед гетьманським судом Собеского,⁶ однак це не дуже впливало на злагодження відносин між львівськими греками і Шумлянськими.⁷ Супроти того король заложив між Юрієм Папарою, Іваном Мазаракієм і Йосифом, Олександром та Самійлом Шумлянськими вадіюм у висоті 50.000 злп.⁸

Найгірше вийшов на тім нападі Свистельницький, тому що мусів відложити своє єпископське свячення.⁹ Він жалівся на Шумлянського і випоминав йому, що забрав йому приготовані до єпископського свя-

¹ A. Castr. Hal., 164, с. 833 протестація Бремїї Свистельницького в галицькiм гродськiм уряді проти львівського старости Яна Мнішка і гродськiх офіціалів, тому що не хотіли прийняти його протесту по причині шкоди, повесеної його підданими в часі нападу Шумлянського на Юр; Lisiewicz 648.

² Lisiewicz 648 на основі A. Castr. Leop., 420, с. 674-706 (АЮЗР. I, т. X 229-246, N. C) протест Винницького; С. Leop. 420, с. 616 (АЮЗР. I, т. X 225. N. ХCVIII) скарги поранених священників і людей Винницького на Замойського з 20. IV; С. Leop., 420, с. 617 скарга Якинта Винницького на драгонів Замойського з 20. IV; С. Leop., 420, с. 618 протест Трусуляського проти трьох драгонів Замойського з 20. IV; С. Leop., 420, с. 706 протест Кляшовської з 26. IV; А. С. Leop., 420, с. 726 протест Чернецького і Копистинського з 27. IV; С. Hal. 164, с. 747 (АЮЗР. I, т. X 227. N. ХСІХ) протест Свистельницького проти Шумлянського з 29. V; С. Hal., 165, с. 1044, королівське візвання перед люблянськiм трибунальськiм суд Шумлянському й його сторонникам з 11. VI; С. Hal., 165, с. 1038 візвання перед любл. трибу. суд Мнішкві й його урядникам, з 16. VI; С. Hal., 165 с. 1227 жалоба робітника Карпи з Свистельник з причини ран, одержаних в часі нападу на святоюрську катедру.

³ A. Castr. Leop., 420, с. 783 протестації О. Шумлянського проти А. Винницького, О. Шептицького й інших їх приклонників з 2. V. 1668; Lisiewicz 648.

⁴ A. Castr. Leop., 420, с. 578.

⁵ Ibid., с. 641.

⁶ Ibid., с. 1272 реляція возного з 3. VII. 1668; с. 1327 візвання Собеского С. Шумлянському з 9. VII. 1668, щоби ставився на день 23. VII. перед гетьманськiм суд; Łozin-ski 381; Lisiewicz (op. с. 648) хибно приписує цей факт О. Шумлянському.

⁷ Прим. О. Шумлянський кидається одного разу з шаблею на О. Балабана (Łozin-ski 381).

⁸ A. Castr. Leop., 420, с. 1328 корол. декрет з 24. VI. 1668; нема однак тут бесіди про трьох львівських греків (себто і Балабана), як це подає Лозінський 381.

⁹ Lisiewicz 649.

чення ризи, які обернув на свій ужиток.¹ Та нічого не помогли Свистельницькому його жалоби; Шумлянський ликував, бо не допустив його до катедри, до якої і пізніше Свистельницький мимо своїх зусиль ніколи не дістався.²

По відібранню катедри Шумлянський далі продовжує боротьбу з Свистельницьким, яку розпочав після номінації останнього. Бо як тільки Шумлянський довідався про номінацію Свистельницького, завізав його перед королівський суд з причини потайного введання в королівській канцелярії привилею на єпископство, яке вже мало владику.³ В наслідок того король візав Свистельницького ставитися перед асесорський суд.⁴ Дня 19 квітня протестують в галицькій уряді сторонники Шумлянського галицької землі, а саме Іван Угерницький, чернігівський ловчий, Василь і Ілля Грабовецькі, Вас. Бакаєвич-Голинський, Федір і Михайло Жураківські та Федір Голинський, іменем усієї шляхти тієї землі проти Евстахія Свистельницького, тому що він вистарався привилей на владицтво, на яке вже передше такий привилей одержав Шумлянський; підносять, що з обуренням глядять на те, що Свистельницький осмілюється відправляти богослуження.⁵ Знову ж дня 4 травня явилися у львівським гродським уряді зпоміж шляхти Прокіп і Степан Василюківські, Олександр і Михайло Шумлянські, Іван і Федір Брухецькі та Павло Тушунський, із духовенства Андрій Гачкевич, николаївський парох, Тома Петрович, церкви св. Теодора мученика, Іван Юстинський, богоявленський, Герасим Базилевич, п'ятницький, Михайло Контрактович, хрестовозвиженський, Михайло Іванович, преображенський, Яків Шуминський, церкви Введення в храм Преч. Діви Марії, Іван Прутковський, львівський катедральний нотар і парох церкви Різдва Преч. Д. Марії, Іван Чуловський, благовіщенський та Йосиф Комарянський, катедральний святоюрський вікарій, та представники львівських церковних братств: Павло Бускович і Гнат Столяр від святоиколаївського братства, Федір Мартисевич і Андрій Гарагуч-Городецький, від святотеодорівського, Степан Кушакевич від богоявленського, Василь Козачок, Юрій Березовицький, Микола Лучкевич і Василь Фригис від святоп'ятницького, Іван Стрільбицький і Павло Василевич від хрестовозвиженського, Петро Плотняр від святоіванського, Степан Ламбуцький і Семен та Ілля Владички від преображенського. Заявили вони в імені шляхти руського і подільського воевідства, клиру усієї дієцезії та львівських братств, що прилучуються до протестації, внесеної Василем і Іваном Грабовецькими, Василем Бакаєвичем і Василем Голинським та Михайлом і Іваном Шумлянськими; протестують проти Евстахія Єремії Свистельницького, „котрий легковажучи всякі законні приписи й устави, так світські, як і духовні, смів вкрасти з королівської канцелярії привилей на львівське єпископство, хоч до нього не мав жадного права“, тому що вибрали його тільки пять осіб з іншої, а саме з перемиської дієцезії. Він сам не може бути також звичайним священником, тому що оженився вдруге з вдовою, а це є проти канонів св. Отців.⁶

¹ Lisiewicz 647; АЮЗР. I, т. X 228. N. XCIX протест Свистельницького з 26. IV; A. Castr. Hal., 166, с. 708 реєстр річей зрабованих у Свистельницького.

² Lisiewicz 649.

³ Ibid., 736.

⁴ A. Castr. Leop., 420, с. 624 корол. візвання Свистельницькому, щоби ставився перед корол. суд з приводу жалоби Шумлянського з 29. III. 1668 і с. 1195 з д. 29. V. 1668.

⁵ A. Castr. Hal., 164 с. 458; Lisiewicz 736.

⁶ АЮЗР. I, т. X 246. N. CI (A. Castr. Leop., 420, с. 803); Lisiewicz 736.

Супроти того одначе не уступили сторонники Винницького і Свистельницького. На їх сторону схилилася також і львівська Ставропігія, між членами якої значний вплив мали Папара, Мазаракій і Балабан. Тому й ставропігійське братство звертається з проханням до б. правобічного гетьмана П. Тетери, брацлавського старости, щоби вистаруся у королівським дворі заборону Шумлянському виконувати владичу юрисдикцію аж до часу, доки король не розсудить того спору.¹ Розуміється, що сторонники Винницького і Свистельницького рахували на те, що король, який недавно видав привилей Свистельницькому, вирішить справу на користь останнього. Щоб одначе забезпечити себе і не боятися на будуче зміни королівського розпорядку в користь Шумлянського, постановили чим скоріше перевести акт свячення Свистельницького. Тому в день свята Вознесіння (10. V) Винницький висвятив у ставропігійській церкві Свистельницького на єпископа. Прихильна їм Ставропігія уладила в себе після акту свячення для Винницького і Свистельницького обід, а крім того дарувала нововисвяченому владиці кариту з парою коней.² Щоби підкопати авторитет Шумлянського в дієцезії та приспорити сторонників Свистельницькому, ще передтим (2. V) Винницький кинув клятву на Шумлянського, тому що проти його волі сягнув по львівську катедру, що розбиває та кровавить людей, висвячує троеженців; рівночасно Винницький викляв також сторонників Шумлянського: Йосифа Комарянського і Єзекиїла, крехівського ігумена.³

Малий одначе могла мати вплив на православну суспільність клятва, кинена митрополитом, що сам не був признаний царгородським патріярхом; цей признав київським митрополитом суперника Винницького, Йосифа Нелюбовича Тукальського,⁴ що безперечно мав більшу популярність серед народу ніж Винницький. Тукальський хочби тому, щоби доскулити своєму суперникові, станув по стороні Шумлянського. В своїй грамоті з Чигирина, дня 18 (8 ст. ст.) травня 1668 до єпископів, архимандритів, старших братств, ігуменів, священників, протопопів, діаконів, черців і усього духовенства, шляхти вписаної в члени ставропігійських братств, та всіх православних у польській річипосполитій подає, що засмутився на вістку про непорядки і велику „соблазнь“ в руським підгірським краю в наслідок інтриг перемиського єпископа Антонія Винницького проти Йосифа Шумлянського, вибраного на справедливій елекції православними, затвердженого королівським привилеем та висвяченого за його і луцького єпископа згодою правдивими грецькими митрополитами, Софронієм і Теофаном. А бажаючи помогти о. Йосифові, львівському єпископові, просить по братньому отців архимандритів, старших братств, ігуменів, священоіноків, протопопів, священників, діаконів, іноків і все духовенство та всіх світських православних достойників і звичайних людей, щоби лиходія Антонія Винницького, що склонюється до всякого беззаконня і роздору, що не має жадної власти від константинопольського патріярха Методія і благословення від Бога та бажає впровадити в блуд свого беззаконня всіх православних, в нічім не слухали та не ставали співучасниками його інтриг, бо в противнім разі кине на них архиєпископську клятву, а саме духовних позба-

¹ АЮЗР. I, т. X 650. N. CCXLIII з д. 22 (12 ст. ст.) IV. 1668.

² Зубрицький, Лѣтопись Львовскаго Ставроп. братства (Временникъ Ставроп. Инст. на годъ 1926, с. 175); Петрушевич, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 153.

³ Петрушевич, *ibid.*, 152; Ркп. Оссол., 2110, л. 95 (ркп. Кишки).

⁴ Акты Зап. Рос., V 114. N. 71 грамота царгор. патріярха Методія з 16 (6) III. 1668.

вить їх достоїнства, а світських усяких церковних добродійств і св. Тайн. Тому радив і наминав по пастирськи всіх, а передовсім мешканців львівської дієцезії, щоб оголосивши правдивим єпископом о. Йосифа Шумлянського, його, а не кого іншого за правдивого свого пастиря і львівського владику вважали, поручаючи притім отсю грамоту по всіх дієцезіях київської митрополії оголосити.¹

Міжтим, дня 16 травня знову з'явилися у львівським гродським уряді духовні, шляхта і представники церковних братств, а саме Олександр Сваричевський, Микола Гошовський і Андрій Бжозковський із шляхти, Йосиф Комарянський, львівський катедральний вікарій, Андрій Гачкевич, парох церкви св. Николая, Тома Петрович — св. Теодора мученика, Іван Ясинський — Богоявлення, Михайло Рапкович — Воздвиження Чесного Хреста, Еразм Базилевич — св. Пятниць, Михайло Іванович — Преображення, Іван Прутковський — Різдва Преч. Діви Марії, Іван Чуловський — Благовіщення з духовенства та від братств: Микола Жучкевич і Григорій Зучник при церкві св. Юрія, Павло Боско і Гнат Столяр — св. Николая, Федір Матишевич і Андрій Городецький — св. Теодора, Степан Кущакевич і Теодор Кушак — Богоявлення, Павло Базилевич і Степан Бучкевич — Воздвиження Ч. Хреста, Григорій Березовський і Василь Городецький — Воскресення, Микола Лучкевич-Поскробок і Василь (?) — св. Пятниць, Семен Владичка і Ілько Лепак — Преображення, Петро Кондратович і Василь Ревак — св. Івана. Протестували вони в імені мешканців, клиру і братств львівської, галицької і камінець-подільської дієцезії проти Евстахія в мирі, а в тім часі скитського черця, Єремії Свистельницького, незаконного узурпатора львівського єпископства, Антонія Винницького, бувшого перемиського єпископа, Юрія Гошовського, симоніацького його наслідника, Олександра Шептицького, перемиського горожанина, Самійла Кропивницького та інших, з причини їх вмішування до справ львівської дієцезії. Протестуючі підносять з натиском, що Свистельницький не може навіть мати жадних претенсій до владичого титулу, тому що його вибір є цілком неправий, бо вибрали його тільки п'ять осіб — своєї Винницького. Весь клир і братства свого голосу на нього не дали, а вибрали вже передше єпископа в особі Шумлянського.² Того самого дня явився також в тімже уряді сам Шумлянський, який зазначає, що Винницький мав право від короля на адміністрацію львівського єпископства до часу, коли не виберуть нового наслідника. Однак він, не дбаючи про добро Церкви і потреби та бажання народу, зміряв до того, щоби проволікати вибір нового єпископа, через що міг сам збогатитися церковними доходами того єпископства. Колиж шляхта, той дбайливий оборонець церковних прав, спостерегла, куди йдуть заміри митрополита і жадала від нього негайного назначення владичого вибору, митрополит, хоч універсалами визначив елекцію, однак приватними листами намовив своїх приклонників, щоб її розігнали. Колиж шляхта і духовенство, зібрані на означенім місці, вибрали його єпископом і він за представленням латинського архієпископа Тарновського одержав королівський привилей на

¹ Акты Зап. Рос., V 116. N. 72. Лісевич (737) хибно інтерпретує слова: „да не смертнаго ради грѣха анаѳемѣ, сирѣчь, клятвѣ архипастырской подпадете, и духовным чина своего, мірстїи же людіе всѣх добродѣйств церковных і святых сакраментов чужди будете“, коли пише: „Tukalski oświadcza, że kłatwa nań (себто на Шумлянського) gzucono jest niesprawiedliwą і nieobowiązującą“.

² АЮЗР. I, т. X 253. N. СІІ; Lisiewicz 737.

єпископство, Винницький разом з Мазаракієм і Папарою старалися перешкодити йому в єпископськiм свяченні, а крім того, в часі його неприсутности, дня 31 грудня 1667, Винницький заняв львівську катедру, яку власне він, Шумлянський, увільнив тепер від окупантів і обняв назад в своє посідання. Що так, а не інакше було — ручить словом чести і заявляє що в суді доходитиме одобрення своєї справи.¹ „Ті протести, пише історик тієї боротьби,² як видно вже з їх змісту, є зі собою в тісній звязи і вийшли всі за спільним порозумінням із Шумлянським, який бажав Свистельницького за всяку ціну згубити; в їхнім тоні пробивається завзята ненависть і гаряче бажання пімсти над противником, який хвилево відніс побіду. Навіть могло бути й те, що всі протести писала одна й та сама особа, бо їх стиль є цілком однаковий“. Якби там не було, чи то в наслідок своєї агітації серед громадянства львівської дієцезії, чи задля ненависти свого громадянства до Винницького, як уроженця перемиської землі, Шумлянський мав за собою більшість; того не міг досягнути висунений Винницьким його суперник Свистельницький, який одначе, не зважаючи на мале число своїх сторонників, не думав зовсім уступити і зі свого боку приготувався до пімсти над Шумлянським.

III

Свистельницький після втрати Винницьким львівської катедри та по відбуттю акту свого єпископського свячення, не маючи міцного опертя у Львові, скоро вік до галицької землі, де його сторонництво мало своє гніздо, і там почав приготуватися до боротьби з суперником.³ Дня 17 травня 1668 напав на владичу посілість у Крилосі і вигнав звідтам Федора Жураківського, швагра Шумлянського і з його рамени адміністратора крилоських дібр.⁴ Обняв отже Свистельницький в своє посідання Крилос та почав управляти церковним майном; відправляв богослуження при численній участі тамошних парохіян та урядив свій владичий двір, зложений з ріжних добре узброєних авантюриків, що не мали нічого до страчення, в чім зовсім наслідував свого противника. Проти останнього уложив разом з своїм зятем, Самійлом Кропивницьким, якому тєсть за попирання справи дав 30.000 зол.⁵ плян дальшого ділання. Постановили запізвати його перед королівський суд, тому що не зважає на скасування королем його привилею, далі непокоїти його контрпротестаціями та вижидати терпеливо нагоди пімститися на нім за напад на святоюрську катедру.⁶

На жалобу Свистельницького вийшов із королівської канцелярії дня 18 травня позов для Шумлянського. В нім закидувано останньому безправне присвоєння владичого титулу. Вибір Шумлянського не міг бути важний, тому що не відбувся в урядовім місці, не представлено більше кандидатів крім нього та не затвердив того вибору київський митрополит.

¹ АЮЗР. I, т. X 250. N. СII (A. Castr. Leop., 420, с. 992).

² Lisiewicz 738.

³ Lisiewicz 738.

⁴ A. Castr. Leop., 420, с. 986 протестація Жураківського з 25. V. 1668.

⁵ Lisiewicz 738; A. Castr. Hal., 169 с. 1311 протестація О. і С. Свистельницьких проти Самійла і Анни з Свистельницьких Кропивницьких з 24. VII. 1670; Ibid., т. 170, с. 6-8, протест Евстахія Свистельницького проти Самійла і Анни Кропивницьких з 3 I. 1671; Ibid., с. 160 реляція Евст. Свистельницького з 13. I. 1671.

⁶ Lisiewicz 738.

Також його свячення було неважне, тому що його висвячували якісь ближше незнані грецькі вигнанці. Вкінці і привилей Шумлянський набув від короля симонією, тому що просив про владичу катедру як про нагороду за його воєнні заслуги. По обняттю єпископської юрисдикції в симоніяцький спосіб збирає доходи, гнобить духовних, „за гроші привертає до священничого достоїнства негідні і злочинні особи“, як прим. в селі Кунишевій, теревовельського повіту, привернув до священничого достоїнства попа-двоєженця Кумерака за 40 талярів доброї монети, в Бібрці же привернув священника, що власноручно вбив людину, подібно в Городенці і Сільцях попривертав двоє- і вдово-женців, а в Тисьмениці прийняв за 40 зл. доброї монети діякона Гришляка. „Рабує церковне майно, вьзнить духовні особи, зробив напад на катедру в півночі в спосіб негідний духовному“. А катедру здобув по трупах багатьох духовних і світських осіб, в наслідок чого пролив невинну кров на святім місці та велів приятелєві кинути слуг Винницького до гробів і там в голоді тримати. Тому король звизав Шумлянського перед свій суд, на яким мав скасувати привилей, даний Шумлянському, а апробувати привилей, даний Свистельницькому.¹ Облятуючи цей позов дня 29 травня в галицькім гродськім уряді, Свистельницький запротестував ще раз проти Шумлянського, Замойського і їх приклонників з причини нападу на львівську катедру, її ограблення та забрання звідань його церковних строїв.² В наслідок цієї протестації появилсь (11. VI.) новий королівський позов Шумлянському і його помічникам.³ Врешті, ще окремо Свистельницький жалівсь на львівського старосту Яна Мнішка, Олександра Дрогомира, підстаросту та двох Ожешків, нотаря і віценотаря, тому що вони не прийняли внесеного ним до заоблятування в гродськім уряді королівського привилєю для нього на єпископство та протестацій його підданих із Свистельник за обрабування і поранення їх в часі нападу Шумлянського на львівську катедру і забрання йому дорогих єпископських строїв, приготованих до свячення, срібних начинь, харчів на поживу і напій,⁴ в наслідок чого і для них постаравсь про королівський позов.⁵ Зібрав також кілька осіб з дрібної доколичної шляхти, які в імени шляхти галицького повіту запротестували проти важности вибору Шумлянського, заявляючи, що акти цього вибору сфальшонано.⁶

Однак і Шумлянський не засипляв своєї справи; на його жалобу, що Свистельницький безправно вистаравсь королівський привилей на єпископство, котре вже мало єпископа, король визвав обох суперників перед свій суд, де мав знести виданий привилей Свистельницькому і заборонити йому ставлення перепон Шумлянському при адміністрації єпархії.⁷ Міжтим на жалобу Винницького мала відбутися розправа в люблінськім трибунальськім суді з причини нападу Шумлянського, Замойського і їх помічників на львівську катедру. Але не залагоджено тут тієї справи; головний коронний трибунальський суд у Люблині, по вислуханню обжалування

¹ АЮЗР. I, т. X 257. N. CIV (A. Castr. Hal., 164, с. 742 і т. 165 с. 1202; Lisiewicz 738.

² АЮЗР. I, т. X 227. N. XCIX (A. C. Hal., 164, с. 747); Lisiewicz 739.

³ A. Castr. Hal., 165, с. 1044; Lisiewicz 739.

⁴ A. Castr. Hal., 164, с. 833, дня 5. VI. 1668.

⁵ A. Castr. Hal., 165, с. 1038 королівський позов з 16. VI. 1668.

⁶ АЮЗР. I, т. X 262. N. CV (A. C. Hal., 165, с. 969) протестація І. Грабовецького, Я. і І. Жураківських, Ф. Голинського, І. Корчинського і В. Татоміра з 25. VI. 1668; Lisiewicz 740.

⁷ A. Castr. Leop., 420, с. 1195 королівський позов із 29. V. 1668.

і оборони з боку обжалованих (а з'явилися на суді Винницький, від покривджених і Шумлянський, від обжалованих), тому що не міг рішити питання, кому на основі привилеїв має правно припасти єпископство, відіслав ту справу до вирішення на майбутній варшавський сойм.¹ Хоч люблинський трибунал поставив з приводу непогодження справи обі сторони нарівні, в дійсності це невіршення і проволока справи виходили на користь Шумлянському. Адже ще перед рішенням цього трибуналу, король новим привилеєм, з 26 червня, надав львівське єпископство Шумлянському та зніс привилеї, виданий Свистельницькому.² Опісля своїм універсалом з 12 липня король повідомляє всіх громадян руського і подільського воєвідства, а саме шляхту, міщан і братства, що він перед роком надав львівське єпископство, по смерті Атанасія Желіборського, Йосифові Шумлянському, що й потім потвердив окремим привилеєм на основі згідного вибору людей грецької релігії тієї дієцезії. А що по причині хибної інформації вийшов недавно з королівської канцелярії привилеї на те єпископство для Евстахія Свистельницького, то це сталося проти посполитого закону, наданого ним і його попередниками і він останнім своїм оповіщенням скасував цей другий привилеї. Проте напоминав король, щоби своїйому владиці Шумлянському, як першому, сенаторами і православними горожанами цілого тамошнього воєвідства порученому і ним упривилеюваному, з „повинности і обовязку свого всяку повинність, послух і належану пошану, як в духовенстві своїйому керманичеві грецької релігії, а не іншому віддавали“ та виконували всякі обовязки, які їх обовязують супроти львівських владик.³ Рівночасно король повідомляє галицького ста-

¹ Suppl. ad. Hist. Russ. Mon., с. 489. N. ССІІІ декрет люблинського трибуналу з 29. VI. 1668; Зубрицький, Kronika m. Lwowa, 418; Петрушевич, Дополненія ко Сводной гал.-р. лѣтописи съ 1600 по 1700 г., 454. Настрій Винницького в наслідок того рішення видно з його листу до Ставропігії з Урожа, 2. VIII. 1668: „Persekucją, która nie tylko cerkiew Bożą, ale i synów jej prawowitnych ucieża, nie chcecie ja w. mm. panowie moście opuszczac, żeby się już cale in subiectionem podac, ale upatrujac calość praw swoich i solennitates onych konserwować, coby napotem było cum bono ecclesiae i z pochwałą w. mościów w potomny wiek, boć nieprzyjaciel różnych sposobów szuka, condigna opera convellere, i swojej zawziętości dosyć uczynić, ale obowiazku w. (mościów) mm. panów w jednostajnego i jednomyślnego nie zwycięży i nie zwalczy, gdy w. m. mm. panowie we gremium przy stateczności lockowali... na co się też zanosi w tem zamieszaniu, raczcie mię w. m. mm. panowie uwiadomić; ja według trybunalskiego dekretu wybieram się na sejm acz mam przestroгę, że żadne solennitates nie pójdą, ale nam potrzeba pulsare o sprawiedliwość św., i konserwacją praw, cerkwi Bożej służących; doszło mię też to wiedzieć, że adversarius concitat, zapowiada, jako by ci byli in alio regestro w trybunale kondemnowani, którzy są raz odemnie wypuszczeni, myli się każdy na tem“. АЮЗР. I, т. X 657. N. CCXLV.

² Szaraniewicz, Patrjarchat wschodni, 35 і нотка 2: „Odpis ostatniej woli j. kr. M. Jana Kazimierza na władęctwo lwow., hal. i Kam. pod. przechowywano w arch. Inst. staurop. we Lwowie: „W osobliwej naszej królewskiej konsyderacji i mając znaczne i odważne w krwawem marsowem polu nam i Rzpltej przy wojennych okazjach z wielkim zdrowia i substancyj swoich uszczerbkiem wyswiadczone zasługi wiel. Józ. Szumlańskiego, władyki terazniejszego, nie w unji będącego lwowskiego, hal. i Kam. pod. na ten czas jeszcze pod znakiem pancernym towarzysza, za incensją przytem względem praw przewiel. w Bogu Jana Tarnowskiego, arcyb. lwowskiego, wniesiono do nas od wielu panów rad naszych przy nas, a za zgodą obywatelów województwa ruskiego i podolskiego elekcją i t. d.“ В універсалі з дня 12. VII. 1668 король говорить: „tak królewską ostatnią deklaracją annihilowaliśmy powtórgny ad male narrata uproszony przywilej (себто Свистельницького)“. Дивне, що в день перед анданням того привилею, 25 червня, король ще зівзав Шумлянського явитися перед його суд з причини його нелегального вибору, свячення, привертання ним до священничого достоїнства негідних осіб, нападу на львівську катедру і т. д. A. Castr. Hal., 165, с. 1202, облята з 28. VII. 1668.

³ АЮЗР. I, т. X 363. N. CVI (A. C. Hal., 165, с. 1181) облята з 24. VII; Lisiewicz 740.

росту Андрія Потоцького, що львівське, галицьке і камінецьподільське владцтво є надане, по смерті А. Желіборського, Йосифові Шумлянському; потверджуючи це своїм свіжим рескриптом жадає від старости, щоби він з свого уряду і повинности перестерігав, щоби духовенство православне слухало Шумлянського. А що він зніс привилей даний Свистельницькому на те єпископство, тому староста повинен згідно з першим привилеєм і теперішнім рескриптом у всім Шумлянському помагати і непослушних йому всіми лучшими способами приводити до послуху.¹

Однак Шумлянський не чекав на поміч галицького старости, тільки сам, щоби не тратити часу, вирушив із значним відділом людей в галицьку землю, щоби прогнати звідтам Свистельницького і підчинити тамошню православну людність своїй власті. Товаришили йому в цій виправі його брати Олександр, Самійло і Константин. Вони значно випередили владика в часі подорожі і так несподівано явилися в Крилосі, що вночі з 13. на 14. липня без найменшого опору заняли катедру, а Свистельницького, його діякона Зосима Рожанського та службу переловили на ліжках і позамикали до вязниці.² Притім, розуміється, зрабували гроші та річі Свистельницького та його служби.³ Та владика не бажав собі увязнення Свистельницького, тільки хотів обняти дієцезію; тому, коли прибув до Крилосу, сейчас випустив свого суперника на волю і Свистельницький не мав навіть причини до протесту проти Шумлянського. Через те всякі протестації Свистельницький звернув проти його братів, однак пригтовлявся до пімсти над єпископом Йосифом.⁴ А вклати це йому не було дуже трудно, бо „чим було львівське міщанство і духовенство для Шумлянського, тим було галицьке для Свистельницького. Де тільки в Галичі появился Шумлянський, висвистувано його, обкидувано камінням та зневажувано“.⁵ Коли він хотів обняти в своє посідання церкву Різдва Господнього, збіглася товпа народу, кинулася на нього і уважаючи його, в наслідок підюджування Свистельницького, за уніята, кричала: „Не тільки о. Свистельницького⁶ за владика мати хочемо і будемо, але з Йосифа другого Йосафата зробимо. Щось то ти одержав від червенного королика за привилей, ми не позволимо на те і його за владика не маємо“. Без сумніву, булиби Шумлянського рознесли, наколиб не вирятував його уоружений відділ, що постійно йому товаришив.⁷ Розуміється, Шумлянський був дещо засмучений таким прийяттям і дуже бажав зеднати собі людність подібно, як у Львові. Не міг однак зробити цього скоро, тим більше, що тамошний гродський уряд не ставився до нього прихильно,

¹ A. Castr. Hal., 165 с. 1193 з дня 12. VII, обл. 24. VII; Lisiewicz 740.

² АЮЗР. I, т. X 265. N. CVII (A. C. Hal., 165, с. 1099) протестація Бремїї Свистельницького з 14. VII, проти Олександра, Константина і Самійла Шумлянських і їх помічників; A. C. Hal., 165, 1095 реляція возьного Івана Коротея; A. C. Hal., 165 с. 1322; Lisiewicz 740.

³ АЮЗР. I, т. X 266. N. CVII, A. Castr. Hal., 165, с. 1323; A. C. Hal., 166, с. 704 реєстр зрабованих річей.

⁴ Lisiewicz 741; АЮЗР. I, т. X 265. N. CVII; A. Castr. Hal., 165, с. 1097 протестація Яреми Улянницького проти Олекс. Шумлянського і інших з 14. VII; A. C. Hal., 165 с. 1321 цитація Олександра і Самійла Шумлянських та інших за їх напад на Крилос з 23. VII. 1668; A. C. Hal., 165, с. 1646 апробата і цитація Ів. Сілецького з 28. IX. 1668.

⁵ Lisiewicz 741.

⁶ В тексті є похибка: Szumlańskiego.

⁷ Lisiewicz 741; A. Castr. Hal., 165, с. 1112, протестація о. Теофана Марачовського і шляхти в імені Йос. Шумлянського проти членів братства при церкві Різдва Господнього і їх помічників з 18. VII. 1668.

а галицькі церковні братства зовсім отверто виступали проти нього. Може Шумлянський з часом здужавби був зломити опір населення і духовенства, якщо йому не перешкодивби в тім Свистельницький.¹

Останній шукав тільки відповідної нагоди, щоби пімститися на Шумлянським за напади на львівську і галицьку катедру. Притім старався докучити суперників, де тільки міг. Коли Шумлянський вислав свого слугу, Станислава Якубовського, разом з одним священником, з листами до київського митрополита Тукальського, схопили їх обох сторони Свистельницького в селі Козині та попроварили до дому Павла Ратальського в Галичі, де тоді перебував Свистельницький. Там били їх різками, а опісля через цілий тиждень тримали їх у залізних оковах в голоді, забравши від них гроші та листи.² Міжтим Свистельницький разом з Кропивницьким приготувався також до нападу на крилоську катедру. Виконання того нападу було для них досить легке, бо оба знали докладно Крилос і владичу службу.³ Свій намір виконали в ночі з 20 на 21 липня. Як Винницький у Львові, так Шумлянський у Крилосі не сподівався жадного нападу і спав спокійно, коли нараз, над ранком, збудив його гук стрілів і бряскіт ручної зброї. Заки він догадався про що йде, вибито вже двері до його кімнати і стягнуто його з ліжка; стрілив до нього Самійло Кропивницький, що кермував нападом, із пістолету, але хибив, аж щойно стрілою з лука зранив Шумлянського в праве плече. Владика впав зімлілий на землю; глумилися тоді над ним наїзники, били та зневажали. Брата владика, Самійла, ранили в карк, владичого слугу, Михайла Гарниша, вбили, решту служби поранили й побили. Наїзники по всіх закутках вешталися, шукаючи людей Шумлянського, якого Свистельницький представив мешканцям Галича як уніята, та кричали: „Шукайте других гультаїв, бийте, забивайте того сякої а такої матери сина уніята“. Обдирали з одежі кожного, хто попав їм в руки; нищили і рабували все без милосердя, шукаючи за королівськими привілеями, однак надармо, бо тії залишилися у Львові. Забрали багато церковних та домашних річей владика, його брата і служби, як також в готівці гроші. По цілковитім обрабованню владичого двора покинули Крилос, забираючи з собою Йосифа і Самійла Шумлянських, зовсім нагих і звязаних. Що мало їх ждати, не відомо, бо в часі дороги протяв один із слуг Кропивницького, що їх провадив, пута, якими були звязані і в цей спосіб улєкшив їм втечу. Колиж Кропивницький спостеріг, що Шумлянські втікли, велів службі їх шукати, говорячи: „Шукайте сякої а такої матери синів, позабивати, бож ми попускали на свої голови вужив“. Вернувся навіть до Крилосу, щоб їх там відшукати, але дарма. Шумлянські скрилися між тростиною в багні, де пересиділи кілька годин і щойно пізно в день вийшли з своєї схованки і удалися до недалекого села Підгороддя і тут знайшли прибіжище в домі бурграфа галицького замку, Івана Котовського.⁴

Владика з приводу ран і перестуди занедужав, а Самійло, передавнувшись в одєжу Котовського, пішов негайно до гродського уряду і запротестував проти наїзників. Одначе ця дорога протестів і зажалень була

¹ Lisiewicz 741.

² A. Castr. Hal., 165 с. 1228 і с. 1259, протєст Якубовського з 31. VII.

³ Lisiewicz 742.

⁴ Lisiewicz 742; АЮЗР. I, т. X 267. N. CVIII (A. C. Hal., 165, с. 1122) протєстация Самійла Шумлянського з 21. VII. 1668; A. Castr. Hal., 165, с. 1223 протєст Йосифа Шумлянського з 30. VII. 1668.

надто повільною для людей, що бажали сейчас пімститися. Бажаючи негайно поладнати свій рахунок із Свистельницьким, вони досить часто уряджували з Підгороддя виправи на Свистельницького, чим непокоїли цілу галицьку землю.¹ Неначе виправдуючи напад своїх сторонників на Крилос, Свистельницький в два дні по нападі (23. VII) заізвав Йосифа Шумлянського за незаконне вїєднання для себе другого привилею на львівське єпископство² і запротестував проти Йосифа, Самійла, Константина і Олександра Шумлянських за те, що вони ще передше його увязнили.³ Жалівся також Свистельницький, що Шумлянські грозять йому спаленням його родинного і дієичного села Свистельник.⁴ Побоюючись пімсти з боку Шумлянських, Свистельницький і Кропивницький дуже їх вистерігалися і оминали; всетаки Шумлянські найшли нагоду.⁵ Коли дня 27 липня 1668 Кропивницький явився до Галича на соймик, що відбувався в парохіяльній церкві, слуги Шумлянського окружили церкву з усіх сторін і кинулися на Кропивницького, коли він в товаристві високих достойників виходив з місця нарад по їх скінченню, та звязали його. Присутні притім Потоцькі, а саме брацлавський воевода Іван, його син маршалок соймику Павло, коронний хорунжий і галицький, коломиїський і лежайський староста Андрій та краківський каштелянич Домінік, виратували Кропивницького від напасти.⁶ Кілька днів пізніше (29. VIII.) Свистельницький знов прибув до церкви Різдва Господнього і хотів, тому що була це неділя, відправити Службу Божу. Нараз впадає до церкви з своєю службою Шумлянський і ганьбить останніми словами Свистельницького, вбраного вже у владичу одєжу і відправляючого молитви, та викидає його в присутности великого числа людей з церкви; опісля печатає церкву і обкладає її інтердиктом. Ця подія викликала велике вражіння в околиці, а сам Свистельницький був нею дуже пригноблений. Протестував він проти того насильства в гродськїм уряді і заявив, що в суді доходитиме справедливости; „та протестація є повна сердечного жалю і обурення на Шумлянського, що не вагався його так страшно зневзжити“.⁷

Всетаки зусилля Шумлянського в Галичі не віднесли жадних успіхів; Свистельницький залишився в нім так сильний, як і передше, не стративши майже нічого на впливі й авторитеті. Не довівши до бажаного вислїду своїх намірів,⁸ Шумлянський виїхав в перших днях серпня з Галича⁹ і почав обїєджати свою дієєзію. В часі своєї подорожі не дармував ніколи і ніде,

¹ Lisiewicz 743.

² Ibid.; A. C. Hal., 165 с. 1169.

³ Lisiewicz 743; A. C. Hal., 165 с. 1170 і A. C. Hal., 166 с. 700. Облята протестації Свистельницького з 9. V. 1669, в котрій є поданий реєстр зрабованих Шумлянським у нього річей в часі нападів на львівську і галицьку катедру.

⁴ Lisiewicz 743; A. Castr. Hal., 165 1171.

⁵ Lisiewicz 743.

⁶ Lisiewicz 743; A. C. Hal., 165 1200 протестація Петра Угерницького проти Олександра, Самійла і Константина, рідних братів та Михайла і Івана, стрийних братів Йосифа і їх сторонників з 28. VII. 1668; A. C. Hal., 167 1696 декрет Андрія Потоцького в тій справі з 27. XI. 1669, обл. 30. XII; A. C. Hal., 167 1701 король з тієї причини установає вадїєм у висоті 400.000 зол., д. 15. XI., обл. 30. XII. 1669; A. C. Hal., 167 1703 облята протестації Угерницького з 30. XII. 1669.

⁷ Lisiewicz 744; АЮЭР. I, т. X 465. N. CLXXXV (A. C. Hal., 165 1260) протестація з 1. VIII. 1668.

⁸ Lisiewicz 744.

⁹ Ще 5. VIII (26. VII. ст. ст.) висвячував священників у Крилосі: Петрушевич, Сводная гал.-р. лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 153.

тільки всюди приєднував собі духовенство і міщанство; висвячував тих, що голосилися, на священників, як це мало місце того року в Гошові, Жовкві, Крехові, Бурштині, Тернополі, Львові, Язлівці, Чорткові, Камінці подільським і Снятині; висвяченим надавав сейчас парохії, бо тим способом міг числити на їх приклонність до себе.¹ Міщан приєднував собі, затверджуючи церковні братства, як пр. у Тернополі при церкві св. Трійці затвердив (4. XI.) братство тернопільських благочестивих молодців.² Зєднав й шляхту коломийського і тербовельського повіту, яка в часі безкоролівя, по абдикації Яна Казимира, завізвала перед галицький каптуровий суд Винницького, Свистельницького й їх сторонників по тій причині, що своїми листами підбурюють народ до непослуху супроти Шумлянського.³

Ті візитації Шумлянського по дієцезії, які відбував щорічно, промовляють за тим, що у нього був більший адміністраційний хист, ніж у його суперника. В 1669 р., подібно як в попереднім, обіхав він свою дієцезію, звиджуючи Калуш, Руду біля Стрия, Глиняни, Фірлеївку, Гошів (два рази), Тербовлю, Межибожжя, Бар і Потік. Всюди в тих місцевостях висвячував він священників,⁴ в Гологорах затвердив статут церковного братства (29. III. 1669).⁵ Однак попри ту діяльність в часі візитацій, Шумлянський не занехував мести на приклонниках Свистельницького. Прибувши до Підгаєць, де його намісника, Теодора Ловецького, Свистельницький передтим перетягнув на свою сторону,⁶ хоч Ловецький торжественно його прийняв, не занехав пімститися на нім. Коли парох Ловецький, по гостиннім приняттю, при від'їзді, випровадив його з процесією за місто і просячи благословення хотів вертати до міста, Шумлянський велів йому сісти на коня та їхати за ним. А що Ловецький не міг цього вчинити, бо ніколи не їздив верхом, тоді дещо п'яний Шумлянський велів своїм слугам всадити Ловецького на коня, а відтак скинути, в наслідок чого Ловецький, падаючи з коня, зломав собі карк; до впавшого на землю владика ще стріляв з пістолету.⁷ Всюди, де тільки міг, мстився на сторонниках Свистельницького.⁸

В обороні авторитету Шумлянського з кінцем 1668 р. виступив в друге суперник Винницького, митрополит Йосиф Нелюбович Тукальський. Звернувся він листом (13. XII.) до львівського ставропігійського братства, в яким висказує своє велике здивування тому, що деякі члени братства непотрібно повстали проти свого правдивого пастиря, єпископа Йосифа Шумлянського, справедливо і законно вибраного, затвердженого королем і впроваженого після правил на цей високий архипастирський владичий

¹ Ibid., 153; Lisiewicz 744.

² Петрушевич, оп. с. 330; Lisiewicz 745; А. Папков (Братства, с. 158) хибно відносить це на 26. X. (себто 4. XI. н. ст.) 1668.

³ А. Castr. Hal., 165 1749 позов з 5. XI, облята 10. XI. 1668. На основі того документу Лісевич (745) пише: „Z chwila, gdy Jan Kazimierz abdykował, Szumlański stał u szczytu swej władzy. Sądy kapturowe, które weszły wtedy w życie, były stanowczo po jego stronie i tam on obecnie egzekwował swe prawa przeciw Świstelnickiemu z najlepszym skutkiem“; А. С. Hal., 179 436.

⁴ Петрушевич, Сводная Гал.-р. лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 161.

⁵ Ibid., 606.

⁶ Lisiewicz 745; А. С. Hal., 167 1495 протест Мих. Шумлянського в імені єпископа проти Ловецького з 23. X. 1669.

⁷ Lisiewicz 745; А. С. Hal., 167 1456 протест Мартина Пашковського і с. 1458 протест Христофора Овсяницького з 10. X. 1669 проти Шумлянського.

⁸ Д. 13. XI. 1669 слуги Шумлянського напали на Вас. Дрогомирецького, що віз Самійлові Кропивницькому до Кракова гроші від його жінки Анни; А. С. Hal., 167 1568 протест Дрогомирецького з 23. XI; Lisiewicz 746.

львівський престіл та висвяченого правдивими православними грецькими митрополитами. Сумніваючись щодо правдивості владичої влади Шумлянського, ці члени стараються впровадити на єпископську катедру іншого ложного єпископа, вважаючи його за правдивого. Це є не тільки проти справедливості, але також проти Божої волі і християнського сумління і тому він по архипастирськи просить, остерігає та наказує, силою своєї ексаршої влади, щоби вони покинули ті злі і для душі згубні думки та напiмнули тих, що счинили ненависть між вірними, а саме Івана Мазаракія, Юрія Папару і грека Балабана. Поручає всім, щоб однодушно вважали Йосифа Шумлянського, правдивого львівського і камінецьподільського єпископа, дійсним Божим архієреєм, пастирем, отцем і опікуном своїм, а не кого іншого, незаконного і ложного, та щоби тільки йому, як своєму пастиреві, віддавали належну пошану і в послузі та уяглости помагали йому в усім, не даючи віри ложним поголокам. Всім грозив клятвою своєю і константинопольського патріярха, якщо його не послухають.¹

Сам Шумлянський не понехав старань у звершників православної Церкви — патріярхів, щоби вони його признали. Коли в осені 1669 р. до Могилева Подільського прибув александрійський патріярх Паїсій, Шумлянський вислав до нього посольство з проханням благословення. Притім жалівся перед патріярхом, що терпить багато неприємностей від духовенства і світських своєї дієцезії, тому, що перемиський єпископ Антоній Винницький, котрий також називає себе київським митрополитом, хоч в дійсности ним не є, поставив на його місце єпископом Єремію Свистельницького; йогож самого хоче насильно усунути з катедри і в тій цілі оклеветує його відступником від православної Церкви та кидає на нього клятви як на негідного владичого достоїнства, на яке, по думці Винницького, мали висвятити його негідні грецькі митрополити, Софроній филипопольський і Теофан хіоський. Почувши про це Паїсій розпитувався ще й інших людей, чи слушно Винницький напастує Шумлянського і довідався від багатьох духовних і світських осіб, що неслухно, тільки зі зависти Винницький непокоїть Шумлянського. Довідався також Паїсій, що Шумлянський справді є сином східної православної Церкви і висвячений правдивими грецькими митрополитами. Тому, щоби притупити спір і безладдя у львівській дієцезії, патріярх зносить своєю окружною грамотою з дня 18 (8 ст. ст.) жовтня 1669 клятву, кинену Винницьким ради зависти на Шумлянського, натомість виклинає Винницького і його сторонників та грозить клятвою всім, що противляться влади Шумлянського; прощає тим, що упокорилися перед Шумлянським, якому патріярх посилає своє благословення.² Окремим листом, писаним того самого дня з села Сервинова до Шумлянського, Паїсій взиває його до витревалости в своїй вірі серед переслідувань з боку Винницького.³

Хоча з початком 1669 р. царгородський патріярх Методій викляв Шумлянського, тому що висвятили його викляті ним грецькі митрополити,⁴

¹ АЮЗР, I, т. X 662. N. CCXLVII доручений до консисторських актів межібожським ігуменом Сильвестром Вашкевичем 26 (16 ст. ст.) I. 1669; Szaraniewicz, Op. et l. c. 36, вотка 1).

² Акты Зап. Рос., V 121. N. 76; Петрушевич, Сводная Гал.-р. лѣтопись, як в. 605; Szaraniewicz 37.

³ Петрушевич, op. c. 605.

⁴ Петрушевич, Іосифъ Шумлянскій, як в. 120 (грамота єрусалимського патріярха Доситея); АЮЗР, I, т. X 300. N. CXIV.

та затвердив на львівському єпископстві Свистельницького,¹ Шумлянський всетаки старався виєднати собі признання і в нього. В тій цілі звернувся він до митрополита Тукальського і українського правобічного гетьмана Петра Дорошенка, щоби вони вставили за ним у царгородського патріярха. Прохання Шумлянського вволили Тукальський і Дорошенко і вислали до патріярха брацлавського протопопа Романа Ракушку-Романовського з листом, в яким подавали, що Шумлянський людина добра і вчена, православний християнин, та просили признання його єпископом. Патріярх відповів, що у Львові вже є єпископ, а Шумлянського посвячував не знати хто. Тоді Романовський поїхав до султана і патріярх одержав від каймака Мустафи-паши лист, що султан наказує йому сповнити жадання Дорошенка. Колиж патріярх не послухав, Романовський вдруге удався до султана, а цей знову поручив патріярхові негайно сповнити прохання Дорошенка. Патріярх послухав² і своїм дипломом (в червні 1670) оголосив Шумлянського правдивим владикою, а Свистельницького викляв.³

Інше становище супроти Шумлянського заняв єрусалимський патріярх Доситей, що перебував у липні 1670 в Яссах. Там він правдоподібно одержав відомости про Шумлянського з ворожих останньому кругів і тому викливає його посланням до духовенства і братств, на котрім крім нього підписалися молдавський (сучавський) митрополит Гедеон і волоські владика, Доситей романський і Іван гушський та два грецькі єпископи, неоскарійський і родоський. Патріярший лист підчеркує те, що Шумлянського не вибрали загально, а висвятили його за границею, без участі київського митрополита і руських єпископів, два митрополити, зложені з свого достоїнства задля злочину. Тому царгородський патріярх Методій, на соборі минулого року, узнав Шумлянського ложним єпископом і підписав універсал, котрим позбавляв його владичого достоїнства; той

¹ Соловійов, ор. с., кн. III, т. XII 415.

² Соловійов, I. с. 414. Оповідання московського посла Христофорова, що їздив до царгородського патріярха в справі знесення клятви з лівобічного гетьмана Дамяна Многогршного, яку кинув патріярх на прохання Дорошенка, подане також через Ракушку Романовського. Христофоров, якому про це оповідав патріярх, в своїм оповіданні подав тільки хибні імена: Шумлянський у нього „латинець Симеонъ“, а Свистельницький „Йосиф“. Про назване в тексті посольство пише Самовидець ось що: „Тогож року (1670) посилал митрополита київській Іосиф Тукалскій посланца своего Романа Ракушу протопопу брацлавского до святѣйшого патріярхи в Царигород о подтверженя на митрополію київскую, а то для того, же и єпископ премыслскій Антоній Винецкій отзывался митрополитом київским, иж бы один хто з них был митрополитом, а не два митрополита, чого нѣколи перед тим не бувало. Которого посланного святѣйшій патріярха Методій не хотѣл принять без вѣдомости царской, и так аж муся ѣхати до Солуня ку цесареві, от которого привезл писмо также и от цесаря до святѣйшого патріярхи, же позволено принять, и так принят и соборне позволено и потвержено митрополію Іосифу Тукалскому, ажебы нѣхто иншій не отзывался митрополитом и архієпископом київским. Тотже посланный протопоп брацлавскій вивезл соборную клятву от святѣйшого патріярхи на задѣлпрского гетмана Демяна Многогршного...“ (див. Лѣтопись Самовидца, I вид. с. 56; II вид. с. 108). Однак оповідання Самовидця щодо цього факту є невірне, бо Тукальського вже раніше, 16 (6. ст. ст.) 1668, признав патріярх Методій київським митрополитом (Акты Зап. Рос., V 114. N. 71); міг отже Тукальський висилати посольство до патріярха тільки в справі Шумлянського, за чим промовляє те, що патріярх дійсно в тім році признав Шумлянського правдивим єпископом. Супроти невірности оповідання Самовидця заходять поважні сумніви щодо автора літопису, бо годі прийняти, щоби Самовидцем був якраз Роман Ракушка-Романовський, як це приймають у своїх працях: В. Романовський (див. „Україна“ 1925. V с. 60), М. Петровський („Записки Ніжинського Інституту Народньої Освіти“ 1926, кн. VI с. 1) і Ол. Ог. облн. „Записки Іст.-філ. зідділу“ 1926, VII-VIII, с. 181).

³ Петрушевич, Сводная Гал.-р. лѣт., як в. 330; Szaraniewicz 37.

універсал Методій післав навіть йому, Доситеєві. За неправду подавав Доситей те, що Шумлянський розголошував, неначеб його поблагословив царгородський патріарх, а також й те, будьтоби Свистельницький симонією набув владичтво, тому що хотів за нього заплатити Шумлянському. Вкінці проголошує Шумлянського ложним єпископом, а вірних львівської дієцезії відсилає до духовної власти Свистельницького, як до єдиного законного владики.¹

Малий однак вплив мали рішення висшої власти православної Церкви на злагодження спору; боротьба за львівську єпископську катедру ведеться далі тими способами, якими й почалася, а по абдикації Яна Казимира продовжується на час правління його наслідника, Михайла Вишневецького.

IV

Ширшого розголосу боротьба за львівську владичу катедру набрала в часі безкоролів'я, по абдикації Яна Казимира, як завдяки декретові люблінського трибуналу, так з огляду на заінтересування тією справою галицьким каптуровим судом, про що була згадка вище. Обвинувачений за бунтування вірних проти Шумлянського і по тій причині завізваний перед галицький каптуровий суд, Свистельницький даремне маніфестував у галицьким гродським уряді (4. II. 1669), випираючись роблених йому закидів.² Справу спору за єпископство розглянув галицький каптуровий суд 8 серпня³ і хоч Свистельницький мав симпатиків серед галицької шляхти,⁴ рішення цього суду не було для нього корисне. Обвинуватили його в тім, що за його порученням виконано напад на крилоську катедру, і порішено przeprowadити в тій справі слідство; його ж приклонників, Кропивницького, Папару, Мазаракія і Сінкевича, засуджено на кару інфамії.⁵ Проти такого присуду галицького каптурового суду запротестував Свистельницький (23. VIII)⁶ та подав позов уневажнити цей присуд.⁷ Притім не дуже й переймався тим рішенням каптурового суду і даліше своїми універсалами підбурював народ проти Шумлянського і духовних, що признавали зверхність останнього.⁸

Міжтим Винницький, не занедбуючи справи, вибрався в цілі її пертя на варшавський елекційний сойм. Вибираючись туди візвав львівську

¹ Петрушевич, Іос. Шумлянській, як в. 118 і Сводная Г.-р. лѣт., як в. 331; Szaraniewicz 37. По наказу Шумлянського язловецький священник Андрій, з парафіянами, схватив за Язлівцем 4. VII. 1670 посланців Свистельницького до Доситея з дарами: 2 хрести в золото, 2 в срібло оправлені, 2 годинники, 4 дорогі образи, 6 книг в срібло і аксамити оправлених. Все те забрали приклонники Шумлянського, а також гроші і два коні від посланців Свистельницького. A. Castr. Hal., 169, с. 1291 протестація Свистельницького з 23. VII. 1670; Lisiewicz 747.

² A. Castr. Hal., 166, с. 135; Lisiewicz 745.

³ A. Castr. Hal., 167, с. 1330.

⁴ Дня 8. VIII. 1669 протестував проти Шумлянського в галицьким гродським уряді Гаврило Сильницький тому, що цей, будучи простим чердем і не маючи жадного права, сміє раз-у-раз провадити процеси, що викликають замішання і заворушення посполитого супкою в краю. A. Castr. Hal., 167 с. 1121.

⁵ A. Castr. Leop., 428, с. 1006 декрет галицького каптурового суду з 9. VIII. 1669, облятований у львівським гроді 6. VI. 1673.

⁶ A. Castr. Hal., 167, с. 1208; Lisiewicz 745.

⁷ A. C. Hal., 167 с. 1328 корол. декрет у цій справі, в Галичі 9. IX. 1669; Lisiewicz 745.

⁸ A. C. Hal., 167, с. 1515 протестація свящ. Григорія Івасевича проти Свистельницького і Василя Загвойського з 29. 10. 1669; Lisiewicz 745.

Ставропігію, щоби вислала й своє посольство, в склад якого входилиб її члени шляхотського походження, з документами до оборони прав православної Церкви, та просив, щоб його підпомогли грішми на ту працю при його теперішних недостатках і подали йому, залишені в депозиті у братстві, з часу свячення Свистельницького, його два сакоси і хрест, що його потребуватиме як ознаки свого достоїнства при різних okazіях у Варшаві.¹ Однак тією справою на тім соймі не займалися, супроти чого шляхта руського воевідства на вишенськім соймику поручила своїм послам на коронаційний сойм, щоби згідно з декретом люблінського трибуналу процес за напад Шумлянського на львівську катедру вирішено без жадної проволоки на коронаційнім соймі. Жадала також шляхта, щоби Шумлянський звернув Винницькому забрані в часі нападу митрополічі відзнаки.² Це останнє жадання піднесла також кївська шляхта на володимирськім соймику;³ волинська же, подаючи в цілости це жадання, яке піднесла шляхта руського воевідства, домагалася ще й львівського єпископства і унівської архимандрії для Винницького до часу його вступлення на митрополію та знесення присуду галицького каптурового суду.⁴

Хоч, як видно, Винницький мав більше симпатій серед шляхти ніж Шумлянський, то всетаки останній, завдяки коронному гетьманові Янові Собескому, одержав затвердження привилею на єпископство у нововибраного короля.⁵ Декретом, виданим в часі коронаційного сойму (3. X. 1669), король повідомляє достойників, урядників, старостів і державців та православну шляхту, духовенство і братства воевідства руського, подільського і брацлавського, що як він затвердив усі права, дипльоми і декрети, надані польськими королями, його попередниками, так і зберігає права Йосифа Шумлянського, надані Яном Казимиром, до львівської, галицької і камінець-подільської єпископії. Від православних тієї єпископії жадає, щоби нікого, крім Шумлянського, не признавали за свого правдивого владику, тільки його слухали та в нього старалися про всякі благодати і свячення. Шумлянському король давав власть карати непослушних і противних його владі, „щоби тим самим приводив до належного духовного порядку і помножував Божу хвалу“. Зносив всякі права до того єпископства, надані Яном Казимиром Евстахіїві в мирі, а в монашестві Єремії Свистельницькому, що їх зніс також його попередник своїм останнім рішенням, та заборонив Свистельницькому вживати владичого титулу. Якщо він робивби Шумлянському перепони в його юрисдикції та ворохобивби населення проти Шумлянського, король визначував комісарів, які привелиб мешканців дієцезії до послуху Шумлянському, а непокірних відповідно покаралиб.⁶ Супроти того Винницький виточив позов Шумлянському, тому що вистарвся привилей на єпископство, на яке не заслужив, бо двічі зміняв віросповідання, висвятили його неправдиві митрополити, нападав на катедру та вчинив великі пакости Винницькому і Свистельницькому.⁷

Боротьба за єпископство що-раз більше загострювалася; Свистельницький, щоби забезпечитися від суперника, котрий грозив йому смертю,

¹ АЮЗР. I, т. X 664. N. CCXLVIII з Самбора 26. IV. 1669.

² AGZ. XXI 523. N. 272; Вишня, 20. VIII. 1669.

³ АЮЗР. II, т. II 260. N. XLIV; Володимир, 20. VIII. 1669.

⁴ Ibid., с. 273. N. XLV; В. Біднов, Православная Церковь въ Польшѣ и Литвѣ, 332.

⁵ Lisiewicz 746.

⁶ АЮЗР. I, т. X 282. N. CIX (A. C. Hal., 167, с. 1557); Lisiewicz 747.

⁷ A. Castr. Hal., 167 с. 1692 з 5. XII, облята з 30. XII. 1669.

вистарався у короля залізний лист.¹ Щоби примирити воюючі сторони, з початком 1670 р. завізвано Шумлянського і Свистельницького до Варшави, де обидва, дня 24 квітня,² за посередництва своїх протекторів, заклали угоду, якої докладного змісту не знаємо, тому що жадна з сторін не заоблятувала протоколу угоди ні у львівських ані в галицьких гродських книгах. Видно, що оба суперники не бажали собі, щоби про зміст угоди знали ширші круги, а Шумлянський таки навіть не думав її додержати.³ Про деякі точки тієї угоди довідуємося з пізніших протестів: Шумлянський мав відступити єпископство Свистельницькому, а цей мав йому заплатити 16.000 зол.⁴ Правдоподібно Шумлянський мав одержати інше на той час необсажене єпископство, а саме мстиславсько-оршансько-могілівське.⁵ Для скріплення згоди заклали вадіюм у висоті 40.000 злп.⁶ Здавалося, що боротьба устане.

Одначе Шумлянський, заклjučуючи угоду, старається у короля привилей для православного духовенства, щоби тим його до себе привязати. В наслідок того король, декретом з 26 квітня, повідомляє, що в часі покоронаційного варшавського сойму (зібраного від 5. III. до 19. IV) деякі сенатори предложили йому в імені о. Йосифа Шумлянського, львівського, галицького і камінецького єпископа, супліку проти деяких старостів, державців королівських дібр та дідичів. Владика жалівся, що вони в королівських добрах і в своїх дідичних маєтностях вмішуються в його юрисдикцію над священиками, грозячи строгими карами і вязницею тим священикам, які його слушалиб та віддавалиб належні йому доходи, кажучи їм не слухати єпископа. Натомість змушують священиків „до свого підданства, робіт, повозів, панщини, чиншів, підвод, ношення листів і їх пересилки, десятини, плачення податків і підіймування інших тягарів, на погорду духовного стану“. Тимто отсим беззаконням спонукують духовенство „забудувати відправу служби Божої й інших християнських обрядів, людям грецької релігії до спасення дуже хосенних“, що спричинює зіпсуття і згіршення та діється проти права, забезпеченого православним конституціями, пактами і дипломами. Супроти того король, запобігаючи тим кривдам, про які, щоби не доходили до нього більше супліки, згідно з законом, по якому духовенство грецького обряду має бути зрівнане в правах з латинським духовенством, постановляє, що духовенство грецького обряду має бути незалежне від старостів, державців королівських дібр, дідичів та їх намісників, отаманів, вїтїв й інших приватних і публичних осіб та вільне від всяких панщизняних повинностей, жовнірських податків і стацій. Заявляв духовенству, що воно належить виключно до юрисдикції свого єпископа, в особі Й. Шумлянського та його наслідників; йому повинні священики платити щорічно т. зв. „куничне“ в квоті 6 зол.⁷

Цей привилей, у котрім король Михайло виразно підносить, що на

¹ A. Castr. Hal., 168 с. 1653 з 5. III. 1670; Lisiewicz 747.

² A. Castr. Hal., 169, с. 1289, протестація Свистельницького з 23. VII. 1670.

³ Lisiewicz 746.

⁴ Ibid., 747; A. Castr. Hal., 169, с. 1288.

⁵ Ісаїя Загвойський і Арсеній Райкевич називають Шумлянського у своїй протестації з 7. VI. 1670 мстиславським, оршанським і могілівським єпископом (A. Castr. Leop., 422, с. 1275), можна отже догадуватися, що при заклjučуванню угоди проєктовано надати Шумлянському опорожену тоді могілівську катедру.

⁶ АЮЗР. I, т. X 294. N. CXIII.

⁷ АЮЗР. I, т. X 285. N. CX (A. C. Leop., 422, с. 1038, обл. з 10. V. 1670); Lisiewicz 748.

прохання Шумлянського зрівнує православне духовенство з католицьким і виймаючи його з під власти світських осіб, піддає під суд власного єпископа,¹ що й поправило дещо долю православного священика,² мав без сумніву значний вплив на збільшення популярності та прихильників Шумлянського. Вніс його до львівських гродських книг дня 10 травня терєбовельський парох, Михайло Балицький, який того самого дня, разом з двадцяткою інших священиків з різних місцевостей,³ протестує проти додержання Шумлянським угоди, заключеної з Свистельницьким.⁴ Сам Шумлянський не тільки не прийняв грошей від Свистельницького,⁵ але ще й кпив собі з нього, що хоче симонією одержати єпископство.⁶ А товпа його сторонників напала на господу, до якої Свистельницький заїхав, та намагалася силою ці гроші від останнього відібрати.⁷ В звязку з тим появилися нові протести духовенства і представників львівських та підльвівських церковних братств проти Свистельницького,⁸ який аж тепер переконався, що з нього заклипили собі. Потішався ще, що угоду дасться перепровадити в життя і в тій цілі доказував, що все поступав легально, однак надармо.⁹

До того пригноблювали Свистельницького його родинні клопоти з зятем Кропивницьким, що запізвав його, неначеб то він скривдив при вивінованню свою дочку, Анну Кропивницьку. В дійсности, розгуляний Кропивницький обдирав, як тільки міг, свого тестя; від нього взяв на попірання його справи з Шумлянським 30.000 зол., які прогуляв. Розтратив придане жінки, а коли забракло йому гроша, викрав у тестя акт його вибору єпископом і щойно за 1000 зол. звернув його; відтак в часі побуту Свистельницького у Варшаві вимантив від нього вексель на 9000 зол., а вкінці почав домагатися відступлення йому Свистельник. Не міг того зробити Свистельницький, бо прийшлосяб йому самому гинути з голоду, тому що його доходи з єпископства були дуже проблематичні.¹⁰ Крім Кро-

¹ Lisiewicz 748.

² Łoziński 371.

³ Лаврентій Струтинський, парох церкви св. Юрія у Львові, Олександр Волчко з Бару, Степан Втомович з Шаргороду, Теодор Вуянівський з Рогатина, Іван Вирозуб з Жовкви, Єремія Василевич з Жовтанець, Еразм Василевич з Камінки, Семен Кирилович з Межибожжя, Григорій Береза з Тернополя, Олексій Твардівич з Чорткова, Андрій з Язлівця, Гаврило Жукевич з Бібрки, Іван Маричич з Тисьмениці, Гаврило з Гологір, Андрій з Щирця, Яків Буський з Золочева, Степан Скорак з Устя, Семен Ларишевич з Ягольниці, Йосиф Комарянський, ігумен ясеницький та Єзекііл Рогатинський, терєбовельський.

⁴ A. Castr. Leop., 422, с. 1042; Lisiewicz 747; Łoziński 382.

⁵ A. Castr. Leop., 422 с. 1265 протестація Шумлянського; A. Castr. Hal., 169 с. 1288 протестація Свистельницького.

⁶ Ibid., с. 1291: „Імє х. Szumlański będąc na onczas w zamku z tego się naśmiewał i ich jeszcze poduszcział, a pieniądze liczyć nie kazał i niechciał...“; Петрушевич у „Галичанин“ I 121, грамота єрусалимського патріярха Доситея: „Йосифъ тѣшится да покажетъ, господина Іеремею єпископа львовскаго за симоніяка... И аще Іеремея Свистельницькій належащу Іосифу, имѣлъ дати гроши, нѣсть се симонія...“

⁷ A. Castr. Leop., 422 с. 1275 протест Ісаї Загвойського і Арсенія Райкевича; A. Castr. Hal., 169 с. 1290.

⁸ A. C. Leop., 422 с. 1265 і 1278.

⁹ Lisiewicz 747; A. Castr. Leop., 422 с. 1274; A. Castr. Hal., 169 с. 1288.

¹⁰ Lisiewicz 748; A. C. Hal., 169 с. 1311 протестація Олександра і Степана Свистельницьких проти Самійла і Анни Кропивницьких з 24. VII. 1670; с. 1316 облята з 24. VII. 1670 Прокопом Кропивницьким угоди між Свистельницьким і Сам. Кропивницьким, заключеної у Варшаві 2. IV. 1670; с. 1590 протест Сам. Кропивницького проти Свистельницького з 5. IX. 1670; с. 1503 протест Свистельницького проти Кропивницького і його слуг

пивницького виступив ще тоді другий віритель, Станислав Тишковський, що протестував проти Свистельницького за недодержання ним заключеного між ними контракту.¹ Не занедбав і Шумлянський вистаратися нового позову перед королівський суд Свистельницькому з причини, як завжди, узурупунвання владичого титулу і власті.²

Серед таких обставин дещо потішив Свистельницького декрет короля Михайла з 20. IX. 1670. Король повідомляв львівського архієпископа, камінецького єпископа, львівську та камінецьку капітулу, воеводів, каштелянів, старостів, достойників, земських та гродських урядників, православну шляхту, духовенство і братства львівсько-галицько-камінецьподільської дієцезії, що йому донесено і супліковано в імени православного духовенства тієї дієцезії, жаліючись на Шумлянського, що безправно не хоче уступити, згідно з привилеем Яна Казимира, єпископства Свистельницькому і крім того приводить до нетерпимих кривд: „усе духовенство тягарями і податками нищить та церкви і монастирі пустошить, духовних так по домах, як і в дорозі, ловити і вязнити каже. А сам свавільних людей, убийників, двоєженців, вдовоженців, за гроші, проти канонів, привертає до священничого достоїнства“. Щоби тому запобігти, король поручав, аби ніхто не слухав Шумлянського і його висланників, ані не платив „кунничного“ аж до часу, коли остаточно не вирішиться теї справи в судах.³

В тім часі Шумлянський безупинно працював над зеднанням собі мешканців дієцезії. В тій цілі обїздив її, висвячував священників⁴ та заводив всюди лад. Підчас свого побуту в Куликові він затвердив, при місцевій церкві Пресв. Богородиці, на прохання мешканців, братство, як „річ Богові гідну, а Божій Церкві дуже хосенну“, тому що „братство ніщо інше, як тільки любов або союз совершенства“, пише він. Притім подає точки, які братство має зберігати. Жадає послуху для себе і своїх наслідників, пильної дбайливости про церкву, заховання та сповнювання семи добрих діл, Служби Божої за живих і усопших членів братства, частих богослужень за добро Церкви та її ісповідників, частих сходин, на яких члени обговорювалиби церковні та братські справи (прим. спори між братчиками), причім, якщо ходилоби про биття або кривду Церкви, треба з тим віднестися до єпископа; владиці повинні подавати також звіт з своїх доходів і розходів та приймати священника за його рекомендацією. Мають у назначенім речинці вибрати свій провід, а саме старшого, скарбника і писаря. Хто не поступивби після того припису, тому владика грозив не тільки виключенням з членів, але й клятвою і відлученням від Церкви.⁵

з причини нападу і рабунку попередного дня з 16. VIII; с. 1363 облята протестації Кропивницького проти Свистельницького з 10. IX. 1669 у грабовецькій гроді з 31. VII. 1670; т. 170 с. 6 і 160 протестації Свистельницького проти Самійла і Анни Кропивницьких з 3. I. і 13. I. 1671; А. Castr. Leop., 426 с. 3673 декрет люблінського трибуналу в справі Єр. Свистельницького і Сам. Кропивницького з 23. IX. 1671.

¹ Lisiewicz 748; А. С. Hal., 169 с. 1358 з 29. VIII. 1670.

² А. С. Leop., 423 с. 2288 корол. декрет з 23. VIII, облятований 19. IX. 1670.

³ АЮЗР. I. т. X 288. N. CXI (А. С. Hal., 169 с. 1683). На основі цього документу Лісевич (748) пише: „znowu przypwilejem z d. 20. IX. 1670 król Michał uznaje go (Свистельницького) prawym biskupem“.

⁴ Петрушевич, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 165 під р. 1670. В тім році Шумлянський висвячував священників у Гошові (20. II), в ясеницькій монастирі (14. V), в монастирі СС. Василянок у Львові (24. V), в гошівській монастирі (5. VII), в Кулачковичах, Коломиї (6. XII) і Снятині (8. XII).

⁵ Вѣстникъ Юго-западной и Зап. Россіи. Исторыко-литературный Журналъ, издаваемый К. Говорскимъ, т. I, Київ 1862, с. 116, (2. I. 1670); Петрушевич, ор. с. 608.

Кілька днів опісля в тім самім місточку затверджує також братство молочців.¹ Крім того Шумлянський мабуть старається тоді зєднати собі львівську Ставропигію.²

Обізджаючи свою дієцезію, з початком 1671 р., Шумлянський прибув до Могилева подільського. Там придержали його по наказу українського правобічного гетьмана Петра Дорошенка, що бажав за його посередництвом навязати переговори з Польщею, та запровадили його до Чигирина, звідки повернув щойно 14 березня 1671.³ Супроти того Шумлянський, який фактично сповнював функції єпископа, не міг звернути належної уваги на процеси, що велися тимчасом у Варшаві в справі львівського єпископства. Це недопильнування справи пімстилося на нім, бо зовсім несподівано, дня 22 червня 1671 р., зявився Свистельницький в галицькім гродськім уряді і представив королівський декрет (з 5. VI.), виданий заочно в своїй справі проти Шумлянського.⁴ Король повідомляв, що асесорський суд у Варшаві, дня 7 жовтня 1670 р., признав Шумлянського винним підступного присвоєння собі владичого титулу й власти, нападу на львівську катедру та інших надужить. Супроти того Шумлянський мав уступити з єпископства і заплатити Свистельницькому 150.000 злп. за побрані незаконно доходи з єпископства та 80.000 злп. як зворот грошей, виданих Свистельницьким на ведення процесу. Щоби Свистельницького впровадити в посідання єпископства, король визначив окрему комісію.⁵ „Одним словом, пише Лісевич,⁶ будівля збудована Шумлянським таким трудом і коштом, западалася без сліду“.

Але останній не признавав засуду асесорського суду. Коли Свистельницький з вознім і двома свідками явився у нього з жаданням віддати заняті катедри і приписану йому грошеву суму, Шумлянський, ігноруючи засуд, грозив непрошеним гостям смертю і вони, нічого не залагодивши, відійшли ще й задоволені, що відпустив їх живих.⁷ Міжтим появляється нове візвання Шумлянському, щоби ставився перед королівський асесорський суд за недодержання заключеної в попереднім році у

¹ Вѣстникъ Ю.-з. и З. Р. I. 119 (N. 7. 19. I. 1670); Петрушевич, Сводная Гал. р. лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 608; А. Папков, Братства, 158.

² Зубрицький, Лѣт. Львовскаго Ставроп. братства (Временникъ Ставроп. Инст. на г. 1926), 180; Петрушевич, ор. с. 608.

³ Лѣтопись Самовидца I вид., с. 57; Helcel, Listy J. Sobieskiego ч. II 224. N. 43; Kluczycki, Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego т. I, ч. I 628. N. 283 і с. 630. N. 284; Ркп. Оссол., 2281 с. 49; Целевич, Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею в 1670-72 р. (ЗНТШ. XXV 14).

⁴ Lisiewicz 749.

⁵ A. Castr. Hal., 171 с. 1418. Комісарями король призначив: київ. воеводу Андрія Потоцького, брацлавського воев. Яна Потоцького, чернигівського каштеляна Гавриїла Сильницького, подільського підкоморія Єроніма Ляндкоронського, генерала подільських земель Миколу Потоцького, чернигівського хорунжого Івана-Михайла Мислїшевського, подільського земського суддю Христофора Кавецького, под. зем. підсудка Станіслава Грушецького, галицького підстоля Олександра Курдвановського, гал. чашника Валентина Калиновського, гал. зем. нотаря Юрія Мрзовицького, гал. войського Яна-Станіслава Яетшембського, гал. гродського підстаросту Івана Курдвановського, летицького грод. нотаря Павла Ратальського, Петра Куропату, Тому Гаєцького, Альберта Качановського, Миколу Захоровського і Василя Загвойського.

⁶ Ор. с. 749.

⁷ A. Castr. Hal., 171 с. 1441 протестація Свистельницького з 25. VI. 1671; с. 1445 протестація вознього Христофора Зелінського, і шл. Івана Качоровського та Яна Зазульського проти Йосифа, Константина і Михайла Шумлянських; Lisiewicz 750.

Варшаві угоди з Свистельницьким.¹ Крім того, Свистельницький одержав і привилей; король подавав, що зберігає і затверджує право Єремії Свистельницького, надане Яном Казимиром, до львівського, галицького і камінець-подільського єпископства. Тому вимагав від митр. Антонія Винницького, православного духовенства, шляхти і мешканців, також і урядників руського і подільського воевідства, щоби Свистельницького, як законно при святоюрській катедрі станами вибраного, упривилейованого та висвяченого А. Винницьким, київським, галицьким і всеї Руси митрополитом і єсархом патріяршого константинопольського трону, при співучасті перемиського єпископа, деражицького архимандрита, численного духовенства і горожан у столичнім місті при Успенській церкві, та признаного константинопольським патріярхом, за свого владику вважали, його, а не кого іншого, слухали, віддавали йому повинности та від нього благословення і свячення брали. Свистельницькому же давав король власть карати непокірних по приписам духовного закону, щоби тим міг все духовенство до належного ладу і своєї юрисдикції припровадити і помножувати Божу хвалу по своїй пастирській повинности. Король касував всякі привилеї, видані ним і Яном Казимиром на львівське єпископство Шумлянському, а одобрював права до тогож владицтва Свистельницького, щоби сей міг сповняти належний львівському єпископові уряд і обовязки. Шумлянському король грозив судовою езекуцією, якщо він відривавби духовенство до своєї юрисдикції, робив Свистельницькому в його урядованню перепони та підбурював товпи людей до нападу на Свистельницького.²

Здавалосяб, що Свистельницький є паном ситуації; в дійсности Шумлянський далі залишався при владичій власти, а всякі королівські привилеї принесли Свистельницькому тільки те, що він і його приклонники мусіли більше берегтися з своїм життям перед сторонниками Шумлянського. Останній бажав особистої пімсти над своїм суперником.³ Коли Свистельницький, дня 25 червня, по внесенню протестації в гродськїм уряді, в товаристві кількох осіб вертав з Галича до дому, напав на нього, в часі переправи через Дністер, Шумлянський з своїми гайдуками, числом до 30 осіб, котрі з самопалів стріляли до тих, що переправлялися через ріку. Тільки чудом удалося останнім вратувати своє життя.⁴ Вдруге уладив Шумлянський лови на Свистельницького 24 серпня.⁵ Супроти того останній вистарався у короля нове вадіюм для себе і своїх сторонників.⁶

¹ АЮЗР. I, т. X 293. N. CXIII (A. C. Hal., 171, с. 1443) візвання з д. 15. VI, облята 25. VI. 1671.

² АЮЗР. I, т. X 290. N. CXII. (A. C. Hal., 171, с. 1699) вид. 6. IV, однак облятований щойно 25. VIII. 1671; Lisiewicz 749.

³ Lisiewicz 749; A. Castr. Hal., 171 с. 1737. Жалоба мешканців Галича з 27. VIII. 1671.

⁴ A. Castr. Hal., 171 с. 1447 протестація Свистельницького, Мих. Ловецького, Дмитра, пароха Воскресенської церкви в Галичі, Леонтія — богоявленської в Залукві, Василянина Вартоломея і вікарія при Рождественській церкві, дяконів Йосифа та Зосима, Івана, пароха ц. св. Николая, Теодора — ц. св. Петра і Павла, Єремії — св. Михайла в Залукві і церковних братств при тих церквах з 25. VI. 1671, проти Йосифа, Константина і Михайла Шумлянських, їх помічників і гайдуків; с. 1451 протест Константина Желіборського і Миколи Жураковського проти тих самих; с. 1720 протест Свистельницького проти Прокопа Васильківського й інших з 26. VIII. 1671; с. 2364 Андрій Потоцький, кїв. воєвода і галицький староста, звиває Константина і Михайла Шумлянських, Юрія Рудницького й інших перед старостинський суд, 9. XI; с. 2368 тойже звиває тих самих у цій справі; Lisiewicz 749.

⁵ A. Castr. Hal., 171 с. 1722.

⁶ A. Castr. Hal., 171 с. 1706 і 1709 королівські грамоти з 7. VIII. 1671, в яких закладається вадіюм у висоті 360.000 злп. між Свистельницьким і Олександром, Са-

Не занехував Шумлянський боротися з суперником й правним шляхом; виточив позову в справі уневажнення виданого засуду.¹ Однак не допомогло йому це нічого. Новий королівський декрет з 1 серпня повторював зміст попереднього (з 5 червня).² Шумлянський виточив новий позов у справі уневажнення цього декрету, тим разом успішніше; король, декретом з 7 серпня, звільнив його від тягарів і екекуцій, вложених на нього декретом з 1 серпня, та візвав Антонія Винницького, Юрія Гошовського і Єремїю Свистельницького в справі львівського єпископства наново перед свій суд.³ Поставивши так справу він не робив собі нічого з того, що комісарі приступили до екекуції королівського присуду з 5 червня 1671. Бо коли комісарі візвали його⁴ і намісників церков: бучацької, язловецької, підгаєцької, крилоської, камінецької, жидачівської, теребовельської, тернопільської, барської і межібожської та ігуменів монастирів львівської дієцезії, щоби ставилися перед них дня 15 вересня 1671, для передачі єпископства в посідання Свистельницькому,⁵ Шумлянський, не зважаючи на це візвання, звертається своїм обіжником (з 7. IX.) до намісників: золочівського, тернопільського, теребовельського, межібожського, барського, камінецького, чортківського і ягольницького та до братств, парафіян і громад у згаданих округах. Подає їм до відома, „що о. Свистельницький приложив був свого старання зрадливого і шкідливого Божій Церкві, а заїхавши до Варшави многими способами замішав наші катедри і дієцезію“, однак він постарався у короля „замилувавши йому очі тим самим“ про уневажнення постановлень на користь Свистельницького. Залагодившись з ним, висилає до них Семена Пекалицького й Олександра Федіновича для стягнення куничного за 1671 р., яке, „щоби ваша всечесність висше названим нашим слугам без проволоки і продовження часу віддали“, бо він тільки на цей ратунок має надію і з того хоче мати готівку на приїзд короля до Львова.⁶

Колиж у Крилосі зіхалися королівські комісарі і хотіли ввести Свистельницького в посідання галицької катедри, найшли її замкнену й окружену узброєними людьми. На зустріч комісарям вийшов єпископ Шумлянський в товаристві великої скількості свояків і слуг та висловив, чому він не хоче віддати катедри. Вислухавши його комісарі признали, що декрет ще не має правної сили і поручили їм обом судовим шляхом доходити своїх прав.⁷ Притім не обійшлося й тут без авантур; сторонники Шумлянського зневажали комісарів і присутного Свистельницького, а Михайло

мійлом, Константином, Михайлом, Іваном і Михайлом Шумлянськими, Іваном Угерницьким, чернігівським ловчим, Феліціаном Осгровським, теребовельським підстаростою, Юрієм Рудницьким, Станиславом Снатком, Василем Бокаевичем та Василем Дорошенком Голинськими, Федором Жураківським і Степаном Васильківським та у висоті 160.000 злп. між згаданими і Михайлом Ловецьким, офіціалом Свистельницького. — Крім того, король візвав (8. VII. 1671) державців бучацьких, чортківських та кулачківських дїбр, щоб охороняли Михайла і Теодора Ловецьких перед напастями Шумлянського (A. Castr. Hal., 171 с. 1876).

¹ Lisiewicz 749; A. Castr. Hal., 171 с. 1461, королівське візвання з 17. VI.

² Lisiewicz 749; АЮЗР. I т. X 296. N. CXIV (A. C. Hal., 171, с. 1688).

³ Lisiewicz 750; A. Castr. Leop., 426 с. 2491, обл. з 21. VIII. 1671; A. C. Hal., 171 с. 1878, обл. з 12 IX. 1671.

⁴ Lisiewicz 750; A. C. Hal., 171 с. 1871 візвання з 26. VIII., обл. з 10. IX. 1671.

⁵ Lisiewicz 750; A. Castr. Hal., 171 с. 1869 відозва королівських комісарів.

⁶ A. Castr. Hal., 171 с. 2048; Лісевич (751) відносить розіслання Шумлянським універсалів до духовенства на час по розїзді комісії.

⁷ Lisiewicz 750; A. Castr. Hal., 171 с. 1930 протокол комісії.

Шумлянський, стрийний брат владики, кепкував у присутності всіх із Свистельницького, потручував його та скинув йому з голови каптур.¹

Відсилаючи сторони на дорогу права, комісарі заборонили обом суперникам мішатися до справ єпископства аж до остаточного їх вирішення королем. Згідно з тією заявою комісії, Свистельницький постарався сейчас, щоби в його імені возний оголосив на львівському ринку таку заборону: „Ніхто з православних, як з духовенства так і світських, під загрозою кари, не сміє збиратися на наради і слухати або віддавати повинности Свистельницькому і Шумлянському аж до рішення короля“.² Та, хоч рішення комісії ставило обох суперників на рівній стопі, Шумлянський всетаки жалівся на незаконне поступовання комісії,³ а поступати згідно з її рішенням, як це робив Свистельницький, навіть не думав. На заклик Шумлянського зявилася у Львові, дня 30 вересня 1671, прихильна йому шляхта,⁴ духовенство⁵ і представники церковних братств,⁶ які протестують проти Свистельницького. Вказуючи, що тільки Шумлянський, як легально вибраний і висвячений, має слушні права до єпископства, доказують, що Свистельницький неслухно присвоює собі владичий титул, потайно виносить з королівської канцелярії для себе привилеї, а врешті нарушує королівський наказ, бо поручив возному оголосити на львівському ринку, щоби ніхто не важився признавати Шумлянського за владику, його слухати та платити йому належитості.⁷ „Ціле поступовання Шумлянського, пише Лісевич,⁸ і кожда акція ним підпринята, вказували на те, що заміряє вдержатися за всяку ціну при владіцтві і з великою певністю вдержиться. Тимчасом стався покищо справу відволікти“.

¹ Lisiewicz 750; A. C. Hal., 171 с. 1921 протестація Свистельницького, с. 1923 протест Павла Ратальського; с. 1932 протокол комісії; с. 2366 цитація Йосифа, Константина і Михайла Шумлянських з д. 9. X. 1671.

² Lisiewicz 751; A. C. Leop., 426 с. 2669 маніфестація Олександра Кобилецького, слуги Свистельницького і реляція возного з 28. IX. 1671.

³ Його протестації проти комісарів: A. C. Hal., 171 с. 1955 з 19. IX. і A. C. Leop., 426 с. 2765; Lisiewicz 751.

⁴ Зпоміж шляхти: чернигівський ловчий Іван Угерницький, Андрій Жураківський, Іван Братковський, Василь Бокаевич-Голинський, подільський чашник Олександр Шумлянський, Василь Дорошевич-Голинський, Семен Петрановський, Іван Гошовський, Степан Полюхнович, Семен Покулицький, Якинт Чайківський, Матвій Добринський, Іван Щодловський і Альберт Гошовський.

⁵ Йосиф Комарянський, львівський генер. вікарій, Йосафат Богуш, ігумен монастиря св. Івана, ігумен Ляктеон Куликовський, крехівський чернець Йонатан Зрудний, Софроній Мишкевич, ігумен романівського монастиря, Теодосій Пеньківський — добрянського, Самуїл Красуський — задорівського, Теодор Буяновський, парох з Рогатина, Іван Вирозуб — з Жовкви, Еразм Василевич — з Камінки, Ярема Василевич — з Жовтанець, Яків Буський — з Золочева, Григорій Береза — з Тернополя, Михайло Балицький — з Теробовлі, Евстахій Кунчевич — з Бережан, Гавриїл Жукевич з Бібрки, Андрій Валицький — з Жидачева, Юрій Годовський з Долини, Ілля Гамановський з Глинян, Гавриїл із Голігрі, Павло Бускевич — при церкві св. Николая у Львові, Стефан Полонецький — св. Теодора мученика, Іван Ясницький — Богоявлення, Андрій Зубрицький — Благовіщення, Іван Кондратович — Воскресення, Іван Процикович — Різдва Пресв. Богородиці, Андрій Чайківський-Бернядович — Преображення і Михайло Головецький — Воскресення.

⁶ Яків Маскевич і Гаврило Натинчак від рогатинського братства, Василь Кітович і Іван Городецький від львівського св. Николаївського, Юрій Некрасевич від Воскресенського, Якинт Городецький і Василь Бацкевич — св. Пятницького, Семен Владичка — преображенського, Микола Хлист і Степан Рогачук — Різдва Пр. Богородиці, Федір Несторович і Григорій Курилович — богоявленського, Семен Білогорський і Матвій Столяр — благовіщенського, Іван Стрільбицький і Павло Василевич — воздвиженського, Микола Караман і Станислав Лучкевич — сеніори.

⁷ Lisiewicz 751; Łoziński I 382; АЮЗР. І т. X 306. N. CXV (A. C. Leop., 426 с. 2673).

⁸ Оп. с. 752.

V

З кінцем жовтня 1671 р. король Михайло, перебуваючи у Львові, розглянув ту справу і признав єпископство Свистельницькому, який зобов'язався платити Шумлянському 2.000 злп. річно.¹ З королівського припоручення знов мала зіхатися дня 13 падолиста до Крилосу комісія, яка віддала б Свистельницькому тамошню катедру.² Видно, що Шумлянський відіграв перед королем ролю дуже невинної і покірної людини, бо король в тиждень потім (4. XI.) писав з Томашева, що маючи на увазі його особу і саму слушність, на його покірне прохання, дозволяє йому перебувати в якімнебудь монастирі, чого ніхто не сміє йому заборонити, а черці мають відноситися до нього з пошаною. Також і ним висвячені священники мають залишитися при своїх становищах, не побоючись зложення з свого достоїнства або утисків від Винницького і Свистельницького.³ З того листу слідувало б, що Шумлянський знеохотився до боротьби і хотів уступити Свистельницькому владичу катедру; одначе в дійсности ходило йому тільки про проволікання справи.⁴ До монастиря не спішився і дальше виконував функції єпископа, підбурюючи духовенство проти Свистельницького,⁵ а прихильне останньому без милосердя переслідував.⁶ Сподівався, що вдасться йому, маючи за собою досить міцне оперття, задержати єпископство. За ним, як за „колишнім товаришем і другом у лицарських ділах“, внесло до короля прохання військо з генерального кола під Брацлавом, дня 1 падолиста 1671, щоби задержав його при владичім достоїнстві.⁷ Також галицький партикулярний соймик, що відбувся в грудні, заявився за ним,⁸ підчас коли шляхта київського і брацлавського воєводства домагалася полагодження справи згідно з декретом люблинського трибуналу на соймі;⁹ одночасно жадала київська шляхта єпископства для Свистельницького.¹⁰

З своєї сторони Шумлянський інтерпретував королівський лист до нього з Томашева так, що розголошував, будьтоби король надав йому владу над монастирями і церцями. Супроти того, дня 20 січня 1672 р., король видав новий універсал до православних львівської дієцезії. В нім подавав, що Шумлянський, не страхуючись суворости посполитого права та кари і не зважаючи на авторитет королівського декрету, котрий затверджував його недавню угоду з Свистельницьким у Львові, вистарався в королівській канцелярії підступно новий рескрипт, у яким мовляв король надавав йому владу над монастирями і церцями львівської дієцезії. Під претекстом цього рескрипту, Шумлянський вдирається у владичу юрисдикцію Свистельницького і робить йому перепони в його єпископських функціях. Тому ко-

¹ A. Castr. Leop., 428 с. 624; АЮЗР. I, т. X 319. N. CXVIII, дата корол. декрету у Львові, 27. X. 1671.

² A. Castr. Hal., 171, с. 2223 візвання корол. комісії з 29. X, обл. з 31. X. 1671.

³ A. C. Leop., 426 с. 3128, обл. 7. XI; A. C. Hal., 171 с. 2292, обл. 12. XI. 1671; Lisiewicz 752.

⁴ Lisiewicz 752.

⁵ A. Castr. Hal., 171 с. 2300 протестація Свистельницького проти Шумлянського з 16. XI; с. 2432 протест Татумира в імені Свистельницького з 31. XII. 1671.

⁶ Ibid., с. 2529 протест Татумира з 31. XII. 1671.

⁷ Kluczycki, Pisma do wieku i spraw J. Sobieskiego, т. I, ч. I 733. N. 330.

⁸ Lisiewicz 752; A. C. Hal., 171 с. 2484, протест Василя Загвойського проти тієї точки галицького партикулярного соймику з 17. XII. 1671.

⁹ АЮЗР. II, т. II 301. N. LIV інструкція брацлавської шляхти і с. 312, N. LV київської шляхти з 15. XII. 1671; В. Біднов, Правосл. церковь въ Польшѣ и Литвѣ, 339.

¹⁰ АЮЗР. II, т. II 312. N. LV; Біднов 339.

роль ще раз зазначає, що він без жадного відклику затвердив на львівське єпископство Свистельницького і тому зносить виданий Шумлянському на хибну інформацію рескрипт і всякі інші привилеї йому надані, як також його універсали до дієцезіян і монастирів. Від дієцезіян жадає, щоби Шумлянського не слухали та його зверхности над собою не признавали, тільки підягали Свистельницькому як правдивому своєму пастиреви і владиці. Шумлянському заборонював виконувати юрисдикцію над черцями і монастирями львівської дієцезії та ставляти перепони у владичій юрисдикції Свистельницькому.¹

Не дуже то впливав цей універсал на Шумлянського, бо 9 березня 1672 р. знов маємо протест у галицькім гродськім уряді проти нього; а протестує в імені Свистельницького Микола Жураківський, який подає, що Шумлянський не примінюється до королівської заборони та виконує владичий уряд, підбурює духовенство проти Свистельницького і висвячує священиків.² Це що правда одинокий протест у тім році з боку воюючих сторін взагалі, однак на основі того не можна думати, щоби це було вислідом їх примирення. Вплинули на це зовсім інші причини; а саме, Шумлянський був зайнятий другим процесом. Йому, якого коронний гетьман Собеский вживав як посла до Петра Дорошенка, виточено процес тому, що ввійшов у переписку з останнім, закидуючи йому зраду польської річипосполитої.³ Опісля інша подія примусила суперників сидіти тихо. Гетьман Дорошенко з союзними турецькими військами вступив на територію львівського єпископства, козаки і турки заняли Поділля і посунулися під Львів,⁴ в часі облоги якого знов ужито Шумлянського послом до Дорошенка.⁵

Колиж настав мир,⁶ король Михайло, своїм універсалом з табору під Люблином (30. X.), повідомляє вірних львівської дієцезії, а передовсім тих, що належать до львівської катедри, що предложено йому в їх імені жалобу і супліку, що є велике безладдя у львівській катедрі по причині неприсутности у Львові Свистельницького. Щоби тому запобігти, король знову надає ціле львівське єпископство Шумлянському в тій цілі, щоби як законний пастир завів лад і виконував владичі функції „заїхавши катедрі“. Король вимагав від вірних, щоби слухали Шумлянського і йому віддавали належитости „як власному і при вас остаючому пастиреви“.⁷ По одержанню цього універсалу „шляхта, духовні, капітулярні, братства й інше суспільство руського народу“, дня 16 падолиста 1672, „Йосифа Шумлянського, львівського, галицького і подільського, грецького обряду свого єпископа на львівську катедру впровадили“, яка то катедрa, по словам

¹ АЮЗР. I, т. X 319. N. CXVIII (A. C. Leop., 427 с. 328).

² A. C. Hal., 172 с. 288.

³ Ркп. Оссолінських 336, с. 195, Konfederacja Gołąbska с. 136.

⁴ Hist. polityczna Polski cz. II (Encykl. Polska) 374.

⁵ J. T. Józefowicz, Kronika m. Lwowa 315; Сборник летописей относ. къ ист. Южной и Зап. Руси 200; ркп. Оссол., 124, с. 809.

⁶ Hist. polit. Polski II 375, мир заключено в Бучачі 18. X. 1672.

⁷ АЮЗР. I, т. X 323. N. CXX (A. C. Leop., 428, с. 191). Неслушно подає Лісевич (752), що „dopiero z pocz. r. 1673 przyniósł Szumlański nowy przywilej królewski datowany w Lublinie d. 30. X. 1672 r.“, бо хоч заоблятовано його у львівських гродських актах 30. I. 1673, однак Шумлянський мав його в руках уже 16. XI. 1672, як про це свідчить при облятованню цього документу реляція вольного: „Byłem na ten czas w katedrze greko-ruskiej lwowskiej przy cerkwi św. Jerzego na przedmieściu krakowskiem, we Lwowie, zostającej, kiedy podług urzędu swego ruskiego, we czwartek przed świętem ofiarowania Najświętszej Panny Marjej, roku blisko przeszłego (себто 16. XI. 1672) ... i tenże list j. kr. mci, wyżej opisany, publice czytany, słyszałem“ (АЮЗР. I, т. X 324. N. CXX).

присутнього вознього, знаходилася у великій руїні, передовсім у церкві і кімнатах. При тім акті прочитано й останній королівський універсал у присутности Вартоломея Зіморовича, Станислава Бадецького, Семена Пекалицького, Гната Чайковського, Григорія Лопатинського, Миколи Порембського, Станислава Жураківського, святоиколаївського пароха Павла Павловича, святоп'ятницького — Герасима Васильовича, богоявленського — Івана Ясинського, хрестовоздвиженського — Андрія Зубрицького, вознесенського — Іллі Парольовича, Теодора Білостоцького й інших капітульних отців та представників львівських братств.¹

Не погодився однак із тим фактом Свистельницький і постарався в половині березня про привилей для себе. В тім привилеї король подає острим тоном, що дійшло до його відома, що „Шумлянський, додаючи ще більшого пожару до теперішних непокоїв, деяких руських горожан до бунтів і ребелій намовою і персвасією своєю приводить, як нам лист власною його рукою писаний продуковано“. Що більше, як завсіди, так і тепер спротивляючись його декретові, Шумлянський підступно виніс із королівської канцелярії скрипт проти Свистельницького, силою якого приписує собі владичний уряд та узурпує для себе право не тільки до духовних, але і до дочасних справ, відбираючи насильно всі доходи, належні львівському владиці. А тому, що збирання чужих доходів є проти всякої справедливости, король касує підступно винесений Шумлянським із королівської канцелярії скрипт і жадає від нього, щоб адміністрацію та доходи єпископства уступив Свистельницькому, більше декретові і королівській волі не противився, ні подібних рескриптів із королівської канцелярії не посмів виносити. Крім сього, „тому що зради платити добре не годиться“, король позбавляв Шумлянського і тієї суми, яку Свистельницький зобов'язався передтим платити йому щорічно. Що більше, якщо знавби хто, що Шумлянський „є до якихнебудь бунтів і ребелій, передовсім між горожанами львівської галицької землі“ вмішаний, той мав право його як ворохобника спіймати і припровадити до короля.²

Шумлянський не робив собі нічого з того королівського зарядження і далі виконував владичі функції. Супроти того Свистельницький, котрий до того часу перебував у Галичі і його околиці, прибувши до Львова і видячи, що Шумлянський йому добровільно не уступить з катедри, приготувався здобути її силою. Однак Шумлянський, при помочі прихильної собі львівської людности і жовнірів з залоги міста, під проводом майора Ластовецького, відпер Свистельницького, що зближався з своїми людьми в ночі з 18 на 19 квітня до катедри. Що більше, сторонники Шумлянського напали на господу на Галицькім передмісті, в котрій перебував Свистельницький, де зрнали одного з його слуг та булиб спалили господу, якщо її властителя не бувби їх упросив.³ Мало ще й того; гайдуки Шумлянського схопили кілька селян з околиці Свистельник, які зізнали, що по селах: Сарнки-середні, Липиця долішня, Мерищів, Свистельники, Корники і в місточку Підвисокім Свистельницький вербував людей, щоб „його на львівську катедру до св. Юра греко-руську ввели, а й. мил. о. Шумлян-

¹ АЮЗР. I, т. X 324. N. СХХ (А. С. Леор., 428, с. 192) реляція вознього.

² (АЮЗР. I, т. X 326. N. СХХІ (А. С. Леор., 428, с. 591 і С. Hal., 175, с. 370), з дня 17. III. 1673, обл. в гал. гр. книгах 10. IV. 1673.

³ Lisiewicz 753; А. С. Леор., 428, с. 600 протестація Свистельницького з 19. IV; с. 612 те саме з 21. IV; с. 622 протест Шумлянського з 22. IV; с. 661 репротестація і маніфестація Олександра Шумлянського з дня 28. IV. 1673.

ського, львівського єпископа, вигнали, а якщо боронивсяб, тоді силою, штурмом здобувши, забили“. Кожному з них Свистельницький дав по 7 зол. на тиждень і на вербунок; всі були узброєні в рушниці й іншу зброю.¹

Боротьба між Шумлянським і Свистельницьким знов почала набирати давні розміри за приводу хиткого становища короля. Цей, у своїм обіжнику з 7 квітня до старости львівського, галицького і жидачівського, до державців та православних львівської єпархії, подавав, що до нього і сенату військо внесло прохання, щоби зберіг Шумлянського при львівським владицтві. Супроти того він наново касував всякі привилеї, дані Свистельницькому, а затверджував на єпископстві Шумлянського.² Але Свистельницький, маючи в своїх руках Крилос, ані не думав його віддавати Шумлянському, коли того домагався, згідно з останнім королівським привилеєм, галицький підстароста Олександр Михайло Курдвановський.³ Маючи в Галичі опертя, подібно як Шумлянський у Львові, Свистельницький з своїми приклонниками допускався надужити над сторонниками Шумлянського.⁴ Не занехував далі заходів у короля, щоб одержати новий привилей, який невдовзі дійсно одержав. Як привилей Шумлянському мотивував король його заслугами,⁵ так отсей тим, що він завсіди приходив з опікою кожному покривдженому, щоби ніхто один другого через насильство не кривдив. Повідомляв отже латинського львівського архієпископа і камінецького єпископа, воеводів, каштелянів, старостів, земських і гродських урядників та шляхту, як також православних львівської єпархії, що доходить до нього часто жалоби в імени клиру тієї дієцезії і владики Свистельницького на Шумлянського. Цей проти постанови королівського декрету, будучи зовсім відсуджений від львівського, галицького і камінецьподільського єпископства, за гроші висвячує та повертає до священничого стану двох- і вдовоженців та убийників, звідує насильним способом катедри, приводить Свистельницького до незносимих шкід та підступно виносить з королівської канцелярії привилеї. Щоби тому запобігти, король касує підступно винесені з королівської канцелярії Шумлянським привилеї та поручає, щоби не давати віри Шумлянському, його висланникам і письмам.⁶ В слід за одержанням привилею Свистельницький знов запротестував, бо Шумлянський, маючи на свою оборону узброєну дружину, не хотів йому віддати не тільки катедр, але й жадного доходу з єпископства.⁷ Може й він знову старався про привилей в королівським дворі і „без сумніву булиб оба

¹ Lisiewicz 753; АЮЗР. I, т. X 330. N. CXXIII (А. С. Леор., 428, с. 629) зізнання Максима Столяра з Сарнок середних і Івана Руденського з Підвисокого у львівським гродським уряді 24. IV; останній опісля протестував дня 28. IV, що його невинного схопила під Сиховом служба Шумлянського, коли він вертав зі Львова, залагодивши там ріжні справи. Служба обрабувала його і запроторила до вязниці, де морено його голодом. Василь Винницький, шляхтич з Підвисокого, як свідок зізнає, що Руденський ходив до Львова відшукувати забрані йому Татарами діти. А. С. Леор., 428, с. 656.

² Lisiewicz 753; АЮЗР. I, т. X 328. N. CXXII (А. С. Нал., 173, с. 602), обл. 10. V.

³ А. С. Нал., 173, с. 604 манифестація Курдвановського з 10. V. 1673.

⁴ А. С. Нал., 173, с. 606 протестація гошівського ігумена, Йосифа Лещинського, проти Олександра Свистельницького і с. 608 протест Йосифа і Вартоломея Лещинських, ігуменів гошівського і задарівського проти Єремїї Свистельницького з 12. V. 1673.

⁵ „który najjaśn. antecessorowi naszemu, także i bono publico dobrze się zasłużywszy in recompensam zasług swoich otrzymał od tego najjaśn. antecessora naszego przywilej na władctwo lwowskie“ (АЮЗР. I, т. X 328. N. CXXII).

⁶ Lisiewicz 753; АЮЗР. I, т. X 332. N. CXXIV (А. С. Нал., 173, с. 712) з д. 19. V, обл. з 7. VI. 1673.

⁷ А. С. Нал., 174, с. 889 з 28. VI. 1673; Lisiewicz 754.

в цей спосіб виїдали ще не один привилей у короля Махайла, якщо цей не бувби так скоро вмер (10. XI. 1673). Такий це був тоді лад у королівській канцелярії“.¹

В часі тієї боротьби Шумлянський робив заходи, щоби зєднати собі львівську Ставропігію, якої хоч не всі члени виступали ворожо проти Шумлянського,² то всетаки більшість, завдяки Папарі і Мазаракієві, була по стороні Винницького і Свистельницького. До поєднання могло прийти тоді, коли Шумлянський прийшовби до певного порозуміння з тими греками.³ В тій цілі Шумлянський уживав різних способів.⁴ В час смерти короля Михайла відносини між Шумлянським і Ставропігією прибирали що-раз лагідніший характер так, що навіть колишній справник заострених відносин між Ставропігією і Шумлянським, Кириак Папара, звернувся в 1674 р. до владичого суду Шумлянського, коли зайшло між ним і його тещею і Григорієм Русановичем якесь непорозуміння.⁵

VI

З хвилею смерти короля Михайла боротьба за львівську владичу катедру почала зближатися до кінця. Королем став приятель і протектор Шумлянського Ян Собеский (вибр. 19. V. 1674), який ще за життя свого попередника, як коронний гетьман, своїм обіжником, виданим у Варшаві, 4 липня 1673, повідомив державців своїх дібр, в області львівської православної єпархії, що він тільки Шумлянського вважає законним львівським владикою і тому всі мешканці його дібр повинні відноситися тільки до Шумлянського як єпископа.⁶ Яко король звиває вірних львівської єпархії до послуху супроти Шумлянського й упоминає Свистельницького;⁷ відтак у Брацлаві, 10 березня 1675, видає новий універсал до київського митрополита, єпископів луцького, перемиського, мстиславського і чернігівського, всіх православних та урядників руського і подільського воевідства, що Свистельницький підступно, проти церковних прав, симонією, виїдав

¹ Lisiewicz 753.

² Прим. Василь Корендович і Петро Афендик були сторонниками Шумлянського, див. АЮЗР. I, т. X 227. N. XCIX.

³ Кару інфамії з Папари і Мазаракія, якою покарав їх галицький каптуровий суд, звіс король Михайло на люблинським трибунальським суді (А. С. Леор., 422, с. 320, корол. декрет з 1. II, обл. з 6. II. 1670). З того часу нема звісток про протести з їх боку проти Шумлянського, а 19. VI. 1673 Шумлянський годиться з ними і на ту угоду заложили вадіюм у висоті 3000 злп. (А. С. Леор., 158, с. 402). Неслушно подає Лісевич (754), що Папара і Мазаракій погодилися з Шумлянським в часі безкоролівя, по смерті Михайла, бо цей король помер шойно 10. XI. 1673.

⁴ Зубрицький, Лѣтопись як в. 182; Петрушевич, Дополненія ко Сводной Гал.-р. Лѣтописи съ 1600 по 1700 г., 510.

⁵ АЮЗР. I, т. X 721. N. CCLIX лист Шумлянського до Ставропігії з 20. V. 1674. Зубрицький (ор. с., 182) не вірить словам цього листу, щоби Папара захотів удаватися до владичого суду і подає, що Ставропігія не вислала на жадання Шумлянського двох своїх делегатів, тільки сама погодила спорячих, однак не подає джерела, на яким опирається. Лозінський (Lwów starożytny, II 191), описуючи спір Папари з Грабовським, пише: „W czasie, kiedy proces się toczył przed urzędem radzieckim, kłątwa rzucona przez Szumlańskiego na Cyrjaka Paparę została cofniętą, z czego wypływałoby, że Paparowie ukorzyli się przed władzą biskupią i uzyskali przebaczenie.“ Колиб отже дійсно так представлялася справа, не булоб для Папари жадних причин до того, щоби не удалися з своєю новою справою перед владичий суд.

⁶ Петрушевич, Сводная Гал.-р. Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 623; Lisiewicz 754.

⁷ А. Терр. Нал., т. 93, с. 1795 і с. 1995, королівські універсали, видані в Яворові, 16. IX і у військовому таборі над рікою Соб, 12. XII. 1674.

собі привилей на єпископство, на яке духовна юрисдикція була вже поручена Шумлянському, поправді поставленому львівському, галицькому і каменецьподільському єпископові. Колиж Шумлянський доказав свої права, які двічі потверджував попередній король, та жалівся на Свистельницького, що ворохобить проти нього духовенство, братство і суспільність, король, для усунення безладдя в тій церкві, жадає, щоби тільки Шумлянського, що прислужився йому і річипосполитій як державний муж і жовнір, за правдивого єпископа вважали. Якщо Свистельницький, не зважаючи на цей декрет, вдирався у владичу юрисдикцію, Шумлянський як законний єпископ мав право його судити і перепроваджувати екекуцію.¹

В сього короля Свистельницький не міг уже виєднати зміни зарядження, хоч його переконання узгляднила шляхта руського воевідства на вишенським соймаку і поручила це прохання в інструкції своїм послам на коронаційний сойм.² Бо король в часі того сойму, в Кракові, дня 6 лютого 1676, вказуючи на заслуги Шумлянського для нього і річипосполитої, навіть із пожертвуванням свого життя і майна, затвердив його на львівським владичтві, усуваючи раз на завсіди Свистельницького.³ Люблинський трибунал засудив 25 травня 1677 р. Свистельницького на кару інфамії.⁴

Інакше також уложилися відносини між Винницьким і Шумлянським за пановання Яна III Собеского. Винницький уже не зачіпав прав Шумлянського до львівського єпископства по смерті Свистельницького. Але Шумлянський з огляду на свої зносини з королем став небезпечним суперником Винницького до київської митрополії.⁵ Отсе в Брадлаві, дня 10 березня 1675 р., король надає Шумлянському привилей на адміністрацію київської митрополії, мотивуючи це старістю, немічністю і відсутністю від катедри митрополита Йосифа Нелюбовича-Тукальського.⁶ Про це король повідомив рівночасно осібним універсалом усіх православних на Україні і Білоруси.⁷

Цей привилей Шумлянському на адміністрацію київської митрополії з боку короля був зігноруванням Винницького, якого вважали київським митрополитом його попередники, Ян Казимир і Михайло.⁸ Не маючи надії, щоби його прохання узгляднив король, протектор Шумлянського, Винницький, користаючи з нагоди смерті Тукальського (20. VIII. 1675),⁹ робив заходи у московського посла Василя Тяпкіна, щоб одержати від царя затвердження на київській митрополії. Доказував, що по смерті Тукальського йому належиться київська митрополія, тому що має на неї привилей від двох польських королів. Одержавши від резидента відмовну відповідь,¹⁰ Винницький післав до царя Федора свого братанича, Михайла, з черцем

¹ АЮЗР. I, т. X 469. N. CLXXXVII (A. C. Hal., 176, с. 1545).

² AGZ. XXII 45. N. 21, з дня 31. XII. 1675.

³ Петрушевич, Сводная Лѣтопись съ 1600 по 1700 г., 631; Шараневич, Іос. Шумлянській („Временникъ Ставр. Инст. на г. 1897“), с. 154.

⁴ A. Castr. Hal., 179 с. 434. Зубрицький (Лѣтопись 184), Пелеш (II 338) і Lisiewicz (754) кладуть смерть Свистельницького на 1676 р.

⁵ Lisiewicz 754.

⁶ АЮЗР. I, т. X 723. N. CCLX; Lisiewicz 754. Шараневич (Patriarchat wschodni 38) хибно подає як дату цього привилею рік 1676.

⁷ АЮЗР. I, т. X 470. N. CLXXXVIII (A. C. Hal., 176, с. 1547).

⁸ Szaraniewicz, op. с. 39 привилей Яна Казимира Винницькому на київську митрополію з 12. VIII. 1667 в A. C. Leop., 419, с. 1835.

⁹ Костомарів, Руїна ч. III. „Руська Іст. Бібл.“ XVI 67.

¹⁰ Соловійов, Історія Росції, кн. III. т. XII 518; Криловський, Львовское Ставропигіальное братство, Приложенія, с. 173. N. LXXIX.

Атанасієм Сокальським, номінатом на мукачівську катедру, з проханням, щоби цар дозволив йому дожити віку як звичайному черцеві, а не як митрополитові або єпископові, в Печерській Лаврі.¹

Хоч не віднесли нічого заходи Винницького у московського царя, зате вдалося йому вивести признание у польського короля. Останній мусів числитися з голосом шляхти, що заступилася за Винницьким; а саме шляхта руського воевідства поручила своїм послам на коронаційний сойм, щоби просили короля зберегти Винницького при київській митрополії, яку йому надав Ян Казимир.² Супроти того король задержав його при київській митрополії,³ а навіть в часі коронаційного сойму видав присуд, щоби Шумлянський звернув Винницькому забрані річи та заплатив 50.000 зл. відшкодування; роземний суд, зложений з духовних осіб грецького і латинського обряду, мав вирішити, яку кару мали понести приклонники Шумлянського за зневагу Винницького в часі нападу на св. Юр.⁴ До того одначе не прийшло, бо оба суперники, за посередництвом приятелів, погодилися;⁵ після того не було вже між ними непорозуміння аж до смерти Винницького, дня 26 падолиста 1679 р.⁶

Так закінчилася ця ганебна боротьба за єпископську катедру. Щодо її причини, то историк тієї боротьби приходить до погляду, який зрештою прийняли й інші автори перед і після Лісевича,⁷ що „ця боротьба велася не за особи, але за ідеї, які репрезентували Шумлянський і Свистельницький, не ходило тут головно про це, хто з них буде єпископом, тільки про те, чи дієцезія залишиться православною, чи урйме унію. Якщо замість тих личностей виступилиб інші з тими самими цілями, булаб мала місце з малими відмінами та сама боротьба“.⁸ І тому, на думку тогож историка, „одною з перших чинностей Шумлянського, коли він позбувся суперника, було написання листа до папи Інокентія XI. В тім листі заповідає він свій поворот на лоно унії й обіцює потягнути за собою дієцезію“.⁹ Цього по-

¹ Криловський, оп. с. 178. N. LXXXI. 1676 р.

² AGZ. XXII 45. N. 21, інструкція вишеського соймику 31. XII. 1675.

³ А. С. Леор., 437, с. 2312, корол. універсал з Жовкви, 3. VIII. 1678. В другім привилеї, виданім по смерті Винницького в Жовкві, 14. XII. 1679, Шумлянському на адміністрацію київської митрополії, король пише: „jakośmy przedtem maturam uważając de liberationem, dojrzałego wieku stateczność, wiel. Ant. Winnickiego, metr. kij. hal. i wszystkiej Rusi, przy tejże metropolji do świetnego pożegnania z tym światem cale podług przywileju onemu na ten urząd nadanego, zachowaliśmy“ (АЮЗР. I, т. X 352, N. СХХХVII). Одначе Винницький тішився тільки титулом, бо у Києві, що був тоді при Москві, ніколи не засів.

⁴ Шараневич, Іос. Шумлянській, як в. 154.

⁵ Lisiewicz 754.

⁶ Ркп. Осол., 2026, с. 1 (пам'ятник його братанця, Юрія Винницького, пізнішого перемиського єпископа (від 1700 р.) і уніяцького митрополита (1708-1713), написаний в 1706 р.): „A. 1679 d. 26. Novembris J. W. Jemśc o. Antoni Winnicki metropolita kiowski epp. Przemyski stryj nasz na Wilczu pod Przemyslem z wielkim zbudowaniem wszystkich z wielką recollectiā wszystkiej przyiowszy świętości o południu w Niedziele tą w Bogu ducha oddał. Anno 1681. d. 28 Martij w Ławrowskim Monasterze pogrzebany“ (див. „Записки ЧСВВ.“ IV 181).

⁷ Зубрицький, Автопись, як в. 175. За Лісевичем, що вважає Шумлянського кандидатом уніятів і латинян (634), подає те саме Франко („Кіев. Стар.“ XXXIII 339 і ЗНТШ. XXII 33 рец. розвідки Шараневича про Шумлянського).

⁸ Lisiewicz 644.

⁹ Ibid., 755.

гляду не можна прийняти, бо сумнівним є, чи Шумлянський дійсно в молодім віці змінив віру; а згаданий лист до папи не був впливом закінчення його боротьби з Свистельницьким, тільки унійних плянів польського короля Яна Собєского, який тоді, коли Шумлянський старався про катедру, навіть не думав, що йому вдасться бути польським королем.

Одно можна прийняти з погляду Лісевича, а саме, що „боротьба не велася за особи“. Однак вона почалася, не між Свистельницьким і Шумлянським, а між останнім і Винницьким. Хоч Винницький закидував Шумлянському неправовірність у православію, всетаки підклад тієї боротьби був не релігійний; бо навіть, якщо дійсно Шумлянський бувби передтим католиком, то вибирали його православне духовенство і шляхта, яких правовірність у православію не була гірша від правовірності Винницького. Цей також, подібно як Шумлянський, мав за собою військову минувшину, а подана одним із сучасників його характеристика ставить його багато нижче під моральним оглядом від такого авантюриста, яким був його суперник Шумлянський.¹ В наслідок номінації на київську митрополію, стративши перемиське єпископство, Винницький хотів задержати при собі аж до одержання київської катедри поручену йому хвилево адміністрацію львівської єпархії. Тому зволікав з вибором нового єпископа, однак це не подобалося місцевій шляхті і духовенству, якому мусів Винницький своїми здирствами добре датися знати. Шляхта стояла на становищі, щоби з владичих дїбр користав шляхтич-земляк, не заїда за перемиської землі.² Тому вибрала єпископом свого земляка і розуміється, вибрала такого, який мавби й попертя в правительственных кругах, щоби тим робом позбутися впертого Винницького. Ратуючи свій стан посідання, Винницький знайшов собі помічника з поміж місцевої шляхти, який при тім давав йому запоруку що він користатиме без перепон з владичих дїбр. На це згодився вбогий шляхтич Свистельницький, якому несподівано блиснула надія на владичу мітру, про яку передше навіть не міг мріяти, тому що був незможний. Та не дуже багато поміг Свистельницький Винницькому в приєднуванню йому приклонників між місцевим громадянством.

Що місцеве православне духовенство і шляхта не побоювалися зміни православія з боку Шумлянського, який будь-що-будь був байдужий в молодім віці для православія та був жонатий з латинничкою, ніщо дивне. На це не звертали уваги, бо були випадки, що навіть відступники в молодім віці повертали до православія та були опісля його

¹ Петрушевич, Сводная Гал.-р. лѣтопись съ 1600 по 1700 г. (ркп. Кишки), 195: „Vitam Antonii Winnicki descriptis Pimen Staromieyski, quod fuerit avarus et praedo, quod diripuerit suppellectilia ecclesiastica post Krupecki, quod S. unionem vocaverit maledictam; unitow u dysunitow wiele zabił, zakonnych panien i innych dziewek deflorationes poczynił, i u siebie trzyma w izbie et profanavit tak monaster S. Spasa jako Smolnicę, i trzyma nad niemi Ochmistrzynią, ciotkę swoją Pawłową; że sakrę ma na metropolię nie od patryarchy, ale od prostego chłopa; że fałszywą monetę robił. Hi sunt recommendationes pseudoepiscopi. Pimena za to, że unitą został, więził niedziel czternaście i dwa dni w zimie, aż uciekł do podczaszego wieluńskiego, a potem do króla na skargę chodził“.

² В протесті проти вибору Свистельницького підчеркувано, що Винницький перевів його вибір при допомозі голосування перемиських горожан. (АЮЗР. I, т. X 248. N. CI і с. 253 N. CIII). Подібні війни місцевої шляхти з вакиненими їй єпископами неземляками були в Перемищині в першій пол. XVII ст. з уніятським єп. А. Крупецьким („Krupecki w ziemi naszej przemyskiej, a zgoła we wszystkim województwie ruskiem przedtem niesłychanu, niewidanu i nieznajomą“, писала шляхта з Самбора, 11. IV. 1611 до короля. Див. С. Голубевъ, П. Могила І. Приложения, с. 191. N. XXVI) і православним Гулевичем-Воютинським. (Див. М. Грушевський, Історія України-Руси VI 589; VIII, ч. I 181).

завзятимися оборонцями.¹ Зрештою, під тим оглядом не багато ріжнився від Шумлянського Винницький, що з певністю також у часі своєї служби в польськiм війську, під впливом польського, католицького оточення, не був завзятим православним.

Ціла боротьба це типовий шляхоцький заїзд у сучасній Польщі. Її провадили владика, що одержали владичу мітру просто від острог та шаблі, яким більше ходило про свій добробут, ніж добро Церкви. Була ця боротьба, як вже зазначено вище, вислідом хаосу, що панував у тодішній православній Церкві взагалі, а в українсько-білоруській зокрема, а також вона була вислідом звичаєвого права вільного вибору владик з поміж світських людей.²

¹ Наприм. київський воевода Адам Кисіль; див. М. Грушевський, Історія України-Руси, VIII, ч. I 161.

² І. Франко („Кіев. Старина“ XXXIII 339) вважає цю боротьбу „безцеремонною експлуатацією права патронату“, а М. Возняк (Історія укр. літер. III 54) вислідом деморалізації, яку ширив польський уряд.

Ця розвідка є частиною моїх дослідів над біографією Йосифа Шумлянського, переведених під керівництвом проф. Д-ра Стан. Закшевського в семінарі Історії Польщі львівського університету. Висліди тих своїх дослідів зreferував я на засіданні польського Наук. Товариства у Львові (див. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie“ XII (1932), зош. 2, с. 75). У видрукованому в „Sprawozdaniach Tow. Nauk.“ авторефераті вкралася друкарська помилка (с. 77); надруковано „z Jabłonowskich“, замість „z Jabłońskich“.

МАТЕРІЯЛИ

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО ЕПІСКОПСТВА В 1667-1677 рр.

Подав Микола АНДРУСЯК/Львів

Час боротьби між Шумлянським і Винницьким та Свистельницьким за львівську єпископську катедру в 1667-1676 рр. має дуже обильний джерельний матеріал у львівським т. зв. Бернардинським Архіві гродських земських актів. Обляти королівських привилеїв, судових позвів та декретів, протести, жалоби — все те є головню у львівських та галицьких гродських книгах; тільки дещо є втягнене до гродських книг перемиських і жидачівських та земських перемиських і галицьких. Звідси черпали матеріал для своїх розвідок Жигмонт Лісевич, Володислав Лозиньский та Антін Прохаска.

Частинно видано цей матеріал в X-ім томі 1-ої частини «Архіву Юго-западної Росії». Тому що в нашій розвідці, надрукованій у «Записках ЧСВВ.» VI 85-136, прийшлося оспорювати деякі питання подані Лісевичем, подаємо друком і цей матеріал, що не ввійшов до згаданого тому АЮЗР., не оминаючи ні одного документу, який мавби безпосередній звязок з темою. Крім того, подаємо декілька документів, що висвітлюють родинне життя еп. Шумлянського ще перед єпископським свяченням. Стараючись нічого не оминати, ми одначе вважали непотрібним поміщувати такі королівські декрети, яких текст сходиться слово в слово з іншими, поданими вже друком; так прим. ми пропустили королівський декрет з 25 червня 1668 (А. С. Hal., 165, с. 1202-1206), якого текст є тотожний із текстом декрету з 18 травня 1668, поданого в АЮЗР. I, т. X 258-261 N. CIV. Замітимо, що й у висше названім видавництві вкралися деякі помилки при подаванню назви томів гродських книг, як прим. с. 267-282, док. CVIII, де замість 165 тому галицьких гродських актів є поданий т. 171 тих актів.

I. — 24 січня 1667.

Протестація Івана Шумлянського проти Івана Стшизовського, Адама Вислобоцького й інших з приводу їх нападу на його маєтність Гошів.

Actum in castro Leopoliensi feria secunda pridie festi conversionis sancti Pauli apostoli. Anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Protestatio ex parte Szumlanski contra Strzyżowski.

Hoc loco inducenda erat protestatio generosi Joannis Szumlanski cohortis loricatae s. reg. mtis comilitonis, in et contra generosum Joannem Strzyzowski rothmagistrum cohortis illustris et magnifici supremi Regni ducis Valachiae, nec non generosum Adamum Wysłobocki cohortis eiusdem vicepraefectum Pilichowicz vexilliferum Chodelski, Baczynski principales ad praesens de nominibus ignotos totamque cohortem praefatam illustris et magnifici supremi ducis ratione per ipsos eo nomine villa Hoszow protestantis haereditatum¹ ibidem sitarum cum expenso vexillo et tympanis violenter invasionis sui protestantis et maculationis, et convulnerationis generosae Mariannae Hoszowska sororis suae convulnerationis famulum sui protestantis convulnerationis, unus famuli Jastrzębski in se receptionis, damnorum in registro specificando illationum nec non ecclesiae ritus Graeci violenter depredationis, bonorum villae Rosztoki violenter spoliationis aliorumque violentium facta. Cuius protestationis latior copia per protestantem intra triduum ad acticandum officio porrigenda erat verum

¹ Затерте письмо.

quoniam eandem ad acticandum non porrexit. Ideo ex parte generosi notarii loci praesentis de diligentia est protestatum.

Et in verificationem praemissorum idem generosus protestans praesentavit officio praesenti in corpore suo cicatrices iam sanatas et primo sub pectore a parte sinistra cicatricem globo plumbeo traiectam, qui globus in latere a parte eiusdem sinistra exiliit. Item supra pectus cicatricem iam sanatam supra pectus exigue sagitta illatam. Item in pede dextro per fermiora si superioris cicatricem globis plumbeae traiectam iam sanatam item in manu sinistra penes articulum secundum digittis indicis cicatricem, sectam parvam iam sanatam, quae vulnera et traiectiones globorum iam sanatas circa invasionem curiae sui protestantis per suprascriptos inculpato, loco et tempore in protestatione expresso illatas esse asseruit, quod officium praesens vidit et debite conspexit.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 418, p. 194-196.

II. — 13 травня 1667.

Протестація Миколи Білінського в імені шляхти галицького повіту проти Івана Шумлянського з причини неправного виеднання привилею на єпископство.

Actum in castro Haliciensis feria sexta post dominicam cantate proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Nobilis Bilinski contra generosum Szumlanski protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens nobilis Nicolaus Bilinski suo. et totius nobilitatis districtus Haliciensis nomine solenniter in et contra generosum Joannem Szumlanski questus et protestatus est in eo quia ipse in derogationem iurium liberae electionis pro episcopatu ritus graeci personae idoneae sacrae scripturae expressis ipsemet non electus per nobilitatem existens privilegium sibi a sacra regia maiestate super hunc eundem episcopatum ad male narrata asserentem se esse libere electum impetravit de cuius privilegii invaliditate uti ad male narrata impetrati absque electione libera iuxta antiquam consuetudinem invalidando et annihilando hoc idem privilegium iterum atque iterum nomine totius praefatae nobilitatis ritus graeci districtus praesentis iterum atque iterum contra praefatum generosum Szumlanski questus et protestatus est. Offerendo praefatam nobilitatem ratione eiusdem privilegii absque electione impetrati cassationem in foro fori iure experiri et hoc idem privilegium per iudicium competens cassari et annihilari.

Acta Castr. Haliciensia t. 162, p. 561-562.

III. — 16 травня 1667.

Протестації Івана Шумлянського проти Андрія Куропатницького з причини різних пакостей з боку останнього.

Actum in castro Haliciensis feria secunda post dominicam rogationum proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

a) Generosus Szumlanski contra generosum Kuropatnicki protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens generosus Joannes Szumlanski solenniter gravique in querela in et contra generosum Andream Kuropatnicki quaestus et protestatus est in eo quia ipse non formidando poenas legum ratione infra-scriptorum sancitas imo easdem flocci pendendo dum idem protestans

cum generosa Helena Jabłonska consorte sua legitima de villa Złotniki certae sortis possessione obligatoria ad villam Bokow bona sua haereditaria per oppidum Podhayce pace publica assecuratus nil mali a quopiam evenire sperantem tempore nuper praeterito videlicet feria sexta post dominicam laetare quadragesimalem ipso die annunciationis Beatissimae Mariae Virginis proxime praeterita, via publica libera proficisceret cuius protestantis consors existens Romanae fidei religionis verae catholicae sciens festivitatem magnam Annunciationis festi Beatissimae Mariae virginis die eadem ad populum celebrari a marito suo expostulavit ut sacrum missae officium in ecclesia in oppido Podhayce sita adire possit et devotioni pro die festo solenni sit dedita cuius affectationi modernus protestans libere annuendo promittendo se et solummet devotionem hanc annunciationis festi solennis Beatissimae Mariae virginis celebrationem et ecclesiam una cum eadem coniuge sua visitatur prout stetit promissis ipse praefatus generosus Kuropatnicki cum famulis suis sex sibi protestanti de ecclesia post absoluta divina officia una cum uxore sua et amicis suis recta ad hospitium per forum publicum oppidi Podhayce eunti obviam eundem verbis laesivis contumeliosis natalitia laedentem afficientem ad rixas et contentiones senis confectum in duellum provocavit in vitam sui protestantis nulla lacessitus iniuria diffidavit et est machinatus hisque non contentus eadem die proficiscentem protestantem domum suam in villa Bokow existentem met septenus manu armata in via libera publica tendente ad villam Bokow insecutus est ibidemque eundem protestantem assecutum omnino e vita tollerare conabatur in Divina providentia suffultus esset auxiliumque in primis Dei ter Optimi maximi eorundem amicorum generosorum Eustachii Krauszowski Georgii ac Joanni Jabłonskich parentis cum filio una secum protestante proficiscentium accessisset procul dubio eundem protestantem interemisset cui cum amici protestantis resistissent ipsi ab eodem protestanti discedentes palam publice iterata vice in vitam protestantis diffidavit et est machinatus eundem omnino ubique locorum praeventum e vita sublaturum ratione quorum omnium idem protestans contra eundem iterum atque iterum protestatur et manifestatur.

Et in continenti ministerialis regni generalis profidus Iwan Wozniaczek de Kąkolniki officino praesenti bene notus una cum nobilebus Paulo Domaracki et Mathia Hurnicki sibi ministeriali in evidentius testimonium adhibitis personaliter comparente palam libereque recognovit quia ille ad officiosam requisitionem generosi Joannis Szumlanski ad curiam in villa Szumlany sitam generosi Kuropatnicki sabbatho proxime praeterito proximo condescendebat ibidemque in foresta eiusdem curiae equiream in numero viginti praeventurum quinque nescitur quo fecerunt arestavit et arestum administratori nobili Bronowski publicavit de quo praesens relatio.

6) Idem contra eundem protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens generosus Joannes Szumlanski solenniter gravique in querela in et contra generosum Andream Kuropatnicki questus et protestatus est in eo quia ipse nulla existens a protestante lacessitus iniuria tempore nuper praeterito videlicet feria sexta proxime praeterita ommissis duobus custodibus sylvarum alias dwoch pobereznikow de villa Szumlany in processu causae de nomine et cognomine specificatis in fundum pascuae villae Bokow qui ommissi iussa et mandata ipsius, exegentes totam et integram equiream de pascuis villae Bokow nempe equarum in nu-

mero viginti quinque recesserunt et ad villam Szumlany Curiamque ibidem sitam possessionis praefati generosi Kuropatnicki abegerunt eg (sic) harum numero iidem pobereznicy equarum coloris nigri oneratam clava lignea qui aberunt quatuor vero nescitur quo fecerunt alias vero equas nempe viginti itidem oneratas in eadem curia detinent et macerant easdemque ad forestam regiam non praesentant neque ipsemet generosus Kuropatnicki praesentare mandat ratione quarum equarum de nullo damno ab actionis et non praesentationis ac macerationis earundem idem protestans contra eundem iterum atque iterum protestatur et manifestatur.

Acta Castr. Hal., t. 162, p. 566-570.

IV. — 24 травня 1667.

Репротестація Самійла Жоравського проти протестації Миколи Білінського, внесеної в галицьким Гродським уряді дня 13 травня 1667.¹

Actum in castro Leopoliensi feria tertia post dominicam exaudi proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Generosus Zorawski contra nobiles Bilinski et Szumlanski protestatur.

Ad officium actaque praesentia castrensia Capitanealia Leopoliensia personaliter veniens Samuel Zorawski ut primum sibi et nobilitati districtus Haliciensis de quibusdam protestationibus per Nicolaum Bielinski coram acto castrense Haliciense nec non a aliis quibuscumque nullis factis sacrae regiae maiestatis de invaliditate privilegii generosi Joannis Szumlanski super episcopatum ritus graeci Leopoliensem per suos quam totius nobilitatis districtus eiusdem Haliciensis ac aliorum super suum electionem subscriptis nominibus in et contra eundem superscriptum nobilem Nicolaum Bielinski solennem protestationem fecit idque in eundem modum. Quia cum nemo beneficio principis abrenuntiare debeat nec teneatur quod beneficium non nisi magnis in republica viris ob singula ipsorum in Republica merita et virtutum specimina collatur robur suum firmissimum minime habere debeant et vi legum sit necesse obque probata generosi Szumlanski in rebus gerendis dexteritatem sacrae Regiae maiestatis inhaerendo, tam spiritualium personarum ritus Graeci quam totius nobilitatis palatinatus Russiae electioni probatamque in sacra scriptura ritus Graeci cernens eiusdem expenentum ac multorum partim senatorum partim ex equestri ordine adhaerendo commendationi speciale privilegium super episcopatum Leopoliensem Haliciensem et Culmensem in Podolia eidem gratiose ad vitae tempora contulit. Nobilis porro Bilinski multo habito contra eundem generosum Szumlanski legitimo praetextu existens persona ignota de cuius protestatione in districtu Haliciense nec ubivis districtu, minime constat, ausus est praesumpsit nescitur an sua parte an cetera ex cuius suggestione et instinctu, temere acta castrensia Haliciensia ad se atque contra expressam mentem totius nobilitatis districtus eiusdem contra iura et privilegia sacrae regiae maiestatis exhibitam electionem protestationem de invaliditate privilegii sacrae regiae maiestatis firmare eoque suo temerario ac illucto progressu conservationem episcopalem quodam modo praepedire et inturbare prout et de facto inoturbat quare cum praemissa protestantis sine scitu et consensu nobilitatis contra iura et privilegia contra mentem expressam sacrae regiae Maiestatis per superscriptum Bilinski facta sit. Proinde superscriptus protestans tam suo quam totius

¹ Гл. ч. II.

nobilitatis districtus Haliciensis aliorum nomine super electum libere consentientibus nominibus contra eundem Bilinski tanquam manifestum literarum salvi conductus violatorem iterum atque iterum protestatur et reprotestatur offerendo sese ac totam nobilitatem sive cui de iure magis incumbet praemissum nobilis Bilinski temeritatem et audaciam ubi de iure venerit, iure mediante vindicaturum.

Acta Castr. Leopoliensia t. 418, p. 911-912.

V. — 30 травня 1667.

Протокол обляти корол. привилею А. Винницькому на адміністрацію львівського єпископства.

Videntur hoc loco oblata literarum sacrae regiae maiestatis ad venerabilem Antonium Winnicki archiepiscopum Kiioviensem ut titulum episcopatus Leopoliensis rithus Graeci in administratione sua habeat donec metropoliam archiepiscopatum Kiioviensem possideat et in possessione sua habeat, die XXX mensis may A. D. 1668¹ scriptarum manu eiusdem s. r. maiestatis subscriptarum et sigillo maioris cancellariae regni communitatarum per offerendum quo supra porrectandum curia copia poteat sub signo kaptur.

Prothocolon Relat. Castr. Leop., t. 648, p. 1135-1136.

VI. — 19 липня 1667.

Жалоба Ол. Тустановського й Зах. Бачинського з приводу нападу Шумлянських з своїми приклонниками на святоюрську катедру, 8. VII. 1667.

Acta haec sunt Premislia in terminis terrestribus feria tertia post festum sanctae Margarethae virginis et martyris proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Metropolita Kiioviae contra Szumlanskie at alias protestatur.

Ad iudicium actaque praesentia terrestria Premisliensia personaliter venientes venerabiles in Christo patres Alexander Tustanowski et Zacharyasz Baczynski capitulares ritus Graeci ad aedes ecclesiae cathedralis Leopoliensis dedicationis sancti Georgii Magni martyris existendo nomine perillustris et reverendissimi Antonii Winnicki archiepiscopi metropolitae Kiioviensis Haliciensis et totius Russiae Leopoliensis et Cameneciae in Podolia ritus Graeci episcopatus archimandriaeque Unioviensis vigore privilegii sacrae regiae maiestatis administratoris totiusque venerabilis eiusdem capituli, nec non magnificorum et generosorum terrigenarum incolarumque pallatinatum Russiae et Podoliae confraternitatumque spirituum et secularium personarum solenniter et gravi cum querimonia in et contra nobilem Joannem seu Josephum Szumlanski uti principalem, cuius instinctu et subordinatione infrascripta peracta sunt. Nec non nobiles Alexandrum et Michaellem Szumlanskie eiusdemque principalis fratres germanos, tum Theodorum Zurakowski, Alexandrum Hilynski Basilium Hylinski Michaellem et Stanislaum Czaykowskie fratres inter se Nicolaum Turski, Andream Błazowski, Samuelem Szumlanski, tum Joannem Jaskmanicki Nicolaum Ordowski Hrehorium Korockiewicz, Joannem Romankiewicz, facti infrascripti compincipales et complices, aliosque eius-

¹ Ця дата є без сумніву помилкова, бо слідуючі документи вказують, що Винницький дістав адміністрацію в 1667 р. Також А. Прохаска відносить цей привилей на день 30. V. 1667 (»Przeegl. powsz.« 151-152, стор. 160).

dem praedicti principalis, complices et asseclas, ad praesens de nominibus et cognominibus ignotos in post cum ad notitiam devenerint in omni gradu et termino iuris nominando et accusando quaesti et protestati sunt idque in eo, quia praedicti nobiles Szumlanscy cum suis complicibus non attentis legibus et constitutionibus regni pacem et securitatem publicam et domesticam adeoque immunitatem aedium et domialiorum ecclesiasticarum divino cultui sacratarum rigorosis sanctionibus suis, a quibusvis invasionibus et violentiis stabiliendi sartamque tectam et inviolatam haberi volent(es) immo iisdem omnibus floccipensis stutheque et superioritate magistratus iudiciorumque praesentium commissorialium Leopoliensium vigore constitutionis novellae postposita, nec poenas contra violatores pacis eiusdem et securitatis publicae immunitatisque ecclesiasticae quidquam deterriti, in vilipendium legum earundem regni locorumque sacrorum et immunitatis domorum nobilium personarum sacratarum ausi sunt tempore nuper praeterito videlicet feria sexta post festum sancti Joannis Baptistae proxime praeterita proxima iuxta calendarium ritus Graeci anno praesenti in cathedram Leopoliensem ad aedes sancti Georgii in suburbio Cracoviensi existentem residentiae eiusdem perillustris et reverendissimi metropolitae Kiioviensis, manu forti et armata, turmatimque et catervatim nihil eiusmodi sibi personae spirituales clerusque claustralis securitate loci sacrati immunitateque ecclesiae ac monasterii confusuae eveniri speran(tes) vi et violententer superaggrredi et invadere, prout quidem de facto per vim et violentiam eandem cathedram praenominati atque aedes residentiae eiusdem perillustris et reverendissimi Antonii Winnicki archiepiscopi metropolitae Kiioviensis ac religiosorum monachorum ordinis sancti Basilii Magni solitariae vitae pietatique et devotioni divinae vigilantium aediorum ab omnique violentia facile excusabile ex innocentia vitae et ordinis asylumque praesbyterorum et personarum spiritualium invasistis et superaggressi estis circa quam violentam invasionem et inequitationem res diversas perillustris metropolitae Kiioviensis seorsivo regno in quovis subsellio etiam citationibus specificandis in vim praedae et spoli in gazo bulario alias in skarbie czerkiewnym conservatas receperunt, et inter se partiti sunt, eademque cathedram per vim et violentiam occupatam et apprehensam suae potestati iurisdictionique subiicit et appropriat, proventus omnes de eodem episcopatu Leopoliensi, praenominatum perillustrem et reverendissimum metropolitam concernentes percipit supradictus nobilis Joannes seu Josephus Szumlanski iurisdictionemque spirituales illegitime ac indebite extendit, praesbyteros incompetentem et nulliter litteras suas universales per totam dioecesim Leopoliensem, praesbyteros alliciendo suae obedientiae distribuit, archiepiscopalem metropolitam dignitatem et praerogativam contemnit ac vi contraviatur insuper in discrimen vitae ad latus eiusdem perillustris metropolitae existentibus personis tam spiritualibus, quam secularibus palam et publice apertas inimicitias soruit et minatur tumque denunciat, diversasque alias violentias et iniurias suo illicito progressu perpetrat. Quo suo eiusmodi violento progressu, iura et leges regni pessundarunt, pacem et securitatem publicam immunitatemque locorum sacratorum, cathedram sancti Georgii locum claustralem, religiosumque ac terregentium ab omni violentia excepta violarunt, ordinemque ecclesiasticum et praerogativarum in ecclesia non observarunt, auctoritatem iudiciorum praesentium commissorialium Leopoliensium postposuerunt, poenasque contra rerum iudicionem praesen-

tium commissarialium Leopoliensium postposuerunt, poenasque contra rerum interceptores, legumque publicarum contemptores ac devotionum ecclesiasticarum invasores iisdem legibus publicis pro qualitate facti et excessus succubuerunt, et in se traxerunt, quas super ipsis Szumlanskię comprincipalibusque et complicitibus eorum iisdem superius recensiti protestantes venerabiles patres, perillustrem et reverendissimum Antonium Winnicki metropolitam Kiioviensem capitulumque eius coram actis presentibus terrestribus offerunt, in foro fori, ratione praemissorum cum iisdem omnibus iure acturum et vindicaturum fore. Salva huius protestationis melioratione, auctione, diminutione, si et in quantum necessitas postulaverit pleno in robore reservata.

Acta Terr. Praem., t. 130, p. 1147-1149.

VII. — Дата як висше.

Жалоба Ол. Тустановського й П. Пацлавського з приводу нападу Шумлянського на святоюрську катедру, б. VII. 1667.

Metropolita Kiioviae contra Szumlanski protestatur.

Ad iudicium praesens positionis actorum terrestrium Premisliensium iudiciariae, actaque iudicii eiusdem personaliter venientes venerabiles patres Alexander Tustanowski loci tenens, et Paulus Paclawski notarius, capitulares ritus Graeci ad aedes ecclesiae cathedralis Leopoliensis dedicationis sancti Georgii Georgii Magni martyris existentes nomine perillustri et admodum reverendi Antonii Winnicki archiepiscopi metropolitae Kiioviensis Haliciensis et totius Russiae Leopoliensis episcopatus et Cameneciae in Podolia ritusque Graeci administratoris totiusque venerabilis eiusdem capituli et generosorum terrigenarum palatinatus Russiae et Podoliae spiritualium et saecularium et confraternitatum solenniter et gravi cum querimonia in et contra nobiles Joannem seu Josephum et Alexandrum Szumlanskię, ad inferendam vim et violentiam primarios principales et motore, aliosque eorum comprincipales et complices ad praesens de nominibus et cognominibus ignotos in post cum ad notitiam devenerint in omni gradu, et termino iuris nominando et accusando questi et protestati sunt idque pro eo, quia cum leges divinae et humanae personis quibusvis spiritualibus, et percipue vero praelatis et praepositis in ecclesia orthodoxa, omnem securitatem et tranquillitatem publicam et domesticam caetae et praecissae sint poenasque contra eiusdem pacis et securitatis publicae voluntate violatae rigorosis suis sanctionum iuris remedio sanciverint, et scripserint, suprascripti vero Szumlanskię cum suis adhaerentibus, tam status spiritualis, quam saecularis postpositis iisdem legibus, et constitutionibus regni sacrisque et synodalibus canonibus, contra iuratae professionem monasticam et regulam ecclesiasticam, dum post decessum olim perillustri et reverendi Athenasii Zeliborski episcopi Leopoliensis ritus Graeci idem episcopatus Leopoliensis cum attinentiis et praetinentiis et quavis iurisdictione spirituali, ac praerogativa per privilegium sacrae regiae maiestatis domini nostri clementissimi in dispositionem et iurisdictionem reverendissimi metropolitae Kiioviensis collatus est eidemque episcopatu et cathedrae Leopoliensi ad aedes s. Georgii sittaę tute et secure, nihil quidpiam adversi sperans, vigore iurium suorum et privilegii praesidens, ac iurisdictionem suam competentem in causis spiritualibus, extendens praenominatos Szumlanskię ex malevolo animo repugnando praerogativae metropolitanae ac ordini ecclesiastico contra iura

aequitatemque ac morem consuetudinemque Rossiacam, usu tot temporum intervallo receptorum non existens iuxta dispositionem et obloquentiam legum et constitutionum regni praecipue diplomatis serenissimi olim piaie memoriae Vladislai regis datae atque per ordines regni per legem publicam approbatae, in loco solito cathedrali, a statu spirituali incolisque palatinatus Russiae et Podoliae equestris ordinis religionis Graecae electus privilegium quoddam, super eundem episcopatum indebite a sacra regia maiestate impetravit, et obtinuit, contra quod literae contrariae sacrae regiae celsitae promanarunt, disponentes ne contra praescriptum iuris publici atque antiquum morem et consuetudinem, aliquid adversi fiat, causa haec in integrum pro decisione sacrae regiae maiestatis reservatur qua saepedicti Szumlanskie non expectata cum comprincipalibus et complicibus suis illius melius notis, facto inter se mutuo, consilio et conditamine, nulla habita ratione legum et constitutionum regni, de securitate ecclesiastica, tranquillitateque publica sancitarum nec metuendo poenas contra invasores violentos locorum religiosorum et ecclesiasticae residentiae iisdem legibus et canonibus synodalibus, a sacris decretis ausus est, tempore certo non ita pridem praeterito videlicet feria quarta post festum s. Joannis Baptistae iuxta calendarium ritus Graeci, anno praesenti vi et violenter in cathedram Leopoliensem sub celebratione iudiciorum commissorialium Leopoliensium vigore constitutionis novellae super inequitare et invadere, et eandem recupere, prout de facto inequitatem et invasionem et violentiam occupantes circa quam violentam invasionem res tam perillustris et reverendi metropolitae Kiioviensis quam etiam ecclesiasticas cathedrales seorsivo registro specificantur in vim praedae et spoliis receptae et post modum proventus omnes de eodem episcopatu praenominatum perillustrem et reverendum metropolitam Kiioviensem concernentem sibi appropriit eademque cathedra violenter et nullo iure appraehensa ac occupata iurisdictionem episcopalem¹ illegitime extendit, praesbiteros videlicet literas suas per totam dioecesim episcopatus Leopoliensis distributas praesbyteros omnes ac personas spirituales suae potestati ac iurisdictioni subiecat, metropolitanam autem dignitatem et praerogativam consonam ecclesiae orthodoxae in omni quoque gradu contemnit, ac postponit, insuper in discrimen vitae, ad latus perillustris et reverendi metropolitae Kiioviensis personis tam spiritualibus, quam secularibus existentibus minatur apertasque inimicitias struit et denuntiat, honorem et famam semper integerrimam et infamnatam reverendissimi metropolitae Kiioviensis ex praeconcepto malevolo animo, aculeis verbis laedit, et aggravat, diversasque iniustas ac violentas suo progressu illicito perpetrat; quo suo temerario ausu, ac processu pacem securitatemque publicam violatam ordinemque ecclesiasticum et praerogativam in ecclesia non observavit, auctoritatemque iudiciorum praesentium commissiorum Leopoliensium postposuit, poenasque contra rerum interceptores legumque publicarum contemptores, ad domorum ecclesiasticarum invasores iisdem legibus publicis descriptas pro qualitate facti et excessus diversimode patrati succubuit et in se traxit. Quas super ipsis Szumlanskie et comprincipalibus et complicibus ipsis iisdem superius recensiti protestantes perillustrem et reverendissimum Antonium Winnicki metropolitam Kiioviensem capitulumque eius, coram actis praesentibus offerunt, in foro fori vindicandas, cum iisdemque ratione praemissorum iure acturum. Salva sibi huius protestationis melioratione auctione, diminutione, cor-

rectione, si et in quantum necessitas postulaverit, pleno in robore reservata.

Acta Terr. Prem., t. 130, p. 1232-1235.

VIII. — 2 вересня 1667.

Протестація Василя і Івана Загвойських, Григорія, Василя і Михайла Березовських, Павла Струтинського та Якінта Ольшевського проти Йосифа Шумлянського.

Actum in castro Leopoliensi feria sexta in crastino festi sancti Aegidii abbatis anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Zagwoyscy et Berezowscy protestantur.

Do urzędu y akt niniejszych grodzkich lwowskich oblicznie przyszedszy urodzeni y szlachetni Bazili Zagwoyski Hrehory Berezowski Bazyli Berezowski, Jan Zagwoyski, Paweł Strutyński Jacynty Olszewski, Michał Berezowski swym y wszystkich Wwctwa ruskiego podolskiego braci equestris ordinis narodu ruskiego obywatelow imieniem przeciwko nabożnemu Jozephowi Szumlańskiemu uskarżali się y manifestowali a w ten sposób iż przereczony Szumlański ieszcze w stanie swieckim gdy był zawsze ecclesiae orthodoxae Graecae przeciwnym znaydował się, albowiem dogmata ecclesiastica y kanonow świętych nie obserwował, w religiey zawsze odmieniając się w tym postępku perseuerując a wmyśliwszy y dalej porządki dawne zwyczaie Graeco-ruskie prawa przywileie y diplomata narodowi ruskiemu służące enervare, gdy post fata przewielebnego w Chrystusie niegdy oycza Athanazego Zeliborskiego episcopa Lwowskiego conferowana iest przywileiem iaśnie w Bogu przewielebnemu Jmci oycu Antoniemu Winnickiemu archiepiscopowi kiiowskiemu od J. kr. mci pana naszego miłościwego ta episcopia w administracyą pomieniony Szumlanski żeby zawziętości swoiey przeciwney dość uczynił, bez rady, bez wiadomości et sine literis universalibus Jmci oycza metropolity kiiowskiego bez pozwolenia obywatelow wszystkich duchowieństwa y bractwa lwowskiego, iakaś sobie sessiā na niezwyčajnym mieyscu we wsi Hoszowie uformował, y zimaginował, y tamże różnych obywatelow o czym y na pamięć umysł nie przyszło na scripcie ręki po podpisawszy do dworu JMci pana naszego miłościwego quasi candidatus et electus do otrzymania collacyey super eundem episcopatum wdaie się produkując ten script y podpisy zmyślone dla otrzymania przywileiu pominawszy wszystkie należyte ordines do dostąpienia takowego beneficium a to niewinny cel tylko in enervationem iurium et diplomatum y za takowym postępkem otrzymuie przywiley przeciwko ktoremu rescript J. K. Mci pana naszego miłościwego uti ad malam informationem cancellariae otrzymany wyszedł, opisanych tedy solennitates in eodem rescriptu pomieniony Szumlanski bynamniey nie obserwując które omnino powinien był observare y owszem in contemptum skoro tylko habit w monasteru Krechowskim wziął, y prostym laikiem został y zaledwo przez dwa dni tam zpokoynosci wielkiej przemieszkawszy nie czekając ulteriozem gradum stanu duchownego, ani consecratiey na urząd episcopiey, zaraz per vim et violentiam armatno cathedrę lwowską przy s. Jerzym zaieżdza y oną opanowawszy różne inconvenientia exercit, duchownych sądzi, będąc prostym laikiem pozwami nakrywa decreta zasłże przeszłych Ich msciow oycow episcopow cassuie, iurisdictioni duchowną nie należnie rozszerza, y żeby duchowni supplementowali w pożywieniu, w pieniądzach rozkazuie, obietnicami w nagrodzie przyszley drugich karmi; a

niektórym z popędliwości y nie uwagi swojej wrodzoney grozi, y periculum futurum proponit, a nadto aby się mu na tym scripcie udając go za electią podpisali serio minando expostuluie, uniwersaly nienależne w diecesią Lwowską Halicką y Kamienca Podolskiego rozsyła, sessie albo raczey schadzki odprawuie, consilia przeciwnie czyni, a nie dla innego respektu, tylko aby swoim interessom y zawziętości dogodził. A prawa od najsniejszych krolow lch msc polskich narodowi ruskiemu nadane wzruszył, y detrimentum ecclesiae orthodoxae przynosił. Co iż za takowym postępkem pomienionego nabożnego oycy Szumlanskiego prawa, diplomata, narodowi ruskiemu służące violantur. Dla tego wyż rzczeni lch mscipanowie obywatele woiewodztwa ruskiego y podolskiego swoim y wszystkich lchmciow pp. braci equestris ordinis imieniem coram actis praesentibus providendae indemnitati iurium et diplomatum przeciwko pomienianemu Szumlanskiemu et de nullitate electionis illius na hic i zwyczajnym mieyscu y prywatney sessyey odprawuiącey się protestuują się y manifestuują, dokładając tego, iż onego zadnym sposobem nie tylko za przełożonego w ecclesia orthodoxa, ale y za prostego widząc go zawsze być niestatecznym y odmiennym w wierze nie chcą mieć, ratione quarum violentiarum et praemissarum praetensionum ciz protestantes y z obywatelow narodu ruskiego stanu szlacheckiego obiecują się z pomienionym Szumlanskim in foro fori prawnie czynić salva huius protestationis melioratione augmentatione pleno in robore reservata.

Acta Castr. Leopoliensia t. 419, p. 1895-1898.

IX. — 14 листопада 1667.

a) Протестація Валтасара Грабовського проти Анастазії Василівної та Юрія і Киріяка Папарів, тому що згадана, за намовою Юрія Папари, не додержала даного йому свого слова та виходить заміж за Киріяка Папару.

Actum in castro Leopoliensi feria secunda post festum sancti Martini pontificis proxima, anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo.

Grabowski contra Wasielowiczowna et Papary protestatur.

Do urzędu y akt niniejszych grodzkich starosciach lwowskich obliczenie przyszedszy sławetny Baltazar Grabowski mieszczanin y kupiec lwowski, założnie przed niniejszym urzędem, przeciwko ucciwym Anastazyey Wasielownie, ucciwego niedy Wasieła Hrehorowicza mieszczanina lwowskiego greckiey religiey corce, tudzież szlachetnemu Jerzemu Paparze, y ucciwemu, ktorego ad praesens nomen ignoratur bratu iego rodzonym, uskarżał się i protestował a to w ten sposob, Isz oni nie pamiętając nic na zwierzchność y powage J. mci przewielebnego w Bogu oycy Josepha Szumlanskiego osobliwym przywileiem J. Kr. Mci, y zgodnemi głosami lch mciow panow obywatelow szlacheckiego stanu greckiey religiey wojewodztwa ruskiego, na episcopią lwowską obranego i postanowionego, którego ex vi ipsius praeminentiae et praerogativae powinności zaś wszystkich obywatelow wojewodztwa ninieszego cuiuscumque status et conditionis ludzi iemu iako pasterzowi podległych, we wszystkim obserwować, wskazaniu iego pasterskiemu dosyć czynić, y to co do obrzędow cerkiewnych, y do administrowania sakramentow przynależy rite et inviolabiliter rachować przynależy, osob zas wszelakiech, od Cerkwi Bożey odciętych y wyklętych, powagi zadney nie mających wystrzegać się ani z niemi conversować słuszna y nieprzrzywoita, nierespektując y nato ze sacramenta

wszelakie, o ile małženstwa świętego swego mieysca y czasu przez osoby przyzwoite z zwierzchności pasterskiej pochodzący omnino administrowane bydź powinny, ale tym wszyskiem lekce sobie poważywszy, y owszem tajemną, wszyscy wespoł z sobą uczyniwszy radę, iakoby protestanta virum omni honestate et integritate plenum do szkody prywatną swoją y Bogu sprzeciwiającą się radą przywiedli y disgustem nakarmili, wiedząc bardzo dobrze o tym ze terazniejszy protestans przyjaznią y zyczliwością pomienionej Anastazyey Wasielowiczowny od lat prawie siedmiu, tak prywatnie iako y publice, przy ludziach wiarygodnych powagę swoją mających; iako to szlachetnym Bartłomieiu Zimorowiczu burmistrzu na ten czas, Janie Ubaldynim raycy, y panu Jacobie Moscickiem sendiku miasta Lwowa cum summo fortunarum suarum dispendio assecurowany został, ktorego intentia złączenia się, przez sakramenta małženstwa świętego in individuum vitae societatem z pomienioną Anastazyą Wasielowiczowną in integro zostawać miała, mając nawet słowo y kontrakt sponsalny sobą occasione futuri matrimonii, przy wzwysz pomienionych ludziach spisany nie spodziewając się także tego azeby ex vi consanguinitatis którą panowie Paporowie z domem Anastazyey Wasielowiczowny iunctam mają per tacitum et damnosum consilium onych, w przyjazni y zyczliwości pomienionej Anastazyey sponsalney protestans circumventus et defraudatus bydz miał, nullo denique praevio ad infrascriptum ineundum p. Papary z pomienioną Anastazyą matrimonium (które pro illegitimo censetur) maternali et fratris natu maioris consensu, nie słuchając nawet y inhibitiey J. mci przewiel. o. Szumlanskiego pasterza swego od protestanta anticipative po wszystkich cerkwiach założonych y publicowanych, a potem przez wiel. o. Jozepha Komarzyńskiego namiestnika publice promulgowanych, ale przybrawszy sobie o. Tustanowskiego ob certas praetensiones autoritate iudicii J. mci przewiel. o. Szumlanskiego od Cerkwi Bożej y administratiewy sacramentow wyklętego y odciętego in elusionem contractus sponsalitij, et personae protestantis, derogationem vero auctoritatis J. Mci przewiel. o. Szumlanskiego, contemptum zas sacramenti matrimonialis czyniąc, za powodem y instinctem szlachetnego p. Papary, przyrzekszy sobie pomieniona Anastazyia z p. Paporą, cuius nomen ad praesens ignoratur dożywotnią iakoby przyjazn ona prywatnie non in loco sacro ale clam et clandestine w kamienicy p. Papary niesłuchając y inhibitiey, y tak wiele zachodzących contradykcyj, matrimonialiter iakoby ztwierdzili, o czym pomieniony protestans, gdy się dowiedział assecurowany będąc słowem y contractem, naprzod wiel. o. Komarzyńskiego namiestnika cathedralnego lwowskiego ad impediendum eum actum, także woznego y szlachtę anticipative posłał y przez onych słowa powierzonego upominał się y akt pomieniony arestował; panowie Paporowie in simul odrzuciwszy tak wiel. o. namiestnika admonitią, iako y generała koronnego officio interponowany arest, tudziesz szlachetnych Jana Suchodolskiego y Mikołaja Ordowskiego ex brachio J. mci przewiel. o. Szumlanskiego posłanych perswasie y inszych tak wiele contradyktyi, wszystkich circa actum eundem zcontemptowali, do szabel porywali się, za sługami przewiel. o. Szumlanskiego cegłami rzucali, pod wartą trzymali, a namiestnika y socyusza iego, mało nierozsiekali, woznego y szlachtę in officio existentes zniewazyli, protestanta zas ignominiosissime dishonorowali, na życie iego publice odkazywali, y hucusque iakoto patet et patebit ex narratis wielu godnych ludzi odkazuia, y insze violentie y contempty y despecta, które isz na terminie

y mieyscu przynalezitym fusius proponowane będą popełnili. Ze tedy stantibus prioribus sponsalitiis totque intervenientibus impedimentibus et verbo non suo legitimo ordine wzwyż pomienieni panowie Paparowie z pomienioną Anastazyją Wasielowiczowną matrimonium illegitimum fieri procurarunt. Zaczyn modernus protestans contra eosdem tam de nullitate sacramenti eiusdem matrimonialis quam ratione damnorum ad quodecem milia florenorum polonicalium taxatorum, et per eosdem causatorum, sui que dishonorationis, in vitam diffidationis iterum atque iterum protestatur, offerendo se praemissa omnia iure mediante vindicaturum.

Acta Castr. Leop., t. 419, p. 2307-2311.

б) Протестація Грабовського проти львівського міського братства.

Actum як висше.

Idem contra confraternitatem ritus Graeci protestatur.

Do urzędu y akt niniejszych grodzkich Starościech lwowskich przyszedszy oblicznie sławetny Baltazar Grabowski mieszczanin y kupiec lwowski solenniter urzędowi niniejszemu, przeciwko ucciyw Theodorowi Firleiwskiemu, y Matyaszowi Stolarzowi starszym bractwa religiy greckiey miasta Lwowa pryncypałow, tudziesz y wszystkiemu bractwu iako compryncypałom protestował się i uskarżał o to, isz oni lekce sobie powazywszy zwierzchności J. Mci przewiel. o. Szumlanskiego, nominata episcopiey Lwowskiey, będąc tego od protestanta bardzo dobrze wiadomi ze protestans słowo y kontrakt małżenski z panną Anastazyją Wasielowiczowną, przy ludziach wiary godnych otrzymał y pewien tego zostaiąc, dowiedziawszy się nieco ze nieiaki Papara, o ktorego imieniu protestans dotychczas wiedzieć nie może, miał go w tem kontrakcie y słowie supplautować zazywaiąc remedia duchownych ktoremu ex speciali gratia J. mci przewiel. o. nominata na zatamowanie aktu weselnego pomienionego Papary w niedzielą blisko przeszłą odprawionego succurrere mogły, gdy do onych wcześniej z rozkazaniem y inhibitją J. Mci przewiel. o. nominata przychodził, y to podescie sobie denuntiował, oni odrzuciwszy na stronę protestanta, instantią wzgardziwszy przewiel. o. nominata powagę y inhibitją y owszem na contempt onego, protestanta zas szkodę niemałą y oszukanie czyniąc, o. Alexandra Tustanowskiego dla pewnych przyczyn od cerkwi Bozey powagą sądu wzwyż pomienionego J. mci przewiel. o. nominata episcopiey lwowskiey wykłętego wiedząc bardzo dobrze o tym, do dania ślubu ordynowali y deputowali, y gdy wiel. ociec Jozeph Komarenski namiestnik cathedry episcopiey Lwowskiey do nich natenczas będących przy akcie weselnym przychodził y aby y aby od łosci supersedował, imieniem pasterza swego napominał bicyach opowiadał, oni na to nic nie dbaiąc protestanta, a przy oraz y wiel. o. Komarzynskiego zniewazyli, zelżyli, y zaledwie zycia nie pozbawili; że tedy niemnieyszą bez onych umysł y śmiałość, y pogardzenie wskazania J. Mci przewiel. o. nominata protestans odnosi szkodę y circumventi dlatego ratione praefati ausus damnorum ex occasione eorundem causatorum nie mniey o nieacceptowaną inhibitiey J. mci przewiel. o. Szumlanskiego, raz i powtore protestuią się declaruiąc się prawnie z niemi to czynić.

Acta Castr. Leop., t. 419, p. 2311-2313.

X. — 14 падолиста 1667.

Протестація Суходольського проти Папарів.

Actum . . . як висше.

Nobilis Suchodolski contra Papara protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio nobilis Joannis Suchodolski, famuli perillustris et admodum reverendi domini Josephi Szumlanski episcopi Leopoliensis Haliciensis etc. ritus Graeci suo et praefati perillustris domini sui nomine in et contra Georgium Papara uti nobilem alterum vero Papara Graecum uti ignobilem fratres inter se germanos idque ratione per ipsius die hesterna actum praesentem proxime praecedentem sui protestantis in lapidea sua propria Theodorowiczowska in platea Ruthenica dicta sita dishonorationis religiosi Alexandri Zizanni Tustanowski uti rebellis ecclesiae ritus Graeci nomine et ex mandato praefati domini sui extradictione . . . cum ministeriali et duobus nobilibus requirentis dishonorationis perillustris domini sui verbis ignominiosis affectionis nec non aresti per ipsum et nobiles duos super detentionem praefati religiosi Tustanowski impositi per ipsum non susceptionis ad freameam sese proreptionis, et ni divina providentia fuga salutem consuleret inibidem velle occisionis nec non iam fugientem lateribus alias cegłami ex fenestris maximopere concursionis tandem arreptos ad carceres praesidiarios traditionis, aliarumque violentiarum facta prout latior copia dari debuit verum quorum intra triduum uti iuris et moris est ad acticando non est porrecta, ideo de diligentia generosi loci praesentis notarii, in suscipiendo vero de negligentia partis protestantis in porrigendo protestatum est.

Acta Castr. Leop., t. 419, p. 2313-2314.

XI. — 14 падолиста 1667.

Протест Комарянського з тієїж причини.

Actum . . . як висше.

R. P. Komarzynski ritus Graeci protestatur.

Hoc loco inducenda est protestatio reverendi patris Josephi Komarzynski vices gerentis seu locum tenentis perillustris et admodum reverendi Jozephi Szumlanski episcopi Leopoliensis Haliciensis ritus Graeci atque Silvestri Hułowaski presbyteri monachorum ritus Graeci in et contra Georgium Papara nobilem et alterum Papara ignobilem Graecum ad praesens de nomine ignotum post vero specificandum idque ratione per ipsius sui protestantis et quidem suprafati Komarzynski uti locum tenentis praefati perillustris episcopi die hesterna actum praesentem proxime praecedenti circa requisitionem extradictionis reverendi Tustanowski uti rebellis ecclesiae ritus Graeci atque inhibitionem suscipendi sacramenti matrimonialis famati Papara Graeco et Anastasiae Wasielowiczowna sese commorantem dishonorationis post ad carceres privatos intrusionis et maleis aduncis alias obuchami, utrosque protestantes converberationis, aliarumque violentiarum facta, prout latior copia dari debuit. Verum quoniam intra triduum ut iuris et moris est, ad acticandum non est porrecta, ideo de diligentia generosi loci praesentis notarii in suscipiendo, de negligentia vero partis protestantis in porrigendo protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 419, p. 2314-2315.

XII. — 2 січня 1668.

Протестація Івана Мазаракія проти Олександра Шумлянського, подільського чашника, з причини напастей з боку останнього.

Actum in castro Leopoliensi feria secunda in crastino festi circumcisionis Christi Domini anno eiusdem millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Mazaraki contra Szumlanski protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio generosi Joannis Mazaraki in et contra generosum Alexandrum Szumlanski, pincernam Podoliae, ratione per ipsius sui protestantis sabbatho proxime praeterito, hic Leopoli, in loco publico in frequentia multorum hominum fide dignorum dishonorationis verbis inhonestis affectionis, et armorum contra se protestantem ante lapideam sui protestantis, intra moenia sitam, stantem, proreptionis, in vitam sui machinationis, aliarumque praetensionum facta, prout latior copia dari debuit. Verum quoniam intra triduum ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta, Ideo de diligentia generosi loci praesentis notarii in suscipiendo, de negligentia vero partis protestantis in porrigendo protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420. p. 2.

XIII. — 23 січня 1668.

Протестація Степана Охримовського, Степана Васильківського, Івана Садовського, Юрія Попеля та Івана Липинського проти нового вибору єпископа, переведеного митр. Винницьким у святоюрській катедрі.

Actum in castro Leopoliensi feria secunda post festum sanctae Agnetis virginis et Martyris proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Gg. Ochrymowski et Wasilowski protestantur.

Ad officium actaque praesentia castrensia Capitanealia Leopoliensia personaliter venientes Generosi Stephanus Ochrymowski Stephanus Wasilkowski Joannes Sadowski Georgius Popiel Joannes Lipinski incolae palatinatum Russiae Podoliaeque hanc suam ratione intra contentorum fecere protestationem symbolisatam etenim super candidatum episcopiae Leopoliensis electionem per utriusque palatinatus memorati eorumque districtuum ac terrarum unanimiter et concordi omnium voto expeditum nemo inquam in patrio orbe non inaudiunt, super quam et aliae maioris evidendiae gratiaeque causa, confirmationem eiusdem electionis anno proxime transacto per incolas palatinatum et terrarum conscriptos et subscriptos accessere, nihilominus tamen ignarum se quasi eiusdem electionis concordi et unanimi omnium voce et calculo peractae demonstrando solius administrationis praetextu prout actio pietatis perillustris et venerabilis Antonius Winnicki metropolita Kiioviae obsessa perillustris et venerabilis Josephi Szumlanski Leopoliensis existenti ad aedes divi Georgii martyris episcopali cathedra incolae diversi districtus videlicet Praemisliensis dumtaxat literis suis quasi universalibus ad cathedram praesentis episcopi Leopoliensis Graecoruthenici protunc a cathedra pro munere officii sui episcopalis absentis, convocavit, qui in exiguo numero ad eandem cathedram divi Georgii martyris aedibus divi Georgii martyris Graecorutheniis adstantem venerunt, et quidem soli illi qui spe dandi per se calculi in candidatum super episcopatum Leopoliensem eo loci comparuerunt et sic illegitimam per eos instituit electionem confraternitatibus quibus depen-

denter a libera incolarum equestris ordinis electione, hoc munus bit absentibus, pro quibus tamen alioqui absentibus calculus et suffragia in praepudicium iurium, benigniter latorum repugnantem super candidatum dabant et quidem in tanto numero, qualis personarum in tota confraternitate haud reperitur et consistit similiter et aliorum incolarum nobilium utriusque palatinatus et districtuum protunc absentium nomine suffragia in eundem candidatum ferebant, verbo dicendo soli competitores eo loci in exiguo numero comparuerant vocato a memorato perillustri et venerabili Winnicki volente actu saltem suam spem turbatam exigere ordinem rei Graecoruthenice miscere in confusionemque locare atque in tergum iuris publici contrariumque privilegiorum eo nomine ac rescriptis Sacrae regiae Maiestatis emanatorum priorique electioni legitima expeditae repugnantem hanc alteram die hesternam actum praesentem proxime praecedente electione in aedibus divi Georgii martyris illegitime expedire non dubitavit, immo nulliter praesumpsit solius ausus titulo quare de nullitate illius ut iniuridice electionis quia ei vis nulla est concessa deinde quod paucissimis expedita sit, neque per illos quorum ex vi muneris uti proprii districtus incolae non verum Praemisliensis, quibus iam suus super suam Dyecesim inhabitat episcopus celebrata omnimode de integritate iuris perillustri et venerabilis Szumlanski episcopi Leopoliensis quam solenni et plenissima forma protestantur.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 66-68.

XIV. — 23 січня 1668.

Протестація представників львівських церковних братств проти Івана Мазаракія і Юрія Папари, тому що останні, беручи участь у новім владичім виборі, голосували в імені неприємних на тій елекції братчиків.

Actum in castro Leopoliensi feria secunda post festum sanctae Agnetis Virginis et Martyris proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Łucziewicz Pawłowicz et alii protestantur.

Ad officium actaque praesentia castrensia Capitanealia Leopoliensia personaliter venientes honorati Nicolaus Łucziewicz Paulus Pawłowicz Theodorus Mathyszewicz seniores archifratrum, confratrum ritus Graeci ecclesiarum tam in suburbio Halicensi, quam Cracoviensi hic Leopoli existentium suis ac eorundem confratrum confraternitatumque nominibus in et contra voluntarios infra scriptorum praepudiciorum per actores hanc suam videlicet Joannem Mazaraki Georgium Papara hic intra moenia civitatis lares suos ex privato mercimonio, negotio inhabitantes colentes ne confraternitatis ecclesiae Graecoruthenicae hic in civitatis circulo extantis confratres totamque confraternitatem civitatem indebite et extraordinarie sese ad infrascripta immiscentem querularum facere protestationem. Patet etenim toti orbi patrio sacram Regiam Maiestatem pervenerabili olim Joanni ad praesens vero Josepho Szumlanski episcopo Graecoruthenico Leopoliensi non ex pretio solo ipsis multorum, sed etiam ex voto eligentium palatinatus Russiae propriorumque districtuum incolarum equestris ordinis eandem episcopiam Leopoliensem benigniter privilegium contulisse quo fretus adscitis ad id iuxta suum Graecoruthenicum per suos pastores ceremoniis ad hoc munus officii sui rite obeundum summaris is accumulatus ordinationibus atque cum haec memoratus perillustri et venerabilis Josephus Szumlanski acquisiturus a suae dyoe-

cesis cathedra remotius sese confert. En inito mutuo conditamine et sub dolore facta cointelligentia cum perillustri et venerabili Antonio Winnicki suprascriptus Mazaraki Papara eadem cathedra vi et violenter in absentia eiusdem perillustri Szumlanski episcopi Graecoruthenici Leopoliensis ob-sessa vicarioque ad eandem cathedram existenti oppresso carceribus arit-ato diversi districtus incolas literis suis quasi universalibus advocat (ete-nim priorum districtuum et terrae praesentis incolas memoratum perillustrem Szumlanski legitime ordinatum esse et consecratum episco-pum super episcopiam Leopoliensem non latuit alteram contrariam menti principis liberis suffragiis nobilitatis privilegiis et rescriptis Sacrae Regiae Maiestatis repugnantem condunt et determinat electionem per aliam terrae nobilitatem suffragandam nam praesentis districtus et aliorum quorum praesentia requirebatur si tamen requiretetur nobilitatem ob factam et symbolisatam super candidatum consecrati iam episcopi Leopoliensis Graecoruthenici non adesse huic dissimulatae alteri electioni uti importu-nae per districtus Praemisliensem cogendae factae sperabant alterum ex his incolis candidatum creant prout iidem crearunt sine debito imo cum exiguo diversi districtus nobilitatis numero sufficientique calculo praefati etenim Mazaraki et Papara per aliquot calculos pro absentibus etiam vineae imponebant atque sic ipso facto incolas districtus Praemisliensis qui suo iam gaudent episcopo neque eius loci Dyoece-sis sunt homines ad alie-nam extraordinarie in suppressionem legis publici adsciverunt et advoca-runt sicque privilegiis et rescriptis sacrae regiae maiestatis praeiudiciose et temerarie recalcitrarunt impugnatoresque exteterunt contra una regni graviter excesserunt. Id circo de nullitate eiusdem electionis uti praeiu-diciosae rescriptis praemisso privilegio sacrae regiae Maiestatis contrariae in suae aequitati indigno titulo repugnantem omni qua par est et licet so-lennitate contra eosdem perillustrem Winnicki Mazaraki et Papara adhe-rentes et omnia in tergum iuris aequitatis et securitatis legum non licite exequentes iterato protestantur, protestantur.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 68-70.

XV. — 6 лютого 1668.

Львівський староста Іван Мнішек взиває перед свій суд Олександра Шумлянського по причині зажалення Івана Мазаракія.

Actum in castro Leopoliensi feria secunda post festum purificationis Beatissimae virginis Mariae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Szumlanski citatur pro iudiciis querelarum.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis providus Jacobus Splawski officio bene notus in vim suae verae ac fidelis relationis palam, publice libereque recognovit se citationis infrascriptae pro iudiciis querelarum castrensibus capitanealibus Leopoliensibus spectantis tenoris talis. Joannes de magna Konczyce Mniszek, Leopoliensis etc. capitaneus. Tibi generoso Alexandro Szumlanski pincernae Podoliae de persona bonisque suis generaliter omnibus vigore regio et nostra qua hac in parte furgionis capitaneali autoritate ex officioque mandamus ut coram nobis seu officio nostro castrensia capitaneali Leopoliensi in terminis querelarum seu causarum officii iudiciis post comitia generalia regni Varsoviensia proxime celebrata determinationem in castro inferiori Leopoliensi ab proxime

celebrandis personaliter peremptorieque compareas ad instantiam instigatoris officii nostri eiusque delatoris generosi Joannis Mazaraki actoris qui te citat pro poenis legibus regni in hanc infrascriptorum pro eo te rem succubitis et eo quia tu expositionis legum publicarum optime voluntarius existens contemptor poenarumque in quosvis eorundem legum regni transgressentibus severe descriptarum quia imo iisdem floccipensis ausus es sabbatho proxime praeterito instinctu cumque malevolo animo et promeditatis tum et in effectum deducendo delatorum innotue nihil quali et adversi a quopiam sibi evenire metuentur hic Leopoli in loco publico ex opposito ecclesiae metropolitanae ritusque Graeci tandem in frequentiam plurimorum hominum dignorum puto verbis ignominiosis statum delatorem nobilitarem datusque sepultusque parentes cineres tangentibus dishonorationi et officio post modum et septimus concitatus in eundem in connicere vitaeque delatoris periculum non modum attentare nulla alia et certae vitae disciplina propinere prout de facto delatorem verbis ignominiosis affecisti dishonorasti armam inermem confusisti iectaeque vitae discrimina proposuisti per quod contra leges regni excessisti pacem publicam et securitatem communem in persona delatoris violasti poenasque legibus regni descriptas intelratisti et succubuisti pro quibus super te decernendis et pro officium nostrum eris gaudi praesentibus iterum atque iterum citaris praefixorum attentaturus et ad praemissa officiose repositurus. Data in Castro inferiori Leopoliensi feria secunda in crastino festi circumcisionis Domini Nostri Jesu Christi anno eiusdem millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Editam copiam sigillatam feria tertia post festum sanctorum trium regum proxime praeterita proxima in bonis villae Horodosłavice curiaque itidem sita ipsimet citato publicando posuit de quo praesens relatio.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 157-159.

XVI. — 16 лютого 1668.

Протестація Івана Городецького в імені шляхти галицького повіту проти неслухних аспірацій Шумлянського до катедри.

Actum in castro Haliciensi feria quinta post diem cinerum proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Generosus Horodecki contra reverendum Szumlanski protestatur.

Ad officium et acta praesentia capitanealia Halicensia personaliter veniens generosus Joannes Horodecki suo et totius nobilitatis districtus Haliciensis nomine inhaerendo priori protestationi feria sexta post dominicam cantate proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo proxime elapso coram actis praesentibus castrensibus capitanealibus Haliciensibus per nobilem Nicolaum Bielinski suo et totius nobilitatis districtus Haliciensis contra generosum Joannem Szumlanski factae solenniter in et contra itidem praefatum Generosum Joannem Szumlanski coram eodem officio questus et protestatus est in eo quia ipse contra diploma leges et iuria regni nec non contra praescriptum usum liberae electionis episcoporum ritus Graeci existens persona inhabilis juvenis inquieta sacrae Scripturae expers per nobilitatem non electus ad male narrata privilegium a sacra regia maiestate super episcopatus asserentem se esse libere electum ausus est impetrare de cuius praeeminentiae invaliditate uti ad male narrata super privilegium abtentum absque electione libera impetratum iterum atque iterum nomine totius praefatae nobilitatis ritus

Graeci terrae Haliciensis contra generosum Szumlanski questus et protestatus est offerendo totam nobilitatem ratione eiusmodi inconvenientia et impetrati privilegii in foro fori iure acturam nec eundem ad cathedras admissuram praesentis manifestatis vigore.

Acta Castrensia Haliciensia t. 164, p. 163.

XVII. — 20 лютого 1668.

Протестація Федора Жураковського, з рамени Шумлянського адміністратора крилоських владичих дібр, по причині їхнього загарбання Федором Березовським, приклонником Винницького.

Actum in castro Halicensi feria secunda post dominicam invocavit quadragesimalem proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Nobilis Zurakowski nomine reverendi Szumlanski protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio nobilis Theodori Zurakowski nomine perillustris et admodum reverendi Domini Patris Joannis in seculari statu Josephi vero in spirituali statu Szumlanski episcopi Leopoliensis Haliciensis Camenecensis Podoliae rithus Graeci in et contra generosum Theodorum Berezowski et nobilem Hoszowski aliosque eius famulos et mutuos principales et comprincipales de nomine et cognomine ad praesens ignotos in quovis termino tamen et gradu iuris postquam innotuerint specificanda ratione per illum non veritum poenas legum contra quosvis violentos alienorum bonorum super aggressores tempore nuper praeterito videlicet feria secunda pridie festi sancti Valentini martyris anno currenti bonorum villae Kryłos curiaeque ibidem sitae episcopatum Haliciensem spectantium vi et violenter armata manu cum suis famulis et complicitibus ac comprincipalibus inequitationis ibidemque subditorum concussionis incarcerationis ad vecturas sibi praestandas indebitas ad actionis multarum rerum tam praefati illustris et magnifici domini episcopi quam et subditorum eius proprietarum seorsivo registro specificata receptionis aliarumque violentiarum perpetrations. Prout eiusdem protestationis per protestantem latior dari debuit copia rerum quoniam intra triduum ut iuris et moris est ad actandum non est porrecta ideo ex parte generosi notarii loci praesentis est protestatum.

Acta Castrensia Haliciensia t. 164, p. 165.

XVIII. — 3 березня 1668.

Протестація Петра Копистинського проти Шумлянського і його дружини, тому що в часі його подорожі на ярмарок до Снятина напали на нього в Коршові, обраливали та завели до Коломиї, де держали в в'язниці через три дні.

Actum in castro Halicensi sabbatho post dominicam reminiscere quadragesimalem proximo anno Domini millesimo sescentesimo sexagesimo octavo.

Kopystynski contra reverendum Szumlanski protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens generosus Petrus Kopystynski postquam e carceribus dimissus per infrascriptos principales est actaque officii praesentis adire valuit solenniter gravique in querela in et contra religiosum Josephum Szumlanski et generosus Alexandrum Szumlanski fratres germanos tum Stephanum Wasilkowski et famatum Georgium Domowicz incolam et oppidanum Podhaiecensem facti infra scripti principales et mutuos co-

operatores aliosque eorum complices de nomine et cognomine ipsis principalibus notos questus et protestatus est in eo quia ipsi et praesertim ipse religiosus Szumlanski contra officium religionis suae facta mutua cum aliis suis principalibus et complicibus cointelligentia non veriti poenas legum in constitutionibus regni contra violatores pacis et securitatis publicae itinerantium sancitas imo vero contrarium eorumdem faciendo tempore nuper praeterito videlicet feria sexta post diem cinerum proxime praeterita dum idem protestans gratia certorum negotiorum suorum pro nundinis in oppido Sniatyn celebratas pace publica assecuratus tendens via publica rectandum oppidum Sniatyn per oppidum Korszow proficisceretur et cum iam ab eodem oppido Korszow distantia loci urit (?) non uno militari exstitisset ipsi principales de oppido Gwozdzic contra se protestantem itidem proficiscentes se protestante offenso in via libera publica nil mali a quopiam evenire sperante absque ulla legitima causa vi et violenter equo assidentem receperunt et ad oppidum Kołomyja deduxerunt ibidemque in carceribus statui nobili inconvenientibus privatis et squallidis torqueferreo circumductum et comprehensum praeter dies et noctes tres fama et inedia praemendo in oppressionem maximam sui protestantis status nobilis detinuerunt sub eodemque equum cum ephippio ex piscidibus brevioribus alias z pistoletami dwoma et theca pulveraria ac paratae pecuniae nempe taleros nuncupatos lewkowe nonaginta et insolidis quatuor decem florenos extorserunt et modo violento ad carceres privatos iure non convicto tradito ad extremum vestem panni falendinensis arietibus subductam tradendo ad carceres ampilea e capite protestantis receperunt. Quo suo tali progressu contra leges regni excesserunt pacem et securitatem violarunt poenasque legibus regni sancitas demeruerunt. Ratione quorum omnium idem protestans contra eosdem protestatur et manifestatur offerendo se eandam protestationem in ampliori forma facturum et eandem si opus et necesse fuerit melioraturum.

Acta Castrensia Haliciensia t. 164, p. 205 206.

XIX. — 10 березня 1668.

Протестація Олинського і Семигиновського проти Винницького, тому що він не впустив до святоюрської катедри еп. Шумлянського з львівським духовенством та міщанством.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post dominicam oculi quadragesimalem proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Ołynski et Siemiginowski contra Winnicki protestantur.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter venientes generosi Basilius Ołynski Basilius Siemiginowski incolae palatinatus Russiae et Podoliae suis et aliorum eorumdem palatinatum incolarum nominibus in et contra perillustrem et venerabilem Antonium Winnicki metropolitam Kiiowiensem et alios eiusdem adhaerentes in termino iuris specificando hanc suam solennem fecerunt manifestationem ac protestationem in eo quia ipse in summam iuris publici praecipue vero privilegij perillustri et admodum venerabili Josepho Szumlanski episcopo Leopoliensi per sacram regiam Maiestatem si qua eandem episcopiam benigniter collati abrogationem et violationem cathedram pro aliquot iam temporis intervalla eiusdem episcopi Leopoliensis, Graecoruthenici hic Leopoli sitam ad aedes divi Georgii martyris existenti vi

et violenter occupata per incolas equestris ordinis palatinatum tam praesentis quam et Podoliae requisitque quatenus eidem suprascripto perillustri et venerabili Josepho Szumlanski legitimo episcopo Leopoliensi ad eandem cathedram iuri suo subiectam liberum ingressum cum solenni praesbiterorum Graecoruthenicorum iuxta suarum confraternitatum et incolarum processione die hodierna in acta contenta, obseratis aedibus eisdem divi Georgii martyris eisdemque excubiis ac praesidio de acre superiori decreto vallatis ingressum solennem prohibuit neque sciscitando quando ab eodem perillustri Winnicki, quo sibi vellet rationis dare quod aditum et ingressum solennis processionis prohibet, eosdem incolas personas nobiles archifratre praesbiteros ad se non admisit imo sine ullo iuris adminiculo iurisdictionem in eadem cathedra extendendo non se eandem cathedram eidem perillustri et venerabili Szumlanski episcopo Leopoliensi dimissurum temeraria declaravit vociferatione per suos pedestinos eandem aedium pro excursiis adstantes post denegatum illis aditum incolarum et archifratrum praesbiterum in certo numero venientium excitari imperaverit sicque menti serenissimi principis et his literis privilegiis nec descriptis sacrae regiae maiestatis contrarius temerarie extitit, poenasque legibus regni contra voluntarios et temerarios privilegiorum contemptores descripta succubuit. Quae de omnimoda iurium tam perillustri Szumlanski quam et palatinatus utriusque eorum districtuum integritate, in toto reservata manifestanda simulque non admissione supradicta eiusdem perillustri Szumlanski episcopi Leopoliensis uti legitimo praemissorum omnium nomine iterato manifestantur et protestantur.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 355-356.

XX. — 10 березня 1668.

Протестація духовенства львівської дієцезії та представників братств проти Винницького з тієїж причини.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post dominicam oculi quadragesimalem proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Ponones Leopolienses contra venerabilem Winnicki manifestantur.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter venientes venerabiles Andreas Niedzielski, Zołkiviensis, Basilii Tartakiewicz Glininensis Diecesiarum vicarij Joannes Hruckowicz notarius cathedralis episcopalis suis ac venerabilis sui Graecoruthenici capituli hic Leopoli ad aedes divi Georgii martyris hic Leopoli in suburbio Cracoviensi sitas patres Capitulares nec non honorati Basilii Parolowicz sancti Nicolai, Theodorus Matyszewicz sancti Theodori Nicolaus Laskiewicz sanctae Parascevae, Stephanus Kuszczakiewicz ecclesiarum hic Leopoli in suburbiis tam Cracoviensi quam Haliciensium archifratre seniores suis et aliorum confratrum seniorum nominibus hanc suam fecerunt manifestationem in et contra perillustrem et venerabilem Antonium Winnicki Metropolitam Kiioviensem eiusque alios adhaerentes in termino iuris specificando, quia ipse, suis cum complicibus quorum ductu et illicito ausu non dumtaxat infrascripta in leges patriae delinquendo verum et alia quae diversis paginis aut sancitis regni connotata extant, aggredi peragere moliri non dubitavit omni abiecto legum beneficio sed solius aviditatis impetu fretus personas sacris dicatas humaniter aditum episcopatus sui graecoruthenici prolato videlicet perillustri et venerabili Josepho Szum-

lanski episcopo Leopoliensi cui se iuridice et legitime totaliter obedientia litorque cum suo Dyocesis capitularis clero et aliorum eo nomine congregatorum suae privilegiatae iurisdictioni subiectorum apud memoratum perillustrem et venerabilem Antonium Winnicki metropolitam Kiiowiensem, eidem perillustri et venerabili Josepho Szumlanski Leopoliensi episcopo cum solenni processione cum incolis nobilitatis palatinatum Russiae et Podoliae ad hunc solennem actum congregatis requirentes die hodierna in acta contenta non tantum ad cathedram eandem verum ad se ipsum prohibuit, observatisque portis eiusdem cathedrae levissime illis aditum eundem non permittendo repudiavit, personasque nobiles sacram protestantibus clamoribus prosequendo aliisque dictis nefarijs et illicitis afficere per suos licentiosos famulos aliasque personas imperavit. Quae omnia eum in contrarium legum publicarum sui que episcopi Leopoliensi, graeco Ruthenici iurium summam oppressionem menti principis renitentiam sui que manifestandi summam contumeliam per eundem perillustrem Winnicki admissa sunt id circo praemissorum omnium ratione solenniter manifestantur et protestantur.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 356-357.

XXI. — 10 березня 1668.

Протестація слуг Винницького по причині нападєстє з боку сторонників Шумлянського.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post dominicam oculi quadragesimalen proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Famuli Winnickiego protestantur.

Inducenda erat hoc loco protestatio Generosorum Petri Kopystyński Georgii Terlecki Alexandris Wołoszynowski et Georgii Iwaszkowski perillustri et admodum reverendi Antonij Winnicki Metropolitae Kiioviensis famulorum in et contra generosum patrum Siemiginowski Basilius Holynski, tum nobiles Garnisz, Czakowski Ordowski, Romankiewicz Jasmanski, Suchodolski Kisiek aliosque de nominibus ad praesens ignotos tum famulos Theodorum Małszewicz, Theodorum Grzebiennik, Andream Harancz, Nicolaum Poskrobek, Symko Krolik Stephanum Hawtarz Paulum Kresowicz Paulum Bozko, Joannem Zasięcki, Stephanum Lambucki Joannem filium, Paulum Diak, Stephanum Stolarz, Semianum Kitordicz, Fedorum Pelech, Wasilium Kusnierz Nicolaum Prupruwa aliosque de nominibus ac cognominibus ignotos, post quam innotuerint specificanda ratione per ipsos die hodierna in acta contenta ecclesiae ritus Graeci divi Georgii in suburbio Haliciensis sitae nonnullorum in hospitium dishonorationis converberationis nonnullorum vero e civitate praesenti ad mansionem perillustri et reverendi metropolitae cum victualibus aliisque usu ipsius necessarii pacifice et quiete tendentibus in domum famati Firleowski in via libera et publica arreptu converberationis et concussionis laenarum ea vino destructionis aliarumque violentiarum et praetensionum in copia fusius specificandae illationis facta prout latior copia dari debuit. Decretum quoniam intra triduum ut iuris et moris ad acticandum non est porrecta ideo de diligentia generosi notarii loci praesentis in suscipiendo de negligentia vero protestantes in porrigendo protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 358-359.

XXII. — 10 березня 1668.

Протестація Винницького проти Семигинівського, Голинського й інших, з причини зневаги, заподіяної йому ними, в часі приступу під святоюрську катедру.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post dominicam oculi quadragesimalem proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Winnickiego protestatio.

Inducenda erat hoc loco protestatio generosi Petri Kopystynski nomine perillustris et admodum reverendi Antonij Winnicki metropolitae Kiioviensis et Haliciensis totiusque Russiae administratoris episcopatus Leopoliensis in et contra suprascriptos Siemiganowski Hołyński ac alios in superiori protestatione expressos plurimosque alios ad praesens de nominibus et cognominibus ignotos ratione per ipsos die hodierna in acta contenta nescitur ex cuius subordinatione et instinctu cathedrae episcopalis divi Georgii martyris in suburbio Haliciensi locatae admini porro suae subiectorum cum numerosa multitudine equis insidente armatim invasionis vociferationibusque excitandis circumdatis aedibus ad expugnandum sese proreptionis verbis inhonestissimis affectionis, voxque suasu et consilio amicorum ibidem existentium post elapsas tres horas recessionis aliorumque iniuriarum et praetensionum facta prout latior dari debuit verum quoniam intra triduum ut iuris et moris est ad acti-candum non est porrecta ideo de diligentia generosi notarii loci praesentis in suscipiendo de negligentia vero protestantes in porrigendo protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 359-360.

XXIII. — 15 березня 1668.

Протестація свящ. николаївської церкви Андрія Гачкевича з причини побиття його сторонниками Винницького і реляція возного.

Actum in castro Leopoliensi feria quinta post dominicam laetare quadragesimalem proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Venerabilis Hackiewicz contra Winnicki protestatur.

Inducenda erat hoc loco protestatio Andreae venerabilis Haczkie-wicz ad Ecclesiae divi Nicolai pontificis ritus Graeci hic Leopoli in suburbio Cracoviensi sitae praesbiteri in et contra perillustrem Antonium Winnicki metropolitam Kiioviensem principalem cuius imperio infrascriptorum peracta sunt tum et devotum Gregorium Mokrotyniec et . . . irnin archidiaconum praesbiteros Andream Bieganowski Basilium Rewkowicz sa Seraszkowicz Alexandrum de cognomine ignotum tum Haydones Kozłowski Kotowski et alios ad praesens de nominibus et cognominibus ignotos quindecem personarum numero excedentes comprincipales mutuisque et manualis cooperatores ratione per ipsos hora noctis quinta de die dominicam invocavit quadragesimalem sese vergente in feria secunda domum seu celulam sui protestantis invasionis forium et fenestrarum effractionis suique protestantis per fenestras affrectas subito erumptions protestantisque qua baculis qua securibus concussionis sui ad aedes divi Georgii martyris ad perillustrem Winnicki funibus et torquibus ligati per forum publicae de nocte ductionis et ipso facto adductionis et sic adducti ad carceres squarilos aleas ad sepulchrum mortuorum detrusionis detrusi lapicibus obrutionibus aditum ad se protestantem ne victum sustinetarent

interdictionis fame et inaeda macerationis aliarumque injuriarum sibi protestantis illationis facta prout latior dari debuit copia. Verum quoniam intra triduum, ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta ideo de diligentia generosi notarii loci praesentis in suscipiendo de negligentia vero protestantes in porrigendo protestatum est.

Hicque in continenti circa eodem officio personaliter stans ministerialis regni generalis honestus Thomas Karczewicz officio praesenti bene notus in vim suae ac fidelis relationis relationis palam publice libereque recognovit. Quia ipse ex officiosa requisitione venerabilis suprascripti Andreae Haczkiewicz Rytus Graeci ad ecclesiam divi Nicolai pontificis domumque protestantis propriam in suburbio Cracoviensi feria sexta post Dominicam invocavit quadragesimalem personaliter condescendebat ibidemque existentem vidit suprascriptum protestantem in lecto aegritudinis ob nimiam concussionem decumbentem vulneraque seu concussionem in corpore ipsius infrascriptas videlicet in fistula inferiori manus sinistrae concussionem tumidam lividam sanguine adeo stuffusam ut nigro coloris similis esset, item in fistula superiori manus eiusdem similes concussionem penitus latus, facies, totumque corpus concussum erat. De quo praesens eiusdem ministerialis est relatio.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 374-375.

XXIV. — 5 цвітня 1668.

Протестація Терлецького Копистинського, Дубравського, Волошиновського і Радилівського по причині напастей з боку Шумлянських і їхніх сторонників.

Actum in castro Leopoliensi feria quinta post festa solennia sacri paschatis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Terlecki, Kopystynski, Durbrawski, Wołoszynowski Radyłowski protestantur.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter venientes nobiles Georgius Terlecki Petrus Kopystynski Johannes Dubrawski, Lucas Wołoszynowski, Demetrius Radyłowski incolae et terrigenae palatinatus Russiae et districtus Praemisliensis solenniter eidem officio praesenti et gravi cum quaerimonia ac dolore contra generosos ac nobiles Alexandrum, Constantinum et Samuelem Szumlanski fratres inter se germanos necnon Stephanum Wasilkowski, Paulum Semiginowski Basilium Hołynski Joannem Suchodolski Georgium Jasmanicki Joannem seu alterius cuiusvis nominis Gwonysz, tum famatos et honestos Georgium Dumowicz incolas et opidanum Podhaiecensem, Nicolaum Ordowski, Theodorum Mathyszewicz Theodorum Hrebniak Andream Harahucz, Paulum Diak, Stephanum Stolarz, Paulum Bosko Joannem Zasiiecki Stephanum Łumbucki Pellionem et Joannem filium eius Demicanum Kitowicz Theodorum Pelecki Basilium Mathiscewicz Nicolaum Purpura incolas et suburbanos civitatis sacrae regiae Maiestatis Leopoliensis facti infrascripti principales et comprincipales famulosque ipsorum et alios asseclas suburbanos Leopoliensis ad praesens de nominibus et cognominibus ignotos eorundem principalium et comprincipium complices mutuosque cooperatores ipsis nobis notos in praesenti cum ad notiam devenerint salva eisdem protestantibus et manifestantibus in quovis termine et gradu iuris, etiam per citationes literales denominatos et accusatos reservatur et rejicitur quaesti et protestati sunt idque in eo quia iidem suprascripti principales cum suis comprincipibus et

complicibus famulisque floccipensis legibus et constitutionibus regni quibus pax et securitas publica quibusvis personis et praesertim statui equestri itineranti cauta et provisa est in contrarium earundem legum et constitutionum regni dum iidem suprascripti nobiles protestantes Georgius Terlecki, Petrus Kopystenski gratia certorum suorum negotiorum prouindinis in oppido Sniatyn protunc celebratis pace et securitate publica tranquillitateque domestica tutati tenderent viaque recta ad hoc idem oppidum Sniatyn per civitatem nuncupatam Korszow proficiscerentur et iam ab eodem oppido distantis loci tantummodo uno miliari existentes ipsorum principalium supra nominatorum videlicet Szumlanskich Stephani Wasilkowski Pauli Semiginowski, Basilij Holynski atque famati Georgii Dumowicz famuli complices ac asseclae feria sexta post diem cinerum proxime praeterita proxima obviam sibi praecedentes a quopiam protunc sperantes nihil mala et adversi securitate et tranquillitate publica et domestica fretos primo rigoroso impetu contra eos insurgunt ac eos insequuntur et postquam insequenti et aggressi verbis ignominiosis tractant in sublationemque vitae ipsorum machinantur frameisque strictis et vibratis converberant et consanciant equos quibus iidem protestantes assidebant ab iisdem per vim et violentiam cum ephippiis bombardisque brevioribus alias z pistoletami thecisque pulveariis in vim praedae et spoliis ex mandato et iussu eorundem principalium famuli intercipiunt et tumultuarie arripiunt ac post pecuniam paratam nempe a nobili praefato Georgio Terlecki incola districtus Premysliensis taleros nuncupatos lewkowe quadraginta sextum pileum pedibus subductum valoris florenorum duodecim frameam florenorum viginti sex calceos novos. Tum a nobili praefato Kopystenski taleros nuncupatos itidem lewkowe nonaginta et solidis monetam currentem hodiernam florenos quatuordecim ex subordinatione eorundem principalium famuli de nominibus et cognominibus sibi noti extorquent intercipiunt ac inter se partiuntur nec hic in et violentiarum oppressionumque protestantibus illatarum finis, sed eas augmentando humilitate et innocentia precibusque protestantium iidem principales supradicti minime ducti et commoti cum equis pecuniisque ac vestimentis orbatos et denudatos in sua orem contemptum et aggravationem status ipsorum equestris uti rebelles patriae captivos ad oppidum Sacrae Regiae Maiestatis Kołomyia ducunt ibidemque adductos arcta sub custodia eosdem detinent fame et inedia macerant et sunt nefario ei illicito ausu et progressu exequati et post tantos peractos et perpetratos violentos eorundem conventus dum iidem suprascripti nobiles protestantes hic Leopoli ex civitate Sacrae Regiae Maiestatis eadem Leopoliensis securitateque publica domestica tutati ad hospitium sua redirent eosdem iidem principales supradicti omnes tam nobiles quam honesti et famati postquam a longe animadvertissent suoque celeri et veloci cursu equis assidentes conatu militari armis frameisque bombardisque longioribus et brevioribus sclopetisque globis plumbeis et pulvere sulfureo onustis insequuntur et aggrediuntur et postquam eos aggressi et adorti sunt circum circabili praeoccupant ulteriorem aditum et alii eos converberant alii in furore rigoroso in discrimen vitae insurgunt alii plane ad sublationem vitae ipsorum toties ex bombardis sclopetisque explodunt et nisi suis modis haec pericula instructa necemque vitae suae evitassent illico in eodem puncto et termino e vivis sublatis essent neque his iidem suprascripti principales opidanique et suburbani

Leopolienses praefacti contenti verum in dies eosdem protestantes armis rigorosoque impetu et conatu suo persequuntur aggrediunturque clam et palam per subordinatas personas et ipsimet in discrimen vitae diffidunt insidiantur et machinantur transitusque viae publice per eosdem famulosque ipsorum et praenominatos suburbanos obsidetur et per emissarios et tabularios et quibusvis necessariis alimentis in sustentamentum vitae privant totiesque machinationes et illecebras vigorositates eorundem principalium cum summo maerore et squalore vitae et salutis suae periclitati fuerant procul dubio e vivis sublatis essent in innocentia sua nisi divina ope sese his periculis et dolis instructis subtraxissent ac postmodum iidem suprascripti tam generosi et nobiles quam famati et honesti principales omnes superius recensiti contra quos coram officium praesenti actisque praesentibus manifestatio et protestatio per protestantes supra factos infertur cum comprincipalibus et complicitibus suis non contenti prioribus invasionibus inequitationibus in cathedram ritus Graeci tituli sancti Georgii martyris manu forti et armata militari more nunc tempore novissime exacto videlicet sabbatho post dominicam laetare quadragesimalem proxime praeterritam proximo circiter horam vigesimam cum numerosa suorum comprincipalium et complicitum famulorumque et suburbanorum Leopoliensium equitumque et peditum comitatu turmatim et catervatim cum bombardis longioribus et brevioribus sclopetisque arcubus aliisque instrumentis bellicis modo militari in cathedram praenominatam ritus graeci Leopoliensem animo praemeditato et deliberato inequitarunt et invaserunt circa quam inequitationem et invasionem multos violentius sceleraque per nefas perpetrarunt intercipitur aliaque multa intollerabilia et inconvenientia in vitam ipsorum structa subordinant et annunciant talique suo ausu et progressu illicito et scelerato iidem omnes suprascripti principales cum suis comprincipalibus et complicitibus contra leges regni excesserunt pacem et securitatem publicam violarunt poenasque legibus regni sancitas meruerunt iisdemque succubuerunt. Ratione quorum omnium progressuum contra eosdem principales iidem nobiles protestantes ad acta praesentia capitanealia Leopoliensia inferunt manifestationem et protestationem offerendo se cum eis et cum quovis ordinaria iuris via ratione praemissorum in foro fori prout de jure venerit acturos et vindicatuos fore salva protestationis melioratione augmentatione diminutione pleno in robore sibi reservata.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 517-521.

XXV. — 14 цвітня 1668.

Облята королівського візвання з 6 квітня 1668 львівським Грекам: Папарі, Мазаракієві і Балабанові явитись на суд по причині їхніх інтриг в Молдавії проти Шумлянського та співучасти при захопленні Винницьким святоюрської катедри.

Mazaraki et Papara ad Tribunal citantur.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post Dominicam Conductus Paschae proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Ad officium actaque praesentia Castrensia Capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis providus Georgius Labicki ex re producto authentico officio praesenti bene notus in vim suae verae ac fidelis relationis publice libereque recognovit. Quia ipse citatorium infrascriptarum pro iudiciis tribunalibus regni Lublinensibus spectandum tenoris talis. Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae magnus

dux Lithuaniae, Rusiae, Prusiae Masoviae Samogitiae, Livoniae, Smolensciae Czerniechowiaeque, nec non Suecorum Gottorum Vandulorumque haereditarius rex. Vobis Nobilibus Joanni Mazaraki Georgio Papara tum honesto Maximiliano Balabani, exoticarum gentium mercimoniarum mercatorum Leopoliensium de personis bonisque vestris generaliter omnibus mandamus ut coram iudicio nostro ordinario generali regni Lublinensi a positione praesentis citationis recte in duabus septimanis scutum dum et quando causa praesens ex registro publico causarum specialium seu alio quovis causae competendo ad iudicandum vocata legibus incid personaliter et perempte compareatis ad instantiam instigatoris iudicii nostri eiusque delatoris perillustris et venerabilis in Christo Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis Kamenecensis Podoliae episcopi rithus Graeci, qui nos citat pro poenis legibus regni et constitutionum ratione infrascriptorum per vos ad praesens citatos inculpato admissorum sancitis per vos vero succubitis ideo quia vos facti perillustris et venerabilis Winnicki metropolitae Kiioviensis, in iniquum aequitatis veritatisque semper a quovis colendae oppressionem iuris publici contemptum in summam memorati perillustris et venerabilis in Christo Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis Kamenecensis Podoliae, Graeci rithus episcopi famae bonae, quam sibi tot in patriae merita pendendo emeriat opprobrium, applausores in feonali fere aestuantes in et contra dictum Leopoliensem episcopum praesentem actorem exestuantes odio semper quam impar est in quo curastis et curatis modo ut principis beneficentis et gratia ad unionem palatinatum et eorum districtuum terrarumque equestris ordinis electionem nobilium praesertim Leopoliensi episcopo benigniter super episcopiae Graeco-Ruthenicae Leopoliensis collatam possent et intenderent denotare quod quandoquidem expresse meriti principis nostri serenissimi protinaciter et temerarie contradicendo efficere non poterant ad praesens possunt licet si tanta haud ex aequo cum recensito perventur Winnicki non sine insigni hominum Christianorum in patrio orbe nostro degentium et aliorum exterorum scandalo moliti sunt. Litans immo famosos libellos iidem praedicti inculpati post se protestantem ad terras Valachicas seu palatinatum terrae eiusdem et alios eosdem proceres in quibus praevio consensu Sacrae Regiae Maiestatis intercedentibus ad id aliis ordinum regni literarum ad eum Hospodarum Valachium eidem perillustri episcopo Leopoliensi datis instantiis, ut idem episcopus iuxta orientalis ecclesiae ritum summarium super officium hoc idem suum eandem terram ab episcopis legitimam sibi debita obtinere consecrationem praesenti delatori concessum est satis mendaces et proversos omnibus plenas in se actorem odio et nulli vi de integritate nominis deturbatae famam vitamque ipsius in summam vocatorias hoc est literas iam dictas famosas literas dubium ac suspicionem per consultos suos tempore transacto videlicet anno millesimo sexcentesimo sexagesimo septimo circa adventus Dominicam proximam immisistis sinistre nominatum perillustrem et venerabilem in Christo episcopum Leopoliensem protunc nominatum eiusdem episcopiae defendendo et scribendo eundem esse iidem literis supradictis famosis apostatam non Christianum et avidum Christianae fidei Arrium et omnis impietatis hominem cultorem immo peiorem ipso daemone ad easdem iam dictas terras profectum actorem detulistis et circumspexistis nullum principis nostri clementissimi et aliorum principum instantiorum habendo rationem et respectum in

magnum eundem actorem salutis et vitae periculum bonique nominis ubique in patrio orbe, locorum opprobrium eo loci intulistis usque adeo ut earundem terrarum priores totis baccis bacchati sunt plus sibi conquirebant illi Graecorum nostrorum quales sunt Mazaraki, Papara Balaban Leopoli vestram inhabitantes instantius valere quae easdem principis nostri serenissimi et aliorum vestrorum procerum literas in terudentias quod vobis facile in foro iuris probabitur. Hoc igitur praesentis actoris vestro progressu procul dubio vitae fortunae salutis et aliorum cum eo existentium obnoxii et discrimine extitistis cum se delatorem (ne ab utriusque hoc abfuit) vix iidem proceres ad portam Othomanicam non subduxerunt nisi se pro animo sui ad Ragria assueti animi dexteritate ab eiusdem vestrum instigationis malitiose suggestu salvasset, sed cum neque hoc suo progressu humanam famam abreviant et destruenti invidiam suam et malevolam contra se actorem consultum et praconceptum annum ad satietatem non explevistis imo maiores maioribus addendo invidiae suae ausus cum memorato venerabili Winnicki combinati tantum occasionis ad malum et ad boni nominis fama integra semper repullere se actorem returbantur quaeritando iniuriis lacessere eundem non desint donec memorato perillustri et venerabili Winnicki suggestu modo occasione tempore, die, et hora ut praememorati episcopi Leopoliensis pro munere officii sui in oris remotioribus negotium suum episcopale continuant cathedram Leopoliensem ad aedes divi Georgii Martiris ritus Graeci existentem in summum actoris praeiudicium legum publicarum principis nostri serenissimi per pol mentem et voluntat repugnationem subdoli vi et violenter quam citissime superinequitavit, prout ipso facto cum magna suorum satellitum manu tempore non ita pridem praeterito videlicet pridie circumcisionis Christi Domini in miseram omnium ipsorum afflictionem, cathedrae actoris desolationis superinequitavit suasistis et eundem aduxistis. Sicque super aggressa ibidem in iuridicae suae residentiam extendit indebitam cleri oppressionem quamque pasendam illius subsecutam lassitudinem exercet, cum alios timore alios verbis terret, alios verberibus alios caducibus affligit, alios pollicitationibus pollicit. Insuper res seorsive protestantis eo nomine factae in vim praedae et spoliis recepit, vicarium memoratae cathedrae omnibus spoliatum indebite incarcerabat, fame et inedia macerabat ad haec non alio praetextu, nisi vobis suadentibus et importune temerarie intercadentibus praeeptus et patrus est, de quibus iniuriis sibi actori et memorato vicario per vos et eundem venerabilem Winnicki illatae protestationis eo nomine factae necnon de superioribus praetensionibus latius extatur quae omnia cum in contrarium legis publicae securitatem publicam quam personaliter cum recensito venerabili Winnicki insuper integritatem dictae cathedrae violastis, famam actoris summe laesistis, quam ad primum aetatis suae florem in patrio orbe integra manavit privilegia ac diplomata Sacrae Regiae Maiestatis ac mentem Sacrae Regiae Maiestatis temerarie repugnastis et in hactenus repugnastis. Citamini igitur ad sumendas de vobis pro praemissis poenas easdemque super vobis decerni fitis parituri et terminum iudicialiter attentaturi ad praemissa responsuri. Datum Lublini feria sexta post festa solennia sacri Paschatis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Editas copias similes praeillatas tres unius eiusdemque essentiae hic Leopoli in platea Ruthenica in circulo civitatis praesentis sita in lapideis citatorum propriis eisdem citatis ad manus sabbatho pro-

xime praeterito omnes tradidisse, de quo praesens eiusdem ministerialis relatio.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 575-578.

XXVI. — 14 цвітня 1668.

Мазаракій, Папара і Балабан випираються у львівським гродським уряді закидів, піднесених проти них Шумлянським.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post Dominicam Conductus Paschae proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Mazaraki et Papara protestantur.

Do urzędu y akt niniejszych Lwowskich przyszedszy oczywiście urodzeni Ich mość Panowie Jan Mazaraki y Jerzy Bałaban y sławetny Alexander Bałaban mieszczanin lwowski, iako prędko dowiedzieli się o niesłuszney a potwierney a prawie nie tylko fortunom y substantiom ale tez honorowi (qui aequi parantur vitae) szkodliwej przeciwko sobie w grodzie tutejszym recensiti sive przez wielebnego oycy Josepha Szumlanskiego iako się sam mieni y tytułuje episcopa lwowskiego ratione contentorum iniuste wyrażonych uczynioney protestathey na tych miast przeciwko temusz wielebnemu oycu Jozephowi Szumlanskiemu solenniter reprotestują się y protestują o to y w ten sposob. Iż lubo protestans ex vi religionis ritus sui Graecoroxolanis więc swobod y praw koronnych narodowi Ruskemu tak od najasniejszych antecessorów krolow Ich mość korony Polskiey iako terazniejszego Naiasniejszego krola Jegomości Pana naszego miłosciwego szczęśliwie panującego, nadanych y potwierdzonych ale tez ex vi et obligatione iuramenti bractwu religiey swoiey per se praestiti satisfacere y cokolwiekby in praemissis przez kogo przy dostępowaniu dignitatis episcopatus ritus Graeci Leopoliensis exorbitatu znajdowało także ex praescripto (legum publicarum przestrzegać tenentur iednakze limites powinności swoiey sic transcendendo nietylko w samem protestujączym ale co czątemu narodowi Graecoroxolanae religionis do przestrogi y spolnego ratunku przeciwko exorbitującym, prawa y swiebody religiey swoiey łamiącym tu w tymze panstwie iako własnem dziedzictwie narodu swego, niegdzie indziej szukając pomocy spolnie z Jasniewiebnym Jegomością oycem Winnickim, metropolitą kiiowskim iako najwyszym pasterzem swoim y inszemi dignitarzami et ordinis equestris osobami według praw swoich należało czynili i postępowali (iako in omni foro loco et tempore pokaze się) nie wdając się iako się wyzey namięniło w mniej należące sobie powinności, owszem cui de iure competierit agendi viam reservant praecavendoque omnimodae fortunarum et honorum suorum indemnitati protestują się o to iż wielebny ociec Joseph Szumlanski zapomniawszy vocathey swoiey duchowney także surowosci praw koronnych y duchownych y statui suo religioso ratione infrascriptorum opisaney iakoby protestantes nieprawdziwi boni publici religionis suae existentes zelatores et promotores ale pomienionego Jasniewiebnego Jegomości Oycy Metropolity Kiiowskiego applausores nietylko go zawsze z panskiey Jego krolewskiey mości dinudare usiłowali y usiłują łaski ale tez iakoby per privatas suas literas albo iako udaie famosos libellos do panow postronnych przesłanych infernali prawie przeciwko poświęconemu Oycu Szumlanskiemu exestuanes odio eo nigdy in rei veritate nie było nie jest ani się pokaze y inszych tak wiele in protestaciey swoiey niesłusznych potwarynych substantiom y honorom protestujączych szkodli-

wych szyroce nakładszy potwarzy sam famosissime y uszczypliwie opisali y aggrawowali protestantow, zaczym protestantes poczuwaiąc się nie tylko prawdziwi bydz religionis suae zelatores et promotores ale tez prawdziwi cives patriae et legum ex antiquo narodowi swemu przez najazniejszych krolow lch mosciow y terazniejszego szczęśliwie panującego nadanych i potwierdzonych observatores et cultores zabiegaiąc tez wszelkich fortun y honorow swoich tempestive iako tez praecavendo zdrowia swego y substantiey indemnitati na ktore on nietylko przez się ale y per subordinatas personas rodzonych swoich krewnych niemniej czeladzi y innych osob machinatur o co nie tylko przeciwko pomienionemu oycu Szumlanskiemu tę swoię zanoszą protestatią ale tez ze wszystkimi innemi ratione praemissorum na ktoregokolwiek się pokaze in post prawnie o to z nimi quanto ocuis in omni foro czynic y terminami prawnemi popierac ofiaruią się. Huius protestationis salva sibi reservando meliorationem diminutionem pleno in robore reservatam.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 578-580.

XXVII. — 14 цвітня 1668.

Протестація Олександра Балабана проти Олександра Шумлянського по причині напастей на нього з боку останнього.

Actum in Castro Leopoliensi sabbatho post Dominicam Conductus Paschae proximo anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Balaban protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio famosi Alexandri Balaban civis et mercatoris Leopoliensis in et contra generosum Alexandrum Szumlanski pincernam Podoliae ratione per ipsum hic Leopoli in platea Ruthenica ipso die dominico Palmarum proxima praeterito sui protestantis pacifice ante domum lapideam suam existentis nihilque mali et adversi a quopiam eveniri metuentis eidemque generoso Szumlanski in nomine in praesentia multorum fide dignorum nominaliter primo verbis iniuriosis et statui suo gravissime laedentibus affectionis postmodum ad arma sese porrexit in vitam machinatur aliasque violentias frequentes inferendas facit. Verum quoniam intra triduum ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta ideo de diligentia generosi loci praesentis notarii in suscipiendo negligentiae vero eiusdem protestantis in porrigendo est protestatum.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 580.

XXVIII. — 17 цвітня 1668.

Репротестація єп. Шумлянського на протестацію Мазаракія, Папари і Балабана.

Actum in castro Leopoliensi feria tertia post Dominicam Misericordiae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Perillustris et admodum reverendus Szumlanski episcopus Leopoliensis Graecus protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio, una cum reprotestatione perillustris et admodum reverendi Josephi Szumlanski, episcopi Leopoliensis Haliciensis et Camieniecensis Podoliae rythus Graeci in et contra nobiles, ut se asserunt Joannem Mazaraki, Georgium Papara atque famatum Balaban, ratione per ipsos lesivae contra se protestantem hic coram actis praesentibus castrensibus protestantes inscriptioni honorem ius protesta-

tionis laesionibus eidem aggravationis, de nullitate eiusdem protestationis facta. Prout latior copia dari debuit, verum quoniam intra triduum ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta. Ideo de diligentia generosi loci praesentis notarii in suscipiendo, negligentia vero partis protestantis in porrigendo est protestatum.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 595.

XXIX. — 19 цвітня 1668.

Прихильна Шумлянському шляхта галицької землі протестує проти Свистельницького, тому, що він вистарався привилей на владцтво, вже раз надане Шумлянському, жадаючи уневажнення цього привилею.

Actum in castro Haliciensis feria quinta post dominicam misericordiae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Generosi Uhernicki venator Czerniechoviensis, Grabowieccy, Zurakowsky at alii protestantur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter venientes generosi Joannes Uhernicki venator Czerniechoviensis Basilius Grabowiecki Basilius Holynski Bakaiewicz Theodorus Zurakowski Theodorus Holynski Michael Zurakowski et Helias Grabowiecki terrae Haliciensis ritus Graeci certarum villarum haeredes suo et totius nobilitatis terrae eiusdem nomine solenniter manifestati et protestati sunt idque in eo, qui cum licet leges regni et constitutiones regni, sat sufficienter omnibus regnicolis tum religionis Romanae quam ritus Graeci praecaverunt et praecustodierunt ut super illorum dignitates privilegia super privilegia non dentur tamen in praeiudicium Roxolanae ecclesiae his non contentus legibus regni generosus Eustachius Swistelnicki ausus est privilegium episcopatus Leopoliensis ritus Graeci super privilegium venerabilis Szumlanski iam per literas sanctae regiae maiestatis et incolas civitatis Leopoliensis approbati et publice in praesentia tot hominum protunc existentium suscepti sacraque missae ritus Graeci mysteria publice in cathedrali templo tunc temporis iam expediendo et homines iam ad sacrae missae mysteria ritus sui sacrificantis ad male narrata praepostere in contrarium eorundem legum et constitutionum publicarum regni atque oppressionem nobilitatis ex cancellaria regni pro praefato episcopatu Leopoliensi existente iam electo et approbato episcopo legitimo in cathedra Leopoliensi impertire et in personam suam impetrare quare praecavendo iidem protestantes suo et totius nobilitatis incolarum indemnitati et de nullitate eiusdem privilegii iterum atque iterum protestantur et manifestantur.

Acta Castrensia Haliciensia t. 164, p. 458-459.

XXX. — 20 цвітня 1668.

Якинт Винницький показує рани одержані в часі нападу Шумлянського на святоюрську катедрu, в ночі з 17 на 18 квітня 1668.

Actum in castro Leopoliensi feria sexta post dominicam misericordiae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Winnicki concussionem commonstrat.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens generosus Hyacynthus Winnicki pocillator Winicensis commonstravit officio praesenti in corpore suo videlicet in junctura cubiti manus dextrae concussionem tumidam sanguine suffusam, quam concus-

sionem sibi circa violentem invasionem cathedrae rithus Graeci, hic Leopoli apud sanctum Georgium in suburbio Haliciensis sitae per quendam e Daraganis generosi Casimiri Zamoysky colonelli sanctae regiae maiestatis media nocte de feria tertia in feriam quartam sese vergentem muszketem illatam, et inflictam esse sine ulla data causa asseruit.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 617-618.

XXXI. — 20 цвітня 1668.

Протестація Андрія Трускуляського проти драгонів Замойського, тому, що останні, в часі нападу на святоюрську катедру, без жадної причини, держали його під сторожею.

Actum in castro Leopoliensi feria sexta post dominicam misericordiae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Truskulaski protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio nobilis Andreae Truskulaski in et contra daraganos tres generosi Casimiri Zamoyski colonelli sacrae regiae maiestatis prout de nomine ad praesens ignotos ratione per ipsos hospitij hic protestantis sub ecclesia sancti Georgii rithus Graeci feria quarta proxime praeterita sine ulla data causa violentae invasionis sui protestantis sub custodiam suam detentionis aliarum ne protestationis violenter facto prout latior copia dari debuit, verum quoniam intra triduum, ut juris et moris est, ad acticandum non est porrecta ideo de diligentia generosi loci praesentis notarii in suscipiendo negligentia vero partis protestantis in porrigenda est protestatum.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 618.

XXXII. — 21 цвітня 1668.

Облята королівського візвання з 29 березня т. р., щоби Свистельницький ставився перед суд, тому що виніс з королівської канцелярії підступно привилей на владичтво, надане вже Шумлянському.

Actum in castro Leopoliensi sabbatho post Dominicam misericordiae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Swistelnicki post curiam sacrae regiae maiestatis citatur.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis honestus Grygiel Łabicki officio praesenti bene notus, in vim suae verae ac fidelis relationis palam publice libereque recognovit. Quia ipse citationis infrascriptae pro iudiciis assesorialibus post curiam sacrae regiae Maiestatis spectantis tenoris talis. Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae Magnus Dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Czerniechoviaequae nec non Sueccorum Gottorum Vandalorumque haereditarius rex. Tibi nobili Eustachio Swistelnicki, uti titulo et praerogativae episcopo Leopoliensi Haliciensis et Camenecensi in Podolia rithus Graeci nullo iure usurpatori de persona causa infrascripta ac bonis tuis generaliter omnibus et singulis mandamus, ut coram nobis et iudicio nostro assesoriali Varsoviae, aut ubi tunc cum curia nostra feliciter constituti fuerimus opositione praesentis citationis nostrae in quattuor septimanis seu tum dum et quando causa praesens ex registro ordinario ad iudicandum acclamata incidit personaliter et perempte compareas ad instantiam generosi instigatoris regni eiusque delatoris venerabilis Josephi Szumlanski, actu ipso Leopoliensis, Haliciensis Camenecensis rithus Graeci episcopi, qui te citant pro eo quia tu,

licet tibi optime constiterint de privilegio Delatoris per nos eidem super praenominatum episcopatum benigne collato investitura et introducta legitimis ac possessione pacifica formato. Nihilominus in meram concussionem privilegii delatoris et in enervationem iuris eiusdem ausus es et temere assumpsisti super praedictum episcopatum ad sinistram cancellariae nostrae informationem aliud privilegium nulliter et incompetentes obtinere, et ex cancellaria nostra exportare, prout obtinuisti et exportasti privilegium delatoris prius et potius convulsisti poenasque eo nomine succubuisti. Pro quibus super te decernendis extendentis et irrogandis nec non ad videndum et audiendum privilegium tuum super praenominatum episcopatum rithus Graeci ex rationibus in termino inferendis coram nobis et iudicio nostro reponibile esse adiuveniri, illud tolli cassari et annihilari delatorum circa privilegium ipsius ius et possessionem dicti episcopatus totaliter conservari et manu teneri te in damnis et litis expensis condemnari, aliaque pro iuris et causae protestantis exigentia contra te statui decerni et sententiari, cui interiori praenominatum delatorem in possessione episcopatus officii et administratione tum et obventionibus quovis modo praepedito audeas serio inhibemus, immo executionem privilegii tui, quousque causa haec per nos decisa non fuerit suspendimus. Citaris, igitur sis personaliter pariturus terminum attentaturus et iudicialiter ad praesens ac alia fusius contra te proponenda responsurus. Datum Varsaviae feria quinta ante Dominicam Conductae Paschae, proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Locus sigilli cancellariae regni. Joannes Wolowski secretarius sacrae regiae maiestatis, manu propria Editam copiam similem sigillatam die hodierna actu praesenti proxime praecedenti in bonis villae Swistelniki citati propriis ipsi citato protunc residenti communitate ipsius convocata posuit et ad notitiam omnium de suo ministeriali officio competenter deduxit. De quo praesens eiusdem ministerialis relatio.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 624-626.

XXXIII. — 24 цвітня 1668.

Облята королівського візвання з 16 цвітня Мазараківі, Балабанові і Папарі, щоби ставилися перед люблінський трибунальський суд, по причині жалоби на них єп. Шумлянського.

Actum in castro Leopoliensi feria tertia post dominicam Iubilate proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Nobiles Mazaraki et Papara ad tribunal citantur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis honestus Grigiel Łabicki officio notus in vim suae verae ac fidelis relationis palam publice libereque recognovit quia ipse citationis infrascriptae pro iudiciis tribunalibus regni Lublinsibus spectantis tenoris talis: Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae magnus dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Smolensciae Czerniechoviaequae nec non Sueccorum Gottorum Vandalorum haereditarius rex. Vobis nobiles ut se asseritis Joanni Mazaraki Georgio Papara tum honesto Alexandro Bałaban intra moenia civitatis nostrae Leopoliis vitam agentibus ibidemque mercimonia gentium exoticarum seu per se super suas quasvis subordinatas personas Venatu... exponentes de personis bonisque vestris nec non mercimoniis quibusvis generaliter omnibus mandamus quatenus coram iudicio nostro ordinario

generali Tribunali regni Lublinensi opositione praesentis citationis recte in duabus septimanis seu tum dum et quando causa praesens ex registro publico causarum registri specialis seu alio quovis causae huic competenti ad iudicandum vocata legitime inciderit personaliter et peremptorie compareatis ad instantiam instigatoris iudicii nostri eiusque delatoris perillustri et venerabilis in Christo patris Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis Camenecensis Podoliae Graecoruthenici actu episcopi actoris qui vos convinctim citat pro poenis publicis legibus et constitutionibus regni ratione infrascriptorum circumptorum per vos emeritis ex eo, quia vos in summam suprascripti perillustri actoris datam per nos iurium oppressionem ac privilegiorum diplomatum enervationem quae ei praemia nobilium palatinatum Russiae et Podoliae eorumque districtuum in vim gratitudinis nostrae regiae in nos totamque rem publicam pro eundem illustrem actorem per tot annos per actos ementos contulimus temerarie facti rebelles praesumpsistis et ausi estis sabbatho post dominicam conductus Paschae proxime praeteritam proximo reprobatione per vos citatos coram actis Leopoliensibus castrensibus contra protestationem per vos citatos actorem ratione famosi libelli quo vos ad exterarum nationes Valachii ex regno nostro contiguas et confines post se actorem per vos conscripti in literis suis manualibus ad eundem Valachium Hospodarum coram actis eisdem castrensibus Leopoliensibus facta atque eisdem literis suis famosissimis summopere dignitati honorique sui actoris episcopali . . . in se per consecrationem per religiosissimos patres nuntii a latere devotissimi in Christo Patriarchae Constantinopolitani dignitate et praerogativa gaudentes divinitus superimposita temerarie derogare nominatum nostrum vero actu ipso episcopum in eadem protestatione appellare omnique modo inique tractare et lacessere carpere de quibus latior prima protestatio contra vos et citationes ad iudicia nostra tribunalia regni Lublinensia eo nomine extraditae latiores extant cum tamen actu episcopus existens suam diocesim inhabitando suoque diecesi et omnium attinentiarum beneficiorum episcopaliu[m] obedientiaeque per religiosos atque saeculares tibi praestitutos praestandae possessio extat, per vos vero impeditum debitam sibi reverentiam episcopalem omnino praestandam habeat nihilominus tamen vos refragarii et recalcitratorii non vero obedientiales filios spirituales quod vobis ex vi privilegii et virtus sui incumbit formam actoris ubivis locorum integram nomenque ipsius per Poloniam patriam optimam emeritum suprascriptis famosis vestris libellis quam oretenus dimulgare corpore omnia quaeque contra se actorem coram indoita plebe indignissima fingere sibi ipsi omnia licere facere in summo equestris ordinis iurium praedudicium et opprobriationem et deturbationem iactatis dignitatem episcopalem opprimitis. Quae omnia vobis in termino iuris probabuntur protestationem priorem eo nomine factam declarata latius extant adque se citatum praesens referre debet. Pro his et aliis quibus se perillustrem actorem efficere in hactenus non desinistis nec in hactenus protestatione contra vos iuste fecisse ex legum proscriptione non dubitantem lacessere oprimere carpere carpere desinistis citamini igitur ad declarandum vobis et deducendum perillustrem actorem protestationem contra vos iuste fecisse atque sibi honorem episcopalem integre usurpasse vos vero reprobationem ex ratione et invidia fecisse atque eadem honorem actoris in detrahendo titulo episcopali summae lesisse atque pro praemissis poenas succubuisse vos ad inveniri et decerni sitis parituri et

attentaturi attentatoque termino iudicialiter responsuri. Datum Lublini, feria secunda post Dominicam Misericordiae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Editas copias similes tres sigillatas unius eiusdemque essentiam in mansionibus citatorum propriis seorsive hic in circulo civitatis praesentis in platea Ruthenica die hodierna in actu contenta familiae citatorum publicando posuit et ad noticiam citatorum deduxit de quo praesens eiusdem ministerialis regni generalis relatio.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 641-646.

XXXIV. — 26 цвітня 1668.

Протестація Клещовської й інших з причини ограблення їх в часі нападу на святоюрську катедру жовнірами Замойського.

Actum in castro Leopoliensia feria quinta post dominicam Jubilatae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Kleszczowska protestatur.

Do urzędu y akt niniejszych grodzkich starościynych lwowskich oblicznie przyszedszy Jeymość pani Alexandra Lachowa Kleszczowska olim generosi Basili Kleszczowski rotmagistri Jego Krolewskiej Mosci consors derelicta vidua generosus Jacobus Kudeiowicz Dziszsa et nobiles Georgius Terlecki Paulus Kozacki załosnie uskarzali się na Jego mosc paņa Kazimierza Zamoyskiego kastelanica Czerniechowskiego obersterletnanta Jego Krolewskiej Mości commendanta na tenczas zamku wysokiego lwowskiego zystkim inszym Polku Jego Mości officerom mianowicie porucznikowi panowi Baworskiemu chorążemu Hawinskiemu Gołynskiemu wachmistrzowi Luxowi kapralowi Albrychtowi Raykowskiemu Janowi Wosowiczowi Piotrowi Korabowskiemu Janowi Belskiemu aliosque permultos quorum nomina ad praesens ignorantur verum postquam innotuerint salvam sibi ibidem protestantes in citationibus et processibus iuris viam agendi asservant tak tez przeciwko Jego mości panu Alexandrowi Szumlanskiemu czesnikowi podolskiemu slachetnym Piotrowi Affendykowi mieszczanom lwowskim Alexandrowi Domowiczowi mieszczaninowi y woytow podhaieckiemu tudziej slawetnym przedmieszczanom lwowskim Stephanowi Lambuckiemu Stephanowi Hoftarzowi Theodorowi Matyszewiczowi Mikołaiowi Lackiewiczowi alias Poskrobkowi y wszystkiey jego czeladzi i młynarczykowi lchnatowi Stolarzowi Pawłowi Prockowi Basilemu Rewakowi Janowi Introligatorowi iako principalom ad omnia perpetranda scelera inferius specifiatur non comprincipales Mikołaiowi Purpurze Hrechoremu Zyle Ferensowi Kosczakowi Fedorowi Hrebennikowi Wasilowi Kozackowi Pawłowi Diakowi Fedorowi Przepyszcznemu Stephanowi Stłużowi Iwanowi zienciowi Onyszakowey Piotrowi Piekarzowi Jancentemu Poskrobkowemu krewnemu, Janowi Szeszerce Semionowi Władycie Jaśkowi Kusmonowi Omelionowi Niszczemu Stephanowi Turczynowi Antonowi Diakowi complicesque facti infrascripti ktorzy nie respektuiąc na boiazn Bożą y prawa opisane zezwoliwszy się władzom pod kompendo zwysz mianowanego Jego mość pana Zamoyskiego będącemi około dwuchset dragoniey iako tez y pospolstwa około pięciu set albo szesciuset feria tertia post Dominicam Misericordiae proxime praeteritam proxima o godzinie szostey w noc sposobem gwałtownym rozboyniczom zdradzieckim ad aedes divi Georgii martyris z chukiem strzelaniem y wraskim nie małym wazili się naysc pod ktorzy czas niżej mianowani protestantowie mianowicie Jey mość pani Kleszczowska iadąc w sprawach potrzebnych na trybunał wstąpiła do Jaśnie przewie-

lebneho Jego mości metropolity kijowskiego iako rodzonego siostrzenca swego ob consilium z sprawami roznemi w ktorым czasie ta gwałtowna hostilitas nastąpiła w niremacyi (?) sprawy wyżey mianowanego Jego mościa pana Dziuszy przy sobie y insze niektore rzeczy na ktorego przyjazd ocze-kiwała i w tym czasie wyżey mianowanych ludzi — tak z regimentu Jego mości pana Żamoyskiego iako y pospolstwa przedmieyskiego ta gwałtowna insolentia nastąpiła wyżey mianowanych niektórych protestantow poblbi posiekli same jeymość panią Kleszczowską w więzieniu za wartą trzymali sprawy y rzeczy wszystkie pozabierali słowami wszystkimi nie-uczciwemu disgustowali potracali a naprzod Jey mość pani Kleszczowskiej posciel s tłumokim paklukowym w ktorым była zasłona y kołdra wszystko valoris złotych osmdziesiąt szkatuła sprawami do subicastu należącemi w ktorey było tynek srybrnych szesc valoris czterdziesci y szesć czerwonych trzydziesci pełna w ktorey to szkatule y sprawy Jego mości pana Dziuszy różne były suknia w kilimie zawiniona kontusz cynamony; sukna francuskiego scrasnemi potrzebami iedwabnemi po dwie letnych sukien dwie podszyte hamami valoris złotych trzysta a la moda y spodnica Borotkowa konie y cztery rudych trzy czwarti kasztanowaty valoris złotych piecset kolasa kowana valoris złotych czterdziesci pulszonek na pare koni s pasami złotych dwadzieścia kobiercow dwa nowych trzeci stary valoris złotych sto dziesięć kielim nowy turecki czerwony złotych ośmnaście kulbak czeladnych z wołokami uzdeczkami dwie złotych trzydziesci bandolet turecki torunski y para piszletow rolskami złotych czterdziesci czeladnikowi Janowskiemu kontusz falendyszowy turkasowy nowy szabla ładownica Janowi Jaczyckiemu pas bandoletowy nowy łosi szabla kontusz zielony pak lakowy z guzikami ładownica z kluczem tych czeladzi rzeczy valoris złotych sto trzydziesci woznicy Debeyhi czerwono paklakowo valoris złotych pietnascie kozuch złotych dziesięć rzeczy zas pana Kodeckiego kulbaka ze wszystkimi potrzebami z wołokiem y skor-ko valoris złotych dwadziescia Łubie haftowane valoris złotych dwadziescia y szesc szabla w cape oprawna valoris złotych dziewięć, boty czerwone valoris złotych siedm którzy to protestantowie protestują się o wyżey opisane sobie zadane violentią y oraz manifestują się ze dla violentiy y zabrania rzeczy tak prędko do trybunału przybydz nie mogo ktorым to swoim gwałtownym y rozboyniczem postępkem pokoy et securitatem publicam zgwałcili a mianowicie ludziom bezpiecznie na trybunał jadącym prawami i constitutiami opisano y obwarowaną obiecując się iak wyżey mianowani protestantowie wyżey opisanemi principałami comprincipałami y z pomocznymi foro fori o wyzey mianowane violentie prawem czynic salva sobie tey protestatyej popraney lub umnieyszenia lub przyczynienia iezeli tego będzie potrzeba zachowując. Zupan kitaykowy obłoczystey przesywmy kontusz zielony francuskiego sukna ze srebrnemi potrzebami zupan karmazynowy atlasowy.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 706-711.

XXXV. — 27 цвітня 1668.

Жалоба Йордана Черменського і Якова Копистинського на жовнірів Замоїського і сторонників Шумлянського.

Actum in castro Leopoliensi feria sexta post dominicam iubilate proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Czerneczki et Kopystinski protestantur.

Do urzędu y Akt niniejszych grodzkich staroscinych Iwowskich oblicznie przyszedszy Jego mość pan Jordan Czerneczki z Jakobem Kopystynskiem zalosnie uskarżał się na Jego mość pana Karzymierza Zamoyskiego kastellanica czerniechowskiego obersterletmantta Jego Krolewskiej Mości y Kommendanta na ten czas Zamku Wysokiego Iwowskiego kapitanleytmantowi kapralom porucznikom chorążym wachmistrzom kapralom y wszystkim inszym pułku Jego mości oficerom na ten czas pod komendą Jego mość będącym quorum . . . mina ad priscus igno- rantur verum postquam . . . salvam sibi ijdem protestantes in citationibus et processionibus iuris viam . . . reservant także tesz przeciwko Jego mości panu Alexandrowi Szumlanskiemu czesnikowi podolskiemu, sławetnemu Alexandrowi Domowiczowi mieszcianinowi woytowi podhaieckiemu iako tesz sławetnym obywatelom poprzedmieściach Iwowskich Theodorowi Mathisze . . . cowi Stephanowi Haftarzowi Mikołaiowi Łuckiewiczowi alias Poskrobkowi wszystkiej jego czeladzi z młynaszczykami Pawłowi Rochowi Knetowi Stolarzowi Janowi Introligatorowi Basilemu Rewakowi iako principalom ad omnia perpetranda se clara inferius specificata nec non comprincipales Teodorowi Hrabennikowi Mikołaiowi Purpurze Hrechoremu Zyle Ferensowi Kosczakowi Wasilowi Kozackowi Fedorowi Przepysznemu Pawłowi Diakowi Pawłowi Chorancowi Kuszniierzowi Jackowi Oniszak piekasz Stephanowi stolarzowi Janowi zienciowi Onisczakowey Pawłowi Moczarzowi Diakowi Wasilowi Haftarzowi Nisczemu Hrechoremu Berezowickiemu Janowi Szesdadze piekarzowi comprincipales Tymkowi Miziewi Stephanowi Lambuckiemu Kusmirzowi Semionowi Władydie Antonowi Diakowi Hrechoremu Rybakowi Ichnatowi Rybianowi Siemionowi piekarzowi Jorkowi Kusmierzowi Łukaszowi Piekarzowi Jurkowi Kusmierzowi Omelanowi Nisczemu Kusmierzowi Łukaszowi Piekarzowi Andrzeiowi Krawcowi Łukaszowi Polakowi Barysnykowi Koni Wasilowi czesnemu Poskrobkowemu krewnemu Stephanowi Turczynowi Antonowi Diakowi uti complices którzy z ludzmi pomienionego Jego Mości pana Zamoyskiego Kazimierza obersterletnanta Jego Krolewskiej Mości służbę Rzeczypospolitey zostaiącemu circiter około dwuchset y z wyżey mianowanemi mieszczany y przedmieszczany ad minimum sexcentorum seu septingentorum in numero będącemi feria tertia post dominicam Misericordiae proxime praeteritam proxima hora circiter sexta noctu ad aedes divi Georgii martyris z hukiem z trzaskiem strzylaniem szturmem prawie hostili et inimico modo wszedszy parkany wrota bocznie przez gwałtowne nayscie swoje hostiliter poobalali gdzie na ten czas sopra specificati protestantes iadąc na seymik do Wisni za widaniem uniwersały Jego Krolewskiej Mości pro die decima sexta aprilis ustapili Jasno przewielebnego Jego mości oycy metropolity Kiiowskiego mianowicie Jego mość pan Jordan Czermenski dla odyskania pewnych przywilegiow od Jego Krolewskiej Mości noviter sobie conferowanych a do Jego mości oycy metropolity Kiiowskiego obiecowali się a w tym die et hora supraspecificata ci ludzie supranominati et supra violenti et armata manu personas innocentes nihil quidquam aduersi sperantes praesenti vero . . . loco id eo dicato et conservato spiących rapa . . . ny nec mere spectusque na pravo statutami y constitutiami obwarowana mianowicie kazdemu na seymiki tak iadącemu iako powracaiącemu ma być cała y zupełna securitas zachowana temze wyzey mianowany protestantes ad tak wielkim tumultie halasach wrzaskach i strzelaniach okon y wybiianie a mianowicie Jego Mości pan Jordan Czermieski nihil quidquam aliud sperando

nisi in tam gravi et periculoso casu interneccionem et intentum vitae suae niemając inszego reclinatoriam salvovania ad voci a musiał ultimis defensis okna wyzey na kopią spuszczać się wprawie e lecto w białym odzieniu którym tumulcie y hałasie Jan Ilnicki sługa wyzey mianowanego Jego mości pana Jordana Czermieckiego przy rzeczach y koniach będąc nie wiedziec gdzie są podział czyli zabyty czyli dotąd zostaie w więzieniu, rzeczy konie sprawy przywileia pozabierane ktorych się registri podaie. Naprzod koni trzy Jego mości pana Czerneckiego kon powodny skara gniady z rządzikiem sutym y wiedzeniem valoris florenorum quingentorum kon co na nim siedział z uzdeczko gonczą valoris florenorum trecentorum kon pod czeladnikiem z kulbako valoris florenorum centum quinquaginta kon Jego mości pana Kopystynskiego z siedzeniem sahaydak łuk valoris florenorum trecentorum pistoletow Jego mości pana Czerneckiego par dwie iedne kolone francuskie we srybro oprawne valoris florenorum quinquaginta drugie krzosowe valoris florenorum triginta kontusz szkarłatny rysiami poddryty swieżą sprawiony valoris florenorum quingentorum item kontusz pielgranatni . . . koloru s kunami podszyty valoris florenorum ducentorum et quinquaginta kontusz purpurowy popielicami podszyty valoris florenorum centum sexaginta zupanow para atłasowych nowych ieden karmazynowy ze złotemi potrzebami valoris florenorum centum quiquaginta drugi wisniowy valoris centum viginti pas turecki ze złotem tkany valoris florenorum sexaginta czapka axamitna karmazynowa sobolkawa valoris florenorum octuaginta rekawek aksamitny czarny ze złotem galonem sobolcem obłożony valoris florenorum viginti quatuor czapka z ogonkami valoris florenorum triginta przywileiow dwa na pewne donatywy od krola Jego mości dane szabla we srybro oprawna valoris florenorum sexaginta pieniedzy gotowych in auro miano vi ungaricales centum viginti dla oddania za przywilegie przez Jego mci oycy metropolitam wyrzeczone w monecie zas currenti trzysta sześćdziesiąt złotych a to według assecuratiey Ich mosciow panow poborcow danej co na seymiku contributia przeszłego podymnego powinien był oddać obligował się y assecurował z pewnym scyptem quo suo eiusmodi temerario ausu et processu pacem securitatemque publicam praesertim vero hominibus pacificis ad comitia particularia discendentibus legibus Regni et constitutionibus sancitam violarunt contempserunt et pessudarunt offerentes se iidem protestantes cum iisdem principalibus comprincipalibus et complicibus suprascriptis in foro fori ratione praemissorum iure acturos salva sibi huius protestationis melioratione auctione diminutione si et in quantum necessitas postulaverit plano in robore reservata.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 726-732.

XXXVI. — 2 травня 1668.

Репротестація Олександра Шумлянського, що випирається закидів з боку Винницького і його сторонників, які обвинувачували його у співучасті в нападі на святоюрську катедру.

Actum in castro Leopoliensi feria quarta post dominicam cantate proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Generosus Szumlanski pincerna Podoliae protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio generosi Alexandri Szumlanski pincernae Podoliae in et contra venerabilem Antonium Winnicki metropolitam kiioviensem nominatum cuius nomine eundem se protestantem

et alios in eisdem protestationibus expressos perductos Vicctorinum Kameniecki Joannem Niemnowicz Sebastianum Nizankowski et alios tum nobiles Jacentium Winnicki Andream Truskolaski Michaelem Powierski honestum Piotrum Kopystynski Demetrum Razdzikowski y przeciwo ucciwym Stephanum Kozłowski Andream Niezegłowski Joannem Lewkowicz Jurgia Georgium Buczynski illorum et alios nominibus per factum protestantes tum generosos Jordan Czerniecki et Jacobum Kopystynski tum et generosos Alexandrum de Zuchow Klescowski ac nobilem Jacobum Kurdeiowicz . . . ita Roragium Terlecki Paulum Kowecki ex alios ratione persinistre ac in contrarium legum publicarum de integritate equestris ordinis sancitarum protestantes contra se protestantem ac si protestans cathedram ad aedes divi Georgii martyris ritus Graeci hic Leopoli existentes tempore certo videlicet feria quarta post dominicam misericordiae proxime praeteritam proxima vi et violenter mandavit tumultum de nocte in eadem cathedram curet verum circum eundem eiusdem cathedrae quasi invasionem per perceptionis causa venerabilis Winnicki laborabat quasi oppugnaret et ad oppugnandum comutaret et aliorum iniuriam iniuste constitutionis et actis praesentibus inscriptionis sui status nobilitaris obiis locorum innociae summae laesionis ec hominum civitatis Leopoliensis innocuorum insimulacrios tum de nullitate eiusdem protestationis ob rationes in copia specificanda prout latior debium visam intra triduum ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta adeo de diligentia protestationis in peragendo. Ex loci ordine in suscipiendo et e negligendo vero protestationis in per protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 783-784.

XXXVII. — 2 травня 1668.

Протест Олександра Шумлянського проти Олександра Шептицького й інших з причини його зневаги.

Actum . . . як висше.

Idem protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio generosi Alexandri Szumlanski pincernae Podoliae in et contra generosum Alexandrum Szeptycki incollam Praemysliensem nullo iure ad infrascripta sese immosuatem tum et generosos Stephanum Winnicki et Theodorum Baranowski rusne per ipsos sui protestantis primo quidem sub praesentiam sitam in domo propria magnifici loci praesentis capitanei a nec extraditum cum sui protestantis diffamationis vobis in affectationis sui protestantis suorumque fratrum in copia specificatta ac si personam vacabundam possessionis extartum assortionis sique caesserit Id circo circa infrascriptionem praesentibus actis protestantis contra se protestantem et perillustrem et venerabilem Josephum Szumlanski Leopoliensem etc. episcopum protestationis in praesentia multorum nobilium et generosorum vicenotariorum circum acta sed quantum satis diffamavit omnique infamiae nota effectionibus ac omni in modo et affectu malevolo laesionis ac aliorum micenarum facta prout latior copia dari debuit. Visum quoniam retro triduum ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta ideo de diligentia generosi notarii loci praesentis in suscipiendo de negligendo vero partis actoreae in peragendo protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 784-785.

XXXVIII. — 2 травня 1668.

Протестація Олександра Шумлянського проти Антонія Винницького.

Actum... як висше.

Idem protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio generosi Alexandri Szumlanski pincernae Podoliae in et contra perillustrem Antonum Winnicki nominatum metropolitam Kiioviensem ratione per ipsius famulorum Janum ad tum sui protestantis quam et perillustris et venerabilis in Christo Josephi Szumlanski Leopoliensis etc. episcopi et deshonorandum subordinationis sui in demum et mansionem hic Leopoli in circulo exstantis filii sui minorennis studijs ad praesens vacantis et schola tendentis feria secunda proxime praeterita nimirum Stanislai Szumlanski per draganorum affectationis et laesionis inturturbari oris atque per eundem filium suum Minorenem quasi mali pecu culi fiendi fieret ad spectabilem magistratum Leopoliensem et loci praesentis magnifici capitanei delationis omnis qua impar est occasionis et securitatem publicam deturbant per eosdem famulos suos acta prout copia dari debuit vos intra ut iuris et moris est ad acticandum non est porrecta ideo de deligentia et suscip notarii loci praesentis de negligentia vero in peragendo partis actoreae protestatum est.

Acta Castrensia Leopoliensia, t. 420, p. 785-786.

XXXIX. — 18 травня 1668.

Реляція возного і двох свідків про стан у святоюрській катедрі після її перебрання еп. Шумлянським.

Actum in castro Leopoliensi feria sexta post Dominicam exaudi proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Pro parte pervenerabilis Leopoliensis Graecoruthenici episcopi ministerialis et nobilium relatio.

Ad officium et acta praesentia castrensia Capitanealia Leopoliensia veniens personaliter ministerialis regni generalis honestus Thomas Karczewicz una cum nobilibus Theodoro Bielewicz et Jacobus Daszynski sibi ministerialis evidentioris testimonii gratia adhibitis in vim suae verae ac fidelis relationis palam publice libereque recognoscerunt et quilibet ille suo interesse recognovit sine ipsi exadditione officiosa magnifici Joannis de Magna Coczyce Mnizek loci praesentis capitanei requisitione vero perillustris et venerabilis in Christo Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis Camenecensis Podoliae legitimi episcopi feria quarta post dominicam misericordiae proxime praeteritam proxima horis ante promeridianis praesens et personaliter condescendebat atque eiusdem condiscensionis relationem fidelem taliter recognovit Iz my będąc przydani z urzędowej requisity pomienionemu Jasnie Wielmoznego w Bogu Jego mości Oyca episcopa tuteyszego przy urzędzie processionalnym publicznym catedry Jerzego świętego obrzędu ruskiego czasu wzwyż położonego lustrowalismy wszystkie rzeczy w pomienioney catedrze Jaśnie Wielmoznemu Jego mości oyca episcopowi tutesznemu prawem podbyte po ustąpieniu Jego mości oyca Winnickiego teyze catedry pozostałe naprzod konie cugowe Jego mości oyca Winnickiego masci wroney numero szesc ze wszystkimi przynalezycosciami karoca w ktorey panie iakies ktore się

mieniły bydz krewnemi Jegomosci oycy Winnickiego pozegnawszy Jasnje Wielmoznego Jego mości oycy Szumlanskiego tutesznego episcopa do miasta poiechały. Tłumoki szkatuły skrzynie y insze y inne rzeczy drobnieysze. Zrąb w których Jego mość ociec Winnicki residował nie prawnie y do których nicht nie chodził ob reverentiam tegosz Jego mości oycy Winnickiego rozumując że go tam miano w izbach zastac, w których go jednak nie zastano tylko pomienione panie, czeladz tegosz Jego mości oycy Winnickiego dobrowolnie odebrała. Insza tesz rzeczy drobnieysze dobrowolnie y owszem proszący ich aby odebrali te rzeczy Jego mości episcopa tutesznego ze wszystkich mieszkan aby tez czeladz odebrała y iemu do mieszkan mieysca nie bronila iako do iego własnych y prawa iego podbytych wolnie dopusciło iakosz woyskowe y inne sprzęty zabrali bez wszelakiego jakośmy widzieli naruszenia y przeszkody y pytalismy y ia z urzędu mego głosiłem praeconica voce ieżeliby miało komu czego nie dostawać nicht się nie odzywał, y owszem tez panie rzeczone ktoreśmy zastali tam y czeladz Jego mości oycy Winnickiego przy wielkim ruznego stanu tak szlacheckiego iako y pospolitego zgromadzenia ludzi publice dobrowolnie powiedzieli zes my wszystkie rzeczy odebrali de quibus omnibus fidelem hanc suam coram officio et actis praesentibus recognoverunt relationem.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 955-956.

XL. — 25 травня 1668.

Протестація Федора Жураковського по причині загарбання Свистельницьким владичої посілости в Крилові.

Actum in castro Leopoliensi feria sexta post solennia sacri pentecostefecosten proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Generosus Zurakowski suo et venerabilis Szumlanski episcopi ritus Graeci Leopoliensis protestantur.

Ad officium actaque praesentia castrensia Capitanealia Leopoliensia veniens personaliter generosus Theodorus Zurakowski terrae Haliciensis incola tum bonorum villae Krylos nuncupatae perillustris et venerabilis in Christo Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis Camenecensis Podoliae ritus Graeci episcopi legitimi Indictioni subiectorum ab integro anno dispositor et administrator suo et eiusdem perillustris episcopi nec non generosae Annae de Szumlany dicti episcopi sororis germanae patruelis sui vero protestantis consortis legitimae nomine in et contra devotum Eremiam Swistelnicki Leopoliensis etc. episcopatus illicitum usurpatorem infrascriptorum volentiarum authorem et principalem tum et Dominicum Potocki castellanidem Cracoviensem famulorum suorum ad praesens de nominibus et cognominibus ignotorum ipsis melius notionis in fes (?) non iuris vel ubi competierit specificandorum ad eandem violentiam indebitam in res tum nobiles Basilium Zagwoyski Constantinum et Basilium Wiegnoyskie Zeliborskie fratres inter se germanos Joannem Mazaraki Theodorum Berezowski Georgium Papara Samuelem Kropiwnicki venerabilis Swistelnicki generum tum Joannem Sielecki Joannem Horodycki Damianum Gosciminski Petrum Kobylecki Eremiam Hanicki honestum Joannem Rewkowicz Bazilium Drohmorecki Joannem Piotrowski Basilium Novosielecki Danielem Samicki Hrehorium Totomir Petrum Pawłowski honestum Stephanum praefati dewoti Swistel-

nicki famulos et aliis ad praesens ignotos sed post specificandos ubi innotuerint, inferius recensendorum manuales cooperatores exequatores et pertratores hanc suam coram officio praesenti querulosam et plenam omnium compatientis fecit protestationem idque in eo quia ipse et quidem devotus Swistelnicki non attentus litis pendentia neque literis sacrae regiae maiestatis inhilitariis quatenus neque titulum praerogativum episcopalem Leopoliensem neque aliquam iurisdictionem episcopatus Leopoliensis et prioris et potioris ac proinde legitimi episcopi nimirum pervenerabilis Szumlanski auderet sibi usurpare, nihilominus his spretis in summam entiarum et repugnantiarum menti principis legibusque regni privilegiorum dyplomatum contraventionem contradictionem neque ulla ratione publicae securitatis quae unimique ubivis locorum sed praecipue in spiritualibus iurisdictionibus manentibus et ad iudicia tribunalia regni quae vis tendentibus legibus eisdem cooperatoribus et principalibus suis se protestantem in bonis villae Kryłow domumque suam ad aedes gloriosissimae Virginis Mariae assumptae in Coelum ritus Graeci dicti pervenerabilis episcopi propriam ibidemque tantem Lublinum cum certis munimentis recenti perillustris et venerabilis Josephi Szumlanski Leopoliensis etc. episcopi legitimi ad attendandum causam per in iisdem iudiciis pendentem per eandem villam Kryłos qui domo sua haereditaria videlicet bonis villae Zuraki hospitandi ergo et de re oeconomica tantis perdisponendis ex itinere divertentem ad eandem villam et de eisdem bonis de suo more disponentis cum praefatis suis complicibus et securitatis publicae violatoribus vi et violenter cum bombardis longioribus et brevioribus strictis frameis recentis alioque armorum genere instructis feria quinta post Dominicam exaudi proxime praeteritam proxima superagendi bonaque superius specificata invadere se protestantem quam dictam etiam consortem suam verbis ignominissimis nobilitatem summe laedentibus effare dishonorare, eandem consortem tantae violentiae causam suspicitantam, et suppliciter ita tanta violentia persedere eisdem liceret rogantem protundare flagris concutere converberare bombardis pungere et super eadem circulari eorum pignorum ibidem protunc eisdem culationibus perterre facere eadem converberare leges registro seorsivo specificandas et in termino iuris cognobandas in vim praedae et spoliis recipere et in usum suum convertere avertere multas violentias et tumultus ad aedes superius recensitas cultui divino desacratas non vero tumultibus et effusioni sanguinis expositas superingressi ibidem exercere et perpetrare ausi sunt et praesumpserunt protuli illicito et indignissimo propestu et ausu suprascripti inculpatis poenas legibus regni descriptas praemissorum nomine succubuerunt rigoremque eandem Legum in se traxerunt pro quibus decernendis et super ipsas in regni iudicio seu uti de iure competierit sententianeo salvam tam praestanti quam et perillustri et admodum reverendo in Christo patri Josepho Szumlanski episcopo legitimo Haliensi et Camenecensi in Podolia vindicationem iuridicam reservatur hac sua personaliter protestatione ad poenis omnis et similes mediante.

Et in continentibus coram eodem officio praesenti castrensi Capitaneali Leopoliensi personaliter veniens ministerialis regni generalis honestus Franciscus Wolski officio notus una cum nobilibus nimirum Nicolao Horszowski bonorum certorum sortium villa Horszow haerede et Joanne Luskowski ibi ministeriali evidentioris testimonii gratia adhibitos in vim suae

verae ac fidelis relationis palam publice libereque recognovit quia ipse una cum dictis nobilibus et secum comparentibus ex officio suo requisitione supradicta protestantis sui semper invasionis conspexit quomodo suprafacti omnes uti legitimi bonorum dictorum invasores et memoratum protestantem modo quo supra dictum est in bonis eisdem modo recensito extantes in eadem bona incurrerunt vi et violenter et cum eundem protestantem et consortem eius dictam inhoneste urunt ignomini praemissaque omnia specificandam nos vero proprio et commodo receperavit minime curando eiusdem protestantis in praesentia dicti ministerialis et nobilium contra supradictos protestationem.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 986-990.

XLI. - 29 травня 1668.

Протестація Луки Гасцького, що старався руки Олени з Яблонських Шумлянської, бувшої жінки еп. Йосифа, проти її батька Юрія з причини нападу на нього у Підгайцях.

Actum in castro Haliciensi feria sexta post festum sanctissimae ac individuae Trinitatis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Gaieckiego protestatio.

Ad officium et acta praesentia castrensia Capitanealia Haliciensia personaliter veniens generosus Lucas Gaiecki valetudenus bonorum villae Słowentyn in terra et districtu Haliciensi obligatorius possessor, quam primum ex lecto aegritudinis ob nimiam convulserationem illamque laethalem convalescens acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia adire valuit et contra nobiles Georgium Jabłoński parentem et primum motorem facti infrascripti Helenam Jabłońska olim generosi Iwani Szumlanski consortem derelictam viduam suasoris eiusdem Jabłoński filiam atque nobilem Petrum Wirzbicki eorundem sortinum principales tum et illorum famulos ad praesens de nomine ignotos postquam innotuerint in quovis iuris termino et modo specificato principalibus melius notos qui tamen hic per expressis censi debent comprincipales et voluntarios infrascripti facti cooperatores inhaerendo relationi et nobilium visioni in recenti vulnerum quam in querela et summo cum dolore coram eodem officio castrensi capitaneali Haliciensis questus et protestatus est idque in eo quia illi postposito timore Dei et dilectione ex praecordiis animi exanimata nec veriti poenae legum contra generosissimos violatores pacis et securitatis publice tum et nundinarum privilegiis sacrae regiae maiestatis privilegiatarum quibus omnibus eantibus et redeuntibus in Nundinisque commorantibus, pax et securitas publica peracta et circumcapta est severe sancitae, sed in contrarium earundem legum faciendo tempore nuper praeterito videlicet feria quinta die solenni festi Ascensionis Christi Domini proxima praeterito continuatio actus feriae tertiae post festum Sanctissimae et individuae Trinitatis proxime anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo anno currenti quo die Nundinae in oppidis Podhayce Nowe i Stare ab antiquo iuxta privilegio suo celebrari et expediri solent et consueverant. Ad quas nundinas protestans pacifice et quiete pace publica et assecuritas conficiendarum rerum gratia a dicen ibidemque res pernecessarias coenobat, de cuius adventu protestantis accepta notitia praedictam generosam Szumlanska cum parente suo eun-

dem protestantem sub spe amicitiae, nulli denunciata hostilitate et inimicitia nullumque quasi non praeferendo odium et rancorem obnixis precibus expostulavit generosam Szumlanska Catherinam Kozieracka viduam habito incusaret, et cum eadem generosa Szumlanska pranderet cuius petitis protestans annuendo assecuratas appromissionibus futurorum sponsalitionum cum eadem generosa Szumlanska vidua. ineundorum nil mali adversi et sinistri a quopiam eveniri sperantes pacifice et quiete nullis stipatus famulis solum uno comitante ephebo, obsequia sua viduae futurae uxori reddendi hospitium visitavit et apud eandem viduam prandebat, verum praedictus nobilis Jablonski parens oblitus autoritatis suae et modestiae qua in provectoritate sua omnibus iunioribus praelucere debebat, et exemplo esse, temulentus et bene pocatus ipsemet ad nefarium facinus instrumentum exstitit, et olim nobilem Joannem Jabłonski filium et praedictum Wirzbicki atque famulos itidem temulentos et ebrios subordinavit occasionem praebendo ut se protestantem quietem et innoxium in hospitio nobilis Kozieracka apud nobilem Szumlanska viduam filiam et sororem illorum prandentem facta cum eadem Szumlanska mutua cointellegentia et condictaminirie superaggrederentur nactataque occasio ex informatione patria mox fidietus olim Joannes Jabłonski famulum suum cum verbis scurrilibus ad protestantem provocando in duellum misit, cui famulo protestans legationem expediendi dixit neque dominum tuum bene novi, nec eidem ullam ansam praebunt, nec futura sponsalitia ductae amicitiae quibus cum assecuratus haec mihi suaderent ut cum domino tuo viduae vero fratrem, duellam facerem, ad talem subiustam ventionem iteratis vicibus nobilis Jabłonski suum famulum misit, verum protestans eadem verba ut supra iteravit tandem ipsemet olim nobilis Joannis Jabłonski cum parente suo et praefato Wirzbicki sororio famulis in armis et cum armis stuetes framens praese ferentes in hospitium et mansionem recensitae nobilis Kozieracka viduae ubi protunc rogatus protestans cum praefata nobili Szumlanska vidua et aliis nobilibus praesentibus panem prandendo commorabatur ratus se securum esse inruerunt in hypocaustrumque cum stricta framea Joannes Jabłonski praes protestanti brachium arripuit et in medium hypocausti traxit his formalibus affatus a tak podz zemną na poiedynek, stupefactus protestans, ut supra famulo eiusdem respondit Jabłonski, ita et ipsum nobilem Joannem Jabłonski placationibus allocutus verbis quid mihi tecum et tibi mecum, nec ullam mentionem habeo duellum facere et peragere ego modo apud sororem tuam prandeo, verum ille exulceratum suum enormem animum totus in ira et furore diffidando et machinando in vitam sui protestantis e hypocausto in atrium cum stricta framea reversus est protestans praesagnoscens futurum dum dolendum eventum et pocalis habens discrimen salutis et vitae suae obnixit expostulabat praecibus nobiles praesentes ut obviarent malo seque protestantem in pacifica securitate et pace publica per adinventionem amicibilem apud recordes homines conservarent, verum cum se videret in petitis suis destitutum et spe fructatum consulendo saluti suae proposuit et animo duxit e hospitio nobilis Kozieracka ad suum hospitium in oppido Podhayce habitum conservando vitam suam pacifice se cedere ratus quod praedicti Jablonscy pater et filius atque Virzbicki sororinus cum famulis suis ad hospitia sua recesserunt. At illi in atrio cum cultro struendo partim exeunti protestanti aditum cum strictis frameis occuparunt et primum pacem ad

hospitium foris hypocausti cum ubrata framea sese poscutam famulis, Wirzbicki sororinus medium atrii itidem cum famulis armatis cum evaginatis frameis tenuit, tertium vero locum Joannes Jabłonski ad ostiam areae itidem areae cum vibrata framea occupavit, talique modo per suas sceleratas adinventiones dispositiones et occupationes locorum protestanti praemisum est quietum et pacificum ad hospitium secum ex hypocausto nobilis Kozierecka viduae revertentem obvium primum parens in scopula tradit manus manus dextrae duo vulnera unum penes aliud protestans innocuus influxit et hic genuitus verbis filium et sororinum affatus est a toż go macie obrazonego. Deinde praedictus Wirzbicki sororinus protestanti taliter consanecata enorme et letale vulnus in occipite prope aurem partis dextrae capitis, intulit vix se mu um protestantem praedictus Joannes Jabłonski filius in cornu capitis partis dextrae laetaliter et tyrannice convulneravit, et medium articulum digiti policis abscondit videns se itaque protestans eiusmodi sceleratorum periculo expositum et aliter manus sceleratas praedictorum Jabłonskich et Wirzbickiego conservando reliquias spiraminis vitae effugere non valentem nisi se defenderet et ad frameam cui accinctus erat sese contulit et defendendo iam vitam ferme cum morte mixtam vix saemiccivus erat protestantem integrentium manus sceleratas effugere valuit quo suo illicito tali et nefario progressu pacem et securitatem publicam et nundinarum violarunt poenasque eo nomine sancitas demeruerunt ratione quorum omnium offert se protestans cum eisdem in foro fori iure acturum salva eiusdem protestationis melioratione auctione et diminutione sibi protestanti revervata.

Et in verificationem praemissorum idem generosus protestans inhaerendo visioni ministerialis at nobilium vulnerum praesentavit officio praesenti vulnera videlicet vulnus in cornu capitis partis dextrae cruentum enorme profundum cum persectione ossis ex quo vulnere et ossa persecta et confracta praesentavit. Item vulnus supra aurem dextram in iucturis capitis longum profundum enorme laetitiale itidem cum persectione ossis et veneturarum et ossa asserunt quindecim in eodem vulnere exempta esse, item vulnus in scopula manus dextrae cruentum profundum longum enorme cum persectione ossis scapulae, item in eodem vulnere exaltem tectione in hoc idem vulnus desuper vulneris istius ad instar fureae vulnus cruentum profundum longum item pollicem digitum manus dextrae extremitatem per medium cum ungue obscurum, item vulnus in planta pedis sinistro a latere desuper enorme profundum cruentum frameae tempore loco et modo in protestatione expressis per suprascriptos inculpato circa invasionem hospitii apud nobilem Catharinam Kozierecka commoranti sibi praesentanti rogato et incietate a generosa Szumlanska vidua sine ulla causa noxa et occasione esse illata et afflicta affirmavit quae vulnera suprascripta cruenta enormia et laethalia officium praesens vidit et debite conspexit actisque suis connotavit. Et hic subinde idem generosus protestans praesentavit vestem superiorem sanguine conspersam et strictis frameis circa convulsionem sui protestantis scissam et ictibus framearum laceratam in qua veste officium praesens in numero decem et manicam sub axilla manus sinistrae circa aneptionem sui abreptam et laceratam vidit et debite conspexit.

Acta Castrensia Haliciensia t. 164, p. 736-741.

XLII. — 5 червня 1668.

Протестація Свистельницького проти львівського старости Яна Мнішка та львівських гродських урядників, тому що вони не хотіли прийняти його привилею та протестацій проти Шумлянського.

Actum in castro Haliciensi feria tertia intra octavas festi sacratissimi Corporis Christi Domini anno eiusdem millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Reverendus pater Swistelnicki contra officiales Leopolienses protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens perillustris et admodum reverendus in Christo pater Hieremias Swistelnicki episcopus legitimus ritus Graeci Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae solenniter in et contra magnificum Joannem de Magna Kaczyce Mniszek Leopoliensem etc. capitaneum tum generosos Alexandrum Drogomierz vicecapitaneum et

1) Orzeszko notarium officiales castrenses Leopolienses atque

2) Orzeszko viconotarium eiusdem officii nec non venerabilem Josephum Szumlanski partem adhaerentem questus et protestatus est in eo quia illi excedendo metus officii sui contra iuramentum fidelitatis favorisando venerabili Josepho Szumlanski usurpatori titulum episcopatus Leopoliensis violentoque aggressori et occupatori locum et sedem episcopalem Leopoliensem per sacram regiam maiestatem sibi super episcopatum Leopoliensem ad aedes sancti Georgii situm privilegium sibi protestanti tamquam rite per statum in diplomatibus expraessum ritus graeci in loco solito per constitutiones regni designato libere electo collatum ad acta officii illorum per oblatam hoc idem privilegium valenti porrigi et actis eorum castrensibus Leopoliensibus connotari, tum et protestationes a subditis villae Swistelnicki haereditatis sui protestantis protunc cum violentiam invasionem nocturno tempore ecclesiam ritus Graeci ad aedes sancti Georgii Leopoli sitam cum podwodis rebus plurimis utpote omni ornamento pro splendore episcopali maximo praetio ad sacrificandum comparato vasisque argenteis plurimisque victualibus tam pro victu quam et potu vino et multo aliisque liquoribus onustis existentibus convulneratis, nec non positionem mandati post curiam sacrae regiae maiestatis praefato venerabili Szumlanski editi et expertati facere et relationem ministerialis cum nobilibus recognissendum suscipere et actis suis connotare renuerunt, imo summo cum contemptu nobilem Constantinum Zaleski offerentem privilegium ab officio suo repulerunt sui que protestantis subditos nimis convulneratos et rota substantia in manibus eorum esistenti spoliatos postpositis legibus regni contra officium suum in suscipiendo protestatione et obductione vulnerum deligerunt. Etenim ex omnia temere et cum summa augari ratione sui protestantis in acta officii sui suscipere et connotare renuerunt eo que suo progressu officio suo et iuramento super officium praestito contravenerunt ratione quorum omnium is idem protestans contra eosdem tam magnificum capitaneum Leopoliensem quam et officiales eius atque praedictum venerabilem Josephum Szumlanski partem eorum adhaerentem item atque item protestatur et manifestatur.

Acta Castr. Hal. t. 164, p. 833-834.

XLIII. — 21 червня 1668.

Облята королівського візвання з 29 травня, щоби Свистельницький ставився перед королівський асесорський суд з причини підступного винесення з королівської канцелярії привилею на львівське владцтво.

Actum in castro Leopoliensi feria quinta ante festum nativitatis sancti Joannis Baptistae proxima, anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Swistelnicki pro iudiciis assessorialibus citatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis nobilis Jacobus Daszynski officio notus in vim suae verae ac fidelis relationis publice libereque recognovit, se citationis infrascriptae pro iudiciis assessorialibus sacre regiae maiestatis spectantibus tenoris talis: Joannes Casimirus Dei Gratia rex Poloniae magnus dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Smolensciae Czarniechoviaeeque nec non Suecorum Gottorum Vandalorumque hereditarius rex. Tibi nobili Eustachio in saeculo in religione vero religioso Eremiae Swistelnicki, uti tituli ac praerogativae episcopatus Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis in Podolia rithus Graeci nullo iure usurpatori de persona causa infrascripta ac bonis tuis generaliter omnibus et singulis mandamus, ut coram nobis et iudicio assessoriali Varsaviae, aut ubi tunc cum curia nostra feliciter constituti fuerimus, a positione praesentis citationis nostrae in quatuor septimanis, seu tum dum et quando causa praesens ex registro publico ad iudicandum acclamata inciderit, personaliter et peremptorie compareas. Ad instantiam generosi instigatoris nostri eiusque delatoris venerabilis Josephi Szumlanski actu ipso Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis ritus Graeci episcopi, qui te secundo post obtendam super te in iudicio nostro primae contumaciae poenam citant pro eo, quia tu licet tibi optime constiterit de privilegio delatoris per nos priori tempore eidem super praenominatum episcopatum benigne collato investitura, et introductione legitima ac possessione pacifica firmata, nihilominus in meram convulsionem privilegii delatoris prioris, et in enervationem iuris eiusdem ausus es et temere praesumpsisti, super praedicto episcopatus ad sinistram cancellariae nostrae informationem aliud privilegium obtinere, et ex cancellaria nostra exportare, prout obtinuisti, et exportasti privilegium actoris prius et potius convulsisti, poenasque eo nomine succubuisti. Pro quibus super te decernendum et extendendum irrogandum nec non ad videndum et audiendum privilegium tuum super praenominatum episcopatum rithus Graeci ex rationis in termino inferendis coram nobis et iudicio nostro te ponibile esse adinveniri, illud tolli, cassari, et annihilari, delatorem circa privilegium ipsius ius et possessionem dicti episcopatus totaliter conservari, et manuteneri, te in damnis et litis expensis condemnari, aliaque pro iuris et causae praesentis exigentia contra te statui decerni et sententiari. Cui interea ne praenominato delatori in possessione episcopatus et officii, ac administratione tum et obvenientibus, quovis modo praepedire audeas, serio et sub poenis inhihidemque imo executionem privilegii tui quousque causa haec ex praesentibus citationibus per nos decisa non fuerit suspendimus, citaris igitur sibi personaliter parriturus, terminus attentaturus. Datum Varsaviae feria tertia post festum sanctissimae et individuae Trinitatis proxima anno millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Locus sigilli maioris cancellariae regni. Joannes Wołowski secretarius sacrae

regiae maiestatis. Editam copiam similem sigillatam feria secunda intra octavas festi sacratissimi corporis Christi Domini proxime praeterita proxima in bonis villae Swistelniki curiaque citati ibidem sita propria, familiae curiali de positione publicando posuisse, de quo praesens eiusdem ministerialis relatio.

Acta Castr. Leop. t. 420, p. 1195-1197.

XLIV. — 3 липня 1668.

Реляція возного про стан недуги Івана Мазаракія в наслідок ран, одержаних в часі нападу на нього Самійла Шумлянського.

Actum in castro Leopoliensi feria tertia in crastino festi visitationis beatissimae Mariae virginis millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Mazaraki gravinior concussus et convulneratus iacet in lecto aegritudinis.

Ad officium actaque praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis honestus Thomas Karczewski officio praesenti bene notus una cum nobilibus Floriano Strzelecki et Georgio Milewski sibi ministeriali evidentioris et firmioris testimonii gratia adhibitis in vim suae verae ac fidelis relationis palam publice libereque recognovit, quia ipse una cum dictis nobilibus secum personaliter comparentibus ex officiosa requisitione generosi Joannis Mazaraki die hodierna in acta contenta ad lapideam eiusdem propriam hic Leopoli in Plathea ruthenica sitam personaliter condescendebat ibidemque existens vidit praedictum generosum Mazaraki ob enormem convulsionem in lecto decumbentem in cuius corpore videlicet in vistula superiori manus sinistrae vulnus sectum cruentum enorme profundum usque ad cubitum protensum cum persectione ossis ex quo vulnere mutilatio manus eiusdem subsequi metuitur. Quod vulnus idem obducens die hesternam actum praecedendi circa occasum solis per generosum Samuelem Szumlanski generosi Alexandri Szumlanski fratris germani principalem cum aliis complicitibus ad praesens de nominibus et cognominibus ignotis eidem requirenti Lublinem ad attentandas causas suas tum cum perillustri Josepho Szumlanski qui cum generosis Hoszowski et aliis in causae tractu specificatae in via libera publica in rubetis vulgo haszczach medio miliari a Leopoli distantibus sine ulla data causa curru tendenti illatum et inflatum esse asseruit. Vidit quoque multam copiam indusinae ac strophiatam sanguine madidorum. In verificationem praemissorum nobilis Petrus Wasilkowski famulus eiusdem generosi Mazaraki praesentavit officio praesenti vestem inferiorem soriceam in cuius vestis manica sinistra superius cubitum commonstravit persecutionem notabilem.

In continenti coram eodem officio personaliter stans honestus Jacobus Wyslic famulus eiusdem generosi Mazaraki commonstravit officio praesenti in corpore suo videlicet in manus sinistrae nimirum cubito vulnus sectum cruentum profundum cum abscissione ossis quod officio praesenti illico praesentavit, quod vulnus idem commonstrans modo loco et tempore superius expressis circa convulsionem generosi domini sui per superscriptum inculpatum et complices ipsius illatum et inculpatum esse asseruit.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 1272-1273.

XLV. — 6 липня 1668.

Облята королівського візвання з 16 червня львівському старості Янові Мнішкові та гродським урядникам з причини жалоби на них Свистельницького.

Actum in castro Haliciensi feria sexta post festum visitationis Beatisimae Virginis Mariae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Relatio ministerialis pro iudiciis tribunalibus regni Lublinsibus ex parte reverendi Swistelnicki.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens ministerialis regni generalis providus Stanislaus Korpak de villa Gorne Sarnki authenticatus iuratus officio praesentis notus palam libereque recognovit se citationem infrascriptam ex parte infrascripti actoris contra infranominatum citatum pro iudiciis tribunalibus regni Lublinsibus inter causas officii vel ubi de iure competendo spectandam tenoris eius modi. Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae Magnae dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Kiioviae Wolhiniae Smolensciae Czernichoviaeque nec non Sueccorum Gottorum Vandalorum haereditarius rex. Vobis magnificis Joanni de Magna Konczyce Mniszek, Leopoliensi capitaneo tum generosis Alexandro Drogomir vicecapitaneo et Orzeszko notario officialibus castrensibus Leopoliensibus atque Orzeszko vicenotario eiusdem officii ex eodem officio vestro nec non venerabili Josepho Szumlanski parti adhaerenti de bonis vestris qualiter omnibus mandamus ut coram iudicio nostro ordinario tribunalio regni Lublinsensis a positione praesentis citationis, verite in duabus causarum officii vel ubi de iure competierit ad iudicandum vocata legitime incident, personaliter et peremptorie compareatis ad instantiam instigatoris iudicii nostri eiusque delatoris perillustris et admodum reverendi in Christo patris Hieremiae Swistelnicki Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae ritus Graeci legitimi episcopi, qui vos instigator et delator suo pio interesse citant pro eo quia vos excedendo metus officii sui contra iuramentum fidelitatis favorisando venerabili Josepho Szumlanski, usurpatori titulum episcopatus Leopoliensis violentoque aggressori et occupatori locum et sedem episcopalem Leopoliensem ad aedes sancti Georgii situm, privilegium sibi actori tanquam rite per statum in diplomalibus expressum ritus Graeci in loco solito, per constitutiones regni designato libere electo, collatum ad acta officii vestri per oblatum hoc idem privilegium, violenti, porrigi et actis castrensibus Leopoliensibus connotari tum ex protestatione a subditis villae Swistelniki, haereditatis moderni actoris protunc circa violentam invasionem nocturno tempore ecclesiae ritus Graeci ad aedes sancti Georgii Leopoliensis sitae cum podwodis rebus plurimis ut pote omni ornatu pro splendore episcopali maximo praetio ad sacrificandum comparato vasisque argenteis plurimisque victualibus tam pro victu quam et potu vino et multo aliisque liquoribus onustis existentibus convulneratis, nec non positionem mandati post curiam sacrae regiae maiestatis praefato venerabili Szumlanski editi expertati facere et relationem ministerialis cum nobilibus recognoscendum suscipere et actis officii vestri connotare venuistis imo summo cum contemptu nobilem Constantinum Zeliborski offerentem privilegium ab officio vestro repulistis modernique actoris subditos nominatos convulneratos et tota substantia in manibus eorum existente spoliatos postpositis legibus regni contra officium vestrum in suscipiendo protestatione et obductione vulnere

deliquistis etenim ea omnia cum summa angaritatione moderni actoris in acta officii vestri suscipere et connotare renuistis eoque progressu officio vestro et iuramento super officium praestito contravenistis poenasque in constitutionibus regni descriptas contra negligentes officiales et favorisationes sancitas succubuistis pro quibus supra vobis et bonis vestris decernendis praemissis citamini sitis terminum attentaturi et ad praemissa iudicii responsuri. Datum Lublini sabbatho, in crastino festi sanctorum Vitti et Modesti martyrum anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Editum et quidem primum feria tertia post festum nativitatis sancti Joannis Baptistae proxima proxime praeteriti, contra magnificum Capitaneum Leopoliensem praesentem vicenotariis ad acta protunc residentibus alterim vero contra partem illorum adhaerentem itidem feria sexta post festum nativitatis sancti Joannis Baptistae proxima proxima praeterita in ecclesia ritus Graeci ad aedes sancti Georgii in suburbia Leopoliensi possuisse et positionem in ulroque loco in cancellaria . . . notavit in ecclesia vero formalis citationis publicasse.

Acta Castrensia Haliciensia t. 165, p. 1038-1040.

XLVI. — 6 липня 1668.

Облята королівського візвання з 11 червня, щоби Шумлянські, Замойський та їхні сторонники явилися перед люблінський трибунал з причини нападу на святоюрську катедру.

Actum in castro Halicensi feria sexta post festum visitationis Beatissimae Virginis Mariae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Relatio ex parte eiusdem contra Szumlanskie et alios.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens ministerialis regni generalis providus Stanislaus Korpak de Sarnki officio praesenti notus palam libereque recognovit se infrascriptae citationis copiam similem sigillatam ex parte infrascriptorum actorum contra infranominatos citatos pro iudiciis tribunalibus regni Lublinsibus inter terminos tactos spectantibus ac tenere tali: Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae Magnus dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Kiioviae Wolhiniae Smolensciae Czernehoviaaeque nec non Suecorum Gottorum Vandalorum haereditarius rex. Vobis venerabili, Josepho Szumlanski facti infrascripti principali, nec non nobilibus Alexandro et Michaeli Szumlanski fratribus inter se patrelibus tum et Dzierzkowski Basilio Korendowicz Alexandro Zurakowski Burgabio Leopoliensi Petro Afendyk Basilio Hołynski, Doroszenko Pawlo Hołynski Bakaiewicz Feodorio Zurakowski Theodoro Grabowiecki Theodoro Hoszowski nec non famulis tuis venerabilis principalis Garnysz Georgio Jasmanicki Ignatio Czaykowski, et Alberto Czaykowski, Suchodolski, Nicolao Hoszowski Joanni Kisiel . . . ski Orzdowski Romankiewicz Korytkiewicz comprincipalibus nocturnis invasoribus et depraedatoribus tum dragonis plurimis e regimine praefecturae generosi Zamoyski, protunc Leopoli propter pericula, imminetia a Cosacis et Scythis perillustres et magnificos duces exercituum regni existentia iura famatis suburbanis Stephano Haftarz Nicolao Łuczkiiewicz alias Poskrobek Paulo Rozen Sremioni Drukarz Ignatio Stolarz Fedorio Hrebennik Nicolao Purpura, Hrehorio Zyla Ferens Kuszczak Baltasaro Grabowiecki, Wasilo Horaczek Paulo Chowaniec Jacko Onyszczak Paulo Diak facti infrascripti comprin-

cipalibus complicitibus et mutuis cooperatibus ad praesens de nominibus et cognominibus ignotis cuius scitu consilio potentiaque conspiratione et viribus tuis ad infrascripta patrandi conductis mutuis cooperatibus et asseclis de personis bonisque vestris qualiter omnibus mandamus ut coram iudicio nostro ordinario tribunali regni Lublinensis a positione praesentis citationis recte in duabus septimanis seu tunc dum et quando causa praesens e registro terminorum factorum aut quovis alio causae infrascriptae competenti ad iudicandum vocata legitime inciderit personaliter et peremptorie compareatis ad instantiam instigatoris iudicii nostri eiusque delatoris perillustris et admodum reverendi in Christo patris Hieremiae Swistelnicki, Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae legitimi ritus Graeci episcopi qui vos instigator et delator suo pio interesse citant pro poenis legum per vos succubitis ex eo quia vos et quidem tu principalis venerabilis Szumlanski, cum tuis comprincipalibus et complicitibus suprascriptis floccipensis et contemptis iuribus et legibus regni, neque contentus prioribus invasionibus violenter in cathedram episcopalem ad aedes sancti Georgii Leopoli existentem nunc vero manu forti, et armata ac hostili more facto mutuo consilio et conspiratione tunc cum praedictis tuis comprincipalibus et complicitibus innixius potentia et auxilio tuorum comprincipalium adscitis sibi plurimis personis nefariis et licentiosis tempore novissime exacto e feria tertia in feriam quartam post dominicam misericordiae proxime praeterita numero equitum peditumque comitatu reserata et affirmata porta cathedrae Leopoliensis saepibusque tricliniisque concussis foribus exturbatis et ei ut texsecatis medio nocte imposito silentio omnibus ex improvise et insperato more quertito turmatimque et catervatim cum armis et in armis dragonisque omnibus in praesidio Leopoliensi existentibus officialibusque eiusdem regiminis stipatus vi et violenter patrimonium Christi invasistis inequitastis personas nobiles spirituales et diversi status condicionisque in eadem cathedra legentes pace et securitate publica immunitateque loci sacri fretas nihilque eiusmodi sibi evenire spectantes captivastis denudastis omnibusque rebus vestimentis et quidquid in eodem loco cathedrali, depositum congestum congregatum erat, tam iurium ornamentorum supellectilis et substantiae perillustris et admodum reverendi Antonii Winnicki, Archiepiscopi metropolitae Kiioviensis uti hostis patriae occupastis et recepistis prout protestans eo nomine facta fusius praemissa adloquitur famulos vero subditosque praefati perillustris et reverendi Hieremiae Swistelnicki episcopi legitimi Leopoliensis moderni actoris protunc ibidem variis rebus existentes cum vecturis nonnullos in loco sacro per explosiones bombardarum trucidastis nonnullos concussistis convulnerastis et consauciastis nonnullos e vivis substulistis res omnes apparatusque ad actum consecrationis congregatae seorsivo regio, specificabantur, recepistis et in usum vestrum convertistis, prout de facto haec omnia perpetrastis et executi estis talique vestro violento ausu et temerario progressu, iura regni pessundastis pacem et securitatem publicam immunitatemque ecclesiarum violastis, poenasque legibus constitutionibusque contra violatores pacis et securitatis publicae adeoque iurisdictionis ecclesiasticae, patrimoniique Christi violentos invasores, raptos expilatores praemissorumque omnium, patratores, sancitum merito promerulistis et in easdem incidistis, pro quibus, super vobis per iudicium nostrum tribunal regni Lublinense decernendis et iurgandis praesentem citamini sitis terminum attentaturi et ad praemissa respon-

suri. Datum Lublini feria secunda post octavas Sacratissimi Corporis Christi Domini proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Editum feria tertia post festum nativitatis sancti Joannis Baptistae proxima proxima praeterita in ecclesia ritus Graeci ad aedes sancti Georgii in suburbio Leopoliensi posuisse et positionem formalis citationis publicasse.

Acta Castrensia Haliciensia t. 165, p. 1044-1048.

XLVII. — 12 липня 1668.

Облята візвання коронного гетьмана Яна Собєського з 9 липня, щоби Самійло Шумлянський за напад на Мазаракія ставився перед його гетьманський суд.

Feria quinta pridie festi sanctae Margarethae virginis et Martyris anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Generosus Szumlanski pro iudiciis militaribus citatur.

Ad officium et acta castrensia Capitanealia Leopoliensia personaliter veniens ministerialis regni generalis providus Jacobus Snopkowicz officio praesenti bene notus in vim suae verae ac fidelis relationis publice libereque recognovit, se citationis illustris et magnifici Mareschalci supremi exercituum regni ducis infrascriptae, pro iudiciis ipsius spectantis tenoris talis Jan na Złoczowie y Zołkwi Sobieski Marszałek y hetman wielki koronny, Jaworowski Strycki, Gnienski, etc. starosta. Panu Samuelowi Szumlanskiemu, towarzyszowi rotы Ichmoscia pancerner y z innemi compryncypałami, raytaryą, y czeladzią Waszmosci lepiej po imieniu wiadomey, władzą moią hetmanską roskazuie, zebyś Waszmość, przed sąd moy hetmanski za tym iednym, a oraz za trzy sobie danym prawem, na dzień dwudziesty trzeci lipca, tam kędy natenczas residować będą stanął: na instantią szlachetnego pana Jana Mazarakiiego pod protectiā moią zostaiącego, ktory Waszmość pozywa, oto: iż Waszmość, z pomienoną raytarią do iadącego ze Lwowa actora, na dobrowolney drodze w chaszczach nagoniwszy, do niego strzelal y szkodliwie samego y czeladz onego poranił. Co szerzey na terminie tam deklarowano będzie na ktorym się sprawę podług ostrości artykułow woyskowych sądzic y dekretować będą. Dan w Zołkwi dnia dziewiątego lipca roku Panskiego tysiąc szeszet szcedzięsatego osmego. Ręką swą. Locus sigilli. Copiam similem sigillatam editam die hesterna actum praecedenti in hospitio generosi Samuelis Szumlanski citati in suburbio Cracoviensi Leopoli non procul ab ecclesia sancti Georgii ritus Graeci sito familiae ipsius citati atque patri familias publicando posuisse de quo praesens eiusdem ministerialis relatio.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 1327-1328.

XLVIII. — 12 липня 1668.

Облята королівського декрету з 24 червня про установлення між Шумлянськими та Папарою і Мазаракієм вадієм у висоті 50 тисяч золотих.

Actum in castro Leopoliensi feria quinta pridie festi sanctae Margarethae virginis et Martyris anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Inter Szumlanskie Papara et Mazaraki Vadium regale.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Leopoliensia personaliter veniens Petrus Wasilkowski obtulit et ad acticandum eidem praesenti porrexit officio vadium regale inter perillustrem et venerabilem Josephum episcopum Leopoliensem ritus Graeci et generosos Alexandrum

Samuelem Szumlanski, fratres inter se germanos atque generosos Georgium Papara et Joannem Mazaraki e minori cancellaria regni editum, quatenus de iniuriis non vi nec armis sed iure mediante experiantur nimirum quinquaginta millium florenorum polonicalium manu perillustris et admodum reverendi Joannis Wołowski canonici Culmensis subscriptum sigilloque minoris cancellariae regni communitum ac tenoris sequentis. Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae Magnus Dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Kiioviae Wołhiniae Smolensciae Czernichoviaëque nec non Sueccorum Gottorum Vandalorum haereditarius rex. Generoso Joanni de Magna Konczyce Mniszek Leopoliensi Glinianensi Capitaneo nostro vel in absentia eius vicecapitaneo seu officio ipsius castrensi fideliter nobis dilecto gratiam nostram regiam. Generose fideliter nobis dilecte. Expositum est nobis nomine generosorum Joannis Mazaraki et Georgii Papara quod illis venerabilis Josephus Szumlanski et generosi Alexander et Samuel Szumlanscy fratres germani apertas inimitias denuntiant ita ut de vita sua securi non sint. Quod nos legibus pacique et securitati communi contrarium esse animadvertentes cupientesque ut partes eadem de iniuriis si quae inter illas intercedunt et praetensionibus suis, non vi neque armis sed iure mediante ad invicem experiantur vadium nostrum regale quinquaginta milium florenorum polonicalium inter easdem interponendum esse duximus prout interponimus hisce literis a parte illi contraveniente persolvendum Quodsi vero partium aliqua bona huic vadio aequivalentia non habuerit, extunc de solvendo eo parandoque iuri per idoneos fideiussores careat. Hocce autem vadium tam generaliter ad omnes quam ad unamquamque personam referri volumus. Ne vero partes suprascriptae ignorantiam harum vadii literarum praetendant mandamus et hortamur fidelitatem tuam ut hoc ipsum vadium prius in acta sua inscribi deinde per ministerialem in domos ambarum partium deferri et ad notitiam illarum debuit curat certificando easdem quod si aliqua partium hoc vadium nostrum tam per se quam per submissas personas et subordinatas sive famulos transgressa fuerit, illius nos medietatem pro fisco nostro alteram vero parti illud temerarie a parte in eo succumbendum esse exacturos. Factura id ipsum fidelitas tua pro gratia nostra et officii sui debito. Datum Varsaviae die XXIV mensis Junii Anno Domini MDCLXVIII. Regnorum nostrorum Poloniae et Sueciae XX. Anno. Locus sigilli minoris cancellariae regni Joannes Wołowski Canonicus Culmensis secretarius sacrae regiae maiestatis Post ingrossationem vero originale exemplar eidem offerenti est restitutum, de quo sibi restituto officium praesens quietavit.

Acta Castrensia Leopoliensia t. 420, p. 1328-1330.

XLIX. — 14 липня 1668.

Реляція возного про увязнення Самійлом Шумлянським в Крилосі Свистельницького та його слуг.

Actum in castro Haliciensi sabbatho in crastino festi sanctae Margarethae virginis et martyris anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Ex parte Kropiwnicki arestum.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens ministerialis regni generalis providus Iwan Korotej de villa Jadamowka officio notus una cum nobilebus Adamo Chodkow-

ski et Stanislao Makomaski sibi ministeriali gratia maioris testimonii adhibitis palam publice libereque recognovit, quia ille cum dictis nobilibus officiosam requisitionem generosi Samuelis Kropiwnicki ad bona villae Kryłos monasteriumque ibidem situm die hodierna in actu contenta condendebat ibidemque perillustrum et admodum reverendum patrem Hieremiam Swistelnicki Leopoliensem Haliciensem et Camenecensem Podoliae episcopum rithus Graeci in carceribus squalidis per generosum Samuelem Szumlanski incarceratum famulosque eiusdem perillustris et admodum reverendi Swistelnicki manibus a tergo ligatis sub arcta custodia detentos arestavit quod arestum eidem generoso Szumlanski publicavit, de quo praesens ministerialis et nobilium id totum attestantium relatio salva protestatione idem generoso Kropiwnicki Samueli vel alicui alteri ex amicia ratione incarcerationis noctuque cathedrae episcopalis invasionis et rerum videlicet ornamentorum episcopaliu receptionis reservata.

Acta Castrensia Haliciensia t. 165, p. 1095-1096.

L. — 14 липня 1668.

Протестація Яреми Уляницького проти Олександра Шумлянського й інших з причини їхнього нападу на владичі добра в Крилосі.

Actum in castro Haliciensi sabbatho in crastino festi sanctae Margarethae virginis et martyris anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Ulanicki contra Szumlanski et alios protestatur.

Hoc loco inducenda erat protestatio nobilis Hieremiae Ulanicki in et contra generosos Alexandrum Szumlanski et nobilem Korotkiewicz et alios ad praesens de nomine et cognomine ignotos postquam innotuerint in quovis gradu et termino iuris specificandi facti ratione per illos sui protestantis die hodierna in acta contenta sine ulla causa et occasione in bonis villae Kryłos depredationis convulnationis concussionis aliarumque violentiarum illationis prout latior per protestantes dari debuit copia. Verum quoniam intra triduum ut iuris et moris est ab eisdem ad acticandum non est porrecta ideo ex parte generosi notarii est protestatum. Et in continenti idem protestans commonstravit officio praesenti vulnera videlicet vulnus in manu dextra cruentum sanguinolentum, item derasionem cutis in pede sinistro in faemore a latere dextro protensive asserendam sibi per suprascriptos inculpato tempore loco et modo in protestatione specificatis sine ulla causa et occasione esse illata et inflicta quae vulnera officium praesens vidit et debite conspexit actisque suis connotavit.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1097-1098.

LI. — 18 липня 1668.

Жалоба о. Т. Марачовського і «слуг» єп. Шумлянського на галицьких міщан за зневагу згаданого владики.

Actum in castro Haliciensi feria quarta post festum divisionis sanctorum apostolorum anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Famuli episcopi Leopoliensis ritus Graeci protestantur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens religiosus pater Theophanus Maraczowski et nobiles Joannes Romankiewicz, Basilius Hołynski Theodorus Zurakowski Geor-

gius Korotkiewicz Michael Czaykowski Nicolaus Ordowski perillustris et admodum reverendi in Christo patris Josephi Szumlanski legitimi Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae ritus Graeci episcopi famuli suo et eiusdem perillustris et admodum reverendi episcopi nomine coram eodem officio in et contra famatos Simonem Sartorem dictum Psiopyie Fedynam Bordziakowski Petrum Złotnik Gabrielem Horkoperec Alexandrum Mieczniczek sartorem Fedorium Kawicz proconsulem Danielem Diak Basilium Protosethik Fedorium Onyskiewicz ecclesiae ritus Graeci ad aedes nativitatis Christi Domini Haliciae sitantis fratres et confratres alias bractwo et alios eorum comprincipales et complices ipsis principalibus de nominibus et cognominibus melius notos cives et incolas Halicienses solenniter gravique cum dolore fecerunt protestationem in eo quia illi personas legibus et constitutionibus regni constitutas sacrae regiae maiestatis privilegiorum convulsiores contemptoresque severe sancitorum minime verendo imo spreta auctoritate regia ovilique sua minime pensata custodia quae sine pastore vigere et florere nequit magisque insolentia ad omnem profusa disordinem quam timore divino et regia potestate praesulis habita tempore non ita pridem praeterito videlicet cum praefatus perillustris et admodum reverendus in Christo pater episcopus cum suis privilegiis et confirmationibus binis ad eundem episcopatum pastoratumque eorundem pertinentem graves personas suo latere protunc assistentes ad eosdem tunc in ecclesia sua Nativitatis Christi Domini ritus Graeci existentes mitteret benevolentiamque et dementiam pastori cuilibet competenti declararet ad Dei que cultum observandum sibi que ut pastori obedientiam uti hic Haliciae praesenti eosdem vocaret illi non tantum obedientiam cuilibet pastori praestandam declararunt seque ad obediendum inclinarunt verum pestinatiam suam daemonibus non Christianis spectantem saevitiamque et crudelitatem loco obedientiae et humilitatis omnibus erga pastorem suum servientis missionariis demonstrarunt talia proferentes. Nie tylko Oyca Szumlanskiego za Władykę mieć chcemy y bedziemy ale z Josepha Josaphata drugiego uczyniemy. Costo otrzymał od krolika Czerwiennego za przywiley nie pozwalamy my na to y iego za władykę nie mamy. Nec his responsis contenti uti in omnem caedem et rebellionem pro his verbis inhonestis non tantum praefati principales verum et ipsorum consistentes non attenta persona spirituali nedum pensata pastoralis iam confirma a sacra regia maiestate praerogativa verbis aliis inhonestis quod tum eisdem decere erat in qua garulea et malitia inturbaret tam in honorem praefati perillustris episcopi quam et natalia protulerunt proferreque passim non cessant in vitamque tam praefati perillustris episcopi familiae et substantiae eiusdem quam sui protestantium in praesentia plurimorum hominum diffidarunt et machinati sunt diffidareque et machinari sine intermissione temporis non desiriunt. Quo suo tali facto et illicito ac temerario progressu poenas tam ratione convulsionis sacrae regiae Maiestatis privilegiorum et rebellionum quam et ratione diffidationis sancitas in se traxerunt easdemque merito succubuerunt et in easdem succurrerunt. Pro quibus super ipsos decernendos et extendendos offerunt se iidem protestantes et praefatum perillustris et admodum reverendum in Christo patrem episcopum dominum suum cum eisdem iure actum et contemptum atque in curiam suam vindicaturum.

LII. — 23 липня 1668.

Облята зазивного листу Яна Казимира з дня 11 липня еп. Шумлянському, щоби ставився перед його суд за неналежне присвоєння владичого достоїнства.

Actum in castro Haliciensis feria secunda in crastino festi sanctae Mariae Magdalenae Anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Ex parte Swistelnicki mandatum.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens ministerialis regni generalis nobilis Christophorus Zielinski apparitor officii praesentis una cum nobilibus Procopio Janczy et Jacobo Żezulski in vim fidelis relationis sibi ministeriali assistentibus personaliter comparentibus palam libereque recognovit se infrascriptum mandatum sacrae regiae maiestatis ex parte infrascripti actoris contra infrascriptum citatum tenoris talis: Joannes Casimirus Dei gratia rex Poloniae Magnus dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Kiioviae Wolhyniae Smolensciae Czernichoviaeque nec non Suecorum Gottorum Vandalorum haereditarius rex. Tibi religioso Josepho Szumlanski ad episcopatum Leopoliensem Haliciensem et Camenecensem Podoliae ritus graeci indebite se interessatori de persona bonisque tuis qualiter omnibus in causa infrascripta mandamus ut coram nobis iudicioque nostro assessoriali Varsaviae a positione praesentis citationis nostrae recte in sex septimanis seu tum dum et quando causa praesens ex registro suo competente ad iudicandum vocata inciderit personaliter perempteque compareas. Ad instantiam generosi instigatoris regni et venerabilis Hieremiae Swistelnicki Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae ritus Graeci rite et legitime electi episcopi, qui te citat ad reponendum et restituendum certum decretum in iudicio nostro feria sexta intra octavas visitationis Beatissimae virginis Mariae in causa decisionis ac si privilegii tui prioris per se actorem reponendi ellusionis et enervationis iuris eiusdem tum etiam alterius super eosdem episcopatus privilegii obtentionis et ex cancellaria nostra exportationis processu causae istius latiori obstantibus iuridicis legalitatibus et nullitatibus in termino inferendis et deducendis indebite imo nulliter in contumaciam actoris moderni obeundam citaris itaque ad videndum et audiendum hocce decretum in contumaciam actoris obtentam (cuius exequitionem ad decisionem usque causae istius praesentis suspendimus) reponibile adinveniri illudque tolli cassari et annihilari actorem circa privilegium suum conservari alia iuxta iuris et causae istius exigentiam statui et sententiari sitis parituri. Datum Varsaviae feria quarta ante festum sanctae Margarethae Virginis proximae anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. F. K. sacrae regiae Maiestatis secretarius. Locus sigilli obversi maioris cancellariae regni. Originalis authentica citatio posita parti citatae est. Editum die hodierna in actu contenta, in bonis Kryłos et Podgrodzie residentiae citati posuisse et positionem eiusdem mandati tam in castro quam et circulo civitatis Haliciensis ex mandato officii eiusdem quam etiam et in loco positi mandati publicasse et ad notitiam omnium ut iuris et moris est deduxisse.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1169-1170.

LIII. — 23 липня 1668.

Жалоба Свистельницького на Шумлянських з приводу їхнього нападу на Крилос та погроз йому, що спалять його посілість, село Свистельники.

Actum in castro Haliciensi feria secunda in crastino festi sanctae Mariae Magdalenae Anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Idem contra religiosum Szumlanski protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens venerabilis et admodum reverendus in Christo pater Hieremias Swistelnicki Leopoliensis Haliciensis Camenecensis ritus Graeci episcopus hanc suam solennem gravi cum dolore coram eodem officio in et contra religiosum Josephum Szumlanski atque generosos Samuelem Constantinum et Alexandrum Szumlanski eiusdem religiosi Szumlanski fratres germanos illorumque licentiosos famulos et voluntarios excessus perpetrandi asseclas principales quorum licet si ad praesens nomina et cognomina ignorantur pro expressis tamen censerī debent et in quovis iuris termino et gradu quam primum innotuerint specificabuntur fecit protestationem in eo, quia illi non veriti poenas legum divinarum et humanarum quibus serio animadversum est ut quilibet hominum sese secure et quiete gerat et pacifice vitam suam transigat sed in contrarium eorundem faciendo non contenti prioribus iniuriis quibus se protestantem ipsorumque episcopum et pastorem spiritualem rite et legitime electum et ordinatum in mansione sua pastoralī nuncupata Krylos prope Haliciam pacifice et quiete degentem et manentem circa nocturnam superaggressionem affecerunt novissime fiet impunitate facti nulla data occasione praeecepto quodam malevolo et exoso animo contra se protestantem in praesentia plurimorum hominum fide dignorum levipendendo leges patrias non modo in vitam sui protestantis post praemissam ut dictum est armatam superaggressionem famulorum sui protestantis convulsionem denudationem et totius supellectilis domus suae, opimae circa se protestantem in Krylos praeventae prout protestatio eo nomine in recente facta praemissa in se latius obloquitur verbis scurilibus et inconvenientibus non tantum decens naturaliter verum et spiritualem ac pastorem statum laedentibus diffidant et machinantur verum et bona sui protestantis haereditaria villam Swistelniki in palatinatu Russiae terra et districtu Haliciensi iacentem igne et gladio suffere et annihilare ominentur praecavendo itaque et obviando discrimini salutis suae et substantiae suae siquidem propter eiusmodi diffidationem et in vitam machinationem protestantis ne pedem quidem etiam valetudinarius e mansione sua hic Haliciae habita offerre valeat iterum atque iterum protestatur et manifestatur offerendo se ratione eiusmodi inconvenientiae et in vitam sui protestantis subditorum et substantiae suae haereditariae diffidationis iureactorum et iniuriam vindicaturum.

Acta Cast. Hal., t. 165, p. 1170-1172.

LIV. — 24 липня 1668.

Облята листу Яна Казимира з 12 липня до галицького старости Андрія Поцького, якого повідомляє король про затвердження Йосифа Шумлянського на львівським владитцві та усунення з цього достоїнства Єремїї Свистельницького.

Actum in castro Haliciensi feria tertia post festum sanctae Mariae Magdalenae proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Oblata literarum sacrae regiae Maiestatis ratione Wladicatus ad capitaneum Haliciensem missarum.

Officium praesens castrense capitaneale Haliciense introcontentas literas sacrae regiae maiestatis ad Illustrem et magnificum Andream a Potok Potocki vexilliferum supremum regni Haliciensem Cołomiensem Lesayscensem etc. capitaneum ab eadem sacra regia maiestate missas et expeditas manu eiusdem sacrae regiae maiestatis propria subscriptas et sygilla minoris cancellariae regni communittas de actu et data illarum Varsaviae die duodecimae mensis Iunii anno currenti ad acticandum vero per generosum Georgium Jasmanicki porrectas ad acta officii sui suscepit eisdemque actis inscribi mandavit ea serie verborum quae sequitur. Jan Kazimierz z Bożey łaski król Polski Wielkie xiąże Litewskie Ruskie Pruskie Mazowieckie Zmudzkie Inflandskie Smolenskie Czerniechowskie a Szwedzki Gotski Wandalski dziedziczny król. Urodzonemu Andrzejowi Potockiemu chorążemu koronnemu Halickiemu Medyckiemu Mozackiemu Bobrujskiemu naszemu staroście wiernie nam miłemu łaskę naszą krolewską. Urodzony wiernie nam miły. Conferowane iest Władcytwo Iwowskie Halickie y Kamienca Podolskiego religiey graeckiey po ześciu wielebnego Zeliborskiego wielebnemu oycu Josephowi Szumlanskiemu co y swizym rescriptem naszym potwierdzaiąc tego do wiadomości wierności waszej donosiemy y miec chcemy, aby z urzędu y powinności swey przestrzegał tego iako by w przystoynym był poszanowaniu tego względem przelozenstwa duchownego w religiey graeckiey należy wolnie i bezprawnie odprawował. Przywiley zaś ad importunam instantiam et malam informationem z cancellaryey naszej koronney in personam oycy Swistelnickiego wydany iako pomienionym rescriptem naszym cassowalismy tak y po wierności waszej miec chcemy abys stosuiąc się do przywileiu pierwszego y rescriptu terazniejszego przerzeczonemu wielebnemu oycu Szumlanskiemu od nas conferowanego we wszystkim władzy urzędu swego dopomagał y nieposłusznych iemu powagą swoją do przynalezyczego poddania posłuszenstwa omni meliori modo przywodził inaczej nie czyniąc dla łaski naszej et non obstantibus ullis in contrarium rescriptis z cancellaryey naszej emanatis et emanandis. Dan w Warszawie dnia XII. miesiąca lipca roku Pańskiego MDCLXVIII panowania krolestw naszych Polskiego y szwedzkiego XIX roku. Jan Kazimierz. Xiądz Stanisław Lipski regent cancellaryey koronney. Locus sigilli minoris cancellariae regni. Post ingrossationem vero originale eidem offerenti est restitutum de quo restituto officium praesens quietatur.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1193-1194.

LV. — 28 липня 1668.

Протестація Петра Угерницького проти Шумлянських та їхніх сторонників за їх напад на Самійла Кропивницького в часі нарад галицького земського соймику.

Actum in castro Haliciensi sabbatho post festum sancti Jacobi apostoli proximo Anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Uhernicki contra Szumlanskie protestatur.

Ad officium actaque castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens generosus Petrus Uhernicki bonorum villae Dołha Horiszna certarum sortium in terra et districtu Haliciensi iacentis obligatorius possessor generosi vero Samuelis Kropiwnicki avunculus nomine eiusdem generosi Kropiwnicki sororini sui coram eodem officio gravi in querela in et contra

generosos Alexandrum, Samuelem et Constantinum Szumlanskie fratres religiosi ac venerabilis Josephi Szumlanski episcopatum Leopoliensem Haliciensem et Camenecensem Podoliae usurpantis germanos Michaelem et Joannem Szumlanskie eorundem fratres patruales Stephanum Wasilkowski Basilium Hołynski Bokaiewicz Joannem Uhernicki venatorem czernichoviensem Basilium Doroszenko Hołynski principales nec non honestos Hrehorium Korytkiewicz Nicolaum Ordowski Scytham Asmanick Popowicz Joannem Romankiewicz Jakubowski generosorum Szumlanskich famulos nobiles Paulum et Albertum Czaykowskie Jankowski Łazur Diak famulos generosi Wasilkowski Janikowski generosi Samuélis Szumlanski famulum in eadem principalitate existentem aliosque plurimos numerum trigesimum excedentes ad praesens de nominibus et cognominibus ignotos principalibus et complicibus bene notos qui tamen hic pro expressis censi debent postquam innotuerint in quovis iuris termino et gradu specificabundis complices et voluntarios facti infrascripti cooperatores questus et protestatus est in eo, quia illi non veriti poenas legum contra quosvis violatores pacis et securitatis publicae conventibus particularibus et quibusvis comitalibus publicis et privatis praecustoditas et pronu . . . ae sancitas sed in contrarium earundem faciendo praecipue vero generosi Szumlanscy et omnes principales non contenti tantis inconvenientibus et scurilibus verbis praenominato generoso Kropiwnicki sororino suo in conventu particulari Haliciensi in ecclesiae parochiali omnibus immunitatibus ecclesiasticis gaudente convicique et verbis decens natalitium laedentibus quibus eundem sine ulla noxa et actione praecocepto tantum modo quodam contra venerabilem Hieremiam Swistelnicki episcopum Leopoliensem Haliciensem et Camenecensem Podoliae cuius ille affinis existit odio et rancore affecerunt et confunderunt praedictis suis famulis complices et voluntariis licentiosis asseclis demandarunt et eundem sui protestantis sororinum occasione ut praemissa est tantum modo Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis episcopatus quo praenominatus venerabilis Swistelnicki a sacra regia maiestate et Republica ac nobilitate ritus graeci condecoratus est sine ulla noxa hominumque tum innocuum pace et securitate conventus particularis Haliciensis Haliciensis antecomitalis generalis Varsaviensis assecuratorum capriviari demandarunt qui famuli suprascripti iussa et mandata dominorum suorum principalium exequentes praenominatum generosum Kropiwnicki die hodierna actum praesentem immediate procedente post solutam sessionem conventus particularis Haliciensis et in diem hodiernam actus praesentis provulgatam vix pedem e templo et ecclesia parochiali Haliciensi efferente confestim post pri . . . lium utilus (?) protestationem et ad famulos supradictos ad id informatos et in obsessione semitae locatos quanto quis pulsionem taliter eiusmodi utilus appulsum et extrusum in porta cementarii templi Haliciensis parochialis arripuerunt et captivarunt eundemque captivatum cum strepitu et vociferatione ad carceres privatos non iure victum contra statuta et constitutiones regni quae neminem captivare non nisi iure victam suadent duxerunt eundemque procul dubio in carceres privatos detruderent in autoritate illustris et magnifici Joannis a Potok Potocki palatini Braclawiensis tum et magnificorum Pauli palatinidis Braclawiensis marschalci conventus eiusdem particularis Haliciensis Andreae vexilliferi supremi regni Haliciensis Colomiensis Lezayscensis etc. capitanei Dominici castellanidis Cracoviensis ab eadem Potok

Potockich tum et plurimorum nobilium ad conventum particularem Haliciensem congregatorum e manibus praefatorum famulorum licentio somno eliberatus exstitisset et vitam suam ope et auxilio eorundem conservasset quo suo tali illicito progressu pacem et securitatem publicam conventus Haliciensis particularis violarunt in poenasque eo nomine sancitas inciderunt et merito easdem succubuerunt. Ratione quorum omnium idem generosus protestans offert eundem generosum sororinum suum cum eisdem in foro fori iure acturum salva melioratione eiusdem protestationis auctione et diminutione faciendo coram quibusvis actis autoritate regni eodem generoso sororino suo in suo robore reservato.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1200-1202.

LVI. — 30 липня 1668.

Жалоба єп. Шумлянського на єп. Свистельницького, Кропивницького та їх сторонників з причини їхнього нападу на Крилос та реляція возного в цій справі.

Actum in castro Haliciensi feria secunda ante festum sancti Petri in vinculis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Episcopus Leopoliensis contra venerabilem Swistelnicki protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens perillustris et admodum reverendus in Christo pater Josephus Szumlanski vigore privilegiorum suorum priori et posteriori tempore benigniter a sacra regia maiestate collatorum Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae ritus Graeci legitimus episcopus postquam ex lecto aegritudinis ob gravem sui non paulo ante tempore sagitta ex arcu traiectionem consurrexit actaque praesentia castrensia capitanealia Haliciensia adire valuit inhaerendo protestationi anteriori per generosum Samuelem Szumlanski fratrem sui protestantis germanum sabbatho pridie festi sanctae Mariae Magdalenae anno currenti, et per alios in protestatione eadem specificatos suo nomine facta eandemque approbando et in parte meliorando aliasque omnes reassumendo gravi cum dolore ac gemebunde vi et contra venerabilem Hieremiam Swistelnicki in episcopatum Leopoliensem Haliciensem et Camenecensem Podoliae indebite sese interessantem cuius scitu iussu mandato infrascripta patrata sunt atque generosos et nobiles Samuelem Kropiwnicki eiusdem venerabilis Swistelnicki generum consiliorumque ipsius mutuorum coadiutorem Procopium Kropiwnicki eiusdem Samuelis Kropiwnicki fratrem germanum Basilium et Constantinum Zeliborskie fratres germanos Theodorum Bezowski Alexandrum Bałaban nec non Samuelem Diakowski Petrum Uhernicki Joannem Mazaraki Georgium Papara civem Leopoliensem consiliorum eorum et factorum comparticipes aliosque omnes in protestatione priori specificatos nefarios in corpore olim generosi Michaelis Garnisz sui protestantis famuli voluntarios homicidas sacrarumque locorum invasores spoliatores depraedatores obsanguinatores questus et protestatus est in eo quia illi et praecipue perillustris Antonius Winnicki nominatus metropoliae Kiioviensis et venerabilis Swistelnicki in praelatum episcopatum indebite sese interessans non attenda vocatione sua spirituali ab omnibus malis impraessis legum consilii ad nocendum proximo servientibus segregata periculisque gementis regni unde quoque obviantibus postposito divino timore legumque patriarum autoritate quibus omnis pax et securitas omnibus in locis vel maxime spiritualibus sat severe

praemissa est tempore in anteriori protestatione expresso praeconcepto quodam contra naturam et religionem in se protestantem innocuum odio et rancore inito conductamine consilio et cointelligentia mutua cum suis comprincipalibus et mutuis suorum mandatorum promptis executoribus in mansione protunc sui protestantis sedemque episcopalem in Kryłos prope Haliciam existentem eosdem comprincipales visis suis maximis damnis et expensis non aliter quam morte protestantis compensandis expederunt ad internecionemque sui informatos miserunt qui missi nacti occasionem freti impunitate sceleris violentiaeque futurae pro oculis legum non habita formidine in mansiunculam eiusdem protestantis noctu diurnis laboribus fatigati armati obsessa eadem mansiuncula protestantis ad instar hostium irruerunt bombardas exploserunt fores exsecarunt exsecatisque foribus protestantis fratrem enormiter in collum convulnerarunt praefatum nobilem Garnisz occiderunt famulos consanciarunt et denudarunt ipsumque protestantem ex hypocausto eductum ex arcu sagitta praecipue praefatus Kropiwnicki traiecit traiectumque ad submergendum cum aliis suis complicitibus et asseclis cum generoso fratre suo denudatos duxit omninoque perdendo curavit ad effectumque suum malevolum animum et exulleratum (ni divina providentia succurreret eundemque auxiliaretur) deduceret quibus perpetratis res omnes sui protestantis fratris et famulorum suorum ad minimum sexaginta millium acceperunt et in vim praedae ac spolii receptas priori in protestatione seorsivis regestris specificatas inter se partiti sunt aliasque iniurias et violentias pro libitu suo perpetrarunt, quo suo facto illicito nefarioque progressu in poenas legibus regni eo nomine sancitas incurrerunt easdemque in se traxerunt ratione quorum omnium idem protestans iterum atque iterum protestatur offerendo se in foro fori iure acturum. Et in verificationem praemissorum idem perillustris et admodum reverendus pater episcopus commonstravit officio praesenti vulnus super manuillam in pectore partis dextrae longum profundum enorme cruentum laethale tyrannicum item concussionem in fistula manus sinistrae lividam tumidam tumefactam item cicatrices duas in pede dextero desuper digitorum unguis equorum circa ductionem sui penes equum sanguinolentas contentas sanquine suffusas asserenda sibi commonstranda eadem vulnera et praefatam concussionem, et alia quae ob reverentiam officii conspici non poterant per superscriptos inculpatos et homicidas nefarios circa superaggressionem praefatam in bona villae Kryłos violentiam sagitta ex incepto arcu tempore loco et modo superius in protestatione expressis esse illata et inflictata quae vulnera concussionem et cicatrices officium hoc idem castrense capitaneale Haliciense vidit et debite conspexit actisque suis connotavit. Et in continenti ministerialis regni generalis providus Andrus de Tysmieniczany officio notus una cum nobilibus Christoforo Zgłobocki et Georgio Witwicki sibi ministeriali evidentioris testimonii gratia adhibitis personaliter comparens palam publice libereque recognovit, quia ille cum dictis nobilibus ad officiosam requisitionem superscripti perillustris et admodum reverendi in Christo patris episcopi sabbatho pridie festi sanctae Mariae Magdalenae proximae praeterito ad bona villae Kryłos cathedramque ibidem sitam personaliter condescendebat ibidem fenestras fores fornacem parietes per superscriptos inculpatos effractas eiaculatas et arcas scrinia tria maiora quam et minora destructa item coniaculationes innumerabiles in parietibus hypocausti vidit et debite conspexit ad actaque

praesentia suam fidelem relationem detulit de quo praesens relatio. Et hic subinde idem ministerialis cum supradictis nobilibus palam publice libereque recognovit quia ille cum dictis nobilibus ad officiosam requisitionem eiusdem perillustris et admodum reverendi patris episcopi feria secunda proxima proxime praeterita ad bona oppidi Halicz hospitiumque venerabilis Hieremiae Swistelnicki personaliter condescendebat ibidemque eiusdem venerabilis Swistelnicki famulos in protestatione priori specificatos inculpatos sacieterius praeventos ad latus ipsius existentes arestavit quod arestum eidem venerabili Swistelnicki de iuris forma publicavit de quo praesens eiusdem ministerialis relatio.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1223-1227.

LVII. — 30 липня 1668.

Карпа, селянин із Свистельник, показує в галицькім гродськім уряді рани, одержані в часі нападу Шумлянського на львівську катедру.

Actum in castro Haliciensis feria secunda ante festum sancti Petri in vinculis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Laboriosus Karpa vulnera commonstrat.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens laboriosus Karpa de bonis villae Swistelnicki reverendi patris Hieremiae Swistelnicki ritus Graeci subditus haereditarius commonstravit officio praesenti vulnus in fistula superiori manus dextrae cruentum profundum enorme longum latum a quo vulnere mutilatio manus subsequi sperans tempore nuper praeterito videlicet moderno vere anno currenti in bonis civitatis Leopoliensis suburbio ibidem situs sub ecclesia sancti Georgii ritus graeci per dragonum ad praesens de nomine et cognomine ignotum postquam innotuerit specificandum existensque to (?) esse illatum et inflictum quod vulnus officium hoc idem castrense capitaneale Haliciense vidit et debite conspexit actisque suis connotavit.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1227-1228.

LVIII. — 31 липня 1668.

Жалоба Якубовського, слуги еп. Шумлянського, на якого напали в часі його подорожі з поручення владики до митр. Тукальського сторонники Свистельницького, придержали у вязниці та обрабували.

Actum in castro Haliciensis feria tertia ante festum sancti Petri in vinculis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Jakubowski, famulus episcopi Leopoliensis, contra venerabilem Swistelnicki protestatur.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens nobilis Stanislaus Jakubowski perillustris et admodum reverendi in Christo patris Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis et Camenecensis Podoliae legitimi episcopi ritus Graeci famulus postquam ex incarceratione acta praesentia adire valuit, in et contra venerabilem patrem Hieremiam Swistelnicki et generosos Samuelem Kropiwnicki Theodorum Berezowski Konstantinum et Basilium Zeliborskie fratres germanos quorum iussu scitu et mandata infrascripta patrata sunt principales eorundemque principalium famulos quorum nomina et cognomina licet ad praesens ignorantur pro expraessis tamen haberi et censeri debent postquam vero innotuerint in quovis termino iuris specificabuntur

gravi cum dolore coram eodem officio suo et perillustris et reverendi episcopi domini sui nomine questus et protestatus est idemque in eo quia illi praeconceptum suum contra praefatum perillustrem et reverendum episcopum dominum suum ad effectum deducendum volentes nocendique omnibus modis in conficiendisque ipsi ad pastorum rebus pertinentibus propediendi exulceratum animum non contenti tot diffamationibus et iniuriis domino sui protestantis illatis nec veriti poenas legibus et constitutionibus regni contra quosvis violentos viarum publicarum obsessores severe sancitas tempore non ita pridem praeterito videlicet feria tertia ante festum sanctae Mariae Magdalenae proxime praeterita dum protestantem cum religioso certo praenominatus perillustres et admodum reverendus episcopus dominus suus ad perillustrem metropolitam legitimum Kiioviensem cum literis certis ratione spiritualium rerum sibi uti pastori servientium et universalibus ratione obedientiae sibi praestanda mitteret et expediret eundem protestantem quam citissime iussa domini sui expedire volentem pace publica et securitate domestica omnibus regni incolis in regnoque dedentibus tam itinera usibus quam ad sua redeuntibus constitutionibus regni sat late fuseque descripta assecuratio obsessa unde quoque vix publica ne protestantis dominus negotia sua valeret expedire per villam Kozina discedentem libereque iter uti non cum suis certis literis accipientem captivarunt captivatos viroque ad praefatum venerabilem Swistelniczki tunc Haliciae in curia generosi Pauli Ralski commorantem aduxerunt converberarunt converberatos compedibus ferreis ligarunt et per hebdomadam in eisdem compedibus fame et inedia utrosque macerando tenuerunt res omnes literas universales equum pecuniam atque alia circa protestantem existentia receperunt in commodumque suum et praefatorum principalium converterunt quo facto poenas legibus regni eo nomine sancitas in se traxerunt easdemque succubuerunt ratione quorum omnium idem protestans iterum atque iterum protestatur offerendo se et praefatum perillustrem dominum suum iure acturos.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1228-1229.

LIX. — 1 серпня 1668.

Федір Жураковський представляє в галицьким Гродським уряді коня, забраного слугами Свистельницького Якубовському, зверненого відтак еп. Свистельницьким.

Actum in castro Haliciensi feria quarta ipso die festi sancti Petri in vinculis anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Nobilis Zurakowski equum reverendi episcopi Leopoliensis proprium praesentat una cum effideiussione.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Halicensia personaliter veniens nobilis Theodorus Zurakowski praesentavit officio praesenti equum coloris z kara gniadego, perillustres et admodum reverendi patris Josephi Szumlanski Leopoliensis Haliciensis Camenecensis Podoliae ritus Graeci legitimi episcopi proprium circa nobilis Stanislai Jakubowski famuli suprascripti perillustres episcopi in via publica ad oppidum Jezupole tendentis depraedationem eidem nobili Jakubowski per famulos venerabilis Eremiae Swistelniczki receptum et die hodierna in actu contenta per eundem venerabilem Swistelniczki redditum, quem taliter praesentatum officium hoc idem castrensie capitaneale Halicense protestantis inest devissionem praevia evictione sui ab omni impedi-

mento sub taxa quinquaginta marcarum polonicalium dedit uti perillustris et admodum reverendi episcopi proprium et extradidit.

Acta Castr. Hal., 165, p. 1259.

LX. — 3 серпня 1668.

Облята королівського візвання з 23 липня, щоби Шумлянські та їхні спільники в нападі на Крилос ставилися перед люблінський трибунал.

Actum in Castro Haliciensis feria sexta post festum sancti Petri in vinculis proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Relatio ministerialis pro iudiciis tribunalibus regni Lublinsibus ex parte nobilis Sielecki.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia Haliciensia personaliter veniens ministerialis regni generalis nobilis Christophorus Zielinski authenticatus iuratus officio notus palam publice libereque recognovit se citationem infrascriptam ex parte infrascripti actoris contra infranominatos citatos iudiciis tribunalibus regni Lublinsibus tenoris eiusmodi: Joannes Casimirus Dei Gratia rex Poloniae Magnus dux Lithuaniae Russiae Prussiae Masoviae Samogitiae Livoniae Kiioviae Wołhiniae Smolensciae Czernichoviaeque nec non Sueccorum Gottorum Vandalorum haereditarius rex. Vobis generosis Alexandro et Samueli Szumlanskim facti infrascripti principalibus, tum nobili Stanislae Garnisz atque honestis Hryhorio Korytkiewicz Paulo Czaykowski et alteri Czaykowski Joanni Kisiel Nicolae Ordowski sive Tatarski Joanni Romankiewicz aliisque plurimis numerum quinquaginta excedentibus comprincipalibus et mutuis cooperantibus de nomine et cognomine ignotis, hic tamen pro expraesis censi debetis de personis bonisque vestris qualiter omnibus mandamus ut coram iudicio nostro ordinario generali tribunali regni Lublinsensi a positione praesentis citationis recte in duobus septimanis seu tunc dum et quando causa praesens ex registro publico causarum terminorum factorum aut ubi de iure competierit personaliter et perempte compareatis ad instantiam instigatoris iudicii nostri tribunalicii eiusque delatoris generosi Joannis Sielecki actoris, qui vos citat pro poenis legum ratione incarcerationis spiritualis personae et nobilium sancitis per vos succubitis ex eo quia vos cum vestris comprincipalibus et complicitibus paenitus divino timore abiecto postpositisque legibus et constitutionibus regni contra quosvis depraedatores invasoresque nocturnos loci sacri severe sancitis verum vos in contrarium levipendium atque contemptum earundem legum faciendo adscitis sibi multis comprincipalibus complicitibus et assecis in omnem licentiam effusis tempore nuper praeterito videlicet e feria sexta in sabbathum vergente in crastino festi sanctae Margarethae virginis et martyris post reclamationem iudiciorum quere mediam noctem cum bombardis longioribus et brevioribus pulvere sulphureo et globis plumbeis onustis ad bona villae Kryłos praedonico more supervenistis, monasterium ibidem situm mox est vestris comprincipalibus, ut nemo effugere valeat circumdedistis serisque serisque portarum concussis ad perillustrem et admodum reverendum episcopum accurristis eundemque pace et securitate publica assecuratum somno deditum e loco arripuistis et sub arcam custodiam una cum nobili et reverendo Zosima Rozanski Archidiacone ad carceres privatos et squallidos tradidistis reliqui vero vos comprincipales ubique in domibus somno deditos famulos eiusdem perillustres et admodum reverendi episcopi Leopoliensis quaerendo unum-

quenque in lecto dormiente offensum capiebatis ligatisque a tergo omnibus nudos spoliastis vestibus percutiendo ad carceres iniciebatis ut fusius vestrum illicitum facinus patrare potuistis collectisque omnibus famulis praefati reverendi episcopi eosdem concussos converberatos, frameisque consanciatos et ligatos ut praemisum est ad carceres strictos et squalidos tradidistis serioque clausistis, custodiamque fame et inedia macerando abhibuistis postmodum res plurimas in promptu existentes ut pote paratae pecuniae mille aureos ungaricales apud ipsummet episcopum apud famulos vero apud quemque per decem et viginti tum equos cum effipiis bovos bombardas breviores longiores, vestimenta reliquas vero res ut apparamenta ad ornatum episcopalem spectantia in scriniis existentia concussis scriniis in vim praedae ac spoliis receptistis ac inter se partiti estis, quo tali vestro progressu pacem et securitatem publicam violastis poenasque eo nomine sancitas devenistis prout protestatio et obductio una cum aresto praemissa latius obloquuntur citamini igitur ad videndum et audiendum liberationem ex carceribus perillustris et admodum reverendi episcopi ritus graeci tum et generosorum ac nobilium circa praefatum episcopum existentium, ut pote Constantini Zeliborski Basilii Zeliborski Damiani Gorzniowski Petri Kobylecki Basilii Dromirecki Joannis Piotrowski Hieremiae Hulanicki, Basilii Nowosielecki Joannis Rewkowicz Petri Pawlowski Danielis Sarnicki Hryhorii Tatumier famulorum praefati illustris episcopi et amicorum sub poena infamiae super vobis et bonis vestris discerni sitis terminum attentaturi et ad praemissa iudicialiter responsuri. Datum Lublini feria secunda ante festum sancti Jacobi Apostoli proxima anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo. Editam videlicet feria tertia pridie festi sancti Petri in vinculis proxime praeterita in bonis villae Kryłos cathedraque ibidem episcopali sita posuisse et positionem ipsiusmet citationis de iuris forma publicasse de quo praesens eiusdem ministerialis relatio.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1321-1324.

LXI. — 28 вересня 1668.

Іван Сілецький потверджує жалобу Свистельницького на Шумлянських за їх напад на Крилос.

Actum in castro Haliciensis feria sexta pridie festi sancti Michaelis Archangeli anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo octavo.

Approbatio protestationis Swistelnicki contra Szumlanski.

Hoc loco inducenda erat approbatio perillustris et admodum reverendi Hieremiae Swistelnicki episcopi Leopoliensis etc. protestationis per nobilem Joannem Sielecki nomine sui protestantis videlicet perillustris et admodum reverendi Hieremiae Swistelnicki Leopoliensis etc. episcopi ratione incarcerationis et aliarum praetensionum factarum meliorando eandem in et contra religiosum in Christo patrem Josephum Szumlanski ac alios in copia protestationis specificatos et protestationis meliorationis prout latior ex parte protestantis latior dari et porrigi debuit copia verum quoniam eandem intra triduum ut iuris et moris est idem protestans ad acticandum non porrexit ideo ex parte generosi notarii loci praesentis est protestatum.

Acta Castr. Hal., t. 165, p. 1646.

(Далі буде)

ВАРШАВСЬКА ЗБІРКА ПРО ОРЛИКА

Подав Іван ОГІЄНКО/Варшава

У Головнім Архіві (Archiwum Głównie Akt Dawnych) в Варшаві переховується надзвичайно цікава й цінна збірка, — Archiwum Sekretne, відділ Молдавський і Волоський N. 145. Це: „Переписка Князя Седмиградскаго Орлика съ Станиславомъ, королемъ польскимъ, папою и турецкимъ султаномъ, содержащая въ себѣ 9 бумагъ“.

Варшавська збірка — це 9 листів Орлика чи про Орлика на 20 картках. Усі листи надзвичайно цінні своїм змістом. Друкую тут цілу збірку, хоч деякі з цих листів уже друкувалися, але з інших джерел. Ціла збірка для історії діяльності Орлика за кордоном подає багато цінних рисок та фактів, що ними все цікавилися на королівському замку в Варшаві, а особливо в Варшавській Нунціатурі.

Не маючи часу на спеціальну студію про цю збірку, друкую її як матеріял, сподіваючись, що фахові наші історики негайно ним зацікавляться.

I

Copie de la lettre de Mr. de Puget a Sa M^{te} le Roy de Pologne etc. en date de Rome du 10. Janv. 1728.

Sire. Il y a quelques jours que le Cardinal St. Clement m'envoya plusieurs papiers pourque j'eusse à les examiner, afin de pouvoir ensuite discourir avec luy sur la matiere. Après en avoir fait la lecture, je reconnus que la matiere meritoit la connaissance de Votre Maj^{te}, à quel effet je fis faire copie des susdits papiers, que je joins à ma presente relation. C'est le duc Orlik qui recherche la protection du St Siege par le Canal du Pere de Galiffet, Assistant du du General des Jesuites pour la France. Ce Pere Assistant, après la reception de cette depeche du Duc Orlik, vint trouver le Cardinal St Clement avec lequel il est en bonne intelligence, supplia son Eminence d'examiner cette depeche qui avoit du rapport aux affaires de Pologne, dont Elle estoit Protecteur, et de la luy rendre puis après en luy faisant l'honneur de luy dire son sentiment.

Après que j'eus examiné le contenû des susdits papiers, j'allai trouver le Cardinal St Clement pour discourir avec luy sur la matiere; je trouvay que son Eminence avoit lû tous les papiers; et comme Elle vouloit entendre mon sentiment; après une preventive excuse que c'etoit à moy à me taire devant Elle, dont la prevoyance et haute penetration estoient beaucoup plus solides que la mienne, je luy dis que la matiere me paraissoit interessante, et meritoit que Votre Maj^{te} en fut informée. Que Son Eminence feroit bien, à mon avis de paraitre vouloir s'interessier au fait, afin que le pere de Galiffet ne recherchait d'autre appuis que seluy de son Eminence, que la matiere effectivement regardoit le bien, et l'accroissement de Notre Ste Religion, motif plus que suffisant pour persuader le pere de Galiffet que son Eminence s'y interesseroit serieusement, et que par consequent il luy estoit inutile de rechercher d'autres appuis: qu'en attendant V. M^{te} nous donneroit ses ordres, si Elle avoit motif de s'interessier dans le fait dont il estoit question, en nous prescrivant la methode de ce qu'il nous faudra operer auprès de cette Cour, soit de la maniere dont on devra ecrire au Duc Orlik; soit quel engagement il faudra faire prendre à cette Cour pour la faire agir auprès de celle de Vienne. Son Eminence eut la bonté d'approuver mon Conseil,

et me dit qu' Elle le suivrait: que j' eusse en attendant à en écrire à V. M^{te}, et la supplier pour ses ordres. (Karton 43, fol. 1).

II

Copia. Admodum Reverende in Christo Pater. Mirabitur forsán R. V^{ra}, ignotum me, nec ullo praevio merito, adesse sibi hospitem, qui non vereor, non solum penetralia R. V^{ae} audaci scandere penna, verum una mecum, sarcinam etiam negociorum ferre, humeris eius imponendam. Certe nisi R. V^a fuisset Pater Assistens Soc. Jesu, quae est tota dilectioni, et consequenter auxilio proximi devota, non auderem non vocatus in aedes ejus me insinuare, multo magis oneri Ei esse; Non onerabit tamen R. V. opus charitatis, haec enim omnia suffert, praesertim uti expedit lapsis dare solatia rebus, et ampliandae Religionis zelo inflammatis succurrere votis, quibus non gravabitur R. V. apud Sedem Aplicam, pro munere assistere suo. Quis autem sum, et quo vota mea tendunt, quidque intendunt, ediscet R. V^a partim ex relatis Reverendi Patris Gresset, Superioris Soc. Jesu Missionis Thessalonicensis, partim vero ex contextu sequentium.

Anceps haerere vix possum, quin innotuerit etiam R. V^{ae} publica fama decantatum nomen, Gloriosi olim Ducis Cosacorum Mazepae, qui plenus dierum, gloriae et meritum, in declivio vitae suae, cum jam ardor belli saepe frigere soleat, succensus zelo liberandae gentis suae, non dubitavit in hunc finem heroicae suae virtuti faventem experiri fortunam et socia arma Glorioso olim Regi Sueciae, Carolo XII., contra Moscov. unire, postposito titulo Principis S. Rom. Imp. et primario in Aula Czari ministerio, quae illi offerebantur, ea conditione, ut deposita Ducali dignitate cederet Ucrainam, contra Pacta conventa, despoticae Moscorum potestati. Verum, non tam virtute, quam numero hostium, fuis praelio ad Poltavam Suecis, postquam Dux ille, irritis incepturum habuerit conatus, ac individuo passu Regem Sueciae in Turciam secutus jura ibi mortalitatis, eo infelicius, quod pro Patria, non in Patria, solverit, libera Primorum Ucrainensium Generalium, caeterorumque Officialium, ac totis exercitus vota suffragiis ejusdem Regis Sueciae, sublevata, in me unum conspirarunt, quibus ultro citroque reluctans diu contra torrentem nitebar, tandem Regis voluntati, et urgentibus eligentium desideriis succumbere, fascesque Ducales, cum insigniis capessere coactus sum, licet tanto ponderi impar, praesentium in turbato rerum statu.

Interea bellum inter Moscos et Turcas exarsit, quod mox in Moldavia fluvius Pruth extinxit, ubi Turcae parta victoria, ac redactis in angustias copiis Moscoviticis, compulerunt defunctum Czarum, non modo Asoviam restituere, verum et Ucrainam Polonorum citeriorem sibi cedere, quam idem Czarus, gliscente inter se et Suecos bello ultimo, contra Pacta Carlovicensia occupaverat, divisa tunc Republica Polona in duas partes, Suecicam et Moscoviticam. Restituta itaque Moscis pace, Porta Othomannica contendens eandem Ucrainam citeriorem in potestate sua jure belli retinere, obtulit mihi illam, cum protectione sua, tanquam haereditariam Cosacorum Provinciam, ac in possessionem ejus fere despoticam misit ad manus meas, Brenderam, per Abligatum suum, privilegium Imperatorium, Hano vero, et Seraskierio, supremo Benderensi Praefecto, in mandatis dedit, ut me una cum copiis meis quantocyus nulla injecta mora ad occupandam, et possidendam eandem Ucrainam expedirent, antequam venisset Constantinopolim, jam itineri accinctus Legatus Plenipotentarius Polonicus, Palatinus Masoviensis, D^{nus} Cho-

mentowski, ut si praetendisset vigore Factorum Carlovicensium, restitutionem citerioris Ucrainae, haberet Porta praetextum, et rationem excusandi se coram Illo, quod indecorum, et minus conveniens honori Portae esset, si me moveret, et deturbaret una cum exercitu de Possessione ejusdem Ucrainae, quam non a Republica in praedudicium Factorum Carlovicensium, sed a Moscis, victoribus recepit armis, mihiq; abtulit, et privilegio suo confirmavit. Hanus igitur et Seraskierius, parendo mandatis Portae, et parando mihi viam ad occupandam Ucrainam citeriorem, praemisissent ibi Officiales Suos, cum universalibus literis denunciando ibi, per omnes urbes, Cosacis liberam jam esse Patriam eorum ab oppressione Moscovitica, et non debere eos amplius, nec Moscis, nec Polonis, nisi sub protectione Portae, meo Regimini subjacere secundum tenorem privilegii Imperatoris Othomanorum mihi oblatis. Rem totam transactam percipiet R. V^a planius ex annexa his translatione ejusdem privilegii et universalium Hani.

Redierunt tandem ex Ucraina missi a Hano et Seraskierio officiales eorum, post quorum reditum, fortius urgebar et adigebar ad abeundum cum exercitu meo in eandem Ucrainam. Ast ego tactus amore erga Patriam meam Rempublicam Polonam, quae me ex sinu suo materno a Majoribus meis prodidit, e cunabulis excepit, educavit, et usque ad contractum in Ucraina matrimonium intra viscera sua fovit, nolui eam viperino rodere dente; et quidquam in praedudicium et detrimentum ejus moliri, verum privatae meae utilitati, publicam ejus integritatem, praefereudo omni, qua poteram arte, valere, obstiti tantis Turcarum artificiis ac moliminibus, differendo discessum meum in Ucrainam, variis rationibus, et per creberrimas literas monendo Duces Exercitus Poloniae, aliosque Magnates et Senatores, ut praeoccuparent adventum meum illic copiis suis.

Ad extremum cum jam Plenipotentiarius Polonicus Constantinopolim pervenerit, scripsi ad Magnum Vesirium palam mentem meam ei aperiendo, non prius me abiturum fore, ad stabiliendam Sedem Ducalem in Ucraina citeriori, nisi Porta rebus suis, eandem Ucrainam concernentibus potiat, mihiq; certam et securam possessionem, pactis cum Republica convenientis confirmaret, existimando id ingloriosum fore Portae, si nos Poloni, vigore Factorum Carlovicensium, et vi armorum ex Provincia illa ejicerent.

Talibus meis representationibus visus erat Visirius, acquiescere, non permisit tamen intra spacium duorum armorum, quieto animo manere Plenipotentiarium Polonicum, quem inclusum intra parietes hospitii sui cogebat, ut cederet praetensionibus, de Ucraina cum Porta agitandis, Hanum vero mandato Imperatoris Sui obligavit, ut copias meas ex stativis Moldaviae moveret, et ad occupanda ea per commutationem in Ucraina, me etiam renuente expediret. Perfecit quidem Hanus sibi injuncta, expedititque exercitum meum in vias suas, verum rigidis mandatis a me instructum, ut si copiae Polonicae in Ucrainam venissent, nil cum illis hostiliter ageret, imo sine ulla collisione Ucraina excederet, et in Zaporoviam ad inferiores Borysthenis partes, in conjunctionem commilitonum suorum ibidem degentium abiret; Quod mandavi, actu erat executum, quamvis poterat idem exercitus meus, unitis cum Cosacis Ucrainensibus armis, non modo pila minantia opponere pilis, et vim vi repellere, sed et ex Ucraina Polonos ejicere, zelus meus ille, et amor in Patriam commovit tam Duces exercitus Poloniae, quam etiam multos Senatores, et Magnatos ad gratias mihi agendas, qui nomine Regis. et Reipublicae, aureos fere promittebant mihi montes, pro tanto favore et fervore, quibus ferebar, uti nunc feror in bonum ejusdem

meae Patriae publicum. Misissem R. V^{ae} hujus rei actorum et promissorum, sole clariora documenta, nisi pro cunctis ad testandum veritatem dictorum, sufficerent duae moderni Regis Sueciae litterae, una ad Imperatorem Romanorum in negotio meo, activitate Maj^{tis} Suae promovendo in Congressu Brunsvicensi, altera mei etiam causa ad Regem Poloniae, quarum copias videbit R. V^a his adjunctas.

Porta itaque videndo infractum et indomitum animum Plenipotentiarum Polonici Domini Palatini Masoviensis, qui vigore Pactorum Carlovicensium fortiter obstabat, de ne cedenda prorsus Ukraina, et bellum contra Venetos inchoandum prae foribus habendo, expedit Ablegatos Suos ad Regem Poloniae, declarando per illos Majestati suae, quod propter amicitiam ex utraque parte, non interruptum colendam, et pacem inter Imperium Ottomanicum et Regnum Poloniae inviolate et perpetuo continuandam, relinquit liberae possessioni Reipublicae Ucrainam citeriorem, ea praefixa conditione, ut ibi tanquam in haereditaria Cosacorum terra, concedantur mihi cum exercitu, ex veteri jure et consuetudine, sedes, habitationisque loca. Assentit quidem Rex propositioni Portae, verum assensum non prius promisit executioni mancipare, nisi post conclusam cum Suecis pacem.

Interea Rex Sveciae determinato discessu Suo ex Turcia persuasit mihi, ut vestigia sua sequerer, Regio spondendo verbo, omni meliori modo, rebus meis prospecturum se fore, sive bello, sive pace, exercitum vero meum recommendavit gratiae, et protectioni Portae et Hani, usque quo commodis meis provisum fuerit.

Mortuo itque Rege, cum eo subito casu, quae valere, ruerunt. Non decidebam tamen animo, maxime cum a Celsissimo Principe Episcopo moderno Cracoviensi acceperim Dresda ex Saxonia literas nomine Regis ad me datas, quibus sponderat se votis meis apud Regem et Rempubicam suffragaturum fore efficacissime, requirebat solum, ut trajecto Mari Baltico, perveniensque Vratislaviam in Silesiam consciam facerem Celsitudinem adventus illic mei. Discessi igitur ex Suecia instructus literis Regiae Majestatis intercessoriis ad Imperatorem Romanorum et ad Regem Angliae, ut per ministros suos Plenipotentiarum in Congressu Brunsvicensi, negotia mea, quae ad Rempubicam Polonam spectant, promovere non gravarentur: Item ad Regem Poloniae de danda mihi exercitui, et universae genti Cosacorum protectione; Insuper ad Imperatorem Turcarum de repetendis promissis, a Majestate Polonica, quae illi dederat per Ablegatos ejus, quod post conclusam cum Suecis pacem non abnuerit mihi, et exercitui meo inhabitandam Ucrainam citeriorem impertiri.

Talibus itaque munitus, invigilabam rebus meis, expectando tum Vratislaviae, tum in Polonia, aut continuandum cum Moscicis bellum, contra quos Rex etiam Poloniae associare Suecis arma sua Saxonica intendebat, aut concludendam votis et negociis meis utilem pacem: Verum utriusque expectationis perdiidi nullum habuit exitum, et in fumum abiit sine omni effectum; pax fuit conclusa in partem meam iniqua, nec Suecis adeo commoda.

Senatus Consilium Polonicum post tot sponsiones mihi datas opposuit se Regi suo, ad dandam mihi protectionem propenso, id causae sumendo, ne hoc actu laceraretur Czarus, re autem ipsa indignas intemerato meo erga Rempubicam candore concipiebat suspiciones, quasi Rex vellet ope mea et armorum meorum uti, ad promovendam Filii sui in Thronum Poloniae successiōnem. En pro uvis labruscas. Ad extremum Czarus omnem movebat lapidem, ut me incaptivaret. Haec autem dum agebantur, movebar

et monebar ab aulis Imperiali, Suecica et Polona, ut securitati meae melius prospicerem, et tutiora quaererem; quapropter consultum duxi, relicta sub alio nomine familia mea deploranda, in certo terrae peregrinae loco, omni subsidio a Polonis destituta, confugere ad protectionem Portae, cum intercessoriis superioris nominati Regis Sueciae literis, non ea tamen intentione, ut Eidem Portae, aut prava consilia contra Imperium Russicum suppeditarem, aut media et modos ad conquirendam sub Moscis Ucrainam suggererem; longe enim sum ab hac impietate, sed ut discrimina vitae et honoris evitarem, securiusque rebus meis quae Ucrainam citeriorem concernunt mediante Porta apud Regem Poloniae et Rempublicam providerem. Veni igitur, quo me iniqua ducebant fata, in has Infidelium regiones, sub id ipsum turbidum tempus, quo contentiones inter Moscos et Portam de rebus Persicis agitabantur, et nisi se Gallia interposuisset, in proximum erumpent bellum, cui ne me Turcae contra Christianos implicarent, quod mihi promittebant, omnem navavi operam, evitandi has Scyllas, Charibdasque, ne in illas impingam, cum damno aeternae salutis, ne in illas impingam, cum damno aeternae salutis, et in eum finem postquam ex publica fama perceperim, sancitum fuisse triplex inter Majestates Imperialem, Russicam et Suecicam foedus, supplicavi Regi Sueciae, uti etiam duci Holsatiae, qui omnem mihi discendo Vratislavia Peterburgum sponderat opem, ut sollicitam impenderet curam, in vindicandam a Turcis dimissionem meam, una cum exercitu Zaporoviensi satis forti, qui 60 millia armatorum excedit, et in dies subtrahentibus se oppressioni, et Tyrannidi Moschoviticae Cosacis Ucrainensibus augetur.

Nescio igitur, quomodo erat inter istos Principes triplici foedere junctos de me conventum; hoc solum mihi per litteras ab Aula Suecica anno praeterito innotuit, quod Rex suus ad Portam Othomanicam scripserit, exprobrando ipsi, quod me mandato Suo Thessalonicam ductum in tristi captivitate, et omnium rerum egestate intra spacium quinque annorum detineat, et detentione ista cogat familiam meam, mendicatis in aliena terra vivere suffragiis, ac rogando, ut ex Imperio ejus liberali suffultus viatico gratiosissime dimittat.

Ex parte autem Ducis Holsatiae accepi non infaustum nuncium, sub rosa mihi delatum, quod Imperatrix Russiae Socrus Sua, in favorem Celsitudinis suae Regiae, propensa sit ad instaurandum me in Ucraina in dignitate mea, qua insignitus sum, Ducali, et monitus sum secrete, ne aliud quicquam, nisi hoc, ut curarem, et peterem.

Insuper ad magis leniendos dolores meos, quos in calamitatibus meis a longo suffero tempore, accepi etiam litteras Constantinopoli 1. Martii 1726. a Dno Dirling, Residente Sae Imperatoriae Catholicae Maj^{tis}, quibus nunciavit mihi, impositam sibi esse mandato Maj^{tis} Suae navandam apud Portam operam, evicendae dimissionis meae ex Imperio Suo, praevio tamen consensu Ministrorum Russiae, ibidem Constantinopoli degentium. Quoniam autem illi nihil certi, nihilque positivi ex parte Imperatricis Suae mihi declaraverant, imo solitis technis et innatis artificiis, subplantare me, et irretire intendentes, omnia incerta et dubia per eundem Dnum Dirling mihi proposuerant, igitur misso sub profundum silentium nuncio illo secreto, quem ex parte Ducis Holsatae de procuranda et petenda instauratione dignitatis meae Ducalis percepi, et praefereundo omnibus dignitatibus, et honoribus ardentissimum in propagandam Ecclesiam Catholicam studium, et publicum ejus commodum, aliam proposui mihi viam, ad quam arripien-

dam, zelus Religionis desiderium inflammabat meum. Propositum hujus rei alta mente repositum aperui sub sigillo confessionis piissimo Patri Soc. Jesu, Missionario Constantinopolitano Iacobo Cachod, jam defuncto, datis meis ad illum litteris 18. Aprilis, anno praecedente, nemini, nisi Dno Dirling, et per illum Imperatori Romanorum communicandis, quarum copiam videbit R. V^a sub hac soli et uni inscriptione singulatim inclusam, et percipiet ex ea vota mea Apostolicae Sedi devota. Habui responsum tam a pie defuncto Patre Cachod, quam etiam a Dno Dirling, quo me jubebant sperare, propositum hoc meum sollicita Imperatoris cura effectuum.

Iam igitur annus elapsus est, ex quo expecto supra desideris meis, ultimam ab Aula Viennensi declarationem; Ast expectationis meae, non eventum sed inanem capto ventum. Et quamvis non solum a Turcis demulceor promissis, et jubeor expectare Confoederatorum Hannoveranorum sollicitationibus appetor, imo a Serenissimo appetor Rege Stanislae, litteris propria manu sua Polonice scriptis (: quarum translationem fidelem soli et uni R. V^{ae} communico :) Suadeor ne a Turcis discedam, et in partes Hannoveranas attrahor; tamen huc usque immotus in instituta mihi via maneo, nec cogitatione quidem ab illa declino, toto pectore abhorrens a Turcia protectione, et a supplitiis mihi execranda infidelium manu ferendis: Oleum peccatoris non impinget caput meum: Scripsi tamen ad Dnum Dirling, Residentem Caesareum rimando absconditos ejus sensus de tam longa mora quae rebus meis in Aula Russica accommodandis inficitur: Respondit mihi, uti apparet, candide, quod non prius ultima, rebus et desideris meis imponeretur manus, nisi Suecia determinaverit se ad amplectendum foedus Viennense cum Majestatibus Imperialibus, Romana et Russica.

Quidquid tamen sit, ego in proposito meo quod concernit publicam Ecclesiae Catholicae utilitatem. nullum securius habeo, ad quod subjecta mente recurram asylum, nisi caput Ecclesiae Sanctissimum ac Beatissimum Patrem, Pontificem Optimum, Maximum. Nec dubio, quin Sanctitas Sua proposito meo benedixerit, et pro felici ejus successu, piis votis propitium coelum ruperit, ac Supremam Pontificiam Suam activitatem apud S. Imp. et Cath. M^{tem} interposuerit, ne abnuat idem meum propositum, in publicum Ecclesiae Catholicae, et Imperii Sui commodum, efficaciter in Aula Russica promovere. Certe si illud suo coronaretur effectum, non ita alte suas erigerent cristas Haeretici, nec ita, ut nunc insolescerent.

Si autem extrema impossibilitas, ad quam nemo potest obligari, promovendo in Aula Russica clandestino meo proposito obicem aliquem imposuerit; Altera via est, quae etiam non erit Ecclesiae Catholicae inutilis. Vidit R. V^a in litteris istis zelum et amorem meum in Respublicam Polonam, Patriam meam; Vidit etiam et injustitiam et ingratitude mihi factam, respectu Citerioris Ucrainae. Provincia illa satis ampla tota est addicta schismati, et Religionis causa semper Polonis in fide suspecta et formidabilis. Verum, si Respublica assenserit Regis Sui promissis, quae Portae dedit, de assignanda mihi in eadem Ucraina Citeriori sede Ducali, ut ibi munere meo secundum antiqua jura et consuetudinem usque ad annum 1712 continuatam, fruerer certe in uno anno non vi, persecutione, et oppressione, uti Poloni ex zelo minus ordinato faciunt, sed repraesentatione errorum et haeresum Graecae modernae Ecclesiae quae ibi nec noscuntur nec audiuntur, potuissem Provinciam illam ad unionem cum Romana Ecclesia adducere. Et sic Respublica poterit habere tot mille Cosacos suis propriis stipendiis militantes, et segura semper esse Suae possessionis, quae hu-

cusque pereclitabitur, quousque Cosaci Zaporovienses Hano nunc ad tempus protecti, in societate et vicinio Tartarorum manebunt.

Requiritur solum, ut Sanctissimus Pater Nuncio Sedis Apostolicae injungere velit, promovendum hoc negotium apud Regem et Rempublicam.

Adjungo his humillimas litteras meas Sacris Pontificiis pedibus subjiendas, ubi me remitto in omnibus Sanctitati Suae referendis, ad Charitativam R. V^{ae} opem. Non gravabitur R. V^a suscipere in se pium hoc onus, quae assueta est portare in Vinea Christi pondus diei et aestus. Actu hoc apud Deum meritorio obligabit me R. V^a, ut perpetuo cultu sim Admodum Reverende Pater R^{ae} V^{ae} humillimus Servus Philippus Orlik, Dux Thessalonicae 5. Augusti 1727. (Karton 43, fol. 2-8).

III

Monsegner: J'ai l'honneur d'envoyer a V. E. les copies de la relation de Puchet, et des pieces qui y appartiennent concernant le project, a mon avis, aussi scabreux que chimerique, de Mr Orlik, et je suis parfaitement de V. E.

Le 7 fevr. 1728. (Karton 43, fol. 9).

IV

G. Sanctissime, ac Beatissime Pater Domine Clementissime.

Venio ad Sanctitatem V^{am} e longinquo uti filius prodigus ad communem Orbis Christiani Patrem; uti ovis errabunda ad Summum Pastorem uti membrum avulsum ad Caput Ecclesiae, uti denique, tot adversitatum jactatus procellis ad sacram Anchoram, quae Petri inter decumanos fluctus immotam sustinet Navem. Non auderem tam longum terra marique ad S. V. instituere, imo nec menti meae, submisso calamo praefigere iter ne inter publicas curas quibus non ignoro S. V. non modo in pascendum a Christo sibi in Petro commissum Gregem, et regendam Ecclesiam Catholicam, sed in sedandos etiam inter Christianos Principes motus, totam incumbere, importunus viderer esse hospes, dicam potius molestus interpellator, nisi ex nomine S. V. internis conciperem sensibus benedicendi aditus Omen.

Nec post Claviger Coelestis, cuique venienti ad Se non pandere viam, apertosque non acclamare Corde nominis Sui Celeusma (?) Benedictus qui venit.

His igitur fretus non vereor institutum iter vicaria aggredi litera, qua sisto S. V. sacros Ejus Pedes, eo, quo decet, vices Christi in terris gerentem adoraturus cultu, ac filiali exosculaturus subjectione licet me non esse tali dignum honore, censeo, ut ambiam voceri S. V. filius, toto meo aevo, eo longinquius quo diutius a Paterna Apostolicae Sedis obedientia execrando secedens, rebellansque schismate. Non possum tamen anceps haerere quin S. V. aemula aeterni Patris misericordia supra poenitentiam et conversionem meam commota aperiat mihi redeunti a via iniquitatis Paternum Sinum, ubi merear et dici et esse veriore titulo S. V^{ae} Filius. Non dedignabitur etiam S. V. pro salute perditae Ovis, eousque descendere, ut non abnuat in suspiciendum et reducendum me ad ovile Suum, infatigatos suavi Christi jugo, Pastorales submittere humeros, abscissumque ab Unione Ecclesiastica Membrum mystico Christi counire Corpori, ut et vocem S. V. Pastoris Sui audiat, et Capiti Sui cohaereat. Naufraganti autem mihi, inter saevientes longo tempore calamitatum procellas, porriget S. V. potentem suam manum, ac providendo securitati meae non mergitur ista ratis, ubi sub auspiciis

Annuli Piscatoris in turbido etiam piscari, et ad promontorium bonae spei appelli minime dubito, hanc enim qui conscendit, ducitur in altum. Quisnam vero sum, quid intendo, et quo zelo in publicam Ecclesiae Catholicae Utilitatem inflammor, ediscet S. V. si Ei placuerit, ex relatis Rndi Patris Galifet Soc. Jesu Assistentis Galliae, mihi autem amplius non restat, quam narrandis, et suprema Pontificia activitate suffragandis votis meis, benignas quaerere aures, in sacris S. V. Pedibus, quos in spiritu et veritate humillime exosculor, Eorumque amplexibus adhaerens, inviolata submissione et obedientia maneo. Beatissime Pater Sanctitatis Vestrae Obedientissimus Filius, et humillimus servus. Philippus Orlik Dux. Thessaloniae 5 Augusti 1727. (Karton 43, fol. 10-11).

V

A. C o p i a. Nos divina, omnia gubernante, et omnia moderante Providentia Magnus Dnus Achmet Sultanus Filius Mechmet Sultani Filii Ibrahim Sultani Imperator Turcarum atque Mechae, Medine et Hierusalem.

Quoniam Singularis inter Magnates in Iesum credentes Illustrissimus Dux Cosacorum tum Ucrainensium, tum Zaporoviensium Philippus Orlik |: cujus extremus finis felicitate coronetur :| ad alam invictissimae Nostrae protectionis ab hostilitate Moscovitica cum Cosacis Ucrainensibus et Zaporoviensibus in ditiones Imperii Nostri confugerit et Serenissimus ac Potentissimus Deul, et Pierey, Tartarorum Crimensium caeterorumque Hanus |: augeat et exaltet Deus potentiam, et felicitatem Ejus :| Nobis retulerit, Ucrainam ab hac parte Borysthenis, quam Nos invictissimis Nostris Armis praeterito anno ad fluvium Pruth Czaro Moscorum eripimus ab antiquo esse Cosacorum Ditionem, Sedemque habitationis eorum, ubi etiam antea sub protectione Augustissimi Nostri Imperii, Dux Zaporoviensium et Ucrainensium Petrus Dorosenko, cum tota sua gente manebat regiavitque Nos idem Serenissimus ac Potentissimus Hanus, ut eadem ab hac parte Borysthenis Ucraina, in possessionem moderno Duci Illustrissimo Philippo Orlik a Nobis afferetur, et in habitationem Cosacis tanquam haereditaria eorum terra restitueretur. Igitur Nos Ucrainam illam ab hac parte Borysthenis, quae jure belli a Czaro Moscorum, ad Nostri invictissimi Imperii pervenit potestatem, obtulimus, clementissimeque concessimus in plenariam possessionem supra nominato Duci Cosacorum Ucrainensium et Zaporoviensium Illustrissimo Philippo Orlik, successoribusque Ejus, Ducibus Ucrainensium, et Zaporoviensium, qui et successores ejus habeant supremam potestatem supra Cosacos Ucrainenses et Zaporovienses, et jus vitae et necis despoticum sine ulla ex parte ipsi et successoribus ipsius subjectorum ad praefulgidam Nostram Portam appellatione. Cosaci vero et Universa Gens Ucrainensis habeant semper libertatem, post istum modernum Ducem, eligendi sibi Duces liberis votis, et nemo ex altissimo Imperio Nostro se immisceat Legibus et Libertatibus eorum, nulla tributa publica, aut sub alio quocunque praetextu privato exigantur ab Ipsis. Verum sub protectione Nostra invictissima manentes, auxiliaria Sua Arma, contra quemlibet Hostem Augustissimi Nostri Imperii Copiis Nostris in expeditione bellica associare, et conjungere tenebuntur secundum possibilitatem Suam Dux modernus et successores Ejus possideant libere Ucrainam ab hac parte Borysthenis totam eo jure, et tali modo, quo possidebat Antecessor Suus Petrus Dorosenko, quando sub protectione Augustissimi Nostri Imperii manebat, et libere ibi gubernent, regant ac secundum leges suas, et veterem consue-

tudinem disponant, excepta sola ab hac parte Borysthenis Pyoria, cum adjacentibus ipsis nonnullis parvis oppidis, quam nos cum Ucraina citeriori Moscis concessimus possessionique eorum reliquimus. Spondemus autem pro Nobis et successoribus Nostris honoratissimis, quod si Dux modernus, et successores ejus in constanti et illibata erga nos et imperium Nostrum fide semper permanserint cum omnibus Regiminis Suis Cosacis et Universa gente Ucrainensi in perpetuum sub protectione Nostra sic manebunt, uti hic est scriptum et nihil mali nullaque injuria aut violentia terrae eorum et ipsis inferetur. Quapropter hoc nostrum favorabile et clementissimum privilegium moderno Duci Illustrissimo Philippo Orlik, et successoribus Ejus dedimus, vigore cujus mandamus, ut si Ipsi constanter in fide erga nos perseverint, haec omnia, quae in hoc nostro privilegio scripta sunt, ab honestissimis nostris successoribus et celsissimis Vesiriis inviolate et illibate conserventur. Dux vero modernus et Successores Ejus cum Omnibus Cosacis suis Ucrainensibus et Zaporoviensibus et universa ab hac parte Borysthenis in Ucraina habitante Gente, maneant sub protectione hujus nostri favoris et clementiae, sic sciant et Signo huic nostro credant. Dabatur in Imperatoria Nostra Urbe die 5. Martii Anno Mahometis 1124.

In Superiori hujus Privilegii parte propria manu Imperator Turcarum, pro confirmatione haec sequentia adjecit obsignavi.

Altissimi Nostri Signi edicto, et mandato veritati et justitiae connexo, si constantes in fide sua fuerint nemo audeat contraniti. (Karton 43, fol. 12-13).

VI

B. Interpretatio Litterarum Universalium Hani. Post Titulum. Notificamus hisce Litteris Nostris Universalibus omnibus et singulis praesertim vero incolis ab hac Parte Borysthenis in Ucraina Civitates, Oppida, et Pagos inhabitantibus, tam Militaris Ordinis, quam Plebejis quod cum praefulgida Porta Ucrainam Patriam vestram ab oppressione Moscovitica, victricibus suis armis liberaverit, pro re consulta duxit nemini alii eam in possessionem conferre, nisi illustrissimo ac Magnifico Dno Philippo Orlik Duci Cosacorum Ucrainensium et Zaporoviensium, cui etiam Actu Consulit privilegioque suo confirmavit. Quapropter misimus ad Vos cum his universalibus literis, fideles Nostros Mirsas, et Agas, ut Ipsi vobis denuntiarent, assecurarentque nomine Praefulgidae Portae, et nostro amplius jam abhinc, nec Polonos, nec Moscos habitos fore, ullam in Ucraina ab hac parte Borysthenis usque ad flumen Pruth, supra vos potestatem, et dominium, sed debebitis subjacere regimini Ducis vestri Illustrissimi ac Magnifici Domini Philippi Orlik. Dabant. in Castris Nostris ad Banderam Anno Mahometis 1122. Mense Maji 15. (Karton 43, fol. 14).

VII

F. Translatio Litterarum Regis Stanislai de 19. Febr. 1726 in Chambor.

Accepi litteras D. V^{ae} cum obligatione pro memoria cum dolore de omnibus D. V^{ae} infortuniis, et cum animi voluptate, quod ex illis eluctatus possit felicior sperare revolutiones. Feci repraesentationes debitas in Aula Gallica personae, et meritorum D. V^{ae} et cujus usus poterit esse activitas ejus. Suadeo, ut in quacunque sit situatione, non deserat eam regionem in qua degit, quoniam pax Portae non potest diu durare cum Moscis, fortuna

autem D. V^{ae} nisi ex hoc bello aliter renasci non voluerit. Interea suadeo intrare in commercium cum Legatis Galliae, et Angliae, qui sunt apud Portam, tales mihi videntur rerum status, in quibus poterint uti D. V^a, et per revolutionem in Ucraina communibus rebus suis providere; Siquidem duae istae Potentiae, Gallia cum Anglia, nimis stricto junctae sunt foedere, et cum Moscoviticis negotiis non bene conveniunt, uti hoc D. V^a ediscet ex Legatis Gallico et Anglico, qui sunt in Turcia, quibus remonstrandum est, quid poterit in utilitatem Principum eorum facere promovenda illorum protectione. Igitur velit Dna V^{ra} Consilium meum sequi, quo impertito, oro Deum, ut post tot tribulationes consoletur D. V^{am}, quod ita opto, uti sum sincere D. V^{rae} ex toto corde favens. (Karton 43, fol. 15).

VIII

Copia litterarum Regis Stanislai, de Chambor, 1. Martij 1727.

Iam antecedenter retuli Dⁿⁱ V^{rae} quod et nunc repeto, quomodo Aula Gallica et Anglica in summam considerationem acceperunt repraesentationes meas circa statum D. V^{ae}. Plane omnes foederati tractatu Hannoverano colligati vident, per meas repraesentationes, quantae utilitatis et character D. V^{rae} poterit esse communi causae, ab quam inter se foedus pepigerunt. Promiserunt mihi insuper, succurrere aliquo supplemento tristi situationi D. V^{ae}. Potest D. V^a esse certa, hucusque non cessaturum me fore in insinuationibus meis, quosque aliquam realitatem in commodum D^{nis} V^{rae} non recepero. D^{io} V^a ex sua parte vicissim non cesset exponere per litteras Legatis ad Portam Othomannicam Gallico, Anglico, et Hollandico, quomodo parata sit consecrare se in usus publicos, maxime cum sit capax faciendi per revolutionem Ucrainae magnam diversionem Moscis, qui sunt nunc cum Imperatore foedere juncti contra tres istas potentias insistendo ob hunc finem, ut a Porta efflagitaret translationem D. V^{ae} Thessalonica Benderam, aut Chochimum, quod est maxime necessarium. Omnino adhaereat D. V^a illis Legatis. Ego vero mea applicatione incumbam in id, ut possim illis subministrare ab illorum Principibus, quam optima et utilissima in rem D. V^{ae} mandata: Secura itaque sit D. V^a quod ullam non praetermisero occupationem, ad testandum id actu, quomodo sum D. V^{ae} toto corde sincerus amicus Stanislæus Rex. (Karton 43, fol. 16).

IX

E. Copia litterarum, quas Constantinopolim scripsi ad pie defunctum Rndum Patrem, Iacobum Cachod. Societ. Jesu Missionarium, 18 Aprilis 1727. sub sigillo Confessionis.

Ultra temporalia rerum discrimina litteris meis ad R. V^{am} inserta, quae me a reditu sub Moscorum potestatem deterrent, sunt etiam spiritualia, quae mihi aeterna minantur damna. Fateor enim progenitum me esse a Catholico Patre, qui postquam mortalitatis jura solvisset, et me in cunabulis adhuc orphanum reliquisset, mater mea, licet non formaliter, materialiter tamen schismati addicta, curavit me in eodem educare errore, in quo magis adhuc sub tutela avunculi mei materni a Lutheranismis ad Graecam Religionem a tenera aetate conversi, et quidem doctissimi confirmatus eram. Legendo autem in Ucraina varios libros controversiarum, quos Patres et Doctores illius Ecclesiae, contra dogmata Catholica de processione Spiri-

tus sancti, et de Primatu Papae scripserunt, et maxime refutationes Nectarii, Patriarchae Hierosolymitani, ita altas Schismatis radices, in corde meo fixeram, ut si Angelus vellet mihi illas evellere, et aliter quam edidici praedicare anathema dixissem. Ast Deus qui multa media ad conversionem per divinas suas inspirationes suggerit, non permisit mihi, ex infinita sua misericordia, ut reliquum vitae meae cursum in erronea via consummarem, verum modicus illi inhaesum eripuit, et in planiorem ad cognoscendum lumen veritatis reduxit. Degendo enim in Suecia intra spatium quinque annorum abstractus ab omnibus rerum gerendarum occupationibus et negotiis incubueram sedulo lectioni SS. Patrum Latinorum et Graecorum, quorum sacras lucubrationes poteram ibi in bibliothecis nancisci, uti et historiarum Ecclesiasticarum investigando nimis curiose in illis nudam et non fucatam, praecipue de dogmatibus controversis veritatem, quam postquam illuminata desuper mente, agnoverim, tactus plenitudine, adhaesisse me tam diu, et quidem obstinato pectore schismati, et subito arcana quadam Divina virtute immutatus, factus sum tanquam ex Saulo Paulus, nihilque magis in salutari hac immutatione expectabam, quam reditum meum ex Suecia, ut simul etiam redirem ad Patriae dogmata, et in gremium quo excideram Catholicae Ecclesiae. Nec elusit expectationem meam eventus, quod enim in Suecia animo constitueram, hoc Wratislaviae in Silesia actu cum tota familia mea perfeci, quae exemplo meo rediit ad Gregem Christi, sub obedientiam Summi Pontificis. Cum autem iniquis fati compulsus in has regiones uti ad fontem schismatis venerim, atque omnia sacra venalia, multa in administrandis Sacramentis inconvenientia, multa scandala, multas superstitiones, nullamque animarum curam, et consequenter profundam rerum divinarum ignorantiam viderim, ac non paucos errores haereticos, in Ecclesiam Orientalem tam antiquam, tamque celebrem, cum schismate irrepsos, retentos, et nunquam olim a me auditos perspexerim, quos nec in Polonia, nec in Lithuania Graeco ritui addicti sequantur, imo nec in Moschovia, nec in Ucraina auditu percipiunt verum excepto solum dogmate processionis, et primatu Papae, in omnibus cum occidentali Ecclesia conveniunt, majorem adhuc antipathiam adversus schisma averso concepi animo, ac zelo Religionis succensus arripui calamum, et adjeci animum ad conficiendam multo labore non unius diei, sed trium annorum opus, Historiam nimirum de origine Schismatis satis amplam, complectentem in se causas et initia, quibus portentum hoc crevit, ac toties sopitum recrevit. Synodos Constantinopoli, Lugduni, et Florentiae de reunienda Ecclesia celebratas, confirmatas, et per inconstantiam Graecorum pessumdatas; funestam ejusdem schismatis continuationem ab anno 855. usque ad excissionem Constantinopolis, et extremam Imperii Orientalis ruinam, cujus tragicus finis imponit etiam et meae historiae finem. Sequuntur tamen illam individua connexionione controversiae, seu potius defensiones eorum Ecclesiae Catholicae dogmatum, quae Graeci inter causas schismatis annumerant, criminantur et oppugnant.

Item oppugnationes recentiorum errorum, seu verius impiarum blasphemiarum, quas durante jam schismate, Gregorius Palamas, ope, suffragiis et tyrannide Ioannis Cantacuseni in Ecclesiam Graecam invexit, et Pseudo-Synodo sub eodem Cantacuseno Constantinopoli celebrata stabilire et confirmare curavit, de nulla scilicet identitate substantiae divinae, et operationis ejus naturalis, quam blaterant omni substantia vacuum, et a substantia Divina longe diversam, ac realiter distinctam, sed aliam illam esse incretam Divinitatem a substantia Divina indivisibiliter emanantem inter Deum

et Creaturas mediam, quae tanquam genus in species dividitur in alias increatas operationes seu Divinitates, infinities infinitas, gratias nimirum operationesque, quas Deus ab omni aevo creaturis largitur, et dona S. Spiritus, quae varie distribuit, hancque ad creaturas descendere, a creaturis participari, omnia sanctificare, per baptismum nos regenerare, et in omnibus omnia operari, non vero substantiam Divinam, quae in coelestibus thalamis manens, nec ad creaturas descendit, nec participabilis, nec visibilis est ab omni creatura. Tum etiam de Lumine Thaboreo, quod asserunt esse increatum et diversam a substantia Divina Divinitatem. Haec autem omnia quae scripsi, et scribo, solidis et inconcussis nituntur fundamentis, non meis operationibus sed historiis Scriptorum Graecorum, et auctoritatibus omnia fere Sanctorum Patrum maxime Orientalium fulcita, quos in subsidium laboris, et fulcimentum operis mei, nullam huc loci potui habere acquirendi difficultatem, ut facilius obstinati Graeci, suis propriis convicerentur armis, qui non libenter admittunt testimonia Latinorum, quamvis Sanctissimorum.

Missionem R. V^{ae} ad demonstrandum meum zelum totum hoc, ad finem jam suum properans opus, si esset exiguum et in puro.(?). Volo tamen R. V^{am} habere vel ex minima parte, hujus rei consciam; quapropter arripio libertatem, mittendi ei initium solum eiusdem mei operis titulum scilicet aenigmaticum, sub quo persona mea latet; et proemium ad Graecos.

Quod attinet ad titulum, brevibus aenigma explico. Arma familiae meae, in quibus eminent gladius, vocantur Polonice Nowina, quod Latine significat Novum; Sic enim Major Noster, a quo ducimus originem, nominabatur, et ideo visum est mihi, ex denominatione stammatis affingere operi meo titulum. Novum. Sub Sole Gladius, sine sanguine pugnans. Totum hoc opus tribus loquetur linguis, Polonica ad Ruthenos, qui Corpus Reipublicae Poloniae ex majori parte componunt; Schlavonica ad Moschos et Cosacos, caeterasque Gentes Schlavonicas; et Latina, in Graecam suo tempore transferenda ad Graecos.

Verum si sub potestatem Moschovitam rediero, incassum laboro, nam eo casu, non solum ibi cogar schismatice vivere, sed et ingentem meum laborem Vulcano consecrare, alias cum eo crudeli isti numini ego ibidem consecrarem, non cuilibet autem desuper datum est, pro veritate usque ad sanguinem stare, et ad martyrii coronam aspirare. Zelum tamen illum, qui alto insidens pectori, inflammat animam meam ad prorogandam publicam Ecclesiae Catholicae utilitatem, revelo R. V^{ae} sub sigillo confessionis sequentibus:

Non ignarus sum legitimum esse Successorem Throni Russici, decenalem infantem, Nepotem defuncti Imperatoris Russiae, latet autem me, si jus successionis servatur ei, aut prorsus exclusus sit ab illo. Perpendendo vero, et penitius considerando juramentum omnium ordinum Russiae, quod R. V^a in annexis videbit, quantum conjectura consequi valeo, dubito maxime de Successione ejus, quoniam liberum arbitrium Imperatrici concessum est, eligendi pro Successore, quem voluerit, sive ex familia sua Imperiali, sive ab extranea. Ast hujus rei nemo potest esse tam conscius, quam Illustrissimus Dnus Residens Dirling, tanquam bene meritus S^{ae} Imp^{ae} Cath^{ae} M^{tis} Minister. Impossibile enim est, ne S. I. M. velit activitate sua tueri Infantis illius Principis, jus successionis, quod si in tuto et in toto manserit, non inutile erit Ecclesiae Catholicae, et imperio Romano, si mediante Suprema S. I. C. M^{tis} auctoritate commissus fuerit Princeps ille Infans meae edu-

cationi, et gubernio, quem potuissem facile a teneris unguibus imbuere cognitione Catholicae veritatis, et odio schismatis, sequendo in omni ritum Graecum, quem etiam uti sanctissimum et nulli errori obnoxium sequi teneor, quoniam et Sedes Apostolica defendit mutationem ritus, et simulando me corem Russis Schismati addictum |: talis enim pro Gloria Divina, et Ecclesiae utilitate simulatio erit salutifera, siquidem suo tempore, quando Princeps ille pervenerit successivo jure ad Thronum, poterit Regis ad exemplum totus Orbis Russiae componi, et ad unionem cum Romana Ecclesia perducī. Qua de re tam salutari dignetur R. V^a quam secretissime cum Ilmo Dno Residente Caesareo conferre, et modum referendi etiam sub rosa Russis non subolenda S. I. C. Maj^{ti} invenire. R. V^{ae} (Karton 43, fol. 17-20).

ДЕЯКІ МАЗЕРІАНА КРАКІВСЬКИХ БІБЛІОТЕК

Подав Павло ХРУЩ / Краків

І. ПОСОЛЬСТВО ЛЬВІВСЬКОГО КУПЦЯ КІРІЯКА ІСАРОВИЧА, ВІД ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ ІВАНА ІІІ СОБЕСЬКОГО ДО ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ З 1693 Р.

В архіві Ягайлонської Бібліотеки (рпк. ч. 1151) зберігається незнаний досі і доволі інтересний лист львівського купця, походження Грека, Кіріяка Ісаровича, до польського короля Івана ІІІ. Лист інтересний тому, що він є реляцією посольства тогоч Кіріяка Ісаровича, від польського короля до українського гетьмана Івана Мазепи і знаменито висвітлює з одної сторони тодішню залежність гетьмана від Москви, з другоїж — його відношення до Польщі. Не менше також цікаве висвітлення офіційного відношення гетьмана І. Мазепи до унії й унійної акції в Польщі. Лист писаний польською мовою і не має дати.

І. Хтож автор цього листа, де і коли він написаний?

1. Автор листа. З самої реляції виходить, що її автор якийсь Kiryaki Isarowicz, бо такий підпис покладений при її кінці. Отож питаємо, хто такий оцей Кіріякі Ісарович, ким він був, коли і де жив?

Відома річ, що в давнині дуже часто послуговувалися в політиці людьми зі стану купецького. Купців уживали до пересилки листів, до посередництва в різних політичних акціях, а ще частіше до шпигунства. Чим більше якась справа мусіла бути тайна, тим більше особа купця надавалась до її полагодження. Отже і в відносинах, які заходили наприкінці XVII ст. між Польщею й Україною, чи радше між польським королем і гетьманом України, дуже часто послуговувалися купцями як посередниками. Таким саме посередником, післанцем, а рівночасно може і шпигуном, був саме автор згаданого в горі листа, львівський купець, Грек, Кіріяк Ісарович. Його особа в історії мало знана, хоч неабияк цікава, з огляду на його близькі і часті зносини з дворами пануючих, а ще більше з огляду на те, що це мешканець Львова, людина доволі багата, а при тім щедролюбива для нашої Церкви і дуже до неї привязана.

Перший раз запізнаємося з його особою у С. Соловйова, в Історії Росії, де цей автор згадує пригоди Кіріяка, купця, львівського Грека, в 1662 р. Цей Кіріяк у Соловйова, ніхто інший, як наш Кіріяк Ісаро-

вич. Він то хотів дещо заробити на політиці і тому в 1662 р. вмішався в одну справу, яка коштувала його ні менше ні більше але 20.000 зол. п. В тім році, по війні Польщі з Москвою за Україну, в Смоленську рада мірова московсько-польська комісія, яка між ін. переводила також виміну полонених. У Польщі був полонений московський князь Осип Щербатов, за випущення якого польський князь Потоцький зажадав 20.000 зол. Щербатовому дуже хотілося дістати на волю, тож винайшов собі особу, яка вплатила за нього ту квоту з цим, що мірова комісія мала її, річ ясна, з добрим процентом, звернути. Тою особою був саме Кіриак. По зложенні готівки Потоцькому, Щербатов вийшов на волю і спрямував свої кроки до Смоленська. З ним поїхав туди і Кіриак, щоби зажадати звороту заплаченої за Щербатова квоти. Тут однак стрінуло Кіриака велике розчарування, бо мірова комісія відмовила звороту вплаченої суми, під претекстом, що за полонених не повинно платитися і що Потоцький узяв ту квоту неправно, бо князь Щербатов зістав випущений на волю дорогою виміни за польського гетьмана Гонсевського, який був у московським полоні. Кіриакі старався про пропуск у Москву, щоби там далі доходити своїх претенсій. Однак комісія не лише не дала йому пропуску в Москву, але також казала видалити його зі Смоленська. По цій причині Кіриакі скаржився в листі до одного з членів комісії: »Сам князь Щербатов обіцявав і заporučив мені, що дістану пропуск у Москву. Я для полонених був батьком і добродієм, а тепер як зрадник прогнаний зі Смоленська. Чи то по християнськи доводити торговну людину до такої витрати, що навіть уже нема мені пощо вертати до моїх бідних дітей. Камінь заплакавби, глядячи на заподіяну мені зневагу, якої і бісурмани не допускаються«. ¹ Як тоді ця справа покінчилася, на жаль, цього не знаємо.

Про тогож Кіриака Ісаровича дізнаємося з інших жерел, що він був член ставропигійського брацтва, стояв у дуже близьких відносинах також із церковними кругами, державив церковні добра, затягав позички, користав з легатів і записів, але й спомагав церкви та церковні установи. ² Дізнаємося далі, що Кіриакі Ісарович був жонатий з донькою Матея Теодоровича, старшого брата і скарбника ставропигійського брацтва з 1659 р. Цього року він державив брацьку, т. зв. рогатинцівську камяницю, за яку платив чинш 7 зол. 24 гроші і зложив до брацької каси яко легат, після смерти якогось Стерні, Грека, 300 зол. З того самого місця довідуємося, що в касі брацтва він заставив був своєї дукати і при їх викупі завинив 60 зол. ³ Крім цього, Кіриакі покориствовав ще іншою брацькою легалізацією в квоті 1500 золотих після Гавриїла Лянгіша, з якої провізію задержував від 1665 р. і не платив її через два роки, а яку зачав сплачувати щойно від 1668 р. по 120 зол. річно. ⁴ — Дуже гарно вивязувався Кіриак з усіх церковних данин, що їх накладано на тих мешканців Львова, що віднаймали церковне майно. І так, в 1661 р. брацтво ухвалило зібрати т. зв. даток »donativ'у«, в квоті 3.000 зол., від тих, що користають із церковних дібр. Висота того датку була ріжна, від 20-180 зол., і ріжні ріжно

¹ С. М. Соловьевъ, *Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ*. Кн. III, т. XI² 120.

² Архивъ Юго-западной Россіи. Ч. I, т. XI.

³ Тамже 459, 460, 461.

⁴ Тамже 235, 275, 488 *passim*.

з цього вивязувалися. На Кіріяка припала квота 150 зол. і її він виплатив у цілости (spelna). Коли зі згаданих датків не зібрали бажаної квоти 3.000 зол., тоді ухвалили окремий додаток від 10-30 зол. Кіріякі мав заплатити 30 зол. і тільки він один заплатив цей додаток у цілости.¹ — Жертвенність Кіріяка на церкві виказує інвентар Успенської церкви з 1666 р., в якому названо велику лямпу »в старой церкви« яко дар »пана Кіріяка Исаровича«.² З часом однак почав він фінансово підупадати так, що брацтво, з огляду на цей його стан робило для нього певні полекші в сплачуванні зобовязань. Так прим., під днем 19 квітня 1692 р., стрічаємо таку замітку: *rapu Kiryiakiem Isarowiczowi wygodziło się, odda, albo nie odda zł. 100.*³

В 1695 р. Кіріякі Исарович уже не жив і мабуть не полишив по собі жадного маєтку і тому вдова по нім мусіла шукати помочі у брацтва, яке теж і помагало її, бо в розходах брацтва, під датою 10 мая 1695 р., маємо нотатку: *Paniei Kiryiakiej Isarewiczowej pro elemosina dalo się z kasy panem Krassowskim 30 f.*⁴

В брацькім памятнику, який зачався 1586 роком, вписано також і ім'я Кіріяка Исаровича.⁵

Тільки знаємо про автора листа.

2. Місце і час написання. а) Що до місця написання, то легко його здогадатися, бо в самому листі автор згадує, що після свого посольства вернув до Львова. То само можна заключати також і з того, що сказано було про особу автора. Так бачимо, що він був горожанином Львова і тут мав свою родину, тож звідси мусів написати свою реляцію королеві з посольства до Мазепи. б) І час написання листа можна випровадити з йогож таки змісту. Автор згадує, що прибув до гетьмана, до Батурина, в Навечерія Різдва Христового, а »другого дня по Різдві, в понеділок«, був візваний перед гетьмана. Коли отже в день по Різдві випадав понеділок, Різдво було в неділю, а Різдво в неділю, по юліянському численню, випадало в 1692 р.⁶ Значить, що до Батурина прибув в суботу, дня 24 грудня ст. ст. 1692 р., або 3 січня н. ст. 1693 р. Сказано дальше в тексті, що в Батурині він перебував 7 неділь, а до Львова вернув »на саму неділю запустну«, т. зн. в неділю сиропустну. Сиропустнаж неділя в 1693 р. припадала 26 лютого ст. ст.,⁷ або 8 марта н. ст. Отже лист мусів бути написаний у перших днях по його приїзді, себто коло 10 марта н. ст. 1693 р. у Львові.

II. А тепер слідби ще сказати кілька слів про ціль посольства Кіріяка до гетьмана. Якаж була ціль цього посольства?

1. Першорядною ціллю, як виходить зі самої реляції, було доручення листів гетьманови. Крім листів від короля, Кіріякі віз ще для Мазепи листи від Станислава Яблоновського, великого гетьмана коронного і каштеляна краківського, та листи від Йосифа Потоцького, воєводи київського (руського). Якого змісту були ці листи і до яких

¹ Тамже 216.

² Тамже, т. XII 483.

³ Тамже, т. XI 633.

⁴ Тамже, т. XII 226.

⁵ Тамже 483.

⁶ Н. Горбачевскій, Археографическій Календарь. Вильна 1869, 7 і 22, табл. 6.

⁷ Vademecum 158, табл. XVI б.

справ відносилися, цього з реляції не можна дізнатися. Між ними мусіли бути також листи, поручаючі особу післанця.

2. Другою ціллю було розвідатися про ситуацію на Україні і становище Мазепи, а передовсім про його відношення до Москви. Саме були це горячі часи на Україні, себто часи повстання Петрика, який при помочи Туреччини і за посередництвом Татар, намагався відорвати Україну від Москви. Відносини між Польщею і Москвою були не дуже виразні. Взаємний союз, заключений 1686 р. між цими державами проти Туреччини, був захитаний у самих основах: одна і друга сторона, незалежно від себе і потайно, криючись з тим перед другою стороною, намагалися заключити мир з Туреччиною. В додатку, Польща, не зискавши нічого в довголітній війні з союзною Москвою проти Туреччини, щораз частіше звертала свої зазіхання в сторону України, якої втрата була для неї невіджалована. Тому треба було слідити за ситуацією і пильно розвідувати, чи при нагоді замішання на Україні не далосьб досягнути яких користей і для Польщі. Зрештою, Польща кокетувала гетьмана Мазепу вже від кількох літ і заманювала на свою сторону (посольства Іскрицького, Домарацького, Соломонка).¹

3. Третя вкінці ціль, що й покривала назверх ціле те посольство, це торговельно-фінансові справи. Ходило саме про те, щоби стягнути не знати чиї і які довги від ніжинських довжників, мабуть також купців.

Наскільки і з яким успіхом досягнуто всі ті цілі, про це дізнаємося з тексту реляції, що її наводжу в цілості.

Najasniewszy Miłosciwy Krolu Panie a Panie Miłosciwy Cokolwiek mogłem z nowin obiąc posyłam to do W K Mci. A ze według rozkazanja W K Mci iechałem za Dniepr do Pana Mazepy Miałem też listy od Jasnje Wielmoznego legomosci Pana Hetmana Koronnego a kasztelana krakowskiego do Pana Mazepy także też od Jasnje Wielmoznego IMCi Pana Woiewody Ruskiego. Przyiachawszy tedy do Batoryna na samą Wilię Bozego Narodzenia, po Bozym zas narodzeniu Dnia drugiego w ponie-dzialek posłał do mnie Pan Mazepa, abym te Listy ktorem miał, publice oddał, Była tam starszyzna kozacka y Moskiewska, drugiego zas Dnia Bozego Narodzenia był u niego Wielki Bakiet, przy odbieraniu tych listow teyze godziny kazał mi Pan Mazepa abym przy tym stole z nim siedział, y siedziałem nie daleko od niego. Znowu na drugi dzien we wtorek także nie prosił do siebie na obiad, tam nas tylko czterech było po posiedzeniu powiedział mi ze u Waszeciow iest Murdzak który chce pokoy z Krolew legoMoscią zawierac ia na to Panu Mazepie odpowiedział. Ze lubo u nas iest taki Murdzak który chce pokoy zawrzec, ale krol lego Mosc o tym nie myśli, iako z Hanem krymskim tak też y z Turczynem nie myśli o pokoiu ale myśli y chce kontynuowac woynę. Drugi punkt zaczął ze mną. Ze Waszec posyłaće coraz Posłow swoich do Hana krymskiego zawierac pokoiu Ja na to odpowiedział. Ze lubo nasi iadą z Polski do Krymu nie iadą dla zawierania pokoiu, ale strony wyzwolenia tak wiele niewolnika zabranego. Trzeci punkt ia powiedział. Czemu od ich Czarstwa Wielkoho posłali Posła do Hana Krymskiego zawieraiąc Pokoy z nim, y z Czernichowa pewnego Kozaka nazywaiącego się Radysz czemu

¹ Див. Н. Костомаровъ, Собрание сочинений. Историческія моногр. и изслѣд. Кн. VI, т. XVI: Мазепа. Пб. 1905. 416, 418 passim; Н. Г. Устряловъ, Исторія царствованія Петра Вел.

posłali. Aby W K Mosc wiedział ze oni uczynili pokoy z Hanem Krymskim y ten Posłannik Moskiewski z przykazu poselskiego zostaje u Bakczysaraiu, y teraz w tym mieyscu gdzie zostawał przedtym Szeremet. I to mi tez mowil Pan Mazepa. Czemu to u was przymuszaią na u nię. Ia odpowiedział ze to się nigdy nie naydzie, iezeli zas kto dobrowolnie chce to przymie unię y owszem, takem dołożył, ze Krol legoMosc buduje Cerkwie, Monastyrze, y na onych reparację pieniądze daie.

Petryk który był za kancelaryste u Pana Mazepy pewne pisma, ktore były od Carow moskiewskich do oboch Hetmanow, y wszystkie sekreta zabrawszy uszedł na Zaporozie. Tam go na Zaporozu uczynił koszowy Pisarzem y poczoł był buntowac kozakow na swoje strone. Ale iako sie dowiedział Pan Mazepa o nim ze Buntuje kozakow posłał od siebie do koszowego aby go złapał y przysłał go Batoryna z Zaporozia, tamze kazał koszowy uderzyc w kotły y miał uczynic na Zaporozu radę o tym Petryku, Ale Petryk dowiedziawszy się, nie oczekując rady uszedł do Nowych Zamkow y poszedł do Hana krymskiego y Pakta ktore była Moskwa uczyniła ten to Petryk rozerwał, y są to pewne rzeczy, Pytay WK Mosc Posła tego który iest u W K Mci, ze iakoby na Stolicy moskiewskiej zostawał Murdzak. A w Krymie Poseł Moskiewski. Pytay się WK Mosc Tego Posła iezeli tez powi prawde bo ta rzecz iest wielce prawdziwa ze Poseł z Stolicy w Krymie zостаie. Przed Bozym Narodzeniem na kilka niedzil, na Kałanczaku zbierała się Orda puysc na Ukrainę, A ze kozaki iako się dowiedzieli wszystkie się Pułki ruszyli pilnując granic swoich y stanęły. Sam Han wyszedł z Petrykiem y posyłałi aby się kozacy co są w Sici poddali onym, oni się nie chcieli poddac y dobywali ich trzy dni Sam Han z Petrykiem y nie mogli ich dostac. Weszli tedy w Słobody Han z Petrykiem po roznych mieyscach nabrali ludzi siła, az po za Połtawą, y koło Słobod moskiewskich oparli się kędy zостаia nie daleko Szeremet w Biłohrody. A ze widział po Bozym Narodzeniu ze nie zart posłał do Połtawy Hamalię który iest Asawuła naystarszy a zeby Połtawy nie ubiegł Petryk y zeby się niepoddała iako swawolny Pułk Petrykowi. Mazepa ruszył się z pułkiem Nizynskim az do Łuben wziąwszy z sobą dwanascie sztuk harmaty y Połkownika Moskiewskiego który go pilnuie we czterysta Moskwy.

Panie Miłosciwy co u W K Mci było dwóch kozakow w Zułkwi od Palia kiedy WK Mosc polował w polu y oni tez byli w polu y kłaniali się W K Mci skoro ich lasnie Wielmozny Pan Hetman koronny a kasztelan krakowski odprowił do Palia A skoro tam przybiegli tezy godziny posłał ich do Mazepy do Batoryna, ktorym pewne piniądze dano, aby oddali Palemu, y Chorągwie moskiewskie posłał z Batoryna P. Mazepa. Aby WK Mosc wiedział ze to iest zdrayca WK Mci y Cały Rzeczypospolitey Pali bo gdyz tu w Ziemi WK Mci karmi swoich kozakow y tu zостаie a wielkie oppressie czyni Ludziom y Słachcie a tamtey stronie słuzy. Dano iemu kilka tysięcy od Pana Mazepy kompancykow aby wziął tył ordzie, y poszedł w swoje stronę z woyskiem az za Czerkasy tam ich Orda postrzegszy przetrzepała ich dobrze tyśac utraciwszy Ludzi albo więcey samego postrzelono y do Pereasłowla uszedł z częścią ludzi. Na Moskwę nie potrzeba się spodziewac WK Mci chocby kto posał zadney woyny przeciw Ordzie, temu nie dac wiary bo mają teraz wielkie woyny z Kitaiem. Dwoch na stolicy Moskiewskiej było z ktorych ieden został krzescianinem, oba mieli po iedney księdze ktorzy się całe trzy

dni Dysputowali na Kukuiu, leden powiadał ze w krotkim czasie będzie wielki upadek na stolicy Moskiewskiej ze y Carowie nie będą się mieli gdzie podziec a to mowił Luter, Drugi zas co został krzescianinem, mowił ze nie zaraz to będzie za rok albo naywięcey za dwa tak powiadał. Ze za pomocą Boską Krol legoMosc Polski ma obiąc stolicę Moskiewską ledna Białogłowa szlyszala tę ich Disputę przez trzy dni y odniosła ich do Połkownika Moskiewskiego y powiedziała o nich ze ma byc na Stolicy Moskiewskiej ruina wielka y wzięto oboch do więzienia a kazdego osobno, y kazano ich męczyc a oni oba iednako spiewali ze będzie upadek wielki na Stolicy: dopiero wzięto oboch y zaprowadzili na Łobne miejsce y wykopali dwa doły kozdemu osobno, y nakładli słomy w te iamy drew y słomy dopiero tam się pytali iezeli to nie zmyslacie, a przyznaiecie się daruiemy was gardłem, powidcie iezeli nie będzie iakiey odmiany oni powiedzieli, ze inacey byc nie moze. Wzieli tedy i wrucili Lutra w tę iamę naypirwey y z księgą y zapalili. Drugiemu co został krzescianinem smierc zatrzymali mowiac mu ze cię daruiemy gardłem tylkosię przyznay iezelisię tak cale stanie czy nie będzie tego odmiana. On odpowiedział, ze niebędzie zadney odmiany tylko Stolicy Waszey zguba czeka, y tego wrocili w lamę y podpalili y z księgą w kupie. Pewna mi to osoba powiedziała która była przy tym kiedy ich palono y to mi sekretnie powie działa.

Ja prosilem Pana Mazepy aby posłał po dłużników owych, do Nizyna posłał tezye godziny po nich, a oni nim ia przyiachal na niedzil osm przedemną albo y więcey poiechali bez Krym we stu karawanow albo y więcey. A ia prosilem o odprawę Pana Mazepy zebym się nazad iak nayprędzey powracał on przysłał do mnie pisarza woyskowego y Generalnego Asawułę powiadaiac mi ze zadną miarą nie moze cie odprawic Pan Hetman. Ia odpowiedział dla czego mie nie ma odprawic. Oni odpowiedzieli ze miales od Wielkich Senatorow Listy dlatego was nie moze odprawic, y posłał te listy przez swego Pokoiowego do stolicy Moskiewskiej az ztamtąd przydzie wiadomosc to cię odprawia. Sam Pan Mazepa poiachal na woynę, a mnie zostawił w Batorynie, gdzie się bawil niedzil siedm. Po tey Relaciy od Pana Mazepy przysłał do mnie sekretnie o pułnocy mowiac mi. Ze was udano iakoby zostawiając zawsze przy boku krolewskim wiedziales o wszystkich sekretach, przyszedł list z Stolicy moskiewskiej aby cie zatrzymano. Ale ty niedbay na to ia cie w krotkim czasie odprawię bom drugi raz posłał swoich na stolicę a skoro przydzie wiadomosc z stolicy ia cie odprawię. A to Miłosciwy Krolu iedna mię osoba tu udała przed wyjazdem pytaiac się po co iedzie Pan Kiryaki na Ukrainę powiedziała ta osoba ludziom że nie z czym innym tylko na szpiegi od Krola JegoMosci a to nikt nie pisal tylko Rezydent Moskiewski ze Lwowa na stolicy aby mię zatrzymano. Ale ze w Batorynie przysięgli mi dwie osobie, i ze mię ta osoba wydała którą ia da Bog ustnie W K Mci skoro przyjadę opowiem. A tak Mazepy pilnuia Moskwa ze mu nie dopuszczą z postronnym człowiekiem gadac.

Panie Miłosciwy Danyłko Kozak pod Korsynem osadził Drabuwkę wies Iasnie Wielmoznego IMCi Pana Hetmana koronnego Ktoremu potym zabrawszy wszystko ze wsi y Hybernę zabrawszy uciekł za Dniepr do Mazepy. Pod ten czas kiedym ia był w Batorynie, przyszedł do Gospody moiey Da-

nylko mowiac tak Cieszasie kazy Polacy ze u nas Petryk bunty uczynil na Ukrainie Ale da Pan Bog ze my to uspokoimy. Iednak bede miał dosc woyska od Pana Mazepy ze oddam moia krzywde I P Hetmanowi zato ze mi kazal wziac Ludzi moich ze wsi, y mego pokrewnego Dodami Pan Mazepa Ludzi zeia swoje oddam bo to nie na Polskich ale na Moskiewskich mieyscach y granicy ia sobie tę osadzilem wies bom czytal Pacta, A Drabuwkę zrabuię Takie przegrozki czynil Danyło. A iam mu powiedzial Lada co gadasz lepy się podz przespy. I cokolwiek ia Panie Miłosciwy pisze te wszystkie rzeczy są prawdziwe tak iako Pan Bog iest na niebie. Za Dnieprem wielkie rozruchy są przyczyna ta iest ze się boia Ordy y Polakow zeby się nie złączyli z niemi tegosie barzdzo boia. Przyiechawszy do Lwowa pytałem się o nowiny z Turek pewnych kupcow ktorzy mi powiedzieli ze się wielkie woyska gotuia Tureckie pusc do Cesarza. Ia zas Panie Miłosciwy przyiachalem do Lwowa na same zapusty nasze w niedziele za szczęśliwym y długoletnim Panowaniem WKMCi.

W K M Ci Nayniszy a wierny Poddany Kiryaki Isarowicz.

Iezeli W K. Mosc Rozkazesz do WKMCi przyiachac gotowem iest.

II. 54 НЕЗНАНІ, ОРИГІНАЛЬНІ ЛИСТИ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ДО АДАМА СЕНЯВСЬКОГО, ВОСВОДИ БЕЛЗЬКОГО З 1704-1708 рр.

При пошукуванні за історичними жерельними матеріялами до часів І. Мазепи, зупинила мене одна вістка, в якій Людвик Повідай згадує, що бачив і читав до 40 оригінальних листів І. Мазепи до Сєнявського, що їх досі ще ніхто не видрукував. Ті листи, як зазначає автор записки, кидають багато світла на характер і поступування гетьмана, охоплюючи 4 найцікавіші роки з життя козацького вождя, а саме 1704-1708 рр.¹ Якеж було моє здивування, а також і розчарування, коли я побачив, що автор не цитує жерела і не згадує місця, де саме знаходяться ті листи, що з ними він познакомився. Однак щось мені говорило, що вони мусять знаходитися в якомусь краківському архіві. Тому я став у Кракові переходити архів за архівом, перешуковуючи рукописні каталоги, друковані і писані. Та ніде не знаходив таємничої збірки листів. Тим я не зражувався і ні трошки не переставав шукати. Дійшло до цього, що я зачав перекидати рукопис за рукописом. Ця невдячна дорога дозволила мені відшукати неодну цінну річ до нашої історії, а що найважніше, неначе в нагороду за мою витривалість, одного дня віддала мені в руки не 40, але 54 оригінальні листи гетьмана Мазепи до Сєнявського. Можна собі уявити, з якою радістю, з яким поспіхом і заінтересуванням, а навіть захопленням, я перечитував ці листи. Що правда, я не знайшов у них того, чого шукав, всетаки можна з них довідатися багато цікавого й досі незнаного.

Не мавши змоги видати ці листи в цілості, хочу принаймні звернути на них увагу наших істориків. Усіх листів, як сказано, є 54. Вони розміщені в одній книзі in folio, оправленій у шкіру. Збірка є власністю Архіву кн. Чарторийських у Кракові і переховується між рукописами під ч. 5890. Листи писані не одною рукою: деякі з них писав сам гетьман, але переважно виготовляв їх канцелярійний писар, а гетьман підписував їх власноручно або придавав до них власноручні дописки.

¹ Див. Przegląd Polski IV (1867).

Формат листів in folio; тільки деякі з них написані на ширшому аркушевім форматі. Всі вони на зразковому папері і писані дуже старанно. Один із них прикрашений довкола золоченим беріжком. Щодо дат написання, то всі вони відносяться до 1704-1708 рр. включно. Перший лист датований 18/IX. 1704, останній 3/X. 1708, обіймають отже повні 4 роки. Щодо числа, то з 1704 р. є 5, з 1708 р. 25. Один із них, що поміщений у збірці на першому місці, є без дати, але на зовнішній його стороні, при адресі, чужа рука поклала дату 1708. Згадка в ньому про Вольського вказувалаб, що він походить з часу між 1. X. (ст. ст.) 1705 і початком 1708. Листи писані з різних місцевостей. І так: написаних у Батурині є 6, у Києві 1, зпід Києва 2, у Хвастові 4, у Білій Церкві 11, зпід Глухова 1, зпід Любара 1, у Слуцьку 1, у Дубні 4, в Замості 3, зпід Городла 2, зпід Збаража 2, зпід Глинян 1, зпід Львова 1, зпід Миклашева 1, у Жовкві 1, у Залозцях 1, в Юсківцях 1, зпід Перепетихи 1, зпід Бихова 3, зпід Русанова 1, зпід Баришівки 1, з неозначених місцевостей 4. Щодо змісту, велика частина тих листів містить у собі звичайні вислови чемности, заяви відданости, обітниці охорони дібр і т. п. Багато з них характеру стратегічного, а деякі політичного. З деяких листів постараюся подати коротенький зміст, деякі подам в уривках, а найцікавіші в цілости.

I-ий лист цікавий тим, що в ньому гетьман хвалить українське військо. Воно, що правда, може йти пішки аж за балтійське море, тепер однак не може рушитися, як цього бажавби собі воєвода, бо ще брак трави для коней, з огляду на невідповідну пору. Вольського не може звільнити з тюрми без волі царів, а це тому, що його, Мазепу, підозрівалиб. XVII-ий лист, із 24/X. 1705 р., який відноситься до захорони дібр, характеристичний допискою, поміщеною на адресі рукою сучасника: *Xiąże Mazepa*, значить, що тоді вже титуловано гетьмана князем. У XVIII листі, з 3/XI. v. st., зпід Збаража, гетьман висказує радість по причині особистої стрічи з воєводою, перепрошуючи, що не вмів його *de condigno przu obozowych nie wczaszach* у себе прийняти. Стріча, про яку тут мова, мала місце під Збаражем, у днях між 24/X. і 3/XI. s. v. 1705 р., що виразно виходить із зіставлення змісту листів.

Мазепа був дуже дбайливий про своє військо, передусім підчас походу, коли знаходився серед нього особисто. На те вказує XXI-ий лист, писаний дня 11/22 I. 1706 р., з Дубна, в якому висказується, що звільнивби від квартир добра тих, що за ними Снявський просить, але ходить йому про те, щоби люди з його регіменту *sub libero love nie zostawali i pod płotami nie poniewierali się*.

Снявський і Мазепа обдаровували себе взаємно презентами, про що вказують листи з 29. IV. 1705 і з 22. III. 1706 р. Крім цього, Мазепа стояв у тісній злучі і сталій кореспонденції з Ракоцієм і тому останній пересилав через нього листи до Снявського і царя, на що вказує лист із 13/24 V. 1708 р. Сам гетьман любив мати коло себе як найбільше козацького війська і тому всіми способами старався про те, щоби не відслати його від себе в далекі походи з України. Щоби це осягнути, він звертав увагу компетентних чинників або на небезпеку, яка грозить від шведського короля, що кожної хвилини може вернути на Україну, або на небезпеку з боку Татар, які, як писав, стояли готові між Дністром і Бугом. Порівнай листи з 18/29 IV. 1708 і 25. IV.

1708 та інші. Так прим. в останньому пише, що вже видав, згідно з царським указом, приказ 3.000-му відділові йти на поміч, але дізнавшись, що *nieprzyjacieli tendit et intendit ku Ukrainie*, więc *ad danda repressalia ingruencyi nieprzyjacielskiej*, musiałem utrzymać marsz pomieńskiego auxiliarnego woyska, a y Samemu mnie boday nieprzydzie z tąд ku Czernihowu dla resistencyi derigere gressus tylko będą ieszcze na to czekać z gory ordinansu, a tymczasem ordinowałem iuż два Pułki pograniczne Czernihowski i Starodubski ku Łoiowi nad Dniepr, dla obserwania obrotów *nieprzyjacielskich*.

Крім тих приготувань, гетьман всіми силами намагався задержати при своїй власті ті українські землі на Правобережжі, що їх заняв від Польщі і обсадив своїми залогами. Головну ролю відіграла перед-всім Білоцерківщина, на зворот якої дуже налягала Польща, а також Сєнявський пильно упоминався про неї, покликуючись на царський указ, що приказував звернути ті землі. В цій справі гетьман писав до Сєнявського з табору під Київом, дня 9/20 IX. 1707 р., що не може вволити його волі, бо царський указ щодо звороту України Польщі, на який покликується Сєнявський, за старий і потрібна його *renovatio*, bo *bez tey nie może subsequi należyta satisfactia*, себто не може наступити зворот земель. В Р. С. цьогож листа пише виразно: *Ad restitutionem Ukrainy, nie tylko potrzebny iest nowy mnie ordinans ode Dworu N. C. I. P. m. lecz y o to expedit naybardziej starać się, żeby własną ręką Monarszą był ten Ukaz corroboratus, bo bez tego nie możecie Wm. m. PP. przyść ad posesionem Ukrainy*. Ще виразніше говорить про те в листі, з дня 10/21 III. 1708 р., писанім у Хвастові. Цей лист характеристичний і тому наводжу його в цілости.

Jaśnie Wielmożny Mści Panie Woiewodo Bełzki Mnie wielce mści Panie y Bracie Na powtorzone Toties W mm Pana o succursie, y oddaniu Rzptey Ukrainy, requizicie, iuzem Ia w responsach moich, rzetelność moią, ktorey żaden fucus nigdy nie może dehonestare, oświadczył Wmm Panu, a kiedy mię y teraz w tymże samym interesie zachodzą od Wmm Pana listowne Compellacie, więc sposobiąc chęci moje ad nutus Jego, donoszę candide, iż Woysku memu, ktore się ma pro suppetiis do Wmm Pana ordinować, kazałem pod Pawłowcz kupić się, czekam tylko indies desuper ukazu de quanto et quando, Na wprowadzenie w Białą cerkiew gwarnizonu Rzptey, wszelka u mnie iest in prompta dispositio, I iuzem pro Securiori one passu adressował na ręce Wmm. Pana Uniwersał moy, ad restitutionem zaś całej Ukrainy do Białey Cerkwi należącej, nie mogę się cathogorice rezolwować bez wyrazney Jego Carskiego Wczwa Pana mego miłosciwego woli, ponieważ te negotium do ukontentowania publici Rzptey desiderii, in futurum suspenditur, iako y Sam Wmm Pan możesz luculentissime instrui z Copii Ukazu mnie Communikowaney, (lubo mię ten niewiem quo fato niedoszedł, y cale non concordat z tym Ukazem in nonnullis, iaki mam in originali u Siebie ad manus), gdzie mi imprimitur, abym inne miasta y wsi należące do Rzptey miał na pogotowiu do oddania, a nie oddawał, iako Wmm Pan requirue po mnie. Co gdy ultimata resolutione wyrażam oraz siebie samego łasce Wmm Pana y nieodmieniem Braterskiemu affektowi omni Studio unisnuo znaiąc się bydź Wmm Pana uprzejmie życzliwym Bratem y Sługą unizonym Jan Mazepa Hetman y Kawaler Jego Carskiego Przeswietnego Wieliczestwa Woysk Zaporozskich. Z Chwastowa Martij 10/21. 1708. a.

За посередництвом княгині Дольської, Мазепа навязав зносини зі шведською стороною і з того приводу нераз був змушений опрокидати фальшиві поголоски, що кружляли на тему цих зносин між своїми і чужими. Щоб усунути всякі підозріння самої навіть можливості свого переходу до Шведів, він називав ті поголоски жіночими пліотками, вичисляв усі свої воєнні подвиги, що свідчили про його вірність цареві, а дуже часто удавав вельми хворого так, що навіть сам не писав і не підписував листів. Передусім два листи заспокоюють тут нашу цікавість і тому подаю їх у цілості. Обидва писані в Батурині, під датою 27/І. ст. ст. 1708 р.

1. *Iasnie Wielmożny Msci Panie Woiewodo Bełzki Mnie wielce Msci Panie y Bracie. Iuzem Ia na pierwszą W mm Pana expostulacyone ratione Succursu, pura realitate rezolwował się, nie tylko Suppetias, iakiey trzeba będzie qwoty Wm mm. Panu Subministrare, lecz y sam w 60-m wybornego Woyska in Societatem armorum ku Wmm Panu tam iść, dokąd mię Ukaz Naiasniejszego Monarchi mego y necessitas belli vocabunt, co y teraz non fucato candore affirmo, czekam tylko na to desuper Monarszego ordinansu y cathegoryczney rezolucyi, dla ktorey umyślnego Curiera do Dworu J. C. W-wa posłałem, a za powrotem onego, iaki odbiorę Ukaz będę go Wmm Panu komunikował. O exorbitanciach Kozackich na Podolu, pisze Wmm Pan do mnie, a nie specyfikuje co to tam za Kozacy, czyli Kompania, czyli Horodowi, y kto nad nimi ma Commendę, dla czego nie mogę się informować, z kogo bym miał sprawiedliwość czynić, y kto właśnie iest criminis reus. Chciey tedy Wmm Pan o tych exorbitantiach oznaymić, a Ia fide bona upewniam, że te licencie coercere zechcę, y każdy conscius facti, euidentibus przekonany documentis srodze skarany będzie, Tego zaś Substituta y Intruza Burlaiowego, w Mohilowie bez żadney mey Conniwencyi zostaiącego, kazałem tu domnie w Baturyn w kaydanach przyprowadzić y Burlaiowi pod gardłem przykazałem, żeby więcej do Mohilowa nie interesował się y iesli tam są ludzie moi, ewakuował ich z tamtąd de plano. Co Wmm Panu donioszszzy znam się bydz aeviterne Wmm P-a uprzeymie życzliwym Bratem y Sługą uniżonym Jan Mazepa Hetman. Z Baturyna, Iannuarii 27. v. s. № 1708.*

P. S. Tey właśnie nocy, odebrałem od Nays. Principała mego I. C. W-a, własną lego ręką pisany ordinans, abym z całym Woyskiem Zaporoskim szedł ku granicom Polskim, y tam się z Wmm Panem znosząc, nie tylko obserwował hosties gressus, lecz in societate armorum et animorum z Wmm Panem zostaiąc starał się vim vi retundere et ictibus ictus. Proszę tedy in hoc passu, y we wszystkich terminach, o poufałą Wmm Pana Correspondencją, y nieustaiącą Confidencją, plotkom z zaś tym, ktore Cnoty wiary, y poczcziwości moiey nigdy niemogą wplątać in Langweos iniquitatis, iako teraz Wmm Pan nie wierzysz, tak y in posterum niechciey wierzyć, bo Ia z całym Woyskiem Zaporozskim przy interessach Monarchi mego y umierać gotow, a o tych plotkach tu u nas ani słyhać, nie tylko żeby kto miał do nieprzyiacielskiej strony inclinacyą.

2. *Iasnie Wielmożny Msci Panie Woiewodo Moy wielce Msci Panie y kochany Bracie. Dziękuję wielce WMM Panu za przestrogę, ale to są iawne plotki białogłowskie, bądź WM. WM. Pan pewien tego że Ia nie tylko dla Xżny Iey Mści Dołskiej ale y za cały swiat sumienia mego,*

сноту, почцивости, у віары незаміеніам; Ponieważ nie tylko teraznieyszemu N. Monarsze memu, ale ieszcze Oycu lego św. pamięci y Bratu, N. Monarchom, uczyniłem na wierne poddanstwo przysięgę y w niey tak iezdem stateczny, że chyba mię grobowa deska od niey uwolni. Daię to pod wysoki rozsądek WMwM. Pana, ieśli te plotki godne są wiary, kiedy tak wiele experimentow woiennych, iuż po tey (iak udaia) z Xzną Swadbie, znacznym są moiey wierności dokumentem a nieprzyacielskiey ku mnie y całemu Woysku Regimentu mego złości, To w Lachowicach gdzie Połkownik Pereiasławski w pułtora tysięczney quocie towarzystwa zginął, lubo y na parol się poddał przycisniony będąc głodem, To w Niesizu gdzie Połkownik Staroduwski ubity, przy którym y kilka set towarzystwa w niewolę zagarniono. To pod Klekiem przegrana batalia z Panem Nepluiowym y Połkownikiem Mirhorodzким z Minska na odsiecz Połkownikowi Pereiasławskiemu do Lachowiec ode mnie ordynowanym. Takie to są naszych lubiezných z Xzną zalotow affekty y efekty. Nad to coby mię stymulowało y zachęcało do inklinacyi ku nieprzyacielskiej stronie: iesli Fortuna? to tey z łaski Boga mego y pomazańca lego, Nayiasnieyszego Cara Jego Msci pełen iestem na całe lubo krotkie życie moie, y pewnie tam więksey mieć nie mogę. Ale to są iedyne Białogłowskie plotki y nieprzyacioł moich wymysły. To donioższy proszę zebyś WM. WM. Pan takim plotkom nie dawał wiary, y stale o mnie trzymał, że chcę i powinienem Nayiasnieyszego Monarchy mego Jego Carskiego Wieliczewstwa wszystkie mandata w kazdych okazyach wiernie exequi. JWMWM. Pana rozkaz tak w publicznych iako y prywatnych occurencyach adimplere z duszy pragnę, iako ten ktory nieodmiennie do skonu życia mego iezdem WMwm Pana uprzejmie życziwym Bratem y Sługą uniżonym Jan Mazepa. Hetman. W Baturynie 27 lannuar v. s. a. 1708.

P. S. Proszę o wybaczenie WM. WM. Pana, że nie swoią ręką responduię na list WM. WM. Pana, bo mi Chyrogrycznazna w ręky boleść pisać nie dopuszcila, jednak ex mente mea, Siostrzeniec moy rodzony, a nie kto inszy ten respons do WM. WM. Pana pisał.

ПЕРЕПИСКА Еп. М. М. ОЛЬШАВСЬКОГО з ІГУМЕНАМИ ЧСВВ.

Подав Антін ГОДИНКА /Рéс

Коли перед якими 20 роками, в архіві чернецького монастиря, я переписував власною рукою писані листи, колишнього нашого владики мукачівського, славного Михаїла Мануїла Ольшавського († 1767), щось мене коло серця стиснуло і приневолило, щоб їх списати точно й акуратно, рядок за рядком, буква в букву. Те саме сталося зі мною, коли 10 років пізніше, в архіві повчанського монастиря, знову попали мені в руки якісь то оригінальні листи, тожож вельми заслуженого нашого єпископа. А повидівши на що я натрапив, знов прийшло мені на думку і їх списати. Злучив я ці з тамтими і побачив, який великий стіс листів багатотрудящого про свою дієцезію владики лежав передо мною. Всіх листів єпископа Ольшавського є 60 і 1 його наслідника й родича, єпископа Івана Брадача. Цей один, чужий, я

додав до тамтих і то поклав його на самому кінці, куди й так йому місце по хронології. Зробив я так тому, що з того листу видно, з яким саме порядком Брадач хотів обійти похорони помершого, вернувшись з Відня і зустрівши мертвим довго і тяжко хоруючого єпископа Ольшавського.

Може дехто бувби тої думки, що ці листи, саме тому, що їх писав владика М. Ольшавський, випадалоби помістити в II томі збірника дипломів мукачівського єпископства. Зваживши однак, що а)

Портрет еп. М. Ольшавського, що зберігається в чернецькій монастирі б. Мукачєва

б) їх зберегли монастирські архіви і що в) владика майже в кождім згадує про будову повчанського монастиря, думаю, що не помиляюся, коли кажу, що по всякому праві треба їх надрукувати в виданнях цього Чину св. Василя В., що існує на теренах б. Мадярщини. Але далі прийшло на гадку й те, що там їх порозкидають і вони розсіпляться і так документально не стоятиме перед нами той неслабнутий труд, тая ненастанна жура і замисли, котрими цей невіджалуваний єпископ провадив будову повчанського монастиря. Все те, кажу, я передумав і здавалося мені, що буде добре і корисне діло, якщо ці листи відти відберу і видам їх на світ окремо, тимбільше, що один із рідні єпископа Ольшав-

ського, д-р мед. Петро Іван Зедик, переймав на себе всі видатки. Та сталося інакше... Поміщую їх таки у виданню василіянського Чину, а саме на сторінках »Записок ЧСВВ.«

Тут не місце подавати характеристику всіх листів і застановлятися над тим, яка вартість тієї переписки. Я тільки прошу читачів, читати ті листи раз, другий, третій... і кілька разів захочеться, щоби зглибити і поняти, як тяжко піднималися мури над чудотворним образом Пресвятої Диви Маріяповчанської.

ПЕРЕГЛЯД ЛИСТІВ

1. Мукачів, дня 4 марта 1741 р. Гедионові Пазин.
2. Мукачів, 7 липня 1742, Г. Пазин.
3. Ужгород, 11 марта 1743, Г. Пазин.

Еп. М. Ольшавський на смертній постелі. Портрет виготовлений у Мукачеві, зараз після смерті єпископа.

4. Повч, 1 серпня 1774, Г. Пазин.
5. Повч, 15 жовтня 1747, Г. Пазин.
6. Відень, 17 серпня 1748, Г. Пазин.
7. Відень, 14 вересня 1748, Г. Пазин.
8. Відень, 12 жовтня 1748, Г. Пазин.
9. Відень, 29 жовтня 1748, Г. Пазин.
10. Повч, 16 листопада 1748, Г. Пазин.
11. Відень, 14 марта 1750, Йоанікієви Скрипка.
12. Мукачів, 12 мая 1750, Антонієви Смолько.
13. Мукачів, 30 мая 1750, Йоанікієви Скрипка.
14. Мукачів, 7 червня 1750, Й. Скрипка.
15. Краснобрід, 6 липня 1750, Й. Скрипка.
16. Повч, 15 вересня 1750, Г. Пазин.
17. Марія Повч, 29 вересня 1750, Г. Пазин.
18. Мукачів, 19 марта 1751, Й. Скрипка.
19. Мукачів, 1 квітня 1751, Й. Скрипка.
20. Мукачів, 28 квітня 1751, Й. Скрипка.
21. Мукачів, 5 мая 1751, Й. Скрипка.
22. Томан, 7 мая 1751, Й. Скрипка.
23. Оваш, 23 липня 1751, Й. Скрипка.
24. Буштин, 17 серпня 1751, Й. Скрипка.
25. Мукачів, 2 вересня 1751, Й. Скрипка.
26. Держ, 13 вересня 1751, Й. Скрипка.
27. М. Повч, 15 лютого 1752, Г. Пазин.
28. Мукачів, 31 марта 1752, Й. Скрипка.
29. Мукачів, 26 квітня 1752, Іннокентієви Кашпер.
30. Мукачів, 29 липня 1752, Й. Скрипка.
31. Мукачів, 14 серпня 1755, Й. Скрипка.
32. Мукачів, 14 серпня 1755, Й. Скрипка.
33. М. Повч, 26 листопада 1757, Й. Скрипка.
34. М. Повч, 23 лютого 1753, Й. Скрипка.
35. Мукачів, 18 мая 1758, Й. Скрипка.
36. Мукачів, 1 червня 1758, Й. Скрипка.
37. Мукачів, 6 червня 1758, Й. Скрипка.
38. Мукачів, 15 вересня 1758, Й. Скрипка.
39. Мукачів, 24 вересня 1758, Й. Скрипка.
40. Мукачів, 12 січня 1759, Й. Скрипка.
41. Мукачів, 16 лютого 1759, Й. Скрипка.
42. Чернеча Гора, 6 квітня 1759, Й. Скрипка.
43. Мукачів, ? червня 1759, Й. Скрипка.
44. Чернеча Гора, 2 лютого 1760, Й. Скрипка.
45. Мукачів, 8 липня 1760, Й. Скрипка.
46. Мукачів, 26 марта 1761, Й. Скрипка.
47. Мукачів, 30 марта 1761, Й. Скрипка.
48. Мукачів, 16 жовтня 1761, Й. Скрипка.
49. Мукачів, 2 марта 1762, Й. Скрипка.
50. Мукачів, 24 серпня 1762, Й. Скрипка.
51. Мукачів, 29 липня 1763, Й. Скрипка.
52. Мукачів, 14 квітня 1764, Й. Скрипка.
53. Мукачів, 10 липня 1764, Й. Скрипка.
54. Мукачів, 5 марта 1765, Й. Скрипка.
55. Мукачів, 4 квітня 1765, Й. Скрипка.
56. Мукачів, 29 грудня 1765, Й. Скрипка.
57. Мукачів, 22 лютого 1766, Й. Скрипка.
58. Мукачів, 17 липня 1766, Й. Скрипка.
59. Без зазначення місця, місяця і дня, 1766, Й. Скрипка.
60. Мукачів, 17 червня 1767, Сильвестрови Ковейчак.
61. Мукачів, 2 листопада 1767, І. Брадач то-муж С. Ковейчакови.

1. — Мукачів, 4 марта 1741

Михаїл Ольшавський, генеральний вікарій єпископа агненського, дякує малоберезненському ігуменови, Г. Пазинови, за надіслане письмений привітання, з приводу іменовання його генеральним вікарієм.

Оригінал, на піваркуші, загнутім у чотири поли, в архіві чернецького монастиря (= АЧМ.).

Превелебнѣи ѿче ігумене. Мѣ Хрѣтовъ и здравое долгодѣствіе. Нисменѣ мнѣ препосланыи шхотно воспріиалъ, в которомъ радостное привитованіе ссѣдно подаетъ ч(естность) ваша ag(g)ratulando mihi novam dignitatem. In hoc puncto ex clero regulari sola v(estra) d(ominatio) palmam tulit, unde majorem v. r(everentiae) erga me indignum amorem reperio prae clero saeculari. Блгодѣствію любве вашои, признаючи, ижъ реченіе п(реклебенности) вашои исполнѣлоста, которое я в сѣрдци моемъ полагаалъ и никомѣже в томъ извѣщалъ никогдаже. Ей, Бгъ моемъ, вѣрѣйте, щаблѣного мѣ до нѣкъ себе дѣжалъ, когда мѣ моголъ (!) за тыи roky в покои в домѣ моемъ без (!) всѣхъ клопотовъ жыти. Нѣкъ же вимъ, ѿкъдѣ нѣтъ милостивый прелатъ погрѣшый, што на мене той тѣжаръ возложилъ недѣстойнаго, што я со смиреніемъ много разы тое хотѣлъ ѿ себе ѿвѣнсти и моилъ прещѣннаго (!) ншѣго, дабы комѣ иномѣ тѣю годностъ врѣчилъ, но не можно было ѿпѣти. Шко звѣркѣ в гаври в покои сѣдѣшю мене знаишолъ и вытѣгъ, дабы свѣктѣ запѣстѣлого мѣа провѣказалъ. Штѣо зналъ чинити? Надобно было повиноватисѣа наставникѣ. Сотрегалъ, раѣсѣждалъ неповиновавше себе дабыхъ в моѣ прелатѣ бгъ не погрѣшилъ. Понеже не досѣи было милостивомѣ ншѣмѣ прелатѣ шсобствѣно тое здѣлати, (што) хотѣлъ, вчинилъ при ишталяціи свѣтлаго герцога при притомности много панства в двори Мшкачевскомѣ (и) мене такожде пѣбличнѣ декларовалъ и ишталявалъ за недѣстойнаго своего викаріа инерѣнаго. В чомъ я незнаючи, токмо здѣслѣа (!), што за дѣло ѣ? Ёще наѣто три можары vivat выстрѣклили. Scit ne charitas v., quod dignitates sunt merae difficultates, sunt munera, sed etiam gravissima onera. Pridem haec praeconcepi, ideo nec institi. Sed quid faciam? Бгъ влгодареніе. Ё чомъ сила моя занесетъ, воѣно попечѣса во первыхъ бгъ, прещѣнномѣ и всемѣ тако регѣралномѣ (!), тако (и) свѣткомѣ клирѣ и всѣмъ ншѣго набоженства людемъ безъ всего лицезрннѣа шсмиреніемъ срдца моего вгодити и на пѣтъ спасенѣа приводити. Шо абы милостивый бгъ исполниалъ, молю любовъ вашѣ, да не вѣдетъ завѣейа молитва ч. вашои в мнѣ. Надѣюса, ижъ исквѣствѣо sinceritatem meam vere ostendam. Studeo etiam cum minimis pacem et charitatem colere idque opere implere. O charissime pater, multum разорителѣй любве дрѣжескои возненавѣдилъ (!) со терпеніемъ и ненавижѣ. Бже мой, вже мой, како мощно такомѣ в миру животити, но токмо подивитисѣа томѣ и не сѣмнѣти. Ище што со собою самымъ миръ не имнетъ и страсти щокотливый не шспокоиваетъ, воѣще трѣждаемъ сѣа со дрѣгими жытелствовати. Молю чѣтностъ вашѣ лбезно, да возвратитѣса любовъ дрѣвнѣа ко мнѣ чѣтности вашои. Вѣрѣйте, моѣа к вамъ любовъ токмо во мнѣа штаенна дѣсилѣса, в мирности страждаетъ. Назавтъ (!) в томъ дѣлан моемъ и в декларациіи викаріалства, вѣрѣйте, ижъ мнѣ самое потѣпеніе истинѣое шсмиреніе послѣжило, албо раѣшей в большыи клопѣ мене вѣело. Исквѣствомъ нѣкъ вѣрѣю, ижъ vera humilitas et secundum deum et ндлицѣмѣрна et de stercore, prout ego miser sum, vere exultat. Pro secundo adscribo p(aternitati) v. tamquam motori et de hoc scienti, pro quibus gratias habeo et (in) aeternum habiturus. Charissimos confratres humillime reveor, quibus, ut et a(d)modum r(everendae) p(aternitatis) v. sacris et religiosis precibus dum me humillime commendarem, cordialiter maneo et persevero ARP. v. raptim in cathedra днѣа д. мѣта рока шшма. servus obsequentissimus et fr(ater) in Chrto Michael Olsavsky ill(ustrissimi) ac rev(erendissimi) dom(ini) ep(isco)pi Agnensis, Munkács.

in spiritualibus causarum vicarius gen(eralis) p. vl. — Ps. Чѣномъ ѿцъ намѣстникъ и со хожайкою поклонѣтца мнѣмъ именемъ, то ѣ ѿцъ Петръ, а хотъ и чѣмъ ѡдарите, в томъ не бѣдетъ мнѣ кривда. Vivat со кеселицою и со вѣомъ хѣва воскресѣна часливо дочекати сподобимса. Ёще любве вашои похвалюса, quod meum statim munus secutum est onus: в той велѣлъ чѣ прѣшпенный и мнѣ преподалъ весь кѣи латѣскимъ дѣпалектомъ списати). Ёй бѣъ подѣмитъ (!), такий клопотъ. Тое на дѣетъ мѣситъ быти готово. Ёкрѣйте, ни ноци, ни дна спокойнаго имаю. Но за все бѣа моего благодарю. Што бѣъ изволитъ, да течетъ!

2. — Мукачів, 7 липня 1742

Михаїл (Мигаль) Ольшавський, генеральний вікарій, письменно шле віншунанья Г. Пазинови, малобереженському ігуменови, з приводу того, що поклав угольний камінь монастирського мура.

Оригінал, на піваркуші, загнутім у чотири поли; опечатаний назовні перстеневою печаткою; в АЧМ.

Превѣбный ѿче ігумене. Мѣ Хѣвъ и часливое здокровѣ (!). Не писменно, но ѡстнѣ ѿ інока во стѣю шентель мѣкачевскю препослаіаго дозналса в благомъ п(рев.) вашои намирению. Желая ѡсердно, дабы милостивый бѣъ поспишилъ и конечнѣ совершити сподобилъ и ревности п(рев.) в. болшой а болшой на бѣвыи дѣла ѡмножилъ. Qui dedit velle, dabit et posse. Utinam ego miser horum essem particeps! Dabit Deus fortassis и мене хѣдаго за собою потагнѣти, в чомъ извѣститеса. Далъ вы былъ бѣъ мнѣ той ѡщастливости, авы при томъ дѣлѣ и га моголъ быти. Но аще же тѣломъ мнѣ нѣтъ не возможно, animo devoto ero praesens. Ut autem feliciter cedat, ex corde precor et me in s. p(at.) v. et religiosas dum humme commendarem (preces), emorior p. v. Munkacsini 7. Julii ant. 1742. sincerus, qui olim, Michael Olsavsky вѣкѣ. епѣ. p. vl.

Зверху: AR. in Chrto P. Gedeoni o. s. Bas. m. professo, ven. mon. Kis Bereznsis hegumeno... Kis Bereznae.

Пазин зазначив: ѿ пѣа вікаріа в повѣчованю мѣрованя.

3. — Ужгород, 11 березня 1743

М. Ольшавський, генеральний вікарій, сповіщує Г. Пазинови, малобереженському ігуменови, що відвідає малобереженський монастир.

Оригінал, на піваркуші, в четверо загнутім; запечатаний перстеневою печаткою; в АЧМ.

ARD. P. mihi amicissime. Ёсты болше сказаль вѣи, якъ ту пишу, и штѣ малъ вѣбавити, не писмо хощѣ, но дѣломъ исполнити. Ёо мали поклонюса стѣи шентели, аще прѣи бѣдѣ, и ко чѣтамъ вашѣи прѣйдѣ, аще не ѿверженъ бѣдѣ. Ёй бѣъ моемъ! Болше не скажѣ, токмо правдѣ люблю (!) и в ней ѡмрѣ и в нейже самой простей правдѣ пожую, аще бѣъ изволитъ. Ёчора з прѣявшого листа ѿ пана пѣцѣптора Munkács. dominii ven. s. Nic. claustrum 5. hujus m. Martii est liberatum. Spero, quod etiam vinea Szednyensis ad Garamantias retrudetur. Et utinam liceret scire de Munkacsiensibus, — што творѣ. Бѣъ все дасть, надѣюса, добро, яко ѣ праведѣ и сама прѣда. Чоломъ всей братѣи, самъ паки встаю ч. в. Unghvarini 11. Martii 1743. низайшѣи (!) дрѣгъ Михаїл Ольшавски епѣи мѣкач. вик. епѣ. p. vl.

Зверху: ARD in Xto P. Ged. Pazin o. s. Bas. m. rel. prof., ven. mon. Kis Bereznsis hegumeno... Kis Bereznae.

4. — Повч, 1 серпня 1744

Мануїл, мукачівський владика, повідомляє Г. Пазина, настоятеля чернецького монастиря, про різні справи.

Оригінал, писаний на піваркуші, загнутім у чотири поли і запечатаний перстеневою печаткою; в АЧМ.

ARP., fr. in Chrto col(endissime). Листъ чтиѡти вѣион со вхотою прѣталъ и вырозвмилъ лѣчше вколичности внаго писма, которое та Івнашомъ давалъ писати строны слѣженія Палкового на способъ цитаціи. Яще вкошѣ влѣгны не принесло, в томъ не винюю. Frustra aethiopem lavare. Ex hoc passivo scandalo si quis iudicium vult formare, pace mea formet, modo conscientia sit tuta. Я понеже по вписанію вамъ листа та тоє в гадци малъ и нѣк маю, viderint, quid gariant (!). Utinam meo muneri possem satisfacere. Толко кѣрка на смитнскѣ выпѣтитъ, ажъ выпѣтитъ ношъ (!), имже зарижетса. Знати в томъ, нѣ свѣтъ розмовный и слѣше (!) в стрѣни, какъ в свои ра'свѣдаеть. Et hoc est condimentum congressus. В розвалинахъ господѣскихъ нѣстѣ, што дѣвнотса (!). Глазчаеть ся тако, аще хто во свое время и емѣ прилично не лѣтоє (!) в новомъ гадати. Поможетъ бѣтъ, токмо намъ по'визатиса! — Sanctuarium ecclesiae Pocsensis quoad murum finitum, et spero proxime tectum ponetur. Ex pecunia, si quam prae manibus habebit, prudenter ecclesiae pro necessitatibus dabit, quantum opus erit. Большой вамъ писати докѣчники многыи, в нигже (!) пѣвое время, не позволяють. При семъ злѣвствѣйте. Данъ 8 Повчи д. августѣ 1744. Чтѣноти вѣион нижайшій слѣга Манѣи влѣка Мѣкачѣ. р. вл. — Братѣи чело-бытно вѣдаю, да поманѣтса многорѣшного. Рѣкодѣлѣе с. хризестома ю в рѣка е, нимже наслащаетса (!).

Зверху: Multum ven. in Xto p. Ged. Pazin... in monte Csernek ad Munkács.

5. — Повч, 15 жовтня 1747

Мануїл, мукачівський владика, відповідає Г. Пазинови, кого найнятиб ім за уповажного скарбника та про потрібні документи.

Оригінал; зрештою, як више.

Чтѣно-велебный вѣче игумене. Ми Хѣтъ. Листъ чтѣсти вашей строны пленипотѣциара и прокѣратора вѣцѣско восприахъ, в котрѣ дѣлѣ попеченіе маючи, прежде вѣцемъ Макариомъ чтѣности вашей писахъ, с которого вырозвмѣти, такъ строны прокѣратора та и пленипотѣциара моего, пана Ланѣта, нотарѣша табы Деврецькой, который аще самъ в своей пѣсонѣ на той часъ не могъ бы слѣжити, маеть влѣтъ на мѣсто свое пленипотѣцию дрѣгомѣ врѣчити и прокѣратора поставити. Того ради вшытки литерѣнкѣ докѣмента кѣпно со инкѣвѣзициами, жебы похыба не сталася, припошлѣте, дабы завчасѣ пленипотѣциалови (!) моглиса врѣчити. Яще пакъ п. Шанта прокѣраторѣ и на вашѣ странѣ нѣволитъ быти, а за пленипотѣциала выберѣтъ мѣкачѣцѣ Микова, абы еденъ былъ пленипотѣциѣ и прокѣраторѣ, и то благо бѣдетъ, токмо да не бѣдетъ дефектъ нѣкакый! При семъ вѣ стѣ мѣткѣ врѣчаюса и зостѣю вчѣнти вашей братъ во Хѣтъ Манѣи влѣка Мѣкачѣ. Марѣ. р. вл. 8 М. Повчи еї. вктовр. 1747. — Пишетъса п. Андрашови, абы резигнацію строны Бовковиць и Лавкѣ Лелескѣ выгладѣ.

Зверху: Rev. in Chrto p. Ged. Pazin o. s. Bas. m. professo, ven. mon. s. Nic. eppi et confes. in monte Csernek ad Munkács siti hegumeno honorando. Ad Munkács.

Пазин зазначив: Прїнатиї 17. Oct. 1747, item de instrumentis transmittendis.

6. — Відень, 17 серпня 1748

Мануїл, мукачівський владика, доносить ігум. Г. Пазинови, що купив для монастиря бажані твори св. Доротея, св. Василя В. і Гоара.

Оригінал, на піваркуші, загнутім у четверо, на форму листа, назовні опечатаний перстеневою печатю; тамже.

ARP. Gedeon, fr. in Chrto venerande. Радъ быхъ былъ ѿ васъ не разлѣчитиса, но нѣкое время съ вами пребыти. Но нѣжно, когда вышнѣ власть велич. Удѣлако надѣюся по возѣ, ижъ тѣ скѣчикши дѣло, велижъся к' вамъ многы ради причинъ, толко молю, абы бѣгъ продолжилъ прожити. Брѣчаю братію тамошнюю, да памѣтствовала в своихъ званіи, понеже в терпінніи наслѣдство дѣши нѣшы. Поманните и мене многогрѣшнаго ѿцеве братіа ко свои сѣмъ молитва, да грѣхомъ мой милостивъ бѣдетъ. У томъ надѣюся, ижъ никогда и в мнѣ споманете. Радъ быхъ былъ ѿ вѣ нѣкакю вѣсть в тамошнѣхъ справахъ мати, но недостойно желаніе мое естъ; аще в молитвахъ доси. Прозвѣ ч. в. 8чилюся за доси 8чинити. 8того Доротея opusculum unum acquisivi, pro 6. autem scriptum est, ut adferantur. Optarem, donec hic morabor, ut mecum possum adferre. Opera s. Basilii pura latina hic non inveniuntur, nisi graecae et latinae, sed caro pretio: 3 ejus opera seu tomī fl. 50 Rh., sed tamen 1 accipiam. Goar 1 acquisivi, plura non inveniuntur, nisi Venetiis adferentur. Conabor tamen inde adferri pro fratribus. Nos adhuc, dei gratia, sumus sani et ultra deus providebit. Com-mendo lectionem circa consecrationem ecclesiarum, ut possemus debite prodire. 8поманните и на мизерное мое тамошнее господѣство: коли дашто бѣде, и вамъ бѣде, зо собою ничего не возмѣ. Haec breviter, urgentibus aliis negotiis. Coeterum me s. precibus dum commendarem, maneo paternitatis v. Viennae 17. Aug. 1748 servus et frater Manuel eppus Munkács. р. вл. — Ps. Fr. Athanasium salutet v. p. Utinam apud nos vellet manere relicta Transsilvania.

Зверху: ARP. Ged. Pazin o. s. Bas. m. prof., mon. in m. Csernek superiori... per Posonium, Cassoviam Munkács.

Пазин зазначив: Perceptae 29. Aug. 1748 s. n. de libris Viennae coe-nendis et lectione rubricae в посѣннїи црквиї.

7. — Відень, 14 вересня 1748

Мануїл, мукачівський владика, дякує мукачівському ігум. Г. Пазинови за листа, поручає себе і на будуче братним молитвам, дає вістку про єпископа марчанського (крижевацького), про закуплені книги, про Редника, про Геронтія та про волоського єпископа Кляйна.

Оригінал; зрештою, як више.

Multum vende p. Gedeon salutem et pastoraalem benedict. Лист чтнѣти вѣшии paterno affectu прїмалъ, в чѣ и не надѣлалса, но оѣнакоже тѣ в мои хъ праца, и не в мои, но такъ нѣшого клирѣ, найпачеже едѣлского, не мало потѣшылса. За поминаніе сіе в мнѣ тако чтнѣти вѣшии всобнѣ, тако и прочей братіи 8сѣдно дякю и зновѣ ко памѣть сѣшю и млитвы врѣчаю себе и мои дѣла, дабы гдѣ бѣгъ помогалъ скѣчити и к вѣ приближитиса и вѣдѣти ко свое время. Б томъ не поднейте, ижъ ко памѣть заличалса вамъ. Бисте, како читате 8 цлалмисты: много во можетъ мѣтва прѣнаго 8 вѣкы, и зновѣ:

помолитесь ѿци и братїа в мнѣ грѣшномъ. Листъ ч. в. ѿца адиторъ писаный по моѣ писанїи пришолъ, з которого нешто wzнаймилъ, якѣто в іппи Мачанскимъ, котрый wdосланный ѣ до пѣщи strony певны^х причїи, якъ чшю, и што в заграбю сталоса с нимъ, котрый не по воли wдишолъ. De operibus s. Basilii scripsi, quod sint caro pretio, но како сѣдите быти потребны, ксплю, якъ вѣдш мочи, покладѣса. Ѣ части моєи сѣждш потребны. За Дородѣа ше^е едѣмпларїа писалъ, но еще не пришолъ. Яще принесѣтъ, всѣ возмш. И ныи поглажду, такы бы были потребны (и) камъ на ползш дшевншю послѣжити могли. Рѣдникъ в тоѣ ѿца своего навижденїи не согрѣшилъ. Яще навѣнетса и мого прихѣдш дождетъ, добре зчинитъ. Яще сшощетъ пойти во имя гдѣне, его професїа хотай бы са ѿложыла на дале. Хто зна еще, якъ може^т быти? Ѣго коштъ заплатитъ са, понеже на то ѣ розка^з црѣкїй, в котрѣ вѣдш писалъ до коморы ѣднлскои, то ми надо бы знати сѣмш, што на него вышло. Тшю платню иныи заплатитъ, а викарїй. Гѣонтїеви можете ѿписати, дѣло тако е^т, да професїю ѿложитъ, а викарїй. Гѣонтїеви можете ѿписати, дѣло тако е^т, да професїю ѿложитъ. На мене к тоѣ не погрѣшнїи, понеже еще жадного санш не имать. Ѣ типико^х пишиса благо ѣ. Яще вѣтъ поможетъ возвратитиса, штѣ бы в црѣквѣ^х, якъ повчѣскои, такъ каролскои гадати. Ижъ вѣтъ насъ за ншш неправды поснщаѣ, вѣдш емш слава. В салагвардїи маю старостк. Ѣппъ Клинтъ нигда ѣднлъ неввидитъ болшей, понеже дѣло ш ѣдѣли якъ законическе, тако и мурски^х дѣловны^х по псю са дѣкетъ, понеже всакъ во стои тягнетъ. Болше писати время не позколатъ. При сѣ^м зостаю, а братїи чоломъ бшю. Ч. вїши Vienna 14. s. n. Sept. 1748 дхїтерей и братъ в Хтѣ Маншїи вл^кка Мшкач. р. кл.

Зверху: ARP. Ged. Pazin... v. mon. s. Nicol. ad Munkacs... hegu-
meno... per Cassoviam Munkacsini.

Пазин зазначив: Perceptae s. n. 26. Sept. влгодаренїе в поминанїи и
книгъ для ползы кспленїе, такожде и в Рѣдникш.

8. — Відень, 12 жовтня 1748

Тойже Мануїл, мукачѣвський владика, подає мукачѣвському іг. Г. Пазино-
ви свою думку в тїм, що саме слід зробити проти пана Клобушицького,
котрий переслїдує монастир. Радить звернутися до п. Малатинського, щоби
він узяв їх у захорону. Також про о. Алексїя Годермарського, проступника.
Оригінал; зрештою, як висше.

Multum v. p. Ged. mihi colende. Ѣ прїятаго ѿ ч. вїши ѿстатнаго
Єпитевїа листъ порозвмихъ стонъ шьветли гоненїе и преслѣдованїе ѿ пїа
Клобшовскїа, на которе его мѣсти дѣло дшже днѣшсѣ. Шкшю ѿ вышнїаго
заплатш прїметъ, но не чѣдно кши (!) голоднїи тшчнїи и добрый кѣсокъ
на тѣли гладати. Гдѣ недостаѣтъ своего дадати, чѣже надѣи рвати. Тако
сей вѣк нїѣ течетъ, в немъ же нѣсть правды и во пагшбѣ всѣ^х на влчѣтъ,
но послѣднїа гѣкаїа. Пишетъ мнѣ в томъ пїѣ Малїйскїй и радитъ, што
в тоѣ чинити id est decretum cassatorium extrahere consulet et suadet,
в чѣ вѣдш са шиловати, однакѣ до того часш такъ бы вѣ радш дати, вѣтъ
вѣсть, и самъ не знаю. Ѣсли бы пїѣ Малатїйскїй тако сталъ, яко вписете,
и ѿ захищенїа не ѿтшпилъ, могла бы и сопозицїа быти, ѣли бы болшы
клопoty с того не выросли, bona et amicabile foret, sed quomodo, cum
non ordine juris processum est et lata sententia. Шрадѣтсѣм с п(аномъ)
Малатїйскимъ, якъ в тоѣ постшловати, котромъ и га тшю рѣчъ залицаю,
поки декрѣ^т достанш, в котромъ и не похѣвѣю. Строны бѣвѣвскои дѣла
в правдивїи reambulatorio statuto esset opus, quod si non fuerit heleszini,

supplere defectum debent inquisitiones, quas prae manibus habet, quae solae possunt в тѣ дѣла помогати. До того аж до часѣ и мнѣ поможетъ возвратитисѧ бѣ и в тѣ вѣшы рнѣйше радитисѧ. Оца Илѣѣта Годѣ марскаго не такъ скрыты дѣла, но тавны. Ици за покойника еппа в томъ и самъ дознѧ, што з мѣкачѣвскими ималъ. Потомъ ины многы к томъ наресли, в которыѣ га аки быѣ и не зналъ, тѣпилъ, перепѣшалъ, много разы напоминалъ, вѣднакожъ bonus pater putabat, me nescire. Et hoc ipso debuisset se correxisse, quia послѣдняя гѣша пѣвухъ бывають. Управдиви соромакѣса, коли мое потѣпеніе не знасть. Ухабити бы, ухабити панство себи шкодликое, в котрѣ перхливѣ натѣрѣ достаетъ, такъ нагле в голови почѣтъ. В чѣ если доброта не поправѣтъ, канонъ карати розказѣтъ. Вѣкакъ сео себѣ погибель, праведникъ посѣщеніе бжїе ползѣтъ, развращеняго напоминаніе и долгое терпеніе (!) пѣтъ. Ad preces p. v. ad meum adventum suspendo negotium. Tempus docebit. Me in sacrificia s. commendo et maneo p. v. Viennae, 12 Oct. 1748. fr. in Xto Manuel eppus Munkács. p. vl. — Ps. Scripsi p. v., ut connotet expensas pro fre Rednik factas et mihi mittat, ut possim in Trañniam scribere pro solutione. Simul enim, et quantum ego expono et v. p., debet mitti, sed hic non habeo decretum prae manibus, in quo s(u)a m(aiestas) mandat, victus solutionem. Deo dante spero me hinc proxime abiturum et ubi venero Pocsinum, ubi est decretum, inde scribam, quo etiam p. v. propter consecrandam e(cclesiam) Karolyiensem, credo, veniet et tunc adnotationem secum feret.

9. — Відень, 29 жовтня 1748

Мануїл, влади́ка мукачівський, доносить мукачівському ігуменови, Г. Пазинови, що саме він уважавби за відповідне зробити перед своїм близьким відїздом із Відня щодо Клобушицького, Редника, Філярета, Рожія і підмонастирської греблі.

Оригінал; зрештою, як висше.

Multum (як у попереднім). Писмо ч. в. дї вктѣ даѣе ки. прїмалъ и в неѣ вписанная вырозвмивше, хвалѣ бѣѣ воздалъ и блгодарїи за плод виноградаѣ, емше же бѣде чѣ и хвала. Панѣ Клобушицкомѣ пишѣ, давы мало потѣпилъ до моего приходаѣ, азда можно можетъ быти с нїи ко мїи пойти. Metales an Posonii reperiantur, nescio. Tertio anno videndo omnia in archivio capituli instrumenta, non memini legisse quid simile. Possum adhuc quere. Inventas deferam. Братъ Редникъ якъ соби хочеѣ, да творїи, на то и имаѣтъ свободнѣ волю. Время всѣ провѣкажетъ. В гати поѣмонастырской давно сѣждено. Вѣщїе трѣженїе. И по сѣмѣ мало што с неи вѣдетъ. Ташко бїи водный змолити. Но за взятѣ да творѣ мѣрци свѣтовыи, понеже иѣ панованїе нїи на время, потѣже скорѣѣ. Вѣкѣ же миролюбцевѣ видимо дѣла во разоренїа быжатъ, яко и гордыѣ, иже себѣ ставляѣт наѣ иныѣ. Филарета самое его намиренїе вѣсдїтъ, cum intentio judicet omnes и кто его до Мѣкачѣва послалъ на штоколѣкѣ, viderit ille. На дѣла Рожїа чѣдѣюса, в котромъ емѣ писалъ, да бы са не кажїи. В тѣ во свое время испытаетъ сѧ. Ratione sa(mer)ae exponenda, si poterit fieri, bene erit, quod negotium commendo. По совершенїи тѣ с части дѣла Брдѣлскыѣ, бѣѣ слава и помощїю его, сѣи сѣмици з Бидня рѣшѣса и вѣдѣ силловатисѧ якъ найскорѣй приспїти до Повчи, гдѣ надо би быти и вїи чтнѣти strony потребныѣ вѣшїи, в чѣ дамъ вамъ вїстѣ, в кїи часѣ рѣшитисѧ имати. Строны пѣнѣ в Редника, хотїиже толко и за страхѣ сѣмѣ надо би вѣдетъ знати, аще при наѣ заста-

нетъ, и платна встанетъ. При семъ в св. молѣтвы врѣшившея zostaю чѣноти вѣион в Бидню кд. вкт. мѣми. братъ къ Хртѣ Маншѣ вѣка Мѣка. р. вл.

Зверху: ARP. Ged. Pazin i t. d., як звичайно. Пазин зазначив: Прїятій 15 Nov. 1748 de reditu Vienna etc.

10. — Повч, дня 16 листопада 1748

Мануїл, мукачівський владика, повідомляє мукачівського ігумена, Г. Пазина, що дня 27. XI. в Повчі висвятить на єпископа великоварадського Мелетія. Тому не може явитися на списанні Берегвармеди і просить Гедиона, щоби з Мукачева привіз зі собою річи, потрібні до такого посвячення.

Оригінал; зрештою, як висше.

Multum etc. (як висше). Salutem et patern. bened. Понеже за помістю гда бѣл всемогущаго юж ра³ из Бидня возвратившея тѣ, до Почн, дна дї. сего мѣца приспиль и намирѣ бѣ невѣмий пойти єднѣ заводѣ и до Мѣкачова, но сталася пригода. Помина^т Бара^тскій Мелетій еще до Бидня мнѣ писалъ, тако и его еѣле^тція єппъ римскій Бара^тскій, да бы^x его во єппа тѣ в Почн послатилъ, што скорше быти не могло, такъ по возвращенїи моемъ. Которое посѣненїе и самъ бы^x ра^т такъ скорей исполнити. Стронны ѣнѣшняго вѣмеди Берексон грофомъ Кеглекичемъ списанїа, тамо бы ми присѣствовати в сей школичности для многѣхъ копрѣ, тако и сами знате. На сїе тогда посѣненїе и ч. вѣш ѣвѣтѣю и к томѣ с вами еще дво^x законниковъ. Тѣ способомъ возьмите со собою потификалъ, бѣ³ негоже ничего бѣдетъ, мантию фидиковѣ, вмофѣ и инны вѣши, которыи придасть вамъ Андрий крѣкѣ. Понеже пѣ тѣ не можно имѣти по звичаю на таковы актѣ два барылочкы и два циповкы по вписанїю потификала, нашто типикъ прочитайте, тѣ лацнѣйше знайдѣте, тамо и мѣта єсть, хоц новы дайте справити, хоц двѣ стары, которыи наза^д привернѣтѣя. Тоє исполнѣше, выберѣтѣся, авыстѣ пре^д терминѣ тѣ до Повчи приспиль, понеже термѣ на сей актѣ заложилъ ємъ на дѣ кѣ, сего мѣца то єсть на приѣзнаго вѣца Шкова перѣжнина, нево далшїй со шкодою ѣшы^x дѣлѣ былъ бы. Про инше, ижъ бы не могло быти, не вѣжѣ, толко про барылакы, но надѣяса, иѣ тамо и тын выстанѣтѣ. Болеє лицѣ до лицѣ исполнимо, токмо снѣлѣтѣся врѣчѣлѣм испѣнѣти, сеже невѣмѣнѣ. При семъ zostaю. Дѣ в Повчи дна єї. ноєрїа мѣми. чѣнѣти вѣион вѣ во Хртѣ Маншѣ вѣка Мѣка. р. вл. — Добро бы стѣ зчинили, коли бы были некакы овоци, тѣ быста зышли.

Зверху: ARP. Ged. Pazin... mon. Munkács. hegumeno etc. Munkacsini. — Пазин зазначив: Прїятїя^т 19. Nov. 1748 в посѣненїи єппа Бара^тского.

11. — Відень, дня 14 марта 1750

Мануїл, мукачівський владика, звідомляє повчанського ігумена, Йоанкія Скрипку, про ріжні справи і просить, щоб упімнув наставника робітників, аби брався до роботи.

Оригінал, писаний власноручно, на піваркуші, загнутім у четверо і запечатаний перстеневою печаткою. Зберігається в архіві марїяповчанського монастиря (= АМП.).

† Чѣнны вѣчє Іванїкїє. Мѣ Хртѣ и архїерейское вѣгословенїє. Лист кѣ. фѣвѣра мнѣ с Повчи присланный текѣщаго Мѣта дна єї. тѣ еще в Бѣдню прїмѣлъ, с котораго шеоблѣви радѣюса, ижъ слѣшѣ вѣсѣ здравствовати и на бѣженствє пѣлнокати. Єїє все да бѣдетъ кѣчноємѣ вѣсѣ и застѣпнїцї хртїянѣ прѣс. Дѣкѣ Бѣгороднїцї Повчѣскої во чѣстѣ и славу. И всѣкоє тѣ здорова

имію, но їнѣ за поміцію бжїю лѣпше. Господѣство домовное, такъ можно, да течеть по волѣ бжїей, на^а снаѣ нѣждо (?), в томъ, прошѣ, не замедлите по расъсѣденію временномъ, гдѣ што може быти. Но чѣдѣюся, што палѣръ ѡпѣщае^т такъ бѣгни времѣна, а тѣ ѡ Ендню давно мѣрѣѡ. Прошѣ ч. в., напомяните его, дабы всталса до работы, да вызмо (!) с приходѡ нѣшымъ что возвышеного мѣрѣ видѣли, понеже вещи потребныи до работы маеть. Не знати, што за выгваркѣ скаже^т. Ёцѣ Гедѣѡ с' Пожонѣ ѡдишолѣ, но къдно (!), чѣднии га^акы маеть. Да дастъ гдѣ бѣтъ по его желанію да бы сталсиса, но права, понеже два кѡца мають, еще не знати, комѣ ѡрвѣсиса, когда протывныхъ (!) стра^а документа проѣкажѣтса. Но ѡ томъ в приходѣ лѣчше зажажѣ. Добро ѡчините, коли высте дали ѡгородити кертъ при новымъ ставлѣнѣмъ. Для кѣхинскы^х вещи скода (!) бы было его ѡпѣстити. Яндрашови спомните, дабы мѣсѣню справилъ, с которои ѡ со^х (?) бѣдетъ, тое можетъ быти, понеже коло нен не такъ многа работа. Ч. братію поздравляю ѡ во поминаніе себе врѣчаю, помѣните мѣ много грѣшнаго. Грофка Палочайна аще тамо бѣде^т, поздрѣленіе ѡ мене ѡклонно преподайте. Єіе ѡзвистикше ѡ во мѣткы стѣши себе врѣчнше при бѣгословеніи єіпскѣмъ застаю ч. в. ѡ Ендню дѣ. Мѣта ѡѡѡ. с. р. и бра^т во Хѣѣ Манѣѡ влѣка Мѣска^а, вик. апѣтскій р. вл.

До листа придана карточка, що на ній дописано чужимъ письмомъ: Секретѣ ѡ (!) до земли чолѡ бѣе, але не тѣ, якъ оу Пѣчи по рѣски, але якъ тѣ по нѣмецки, ч. вѣшей комплемѣнѣ оучиннѣ ѡ ѡзнаймѣнѣ, и жѣ на про^вбѣ (!) годинкѣ краєнѣ дѣла ч. в. вашен кѣпнѣ, тогда молтсиса: авесме дѣла тѣ шесливо (!) докончили и к. вѣмъ ѡакъ найскоре прѣли.

Зверху по латинськи: Mult. ven. in X. p. Joannicio Szkripka... v. mon. Pócs. hegum... ad Pócs.

12. — Мукачів, 12 мая 1750

Мануїл, мукачівський владика, пише монахови Антонієви Смолько у Певчі про його випадок, котрий полагодить п. Малатинський. Крім сього, просить прислати йому ріжні річи.

Оригінал, на піваркуші, загнутім у четверо, писаний власноручно; АМП.

† Ч. ѡ. Антоній. М. Х. Казѣшъ, котрый ѡ Певчи сталсиса, инѣ не бѣде^т. Ба ви сѣ не било стало и если высте тѣ не были пошли, с того ни^ч не было бы, да бы былъ тамъ пѣсь вѣгалъ (!). Дрѣгій разъ до такы^х вѣшей не ѡдавайтсиса, но в покои заставляйте. Ина^ч такы кѡчнитсиса маю^т дѣла. Могло завоиство статсиса ѡ человека ѡча^анаго. Ябы тое емѣ насѣхо не перешло, идеть тамо пѣ Малатійскій и тое дѣло, якъ ма быти, справнѣ в кѣпнѣ в ѡцѡ Петкѡскѣ, толко емѣ все, якъ было, треба сказати. Правда, и жѣ инштѣцію и якъ было дѣло, и дороги написалъ бы былъ. Ы тамъ не могѣ пойти, понеже до гѡнѣхъ стра^а на визитѣ мѣшѣ ити. Надѣюся, и жѣ бѣ праведенъ сѣдѣа на доброе тое ѡвернетъ и попере^т цѣрккн своей враги. Толко ѡцѣве молитсѣмъ. Треба сюды загнати слѣжѣвникъ пѣтификалъ бѣшоновыи и цѣрккѣй декретъ, потомъ literas mendicatoriales, котрый є ѡ рахѣнка^х цѣркккны^х с печатію покойника Блажовского, такожде стѣчкѣ масти билѡ в папѣкѣ ѡкрѣгло закрѣченѣ, котрѣ найдете, super libros conciliorum листъ єде^т ѡца Рожѣта strony попа Мараморского з вѣси Лѣврдѣ. Тоє все з паномъ Петкѡскѣмъ вынайдете и послѣцомъ заженете. При семъ во с. мѣтвы себе врѣчнше, застаемѣ в кадѣ^а. Мѣска^а дна бѣ. Мѣта ѡѡѡ. Манѣѡ влѣка Мѣска^а, вик. апѣтскій р. в. л.

Зверху по латинськи: Honor. p. Antonio Szmolysko... ad Maria Pócs.

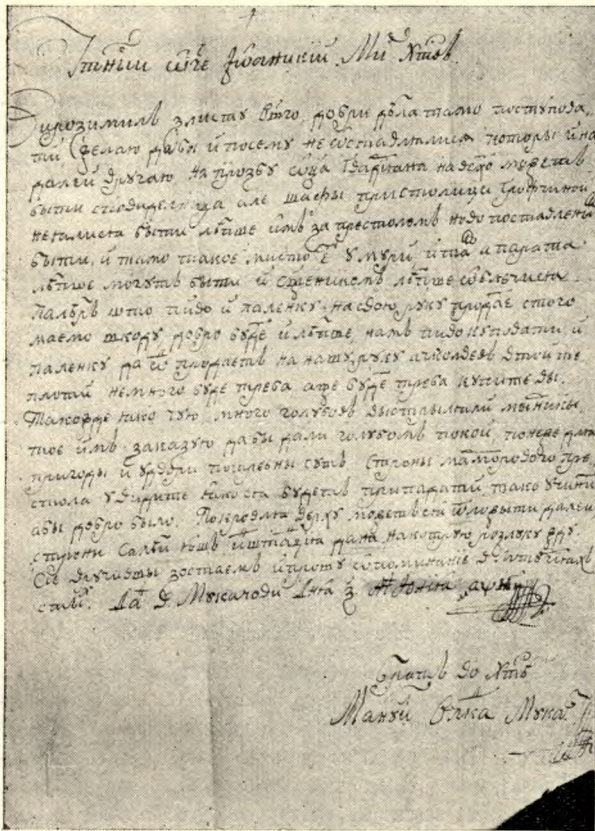
13. — Мукачів, 30 мая 1750

Тойже мукачівський владика, Мануїл, дає ріжні інструкці повчанському ігуменуви Йоанкієви Скрипка і просить, щоби цей прислав йому зазначені річи.

Оригінал, на піваркуші, загнутім на четверо, запечатаний перстеновою червоною печаткою. Тамже.

Чѣный ѿче Іоанкіѣй. Мѣ Хтѣвъ и дхѣтерейское вѣгословеніе. Дозналистесѣмъ в дѣлѣ Шигала Товта, аѣ песь висвѣтсѣмъ. Дастъ Бѣтъ, аѣ тоє насѣхо не

выйдетъ, понеже на ѣкви-
зицію комисіа выдана ѣ и
такъ до права возметсѣмъ.
Б то поможетъ и пѣ Кароли.
Ѣ Товтомъ еднакже миро-
но треба быти. Писалъ до
Токаа стороны вапна ѿцѣ
Добраєви, абы пошѣ до Ра-
кацы ѣ вапно далъ при-
вести, котрое гды приве-
зе сѣмъ, моглоста заплатити.
Заганяю ѣнкъ р. нѣмѣ. зо-
лоты^х. Такожде и ѿцѣ
Петкѣскій катедратіи вамъ
дастъ, с котрыми добро
шафѣйте дѣл потрєбы, по-
ки болше заженетсѣмъ. Па-
лѣрѣ да воздвизаетъ мѣрѣ,
дабы робота не оставала.
И цегла^о дабы робылъ. Та-
кожде ѣзъ Ѣгрю нежки гро-
шы вамъ до рѣкъ придѣтъ.
Ѣдно рещи: такъ господѣте
по ра^свѣженію, абы тамъ
дѣло добри велосѣмъ, понеже
мнѣ идѣшемъ во пѣтъ тамо
не можно быти. Того ради
на васъ все порѣчаю: спра-
вѣйте, ѣакъ найлѣпше мож-
но, сами дѣл себе. Такожде
вино на кѣчмѣ треба кѣпити.
Корѣскі часомъ зновѣ
заженѣтсѣмъ грошы. Також-
де пєсылаю вамъ ѿпѣсты

Взорець власноручного письма еп. М. Ольшавського.
Див. лист ч. 14, стор. 235.

Римскы, котры сохрѣнтє добри, дабы не загынѣли. Мнѣ пакы заженете фѣталко-
вый плащъ и чѣни серѣтѣяны гомєвы, котры сѣтъ ѣ ѡлмаріи. Довезетсѣмъ тамо
з Барадѣ престолъ марморовый, с котрымъ прїдетъ и майстер, дабы его на-
мистилъ. Позирати добро, абы напротї дверей цѣрскыхъ престолѣ середина вчи-
нилася, боки пакъ абы еднако ѿ стѣнѣ впали. И тѣ з монми лю^дми сѣдилъ,
абы боки престола впали напротивъ ѡкнѣ дѣл болшаго свѣтла, еднаже тамо
вамъ лѣпше вѣидитсѣмъ, понеже тепѣр, ѣакъ ся складе, ташко рѣшати. Шолю
тѣгда васъ, дайте позоръ, абы такъ, ѣакъ найлѣпше, могло быти. Ѣсли напро-
тивъ ѡкнѣ, мѣситъ далєй погнѣсти сѣмъ. Ѣходовъ, не знаю, колко вѣдетъ. Коли

бы толко еденъ былъ, добри бы было, понеже ѡ насъ много сходовѣ быти не звычайно естъ. Еслиже сходы з мѣморѣ не бѣдѣтъ, бѣдѣтъ с дощокъ. И тако бѣдетъ добро. То е все во раѣсѣжденіе ч. в. врѣчаю, ѡчинѣтъ тако, дабы похвала была. Панѣ Петѣкы така робота на ѡлтарѣ, ѡпишите мнѣ. Господѣство домовое до позорѣ врѣчаю, ѡсоблики вина. Покойника Бизѣтіа ѡ бѣклой ладѣ естъ тѣстаментъ, той выймите и сѣмо зажените. Строны прикрытыя нового мѣрѣ з Дибрицинскѣмъ алчомъ, котрый ѡ Дорогѣ тѣрѣ рѣви, треба бы говорити и если можно с нимъ сѣа покласти, абы ѡ завчасѣ рѣвиаль с того дѣрева, што ѣ тамъ на кѣпи, дабы сѣа могло ставанѣа закрыти. При сѣмъ во мѣткы с. сѣбе врѣчивше застаю ч. в. в Мѣскачевѣ л. Маѣа ѡѡн. жычливый Манѣи влѣка Мѣска. р. вл.

Зверху: Ч. ѡ. Іваникію Скрипка чинѣ с. Бас. в. професѣ и с. ѡбители Пѣчанскон гегѣменѣа да предастѣа ѡ Новчи. — Висше сього дописка: Листъ пана еппа пригалъ емъ ѡюніа л.

14. — Мукачів, 7 червня 1750

Мануїл, мукачівський владика, звідомлює повчанського ігумена Й. Скрипку, що має робити і як поступати коло будови монастирської церкви.

Оригінал, на піваркуші, на четверо загнутім, із перстеневою печаткою. Тамже.

Чѣтныи ѡче Іваникій. Мнѣ Хѣтѣв. Бирозѣмилъ (!) з листѣа вѣіго, добри дѣла тамо постѣповати. Жѣлаю, дабы ѡ посѣмѣ не ѡставлѣлисиа, которы ѡ на далей врѣчаю. На прозѣ (!) ѡца гѣдѣіана на всѣѣа можетъ быти сповѣдѣлѣница, але шаѣи при столици грофичнои не іалисиа быти, лѣпше имъ за престоломъ новопоставленѣа быти ѡ тамо такое мѣсто ѣ ѡ мѣри ѡ тѣа аппарата лѣпше могѣтъ быти ѡ сѣіеникомъ лѣпше ѡблѣчѣсиа. Палѣръ што пивѣо и паленкѣа на свою рѣкѣа продаѣтъ, с того маемо шкодѣа. Добро бѣдѣтъ и лѣпше на мѣа, пивѣо кѣповати и паленкѣа, да ѡ продаѣтъ на нашѣа рѣкѣа, ачколѣвекъ в той теплотѣа не много бѣдѣ треба. Яще бѣдѣтъ треба, кѣпите вы. Такождѣ, іако чѣю, много голѣбовѣа выстрѣлѣли мѣіники. То е имъ заказѣю, дабы дали голѣбомъ покой, понеже для пригоды и ѡ дѣори потрібны естѣа. Строны мѣморѣвого престола зѣндите, іако сѣа бѣдѣтъ припадати, тако ѡчинѣтъ, абы добро было. Покровлю верхѣа можетъ сѣа ѡложити далѣй. Строны салѣй, юшъ ііштѣіаіа дана, на котрѣю розѣзѣа жѣдѣа. Єіе врѣчивше застаемъ и прошѣа ѡ поминаніе в лѣтѣіаіахъ стѣа. Дѣа в Мѣскачѣви дѣна ѣ. Юніаа ѡѡн. братъ во Хѣтѣа Манѣи влѣка Мѣска. р. вл.

Зверху по латині: ARP. Joannicio Szcriпка... Pocs.

15. — Краснобрід, 6 липня 1750

Мануїл, мукачівський владика, повідомляє тогож Іоанкія, що візитація йде добре і просить, щоби памятав про будову.

Оригінал, на власноручно писанім піваркуші, з перстеневою печаткою. Тамже.

Чѣтныи ітд. Яще мое сѣе писаніе всѣа васъ ѡбрѣтитѣа здоровыа, дѣла моя возрадѣстѣа, што сѣрѣчно ѡ бѣа жѣлаю. Такѣдѣ што и іако ѡкола васъ дѣетѣа, раѣа выхъ дознѣтѣа, ѡ яще возможно, ѡпишите. Дѣйте позоръ и жѣбы мѣрники не гѣіали, такѣдѣ и на господастѣо (!), дабы не ѡставало. Бизита яще до сѣго часѣа, бѣа поспѣшѣствѣющѣа, добро течѣтъ, а далей іакъ бѣа дѣстѣа. Працы, правѣа, многы, имъ же и концѣа не достѣетъ, но и в томъ помагаѣтъ бѣа, котрѣю аш (!) бѣа поможѣтъ докончѣти, хошѣа іа вамъ зѣлѣжитѣа и васъ посѣтити. Прѣпсѣлаю тѣа імена, за которыа при бѣжѣствѣіахъ лѣтѣіаіахъ поминаніе тѣорѣте. ѡпѣсти вамъ заслати забыла, но зѣлѣ-

жывшыся кѢ Эйгелю, препослю. Єіє врѣчывшы застаємъ в Краснымъ Бродѣ дни 5. Юліа ѿѿн. нижайшій рабъ Маншѣ влѣка МѢскѣ. р. вл.

Зверху по латинськи: M. ven. p. Joanicio Szkripka... Pocsini.

16. — Повч, 15 вересня 1750

Мануїл, мукачівський владика, поручає мукачівському ігуменови, Г. Пазинови, двох молодців, що бажають вступити до Чина.

Оригінал, на піваркуші, загнутім на четверо; в АЧМ.

Чтѣный і т. д. Указателе сего писма юноша двѣ желая чинѣ закончѣкаго, в который мене молили, которого время по силѣ имѣ ѿкрыл емъ, можѣть-ли его во терпѣніи зношати и до конца в немъ трѣждатися, нашто одинадѣшне прѣймаются. Понеже пакъ тѣ с Повчи мѣста нѣсть для ниѣ, того ради тамо посылаются. Ч. в. раѣсѣдѣтъ в ихъ прѣпѣтїю. Яше бы возможно до искѣства ихъ прѣпѣти, ч. в. залицяю. Бидѣтся быти смиренны и кроткы. Такыѣ бы надобѣ к законѣ имѣти. Междѣ тѣмъ тако роѣсѣдите, тако да бѣде. Єднакоже в прѣпѣтїю ихъ et de eorum constantia gratularer. При семъ во мѣткы стѣе себе врѣчывше застаемъ ч. в. в Повчи бѣ. септѣ ѿѿн. нижайшій рабъ Маншѣ влѣка МѢскѣ. р. вл. — Братїю всю поздравляю.

Зверху по латині: ARP. Ged. Pazin... mon... ad Munkács fundato hegumeno... Munkács. — Пазин зазначив: Прѣпѣтї 22. Sept. 1750 в залицяю до законѣ двоѣ юношей.

17. — Марія Повч, 29 вересня 1750

Тойже еп. Мануїл посилає мукачівському ігуменови, Г. Пазинови, третього кандидата, Пукачка, і дивується, що відколи виїхав із Мукачева на візитацію, не одержав від Пазина ні одного листа.

Оригінал, на піваркуші, загнутім у четверо, з червоною перстеневою печаткою; в АЧМ.

Чтѣновѣлюбный ѿче ігѣмене. Мѣ ХѢЪ и нѣше ѿхѣрейское благоволеніе. Не в мнѣоѣ прежде сихъ временъ залицяхъ и послахъ чтѣти вѣшен двоухъ юношей иміющихъ намирѣніе законъ стѣого Каслани воспрѣпѣти, з котрыхъ надѣются доброе нешто своимъ часомъ быти. Нѣкъ паки третяго посылаю и комендѣю, тако и мнѣ ѿ чтѣныхъ людей и законниковъ комендованъ єсть. Сихъ во тройци яше можѣно бѣдетъ тамо акомодовати, добро, яше паки нѣтъ, тогда пакъ скоріе мнѣ ѿпиште. Чѣдѣются в томъ велице, же ѿкѣдѣ з МѢскачка вѣдохъ, ничтоже мнѣ писати, тако сіа тамо дѣе и братїа тако сіа справѣють, возхотѣли єсте и на мое прѣшлоє писаніе жаденъ ѿвѣтъ не воспрѣпѣаѣ. Прочѣа дѣло сихъ мѣнцей пакъ найлѣпше приспособити хотѣще, камъ врѣчяю до прозрѣнїа и разѣсѣжденїа, самаго себе паки во мѣбѣ стѣпѣа и застаю оу Марїа Повчи кѣ. септѣврїа ѿѿн. ч. в. Маншѣ влѣка МѢскѣ. р. вл.

Зверху по латинськи: ARP. Ged. Pazin... mon. montis Csernek... ad Munkacs superiori, patri in Chrto et fratri mihi honorando ad Munkács.

Пазин зазначив: Прѣпѣтї ѣ. вктовр. 1750 в залицяю юношы ПѢскачко и чѣдокана, иж ємъ пѣсѣ єпѣсѣ не писалъ ѿ коли на визитѣ заставаля.

18. — Мукачів, 19 марта 1751

Тойже мукачівський владика, Мануїл, сповіщає повчанському ігуменови, Й. Скрипка, що написав до короля в справі доходження, відбутого токайським парохом і в справі інформації єгерського єпископа.

Оригінал, власноручно писаний, на піваркуші; в АМП.

† Ч. ѿ. Іваникій і т. д. Строны тамошней йквизиціи плебано^м Токайскимъ учинен^нон з вшего листѣ вырезвмилъ (!). Знаете, йжъ га на то само вышнемѣ совитѣ ѿповидѣлъ, доситъ могло быти. Но и ѿ Герскаго йфѣматію просили. Мѣсилъ дашто ѿповиети. На то чѣно ѿповилъ такъ, такъ ѣ. Е того, што бѣс любитса и пресѣой дѣкѣ вѣородици да вѣдетъ. В томъ не сѣмѣиса моеѣмъ ѿписѣ, ижъ положено, иже не вѣдеме з милостини жыти. Тако не вѣдетъ. Еше вѣдетъ болше, понеже тоѣ полъ короломъ (!) положено и писано ѿ мене гори, понеже и самъ Кароли тако великѣ. Ежѣте, ижъ проклатой зависти надобѣ засѣвѣтити, пакѣ и діаволѣ неколи факлою. Ежѣрю ѣ бѣа, ижъ не по ихъ жистѣ(ко)сѣрдію дѣло скѣчитса. Его ради молю васъ, счиро (!) моалтѣса до пресѣои дѣкѣ, дабы тоѣ гоненіѣ во тишкѣнѣ шѣратила и шѣолила. Вирѣшѣнемѣ всѣа возможна. Томѣ чѣдѣюсѣа, ижъ при моемъ ѿсѣтствіи (!) сталосѣа. Но тако бѣтъ хотѣлъ. Прѣдѣ, ижъ бы лѣтше (!) беркѣо в свомъ, нежелѣи в ино^м вкѣслѣвѣ позирати. Большой скажетъ Яндрій послѣиць. При семъ в лѣтѣкѣ себе врѣчивше встаю. Дѣ в каде^л днѣа дѣ. мѣта мѣшѣа. Емире^нный братъ во Хѣтѣ Маншѣй вѣлка Мѣкѣ. р. вл.

Зверху: Ч. ѿ. Іваникію Екрипка і т. д. ѣ Почѣ.

19. — Мукачѣв, 1 кѣтнѣа 1751

Тѣйже Мануїл, мукачѣвскій владика, навчаѣ Й. Скрипка, що й як маѣ робити коло повчанскѣой цѣркѣи.

Оригинал, на пѣваркуші, власноручно писаний. АМП.

Ч. ѿ. Іваникій і т. д. Листѣ мнѣ засланный тѣми днѣи прѣгалъ и тамошнемѣ прѣтрафѣс^кс подивилса. Бѣс неконечна слава, ижъ бѣтъ на заваровалъ ѿ шкѣодѣ. Книгы ч. в. в ѣдно изъ ѿларіѣкѣкѣ перенеситъ до цѣркѣи. Я дайте рамы справити мѣсто дѣверій, а потомъ полотномъ ѿвѣнти, дабы могли заширатисѣа и дабы на ѿчѣхъ не были. Я з дрѣвѣи ѿларіѣи до лѣдѣи великои покладѣте. Еалы з Марамориша и досѣки припровадитѣ са. Строны инѣхъ вѣщѣи скажетъ вамъ панъ викарій. Етолѣра, вѣ (!) сѣа вѣсловалъ, тамъ ѿпровадити. При семъ во мѣтѣкѣ с. врѣчивше себе встаю в каде^л днѣа дѣ. Яприла мѣшѣа. смире^нный братъ во Хѣтѣ Маншѣй вѣлка Мѣкѣ. р. вл.

Зверху латинскій титул: R. in Chrto p. Joannicio Szkripka... ad Maria Pócs.

20. — Мукачѣв, 28 кѣтнѣа 1751

Мануїл, мукачѣвскій владика, проситъ тогѣж Й. Скрипка, щѣоби не позволив будовати фѣлягоріѣи (альтани) і щѣоб уважав, аби люди звѣозили дерево з баторскѣого лѣса і тесали.

Оригинал, на пѣваркуші, з підписом Ольшавського, з перстеневою печаткою; в АМП.

† Ч. вел. ѿ. йгѣмене. М. Хр. і т. д. З листѣ ч. в. вырезвмихъ, же фѣлогоріѣа, которѣ оу кертѣкѣ поставити хотѣлъ быхъ, на сто золотыхъ бы ма стоала. Тѣго ради пишѣ ч. в., да семѣ дѣлѣ такъ коштовномѣ на сѣй чѣа покой дадѣтъ, токмо дрѣва з лѣса Бѣтѣскѣого нехѣай возятъ и тѣшѣт. Легко вѣдѣт з готовымъ щѣо добро почати. Коли бѣтъ кѣѣхъмогѣщій ма щѣслѣно з Кошицкѣи кѣмѣдѣ з вѣзѣиты до Повчи навѣрнетъ, тогѣа оуѣвѣдѣисѣа, щѣо доврого и такоѣ могло бы сѣа оуѣчинити. Еимъ архіѣрейскѣое нѣше вѣгѣслово вѣнѣи вамъ дающе встаемѣ оу Мѣскачѣвѣ Яприла кн. мѣшѣа. Маншѣй вѣлка Мѣскач. вѣк. айтскій р. вл.

Зверху: Ч. вел. ѿ. Іван. Екрипка і т. д. оу Повчи.

На другѣи боцѣ тогѣо пѣваркуша ѣ пѣсьмо Данила Гавриловича.

21. — Мукачів, 5 мая 1751

Мануїл, мукачівський владика, пише Йоанікїєви Скрипка про ріжні справи, а передусім про будову монастирської церкви.

Оригінал, на піваркуші, власноручне письмо єпископа, з перстеневою печаткою; АМП.

† Ч. ѿ. ігумене. Хѣъ воскресъ. Е прѣпослаішого мнѣ писма вирозвмилъ, ижъ вапно мають довести ѿ Карадѣ, на которое и кѣтрактъ ѿ справленѣю, по чотыри Марїашы и два пятакы, строны которого добро зчинилисте. И правда, ижъ мало хоснокито, когда вѣдетъ доброе. И тымже гѣдовомъ, котрымъ Ракацкое, вѣдетъ миратиса. Е которого и може са кѣповати. У его доброты дознаетса палѣръ. Звидитса, не вѣде ли в немъ много каминя. И тогда вѣдѣчи з Ракаци, юшъ не вѣдѣ кѣповалъ ѿ Ракацкымъ. Но хотѣлъ быхъ дознати, такъ много гѣдовомъ? Чи вѣде досигъ на работѣ, цили могѣтъ достачити? Абы похуба не была. Того ради ѿпишитъ ч. в. и листъ до Токаа зажените, а Токайскій мнѣ прѣдасть, абыхъ моголъ дознатиса, такъ з Ракацкымъ постѣповати. Радѣюса, юшъ мѣръ по мали возъдвизаетса, Бѣс блгодареніе. Пишѣтъ мнѣ с Пожонѣ, ижъ в Повчи з Пожонѣ веліе молчаніе, тако бы с того, ижъ таковы еще вѣмедѣ не дала ѿфѣмацію. Але такъ ижъ ишои страны чѣю, Егерскій потѣжно написалъ, на што п. Кароли ѿповидѣлъ, ижъ таа потѣжность славетъ. Вѣрѣю та бѣс и прѣдой дѣѣ вѣи, ижъ застѣпнѣ место себѣ избравѣо, толко ч. в. мѣтса со зсердїемъ бѣс, дабы всѣ противности во мѣръ блгій претворилъ. Братію поздравляю и тако в с. мѣтвы себе вѣрѣчаю и застаю ч. в. ниж. слава и браѣ во Хѣѣ Манѣи вѣла Мѣкач., вик. апѣскій р. вл. Дѣ в карѣ ѣ. Маа ѣцѣна.

На другім боці листа: Во имя гѣне ѿколо з. сего мѣа за помощію бжїю на визитѣ рѣшаюса. За ей поспішествіе, молю, творите поминаніе, абы бѣтъ мѣтнѣвъ былъ початкѣ и кѣцѣ и далъ свою блгѣтъ начати и совершнѣти во его стѣйшю славу и на сїніе дѣшъ хѣїанскіхъ. Посылаетса такожде с. мѣро, дабы в тамошнѣмъ собори могло са роздати завчасѣ. За которое, чѣдѣю са, што не загналъ ани Петкѣскій, ани Олашй. Коє нераденіе и лѣвнѣетса! Цесаря напомянитъ, абы спншно зберталса во своемъ хѣдожествѣ. При семъ здравствѣйте! Яще великы шелигы не маєте, молю ѿправитъ сорокѣтъ за монъ прѣставлшса родичоѣ, покойника Юрїа, Евѣ, Стефана и Марїю. За помощію бжїю приспнши до Повчи мѣдѣ ѿдамъ со блгодареніемъ. Пинцетокъ засланный былъ до Карола, дабы флашы до него поправлены были. Естѣ-ли што с того, або нѣтъ, незнати. Такожде и скла до синтова. Пишите ѿцѣ Костѣтїевн Каролскомѣ, абы о томъ постаралса. Палѣрѣви за прѣсланнѣю табакѣ дякѣю и еще прошѣ, дабы к моемъ приходѣ прїготовѣ, которого и с немъ поздравите. Ижѣбови аще бы грошій што потребѣ, дайте мѣ. За сѣмена шгороѣнѣи, которини пише себѣ прѣпослати, тѣ не находитса, да маєтъ потѣпеніе. Хамаѣ мало што поправы триено. Ижъ поправѣтса, тогда заженѣтса, коли грошы вѣдѣтъ. Тѣшко сео пнѣ Рамочагази платитъ, такъ мовитъ гвардіай. Изображеніе на престолѣ вамъ назатъ (!) посылаю. Порадите палира, цили не мале? Яще бы мале мало быти, надо бы нешто вышѣ придати. Правди, ижъ з ншымъ навѣженстѣ нѣсть звычайа высоко ставлати, тако про иконостаѣ не видитса. У комъ тогда палирѣ да ѿпишетъ до Карадѣ, абы нешто мало вышше придалъ. Межды тымъ, аще нѣтъ, и тоє хорошо вѣдетъ. Еїе пакъ изображеніе задержитъ з себе. Ячколѣкъ пишѣ в посланнѣ изображенїа послати вамъ, еднакѣ про певны причины з себе задержалъ емъ, понеже в высокости знаетъ палѣръ.

Зверху: † Ч. вл. ѿ. Іван. Скрипка і т. д. з Повчи.

22. — Томан, 7 мая 1751

Мануїл, мукачівський владика, сповіщає ігум. повчанського, Й. Скрипка, про перебіг візитації, просить його, щоби по змозі провадив справи і дає йому власть узяти гроші з церковної каси, якщо їх булоб йому дуже треба.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркушевім папері, на четверо загнутім, з перстеневою печаткою. АМП.

Ч. в. Ѡ. Іванікій... З ласкы вѣжеи южъ инѣшни^м времени^м з дожде^м и ^вболото^м кѣпно и^з цѣцарами си ест комарами дѣли бли^з На^н-Банѣ. Пѣшествїе, ѣкоє на^м слѣжитъ, нѣст^в време^не и не достае^т ѡписати. Клопѣ дости (!) ве^с радости, еднакже дше^вна^м полза ко^двизае^тса и ты^м пѣшествїе ползае^тса. Давы бѣтъ помогъ скѣчити и дѣло в конецъ привести. Можно бы было и самы^х себе ѡбвеселити. Но сѣм^ь все^м промысло^м вѣжи^м строи^тса. Пашъ со крестом^ь восприа^х. Надѣя^хся тамо быти нѣкакїи и^з пѣты листы. Того ради члѣка препослѣ, аще вѣдѣ^т, и^з ни^м заженѣте. Дѣла тамѣнїи, ѣкѣ мощно вѣде^т, и^зправѣйте, ѣкѣ вѣѣ, такѣ и оу дворѣ. Ч. ѡца Ісаїю (!) зланцаю. По смѣренїю ч. вѣи с ни^м заходѣ^тса. Надѣюся, и^ж и^звами до моего приходѣ и^звѣде^т. Грошы для потребы корѣки^м часо^м ва^м заженѣ. Ищежебы велика^я потреба была, можно и^з лады црковнои спомочи сѣ При се^м къ млѣвы с. себе врѣчи^вше застае^т ч. вел. в. нижайшїй рабѣ Маншѣ вѣка Мѣка^н, вик. аптскїй р. вл. Дѣ оу Томанѣ дна ѣ. Юліа мѣша.

Зверху: † Ч. вел. Ѡ. Іванікію игѣменѣ Повчанскомѣ да врѣчи^тса чѣно оу Марїа^н Повчи.

23. — Оваш, 23 липня 1751

Мануїл, мукачівський владика і апостольський вікарій, висилає гроші повчанському ігуменови, Йоанікієви Скрипка і просить доглядати робітників, щоби поспішали з муром.

Оригінал, на піваркуші, загнутім на четверо, писаний власноручно і запечатаний перстеневою печаткою. АМП.

† Ч. Ѡ. герѣмене... И^ж часто не пишѣ, простѣте, понеже мало што часѣ изыва^ть в ротѣ што положить п(р)о великы працы и каззы, котрымъ и конца тишко найти. (Ѣ) Петковскимъ загналъ ва^м сѣмъ десѣтъ нѣмецкы^х, с которыми до часѣ доволствѣтѣса. Зновѣ короткымъ часомъ заженѣ, толко помедлите ѡколо роботы, абы не ѡсталао. Палѣръ да роби^т, абы мѣръ виставилса до покритя. Цеглар што можетъ абы робилъ на вѣдѣши времена. Абы пакъ с Тока^н салѣ выданы были, заганяю ѡцѣ добрави квинтанцію тистови ѡдати. Ѡ господѣстви, ѣкѣ можетъ, справѣйте. Пѣ Андраї мало да потерпитъ, емѣ с кривдою не вѣде^т. Такожде ѡцѣ Ісаи. Радѣюся в его добромъ постѣпкѣ, с которымъ такѣ чините, ѣкѣ чините. Проча^я все^м добраго ра^звѣжденїа ч. в. врѣчаю, ѣкож и во млѣвы с. и застаю при поздравленїи братїи ѣ ѡкашѣ дна ѣг. Юліа мѣша нижайшїй слѣга Маншѣ вѣка Мѣка^н, вик. аптскїй р. вл. — Під іменем епископа: ѡвернѣ^т. А на другім боці: Заганяю тамо два годѣвы вина, котре дозирайте, а ели бы почало кваснити, дайте на корчмѣ, ели в своимъ смакѣ застанетъ, заде^р-жите его на Далей.

Зверху: † Ч. Ѡ. Іванікію Скрипка і т. д. ѣ Повчи.

24. — Буштин, 17 серпня 1751

Мануїл, мукачівський владика, пише ігум. повчанському Йоанікієви про великі візитаційні праці і наминає, щоби памятав і уважав на роботи.

Оригінал без адреси і печати, на піваркуші, власноручно підписанім, на четверо загнутім. АМП.

† Преч. ѿ. Іваникій і т. д. Писаніє ч. в. мнѣ препосланоє при Драгс-евнѣ 8 Мараморыш прііадемъ. Листы мнѣ препосланыи такожде прііалъ. ѿ-писати вамъ тѣшко приходитъ, понеже ѿкази не бываетъ и пошта далеко ѿ сторѡ, в которыхъ ѡбрътаемоста. Працы з нокс безчисленныи такъ, што и ночи безсонныи переходятъ. Толоко предивноє вѣжіє милосердіє и неизглаголаное намъ гришнимъ послѣдуетъ, ижъ еще ксѣ здравствѣємо, нашто вѣ нароѡ дивитса, іакъ можно толкы страны, горы, рикы переходити. И самъ в томъ со слезами бѣа милостиваго бѣгодѣствѣю, ижъ толкои силы додаеть. Ижко ѣ, ижъ за престателство мѣ пріѣтѡи дѣвы бѣгородици Повчѣскои, ей же чѣѣ и слава во вѣки. Сѣпѣ Мелетій моголъ слѣжити, но што емѣ не надо би бѣгословеніа. Строны взятѡго ключа ѿ дншпѣзы ѣ выгѣака, не притомность. К томъ паны пребачатъ. Ѱ господствѣ молю, іакъ можно, майте старость по ра-сѣжденію. Бѣзо вы было добро, ежели вы сали моголсѣа привести, авы алчъ мого робити, жебы мѣрѣ моголъ сѣа прикрыти. Строны шыгліи писалъ емѣ Яндрашови. Шнѣ знаеть єдного пана, котрый писалъ емѣ, ижъ если шыгліи потребѣємо до Повчи, авы томѣ ѡписати, ижъ ѡ докѣзе. Того ради со Яндрашомъ порѣте (!) сѣа. Нехай Яндраш томѣ панѣ пише, авы з єдно трицать тисѣць припродиахъ. За грошы не трѣвно. Кышовшы з Мараморыша вамъ заженѣ. Сторіалъ (!) еслибы на вокна рамы робилъ, добро вы было. Ибо тоє, што потрѣбенѣйше, дайте робити. Филары тепер не сѣжѣ робити. Дѣпше вѣдетъ придати єднѣ келійкѣ, або двѣ, ажъ выстанѣтъ цеглы, цили ѡ сѣходѡвѣ, цили ѡ црѣкви. В томъ палѣрѡки мое намирєніє ѡкрытѣ. Бѣ филоарѡ можетъ сѣа еще зайти, што если палѣрѡ сѣчинитъ, мнѣ прііатно вѣдетъ и похвалю єго. Приходъ мой ко вамъ, ажъ бѣтѣ поможе, ѡ во-дѣвиженіи чѣтѣаго крѣа, або скорей ѡписѣю. При сѣмъ всѣа прилѣчшавсѣа до исполненіа врѣчаю. Братію поздравивше встаю и молю, поманите мѣа во мѣтѡвѣхъ с. нижайшій слѣга Манѣи вѣка Мѣкаѣ. і Марѣ р. вл.

25. — Мукачів, 2 вересня 1751

Мануїл, мукачівський владика, повідомляє повчанського ігумена Й. Скрипка, що покінчивши візитацію столиць Мараморошу й Угоча, вернувся до катедри, звідки незабаром вибереться через Араніюш до Повчі.

Оригінал, із власноручним підписом еп. Ольшавського, на піваркуші, зігнути у четверо. АМП.

† Ч. вел. ѿ. Ігѣмене і т. д. Гѣдѣ бѣсѣ поспишестѣюшѣ южъ славыи сто-лицн Мараморыску и О҃гочѣскѣ визитѣюшѣє скончавше, приспиасмо на кадѣ-дрѣ кн. Авгѣста во здравіи и бѣгомъ состоєніи, гдѣ не долго гошѣємо (!) мешкати, але іакъ во скорѣ ко вамъ поспишити. Толоко сподѡби гѣдн, да вызмо (!) вѣа во добромъ состоєніи нашли. Скончавше визитѣ, которѣ го-щѣємо (!) сѣн сѣа мѣици ѡ Араніюша почати и ко вамъ приближитсѣа. Майте толоко попечєніє, дабы дѣла во добромъ чинѣ справѡвали сѣа и кончили. При сѣмъ во мѣтѡвѣ с. врѣчишесѣа встаємъ на кадѣдрѣ днѣ бѣ. Сѣптѣврѣж мѣрѣа Манѣи вѣка Мѣкаѣ, вѣк. аѣ. р. вл.

Зверху: Чѣтѡвел. ѿ. Іванникію і т. д. ѡѣ М. Повчи.

26. — Держ, 13 вересня 1751

Тойже владика Мануїл доносить тому ж ігуменови, що вибрався з Мукачева і через Держ, Часарі і Дюлай зближається до Повчі, куди прибуде в неділю і просить, щоб ожидали його чистою і теплою комнатою.

Оригінал, писаний власноручно, з червоною перстеневою печаткою, на піваркуші, зігнутім на четверо. АМП.

Ч. Ѡ. Іваникій і т. д. В' пїдлокъ зъ Мѣскачева рѣшилсѣ. Ёдка про неспособность колнаго пѣте моголъ на ноцѣ до Яранеша прити. Днесь Ѡпра-вѣючи визитѣ, доспилъ до Держи и тѣ еще про працы до стѣга зостанѣ и дожда ради. Потоѣ до Часаре и Дюлаю и такѣ до Повчи, ижѣ бѣтъ нѣ во-литѣ, на неделю. Того ради прошѣ хижѣ дайте вычистити и ажѣ бѣде стѣ-дино, Ѡгнемѣ согрѣити по малѣ. При семѣ во с. мѣтвы себе вѣрчивше зостаю ч. в. нижайшій слѣга Мансѣ вѣлка Мѣкаѣ, вик. апѣскій р. вл. Дѣ с Держи гѣ. Єпѣтревѣрѣа (!) ѣѣѣа.

Зверху: Ч. Ѡ. Іван. Єкрипка ѡбителн Поѣчѣскон ігѣменѣ да вѣрчитсѣ с Повчи.

27. — Повч, 15 лютого 1752

Мануїл, мукачівський владика, пише мукачівському ігуменови, Г. Пазинови, про архимандритське надання.

Оригінал на малім піваркуші, загнутім на четверо і запечатанім перстеневою печаткою. АЧМ.

Ч. Ѡ. Гедѣвнѣ і т. д. Колаціи архимандритскон с мене нѣсть, котрѣ та, была ли або небыла, не вѣдалѣ. Ижѣ пакѣ покойнакѣ архимандритомѣ былѣ, лѣшче в тѣмѣ вистѣ. Што бы могло пѣзати (!) с. ѡбителн с колаціи на ипѣию Мѣскачевскѣ покойникѣ Бизанцію даннон параграфѣ посылаѣсѣ, с которого можно зрозѣмѣти, коли и тако архимандромѣ былѣ. Знати, ижѣ толко titularis et non realis. Єтѣ вѣрчивше зостаѣмѣ в Повчи днѣ є. фѣвр. ѣѣѣа. нижайшій рабѣ Мансѣ вѣлка Мѣкаѣ, вик. ап. р. вл.

Зверху: Ч. Ѡ. Іеромонахѣ Гедѣвнѣ Пазнѣ с. ѡбителн Мѣскачевскон гегѣ-менѣ да вѣрчитсѣ. Мѣскачѣ.

Пазин зазначив: Пріятнѣ и. фѣвр. ѣѣѣа. в колаціи Годермѣсского, котра єа оу єпѣа не знаходнѣ.

28. — Мукачів, 31 марта 1752

Мануїл, мукачівський владика, пише повчанському ігуменови, Й. Скрипка, про потрібні роботи при будові, при господарстві та про грошеві клопоти.

Оригінал, писаний власноручно, на піваркуші, загнутім у четверо. АМП.

† Ч. Ѡ. Іваникій. Хѣтъ воскрѣ. Листѣ ч. в. дворовѣм послѣнный любовно и всѣхѣ васѣ здравствовати ѣслышавши приналѣ. Є того радѣюсѣ и желѣю, дабы гдѣ бѣтъ всѣхѣ вѣ долгодѣствовати и здравствовати сподобилѣ. Строннѣ тамо малѣрѣтѣа тѣ єа докончило, дабы Ѡ малѣовалѣ прѣдѣдники, поки доски тамо липовѣ извѣстѣєтсѣ ѡталѣ. Ялча Токайского за вѣни два сто золотѣхѣ визовно напѣти треба, дабы помало ровнѣ. За шынгалѣ до Надѣванѣ писалѣ, абы на певно довезли, за гвоѣдѣ до Єпиша, которѣи на певно вѣдѣтѣ, тако и зелнѣ. Поможетѣ намѣ бѣтъ, не сѣмнитсѣ. Пишетѣ ѡцѣ Добран строннѣ ѡдѣвирокѣ, ижѣ вѣдѣтѣ готовѣ. Потреба вѣде заплатити. Грошы пакѣ сѣтѣ с лѣдици малой, а клѣ с мене. Далѣй и тын придаѣтсѣ. Ѡтворитѣ лѣтѣ цѣркѣвнѣ, а кѣз. нѣмѣцкѣхѣ золѣ козмитѣ и Добравѣи пошлитѣ, абы каменарѣа заплатилѣ. Закѣдникѣ заженѣтсѣ короткѣмѣ временемѣ. Пишетѣ ч. в. в госпо-дарствѣ тыми словѣ „не знаю, пакѣ вѣде сѣа господѣство вѣсти, когда при-детѣ времѣа, тогда сѣа покажетѣ“. Єе же в момѣтѣ цѣил вашомѣ, не знаю. Позирати треба, дабы добро было. До Каролѣ надѣвѣ вѣде зайти, если Повча ѡминѣтсѣ. Надѣюсѣ, ижѣ з грошей зостанѣ намѣ болше четыреѣ сто на

индю потребѣ. Съмнитса ч. в. грошы не прїимати до рѣ^к, понеже вами выкелтованымъ не быти коѣца. Б то^м вась виннымъ чинити, ѿче брате, да не вѣдетъ и не дай бѣтъ. На вась жадна вина не находитса, понеже добро есте провѣказали комѣ, што и коли выдалисте. Печаль тѣю ч. в. (да) ѿложитъ, молю вась. Таковы гатки (!) мѣста 8 мене не мають и в мнѣ тоє не гадайте, да бысте и мене не впечалили. Дай бѣтъ, абы и по семъ такъ мѣно было, яко и до сего времени было. Може^т бѣтъ намъ помочи и защитити, толко во мѣтвахъ с. и в мнѣ памѣт ствѣйте. Муро стѣое посылаетса ѿцѣ Петко^вскомѣ до Затискы^х соборовъ, с которого и вы возмѣт до Повчанской церкви. Пап Годермарскій Дюрица на римскыи цѣвѣтны преставилса. Братїю поздравляю и во мѣткы с. себе врѣчивше застаю ч. в. в Мѣкачѣ лѣ. марта 14^тнѣ. смир. бра^т во Хрѣтѣ Манѣи вѣка Мѣка^ѣ, вик. ап. р. вл.

Під текстом дописано: Книги попозирайте и порѣшайте, дабы не поплѣскали, сеже часто. Лист сей панѣ Деметрїю да^тте.

Зверху: † Ч. ѿ. Іван. Скрипка... герґменѣ і т. д. Повчѣ.

29. — Мукачів, 26 квітня 1752

(Мануїл, мукачівський владика), пише сатирично Інокентїєви Кашпер, учителеви новиків у малоберезнянськїм монастирї, про пакости, що їх йому наносять.

Ориґинал, на піваркуші, писаний не Ольшавським, запечатаний червоною перстеневою печаткою. АМП.

Прїѣтныи ѿче и брате во Хрѣтѣ возлюбленне. Хѣтъ вѣкресе. Зо стародавнени любве наклоненїа требѣющомѣ рады дати, и еѣ того марный оучинекъ почи^таетса. Не хотѣхъ замедлнити, що вырѣзѣмихъ, да вымѣ вамѣ секретно не изгавилъ. Пилатъ, оумывшы рѣкы ѿ крове невиннаго прежде пасхы, симъ часомъ заганѣет Янѣ и Кайфѣ до Ирода на вправданїе свое. Но Ироде вкрѣтнникѣ, южъ многы Рахилскы дѣти еѣ поризалъ. Болшей не чинъ пакотїи смѣтнымъ матеремъ. Не вѣрѣ Янѣ, ани Кайфи. Ты еѣ царь, не дай совѣт вѣслѣпити вчи изъ мною. Не лако^м са на дѣрнинѣ, во в тѣю згынежъ (!) годинѣ, коли ты^м дво^м рабнномъ дажъ (!) вечерю. На фрышткы ихъ исправъ до стасъчинна (!), во иначеи с ты здерѣт и кошелю. Хотѣт вни тебе Юдомъ оучинити, бо вы са рады зо трицатъ (!) стрѣбрымы оудавити. Ѿ то ваню, дай на са добрый позоръ, абы не пришолъ на мѣкачовскый настинъ вызоръ. Того га тоби еѣ не желаю, але токмо тера³ на вицкы дяю, коли са на тыхъ бородачовъ и старостовъ воеводы ро³кыданеи не потримѣ рѣко, пропадежъ (!) и ты и твое вгричко. Ѹ тымъ добри са мапа, а на мене са потримай. Повичъ (!) и твоеи братїи, най са скрые оу помыи. Иже писахъ, писахъ оу кафедрѣ при Мѣкачи Априла кѣ. 14^тнѣ. Ижа речъ, таки швѣецъ, немалъ ноги, анѣ пионти, та чи писалъ на викронти р. вл.

Зверху по латинї: ARP. Inocentio Kasper... novitiorum monasterii Kis Breznensis magistro etc. Kis Berezne.

30. — Мукачів, 29 липня 1752

Мануїл, мукачівський владика, пересилає повчанському ігуменови, Й. Скрипка, гроші для майстрів повчанської церкви і просить його, щоби доглядав робітників.

Ориґинал, писаний власноручно, на піваркуші. АМП.

Ч. ѿ. герґмене і т. д. Посылаю ч. вѣшей сто дваце^т золоты^х, с которы^х ѿсемъ десѣт^ь дайте алчомъ, а трица^т золо^т цегларови, десѣт^ь пакъ для иѣши

найпотребнѣйшою причины задержите до малого часу, понеже та самъ ѿ еде^н тыждѣ тамо приездѣ и вещь къ коцѣ по бѣк приездѣ. Работники да мало мене пождѣтъ. Ялчъ, палир да пожде^т ми. Хошѣ с нимъ говорити. Мшрникъ нехай робить пиано. Вся вѣкъмъ воздамъ по бѣк. При семъ встаю в каде^н дни къ. Юліа мшрнѣ. ниж. сѣлѣ Маншѣ іппъ Мска^а, вик. айтскій р. вл.

Під текстом власноручна дописка: Ч. ѿ. Ісаію чоломъ вью, в немже вистъ маю с конзиліємъ.

Зверху: † Ч. в. Іванікію Скрипка і т. д. в Повчи.

31. — Мукачів, 14 серпня 1755

Мануїл, мукачівський владика, посилає гроші повчанському ігуменови Й. Скрипка.

Власноручний оригінал, на піваркуші, загнутім на четверо. АМП.

Ч. ѿ. ігсмене і т. д. Пришо^вши с... дѣк ноши оу хаши до Мска-чока здоровый. Токмо й н^о вѣредомъ борсѣа, къ прочинхъ здоухъ здоров^о. Посилаю пѣ^тдеся^т золо^т. Токмо послаю, тѣ ще^рвѣнъ, с которми ч. в. помали газдѣйте, нешто до двора, нешто коло резиденціи, нешто до Фертова, поки болшей коро^тки^м часомъ заженѣ. Андра^а да мае г^ат^к ѿ сѣянню. При семъ братію по^здравивше при ст^ыхъ молтва^х встаю ч. в. оу Мскачовкѣ д^і. Явгста мшрнѣ. братъ во Х^ткѣ Маншѣ вѣка Мска^а р. вл. — Нотацію ѿ выдаваня грошій та^м сме ѿставили, намъ тѣ потребнѣ. Скоритъ коморѣ, ей албо на столѣ найдете, албо на^д книгами. Прида^вше ѿцѣ ігсменѣ мѣ(качовскомъ) перепошлѣте.

Зверху: Ч. ѿ. Іванікію Скрипка і т. д. оу Маріта-Повчи.

Скрипка зазначив: Приналъ емъ ѿ пана іппа Явгста 17.

32. — Мукачів, 14 серпня 1755

Мануїл, мукачівський єпископ, повідомляє повчанського ігумена Скрипку про купно і продаж повчанських ґрунтів.

Оригінал, на піваркуші, писаний власноручно, запечатаний червоною перстеневою печаткою. АМП.

† Ч. ѿ. ігсмене и брате і т. д. Шигаль Тотъ пришолъ сюда строны ѿксплѣнїа телеко^в. Котормѣ (:мъ:) ѿповидѣлъ, ижъ та дрѣгого маючи, болшѣ часть недопшѣ, но исплачѣ. Понеже пакъ ѿ исказалъ, ижъ трѣзакцію с^е пномъ Телекіемъ зчинилъ и ѿ него два сто золоты^х нато зсїалъ, тыи гроши хошетъ навѣрнѣсти, а со мною хоше^т зчинити трѣзакцію. Понеже й тѣ и маю и не маю гроши, йкъ ѿ хоше^т дати до ѿста^наго Єпте^ріа, моли^т вѣго мене, да пишѣ вамъ, абысте пожычили ѿ пана Рацъ Деметріа ты^х два сто золоты^х, с которы^х в^ѣ дастъ алѣс, и емѣ придали. Й его бесѣдѣ сваживши, споманѣлъ: нѣсть дѣло с Телекіемъ, но з Бинклеромъ к^ѣ мынѣшнѣмъ прави, дабы в^ѣ приавши ѿ мене гроши, два сто золоты^х, тыми Бинклера сплатилъ, а чѣ Повчанскю ѿ Жена па^н Кѣлинъ при себи задержалъ. Што бы та не ра^д мати. Лѣчше мнѣ ѣ, по сѣдѣ чѣ Кѣлимовѣ (!) взяти, а Бинклерови два сто зложити, нежели монѣмъ грошами трѣвогѣ собѣ гладати. Того ради зайдѣте до Кароле ко панѣ Деметрію и все скажите дѣло. И аще мѣсть его дѣ^ла два сто золоты^х, да запишетъ сѣбѣ до приходѣ своимъ часомъ моего. В томъ лѣчше бесѣдѣйте с паномъ Шигалемъ Тевтомъ. Тѣ види^т мнѣ сѣ быти нѣкакое ѿшканиѣ. Всторожно тогда дѣло справѣте. Шню сѣбѣ, ижъ с паномъ Тотомъ все дѣло добро вѣдетъ, токмо Кѣлимови телеки хотѣлъ быхъ оу

два сто золотыхъ и мнѣти Повчанскій. Мнѣ аще нога загонѣса, деѣ ѿ дни все придеѣ ко вамъ. Галѣ и доски з Мараморыша до Франіоша спѣшенныи вселѣйтеся до Повчи спровадити. Болшага скажетъ писарь Іванъ. Е мѣтемы себе врѣчнѣше зостаемъ ч. т. во ѡбители Мѣкаѣ на колінахъ на ложѣ дни дѣ. Игѣста ѡцѣне. раѣ во Хѣѣ Манѣи вѣка Мѣкаѣ. р. вл.

Зверху: † Преч. ѿ. Іваникію ѡбители чѣдотворнои п. д. в. Повчанскои герѣменѣ мнѣ почтенномѣ в Повчи.

33. — Марія Повч, 26 листопада 1757

Мануїл, мукачівський владика, дізнавшись про недугу ніг Скрипки, що саме переселився до Мукачева, просить його, щоби не отягався з лікуванням ніг і вертав до Повчі.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркуші, зігнутім у четверо. АМП.

† Р. Ч. ѿ. Іваникіє і т. д. З грамоты пречестнаго ѿца мнѣ посланной з волестію послышахъ недѣгъ и болѣніє ногъ. Какъ въѣ былъ пѣть зостаѣ, ѿче, надѣпалъ са былъ, штоѣ такъ еленъ скочилъ былъ. И лѣчше было въ присѣтствіє (!) твоє здѣ. Знаѣ ѿ томъ, нѣждно было тѣ стобюю нѣконмъ, но и бесѣ (!) тебе многымъ горко. Какъ южъ видитса, ѡпѣстѣвалъ ѡбитель Повчанска. Єіє, старче, пишѣ по любви тевѣ, мошно (!) было въ, штоѣ и безѣ игѣменѣка и началѣка ѡбхождалъ ѡбителъ Повчанскѣ. Молю (?) в томъ не гордися. Но истинѣю сказѣю, што не всѣмъ благодѣ гелемъ стѣон ѡбители преселеніє твоє любезно єсть. Посилсиса ѡурачевати нози твои и, што на полѣ слѣчнѣса, быти ѡу Повчи, не замедливай. При томъ, молю, не имѣюще што мнѣ писати, толко, да живѣ еси, пиши и помѣани мѣ многогрѣшнаго зостающаго тевѣ на всегда склоѣнаго (ѣ) М. Повчи кс. новѣрїа ѡцѣнѣ. Манѣила еппа р. вл.

Зверху: Ч. ѿ. Іванікію Скрипка чинѣ с. в. проф. да врѣчнѣса на горѣ Чернѣкѣ.

34. — Марія Повч, 23 лютого 1758

Тойже владика Мануїл звідомляє мешканця мукачівського монастиря, Й. Скрипку, про ріжні справи свої і монастирські.

Оригінал, на піваркуші, власноручно підписаний. АПМ.

† Ч. ѿ. Іваникій і т. д. З милосердіа божїа благаи мога болѣзнѣ, которою посѣтилъ мѣ богъ для моего исправленїа, ѡтѣспила, толко єще зостаѣ слабаи сила. Надѣюса по возѣ, ижъ єй ѡутвердитъ и по ѡутвержденїю хотѣлъ быѣ к вамъ прїити. Єго єлєнціа Повчѣ придалъ законѣ. Богѣ благодаренїє. Хто ѡу Мѣкачевѣ алко к ѡбители малъ бы быти администраторѣ, не знаю. Тѣ с кымъ са порадити нѣсть, понеже ѿць герѣменѣ, ѿць Манасїєй, мало ко мнѣ приходѣт и со мною всеѣдѣетъ. Про такѣ причинѣ, не знаю. Позвѣдовалъ са (ѡ) нѣкогого члѣвѣка Каролѣ, што ѡнѣ за челоувѣкѣ, ѡповѣдѣлъ: такыи хлопецъ, такъ и я. Тое, ѿче, сказѣю ти, ижъ до рока тѣ не вывѣдетъ про своа глаголанїа наглость. Южъ и мѣрымъ людемъ сказовалъ, да въ са морєсѣ ѡучили. Подѣмай, ѿче, што с того походитъ! Ничѣ иного, толко ѡвратенїє людеѣ ѿ себе. Философіа, ѿче, не поможетъ, когда нѣсть искѣства. Ижъ кто иск(с)итса, все вѣсть. Того ради я не сѣждѣ, дабы ѡнѣ тѣ былъ. Но ѿ томъ далєй болшей вѣдетъ. За администратора мое мнѣніє было въ на ѿца Кашпара Інокентїа. Желю, дабы вѣщеи скочилъ тако єлєнѣ на ноги свои аже до Повчи. Строны вѣстронѣ вѣшей помоши ташко гладати и жадати, толко ѿ регалы. Яще бы вратїа воздержали молчанїє, а ѡвер-

гли шейраніє, істинное смиреніє и покорѣ тримали, а в себѣ малое имѣли мнѣніє, благо бы было. Ѡ вѣщнѣхъ што рещи и радити, не знаю, понеже и самъ тоє терплю. Поки тамъ не прійдѣ, не знаю, во оутискѣ вѣшъ партикулярный. Зато писати не знаючи, Ѡ чомъ не можно, майте, Ѡцце, малое потерпеніє. Дастъ бѣ добро... прі семь. При поздоровленіи братіи во память молебнью врѣчивше себе застаю ч. тв. оу М. Повчи кг. фебр. 1751гн. смир. братъ въ Хр. Мансѣ еппъ Мска, р. кл.

Зверху: † Ч. Ѡ. Іваникію Скрипка чинѣ с. Е. Е. проф., с. Ѡб. Мскач. сожитію, вр. во Хр. да врѣчитъ сіа на горѣ Чернекъ.

35. — Мукачів, 18 мая 1758

Тойже мукачівський владика просить повчанського ігумена, Й. Скрипку, щоби поблагословив місце на церкву в селі Гебе, а також, щоби памятав, аби повчанська церква могла докінчитися.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом єпископа, в АМП.

† Ч. Ѡ. ігумене. Хрѣс Воскресе. При небытности архидіакона Ѡца Євадоша панъ Кваликъ просилъ многожды, дабы поблагословила мѣсто на цркъвъ оу Гебѣ. Я понеже, такъ слышѣ, вса готокана мають, чеіньєтѣ вѣша зайдѣтѣ тамо и поблагословитѣ мѣсто, дабы црковъ могла созыдатися. Інштрѣмента строны виницы Еикелгѣдской, Ѡ которомъ дѣлѣ добро знаете, если езде панъ Кваликъ просити, дайте емѣ ко прочтенію, а если на себе дѣло возметъ до выгладана, до рѣкъ емѣ Ѡдайте. Листъ паки его ещеленіціи належачій такъ наскоро перешлите и аще кій Ѡвѣтъ придетъ, мнѣ сюда заженѣте. Молю Ѡ вамъ полезнѣ майте старость, дабы црковъ могла сіа докончити. Гроши, аще потребно езде, вчаснѣ дайте знати, понеже не себе, но ваѣ ради пращю. Мои славы рѣцѣ, вѣшыми сильными созидайте. Сохраните любок и тако исполните законъ Хрѣтовъ. При семъ в молитвы стѣ врѣчивше сіа застаю ч. в. на Мскачевѣ йи. Мага 1751гн. смѣр. Мансѣ вѣка Мска, вик. аптскій р. кл.

Зверху: † Ч. Ѡ. Іваникію Скрипка і т. д. оу М. Повчи.

36. — Мукачів, 1 червня 1758

Мануїл, мукачівський владика, подрбно пояснює повчанському ігумену, Й. Скрипка, ті роботи, що їх требаб ще зробити, аби повчанська церква могла бути викінчена.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркуші, загнутім на четверо; в АМП.

† Ч. Ѡ. Іваникіє і т. д. Совершеніє всєи цркви Повчанской бѣ дастъ, ижъ скончится за моего житіа. И ваши хати можно (!), аще мене не ускорбите, пакоже южъ многоразъ ускористе мѣ, пишѣще безъ мои вѣсти, хотѣще себе воздвигнѣти, мене же изънѣрити. Аще то потягнѣтъ, себе в клопотѣ втягнѣтъ. Енниклава да знаидѣтъ сіа. Тамо бо есть. До типографіи да подастъ сіа Каролскон, тако прежде возвѣститѣ. Глава бѣ, ижъ три дни грошы посланѣи и не Ѡпочиша и тако надобѣ было, да не Ѡстане мзда работящого ко вечерѣ. Ннѣ высылаю золоты^х нѣмецкы^х двасто шестдєсѣтъ и шестъ и крѣй іѣ. Стыми дѣры запыхайте. Но аще перстѣ посемѣ не возможно, пастью запухаю. И такоже писа^х, третицею хошѣ оучинити по возвѣщенію вѣшем. Фарба ч. Ѡцомъ желѣзникомъ такъ най скорей препослетъ сіа, дабы вса црковъ зафарвала. Аще ваѣю не достанѣ, в Деврецинѣ да кспитъ сіа. Заплата сіа. Е томъ тѣшкости жадной не есть. На гарадичи древо не ускѣдѣтъ,

єлико потрібно. Попечиса, ѡче брате, и ты. Дрѡѣ дрѡѣгѣ тяготѣ носимъ и тако исполнимо законъ. Попеченіе твое и мое тымъ способомъ явлено бѣдетъ благымъ потомкѡ. Наѣ прійдохъ, наѣ ѡидѣ. Шынгалъ позосталыи повезѣтса. Е коє паки время малпаръ готовый бѣдетъ изъ работѡкъ ватаря, ѡпишитъ мнѣ. Надокъ было бы закристию, жертвенники, крылосы (!) и століцы, которыи сѣтъ, замалювати дати. Того ради вѣщъ изъ нимъ на тѣхъ работѣ понднайса чѣтно ѡмалювати сѣга, ако бы вѣщъ платилъ изъ монастырской кассы. Не имѣюще патрона на сѣе, а чей дашто пѣститъ, а іа грошы посемѣ на тоє раѣ дамъ. Такожде в трапезѣ тыи три фигуръ помалювати по ѣ вкрѣглости мѣра: при вшой трапезѣ пана Карола и, аще изволите, мене грѣшнаго, фѣндаторѡ. Сѣга же пишѣ, такъ по латински мовитса, поѣ рѣковъ sub rosa до моего приходѣ. Болшей што камъ писати, изъвѣститъ, ѡпишѣ. На поповство нѣкъ рѣзати бѣдѣ, но еше не тѣчныи сѣтъ. Аще оуѣчатъ сѣа, порѣжѣтъ сѣа. Бѣдетъ нѣ доситъ, такъ пороѣ. Сѣе ч. в. ко исполненію вѣрчивше и во блгодѣтелеѣ вѣ подвизающиса здравствокати со всѣми благо желающе зостаѣ ч. в. на горѣ Чернекъ оу Мѣскачевѣ мѣца юніа дня ѣ. ѡѣѣни. смір. рабѣ Манѣи ѣпѣ Росинскій, Мѣскаѣ, вѣаѣ ап. р. вл. — PS. Сѣи листъ Токайскомъ такъ найскоршей заженѣтъ.

Зверху: † Ч. ѡ. Іван. Скрипка і т. д. оу М. Повчи.

37. — Мукачів, 6 червня 1758

Мануїл, мукачівський владика, просить повчанського ігумена, Й. Скрипку, щоби памятав на будову церкви і щоби відшукав контракти секелгидської винниці і їх передав Кваликови.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркуші, в АМП.

† Ч. ѡ. Іваникіє і т. д. Їкъ ѣ што ѡколо цѣкви дѣѣтса, нешто Юрко пишеть. Но не зовѣкмъ. Я понеже мнѣ все гадка ѡ ней есть и печалъ, прошѣ ѡпишите со ѡколичностію. Я понеже грошы тамо сѣт, на толко сѣнлѣтеса, лвы дѣло пило кончилоса. Камъ, не минѣ. Їко не присѣществомъ (!) похвала бѣдетъ. Такожде и панѣ Каролиева в такѡ состоаніи есть, радъ выѣ знати. При ѡходѣ моемъ сѣ Повчи ѡ винниці Сикелгидской, котра къ мой рѣкамъ придана ест, контракты ѡ ней ѡцѣ Пскачеки придалъ емъ до рѣкъ, давы ѡнъ в томъ малъ попеченіе. Нѣкъ пакъ зсполное приданіе тоижде винницѣ, тако мнѣ пишѣ, на сѣгао Адаислава маетъ быти, што нѣжно есть. Того ради молю ч. в., понеже ѡцѣ Пскачъ со собою не малъ иѣ оуѣзати и до Мскачева иѣ не принесѣ, тамо тегады оу с. шенители мѣсѣтъ быти. Того ради попечитъ сѣа в шафѣхъ, скриняѣхъ албо гдеколвекъ поглядати ѣ тако до рѣкъ Юркови ѡдати и Кваликови, котрый в томъ дѣлѣ бѣдетъ працювати. Иначей великѣ шкодѣ бѣдѣ имати. Пскачъ, понеже не естъ тѣ, ѣнѣформацию жадаѣ дати не можетъ, а термѣ на тыждеѣ есть. При семъ здравствокати желаю и зостаю ч. в. на горѣ Чернекъ ѣ. юніа ѣѣѣни. смір. Манѣи вѣка Мскаѣ р. вл. — Коло підпису владика зазначив: На дрѡгоѣ странѣ. — А на другій стороні: PS. Изъ листѣ мнѣ писанаго разѣмѣѣ, ѣжѣ ѡколо цѣквонной роботы добро сѣа дѣѣт. Сѣ того сѣа тѣшѣ ѣ радѣю. Я вѣша похвала и радѡстѣ волшала бѣдетъ. Строны малюваня жѣртовникоѣ ѣ инѣхъ оу цѣкви ѣ оу трапезѣ, еше виѣсь сѣа з нимъ токми, ачей оуменитъ дашто. Я коли нѣ, штожѣ чинити? Томѣ потрібно быти ѣ помалювати дати треба. При семъ зостаемъ.

Зверху: Ч. ѡ. Іван. Скрипка і т. д. оу М. Повчи.

38. — Мукачів, 15 вересня 1758

Мануїл, мукачівський владика, робить надію повчанському ігуменови, Й. Скрипка, що незабаром скінчиться будова повчанської церкви. Також говорить про недугу братанича, котрого жінку не дуже хвалить.

Власноручний оригінал, на піваркуші, загнутім у четверо. АПМ.

† Чѣл. ѿ. ієгѣмене (!) і т. д. Ремесники много и нагло зробити шви-
цють. Но дѣломъ не тако. Удеи Бенѣскій циганъ, которого хто за сѣх
потягнѣвши присилить, ачей даколи докончить. Грошы пакъ не треба много
давати. Ляцно забереѣ, а потѣ не выготеѣ. Палѣръ, што можно, да робить.
Видно, ижъ на то нѣсть, такъ и на дрѣге, години. По колѣ бѣжон мѣситъ
быти. — З недѣлѣ моего братанича жалѣю. Но што дѣлати? Ѣ рѣка^х бѣжин^х
ємо, тако дѣло оу дѣлателѣ. Што хошетъ и гдѣ, тамо швертаетъ и пове-
таетъ. Тако и бѣгъ творѣ. Бѣди имаа его бѣговенно ѿ нѣк и до вѣка. Оу
его пренѣстѣйшы^х рѣка^х жыкотъ и смѣтъ, здорова и недѣгъ: мощенъ
поздоровити. На его жытый, понеже тихый єст, не дивно, но его снрѣжници
злост мнѣ дѣже дикна. Яще его бѣгъ воздвиженѣ, в чомъ маю надѣю, дѣовнѣ
ей напомянитъ, дабы ѿ жестосѣдѣа перестала, а то такъ, тако бы та в томъ
нѣчего не зналъ. Што далей, та поправлю лѣпше. Яще не вставѣ злѣ свою
натрѣ, жадной ѿ мене ласкы не втрыматъ. Да честѣєста, абы честь имила.
На мѣжи да не возитса и не ходѣ, дабы што ей прикѣ не спало, такъ,
што и не бѣтъ знати, коли надѣѣста. Яще мѣжа не позираетъ, да позираетъ
мене, ижъ не естемъ кѣпецъ. В тоѣ ей ч. в. дѣовнѣ напомянитъ. Недѣжнаго
навидѣте и ѿ мене поздоровите и дѣовною навкою ствердите, тако бѣгъ єсть,
вса во творѣ ко нѣемѣ снѣю бѣгъ вѣчный. И самъ, вышовшы с Покчи, за
дѣсѣт днѣй вигнѣкѣ малъ, но, слава бѣгъ, юшъ третій дѣнь, тако перестало,
но єще горячка панѣетъ. При семъ во мѣтвы с. себе и тамошнѣхъ вѣр-
чивше застаю в Мѣка. єі. Єптѣ. яѣѣи. ч. в. ниж. р. Манѣи єпѣ Мѣка р. вл.

Зверху: Чѣл. ѿ. Іваникію Скрипка швентѣ с. Повчанскои ієгѣменѣ
і т. д. Почъ.

39. — Мукачів, 24 вересня 1758

Мануїл, мукачівський владика, повідомляє повчанського ігумена, Й.
Скрипку, що до недужого братанича післав доктора Фішера і просить, щоб
Ачдраш дещо посіяв.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркуші, з червоною восковою печаткою,
в АПМ.

† Ч. ѿ. ієгѣмене і т. д. Почуль ємъ, ижъ Георгій, братанич мой, в непа-
кѣю немошъ оупал. И понеже тамошняго доктора, ани жаднаго фелѣера тамо
не бысть, здѣшняго медикѣсса (!), Фишера, который ѿпроѣ того хотѣл тамо
пойти имѣюще нѣкѣю потребѣ, загнал ємъ для помощи ємѣ. Писалисте мнѣ
ч. в., ижъ южъ лѣпше єа маєтъ. Но понеже пѣи Фишеръ не приходитъ
и азъ во бѣгъ надѣюса, ижъ лѣпше єа маєтъ. Которого азъ чѣстнѣтѣ вѣшамъ
во мѣтвы сѣы залицаю. Мѣдѣ кѣшѣ воспріймете. Писано єсть Яндрашови,
дабы нешто по силѣ своей зас(и)ати потрѣдилса, что зѣю, ижъ по возможно-
сти своей и оучинитъ. Мы здѣ, слава богу, всѣ здоровы, котораго здравѣа
и камъ тамошнѣмъ жѣлаємо. Зайди того ради ч. в. тамо к нимъ и ихъ потѣ-
шивше поздороки. Яще некака прилежитость трафѣєста, ѿпишитъ, такъ єа
маєтъ, ци лѣпше и к ѣакомъ состоанѣи сѣтъ? Но и сѣѣ ѿпишитъ, мню, же
знати бѣдете, ци Каролѣ Янтай южъ дома єсть? Прочее к мѣтвы с. вѣр-

чившеся зостаєм четісти в. оу Мскачевк мца Єптверіа дня кд. аѳні. смир.
бр. ѡ Хтк Мансѣ влка Мска. вл. р.

Зверху: Ч. ѡ. Іваникію Єкрипка і т. д. оу М. Повчи.

40. — Мукачів, 12 січня 1759

Мануїл, мукачівський владика, пише повчанському ігуменови, Й. Скрипка, про брак священників.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом, у АПМ.

† Ч. ѡ. ігґмене і т. д. Нік до Керестѣра дѣховный загнатиса не можетъ, понеже го не естъ. Листы толико треба имъ дати. Если сіа Башкарскій резолюеть, можетъ ити. Нехай мало потерпѣ. На вѣдѣшю тарь найдется сѣнникъ. Пишетъ вѣщецъ строны свѣнниковъ скѣдости святити. Святити! Я хрѣнк ноу не перестанетъ крѣтити! Ѡ чомъ, ажъ вась сюда принесетъ, пакъ чѣю напѣвно, ѡвшырнѣйше розмовимоса, я строны иншы^х вещей. Междѣ тѣмъ при с. млтѡахъ ч. в. оу Мскачевк кї. Пнѣа аѳні. Мансѣ влка Мска р. вл.

Зверху: Ч. ѡ. Іван. Єкрипка і т. д. оу М. Повчи.

41. — Мукачів, 16 лютого 1759

Тойже мукачівський владика, Мануїл, томуж повчанському ігуменови дає раду про винниці і просить, щоби ремісників притискав до роботи.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом, у АПМ.

† Ч. ѡ. Іваникіє і т. д. Вск знаеме ижъ люде смртелный есме. И вск по(в)мираемо. Кс которомъ іа ближнѣйшій. Знамо естъ, ижъ еше шентели Мскачевской з дол(г)ства покойника Блажовского зостало нешто платити. На што естъ фѣндѣшъ. Но тѣтешныи ѡцеве ѡдалаютъ сіа. Ожыдалъ емъ дѣже присѣдствіе вѣщеци тѣ, дабы сіа дѣло тоє скончило и претензіа абы сіа змазала. Пѣте страхати сіа не было прїи(чины?) и ѡтити способно моглисте. Грошаме долѣство платити не можъ, понеже и^х не естъ. Ш пакъ своими чѣждає неповиненъ, іако нѣсть нагороды вамъ. Самы знаете, ижъ за грошы вино приходитъ, іако и за Мскачевскію квасинѣ далнесте тепірѣ. Єсть паки винница покойника Блажовского шентели Мскачевской сѣкѣдня, безъ котрой іа можѣ (!) быти. Тѣю винницѣ тягѣють собѣ іако еденъ фѣндѣшъ в дов(г)ство брати, которѣю и правомъ мѣсатъ ѡзати. Моѣ рада естъ, абы швѣтѣ Повчанска тѣю винницѣ оузіла и помалы Мскачевской шентели выплатила. Винница естъ така, котра ежели сіа добрѣ выправитъ, выйдетъ на шестдѣсатъ гордочковѣ. На которѣю и тѣтешный старшый можетъ мати позоръ такъ, іако на свою. Котора вѣчными часы шентели Повчанской вѣдетъ за тын малы грошы, котрыи за ню прїйдѣт. Не потреба много сіа старати. Даетъ бѣтъ, (абы) тоє с приходѣ вѣшымъ могло сіа скончити. За иншпекторскоѣ не много лѣпнѣтъ, понеже тѣю на тысящъ золоты^х тягнѣтъ. (Кедъ бы) пакъ вамъ тишко сіа видѣло брати покойника Блажовского, роздѣлитса изъ иныма шентелами, та бы Ио... Краснобротскы, Березнѣскы, Имстичювскы и вы мали. Что вамъ лацно прїйдетъ, понеже южъ маєте тѣ пѣтдѣсатъ золоты^х. З оурождаю пакъ кождый свою часть возметъ. Такои указіи никогда имѣти не вѣдете. Много іа на многыи вещи доброй рады давалъ. Не прїавше братіа, все имъ горше прїйшло. Вѣдѣшаа во не разсѣждаютъ, толко присѣдствѣюшаа. Тако и нѣк ч. в. радѣ даю. Послѣхай! Єо радостію примешъ и свѣта шентель изъ винницю порадѣетъ сіа. И для самон тон справы хотѣлъ емъ вѣ тѣ имѣти, дабы строны винници той

порядокъ добрый сіа оучинилъ. И если изволите, приходъ вашъ сюды не ѡкладайте. Строны камѣня на двери, молю васъ, майте попеченіе, дабы ледакый чѣвѣкъ на долго не тягнулъ и жебы двери могли сіа поставити. Также и на выкладъ той малый оу церкви привезеный камѣ дати бы вчистити (и) изъ тымъ Бенѣскій болше доправити. За платню можеѣ не тяготивати. Когда готовъ бѣдетъ, заплачтиса. Добро бы было, если бы тѣстамѣтъ Блехнарского ѣкквоалисте. Тѣстамѣтъ есть тамо. И што комѣ порѣчилъ... божое выдайте. На то даетса вамъ власть... тыи малы вещи не шкодовали. Еслибысте тѣ мали, донесѣтъ мнѣ Фрема третю книгу з латинскыѣ и грцкыѣ. Три ѡво сѣтъ таки, а три по сиріѣскы и латинскы. *Tomum tertium graece et latine.* Мнѣ нѣкъ тамо (не) нѣждно ити, понеже тѣ болша, нежели тамо робота есть. На дереко изъ алашъ и на деску майте позоръ, понеже тыи вещи потребны бѣдѣтъ. Столѣра принѣдѣтъ неакымъ способомъ, дабы столѣци позосталыи выготовить и сѣтиланѣши, а не грѣбѣаско ѡстрѣгалъ. Всю братію поздоровивше во поминокъ себе вѣрчаю и застаю на кадедрѣ ѣ. фѣвр. ѡѡѡ. смир. р. Манѣи ѣпѣ Мѣка. р. вл. — PS. Знаешъ вѣщъ добро, ижъ инциклка епистола дала сіа выдрѣковати оу Каролѣ, котора, чѣю, ижъ южъ готова есть оу компактора, а панъ вѣкарій повѣдиль, маючи грошы оу рѣкаѣ, неѡминилъ. Того ради понеже теразъ ч. т. маешъ тамо грошы оу рѣкаѣ, зажени типографови Каролскомѣ пятдѣсатъ золотыѣ нѣмецкыѣ, а проси ѡ него ѡколо трицатъ книжочокъ, которы пакъ нагло ч. т. кѣ рѣкамъ прійметъ, заразъ, лебо коли сюда вѣщъ прійдетъ, лебо наймѣте чловѣкка, котормъ, а заплачѣ, зажени. Потребны сѣтъ для сознаніа вещей в нѣѣ шѣрѣтающыѣ сіа, пакъ нѣнмъ людемъ, такъ, найпаче же и Римскымъ, и паномъ, которымъ розсылати сіа мають.

42. — Чернеча Гора, 6 квітня 1759

Мануїл, мукачівський владика, просить повчанського ігумена, Й. Скрипку, щоб узяв з собою годинник, привезений з Відня, і дав його направити, коли поїде на торг до Дебрецина.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом, із червоною восковою перстеневою печаткою, в АПМ.

Ч. ѡ. ігъмене і т. д. Не похыбѣю ѡ томъ, абысте на вашѣ до Дебрецина не пошли для покѣпленія неакыѣ вещей камъ потребныхъ, любѣ абысте дакого не послали. Того ради, аще пойдете, возмѣтъ тѣю годинѣ, котора изъ Бѣдніа недавно донесена есть. и дайте ей поправити добрѣ, понеже во тще стоить. Ичей бы ей лѣпше поправиль, пакъ Токайскый, который забралъ дѣкаты дармо. Прочее во с. молитвы вѣрченый застаю ч. в. нижайшій р. Манѣи вѣка Мѣка, вик. ап. р. вл. На горѣ Чернекъ ѣ. Яприла ѡѡѡ.

Зверху: Ч. ѡ. Іван. Скрипка... с. ѡбитѣли М. Покч. ігъменѣ да подаетса оу М. Покчи.

43. — Мукачів, ? червня 1759

Мануїл, мукачівський владика, жалується повчанському ігуменови, Й. Скрипка, що платить довг, означений у контракті, самогж контракту не може в руки дістати; далі просить, щоби казав возити камінь і вшити фелон.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом і перстеневою червоною восковою печаткою. АПМ.

† Ч. ѡ. Іванкіє і т. д. За помістю божією разлѣчившестя, щасливо, ачкolveкѣ йзъ великою старотою оу пятницю вечеръ ѡ седмой годинѣ до

Мскачева дойдохомъ ѿ зде присвѣтвѣющыѣмъ здоровыѣмъ найдохомъ. Толико
 ѿца Макарія не естъ зде. ѿ понеже ѿ плачъ вшытокъ долгъ мой на кон-
 трактѣ положѣный, ѿни паки контрактъ невыдають, трѣбно мнѣ естъ ихъ
 цертификовати. Того ради, аще тамо доспѣетъ, поговорѣтъ емѣ, нехай ѿ мое
 серце не пробивлетъ, а нехай со мною дѣло мѣрно совѣшитъ. Ѿ каменѣ
 майте попеченіе, дабы сіа довели. Изъ грошей, аще и коли дѣло потребовати
 и просити бѣдетъ, дайте мѣ на рекогницію. Бина сіа вамъ заганаѣ, кото-
 рыи зде мали есте. Прочее аще што сіа притрафитъ до приходѣ моего, ѿпи-
 шите мнѣ. При сиѣ во с. мѣтвы врсчѣный зостаю честности вѣи оу Мска-
 чевѣ мѣца Юніа дня 14-го. нижайшій р. Мансѣ вѣка Мска р. кл. — Під
 іменем епископа, в углику листа, зазначено: ѿвернѣтѣ, — а на другім
 боці паперу: PS. Зайдѣтъ до двора и поздоровитъ ихъ ѿ кажитѣ, ижъ ѿ
 Мскачевскыѣмъ здоровыѣмъ найшли сме. ѿ поздоровляють ихъ. Естъ тамо матерія
 на фелѣ епискый. Дабы сіа не погвела. Аще выстанетъ фелѣ совсѣмъ ѿ ѿмо-
 фѣ, дайте оушыти. Чипкы золоты кѣпите такыи, пакъ на другимъ (!) сѣтъ.
 Аще же ѿмофѣ не выстанетъ, то дайте честный фелѣ оушыти. Шо скѣлтвѣте,
 заплачѣте.

Зверху: Ч. ѿ. Іван. Скрипка і т. д. оу М. Повчи.

44. — Чернеча Гора, 2 лютого 1760

Мануїл, мукачівський владика, повідомляє повчанського ігумена, Й.
 Скрипку, що купив годинник на повчанську вежу, а коли годинникар вста-
 вить його коло дзвонів на вежі, нехай тоді заплатитъ за нього половину ціни.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом і перстеневою печаткою. АПМ.

Ч. ѿ. ігсмене і т. д. Понеже двѣ Кѣдлскый годинѣ тѣю, которѣ до
 замкѣ дѣ справити, не хощетъ оузати ѿ южъ не возметъ. ѿ ѿ годинарови
 оучинїи замѣнкѣ за ню до Повчи. ѿ ѿ ей задѣжалъ, котора, надѣкѣса, ижъ
 не бѣдетъ зо шкодою пакъ мнѣ, такъ ни цѣкви. На которѣ ѿ южъ за(в)дѣ
 емѣ шестѣ дѣкаты Голендѣскы. Не естъ вна дорога. ѿ толико разъ оу тѣжнѣ
 натагати треба. Того ради аще годинѣ тамо ей доведетъ, нехай ей приправитѣ
 зовсѣмъ оу тѣнѣ. Естъ во изъ фѣталемъ за сто нѣмецкыѣмъ не дорога. Кото-
 ромѣ, ежели ей приправитѣ оу торнѣ, идеже дзвоны сѣтъ, ижъ бѣдете мати
 оу касѣ цѣковной патдесѣ нѣмецкыѣмъ, дайте мѣ. Дрѣгѣю половинѣ ѿ заплачѣ.
 За гаранты мнѣ посланны ч. в. бѣгодѣствѣю. Слава богѣ, южъ мало сіа
 лѣпше маю. Толико еше силы не маю. Але оу бога надѣю полагаю, ижъ и
 сила по малѣ во времени своемъ привѣнетѣса. Прочее во с. молитвы врсчнѣ-
 шеста зостаю ч. в. на горѣ Чернечѣ б. фебр. 14-го. ниж. р. Мансѣ епѣ Мска,
 вик. липкїй р. кл.

Зверху: † Преч. ѿ. Іван. Скрипка... ѿб. Мар. Повч. ігсменѣ мнѣ братѣ
 во Хѣтѣ почитномѣ да предѣстѣса оу М. Повчи.

45. — Мукачів, 8 липня 1760

Мануїл, мукачівський владика, доносить повчанському ігуменови, Й.
 Скрипка, що в Мукачеві нема цегли і тому нічого не робиться; напминає
 його, щоби казав привезти вапно і палити цеглу.

Оригінал, з власноручним підписом, на піваркуші. АПМ.

Ч. ѿ. гегсмене і т. д. По ѿходѣ надѣкалѣса, можно чомѣ быти ѿ Мска-
 качѣ. Но ничого нѣсть. Не имѣшъ чеголъ (!), робота стоить и не кончитѣса.
 Не вимѣ, когда бѣдетъ. Б Повчѣ могло бы дашто початѣса, но мало вапна

есть. Того ради не ѿмѣно пиши до Ракацы або в Баратъ, дабы едно ѿ гдѣ-
вѣ довезли. Которое надо бы нагло спѣстити. Такожде цегларови дайте л.
золоты^х и помани его, дабы спѣшно цеглы робилъ, колко можетъ стѣчити.
Домоцацов (!) ѿбого полъ посѣтите и поздоровите, ѿкъ и любимю братію,
да молатса ѿ мнѣ грѣшнѣ. Ище гроф (!) Кароли прѣздилъ, возкистите
мнѣ. Донесеюю мнѣ инштанцѣю назѣ посылаю, понеже я в томъ мало
емъ помогъ, не маючи ничего до него. Да пишетъ своимъ наномъ. Ище
што могли выте в моей непритомности, покрипитса. Єіе врѣчнеше застаемъ
ч. в. в ѿбители ѿ юліа ѿѿѿ. ниж. рабъ Манѣи вѣка Мѣка р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іван. Скрипка і т. д. в Повчи.

46. — Мукачів, 26 марта 1761

Тойже мукачівський владика, Мануїл, наминае тогож повчанського
ігумена, щоби разом із братаничем епископа, Юрієм, памятали на те, щоби
мурувати келії; далі звідомляє, що відвідає їх по великодних святах, бо
тепер має святити миро.

Оригінал, із власноручним підписом, із перстеневою червоною печаткою, на півар-
куші. АПМ.

Ч. ѿ. ігумене і т. д. Писѣ палѣръ з мой и вѣстїемъ, дабы Ігнаць
кзпалъ са до роботы и мѣр двоухъ ѿны^х келій помалѣ воздвигѣ, понеже и
вапно и цеглы сѣт, дабы тын не во тѣе стоили, ѿ чомъ пишѣ и Геѿгію
братаничовѣ і которѣ надоѣтъ є вѣ согласити са и і томъ не замѣлати.
Подѣмѣ я, штобы вѣ симъ временемъ посѣтити, но нѣжда мнѣ ест посѣщенїа
ради мѣра, что болшей, скѣдости ради скотцаго (!) пица, но и не знати,
є-ли тамо, а травы еще нѣсть. Мнѣ, правда, нѣждно є с вами не поѣлати,
но не кѣмъ, ци вѣ вѣдетъ мене радостно прїати. Поспншествѣющѣ вѣс по
вѣкресенїи хошемъ са вѣдѣти. Како здравствѣетъ гѣподїи Димитрій, ѿпишитъ
мнѣ. Братїи в кѣпѣ и ѿсѣбѣ старѣс Герказію чоломъ бію. Да поманѣтъ в
мнѣ во прилѣжны^х своихъ молитвахъ. При семъ застаю ч. в. оу кадедрѣ
єпкой кс. Мѣ ѿѿѿ. ниж. Манѣи вѣка Мѣкач. р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іван. Скрипка і т. д. оу М. Повчи.

47. — Мукачів, 30 марта 1761

Мануїл, мукачівський владика, переповнений радістю, дякує повчан-
ському ігуменови, Й. Скрипка, що памятав про будову келій і просить, щоби
відвідав його тамошних племінників, котрих згодою тішитися.

Оригінал, із власноручним підписом, без адреси і печатки. АПМ.

Ч. ѿ. ігумене, брате во Хрѣтѣ почитенный. Оумилнымъ своимъ писанїемъ
пронзилъ єси оутробѣ мою, тако потщѣ са єси оутрѣтовати поклоненїе главѣ
моей грѣшной и оустроилъ єси велїю келїю, в нейже поставилъ єси ѿдрѣ,
но єго рѣвишемъ покрый, тако мнѣ достойнѣ, и трапезѣ, на нейже доволство-
вати са слезами оудѣѣ есть, нежели сѣтными пицями насладжатиса, и
сѣтнаникѣ, нимъ же оудѣѣ было бы потемнѣтиса, нежели просѣщатиса.
Дѣ бы вѣ и сподобилъ на оу чертовѣ невѣномъ, єгоже чаемъ, просѣтити
са. Єдино гѣло, за такю любовъ братнюю мнѣ аще грѣшномъ и недѣтой-
номъ приоуказанѣ вѣ воздатель да вѣдетъ. Хѣднымъ ч. в. здравїемъ
ѿпечали^х са. Єще хоѣш, аще вѣ изволи^т, вѣ в житїи сѣтъ временнѣ братнее и
оусердственне цнѣванїе воздати, што мѣрдїемъ бѣїимъ и оупованїемъ на
него станетса, єгда вѣ сподобитъ пѣтъ постнической и в немъ належащѣ

совершити потомъ же со вѣкличаніемъ вамъ торжественнѣю пѣснь ХСЪ вѣкрѣ вѣрѣти. Келїи враздвизати не впечалѣйся, многы ради кинъ не помнѣхъ (?) вѣа возвѣстити и в забвенїе пришло. Палировое писмо согласно со мною ест и тако южъ вѣа ѡписалъ, тако и моимъ братаничѣмъ, да единомыслно и единомыслно поличимъ ся и оустремимъ ко воздвиженїю прѣрече^нныхъ келїи, иже аще прихѣдомъ моѣмъ оувижѣмъ, оудоволетвѣю ся. Не мене ради, но любве — дрѣжняма сїа творю. Единное молю: помнѣните мене во своихъ прилѣжныхъ молитвахъ. Потщися, ѡче, монъ тамѣшнихъ племянникѣмъ страхѣмъ вѣжїи посѣтити. Которы кодѣщїи ся, тако пишете, оусладилосѣ срѣце мое. Единнаго же того желаю, да любятъ и вѣчатъ ся вѣа. Зачало оубо прѣмѣрности страхъ вѣжїи. Сїа, вѣшець, скажи имъ, да оумножитъ ся во срѣцахъ ихъ сїе начало бѣгое, дабы о томъ вѣпно возрадовали ся и прославили и бѣгодарствили десницѣмъ вышнѣаго. Наказовати паки ихъ в тако добромъ намѣренїи и житїа своего исправленїи оустрити, не замѣлитъ, и оутвердити. За што ч. в. велїю ѡ вѣа мздѣ воспрїимѣт и вѣдѣши имъ мене ради ѡщѣ и тебе за такую любвѣмъ вѣпомнѣнѣтъ. Прочее же при челобытнемъ братїи поздравленїемъ (!) zostaю ч. в. оу каде^ррѣ епїкой л. Мѣта ѡщѣа смир. ѣ. Манѣи вѣлка Мѣка р. вл.

Адреси бракуе.

48. — Мукачів, 16 жовтня 1761

Мануїл, мукачівський владика, поручає повчанському ігуменови Лабанця і пише йому про вино.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом. АПМ.

† Ксѣтитный ѡ. ігумене. Ідетъ тамо Лабанць сѣстриницѣмъ п. Герштокера каноника и профѣсора дофїна (!) посвѣтати. Единно потрібно ест, дабы ѡ по свѣтанка и по вѣнчаню в набоженствѣмъ рѣскомъ искѣсїа и оутвердїи. Злицаю ксѣсти твоей, его за еденъ мїць поддержати, в оутре^нномъ напѣлкѣ (?), в часохъ, в лутѣрїи, во вечернѣ, во полѣношници оутвердити и по томъ во всемъ рочномъ правилѣ. Такожде его оудовленїемъ законическимъ оучреждайте, за которое оучрежденїе та мздѣмъ дѣтоиню ѡдати звѣзюся. Сїе сотвѣше болшю паче мене поче^{ст} вѣпрїимѣте и любѣмъ келїемъ оучрежденїемъ искажете и исполните во подивленїе многымъ. Порадовѣ вы та ся, кобы ся нѣанїа розсѣрдїи, або мене на тебе посѣрдїи. Ѣ такога сѣрдитованїа могло бы ся дашто сковатъ и мнѣ и вѣа полезное. И аще строго ѡпишемъ, моѣмъ любосѣрдїемъ и тебе и дрѣгныхъ помилѣю и сожителствїемъ вѣа поклонюся. Оу на, пачеже оу мене гдѣ лихое, гдѣ шбилное вивосовиранїе было, с которого и почестѣшъ ся, но не надѣвѣ Мѣкачѣскимъ и Сѣрѣнїанскимъ погѣкомъ поклонимъ ся. Ыпилъ та вѣше вино и вѣа долженъ, но молю тѣа за таковою любѣмъ с. чебро^в великы^х Сѣкеалїдского вина за мой коштъмъ вѣспи. И аще изволишъ сѣрѣво любѣмъ, сѣрѣво себе ради исполнїшъ, се же: с. р. г. Но аще во мене ку тѣвѣмъ гнѣ^в не скротїи, мѣмъ бы^х што слѣгати (!). Сїе любѣмъмъ искѣстнїше, ксѣи братїи памѣтствовати ѡ мнѣ желаю и zostaю вч. т. в скорѣмъ оу каде^ррѣ епїкой сї. вктовр. ѡщѣа смир. Манѣи епїкѣ Мѣнкѣ р. вл.

Зверху: † Ксѣч. ѡ. Іванїкїю і т. д. оу Марїа Пѣчи.

49. — Мукачів, 2 марта 1762

Мануїл, мукачівський владика, пише томуж повчанському ігуменови, Й. Скрипка, про свою недугу, притїм напоминае його, шоби старався будувати далї.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом, на четверо загнутім, червоною печаткою запечатанім. АПМ.

† Преч. ѿ. ігъмене. М. Хѣъ. Ничего ч. в. мнѣ не пишете в моей скорѣѣ, жевысте мня розвеселили. Шѣ еще мизерный лежѣ на ногѣ и бѣѣ вѣсть, коли поздоровію. Бѣтры, колки и ннші бѣды пребылѣ недавно, а за се кашель мордѣетѣ. Понеже паки гарь приходить и ани салфи, ани вапна, ани латы не маеме, хочай цегалы сѣт, треба бы са на дашто потарати и бѣдовати, бѣѣ тако изволившѣ. При семъ в с. молѣвы врѣченый зостаю прч. в. оу каде^а рѣ Ё. Марта ѿѿѣв. Манѣи вѣка Мѣка р. вл.

Зверху: † Прч. ѿ. Іваникію Ёкрипка і т. д. оу Маріта Повчи.

50. — Мукачів, 24 серпня 1762

Тойже владика Мануїл, пише томуж повчанському ігуменови про страхи перед татарським нападом і про інші новини і просить, щоби відворотно написав йому про те, що матиме нового.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом. АПМ.

Ч ѿ. ігъмене і т. д. Чѣтка и пословиско кпаденіа Татѣскаго во сін страны, бѣѣ вѣгодареніе, изчезло и ничего вѣатиса ѿ странъ Полскыхъ извѣстно еѣт. Ёказѣютѣ, же паки іакобы Татары сквозѣ Молдавію намѣреніе имѣли во Ёрдѣі кпасти и тамо свое желаніе исполнити. Ё сюдѣ не вѣатиса, но ѿ тама. Бѣѣ да не дасть. Гамаа повѣсть и на во страхъ приводить. Чѣино тегда стройте дѣло свое и что послышите, не лѣностно ѿпишитѣ, да бы и вамъ тѣѣ приближице могло быти. Завеніе свое исполните. Надѣіа сіа вилымъ чѣкомъ быти, но ничтоже еѣт. Ннѣ пакѣ Мѣкачевскими людьми, воевно мою братанкою, препошлите и цѣнѣ извѣстивше нагородѣ имѣти вѣдете. Испытитѣ ч. тѣ., что еѣт то: мѣвлю, полѣста заженѣте. Новинѣ іакѣю вѣдете имѣти, ѿпишитѣ. При семъ во мѣтвы с. себе и прочіи^х врѣчивше зостаю ч. в. оу каде^а нншей епкой оу Мѣка. кд. Явг. ѿѿѣв. ниж. сл. Манѣи вѣка Мѣка р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іван. Ёкрипка і т. д. оу М. Повчи.

51. — Мукачів, 29 липня 1763

Тойже владика Мануїл, відсилає до Повчі книги зі своєї бібліотеки, разом із їх катальогом, випозичені до Мукачева, щоби їх там приділити до інших.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом. АПМ.

† Ч. ѿ. ігъмене і т. д. Понеже книги мои, которы пороженраны изъ библиодѣкы были и здѣ зоставали, мало читалиса, толко спочивали, того ради, абы совокѣпно на єдиномъ мѣстѣ к цѣлѣ сохранилиса, заганіаю ихъ чрезѣ показателя сего писаніа тамо оу єдиной ладѣ изложенны, которы покладѣте ко дрѣгымъ до библиодѣкы ведле каталогѣ здѣ наложеннаго. Ичей дасть бѣѣ, ижѣ ко вамъ пойти возможѣ и тамо с ними оутѣшвса. Прочеє і т. д. оу Мѣкачевѣ мѣца Юлаа дня кд. ѿѿѣв. ниж. р. Манѣи епѣ Мѣка р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іоаникію Ёкрипка і т. д. оу М. Повчи.

52. — Мукачів, 14 квітня 1764

Мануїл, мукачівський владика, віддав хлопця на науку столярської роботи, купивши йому начиння, а цей став сюди-туди волочитися, тому про-

сити тогож повчанського ігумена, щоби начиння віддав назад Карольському столяреви.

Оригінал, із власноручним підписом і червоною восковою перстеневою печаткою, на піваркуші, АПМ.

† Ч. ѿ. игумене. Хѣъ воскресѣ. Надѣлалса, ижъ с хлѡпчица дачто (вѣдетъ?) на столарство вышченнаго, за которого и заплативъ, такожде и сѣрсамъ ѿ столара Каролского хотѣлъ кѣпити. И южъ тѣ привезенъ (ест). Но ѿ ани не робить, ани не хошетъ, но глѣшетъ сюды а сюды волочачиса, гдѣ бы могъ чрево наполнити. Понеже пакъ мнѣ сѣрсамъ не потребно и тѣ, которыи бы с нимъ байловалъ, такого нѣсть, платню пакъ столаръ проситъ, того ради Мѣковымъ сыномъ реченный сѣрсамъ препосылаю, котрый нѣкакымъ спосовомъ дайте до Карола ѿпровадити и столароки придати. Молю попечиса ѿ привезенію вапна на келійки и на цвинтаръ, дабы сего годъ намиреніе нше могло сѣ исполнити. При семъ здравствуйте. Да ѡу Мѣкачовѣ Ді. Прилж рока 1764. Маншѣ вѣлка Мѣка р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іванікію ч. ѡв. Почѣскои гегѣменѣ да врѣчїста ѡу Повчи.

53. — Мукачів, 10 липня 1764

Мануїл, мукачівський владика, пише томуж повчанському ігуменови, що не може удатися до Повчі, бо граф прибув несподівано; однак посилає Тамаша, щоби робив коло церкви потрібні роботи.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркуші, АПМ.

Ч. ѿ. гегѣмене і т. д. Человѣчный поклонъ нѣтъ ѿдалъ бы^х, но прихотъ (!) нашего грофа мнѣ возбраняетъ придѣши в краткѣи времени, к которѡ его приходѣ и мнѣ здѣ быти, ѡ чомъ ѡнъ пишетъ. Того ради вастъ нѣтъ не можно посѣтитъ. Но майстеръ Тамашъ идетъ к вамъ и што ѡнъ вамъ скажетъ, мое намиреніе есть, строны цмѣтарѣ и келій, аще первое не може быти, второе т. є. келїи най справѣтъ и докончитъ. И што бы потребно было коло церкви поправити, тоє най поправитъ. В которѡ дѣлѣ мисто мое содержитъ. И тако справѣи, їако вы а самъ тамъ былъ. Оугодно вѣдетъ вѣс, мнѣ прїемно, вамъ на полус и стѡй ѡбителѣ на скрашеніе, мїрс на воздвиженіе кѣ благомъ дѣлѣ. В которыхъ вещахъ согласїе з Тамашѡ водр-ное имѣйте, дабы к мої приходѣ к кѣпи ш врѣченых ко исправленію возра-докалисѣ. Залицаю ч. тв. за нашых патронох, котры много за насъ працюють, ѡу чѣдотворно цркви дѣи вѣи сорокъ сѣлжѣ ѿправити, дабы ихъ вѣ ѡутвердилъ. При семъ себе недостойнаго во вашы с. мѣтвы врѣчїем и вастъ здравствовати желаю. Зостаю к Мѣкачови днѣ і. Юліѣ рока 1764. Маншѣ вѣлка Мѣкач. р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іван. Скрипка і т. д. ѡу Почи.

54. — Мукачів, 5 марта 1765

Мануїл, мукачівський владика, годиться на просьбу гадаських людей, щоби Бачинський і повчанський ігумен, Й. Скрипка, посвятили їм церкву.

Оригінал, із власноручним підписом, на четвертині аркуша, АПМ.

† Ч. ѿ. гегѣмене і т. д. Гадаскы люде молѣт ѡ посѣненїи ново цркви. На што приволяю и приш ѿцѣ Бачїскомѣ, дабы ѡнъ со вами вышолъ и кѣпно с вами посѣтилъ. Йще ѡнъ препатїе вѣде малъ и не можетъ вѣти, ч. тв. заложїшъ термѣнъ вѣди и посѣти їмъ црковѣ. Прочеє во мѣтвы себе врѣчи-ше зостаю ниж. вѣ Маншѣ вѣлка Мѣка р. вл. Данъ к кѣдрѣ б. Мѣга 1765.

Зверху: † Ч. ѡ. Іваникію с. ѡвители Повчанскои гегѡменѡ да врсчи'са оу Повчи.

55. — Мукачів, 4 квітня 1765

Тойже влади́ка Мануїл, звѣщає томуж повчанському ігуменови, що хотѣби вернути до Повчи, бо мукачѣвські пири вже йому »скомину набили«, тому просить, щоби приготоував матеріял, цеглы ітд., бо прийшовши до Повчи, він хотѣвби докінчити приобіцяне Богови діло, поки живий.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом. АПМ.

† Ч. ѡ. Іваникію і т. д. Косно ко ва̂ приѡытіє тѡрю. Но не оусерствомъ. Ємѡже всаковы досажденіа препі'ствѡють. Но южь пиры Мѡскачѡскыи мнѣ скоминѡ набили. Приспикаетъ время вась посѣтити, аще не сожалеете. Имѡ вѣрѡ, ꙗко сіє не вѡдетъ. Желаніє мое ѣсть ѡградѡ защитничи здѣлати и в ѡвители недостѡкс̄ помощи. Молю, ѡзвѣсти мня, дрова с' Фертова обѣщаніи достѣли? Аще тако, цеглы сырыи дайте выпалити и дрѡгы готовити, дабы ꙗ, дондеже жиѣемъ, вѣѡ обѣщаное докѡчилъ. И надѣюся, аще вѣъ изволитъ. Зашто ѡпишитъ мнѣ, повелѣ'нная дабы готовое (!) было, пришо'ши абы' моуъ (!) почати и скончити, дабы дѣло недокѡчаное порѡгалосѡ. Братію по' драваѡю и мои'х̄ сродниковъ. И аще изволите ꙗкѡпи сюда прити, чолѡ оударю. И можно, ижь ꙗ̄ вами ꙗкѡпи до Повчи во дрѡжестѣѣ. пойдѡ. Мошно (!) и вѣтрѡ запретить и вѡде тишина и колны грозимы оутѡдѡса. Пришестѡе'мъ бошаа. При семъ вѣкъ' блѡгъ желате' востаю ниж. Манѡи вѡка Мѡска р. вл. Данъ ꙗ̄ кадедрѣ д. Априла ꙗѡѡѡе.

Зверху: † Ч. ѡ. Іваникію Єкрипка і т. д. оу Поѡчи.

56. — Мукачів, 29 грудня 1765

Мануїл, мукачѣвський влади́ка, заказує повчанському ігуменови видати без його розказу призи́рані гроші, бо їх легко котити, але тяжко збирати.

Власноручний, на піваркуші писаний, оригінал. АПМ.

† Ч. ѡ. Іваникіє і т. д. Ча̂л̄ прихо'а вашъ на праздникъ с. Николаа, но минѡлосѡ. Нѣк̄ южь и не ча̂лти. И доволестѡюся моѡ скутомъ, ꙗ̄ немѡже и вѣа блѡгодарю. Ко вашѡ полѡзѡ, ѡ ва' и не ча̂лнѡ, приде время блѡгпріятне и нечающимъ. Но доселѣ довлѣетъ. Єдино молю, послѡшай ч. тѡ., грошы за домъ сложє'нныи вашє' приде'ржи крѡпко и безъ моеѡ комисѡи никомѡ, ани Юрію, ни пинѡ'з̄ далєй дай, дондеже ꙗ ѡ ни'х̄ строєніє не возвишѡ. Лацно грошы кѡлаю'са, но тѡшко звѡраю'са. Єіє во стѡ' послѡшанію завѡщаю и оукиреню придаю. При семъ молю, согласѡйте з Юріємъ, дабы нешто жыта и пшеницы дѡками сюда привєстѡса могло, ꙗко скѡдо'ст̄ єсть. Данъ в каде'л. ꙗ̄. Деке'м. ꙗѡѡѡе. Манѡи ꙗ̄пъ Мѡскач. р. вл.

Зверху: † Ч. ѡ. Іван. Єкрипка с. ѡвители Маріа Повчанскои гегѡменѡ.... оу Повчи.

57. — Мукачів, 22 лютого 1766

Мануїл, мукачѣвський влади́ка, просить тогож повчанського ігумена, щоби замовив в Ракаци вапно і псвідомляє його, що не може написати до Женєя, бо не знає адреси, але напише до Дежефія.

Відручний оригінал, на піваркуші. АПМ.

† Ч. ѡ. Іоаннікіѡ. Піше чѡсность тѡѡ' строны вапна и дрѡвѡ цеглы паличи. За вапно ва̂мъ тѡмъ ближже до Ракацы ѡписати, ꙗкѡ мѣнѣ. Тогда не

лѣнися п. в. писати ѿца Ракацкомѣ, ѣбы ѿнѣ парохіаномѣ своїмѣ сказалѣ, дабы сто гордово^в вапна пакѣ найскоро за платню привожаѣли. Панѣ Женейѣви писати мнѣ трѣднѣ, понеже не знаю егѣ квартіръ дѣ. Дознавшисѣ ч. т. ѿ джорогого, напишѣте емѣ. Панѣ Дежжѣфѣйѣви бѣдѣ писати. Ёдѣнѣ гѣднадѣ ѣзѣ горѣда, на имѣ Маврікій, волѣстію ѿчій содержимый посылѣтѣ нѣмецкій золотый, дабысте слѣжили дѣѣ слѣжбы дѣѣ ѡтрѣманѣ здравѣѣм ѿчій за молитѣами прѣымъ бѣы. При сѣмѣ здравствѣйте. Данѣ на кадедрѣ кѣ. Феврѣар. 1766. Ниж. во Хѣѣ браѣ Манѣѣ ѣпѣ Мѣкѣ р. вл.

Зверху: Ч. ѿ. Іванікію Ёкрипка ѡбитѣлн с. Повчѣскоѣ герѣменѣ мнѣ почтѣѣомѣ ѿ Покчи.

58. — Мукачів, 17 липня 1766

Тойже Мануїл, мукачівський владика, приказує томуж повчанському ігуменови, щоби списав церковні рахунки почавши від 60-го року і їх привіз; далі, щоби казав палити цегли та щоб забрав зі собою книги, бо з того ніщо, коли вони лежать скриті.

Оригінал, із власноручним підписом, на піваркуші. АПМ.

† Ч. ѿ. Іваники. Наказано было ч. в., абысь ваш. ѿ шѣѣ дѣсѣтѣго рокѣ даже до текѣщаго ѿ касы цѣковнѣ, што и колко кождѣго годѣ пришло, списалѣ и сѣй раѣбнокъ сѣбѣ (?) сюды принѣслѣ и когда комѣ што данѣ, ерогацію, принѣсѣ. Такожѣ ро^в кази ваш. мой словѣ, абы цѣглы справѣвалисѣ и выпалили, понеже з готовы^х недалѣко пойдѣме. Ящѣ с касы не бѣдѣтѣ, ѣѣ заплачѣ, дабы ваш. ко мнѣ весѣло пришлоѣ. Книгы пакѣ, што^ѣ просилѣ, ащѣ во^ѣ можете довести, прѣѣтно мнѣ бѣдѣтѣ, понеже плачѣтѣ за мно^ѣ, ижѣ не ѡутѣшалѣсѣ со мною, котры сѣѣ вѣ зкажѣтѣ ѿ Гѣѣѣѣѣ. И ащѣ бѣдѣтѣ приналежитѣсть, и дрѣгы дабы сѣѣ выдалн конѣ, понеже ѣвсакѣ скрѣтый занничѣ не стоитѣ. Надо вы егѣ ѡвѣртѣти ѣ с него кѣповѣти и продавати. И вѣ доситѣ бѣдѣ продавати. Прѣѣходѣ паки ч. в. со ѡѣсѣрдѣѣмъ жѣждаю ѣ со приходѣ порадѣюсѣ. При сѣмѣ здравствѣйте. Данѣ ѡѣ кадедрѣ ѣ. 1766. Ниж. вѣ Хѣѣ Манѣѣ вѣлка Мѣкѣ р. вл.

Зверху: † Ч. ѿ. Іванікію Ёкрипка чинѣ с. Вас. в. профѣсѣ, братѣ вѣ Хѣѣ почтѣѣомѣ ѿ Повчѣ.

59. — Без місця (Мукачів), без дня (15 ?), без місяця (серпень) 1766

Мануїл, мукачівський владика, пише Й. Скрипка, щоби казав поставити на вежі годинник і щоби дозволив якомусь мандруючому полякови поставити хищину в хащі.

До латинського листа залучена тільки карточка, без місяця і дня. АПМ.

PS. Ўзѣ годинарѣ^ѣ конѣчна кѣпла сталѣсѣ за годинѣ тѣю на кѣ. чѣрѣковны^х, что чинитѣ золоты^х нѣмецкы^х ѡсѣдѣсѣтѣ и два к. 30. Тѣѣ сѣѣ мѣ дало южѣ золоты^х нѣмецкы^х пѣтѣдѣсѣтѣ. Зостаѣтѣ мѣ тамѣ дѣти трицѣтѣ и два, которѣ ѿ на воскресѣнѣѣ ѡщѣтѣ поставити. Но дайтѣ малѣгра довести и нѣмѣры на табѣлѣ, пакѣ ѿ порадѣтѣ, ѡмалѣѣвати. Такожѣ перѣгрѣѣ неѣпкый полѣпакѣ, котѣрый ѡѣ Карѣлѣ зостаѣлѣ, просилѣсѣ, абы моглѣ сѣѣѣ хѣщинѣ ѡѣ мой хѣщи справити и при цѣркѣвнѣ слѣжити Повчанскоѣ. На шкодѣ, знаю, же не бѣдѣтѣ, понеже знѣѣсѣѣ ѡколо кѣрти добро. Погѣворѣнѣ тѣгда з нимѣ и благѣсловѣнѣ егѣ тамѣ зостаѣти, абы сѣѣ моглѣ по намѣрѣнѣю своѣмѣ тамѣ спасѣти.

60. — Мукачів, 17 червня 1767

Мануїл, мукачівський владика, каже повчанському ігуменови, Сильвестрови Ковейчакови, прислати собі три книги.

Оригінал, на піваркуші, загнутім на поли, з власноручним підписом і червоною печаткою. АПМ.

Щче Силвестере ігумене. Йкоже прежде к бытности zde ч. в. казахъ, тако и terazъ повелѣваю, абысте мнѣ чрезъ сію шкازیю тамо позосталы книги, такоже найпаче Гиларіа, камень вѣры и гармолойчикъ малый моею рѣкою писанный, который оу покойника ѡ. Леѡтїа зосталъ, оу черной коперткѣ или тецкѣ (зашлѣте). Сїа ко исполненїю врѣчкше и себе во молитвы с. залицише при благословенїи архїпастьскымъ зостаю ч. в. смир. р. во Хтѣ Маншї вѣка Мѣка р. вл. Оу Мѣкачевѣ мѣа юнїа дна ѡ. ѡцѣз.

Зверху: Ч. ѡ. Силвестрѣ Ковейчакъ ч. с. Бас. в. професѣ, швители Повчанскои ігуменѣ да предаетса оу Повчи.

61. — Мукачів, 2 листопада 1767

Йоан Брадач, мукачівський владика-номїнат, дає розпорядження що до похорону покойного мукачівського владика Мануїла.

Оригінал, на піваркуші, з власноручним підписом і чорною печаткою. АПМ.

† Превеленный ѡ. ігумене Повчѣскый мнѣ почтенный. Шкъ срѣдцо-болѣзное изъ Бидна до кадедры ншой еппой прежде осмъ дны прихожденїе притрафилосїа, самое дѣло коемсждо авно творитъ. Сего ради, ижъ в пренѣнныхъ таможде тасне-велможного покойника мощеъ изъ страны моеи жадное оустроенїе мною самымъ превл. вашей не ѡписано ест, да не мните, такобы за недбано пропѣстилося. Не за недбаваю, но разпаленнымъ сердцемъ прев. в. на сей чѣ до исполненїа подѣдѣшата врѣчаю: во первыхъ, едно деревище тамо дайте справити, в которою мощи со тѣмъ, в немже лежѣ, вложѣте, — во в-е, по исполненїю девѣ дны ѡ пренесенїа тамо мощеи, кождо седмици при самыхъ мощеъ в понедѣлокъ, во средѣ и в суботѣ народно литѣргїа бжтвна да слѣжитса, — во в-е, свѣщамы мощи да всегда шгражденны в-дѣт, а под чѣ литѣргїи бжтвеной запаленыма, — по д-е, ззonenїе каждоденное по девѣ дны може претати. Шкъ пакъ литѣргїи бжтвеной слѣженїе, такъ и свѣщъ оупотребленїе хощѣ со инымъ келчыкы дабысте выразно и подробно записокали свѣк, которыа изъ страны моеи с. швители тамткою з цѣла, а сице: ѡ мала до велика выплачѣ. Препосылаю моимъ келчыкѣмъ и на мой коштъ таможде Михайла малара, абы лежачїи мощи во древищѣ выразно со древищемъ извобразилъ его стѣтео ко митрѣ, шмофорѣ и с под шмофора прозирающїи крѣстоъ златымъ вымаловавшѣ. Шобразъ тойжде дважды выробити маѣт таъ, абы еденъ во цркви Повчанскои вштрѣ на вратами црковнымы мої сїа положити, дрѣгїи пакъ сѣмо во вивлюдекѣ принести. Такожде врѣчаю томсжде маларѣ, абы изъ живаго тамтѣйшаго извображенїа выбрѣ мнѣ пресладкаго лица кымъ авнѣшше извображенїе. Того ради врѣчаю, тойже шера³ прооукажѣте мѣ. Бѣгороднаго гдѣна Гервргїа цѣлаю со всекмъ домовитымъ дрѣжествомъ. Жалю полномѣ самъ болѣзне, во срѣдци на сей чѣ кромѣ того прѣмногыма трѣбды шремене, аще и малъ бы^х что писати, не могѣ. При семъ вѣнцѣ с. швители оусредное цѣлованїе подавши, во мѣткы с. вѣдченныи зостаю прев. в. оу кадедрѣ нашой еппой Мѣка дна в. ноѣмвриа ѡцѣз. оусредно-жичлыкый Іваннъ Брадачъ номин. вѣка Мѣкачѣвѣ. р. вл.

Зверху: † Прев. ѡ. Силвестрѣ Ковейчакъ с. швители Повчѣскои ігуменѣ многопочтенномѣ оу Повчи.

MISCELLANEA

Іван ОГІЄНКО / Варшава

РОЗМЕЖУВАННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНСЬКИХ ВІД БІЛОРУСЬКИХ

Від найдавнішого часу предки теперішніх українців (поляни, деревляни й волиняни) сусідували з предками білорусів; давня стичність їхня приблизно була та сама, як і за часів пізніших: північне українське населення стикалося з населенням південнобілоруським. Білоруський народ повстав головно з двох до себе близьких племен: дреговичів, що сиділи між Прип'яттю та Західною Двиною, і радимичів по річці Сожу; частиною в склад білоруського народу увійшли й кривичі, а саме — полоцькі та смоленські. Дреговичі племінно були найближчі до деревлян і полян, і з X віку платять данину київським князям; так само й радимичів підбив собі ще Олег, і вони платили йому данину (Лаврентіїв Літопис під 885 р.).¹

Одність віри, родинні зв'язки князів, політична підлеглість князю київському, велика близькість мови, — усе це сильно нівелювало деяку різницю поміж племенами білоруським та українським і затримувало вироблення більших розбіжностей поміж ними. У мові цих народів було дуже багато спільного: окрім загальних східнослов'янських рис (напр. однакова доля носових, глухих, получення глухих з пливкими і ін.), мову українську з білоруською єдало ще багато рис, менше відомих або й зовсім невідомих мові російській, як напр. вимова *г* як *h* і ін. Словники український і білоруський з найдавнішого часу були дуже близькі.

Християнство й зв'язана з ним культура йшли до предків теперішніх білорусів із півдня, — від полян, з Києва; з Києва ж ширилось і знання нового письма, що разом із християнством прийшло до нас із Болгарії (кирилиця). Як нове кирилівське письмо ширилося поміж радимичами та дреговичами, не відомо, бо з давнішого часу не маємо ані одного пам'ятника, що був би виразно прив'язаний (льокально датований) до земель цих народів; але з самого цього факту до певної міри можна догадуватись про невисокий рівень духової культури предків білоруського народу.

Від XI-го віку маємо багато східнослов'янських пам'яток церковнослов'янської мови; на жаль тільки, східнослов'янська діалектологія XI в. так мало вивчена, що ми не вміємо ще з посеред позоставших пам'яток виділити докладно пам'яток «західноруських» чи по теперішній термінології білоруських, хоч, скажемо, пам'ятки південноруські (українські) виділяємо вже без більшого труду. Наука докладно знає характеристичні ознаки південноруської (української) редакції,² але ближчих ознак редакції західноруської XI-XII віків не знає.³

¹ Див. про це в «Бѣлоруссы» Є. Карського, 1903 р., т. I ст. 64-74, 93, 120.

² Див. мою працю: «Пам'ятки старо-слов'янської мови X-XI віків», Варшава, 1929 р., ст. 98-103; тут і докладна література питання.

³ Про пізніший час див. А. Соболевській: Смоленско-полоцькій говоръ въ XIII-XV вв., «РФВ.» 1886 р. Н. М. Каринській: Языкъ Пскова и его области в XV в. Спб.

Заступники російської школи (А. Соболевський, А. Шахматов, Є. Карський, Н. Дурново і ін.) та їх прихильники звичайно трималися й тримаються теорії т. зв. загальноруської доби, відносячи розпад її на окремі мови вже до пізнішого часу, десь XII-XIII вік. Найсильніший дослідник історії білоруської мови, акад. Є. Карський, про початок білоруської письменності пише так: «О старой западно-русской письменности рѣчь можетъ быть лишь тогда, когда эта письменность стала явно обнаруживать особенности бѣлорусскаго нарѣчя, что началось, собственно говоря, лишь въ XIV вѣкѣ, а вполне окрѣпло в XV-XVI столѣтяхъ».¹ Через це акад. Є. Карський у своїх «Бѣлоруссах» оминає зовсім питання про найдавніші західноруські пам'ятки; інші вчені так само не вилічують їх.

Але тепер потроху шириться інший погляд на повстання східнослов'янських мов, погляд, що відкидає зовсім існування загальноруської доби або відносить її закінчення на дуже давні часи. Такого погляду тримаються тепер головню вчені українські та білоруські.² Ставши ж на такий погляд, приходимо до конечної потреби розрізняти східнослов'янські пам'ятки XI-XIII віків на окремі редакції, — південно-, західно- і північноруську. На жаль тільки, наукового відрізнення західноруських пам'яток старших часів ще зовсім не зроблено.

У 1926 році в Ковні вийшла праця В. Ластовського: «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Спроба паясніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагодзьдзя», 776 ст. in f^o, що справу відрізнення давніх білоруських пам'яток зреалізував, а тим самим поставив питання про таке відрізнення на науковий порядок денний. В. Ластовський західноруську письменність зачинає з кінця X-го віку, а ціль собі ставить таку: «Мэта гэтай кнігі, стаўленая аўторам пры яе апрацаваньні, была паказаць, што пісьменнасць крыўскага народу па сваей даўнасьці сягае X стагодзьдзя, а па багацтву помнікаў займае першае месца на ўсходнай славяншчыне» (ст. VI). Звичайно, твердити так категорично В. Ластовський не мав жадних підстав. Замість того, щоб усталити характеристичні риси пам'яток західноруської редакції XI-XIII віків і довести реальність їх існування, В. Ластовський просто подає зовсім некритичний перегляд «кривських» пам'яток.

Якої методології тримається Ластовський, відносячи пам'ятки до категорії кривських XI-XIII віків, він цього не вияснив. Але вже сам перелік цих пам'яток свідчить про те, як занадто легко й зовсім ненауково взявся В. Ластовський за таку важливу справу, — він звичайно редакцію пам'яток окреслює з її випадкової сучасної назви. Як знаємо,³ давні пам'ятки часто носять географічну назву монастиря або міста, де вони переховуються чи переховувались, напр. Київські Глаголицькі Листки, Хиландарські Листки, Архангельська Євангелія і т. ін. Але дуже помилиться той, хто цю випадкову назву прийме за місце

1909. Н. М. Каринский: Изслѣдование языка Псковскаго Шестоднева 1374 г. »ЖМНПр.« 1916 р. № 2. А. Требинъ: Еще одинъ памятникъ псковскаго говора XV вѣка, »РФВ.« 1910 р. т. LXIV кн. 3-4 ст. 310-316. А. А. Шахматовъ: Нѣсколько замѣтокъ объ языкѣ псковскихъ памятникѣвъ XIV-XV вв., »ЖМНПр.« 1909 р. кн. 6. А. И. Соболевский: Важная особенность стараго псковскаго говора, »РФВ.« 1909 р. кн. 3-4.

¹ Бѣлоруссы, т. III, ч. 2, ст. 3, Петроград, 1921 р.

² Див., напр., Др. Я. Станкевич: Месца беларускага языка сярод јіншых славянскіх јазыкоў і час яго ўзынкі, »Родная Мова« 1930 р. ч. 5 ст. 97-109.

³ Докладніше про це див. мої »Пам'ятки« ст. 9-10.

повстання пам'ятки, бож, напр., Архангельську Євангелію 1092 р. написано в Києві, а Київські Листки може десь на Моравах і т. ін. У таке непорозуміння і впав В. Ластовський: він існуючу в науці випадкову географічну назву скрізь приймає за батьківщину пам'ятки. Так, Супрасльський рукопис XI в., знайдений десь коло 1823 року в Супрасльському монастирі на Городенщині, для В. Ластовського то вже пам'ятка «кривська» X-XI віку, а в ній він знаходить навіть «асобнасьці кривськага аканья, напрыкладъ: нѣкога, кога, коіега, іега, всѣкога» (ст. 16)! Що цю пам'ятку могли принести з собою ті афонські ченці, що р. 1498-го заснували Супрасльський монастир, про це Ластовський не догадується.¹

Другий пам'ятник, що його В. Ластовський зараховує до кривських XI-го віку, це якийсь «адривак Супрасльськага Евангелья X-XI ст.» (ст. 16-17). Уривок мови, що подається, свідчить хіба про XIV-XV вік, а не про X-XI-ий, як твердить автор. Наукову підготовленість В. Ластовського в вирішенні таких важливих справ знати аж надто виразно з того, що він письмо цієї «Євангелії X-XI в.» зве «півустановним»!..

Дальша пам'ятка — уривки (10 листків) т. зв. Турівської Євангелії XI в., знайденої в 1865 р. при Спаській церкві в м. Турові на Мінщині. Але, чи то ж дійсно цю Євангелію й написано в Турові, це В. Ластовського не інтересує, хоч не виключене, що цю Євангелію прислав до Турова 1508 р. кн. Костянтин Острійський.² Уже така форма в цій пам'ятці, як *видать гласъ юго л. 1* (в Остром. Єв. *вѣдѣтъ*) говорить проти «кривскости» її. Соболевський, напр., відносить Турівську Євангелію до пам'яток київських,³ та й сам Турів лежить на самім українсько-білоруськім пограниччі.

Чому Ластовський Мінею 1096 р. (ст. 20) уважає за пам'ятку білорусько-кривську, він того не вияснює; але вона має виразні ознаки новгородські, що давно вже в науці стверджене.⁴ Взагалі ж, у сучасній білоруській літературі до білорусів зараховується усіх кривичів, а не самих смоленських та полоцьких.

Уривки з життя Кондрата та Теклі (ст. 21) зарахував Ластовський до кривських зовсім безпідставно, — ще Ягіч та Шахматів уважали їх за південноруські,⁵ про що свідчать не тільки ознаки мовні, але й палеографічні.

Оце головні пам'ятки «кривські» X-XI-го віку; як бачимо, належність їх до західньої Русі нічим не доведена. Інші пам'ятки, що їх Ластовський подає під X-XI віком, то пам'ятки значно молодші, тільки звістки про них, або пізніші відписи (пор. ст. 20, 25 і ін.).

З пізніших пам'яток В. Ластовський до кривських зараховує Подоріж ігумена Данила (ст. 24-25) та Слово о Полку Ігоревім (ст. 47-50), зараховує знову ж таки без усяких підстав; величезна література про ці пам'ятки давно вже усталила їх південноруський (український) характер.

Не маю змоги ані потреби аналізувати тут усі пам'ятки, що їх

¹ Див. мої «Пам'ятки» ст. 27.

² Див. мої «Пам'ятки» ст. 139-144.

³ «Унив. Изв.», Київ, 1887 р., кн. V ст. 53.

⁴ Див. мої «Пам'ятки» ст. 191-193.

⁵ «Archiv für sl. Phil.» 1883 р. т. VII ст. 74. Див. «Пам'ятки» ст. 179-184.

Ластовський вважає за білоруські XII-XIV віків. Укажу тільки на помилковість його методи окреслення батьківщини пам'ятки.

1. Випадкову географічну назву пам'ятки, повстала від сучасного місця переховування її, Ластовський, як і в пам'ятках XI-го віку, помилково приймає за батьківщину повстання цієї пам'ятки; такі, напр., Євангелія Оршанська (ст. 102-103) та Полоцька (ст. 86); що до цієї останньої, то знімок з неї на ст. 85 голосно говорить і проти її білоруськості, і проти призначення її на XIII вік.

2. Коли пам'ятка зв'язана бодай чимсь з територією сучасної Білоруси, напр. згадується єпископ чи князь турівський, мінський, полоцький, смоленський і ін., то це вже для Ластовського підстава уважати таку пам'ятку за білоруську. Напр. твори Кліма Смолятича (ст. 25-27) зараховуються до білоруських, хоч походження його й не окреслене. Або, напр., «Слова Єфрема Сирина» (ст. 35-36) XII-XIII в. та «Златія Цѣпи» XIV в. (ст. 36) зараховуються до білоруського письменства тільки тому, що «їх любію чытаць Аўраамі Смаленскі» (ст. 36)...

Звичайно В. Ластовський подає уривки з тих пам'яток, що про них розповідає; уривки ці нічого не говорять про білоруську редакцію їх; цікаво, що дуже часто ці уривки з пам'яток X-XV в. в. подаються в перекладі на сучасну білоруську мову (ст. 20, 26, 27, 29, 30, 35, 45, 53 і ін.), що з наукового погляду недопустиме.¹

Праця В. Ластовського не має наукового характеру, а тому її можна б зовсім з'їгнорувати. Але знаю, що вона поширена й їй білоруська інтелігенція надає віри,² а це змушує писати про неї; подруге, В. Ластовський своєю працею все таки порушив дуже складні питання, що їх мусимо науково аналізувати. Українська наука вмє вже вирізняти свої давні пам'ятки, але зовсім не знає характеристичних рис X-XIV віків редакції західньоруської. З свого боку можу підкреслити тут тільки оце.

Коли докладно відомо, що автором пам'ятки XI-XIV вв. був білорус з походження і написав її на білоруській території, тоді таку пам'ятку мусимо вважати за білоруську; але мова такої пам'ятки не конче буде білоруська: вона може бути і просто церковнослов'янська, без діялєктичних місцевих рис, особливо коли автором була особа високоосвічена.

У всякому разі присутність поплутання *ѣ* з *и* та *и* з *ы* буде свідчити проти білоруського походження пам'ятки, бо це ті фонетичні ознаки, що відрізняють і тепер мову українську від білоруської.

Саме ж поплутання *ѣ* з *е* для пам'яток XI-XIV віків невивстачальне для віднесення пам'ятки до «кривської» редакції, бо ж це поплутання добре знають і інші редакції, напр. сербська, північно- і південноруська.

У всякому разі, мусимо збільшити свою наукову працю над вирішенням тих питань, що повстають при спробі поділити східньослов'янські пам'ятки XI-XIV віків на північно-, західньо- і південноруські.

¹ Так само зовсім непотрібно уривки з грамоти 1229 р., з Баркулабовського Літопису та з Литовського Статуту 1588 р., Фр. Скорини і ін. др. Я. Станкевич подає не в оригіналі, але в перекладі на сучасну білоруську мову («Sprawy narodoŭŝciowe» 1931 р. ч. 4-5, ст. 448 і 450).

² Її цитує, напр., др. Я. Станкевич у вище зазначеній праці.

II

Друга доба українсько-білоруського життя — це віки XIV-XVIII, коли обидва ці народи опинилися під владою Литви. Литва, закріпивши слабкість західньо- й південноруських племен, почала поволі підбивати їх собі; 1315-го р. Гедимин забрав землі східньобілоруські, а також Берестейщину та Підляшшя, а скоро по тому прилучено до Литви й інші білоруські та українські землі, — Волинь, Брацлавське Поділля, Київщину та Чернігівщину. Сама Литва культурно стояла не високо, тому культури підбитого «руського» народу не рушала, навпаки, — сама підпала сильному впливові цієї культури.

Того часу, в другій половині XIV-го в. та на початку в. XV-го розпочинається в князівстві Литовським нове урядування, — закладаються державні канцелярії, і число їх із часом усе збільшується. Урядовою мовою цих канцелярій стала мова «руська», нею писалися акти, устави, судові постанови, статuti і т.ін. По канцеляріях поволі вироблялася нова літературна мова, хоч у церкві та в книжках панувала ще стара церковнослов'янська мова.

На жаль, історія литовських канцелярій висвітлена дуже мало, коли не казати, що нічого не зроблено. Хто спочатку працював у них писарями? Питання це дуже важливе для нас, бо правдиве його висвітлення дало б нам не мало матеріялу для вирішення, які саме говірки лягли в основу тієї «руської» мови, що виросла в цих канцеляріях.

До деякої міри це питання висвітлюється державно-правним становищем народів Великого Князівства Литовського. В актах XIV-XV віків великий князь литовський звичайно титулується «Dux Magnus Lithuaniae et Russiae», а з 1442 р. добавляється до титулу ще й Жмудь. Очевидно, докладне вияснення, що саме треба розуміти під цими назвами князівського титулу дуже важливе, щоб розв'язати наше питання. Якраз цією справою й зайнявся проф. Варшавського Університету, фаховий історик Литви Oskar Halecki, що 1916 р. випустив цікаву працю: «Litwa, Ruś i Żmudź, jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego» («Rozprawu histor.-filozof. Akademji Umiejętności w Krakowie», т. LIX).¹ Галецький, опираючись на відповідні джерела та на новішу літературу, приходять до такого висновку. Князівство Литовське складалося з двох частин: зо стислої Литви і з т. зв. аннексів. Стисла Литва, що в титулі зветься Литвою, охоплювала територію воєвідств Виленського та Троцького, і до неї належали: Підляшшя, земля Берестейська, Чорна Русь із Гродном, Новогрудком і ін., Полісся, а також Менськ (ст. 5), цебто складалася, крім правдивих литовців, також із білорусів та українців, тих, що були раніше від інших прилучені до Литви. Другу частину Великого Князівства Литовського складала правдива Русь, цебто т. зв. аннекси, — Полоцьк, Вітебськ, Смоленськ, князівства чернігово-сіверські, Київщина, Волинь та Брацлавське Поділля. Ці аннекси «повстали так, що певні території, які були історичною цілістю, не увійшли до складу Литви через звичайне завоювання, але через полюбовний договір визнали себе підлеглими великим князям литовським і знаходилися від них в ленній залежності» (ст. 41).

Таким чином стверджується, що північні частини українського

¹ Див. ще: М. Любавській: Областное дѣленіе и мѣстное управление Литовско-Русскаго Государства, 1892.

народу належали ще до т. зв. стислішої Литви, цебто брали участь у створенні й литовських канцелярій і т. зв. «руської» канцелярійної мови. Але мусимо визнати, що «руський» елемент т. зв. стислої Литви не був сильним настільки, щоб помітно впливати на культуру литовську, — підсилити його мусіли аннекси.

У цілім Великім Князівстві Литовськім, особливо приймаючи на увагу, що через унію Литви з Польщею до нього увійшла й Галичина, безумовно більшість становив народ український, що до того й культурою був вищий від народу білоруського;¹ через це я не можу припустити, щоб по «литовських» канцеляріях не працювали й українці. У нас якось утерлася думка, ніби в литовських канцеляріях працювали самі білоруси, а канцелярійною мовою була там тільки мова білоруська. Думаю, що це було не так, і що від самого початку заложення урядових канцелярій у них працювали й українці. Української шляхти в той час було чи не більше від білоруської, тому припускати, щоб канцелярії обсадили самі білоруси, нема підстав. Литва підбила своїй владі білорусів так само, як і українців; в українцях, з їхньою багатою землею та досить розвиненою, як на той час, культурою, нова влада зацікавлена була чи не більше, ніж в білорусах. Усе це переконує мене, що український вплив на литовську урядову «руську» мову мусів бути дуже великий. А по 1386 р., по унії Литви з Польщею вплив український значно збільшився, бо до «руських» справ приєдналася й Галичина.

Що український вплив в Білорусі справді був сильний, що в Білорусі ширилась навіть українська церковна вимова, про це виразно свідчить напр. те, що загально прийнялася українська вимова таких географічних назв, як Мѣньскъ, Несвѣжь, що стали вимовлятися Мінськ, Несвіж (по-білоруському було б Мєнск, Несвеж), і цю вимову прийнято потім і в Росії (Минскъ, Несвижъ).

Аналіз урядової «руської» мови XV-XVI віків підтверджує нашу думку, показує великий на неї вплив мови української.² В цій «руській» мові панують риси північноукраїнської мови, що займала тоді значно більші простори, ніж тепер. Уважати ці риси тільки за південнобілоруські не маємо підстав. На жаль тільки, територія північноукраїнських говорів XV-XVI віків у нас висвітлена дуже мало, тим то не маємо змоги окреслити докладніш місце цих говорів у мові «руській» того часу.

З половини XVI-го ст. в українсько-білоруській житті починається нова доба. Реформаційний рух, що котився з Польщі на креси, донизу розбурхав «руський» народ. Скоро по тому на білоруських і українських землях появляються єзуїти, що повели продуманий наступ на православному віру. Розпочалася релігійна боротьба, і вона пробудила сильні національні почуття «руського» народу. Культурно-національний рух прийняв великі форми, і скоро привів український народ до широкої культурної праці для врятування батьківської віри. Усі українські й білоруські землі покриваються густою сіткою т. зв. церковних братств, з братськими школами при них; деякі з цих шкіл, напр. львівська,

¹ Є. Карський: «Бѣлоруссы» I. 113-114 безумовно прибільшує значення білоруської народності в Литві.

² Докладно про це розповідаю в своїй праці: «Українська літературна мова XVI-го ст.», Варшава, 1930 р., ст. 224-252.

острізька, пізніш київська були для свого часу вищими школами. Для оборони своєї віри міцно об'єдналися українці з білорусами й боронилися єдиним фронтом, бо в більшості визнавали одну віру.

Таким чином давня українсько-білоруська одність не тільки не перервалася в XVI-XVII-м віках, а навпаки — стала ще тісніша, бо до одности політичної й церковної приєдналася ще й спільна оборона своєї віри та спільна культурна праця для духового підвищення свого народу. У цій праці на довгий час білоруси й українці злилися в один «руський» нарід, зо спільними інтересами, спільною долею й недолею. Дуже часто бачимо тоді українців на праці на землях білоруських, а білорусів — серед народу українського; так було, напр., з професурою по братських школах, з проповідниками по церквах, і т. ін.

Тоді повстають нові культурні огнища — друкарні, що так міцно допомогли «руському» народові в його релігійній боротьбі. Одність культурної праці виявилася й на полі друкарства; українці часто друкують свої книги в друкарнях білоруських, а білоруси — в українських; українці закладають свої друкарні серед білорусів (напр. Спиридон Соболь засновує друкарні Кутеїнську та Буйницьку), а Лукаш із Вильні організує друкарню архієп. Л. Барановича в Чернігові.

Ось ця одність державна й культурна, а також спільна оборона православної віри перед римо-католицькою, ця одність в XVI-XVII віках створила до певної міри й спільну літературну «руську» мову. Український народ у цей час культурною своєю був значно сильніший від народу білоруського (мав більше шкіл, учителів і друкарень), до того ж перевищав його і чисельно, тому було зовсім природне, що в цій новій «руській» мові гору взяла мова українська, а що це було так, про те свідчать нам тодішні пам'ятки. Про те ж саме свідчить нам і те, що білоруси не виробили своєї власної церковної вимови, — в білоруських церквах, як свідчать пам'ятки, часто була українська церковна вимова, а особливо наголос.¹

В другій половині XVI-го ст., підо впливом нових реформаційних ідей, запанувала в духовім житті «руського» народу в Польщі нова ідея: літературною мовою мусить бути жива народня мова. До того часу панувала думка, ніби мовою літературною може бути тільки мова церковна; з половини ж XVI ст. народня мова, що її вживано тільки в світських канцеляріях, суне потроху й до книжок, а навіть до самої церкви, напр. у проповідництво, і до школи. Так у XVI ст. остаточно склалася нова літературна мова «руська» з забарвленням то українським, то білоруським.

Довговікова українсько-білоруська одність створила одну дуже цікаву рису, — це спільний українсько-білоруський словник, що в XVI-XVII віках став ще ближчий. Спільність лексична, при дуже малій морфологічній різниці, повела до того, що писані чи друквані книжки «руські» зовсім вільно розуміли обидва народи. Помітніші різниці цих двох мов виявляються тільки в фонетиці, а її якраз густо закривав панівний тоді традиційний етимологічний правопис, що в двох народів був зовсім однаковий. Усе це створило надзвичайно цікаву річ в історії літературних мов: ходом історичних подій створилася літературна мова,

¹ Див. про це в моїй монографії: «Українська літературна мова XVI ст.» 1930 р. ст. 232-234.

що через свій правопис була майже зовсім зрозуміла двом народам, українському й білоруському. Це не була якась штучна мова, як дивився на неї П. Житецький,¹ — спільний словник її створила вищезазначена життєва одність, а досконалий спільний правопис доставляв їм традиційно від старших віків. Звичайно, кожний народ вимовляв традиційно написане по-своєму, напр. слова *о́динъ*, *менѣ*, *кѣликій* українець читав: один, мені, великий, а білорус — адін, мене, ве(я)лікій.

Багатівікова спільність білоруського й українського народів взагалі допровадила до того, що навіть живі людські мови цих народів надзвичайно близькі одна до одної, так що близькість їх ще недавно деякі вчені (напр. Огоновський, Міклошіч і ін.) пояснювали тим, що білоруська мова — то тільки наріччя української. Проаналізувавши становище української мови в слов'янській родині, проф. Є. Тимченко правильно твердить, що «українська мова на лічбу спільних фонетичних процесів найближче стоїть до білоруської».² Таку ж саму близькість цих мов підкреслює й проф. П. Бузук.³

Такою була ця справа цілий час за XVI і XVII віки, поки помалу не припинилась білоруська література. «Когда в послѣдствіи, — пише Є. Карський,⁴ — въ государственномъ обиходѣ Западной Руси стали употребляться языкъ польскій (особенно съ 1696 г.), прекратилась и западнорусская письменность». «Со временемъ, съ возобладаніемъ польскаго языка, письменность въ Западной Руси естественно прекращается, оставаясь пока въ Малоруссіи».⁵

Таку долю українсько-білоруських стосунків змальовують нам самі факти. Але в науці час від часу маємо й зовсім інші думки, що останнього часу ширяться особливо в колах білоруських. Згідно з цими думками, в Литовській Державі панувала сама тільки білоруська («західноруська») мова аж до половини чи до кінця XVII-го століття, і тільки з того часу появляються пам'ятки українські. Так, ще митрополит Євгеній Болховитинов в 1821 р. твердив, ніби «бѣлорусскій языкъ книжною перешелъ и въ Кіевъ, для книгъ же» («Бѣлоруссы» т. I. 206). А. С. (оболевський?) в Енциклопедичнім Словнику Брокгауза і Ефрона, 1891 р., півтом IX, ст. 232-233 пише про це так: «На бѣлорусскомъ нарѣччі писались литовскіе акты, грамоты и всѣ публичные акты до временъ Стефана Баторія. Такимъ образомъ этотъ языкъ является официальнымъ съ XIV и почти до XVII столѣтія». Ось ця зовсім неправдива думка сильно поширилася серед наукових кіл і панує ще й сьогодні в науці російській та польській. Цю саму думку, тільки в іншій формі, не раз подавав і проф. Є. Карський. Так, в «Бѣлоруссы» 1921 р. т. III ч. 2, ст. 16 він твердить, що білоруський «народный языкъ... служитъ языкомъ администраціи і на немъ пишутся юридическіе и литературные памятники; на немъ говоритъ вся интеллигенція Литовско-русскаго государства ...Этотъ языкъ, ставши государственнымъ въ Ли-

¹ О переводахъ евангелія на малорусскій языкъ, «Извѣстія» 1905 р. т. X, кн. 4, ст. 6-7.

² Є. Тимченко: Слов'янська одність і становище української мови в слов'янській родині, ст. 9 відбитки з «Україна» 1924 р. кн. 3.

³ Петро Бузук: Взаємовідносини між українською та білоруською мовами, «Записки історично-філологічного відділу» Укр. Академії Наук, кн. 7-8, 1926 р. ст. 421-426.

⁴ Бѣлоруссы, 1921 р., т. III ч. 2 ст. 3-4.

⁵ Там само, ст. 16-17.

товскомъ государствѣ, распространился и въ письменности югозападнѣй Руси, при чемъ въ послѣдней явно началъ обнаруживать малорусскія особенности».¹

На жаль, українські вчені мало спинялися над цими непевними твердженнями про панування »западно-руської« мови, або й поділяли їх; а на всі твердження Карського з українського боку ніхто не відповідав. А це довело до того, що сумнівні думки Є. Карського в цій справі сильно поширилися в науці.

Ось на цих неточних думках і повстала книжка В. Ластовського. Він, власне, не додає нічого нового, — він тільки думці своїх попередників надає яснішої й більш категоричної форми: »Да палавіны XVII ст. — пише він — старакрыўская мова была мовой »рускай« письменнасьці — на обшары ад Смаленска да Львова — ў помніках, пісаных і друкованых у гэтай »рускай« мове на Украіне; українскія провінціяналізмы да другой паловы XVII ст. не зьявляюць яшчэ самой мовы, яе характеру. Толькі з другой палавіны XVII ст., дзякуючы Кіева-Магілянскай акадэміі, пачынае, на аснове ц. славянскай і старакрыўскай, выступаць у пісаных помніках украінская мова з яе народнымі асобнасьцямі« (ст. 537-538).

Отакі ненаукові думки поширено в науці про українсько-білоруські стосунки за XIV-XVII віки.

III

Дві причини сильно затемнили нам правдиві українсько-білоруські стосунки, а це значно утруднило розмежування пам'яток українських від білоруських.

1. Напочатку по канцеляріях Литовсько-Руської Держави панував традиційний церковнослов'янський правопис; але з часом до цього правопису почали помалу вдиратися й живі риси, а серед них найсильніше дві: а) поплутання *ѣ* з *е* і б) поплутання *я* з *е*, те й друге особливо часто в складах ненаголошених. В науці здавна поширена думка, ніби ці ознаки — то ознаки тільки живої білоруської мови. Я не поділяю такої думки й уважаю обидві ці ознаки — поплутання *ѣ* і *я* з *е* — за характерну ознаку не тільки білоруську, але й за північно- та західньоукраїнську,² цебто, що й чисто українські пам'ятки можуть мати ці поплутання. Територія північноукраїнських говорів в XV-XVII віках була дуже широка, тому поплутання *ѣ* — *е* і *я* — *е* сильно захопило певне число канцелярій, і то навіть таких, що знаходилися на чисто українській землі. Навіть українські писарі частенько вживають цього поплутання *ѣ* — *е* та *я* — *е*, бо воно було й їм, коли вони походили з північно-західніх земель, не чуже. Трохи пізніше, в XVII віці, це поплутання *ѣ* — *е* і *я* — *е* стало традиційною правописною звичкою й дуже часто трапляється по чисто українських писаннях.

Звичку цю, часто цілком правописну (див. про це в дальшій розділі), в науці не рідко приймають за білоруську фонетичну ознаку,

¹ Те саме пише Є. Карський у своїх працях: »Что такое западно-руское нарѣчье« 1898 р. ст. 5, 6, 9, а також у багатьох місцях »Бѣлорусскы«, напр. т. I, ст. 342, 347 і др.

² Докладно про це розповідаю в своїй праці: »Українська літературна мова XVI ст.«, Варшава, 1930 р. ст. 224-252.

і тому такі пам'ятки — пам'ятки чисто українські — неслухно відносять до пам'яток білоруських.

2. Встаровину не було ще докладного й стислого розмежування в назвах мов української від білоруської, — одна й друга мова звичайно звалися «руською». Білорус Фр. Скорина мову своїх перекладів (правдивіше — перерібок) завжди звав «руською»; акт Падуанського університету 1512 р., де Скорина набув собі ступінь доктора, зве його — певне за слів самого петента — Ruthenus; українці свою мову звичайно звали також «руською».

Як я вказував вище, Велике Князівство Литовське складалося зі стислої Литви, що до неї входили литовці та Жмудь, частинно білоруси й українці, та з Руси — українців і білорусів. Назвою державної приналежності для стислої Литви було «литвин». Д-р Я. Станкевич у своїй праці: «Czas powstania narodów białoruskiego i ukraińskiego»¹ силиться довести, ніби литвинами звано самих білорусів, але це не відповідає дійсності, бо литвинами звано й українців зі стислої Литви, цебто з Підляшшя та з Полісся; так, на Київщині нераз доводилося мені чути ще й тепер, як народ плутає поліщуків з литвинами. Але частішою назвою для «руського» елементу в стислій Литві було таки «руський».

Дуже цікаве для нас те розрізнення східньо-слов'янських мов, що бачимо в відомім Словнику Памви Беринди, виданім у Києві 1627 р., цебто ще до приєднання Києва до Москви, коли Литва знаходилася в унії з Польщею. Беринда в багатьох випадках українську мову зве руською, а великоруську — московською (див. у словах: благо, д'їло, єгда, кудесь, клятина, ляща, мудрованіє, подъяремникъ і ін.). А один раз розрізняє навіть інші мови: Пѣтъль: Чѣски й Рѣски, когѣтъ. Колынки, пѣвкинь. Литѣски, петѣхъ (з вид. 1653 р. ст. 133), під литовською мовою, здається, розумів Беринда мову білоруську.

На Москві встаровину спочатку мало розрізняли білорусів від українців, бо ті й ті були «підозрілої» віри, і звичайно звали їх литвинами, черкасами або білорусами; це поплутання часте навіть тоді, коли з другої половини XVII-го віку, з наказу Олексія Михайловича 1655 року, встановився новий царський титул: «Великій государь, всеа Великія, и Малыя, и Бѣлыя Росіи Самодержецъ». Уже Крижанич південно-й західноруську мову звав білоруською.²

Цікаво, що таке поплутання трималося в Росії аж до половини XIX-го століття. Так, на московськім перекладі XVII-го віку книжки нашого письменника Іоанникія Галятовського «Небо Новое» 1665 р. написано, що її перекладено з білоруського. Так само названо мову відомого українського твору К. Транквіліона Ставровецького «Зерцало Богословія» 1692 р.: переклад «съ бѣлоросійскаго языка на чистый словенскій діалектъ». Ще приклад: Лист 1657 р. воєводи молдавського Георгія Степана, писаний мовою українською, має пізнішу чужу дописку в заголовку: «Лист писан по бѣлорусски» («Акты Южной и Западной Россіи» т. IV N. 1).

Те саме бачимо навіть у XIX віці. Так, відомий бібліограф Сопіков у своїй праці: «Опытъ російской библиографіи» 1813 р., описуючи «Омилію» 1625 р., твердить, що книжку писано «на Бѣлорусскомъ

¹ «Sprawy Narodowościowe» 1931 р. ч. 4-5, ст. 448-453.

² Е. Карскій: Что такое западно-русское нарѣчіе, 1898 р. ст. 3.

языкъ» і додає до цього таку цікаву для нас примітку: »Подъ именемъ Бѣлорусскаго языка разумѣтся нарѣчіе жившихъ въ Бѣлоруссии и въ Польшѣ благочестивыхъ Греческаго исповѣданія людей. Монахи въ тыхъ странахъ, жившіе до исхода XVII ст., почти всѣ свои Богословскія и поучительныя сочиненія писали симъ языкомъ«. Це дуже характерна примітка, бо ж вона дає нам важливу вказівку для історії українсько-білоруських відносин: російські вчені дійсно чисто українські твори зараховували до білоруських; так, той таки Сопіков на ст. 68 при опису львівських »Вѣршѣ з Трагодіи Христос пасхонъ« 1630 р. додає, що Вірші написано »на Бѣлорусскомъ языкѣ«. Так само Н. Греч у своїй дуже поширеній праці: »Опытъ исторіи російской литературы« 1822 р. зве письменну мову XVI-XVII віків »білоруською« й додає, що ця мова ще й тепер живе в народі в Литві та на Волині.¹ Те саме знаходимо в Ів. Сахарова, що в своїх »Сказанія Русскаго Народа« I-II, М. 1836-1837 рр. ніде докладно не окреслює української мови; так, про Октоїх дерманського видання 1604 р. Сахаров додає: »на литовско-русскомъ и словенскомъ языкѣ«; так само окреслює Сахаров і мову »Листа Мелетія патр. Олександрійського до єп. Іпатія Потія«, Дермань, 1605 р.; під »литовсько-руською« мовою Сахаров розумів мову українську.

Звичайно, таке некритичне окреслення мов білоруської та української було викликане на той час тільки невисоким станом східнослов'янського мовознавства; пригадаймо собі, що, напр., на початку XIX-го ст. в науці не розрізняли мов болгарської й сербської, і навіть Йос. Добровський їх плував, називаючи сербською й мову болгарську. Не беручи на увагу всього цього, В. Ластовський у своїй »Гісторія беларускай кнігі« некритично й невільничо за Сопіковим, Сахаровим та іншими десятки чисто українських праць зарахував до пам'яток білоруських (див. ст. 503, 505, 540, 550 і др.).

Були й інші, зовсім баламутні окреслення. Білорусів і українців часто звано поляками; так зве їх, напр., поет Державін.² Відомий архієпископ Ан. Братановський писав про мову своєї єпархії: »Въ Бѣлорусской епархій языкъ, смѣшанный изъ литовскаго, польскаго, малоросійскаго, жидовскаго выговора и русскаго«. ³ Не краще висловлювався про мову перекладів Фр. Скорини навіть великий учений свого часу О. Бодяньський: мовою Скорини, — писав він, — »никто никогда не говорил и не говоритъ«, бо вона виявляє »самую отвратительную смѣсь, какою только можно себѣ представить и какаядо-либо существовала на Руси«. ⁴ Звичайно, це зовсім суб'єктивний погляд, що повстав у Бодяньського тільки з незнання цієї мови та її історії. За Бодяньським так само назвав цю мову й Я. Головацький: »То былъ языкъ ни бѣлорусскій, ни великорусскій, ни малорусскій, а языкъ книжный, искусственный, якимъ никто никогда не говорил и не говоритъ, языкъ, образовавшийся подъ рѣшительнымъ вліяніемъ польскаго въ судебничествѣ, въ канцелярской письменности и межъ учеными тогдашняго времени«. ⁵

¹ »Науковий Сборникъ... Галицко-Русской Матицы«, 1865, вип. I-IV, ст. 251.

² Собр. сочиненій, VII, 230-231; Е. Карскій: Бѣлоруссы, т. III ч. 2 ст. 210.

³ Е. Карскій, там само, ст. 210.

⁴ »Чтенія« М. 1846 р. кн. 1 ст. 251.

⁵ »Науковий Сборникъ« 1865 р., Львів, ст. 251. Див. в »Бѣлоруссы« Е. Карскаго т. I ст. 206, 208, 211, 217 ще й інші подібні окреслення.

Такі неправдиві окреслення мов української та білоруської викликали тільки баламутство, що почасти продовжується в широких кругах російської інтелігенції ще й тепер. У другій половині XIX-го віку, на зміну цим баламутним окресленням, прийшли окреслення географічні, — західньо-руський (для білоруської мови) і південно-руський (для української), але дуже часто почали вживати терміну західньо-руський і для окреслення український,¹ і тому й ці окреслення баламутства в питанні про розмежування українських пам'яток від білоруських не вивели. Так, напр., Є. Карський у всіх своїх творах часто під назвою «западнорусській» розуміє мови білоруську й українську, а не тільки саму білоруську.

IV

З другої половини XIX-го віку, головню в працях українських учених, поволі починає панувати докладніше розрізнення мов білоруської й української, викликане практичною потребою — скласти список пам'яток своєї мови. Проф. П. Владимиров, що 1890 р. випустив «Обзоръ южно-русскихъ и западно-русскихъ памятниковъ письменности отъ XI до XVII ст.»,² розрізнення білоруських від українських пам'яток зробити не зміг, і подав тільки спільний їх список, чим надовго вбив саму думку про таке розмежування.

Ще з 1886 р. історією білоруської мови став займатися покійний проф. Є. Карський; у багатьох різних своїх працях³ він не раз перераховував білоруські пам'ятки, особливо ж у своїх відомих «Бѣлорусах» т. I-III, 1903-1921 рр. На жаль тільки, проф. Є. Карський питанням про докладне розмежування пам'яток білоруських від українських ніколи поважно не займався і тривкої методології цього розмежування не виробив. Його розрізнення все було суб'єктивним і тим породило такі праці, як згадувана вже нераз праця В. Ластовського. На жаль, у свій час на списки Карського українські вчені уваги не звертали.

На методі розмежування білоруських і українських пам'яток, що її тримався проф. і акад. Є. Карський, спинюся докладніш, бо ця метода панує й буде ще довго панувати в російській науковій літературі. Головна засада проф. Є. Карського при розмежуванні «руських» пам'яток XV-XVII віків така: коли тільки в пам'ятці нема виразних українізмів, то він вважає її за білоруську. Так, у т. III його «Бѣлорусы», ч. 2 1921 р., на ст. 16 Карський підкреслює, що розглядатиме в своїй праці й спільні білорусько-українські пам'ятки, «если они не обнаруживаютъ типичныхъ малорусскихъ особенностей». Що вважати за «типичныя малорусскія особенности» і скільки їх повинно бути, Карський не вказав і не встановив, а це й допровадило його до того, що він почав залічувати до білоруської літератури чисто українські пам'ятки. Дуже характерне у цім відношенні ставлення проф. Є. Карського до Учительної Євангелії 1616 року. Цю Євангелію переклав Максим (у чернецтві Мелетій) Смотрицький, про що в самім оригіналі читаємо: «Учительное Євангеліе... з Словенского языка працею моею ...на языкъ

¹ Пор. Ю. А. Яворскій: Пропавшая западно-русская книга, Спб. 1912 р., хоч мова йде про видання українське.

² «Чтенія въ ист. общ. Нест. лѣтописца», т. IV.

³ Спис їх див. в кінці III т. ч. 2 його «Бѣлорусы» 1921 р., ст. 247-248.

Рускій переведеноє ...Максентій Смотрискій». А Смотрицький народився на Поділлі, і мова »руських« праць його — то українська. Послухаймо ж, що каже про цю пам'ятку Карський. В 1908 р. в т. II ч. I своїх »Бѣлорусы«, на ст. 522 він говорить, що для історії білоруського наголосу він буде користатися »данными одного із самихъ чистыхъ западнорусскихъ¹ изданій этого времени — Евангелія Учительнаго, напечатанаго въ 1616 г. въ Евѣ възлѣ Вильны«. Те саме твердить Карський і пізніше, в 1921 р., в т. III ч. 2 своїх »Білорусів«, де пише про це Євангеліє, що »оно все вышло на старомъ западнорусскомъ нарѣчїи« (ст. 40). Ось через це у всіх своїх працях Є. Карський повною рукою використав цей твір М. Смотрицького, скрізь щедро подаючи з нього приклади, тим більше, що користався він »собственнымъ экземпляромъ«.² Таким чином головні свої твердження про білоруський наголос Є. Карський у всіх томах своєї праці подає... з пам'ятки не білоруської.

Але блище ознайомлення з Учит. Єванг. 1616 р. показало Карському, що в нім не все білоруське, чому він змушений був таки признати, що в нім »иногда даже замѣчаются малорусскія особенности«;³ про те ж говорить він і пізніше: »въ языкѣ (Єванг. Уч. 1616 р.) коедѣ проглядываютъ малоруссизмы«.⁴

Так само, як з Учительною Євангелією 1616 р., робить Є. Карський і з багатьма іншими пам'ятками. Подам ще один приклад. Розповівши про відому »Рѣчь Ивана Мелешка« 1589 р., Карський пише: »Читая приведенные отрывки, можно было замѣтить также, что языкъ разсматриваемаго произведенія представляетъ немало малорусскихъ особенностей... Вслѣдствіе этого Н. О. Сумцовъ и разсматриваетъ рѣчь Мелешки, какъ южно-русскій памятникъ«. Далі Карський указує білорусизми цього пам'ятника, такі як дзекання: дзюбали (але ж це слово в такій формі й сьогодні живе в українській мові) і т. п. А далі пише, що пам'ятка повстала десь »на границѣ съ сѣверной Малоруссїей«.⁵ А коли так, нащо Карський так рішуче зараховує подібні твори до пам'яток білоруських?

Взагалі доводиться ствердити, що проф. Є. Карський історичну частину своїх »Бѣлорусів« опирав на пам'ятки часом із дуже сумнівною »білоруськістю«; будучина підтвердить цей мій закид ще в більшій мірі.

Таким чином проф. Є. Карський прийшов до дивного методологічного висновку: зараховувати до білоруської літератури навіть пам'ятки з ясними українізмами. Чим же це пояснити? На ст. 16 »Білорусів« т. III ч. 2, 1921 р. читаємо таку цінну його методологічну вказівку: »Поставивъ себѣ цѣлью дать очерки западнорусской (розбивка Карського) письменности, явившейся въ предѣлахъ только Западной Руси, естественно брать для изслѣдованія лишь тѣ памятники, которые не отражаютъ малорусскихъ чертъ; нельзя однако не привлечь къ дѣлу такихъ произведеній, которыя, хотя и сохранились въ спискахъ малорусской редакціи, но несомнѣнно писаны уроженцами Западной

¹ По термінології Є. Карського це — білоруських.

² Бѣлоруссы, т. II ч. I ст. XI, 1908 р.

³ Там само.

⁴ »Бѣлорусы« 1921 р. т. III ч. 2 ст. 38.

⁵ Там само, ст. 115.

Руси». Використання подібних пам'яток для історії літератури чи культури було б зрозуміле, але воно малозрозуміле, коли подібні пам'ятки Є. Карський використовує для історії білоруської мови.

У цій же праці знаходимо трохи інше твердження, що свідчить, як сильно хитався Карський у своїй методології розмежування пам'яток білоруських від українських. «Не станемъ касаться другихъ нравоучительныхъ святоотеческихъ творений, — пише Карський, — которыя въ концѣ XVI и особенно въ XVII в. были переведены на старое западнорусское нарѣчіе. Возникли эти переводы и передѣлки ихъ больше въ юго-западной Руси и изобилуютъ явными малоруссизмами, поэтому и мѣсто обозрѣнію ихъ въ южнорусской письменности» (ст. 42).

У одній із остатніх своїх праць акад. Є. Карський докладніш вияснює свою методу розмежування пам'яток білоруських від українських, договорюючи відкрито те, чого давніше не договорював. Він пише: «Памятники белоруского языка XVII столетия отличаются от произведений, явившихся несомненно в Белоруссии в XV-XVI вв., при преобладании в них местных особенностей, спорадическими украинизмами, напр. смешением и и љ, и и ѝ и подобными чертами. Если припомним, что это было время процветания в Киеве, Львове, Остроге братских и вообще духовных школ, то это явление для нас будет совершенно понятно. В Вильне и вообще в Белоруссии в это время развивалась колонизация; для поддержания «русского» языка и «русского» просвещения естествен был приток туда украинских ученых и грамотных лиц с юга. Не мало и белорусских уроженцев получали свое образование в Киеве и других городах юга, а также и у себя дома, но со стороны украинских учителей; от них они усваивали малорусское произношение и орфографию. Украинизмы проникли не только в рукописи, но даже в местные названия: старые, напр., Мѣньскъ, Несвѣѣж превратились в Минск, Несвиж».¹

Отож, як бачимо, акад. Є. Карський рішуче стверджує великий український вплив і в Білорусії, і в білоруських пам'ятниках. Для прикладу Карський описує такий білоруський рукопис кінця XVII-го віку з українськими впливами. Я теж проаналізував цей рукопис, і на мою думку він українського походження, про що виразно свідчить його мова, акцент і форма літер. Цебто, методологія проф. Карського стислої наукової критики не витримує.²

Проф. Є. Карський найбільш попрацював у тих питаннях, що я тут аналізую. Але вищенаведені уривки з праць Карського показують, що тривкої методи він не вказав і постійно хитався в способі розрізнення білоруських пам'яток від українських.

У 1930 р. вийшов у виданні київської Академії Наук т. I великої праці: «Історичний словник українського языка», зредагував проф. Є. Тимченко. Укладаючи Історичний словник, редакція змушена була практично вирішити питання про розрізнення пам'яток українських від білоруських. Десять років академічна «Комісія Історичного Словника» збирала потрібний матеріал, і мала час установити докладні засади, чим керуватися при складанні списку пам'яток української

¹ «Известия по русскому языку и словесности» 1930 р. т. III кн. 1 ст. 55, Ленинград.

² Див. про це мою статтю: «Казка про білого бичка», «Літ.-Наук. Вістник» 1931 р. кн. IX ст. 805-808.

мови. На жаль, Комісія пішла найлегшою дорогою, і цього важливого питання не розв'язала, заторкнувши його дуже поверховно. На ст. III передмови редактор Словника й Голова Комісії проф. Є. Тимченко пише про це так: »Як відомо, в XV-XVI і почасті XVII віці ми переживали період певної літературно-язикової спільности з письменством білоруським. Отже повстає питання, як у цій справі розмежуватися з білорусами? Студіювання пам'яток згаданих віків, що зв'язані з нашою територією, показало, що виділити білоруський лексичний знадібок ми на разі не мусимо. Це є завданням прийдучого, коли вже буде готовий і побачить світа відповідний білоруський словник, а до того нам доводиться обмежуватися на вибір слів із писаних на нашій території пам'яток, хоч би вони й були з виразним забарвленням білоруським. Отже поки що ми відмежуємося тільки територіяльно, хоч само собою не абсолютно, бо деякі пам'ятки, несумнівно до української мови належні, писалися або друкувалися в Білорусі«.

Як бачимо, проф. Є. Тимченко збуває надзвичайної ваги питання розподілу українських і білоруських пам'яток аж занадто легенько. Я не розумію цього твердження: »виділити білоруський лексичний знадібок ми на разі не мусимо«. Не мусимо чи не можемо? І що може нам у цім Білоруський словник, коли він навіть буде готовий? Чи не теж саме може сказати й редактор Білоруського Історичного Словника?

А вже категорична заява, що Комісія використовувала пам'ятки, »хочби вони й були з виразним забарвленням білоруським«, виглядає несолідно. Це те ж твердження Є. Карського (про українізм в білоруських пам'ятках), тільки вивернене навиворіт...

Як бачимо, обидві сторони: і білоруська (Є. Карський) і українська (Є. Тимченко) зайшли в такий кут, відки й виходу не видно.

В рецензії на цей »Історичний Словник українського языка« акад. Є. Карський ще раз забрав голос у цій важливій справі. Він писав: »Другой важный момент в истории украинского языка — это XV-XVII вв. Эпоха совместной жизни с белорусским под властью Литвы и Польши. В это время в правительственных канцеляриях западной Руси выработался особый язык на местной народной основе, заключавший в себе не мало иностранных слов, перешедших больше через Польшу. Этим языком писали свои произведения писатели и украинские и белорусские, причем — чем дальше, тем больше проникали в этот язык и местные (больше фонетические) черты. Как тут быть при составлении исторического словаря украинского языка? Комиссия в этом случае руководствовалась территорией, на которой писались и печатались памятники; но тут могут встрѣтиться разные недоразумения: часто природному белорусу приходилось жить и действовать в Украине и украинцу в Белоруссии; произведения одного и того же автора писались частью в Белоруссии, частью в Украине. Мне кажется, что Академиям Украинской и Белорусской пришлось бы сообща издать один Исторический словарь украинского и белорусского языков, или сообща выработать списки авторов и произведений, которые должны войти, с одной стороны, в Украинский истор. словарь и с другой — в Белорусский истор. словарь. В противном случае повторения будут неизбежны«.¹

¹ »Известия по русскому языку и словесности« 1930 р. т. III кн. 2 ст. 636-637.

Оце »останнє слово науки« в нашій питанні... Карський, що так часто користався географічною методою в розмежуванні пам'яток білоруських від українських, нарешті виступає проти неї, коли її, за його ж прикладом, ужила сторона українська. Пропонування Академіям українській і білоруській зложити один українсько-білоруський словник виглядає зовсім неповажно. Зате реальна й дуже на часі думка виробити списки авторів і творів українських і білоруських; це власне те, чого нам давно вже бракує, бо існуючі проби, як ми бачили, незадовільні. А складаючи такі списки, Академії безумовно знайдуть і ті об'єктивні наукові методи, що ними повинно керуватися, розмежовуючи пам'ятки українські від білоруських.

V

Яким же методом маємо керуватися при розмежуванні пам'яток українських від білоруських? Це для нас важливе питання, і я попилю тут в розділах V та VI подати бодай спробу наукової системи. Система моя основана на самостійній аналізі старих пам'яток XV-XVIII віків, а також на аналізі існуючих списків цих пам'яток П. Владимірова, Є. Карського, В. Ластовського та Є. Тимченка при Історичнім Словнику 1930 р. Систему свою ділю на дві частині: I. ознаки національно-територіяльні і II. ознаки діалектичні. Займуся перше ознаками національно-територіяльними, а в розділі VI подам докладніше про ознаки діалектичні.

1. Найпершою й найважливішою ознакою для розмежування українських пам'яток від білоруських є національність автора. Про цю національність передовсім свідчить нам батьківщина автора, місце його народження; автора, народженого на українській території, уважаємо за українця. На цій основі всі твори, скажемо, Мелетія Смотрицького мусимо зарахувати до пам'яток українських. І дуже грішить проти цього Є. Карський, коли Учительну Євангелію 1616 р. в перекладі М. Смотрицького вперто аж до останку зараховує до пам'яток білоруських; так, ще й у своїй рецензії 1930 р. («Известия» т. III кн. 2 ст. 637) на «Історичний Словник українського язика» Є. Тимченка він закидає, що до Словника ніби неслухно взято Євангелію 1616 р.; сам же Є. Карський, як ми бачили те вище, не раз признавався, що в цім творі не мало й українізмів.

За Карським пішов його духовий учень, В. Ластовський, і в своїй праці: «Гісторыя беларусскай кнігі» 1926 р. зарахував усі твори М. Смотрицького до пам'яток білоруських. Карський за білоруські пам'ятки уважав Учит. Євангелію 1616 р. і Слово на чесний погреб архим. Леонтія Карповича 1620 р. («Бѣлорусы» III ч. 2 ст. 139); за Карським уважає ці пам'ятки білоруськими й В. Ластовський (ст. 518 і 528-529), додаючи до них ще Апологію 1628 р. (ст. 541-545, «кніга написана у двох мовах — крыўскай і польскай»), Протестацію 1628 р. (ст. 545: «Гэта Протэстацыя ў крыўскай мове хадзіла ў рукапісах, а ў польскай мове была надрукована ў Львове»); ця остання відома лише в мові польській.¹ Ластовський так пояснює білоруськість Смотрицького (ст. 548, подаю в перекладі): «Походження родини Смотрицьких досі не висвітлене.

¹ Взагалі, Ластовський зарахував до білоруських навіть польські твори Смотрицького, див. ст. 512, 545.

Відомо, що батько Мелетія, Герасим Смотрицький, був спершу кам'янецьким земським писарем, пізніш ректором Острівської школи. Для того, що в українні землі, які належали до в. кн. Литовського, найчастіше посилено вищих урядників із центру, є підстава думати, що батько Мелетія Смотрицького був одним із таких урядовців, що виконував державну службу на Україні в. кн. Литовського». Висловивши таке припущення,¹ в ґрунті речі неправдиве, бо ніколи литовці не ставили вище народу білоруського над народ український, В. Ластовський продовжує вже зовсім іншу думку: »Зв'язок родини Смотрицьких з місцевістю Смотрич (на Поділлі) показує, що вони мали там земельну маєтність, що з другого боку може доводити їхню стародавню там осілість і приналежність до української народности. Максим, у чернецтві Мелетій Смотрицький, народився коло 1578 року, правдоподібно на Поділлі, у Кам'янці чи Смотричу«. Як бачимо, реальна друга думка зовсім розбиває нічим не доведену першу. Мелетій Смотрицький не тільки народився на українській землі, але завжди писав тогочасною українською літературною мовою; сама мова творів М. Смотрицького найбільше говорить про його національність.

Твори братів Зизаніїв, Лавріна та Степана, Карський («Бѣлорусь» т. III ст. 42, 142) і Ластовський (ст. 459-465), звичайно, відносять до білоруської літератури. На жаль остаточно батьківщини братів Зизаніїв не встановлено, хоч твори їх писані зовсім доброю українською мовою, чому ці твори звичайно й залічуємо до української літератури. М. Возняк у своїй «Історії української літератури» 1921 р. т. II ст. 97 твердить, здається справедливо, що »Лаврентій Зизаній походив із Галицької землі«;² навпаки, В. Ластовський твердить, ніби вони були »баяри Троцькаго воеводства« (ст. 464); шкода тільки, що обидва автори не подають того джерела, що дає їм змогу так твердити.

Усе, що знаємо про Кирила Транквіліона-Ставровецького, говорить нам, що він був українцем із походження, тим то Ластовський без міцних підстав всі його твори відносить до білоруської літератури.

Касіян Сакович був галичанином — сином православного священника з Потелича коло Рави,³ а тому його »Вірші на жалосний погреб Петра Конашевича Сагайдачного« 1622 р., писані доброю українською мовою, В. Ластовський зовсім безпідставно зараховує до пам'яток білоруських (ст. 534-538), зараховує тому, що ці вірші ніби »писані ў Києве яшче ў пару панаванья ў українськай пісьменнасьці старакрывскай мовы...« Але про таку »методу« говорив я вище. Певне, з такої ж причини попали до білоруських і твори Івана Вишенського (ст. 495, 499, 501-502), і багато-багато інших творів із полемічної літератури.

Ще приклад. Іпатій Потій народився в 1541 р. в Рожанці Володавського повіту,⁴ а тому В. Ластовський трохи заскоро зараховує його твори до письменства білоруського (ст. 449-450, 454-459).

¹ Припущення зо шпильками в бік український: »україння землі«, »на Україні в. кн. Литовскага«; взагалі ж у книзі Ластовського дуже багато різних нетактів що до українців; пор. ст. 4-6.

² При користанні »Історією літератури« М. Возняка завжди відчуваємо дошкульний методологічний недостаток її: брак цитації долі сторінок, а це не дає змоги перевірити його твердження й знати, звідки він їх бере.

³ М. Возняк, 1921 р., т. II ст. 277.

⁴ М. Возняк, 1921 р., т. II ст. 220.

Звичайно, жадного наміру не маємо зараховувати до українських тих письменників, що народилися на білоруській землі. Так, Леонтій Карпович, що походить із пінського повіту, нехай позостається в літературі білоруській; так само й писання митр. Михайла Рогози, поміщика пінського повіту, уважаємо за пам'ятки білоруські (див. Ластовський, ст. 450-1, 465-7; див. ще далі).

Але, як підкреслював я вище, про декого з письменників ми остаточно ще не знаємо, хто були вони з походження, а це змушує нас бути бережними з окресленням національності їх творів. Так, напр., В. Ластовський, зараховуючи В. Тяпинського до білоруського письменства (ст. 406-417), навіть слівцем не згадав про цікаву працю Ор. Левицького: »Про Василя Тяпинського, що переклав в XVI ст. Євангеліє на просту мову«, див. »Записки Наук. Тов.«, Київ, 1914 р. т. XII, що уважає Тяпинського українцем; так само робить і Є. Карський (»Білорусь« 1921 р. т. III ч. 2 ст. 35-40). Ще приклад. Хто був Клирик Острівський, остаточно твердити не можемо; проте не виключено, що був він і українцем (може це М. Смотрицький),¹ а тому не треба було В. Ластовському так спішно тягнути »Отпис« 1598 р. до письменства білоруського (ст. 480-483); припущення Ластовського, що найскоріш був це Василь Суразький (ст. 480), нічим не оправдане, — фаховий дослідник Василя Суразького, Кость Копержинський, відкидає змішування його з Клириком Острівським.² Та й самого Василя Суразького до білоруського письменства затягнув В. Ластовський (ст. 480) тільки з непорозуміння: як твердить К. Копержинський, Василь працював в м. Суражі на Волині, недалеко від Острога (ст. 45), а не в Суражу Вітебським, як хоче Ластовський (ст. 480). Копержинський саму статтю свою затитулював: »Український письменник«, а мову його творів зве тогочасною українською літературною мовою (ст. 72-73).

Отож, як бачимо, найсильніша підстава до розмежування пам'яток українських від білоруських — національність автора, висвітлена в нашій літературі ще мало, і ми мусимо звернути на це пильну увагу.

2. Другий важливий принцип розмежування пам'яток — це принцип мовний: докладно аналізуємо мову пам'ятки, і коли тільки в цій мові нема нічого противного мові українській, зараховуємо таку пам'ятку до українських. Вживаємо цього методу головню тоді, коли в пам'ятці не зазначено ані автора твору, ані місця написання його, бо в таких випадках льокальне датування пам'ятки найліпше окреслить аналіза мови. Коли ж до того знаємо автора праці і його походження, то тоді національно-мовна метода найвиразніше свідчить про принадлежність пам'ятки до того чи того народу. Прикладів на таке мовне розмежування пам'яток у нашій літературі маємо дуже багато.

Коли знаємо місце написання чи надрукування пам'ятки, але не знаємо національності писаря чи автора її, тоді географічна метода, як побачимо це далі, нічого не вирішує, — вирішує тільки аналіза мови твору. З цього погляду багато актів, статутів і т. ін., писаних на території народу білоруського, можна зарахувати й до пам'яток українських, бо мова в них — тогочасна канцелярїйна мова; зрештою, як

¹ М. Возняк, II. 216-217.

² Кость Копержинський: Український письменник XVI ст. Василь Суразький, »Науковий Збірник« за 1926 р. ст. 43, Київ.

бачили ми це вище, писарями цих актів, статутів і т. ін. анонімових канцелярійних творів могли бути й українці.

Ось на це приклади. В Метриці Литовській не все писано по-білоруському, як то твердить Ластовський (ст. 587), — там сила-силенна сторінок і українських, бо в державній канцелярії писали й українці. З цього погляду не можна рахувати виключно білоруськими такі пам'ятки, як Вислицький Статут XV в., Привилей в. кн. Казимира 1457 р., Литовські статuti 1529, 1566 і 1588 р. р., — у всіх цих пам'ятках дуже багато українізмів, у всякому разі — на мій погляд — не менше, як білорусизмів.¹

І Є. Карський («Бѣлоруссы» II ч. I ст. XXIII, т. III. ч. 2 ст. 44), і В. Ластовський (ст. 160) уважають Четью 1489 р. за пам'ятку білоруську; навіть у рецензії на «Історичний Словник українського язика» 1930 р. Єв. Тимченка Карський закидає, що це пам'ятка білоруська, а не українська.² Це не зовсім так із таких причин: 1) Мова Четью 1489 р. має багато чистих українізмів, 2) Написано цю книгу у Кам'янці на Поділлі, 3) Написав її «Березка з Новагородка литовского поповичь», а син попа з Новгородка не конче був там і народжений — міг зайти туди з України.

Вкладну грамоту князя Дмитра Ольгердовича Корибута Лаврашевському монастирю десь 1386 р. Ластовський (ст. 122) залічує просто до пам'яток білоруських; але зовсім слушно В. Розов зарахував її до українських.³

Франциск Скорина, родом із Полоцка, білорус походженням, і тому твори його справедливо належать до літератури білоруської. Але твори Скорини були сильно поширені в Україні, і тут не тільки переписувалися, але й перероблювалися, часом досить помітно; ось ці перерібки, що мають дуже багато виразних українізмів, ми вправі віднести й до пам'яток української мови. Такими будуть, напр., Біблія 1575 р., що переховується в св. Онуфріївському монастирі у Львові; Біблія 1568 р., що її переробив Василь Жугаєвич із Ярослава; Біблія 1569 р. Луки з Тернополя і ін.; про Біблію 1568 р. навіть Ластовський твердить: «У гэтим рукапісе українская мова перепісчыка (Жугаєвіча) дае себе адчуваць».⁴

Твердити категорично, як це робить Є. Карський (III. ч. 2, ст. 19-20) та В. Ластовський (ст. 241-243, 399), ніби твори жидівствуючих (Біблійні книги Віленського Збірника, Псалтир і др.) належать тільки до білоруських пам'яток, не маємо підстав, бо в них якраз багато українізмів, а наголоси просто вказують на українське походження їх.

Так само багато українізмів знаходимо в таких пам'ятках, як Страсті Христові та Повість про трьох королів із Збірника Спб. Публичної Бібліотеки XV віку і ін. (див. Є. Карський III. 2 ст. 60, 63, Ластовський 180, 181, 390 і ін.).

Мова видань краківського друкаря Швайпольта Фіоля не дає ніякого права зараховувати їх до пам'яток білоруських, як то робить В. Ластовський (ст. 168-172).

¹ Усі ці пам'ятки В. Ластовський уважає за пам'ятки тільки білоруські, ст. 152, 160, 394-395, 433-444.

² «Известия» 1930 р. т. III кн. 2.

³ «Українські грамоти», 1928 р., Київ, т. I, ст. 32-33, N 17.

⁴ Див. ст. 396 і 419; див. ще Є. Карський: «Бѣлоруссы» т. II, ч. 1, ст. III.

Є. Карський, переглядаючи полемічну літературу (III. 2, ст. 152-209) та литовські літописи (94-107), захоплює не мало пам'яток, що мовою належать до літератури української.

Ластовський подає, як пам'ятку білоруську, Пункти священикам митрополита київського Ісаї Копинського 1631 р. (ст. 550-552), але мова цієї пам'ятки аж занадто вже свідчить про своє українське походження.

3. Третій принцип — принцип географічний: місце написання твору чи місце його видрукування ще не рішає про його національну належність. Це взагалі дуже ховзький принцип: коли знаємо, що автор був українцем, а до того твір його повстав на території українській, тоді цей національно-географічний принцип дуже міцний. Міцний він і тоді, коли твір, що про нього йде мова, має виразні діалектичні ознаки; скажемо, коли анонімний чи без зазначення автора твір видруковано на українській землі, і твір цей має виразні ознаки української мови, тоді сміло зараховуємо його до пам'яток українських. Напр. Октоїх 1604 р. та Лист Мелетія патр. Олександрійського 1605 р. з друкарні Дерманської, або »Лѣкарство на оспалый умысль чоловічій« 1607 р. з друкарні Остріжської, чи »Вірші Христос Пасхон« 1630 р. зо Львова, або ще рукописна »Палінодія« 1621-1622 р. і »Омилія« 1625 р. Захара Копистенського (що походив із Галичини, див. Возняк II. 237) та »Вірші на жалісний погреб« 1622 р. Гр. К. Саковича з друкарні Київської, — усе це будуть пам'ятки українські, бо не тільки видруковані на українській землі, але й мова їх — українська.¹

Сам географічний принцип нічого рішучого ще не дає. В XVI-XVII віках, як казав я вище, два народи »руські« — українці й білоруси були надзвичайно тісно зв'язані вірою, культурою й державною належністю; тому було зовсім звичайною річчю, що українці працювали, писали свої праці й друкували на Білорусі, а білоруси — в Україні. Через це усі твори українців, де б вони не були видруковані, залічуємо до пам'яток українських. Так, українець з роду і з мови Мелетій Смотрицький друкував свої праці в різних місцях: в Ев'ю (Граматики 1619 р., Учит. Євангеліє 1616 р.), у Вильні (Слово на чесний погреб Л. Карповича 1620 р.), у Львові (Апологія 1628 р.); Граматика 1586 р. написана в Острозі, і тільки видрукована у Вильні.²

Так само »Хронологія« 1581 р. білоруса Андрія Римші (коли тільки він дійсно був білорус із Городенщини, як твердить Ластовський, ст. 427, пор. ще Є. Карського »Бѣлорусы« т. III, ч. 2, ст. 130), видрукована в Острозі, позостається пам'яткою білоруською.

Коли якийсь твір українського письменника передруковується за межами українського народу, уважаємо таке видання за пам'ятку українську. Так, Київський Лексикон Памви Беринди 1627 р. передруковано в 1653 р. в Кутейнській друкарні; Максим Вошанка в 1699 р. в Могилеві передрукував два українські твори: львівське »Небо Новое« 1665 р. Іоанникія Галятовського та чернігівське »Перло многоцінноє« 1646 р. Кирила Ставровцевського. У 1735 р. у Гродні передру-

¹ Усі ці пам'ятки В. Ластовський забрав до письменства білоруського, ст. 503, 505, 550, 534-8, 540.

² Усі ці пам'ятки В. Ластовський вважає за білоруські, ст. 431, 518, 524, 528-529, 545. — М. Weingart (Dobrovského Institutiones, 1923 р. I, ст. 16) Граматику 1586 р. вважає за пам'ятку українську.

ковано «Вѣнецъ Христовъ» 1688 р. Антонія Радивиловського. Звичайно, можна ці пам'ятки, через місце передруку, зарахувати й до пам'яток білоруської культури, але не мови.¹

В. Ластовський у своїй праці «Гісторыя беларускай кнігі» 1926 р. зовсім хибно зрозумів географічний метод розмежування білоруських пам'яток від українських. Для нього все, що написано чи видруковане на білоруській території (друкарні в Вильні, Ев'ю, Могилеві, Кутейно, Супраслі, Буйничах і ін.), тим самим уже то пам'ятки білоруської мови. Це зовсім неправдивий метод, який запровадив В. Ластовського так далеко, що він навіть праці болгарів із походження — митрополита Кипріяна (ст. 134-136) та Григорія Цамблака (145-148) уважає за білоруські, і силкується довести, що ці особи були чи не білорусинами (Кипріян «быў урядженцам Літвы» ст. 136, а Цамблак «паходзіў з сэрбскай сямы, якая была асеўшы ў вял. кн. Літоўскім» ст. 148).

Усі грамоти, написані в канцеляріях на території білоруській, для Ластовського то вже пам'ятки білоруської мови. Взагалі, коли якийсь пам'ятник хоч будь як географічно зв'язаний із білоруською територією, то його подає Ластовський, намагаючись довести, ніби це пам'ятник білоруський. Так, він подає всі листи до білоруських єрархів, хоч писані мовою українською (пор. ст. 160: Лист митрополита Іони 1456 р., або ст. 149: Грамота ігумена Пересопницького 1417 р. і др.). А часом зв'язок з Білоруссю у нього зовсім штучний; так, на ст. 35-36 гадуються (під XII віком), як писав я вище, Слова Єфрема Сирина та «Златая Цѣпь» тільки тому, що їх... любив читати Аврамії Смоленський.

Звичайно, усі пам'ятки, що мають якийсь зв'язок з Білоруссю, можна подавати для історії культури її, але в жаднім разі не вважати за пам'ятки чисто білоруські.

Користаючись із національно-географічного методу розмежування пам'яток, мусимо бути взагалі дуже обережними. Вище я вже наводив приклад, що В. Ластовський виводить Василя з Суража Вітебського, а К. Копержинський — з Суража Волинського, коло Острога. Ще приклад: В. Ластовський на ст. 546 зараховує до білоруських книгу «Діалогъ албо розмова челоувѣка хорого» 1629 р., додаючи, що видано цю книгу в друкарні Павла «на Чорнай Гарѣ». А між тим друкар Павел — це Павел Домжив Люткович Телиця, а друкарня його містилася в с. Чорній, тепер Рівенського повіту.²

4. Користаючись географічним методом розмежування українських пам'яток від білоруських, треба весь час добре пам'ятати про переходів від українського до білоруського народу межі на Підляшші і на Поліссі. Різкої границі ані між мовою цих народів, ані між ними самими не існує. Треба пам'ятати й те, що мовні території в XIV-XVI віках були трохи не ті, як тепер. Є багато підстав твердити, що північноукраїнські говори встарину займали ширший простір; на жаль тільки, це питання вивчене в нас надзвичайно мало, і ми не можемо твердити рішуче, чи українсько-білоруська гранична межа з бігом століть пересувалася на північ, чи навпаки, опускалася на південь. Вирішення цього питання в нашій справі має першорядне значення,

¹ В. Ластовський усі ці пам'ятки рахує пам'ятками білоруської мови, див. ст. 572, 608, 617.

² Див. І. Огієнко: Історія українського друкарства, т. I, 1924 р., ст. 144-148.

бо в разі доведення, що межа ця опускається, мусіли б признати багато місцевостей, що сьогодні мають переходові говори, за чисто українські.

Питання цього в своїх працях пок. Є. Карський торкався не раз, і все вирішував так, що українці посуваються на північ, українізуючи білорусів. Так, у своїй праці: «Что такое бѣлорусское нарѣчіе» 1898 р. ст. 5 Карський пише: «Въ тѣхъ мѣстахъ, гдѣ теперь уже слышится малорусская рѣчь, въ XVI вѣкѣ еще пишутъ акты на чистомъ западно-русскомъ нарѣчіи... Въ Подляшьѣ (нынѣшней Сѣдлецкой и отчасти Гродненской губерніяхъ) теперь говорятъ на малорусскомъ нарѣчіи, однако въ актовомъ языкѣ этой мѣстности не замѣтно существенныхъ особенностей малорусскаго нарѣчія».¹ Те саме повторює Є. Карський і в «Бѣлоруссы» 1903 р., т. I, ст. 121. Це окреслення Карського дуже неясне, бо ж «чистое западно-русское нарѣчіе» ніяк не можна приймати за мову білоруську хоча б із тієї причини, що «чисто білоруських» актів не знаємо. Так само не ясне й твердження, що в актовій мові Підляшшя не помітно головних ознак української мови, — в канцеляріях тоді взагалі виминали писати головні ознаки чи то білоруської, чи української мови.

Більш правдоподібно твердження Є. Карського («Бѣлоруссы» I. 111), що в XIII ст., під тиском татарським, українці кинулись шукати спасіння на північ, до південних білорусів, і потіснили їх; та й самі білоруси з правого берега Прип'яті перенеслися на лівий, північний. Пізніш, як минула татарська загроза, втікачі верталися додому.

Усе це тільки самі догадки, а питання про давнішу білорусько-українську межу реально не висвітлене; зазначу тільки, що маємо матеріал, а він стверджує українські елементи на Підляшші в XVI ст., хоча б передмова до Заблудівської Учительної Євангелії 1562 р. (див. далі).

Але це питання, що для розмежування пам'яток українських від білоруських мають немаловажне значення. Так, напр., яким було щодо своєї мови, місто Заблудів в 1569-1570 роках, коли там працював друкар Іван Хведорович? Тепер Заблудів лежить на мішаній українсько-білоруській полосі; деякі вчені, напр. Ол. Потєбня, К. Михальчук, А. Соболевський, М. Грушевський, Ст. Рудницький і ін.² рахують Заблудів за місто українське. А через це треба бути обережним в окресленні національної приналежності Заблудівських друків.³

Неясна південна Городенщина, а тому треба точніш окреслити походження Андрія Римші, бо сама його «Хронологія» 1581 р. нічого білоруського не подає. Так само не можна Чернігівщини зарахувати до білоруської території, як це легко робить В. Ластовський (ст. 563-564).

¹ До цього ніби схиляється й Г. А. Ільїнський у цікавій статті: «К вопросу о происхождении названия «Белая Русь» («Slavia» 1927. VI. 388-393): «В настоящее время «Подлясье» населено народом, говорящим на наречии, составляющем переход от северно-малорусского к белорусскому; не может быть сомнения, что здешние северные малорусы представляют позднейших колонистов, более или менее сильно ассимилировавших себе исконное белорусское население», ст. 393.

² Див. мою «Історію українського друкарства» т. I, ст. 27-29, тут і література; див. ще статтю про це Др. Ів. Зілинського в «Старій Україні» 1924 р. ч. II-V, ст. 54-58: Львів чи Заблудів?

³ Ластовський зачислює їх до пам'яток білоруських, ст. 404-406, Є. Карський («Что такое западно-русское нарѣчіе», ст. 5) уважає Заблудівський говір за перехідний.

Зараховуючи до білоруських пам'яток »Рѣчь Ивана Мелешка« 1589 р. і підкреслюючи в нім україніزمи, Є. Карський («Бѣлорусы» 1921 р. т. III, ч. 2, ст. 115-116) змушений додати, що пам'ятка ця повстала »на границѣ съ сѣверной Малоруссией«.

Н. Дурново, в своїй праці »Введение в историю русского языка« ч. I, Врно, 1927 р., на IV діалектичній мапі української мови поставив м. Турів на самій границі поміж говорами поліськими та білоруськими, але рішуче по стороні українській; на III мапі мови білоруської Турова зовсім нема. А коли так, то не можна так категорично зараховувати до білоруського все, що зв'язане з Туровом, як це робить В. Ластовський (напр. Турівська Євангелія, ст. 18 і др.), чи праці Кирила Турівського.

Яким було національне обличчя Турова за давніх часів, знаємо мало. Карський твердить («Бѣлорусы» I. 65), що дреговичі виходили на південь за Прип'ять і що Турів (згадується в Лаврентієвім Літопису під 980 роком) був білоруським. Але знаємо також, що з XI в. Турівське князівство належало до князів київських і знаходилося зовсім у межі впливів старо-української культури.

Таким чином маємо багато пам'яток, що походять із пограничної білорусько-української межі. Розмежування цих пам'яток на українські й білоруські надзвичайно тяжке, — тут рішатиме найперш мова пам'яток. Тільки треба пам'ятати, що в таких українських пам'ятках будемо мати й деякі білорусизми. І коли використовуємо ці пам'ятки для історії української мови, то використовуємо тільки для опису переходових пограничних говірок.

Звичайно, такі самі переходові межі від одної мови до другої маємо і в інших сусідніх народів. Так, напр., недавно болгарський учений, проф. Ст. Младенов опублікував цікаву пам'ятку, що належить до західноболгарської рецензії церковнослов'янської мови.¹ Младенов показує, що пам'ятки, які мають у, е зам. ж, љ, але при тому мають болгаризми, треба вважати за західноболгарські (з впливом сербським), а не за сербські. Ця праця Младенова дуже важлива нам власне своєю методологічною стороною, бо проливає світло й на розрізнення пам'яток українських від білоруських.²

Підсумую тепер головні засади розмежування пам'яток українських від білоруських, про що докладно розповів я вище в цьому розділі.

1. Національність автора рішає про національність твору. Звичайно, деякі чужоземні впливи, коли автор пише не на рідній землі, можливі.

2. Мова твору найсильніш рішає про національність пам'ятки, особливо в отриманні з національністю автора, як що той відомий.

3. Географічний принцип — місце написання чи видрукування пам'ятки — не рішає остаточно про її національну приналежність.

4. Де б автор ні написав чи видрукував свою пам'ятку, вона все таки лишається пам'яткою мови тієї нації, що до неї належить автор.

¹ Проф. Ст. Младенов: Изъ единъ западноболгарски Апостолъ отъ XIV вѣкъ. Съ уводни бележки вѣрху названи ето »срѣбска редакция«. («Списание на Българската Академия на Наукитѣ», 1929 р., Софія, кн. XXXVIII, ст. 124-144).

² Див. у »Byzantinoslavica« 1932 р., т. IV, кн. I, ст. 212-213, мою рецензію на цю працю С. Младенова: »Західноболгарська рецензія церковнослов'янської мови«.

Нація ж, що на її території написано чи видруковано пам'ятку, може зараховувати її тільки до пам'яток, що збільшували її культуру, але не до пам'яток мови.

5. Анонімові твори з діалектично невиразною мовою можна зараховувати до тієї національності, що на її землі вони написані чи видруковані.

6. Анонімові твори з діалектично невиразною мовою, що місце повстання їх невідоме, тимчасово можуть приписуватися і білорусам, і українцям.

7. Передрукована за межами рідного краю пам'ятка позостається пам'яткою нації, що до неї належить автор. Пор. § 4.

8. Коли автор походить із переходової українсько-білоруської межі, тоді про національність такої пам'ятки найбільше рішає мова, а при невиразності її пам'ятка позостається спільною для обох народів.

VI

У цім розділі спинюся докладніш на мовному принципі розмежування пам'яток білоруських від українських. Здавалося б, що це проста й вірна метода, але на ділі вона не така. Як уже казав я, спільність культурного й державного життя сильно нівелювала літературну українсько-білоруську мову XV-XVII віків, тому характерні ознаки тієї й тієї мови пробивалися в ній дуже слабенько. Це спільне життя обох народів утворило їм дуже подібний словарний склад для обох мов, так що аналіза словарна не дає нам вирішальних підстав розмежувати пам'ятки. Так само морфологічна форма старої «руської» мови частіш не дає характеристичних ознак. Ось тому для мовного розрізнення українських пам'яток від білоруських позостається головно фонетика.

Як я вже вказував, обидва народи вживали в своїм письмі одного, зовсім спільного традиційного правопису, що сильно заглушував фонетичні ознаки. І тільки як винятк, як «помилки» часом пробивається під цим консервативним правописом жива мовна ознака. Власне цей етимологічний старий правопис завжди стоїть на перешкоді для розмежування пам'яток білоруських від українських.

Питання про т. зв. «кривську» чи білоруську редакцію давніх пам'яток вивчене дуже мало, і практичної системи її ще не маємо. В. Ластовський не раз говорить про «кривську» редакцію (напр. ст. 490-491), але виставляє ознаки не повні: поплутання *e* — *ѣ*, *y* — *vъ* та *я* — *e*; але ж ці самі ознаки можемо спіткати і в пам'ятках українських.

В науці поширена думка, ніби за найпершу ознаку білоруськості пам'ятки треба вважати поплутання *ѣ* — *e* та *я* — *e*. Дійсно, в пам'ятках «руських» XV-XVII віків це поплутання дуже часте. У своїй праці: «Українська літературна мова XVI ст.» на ст. 224-252 я подав багато матеріалу, який доказує, що цього поплутання *ѣ* — *e* та *я* — *e* не можна вважати за фонетичну ознаку самої тільки білоруської мови, бо воно в дуже великій мірі відоме також і північноукраїнським говорам, що займали тоді значно ширший простір, ніж тепер. У мові старих «руських» пам'яток часто кидається в вічі послідовне вживання під наголосом *ѣ*, а без наголосу *e*, напр. в передмові до заблудівської Учительної Євангелії 1569 р. знаходимо: в вѣре, о хлѣбе, в дѣле, прибегайте, оутешаетъ, грѣшныхъ і т. п.; це ж саме явище живе ще

й сьогодні в північноукраїнських говорах, де під наголосом чується т. зв. дифтонгічне *ѣ* (*iĕ*) або *i*, а без наголосу *e*. Ось уже через це не вільно поплутання *ѣ* з *e* уважати тільки за білоруську рису.

Так само не можна уважати за виключно білоруську ознаку й поплутання *я* — *e*, бо його дуже широко знали й знають північно- й західньоукраїнські говори. І дійсно, в пам'ятках XV-XVII віків це поплутання *я* — *e* надзвичайно поширене, і його теж без міцних підстав часто уважають за виключно білоруську ознаку, тоді як вона навіть не є загально білоруською, відома на малій території і, як місцева, не вживається в сучасній мові літературній.

Культурний центр українського національного життя за XV-XVI і до початку XVII-го віків безумовно знаходився головню на терені західньо- й північноукраїнських говорів, і тому нема нічого дивного, що власне вони лягли в основу старої літературної української мови; а ці говори, як знаємо, найближчі до говорів південнобілоруських. На цих теренах повстала й зміцнилася та стара наша літературна мова, що панувала в українським письменстві аж по кінець XVIII-го віку, а в народі в Галичині, та взагалі на західньо- й північноукраїнських землях держиться ще й тепер. Т. зв. «галицька літературна мова» багато з цих ознак донесла аж до сьогодні, і тільки за останній час, під сильним натиском «наддніпрянської» літературної мови (зо східньоукраїнською основою), стала губити свої старовічні ознаки. Вдавніну було як раз навпаки: східньоукраїнський народ уживав тієї літературної мови, що йшла до нього з заходу.

Перші канцелярії повстали на північно- й західньоукраїнських землях; в основі канцелярійної мови стали північно- й західньоукраїнські говори, що були найближчими до мови білоруської. Як я то вже казав, не маємо жадних доказів на те, щоб по литовських канцеляріях сиділи самі тільки білоруси, та це й логічно недопустиме, бо ж у Великім Князівстві Литовським більшість складали українці, що були до того й культурою вищі, а вдачею меткіші. Аналіза урядової мови литовських канцелярій найвиразніше свідчить, що в розвою її брали участь у великому числі також українці з північних та західніх земель. Ось у цій урядовій мові, як жива ознака, скоро запанувало вживання *ѣ* зам. *e* та *я* зам. *e*, що було живим і для більшости тодішньої української території. З бігом часу це поплутання *ѣ* — *e* і *я* — *e* стало в правопису традиційним і помалу ширилося все далі та далі на схід, і дійшло до того, що стало звичкою навіть у канцеляріях київських. Звичайно, на східніх українських землях це поплутання *ѣ* — *e* та *я* — *e* було тільки втертою правописною традицією, чужою живій вимові. Із канцелярій це саме поплутання сильно поширилося й до правопису книжок, де переживало таку саму долю, як і в мові канцелярійній.

Взагалі ж треба підкреслити, що дедалі на схід, то змішування *ѣ* — *e* і *я* — *e* ставало меншим, бо ж підтримувалося живою вимовою. Навпаки, дедалі на захід, то змішування *ѣ* — *e* і *я* — *e* частіше, а в українських пам'ятках не рідко й послідовніше: в складах наголошених писали *ѣ*, *я*, а в ненаголошених *e*, цебто так, як і вимовляли. Цієї послідовности, звичайно, не розуміли на сході, і просто дійсно «змішували» *ѣ* з *e* та *я* з *e*.

Що це було справді так, свідчить про те мова українських пам'яток XV-XVII в.; у своїй «Історії української літературної мови XVII в.»

на ст. 236-251 я подав багато прикладів, тут обмежусь на декільки, і то з однієї пам'ятки — Крехівського Апостола 1560-х років, що ліг в основу вищенаведеної моєї монографії.

В українських пам'ятках поплутання *ѣ* — *е* звичайна річ, але поруч із тим у цих пам'ятках завжди маємо й часте *и* зам. *ѣ*, чого не буває в пам'ятках білоруських. Так, напр., в КА знаходимо: надѣя 180. 262. 149. 252. 362 — надія 88 — надея 12, офѣра 118 — офирам 606 — оверами 323, к хвалѣ 193 — к хвали 245 — ку хвале 281, одѣне 38, одине 88. 76 — одене 97, розумѣет 41 — розумиет 452 — розумеет 42, розумѣль 281 — розумил 574 — розумел 281, свѣт 217 — свет 216 — на свите 210, тѣшит 172 — тишили 61 — тешил 174, цѣлый 158 — цілий 494 — целый 61, на землѣ — на земли — на земле, в Христѣ — в Христи — в Христе; G¹ доброє — з доброи, з жидовскоє — жидовскои, паньскоє — паньскои, Выпали з власноє своєи сталоѣсти 205, Жадноє вини не зложили такои, якои 138, Розмаитое ласки Божеи 190, Жоны богобойныи и учтивые 73 і сила т. п. Усі ці приклади (сотні їх див. в моїй монографії) ясно нам свідчать, що коли українець зам. *ѣ* писав *е*, то це могло бути у нього тільки правописною рисою, як що поруч із тим він уживає й *и(и)*. Це й буде нам методологічною вказівкою для розмежування українських пам'яток від білоруських.

Зовсім те саме треба сказати й про поплутання *я* — *е*, як що воно не впливає з діалектичних ознак писаря. В українських пам'ятках таке поплутання не рідке, навіть у тих самих формах, напр. в КА: клятвою — клетвою, десяг — десет, святого — светого, святому — светому, чинять — чинет і т. п. Особливо послідовно це проведено в залежності від наголосу: пятого — петисот, девятой — деветь, полягут — полегли, принял — принела, проклят — кленѣмо, свято — светого, присяг — присегнул і сила т. ін. Так, певне, повстала назва ріки Припеть з Прип'ять.¹

Таким чином приходимо до ось цих висновків:

1. Поплутання *ѣ* — *е* та *я* — *е* не можна вважати тільки за білоруську ознаку, бо й північно- та західньоукраїнські говори знають це завжди.

2. Вживання *е* зам. *ѣ* чи *я* в українських пам'ятках (як що вони не північноукраїнські) є головною традиційною правописною рисою, а не ознакою їх приналежності до білоруських пам'яток.

3. Поплутання *ѣ* — *е* в пам'ятках українських ніколи не проводиться так часто, як в білоруських.

4. В українських пам'ятках, що вживають традиційного правописного *е* зам. *ѣ*, завжди багато випадків і *и(и)* зам. *ѣ*, чого не знають пам'ятки білоруські.

5. Пам'ятки, що знають поплутання *я* з *е* та *ѣ* з *е*, але при тім знають також і поплутання *ѣ* з *и*, треба вважати за українські.

Оце будуть найголовніші ознаки мовної методи розмежування українських пам'яток від білоруських. Правда, як ми бачили вище, акад. Є. Карський твердить, ніби в білоруських пам'ятках бувають і українізми, особливо *и* зам. *ѣ*; але цього твердження Карський міцно

¹ Уже в Лаврентієві та в Іпатієві списках Літопису маємо все Припеть, але в Радивилівськiм — Прип'ать. Див. Є. Карського »Бѣлоруссы« I. 69.

не довів, бо та пам'ятка, що на неї він посилається в «Известиях» 1930 р. т. III, кн. 2; то пам'ятка українська. Так само твердження Є. Карського (в «Бѣлорусы» 1921 р. т. III, ч. 2, ст. 38), ніби Учительна Євангелія 1616 р. є пам'ятка білоруська з українізмами, недоведена, бо ця Євангелія — то пам'ятка українська, твір М. Смотрицького.

З інших мовних ознак українських пам'яток на першім місці треба поставити поплутання *и* з *ы*. Поплутання це в українських пам'ятках із найдавнішого часу дуже часте, тоді як пам'ятки білоруські його не знають, — у білоруських пам'ятках воно можливе тільки по диспалатальних звуках (по *ж, ч, ш, щ і р*). Отож, коли плутається *и* з *ы* (не тільки по *ж, ч, ш, щ, р*, але й по інших приголосних), а до того існують ще й інші ознаки, тоді твердимось, що це пам'ятка українська. Особливо це покаже в І³, що кінчиться на *-ми*: в білоруській мові, де *и* вимовляється як *і*, поплутання тут *и* — *ы* не буває, натомість в укр. мові живе закінчення для І³ все буде *-мы*, а *-ми* було тільки традиційним написанням. Правда, Є. Карський твердить, ніби часом і в білоруських пам'ятках маємо поплутання *ы* — *и* як українізм, але цього твердження він поважно не удоводнив.

Ознакою українського походження пам'ятки буде також *і* (чи *и*) зам. *о* або *е* (чи *ѣ* зам. *е*) в складах закритих; справа тільки в тім, що це ознака дуже рідка. Частіш маємо в таких випадках *у, ю* зам. давніх *о, е* в складах закритих.

Дальшою, але вірною ознакою українських пам'яток буде наголос, як що його розставлено. На жаль тільки, в пам'ятках світських канцелярійних акцентів нема, але вони звичайні в церковних рукописах і стародруках. Український акцент в пам'ятках XV-XVIII віків завжди дуже сталий, відлитий в певні форми, що різко відмежовуються, напр., від акценту російського. Про давній український акцент я не раз уже писав,¹ але акцент білоруський зовсім не вивчений; Є. Карський у своїх «Бѣлоруссах» відвів акценту не багато місця, та й то найбільше проаналізував акцент Учительної Євангелії 1616 року, цебто пам'ятки зовсім української. Вивчення білоруського акценту за XV-XVIII віки і його порівняння з акцентом українським і російським мусить стати найближчим завданням білоруських лінгвістів.

Проте при розрізнюванні українських пам'яток від білоруських користатися з методи акцентів треба дуже обережно з тієї причини, що, поскільки довелося мені запримітити, дуже часто в білоруських пам'ятках панує той самий церковний наголос, що і в пам'ятках українських. На жаль, білоруська церковна вимова ще зовсім не вивчена,² тому не все ясне і в справі наголосу. У всякому разі, при інших українських ознаках пам'ятки український наголос буде вірною підставою для окреслення національності пам'ятки.

Форма літер рукопису так само буде вірною підставою при окре-

¹ Див. мої праці про наголос: 1) Наголос jako метод означення місця виходу стародрукованих книжок, «Записки Наук. Т-ва», Львів, т. 136-137, ст. 197-224, 1925 р. 2) Український наголос на початку XVII віку, «Записки Чину Св. Василя Великого» 1926 р., т. II, ст. 1-29. 3) Українська вимова богослужбового тексту в XVII в. Варшава, «Вѣстник», 1926 р., кн. I, ст. 27-32. 4) Український наголос в XVI віці, «Сборник статей в честь акад. А. И. Соболевского», 1928 р., ст. 444-451.

² Початкову спробу цього вивчення подав я в своїй монографії: «Історія української літературної мови», 1930 р., ст. 232-234.

сленні батьківщини пам'ятки. Добрий палеограф із форми письма скоро встановить, чи то пам'ятка білоруська, чи українська. Півустановне письмо, а особливо письмо скорописне XV-XVII віків на землях білоруських і українських не однакове, має досить виразні відміни, а це й дає змогу користати і з форми письма, як із засобу опрeдeлення національності батьківщини рукопису. Напр. писання *б* як трикутника з гачком зверху, або *в* як грецька *ϑ* і т. п. будуть свідчити про українського писаря.¹

Щоб покінчити з мовною методою розмежування пам'яток, по-зостається мені сказати декілька слів про найголовніші ознаки білоруських пам'яток.

Коли пам'ятка має виразні ознаки дзекання, цекання, акання, а інші ознаки цьому не противляться, тоді таку пам'ятку вважаємо за білоруську. Кажу «виразні ознаки», бо можуть бути ці ознаки й зовсім невиразними. Так, не рідко знаходимо в рукописах *дз* і *ц* лише під польськими впливами, а в такому випадкові це можливе і в українських пам'ятках, тому все повинно добре проаналізувати, чи ці *дз* та *ц* не прості полонізми. В «Бѣлоруссы» т. II, ч. I, ст. 437 прикладом дзекання Є. Карський подає слово *дзюбали*; те саме дає він і в інших працях; але це не приклад білоруського дзекання, і слова «дзюбати, дзюбок, дзюб, дзюб, дзюбати, дзюбатий» і т. ін. надзвичайно поширені в живій українській мові (див. Словник ред. Б. Грінченка). Взагалі ж треба пам'ятати, що прикладів дзекання й цекання в рукописах надзвичайно мало, а в стародруках ще менше.

Треба бути уважним і при окресленні т. зв. акання. Так, у «Бѣлоруссы» 1908 р., т. II, ч. I, ст. 138-141 Є. Карський на акання подає приклади, що їх прийняти не можемо: багатьство, карабль, паганки, помагаю, манастыр, гарячими, гараздъ, манисто (пор. укр. намисто), ламаль, Гарасимъ (ст. 203) і т. под., — це зовсім звичайні в живій українській мові форми, що з аканням нічого спільного хіба не мають;² зрештою й сам Карський не на всі ці слова дивиться, як на приклади акання. Звичайно, такі форми ще ніякої білоруськості визначати не будуть.

VII

У цій своїй статті я багато раз цитував працю В. Ластовського: «Гісторыя беларуской (крыўскай) кнігі», 1926 р., а тому на закінченні трохи спинюся на ній. Про розмежування українських пам'яток від білоруських у нас ніхто ще не писав, і тому ціла методологія праці акад. Є. Карського в українській науковій літературі не викликала ані критики, ані застережень. Методологія Ластовського зродилася, власне кажучи, з методи Є. Карського, але В. Ластовський допровадив її до зовсім ненаукових розмірів. Ластовський став на засаді, що

¹ Про українське письмо див. працю И. Каманина: Палеографическій Изборникъ. Матеріали по історіі южно-русскаго письма въ XV-XVIII вв., Київ, 1899 р.; на ст. 1-19 вміщено тут: «Главные моменты въ історіі розвитку южно-русскаго письма въ XV-XVIII вв.» — Про білоруське письмо див. Е. Карскій: «Бѣлоруссы» 1908 р., т. II, ч. I, ст. 22-73, розділ: «Особенности письма западно-русскихъ произведеній, начиная съ древнѣйшихъ временъ». Див. ще й мій літографований курс палеографіі.

² Див. про це докладніше в моїй «Історії української літературної мови XVI ст.», 1930 р., ст. 270-271.

до половини XVII в. українці вживали в своїм письменстві »старо-кривської« мови, а тому всі українські пам'ятки цього часу просто зарахував до білоруських. Українського народу для Ластовського за давні часи взагалі ніби й не було, а головну роль грав тоді тільки народ білоруський.¹

На книгу Ластовського появилася з українського боку тільки рецензія Григора Омельченка: »Котрі пам'ятки належать українцям і котрі білорусам?« (»Записки« Київ. Академії Наук, 1926 р., т. IX, ст. 356-360). Г. Омельченко досить об'єктивно показав, що В. Ластовський »дуже легко й зухвало викреслив десятки тисяч сторінок, які є духовий скарб українського народу і в яких безперечні українізм« (ст. 360). На жаль, докладного аналізу праці Ластовського не появилася.

Свій список білоруських пам'яток В. Ластовський уклав головню за працями проф. Є. Карського, а особливо з його т. III, ч. 2 »Бѣлорусы«; цю останню працю він використовує часом дослівно, навіть не зазначаючи того лапками (пор. ст. 514-516 і Карського 135-139). Самостійної праці по пам'ятках Ластовський не робив.

Для своєї праці Ластовський використовував найбільш застарілу літературу, напр. Покажчики Сопикова та Сахарова, опустивши, скажемо, »Описание славяно-русскихъ книгъ« 1883 р. Каратаєва. І дуже часто цитує назви стародрукованих книг зовсім неправильно; так, у Каратаєва N 190: »Лѣкарство на оспальный оумысль человекчій«, а у Ластовського ст. 505: »Лекарство на оспальный умысль человекчій«. Оригінал має назву: »Вѣршкѣ зъ Трагѣдїи...«, у Л. ст. 550: »Вирше съ трагедїи«. Як показує знімок на ст. 167, текст на ст. 166 Л. передає зовсім невірню; списуючи у Карського, списує недокладно, напр. *г* передає то *г*, то *кг* (пор. Карського III. 2 ст. 135, Ласт. 515). Праця Ластовського вийшла грубезним томом на 776 ст. in f^o тому, що він дав силу передруків, але передруки ці не мають якоїсь наукової вартости, бо зроблені в більшості з перестарілих видань.

Як приклад некритичности автора подам ще таке твердження В. Ластовського (в перекладі): »У заголовках виленських друків уже від 1630-х років почали появлятися слов'янські літери, закруглені й стилізовані на спосіб літер латинських... Літери ці побачив Петро Великий; уподобавши їх, загадав у 1704 році такі ж самі відлити в Амстердамі. Літери ці були названі »гражданськими« (ст. 571). Звідки взяв таке твердження Ластовський, не знаю; але можу йому вказати, що той шрифт, який завів Петро I, в українських друках знаний ще в XVI віці; так, у грамоті патріярха Єремії, видрукованій в 1591 році у Львові, великі букви І, А, П, М, В, Т, К, Г, Л зовсім такого крою, як гражданка часу Петра I;² подібні букви знаходимо і в інших старих виданнях українських. Чиї книги вподобалися Петрові — виленські чи львівські, не знаємо; думаю, що гражданку зроблено просто на

¹ Те саме до певної міри робить і М. Любавський у своїй статті: »Літоўска-Беларуская дзяржава ў пачатку XVI стагоддзя« (»Чатырохсотлецце беларускага друку«, Менск, 1926 р., ст. 59-75). Любавський освітлює справу так, що українці в »Літовсько-Білоруській« (!) Державі займали якоесь дуже невиразне й скромненьке місце. Як знаємо, Держава ця »Літовсько-Білоруською« ніколи не звалася; і для чого п. Любавський уже самою такою назвою викидає українців з цієї Держави?

² Див. Др. Іл. Свенціцкый: Початки книгопечатання на землях України, 1924 р., NN 84 і 85.

зразок крою тодішніх літер латинських та великих грецьких. Перша книга громадянкою вийшла тільки в 1708 році (Геометрія).

На закінченні цієї статті моєї подам ті дезидерати, що їх відчуває наша наука в теперішній час в обсязі заторкнених тут питань.

1. Мусимо звернути пильнішу увагу на висвітлення національності наших письменників старих часів.

2. Нам надзвичайно потрібний повний список пам'яток української мови за XI-XVIII віки, з докладним описом і аналізом кожної пам'ятки і з поданням про неї повної літератури.

3. Потрібно збільшити наукову працю для висвітлення методології розмежування пам'яток українських від білоруських в XV-XVII віках.

4. Потрібно збільшити наукову працю для дослідження історії українських діалектів, а з окрема — діалектів північних і північно-західних («архаїчних»), що лежать в основі старої української літературної мови XVI-XVII віків.

Іван МІРЧУК / Берлін

ХРИСТІЯН ВОЛЬФ ТА ЙОГО ШКОЛА НА УКРАЇНІ¹

Християн Вольф, відомий філософ і математик (1679-1754), являється у XVIII стол. найбільше маркантною фігурою в межах наукового світа не тільки Німеччини, але й цілої Європи. Головне його завдання, — не творча праця на полі філософії, тільки «знімчення», себто передання в німецькій мові результатів філософічного думання з одного, й усистематизування та популяризація філософії Ляйбніца, з узглядненням дуалістичної науки Декарта і методи Спінози, з другого боку. Таким способом повсталася універсальна система, яка оригінальністю та глибиною думок мала, на думку автора, перевищити систему Ляйбніца. Тільки виходячи з сеї точки погляду можемо зрозуміти негодування Вольфа, коли один з його найкрасших учнів, Г. Б. Більфінгер (1693-1750), ужив перший раз терміну »*philosophia Leibnitio-Wolfiana*«. ² В дійсності, нова система відзначається тільки розтяглістю думок і деякою поверховністю; щодо оригінальності вона стоїть далеко позаду за цими конструкціями, на яких сама спирається. Не маю на думці безпідставно обмежувати заслуг Вольфа, цього великого вчителя Германії (praeseptor Germaniae), який в німецькому народі викликав нахил до систематичности й основности, всежтаки мусимо ствердити, що його наука була в суті річи філософією пересічної людини, яка хоче бачити перед собою цей не багатий матеріал, приступний її інтелектуальним силам, представлений у приличній системі й упорядкований з потрібною ясністю, щоби, спираючись на цей стан посідання, все інше признати безвартним. Система Вольфа була твором дуже доброго

¹ Пор. »Forschungen und Fortschritte«. Berlin, 1. VIII. 1932. Nr. 22, 280.

² Georg Bernhard Bilfinger. Dilucidationes philosophicae. 1725.

педагога, який із педагогічних мотивів хотів підпорядкувати цілий світ під декілька форм, що їх він придумав.¹

Ці моменти причинилися у великій мірі до поширення фільбософії Вольфа у цілому цивілізованому світі і унеможливили на довгі роки конкуренцію якої небудь другої системи. Вольфянська філософія знайшла пильних читачів, прихильників, а навіть завзятих оборонців, не лише серед Німців різних політичних та релігійних поглядів, але також знайшла відповідний для себе ґрунт майже у всіх народів Європи, як Французів, Англіїців, Італійців, Голяндців, Данців та Швайцарців. Навіть у Туреччині, яка в ті часи ставилася доволі обережно та з резервою до нових духових течій Європи, філософія Вольфа потрапила звернути на себе увагу інтелігентних кол. Тому не дивно, що і культурні центри на словянськїм Сході не могли бути неприступні для цього загального захоплення; вольфіанїзм уведуть офіційльно у школи, він поширюється, дає позитивні результати, але не всюди в однаковій мірі.

Опублікована в 1860 р. Петербурською Академією Наук переписка Христіяна Вольфа з 1719-1753 рр. дає нам можливість створити собі яснішу картину про взаємини між Петром Великим і, тоді вже славним німецьким філософом і ученим, Вольфом. Не може бути про це навіть двох думок, що цей факт мав для історії культури на Московщині першорядне значіння хочби тому, що Вольф посередничив в доборі німецьких учених, які мали виїхати в Росію, а крім цього займав вихованням молодого Ломоносова, який студіював тоді в Марбургу.

Сам Вольф не має найменшої охоти перенести свою діяльність до Росії, мимо цього, що Петро Великий і Катерина I робили йому в цьому напрямі дуже корисні пропозиції,² як місце президента в ново-заснованій Академії Наук у Петербурзі. Вольф не може рішитися на цей крок, щоби залишити свою дотеперішню діяльність на університетах у Галле і Марбургу та переселитися на чужий для себе ґрунт у північній Європі. Між мотивами, які у великій мірі приневолити Вольфа ставитися з резервою до усяких, хочби не знати як приманливих, закликів із Росії, був страх, що він на московському ґрунті попаде дуже скоро у такий самий конфлікт із церковною єрархією, який він мав у Пруссії. Що правда, російський агент за кордоном, Шумахер, запевняє його у листі з 1724 р., що про таку можливість не треба навіть думати хочби тому, що саме духовенство перед царем засвідчило свою згоду на покликання Вольфа. Крім цього, на думку Шумахера, ця обава і тому не має ніякої підстави, що ніхто інший, а Теофан Прокопович дуже похвально висказувався про Вольфа і бажав собі його переселення до Петербурга.

При цій нагоді хочу звернути увагу на звязок, який існував між великим німецьким мислителем Ляйбніцом і другим визначним Українцем, що працював теж не для добра власної батьківщини, Стефаном Яворським. У своєму листі до царя Петра I, з дня 12 грудня 1712 р.,

¹ W. Windelband. Geschichte der neueren Philosophie. 7. u. 8. Aufl. 1922. I 529.

² Див. Carl Günther Ludovici. Ausführlicher Entwurf einer vollständigen Historie der Wolffschen Philosophie. 3 Bände. Leipzig 1737. Teil I 10, 339-340; II Teil 114, 119; III Teil 317-326; Kluge Friedrich Wilhelm. Christian Wolff, der Philosoph, ein biographisches Denkmal. Breslau 1841. 10, 15, 17; Leipziger »Neue Zeitungen von gelehrten Sachen« für das Jahr 1726, 1734; »Hamburgische Berichte von gelehrten Sachen« für das Jahr 1734-1735.

Ляйбніц сповіщує про важніші події політичного життя на віденському дворі і додає, що рівночасно висилає через Брюса листа до рязанського єпископа (Стефана Яворського), в якому радить видати для поширення та поглиблення християнства 10 Божих заповідей, Отче наш і Вірую в мовах тих чужинців, що живуть у Росії або випустити для кожного народу невеликий лексикон його мови.¹

Вольф, що правда, залишився в Німеччині, однак його школа була заступлена в Росії доволі сильно його учнями. Між членами новоствореної Академії Наук у Петербурзі стрічаємо ось яких відомих Вольфіянців: Christianus Martini, professor philosophiae rationalis et metaphysicae, praescepta tradet secundum Institutiones Philosophiae Wolfianae, opera Thümmingii in usus academicos adornatas, Georg Bernhard Bilfinger, Physicae Experimentalis et Physicae Professor, Christoph Friedrich Majer, Matheseos Professor Extraordinarius. Дальші члени Академії: Christian Friedrich Groß, Philosophiae moralis Professor Extraordinarius, Daniel Bernoulli, професор фізіології, Nicolaus Bernoulli, проф. математики і Jacobus Hermanus, Matheseos Professor primarius, для реторики Jo. Petr. Kohl, для права Jo. Simon Beckerstein, для хемії Michael Burger, для природознавства Jo. Christianus Vuxbaum.² Як бачимо, між членами Академії нема ні одного російського назвища. 7 січня, між годиною дев'ятою й одинацятю ранку, відбулося перше публичне та врочисте засідання, на якому, згідно зі звичаями прийнятими на Академіях, один із професорів мав вступну промову. Проф. Більфінгер говорив про цілі, обов'язки та користь Академії Наук, а проф. Коль представив у латинській мові програму, яку перекладчик Академії, Ільїнський, перекладав на російську і яка пізніше появилася друком в обидвох мовах.

Християн Вольф, хоч сам неприсутній у Петербурзі, однак заступлений такими визначними прихильниками, як Мартіні, Маєр та Більфінгер, при тім почесний президент Академії та дуже добре записаний на царському дворі, мусів створити собі в Росії виїмкове становище. Без пересади можна сказати, що система Вольфа була першою філософською системою, що стала на Московщині предметом навчання. Вольфіянських компендіїв, як: Institutiones philosophiae Wolfianae utriusque contemplativae et activae usibus academicis accomodatae (Leipzig 1735) Йогана Гайнріха Вінклера, Philosophia definitiva, hoc est definitiones philosophicae ex systemate celeberr. Wolfii in unum collectae succinctis observationibus exemplisque perspicuis illustratae ac a nonnullis exceptionibus vindicatae (Wittenberg 1735) Фрідріха Христіяна Бавмайстера, Institutiones philosophiae Wolfianae in usus academicos adornatae (Leipzig 1725) Людвіга Филипа Тіммінга і інші, вживала студіююча молодь Московщини як підручників. Деякі з них перекладені на російську мову, а Бавмайстера видано латинською мовою в Москві 1777 р.

Виходячи з факту, що філософію Вольфа підтримували всі рішачі чинники, як царське правительство так і духовенство, можна було сподіватися, що в Росії розбудиться інтерес до філософії, що виховається нове покоління, яке зможе і схоче з більшою інтензивністю зайнятися філософськими студіями. На ділі, положення на цьому полі інтелектуальної праці людини представляється на Московщині трохи інакше. Густав Шпет, автор першої більшої історії російської

¹ Наука и литература въ Россіи при Петрѣ В. Изслѣдование П. Пекарскаго. Спб. 1862. I 29. ² Neue Zeitungen und gelehrten Sachen. Leipzig 1726. 177 і д.

філософії, якої перший том вийшов у Петербурзі 1922 р., нарікає, що напр. Московська Академія у XVIII столітті не може виказатися ніякими надзвичайними успіхами з обсягу філософії. Про розвиток науки не може бути мови, коли навчання стояло на дуже низькому рівні і студентський матеріал не був цілком відповідний. Тому Платон міг після 8-літнього ведення Академії зробити замітку на списку студентів філософії, що він за цілий час не стрінув між студіюючими ні одного молодого чоловіка, який заслуговувавби вповні на назву студента філософії. За цілий час свого існування, аж до перетворення її та перевезення у Троїцьку Лавру, Академія не дала ні одного творчого духа на полі філософії.¹

Зовсім інакше представляється розвиток філософії на Україні. Хоча і тут рівень філософичної освіти, зі зрозумілих причин, не доходив до цієї висоти, що в середній чи західній Європі і творча праця на полі філософії не може похвалитися якимись визначними представниками, всеж таки можна ствердити незбитими фактами інтерес до філософичних проблемів у всіх українських школах цього типу, що Академія в Острозі, братські школи у Львові, Луцьку та Перемишлі, а в першу чергу Могилянська Академія в Києві. Першим визначнішим східнослов'янським філософом був Українець Гр. Сковорода.

Поширення вольфіанської філософії на Україні треба приписати не ініціативі царя, що виявлялася в покликанні німецьких учених, переважно Вольфіанців, але головно цій духовій рухливості та динаміці, що шукаючи за новими духовими імпульсами мимоволі скеровувалася на захід. Конкретним прикладом цієї незаспокоєної туги за висшим знанням та всебічною освітою служить нам пізніше син простої козацької родини, висше згаданий філософ Сковорода, котрий після покінчення Київської Академії вживає всіх заходів, щоби дістатися до чужини, на захід. Не маючи іншої можливості, він помандрував як церковний співак, приділений російському посольству, до Пресбургу, Відня та Мінхену. Декотрі біографи радо збільшають радіус його подорожей аж по Кенігсберг, осідок Канта, але такій гіпотезі бракує досі вистарчаючих аргументів.

В своїй розвідці про поширення вольфіанської системи на Україні обмежуюся головно на два освітні центри української землі, а саме на Львів та Київ, котрі в тяжкій праці культурного піднесення Сходу бігом історичного процесу взаємно чергувалися та себе доповнювали.² Але у Львові вплив вольфіанської філософії стає помітний щойно тоді, коли східна Галичина, після першого поділу Польщі, попала під владу Австрії і під вплив католицьких університетів Відня і Грацу, в яких Вольф панував необмежено. Зовсім інакше стоїть справа з першенством його системи в Київській Академії, в якій, коло половини XVIII віку, досі уживані філософичні компендії, зовсім спонтанічно, з внутрішньої потреби, без жадних вказівок згори, заступлено підручниками Бавмайстера, одного з визначніших учнів Вольфа. Та заки звернемося до цього основного питання нашої праці, хочу схарактеризувати зовсім коротко становище Київської Академії в духовому

¹ Густав Шпет. Очерк развития русской философии. Петербург 1922. I 51.

² Karl H. Meyer. Ukraine in der polnischen Romantik. Beiträge zur Ukrainekunde herausgegeben vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin. Bd. 1.

житті східного словянства, а також окреслити в кількох словах методи і обсяг тамошнього філософічного навчання.

Київська Академія завдячує своє становище і значіння в культурному житті східних Словян в першу чергу ініціативі та жертвенній діяльності київського митрополита Петра Могили. Син православного молдавського воєводи, одначе вихований у католицьких школах єзуїтів і кровію звязаний з польськими магнатськими родинами, Могила захоплювався все своє життя західною культурою і духом католицької Церкви. Ця остання була йому ідеалом, який стояв перед його очима при реорганізації православної Церкви.

Не дивлячись на свою недвозначну орієнтацію на Захід і Рим, Могила залишився під оглядом догматичним цілковито вірним православної Церкви. В цей спосіб він створив конкретний приклад синтези двох напрямків, двох світів — західного і східного. Цим духом поминення і взаємного розуміння дихала, організована Могилою у Києві, висока школа, котрої значіння для культурної еманципації Сходу ясне хочби з того, що в ній здобувало освіту і знання не лише поважне число Українців усіх станів, але також велике число чужинців, передовсім православних Словян. Наприклад, на понад 1000 українських студентів, записаних 1736 р., чужинців було 128, а 1737 р. — 122.

Час студій у Могилянській Академії, що була зорганізована по взірцям єзуїтських шкіл, обіймав первісно 5, згл. 6 кляс, а саме: анальоґія, інфіма, граматика, синтакса, поетика й реторика; пізніше долучили до того ще філософію і теологію. Те, чого навчали у поодиноких клясах можна вирозуміти з інструкцій, що доховалися до наших днів або з підручників, що їх тоді уживали. Нас цікавить у першу чергу навчання філософічних наук, як логіка, фізика та метафізика, котрим присвячували багато уваги, як це видно з писаних викладів тодішних професорів.¹

Коли ставимо питання про характер, що його носило навчання в Київській Академії, то мусимо ствердити, що вихідну точку кожного підручника філософії творила без сумніву аристотелівська система не тільки в первіснім вигляді, але також в опрацьованні численних її коментаторів, що їх компендії служили підставою для філософічного навчання через ціле європейське середньовіччя. В дусі тих підручників, і в Києві означували філософію як пізнання божественних і людських річей, які вони є і які вони мусять бути, згідно з своїми принципами. Завданням філософії було відкрити суть цих річей і їх первопричини: *Philosophia — rerum cognitio, ut sunt res omnes, ut esse suum suis causis debent; scientia humanarum et divinarum rerum.*² Під »res« розумілося те, що доступне людському розумови: *omnia, quae humano intellectu sciri possunt.*³

Філософію ділили на раціональну філософію, якої ціль полягала в керуванні функціями розсудку (*regere*), на моральну філософію, котра означувала функції хотіння (*voluntatis actiones, hoc est mores instituere*) і на філософію природи, котра досліджувала всі інші при-

¹ Д. Вишневській. Киевская Академія въ первой половинѣ XVIII. стол. »Труды Киевской Духовной Академіи«. Киевъ 1902, 1903; М Линчевскій. Педагогія древнихъ братскихъ школъ и преимущественно Киевской Академіи. Тамже 1870.

² Див. definitio philosophiae въ рукоп. библ. Киевск. Дух. Акад., 11, 67, 8 л. 3.

³ Ibid.

родні явища. Ця остання охоплювала зокрема фізику (*concreta naturam*), математику, з означенням відносин величин у природі (*magnitudines*) та метафізику, котра давала пояснення про Бога та янголів, отже про річі понадзміслові і тому називалася природною теологією. Рациональна філософія складалася з малої логіки, або діалектики та з великої, або властивої логіки. Діалектика, чи *logica minor*, називалася також *porta ad reliquas scientias, introductio in totam philosophiam, fax rationalis... ad philosophiam praelucens, mentis lucerna etc.*¹ *Logica maior*, або логіка у властивім значінню слова, займалася функціями розсудку, лише докладніше ніж діалектика.²

Вже це коротке представлення завдань та поділу філософії дає нам змогу зробити висновки про характер філософічного навчання в Київській Академії. Докладніший образ метод навчання одержимо на підставі зіставлення тих підручників, котрими користувалися в київській школі. Так напр. маємо філософічний курс з 1699 р., правдоподібно Поповського, під таким заголовком: *Universa philosophia, commentariis scholasticis illustrata, doctrinam peripateticam complectens ingenuo auditori Roxolano exposita 1699. Finita est ultima lectio metaphysices anno 1702, Julio 27-mo publice multo cum plausu.* Один примірник цього курсу знаходиться в бібліотеці Софійського собору в Києві (№. 366), другий у бібліотеці Київської Духовної Академії (О. 4. 6). *Organum Aristotelis seu aurea scientiarum clavis ad universalem rationalis philosophiae portam A(nno) 1702 octobris die 23 a reverendo patre Christophoro Czarnucki illustratum... Cursus philosophicus doctrinam Aristotelis Stagiritae ea methodo, qua traditur in scholis complectens; inchoatus sub R. P. Hilarione Jaroszewicki in Collegio Kijovo-Mohilaeano anno argumentati servi Dei hominis 1704 die 8 septembris... Cursus philosophicus entis naturalis per quaestiones philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus juxta usum in scholis Peripatheticorum praeceptum ingenuo auditori Roxolano in alma ac orthodoxa Academia Mohylo-Zaborowsciana... expositus et explicatus... inchoatus Kijoviae sub reverendissimo patre Michaele Kozaczynskuj anno 1739.* Навіть філософічний курс Юрія Кониського, людини, що пізніше в значній мірі причинилася до заведення вольфіанської філософії в Києві, носить аристотелівсько-схолястичний характер, що виявляється вже в самім заголовку: *Philosophia peripathetica juxta numerum quatuor facultatum quadripartita, continens in se logicam, physicam, metaphysicam et ethicam tractata, tradita ad mentem principis philosophorum Aristotelis Kijoviae in alma et orthodoxa Academia Mohylo-Zaborowsciana Professore Reverendissimo Patre Georgio Koniski Academiae Kijoviensis praefecto annis 1747 et 1748.*³

Всі ті курси, котрих по свідоцтву Н. Петрова⁴ є дуже багато, різняться доволі мало між собою, бо вони всі походять із однакових єзуїтсько-польських компендіїв, котрі служили їм за взірць. Академія

¹ Див. Київская Академія въ первой половинѣ XVIII столѣтія, Д. Вишневецаго. L. cit., Київъ 1903. 181.

² Чи і які подібности або радше різниці заходили між цими поясненнями філософії і тими, що їх дають католицькі школи, пор. Й. Скрутень, Філософічна система католицьких шкіл. »Поступ« IV 165.

³ Д. Вишневецькій. Op. cit., 189.

⁴ Описаніе рукописей Церковно-Археологическаго Музея при Киевской Духовной Академіи. Составилъ Н. Петровъ. Вып. 1. Київъ 1875. ст. 21-28.

думала, що з огляду на конкуренцію польських шкіл, організованих єзуїтами, в яких всесильно панував Аристотель, вона мусить твердо придержуватися тихже засад та давати українській молоді таку саму духову поживу, щоби притягнути її до себе. Однак мало-помалу закорінювалася в Академії свідомість недостаточности цих метод і засад, хоча це не завсіди могло виявитися назовні. До отвертих ворогів цієї єзуїтсько-польської методи належав Теофан Прокопович, котрий познайомився під час своїх закордонних студій з досягненнями новішої філософії і в своєму філософічному курсі вказав нові шляхи арифметичі та геометрії. Він радив своїм співпрацівникам в Академії не триматися старих, посвячених традицією взірців, але виконувати самостійну наукову працю, котра єдина уможливить вишколення серйозних учених та добрих спеціалістів. Декотрі з поміж товаришів Прокоповича послуухали його слів, але всетаки не могли спричинити рішучого перевороту, бо їхні добрі наміри стрінулися з різними перешкодами. До таких перешкод належала в першу чергу матеріальна нужда, що не дозволяла київським ученим віддаватися виключно науці, далі мала, або й ніяка, можливість попасти закордон і пізнати на місці нові духові течії, а зрештою, як неостання причина, трудність спровадження нових публікацій з обсягу філософії до Києва.

Та помимо цих несприятливих обставин також і в Київській Академії дійшло коло середини XVIII століття до дуже значного перевороту в ділянці філософії.

Останнім представником старої методи навчання був безперечно Юрій Кониський, котрий однак у своїх пізніших роках став передовим пропагатором нових ідей. Він рішуче підтримував думку, що дотеперішні аристотелівські компендії треба замінити підручником Бавмайстера, відомого учня і приклонника Вольфа. Якже дійшло до цього радикального на ті часи кроку? Чи можливо, щоби ця революція підготовлялася віддавна, не виявляючись нічим назовні? Коли Юрій Кониський був призначений єпископом моголівським, на ректора Академії намічено Манасію Максимовича, а на префекта Давида Нащинського. Після закінчення своїх студій в Польщі та Саксонії, новий префект дійшов до переконання, що аристотелівська філософія в своїй схолястичній формі втратила давнє значіння і тому він постановив замінити її новою. На його думку тамта система була застаріла. Наскільки можемо усталити на підставі існуючих і відомих нам документів, то до середини XVIII століття тільки Аристотель був міродайний у Київській Академії. Деякі відхилення знаходимо вже у Т. Прокоповича, частинно також у Михайла Козачинського; однак цей останній ще не відважився зірвати з дотеперішним напрямом, хоч сам добачував браки і недомагання уживаної методи. Перший Д. Нащинський запропонував протекторові Академії, київському митрополитові, Тимофію Щербацькому, взяти за основу філософічного навчання підручник Бавмайстера: *Elementa philosophiae recentioris*. Робив це просто тому, що вже в цілій Європі філософія Вольфа заняла домінуюче становище. Не хочачи винести на власну відповідальність рішення в цій справі, митрополит Щербацький звертається з проханням про пораду до Кониського, що ще перебував у Києві. Хоч у своїх давніших викладах філософії Кониський держався старої схеми, всетаки в своїй писемній відповіді митрополитові він витає крок Нащинського ось якими словами: »Учен-

ня Бавмайстера може принести тільки користь студіюючій молоді, бо все в ньому представлено основно, ясно та звязко. Його логіка вже вільна від нісенітниць схоластики. Метафізика дає міцну підвалину всім іншим наукам. Етика провадить людину до самопізнання та усвідомлення своїх обов'язків». Брак фізики в системі Бавмайстера, Кониський радить заступити відповідними уступами з Вінклера або з інших підручників, котрі також побудовані на принципах Вольфа та Бавмайстера.¹

Філософія Бавмайстера принесла і вчителям філософії в Київській Академії великі вигоди, тому що ті вчителі могли покласти і ввести його науку, як цілість, в основу своїх викладів, і не треба було, як давніше, багато працювати над зіставленням поодиноких частин філософічних курсів із різних аристотелівських компендіїв. Тут лежить одна причина того захоплення, з яким самі учителі прийняли це оновлення філософічного навчання Академії. Архитектонічна краса, ясність викладу, загальна зрозумілість, але й рука в руку з цим ідуча плиткість, були головними умовами, що причинилися в значній мірі до поширення і популярності Бавмайстера як на Україні, так і в цілій Європі.

Як цю філософію використовували в Київській Академії, можна це легко пізнати зі звіту вчителя філософії, Самуїла Миславського. Він підкреслює цілком виразно, що він і його товариші будуть викладати учення відомого Бавмайстера як найточніше з усіма його вступами, пролегоменами та складовими частинами, при чому не лише кожде речення, кождий термін, матимуть свої пояснення, але будуть зреферовані навіть ріжні інтерпретації сумнівних місць. Далі подає Миславський, що ті всі проблеми, що їх нема у книжці Бавмайстера, але які корисні і потрібні для студіюючих, будуть розбирані і пояснювані на підставі творів замітніших нових учених.²

Тут попадаємо в доступних нам актах на звістку про нових філософів, але питання, кого саме маємо під цим розуміти, лишається отверте. Можемо однак прийняти, що в Києві почасти були теж відомі новіші філософічні твори європейських літератур, здебільша написані зрозумілою учителям і студентам Академії латинською мовою. Ця гіпотеза тим правдоподібніша, що представники тодішнього прикладного мистецтва знали добре тогочасну французьку продукцію, а українська музика спиралася зовсім виразно на італійські зразки. Насувається здогад, що тільки офіційні оголошення викладів і писані курси філософії носили аристотелівський характер в душі схоластики, натомість при устнім викладі видвигали й обговорювали нові ідеї, котрі мабуть знаходили відгук у слухачів. Непрямий аргумент у користь нашого твердження знаходимо в листі Нащинського, в якому він не лише вірить у перевагу Бавмайстера над Пурхоцієм, але й наміряється цю перевагу доказати. Пурхоцій однак ані аристотелик, ані схолястик, але картезіанець. Колиж отже Пурхоцій займав у Академії півофіційальне становище і треба було його усувати, щоби зробити місце Бавмайстерові, так не зайдемо задалеко, коли припустимо, що і вчитель та майстер Пурхоція, Декарт, разом з іншими модерними філософами XVII і XVIII вв., захо-

¹ Акты Киев. Акад., II 2, 40.

² Рук. библиот. Киево-Соф., № 178, ст. 224.

пили були неофіційно київські уми. Чому не називали їх офіційно, ба й замовчували їх імена, причини цього треба мабуть шукати в міркуваннях релігійного порядку. Тоді взагалі, а в Київській Академії зокрема, релігійні причини грали велику роль. Бавмайстер ні трошечки не торкав як католицької, так теж протестантської і православної теології і це було одною з найважливіших причин його великого поширення.

Значно пізніше, при кінці XVIII століття, вплив вольфіанської філософії став помітний у другому важному культурному осередкові українських земель, а саме у Львові. Коли 1784 р. Йосиф II заснував тут університет, зараз виринула потреба створити установу для вивчення філософії в українській мові. Так повстало Collegium Ruthenum, якого завдання полягало у відповідній підготовці кандидатів на теологічний факультет. Першим професором заснованого 1787 р. Collegium Ruthenum став Петро Лодий, Українець з Підкарпаття, що спирався у своїх філософічних викладах, згідно з пануючими в Австрії духовими течіями та розпорядками Міністерства Освіти, на підручник Бавмайстера: *Elementa philosophiae recentioris*. Тому однак, що його студенти не мали до розпорядимости ніякого українського підручника філософії, Лодий видав у Львові 1790 р. переклад згаданої книги *Elementa philosophiae*, щоб українській молоді улегшити її філософічні студії. Він переклав не всю книжку, але тільки її другу частину, а саме: *Philosophiae Moralis Institutiones, Ethicam et Politicam complexae*. Те, що він цікавився якраз практичною філософією і не звернув уваги на першу частину: *Prolegomena de Philosophia eiusque Partibus, Logica et Metaphysica*, можна пояснити тим, що термінологію практичної філософії легше було взяти зі звичайної щоденної мови і тому цей переклад не справив перекладачеві тих труднощів, що їх він мусівби перебороти при перекладі теоретичної філософії.

Петро Лодий навчав у Collegium Ruthenum, крім філософічних дисциплін, також чисту і прикладну математику по підручникам Кестнера: *Anfangsgründe der angewandten Mathematik* та Вольфа: *Mathesis Wolfiana*. Часово доба учителювання Лодия у Львові була досить обмежена, бо 1812 р. він перебирає катедру метафізики, логіки та етики на ягайлонському університеті в Кракові, а через рік переселюється на стало до Петербурга. Однак підчас свого перебування в Росії, Лодий залишається вірним сторонником Вольфа, а до певної міри і сторонником його учеників, Бавмайстера і Мартінія, хоч сам був добре знайомлений з філософією Канта. У своїх підручнику логіки, виданім в Петербурзі 1815 р., Лодий присвячує Кантовій філософії багато розділів, не підпадаючи однак могутньому впливові кенігсбергського мислителя. Навпаки, як вірний прихильник Вольфа, він пробує злегка критикувати Канта в §§ 47, 48, 67, 69 та 176. Традиції львівської школи, репрезентовані теж вольфіанцем, професором Вітом Врехою, виявилися сильніші, ніж німб поширеної вже в цілій Європі критичної філософії.

По від'їзді Лодия зі Львова, навчання філософії перебрав у Collegium Ruthenum Іван Лаврівський (1802-1803), котрий, розуміється, пішов за прикладом свого, під оглядом філософічним, визначнішого попередника і за єдиних авторитетів у цій ділянці визнавав Вольфа та його учнів.

Але професори філософії в Collegium Ruthenum не були одно-

кими заступниками вольфіанства на західноукраїнських землях. Також і Духовні Семинарії, дієцезії перемиської та львівської, котрі ще перед Collegium Ruthenum перебрали підготування українських духовників і котрих дворічні студії обіймали теж логіку, етику та метафізику, стояли під впливом філософії Вольфа. Уживані в семінаріях підручники, а саме: *Institutiones logicae* (Viennae 1760), *Institutiones metaphysicae partes quattuor* (ibidem 1769) та *Grundsätze der Logik* (Augsburg 1777), були написані езуїтом Сигізмундом Шторхенав, професором віденського університету, що теж зачислявся до прихильників Вольфа.

Науковий дослід та перевірка фактів, які можуть нам дати образ поширення сфери впливів Хр. Вольфа на наших західних землях, не представляють якихсь більших труднощів. Уже маємо кілька вичерпуючих праць, котрі займаються цією темою в цілому або в деталях. Дотичні архіви капітул у Перемишлі та Львові, а також бібліотека львівського університету, доступні для зацікавлених дослідників і тому остаточна оцінка цього матеріялу є питанням найближчої будуччини. Інакше стоїть справа з архівами Київської Академії в науково-педагогічній ділянці. Збірки, що там зберігаються, далеко багатші, але рівночасно менше впорядковані і розроблені, бо перед війною російський уряд нерадо дивився на піднесення особливих заслуг Київської Академії в науково-педагогічній ділянці, а сьогоднішні переємники тих збірок не заінтересовані в освітленні таких відносин. Тому слід повітати ухвалу, що її одностайно прийняв II Український Науковий Конгрес, що відбувався в Празі від 19 до 23 березня 1932, а саме, негайно, оскільки дозволять відносини, приступити до публікації київських рукописів, філософічних курсів, трактатів, диспут тощо, щоби в цей спосіб виказати рішучий вплив Київської Академії на духовне обличчя словянського Сходу і встановити ті інтелектуальні чинники, які несли культуру через Львів та Київ на відсталу під тим оглядом Північ.

Борис КРУПНИЦЬКИЙ / Берлін

ТЕОФАН ПРОКОПОВИЧ І ШВЕДИ

(Інформаційний нарис)

В шведському державному архіві, в актах »*riddarhusarchivet*« (протокол таємної комісії з 3 і 6 лютого 1727 р.), знаходиться один документ, який кидає світло на зносини Теофана Прокоповича зі шведами. Цей документ знайшов відомий шведський історик Гаральд Йєрне і надрукував його з відповідними поясненнями в ювілейному збірнику, посвяченому К. Г. Мальмштрему.¹

Не дивлючись на те, що відкритий шведським істориком документ приносить дуже важні дані для біографії і діяльності Теофана Прокоповича, на нього, оскільки знаю, не звернули жадної уваги ні українські, ні російські, ні інші вчені. Інакше тяжко зрозуміти, чому

¹ Harald Hjärne. Ett svenskt vittnesbörd om holsteinska partistämplingar i Ryssland. *Historiska Studier, Festskrift tillagnad Carl Gustaf Malmström*. Stockholm 1897. 1-34.

і старі і особливо нові дослідники, як Вочке або Ступперіх, в статтях, посвячених Т. Прокоповичу, не згадують і очевидно не знають цієї праці Йєрне. Це примушує нас звернути увагу читача і дослідника на цей важливий документ та проаналізувати його, спираючись у першу чергу на дослідів Йєрне.

Що це за документ? Це меморіал, поданий відомим шведським дипломатом карлових і післякарлових часів, І. Цедергельмом, до шведських державних інстанцій у справі своїх зносин і переговорів із Т. Прокоповичем. Меморіал не датований, але з дати протоколу¹ видно, що він міг бути представлений або наприкінці 1726 або на початку 1727 р. Подамо найперше самий меморіал у перекладі на українську мову, покористовуючись для того шведським текстом, що його Йєрне надрукував у вищезазначенім виданні. Ось як він звучить:

Pro Memoria.

Я не думав говорити щось спеціально про новгородського єпископа Прокоповича, коли він не давби мені підстави для того останнім (своїм) привітанням через асесора Пауліна.²

Він відкрив мені з великим довірям найголовніші події (dehlen — частини) свого життя, як він під час своїх юношеських студій не був заспокоєний у своїм сумлінню що до справ віри з грецьких учителів Церкви. Також не ліпше повелось йому в часи пильних студій у папістів в Італії. Під час повороту (до дому) через Німеччину, вперше відчинилися йому очі завдяки писанням Майснера. З того часу переконувався він все більше і більше (в правдивості того) з Хемніца, Гунніуса, Дафтауера, Шміда й багатьох інших, писаннями яких наповнена вся його внутрішня бібліотека (hans inre boksammar) і з яких він брав для своєї служби (i sitt embete) чимало тез, хоч і не називав авторів.

Померший російський цар приблизив його до себе і мав до нього особливе довіря; також мав звичай, як раніше так і особливо під час своєї останньої хвороби, говорити з ним на самоті про принципи євангельської науки, — і вмер, основно познайомлений з артикулами »de justificatione« та в твердій вірі в одинокий престол ласки — заслуги Ісуса Христа.

Дане єпископом свідоцтво про висловлені царем думки що до цариці³ дуже підкріпило його становище, про що я дозволив собі помянути також у листі до його ексцелєнції графа Горна з 11 вересня 1725 р. За життя царя він подав перший проєкт що до нового катехизису, церковного порядку і що до заснування академії в Петербурзі. Він відкрив мені (свою) пропозицію відносно (ужитку) монастирських доходів, щоби заложити в усій державі школи в пригожих на це місцях, для чого він увесь час хотів ужити деяких німців або інших чужинців євангелицького віроісповідання, відомих з доброї моралі і пильних студій, щоби з тих так потрібних шкіл можна було посилати (учнів) до Академії під охорону Двору.

¹ Див. вище.

² Про Пауліна мова буде далі.

³ Тут очевидно мова йде про волю Петра, що цариця після його смерті має стати правителькою Росії. Про те дійсно свідчив Т. Прокопович.

Але він висловлював жаль, що цієї його пропозиції не переведено як слід. Цариця, хоч у душі і погоджується з його проектами і знає про них, стримується зі страху перед людьми і на пораду тих, що, правда, їй вірні, але не мають ані смаку, ані інтересу до помянутого підприємства. З того приводу він був аж до сліз огірчений, але замість цього бажав, щоби (принаймні) царевич, який робить злі поступи в науці, міг набути ті ж самі принципи що його дід, — а для того охоче послідував би за ним за кордон, яко *Moderator Studiorum*.

Мимо того він не дозволив собі розмовляти про це з асесором Пауліном, сказав єдино тільки *sub fide silentii*: той має добре мене вітати і нагадати про наші довірочні зносини; він (Прокопович) стоїть тепер більше або менше під підозрінням за свої думки в справі релігії і є виставлений на (ріжні) огірчення; тому просив дати йому — чим раніше, тим ліпше — знати, чи може він з певністю тут (у нас) знайти пристановище.

З того я не можу з певністю заключити, чи він тим самим мовчазно хоче вказати на раніші задуми, чи ж він почуває себе остільки загрозеним, що думає тепер тільки про власне забезпечення. Але відповідь можна було б й так пояснити, що вона підходила б до обох справ, наколи видавалося б добрим дальше підкріпити його в тім самім дусі — чи то в один бік, чи в другий.

Я готовий майже повірити, що його любий учень, архимандрит Кролик (*Krulich*), який уже під час (мого) полону мав зі мною зносини і листування і також показав добрі успіхи в студіях, подорожах і християнських думках, мав би охоту або товаришувати йому на випадок переслідувань, або, коли справи стояли б так, що їх можна було б поладити в інший спосіб, вести з дому кореспонденцію так довго (як це буде потрібно).

Най Бог направляє добрий замисел свого слабого зняряддя на честь Свого імені! І. Цедергельм.

Постараємося розібрати цей безперечно важний меморіал. З нього виходить, що між І. Цедергельмом і Т. Прокоповичем існували дуже тісні і довірочні стосунки. Інші, нешведські джерела, не дають нічого, що послужило б підтвердженням якихось зносин Прокоповича з шведами і Цедергельмом. Але це ще не значить, що подані в меморіалі речі не заслуговують на довіря. По-перше, багато в меморіалі таких фактів або натяків на такі факти, які нам добре відомі з інших джерел, що вказує на добру поінформованість Цедергельма. По-друге, нема нічого неімовірного як в фактах, поданих Цедергельмом (з певними, звичайно, обмеженнями), так і в стосунках його з Прокоповичем.

Цедергельм приймав участь у поході Карла XII на Україну в характері секретаря походної канцелярії, познайомився з Мазепою, нераз говорив з ним і писав про нього в Швецію в дуже хвалебних висловах; під час полтавського бою попав у російський полон і тут знаходився від 1709 р. аж по 1722 р., коли він після заключення ништадського миру (1721) вернув до дому. Людина ясного розуму, великої енергії і зручності, потрапив він наблизитися до самого Петра і, хоч полонений, мав порівнюючи досить значну свободу рухів, що дало йому можливість познайомитися з цілим рядом московських діячів. Навіть з полону вдалося йому нераз повідомляти то Карла XII в Бендерах, то шведський уряд у Стокгольмі про заміри москалів та їх внутрішнє

становище, що було дуже небезпечно з огляду на характер Петра I і характер самих повідомлень Цедергельма. Цілком можливо, що він уже тоді, в довгі роки свого невільного перебування в Московщині, міг познайомитися з Прокоповичем, який появився в Петербурзі 1716 р.¹ Прямою натяк на це ми у Цедергельма не знаходимо, але важна вже його вказівка на те, що з учнем Прокоповича, Теофілем Кроликом, він мав зносини і листування, як це видно з меморіялу, ще в характері полоненого. Від цього до зв'язків із Прокоповичем — дуже невелика дорога.

Але рішуче зближення між ними могло статися скорше всього пізніше, тоді, коли Цедергельм, вийшовши з полону, за короткий час знову появився на петербурзькій арені як шведський надзвичайний посол при царським дворі, де він перебував від початку червня 1725 р. по травень 1726 р., отже майже цілий рік.² Справи цариці Катерини і її наслідника Петра II, підняті в меморіалі в зв'язку з особою Прокоповича, вказують на те, що ці довірочні розмови найправдоподібніше могли відбутися впродовж 1725 або на початку 1726 р.

1. Перше, що нам кидається в очі, є те, що меморіал дуже виразно підкреслює факт перебування Прокоповича в Німеччині. До цього часу справа була не зовсім ясна. Ось що пише новітній дослідник життя Теофана Прокоповича, Р. Ступперіх: *Auf welchem Wege Feofan in die Heimat zurückgekehrt ist, wissen wir nicht. Daß er in Deutschland gewesen ist, scheint* (розбивка моя. Б. К.) *sicher zu sein, welche Gegenden er aber aus persönlicher Anschauung kennt, ist schwer zu sagen. Die Ansprache, die er 1718 an Peter den Grossen richtete, macht den Eindruck, als konnte er die Länder, die er rühmend hervorhebt: Flandern und Brabant, Mecklenburg und Pommern, als konnte er auch viele deutsche Städte, in denen Kunst und Wissenschaft blühten. Aber aus all diesen Erwägungen kann natürlich nicht gefolgert werden, dass Feofan gerade diese Landschaften und Städte auf seiner Reise berührt habe. Ebenso muss hier auch die Frage zurückgestellt werden, ob Feofan nicht auf dieser Reise persönliche Beziehungen zu ausländischen Gelehrten aufgenommen habe. Gerade Feofans Beziehungen zu protestantischen Theologen bedürfen noch näherer Untersuchung.*³

До цього часу головним джерелом що до перебування Прокоповича за кордоном і повороту його до дому, була *Vita Theophanis Procopovitsch u »Nordische Nebenstunden«, Francf. u. Leipzig 1776. Th. I* (видання Шерера), з якої видно, що він мусів пробиратися окрешніми дорогами,⁴ з огляду на війну за еспанське наслідство, при чім очевидно не міг оминати Німеччини.

¹ Див. И. Чистовичъ. Теофанъ Прокоповичъ и его время. Сборникъ статей, читаннхъ въ отдѣленіи русскаго языка и словесности Император. Академ. Наукъ. Санктпетербургъ 1868. IV 25.

² Про Цедергельма і його діяльність див. Carl Gustav Malmström. Sveriges politiska historia fran K. Carl XII: s död till statshvälfningen 1772. Stockholm 1855. I 277, 304; Sekretaren vid Carl XII: s Fältkansli Josias Cederhjelms bref till sin broder Germund (1707-1722). Karolinska Krigares Dagböcker. Lund 1912. VI (особливо вступ); Gunnar Carlquist. Om och ur Josias Cederhjelms Papper. Karolinska Förbundets Arsbok 1915. Lund 1916. 66-126.

³ R. Stupperich. Feofan Prokopovič in Rom. »Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte«. Berlin 1931. V/III 339.

⁴ И. Чистовичъ. Op. cit., 7.

Тимчасом меморіал Цедергельма дає нам у тім напрямі пряме свідоцтво. Тут говориться про те, як Прокопович, оповідаючи Цедергельмові про свої студії за кордоном, виразно зазначив, що він, покинувши Рим, їхав до дому »через Німеччину« (I aterresan genom Tyskland). Правда, і тут не сказано, через які місцевості Теофан переїздив, але факт перебування в Німеччині молодого адепта богословської науки не підлягає більше сумніву.

2. Знаємо, що Т. Прокопович знаходився під впливом протестантської теології. Відомі його звязки з вченим Буддеусом, професором в Галле, а пізніше в Єні, близьким до німецького пієтизму,¹ до якого Прокопович ставився з великою пошаною і вважав його за найбільшого теолога Німеччини.² Відомі взаємини Прокоповича з цілим рядом сучасних йому протестантських учених, теологів і нетеологів, особливо німецьких і англійських.³ У Чистовича знайдемо вказівки про Квенштедта (1582-1637) і Гергарда (1617-1688), відомих протестантських теологів XVII ст., що їх працями користувався Прокопович, коли задумав, викладаючи ще в Київській Академії, скласти повну систему богослов'я.⁴ Вочке підкреслює, що університет у Галле був одною з тих інституцій, з якої установ і порядків хотів скористати Прокопович при заснованню шкіл і в питаннях виховання на Московщині.⁵

Ми не беремося вичислювати всіх відомих нам протестантських впливів (як, напр., у Духовнім Регляменті й т. д.) на Прокоповича. Досить ствердити, що меморіал Цедергельма значно поширює наше знання в цім напрямі.

З тексту меморіалу виходить, що Прокопович уже під час перебування в Німеччині познайомився з писаннями Майснера, проф. в Віттенберзі і знаного німецького теолога початку XVII ст. († 1626). В меморіалі виразно зазначено, що через Майснера вперше »відчинилися йому очі« на дійсний стан річей. Зате залишається з тексту неясним, чи ще в Німеччині, чи вже по повороті до Києва, він познайомився з творами таких визначних місцевих протестантських теологів, як віттенбержців Хемніца († 1586) і Гунніуса († 1643), проф. страсбурзького університету Даннгауера († 1666) та Шміда († 1671). Цікаво, що ті всі німецькі теологи (головно XVII-го ст.), що про них говорить Цедергельм, це сторонники строгої чистоти лютеранського віроісповідання, замітні передусім тим, що провадили гостру полеміку проти католиків і кальвіністів.⁶

Як свідчить Цедергельм, книги тих усіх протестантських авторів були в книгозборі Прокоповича (відомо, що він зібрав величезну бібліотеку) і він покірстовувався ними, не називаючи однак авторів. Ця остання замітка Цедергельма заслуговує на нашу увагу. Вона свідчить, що Прокоповичу незручно було занадто показувати своє знайомство з протестантською теологією, хочби з огляду на вороже становище до нього більшости тодішніх єрархів православної Церкви.

¹ Буддеус був приятелем Франке, голови німецького пієтизму в Галле.

² Див. И. Чистовичъ 44, 626; також Theodor Wotschke. Der Pietismus in Moskau. Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen. Posen 1930. Heft 18. ст. 85.

³ И. Чистовичъ 626.

⁴ И. Чистовичъ 18.

⁵ Th. Wotschke. Op. cit., 86.

⁶ Harald Hjärne. Op. cit., 27.

Так отже, що до впливів протестантської теології на Прокоповича, меморіал приносить такого роду відомости, що вони мусять спонукати дослідника церковної історії працювати далі на тім полі.

3. Нарешті, не менше інтересне питання, як прийшло до зближення між Цедергельмом і Прокоповичем.

Повернувши з полону до дому, Цедергельм відразу зайняв визначне становище. Вже 1723 р. його призначили членом державної ради. Як політичний діяч, він висунувся на чолі місце провідника тзв. гольштайнської партії, яка тримала виразний курс на Московщину. Сам Цедергельм зробився сторонником найтіснішої дружби з Росією, перейшовши таким чином еволюцію від вірної служби Карлові XII, від вихвалення Карлового союзника Мазепи і його політичної мудрости, до шукання доріг для шведсько-московського зближення. Дійсно, 1724 р. заключено союз між Швецією і Москвою, хоч до того привела не так спільність політичних інтересів, як боязнь шведів перед Петром I і його агресивними замірами. Це сталося, очевидно, не без впливу гольштайнської партії, яка була тоді найбільш авторитетною організацією в краю. Крім зближення з Москвою, основною точкою її політичної програми був захист прав гольштайнського герцога, племінника Карла XII, до шведської корони, як наслідник пануючого шведського короля Фрідріха, що не мав дітей від своєї дружини Ульрики Єлеонори. Що до герцога гольштайнського, то він знаходився від довшого часу при царськім дворі, де з одного боку дуже енергійно добивався руки царівни Анни, дочки Петра I, з другого пускав у рух всі свої дипломатичні здібности, щоби забезпечити собі допомогу царя для заболідіння данським Шлезвігом та на будуче шведською короною. Від цієї діяльності герцога сподівалася і гольштайнська партія користей для Швеції.

До цих її тенденцій, особливо що до кандидатури гольштайнського герцога на шведський престол, поставилися вороже не тільки шведський король Фрідріх, не тільки канцлер Горн, що був головною політичною фігурою на шведськім горизонті з часів Карла XII, але й всі ті шведські патріоти, які орієнтувалися не на Росію, але проти Росії. Смерть Петра I, який придавив Швецію своєю перевагою і своїми досягненнями, дала їм більшу свободу рухів. Їх кількість почала збільшуватися, як тільки в Швеції дізналися про шлюб гольштайнського герцога з царівною Анною, який відбувся при кінці травня 1725 р. Ще перед тим, зараз же після смерті Петра I, цариця Катерина заявила в російськім сенаті, що вона дивиться на герцога як на свою власну дитину і готова допомогати йому всіми способами в його правах. З цього мусіла повстати у шведів думка про зажерливість московської політики, яка сягає аж по самий шведський престол.

Тимчасом гольштайнська партія була ще в силі. Вона не довіряла постійному шведському резидентові в Петербурзі, баронові Цедеркрейцу, вбачаючи в нім креатуру короля Фрідріха, і тому на її домагання вислано Цедергельма як надзвичайного посла до царського двору. Виїжджаючи в кінці травня 1725 р. до Петербурга, Цедергельм отримав від шведського уряду інструкцію, яка зовсім не відповідала політичній програмі гольштайнської партії. Інструкцію склали з шведської урядової, а не з гольштайнської точки бачення. Шведський король і його канцлер Горн чекали добра для Швеції не від поліпшення

політичної ситуації в Росії, тільки від її погіршення. Виходячи з заложення, що в Росії, після смери Петра, може прийти до значних заворушень, наказали послові уважно слідкувати за всіма революційними рухами і партіями, які почали б якусь ворожу діяльність проти існуючого петербурзького уряду. Що до голштайнського герцога, то інструкція забороняла Цедергельмові подавати йому якісь надії на шведську корону. Навпаки, він мусів уникати про те всяких розмов, щоби не вплутати Швеції в небажані для неї авантюри. За те Цедергельмові вільно було запевнити герцога, що шведський король готовий підтримати його претенсії до Шлезвігу.

Але Цедергельм, появившись у Петербурзі, зовсім не вважав на свою інструкцію. Замість ослабляти Росію, що було його дійсним завданням, він почав скріплювати її внутрішнє становище, стараючись помирити між собою ворогуючі придворні котерії. Також інтереси герцога лежали йому дуже на серці. З його особою він звязав широкі і авантюристичні пляни. Прибалтійські провінції, втрачені Швецією в наслідок великої північної війни, мала б одержати донька цариці і дружина герцога Анна в наслідство, як він комбінував у своїх плянах, а звідси протоптувалася, на його думку, доріжка до їх повороту в Швецію, якщо герцог ставби шведським королем. Разом з тим він мріяв про заведення лютеранства в Росії. Надіючись на прихильність цариці і деяких інших осіб, він хотів привести до того, щоби доручити виховати наслідника царського престола, Петра II, в Швеції, сподіваючись від молодого великого князя, вихованого в лютеранським дусі, підтримки або навіть заведення лютеранства в Росії. З тих самих мотивів виходила його спроба навязати зносини з найбільш поважними єрархами православної Церкви, що дали в собі помітити прихильність до протестантизму.¹

Не знаємо добре, як далеко зайшла ця його акція. Цитований вище меморіал не дає в тім напрямі чогось певного. Але ясне одно: Маючи такі пляни, Цедергельм мусів у першу чергу звернути свою увагу на Прокоповича. Отак і почалися »довірочні зносини« між ним і Прокоповичем.

Звернемося тепер до другого партнера — Теофана Прокоповича.

Сумніватися в його симпатії до протестантизму не маємо підстав: вона була безперечно щира. Цілком можливо, що і реформи загального і церковного характеру, задумані і переведені в життя Петром I, підпирав Прокопович не тільки з бажання вподобатись цареві, але й з особистого переконання. Все ж такі головними пружинами його діяльності були — персональне честолюбство і кар'єризм. Як гідно відрізняється від нього в цім відношенню Стефан Яворський, який не побоявся стати в опозицію цареві, коли прийшлося захищати права Церкви супроти держави! Якось навіть не приходить на думку вживати слова »опозиціонерство«, коли застановляєшся над діяльністю Прокоповича. Він завжди йшов рука в руку з силами, до яких у данім моменті належала влада. Подиву гідні його дипломатична зручність та гнучкість його тактики. Працюючи в Київській Духовній Академії, він уміє підійти до Мазепи. Написана ним тут драма »Володимир«

¹ Про ті всі справи див. Herald Hjärne 3; також Malmström. Sveriges politiska historia. L. c., I 261.

не дурно є дитирамбом чеснот цього українського гетьмана.¹ Наблизившись до Петра, »цей колишній панегірист«² Мазепи, не тільки підтримує, обороняє і популяризує його реформи, але й пише з царського доручення знамениту »правду воли монаршей«, в якій оправдує перед народом і цілим світом поступовання Петрове з сином, Алексієм Петровичем.³ Він — офіційльний пійта всіх російських царів свого часу, Петра I, Катерини I, Петра II, Анни Йоанівни. З надзвичайним зрозумінням ситуації і придворних відносин, він стає якраз на той бік, від якого залежить успіх у державі. Разом із Меншиковим він виступає за права Катерини I, хоч не було якоїсь виразно висловленої волі Петра I, чи тим більше його тестаменту. Після смерти Петра II він знаходиться в рядах тих, які обстоюють самодержавство нової цариці Анни Йоанівни супроти потягнень дуже значних і впливових московських достойників, що хотіли обмежити царську владу. Все те, розуміється, має забезпечити йому прихильність нової влади. А коли після смерти Петра I все ж таки почуває себе zagrożеним із боку численних своїх ворогів, то не стидається кинутись в обійми страшного Преображенського Приказу, співпрацюючи з ним до кінця свого життя та поборюючи своїх дійсних або й вимріяних ворогів поліційними методами. Його безоглядність та неперемисленість у засобах йде так далеко,⁴ що він, шукаючи за винуватцями підметних листів і доносів, губить сотки людей, серед яких знаходяться найвизначніші єрархи православної Церкви, в їх числі і Теофілакт Лопатинський, людина високої моралі і чистого християнського життя.

Коли подивитися на Прокоповича з цього боку, то не здивує нас і самий факт його довірочних зносин зі шведами. Треба тільки представити собі ситуацію, в якій він під ту пору опинився.

Взагалі позиція українських єрархів на московському ґрунті була не легка. Сутомосковське духовенство, буквoїдне і привержене до старини, безграмотне і через те схильне високо оцінювати всі обрядові дрібниці московської православної Церкви, ставилося до тих новаторів, що приходили з українського півдня, дуже підозріло, що більше, з отвертою ворожістю. Але коли Петро I почав уже з 1700 р. задумувати реформу Церкви в дусі її одержавлення, себто підпорядкування світській владі, то наслідком цього прийшло значне зближення між тими московськими і українськими єрархами, які поставилися вороже до царських задумів. Немала кількість і українських і московських єрархів уважали знищення патріярхату і встановлення синодального управління на лютеранський зразок справою шкідливою для Церкви. З українського боку найбільш видатним представником опозиції був Стефан Яворський, з московського — єпископ ростовський Дашков, який, що правда, виступив активно трохи пізніше. Українські опозиціонери виступали проти реформи, послугуючись при тім аргументами католицької богословської науки. Це було цілком природним, бо якраз католицька Церква стоїть на становищі незалежності і авторитетности церковної влади. Зрозуміло також, що прихильники реформи, отакі, як

¹ Михайло Возняк. Історія української літератури. Львів 1924. III 210.

² М. Возняк, III 215.

³ И. Чистовичъ 118.

⁴ Правда, і противники Прокоповича послугоувалися не раз теж не дуже то гарними методами, як доносами й т. д.

Теофан Прокопович, звернулися до зразків, які давала їм протестантська церква, з її синодальним устроєм та залежністю від верховної світської влади. Та й самі протестантські богослови дивилися на реформу православної Церкви як на свою власну справу. Єнський професор Буддеус, про якого ми вже говорили, отверто захищав ідеї Петра на церковнім полі: »Не без причин, побоючися надмірної влади російських патріархів — писав він 1719 р. — августіший государ (Петро) уважав потрібним її знищити, руководячись також і тим, щоб об'явити себе головою і верховним правителем Церкви в Росії«.¹

На тім ґрунті мусіла виникнути боротьба між про- і антиреформістами. Вона не могла розвинути за часів Петра, який беззастережно підтримував свого виконавця Теофана Прокоповича, зате вона вибухла з тим більшою силою після його смерті. Але про ті речі не потрібую тут багато говорити: вони загально відомі. Нагадаю тільки головний перебіг подій, щоби тим яснішою стала справа зносин Прокоповича зі шведами.

Ту боротьбу започаткували люди, які самі були ретельними підсобниками Петра на церковнім полі, а саме Теодосій Яновський, перший синодальний віцепрезидент, і обер-прокурор Синоду, Болтин. Бажаючи витиснути Прокоповича з його впливового становища, вони підговорили псковського обласного інквізитора, єромонаха Савватія, виступити на початку 1725 р. з доносом св. Синоду на Маркела Родишевського, архимандрита псковського печерського монастиря, того змісту, що десь на підлозі монастирській лежать 70 образів без окладів і вінців, які з них були зняті. Маркел був креатурою Прокоповича і заряджував монастирем по думці його інструкції, так що названа справа, річ ясна, торкалася і цього останнього. Справу представлено в той спосіб, що, мовляв, тут мається до діла з розтратою церковного майна.

Тим разом Прокопович зумів відвести від себе удар. Користаючи з необережності Яновського, Прокопович виступив проти нього з обвинуваченням у державній зраді. Справу повів так зручно, що незадовго і Яновському і його прихильникові, Болтину, судилася доля, яку вони обидва приготувляли для Прокоповича. Ворогів зліквідовано і Теофана ще в літі 1725 р. поставили на перше місце в Синоді, а разом з тим призначили його архиєпископом новгородським. Це було виявом царициної ласки і довіря, але тимчасом хмари над головою Прокоповича не зменшувалися, навпаки — вони збільшувалися.

В перших днях лютого 1726 р. знову поставили в Синоді на порядок денний донос Савватія на Маркела Родишевського. Тепер справа взяла інший оборот і станула для Прокоповича дуже зле, не дивлячись на його заслуги перед царицею. Проти нього був Меншиков, з яким він на самім початку царювання Катерини мав як найліпші відносини. В Синоді сиділи його недруги, з яких особливе значення мав новий член Синоду, Дашков, що тишився протекцією Меншикова. Довкола Дашкова зібралися представники антиреформаторського напрямку. Сам Дашков, теж кар'єрист не малої руки, мріяв про відновлення патріархату і вважав себе кандидатом на ту імпазантну посаду. Розуміється, що слідство, яке тепер почалося в Синоді проти Родишевського, мусіло заторкнуту і Прокоповича. Але небезпека для нього була і в тім, що

¹ И. Чистовичъ 44.

протівна йому сторона, на чолі з Дашковим, успіла перетягнути на свій бік і протегованого раніше Прокоповичем Маркела Родишевського, щоби зужити його як знаряддя в акції проти новгородського архиєпископа. Боротьба йшла тепер на життя і смерть, і Прокопович, відчувуючи грізну небезпеку, рішився на останній крок. В літі 1726 р. він зробив донос на свого бувшого підлеглого архимандрита Маркела в Преображенську Канцелярію, заплутавши його в якусь невиразну справу протидержавних учинків. Із Синодального суду справа перейшла до Преображенської канцелярії, чого якраз бажав Теофан. Тоді і Маркел рішився виступити отверто проти Т. Прокоповича, обвинувачуючи його в »протівностях« православній Церкві та вказуючи на його співпрацівників на цім полі — Гавриїла Бужинського, Теофіля Кролика і Давида Скалубу. Так почався процес між Прокоповичем і Маркелом Родишевським, який тягнувся довгі роки і коштував життя соткам людей, а Прокоповича звів до ролі агента Преображенської Канцелярії.

Перша стадія цього процесу закінчилася наприкінці 1726 р. 6 грудня 1726 р. цариця засудила Маркела Родишевського, а Теофанові заявила, що »впредь ему, архієрею, протівностей св. Церкви никаких не чинить, и имѣть чистое безсоблазненное житіе, какъ всѣ великороссійскіе православные архієреи живутъ... а если онъ въ протівности святой Церкви, по чьему изобличенію явится виновенъ, и въ томъ ему отъ ея императорскаго величества милости не будетъ«. Це було дуже виразне упімнення і воно дає зрозуміти, з якими труднощами треба було боротися Прокоповичу, щоби вискочити з халепи. Положення його й далі осталося дуже небезпечно доти, поки за царювання Петра II не арештовано Меншикова.¹ З Меншиковим упав наймогутніший ворог Прокоповича і він міг тепер уже думати про те, щоби помститися на своїх ворогах. І він на них дійсно помстився!

Аж тепер ясна стане нам та прикра ситуація, в яку Прокопович попав 1725-го та оббливо 1726 р. Щойно тепер зрозуміємо, чого Прокопович шукав, наближаючись до Цедергельма. Про довірочні його зносини з Цедергельмом не знаємо нічого поза тим, що подав цей останній. Коли вони почалися, того з певністю сказати не можемо. 1725 р., як виходило б із меморіялу, Прокопович грав перед Цедергельмом ролю чоловіка, обидженого в своїх найліпших замірах: задумані ним шкільна і монастирська реформа не рушаються з місця, бо цариця, хоч і співчуває йому, боїться свого оточення і не хоче робити рішучого кроку. З огляду на таку ситуацію, Прокопович готовий, як далі подає Цедергельм, виїхати за кордон яко виховавець царевича, *Moderator Studiorum*, щоби виховати його в »принципах свого діда«. Все те натяки, що їх не можна інакше зрозуміти, як тільки жест Прокоповича в бік лютеранства (а можливо й Швеції) за себе і за особу царевича.

Чому це робиться? Чи можна повірити, що один із перших єрархів православної Церкви захоче зректися свого видатного становища, щоби їхати за кордон у характері куди скромнішого виховавця царевича?

Думаємо, що Прокопович, почувуючи себе оточеним ворогами,

¹ Про процес Прокоповича див. И. Чистовичъ 159, 180, 195, 196, 202, 220, 226. Також і Д'яло о Теофанѣ Прокоповичѣ. «Чтенія Импер. Общ. Исторіи и Древн. Россійскихъ». Москва 1862. I.

знаючи, що цариця слаба і не може йому бути твердою опорою, просто шукав якогось забезпечення на випадок, коли він уже не мігби тут видержати. Дивно тільки, що він повернув свої надії якраз у бік тої держави, до якої прилучився колись Мазепа. Для нього ж Мазепа, як шведський союзник, — ворог і ляхолубець, сором XVIII в.,¹ а тепер прийшлося й самому шукати тих же доріжок.

Ще ясніше стане нам, чого саме добивався Прокопович, коли приглянемося до кінцевих висновків Цедергельмового меморіялу. Якраз 1726 р. секретар шведського посольства, Паулін, виїхав із Петербургу до Швеції,² і цілком можливо, що Прокопович скористав з цієї нагоди, щоб передати привіт Цедергельмові, який знаходився тоді вже в Швеції.³ Знаємо, в яким тяжким положенню знаходився Т. Прокопович 1726 р.; його будуччина висіла на волоску. Що ж дивного, що він, не входячи в саму суть річей, просив Пауліна нагадати Цедергельмові про «наші довірочні зносини» і просити його, з огляду на те, що він (Прокопович) виставлений тепер на різні огірчення і стоїть під підозрінням у справах релігії,⁴ — дати йому знати, «чи може він з певністю тут у нас (себто у Швеції) знайти пристановище».

Отримавши такого роду привітання і прохання, Цедергельм ще має сумніви, чи йде тут Прокоповичу про власне забезпечення, чи також і про пляни, які стояли в звязку з вихованням царевича. Тимчасом нема тут місця на сумнів. Прокопович просить «пристановища»; його ситуація така, що йому попросту приходится спасати власну шкіру. Передаючи Цедергельму свій привіт і прохання, він очевидно не орієнтувався в тих глибоких змінах, які зайшли в шведській політиці і які зробили його звязки з Цедергельмом цілком безвартісними.

Діло в тім, що ще під час перебування Цедергельма в Петербурзі, у Швеції що раз більшої сили набирали Горн і ті політики, що орієнтувалися в першу чергу на Францію. Часи гольштайнської партії минули: вона раз-у-раз тратила на силі. Шведські державні мужі, а передусім Горн, почали обережно, крок за кроком, політику наближення до Англії і Франції. Уже в літі 1726 р. шведський уряд рішив приступити до т. зв. гановерського союзу, що його підписали Швеція, Англія і Франція шойно в березні 1727 р. Ця орієнтація на великі західньо-європейські держави давала Швеції таку велику безпечність супроти Росії, що навіть помірковані представники гольштайнської партії уважали її цілком доцільною. Тим самим гольштайнська орієнтація на Росію мусіла що раз більше тратити на популярности. Ця зміна в політичних настроях шведів показалася вже за кілька місяців після відїзду Цедергельма до Росії. В осени 1725 р. державна рада жадає його повороту і дає йому два-три місяці часу на випадок, якщо з його місії булаб якась користь. Наприкінці 1725 р. знову ставиться йому вимога вертати негайно до дому. Нарешті, в травні 1726 р. Цедергельм появляється у Швеції. Він робить спробу знову поставити свою партію на ноги, але те йому не вдається. Що раз далі і його положення все гіршає. На численні закиди, які йому роблять у справі його своєвільної дипломатії в Петер-

¹ М. Возняк, III 215.

² Harald Hjärne 11.

³ Паулін перебував у Петербурзі в 1723-26 рр.

⁴ Чи Маркел Родішевський не подав був уже тоді пунктів обвинувачень проти Прокоповича?

бурзі, він мусить себе оправдувати всякими способами. Він подає до секретної комісії шведського парламента широчезний доклад, в якому оборонює свою політику тісної дружби з Росією, а разом з тим відкриває в двох меморіялах свої таємні пляни щодо виховання Петра II в Швеції та заведення в Росії лютеранства. Другий меморіал саме той, що його ми навели на початку цього нарису. Отже і звязки з Прокоповичем і його »прохання і привітання« являються тут козирами в руках шведа, який теж дбає про свою власну безпечність.

Але секретна комісія не надала ніякого значіння тим авантурницьким проєктам Цедергельма. Навпаки, справу його посольської діяльності в Петербурзі поставлено на суд райхстагу і він, щоби не погіршити свого і так непевного становища, мусів зректися членства в державній раді (райхсрат) і відійти в приватне життя, не чекаючи на рішення найвищої законодавчої установи Швеції.¹

Так отже показується, що Прокоповичу не було чого надіятися на Швецію. Після упадку Цедергельма, про що він мусів раніше, чи пізніше дізнатися, увалася для нього ця можливість.

Із загрозливої ситуації, в яку попав був, Прокопович викрутився власними силами. Швеція або вийшла з його рахунків, коли Цедергельма зліквідовано, або перестала бути потрібна. Та й взагалі він дивився на Швецію як на останній ратунок, коли вже не можна булоб знайти виходу з положення. Не думаємо, що Прокоповичу так дуже лежало на серці справа виховання царевича за кордоном, ще й зокрема в Швеції. Скорше всього це була інтрига, і то дуже небезпечна, затіяна тільки тому, щоби злакомити шведів, приєднати до себе симпатії впливових шведських діячів — отаких, як Цедергельм — і забезпечити собі в такий спосіб відступ з московської політичної арени.

І тут саме виступає різниця між поступованням Мазепи і Прокоповича. Можна спокійно сказати, що обидва були найбільш талановиті, найвизначніші українці свого часу. Але в той час, коли перший наблизився до шведів в ім'я українських державних інтересів, другий задумував іти до них в ім'я власної особи, спасаючи власну шкіру.

Отака була шведська афера Теофана Прокоповича, прототипа пізніших »самоотвержених і вірнопопданих малоросів«.

Теофіль КОСТРУБА / Львів

„СЕРЕДНЬОВІЧНА ТРАДИЦІЯ“ ПЛІСНЕСЬКО-ПІДГОРЕЦЬКОГО МОНАСТІРЯ

У систематичному каталозі галицьких монастирів, зладженому проф. Іваном Крипякевичем, пише автор м. ін. таке: »З княжих часів традиції мають ще Пліснесько (пов. Золочів) і Крилос, монастир св. Іллі«.² Очевидно, це голос не одинокий і не виїмковий. Ціла майже досьогочасна наукова література пліснесько-підгорецького монастиря відносить його початки до часів середньовіччя. Прим. Słownik geogra-

¹ Див. Malmström I 290, 328, 344, 345.

² Середньовічні монастирі в Галичині. Спроба катальогу. »Записки ЧСВВ.« II 72.

ficzny, opierając się na dawniejszej literaturze i rękopiśmianych danych,¹ пише про монастир ось як: »Pierwotne założenie monasteru bazylijskiego przypisują księżnej Helenie, córce Wszewołoda, ks. bełzkiego, a żonie Kazimierza Sprawiedliwego. Miała ona około r. 1180 pobudować cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego i osadzić przy niej bazylijanów. Monaster ten zburzyli Tatarzy wraz z starożytnym Pleśniskiem w 1241 r.; ocalała tylko cerkiew drewniana w lesie, a przy niej przebywali czasem mnisi pielgrzymujący«. Дальше Словник знає щойно про поселення там старця Зосима з Білого Каменя 1583 р., також у Золочівщині.²

Та й М. Коссак, подаючи вістки про існуючі в його часи монастирі й їх минуле, подав цю саму традицію. »Початкове заложенє сего монастиря приписують княжнѣ Еленѣ, доньцѣ Всеволода, князя Белзкого, а супрузѣ Казимира Справедливого, короля польского, около року 1180-го. Но якъ Батый укрѣплений городъ Пльѣснискъ, замокъ и монастиръ збуривъ, и лише деревяна церковь въ лѣсѣ сохранила ся, тулили ся при ней за для недостатка фундушѣвъ лише часами путешествуючи монахи... Стара церковь побудована, якъ говорятъ, еще кн. Еленюю, стояла ажъ до р. 1706«. ³ Подібно й пізніші дослідники, що спинялися над долею Пліснеська й його монастиря, подавали про нього вістки як про середньовічний — аж до останніх літ.⁴

Але про пліснеський монастир зі середніх віків не маємо ніяких відомостей, — що підкреслює й проф. Крипякевич у цитованому каталозі.⁵ А й про само Пліснесько, і про згадану тут княжню Олену маємо дуже мало вісток. Іпатський збірник двічі згадує Пліснесько: у XII столітті, під 1188 роком і в XIII, під 1231 р.⁶ Про монастир тут не говориться. Крім того, маємо ще про Пліснесько згадку у »Слові о полку Ігоревім«,⁷ але для історії місцевості вона не дає нічого, — дехто навіть сумнівається, чи ця згадка загалом належить до цього Пліснеська.⁸

У пізніших часах, після 1231 року, не маємо вже вісток ані про старинне Пліснесько, ні про Підгірці. Зі старих часів остав лише свідок — городище на території села Підгорець, золочівського повіту, що зберегло назву старого города,⁹ й монастир »на Пліснеську«, що стоїть досі. У другій половині XIII ст., ціле XIV й перші десятиліття XV ст.

¹ Słownik podaje pro monaster taku literaturu: St. Przyłęcki. Opisanie pałacu w Podhorcach. »Dniestrzanka«. Львів 1841; його ж, Pamiętniki o Koniecpolskich. Львів 1842; х. S. Barącz. Monaster oo. Bazylijanów w Podhorcach. »Przegląd bibliograficzno-archeologiczny«. 1881, т. 1; статті: А. Петрушевича в Лит. Сборник'у 1871 і 1873, далі »Przyjaciel ludu«. Leszno 1849, »Przyjaciel domowy« 1854 і 1857, а крім того рукописи бібл. Оссолінських: чч. 1087 (с. 249), 2389 (с. 67) і 400 (с. 253 й 254, — це Pieśń o Podhorcach Якова Собеського 1640 р., частинно друкована у К. Шайнохи, Opowiadania o Janie III).

² Słownik geogr., VIII 395. Słownik називає його Семеоном.

³ Короткій погляд на монастири и монашество руске, у Шематизмі Провінції св. Спасителя ЧСВВ. Львів 1867. 17.

⁴ Пор. в останніх часах Ł. Charewiczowa. Dzieje miasta Złoczowa. 1930, 12; Я. Пастернак. Коротка археологія західно-українських земель. 1932. 72 (на основі латинського напису на таблиці в церкві; про цей напис нижче).

⁵ Л. с., 78: »в актах згадок про монастир (зі середньовіччя, Т. К.) не стрічаємо«.

⁶ Полное собрание русских лѣтописей. 1843. II 137 і 173.

⁷ Про цю згадку спеціальна студія В. Щурата, Вид Пліснеска в »Слові о полку Ігоревім«. »Записки НТШ.« СХХVIII і окр.

⁸ Пор. М. Грушевський. Історія України-Руси. II² 611.

⁹ М. Дужий. Городища на території Галичини. »Стара Україна«. 1924 (VII-VIII). 98.

не чуємо про Пліснесько, ні про Підгірці. Щойно можемо ствердити існування Підгорець на основі документу короля Володислава Ягайла з 1440 р., звісного з копії, писаної 1765 р. Актом тим король надає добра Підгірці й Загірці наново уродженому Янушеві Підгорецькому, котрий був давніше їх дідичем, а потому їх був стратив.¹ Пізніше знаємо аж про збудування підгорецького замку Станиславом Конецьпольським 1637 р.²

Дехто з дослідників пробував збирати народні перекази й докази на середньовічне походження пліснесько-підгорецького монастиря. Напр., Р. Заклинський пробував розшукати це все й результатами своїх розшуків поділився з ученим світом.³

»Місце, де був замок і город в Пліснеську«, пише Заклинський, »називають тепер підгорецькі селяни »Городисько«. Переказ народний говорить, що »там мала свій замок цариця Єлена і він потому запався«.

»Могли би ми думати, що переказ народний невірний, що фантазія народа видумала якусь Єлену, котрої може і на світі не було. Тому крім повищого переказу звертаю бачність ще на другий, котрий розповідає, що та сама Єлена оснувала монастир василіянський близько замку, очевидно на захист для богомільних людей«.

»Монастир той стоїть ще тепер. Та княгиня побудувала його над деброю кисанською,⁴ а від болоня обезпечила валами і фосами, та винувала щедро«.

»На доказ, що переказ народний є згідний з дійсністю, подаю відпис з таблиці, що є вмурована в стіну в церкві монастирській на Пліснеську«.⁵

»На ній написано:

»Celsissima principissa Helena M. Ducis Wsewoldi filia anno 1180 hoc monasterium primo fundavit. Quod postmodum ill. Stanislaus Koniecpolski Palatin. Sand. resuscitavit ac tandem Serenissimus Joannes III. Poloniarum rex amplissimis beneficiis ditavit confirmavit privilegiis instruxit. Idemque fecerunt regii Principes Constantinus et Jacobus. Unde monachi huius monasterii memores tantorum beneficiorum hoc monumentum posuere«.⁶

Подавши це на потвердження народньої традиції, Заклинський додає, що »напис повищий в мові латинській не є ранійший, як з 16. або 17. ст.«⁷

Якось без результатів у цій справі перейшла стаття В. Щурата про Пліснесько, згадувана вище. Бо якби дослідники були приглянулися їй уважніше, побачили б, що ціла »традиція« про княжну Олену є мандрівним мотивом, який пристає до різних могил і валів. До того В. Щурат звертає увагу й на некритичність, чи радше неухвагу Заклинського. Приводимо тут уступ із праці д-ра Щурата:

¹ Słownik geogr., VIII 394.

² Ibid. Słownik подає місцеву легенду, що в підземеллях мають бути гроби лицарів, котрі полягли підчас татарських наїздів в обороні монастиря (394).

³ Поясненє одного темного місця в Слові о полку Ігоревім. Львів 1906.

⁴ Це навязує Заклинський до »Слова о полку Ігоревім«.

⁵ Текст цієї таблиці подаваний уже не раз перед працею Заклинського; за давнішими статтями подає його Słownik geogr.

⁶ Заклинський. О. с., 11-13.

⁷ Ibid., нотка 12 до ст. 13.

»Проф. Заклинський, згадавши народню традицію про «царицю» Єлену, основательку монастиря, в написі на церковній таблиці бачить potwierдження тої традиції (ор. cit., ст. 11-12), дарма що та традиція, яку з монастирської хроніки подав у Lwówianin'i о. Компаневич,¹ є вандрівною легендою, як се давно вже виказав М. Драгоманів (гл. його: »Шолудивий Буняка в українських народніх оповіданнях« у Збірнику фільольог. секції Наук. Тов. ім. Ш. т. III). Про сам напис проф. Заклинський каже, що він »не є раніший, як з XVI або XVII століття«. А в написі згадуються імена синів Яна Собіського, Якова й Константина, котрі чейже не могли жити в XVI ст. Тай церква ж, на котрій уміщено напис, поставлена вже в першій половині XVIII ст.² Се малий, але наглядний приклад критицизму проф. Заклинського.«³

І справді, найпростіша річ звернутися до монастирської хроніки, яка могла б хіба заховати якісь документи, або бодай традицію про монастир у середньовіччі. Монастирська хроніка була відома вченим уже в 2-гій пол. XIX ст. (Петрушевич, Франко) й навіть виїмки з неї були друковані.⁴ Тепер друкується вона ціла в »Записках Чина св. Василя Вел.«⁵ Але й у ній документального матеріялу про часи перед другою пол. XVII століття не маємо. Розказавши про заснування монастиря княжною Оленою і її кінець, автор хроніки пише: »Хто бы тежъ при Церкви сей Святой отъ того часу презъ килкасоть лѣтъ zostаваль? ниже писанія, ни извѣствованія обрѣтаемъ.«⁶ Далі хроніка, ствердивши цей недостаток відомостей. починає історію монастиря згадно від 1583 р., коли там — по традиції монастиря — поселився згадуваний уже Зосима, постриженець афонської гори.⁷ Таким чином за існуванням пліснеського монастиря в середніх віках промовляє тільки переказ про кн. Олену. У хроніці пишеться про це так:

»Гди сурове зъ загнѣванного декрету бозского страшные неприятелѣ креста Святого, мечем християнские край пустошили, огнемъ околичные мѣста и Церкви божии руйновали. Сію же Церковь отъ посполитого декрету и пожара, яко отъ обще земнаго потопа ковчегъ Ноевъ сохранили изволилъ Господь. Панства, Провінци, Мѣста и Села околичные zostали зруйнованніе; а тая Церковь Святая, яко саламандра въ огни, яко триє отроци во печи вавилонской живи; яко Сигорь въ Пентаполи, и яко Лоть отъ пламеннотекущей уволнений Содоми; Превышше же смрадныхъ водъ, гоненія, преслѣдованя и войны неприятельской безпечне пребывала: Що дивнѣйша все мѣстце Града Плѣсницкаго; которое негдись на томъ мѣстцу стояло, и до сего дне дають вѣдомость, ти такъ зруйнованые, ижъ дубы високіе, дерева дубравніе на томже мѣстцу повирастали, а сия Церковь Святая невредно соблюдаема есть. Нынѣ всякій зъ Правовѣрныхъ Християнъ возгласи весело:

¹ Wiadomość o Podhorcach i klasztorze bazylijskim przez księdza Barł: Kompaniewicza. »Lwówianin«. 1838.

² Точніше, після 1706 р.

³ Вид Пліснеська. »Записки НТШ.« СХХVIII 32, нот. 1.

⁴ Мирон (= Франко) в »Кіев. Стар.« 1890 т. 30, приложенія.

⁵ »Супописъ« пліснесько-підгорецького монастиря. Под. о. Й. Скрутень ЧСВВ. »Записки ЧСВВ.« I 92-103, 306-313, 580-591; III 156-164; IV.

⁶ »Записки ЧСВВ.« I 306.

⁷ Ibidem.

Процвила есть пустини, яко кринь Господи. Явѣ бо познаваемъ яко хотяше Богъ стопи ногъ своихъ на мѣстци семъ, яко и на горѣ Фаворской [понеже zde храмъ сей есть]¹ прѣславити и въ будущее время людемъ, якоже и намъ грѣшнимъ, Имя Его Святое славящимъ показати, да поклоняемъ на мѣстѣ, идеже стоятъ Нозѣ твои Господи: А яко по глаголѣ Христовомъ, неможеъ градъ укритися верху гори стояй, ниже вжигаютъ свѣтилника, и поставляютъ его подъ спудомъ, но на свѣщницѣ. Такъ и zde исполнилъ Христосъ слова свои, непоставилъ бо въмѣ той свѣтилникъ, си есть Церковъ свою Святую² подъ спудомъ, не затаилъ намъ фундатора тоей Церкви Святой, але показалъ на свѣщницѣ; и обявилъ отъ якъ многихъ лѣтъ есть збудованна; А збудованна есть отъ княжни Єлени, которая княжна знатъ была вѣри Православно Христїанской, и прежде бо сихъ временъ, на главахъ Россійского народу княжие сияли Митри. Даеъ того певный и виразний документъ надъ Царскими врати внутрѣ олтаря, втїе слова напись: «ѿп. Року: Гони Батый Єлену Княжну»: ³ аже и Церковъ сію вто время таяжде сооружи Княжна, явѣ естъ; ибо тую Церковъ невредимо Вышній Господъ сохранилъ до селѣ, и прославилъ, же ю отъ посполитого гнѣву своего и заплеленія уволнилъ. Немнѣй прославилъ и сію Єлену Княжну фундаторку Святой Церкви его, и всѣхъ прославляеъ домъ его Святый созидающихъ и облуженницу его приоздобляющихъ, яко исполнитися Господнему въ Писанїи реченїю: Прославляющихъ мене прославлю,« й т. д.⁴

Як відкинемо реторичні прикраси й розважання автора хроніки, дістанемо лише факт, що на Царських Вратах, зі сторони вівтаря, був напис (поданий вище товстим друком) про княжну. Що вона була давньою українською княжною, це догадка автора хроніки («знатъ была»), як також і те, що вона оснувала церкву («аже и Церковъ сію вто время таяжде сооружи Княжна, явѣ естъ»). Крім цього напису, автор, як ми бачили з його слів, поданих вище («ниже писанїя, ни извѣствованїя обрѣтаемъ»), не мав нічого. Він не вміє пояснити, що це за княжна Олена, й обмежується лише до здогадів. Треба йому бути в цій справі вдячним за щирість у признанні до того.

Але пізніше в монастирі такими вістками не вдоволися. Монахи шукали, що це за така княжна Олена, переслідувана Батїем, що зашувала церкву. Низали здогад за здогадом. І ось у тексті таблиці, що його подав Заклинський, маємо вказівку, що Олена — дочка Всеволода («великого князя»),⁵ а в Коссака вже говориться, що вона — дочка князя Всеволода белзького, жінка Казимира Справедливого. Але ж ці здогади належали кожному дальшому авторові й у джере-

¹ Натяк на Преображенську монастирську церкву.

² На боці: Церковъ збудованна отъ Княжний Єлени. Інший рукопис цієї хроніки має ще на маргінесі: 1180. Аппо (зам. Видавця).

³ На боці: Сей монастирь создавшую (зам. Видавця).

⁴ «Записки ЧСВВ.» I 101-103 (титли розв'язую).

⁵ Вислів «дочка великого князя Всеволода» може опиратися на Лавр. літ. п. р. 1205, де є згадка про Олену Всеволодівну: «Того же лѣта, мѣсяца декабрия въ 30, на память святого апостола Тимона, преставися великаго князя Всеволода дщи, именовъ Єлена; и положена бысть въ церкви святыхъ Богородица, въ монастыри, уже бѣ создала великая княгыни и блаженная Всеволожа» (Лавр. літ., 1897, с. 400), хоч це ніяк не може стосуватися до Пліснеська.

лах не мають опертя; адже ж Коссак покликається лише на монастирську хроніку.

Таким чином ціла ніби то традиція зводиться до напису на Ц. Вратах, із якого автор хроніки, а пізніше монахи докомбінували собі, хто це міг бути. Історично разить нас лучення татарського хана Батія з 1180-им роком, себто з часом поверх 40 літ перед появою татар на українських землях загалом. Так само виключає старе походження напису його літочислення від народження Христа, коли в середньовіччі числено в нас від сотворення світа.¹ Отже й цей напис не може походити зі середньовіччя, а повстав він значно пізніше. Документально можемо ствердити існування цього напису в 1663-ім р., бо у грамоті луцького єпископа, Гедеона Святополк-Четвертинського, даній того року монахам, пишеться таке: »обитель Святая Пльсницкая подъ Іменемъ храму Преображенія Господня (а terazъ названная Подгорецкая) уфундована естъ, отъ Святыя памяти благочестиваго Княжни Єлени, отъ лѣта вочеловѣченія Господа нашего Іисусъ Христа тысяча сто осмьдесятото: и для частыхъ непріятелскихъ находженій запустѣла zostala до сихъ лѣтъ«. ² Бачимо отже, що напис про княжну Олену існував уже 1663 р., який проте являється *terminus non post quem* заіснування напису.

До цього отже зводиться фактична основа »середньовічної традиції« плісесько-підгорецького монастиря. Як уже вказував В. Щурат, переслідування княжни Олени Батієм — це мандрівна легенда, яка пристає не тільки до одного Плісеська.

Драгоманів доказав, що оповідання про княжну Олену, які стрічаються у різних місцевостях Галичини (часом її переслідує не Батій, а Буняк), — це мандрівне оповідання, в якому нераз на місці княжни Олени стоїть інша особа, прим. Ольга.³ Навівши декілька того рода оповідань, м. ін. зі запису священника Гарасевича (між ними Драгоманів говорить і про княжну Олену з традиції підгорецького монастиря), він пише: »Устне оповідання, подане Гарасевичем, коли воно й справді поширене в народі, се тільки повторення монастирського оповідання, з додатком лише подробиці про втеку голови Бунякової,⁴ але й ся подробиця своєю дорогою нагадує досить загальне місце в церковних легендах про мучеників. Відповідно до тих легенд, певні церкви побудовано на тих місцях, куди чудесним способом перенеслася голова святого, а в галицькім оповіданню, коли не було місця для голови

¹ Одиноким, здається, винятком у нас під цим оглядом є грамота князя Івана Берладника з 1134 р., яка має дату від народження Христа, — але автентичність її не певна й вона уважається за пізніший фальсифікат (пор. М. Грушевський. Історія України-Руси. II² 421).

² Видана того самого року грамота Станислава Конєцьпольського для цього монастиря говорить про його давнину так: »Zycząc pomnożenia chwały Bożej w dobrach moich dziedzicznych, snadnie się do wniesionej Ich Mościów Przyjaciół moich domowych na ten czas przy mnie będących skłonił instanczej i prośby, aby na gruntach majątności mojej Podhoreckiej monastyr starożytny Pleśnicki nazwany pod imieniem Przemienienia Pańskiego budynkiem był resuscitowany, na tymże gdzie zdwana stał miejscu«. Оба документи приведені в хроніці («Записки ЧСВВ.» I 310 і 311).

³ Шолудивий Буняк в українських народніх оповіданнях, у кн. »Розвідки Михайла Драгоманова« II 97 і д., зокрема ж ст. 100 і 103. Про княжну Олену в Тербовельщині пор. »Записки НТШ.« LXXX 128.

⁴ Оповідання, обговорені Драгомановим, мали цей мотив.

святого, то заставили котитися до місця церкви голову невірного, побитого по наказу святого, патрона церкви».¹

Очевидно, так є й із підгорецькою »традицією«. Основано монастир (перед другою половиною XVI ст. не маємо про нього вісток), а до початків його причеплено мандрівний мотив. Таким робом напис на Ц. Вратах ніяк не може вважатися за останок середньовічної традиції, а інших свідоцтв про його існування в середньовіччю немає.

о. Ісидор ЛУБ, ЧСВВ. / Жовква

ЛАВРІВСЬКИЙ ПОМЯНИК XVII-XIX ВВ.

Лаврівський монастир, як відомо, один із найстарших у Галичині. Тепер він мало чим різниться від інших василіянських монастирів, зате колись було се славне »відпустове« місце, що притягало до себе через довгі віки велике число побожних прочан не тільки з цілої майже теперішньої перемиської єпархії, але також із дальших українських земель, м. і. з Волині й закарпатської Русі, що більше — з далекої Молдавії. Для тих, що в якийнебудь спосіб заслужилися для лаврівської обителі, тамошні монахи заложили 1661 р. окремих помяник. До нього вписували імена родини своїх добродіїв (особливо покійних її членів) і опісля молилися за них. Обчислено, що до лютого 1884 р. вписано там 17.560 імен із 915 родин.

Лаврівський помяник се груба книга, в формі великої вісімки, що має 520 сторін понумерованих і 80 непонумерованих. До первісного тексту додано чимало карток на початку XIX в., опісля оправлено книгу в сіру. 1680 р. помяник мав пять частей: 1) помяник родин лаврівських монахів; 2) помяник монахів із інших монастирів; 3) помяник добродіїв лавр. обителі; 4) помяник духовенства з західних окраїн Галичини та з закарпатської Русі; 5) помяник простих людей із ріжних околиць. Пізніше додавано щораз то нові частини, або вписувано імена де попало так, що первісний поділ книги зовсім утратив своє значіння. Се відбилося особливо на хронологічнім порядку вписів.

Як заголовок, так і початкова сторона кожної з висше згаданих частей прикрашені гарною вінетою, здебільшого в кількох красках.

Надпис цілої книги звучить ось так: ПОМѢНИКЪ / СѢТІА ѠБЩЕЖИ / ТѢМНЫА ѠБИТЕЛИИ / ВРѢКА, ХРѢМЪ ПРѢБ: ѠНѢ / ѠНОФРІА: СІІІІА-СА РѢ / ѠХѢА, мѢА ІАНСА ДНА К / За державы КЕ: коро: ІѠАНА / Казімера, І БѢОЛЮБИВАГО / ЯНТОНИА БИИНОКОГО СІІІА / Премьскаго, Ѡ ГамбоСкаго / православна. / ТрѢАНИЕМЪ во Іеросхимонасехъ ІѠАНА / Ѡца ІѠАСАФА (Тисовського), на той часъ ІгѢМНОМЪ ВѢДЩЕА / вышъ речѢНЫМЪ ѠБИТЕЛИ.

Четверта частина розпочинається від ст. рѢА (141). Вписувано сюди родини ДѢОВѢТКА ПОВѢТЪ БѢЦКОГО, Ѡ ВИСКѢТКА КРАКОВСКОГО, ЗЕМЛИ СІІІСКОЙ Ѡ ВѢЙГѢРСКОЙ. Від ст. рѢІ (163) вписувано з РАМЪХ (?) СТОБѢНЪ, ГРАДОКЪ Ѡ КЕСІЙ ПЕСПОЛІТОГО СѢАНАСЪ ЛЮДЕЙ, БѢГОДѢТЕЛЕЙ НАШИХЪ., що прибу-

¹ Розвідки, II 103.

вали до Лаврова здебільшого в літі в часі храму св. Онуфрія (12 ст. ст. червня).

Кожда сторона має маргінес, на яким записувано імя, прізвище, стан і місце перебуваня тих, що вписували свої родини. Притім подавано дуже точну дату впису. Імена »поминаємих« вписувано в первіснім помянику в трьох колюмнах, причім початкові букви імен писано червонилом.

Форма письма з XVII в. дуже старанна. Старословянські букви писані гарним уставом. У XVIII і XIX вв. форма вже досить недбала: полустав, скоропис, деколи в польській мові; а чорнило, що в XVII в. було дуже чорне й густе, у XVIII і XIX вв. нераз дуже бліде й воднисте, майже нечитке.

На першім місці бачимо в помянику впис перемиського еп. Антонія Винницького (1650-1679). Дня 2. І. 1661 р. він уписав сюди понад 200 осіб, м. і.: Йова Борецького, Петра Могилу та інших православних владик,¹ і численну свою родину. По нім учинили своє »поминаніє«: лаврівський »ігумен« Йоасаф Тисовський і інші лаврівські (пізніші) ігумени й монахи (священники й браття). М. і. на ст. 22 читаємо впис Ієрѡд. Ісаїи, Іконописца ѿ вѣителн Лавроѡ з Рѣвотичъ Герасимѡвича (11. XI. 1672).

Між іменами монахів із чужих монастирів знаходимо на ст. 57 імя еромонаха Анатолія, іконописця новгородської обители (1678 р.), Ієромонаха Доредѣа Койкоєскаго з Москвы (ст. 160), інокіні Ангелини Городиської з Черчич біля Луцька, й інших.

На ст. 60 записане поминаніє Ієромонаха Макаїа сѣгобѣрца, рѣдича вишійского спѡд Лѡва Гродѡѡ мѣста Рѡ: зѡхїїа (1681). Той испросїякъ до вѣителн сѣой, жикотворѡщєе дрѣво ѡ Господѡра Константіна й прѡчѡм на фелѡнѣ Бѣѣ да прѡести.

1744 р. один лаврівський монах уписав свою родину без дозволу ігумена. Ігумен перечеркнув той упис і додав від себе: Сей выше реченный законникъ ничтоже вѡступилъ сему Монастирови Дале и еще без блѡгословенїя Ігуменскаго самъ zde вписався насїє свѣдїтельство много Єсть Іноковѡ. А якась пізніша рука додала: Adeoque Nullitatis.

Між уписами добродїїв лаврівського монастиря знаходимо перш усього вписи деяких високопоставлених осіб із молдавської землі. І так на стор. 67 (73) читаємо:

Поманїи Гѡди дѡни рабѡхъ свойхъ.			
Єтєфанѡ.	Марїю	Євѡдра	Єтє поминанїє Рабѡ Бѣжїа Єго Мѡтн І Дѡа Землѣ Молдавскїхъ, Єтєфанѡ Петрїчака й Господѡрнїкѣ 'Єн Мѡтн Мрїа, списѡса Рѡ зѡхїѡ, Декїм: Дѣа, Гї.
Єлѣнѡ.	Гєвѡргїа	'Антїлїю	
Є. Ѡдора.	Єтєфанѡ	Васнїєс	
Єнакѣа.	Апѡстола	Єкатєрїнѡ	
Іакова			
Васїлїа.	Гєвѡргїа	Єимєѡна	
Гєѡргїа.	Ісаїа	Ангєлїнѡ	

¹ Українських католицьких митрополитів, від Цамвлака й Ісидора аж до Т. Ростоцького, вписано щойно 1820 р., за часів ігумена Маріяна Говінського.

Петра, Конста ^в тіна	Ірінс	Анастасію	
Єї поменнк П: Мкріа Старобты волоского:			
Димітріа чадо єго	Марію		
Басиліа	Константіна		
Марію.		чадо Ахх	
Єтефіна	Анілю	Мрію	
Алеџандра	Марію		Єї Помннкз Пана 'Єл- ского з серафїнцѣ заџа.

А на стор. оџ (74):

	Помннй Гџи дџи раб свойџ		
	Іу Константіна Боевџдџ.		
	Госпождџ єго Неділю.		
	ўцџ Господарскїй,		
	Шірганъ,	Боевџдџ.	Гџпџждџ
	Мџтка єго	Дџџџ єго	
	єго Єленџ.	Шірганъ.	
	'Асїй ковкода	Ісє Госпџжа єго,	Ісє ўцџ недіан
	Мџлџтџвскїй, сџнџ	єго крїпнџџ	Госпџждџ
	Шірганъ.	Марію.	Псїсакъ
	Ісє Мџтка	Госпџ, Іу	
	Єкатерїнџ.	Матџм.	Єленџ
	Єї Іу ковкода Константїнџ, дал жнвотворџше дрџко		
	до є: шџтїан сџџ Лџєровской вџчнџмн чџсы џ кџџџџ		
	хџџџџ тої є: дрџко ў тоїџ є: шџтїан ўдалїтї сїрџџџ		
	ўџџџџ, Інаџџџџџ вџчнџџџ нџџџџџџџ є: ўцџџ.		
	Геџргїа,	Іннџ.	І Чџдџ Іхџџ.
	Іџџџџџ,		
Ісє подстарџбџтџкїй Госпџ- дарскїй Геџргїџ,			
Єї Помнннїє Існџє Кџл- лож: Єїџ Мџтї Пана Гџтмана Бџлнкого Корџн- наго сџнџџскїй			
1726. anno			
18. februarii.			

Крім того бачимо ще тут »поминаніє«: Рабџ Бџџ. Басїлїа Бџчџнско-го, вџџџџа І сџстрїнџџа єго Мїлџтї Гџџџџџ Єтеџџџџџ. І поџрџџџџ єго ўџџџџџџџ (2. VI 1679). Дописане також імя Мїхџїла Пџсџџџџџџџ з Колџсской зџмлџџ з Ісџџ (1681 р.).

Дуже можливе, що »поминаніє« господаря Константина по-диктував лаврівським монахам висше згаданий атонський монах Макарїй.

Великими добродіями лаврівської обителі були пани Устрицькі (від 1678 р). Імена з їхньої родини забрали аж 3½ стор. помяника (78-81).

Іван Устрицький стоїльник з юнкіова з родиною вписує м. і. врати звійенъ ѿюдосію... На ст. 80 подана дата смерті еп. Єроніма Устрицького (27. X. 1746). Еп. Єронім разом з родиною вчинив для лаврівського монастиря значний легат. Про те так читаємо в помянику (ст. 81): Мѣ нѣйшей полписанншыи вѣлѣгѣемоса за цюлымъ Домъ Іисне Белможны^х, Ке^лможны^х Іхъ Млѣтній Пано^въ Устрицкихъ кожного тижня за живіхъ к восторокѣ, за усопшыхъ Глаже^в бжїю к советѣ впраковати, Іто затѣе же з тогѣжъ домѣ Іисне Белможны^х Іхъ Млѣтній Пано^въ Устрицкихъ вдовралисмо такоуѣ добродѣйства; І. в Іисне Белможнаго Єго Млѣтній Іероніма з внигова Устрицкого Премыкого Ганоцкого, І проч: Єіпа; золотихъ Десятъ тисащей; в Єй Млѣтні П: Єкатеринѣ скаршевской зол: ҃ тисащей. в К: п Касил: Устриц: Єто: Перечь зол: тисащ: в Ке: П: Ялекса^ндра Устриц: и мал: єго Іяны зол: тисащ — по смѣги І: М. П Николаѣ Устриц: зол: ҃ тисащей на шо дла вѣры и певности рѣкѣми класнимъ полписѣемоса. Севастиян Менцѣнскій Ігѣмень Лавровскій со всею Братією Ezechiel Bonczakowski Natiesnik Ławrowski ZSBW. З боку дописано, що той вѣлѣг... почавса впраковати... іаѣїи дна є маа... (5. V. 1718).¹

При вписі родини Шептицьких (ст. 15) подано, що митрополит Атанасій преставився Року іаѣїис (1746) Дня л. Нѣемврїа.

Дуже багато вписаних святихників, шляхти, міщан, селян і ремісників із околиць Перемишля, Самбора, Ярослава, з Лемківщини та Закарпаття. На ст. 139 зазначено, що 1685 р. якийсь свящ. Теодор дѣлѣ дзвонѣкѣ котѣрымъ своимъ коштомъ справилъ на вѣчные чѣсы монастырєви... в Рѣкѣ іаѣїи, мѣлѣ маа кї днѣ. А славетний пан Іоан Шершень вуйт зскляр вѣяслиск дав 2 тисячі зол. поль. (дня 3. III. 1715 р). За те монахи зобов'язалися відправляти що тижня по дві Служби Божї: в неділю за здоровля, в понеділок за усопших, і крім того в суботу парастас. Годиться ще згадати, що Марїянна Мирковичовна сїрацѣ Рѣкѣ своимъ даровала келѣхъ до вѣтели стѣи зпати(н)емъ звѣсдою и ложе(чко)ю (ст. 287).

На ст. 4. при вписі родини Винницьких, читаємо на маргінесі досить цікаву записку: W. P. Helena Jaszowska ze Wsi Bronary z Starostwa Muszynskiego ciężko zachorowała, a mając z relacji że Ciało S. Pamięci Jasnie W. Imci Irzego Winnickiego Metropolity całej Rossji w całości od poczywa w Monasterze Lawro^wskim; w której Chorobie przypomniałszy Sobie o nim, uczyniła Wotum że jeżeli z tej powstanie choroby nawidzi te Ciało, która w krótkim czasie ozdrowiała, uczynione zpełniła Wotum, w wspomienionym Monasterze... pod su(mie)niem zenała. Dnia 13. Miesiąca Junia (1751 р.)²

Тому, що монахи вписували імена звичайно так, як їх диктували ті, що чинили вписи, лаврівський помяник зберіг чимало слів і зворотів живої народньої мови XVII і XVIII вв. Напр.: Ігѣмень (ст. 6) і Ігѣмень (37), (поминаніє) Єамейла із Жаслѣва, Іострижїнца вневского (9), Ларивнѣ є Погорѣлѣ^ч зза Лвова (13), с Премышля (14), з Ірослѣва (22), з Нѣ-

¹ По 1772 р. Австрія дуже обнизила вартість польських золотих і крім того сконфіскувала чимало церковного майна.

² Пор. »Записки ЧСВВ.« II 61: М. Голубець цитує те саме місце, покликуючися на рукописну нотатку В. Площанського. Площанський виписав мабуть те місце з лаврівського помяника, зміняючи подекуди правопис.

женківчъ (27), з віси Болхѣвки (28), із Старого мѣста (29), цѣрка Миколаєва (109), попадѣ (162), дѣлчѣха самборскаѣ (165), сницѣр (166, з 1713 р.), Любохѣра (тепер Либохора, 167), з Ластѣвокъ (178), (спис) грицькоѣ дѣвки з Лѣскѣ (199), справковецѣ мѣлника (201), з Гамборѣ крамарѣ (215), квшнѣка з старого Мѣста (236), стѣлмѣшка з лѣжайска (236) з Болѣкца (249), шкѣчка спод манастирѣ (253), з Жѣлкѣ (260), криковѣзний (назва мабуть згйдна, а не прізвище, 264), ткѣчовыхѣ сѣвокъ (277), поминаніє Щцѣкаго Рѣвѣ Бож... (468, з 1753 р.), і т. д.

Лаврівський помяник має велике значіння не тільки для історії монастиря (життя в монастирі, звязки зо світом, економічний стан), але також для історії західно-українських земель взагалі. Записано там чимало родин, що давно вже вимерли, або що їх нащадки пішли служити чужим богам (замітне, що до помяника вписуються люди що-раз то бідніші, з низших верств, а шляхти майже вже не видно в пізніших часах). Збереглося там чимало назв таких місцевостей, про які згадується деінде далеко пізніше, або й деякі призабуті вже назви місцевостей. Значне число родин, поміщене в помянику, свідчить не тільки про велику побожність нашого народу в минувшині, але також і про важну ролю, що її сповняв василіяньський Чин у релігійно-культурнім житті тогож народу.

о. Вл. ТОЛОЧКО / Вильно

„ОСТАННІЙ ВАСИЛІЯНИН ІЗ ЛИТВИ“¹

В першу неділю січня 1892 р. відбувся у Львові величавий і незвичайний похорон. Оповід мав священник-мітрат греко-католицького обряду, а дуже багато духовенства світського і законного обидвох обрядів брало участь. Також чисельний здвиг вірних ступав за скромною труною, що її несли церковні братчики аж на личаківський цвинтар, віддалений доброї пів милі. Всі, що знали небіжчика або чули про нього, повторювали тоді в задумі: Це останній василіянин із Литви!

Оцей звязкий опис похорону бл. п. о. Кастана Кирила Летовта, направду останнього василіянина давньої литовської провінції, завдячуємо теж сьогодні вже покійному і визначному василіянинові, бл. п. о. Єремії Ломницькому.² Такими менше більше словами (лист із дня 27. II. 1892) львівський приятель і повірник умерлого повідомляв ви-

¹ Незначну частину цієї сільветки бл. п. о. К. К. Летовта я позволив д. Іванові Познякові помістити на сторінках уніофільського часопису »Przegląd Wileński«, чч. 21-22 1932 р., як статтю: »Ostatni bazylijanin litewski«, однак через недогляд закрився до неї ряд помилок. Тут даємо цілість сільветки о. Летовта, використовуючи для неї сумлінно всі матеріали, що дійшли до наших рук і справивши прогріхи першої редакції цієї ж статті.

² Під час найбільшого гнету католиків і католицької Церкви в Росії, о. Ломницький зумів перейти австро-російський кордон і відвідав деякі місцевости, як Вильно, Смоленськ, Петербург і ін. Над Невою о. Ломницький навязав зносини з російською інтелігенцією і став членом філософичного кружка, в якого склад входили Д. Філософов, нинішній редактор »Молвьк« у Варшаві, Володимир Самойло, відомий російсько-білоруський публіцист у Вильні і ін. Див. також »Записки ЧСВВ.« V 127 н. 2.

ленського сердечного приятеля покійника, а ним був шановний бл. п. Казимир Моксевич (K. Moksiewicz), якого внучці завдячуємо низку памяток по бл. п. о. Летовті, в виді епітрахилів, листів, фотографій і книжок. На жаль, вони всі торкаються тільки кінцевих років незвичайно довгого життя останнього василіянина на Литві, отже не можуть заспокоїти цікавості, що її зовсім слушно розбуджує оця сільветка. Спроба доповнити відомості про покійного в оо. василіян у Львові при вул. Жовківській 36 і деінде теж не дала висліду, бо ледви старші

отці щось там чули про нього.¹ Декілька подробиць випадково вдалося ще одержати від пп. Ренігерів і Міллерів, котрих старша генерація була в дружних взаєминах із бл. п. о. Летовтом. От і все.

Яка скупа в подробиці, з огляду на брак навіть найважливіших дат і *curriculum vitae*, яка ж повна діймаючих прогалин, вийде оця записка! Рацію її появи й існування бачимо тільки в надії і певности, що цим шляхом вирветься з непевности призвище й особа »останнього в роді« литовсько-білоруських василіян.

Коли і де народився, де відбував свої *humaniora*, коли і де вступив до василіян, де і як працював, де стрінув його нещасний для унії і василіян рік 1839-ий, нічого не знаємо. Призвище Летовт (Letowtt) каже виразно, що був *gente Lituanius* і народився десь у Литві (історичній), окол 1800 р.² Почував однак себе поляком щодо культури

і був горячий патріот польський, як зрештою велитенська більшість тоді його законних співбратів.

Як вірний св. Церкві. мусів потрапити в час касати унії до вязниці або на вигнання. Чи не з того саме часу походить пожовклий, писаний на чвертці і без дати і підпису, лист до о. Летовта в росій.

¹ Один із найвисших достойників греко-католицької Церкви в Східній Галичині був ласкавий надіслати кілька цінних своїх спогадів про старця, що їх навідимо дослівно: »О. Летовта я знав дуже добре. Ми були з ним разом майже чотири роки, хоч не в однім монастирі, але часто зустрічалися і гурорили. В останніх роках життя о. Летовт подитинів. Однак у всіх його розмовах було видне його шире привязання до св. унії. Характеристичне, що о. Летовт, знаючи всі Сестри василіянки від 1830-1838 рр., не знав жадної Мокрини Мечиславської, а радше твердив, що такої черниці зовсім не було. Довго о. Летовт був інтернований у Смоленську в добі, коли парохом був там о. Денисевич. Ті власне спогади були лучили нас, бо перед вступленням до монастиря 1887 р. я був у Смоленську, відвідав о. Денисевича і вже від того часу я з ним листувавсь«.

² Відомий Wł. Chotkowski, *Dzieje zniweczenia św. unii na Białorusi i Litwie w świetle pamiętników Siemaszki*. Kraków 1898. ст. 202 пише: Letowtt Cyryl (ur. 1801) znalazł po 40 latach prześladowania schronienie w klasztorze OO. Bazylianów św. Onufrego we Lwowie (Zob. Monaster Bazyliiański w Ładach. Kraków 1891, str. 25-26), gdzie umarł 1. 1. 1892 (zob. Kurjer Poznański, 10. 1. 1897, nr. 7).

ській мові, що його зміст насуває припущення, що о. Лєтовт перебував у православнім монастирі? Той лист звучить: Почтеннѣйшій Отець Кириллѣ! Препровождаю къ Вамъ книжку »Странствованіе Инока Лѣонскаго«. Не угодно ли будетъ прочитатъ оную? Она доставить Вамъ нѣкое развлеченіе и утѣшеніе въ Вашемъ настоящемъ положеніи. По прочтеніи возвратите ко (!) мнѣ. Если понравится, тогда можете и прочія части прочитатъ«.

Так міг писати до нього якийсь чесніший і людяний комендант вязничний або й спочутний православний чернець, якщо о. Лєтовт перебував у монастирській вязниці.

Якась амнестія могла врешті кременозного, як видно, старця звільнити з вязниці.

Є дані, що потім проживав у Полоччині і Вітебщині, на землях, що на них особливо гуляв ворожий унії бурун.

Чимало разів був теж гостем у Вильні, де незвичайно сердечні взаємини лучили його з відомими вже нам власниками немалих міських держав, пп. Моксєвичами (середмістя) і Ренігерами (на Антоколі). Тут фотографувався з приятелями й поодинокю — для приятелів, у славнозвіснім тодішнім фотографічним заведенні Чеховича у Вильні, побіля Ботанічного Городу. Дім той знесено. Отсе саме маємо перед собою (див. стор. 318) одну з тих подобизн о. Лєтовта, старця о благородних і повних доброти рисах. Під її овалем знаходиться підпис: X. Letowtt. Bazylian. Оборотна сторона тієї візитової подобизни зберігає ось які сердечні слова:

1884 r. Czerwca 5. d Wtorek.
X Kajetan (Cyrilli Letowt.)
na pamiątkę P. Kazimierzowi i
Synowi Jego Dominikowi
Moksiewiczowi —
w dowud (!) Szacunku wdzięczno-
sci i przyjazni —
przy pożegnaniu w Litwie
w Jego domu zostawuje. —
Z błogosławienstwem.

Більша кабінетна подобизна представляє о. Лєтовта разом із бл. п. Мамертом Ренігером (батьком бл. п. д-ра Ренігера), старцем з розкішною бородою і незвичайно гарною головою. Саме бл. п. Мамерт, підчас найбільших переслідувань Церкви, переховував його у себе на селі, опісля на Антоколі (сьогоднішня вул. Косцюшка, 12), де о. Лєтовт відправляв щоденно Службу Божу в однім із тих деревляних дімків (тепер мешкання дозорця), що тут були. Коли однак старець-чернець заєдно і дуже тужив за життям у своїм Чині, Мамерт Ренігер відвіз його до монастиря оо. василіян у Добромилі (Східня Галичина). Це перевезення о. Лєтовта через таку дуже пильновану границю, малим візком, у хлопській переодяжці, вимагало справді небуденного сприту, ба навіть і великої відваги.¹

Тут саме на Антоколі, мабуть у пп. Ренігерів, о. Лєтовт пізнав п. Казимира Моксєвича, що з ним борзо так заприятелювався.

¹ У панства Ренігерів на Антоколі були два стрихи, а там многота різних листів і записок бл. п. Мамерта Ренігера. Знать були там і листи о. Лєтовта. Однак свого часу ті горища внівець обікрав тодішній нечесний дозорець і комірники.

Ще підчас перебування в краю, о. Лєтовт дуже підупав на очи. Довголітні переслідування, розлука з горячо любленими родинними сторонами, переживання подорожі з Литви до Східньої Галичини, ослабили зір старця настільки, що коли, будучи вже у василіян у Добромилі, схотів написати (6. VIII. 1885) листа до К. Моксєвича у Вильні, слід було розлініювати папір, щоби дрозжача рука, при пригасаючім уже зорі, могла сьак-так водити по нїм пером. У листі о. Лєтовт згадає і кланяється (?) »Професорові, що відвідував« його у Вильні. Мова тут хиба про доктора, бо давніше називали у Вильні взагалі всіх лікарів професорами, з огляду на традиційну пам'ять про професорів лікарського відділу б. виленського університету. Гумор дописував о. Лєтовтові і тепер. »Хоча каліка, але здоровий я. З маївки відбув весело... Шанують мене як патріярха«. Додає в кінці: »Що там чувати?« — Був це чи не останній власноручно писаний лист о. Лєтовта. Швидко надходила частинна сліпота, що змусила його шукати серед законних співбратів — секретарів. Низку таких листів, писаних під диктат або з поручення, маємо перед собою. Поза подробицями про здоровля й умовини життя в галицьких монастирях вони не вміщують у собі ніщо цікавішого. Натомість надзвичайно вимовно вони свідчать про велике привязання останнього василіянина до Вильна і про шану для особи єпископа Гриневецького.

Лист, датований із Добромиля 23 марта 1887 р., вміщує просьбу о. Лєтовта до К. Моксєвича переховати залишене футро »так довго під Його стріху, доки не трапиться якийсь купець, щоби того тягару раз уже позбутися«. Так розправляючи в листі про футро, старушок висловлює побоювання, щоби воно не найшлося »в руках ворожих«. Цей неспокій викликала пропозиція Мамерта Ренігера — віддати футро якійсь кривній, як видно з висше сказаного, особі непевній... Чи не була це жінка православного? Пояснюючи цей свій стан, о. Лєтовт додає тут філософічно: »жаль уваги не знає«. Тут мусіла бути якась особлива причина побоювання в старця. Однак при кінці злагіднів зіритований трохи старушок і, супроти близького Великодня, згадає теж литовські »смачні шиночки і бабки«.

Цей лист і наступні мають тільки власноручний підпис: К. Letowtt, а в цілости писала їх рука відомого нам уже о. Є. Ломницького.

Лист о. Лєтовта з 14 (26). V. 1887 р., з Добромиля, згадає про відправлені ним реколекції, опісля про відбуту на початку погідного мая »маївку, несподівану, досить достатню, з люштиком,¹ на півтора милі в оо. єзуїтів у Хирові«. Низше о кілька віршів читаємо: »Бувши на маївці в Хирові, я дізнався, що о. єпископ Гриневецький повернув (sic) до своєї столиці у Вильні. Я хотівби подрібно знати..., чи це правда, чи ні; а дай Боже! щоби це була правда! Чи у Вильні, чи деінде, нехай о. єпископ живе здоровий і веселий! Тож із нетерпеливістю очідаю відповіді... Я здоров і добре мені поводитьсь«.

В черговім листі, під датою 9. I. 1888 р., о. Лєтовт »пише« до К. Моксєвича: »Сторазову складаю подяку за продажу футра і за клопоти підняті в тій цілі«. Далі в горячих словах запевняє назагал про те, як живо памятає своїх добродіїв і приятелів у Литві. Бажає веселих свят з приводу Нового Року, а потім додає: »Спокійно тут

¹ Поганий галицький германізм.

живу і досить я здоров, хоч роками дуже посунений вперед... Зима в нас теж дещо лютується, хоча не так дуже, як у Вас, тому що ми заслонені горами. Різдво Христове ми мали дуже веселе».

Наступний лист о. Летовта, з 16 (28). VII. 1888, вже називає, як місце його перебування, монастир оо. василіян у Лаврові, куди прибув 11 червня тогож року. Життя на новім місці так описує: «З ласки Найвисшого я здоров, бо нове мешкання, з свіжим повітрям і розкішним життям..., дуже служить мені, бо власними ногами, не шліфуючи, ходжу по горах і лісах і з великим числом василіян відбував маївку, тому що тут перебували всі схолястики під час великих вакацій». Вільном завсіди цікавиться, бо пише: «Прошу також відомостей, що можуть бути з Вільна, не менше теж про Високопреосвящ. о. єпископа виленського, чи злі чи добрі...» Про себе пише тільки, «що жию і є здоров, і житиму аж до смерти. Нове моє мешкання віддалене від Добромиля 5 миль. Околиця дуже приємна, повітря здорове і, тільки за порадою лікаря, я туди удався, тому що й тут маємо свій монастир». У тім листі о. Летовт згадує по-раз перший, що мав свояка-кузина, зятя небіжчика брата свого, Врублевського, властителя хутора під Тургелями. Є це другий кривний, крім сестрінки, до котрої однак не мав довіря.

Дякуючи за присланий із Вільна свят-вечірній оплаток, у листі з 14. I. 1889, о. Летовт посилає К. Моксевичеві образочки разом із новорічними побажаннями. Цей лист підписаний уже тільки ініціалами: К. Л., і це буде повторюватися від тепер постійно. Либонь гасли очи старця. Вистачало їх йому ледви, щоби вільною ходою відбувати маївки на галицькім Підкарпатті, але вже не для писання. Цього листа писав уже не о. Є. Ломницький, але новий «повірник кореспонденції о. Летовта — бр. Діонисій Ткачук», резидуючий нині в Римі архимандрит оо. василіян. Від тепер то цей, то тамтой будуть секретарями в о. К. Летовта.

Дня 2 (14). V. 1889 о. Летовт пише з Лаврова кондоленційного листа до Дом. Моксевича, що саме втратив батька, бл. п. Казимира, оплакуючи разом скін свого найліпшого приятеля. Цей лист має вельми цінну дописку пера бр. Д. Ткачука: «Як на свій 90-тий рік життя, о. Летовт є зовсім здоровий. Що-правда, слух і зір з кожним роком притупляються, а і на шлунок часом занепадає, однак рідко скаржиться. Всежтаки, з ним ще не зле, бо говорить, що тепер щодо жолудка багато здоровіший аніж минулих літ. До його здоровля з певністю причинюється гірський свіжий воздух околиці, що її замешкує. Лице його ще досить черстве і румяне, а в руках кипить сила, що її ми молоді часом навіть боляче дізнаємо, бо любить нам жартом сильно стискати руки. Що-правда, часом на ноги знемагає: деколи брякнуть йому і ропіють, але щож робити! Старість не радість, а це вже саме наслідки старости. Але все те винагороджує йому, здається, апетит, подивугідний, як на його літа.

»Що неділі і свята приступає до св. Причастія, а притім щодня слухає Служби Божої в (домашній) каплиці або в церкві.

»Немало дивує мене в нього й те, що не хоче позволити, аби його обслуговано, позамітано кімнату або затоплено в печі і т. п. послуги виконувано, але сам сповняє ті заняття. — В зимі завсіди сидить дома, а в літі ходить, навіть сам, на прохід до ліса, купається в ставі

і ловить риби вудкою, а ті його заняття дуже мене тішать, що має в своїй нудній і бездільній старості хоч таку розривку.

»Нехай Бог дасть йому терпеливо зносити всі недомагання свого віку, а життя своє скінчити повним заслуг і як найщасливіше!«

Дальші листи о. Летовт пише до Домініка (сина бл. п. Казимира) Моксевича. Так у листі 22. VIII. 1889 зі Львова скаржиться старий василіянин на »незвичайні болі шиї і голови«, але скоро про них забуває і найсердечніше потішає Д. Моксевича, ще засдно засмученого недавно втратою батька, а свого приятеля. »Гарний приклад« батька має присвічувати в житті синові. Вкінці пригадує литовські »яблука і грушки«, що то »є гарні, хоч на півночі..., а в нас — нічого нема«. »Ти писав до мене, що реставрують костел св. Йоана,¹ але похвалюся, що сиджу у Львові, що на цілу губу лев — величезне місто! Правду пишу, що ваше Вильно є тінню супроти того льва«. — В листі зі Львова, з 30. XII. 1889, до того ж Д. Моксевича читаємо: »Що торкається мене, ще держить мене Г. Бог на цій долині сліз і, не шліфуючи підлоги, при помочи добрих людей, можу скочити через поріг«.

На особливу увагу заслугують листи, в котрих є мова про підмогу від російського уряду. Між листами о. Летовта таких є два: один зовсім без дати, а другий з датою без року. Перший з них (як усі тепер зрештою до Д. Моксевича) вміщує нову обставину з життя о. Летовта. Ото стурбований старець пише: »Рівночасно з цим листом я вніс просьбу до виленського губернатора надіслати мені удержання за 1889 і 1890 рік. Чи одержу і коли — не знаю. А може мені сього відмовлять і залишать мене без прожитку на мої старі літа? Змилуйтеся, Добродію, над темним, глухим і схворілим старцем! Дізнайтеся в губернатора і, якщо можливе, постарайтеся про як найшвидшу експедицію«. Видно, що російський уряд зобов'язався виплачувати жертвам касати унії досмертні допомоги. — В другім листі, з нецілковитою датою (15. VIII.?), о. Летовт знову питає свого виленського приятеля: »Що там у Вас чувати? Чи є єпископ і який? Чи наш нарід одержав релігійну потіху?« Єпископ Гриневецький, будши ординарієм у Вильні, сердечно інтересувався долею опірних, себто бувших уніятів, що між іншим обтяжило його політичне конто супроти уряду і приспішило прогнання до Ярославля.

З листа о. Летовта з 18. IV. 1890 видно, що підупав на здоровлі і терпів на катарову горячку. Думкою і серцем лине до Д. Моксевича у Вильні, щоби побажати йому веселих свят великодних:

»у діточках, у хатках,
в оборі й добрім гуморі«.

Далі пише: »Коли будете мати, Добродію, час побувати на Антоколі, де я кватирував, дізнайтеся, прошу, в когонебудь, як називається місцевість і маєток мого брата і, пишучи до мене, прошу мене про це повідомити. Годинникар, пильнуючий годинника у св. Йоана (хіба в захристії; чи тільки не померлий недавно бл. п. Русецький?), якщо його знаєте, — так прошу закомунікувати мені його адресу й призвище. Й своєрідного стилю не змінюйте«.

Черговий львівський лист о. Летовта, з 24. X. 1890, майже цілий присвячений справі виїдання залягаючої допомоги від уряду. Так її

¹ Памятна реставрація, що її доконав бл. п. кан. Пацинка.

представляє сам о. Летовт: »В місяці серпні я післав до виленського губернатора, прохаючи надіслати назначене мені через міністра удержання, в квоті 99 рубл. і — досі не одержав ніякої відомости. Тож тепер прошу Пана Добродія, щоби Ви були ласкаві особисто бути в п. секретаря і довідатися, чи одержано те письмо, чи ні. Прошу п. секретареві зложити від мене найнижший уклін і прохати його ласки, щоби він був ласкавий для мене і щоби прислав таку вістку до Галичини, до Львова, під ч. 36. Тепер я в смутку, бо з того удержання жию. Що Ви на те скажете? Чи матиму тую грошеву квоту, чи ні? Прошу мене в короткості повідомити, бо мені дуже тяжко удержатися в чужім краю без сотика. Будь ласка, по перечитанні мого письма, постаратися, наскільки лише можна, вивідатися і написати мені на адресу: Кирило Летофт у Львові, Жовківська 36. Австрія. Галичина. Ту адресу прошу подати п. секретареві... В Австрії, як може відомо, великі виливи рік. Отже лякаються страшного голоду і великого нещастя і всі перебувають у тривозі і я, проживаючи у Львові, правдоподібно мушу разом з іншими зазнати того голоду, а принаймні негодності. Змилуйся, постарайся в п. секретаря, щоби він змилосердився надімною. Чекаю скорої відповіді на мого листа і прошу з тим листом бути в п. секретаря. Як він зарадить, бо той чоловік, що вміє добрим людям помагати, нехай і мені допоможе... Щодо мене, здоровля яко-так само служить, хоча каліка, але ще своїми ногами ходжу. Adieu — будь здоров!»

Справа про допомогу, мимо щирих старань Д. Моксевича, йшла у Вильні дуже опірно. Отож у листі з 2. XII. 1890 о. Летовт знову до неї вертає і перепрошує за смілість і клопоти, виправдуючись тим, що »кождий чоловік у потребі оглядається за вірним приятелем, а тим більше, якщо потребує помочи з чужого краю«. »Минуло три тижні, як я післав просьбу до виленського губернатора в справі надіслання мені субвенції за два роки. Однак до тепер не маю ніякої відомости. Не знаю, чи знову прохання не дійшло до рук губернатора, чи що таке. Якщо маєш, Добродію, милосердя над бідним старцем, спитай, прошу, відповідної влади, що вони думають зробити з моєю проською. Чи може загадали залишити мене на старі літа без удержання? Змилуйся, Добродію, над сліпим і глухим 90-літнім старцем. Займися ним, якщо можеш...« »P. S. Якщо можете, Добродію, піти і довідатися, то прошу піти; а якщо не можна або є яка обава, то прошу здержатися«.

Ніщо однак не помагало, бо для уряду та справа була байдужа, а Д. Моксевич не спішився з відповіддю, що ще більше турбувало старушка. Тому під датою 31. XII. 1890 пише о. Летовт: »Якщо уряд уже не хоче прислати мені удержання, то прошу ласкаво про те довідатися і написати мені подрібно«. Тим разом бажав, щоби лист був адресований на імя о. Єремії Ломницького.

Чи василіянин-емігрант одержав ту допомогу? — на це питання кореспонденція не дає відповіді.

Одинокий збережений із 1891 року лист (може більше й не було) о. Летовта до Д. Моксевича (13. V.) свідчить лише, що думка одержати допомогу ще не перестала займати схорілого старця, коли питав: »Чи жис той губернаторський секретар, що його знав Ваш бл. п. батько? Якщо жис, прошу йому від мене поклонитися і побажати свят... О. єпископ Гриневецький є тепер у Римі«. — Видно, що о. Ле-

товт мав причину до вдячності супроти того секретаря, до котрого поручав звертатися в кількох попередних листах у справі своєї допомоги, чи радше емеритури.

Це цікава подробиця, що вимагає ближшого дослідження: які приводи склонили російський уряд признати досмертну допомогу жертві касати унії і чи таких випадків було більше?¹ Старші василіяни ще памятають факт, як російський консуль два рази звертався на вул. Жовківську 36 у Львові, бажаючи дізнатися, чи такий довговічний о. К. Летовт не є випадково фікцією латинсько-василіянської інтриги.

О. Летовт ще жив більше ніж пів року. Останні хвилини і похорон описав, з поручення небіжчика для Д. Моксевича, о. Є. Ломницький (27. II. 1892), котрому тут даємо голос: »Бл. п. о. К. Летовт недовго слабував, бо тільки місяць, а хорував на гангрину (*gangrena senilis*), що зачалася від ноги. На початку недуги пацієнт був неспокойний, вибирався до Вильна, за котрим тужив постійно, пізніше однак успокоївся. На два тижні перед смертю приймив св. Тайни і приготовлювався від тепер до смерті. Спокойний і відданий Божій волі, не тільки що говорив про смерть (чого звичайно не буває в таких старців і чого ми в нього побоювалися), але навіть жартував сам зі себе. Повторював нераз слова нашої похоронної пісні: Плачу ся і ридаю єгда помишляю см... Вимовляючи так тільки ті дві шелестівки останнього слова, говорив до мене: »Боюся, братчику, докінчити, бо ой! тяжко вмирати!« Або знов: »Ой! та нога, та нога, а то якби не вона, я ще підскачовби, але »бедія« не дає!...« На тиждень перед смертю вже нічого не їв і не пив, однак притомність зберіг до самої смерті. На кілька днів перед смертю скликав нас усіх, просив простити йому урази і благословив. Останньої ночі я сидів при нім. Був уже в агонії, хоч завсіди притомний. Боячись, що вже втратить мову, я просив його ще раз благословенства. Тоді казав себе благословити і поблагословив мене. »Дзядзю, спитав я, а Домініка (ми завсіди Шан. Пана так називали) і о. Степана (Денисевича в Смоленську), чи благословить дзядзьо?« »Благословлю, благословлю, напиши!« Вже більше не говорив аж до самої смерті. 1 січня н. ст. 1892 р., в год. 9 рано, віддав Богу духа«.

Просив також о. Ломницький, щоби з Вильна звідомити про смерть бл. п. о. К. Летовта о. прелата Степана Денисевича в Смоленську, пізнішого єпископа-помічника могилівського й адміністратора тоїж архидієцезії, що його о. Летовт знав особисто і відвідував у Смоленську.

Начеркуючи, дарма, що побіжно тільки, сильетку о. К. Летовта, зовсім не ідеалізуємо його постаті, з другого однак боку не хочемо теж ригористично обтяжувати його памяти відповідальністю за те, що не виріс понад свій час і його поняття.

Зі сконом бл. п. о. Кастана Кирила Летовта вигасла генерація литовських василіянів.

PS. Вже після зложення і виправлення цієї сильетки ми стрінули жмінку нових даних про долю й недолу життя о. К. Летовта, що їх тут додатково реєструємо.

¹ Для орієнтації див. Г. Шавельскій. Послѣднее возсоединение съ Православною Церковію уніатовъ Бѣлорусской епархіи. (1833-1839 гг.). Спб. 1910. 374-375.

Прот. Г. Шавельський, у названім творі: *Послѣднее возсоединение*, на стор. 353-354, у звязку з подіями 1838 і 1839 рр. пише: «...въ нѣкоторыхъ монастыряхъ вѣсть о возсоединеніи была принята чрезвычайно недоброжелательно. Въ Тадулинскомъ монастырѣ только шесть іеромонаховъ... не протестовали. Прочіе же: Ѳеодосій Скорино, Ѳеодосій Капустинскій, Константинъ Сташевскій и низведенные въ прислужники церковные — Меркурій Головня, Викторъ Зброжко, Кириллъ Летовтъ, Ѳеодоръ Соколовскій, Николай Ивановскій, а также низведенный въ дьячки свящ. Ст. Сосно рѣшительно отказались отъ возсоединенія, увѣщаній преданнаго православію настоятеля, игумена Звяго, не хотѣли принимать и, кромѣ того, старались поддерживать духъ сопротивленія и въ другихъ братіяхъ-монахахъ: Арт. Шестаковъ и Антоній Заблоцкомъ, которые оставались вѣрными униі.» Автор дає тут таку примітку: «...»Въ іюль 1840 г. пр. Василій, съ согласія Синода, размѣстилъ упорныхъ по древле-православнымъ монастырямъ: такъ монаховъ Арт. Шестаковского, Ант. Заблоцкаго и Ст. Сосну отправилъ въ Невельскій монастырь; Ѳеод. Соколовскаго и Вик. Зброжку — въ Витебскій Марковъ, а Кир. Летовта — въ Полоцкій Богоявленскій, подъ строгій надзоръ. Несмотря на то, что всѣ они на первыхъ порахъ очень упорствовали, пр. Василій, то убѣждая ихъ чрезъ настоятелей, то вызывая къ себѣ и наставляя ихъ лично, добился того, что къ 1846 г. всѣ они возсоединились.»

Wołyniak. Monaster Bazyliński w Ladach na Białej Rusi. («Przegląd Powszechny» XXIX 397 і окрема відбитка: Kraków 1891. 25-26) говорить: «Ostatni bazylianin dawnej prowincyi litewskiej, O. Cyryl Letowtt, żyje dotychczas. Od roku 1826 do 1831 przebywał w Ladach, gdzie sprawował urząd kaznodziei. W r. 1831, gdy monaster ladzieński zamieniano na prawosławny, O. Cyryl, jako »oporny«, dostał się do więzienia. Przez lat przeszło czterdzieści kuszony do odstępstwa, przerzucany z miejsca na miejsce, dręczony i zamykany we wielu schyzmatycznych monasterach, bohaterską swoją stałością znużył wreszcie prześladowców. Wypuszczony na wolność przed kilku laty, wtedy właśnie, gdy w Galicyi rozpoczęło się dzieło reformy bazylińskiego zakonu, pośpieszył ohotnie zgrzybiały starzec do grona nowych swych braci i mieszka obecnie w monasterze św. Onufrego we Lwowie.»

Окрему увагу звертають на себе спомини про о. К. Летовта, що їх вмістив «Альманах василіяньських богословів I.» Жовква 1933. На листках цього ріжними мережками мережаного альманаху-літопису о. Ю. Дацій ЧСВВ. подав: Із моїх спогадів, і тут, стор. 57-60, маємо розділ: «Дзядзьо» Летовт. Вистане, коли згадаємо про ті спомини, не цитуючи їх.

Врешті і монастирські хроніки Лаврова, Добромила та Львова з певністю записали неодну подробицю з життя о. К. Летовта, але на жаль досі ми не мали змоги їх провірити.

Стільки в доповнення самої силуетки останнього василіянина з Литви.

А щодо нераз згадуваного тамже о. Є. Ломницького ЧСВВ. додаємо тут інформаційну записку, що про нього є вміщений симпатичний спомин у книжці: Edward Woyniłłowicz. Wspomnienia 1847-1928. Część pierwsza. Wydał, wstępem i przypisami opatrzył Janusz Iwazkiewicz. Wilno 1931, стор. 211-212. Книжка вийшла у відомого Йосифа

Завадського. Автор спогадів зачисляється до найвизначніших поміщиків Мінщини. Видану першу частину либонь перешаткувала цензура, а появу другої частини, in globo теж колідуючої з цензурою, відложили на пізніше. Недавно »Przegląd Wileński« XVIII (1935), в окремим звіті: Kwestja białoruska w oświeceniu obszarnika mińskiego, вирішив спогади про о. Є. Ломницького, зацитувавши їх дослівно в ч. 5, стор. 3.

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ / Берлін

УКРАЇНА XVII ВІКУ В СВІТЛІ ТОГОЧАСНОГО ЗАХОДУ

Під таким заголовком хочу видати колись альбом стародавніх гравюр західних майстрів XVII в. В своїх руках маю надзвичайно цікаву збірку таких гравюр, в більшості зовсім невідомих нашій історіографії, а прикладаєма тут гравюра: — »Ліга Націй XVII в.«, має ілюструвати характер моєї збірки. Цю гравюру, цілком випадково, я знайшов у Берлінській Державній Бібліотеці (картографічний відділ). Точна її назва в перекладі на українську мову така: »Чужоземно-європейські, як також французько-голяндські державні збори«. Це наступ невідомого голяндського гравера на тогочасний політичний стан Європи. Гравюра друкована в Голяндії, в м. Delft. Року не подається, але з тексту видно, що гравюру треба віднести до 1650-их років. Для нас Українців це дуже цікава пам'ятка; з неї бачимо, що в XVII в. Захід рахувався з Україною як з окремою державою. На гравюрі Україна означена під цифрою 9, Московія — 8, Польща — 7, Німеччина — 5, Англія — 4, Туреччина — означена собакою, і т. д.

Читаючи пояснення до цієї гравюри-шаржу бачимо, що по суті на світі мало що змінилось. Як і сьогодні — »Марс знову точить свою криваву зброю«, як і колись Європу роздирають ті самі сварки і причини їх є також приблизно ті самі. Наприклад: Московія (8) загрожує Європі, що її вона хоче запалити (Ich will das Feuer schüren) і нацьковує на неї Туреччину (собаку); Україна у вигляді козака (9), як то й належить країні дум та пісень, висловлює свою скаргу »поетично«. Над козаком написано: »Моє серце у грудях хоче розірватися« (Mein Herz im Leib will sich rühren). Дослівний переклад слів України в тексті такий:

Козак є дуже сердитий, його серце у грудях хоче розірватися
 З великою ненавистю, гострить він шаблю наново,
 Загрожує покрошити дітей у колисках.
 За козаком, повний гніву й бішенства
 Як стріла слідує татарин,
 Так що його чути з далека.
 Україна тремтить, гремить...

На жаль, не маю змоги докладніше дослідити цю цікаву гравюру і подаю її тут, щоби зазнайомити інтересантів із характером своєї збірки гравюр. Притім висловлюю свою глибоку подяку Хв. Редакції »Записок Чину св. Василія В.« за ласкаву згоду опублікувати цю гравюру.

Ausländisch: Europäische/ wie auch Französisch: Holländische
Staats: Eröffnung.

Wobors will nun abermals seine blutbetrübte Waffen/
Welche erstlich toemig Jahr durch den Fried vergnügt geschlaffen
Wieder in die Häuste nemen; So zu Wasser als zu Land
Will er feindlich Sich erzeigen durch erzigten Krieges-Brand.
Dickes suchet er hervor und die scharfgeschliffne Degen/
Harnisch/ welche fast berrost/ ist er fertig blank zu legen.
Der Musqueten/ Falcon ten/ der Carthausen Donn. knall
Soll verschaffen Schrocktgebene/ und mit Furcht vermischten Schall.
Er stelle sich in Positur/ die Irene ist verjaaget;
Ihre Mittel man nicht acht/ Franzmann sagt: Es sey gewaget!
Auf ihr muhtigen Soldaten/ tay sang an das Kriegespiel;
Mein beherst und tapfer Wesen sich nicht mehr bedenecket viel.
Holland ist mein Gegentwurf; (1) Ich will sie genug vegetieren/
Meine tapfre Ritter- faust soll sie gnugsam alterieren.
Wer will sich doch widersehen meiner vieler Völcker Macht?
Alldis ist bereit und fertig: Holland schicke dich zur Schlacht!
Holland den gesprochenen Hohn hört mit kluggespitzten Ohren/
Spricht aus tapferem Gemüthe: Wol! Es ist noch nichts verloren/
Es ist mir noch eingepflanzt mein beherster Löwenmüht;
Ich will fechten/ ich will kämpfen unverzagt bis auf das Blut/
Spanien hält mit mir ein (2) auf Gewinn und auf verlieren.
Es sagt: In gar kurzer Zeit (3) wird man meine Treue spühren
Der die Pfeil schießt in die Höhe/ dem sie fallen auf das Haupt
Oftermahls eh man es meinet/ daß er Lebens liegt beraubt.
Der Franzos hierüber stugt/ kan darein sich nicht re. ht finden/
Doch bleibt er beherst wie vor; Engelland bleibt nicht dahinden/
Und schlägt sich auch in das Mittel/ zeigt mit seinen Thaten an
Wie man wol mit Zug den Feinden set adlich gnug beykommen kan.
Man hört von ihm diese Wort: (4) Also wil es sich gebühren
Dem Franzosen bezustehen; laßt Carthausen musicieren
An statt der beliebten Harffen. So zu Wasser als zu Feld
Wollen wir stets in Vereitschaft und Schlacht- Ordnung seyn gestellt.
Teutschland alteriert sich nicht/ pflegt si. h gramend nicht zu hermen
Stehet sich doch auch wol für in gemeinem Krieges- Lermen/
Und versuchet alle Mittel/ die zum Frieden dienlich seyn/
Damit alle Strittigkeiten mögen seyn gestellt ein/

Gedruckt zu Delft in Holland.

Was es zu dem Schwedem spricht: (5) Unsr Freundschafft: wirds ausführen
Wird die Antwort bald gehört: (6) Ich/ Ich will ihm caresiren.
So ist alles wol bestellt/ so geht alles glücklich fort/
Und Gott selbst der Allerhöchste wird seyn unser Schild und Hort;
So wird Teutschland glücklich seyn / so wird Teutschland trefflich grünen/
So wird Teutschland wol kein Feind anzugreifen si. h erkünnen;
So wird Teutschland mit recht heissen aller Länder Preis und Kron/
So wird ihr Haupt sie reich sitzen auf dem festgestellten Thron.
Alsdann werden auch im Flor ihre preisenswehre Stätte
Grünen / blühen und hinfort zierlich wachsen in die Wette.
Alsdann werden die Innohner wohnen in Einträchtigkeit
Begeinander/ und sich schätzen höchst voranget allezeit.
Unterdessen ist betrübt das mit Angst umfangne Polen
Wegen innerlichen Zwiß/ und kan sich nicht rechte erholen.
Weil der Türckenbund stets drohet/ mit Einfall/ Mord/ Raub und Brand/
Will man mich dann ganz enezieren? (7) spricht es im betrübten Stand.
Moscan treulich hilfft darzu/ spricht: (8) Ich will das Feuer schüren;
Der Cosack ist voller Grimm/ (9) sein Herz im Lab will sich rühren
Wegen grossen Widerwillens/ weßt den Saibel auf das neu/
Droht den Kindern in der Wiegen/ zu zerfchneiden Sie entzwey.
Dem der Tartar holler Wuht und erhisten Naseregen
Folget Pfeilschnell auf dem Fuß/ daß man hört von ferne schreyen
Wid und garstig durcheinander. Die Ukraine zitternd bebt/
Doch sich Polen spricht erholend: Auf! der alte Gott noch lebt!
Auf! mein streitgetrohtes Volk! laß die blanken Saibel blinken
Schlag getroßt in Türcenköpff/ laß sie Blut der Tartarn trincken/
Die Cosacken werden fliehen/ wann sie unsr Mannheit sehn/
Keiner unter denenselben wird vor unsrer Macht bestehn.
So wird alsdann Ottomann/ und die Blut- Egilischen Horden
Spühren zur genüg und satt/ daß die Christen zu ermorden
Ihnen werde selbst betwehret von des Allerhöchsten Hand/
Der woll alle Potentaten schätzen stets in ihrem Stand/
Und Europen auf das Neu mit Einträchtigkeit beglücken/
Damit es sich wie bisher Friederwünschet mög erquicklen/
Er zerschlag die Kriegeswaffen/ leg dem Wobors selbst ein Ziel/
So wird gehen bald zum Ende das schon angefangene Spiel.

Александра і Вячеслав ЗАЇКИНИ / Львів

МАТЕРІЯЛИ ДО БІБЛІОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ¹ 1930-1931

Уваги й доповнення до «Ucrainica» в «Bibliografji historji polskiej za rok 1930 i 1931» М. і М. Фрідбергів²

Хоча протягом останнього десятиліття появилось в нас кільканадцять розмірно докладних бібліографічних та історіографічних оглядів новішої української науково-історичної літератури³ всетаки ми не маємо не тільки повного, але й задовольняючого суцільного огляду повоєнних праць з обсягу української історії. Багато різних несприятливих обставин перешкоджає складанню такого огляду.

В кожному разі, при відсутности суцільних українських оглядів новіших праць з української історії, вельми значну прислугу українській історіографії віддають щорічні польські історично-бібліографічні огляди «Kwartalnika Historycznego», узгляднуючи якнайширше праці з української історії. Зокрема вельми цінний для нас недавно виданий огляд «К. Н.» за рр. 1930-1931, в яким дуже багато «Ucrainica».

З огляду на дуже стислий звязок української історії з польською, польські історіографи та бібліографи широко узгляднують у своїх оглядах досліди над українською історією, хоч, на жаль, і досі не

¹ Названі «Матеріяли» уявляють собою спільну працю бл. п. Александри Заїкиної й Вячеслава Заїкина. Покійна Співавторка цих «Матеріялів» А. М. Заїкина [* 14 (2) III 1862 — † 20 VII 1934] походила зі старого волинського шляхотського, а пізніше слобідсько-українського старшинсько-козацького роду. Батько її, о. Михайло Колосовський, був православним священником на Слобожанщині, місцевим громадським діячем, енергійним пропагатором і організатором нар. освіти й здібним публіцистом. Покійна, рано повдовівши, присвятилася головно педагогічній діяльності, була довгий час учителькою народних і середних шкіл у Харкові, Катеринодарі й Новочеркаську. Один час була також руководителькою вправ з методики історії й географії в Донській Педагог. Інституті. Була визначним і досвідченим педагогом і знавчиною методики різних шкільних предметів. Працювала теж і на полі позашкільної освіти. Вихована батьком у дусі старих родових і родинних традицій, глибокій релігійності й пошані до всіх християнських ісповідань. Покійна була гарячою й широко прихильницею ідеї об'єднання Церков, з великою пошаною відносилася до Католицької Церкви й Апостольської Столиці, а також до Василіянського Чина; на кілька днів перед смертю, протягом кількох днів особливо молитися за неї. Разом з тим була Покійна прихильницею ідеї відродження гетьманського устрою на Україні. Залишила досить просторі спомини, в яких чимало місця уділює релігійно-церковному життю й подіям XIX-XX в.

² Marja i Marjan Friedbergowie. Bibliografja historji polskiej za rok 1930 i 1931. Dodatek do «Kwartalnika Historycznego». R. XLVI. Львів 1932 (1933). 8° 171.

³ Серед тих оглядів, передусім, треба згадати огляди новішої укр. наук.-істор. літератури на Вел. Україні, зокрема «Матеріяли до укр. істор.-бібліографії», вид. Бібліограф. Комісії Харк. Наук. Досл. Катедри історії укр. культури, вип. 1 і 2, Харків 1930, далі бібліогр. огляди укр. наук. істор. літератури в київській «Україні» ітд. (напр. В. Юркевича й В. Новицького Укр. історична література 1928-1929 рр. «Україна» 1930, кн. 43, ст. 86-119) ітд. Слабше стоїть справа з бібліографією укр. історії поза межами Вел. України; всетаки і в цій ділянці дещо зроблено; порівн. бібліограф. й історіограф. огляди: Загальні — бл. п. І. Калиновича, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, М. Кордуби, І. Кривецького, І. Крипякевича, В. Заїкина ітд.; істор.-правничі П. Домбковського й М. Чубатого (порів. теж доповнення до них В. Заїкина); істор.-філософічні — І. Мірчука і Д. Чижевського; церк.-історичні — В. Заїкина; по історії мистецтва — В. Залозецького й В. Січинського, та ін.

з'ясували вони, що саме слід їм узгляднювати з української історіографії: чи всі праці з української історії, чи тільки ближче звязані з польською історією. Отся нез'ясованість становить помітний дефект у всіх польських історично-бібліографічних оглядах, також і в огляді пп. Фрідбергів. Особливо сильно виступає цей дефект в розділі, присвяченому історії літератури. В огляді Фрідбергів з історії української літератури узгляднені лише кілька праць про старо-українське письменство, дещо з літератури про Франка, загальний нарис історії української літератури сумної слави «професора»-чекіста Коряка-Блюмштейна то що, — взагалі дуже мало; а головне — лишається незрозумілим, чому автори огляду узгляднили саме ці речі, а не інші.

Так само лише кілька випадкових нотаток з «Ucrainica» у відділах історіографії й історії мистецтва, й зовсім без уваги лишилися праці з історії укр. філософії. Особливо нещасливий вийшов що до «Ucrainica» відділ некрологів: із некрологів бл. п. С. Томашівського згаданий лише один (не занотована навіть окрема брошура-збірка статей про С. Томашівського); з некрологів бл. п. В. К. Липинського занотовані лише найменше змістовні (зокрема згадана чомусь брошура, яку видали деякі політичні противники покійного і в якій є взагалі речі не зовсім відповідні й образливі для його пам'яті). Натомість в більшості інших розділів (нпр. в розділах праць загального характеру, політичної історії, церковної історії ітд.), в огляді пп. Ф-ів знаходимо багато історичних праць з обсягу укр. історіографії. Що правда, й до цих розділів можна зробити чимало додатків з укр. історіографії. Але в цілому високоцінний огляд пп. Ф-ів містить в собі так багато матеріялу до бібліографії української історії за 1930-1931 рр., що при складанні української історичної бібліографії за ці роки за підставу можна взяти цей огляд.

Нижче ми подаємо низку доповнень до «Ucrainica», поміщених в огляді пп. Ф-ів, маючи надію, що ці доповнення (хоч вони дуже далекі від вичерпуючої повноти) зможуть придатися й для складання можливо повнішої бібліографії української історії, й для практичного вжитку при праці над українською історією.

»Biblijografja« пп. Ф-ів містить 3638 позицій, з яких значна частина безпосередно або посередно торкається української історії. »Biblijografja« ця, як і попередні бібліографічні огляди »К. Н.«, поділяється на сім розділів: 1) загальних праць, політичної і місцевої історії, 2) помічних наук, 3) історії Церкви, 4) історії права, 5) суспільної й господарчої історії, 6) історії військової, 7) історії освіти й культури; останній поділяється на п'ять менших розділів: а) історії мови, б) історії літератури, в) історії шкільництва, г) історії мистецтва, ґ) історії культури.

Розподіл цей треба признати невдатним. Нпр. останній підрозділ, історії культури, уявляє собою дивовижну мішанину: тут нотуються загальні праці по історії культури, в роді »Dziejów kultury polskiej« Брікнера або »Das geistige Leben der Ukraina«, праці з історії культури королівських дворів, з історії станів, жіночого руху, наукових установ, філософії, ріжних наук, медицини, добродійности, масонства, преси, театру, подорожей, альхеїмії ітд. Подібну ж мішанину бачимо і в першому розділі, де узгляднюються праці по історіософії, методології історії, шкільній методиці історії, історіографії (від якої одначе штучно

відокремлено джерелознавство, прилучене до другого розділу); загальні огляди історії, збірники, праці присвячені різним історичним проблемам; праці з історії ідей, зокрема з історії національних ідей, з історії міжнародних взаємин, з історії провінцій, з політичної історії (до якої залічуються й праці з загальної давнішої історії, а також деякі праці з історії політичного устрою), з історії міст, окремих країв, сіл ітд.

З другого боку, відчувається брак окремого розділу історії політичного устрою: праці з цієї ділянки розкидані по різних розділах, головню по розділах політичної історії та історії права. Немає при таким розподілі ніде місця для історії екстериторіяльних національних меншостей (жидів, німців, вірменів, циган ітд.), нехристиянських релігій ітд.

Натомісьць, позитивною рисою треба признати узгляднення в оглядах »К. Н.« праць з історії літератури й історії мови; бо ж, річ ясна, всяка національна історія мусить узгляднювати історію мови, як основного чинника, що формує й об'єднує націю; з другого ж боку, ніяка історія культури неможлива без узгляднення найважливішої її галузи — історії літератури.

Та, в кожному разі, беручи за підставу до своїх доповнень »Bibliografje« пп. Ф-ів, мусимо застосувати розподіл наших доповнень до плану бібліографічних оглядів »К. Н.«, вносячи в нього лише деякі, найбільш необхідні зміни, нпр. додаючи окремий розділ історії філософії і т. п.

Підносячи наші уваги, ми, очевидно, зовсім не відмовляємо бібліографічному оглядові пп. Ф-ів його великої вартости. Для польської історіографії він є дуже цінний, але й для нашої історичної науки, не вважаючи на деякі недостачі¹ й прогалини, він також є вельми корисний.

З другого боку, вважаємо необхідним ще раз підчеркнути, що наші доповнення далеко не вичерпують великого числа праць з обсягу української історії, виданих за 1930-1931 рр.

I. МЕТОДОЛЬОГІЯ. — ІСТОРІОГРАФІЯ. — ПРАЦІ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ. — ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ.

1) МЕТОДОЛЬОГІЯ ІСТОРІЇ.

1. Новицький Н. Розмежування великоруської й української історіографії. »Україна« 1930, II.
2. Горвань М. Про значіння архівів запорозьких для історії турецько-українських відносин.
3. Труды всесоюзной конференции историков-марксистов. Тт. I-II. Москва (= М.) 1930.
4. Ленинская концепция двух путей развития капитализма в России. Общество Историков-Марксистов. Секция империализма. М. 1931.

¹ Одною з помітніших недотач в огляді пп. Ф-ів є ненаукова й непослідовна транскрипція сх.-словянських слів. В дальших оглядах цю недотачу обов'язково треба усунути.

5. Милуков П. Н. **Geopolitical Conditions of the Evolution of Russian Nationality.** »Journal of Modern History« 1930, t. II, N. 1.

2) ІСТОРИОГРАФІЯ.

А. ОГЛЯДИ.

6. К.[РЕВЕЦЬКИЙ] І. **Нові українські мемуари** (Є. Чикаленка, ген. Всев. Петрова, Віт. Юрченка, Вікт. Приходька, К. Левицького, І. Каличака, О. Назарука ітд.). »Нова Зоря« (= Н. З.) 1931, ч. 51.
7. К.[РЕВЕЦЬКИЙ] І. **Похід проти української науки в ССРСР.** Н. З. 1931, ч. 49.
8. **Русская историческая литература в классовом освещении.** Сборник статей с предисловием и под редакцией М. Н. Покровского. Тт. I-II. М. 1927, 1930. 8°, 422 + 416.
9. Пионтковский А. **Великорусская буржуазная историография последнего десятилетия.** »Историк-Марксист« 1930 (стаття торкається також і української історіографії).
10. Пионтковский А. **Буржуазная историческая наука в России.** М. 1931.
11. FŁOROVSKI A. **La littérature historique russe. Émigration.** Comptendu. 1927-1929. »Bulletin d'Information« t. III (1930), f. 1-2.
12. Пионтковский С. **Великодержавные тенденции историографии в России.** »Историк-Марксист« 1930, т. XVII.
13. З. **Нові праці про початки Руси.** »Дзвони« 1931, ч. VII, с. 477.
14. **Причинки до історії Української Держави.** Ibid., ч. 6, с. 410.
15. З. **Донський науковий рух** (досліди над історією козаччини). Ibid., ч. 1, с. 53.
16. **10-ème anniversaire de la Commission pour les études de l'histoire du droit russe occidental et oucrainien à Kiév (1919-1929).** »Przewodnik Historyczno-Prawny« p. I, 1930, v. 1, с. 96.
17. ЧУБАТИЙ М. **L'histoire du droit en U. S. S. R.** Ibid., v. 2, с. 206-208.
Рец.: ЗАЇКИН В. »Дзвони« 1931, ч. 1, с. 50.
18. **L'histoire du droit en Pologne.** Ibid., v. 4, с. 429-432.
19. SOLOVJEV A. **Conférences historico-juridiques au Congrès russe à Sofia.** Ibid., v. 3, с. 260-263.
20. АВС. **L'histoire du droit dans les publications de l'Institut Scientifique Russe à Belgrade.** Ibid., v. 3, с. 323-324.
21. [2416].¹ CZUBATYJ N. **Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte. 1919-1929.** »Przew. Hist.-Pr.«, p. I, 1930, v. 2, 3 і 4 і окремо.
Рец.: ЗАЇКИН В. »Богословія« т. X, кн. 2, с. 170-174 і »Записки ЧСВВ.« т. IV, в. 1-2, с. 431-455.

Б. ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОДИНОКИХ ІСТОРИКІВ. ЮВІЛЕЙНІ СТАТТІ. НЕКРОЛЬОГИ.

22. ЗАЙКИНЪ В. С. Т. **Голубевъ и его труды по истории Западно-Русской Церкви, истории просвѣщенія и сектовѣдѣнію.** »Воскресное Чтеніе« 1930, Нр. 49.
Порівн. »Дзвони« 1931, ч. 2, с. 126.
23. **Орест Левицький.** »Дзвони« 1931, ч. 8. с. 567.

¹ У квадратних скобках [] подані числа позицій, під якими уміщені вони в бібліографічній огляді Фрідбергів і до яких у наших покажчику додані лише додаткові відомості, нпр. вказані рецензії про них то що.

24. P.[OLACZKÓWNA] H. Les prix décernés à Mr. Oswald Balzer, prof. d'histoire du droit polonais à l'Université de Léopol. »Przew. Hist.-P.« 1931, v. 1, s. 86-87.
25. **Акад. Микола Петров.** »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 297-298.
26. **Проф. прот. Т. Буткевич.** »Дзвони« 1931, ч. 2, с. 126-127.
Порівн. нижче: ч. 194.
27. **ПЕРЕТЦ В. Н. А. И. Лященко** († 1931). »Известия Академии Наук« 1931, N. 6.
28. [36] **БАГАЛІЙ Д. Матеріяли до біографії В. Б. Антоновича.** К. 1929. 8° 1259.
Рец.: Мицюк О. »Дзвони« 1932, ч. 3, с. 239-240.
29. **Колодій Б. Трагедія проф. М. Грушевського.** Н. З. 1931, ч. 93.
30. [63] **ЗАЇКИН В. Проф. В. Абрагам.** »Мета« 1931, ч. 18.
31. **АДАМУС I. Le 60-e anniversaire de l'activité scientifique du prof. Bobtcheff.** »Przew. Hist.-Pr.«, 1931, Nr. 2-3, с. 246-247.
32. **ЗАЙКИНЪ В. Проф. Ст. С. Бобчевъ.** »Воскр. Чт.«, 1931, Nr. 32 і в скороченні: »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 303-304 (м. ін. про відношення праць Б. до української історії).
33. [67] **Ювилей проф. Ф. Буяка.** »Дзвони« 1931, ч. 7, с. 475-476.
34. **ЗАЇКИН В. Проф. О. К. Мицюк.** »Поступ« 1930, ч. 6-10, с. 155-161 (м. ін. оцінка історично-економічних праць М.).
Порівн. »Дзвони« 1931, ч. 3, с. 212.
35. **КОВЕРСЬКИЙ К. Проф. О. К. Мицюк.** »Кооперативна Республіка« 1931.
36. **Ювилей проф. О. П. Одарченка.** »Дзвони« 1931, ч. 9, с. 628-629.
37. **50-літній ювилей наукової праці о. прот. Є. Сіцінського.** »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 297.
38. **ІСАЇВ П. Ювилей В. Щурата.** »Дзвони« 1931, ч. 9, с. 625-628.
39. **W.[EINGART] M. † Nikolaj Beljaev.** »Byzantinoslavica« (= »Bsl.«) 1930, т. II, в. 2, с. 477.
40. **ADAMUS J. Š. p. Karol Goetz.** »Przew. Hist.-Pr.«, р. II, 1931, в. 2-3, с. 241-243.
41. **† Карло Гец.** »Дзвони« 1931, ч. 3, с. 212.
42. **БЕЛЕЙ В. о. † о. Др. Діонізій Дорожжинський.** »Богословія« 1930, т. VIII, кн. 4, с. 271-272.
43. **всн. Dr. Ostap Makaruška. Dr. Volodymyr Ochrymovyč.** »Slovanský Přehled« 1931, р. XXIII, ч. 10, с. 789 і 791.
44. **WEINGART M. E. F. Karskij.** »Bsl.«, 1931, т. III, в. 1, с. 276.
45. **Ильинский Г. П. А. Лавров.** »Bsl.«, 1930, т. II, в. 1, с. 108-112.
46. **Залозвцький В. W. v. Lipinskij.** »Deutsche Allgem. Ztg.«, 26. VI. 1931.
47. **ЗАЇКИН В. Вячеслав Липинський.** »Богословія« 1931, т. IX, кн. 4, с. 367-368.
48. [ЗАЇКИН В.] **Вячеслав Липинський.** »Дзвони« 1931, ч. 3, с. 145-147.
49. **ЗАЙКУН W. Š. p. Waclaw Lipiński.** »Przew. Histor.-Pr.«, 1931, р. II, в. 2-3, с. 243-245.
50. **КОЗАК М. З життя та діяльності Вяч. Липинського.** »Діло« 1931, чч. 141, 143-146.
51. **КОЗАК М. Вяч. Липинський.** »Мета« 1931, ч. 16; »Неділя« 1931, ч. 23.
52. **КУЧАБСЬКИЙ ВАСИЛЬ. Про останні хвилини бл. п. Вяч. Липинського.** »Діло« 1931, ч. 147.
53. **ПРОКОПОВИЧ В. Памяті Вяч. Липинського.** »Тризуб« р. VII, 1931, ч. 25.
54. **FIRAK M. Smrt Vjačeslava Lipinskog.** »Hrvatska Straža« 1931, с. 142.

55. ФІРАК М. Умар Вячеслав Липинський. »Руски Новини« 1931, ч. 1.
56. Шульгин О. На смерть Вяч. Липинського. »Тризуб« 1931, ч. 16.
57. GROCHOLSKI L. Ś. p. Waclaw Lipiński. »Herold« 1931, в. 2, с. 140-142.
58. ГЛОВІНСЬКИЙ Є. Памяти В. Липинського. »Шляхом незалежності« 1931, ч. 3, с. 161-163.
59. А. Ч. Вяч. Липинський. »Н. З.« 1931, ч. 45.
60. L. A. Zgon ukraińskiego krajowca. »Przegląd Wil.«, 1931, Nr. 14-15.
61. Вячеслав Липинський (некрольоги): »Діло« 1931, ч. 134; »Укр. Голос« 1931, ч. 23; »Тризуб« 1931, ч. 25; »Наш Приятель« 1931, ч. 1 (вересень), с. 10; »Укр. Життя« 1931, ч. 2; »Незалежність« 1931, ч. 12-13; »Нива« 1931, ч. 6, с. 229-230; »Prager Presse«, 23. VI. 1931; »Tagespost« (Graz), 21. і 23. VI. 1931; »Новий Час« 1931, ч. 67 та інші.
62. FRČEK J. Antoine Martel. »Bsl.«, 1931, т. III, с. 555-556.
63. СКРУТЕНЬ Й. о. Памяти доброго друга Антона Мартеля. »Н. З.« 1931, ч. 85.
64. W.[EINGART] M. A. L. Petrov. »Bsl.«, 1931, т. III, в. 2, с. 556.
65. Доловко М. Г. Труды А. И. Соболевского в области старослав. яз. и письменности. »Изв. Ака. Н. СССР.«, VII серия, 1930. N. 1, ч. 48-54.
66. КАРСКИЙ Е. Ф. Труды А. И. Соболевского по палеографии и диалектологии. Ibid., с. 45-48.
67. ПЕРЕТЦ В. Н. А. И. Соболевский. Ibid., с. 17-31 (в додатку до статті список наукових праць Соболевського).
68. АДАМУС І. Ś. p. Franciszek Rawita-Gawroński. »Przew. Hist.-Pr.«, т. I, в. 3, 1930, с. 318.
69. ІЩАК А. о. † о. Іван Рудович. »Богословія« 1930, т. IX, в. 1, с. 42-44.
70. [59] ADAMUS J. Ś. p. Kazimierz Sochaniewicz. »Przew. Hist.-Pr.«, 1931, р. II, в. 1, с. 82-83.
71. [51] Галушинський Т. о. Проф. Др. Степан Томашівський. »Добрий Пастир« 1931, ч. 2, с. 146-147.
72. ЗАЙКИН В. Стефан Томашівський. »Дзвони« 1931, ч. 1, с. 54.
73. А. Ч. Памяти Ст. Томашівського: КРЕВЕЦЬКИЙ І. Ст. Томашівський як історик; АНДРУСЯК М. Томашівський як історик Церкви; НАЗАРУК О. Т. як публіцист; СПОМИНИ, М. Томашівської; ГАЛУШИНСЬКИЙ Т. о. Мої спомини про Томашівського; п'ять листів Томашівського, ітд. »Н. З.« 1931 і окремою збіркою п. н. »С. Т-ий, історик, політик, публіцист.« Львів 1931. 16^о, 79.
74. РУЖИЦЬКИЙ Д. Ст. Томашевській. »Русській Голос« 1931, ч. 2.
75. FISCHER A. Ś. p. Stanisław Ciszewski. »Przew. Hist.-Pr.«, 1930, р. 1, в. 2, с. 199-201.
76. DIENL CH. L' oeuvre de Th. Uspenskij. »Orient et Byzance«, т. IV. 1930.
77. Памяти акад. Ф. И. Успенского [1845-1928]. Статті В. П. Бузескула, С. А. Жевелева, В. Н. Бенешевича, А. И. Малейна, ітд. Лгр. 1929. 8^о, 78.
Рец.: Ильинский Г. »Bsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 175-176.
78. W.[EINGART] M. Kadlec o F. J. Uspenskem. »Bsl.«, 1930, т. II, в. 1, с. 173.
79. Рошицький Ю. Воспоминанія о Н. Г. Піотровскомъ. »Воскр. Чтеніє« 1931. Nr. 29.
80. Савченко Ф. Історія України Мартоса (відбитка зі збірника »За сто літ«). Київ 1930. 8^о, 8.
81. Сірополко Ст. Знищена дисертація М. Костомарова. »Літературно-Науковий Вістник« (= »ЛНВ.«) 1930, кн. XI.

3) ПРАЦІ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ.

А. ЗАГАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ОГЛЯДИ.

82. КОСН HANS. **Die Ukraine.** »Zeitwende«, München 1929, р. 5, кн. 1, с. 60-71; кн. 2, с. 158-162.
Рец.: Заїкин В. 1) »Записки ЧСВВ.« 1930, т. III, в. 3-4, с. 715-718; 2) »Дзвони« 1931, ч. 1, с. 56-58.
83. РОКРОВСКИ М. **Geschichte Russlands von seiner Entstehung bis zur neuesten Zeit.** Leipzig 1929. 8°, VI-629.
Рец.: Адамус І. »Roczniki dziejów społ. i gosp.« II, 1932, с. 253-255.
84. ШМУРЛО Е. **Курс русской истории.** Т. I.: Возникновение и образование Русского государства (816-1462). Прага 1931. 8°. II + 535.
Рец.: Андреева М. А. »Bsl.« 1931, т. III, в. 2, с. 550-551.
85. ПОКРОВСКИЙ М. Н. Русская история в самоначалном очерке (от древнейших времен до конца XIX ст.). Москва 1930.
86. VERNADSKY GEORG. **A History of Russia.** Research Associate in history in Yale University. Revised edition. New-Haven, Yale, University-Press 1930. 8° XX + 413.
87. БЫКАДОРОВ И. **История Казачества.** Кн. I. Прага 1931.
88. ШАМБА-БАЛИНОВ. **Чем было Казачество.** Прага 1931.

Б. ЗБІРНИКИ.

89. MÉLANGES CHARLES DIENL. **Études sur l'histoire et l'art de Byzance.** Париж 1930, тт. I і II. 8° XXXII + 308 + 240 + 19 табл. М. ін. кілька праць з історії византійсько-словянських відносин.
Рец.: Дворник Ф. »Bsl.«, 1931, т. III, в. 1, с. 184-197.
90. »Byzantinische Zeitschrift«, т. XXX, присвячений А. Гайзенбергові з приводу 60-ліття уродин. Під ред. Ф. Дельгера. 8° XI + 681 + 17 табл.
М. ін. Алпатов М. Eine abendländische Komposition in altrussischer Um-bildung; Molé W. Ein Problem der byzantinischen Kunstgeschichte in Polen, ітд.
Рец.: Фрїбек J. »Bsl.«, 1931, т. III, в. 1, с. 198-202.
91. **Сборник статей в честь академика А. И. Соболевского.** Под ред. акад. В. Н. Перетца. Лгр. 1928.
Рец.: Ильинский Г. »Bsl.«, т. II, в. 1, с. 149-153.
92. **Сборник памяти Н. П. Кондакова.**
Рец.: Весquet Th. »Irenikon« 1932, N. 2.
93. **В. А. Городцову** К сорокалетнему юбилею научной деятельности. »Труды Секции Археологии и Искусствоведения«. М. 1928. 8°, 573 + 32 табл.
Рец.: Ильинский Г. »Bsl.« 1931, т. III, в. 1, с. 268.
94. **Inchinare lui Nicolae Jorga cu prilejul implinarii vârstei de 60 de ani.** Cluj. Editura Institutului de istoria universală. 1931, 4°, 440 + XXXVIII.
Цілий ряд уміщених у цім збірнику статей відноситься прямо або по-середно до української історії, історії укр. літератури, мистецтва, фільольогії і т. д.

В. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ.

95. [КРЕВЕЦЬКИЙ І.] **Спір про початки української нації.** »Н. З.« 1931, ч. 21.
96. [174] Полеміка з приводу статті М. Кордуби, Найважніший момент в історії України: Чехович К. »Український Голос« 1931, ч. 3; Пеленський З. »Н. З.«, 1931.

97. [175] **Откуда есть пошла Русская Земля.** Прага 1931. 6°, 30.
Рец.: Заїкин В. »Дзвони« 1931, ч. 2, с. 139-140.

Г. ІСТОРІЯ ВЗАЄМИН РУСИ-УКРАЇНИ З ІНШИМИ КРАЯМИ Й НАРОДАМИ

98. **HAUPTMANN L. Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI-e siècle.** »Byzantion« 1929, t. IV, с. 137-170.
Рец.: 1) FRČEK J. »Bsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 179-181. 2) Андреева М. »Bsl.« 1932, т. IV, в. 1, с. 216-217.
99. **ВАСИЛЬЕВ А. А. La Russie primitive et Byzance.** »Orient et Byzance«, т. IV. Париж 1930.
100. **JORGA N. Entre Slaves et Roumains.** Ibid.
101. **ВЕРНАДСКІЙ Г. Relations byzantino-russes.** »Byzantion« 1929, т. IV, с. 269-276.
Рец.: FRČEK J. »Bsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 181.
102. **RUNCIMAN S. The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign.** Cambridge 1929. 8°, 276. Розділ VI — про взаємини Руси й Херсонеса з Візантією.
Рец.: Андреева М. А. »Bsl.« 1932, т. IV, в. 1, с. 181-183.
103. **MAČUREK J. Vlivy byzantsko-slovanské v dějinách rumunského národa.** »Časopis Nár. Musea« 1930, т. 104, с. 178-190.
104. **МУТАФЧИЕВ П. Русско-болгарскія отношенія при Святославѣ.** »Seminarium Kond.«, т. IV, 1931, с. 77-92 і окремо: Прага 1931, 8°, 16.
Рец.: 1) Заїкин В. »Богословія« 1932, т. X, кн. 2, с. 179-180; 2) Андреева М. »Bsl.«, 1931, т. III, в. 2, с. 567 і 1932, т. IV, в. 1, с. 218-219.
105. **Флоровскій А. В. Очеркъ русско-чешскихъ отношеній.** (Історія взаємин між 'Іехією і Україною й Великокоросією від найдавніших часів до XIX ст.). »Слав. Гласъ« 1930 і окремо: Софія 1930. 8°, 24.
106. **МУТАФЧИЕВЪ ПЕТЪРЪ. Изъ нашитѣ старопланински монастири.** Сборникъ на Българската Академия на Наукитѣ, 1931, кн. 27 і окремо: Софія 1931, 8° (2+) 122 + XVI табл. (м. ін. про »київський« св.-юрський гложенський монастир у Болгарії, зложений вітїачами з України (?) у XIII ст. (?); див. головно стор. 75).
Рец.: Заїкин В. »Kwartalnik Hist.«, р. 47 (1933), в. 3, стор. 506-508.
107. **Геновъ Минко. Григорий Цамблакъ. Изъ исторіята на културнитѣ сношенія между българи, руси, сърби и румини.** »Бълг. Ист. Библ.«, р. III (1930), т. II, с. 150-195.
108. **Младеновъ Ст. Печенизи и узи-кумани.** »Бълг. Ист. Библ.« р. IV (1931), т. I, с. 116-136.
109. **MONTI GENNARO M. Una storia italiana dei Tartarie e dei loro rapporti con l'Europa Cristiana.** »L'Europa Orient.« 1931, t. XI, N. 5-6, с. 163-172.

З приводу книжки Giovanni Soranzo, Il Papato, l'Europa Cristiana e i Tartari. Milano 1930. Пор. »Записки ЧСВВ.« IV 325.

4) ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ.

110. **Томашівський С. Девятьсот літ тому.** »Н. З.« 1930, ч. 1 (301).
111. **Томашівський С. Андрій незнаний князь руський.** »Н. З.« 1930, ч. 29 (329).

112. [247] Заїкин В. **Спір про початки Русі.** »Записки ЧСВВ.« III, 591-614.
Рец.: Каровець М. о. »Добрий Пастир« 1931, ч. 2, с. 151.
113. [248] Шелухин С. **Звідкиля походить Русь?** Прага 1929, с. 128.
Рец.: Мякотин В. »Утро« і »Рус. Голос« 1930, ч. 1.
114. Васильевский В. Г. **Труды.** Т. IV. Изд. Акад. Наук. Лгр. 1930, 8^о, 331.
(Статті з історії старої Русі, Візантії та визант.-руських відносин).
Рец.: Ильинский Г. »Bsl.« 1931, т. III, в. 1, с. 268-269.
115. Анастасієвичъ Д. **Левъ Діаконъ о годѣ отвоеванія Цимисхіемъ Болгаріи отъ русскихъ.** »Sem. Kond.« т. III.
116. ANASTASIEVIC D. **Les indications chronologiques de Jahya relatives à la guerre de Tzimisès contre les Russes.** »Mélanges Ch. Diehl«, т. 1, Париж 1930, с. 1-5.
Рец.: Дворник Ф. »Bsl.« 1931, т. III, в. 1, с. 184.
117. ANASTASIEVIC D. **La chronologie de la guerre russe de Tzimisès.** »Byzantion« 1931, т. VI, с. 337-342.
Рец.: 1) Frček J. »Bsl.« 1931, т. III, в. 1, с. 544-545; 2) Заїкин В. »Богословія« 1932, т. X, кн. 2, с. 179-180.
118. ANASTASIEVIC D. **L'hypothèse de la Bulgarie occidentale.** »Recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenski« I, Париж 1930, с. 27.
119. Анастасієвич Д. **Болгарія 973-го года** (м. ін. про побут Святослава I в Болгарії). »Bsl.« 1931, т. III, в. 1, с. 103-109.
120. Любавский М. К. **Образование национальной территории Велико-русского государства.** М. 1930.
Порів. слідууючу позицію.
121. Покровский М. Н. **Происхождение Московского государства и великорусская национальность.** »Ист.-Марксист« 1930, т. XVIII-XIX (з приводу праці М. К. Любавського).
122. Розанов С. П. **Евпраксия-Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Европейская политика в XII в.** »Изв. Акад. Наук« 1930. NN. 8 і 9.
123. Мутафчиев П. **Происходятъ на Асѣневци** (м. ін. про берладників, про Юриковичів у Болгарії, про рус.-болгарські відносини і т. д.). »Макед. Прегледъ« 1928, р. IV, кн. 4.
Рец.: Андреева М. А. »Bsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 169-170.
124. Джиджора І. **Україна в першій половині XVIII в.** Розвідки і замітки. Київ 1930, 8^о, VIII + 172.
Пор. »Записки ЧСВВ.« III 751.
125. CZARNECKI JÓZEF. **Sprawa ruska.** »Przegląd Katolicki« 1931, ч. 36.
Довша відповідь о. М. Карівця ЧСВВ.: Баламуцтва, зла воля й гумористика »Przeglądu Katolickiego«. Н. 3. 1931, ч. 79 і сл.
126. Савченко Ф. **Заборона українства 1876 р.** До історії громадських рухів 1860-1870-их рр. Київ 1930, 8^о, XIV + 416.
127. Гніп М. **Громадський рух 1860-их рр. на Україні.** Кн. 1. **Полтавська Громада.** Харків 1930.
Порівн. слідууючу позицію.
128. Лоський І. **Змагання українців до самостійности у Полтавщині в 60-их роках** (з прив. праці Гніпа). »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 340-345.
129. Приходько В. **Під сонцем Поділля.** (Подільська дух. семинарія; укр. рух на Поділлі на поч. XX в. ітд.). Львів (=Л.) 1931. 8^о, 250 + VIII.

- Рец.: 1) Коструба Т. »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 307-309; 2) К.[рєвєцький] І. »Н. З.« 1931, ч. 51.
130. **Омельянович-Павленко М. Спомини (1917-1918).** Тернопіль 1930. 8^о, 64.
Рец.: Заїкин В. »Богословія« 1931, т. ІХ, кн. 4, с. 388-390.
131. **Дорошенко Д. Ілюстрована історія України. 1917-1923 р.** Т. ІІ. **Українська Гетьманська Держава 1918 р.** Ужгород 1930. 8^о, 424 + 86.
Рец.: Заїкин В. »Богословія« 1931, т. ІХ, кн. 4, с. 383-388 і »Дзвони« 1931, кн. 7, с. 508-510.
132. **Державник Д. В нетрах баламуцтва. Справжні причини і пружини повстання проти гетьмана в 1918 р.** »Дзвони« 1931, кн. ІІІ, с. 192 сл.
133. [1060] **Кузьма О. Листопадові дні 1918 р.** Л. 1931. 8^о, 443.
Рец.: П. О. К. »Дзвони« 1931, ч. 7, 493 сл.
134. **Чикаленко Л. Соловецька каторга.** Документи. Варш. 1931, 8^о, 72.
Рец.: Коструба Т. »Дзвони« 1931, ч. 6, с. 421-424.
135. **Калічак Ілько. Записки четаря.** (1918-1919). Л. 1931. 12^о, 102.
Рец.: 1) П. О. К. »Дзвони« 1931, ч. ІХ, с. 636 сл.; 2) К.[рєвєцький] І. »Н. З.« 1931, ч. 51.
136. **Петров Всеволод ген. Спомини з часів укр. революції (1917-1921).** Частина ІV. Накл. »Червоної Калини«. Л. 1931. 16^о, 117.
Рец.: К.[рєвєцький] І. »Н. З.« 1931, ч. 51.
137. **Левицький К. Великий зрив.** До історії укр. державности від березня до листопада 1918 р. »Черв. Калина«. Л. 1931. Стор. 149 (+3) + 4 табл.
Рец.: К.[рєвєцький] І. »Н. З.« 1931, ч. 51.
138. **Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.** »Н. З.« 1930, ч. 1 і сл. і окр.: Накладом Укр. Хр. Орг. Л. 1930. 16^о, 169 (+1).
Рец.: К.[рєвєцький] І. »Н. З.« 1931, ч. 51. Пор. »Записки ЧСВВ.« ІV 479.
139. **К.[рєвєцький] І. Справа Галичини в Ризі в 1920/21 р.** »Н. З.« 1931, ч. 59.
140. **Колодій Борис. Галицька Соціалістична Радянська Республіка.** Спомин з 1920 р. »Н. Зоря« 1931, чч. 42, 43 і сл. і окремо: Львів 1931, 16^о, 30.
Рец.: »Н. Зоря« 1931, ч. 77 (477).

5) МІСЦЕВА Й РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ.

141. [1194] **Яворівщина.** З її минулого й сучасного: Голубець М. З минулого м. Яворова. Андрусяк М. З історії укр. культ.-нац. руху Яворівщини (17-19 ст.) ітд. Яворів 1931. 8^о, 32.
Рец.: Скрутень Й. о. »Записки ЧСВВ.«, т. ІV, в. 1-2, с. 474-476.
142. [1321] **З минулого Жовкви.** Жовква 1930. 12^о, 34.
Рец.: Заїкин В. »Богословія« т. ІХ, кн. 4, с. 393-394; Скр.[утень] Й. »Записки ЧСВВ.« ІІІ 763.
143. **Коструба Т. Матеріяли до історії м. Чорткова.** Л. 1929. 8^о, 16.
Рец.: Заїкин В. »Богословія« 1931, т. ІХ, кн. 4, с. 394.
144. **Літопис Бойківщини.** Записки присвячені дослідям історії, культури й побуту бойківського племені. Самбір 1931. Кн. І, 8^о, 176 + 2 + 10 табл.
Рец.: 1) ДАВКОВСЬКИЙ Р. »Przew. Hist.-Pr.« т. ІІІ, в. 1-4, с. 160-161; 2) Заїкин В. »Дзвони« 1932, ч. 3, с. 234-238.

II. ПОМІЧНІ НАУКИ.

1) Джерелознавство.

145. [1326] **Никольский Н. К. Повесть временных лет, как источник для начального периода русской письменности и культуры.** К вопросу о древнейшем русском летописании. Вып. I, »Зап. по рус. яз. и сл.«, т. II, в. 1. Лгр. 1930. 8°, 106.
Рец.: 1) Ильинский Г. »Bsl.« 1930, т. 2, в. 2, с. 432-436; 2) Княжинський В. »Н. З.« 1932, ч. 17; порівн.: Заїкин В. »Дзвони« 1932, ч. 5, с. 393-394.
146. **Розанов С. П. »Никоновский« летописный свод и Иоасаф, как один из его составителей.** »Изв. по рус. яз. и сл.«, т. III, в. 1, 1930, с. 269-287.
147. **Истрин В. М. Книги временныя и образныя Георгия мниха.** Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. III. Греч.-слав. и слав.-греч. словари. Академия Н. СССР. Лгр. 1930. 8°, L + 348.
Рец.: Дурново Н. »Slavia« т. IX, 1930-1931, с. 805-815.
148. **WEINGART M. Les chroniques byzantines dans la littérature slave ecclésiastique.** »Orient et Byzance«, т. IV. Париж 1930.
149. **SATURNIK Тн. Говвєдлѣтѣнѣ.** »Bsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 42-46.
Рец.: Dölger F. »Byz. Zeitschr.«, 1931, т. 31, в. 1, с. 172-174.
150. **GROSS S. H. La tradition islandaise de Saint Vladimir.** »Revue des Études Slaves« 1931, т. XI, с. 133-148.
151. **Насонов А. Н. Письменные памятники Тверского княжества.** Изв. Акад. Наук 1930, NN. 9, 10 (тверські літописи містять також відомості, важні й для української та білоруської історії).
152. **Петровський М. Нариси з історії України. Досліди над літописом Самовидця.** Харків-Ніжин 1930. 8°, 452.
153. **ЕКВЛОМ R. ЯНІ РЪИНИ.** Eine Namensunterschrift der Enkelin des schwedischen Königs Olav Skötkonung. Uppsala 1930. 8°, 15.
Порів. слідууючу позицію.
154. **К.[РЕВЕЦЬКИЙ] І. Ана Ръина.** (З приводу праці Р. Екбльома). »Н. З.« 1931, ч. 25.

2) ОПИСИ РУКОПИСІВ.

155. **Срезневский В. И. и Покровский Ф. И. Описание рукописного отделения библиотеки Академии Наук.** II. Рукописи, т. 3, вып. 1. Отд. VI. История. Лгр. 1930. 8°, 4 + 233.

3) ПРЕИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ИСТОРИЯ ПЕРЕДСЛОВЯН. ДОБИ.

156. **ROSTOWTZEFF M. The Bosporan Kingdom.** The Cambridge Ancient History. Т. VIII. Cambridge 1930, том VIII, розділ XVIII-ий про Боспорське царство.
Рец.: WAŁEK-CZERNECKI T. »Roczn. dz. społ. i gosp.«, т. II, 1932, с. 265.
157. **ROSTOWTZEW M. Skythien und der Bosporus.** Т. I. Берлін 1931. 8°, XII + 651.
Рец.: Думка Н. »Дзвони« 1932, ч. 4, с. 308-311.
158. **Думка М. Чи знали що в старині про Дніпрові пороги?** »Дзвони« 1931, кн. IV-V, с. 274-278.

159. Спицын А. А. **Древности антов.** »Сборник в честь Соболевского«. Лгр. 1928, с. 492-495.
Рец.: Ильинский Г. »Vsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 153.
160. Ильинский Г. **Лебедия Константина Багрянородного** »Vsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 100-107.
161. ЗАЙКИН В. **Походження і розміщення східних словян.** »Мета« 1931, ч. 2.
162. ЗАЙКИН В. **На світанку нашої історії.** »Нова Зоря« 1930, ч. 30.
163. Репников Н. **О древностях Тмуторокани.** Збірник, присвячений Городцову. Лгр. 1928, с. 437-439.
164. [242] Ильинский Г. **Белая Хорватия.** »Slavia Occidentalis« 1930, т. IX, с. 125-131.
Рец.: »Slavia« 1931, т. X.
165. Мошин В. **Les Khazares et les Byzantins d'après l'anonyme de Cambridge.** »Byzantion« 1931, т. VI, с. 309-325.

4) ЕТНОЛОГІЯ.

166. Сосенко К. **З проблеми місячних назв на Україні.** »Дзвони« 1931, ч. 8, с. 553 сл.; ч. 9, с. 615 сл.

III. ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ.

167. [2276]. VILINSKY V. S. **Duch ruské církve.** Прага 1930. 16°, 434.
Рец. (крім зазн.): 1) о. Урбан І. »Przeql. Powsz.«, 1931, т. 190, N. 570, с. 362-364; 2) »Orientalia Chr.«, XXVI 258; 3) »Дзвони« 1931, ч. 7, с. 476-477.
168. VILINSKY V. S. **K slovanské otažce.** Прага 1930, с. 118.
Рец.: Урбан І. »Prz. Powsz.«, 1931, т. 190, N. 570, с. 362-364.
169. BONWETSCH N. **Kirchengeschichte Russlands im Abriss.** Ляйпціг 1923, с. 89.
Рец.: »Дзвони« 1931, ч. 7, с. 476.
170. [2275] BRIAN-SHANINOV N. **L' Eglise Russe.** Париж 1928. 12°, 210.
Рец.: »Дзвони« 1931, ч. 7, с. 476-477.
171. ASSUR W. **Russland und das Christentum.** »Licht im Osten« 1928, 12°, 124.
Зміст: Характер руської (сх.-словян.) душі та руське (сх.-слов.) християнство; загальний огляд сх.-слов. церковної історії і т. д.
Рец.: Ліліенфельд А. »Irénikon« 1931, т. 8, N. 4-5, с. 630-631.
172. BAUR CH. **Der christliche Orient.** »Catholica Unio« 1930. 4°, 88.
Рец.: Бельпер Т. »Irép.« 1931, т. 8, N. 4-5, с. 636.
173. Біднов В. **Дослідження церковної історії в православних країнах.** »Духовний Сіяч« 1931, і окремо: Кременець 1931, 16°, 20.
Рец.: ЗАЙКИН В. »Записки ЧСВВ.« 1932, т. IV, в. 1-2, ч. 455-459.
174. ELLIS A. A. **Survey of the Eastern Churches. Part IV. Bibliography.** St. Louis 1930.
175. [2285] Мірчук І. **The Ukrainian uniat Church.** »Slavonic Review« 1931, Vol. 10, N. 29, с. 377-385.
Рец.: ФЕДОРОВИЧ-МАЛИЦЬКА І. »Записки ЧСВВ.« 1932, т. IV, в. 1-2, с. 464.
176. [2278]. SUCHENЕК-SUCHECKI H. **Państwowa cerkiew prawosławna w Polsce i w państwach ościennych.** Варшава 1930, 12°, 91.
Рец.: 1) »Воскресное Чтеніє« 1930; 2) Лотоцький О. »*Ελληνισ*« 1931, кн. 5, ч. 183-184.
177. [2038] VÖLKER K. **Kirchengeschichte Polens.** Берлін 1930, 8°, XII + 337.
Рец.: 1) о. Лув І. »Записки ЧСВВ.« 1932, т. IV, в. 1-2, с. 364-365; 2) А. Ліліенфельд. »Irép.« 1932, N. 2.

178. ZANKOW ST. **Das orthodoxe Christentum des Ostens.** Берлін 1928. 8^о, 148.
Рец.: 1) Іщак А. о. »Записки ЧСВВ.« 1930, т. III, в. 3-4, с. 670-671; 2) Лотоцький О. »*Ελληνικ*« 1931, кн. V, та кількадесят інших.
179. ГРИГОРІЙ ХОМИШИН СТАНИСЛАВІВСЬКИЙ ЕПИСКОП. **Пастирський Лист про византійство.** Л. 1931 (також: »Н. З.« 1931, ч. 29). Теж по італійськи: Lettera Pastorale di Mons. Gregorio Chomyszyn vescovo di Stanislaviv al clero della diocesi di Stanislaviv sul bizantinismo. Traduzione dei Sacerdoti A. N. e C. D. A. Stanislaviv 1931. Tipografia Poliglotta »Cuore di Maria« — Roma. Via Banchi Vecchi, 12. 8^о, 37.
Цей П. Лист порушує низку засадничих церковно-історичних проблем.
180. СВЕНЦЬКА А. **Схід чи Захід?** »Діло« 9. VI. 1930.
Довша відповідь о. К. Полішка, »Н. З.« 1931, ч. 53 і слід.
181. СЛІПІЙ Й. **Dissertationes quaedam progressum theologicum in Oriente spectantes.** »Богословія« т. VII, 1929, і »Acta Conventus Pragensis pro studiis orientalibus«, Olomucii 1930.
Рец.: 1) Дворник Ф. »Bsl.« 1930, т. II, в. 2, с. 461; 2) о. Філяс П. ЧСВВ. (Пор. слід. позицію).
182. ФІЛЯС П. о. **На церковні теми. З минулого й сучасного.** У відповідь Всесв. о. Ректорові Й. Сліпому. »Н. Зоря« 1930 і Л. 1931. 16^о, 24 [окреме видання на правах рукопису].
Відповідь див. слідуочу позицію.
183. СЛІПІЙ Й. о. **На унійні теми** (стаття дає спробу огляду розвитку богословської ідеології, а також пробує кинути світло на історію гр.-кат. шкільництва). »Нива« 1930, ч. 3.
184. ГЛУБОВОКСЬКИЙ Н. Н. **Русская богословская наука въ ея историческомъ и новѣйшемъ состояніи.** Варшава 1928. 8^о, 116.
Рец.: 1) Лотоцький О. »*Ελληνικ*« 1931, кн. 5, с. 178-180. Порівн.: Заїкин В. *Новости богословской литературы*, »Церковное Обзорѣние« 1932, N. 6; 2) Заїкин В. »Дзвони« 1932, кн. 2, с. 232-234.
185. ПРЕСВИТЕРЬ ΘΕΟΔΟΤЪ. **Ієрархія въ новѣйшей русской литературѣ.** »Душпастырѣ« р. VII, 1930, NN. 3, 4, 5, 6-7, 8, 9, 10.
186. ЦІХОВСЬКИЙ Г. **De fundamento philosophico theologiae orientalium separatorum.** »Acta Conventus Prag. pro studiis orient.« Оломуц 1930, с. 85.
Рец.: Дворник Ф. »Bsl.« 1930, т. II, в. 2, с. 460.
187. RAŦŁOWSKI A. ks. **Dogmat Niepokalanego Poczęcia w oświeceniu nowszych teologów ros.** (в сій праці автор займається переважно історією поглядів на Н. Зачаття Б. М. сх.-українських богословів). Варшава 1930. 8^о, XV + 125.
Рец.: 1) о. А. Іщак. »Богословія« 1931, т. IX, кн. 1-2, с. 148-149; 2) SPAČIL TH. »Orientalia Christiana« t. XXII. - 3, N. 70, 1931, с. 192-204; 3) АРСЕНЬЕВ Н. »*Ελληνικ*« 1931, кн. 5; 4) »Przegląd Powsz.«, т. 138, с. 361 сл.; 5) СКРУТЕНЬ Й. о. »Записки ЧСВВ.«, 1932, т. IV, в. 1-2, с. 481.
188. JUGIE M. **Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia catholica dissidentium.** Париж 1930-31, тт. III і IV, 8^о, 510, 666.
Рец.: 1) о. Іщак А. »Богословія« 1932, т. X, кн. 1, с. 80-83; кн. 2, с. 195-170; 2) »Échos d'Orient« 1931, t. 34, с. 243-247.
189. ІЩАК А. о. **Догматика незєдиненого Сходу** (тут м. ін. огляд історії української православної Богословії). Л. 1929, 4^о, 186. (Літограф.).

190. ДМИТРИЕВСКИЙ А. А. **Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного востока.** Пб. 1917. 8^о, VIII + VIII + 768 + IV.
Рец.: SALAVILLE S. »Échos d'Orient« XXVIII (1929) 186; 2) FRČEK J. »Bsl.« 1930, т. II, в. 1, с. 172-173.
191. ДМИТРИЕВСКИЙ А. А. **Церковные торжества в дни великих праздников на православном востоке с русскими полонниками, по Святой земле и на Афонской горе.** Лгр. 1924. 8^о, 192.
Рец.: 1) SALAVILLE S. »Échos d'Orient« XXVIII (1929) 204; 2) FRČEK J. »Bsl.« 1930, т. II, вип. 1, с. 172-173.
192. Біднов В. **Дзвони.** Історичний нарис. »*Ελληνικ*« 1931, кн. 5, с. 96-117.
193. Іщак А. о. **Лекції по східному церковному праву.** Л. 1931-1932.
194. Зызыкинъ М. **Автокефалія и принципы ея примѣненія** (м. ін. про правне становище укр.-білорус. Церкви в польсько-литов. державі). »Воскр. Чт.« 1931, NN. 27, 28, 40, 42, 44, 45, 46, 48, 49, 50 і 51, і окремо: Варшава 1931.
195. [2288] Лотоцький О. **Українські джерела церковного права.** Варш. 1931. 8^о, 320.
Рец.: 1) о. Іщак А. »Богословія« 1932, т. 10, кн. 4, с. 323-328; 2) Заїкин В. »Byzantinosl.« т. IV, в. 2, с. 447-457; про цю рец.: -У. »Дзвони« 1933, ч. 6-7, с. 336-337; 3-4) Заїкин В. »Зап. ЧСВВ.« 1932, т. IV, в. 1-2, с. 417-431 і »Kwart. Hist.« 1932, р. 46, т. 1, в. 3-4, с. 397-409; див. ще: P. Dawkowski. »Kronika Histor.-prawna za r. 1932«, »Przew. Hist.-Pr.«, т. III, в. 1-4, с. 246-248 і окремо: Л. 1933, с. 45-47; порівн. слідууючу позицію.
196. І. К. **Українські жерела церковного права.** »Н. З.« 1931. ч. 87 (487).
197. МАРТИНЮК Плятон о. ЧСВВ **Неподільне серце священника в службі Бога і Церкви.** (Видавництво Чина св. Василя В. в Жовкві. Книжка CLVI). Жовква 1929/33 і 1935. 20 X 13. 396. (Тут м. ін. історія питання про заведення целібату в гр.-католицькій Церкві від XVII ст. до нині).
Голоси преси: »Kronika hist.-prawna za r. 1933«, с. 48; »Przewodnik Historyczno-Prawny« IV 201; »Biuletyn Polsko-Ukraiński« III (1934) ч. 51-52, с. 6; »Meta« V (1935) ч. 24; »Oriens« III 93; »Słowo Polesia« 14. VI. 1935; »Wiek Nowy« XXXV (1935); »Діло« LVI (1935), чч. 166, 168-174; »Słowo« XIV. Wilno 13. VI. 1935; »Gazeta Kościelna« XLII 345, 394, 417; »Добрий Пастир« V 143; »Przegląd Katolicki« LXXIII 533; »Нова Зоря« X (1935), чч. 36, 54, 67, 70, 71, 72-74. XI (1936), ч. 28; »Духовна Стража« VIII 190; »Posener Evangel. Kirchenblatt« XIV (1935) 59; »Przegląd Wileński« XVIII, Nr. 22-23; »Kwart. hist.«, XLIX 701.
198. Галушинський Т. **Права целібату у східних Церквах.** »Pamiętnik II konf. kapł. w Pińsku [1-3. IX. 1931]«. Пінськ (1932), 67.
199. Лотоцький О. **Церковно-правні основи автокефалії.** »*Ελληνικ*« 1931, кн. 5, с. 58-71 і окремо: Варшава 1931, 8^о, 16.
Рец.: Заїкин В. »Церковное Обзорѣние« 1932, ч. 6 і »Дзвони« ч. 9, с. 639.
200. ORLOV S. P. **La musique religieuse en Russie.** »Irénikon« 1931, t. 8, п. 3-4, с. 439-456.
201. ШЕРВІЧ К. **Borba za hrvatsko bogosluženje i G. Ninski ili Skizma u Hrvatskoj i Dalmaciji 1059-1075.** »Bogoslovska Smotra« 1930, і окремо: Загреб 1930. 8^о 119. (Тут м. ін. про віднайдення св. Кирилом словянських письмен у Херсонесі та поширення їх серед сх. і зах. слов'ян).
202. [2291] Заїкин В. **Християнство на Україні за часів кн. Ярополка I (969-979).** »Записки ЧСВВ.«, 1930, т. III, в. 3-4, с. 377-402.
Рец. (крім зазначених): о. М. Каровець. »Добрий Пастир« 1931, ч. 2, с. 148-150.
203. Флоровський А. В. **Почитаніє св. Вячеслава на Русі.** »Научные Труды Русскаго Народнаго Университета въ Прагѣ«. Прага, т. II.

- Див. ПЕРЕТЦ В. Н. Український переклад життя кн. Вячеслава з »Żywotów Świętych« П. Скарги. »Труды Института Славяноведения Академии Наук СССР.« I. Ленинград 1932, с. 97-104.
204. [2289] БАУМГАРТЕН Н. *Chronologie ecclésiastique des terres russes du XI-e au XIII-e s.* Рим 1930. 8°, 176 (»Orientalia Christiana« 17, 1).
Рец.: 1) кс. Умиński J. »Kwartalnik Hist.« XLVI/I 169; 2) Андреева М. »Bsl.« т. IV, в. 2, с. 465-466.
205. БАУМГАРТЕН Н. *Св. Володимир і хрещення Руси.* »Богословія« 1930, т. 8, кн. 3-4, с. 238-250; 1931, т. 9, кн. 1-2, с. 107-140.
Рец.: Заїкин В. »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 312-313.
206. Мошин В. *Питање о првом крштењу Руса.* »Богословье« 1930, 1-2.
207. КИЗВЕТТЕР А. *Русские святые.* »Россия и Славянство« 1931.
208. ПЕТРОВ А. Л. *Древнѣйшія грамоты по истории карпато-русской церкви и иерархии 1391-1498 гг.* Прага 1930, 19 + 229.
Рец.: 1) »Česky Časopis Hist.«, т. 37, с. 110; 2) »Душпастьєр« т. 8, с. 77 сл., 111 сл.; 3) »Kwart. Hist.« р. 46, т. 1, с. 193.
209. ФЕДОТОВЪ Г. *Трагедія древнерусской святости.* »Путь« 1930, кн. 27, с. 43 сл.
210. ŠIMRAK J. *Vasilije Jovanović (Ostroški) prema papama Aleksandru VII i Klementu X.* »Nova Revija« 1931. N. 3-4, с. 173-185.
211. П.[олішко] К. о. *Гіпноза чужого духа.* Дещо про історичні повісти А. Чайковського (стаття містить низку церковно-історичних уваг, екскурсів і міркувань). »Н. Зоря« 1931, ч. 71 і слід.
212. К[РЕВЕЦЬКИЙ] І. *300-ліття відбудови Успенської церкви у Львові.* Н. З. 1931, ч. 7.
213. Хомин П. о. *Церква Успення Пресв. Богородиці у Львові.* »Нива« 1931, р. 26, N. 7-8, с. 241-255, N. 9, с. 338-349.
214. MALVY A. ET VILLER M. *La confession Orthodoxe de Pierre Moghila, métropolitte de Kiev.* »Or. Chr.« t. X, N. 39, 1927, 8°, CXXXI + 223.
Рец.: І. О. Б. »Записки ЧСВВ.«, 1930, т. III, в. 3-4, с. 701-702.
215. Кл. М. *На манівцях (з приводу праці Д. Проскури »Ватикан і Росія«).* »Нива« 1931, р. 26, кн. 1, с. 16-23.
Рец.: »Дзвони« 1931, ч. 1, с. 53.
216. [2303]. Заикинъ В. *Участіе свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, выборное начало и „соборность“ въ Кіевской Митрополіи въ XV, XVI и XVII вѣкахъ.*
Крім окремого видання, надруковано також у »Воскр. Чт.« 1930. NN. 22, 23, 26, 27, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 43 і 44.
Рец. (крім зазначених): 1) о. Іщак А. »Богословія« т. X, кн. 4, с. 321-323; 2) о. Ціховський Г. »Зап. ЧСВВ.«, 1932, т. 4, в. 1-2, с. 378-385; 3) о. КАРОВЕЦЬ М. »Добрий Пастир« 1931, ч. 2, с. 154-156; 4) Дейбнер А. »Orient. Christ.«, 1931, т. 22-3, N. 70, с. 141-142; 5) М. К. »Н. Зоря« 1931, ч. 17; 6) М. Андреева. »Bsl.« т. IV, в. 2, с. 467-468; порівн. ще: Николаев К. »Воскр. Чт.« 1931, р. 8, с. 110.
217. [2309] WEISS I. *De Unione Brestensi a. 1595.* »Acta Conventus Pragensis pro studiis orient.«, Olomouc 1930, с. 80 сл.
Рец.: DVORNIK FR. »Bsl.« 1930, том II, вип. 2, с. 460.
218. К[РЕВЕЦЬКИЙ] І. *Берестейська церковна унія в правосл.-марксистськiм освітленіи (з приводу праці А. Савича »Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусі в XVI-XVIII в.«).* »Н. Зоря« 1931, ч. 51 (451).
219. [2313] Шмурло Е. *Римская курія на русскомъ православномъ востокѣ. 1609-1654.* Прага 1928. 8°, 360 + 260.

- Рец. (крім зазнач.): 1) К. V. »Échos d'Orient« t. 29 (1930) 241; 2) Дворник Ф. »Bsl.« 1930, т. 2, в. 1, с. 136-142.
220. Полішко К. **Унійні змагання і перешкоди.** »Д. Пастир« 1931, ч. 1, с. 42-49; ч. 2, с. 100-115.
221. Заїкин В. **Нариси з історії філенотичної ідеї в Східній Україні.** »Поступ« 1930, р. X, кн. 6-10, с. 186-193.
222. Кох ГАНС. **Der Protestantismus bei den Slaven.** Познань 1930, 8°, 24.
223. Кох ГАНС. **Die Russische Orthodoxie im Petrinischen Zeitalter.** Бресляв 1929, 8°, 191.
Рец.: Заїкин В. »Богословія« 1932, т. X, кн. 4, с. 328-330 і »Дзвони« 1931, ч. 1, с. 56-58; порівн. слідууючу позицію.
224. Заїкин В. **Русское Православие въ эпоху Петра I.** »Воскр. Чт.« 1931, ч. 16.
225. ДМИТРИЕВ А. Д. **Петр I и церковь.** Москва 1931, 8°, 88.
226. [2143] BOUDOU A. *Stolica św. a Rosja.* Т. II, 1848-1883. Краків 1930, 8°, 680.
Рец.: о. Толочко В. »Записки ЧСВВ.« Т. IV, в. 1-2, с. 374-378.
227. ВРАЖСКАЯ С. **Оптина пустынь — свѣтлая обитель.** (Тут м. ін. про Паїсія Величковського). »Воскр. Чт.« 1931, ч. 38.
228. [2175] WASILEWSKI J. *ks Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji Mohylowskiej.* Пінськ 1930, 8°, 198.
Рец.: о. Толочко В. »Записки ЧСВВ.« т. IV, в. 1-2, с. 371-374.
229. OSTROWSKI J. **Z za kulis kurji biskupiej w Leningradzie.** Москва 1930, 8°, 320.
Рец.: о. Толочко В. »Записки ЧСВВ.« т. IV, в. 1-2, с. 399-400.
230. [2333] Славовъ А. **Киевскія затворникъ Архiepископъ Иосифъ Соколски.** София 1930. 12°, 216.
Рец. (крім зазнач.): LEDIT J. »Or. Chr.« t. XXII -3, N. 70, 1931, с. 216-217.
231. НАЗАРКО І. **Короткий огляд місійної діяльності ЧСВВ.** »Календар Місіонаря« р. 29 (на р. 1932), с. 79-84.
232. КАРОВЕЦЬ М. о. **Столітні роковини знесення Василянських монастирів на Україні.** »Д. Пастир« 1931, ч. 3, с. 199-204.
233. КАРОВЕЦЬ М. о. **Реформа Чина св. Василя В.** »Календар Місіонаря«, річник 29 (на рік 1932).
234. Кучавський Вол. **О. пралат Ісидор Дольницький.** »Нива« 1931, р. 26, ч. 4.
235. Б. **Свѣтлой памяти Высокопреосв. Іеронима экземплярскаго, Архiepископа Холмскаго и Варшавскаго († 15. XI. 1905).** »Воскр. Чт.« 1930, N. 5.
236. Слобожанин. **Прот. Т. І. Буткевич.** »Китеж« 1930. N. 4, с. 137-141; порівн.: »Дзвони« 1931. N. 2, с. 126-127.
237. **»Князь церкви«.** Из дневника А. Н. Львова. »Красний Архив« 1930, N. 39, с. 108-148; N. 40, с. 97-124.
238. Zák F. **Vzpomínky na ruskou pravoslavnou cerkev.** »Časopis Katol. Duchov.«, 1930, NN. 5-6 і 7-8.
239. ПРОСКУРА Д. **Upadek Cerkwi Prawosławnej w Rosji.** »Sprawy Obce« 1930, в. I, с. 382-399.
240. Кох ГАНС. **Die orthodox-autokephale Kirche der Ukraine.** »Ost-Europa« 1928, т. III, в. 12, с. 833-846.
Рец.: Заїкин В. »Записки ЧСВВ.« т. 3, в. 3-4, с. 715-718.
241. КАРОВЕЦЬ М. о. **Українська лжеєрархія Липківщина.** »Н. Зоря« 1931.

242. [КАРОВЕЦЬ М. о.] **Релігія і Совіти**. Л. 1930, 16°, 35.
Рец.: В. М. К. »Русскій Голос« 1930, ч. 93-94.
243. Сліпий Й. о. **Митрополит Ювелят і Духовна Семинарія у Львові**. »Нива« 1930, р. 25, ч. 12.
244. Сліпий Й. о. **Петроградський Синод 1917 р.** »Богословія« 1931, т. IX, кн. 4, с. 289-297.
245. ВЕРГУН П. **Leben und Werke Andreas Graf Scheptyckuj von Lemberg**. Берлін 1930, с. 31.
246. »West-Oestlicher Weg« 1930, N. 9-10, статті про Екск. Митр. А. Шептицького: о. П. ВЕРГУНА, Д. ДОРОШЕНКА і З. КУЗЕЛІ.
Рец.: »Ігнєпкоп« 1932, N. 2.
247. Заїкин В. **Французька праця про Митрополита Андрея**. [К. Каралевський. *Le métrop. A. Szeptyckuj, son action pastorale, scientifique et philhénotique*. Рим 1920]. »Поступ« р. X, 1930, ч. 1-2, с. 55-61.
Рец.: о. Й. СКРУТЕНЬ. »Записки ЧСВВ.« 1930, т. III, в. 3-4, с. 741.
248. Свенціцький І. **Metropolita Andrzej Szeptycki, jako działacz społeczny i narodowy**. »Przegląd Wileński« р. XIII, N. 5-6.
Рец.: о. Й. СКРУТЕНЬ, *ibid*.
249. RZEWUSKI P. T. ks. **Na usługach Jedności. (Z okazji jubileuszu J. E. Ks. Metr. A. Szeptyckiego)**. »Misje Katol.« 1930, т. 49, с. 446 сл.
Рец.: о. Й. СКРУТЕНЬ, *ibid*.
250. **Das Notbuch der Russischen Christenheit**. Збірник статей під ред. К. КРАМЕРА.
Рец.: Бельпер Т. »Ігнєп.«, 1932, N. 2.
251. D'HERVIGNY M. ET DEUBNER A. **Évêques russes en exil. 1918-1930**. »Orient. Chr.«, 21, N. 67. 1931. 8°, 284.
Рец.: 1) »Душпастирь« т. VIII, с. 107; 2) »Духовна Стража« т. IV, с. 76; о. Й. СКРУТЕНЬ. »Записки ЧСВВ.« т. IV, в. 1-2, с. 471-472.
252. † **Петро Гебей, Епископ Мукачевський (1864-1931)**. »Добрий Пастир« 1931, кн. 3, с. 230-233.
253. **Криза Православної Церкви в Польщі (історичний нарис)**. »Н. Зоря« 1930, чч. 4-5.
Репліка: Vox. »Воскр. Чт.« 1930, ч. 6.
254. PIOTROWICZ W. **Z zagadnień wyznaniowych w Polsce**. »Źródła Mocy«, т. II, Вільно 1929. 12°, VIII + 205.
Рец.: 1) о. Ішак А. »Богословія« 1931, т. IX, кн. 1-2, с. 264; 2) о. Толочко В. »Записки ЧСВВ.« 1930, т. III, в. 3-4, с. 704.
255. RADU J. **Istoria diecezei române-unite a Orazii-Mari**. Oradea 1930.
Рец.: Л. МАНУ. »Записки ЧСВВ.« 1932, т. IV, в. 1-2, с. 365-367.

IV. ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ.

ФІЛЬСОФІЯ.

256. Чижевський Д. і Миколаєнко Л. **Нариси з історії філософії на Україні**. Укр. Гром. Видавничий Фонд. Прага 1931. 8°, 176.
Рец.: Заїкин В. »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 318-322.
257. Заїкин В. **Систематизація історії української філософії. (Essais sur l'étude systématique de l'histoire de la philosophie ukrainienne)**. »Богословія« т. IX, кн. 3, с. 235-256; кн. 4, с. 357-373 і окр.: 8°, 41.
Рец.: Чижевський Д. »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 313.

258. TVRDY J. **Filosofie u Slovanu**. Збірник «Словяне» під ред. М. Вейнгарта, т. III, Прага 1929, с. 207-292.
Рец.: Чижевський Д. «Дзвони» 1931, ч. 6, с. 427-430.
259. Чижевський Д. **Philosophie des Herzens auf dem ukrainischen Boden**. «Ostslavische Studien», Прага 1931.
260. Шахматов М. Рец. на кн.: Н. Schraeder. Moskau — das dritte Rom. Гамбург 1929. «Bsl.» 1930, т. II, в. I, с. 142-144 (тут м. ін. про ідею Святої Русі в старій Русі-Україні).
261. Шахматов М. **Платонъ въ древней Руси**. «Зап. Рус. Ист. О-ва». Прага 1930, т. II, с. 49-70.
Рец.: Андреева М. «Bsl.» 1931, т. III, в. 1, с. 271-272.
262. Чижевський Д. **Платонъ въ древней Руси**. «Зап. Рус. Ист. О-ва». Прага 1930, т. II, с. 71-81.
Рец.: Андреева М. «Bsl.» 1931, т. 3, в. 1, с. 272.
263. Андреева М. **Статьи по истории византийских и славянских политических идей В. Е. Вальденберга**. «Bsl.», т. III, в. 1, 1931, ст. 220-223.
264. Заїкин В. **«Наслідування Христа»** (тут м. ін. про вплив цього твору на Україні). «Мета» 1931, ч. 5 і «Дзвони» 1931, ч. 2, с. 137-138.
265. Чижевський Д. **Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph**. «Der russische Gedanke» 1929, I, с. 163-176.
Рец.: Заїкин В. «Дзвони» 1931, ч. 7, с. 504-506.
266. Чижевський Д. **Skovoroda-Studien**. «Zeitschrift für slavische Philologie» 1928, VII, 1-2, с. 1-33.
Рец.: Заїкин В. *ibid.*
267. Чижевський Д. **Философія Г. С. Сковороды**. «Путь». Париж 1929, с. 23-56.
Рец.: Заїкин В. *ibid.*
268. Чижевський Д. **Сковорода и нѣмецкая мистика**. «Научные Тр. Рус. Нар. Унив.», Прага 1929, т. 2, с. 283-301.
Рец.: Заїкин В. *ibid.*
269. Чижевський Д. **Філософічна метода Г. С. Сковороди**. «Записки НТШ.» 1930, збірник К. Студинського т. II, с. 145-171.
Рец.: Заїкин В. *ibid.*
270. Чижевський Д. **Символіка Сковороди**. «Праці Укр. Іст.-Філол. Т-ва». Прага 1931, т. II.
271. Чижевський Д. **Skovoroda. Denker, Dichter, Mystiker**. Прага 1931.
272. Залозецький В. **Сковорода в освітленню новішої німецької літератури**. «Записки ЧСВВ.» т. III, в. 3-4, с. 614-623.
Рец.: Заїкин В. «Дзвони» 1931, ч. 7, с. 507-508.
- Відповідь: Олячнин Д. **З приводу праці про Г. Сковороду**. «Записки ЧСВВ.» IV 330-332.
273. Яворський Ю. П. Д. **Лодій въ изображеніи польскаго романиста**. «Карпатській Свѣтъ» 1930, N. 5-6 і окремо: Ужгород 1930.
274. Чижевський Д. **Hegel bei den Slaven**. «Verhandlungen des ersten Hegel-Kongresses» 1930, с. 127-145.
275. Чехович К. **Думки Олександра Потєбні про національність**. «По-ступ» 1930 і окремо: «Добра Книжка» ч. 118, Л. 1931. 8^а, 17.
Рец.: Заїкин В. «Дзвони» 1931, ч. 4-5, с. 332-333.

276. Чехович К. **Філософія мови у О. Потебні.** »Науковий Збірник Укр. Унів. в Празі«, т. II, 1930, с. 37-56 і окремо: 8^о, 20.
Рец.: Заїкин В. »Дзвони« 1931, ч. 4-5, с. 333-334.
277. Заїкин В. Рец. на кн. W. Solowjew. *Monarchia S-ti Petri. Gesammelt, übersetzt und erklärt durch L. Kobilinski-Ellis.* Mainz 1929. »Записки ЧСВВ.« 1930. т. III, в. 3-4, с. 671-674 (тут м. ін. про український вплив на Вол. Соловйова).

Додай:

Ad 144.

Див. також рец.: 3) Крипякевич І. »Діло« LIII (1932), ч. 1; 4) »Неділя« V. Львів 1932. Ч. 1 (170), с. 17; 5) С. Г. »ЛНВ.« XXXI 382; 6) W. Z.[ajikyn] »Kwart. hist.«, XLVI, II 117; 7) Й. Скр. »Записки ЧСВВ.« IV 478; 8) Рудницький Я. »Новий Час« XIII. Львів 1935. Ч. 64 (1987), с. 8-9.

- 144 а. Лукань Р. ЧСВВ. **Василіянська друкарня в Заплатинських Угерцях пов. Самбір.** Самбір 1931. 8^о, 5.

Рец.: 1) (М. К.)[аровець ЧСВВ] »Нова Зоря« VII (1932). Ч. 20 (518), с. 4; 2) В. З.[аїкин] »Дзвони« II (1932) 237.

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Абрагам Володислав 30	Віллер М. 214	Жебелев С. А. 77
Адамус Ів. 31, 40, 68, 70, 83	Вражска С. 227	Жевуський Тад. о. 249
Алпатов М. 90	Гавптан Л. 98	Жюжі М. о. 188
Анастасієвич Д. 115-118	Гайзенберг А. 90	Заїкин Вяч. М. 17, 21, 22,
Андреєва Марія 84, 98, 102,	Галушинський Т. о. 71, 74,	30, 32, 34, 47-49, 72, 82, 97,
104, 123, 216, 261-263	198	104, 106, 112, 117, 130, 131,
Андрусяк Мик. 74, 141	Гловінський Є. 58	142-145, 161, 162, 173, 184,
Антонович Вол. 28	Гніп М. 127	195, 199, 202, 205, 216, 221,
Арсеньєв Микола 187	Голубев Ст. 22	223, 224, 240, 247, 256, 257,
Ассур В. 171	Голубець М. 141	264-269, 272, 275-277
Бавмгартен Н. 204, 205	Горбань М. 2	Зак Ф. 238
Багалій Дм. 28	Грушевський Мих. 29	Залозецький Вол. Р. 46, 272
Бальцер Освальд 24	Генов Мінко 107	Зизикін Мих. В. 194
Баур Х. 172	Гетц К. 40, 41	І. О. Б. 214
Бекке Т. о. 92	Глубоковський Н. 184	Ілінський Г. А. 45, 77, 91, 93,
Белей В. о. 42	Городцов В. А. 93, 163	114, 145, 159, 160, 164
Бельпер Т. о. 250	Грос С. Г. 150	Ісаїв П. 38
Бенешевич В. 77	Грохольський Л. 57	Істрін В. М. 147
Беляєв Мик. 39	Дворнік Ф. о. 89, 116, 181,	Ішак Андрій о. 69, 178, 187-
Бикадоров І. 87	186, 217, 219	189, 193, 195, 216, 254
Біднов Вас. 173, 192	Дейбнер А. 216, 251	Йорга Мик. 94, 100
Бобчев Ст. 31, 32	Дельгер Ф. 90	Кадлец К. 78
Бонвеч Н. 169	Д'Ербіні М. 251	Калічак Ілько 135
Бряншанінов Мик. 170	Державник Д. 132	Каралевський Кир. о. 247
Буду А. 226	Джиджора І. 124	Каровець Макарій о. 112,
Бузескул В. 77	Діль Ш. 76, 89	125, 144 а, 202, 216, 232, 233,
Буткевич Т. о. 26, 236	Дмитрієв А. Д. 225	241, 242
Буяк Ф. 33	Дмитрієвський А. А. о. 190,	Карський Є. Ф. 44, 66
Вайс Й. о. 217	191	Кізеветтер А. 207
Валек-Чарнецький Т. 156	Долобко М. 65	Княжинський В. 145
Вальденберг В. Є. 263	Домбковський Пшемислав	Коберський К. 35
Василевський І. о. 228	144, 195	Кобилінська-Елліс Л. 277
Васильєв А. 99	Дорожинський Діон. о. 42	Козак Маріян 50, 51
Васильєвський В. Г. 114	Дорошенко Дм. 131, 245	Колодій Б. 29, 140
Вейнгарт М. 39, 44, 64, 78, 148	Думка М. 157, 158	Кондаков Никод. П. 92
Вернадський Г. 86, 101	Дурново Н. 147	Кордуба Мирон 96
Вергун П. о. 245, 246	Екблєм Р. 153	Костомаров Мик. Ів. 81
Вілінський Валерій 167, 168	Елліс А. 174	

- Коструба Теофіль 129, 134, 143, 240
 Кох Ганс 82, 222, 223
 Крамер К. 250
 Кривецький Ів. 6, 7, 74, 95, 129, 135-1:9, 154, 196, 212, 218
 Крипякевич І. 144
 Кузеля Зенон 246
 Кузьма О. 133
 Кучабський Вас. 52
 Кучабський Вол. 234
 Лавров П. А. 45
 Левицький Кость 6, 137
 Левицький Орест 23
 Леді Йосиф о. 230
 Липинський Вяч. К. 46-61
 Лілієнфельд А. 171, 177
 Лоський І. 128
 Лотоцький Олександр 176, 178, 184, 195, 199
 Луб Ісидор о. 177
 Лукань Роман о. 144 а.
 Любавський Матв. К. 120
 Львов А. Н. 237
 Лященко А. І. 27
 Малєїн А. І. 77
 Мальві А. о. 214
 Ману Л. о. 255
 Мартель А. 62, 63
 Мартинюк М. о. 197
 Мартос 80
 Мачурек Й. 103
 Миколаєнко Л. 256
 Мицюк Ол. 28, 34, 35
 Мілюков Пав. 5
 Мірчук Ів. 175
 Младенов Ст. 108
 Молє В. 90
 Монті Чентаро 109
 Мошин В. 165, 206
 Мутафчієв Петро 104, 106, 123
 Мякотін Венед. 113
 Назарко Ір. о. 231
 Назарук Осип 6, 74, 138
 Насонов А. Н. 151
 Николаєв К. 216
 Никольський Н. К. 145
 Новицький Н. 1
 Одарченко Олексій П. 36
 Оляничин Домет 272
 Омелянович-Павленко М. 130
 Орлов С. П. 200
 Островський Й. 229
 Павловський Ант. о. 187
 Пеленський З. 95
 Перетц В. 27, 67, 91, 203
 Петров А. Л. 64, 208
 Петров Всев. ген. 6, 136
 Петров Мик. Ів. 25
 Петровський М. 152
 Піонтковський А. 9, 10, 12
 Піотровський Н. Г. 79
 Піотрович В. 254
 Покровський М. 8, 83, 85, 121
 Покровський Ф. І. 155
 Полішко К. о. 180, 211, 220
 Полячківна Олена 24
 Приходько Вікт. 6, 129
 Прокопович Вяч. К. 53
 Проскура Д. 215, 239
 Равіта-Гавронський Ф. 68
 Раду Й. 255
 Репников Н. 163
 Розанов С. П. 122, 146
 Ростовцев М. 156, 157
 Рошицький Ю. Г. 79
 Рудницький Я. 144
 Рудович Ів. о. 69
 Ружицький Д. 74
 Рунгіман С. 102
 С. Г. 144
 Савченко Ф. 80, 126
 Салявіль С. о. 190, 191
 Сатурнік Т. 149
 Свенціцька А. 180
 Свенціцький Ілар. 248
 Сірополко Ст. 80
 Сіцінський 37
 Скрутень Йосафат о. 63, 141, 144, 187, 247-249, 251
 Славов Андрій о. 230
 Сліпий Йосиф о. 182, 183, 243, 244
 Соболевський А. Н. 65-67, 91
 Соловійов А. В. 19
 Соловійов Вол. С. 277
 Сосенко Ксенофонт о. 166
 Соханевич К. 70
 Спачіль Т. 187
 Спіцин Олександр 159
 Срезневський В. І. 155
 Сухенек-Сухецький Г. 176
 Твердий Й. 258
 Толочко В. о. 226, 229, 254
 Томашівська Марія 73
 Томашівський Степан 71-74, 110, 111
 Умінський Йосиф о. 204
 Урбан І. о. 167, 168
 Успенський Теод. 76-78
 Федорович-Малицька Ів. К. 175
 Федотов Г. 209
 Фелькер К. 177
 Феодот Пресвітер 185
 Філяс Плятонид о. 181, 182
 Фірак М. 54, 55
 Фішер А. 75
 Флоровський А. В. 11, 105, 203
 Фрчек Й. 62, 90, 98, 101, 117, 190, 191
 Хомин Петро о. 213
 Хомишин Григорій єп. 179
 Цанков Степан о. 178
 Ціховський Генрих о. 186, 216
 Цішевський Ст. 75
 Чарнецький Йосиф 125
 Чехович Конст. 96, 275, 276
 Чижевський Дм. 256-259, 262, 265-271, 274
 Чикаленко Євг. 6
 Чикаленко Л. Є. 134
 Чубатий Мик. 17, 21
 Шамба-Балінов 88
 Шахматов Мстисл. В. 260, 261
 Шегвіч К. 201
 Шелухин Сергій 113
 Шімрак Я. 210
 Шмурло Євг. Ф. 84, 219
 Шредер Г. 260
 Шульгин Олександр 56
 Шурат Вас. 38
 Юрченко Віт. 6
 Яворський Ю. 273

БІБЛІОГРАФІЯ

Іларіон СВЕНЦІЦКИЙ. Різдво Христове в поході віків. (Історія літературної теми й форми). (Збірки Національного Музею у Львові). Львів 1933. 8^о, VIII + 184.

Одною з найзамітніших появ в українській науці останніх років є без сумніву більша праця д-ра Іларіона Свенціцького, директора «Національного Музею» у Львові, під зазначеним заголовком. Книжка поділяється на 9 нерівних розділів: I. Ріст різдвяної теми, ст. 1-14; II. Зародження церковного дійства поклону пастухів і волхвів, ст. 15-36; III. Еволюція різдвяної теми в людській пісенності романсько-германського світа, ст. 37-52; IV. Походження західнослов'янської коляди з пісенності латинського середньовіччя, ст. 53-72; V. Різдвяна словесність на землях адрійсько-чорноморського столича, ст. 73-108; VI. Пісенність різдвяного круга на землях східного Слов'янства, ст. 109-152; VII. Систематика мотивів української колядки й щедрівки, ст. 153-172; VIII. Огляд розвитку й міжнароднього походження колядної словесності, ст. 173-178; IX. Зіставлення мотивів колядної тематики, ст. 179-181. Автор використав багату літературу предмету — до перших 7 розділів вона й подана на початку кожного розділу. Вже те одне показує, як сумлінно відноситься Свенціцький до своїх гадок і приневолює читача ставитись і до них так саме поважно. Перед нами розвивається тема Христового Різдва в справді величному поході через віки та народи й різні літературні та мистецькі форми.

Починають її короткі вістки канонічних Євангелій св. Матвія й Луки. Доповнювали й виясняли цю невелику канву апокрифічні оповідання: Первозвангелія Якова, псевдо-Матвієва Євангелія й арабська Євангелія. Так творяться легенди, як ось апокрифічна Повість персянина Афродитіяна, що виводить події від поклону трьох царів із появою звізди аж до Іродового вбивства дітей. Вона «в'яже усі неканонічні оповідання про Різдво Христа з писаннями і словами святих отців, зібраними в одну групу в Макарієвській четті-мінеї 25 грудня», отже: бесіду св. Василя Вел. «Христове Різдво», 6-ту бесіду св. Івана Золотоуста на Євангелію св. Матвія, 1-шу й 13-ту бесіду на Христове Різдво св. Єфрема Сирина та вводить у них скриту полеміку з жидівством разом із мотивом підчинення поганських богів Новонародженому. Далі св. Отці (св. Єфрем Сирин, Григорій Назіансен, Василій Вел., Іван Золотоуст) подають вістки про святочний побут і обхід різдвяних днів, що лучаться із святкуванням дохристиянського Нового Року, при чому маємо й описи давніх звичаїв у часі сатурналіїв та януарських календ. Давній зміст і форма людської обрядності та поганської пісні пристосовуються до християнської. Продовженням святоотецьких творів являється рання християнська гимнологія (св. Єфрем Сирин, Амбросій Мілянський, Кир Смирненський, Роман Солодкопівець), далі в VIII-IX ст. Службна Мінея (св. Андрій Критський, Іван Дамаскин, Косма Майумський, Кассія, Йосиф, Анатолій) із мотивом розмови Матері з Немовлятем і т. д. в ритмі колісанкових, або прощацьких напівів. У Германових піснях слідний ритм радісного настрою церковного збору

вірних із відгуками орфічних гелленістичних гимнів (також і в інших Отців Церкви). Під впливом тих давніх традицій складається й побут Різдвяних свят, що мішається з колишніми обичаями стрічі Нового Року, ворожбою, побажаннями й пирами. Подібне сталося й з церемоніями прилюдного вітання Христового Різдва у візантійських імператорів, а привіти й прощальні побажання та величальний тон у колядках і щедрівках показують ще й нині вплив тієї двірської епітетики.

Із тими зв'язками різдвяного побуту з поганською давниною (пири, віщування, співи, танці, перебирання) прийшлося скоро Церкві боротися (заборони ще в XI ст.). Але рівночасно побут святочного круга сатурналіїв та календ переходить і в церковну богослужбу та виявляється тут драматичними елементами. Так із «нової церковної богослужбової поезії зародилася ще своєрідна поезія людодого різдвяного побуту»: з побажаннями вічного спасення й духових дібр (продовження давніх новорічних поздоровлень), із скочним та веселим ритмом танечного хороводу, з образами протилежності, з формою легких куплетів. З часом і самі вірші стають висловом драматизму. Славословна пісня лучиться згодом із вертепом, повстає перемінний спів в *Officium pastorum* і *magorum* та передача в особах діалогічних частин Євангелій в *Officium Annunciationis*. Усе те є спроби «учинити догматичну таємницю РХ зрозумілою широким кругам». Поза історично-догматичний зміст «не виходить ні один церковно-літературний твір романоготицької доби з різдвяною тематикою» — розвиваються хіба літературні форми: оповідання, пісні, дії та літературні роди: прози, епосу, лірики, драми. Зразу були це нецерковні співи; їх мотиви творять великий цикл про створення світа, гріхопадіння й спасення. Переважає в них величальна форма, злучена часто з діалогічно-драматичними елементами в епічних частинах та з захопленням образами догматично-містичного змісту і з частими рефренами, що виражають щирі радість вірних. Але потреба дати ясний образ догми та пошити в пам'яті вірних тривкий слід історичної події спричинила в церковній богослужбі також появу вертепу. До таких драматичних дій у церкві й пристосовано будову пресвітерії та вівтарної частини в найстарших західних церквах. Вертепний сюжет, наскрізь церковний, стає від пол. XV ст. предметом позацерковного опрацювання й знайшовшися в гурті діячів театрального мистецтва, націоналізується, дістає вставки-інтермедії й под. Драматизація відповідних богослужбових частин на Заході стрічається вже від XI ст. (французькі ркп.) і має зразу протижидівський характер. Але з часом переходять ці драми в руки професіоналів на мійську площу. Повстають самостійні драми-видовища.

Обік поезії розвивається від V ст. іконографія Христового Різдва, що починаючи від схематичних скульптур на стінах саркофагів катакомбної доби, видвигає все нові сторінки різдвяної події. В тому мистецтві сповняє важну роль людодого побут та реалізм — а різноманітність мистецького підходу ставить західне образотворче мистецтво вище від словесного. Схематичність різдвяної теми в мистецтві відповідає й схематичності різдвяного канону східної Церкви й західного брев'ярія. Одначе від кінця XII ст. розбудовується в західній Церкві на тому скелеті нова жива творчість із виразно сакральним характером як вислів мистецького реалізму й експресіонізму. Найстаршою пам'яткою церковної дії є французькі «Христові пророки» із ркп.

XI ст. (в дійсності багато старші) — їх зміст спирається на богослуженні, їх мета: повчити невірних. Від XV ст. йде вже велика циклічна містерія. Італійську церковну дію ставила зразу шкільна молодь, а далі й духовенство в церкві чи серед природи. Вістки про такі драми походять із XV-XVI ст. Вертеп-ясла зв'язаний зразу тісно з богослужбою, в'яжуться в Італії та Німеччині з побутом та світоглядом найширших людських мас. На землях історичної Польщі переминається він у »шопку«, криту соломою й под. Чим більше він поширяється, тим убогіше стає його мистецтво, далі він стає зліпком із готових фабричних шаблонів. Вертепна словесність переняла з різдвяної дії тільки її яскравіші частини, а не даючи нічого нового, використала комізм, скритий в образах різдвяної фабули, ведучи його в рямцях легкої сатири на звичайні людські слабости. Хоч Церква забороняла вже від IV ст. співати в Божому домі простонародні складання, то вона не могла обійтися й без людських пісень. І так побутове вривається в церкву, й навпаки Церква закрашує на свій тон людове (Італія, Німеччина). Вже сценічний драматизм великих грецьких трагиків перейшов у ранню християнську богослужбу й вкоренився глибоко в церковну обрядність римського середньовіччя. Носіями різдвяної гри стають у XII-XIV ст. англо-норманські жонглери, що сповняють міжнародну роль посередництва — і »в нас є повне право лучити жонглерів Франції, Нормандії і Англії XIII-XIV вв. та німецьких »шпільманів« XIV-XVI вв. як з традиціями давніх трагодів, так і з інтермедіями Гаваторича«. Різдвяна вірша нормансько-англійських жонглерів XIII ст. має міжнародній прощацький зміст, а за тим йде звичай обильного стола для таких співаків. Так пісні мандрівних співців ставали спільним добром сільського святкового побуту. »Німецьку людову різдвяну пісню творять люди, близькі до церкви«, живо захоплені історично-догматичною стороною й радісним настроєм: тематично дають вони повість від створення світа до утечі в Єгипет. У німецькому людовому обході Христового Різдва й злученого з ним зразу Нового Року стрінулися представники всіх йільних мистецтв та велика скаля поетичних форм із професійно-технічними традиціями. Різдвяні пісні романсько-германського світа є сентиментальні, солодкі, балакучі та деколи доволі штучні. Окремо стоять різноритмові пісні з описом сну пастухів. Усе те є нелюдового, книжкового походження. В Англії час від Різдва до Богоявлення (Christmastide) виповнявся здавна грами й співами за старими традиціями із грами ослів і дурнів та з ходженням молоді з привітом. Наслідком церковних заборон полишився до нині ще тільки обильний стіл, святочний танець та окраса домів зіллям. Із тим лучиться й відповідний спів у часі пиру. Святочною товпою проводив король бобів або 12 святкових днів, а з часом стало свято трьох царів святом голоти. Колядники-прошаки ходили по домах із грами й величаннями та відгадуванням загадок (як у християнських греків). Як англійська різдвяна пісня є піснею розваги й подяки за угощення, так і їх різдвяні сценічні гри мають подібний характер.

Чеські різдвяні пісні є зв'язані з німецьким побутом. Є вони звичайно історично-догматичного походження із величанням Христового Різдва, Богородиці й тих, що дають щось за величання. Співали їх черці, духовенство, школярі, а на Словаччині й Моравії valaši (пастухи під проводом баці). Але є у чехів і сліди різного від німців святкування Різдва, зближеного до закарпатських східних слов'ян — із виразно громадським

характером. Є й прошацькі школярські вірші. Церковно-шкільне походження чеської коляди посвідчає її книжний історичний зміст (легенди з життя Богородиці й Христового Різдва) з вертепною реалістичною плястикомою й живою епічною образністю. Кілька коляд є світського баядного походження; є ще й сватальні-весільні колядки. Деякі колядки є такі образні, що легко переміняються у видовища з перевагою інтермедійного елементу, але крім мови й назв немає там нічого оригінального. Характерна є хіба режисерія поклону пастухів і волхвів, бо давній обряд танців чеських валахів довкруги коліски, або вертепу нагадує італійські й французькі хороводи по церквах («плес» гуцульських колядників). Різдваїні гри чеських пастухів є такі самі, як і гри романсько-германського світа. Є й школярські карикатури чужих мов, додані механічно до чеської пастушої гри; є й казкові мотиви. Прошацтво лучиться деколи й з комічною погрозою. Приспівка нагадує німецьку *Ansingelied*, деякі закінчення білоруське скомороське прошацтво, деякі мотиви й образи українські колядки.

Польські коляди (від XV ст.) — це канонічні, церковні частини богослужби, з канвою євангельських оповідань про Благовіщення й Різдво, молитовним величанням Діви-Богоматері та Богочоловіка. Догма про Непорочне Зачаття є часто предметом яскравого реалістичного, декуди анатомічно-фізіологічного опрацьовання. Це показує на чисто монастирське походження тих коляд з їх тяжкою мовою, залежною від латинських коляд. Джерелом був тут францісканський орден. Перечулення та ніжна, чисто материнська любов до Христа-Дитяти зраджує як взорець твори св. Франціска з Ассізі. Дуже сентиментальні є колісанки Дитині (пор. італійські колісанки й обряд колісання в західній Церкві) з чисто мужеським підходом (творці чоловіки), або пісні про плач Немовляти. Багатою образністю визначаються епічні коляди про особливі взаємини божих угодників із Дитям. Інші коляди виявляють зв'язок із *Officium stellae* й под. Мова польських коляд архаїчна, є в них сліди святкування й Нового Року об Різдві. В будові є вони зближені до чеських коляд та до романсько-германської словесности. Колядниками були зразу поважні господарі, деколи й наймити. Знаходимо тут і суспільні алузії, помітне є звеличання матеріальної біди. Колядна пісенність у поляків має переважно сільський характер. Творцями й носіями тих коляд були школярі-бурсаки, хоч є й часто людові складання. Є й згадка за провідників. Були й гри, де виводили навіть святі особи в комічному реалізмі. Фабула польських коляд історично-догматичного змісту обіймає події від Благовіщення до втечі в Єгипет. Вертеп із веселими інтермедіями та захопленням Дитиною є наслідком колишньої церковної дії й професійної сценічної гри. Колишні церковні чини перемінялись у коляди з людowymi елементами. Але Польща переняла колядну словесність тільки з деякими слідами давнини — і то аж від XIV ст. Окремо стоять побажально-прошацькі пісні світського змісту (коза, тур, дівоцькі й парубоцькі пісні). Вони є неоригінальні (впливи: німецькі, українські, білоруські). Польські коляди світського змісту показують на спільне походження коляд карпатських поляків із колядками карпатських українців та словаків. Християнський елемент у тих піснях є тільки додатковий — отже вони походять ще з передхристиянських часів.

У словенській коляді творять привіт і побажання заспів до величан-

ня свята й прощацького закінчення. Це свідчить за традицію професіональних співців із часів сатурналіїв та януарських календ. Є й колядки догматично-містичні, з образом пільної роботи та мотивом церкви. Канвою для словенських колядок є старинне побажання плідного року з католицькою інтерпретацією (пшениця й вино для літургії). Деколи Марія звиває вінки (італійські мистці, галицькі ікони XVI ст.). Зрештою є в словенських колядах події від Благовіщення до повороту з Єгипту з апокрифічними слідами. Єдиним світським елементом у колісанкових піснях є мотив танкового ритму. Маріонетковий вертеп дістався до словенського люду від італійських майстрів. Світські кінцеві побажання є нечасті.

Давні хорватські церковні пісні з XIV ст. є перекладами, або перебічками з латинського. Декуди мають вони й новорічне побажання більше релігійного змісту. Коляда все тісно зв'язана з платою, деколи з танцем та гостиною. Частий є релігійний характер побажань (католицькі південно-італійські обручини дівчини з Христом, католицький ідеал вивести дітей у духовний стан, мотив церкви). Ці побажання є більше рільничі в дусі давніх сатурналіїв і календ (мотив дощу й сонця). Підкреслена магічна сила побажання, декуди є й погроза та проклин за відмову дарунків колядникам. У сербів, хорватів та словенців побажальниками-полазниками є діти й неможливі. Дар за побажання дає певність його сповнення. В сербській колядці прощатство розвинене в епічних образах.

Ще виразніший рільничо-пастуший характер має болгарська різдвяна пісня. Мало тих пісень є епічно-церковного змісту, все зв'язаного з побажаннями плодючости. Часті є тут коляди із святими всього року. Але більшість болгарських колядок має семейно-хазяйський зміст. У Добруджі святі й Господь являються у господарів. Інші коляди мають казкові, легендарні й побутові мотиви. Співці вибирають кожному відповідне, або беруть історичну пісню. Так болгарська колядка стає своєрідним побутовим епосом, що, зв'язаний із давнім побутом та вірою в магічну силу слова, має сталу формулу.

Грецькі коляди об'єднують впливи різних діб, ще з Гомерових часів. Велику роль грають у них Алфавитарії, що із звичайних шклярських віршів стають канвою новорічної словесности з численними побажаннями. Між новогрецькими колядами є й деякі історичного змісту (нпр. здобуття Царгороду), деякі є відгомоном сучасних подій — зрештою коляди є для поздоровлення й привіту. Безмежна щедрість у побажаннях та образах доброго поведження нагадує старогрецьку епіку. »Від зимового повороту сонця до весняного весь новогрецький побут є якнайтісніше зв'язаний з давнім передхристиянським рільничим побутом«.

І румунська колядка є »відгомоном давнього передхристиянського світогляду й побуту римських насельників Подунав'я і східньо-південного Підкарпаття«. Румунський різдвяний побут підходить до побуту сусідніх православних слов'ян. Із новогреками мають румуни спільну згадку про ластівку й будову колядок. Епічні образи в побажаннях нагадують давні традиції ще від Гомерових часів. Сюди належать і колядки дитині. Є там і цикл колядок про сватівство й женихання молодців. Побажання всякого добра веде до епічних образів після сповнення бажання. Так темою румунських колядок є образи щасливого господарського життя. Отже вони оспівують добре пожиття го-

сподаря з господиною, в домі господаря служить священник богослужбу, у нього гостять небесні гості (тут видно декуди вплив ікони). При тому йдуть образи бажаної гостини самих колядників. У румунських колядках бачимо й моральний підклад — деколи оспівують вони церковну історію гріхопадіння та спасення. Тут мішається апокриф із казкою. Замітні є мотиви: квітів, корабля із святыми, космічні, про молодця витязя, про походження Причастя й Миропомазання, раю і пекла (як на іконах).

Різдвяний побут українського Покарпаття й Подністрів'я посвідчає давню спільноту того побуту у східних і південних слов'ян та у балканських народів. Це вказує на традиції бродячих професіоналів-скоморохів. Гуцульські й надніпрянські колядники у надії на плату пригтовляються заздалегідь до своїх виступів; »коляда, колядка, щедрівка, волочобна пісня є засобом для незаможних та бідаків... заробітку та святочного пиру«. Із величання прощаттва повстала поява білоруських волочобників (волхвів?), українських волочільників — може місцевих скоморохів. Далше з'являється вертеп, чи бойківська »всяночна проскурка«. Професія колядників »вийшла з необхідности живої ілюстрації... літургії та догматично-релігійного змісту поодиноких свят. І коли по дорозі довелось їм злитися з носіями культу господарського світогляду, тож за ними остала давня сила священослужителів і волхвів-магів. Благодать Церкви і магічна сила громадського побажання злилися у власному бажанні слухачів«. Тому колядники зв'язані з самим Богом і святыми — вони є віщунки майбутньої весни й побажальники всерічного добра. Організація колядників усюди однакова (береза-провідник, колядники-підтягачі, музика, міхоноша). Береза виводить зміст пісні, колядники підхоплюють рефрен (збірний заговор-заклинання). Колядники мають звеличити й розважити господарів. Так повстає однородна група пісень із метою заробітку за звеличання. Це в'яже їх із билиною. Спомини про бродяг-скоморохів є нпр. у весільних українських піснях. Мова колядок є архаїчна й походить від давніших бродягів. Цю давнину посвідчають і перекручення в душі людової семантики чужих, незрозумілих для люду висловів (нпр. опис корабля є фантастичний). Далі є зв'язок »між билинною епікою західньо-північної Русі і святочною словесністю як білоруських волочобників і колядників, так і українських, особливо галичо-волинських і карпатських«. У закінченнях коляд слідно західні й церковно-книжкові впливи. В колядках зазначена й акція, що коріниться в колишній обрядності громадської збірної богослужби. Останки того дійства слідні в українському вертепі та в коляді історично-біблійного змісту. Є й зв'язок між українською колядкою й польською бетлейкою, є паралелі з англійським різдвяним дійством, з італійським побутом, є зв'язки з польськими пастерками. Давня дохристиянська колядка стала також складовою частиною новорічного побуту всього православного світа. Нова церковна коляда була витвором церковників XVII і XVIII ст., передусім уніятів. Суперництво тієї книжкової коляди з давньою колядкою довело до того, що колядка і щедрівка з їх господарським і сватівським змістом переняли дещо з духовного стиха. Одначе побажальне закінчення залишилося і в колядках і в церковних колядах. Можливі є також культурні пережитки з часів західньо-римського цесарства й візантійської імперії. Також і нормани дали колядці образи, нпр. торгу й корабля. Та всетаки »українську колядку й щедрівку можна вва-

жати майже однородною з огляду на рільничо-господарський зміст її звеличання родючої сили землі, праці на ній, живини, людини». Тематичний мотив тих пісень: побажання доброї долі — переплітається з образами майбутнього, минулого й сучасного. Відгомонам професійної традиції в українській колядці є останки балади й новелі в ній, велика кількість казкових мотивів та образів і формули закінчень і подяки. Мандрівного походження є й баладна будова колядок. Особистий момент у тематиці колядок спричинює велику кількість їх відмін, а епізодичність і контурність поетичних образів нагадує давню іконопись. Колядна гра з козою, з елементами драматизованого фавльо, «є може найстаршим зломком ще передхристиянської мандрівної словесности». Особа, що їй співають колядку, стає осередком пісні — тому берега мусить знати кілька типічних вірш для різних суспільних груп. Так витворився шаблон в устах професіоналів. Гуцульські колядки хлопцеві мають образи войовників, що лучаться з образами сватівства. Колядка ставала й сватальною піснею — вона стає «вступом весільної гри, прологом і епілогом одружіння». Подібне є й у білорусинів, великорусів і інших народів. Чисто професіональним останком є домагання плати за коляду і то деколи під загрозою псот із боку колядників — при тому маємо фантастичні образки тієї заплати й угощення (пор. подібне у південних слов'ян і в англійців).

Далі йде в праці Свенціцького систематика мотивів 311 колядок, що їх зібрав Я. Головацький, на 59 світських і 26 біблійних із розподілом колядок: газді, газдиням, парібкам, дівчині, заспівів та закінчень і на біблійні теми. Усе кінчить «Огляд розвитку й міжнароднього походу колядної словесности», де автор приходить до таких вислідів: Перший ступінь різдвяної тематики творять у межах впливу поганської грецько-римської державности останки святкування різдва непобідного сонця — до слов'янського двоєвір'я дістаються сильні традиції сатурналії та календ. Другий ступінь — це історично-догматична пісенність у честь Богородиці, передусім від часів Карла В. й Оттонів. Передхристиянські весельчаки ходять тепер із вертепом. Повстає середньовічна драма з різдвяною грою. Мистці зображують у IV-XII ст. тільки признаний текст у загальних контурах, але в XV-XVI ст. творять уже цілі різдвяні композиції в натуралістичному дусі. В тематиці різдвяних пісень впливу Єгейського й Понтського побережжя переважає господарсько-семейний світогляд. Історично-догматична різдвяна тематика словінців і хорватів в'яжеться з їх різдвяним побутом, що показує сліди поганства. Словацькі, чеські й польські колядки споріднені з східньо-слов'янськими через рільничо-семейну тематику. Серби, болгари, румуни й великороси задержали давню людову традицію; українці й білорусини показують від кінця XVI ст. вплив західньої обрядности. Репертуар колядних і новорічних пісень показує однакову будову, що пішла від професійних співців — вийшовши з-поміж жерців, продовжали вони традицію громадської богослужби. Цей сакральний характер колядки посвідчає її сватівсько-весільна тематика та зв'язок із весільною піснею. Пристосовуючися до сучасного життя, колядка змінялася у різних народів і ставала залежна від казки, новелі, балади, фавльо, епосу й драми. Первісний сакральний характер зливається з пізнішим історично-церковним в одну цілість. Історія теми Христового Різдва переходить у маріологічну тему.

Найстарший тип української колядки господарсько-семейного змісту повстав на тлі давньої епіки — це був духовний стих перехожих калік. Церковна коляда вийшла із школярської поетики церковних середньовічних шкіл — отже це вплив західньої Церкви на уніятській території. Текст книжки ілюструють 73 зображення із старих ікон і под. — західньо-європейських і східніх.

Назагал праця Свенціцького, видана чепурно й культурно, є одним із кращих досягнень нашого друкарського мистецтва. Розкинені по книжці ілюстрації (всі однокольорові) не тільки дуже оживляють текст і причиняються до пластичнішого зрозуміння написаного, але й посвідчають, що автор послугується найновішими методами досліду літературної теми, комбінуючи історично-порівнянню школу А. Веселовського й О. Потебні з німецькою школою Дільтея-Вальцеля, що розглядають мистецький словесний твір у зв'язку з образотворчим і пластичним мистецтвом.¹ Порівняна метода велить авторові відбути мандрівку по різних країнах, передусім романсько-германського та слов'янського світа, історична метода веде його в перші часи християнства та заводить через середньовіччя в нову слов'янсько-балканську колядну словесність, що оточує українську колядку; розгляд різдвяного мистецтва показує зв'язок колядки передусім з іконографією, що часто таки давала тему колядці.

Вислідом такої методи є сконстатовання факту, що тема про Христове Різдво, розвиваючись у богослужбі, словесності, мистецтві та побуті західньої й східньої Європи, стала однією із складових частин різдвяного побуту наших днів. Не більше, як тільки складовою частиною. І як би воно не видавалося дивне на перший погляд, то в нинішньому різдвяному побуті — тема Христового Різдва займає головне, передове місце хіба в церковній богослужбі різдвяного часу, поза церквою налягли на цю тему інші, деколи багато старші елементи й прикрили її так, що годі її й пізнати. Передусім треба це сказати про українську колядку й щедрівку. Сам мотив Христового Різдва відійшов тут уже майже зовсім у церковну коляду (католицького, книжково-шкільного походження), у колядках він являється хіба виїмково, бо ледви в яких 20% колядок (за обчисленнями Свенціцького на 223 колядки у збірці Головацького всього 45 на біблійні мотиви загалом). Бо метою колядки (не тільки української!) є не прославлення Христового Різдва, але побажання щастя тим, що для них колядка призначена. Мотив Христового Різдва з'являється тут тільки тому, що це побажання зв'язане з часом святкування Христового Різдва, Нового Року й Богоявлення. Так колядка сягає своїми початками дохристиянської віри в магічну силу слова, що вимовлене може стягнути щастя (або нещастя). А що такі побажання припадають власне на свято Христового Різдва, так це спричинив вплив староримських сатурналій та януарських календ, що припадали приблизно на тойсам час. Ці гадки Свенціцького знаходять потвердження й у інших дослідників, що розвивають та угрунтовують їх ширше. На великий, безпосередній вплив грецько-римського світа на українську територію вказував уже давніше М. Грушевський, що підкреслив сусідство української кольо-

¹ Так збудовано нпр. недокінчене ще видавництво Handbuch der Literaturwissenschaft під редакцією О. Вальцеля.

нізації з римською державою в чорноморсько-дунайській добі (від IV ст. по Хр.) української історії.¹ А найновіший дослідник обряду колядування П. Караман загалом додачує джерело колядного обряду в римських звичаях.²

Щодо шляхів, що ними діставався цей обряд між слов'ян, гадки вчених розходяться. Потебня думав, що колядування дісталось зразу слов'янам і щойно від них переняли його румуни.³ Навпаки Караман доказує, що «зроманізовані трацькі племена, предки нинішніх румунів, унаслідили колядний обряд безпосередньо від римлян... Слов'яни в часі своїх мандрівок на південь Європи стрічали майже всюди тих траків, що говорили по латинськи й жили так на південь, як і на північ від Дунаю. Суцільні маси слов'янщини оточили їх як острів, а одну їх частину відкинено на південь аж до Македонії й Греції. Один їх відлам наслідком співжиття із слов'янами з часом слов'янізується, одначе всі без виїмку підпадають під сильні впливи в обсягу найрізніших явищ духової й матеріальної культури... Одначе ті зроманізовані народи стояли щодо культури безперечно вище від слов'ян, тому то слов'яни підпадали під багато римських впливів за їх посередництвом... Від тих предків румунів переходить колядний обряд до слов'ян у римських формах. Обряд у слов'ян переминається нагально наслідком наверстовування на рідному підкладі і так повстає новий тип, що хоч у ньому знаходимо елементи римського типу, то все ж таки мусимо ствердити, що він різниться дуже. Той тип колядування називаємо власне українсько-болгарсько-румунським (małorusko-bułgarsko-rumuńskim)».⁴ Хоч яка приманчива згадка про те, що румуни, споріднені з римлянами, могли бути для слов'ян посередниками в передачі колядного обряду, то все таки Караман не навів на її оправдання багато фактичних доказів, хоч його праця про слов'янсько-румунський колядний обряд є основна. Але, як би там не було із починами римських впливів на колядний обряд, їх констатує і найновіший дослідник.

Та згадуючи про римські впливи, не треба забувати й про те, що подібні явища в образі колядування були вже на слов'янському ґрунті й без римських впливів, як це виказував ще 1902 р. Н. І. Коробка — римські впливи тільки скріпили подібні споконвічні місцеві елементи. Супроти оцієї полігенези колядного обряду не можна думати, що схожість із римськими звичаями вказує вже безумовно на повне запозичення. І тому слушно підкреслює Свенціцький нераз ті споконвічні рідні елементи.

Однією з найхарактерніших прикмет римських *Calendae Ianuariae* були новорічні побажання.⁵ А власне колядка була зразу — як це вірно стверджує Свенціцький — побажанням щастя й доброго гаразду в житті. Таке побажання було дуже на руку мандрівним співцям-професіоналам (передусім у середніх віках), що використовували його

¹ Михайло Грушевський. Історія української літератури. Частина перша. Київ-Львів 1923, ст. 56 і д.

² Piotr Karaman. Obrzęd koledowania u Słowian i Rumunów. Kraków 1933, ст. 372-3.

³ А. А. Потебня. Объясненія малорусскихъ и сродныхъ народныхъ пѣсень, II. Варшава 1887, ст. 809.

⁴ Karaman, l. c.

⁵ Op. cit., стор. 319.

для прощацьких цілей. Подарунок, угощення мандрівників стає одним із головних мотивів колядки (цікава паралеля з англійськими різдвяними пирами!), що таким способом переминяється у мандрівну пісню в руках професіоналів. Відсіль — один крок до забавового характеру, долученого до колядки; а така розвага була також професією мандрівних скоморохів, бо вони хотіли тим способом добути заплату. Додам, що Караман додає в заплаті за коляду сакральний акт, що є конечною складовою частиною магічного характеру колядки — без нього магічне заклинання було би неважне.

Колядкові побажання мають передусім аграрний зміст, бо в тому лежить ідеал селянського щастя. Отже колядування було зразу наскрізь аграрним обрядом і щойно опісля поширилося на всі ділянки сільського життя. Аграрний характер мали вже римські сатурналії, що злившись з януарськими календами, перенеслися опісля на свято Христового Різдва. Зрештою сатурналії були колись не зимовим, але весняним святом і колядування було зразу також римським весняним аграрним святом.¹ Але бо й давні слов'яни святкували новий рік на весну — відси й зрозумілі образи весняної природи в колядках, хоч їх нині співають у зимі.² На це звертав уже свого часу увагу й Потебня (пор. наші риндзівки). Побажальний характер колядок веде їх також до зв'язку з весільними піснями — тому й колядування стає вступом до весільного обряду. Додати б, що є й колядки для вмерлих, бо свято Христового Різдва було й святом умерлих³ (пор. римські ларенталії, в честь духів предків-ларів, у дні 23 грудня).

Щодо української колядки, то вона зближається до колядки південного слов'янства. Як ми бачили, Караман відділює українсько-румунсько-болгарський колядний тип в окрему громаду колядок, що найповніше заховали т. зв. римський тип — себто найстарший, властивий. Такого чистого типу не знають уже однородні католицькі народи — там упав колядний обряд під впливом Церкви. Караман докладно характеризує цей тип та вказує й на відмінні прикмети українських колядок супроти румунських та болгарських (нпр. інша епіка).

Оцих кілька прикладів показує найкраще ціну праці Свенціцького. Особливою його заслугою є зв'язання української колядки з європейським світом та спроба систематизації українських колядкових мотивів.

Та коли загальні висліди праці д-ра Іл. Свенціцького дають вірний образ української колядки, то в деяких частинах його праця викликає дискусію.

І. Тема про Христове Різдво є така обширна й вимагає використання такої безмежної літератури, що автор не міг думати про повне й докладне вичерпання її на небагатьох сторінках своєї книжки. І так автор обговорив найважливіші явища на тому полі, хоч часто у стилі дуже короткому, телеграфічному. Але в другій частині він уже звужив свою працю до розсліду слов'янських, а вкінці тільки українських колядок. Так його праця поділилася на дві паралельні теми: Христове Різдво й світську колядку. Остання тема розрослася в дальших частинах праці на некористь першої.

¹ Op. cit., ст. 339 і д.

² Op. cit., ст. 493 і д.

³ Op. cit., ст. 153.

II. Тому тема про Христове Різдво вийшла не зовсім викінчена. Спеціально на українському ґрунті обмежився автор тільки загальними заввагами про розвиток цієї теми. А шкода, що автор із такою ерудицією не застановився глибше над українською духовною колядою хочби так, як вона представляється у збірках В. Перетца та М. Возняка. Тоді виступили би цікаві зв'язки України з Західньою Європою, а з другого боку виявив би себе також побажально-забавовий елемент і в духовних колядках. Але окрім колядок і коляд виступає тема про Христове Різдво ще й в інших літературних пам'ятках, як нпр.: проповіді, драми й ін. Автор згадує дещо про деякі такі пам'ятки, але ця справа варта докладнішої студії. Власне нав'язуючи до гадок Свенціцького, можна досліди на тому шляху повести далі.

III. Одначе все те — це більше побажання, ніж критика самої праці Свенціцького. В деяких її деталях подибуємо гадки, що вимагають докладнішого розгорнення й іншого освітлення. Так нпр. зараз на початку знаходимо титул: »Від канонічного через апокрифічне до святоотецького« й далі: »Злука канонічного й легендарного в святоотецьких словах«. Із таким поставленням справи годі нам погодитись. Аджеж знаємо, що м. ін. вже св. Атанасій відрізняв у 367 р. виразно 27 книг Нового Завіта як *κανονικόμενα* від *ἀναγιγνωσκόμενα* і ще докладніше від *ᾠλογοῦσα*.¹ Тим більше не може бути мови про користування апокрифами (у значінні, як це приймає нпр. І. Франко) у таких великих Отців Церкви, як св.: Василій В., Іван Золотоуст, Єфрем Сирин. Але справа виясняється, коли уважно прочитати працю Свенціцького в тому місці, де він говорить про вплив апокрифічної перської повісти Афродитіяна на писання св. Отців Церкви: »Ця персидська повість в'яже усі неканонічні оповідання про Різдво Христа з писанням і словами святих Отців, зібраними в одну групу в Макарієвській Четті-Мінеї 25 грудня«. Текст Макаріївської Мінеї є пізній, бо походить аж із XVI ст.; в ньому зібрано без належної критики між іншим також твори Отців Церкви з пізніх рукописів, у попсованому, неавтентичному тексті. Свенціцький розуміє, ясна річ, термін »Отці Церкви« в найширшому значінні, притягаючи сюди усяких письменників на духовні християнські теми без уваги на зміст їх писань. Відсіль то й вийшов апокрифічний елемент у згаданих найбільших Отців Церкви, хоч його в оригінальних і автентичних текстах їх писань у дійсності нема. Тому інакше треба розуміти заввагу Свенціцького: »Василій Вел. у бесіді »Христово Різдво« задержується на епізоді звізди і волхвів, згадуючи про поручення царя Валаама жерцю Валаму проклясти Ізраїля. Оця згадка і свідчить про походження вставки про звізду з оповідання Афродитіяна, до якого дана редакція слова є дуже уважною«. Слушно завважує Свенціцький »дана редакція«, бо в її церковно-слов'янській перерібці оригінал у тому місці попсований. У грецькому оригіналі має цей твір напис: *Ὁμιλία εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ Γέννησιν* — із початком: *Χριστοῦ γέννησις ἡ μὲν οἰκεῖα καὶ πρώτη καὶ ἰδία...*² А в нашому місці говориться не про Валаама, але про Валака: *Ταύτης δὲ τῆς μαντείας εἶπε εἶναι καὶ Βαλαάμ, ὁ μεταπεμφθεὶς παρὰ τοῦ Βαλάν; ὥστε διὰ τινῶν τελετῶν καταράσασθαι τὸν Ἰσραήλ· ὃς καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ αὐτοῦ*

¹ Otto Stählin. Die altchristliche griechische Literatur. Sechste Auflage. München MCMXXIV, ст. 1125-6.

² I. P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series Graeca. T. XXI, 1857, ст. 1457-1476.

παροβολῇ τοιαῦτα λέγει περὶ τοῦ Κυρίου »Ἄνθρωπος ὄρων... Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ« — при чому те місце має своїм джерелом не апокрифічне Слово Афродитіяна, а канонічну книгу Чисел, XXIV, 15-17,¹ де сказано: »Сходить зірка від Якова...«² Однак крім того загалом не знати, чи можна ім'я св. Василя В. в'язати з цією гомілією. Учені мавритани зачислили її до Opera quaedam, quae, ut nobis quidem videtur, ei (св. Василієві В.) falso adscripta sunt.³ І з уваги на місце, де в цій гомілії пояснюється Мат. I, 25: *Τοῦτο δὲ ἤδη ὑπόνοιαν παρέχει, ὅτι...* додана така редакторська примітка: ...sed, ut verum fatear, haec oratio mihi videtur aut Basilii non esse, aut si ejus dicatur, ita tamen corrupta est variantium lectionum copia atque multitudine, ut alicujus esse momenti vix possit.⁴ А з нагоди оповідання про багатого й убогого в цій гомілії сказано ще виразніше: Quae hoc loco traditur doctrina ut sanae theologiae, ita veritati prorsus est contraria; nec satis mirari queo Combefisium, qui, ut ejus verbis utar, eam cum aliis Basilianis conciliare conatur. Certe si ex nulla alia re, at ex perversitate doctrinae tam novae quam Basilio indignae discere ei licebat, orationem ejusmodi Basilio Magno tribui nec debere nec posse.⁵ Це хіба вистачає, щоби цієї гомілії не в'язати так беззастережно з ім'ям великого Отця Церкви.

Ще простіша справа з св. Іваном Золотоустим, хоч про цього Отця Церкви думає Свенціцький: »Дуже зручно покористувався цим (себто Афродитіяновою повістю) Іван Злат. в 6-й бесіді на Євг. Матвія. Він розбирає появу волхвів у Єрусалимі та їх ніби недотепний запит в столиці царя і дорослого царевича про місце народження якогось нового царя. Але вслід за цим Іван Злт. виказує, що тільки шляхом звідословія міг Господь промовити до Персів, що вірять місяцю і зіздам та звідослову Валаму, який прорік народини царя Юдеї«. Отже в автентичному оригіналі цієї гомілії св. Івана Золотоуста немає ніякої згадки про Валаама, хоч ціла гомілія присвячена вясненню появи зізди. Зрештою сам св. Іван Золотоуст заявляє, що відповіді на питання про надприродну появу зізди, що повела мудрців-волхвів, він буде шукати в св. Письмі. Тому слушно поступив такий знавець творів св. Івана Золотоуста, як І. Х. Баур, що в своєму знаменитому перекладі тієї гомілії навіть не згадує про Валаама.⁶

Однак усе те, кажучи правду, спір більше академічний. В найстаршому рукописі Слова Афродитіяна з XIII ст., виданому Пипіном і Тіхонравовим,⁶ нема зовсім згадки про Валаама і Валама, отже може її не було й в оригіналі, вона з'являється аж у пізніших перерібках.⁷ До того досіль не знайдено грецького тексту цього апокрифу й не знати, з якого часу він міг би походити. Ось що пише про те І. Франко: »Оповіданє Афродитіяна без сумніву перекладене з грецького; про се свідчить такий грецизм, як ужите два рази слово «каринь» з грець-

¹ Op. cit., ст. 1469.

² Op. cit., ст. 1429.

³ Op. cit., ст. 1468.

⁴ Op. cit., ст. 1479.

⁵ Johannes Chrysostomus. Kommentar zum Evangelium des hl. Matthäus... uebersetzt von Dr. P. Joh. Chrysostomus Baur. I. Band. Kempten u. München 1915, ст. 97 і д.

⁶ Іван Франко. Апокріфи і легенди з українських рукописів. Том II. У Львові 1899, ст. 10.

⁷ Нпр. op. cit., ст. 111.

кого *καρφηρον* — голова. Та грецький оригінал сего оповідання доси незвісний, а без него словянські тексти, перекладені кимсь мало тямуцим у грецькій мові, являють ся темні і були переписчиками значно перероблювані, корочені або розширювані, чого доказом є величезне число варіантів... У старих Отців церкви згадуєть ся про Афродизія, єгипетського воєводу, котрому при приході Ісуса до Єгипту один ідол виявив, що Ісус є правдивий Бог; отсего Афродизія зробив автор нашого апокріфа Персом Афродитіяном, хоча в самім апокріфі про него нема згадки, а навіть виходить так, що списав ціле оповіданє жрець Пруп.¹ Отже цей апокриф повстав щойно на основі творів старих Отців Церкви. Деколи ходить він під ім'ям не Афродитіяна, але Філіпа пресвитера, сінкела св. Івана Золотоуста (нпр. у рукописі XVI ст. Збірника крехівського василіянського монастиря № 69, ст. фн і д.). Якби в цій традиції була яка правда, то ледви чи цим апокрифом міг був користуватися св. Єфрем Сирин († 373). Та усе те тільки непевні здогади... Можемо тільки ще раз повторити, що говорити про помішання канонічного й апокрифічного та легендарного у справжніх св. Отців Церкви ніяк не можна.

IV. Без сумніву найліпшою частиною праці Свенціцького є його спроба систематизації українських колядок. У головному дилить Свенціцький українські колядки по призначенні для різних станів — отже йде за зверхнім і чисто формальним поділом В. Гнатюка.² Додам, що Караман не тільки приймає цей поділ і переносить його на слов'янські й румунські колядки загалом, але й пробує підшукати його хронологічну генезу, чи радше філіяцію. Але Ф. Колесса звертає увагу на механічність такого поділу. Тому треба підкреслити як окрему заслугу Свенціцького, що в подрібному обговоренні колядкових мотивів йде далі від Гнатюка й обговорює ті мотиви в їх внутрішньому зв'язку й навіть декуди в їх історичній генезі. Тому велика шкода, що він обмежився на систематизації колядок, зібраних у Головацького, а не взяв під увагу майже вдвоє більшого корпусу Гнатюка (607 чч.). Тоді й відношення колядок із християнським змістом до світських вийшло би інше; виявляється, що колядок із християнським характером є всього яких 14 % (до 90). Все ж таки початок систематизації й паралелізації українських колядок у праці Свенціцького маємо.

Цих кілька заміток показує, що книжка Свенціцького містить цілий ряд дуже цікавих проблем літературно-етнографічного характеру й вона певне дасть почин ще неодній із обсягу української колядки. Вона заслуговує на пильну увагу наукових дослідників.

Ярослав Гординський

Tadeusz MAŃKOWSKI. *Lwowskie kościoły barokowe*. Z 68 rycinami w tekście. Lwów 1932. 8°. 2 + 152 + 5 (résumé в німецькій мові).

Д-р Т. Маньковський, автор праць про історію будови бібліотеки ім. Оссолінських у Львові і монографії про архітекта XVIII ст. Августа Мошинського, дав тепер більшу монографічну працю про барокові храми міста Львова, друковану накладом Польського Наукового То-

¹ Op. cit., ст. 10.

² Володимир Гнатюк. Колядки і щедрівки. I, II. У Львові 1914 (Етнографічний Збірник, т. XXXV-XXXVI).

вариства у Львові, як 2-ий зошит II-го тому видання: Prace Sekcyi Historyi Sztuki i Kultury. Студія поділяється на чотири головні частини: 1) Загальний огляд доби контрреформації і церковних фундацій, 2) Храми римських зразків (оо. Єзуїтів і Кармелітанок босих), 3) Храми оо. Домініканів і св. Марії Магдалини і 4) Катедральна грекокатолицька церква св. Юра. На прикінці долучені важніші архівні матеріали (тексти історичних документів, ст. 138-145), рукописні джерела і література предмету (ст. 145-149).

Праця Маньковського належить до типу історичних студій над певними групами будов одного добового стилю. Однак автор не розглядає усіх барокових храмів міста Львова, лише важніші пам'ятки, натомість притягає до своєї теми деякі будови поза Львовом для освітлення діяльності творців львівської архітектури. Не заперечуємо, що архітектурне обличчя міста надається будовами «важнішими», однак треба пожалувати, що до об'ємистої книжки не увійшли бодай побіжні огляди інших барокових храмів м. Львова, бо при бідності літератури по цьому предмету і труднощах видавничого руху, сумнівно чи скоро побачимо повнішу студію.

Головна вага праці Т. Маньковського полягає у новознайденому архівному матеріалі до історії згаданих будов. Цей матеріал зібрано дуже старанно й сумлінно, безпосередньо з архівних джерел музейних і бібліотечних збірок Львова, Кракова, Варшави і навіть Парижа. Додано також чимало нового графічного матеріалу (первісні і новіші пляни, перекрої і загалом проєкти будов тощо), який вперше публікується.

Зокрема багато нових даних зустрічаємо про історію будови єзуїтського костела (порівнюючи з працею Залеського 1905 р.), домініканського костела (порівнюючи з монографією Жили 1923 р.) і катедральної церкви св. Юра. І так, наприклад, за новими дослідженнями Маньковського виявляється, що первісний домініканський костел розбичано не 1748, а вже 1744 р. Архітект Іван де Вітте не був будівничим костела, а тільки проєктантом, тоді як будову провадив львівський будівельний майстер Мартин Урбанік. Також автор не поділяє припущення Піотровського і Януша, що домініканський костел будував де Вітте по проєкту якогось французького або італійського архітекта.

Коли історична частина поодиноких будов оброблена найбільш старанно за критично-перевіреними джерельними матеріалами, то менше уваги уділено аналізі архітектурних форм. Ця аналіза спирається головню на порівнюючий методі, тоді як аналіза естетично-архітектурна обмежується переважно зовнішніми формами з точки погляду роблення того чи іншого мальовничого вражіння і менше береться під увагу внутрішній просторовий об'єм і архітектурна композиція в цілому. Також не уділяється уваги аналізі архітектурних форм з точки погляду композиційної методи архітекта, аналізі деталей, конструкцій та ін.

Примінюючи порівнюючу аналізу, автор шукає за зразками подібними до львівських фасад у Римі та ін. місцевостях і ці найбільш схожі об'єкти вважає первозором для львівських будов. Треба відмітити, що ця метода, особливо для новіших часів — наприклад XVIII ст., не завжди приводить до розв'язки складної проблеми «запозичання» мистецьких зразків. Як це блискуче довів д-р інжен. Лео Адлер, ре-

дактор »Wasmuths Monatshefte für Baukunst« та нової архітектурної енциклопедії (Берлін 1929-1932), спільність різних фасад, де уживається клясичних орденів, часами буває не від запозичення, але від спільного мислення архітектів, однакової композиційної методи-комбінації різних клясичних форм і пропорцій, які у різних архітектів, навіть у дуже віддалених (часово і стилістично) від себе об'єктів, дають однакові архітектурні композиції. Іншими словами — дві дуже подібні до себе фасади можуть бути створені зовсім незалежно, не конче шляхом »переймання«. Таке могло статися, наприклад, з фасадом єзуїтського костела у Львові, тим більше, що будівничий його певно користувався підручником »Клясичних орденів« Віньоли, дуже поширеного починаючи з кінця XVI ст., з якого архітект уже наперед мав певну схему композиційного укладу. Власне таким порівнянням деталей будови з підручником Віньоли можна було би досягнути не малих результатів.

До речі, стилева невідержаність склепінь і луків єзуїтського костела у Львові, де середня нава має луки півкольні, а бічні нави (особливо горішньої кондигнації) — гостролучні, на нашу думку, пояснюється тим, що почато будову за проєктом визначного архітекта І. Бріяно, а продовжувано і закінчувано за його відсутністю (Бріяно зовсім не був у Польщі в 1621-1630 рр.) під доглядом другорядного архітекта, що жив ще традиціями готики.

З цілої книжки д-ра Маньковського нас, цілком зрозуміло, найбільш цікавить розділ про будову катедри св. Юра у Львові. Це власне перша більша наукова студія до історії будови. Тут автор також згромадив багато нового історично-архівного матеріалу, з'окрема з'ясував важне питання творця будови — архітекта Бернарда Меретина або Меретіні. Треба підкреслити, що найбільше архівного матеріалу, так само як старих плянів будови, автор здобув в Українському Національному Музею у Львові, які там преспокійно лежали ніким не досліджені і неопубліковані. Спinyaючись над характером пляну будови св. Юра, автор приходить до висновку, що »Тип церкви... наближається до греко-руського церковного, загально прийнятого на Сході, ніяк не пориває з грецьким Сходом, а рівночасно приймає італійський західний взір« (ст. 132). Ці останні впливи виводить з північної Італії, а у видовженні пляну будови св. Юра бачить зразки швайцарські. Тому припускає, що архітект походив зі швайцарсько-німецького пограниччя — з околиць Боденського озера.

Старі пляни будови долучені до розвідки лише як ілюстрації, над аналізою їх автор майже не спинається, також не переводить ширшої естетичної і конструктивної аналізи будови як мистецького, архітектурного твору.

Не можемо погодитися з думкою шановного автора, що зміною первісного проєкту — підвищенням головної бані, через надбудову дерев'яної, над кам'яним склепінням, зроблено »значно з користю для цілості«. Передовсім, згідно з первісним проєктом архітекта Меретина, перекриття дахів мало бути відмінне від сучасного вигляду, що робило би головну баню більш відкритою. Крім того, самий підбанник мав бути нижчий, так що вінчаючий гзімс відкривав у більшій мірі склепіння бані. Підчас самої будови непотрібно підвищили підбанник, він став непропорціонально-задовгий, а його підвищений гзімс

закрив саму баню дуже лагідної, легкої лінії. Таким чином зміни були зроблені не на користь загальної композиції.

Вертаючись до цілоти праці Т. Маньковського, відмітимо, що з огляду на монографічний характер студії, не зайвим був би ще окремий завірочний розділ про загальний характер, напрямок та еволюцію барокової архітектури м. Львова. Така синтеза тим більше потрібна, що автор ширше охоплює діяльність окремих архітектів далеко поза межами «львівської» архітектури.

Подajući деякі методологічні завваження, не хочемо тим зменшувати вартости праці. Ще раз підкреслюємо, що студія д-ра Маньковського займає одно з поважніших місць у сучасній науковій літературі історичного характеру про архітектурні пам'ятки міста Львова.

Володимир Січинський

Ludwig Freiherr von PASTOR. **Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters.** XIII Band (2 Teile): Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des dreißigjährigen Krieges: Gregor XV und Urban VIII (1621-1644). Freiburg im Br. 1928/29. Herder et Co. 8°. XVI + 1058.

— **Geschichte der Päpste** im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus. XIV Band (2 Teile): Innozenz X, Alexander VII, Klemens IX, Klemens X, Innozenz XI, Alexander VIII, Innozenz XII (1644-1700). Freiburg im Br. 1929/30. Herder et Co. 8°. XVIII + 1226.

— XV Band: Klemens XI, Innozenz XIII, Benedikt XIII, Klemens XII (1700-1740). Freiburg im Br. 1930. Herder et Co. 8°. XXXVI + 820.

— XVI Band, 1 Teil: Benedikt XIV und Klemens XIII (1740-1769). Freiburg im Br. 1931. Herder et Co. 8°. XXII + 1012. — Zweite Abteilung: Klemens XIV (1769-1774). Freiburg im Br. 1932. Herder et Co. 8°. X + 440. — Dritte Abteilung: Pius VI (1775-1799). Freiburg im Br. 1933. Herder et Co. 8°. XXXIX + 680.

Сміло можна сказати, що ніхто ще не представив дотепер церковної історії нових віків так об'єктивно, глибоко та ясно, як саме покійний Л. Пастор у своїй монументальній 16-томовій «Історії Папів». Читаючи ці об'ємисті томи не знаємо, що треба більше подивляти: муравлину працю, чи надзвичайну проникливість ума, чи спокій у повнім безсторонності представленні подій, чи незбиту силу доказів, переведених дуже приступно, займаючо й притім вичерпуючо. Історія Пастора це по мистецьки уложений цілий ряд картин, що живо й вірно відтворюють життя майже цілої Церкви, а радше мало що не цілого християнства продовж кількох віків. Автор дуже точно описує вибір поодиноких папів, подає короткий начерк їхнього життя перед понтифікатом і знамениту характеристику не лише їхньої діяльності, але також їх помічників, приятелів і противників. Особливу увагу звертає на римську Курію та на стан релігійний, політичний і культурний майже цілої західної Європи. Посвячує також чимало місця місійним справам у всіх закутинах світу. Картини, які малює Пастор, овіяні глибокою вірою автора та великою пошаною для Апостольського Престола. Та це ні трохи не зменшує їх вартости, що більше, це підносить їхню вагу не тільки в очах католиків, але також в очах віруючих протестантів. Жерельного матеріалу надзвичайно багато. Стрічаємо його майже на кожній сторінці. Чимало місця посвячено справі мистецтва.

В XIII-ім томі своєї історії Пастор описує переходовий час від католицької реформації й реставрації до доби західно-європейського державного абсолютизму, в інших томах кидає надзвичайно сильне світло на боротьбу Церкви з тим же абсолютизмом за свої суцільні права. Неначе завершенням католицької реформації було оснування св. Конгрегації для поширення віри, що віддала опісля просто неоцінені прислуги для Церкви. Оснував її папа Григорій XV. Реформа того ж папи щодо способу вибирання папів, удержалася майже без ніякої зміни аж до папи Пія X.

Трудніше пішла справа з приверненням католицької віри в протестантських краях. У Німеччині розпочалася 30-літня війна, яку за часів Урбана VIII піддержував усіма силами французький політик, кардинал Рішеліє. Бажаючи за всяку ціну знищити могутність католицьких Габсбургів, Рішеліє скріпив своєю безсовісною політикою протестантизм і тимсамим завдав католицькій справі дуже важкий удар на довгі віки. З Церквою Рішеліє зовсім не числився і йому саме треба приписати, що почавши від Урбана VIII папи втратили всякий вплив на політичні справи в Європі. Політику Рішеліє продовжує опісля кардинал Мазаріні й Людовик XIV, творець західно-європейського абсолютизму. М. ін. також і католицька Іспанія дуже пошкодила Церкві своїм прямо ненаситним цезаропапізмом. Розпочався страшний гнет Церкви й сумна доба великого її занепаду, що тягнеться майже до найновіших часів.

Проти Ранке й Грегоровіус'а дає Пастор незбиті докази, що Урбан VIII не працював на спілку з французами над знищенням Габсбургів, лише зберіг строгу неутральність, мимо дуже сильного напору на нього з обидвох ворожих собі боків. На основі автентичних жерел Пастор розбиває зовсім наклепи ворогів Церкви про ролію римської Курії в процесі проти Галілея за часів Урбана VIII. Того папу Пастор цинить дуже високо, хоч не криється з тим, що в політиці він був одним із найбільш нещасливих папів, без власної вини. Заключений 1648 р. вестфальський мир був трагічний, що правда, для Габсбургів, але перш усього він був дуже трагічний для католицької Церкви. На Заході підносить у тій добі голову галіканізм і янсенізм, опісля феброніанізм, йосифінізм та скрайний раціоналізм і безвірство. Східним краям безустанно загрожує страшна турецька навала. Побіда над Турками це передусім велика моральна й фінансова заслуга папів. Пастор дає на це чимало доказів.

Одним із великих папів XVII ст. був Іннокентій XI, а XVIII ст. Бенедикт XIV. Інші папи, хоч були здебільшого ревними пастирями, однак не були, як на свій час, також визначними людьми. Над Церквою взяли сильну перевагу тодішні володарі й старалися як найбільше обмежити належні Церкві права. Такий невідрадний стан Церкви був перш усього життєвою, як каже Пастор, пробою самого папства. Але воно видержало ту пробу в подиву гідний спосіб, щоби стати за наших часів одинокою моральною силою в світі.

Справами східної Церкви й справами деяких монаших Чинів західної Церкви, Пастор займається лише принагідно, побіжно й поверховно. І це вважаємо за досить поважну недостачу його твору, зрештою неоціненого. Зокрема дуже мало згадок про нашу Церкву. Щойно в останнім томі посвячено нашій Церкві трохи більше місця.

Маємо надію, що ту недостачу постараяться усунути співробітники великого покійника в наступних виданнях. Треба б взагалі звернути більшу увагу на східну й полудневу Європу, навіть з населенням латинського обряду, напр. на Мадярщину й Хорватію. А ще ліпше було б видати додатковий том, на який зложилися б праці знавців східної Церкви, в яким західно-європейські читачі могли б знайти бодай найважливіші, але належно подані відомости про життя східних Церков та про те, що вчинили папи для Сходу продовж віків. Це малоб також велике значіння для унійної справи, бо нез'єдинені могли б переконатися, що папи це не тільки »патріярхи Заходу«.

Своїм зовнішнім виглядом »Історія Папів« робить дуже миле вражіння, як взагалі всі видання Гердера. Короткий зміст у кожній частині і старанно зладжений покажчик дуже улекшують орієнтацію. Можемо гаряче поручити цей твір не лише всім фаховим історикам, але й кождому, що бажає мати справді корисну, цікаву й милу лектуру. Ісидор Луб, ЧСВВ.

Проф. Д. ДОРОШЕНКО. **Нарис історії України.** Том I (До половини XVII століття). (Праці Українського Наукового Інституту, т. IX. Серія підручників, книга 1). Варшава 1932. 8^о, 232. — Том II (Від половини XVII століття). (Праці Українського Наукового Інституту, т. XVIII. Серія підручників, книга 2). Варшава 1933. 8^о, 370.

Нарешті маємо повний, науковий підручник історії України. Бо якось так нещасливо склалася доля нашої історіографії в останніх десятиліттях, що загальні курси не могли появитися. Не кажучи вже про Східну Україну, про яку в тому напрямі майже не маємо відомостей, досить згадати про дві — безсумнівно найвизначніші — творчі поваги в історіографії Західної України: Степана Томашівського, якому війна знищила зібраний матеріал для загального курсу, і Вячеслава Липинського, що з тих самих причин не видав давно плянованого синтетичного курсу історії України. Основна ерудиція першого, в рівній мірі у княжій, як і козацькій добі, а глибока соціологічно-філософська й державницька концепція другого, були б створили першорядні величини в нашій синтетичній історіографії. На жаль, ні одному, ні другому не вдалося здійснити своїх плянів. Праця ж у Східній Україні, вже під большевицьким режімом, із конечности обмежувалася до опрацювань окремих моментів і публікації сирого матеріалу, бо єдинодозволені синтети були марксієвсько-ленінські, які з дійсною наукою мають дуже небагато спільного. Тому й одинокий початий ширший синтетичний, дійсно науковий курс — акад. Дмитра Багалія — мусів бути написаний »на соціально-економічній основі«. Але й він не докінчений.

»Нарис« проф. Дмитра Дорошенка повстав у спеціальних умовах і носить на собі печать тих умовин — додатних і від'ємних. Повстав він на основі лекцій університетських автора, а видавництво (Український Науковий Інститут у Варшаві) дало авторові замало часу, щоби вигладити, чи просто переглянути і перевірити вже готовий рукопис. Безумовно позитивним наслідком є скоро поява »Нарису«; негативним — деякі недогляди, пропущення, чи заспішні (або — надто задавлені) висновки, які після перевірення були б доповнені, чи справлені. З тією думкою, що автор скоро приготує друге видання »Нарису«, подамо тут наші помічення — in plus і in minus »Нарису«.

Перш усього мусимо підкреслити, що автор вложив дуже багато праці у книгу, стараючися скрізь подати оповідання за останніми здобутками науки. Зокрема помітне це у II-гому томі, де авторові прийшло просто майже без попередників писати синтезу Гетьманщини й XIX-XX століть. І саме другий том — вийшов правдивою цінністю, одинокою й необхідною вже для кожного, хто схоче познакомитися з історією другої Української Держави і дальшою історією аж до наших днів. Списки літератури, додані до кожного розділу, дозволяють контролювати джерела приведених у книжці відомостей — і вони говорять на користь автора: проф. Дорошенко скрізь подає найновіші праці. Навіть перший том, що містить оповідання про часи широко опрацьовані в «Історії України-Руси» акад. Михайла Грушевського (томи I-VIII), має вказівки на новіші праці, які доповнюють роботу Грушевського, а висновки з них переважно подані в відповідних розділах. Загальна схема праці з поділом у добі Богдана Хмельницького цілком відповідає історичній еволюції; в першому томі малюється повстання, існування й упадок Русі (княжа держава, литовсько-польська доба), зі старими її творцями (князі, бояри, дружина) й пізнішими оборонцями (бояри-пани, руська шляхта Речі Посполитої, міщанство й «ребелізантська» козаччина українна), а в другому — народини й розвій України козацької, її живі сили й огорнення всієї спадщини старої князівсько-дружинної Русі новим зривом, започаткованим Б. Хмельницьким.

Правда, до цього загального огляду й оцінки маємо деякі замітки й дезідерати. Передусім шкода, що автор спинив своє оповідання на початках світової війни й таким чином події останніх двадцятьох років, таких переважних в історії України, не змальовані. Може не один читач якраз шукатиме в «Нарисі» отсих останніх подій — і не знайде. Матеріал для них уже досить розроблений; не згадуючи на цьому місці солідних наукових праць хочби й самого проф. Дорошенка про 1917 і 1918 роки, відсилаємо цікавих до бібліографії, міщеної систематично й постійно доповнюваної на сторінках «Літопису Червоної Калини». Це не сама мемуаристика, а таки наукові праці, — щоб згадати лише праці д-ра Костя Левицького, д-ра Василя Кучабського, генералів Омеляновича-Павленка й Капустянського, А. Крезуба (зрештою каригідно тенденційного), низки наддніпрянських учених і т. д., звичайно, з проф. Дорошенком на чолі. Оскільки тут відіграли ролю чинники чисто технічної природи, то, треба надіятися, друге видання заповнить цю прогалину. Щодо самого поділу на розділи, то він не цілком задовольє, зокрема у другому томі, де прим. гетьманування Мазепи поділено між два розділи через — північну війну 1700 р., або гетьманство Хмельницького через — зборівський трактат (чому не переяславський, куди важніший — і правно, й фактично) й т. п. Так само разить термінологічна неконсеквенція, коли москалів називається раз москалями, то знов великоросами, то росіянами, або галичан: українцями, русинами, нераз в одному реченні (спеціально про назву москалів пор. дещо у брошурці д-ра Богдана Барвінського, Історичні права українського народу до його народнього імени. Відень 1918, другий розділ: «Великоросія чи Московщина?»; матеріал, очевидно, можна значно збільшити). Врешті, в виказах літератури, назагал — це підкреслюємо — зроблених уважно й старанно, бачимо деякі пропуски, чи не-

догляди. Не будемо вказувати на ці позиції, бо автор, очевидно, й сам догляне пропуски.

Також не все автор дотримує своєї обіцянки дати «огляд історичного життя українського народу так, як тепер воно нам уявляється в світлі наукових дослідів», отже «оглянути процес політичного, соціально-економічного й культурного розвитку українського народу на цілім просторі його історичного існування» (I 16). Це безумовно таке тяжке завдання, що з нього вивязатися не легко. Та всежтаки автор прим. замало уваги присвячує церковній історії (окремо викажемо це нижче), а часом не подає досить важних річей із ділянки мистецтва, літератури, шкільництва тощо, обмежуючися до політичної історії, чи згадуючи ті справи лише побічно. Це підносимо з огляду на пропорціональність синтетичного курсу, де, як-не-як, а бодай коротенько повинні бути охоплені всі ділянки життя, оскільки вони мають відношення, так мовити би, до динаміки історичних подій, або з неї випливають.

Нарешті, щоб уже покінчити зі загальними заввагами й перейти до деталей, — яке в автора мірило історичних вартостей? Що є позитивне в історії України, а що негативне? Хоч цього автор окремо не пише, то за позитивне вважає те, що причинялося до добра України, а за негативне те, що їй шкодило. Та й тут не без «але». Бо не торкаючися вже таких кардинальних питань, як відношення Сходу до Заходу в культурному житті і вплив одного й другого на життя народів, а що напр. на церковному полі дає два психічно й культурно окремі світи — православ'я й католицизм (автор говорить про «візантійство» лише побіжно I 32), — поминаючи другий переважний суспільно-політичний контраст між охлократичним Сходом і клясократичним Заходом (говорячи термінологією В. Липинського), ролю жидівства у світі й у нас зокрема й т. п., — навіть «інтереси українського народу» можна інтерпретувати всіяко, — будьто як інтереси народньої маси, будьто — державно-творчих чинників. Автор протягом оповідання виразно не зазначив, як треба розуміти й як ставитися до окремих фактів, таких, як наприклад релігійна унія XVI-XVII століть у цілому, чи от справа між Мазепою й Палієм, або врешті політика старшини супроти селян. Безумовно, автор свою відповідь на всі ці питання має, але не подав її читачеві, який любить бачити крапку над «і».

З того трохи невиразного становища випливає й схематизування історії України, її періодизація, підкреслення важних граничних точок, що значуть зворот в історії. Бо й точки ці залежать від ясного спредізування мірила вартостей. Автор же переважно — оповідає, оповідає плавно, з питомим йому артизмом стилю, але тих точок виразно не значить. Тому й поділ на розділи, як ми вже вище підкреслили, не цілком задовольє. Напр. новіша історіографія підкреслює спеціальну вагу Галицько-волинської Держави в ділі формування української нації на західний зразок, а натомість негативно ставиться до XIX століття, яке цілком неслухно називають загально «добою національного відродження» (так і в проф. Дорошенка). Направду, (звичайно, беручи на увагу факти політичні, а не напр. літературу в народній мові, чи деякі факти культурної історії) XIX століття було добою найгіршого занепаду для Східної України (під Московщиною) — добою культурної й національної москалізації (Гоголь, усякі «болѣе русскіе, чѣмъ самыє

великоросы» потомки Кочубеїв, а врешті — «общеруська» ідеологія «невідділювання від російської демократії», гідно завершена есерами з М. Грушевським на чолі, а щось противне й нечуване ще в XVIII столітті, в Гетьманщині). Відроджувалася хіба Галичина, якщо беремо не літературне відродження, а відродження політичне (пор. про це, крім наведеної проф. Дорошенком праці д-ра К. Левицького, ще В. Гнатюка, Національне відродження австро-угорських українців, 1915, і проф. М. Возняка, Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії, 1924, — хоч це й популярні праці, але вони походять від спеціалістів). Це саме й є один із тих за давних поглядів, про котрі згадано вище, а які тепер уже не задовольняють. Тому також «схема Грушевського», про яку автор говорить і якої придержується (хоч і не цілком, гл. далі), нині не вдоволяє. Зокрема відноситься це до чисто есерівської концепції XIX й XX століть, як «національного відродження», мало не якогось апогею української нації. Направду ж — у тому часі маємо впевнювання про неохоту творити самостійну Українську Державу, бажання жити «вкупі з іншими народами Росії», щоби лише дозволити українцям... закладати «недільні школи» й видавати популярні книжечки для народа. Чим далі — тим гірше впадала українська політична думка. Зрештою, точніше про це говоритимемо нижче. Покищо завважимо лише, що «схема Грушевського» (І 18), оскільки торкається старої історії, в Галичині була відома вже хочби з праць Головацького (про літературу), Шараневича, Качала й Олександра Барвінського (гл. далі).

Стільки про загальне. Переходячи до деталей, бачимо в першому у томі два вступні розділи, де автор обговорює «Розвиток української історичної думки й наукових історичних дослідів з кінця XVIII століття й до наших днів» (1 розділ), далі питання про схему історії України, про назву «Русь» і «Україна» й джерела до старої історії України (2 розділ). У першому розділі автор розглядає в загальному розвій української наукової історіографії XIX-XX століть, називаючи визначних і дуже характеристичних її представників. Справедливо підкресливши роль козацької старшини в ділі плекання української історичної традиції, автор вияснює той факт, що нова історіографія почалася іменню на Лівобережжі, у старій Гетьманщині. Звідти вона з Антоновичем перейшла на Правобережжя, а до Галичини — з Грушевським. Але поминувши вже правобережну історіографію в польській мові, з польськими державницькими ідеями (чим вони гірші від творів українців у московській мові і з російськими державницькими ідеями?), щоб назвати лише Грабовського, Рулікowsького, або Стецького, вже хіба ніяк не можна починати історіографії в Галичині від — Грушевського, «Наукового Т-ва ім. Шевченка» й учеників Грушевського (І 13). Аджеж перед Грушевським уже в Галичині існувала історіографія, існували навіть загальні курси. Доволі згадати, якщо вже не Зубрицького й Петрушевича, то хочби Шараневича, Качалу й Олександра Барвінського (автора синтетичної «Історії Руси», Львів 1890), що вже значно перед приходом Грушевського до Галичини виробили те, що автор кладе в велику заслугу, мовби оригінальний винахід, М. Грушевському (І 18). Також шкода, що називаючи такі визначні постаті, як Костомарів, Куліш, Антонович, Лазаревський, Драгоманів і Грушевський, автор не назвав Липинського, який не меншу, якщо не більшу

епоху зробив у нашій історіографії, як напр. Драгоманів, Антонович чи хочби і Грушевський... Що торкається другого розділу, то проф. Дорошенко говорить про нераціональність т. зв. «карамзінської схеми» «русской історії» й указує на тенденції вже й серед істориків-москалів до раціонального розмежування історії Московщини й України. Далі обговорює повстання й поширення назви «Україна», розглядає літописи княжої доби, за Шахматовим вважаючи автором «Повісти временних літ» таки Нестора, згадує про археологію. Треба завважити, що до цих розділів закралися деякі похибки. І так, Галицько-волинський літопис починається не 1209 (I 3), а 1205 роком; прикметника «русинський» у Галичині (I 19) не вживали українці, хіба поляки, а в нас прикметникова форма була й є «руський»; Галлом, хоч і не «Мартином», охрестив найстаршого, анонімного польського історика (I 20) щойно Кромер; наголовок «Повісти» передано не цілком точно (I 22); також згадка про Гомера в Галицько-вол. літописі цілком не свідчить про «широке обізнання з грецькою літературою» його автора (I 24), а є напевно апокрифічним місцем, якого в дійсного Гомера немає, взятим із якоїсь збірки сентенцій (пор. Б. Барвінський, Гомер в галицькій літописі, ЗНТШ. СХVII/СХVIII). Щодо авторства т. зв. Літопису Самовидця, за якого автор слідом за М. Грушевським вважає Романа Ракушку, то в останніх часах цей погляд годі вважати за певний (праця М. Возняка, Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця? ЗНТШ., CLIII, — появилася після видрукування «Нарису»).

Переходимо до огляду історичного життя української нації.

Автор стверджує, що «український народ був не завойовник, лише мирний колонізатор», «а те, що він здобував, це було продуктом колонізації порожніх, незаселених просторів, з яких не було потреби когось усувати та проганяти» (I 27). Це не знаходить потвердження в джерелах. Передсловянська Україна, яку, як сам автор пише, «предки сучасних українців одідичили безпосередно після готів» (I 35), мала численне населення, з яким приходилося воювати. Хто був активним, а хто оборонцем, про це через недостаток джерел годі сказати рішуче слово, але готська традиція, записана в Йордана, говорить про війну готів зі слов'янами, а й пізніших войовничих слов'янських антів годі собі уявити без якоїсь боротьби. Тому скорше треба прийняти, що таки якась боротьба мусіла бути, і слов'яни не йшли лише з плугом і гарфами, як це уявляла собі давніша історіографія. Також годі погодитися з тим, що автор говорить про слов'янські групи, про «східних слов'ян» як щось лінгвістично (й не лише лінгвістично) суцільне, що потому «діференціювалося» (I 35). Просто були племена, що взаємно поборювалися, і щойно пізніше династія, релігія й держава створили з них сяку-таку — та й то дуже слабо споєну — «східно-слов'янську» цілість (пор. мою ст. Національне питання в старій Україні у «Хліборобському Шляху», 1934, ч. 14). Ніяких елементів єдинства — ні культурного, ні мовного, — між ними не було. Аджжеж до «східних слов'ян» зачисляється і вятичів і радимичів, що були й мовно — західно-слов'янського походження...

Переходячи до предствлення початків Київської Держави, автор — цілком правильно — виявляється консеквентним норманістом. Він представляє визначну роль варягів на Сході Європи й аналогії на Заході, де вони створили кілька держав. Проф. Дорошенко, відіславши:

читача до спеціальної літератури, теж цілком слушно не займається аргументами pro і contra норманської теорії (до речі, виказ літератури треба було доповнити працями: Ст. Томашівського, Nowa teorja o początkach Rusi, »Kwart. hist.«, 1929, I, В. Заїкіна, Спір про початки Русі, »Записки ЧСВВ.« III 591 і М. Кордуби, Найновіші теорії про початки Русі, »ЛНВ.« 1929, XII. і повніше: Najnowsze teorje o początkach Rusi, »Przegl. hist.«, 1932, I). Щодо перших київських князів, то про них говориться рішуче замало, зі шкодою для пропорції цілості »Нарису«. І так, про Олега — лише умова 911 року; про Ігора — знову похід на Грецію й умова, й дещо, але замало, про державну політику (про релігійні справи нічого); про Ольгу всього кілька слів. Трохи більше сказано щойно про Святослава. Та й із хронологією не все гаразд. Автор означає князювання Олега роками 879-914, а Ігора 914-945. Рік 914 — це комбінація Грушевського, який натомість подає рік 947, а не 945, як дату смерті Ігора. Але вже поминаючи повну випадковість початкового року Олегового князювання, де єдиним джерелом є — хронологія »Повісти«, рік 914 ніяк не вдержиться. Автор не згадує про документ, відкритий американським ученим Шехтером 1913 р., де говориться про князя Хльгу, в якому відгадують Олега (рідше Ігора). Документ має дату — панування Романа Лекапена (919-944) й становить поважну корективу до літописної хронології (пор. праці Шехтера, Коковцева, М. Грушевського, Ю. Бруцкуса, В. Пархоменка, Славінською й ін.). Так само, на нашу думку, замало сказано про християнізацію Русі, про справу організації Київської Митрополії, тощо. Загалом, церковна справа трохи запобіжно потрактована, хоч вона мала величезний вплив на Київську Державу. Звідти автор традиційно характеризує »Окаянного« Святослава, того самого, що його В. Липинський назвав »першим українцем« (див. Релігія й Церква в історії України. Львів 1933,² 54), а й М. Грушевський уже мав застерження супроти оцінки його »турецьких плянів« у літописі (Історія II² 7-8; пор. Ст. Томашівський, Українська історія. Львів 1919, 44). Замало сказано і про такі інтересні зносини Із'яслава Ярославовича з папою (I 56), що й відбилосся цікавим образом у т. зв. трірській псалтирі.

Не цілком можемо погодитися і з представленням знищення Києва 1169 р. Автор пише, що в боротьбі за Київ, після смерті Із'яслава Мстиславовича († 1154), »вже яскраво виступив національний антагонізм між українцями й великорусами« (I 58), і зараз далі: »Коли син Юрія Андрій Боголюбський, що замолоду не схотів жити на Україні, ненавидячи її вільнолюбне населення, й переселився на північ, прийшов у 1169 році з своїми великоруськими (!) полками (допомогали йому також і деякі українські князі) і взяв Київ, то він три дні без жалю грабував і руйнував столицю України-Руси (?) і, щоб остаточно її понизити, не залишився сам у Києві князувати, а посадив свого намісника« (I 58-59, розбивка моя. Т. К.). Ледви, чи можна тут говорити про національний (хіба племінний) антагонізм. Характеристичний уже сам факт допомоги українських князів, які грабили Київ хіба не »з жалем«, як »столицю України-Руси« (поняття ХХ століття!), а просто зі земельно-династичного антагонізму. Що ніякого національного антагонізму прим. кияни не відчували, найкраще свідчить Київський літопис під 1169 р., де вчисляється всіх грабіжників усуміш (»смолянни, суздальці, чернігівці й Олегова дружина«), а мо-

тивується це як кару за гріхи. Щож торкається «пониження» Києва через посадження там намісника лише, то це саме зробив 1203 р. український уже князь Роман Мстиславович, а було це зроблено не з якоїсь злости до Києва, а для скріплення свого, партикулярного, земельного центра — Галича.

Бож, пригадаємо, партикуляризм був дуже розвинений у тодішній Україні. Тому не треба говорити про те, що «Руська Земля розпалася на окремі землі-князівства», чи про «виділення окремих земель із одної спільної Руської Держави», чи, врешті, про те, що Чернігівщина «жила якийсь час самостійним життям за князя Мстислава тьмутороканського (1024-1036)» (I 59). Землі, власне, майже не жили спільним життям із Київщиною. До цього провадила політика місцевих чинників, які зміли навіть синів київського князя (починаючи вже зі Святославових) зробити заступниками місцевих інтересів, зі шкодою для центра. І так, як фактично Русь не творила реальної цілоти (вона була лише в ідеологічно-організаційній області), так само годі говорити і про «відокремлення», чи «виділення». Любецький з'їзд князів (1097 р.) санкціонував давний партикуляризм, існуючу вже ситуацію, а не створював щось нового.

Галицько-волинське Князівство вийшло в автора трохи покривджене, зокрема в історії останніх князів. Правда, наші відомості про XIV століття в галицько-волинській історії до 1340 р. дуже обмежені, але й їх автор не подає. Досить сказати, що про Юрія-Болеслава говорить автор у... чотирьох рядках! Це непропорціональне не лише до літератури про цього князя (пор. збірку праць різних авторів у кн.: Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси, Сборникъ матеріяловъ, Спб. 1907), але навіть до вісток про нього. Так само ані словом не згадано ні Дмитра Дєдька, ні Володислава Опольського — таких визначних постатей XIV століття! До речі, сюди закралися деякі помилки. Похід, оспіваний у «Слові о полку», не відбувся 1187 р. (I 63, 77), а 1185. Зносини Ярослава Осьмомисла з Фридрихом Барбаросою — це лише гіпотеза, і то неправдоподібна (I 82), пущена в обіг проф. В. Абрагамом. Отсе були б наші замітки до княжої доби історії України у представленні автора.

Змалювавши досить широко (I 97-143) т. зв. литовсько-польську добу, автор приступає до початкової історії козаччини, про яку пише ще в першому томі й доводить її в ньому до 1648 р.

Автор розглядає літературу про повстання козаччини і причини польсько-української ворожнечі, в якій українську сторону заступали козаки. Серед серйозних наукових праць автор цілком непотрібно згадує про думку М. Покровського, яка лише контрастиво відбиває своєю марксістсько-агітаційною термінологією (I 147-148). Оповідуючи про перші сліди козаків зі середини XV століття за вітками з генуезьких кольоній, автор вважає цих козаків татарськими (I 153). Здається, воно не цілком так — і на основі статуту тих кольоній можемо козаків на службі в Кафі й ін. містах чорноморського побережжя вважати за слов'ян, отже — за українців (пор. С. Федорів, Козаки по статуту генуезьких кольоній, «Літопис Червоної Калини» V ч. 9 ст. 15 і ч. 10 ст. 21). Таким чином можна відсунути перші історичні вістки про козаків-українців ще перед час ханату Гіреїв і звязати їх генетично з останками степової людности України — ще з княжих часів. Багато арха-

їчних останків у формі пережитків, що збереглися й продовжувалися пізніше на Січі, сягає глибокої старини. Недавно М. Грушевський, хоч і досить побіжно, натякнув на можливість останків т. зв. «парубоцької організації» у безженності запорожців (пор. Початки громадянства. Відень 1921, 316), а згідно з його дослідями (пор. Історія української літератури I. Львів 1923) такі організації сягають навіть часів передкняжих. Здогад цей цілком можливий — і він вияснювавби оригінальність і консеквентний демократизм запорожців, без потреби відшукування в ньому — все куляючих — аналогій із європейськими військово-монашими організаціями.

Декілька застережень маємо і щодо змалювання церковних справ XVI й XVII ст. Автор назагал досить вірно змалював жахливий упадок православної Церкви, якого причини бачить у головній мірі — звичайно. цілком правильно — в королівському і шляхотському патронаті. Згіршуючі практики т. зв. «номінатів», що доходили не раз до оружно́ї боротьби за єпископський престіл з одного боку і до управи дісцезією цілими роками не висвячуваних номінатів з другого — це наслідок патронату. Як виглядало нижче духовенство, шкода говорити. Вистарчить навести слова Мелетія Смотрицького, вже з часів після шаленої релігійної полеміки, що він, як архієпископ, сам не знав, яка є дійсно православна наука! Що ж говорити про половину XVI-го століття? Але мимо цього автор не підкреслив саме релігійного чинника в ділі денационалізації нашого панства (I 170), про що писали українці-уніяти, боронячи заведення унії і вказуючи на єдиний ратунок для української Церкви в єдності з Римом (пор. Е. Ліковський, *Unia brzeska*. 1907². 43, 47 і ін.). Та й далі змалювання початків унії не далеко відбігає в автора від традиційного шаблону істориків російської школи. Правда, проф. Дорошенко цілком правильно означає відношення Наливайка до релігійних спорів, що в дійсності було індиферентне (I 192-3), але зате пізніше подає звичайний уже малюнок козаків, як «оборонців православя». Звичайно, релігійний чинник, що був етапом у «націоналізації козаччини», як висловився Липинський, вносили сюди такі люди, як Сагайдачний, або говорило про це духовенство (відома деклярація про козаків 1621 р.). Але, чого автор не зазначає, козаччина не була в цьому цілком консеквентною. Аджеж навіть сам Сагайдачний не хотів на склоні життя піддержувати православя, як про це мав інформації св. Йосафат. »Со się тycze kozaków«, писав св. архієпископ до Льва Сапиги, »там między niemi trzech powinnych moich, krewnych, z których jeden na imię Hryhory Ostrowiecki dnia onegdajszego 8 januaru przyjechał tu ku Połocku do mnie w nawiedziny. Ten mi dał sprawę o wszystkim po dostatku, że Borzecki (митрополит) i Smotrzycki, i insi pseudowładcy tam się wałęsają w Kijowie, będąc od wszystkich czerńców tamecznych opuszczeni, bo z nimi czerńcy żadnej społeczności mieć nie chcą, do monasterów ich swoich nie przypuszczają i w cerkwiach swoich nabożeństwa im odprawować nie pozwalają. Pan Sahajdaczny też się im deklarował, że przy nich stał póki mógł, teraz prawi: Widząc, że się nie dobrze stało, nie mogę wam żadnej rady i pomocy dać. Toż im mówi i szlachta kijowska ruska«. А в другому листі пише: »Wiem od person wiary godnych, że kozacy, po skończonej ekspedycji z Turkami nie myśleli popierać schizmu« (цитат напр. у публікації: Св. Свщм. Йосафат Кунцевич, зібрав о. Й. Сліпий. Львів 1925. 252). Це

сходиться з тим, що знаємо від єп. Я. Суші, що козаки почали були горнутися до унії (пор. о. П. Крипякевич, *Cnia święta*. Львів 1897. 35-36). Та пізніше знову козаки ставилися непримиримо до всяких спроб компромісу, що автор зазначає (I 218). Натомість не подає цілком, що козаччина так була допекла своєю «опікою» навіть православної єрархії з митроп. Борецьким на чолі, що вона думала цілком пірвати з православ'ям. «Козацький патронат» не міг подобатися єпископам, бо козаки стали їм приказувати в духовних справах, тероризуючи своїх владик до спілки зі шляхтою, яка 1629 р. «забороняла Митрополитові синодувати» (М. Грушевський, *Історія VIII 1² 89*), і брацтвами (*ibid.*, ст. 3 й д.). Тому цілком несправедливо упрощувати справу переходу на унію М. Смотрицького, як це робить автор (I 215). «Противники» Смотрицького, православні єрархи, хоч і відрікалися зносин із уніятами під козацьким терором, то таки були в цьому «винуваті» — й тоді «безхарактерним» був — не лише Смотрицький... Новіша література, хочби лише й сама «Історія» М. Грушевського, вможливіює й інший погляд на справу — хоч сам Грушевський, упереджений до унії, й не підкреслив цього як слід. *Pro domo mea*: Щоб оборонитися від закиду загострого осуду супроти М. Грушевського, згадаю, що цінна монографія єп. Е. Ліковського про Берестейську унію, для автора «Історії України-Руси» «не панує над предметом, не кажучи вже про дуже сторонничу католицько-клерикальну закраску» (див. *Історія V 660*). Зрештою, найкраще на ці питання відповіло життя: аджеж могилянську добу в історії української православної Церкви вважають усі дослідники без винятку за найкращий час — і то дослідники православні! А це був час найбільшого впливу католицизму на православну Церкву.

З могилянською добою й «золотим спокоєм» кінчиться перший том «Нарису». До речі, в останні розділи закралося кілька похибок. Острожська школа заснована не точно 1580 року (в тексті I 170 помилково 1680 р.), лише около того року; точної дати досі не знаємо. Також унійні змагання в Галичині почалися з XIII століття (точніше — перший слід 1214 р.), а не з XII-го (I 180); різниці в означенні початку гетьманування Сагайдачного мають джерело у зле відчитаній даті походу на Кафу (1606 зам. 1616) деякими дослідниками, що вияснив М. Грушевський (*Історія VII 355*, н. 2). Отсе наші замітки до першого тому. Розглянемо другий том.

Він, як уже сказано на початку цього розгляду, дуже цінний як перший синтетичний огляд Гетьманщини. Сюди не можна зачислити ні університетських лекцій Антоновича, бо вони не були поширені (видані лише літографовано), ні навіть надто популярних оглядів, як проф. Терлецького, чи й Антоновичевих «Бесід», а вже хіба шкода й згадувати про збірку біографій гетьманів пера В. Будзиновського. Тому можна сміло сказати, що отсе вперше маємо справді науковий огляд Гетьманщини — у другому томі «Нарису» проф. Д. Дорошенка.

Починається він оглядом Хмельниччини. Спершу автор розглядає наукову літературу Хмельниччини, підкреслює в огляді велике значіння праць Липинського й Грушевського, згадує й про польські праці. Оповідання своє автор опирає на найновіших дослідів, що змінюють деякі давніші погляди (нпр. про ролю Богуна під Берестечком, чи про молдавський похід Тимоша Хмельницького). Можна б завважити хіба, що

автор не досить виразно підкреслив значіння монархічного принципу влади, якого придержувався Богдан Хмельницький, чи не цілком влучне окреслення становища України згідно зі зборівським трактатом, як автономію — замість самоуправу, та й то обмежену, бодай у теорії, королівською адміністрацією, врешті, не надто виразне підкреслення різниці соціальної політики Хмельницького й Виговського, тощо. Лише одне годилося б підкреслити — що нова оцінка Хмельниччини, зроблена М. Грушевським, а яку автор вважає наслідком ревізії дотеперішніх поглядів (II 52), не стільки залежна була від нового матеріалу, як від умовин праці. При обговоренні гетьманування Івана Виговського, автор торкається причини непорозумінь між Січчю й городовим козацтвом, а також між старшиною й черню (II 59). Але, як говорить сам автор, процес аристократизації, чи радше — станової замкнености за Виговського «щойно починався», а антагонізм існував уже на сто відсотків. Та й чернь не могла того бачити, скажیم, зі столітньої перспективи — без сторонньої агітації (Москви). Щодо Січі, до козацтва, то забрання «лугів і лук», яке оспівується в думі (у редакції з часів крпацтва!), не мало й не могло мати тоді такого значіння, що, мовляв, дрібний хлібороб не мав із чого прожити. Ні, це прояв кочової господарки («стати і коня попасти») і неохота до осілого життя, хліборобської культури, яку несла Гетьманщина. Здається, що годі говорити про «Велике Князівство Руське» як про «вільне й незалежне» (II 63), бо воно всетаки було підчинене не лише королеві, але й спільному законодавчому соймові. За це Липинський оцінив Виговщину негативно, як банкрутство плянів гетьмана Богдана Хмельницького (*Dwie chwile z dziejów rogowolucyjnej Ukrainy*, у збірнику: *Z dziejów Ukrainy*, 1912). Тому не цілком добре читач порозуміє оцінку політики Виговського, яку автор за Липинським подає в одному реченні (II 68). В огляді доби «руїни» трохи дивно читати про обурення на Бруховецького «...народніх мас (II 81), які якоїсь політично свідомої сили. До речі, цитат із Величка (II 98) змішаний зі словами пісні гетьмана Мазепи. Не зважаючи на деякі дрібні недогляди (як от не згадання про політику Івана Самойловича для заведення діничного Гетьманства), чи похибки (нпр. те, мовби-то Апостол «уживав дуже рішучих заходів» у своїй політиці — II 194, чи те, що проєкт у справі регуляції української торгівлі — II 195, вийшов від гетьмана, пор. І. Джиджора, *Економічна політика російського правительства супроти України, 1911. 126 і д.*), треба сказати, що образ Гетьманщини XVII-XVIII вв., як і Слобожанщини (спеціальний розділ — Х-тий) і Запорожжя (розділ XI-тий) вийшов живий і вірний.

Деякі застереження маємо до змалювання справи Правобережжя в XVIII столітті. Поминаємо такі вислови, як «нещасна політика навертання православних на унію» (II 263), яка, як і сам автор далі признає, вийшла й виходить лише на добро українській нації, або вже хіба цілком переборщену мову про «переслідування з боку уніятів» (II 264), а звертаємо увагу на ось що. Автор цитує працю єп. Ліковського, *Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi*, але з першого тому тієї праці (у другому виданні) не використав даних, бо там представлено справу цілком інакше, як у тенденційних московсько-православних істориків, чи їх українських адгерентів. Бо говорячи про переслідування православних на Правобережжі, хоч фактів про це «переслідування» можна б зібрати дуже небагато, автор натомість ледви згадує про страшну різню в Умані,

в червні 1768 року, яку справили гайдамаки уманським уніятим (пор. II 270). В нього уніятим лише »запропоновано або прийняти православя, або покинути край« (за працею В. Антоновича про Гонтю). Дійсно, гуманна пропозиція — якби лише це так виглядало насправду... Подібно — заскочимо трохи наперед — змальовано »навернення« уніятів до »батьківського« православя з епільогом 1839 р. й ролю в цьому ділі Сімашка й товаришів. »Церковну унію на українських та білоруських землях остаточно зліквідовано в 1839 році«, пише автор (II 291). І вже все. Про методи нищення унії на Холмщині навіть не згадує. Здається, що це надто — скажимо — передавнений, хоч і традиційний погляд на унію — хоч він своїм походженням і тенденцією чужий Україні, а до того з історичної перспективи (унія в Галичині!) ще й неоправданий.

Зате для такого М. Значка-Яворського, повільне, хоч і несвідоме може знаряддя в московських руках, як і ціла, врешті, гайдамаччина з її напрямом нищити унію, — автор має лише слова похвали. На жаль, забувається якось у нашій науці оголошений недавно документ про походження цього героя. Мова тут про лист о. Олексія Мохнацького до єп. Снігурського, де містяться дані й про Значка-Яворського. Відсилаючи цікавих до розвідки д-ра В. Щурата (Українські традиції про походження Костюшка, ЗНТШ., СХХХІ), де є дані про автора листа й докази його достовірності, подаємо тут лише те, що відноситься до Значка-Яворського (лист писаний по-польськи): »Melchisedek Jaworski kilku laty przede mną był w Złoczowie na filozofji i skończywszy tam z niepospolitym pośpiechem filozofję, swoich nawet profesorów Pijarów przewyższał; mieli z nim Pijarowie dosyć pracy, jak mnie moi współuczniowie powiadali, pocili się nad rozwiązywaniem jego syllogizmów; po zakończeniu bowiem filozofji bawił tam jeszcze rok cały, gdyż miał kondycją paniczów dobrą. On miał być, jak tam mówili, z Przemyskiego, a udawał Mazura Rusinów nawet nieznanącego, pytającego się: jaka to wiara ruska? — Jednego razu... zobaczywszy chłopca ośmioletniego, uczącego się na Psalterzu, bardzo ciekawie przypatrywał się temu pismowi, obracając Psalterz i tak i siak, z zadumieniem (sic) niby, do chłopczyny mówił: Moje dziecko, porzuć to, nie ucz się tego, to coś podobnego do żydowskiego albo arabskiego. A potem w pięć tygodni, oddawszy paniczów ojcom, najął sobie furę na przedmieściu złoczowskim, pojechał do Skitu i został ruskim mnichem disunitą, wkrótce zaś, zostawszy iumenem Motrenińskiego monasteru, stał się głównym nieprzycielem i przesładowcą łacinników i Rusinów unitów...« Отже це людина, для якої рідна Псалтира писана — незрозумілою мовою, за п'ять тижнів стає »переконаним« православним і зі запалом переслідує — уніятів... Гідний прототип пізніших Сімашків і Попелів, хоч »еволюціонував« ще швидше, як вони... Очевидно, до православя довело його — бажання кар'єри!¹

Переходимо до розгляду історії ХІХ століття у праці проф. Д. Дорошенка.

Перш усього мусимо відмітити цілком інший характер цієї партії »Нарису« від дотеперішніх підручників, зокрема від М. Грушевського,

¹ Досі не довелося нам стрінити опрокинення цієї вістки. З другого боку маємо вістки про родину Яворського в сх. Україні. До цього питання вернеться на іншому місці. Пор. Fr. Rawita-Gawroński, Historia ruchów hajdamackich. Brody 1913. II 28 і д.

Ілюстрованої історії, чи його ж Очерку. Рецензуючи Ілюстр. історію М. Грушевського в новому виданні, автор «Нарису» так писав: «Цілу історію XIX століття він трактує тільки як історію національного українського руху, що, як звісно, був інтелігентським рухом і не мав зовсім масового характеру; отже трактуючи так історію України XIX-го ст., проф. Грушевський зовсім не торкається фактичних обставин життя українського народу під російською державою, не згадує навіть такої події, як скасування кріпацтва 1861 р. або земську реформу й т. д. Таке звуження рямок історії, хоча й протирічило завданню, поставленому собі самим істориком «показати, як жилося народові, в якім напрямі розвивалося його життя громадське й культурне», але могло бути виправдане за російських часів, коли малася на увазі при викладі історії XIX-го століття національно-агітаційна мета. Тепер, коли російський період життя українського народу належить уже до історії (принаймні в його старих формах), то в загальному курсі української історії повинні знайти місце всі головні факти й обставини життя нашого народу в межах колишньої царської імперії». (Див. «Хліборобська Україна», кн. III, 1921, ст. 216). Ці критичні замітки можна було вважати за програмові. І справді, в «Нарисі» маємо дійсно історію, а не лише літературу, театр і «український рух» у XIX ст., як у Грушевського.

Але тут автор натрапив на найтрудніший матеріал. Історія XIX і XX століть цілком не була синтетично опрацьована істориками. Отже проф. Д. Дорошенко мусів розробити цей матеріал у перше. Про вислід цієї розробки можемо сказати хіба стільки, що без неї не рушиться ніякий історик далі. Може її змінити, досконалити, полемізувати з нею, чи доповнювати приведеній там матеріал, але без неї не обійдеться. Всежтаки від себе подамо деякі замітки до цього огляду.

Отже в першу чергу що торкається загальної схеми історії XIX-XX століть. Україна в тому часі (включаючи сюди й останні десятиліття XVIII ст.) знаходиться в межах двох (чи трьох) держав: Росії й Австрії (та Мадярщини). Московська займанщина обіймає дві окремі культурно-історичні частини: Лівобережжя (давню Гетьманщину й Слобожанщину) і Правобережжя (давню польську займанщину). Поза її межами опиняється Україна Західна, яка в свою чергу розпадається на три частини: молдавсько-українсько-православну Буковину, уніатсько-українсько-мадярське Прикарпаття й українсько-польську, теж уніатську й латинську, Галичину. Ця остання лише хвилево (у своїй невеликій частині, як т. зв. «Тернопільський край») була під владою Росії — чого автор, через недогляд, не згадав (про це спеціальна праця І. Лещинського, *Rządu rosyjskie w kraju tarnopolskim*. Краків 1903, з передмовою проф. Аскеназого. Пор. ще Й. А. Байгер, *Powiat trembowelski*, 1899. 263-264). Отже, становище історика України подібне до польського історика, що теж ділить історію XIX-XX ст. на 3 частини — «w trzech zaborach». Проф. Дорошенко у своїй праці не цілком систематично розділив оповідання. Напр. всетаки найбільше місця займає оповідання про московську займанщину, з покривдженням Галичини. Певно, що т. зв. «національне відродження» вийшло зі Східної України, але в Галичині була в деяких роках операційна база всього українства. Галицьке відродження мало навіть речників незалежності України — з цього боку, не говорячи про мрії львівських теологів,

заслугує на згадку о. Василь Подолинський, про якого, до речі, немає згадки в «Нарисі» (пор. В. Щурат, Речник незалежності України в 1848 р. о. Василь Подолинський, у кн. «На досвітку нової доби», 1919). Далі, гр.-кат. Церкві в Галичині не відводиться протягом XIX ст. майже ніякого місця (як, зрештою, і православної, чи то в Сх. Україні, чи на Буковині). Отже, не згадується ні митрополитів, ні єпископів, крім тих, що загачують своєю діяльністю за політичне, чи освітнє життя (як єп. Іван Снігурський, чи митр. С. Сембратович і А. Шептицький). Звичайно, не йде тут про великі розділи — на це не дозволяє розмір «Нарису» — але треба було бодай кількома словами згадати про ці справи.

Далі, огляд XIX й XX століть зводиться переважно до політичної й економічної історії, з поминанням майже цілком культурної історії (чи не по реакції на критиковану схему Грушевського?). Отже про науку, літературу, а вже в найбільшій мірі про мистецтво довідуємося дуже мало. Автор зіставляє прим. політичні ідеали українців із зах.-європейськими. Бажалося б почути щось анальогічного прим. у літературі. Про університети говориться незвичайно мало, про розбудову культури теж небагато. А з того виходять трохи односторонні узагальнення, як от II 326, чи 334. На цій сторінці говориться, що «українське панство остаточно звязало свою долю з всеросійською реакцією й централізмом», що воно не було національно позитивним чинником. Певно, що воно повинно було бути активнішим, як було, — але ж хто тоді фінансував українські газети, закладав музеї, бібліотеки, піддержував їх? Чи це узагальнення не суперечить із висказом (II 327), що «трохи згодом, і то з великими зусиллями почала пробиватись українська течія в земствах та муніципіях»? Хто ж її вносив? Чи не те ж панство? А все це було б вийшло виразніше, як автор був би звернув більшу увагу на культурну роботу й її меценатів. Так, як це зроблено в «Нарисі», неважному читачеві уйде уваги.

Це щодо загального. В подрібному теж маємо деякі замітки. Отже перш усього — опис т. зв. «національного відродження». Поминувши вже саму конценцію його, як «антитези до тяжкого політичного й соціально-економічного становища та культурного занепаду» — концепцію, що нагадує гегелівську історіософічну схему, повторену в передмові до великої Історії М. Грушевського, а яка, здається, не цілком вірна (прим. культурно занепали українці, хочби в ділянці народної освіти, ще більше після «відродження»), тут бачимо деякі неконсеквенції. По-перше: що таке «відроджувалося» в XIX столітті? Оскільки йде про політичний бік, то треба хіба радше говорити про найгірший може в цілій історії України впадок. Після самостійницьких змагань за часів Наполеона (пор. II 287-288), чи кружка Лукашевича, вже в Кирило-Методіївців бачимо сумерк національно-політичної думки. Виступаюча в товаристві інтелігенція є вже демократичною, що значить, на її думку — що до зреалізування їхньої політичної програми дійде шляхом мирної пропаганди й допомоги других республік... Пізніші політичні ідеали зводяться вже до автономії й федерації, яких речниками були в пізнішому віці Костомарів і Антонович. Це, зрештою, ясно виходить із самого «Нарису». Отже, чи не змінити б уже врешті цієї схеми, в якій оте «відродження» ніби-то займає таке поважне місце? Це ж, очевидно, залишки або того інтелігентського захоплення

»батьком Котляревським« і його »Енеїдою«, або есерівська схема про »початки модерного українства« з цим »відродженням«, чи, врешті, апіорна думка про те, що чим далі — тим іде до кращого...

Наскільки ж іде про відродження культурне, то й тут воно не цілком вірно. Бо хоч навіть пробуджується, чи народжується література в рідній мові, то проте бачимо щораз більше пересякання московської культури, чужих досі українцям культурних елементів в українську психіку. Замосковщення української православної Церкви веде до впадку первісно окремого типу українського, назв'їм його — могилянського православ'я. Бачимо вже щораз більше людей, що й культурно обмосковлюються. Чи це буде Василь Наріжний, що ціле життя вже пише по-московськи, чи Микола Гоголь, що в філософічних писаннях уже цілком обмосковлений, чи, врешті, Достоєвський, нашого поля ягода, але вважаний за типового представника московської культури — хіба це культурне відродження?!

І врешті, коли справді вважати за »відродження« »інтерес до своєї народности« (= простолюддя), до народнього життя й побуту, покидання чужих фраків і т. п. (II 284), чи такі подібні історії, то чи це дійсно така важна подія в історії культури й народности? Аджеж усі ті скарби, які мовби-то відкрили »відчужені від свого народу пани«, були колись тими ж вищими верствами подаровані масам... Чи це будуть весільні звичаї, зі своїми »князями і княгинями«, чи биліни й пізніші думи, несені княжими співцями й пізнішими професіоналами, чи »народні вишивки«, яких зразків дошуковують в італійському ренесансі, — все це нормальним бігом подій народні маси засвоювали й культивували далі (пор. В. Перетц у вступі до академічного вид. »Слова о полку Ігореві«, Київ 1926; аналогічний погляд висловив при спосібності В. Липинський, Листи до братів-хліборобів, 190). Отже романтичне »ходження за народньою культурою« довело б до — з'явлення тієї культури, бож вона мусить допомагати щораз новою творчістю.

Значиться, ціле »відродження« зводиться до того, що дворянство й інтелігенція зацікавилися народніми низами, їх мовою, культурою й побутом. Словом, як пише проф. Дорошенко, »тепер уже не в старих хроніках, не в гетьманських універсалах і не в поживклих шпарталах фамілійних документів стали дошукуватися сліди минулої слави предків, а в живих народніх піснях, у народніх звичаях і обрядах« (II 285). Від цього вже був лише один крок до того, щоби в імя добра тих мас і їх »слави« дійти до повної негації держави, до ідеалізації бунту проти неї й т. д., аж до української мови для домашнього вжитку... (пор. І. Крип'якевич, Микола Костомарів, »Стара Україна«, 1925, V). Отже ніяк хіба не треба говорити вже про часи романтизму й демократизму, як про часи національного відродження, бо відродження ніде й ніколи не йшло в парі з політичним занепадом!

Тепер іще декілька дрібніших заміток. Характеризуючи малоросійського генерал-губернатора Бібікова, проф. Дорошенко пише: »Це був тип завзятого реакціонера, ворога всякої ліберальної думки, а в своїй адміністративній практиці яскравого сатрапа-самодура« (II 297). Не подає натовість фактів на це, лише стверджує, що в політиці він був розумний і енергійний, завів відомі інвентарі, за які благословляло його селянство у своїх піснях. Натомість, як Бібіков уступив, на його

місце прийшов ліберальний князь Васильчиков. »При ньому«, пише автор, »були видані »доповнення« до інвентарних правил, котрі паралізували самі правила« (II 299). Чому ж тоді лаяти »реакціонера« Бібікова, до речі, того самого Бібікова, що донощика на Кирило-Методіївців назвав »падлюкою« й викинув за двері, так, що той мусів поновити донос аж після виїзду Бібікова до Петербурга! (пор. М. Возняк, Кирило-Методіївське братство, 1921. 144-145).

В галицьких справах кілька неточностей. Про еволюцію культурного москвофільства до політичного (II 320) годі говорити, хіба навпаки, бож Зубрицький, Наумович і ін. були культурно спольщені, а щойно з політичних мотивів старалися культурно обмосковитися, подібно як і Головацький, давній товариш Шашкевича. Навіть пізніші »тверді« не всі були (та й досі не є!) культурно обмосковлені, а мають до Росії лише історично-політичні симпатії — та й годі. Культурно-москалізованими отже були не галичани, всетаки європейці, а ті наддніпрянці, яким обмосковлююча школа не давала стати нічим іншим, лише »руськими«. Також мабуть зачасто автор повторяє про »вузький провінціалізм« галичан (напр. II 322), про піддержування галичан наддніпрянцями, — не підкреслюючи натомість плюсів галичан, які хіба надто ярко виявилися в часі наших останніх визвольних змагань.

Отсе були б наші замітки до »Нарису«. Він закінчений іменним покажчиком, що дуже влегче користування твором.

Ми присвятили багато уваги »Нарисові«. Зроблено це тому, що він на таку увагу дійсно заслугоє. Збути його двома-трьома реченнями, хочби навіть похвальними, було б легковаженням цієї цінної праці й її вельми заслуженого автора.

Теоділь Коструба

Д-р ґ Адріян ґ КОПИСТЯНСКІЙ. Історія Русі. Часть третя. Петербурска і Віденська Доба (Російська Імперія і Прикарпатська Русь) до 1914 р. Львовъ 1933. Изд. Общества им. М. Качковского. 2 карти + 56 ілюстрацій. 16^о, 437 + 11 неп.

Перед нами вже третя частина »Історії Русі« д-ра Адріяна Копистянського, якого дві перші частини ми вже розглядали (див. »Записки ЧСВВ.« IV 385-390). Треба завважити, що як із одного боку й у цій частині залишилися старі хиби (побіч консеквентно зі свого апіорного становища переведженої »общеруської« схеми і страшної мови), так із другого боку автор ґрунтовніше ніж у другій навіть частині (не кажучи про першу — найслабшу) познакомився з літературою предмету й це причинилося до кращого змалювання нашої історії (думаємо тут про ті партії, які посвячені Україні). Автор дає огляд »петербурської« й »віденської доби« »руської історії« аж до світової війни 1914 року, хоч фактично сягає значно в часи перед Петром I і заснуванням Петербурга, — бо починає від змалювання Хмельниччини. З неповного списку літератури при кінці бачимо, що автор справді простудіював важніші праці, головним чином української науки, до часу, обговореного в цьому томі (на 82 праці автор подає 35 праць українських учених, 12 польських, 33 московських і одну німецьку). Праці таких учених, як Борщак, Грушевський, Заїкин, Кривецький, Липинський, Томашівський і ін., мусіли вплинути й фактично вплинули додатно на змалювання нашої історії у книжці А. Копистянського.

Перш усього ці праці мусіли вплинути на консеквенції, які треба

в синтетичному нарисі витягнути з окремих, монографічних опрацювань. І справді, в автора помічається, побіч його «общеруської» схеми, щось ніби захитання, ніби потреба вилучення історії України в окрему цілість, або бодай центральну точку в «руській історії», як читаємо на с. 236 таке ніби визначення піднаголовка книжки: «Як колись в 13 ст., так тепер в другій половині 18 ст. довершився бременний в наслідки для цілого руского народа новий поділ Малої Руси. В тім самім виді він тревав аж до вибуху світової війни в 1914 р. Обі часті розвивалися серед відмінних обставин, находячись під впливом двох політичних центрів: Петербурга і Відня, внаслідок чого можна сміло назвати ті часи петербурскою і віденською добою». Отже бачимо, що *principium* для названня якоїсь доби є фактично доля українських земель, а не, як у московській історичній концепції, доля московських земель. Та це ще не все. Автор, студіюючи зокрема Гетьманщину, не міг не звернути уваги на насильства і кривди, які заподіювала Москва Україні. Ми помічаємо щось ніби менше (проти попереднього тому) захоплення московською «объединительною» роботою, а місцями ніби недоговорений протест або бодай невдоволення з московської політики в відношенні до України. І так, обговоривши андрусівський мир (1667), автор закінчує: «Коштом України помирилися з собою довговікові соперники і як союзники звернули свої сили в іншу сторону против турецько-татарського світа» (36). Подібно немає повного захоплення, чого можна було б аргіргі надіятися, ні у змалюванні раболіпної політики «боярина і Гетьмана» Брюховецького й особи Методія Филімоновича (37-38, 40), чи Галагана й Носа, які безумовно прислужилися Москві (128). Натомість, чи то при описі Руїни («На Україні настало пекло... Населенє погибало від інтриг і доносів своїх, або від меча ворогів... Правобережна Україна стала пустинею...» 50-51), чи в інших місцях, говорячи про «нещасне населення України» (33), або про масову погибель козаків на каналних роботах (148), видно, автор добре розуміє всю грозу жахливого поневолення України Московю. Він розуміє, що гетьман Іван Скоропадський помер із огірчення, що не міг улегшити долі України (149); про Теплова, що пошкодив дуже Гетьманщині, говорить просто, що «гетьман виховав собі зрадника» (208) і добре розуміє «біль душі» Т. Шевченка по зруйнованій Січі (214). Врешті, автор добре розуміє, що «політична зміна, себто перехід від Польщі до Росії, не улучшила єго (українського населення, Т. К.) соціально-економічного положеня, но, наоборот, погіршила... Зіткнувшись з реальною дійсністю, малоруске населенє гірко розчарувалося в тих своїх надіях, які воно еще недавно звязувало з Росією» (248, розбивка моя, Т. К.). Малює нераз інтриги (163-164, 208-209) і цинічну політику Москви в відношенні до України (147). При тому, навіть оперуючи фактами, які приводить «Історія» д-ра Копистянського, годі погодитися з висловами про «зраду» Мазепи (125, 148), коли, як сам автор пише, т. зв. українська ідея при кінці XVIII ст. розвинулася внаслідок невдоволення з Москви (248). Хіба не так само було на початку XVIII ст., коли навіть запорожці з Гордієнком кинули традиційну, більше ніж півстолітню ворожнечу до Гетьманщини, щоби спільними силами вдарити на гнобительку Москву? Автор не витягнув консеквенцій зі всіх, ним таки признаних і осуджених фактів насильства над Україною, але витягнув їх — Мазепа. І зате годі його п'ятувати.

Очевидно, це все ясне само собою, — вказуємо лише на хитання й неконсеквенції, чи може брак відваги, в автора «Історії Руси».

Розглядаючи отсю частину в цілому, помічаємо таки доволі невірних даних, які випливають чи-то з тенденційности автора, чи з неузгодженнє джерел і літератури. Ось прим. змалювання унії, як «польської інтриги» (пор. с. 7): «Стремленя польских і литовских володарів, як Ягайла, Витовта, Володислава III. Варнейского, Александра I., Жигмонта III. Вази і др., щоби склонити руске населенє до признаня зверхности римского папи, не довели до ціли, а наоборот викликали фермент небезпечний для держави». Автор, очевидно, не хоче знати про те, що спроби унії виходили з лона самої українсько-білоруської єрархії, починаючи ще від ферраро-фльорентійського собора 1439 р., на якому був присутній київський митрополит, пізніший кардинал Ісидор; що наслідники Ісидора ніколи не переривали змагань до єдности, про що свідчить хочби відшукане Потієм посланіє Мисаїла до папи Сикста; що сам Острожський був за унією й пертрактував про це з Поссевіном; що, врешті, Петро Могила не лише організував українську правосл. Церкву на західний зразок, але й думав про єдність із римською Церквою й т. п. Але ми знаємо тепер, що ворожість до Риму в Україні була чимсь чужим, зацепленим щойно в останніх десятиліттях XVI ст. східними патріярхами, протестантами й іншими єретиками, яких православні в недостатч своїх учених уживали для полеміки з католиками; що навіть козачина ще в 1590-их рр. зносилася з папою в цілі протитурецької акції. Можемо, врешті, сказати, що навіть у самому розгарі боротьби обох релігійних таборів, католицького і православного, знаходилися світлі мужі по боці останніх, які так далеко розуміли конечність з'єдинення, що мимо кількالكітньої боротьби проти католицизму таки думали про унію з Римом. Мова тут не про кого іншого, а про Сагайдачного (пор. д-р Я. Гординський, Український елемент у діяльності св. Йосафата Кунцевича, «Записки ЧСВВ.», II 367) й козачину, а також київські монаші круги, чи про самого Б. Хмельницького, про якого унійні пляни знайшли були документи С. Томашівський і В. Липинський (пор. С. Томашівський, Про ідеї, героїв і політику, 1929, 33). Зрештою, знаємо з пізніших подій (XIX ст., при «возсоединенії» уніятів), що народні маси вмiли гинути в обороні унії — й тому шкода говорити про якесь аж мовби органічне привязання нашого народу до православа! Автор добре знає, що Москва, воюючи «в обороні православної віри», лише «використала релігійний мотив, і війнам, які вела з польско-литовскою державою, надала характер релігійної борби» (7). Слабше й те місце, де говорить про «національну єдність» цілої «руської нації», з рівночасним ствердженням: «Довговікове відчуженє Малої Руси і ліберальний дух, яким прониклось єї населенє в межах польско-литовской держави, все то було противне централістичній політиці московского правительства. Між гетьманом (= Б. Хмельницьким, Т. К.) і царским правительством вже незадовго по 1654 р. виринули непорозуміння, котрі утрудняли процес об'єдиненя обох віток руского народа» (12-13). А слабе воно завдяки своїй унутрішній суперечности. Бо раз, що нація — це саме культурно-історична цілість, яка має змогу витворитися в своїй окремії державі; а далі, що саме ті непорозуміння, які виринали між обома націями, московською й українською, мимо волі правителів — царя й гетьмана — були якраз виявом окремішности

двох національних організмів. Загалом, автор добре зробив, що почав цей том від нового змалювання Хмельниччини, яке в попередньому тому було більше ніж невдатне. У цьому тому, після використання автором праць Грушевського й Липинського, Хмельничина змальована вірно. Тут уже Хмельницький представлений не як об'єдинитель, але як політик, будівничий Української Держави, який лише випадково заключив союз із Москвою (див. зокрема ст. 17). Щоби скінчити з концепцією А. Копистянського й його неконсеквенцією, приведемо його загальні висновки про політику України за Хмельниччини й пізніше. Він пише, що устрій України »зберіг той самий соціальний лад, який був за польських часів« (16). Гетьман і старшина змагали до повної емансипації (16-17), хоч автор усежтаки вагається сказати, що Україна становила цілком окрему державну цілість. Москва ж не хотіла залишити цього стану. »Противоположні стремління довели до конфлікту між царським централістичним правительством і гетьманами, як представителями автономної України. Конфлікт назрівав вже за життя Б. Хмельницького. В міру того, як в часі московско-польської війни об'явилась слабкість Польщі, а тим самим зменшалась небезпека для України (отже — українсько-московський союз, а не »національна злука«, Т. К.), гетьман займав чим раз твердшу позицію супротив московського правительства« (17), — отже до »єдності« його не кортіло! Чому ж тоді не витягнути найдалших консеквенцій?

Перейдемо тепер до дальших фактів, які автор змальовує невірно або неточно. Таке ствердження, що Виговський грав »на низьких, матеріальних інстинктах« (24), очевидно, є звичайною вигадкою, бо якби він грав на цих інстинктах (що якраз робили царі), то був би в народі популярнішим. Так само баламутна оцінка гадяцького договору (29), який був фактично банкрутством великих плянів Б. Хмельницького. Автор тут, як і ще в кількох місцях (зокрема ж у закінченні) грає досить несподівано на традиційній... із польського боку ідилічній гарфі про »одну із найсвітліjších точок в взаємних польско-руських відносинах«, аж до maximum — у згадках про Леха, Чеха й Руса (пор. с. 437)... Бо з політичного становища, як це висвітлив В. Липинський іще у своїй передвоєнній праці (*Dwie chwile z dziejów powołucyjnjej Ukrainy*, у збірнику: »Z dziejów Ukrainy«, 1912), це було зречення суверенності й самостійності України в підданні під один сойм, спільний і для »князівства« руського. Оскільки вище стояв Хмельницький, — щоби згадати лише чигиринський сойм 1656 р.! Але й далше автор старається не доповідати тих подій, де національно-політична окремішність України виступає досить ярко, так само, як поневолення її Москвою. Прим. в оповіданні про Четьї-Миней св. Димитрія Ростовського ні слова не згадано про потрібну патріяршу цензуру цього твору, з якого викреслювано »папешську ересь«, себто католицьку науку, якою перейнявся автор Міней (76-77); обговорюючи гетьманування Івана Самійловича не згадано про його пляни діничного гетьманату (94, пор. В. Пархоменко, До питання про політику гетьмана Самойловича, у Збірнику на пош. М. Грушевського, I); вірить у договір Мазепи з Лещинським із 1708 р., в якому гетьман ніби-то зривався самостійності України (за М. Андрусюком, 125), натомість ані словом не згадує про договір із Карлом XII, відкритим недавно й оголошеним Борщакон у »Старій Україні« 1925, I-II й т. п., аж до легенди про Стадіона (402).

Очевидно, всього тут перелічити не варто. Ще вкажемо лише на грубші промахи.

Отже, автор є тієї думки, що черга на обмеження гетьманства прийшла «внаслідок зради Мазепи» (148), але ми знаємо, що саме «зрада» Мазепи була наслідком нищення України Москвою. Та й ціле змалювання доби Мазепи невірне, — воно по традиційній московській схемі змальоване як особиста інтрига Мазепи; та ми знаємо, що якраз, по сильному вислову Липинського, «найменшим мазепинцем був сам Мазепа», а ділав він під впливом самостійницької, «мазепинської» старшини (пор. М. Грушевський, Шведсько-український союз 1708 р., ЗНТШ., XCII). При змалюванні коліївщини 1768 р. автор не згадує, що фактично агітаційна робота з московського боку таки велася, а щойно потому, як уже Москва не потребувала гайдамаків, їх до спілки з Польщею нищила. Маємо застереження й до оцінки ролі Січі в історії (210), до уступу про масонерію (234), невірного змалювання генези нової української літератури (307), «возсоєдиненія» уніятів 1839 р., яке автор малює дуже невинно (327) і ін., але не хочемо тут повторяти ноторично відомих фактів. Так само поважні застереження маємо до змалювання української історії XIX століття, але й їх тут подрібно не можемо наводити, бо й так рецензія розрослася. Завважимо лише, що сецесія з львівського університету була не 1906, а 1910 року (415).

Розглядаючи «Історію Руси» як цілість мусимо всежтаки ствердити, що через її хибне заложення, общеруську схему, тенденцію й більше або менше свідомі похибки й недотягнення, які ми старалися виказувати, вона ні наукової, ні популярної вартости не має.

Теофіл Коструба

Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r. Napisał Kazimierz LEWICKI. (Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Dział II. Tom XI. Zeszyt 1). Lwów 1933. 8°, II+224.

Книжка К. Левицького, без сумніву, вельми працюовитого й здібного молодого дослідника, ученика пок. проф. Ст. Закшевського, становить одну з найцікавіших нових праць з історії руської (сх.-словянської) Церкви в польській державі. Автор виказав у ній добре, загально-історичне, методологічне підготування, сумлінність у дослідженні, гаряче стремління до цілковитої наукової об'єктивности, незле, хоч далеко не вичерпуюче знання джерел і літератури і т. п.; але, з другого боку, негативно відбилися на його праці деяка поспішність у роботі й брак богословського та каноністичного (й взагалі правничого) підготування, необхідного для доброго опрацювання складних тем, порушених автором у його книжці. Змістом своїм книжка властиво значно багатша, ніж можна було б припускати з її назви. Автор порушив у ній майже всі найважливі питання, звязані з заведенням церковної унії. Тому книжка його заслуговує на особливу увагу.

Одною з характеристичних ознак праці автора є його вельми критичне відношення до релігійно-полемічної літератури, як джерела до історії унії. В тім недовір'ї автора до релігійно-полемічних творів багато слушного, але, з другого боку, деякі питання в історії унії неможливо зрозуміти без того, щоб не взяти під увагу тих релігійно-полемічних творів. Невикористання їх у книжці автора становить одну з найвизначніших її хиб.

Другою помітною хибюю книжки є деяка несистематичність у викладі авторових думок; напр. автор багато разів вертається до питання про причини унії, але ніде не зводить разом своїх міркувань на цю тему. Щоб з'ясувати погляди автора на причини унії треба збирати їх з різних сторінок його книжки, часом навіть з приміток тощо. В результаті з'ясування причин унії виходить і неповне й невірне. До причин унії автор зараховує: 1) бажання польських католицьких сфер відтягти «польський схід» від залежності від константинопольського патріархату, й Москві і Туреччині протиставити одноцільну державну політику (ст. 3); 2) можливе бажання вищого католицького клиру заволодіти при заведенні унії маєтками православного духовенства (там же); 3) бажання правлячих сфер Польщі й єзуїтів запобігти через унію гравітації «східних кресів» до Москви; 4) внутрішня криза руської Церкви в Польщі в кінці XVI в., що знайшла свій вираз у а) «кризі в значінні догматично-релігійнім» і б) у «розпруженні» серед єпископату й решти церковної адміністрації (45-46). Натомість, автор не погоджується з поглядом, що причиною унії було бажання руських єпископів визволитися з ніби-то тяжкої фінансової залежності від патріархів (22); також не вважає за причину унії сильне поширення протестантизму серед православних; вкінці, відкидає зпоміж причин унії й реформи та розпорядження патр. Єремії 1588-1589 рр. (ст. 72, прим. 3); при чому автор гадає, що розпорядження Єремії вважає за причину унії лише М. Грушевський; в дійсності, це погляд цілого ряду істориків. Отсе, здається, все істотне, що сказав автор про причини унії.

Деякі з зазначених автором причин рішучо треба відкинути. Передусім, абсолютно безпідставне припущення автора, що римо-католицький клир мав намір при заведенні унії захопити маєтки православного духовенства. Нема ніяких підстав припускати й політичних міркувань при заведенні унії: православне населення польської держави на передодні унії не визначалося москвофільством, (а тим більше туркофільством), а навпаки було лояльне супроти польської держави. Залежність від константинопольського патріархату була лише релігійно-ідейна та формальна; реального значіння вона не мала і тому ніякої політичної небезпеки не могла уявляти. Автор, говорячи про бажання уникнути «гравітації» православного населення до Москви (й Туреччини?), переносить на час перед унією настрої з часу значно ранішого (XV в.) й пізнішого. — Абсолютно невдатним треба признати й погляд про «догматичну кризу» на передодні унії. Автор на початку своєї праці зазначає, що він не цікавиться догматичними проблемами й не вважає за потрібне «студіювати теологічний бал'яст» таких творів, як «Ектезіс», «Антіррезіс», «Пересторога», та рівночасно з тим, як бачимо, сміливо говорить про існування догматичної кризи в зах.-руській (українсько-білоруській) Церкві в кінці XVI в. Але, щоби могла наступити криза в богослов'ї, треба, щоб існувала серед громадянства богословська освіта, принаймні мінімальна; тимчасом рівень богословських понять серед православного населення польської держави був такий невисокий, що при нім не могли виникати богословські проблеми, спори і т. п., а тому не могло й бути догматичної кризи. Трудно також установити безпосередній зв'язок між «розпруженням» єпископату й заведенням унії. Адже ті, що хотіли боротися з «розпруженням» єпископату — кн. Острозький, брат-

ства і т. п., саме стали противниками унії; натомість унію прийняли якраз сами єпископи. Зрештою, у твердженні про «розпруження серед єпископату й решти церковної адміністрації» є частинна правда, бо саме перед унією 1596 р. в церковній адміністрації Київської Митрополії дійсно настигла криза, яка, без сумніву, була головною причиною приступлення українських і білоруських православних єпископів до унії; тільки криза ця проявилася не в «розпруженні» єпископату, але в надмірнім розвитку участі «світського елементу» в церковнім управлінні, в надмірній участі братств у кермуванні Церквою, в конфліктах на цім полі між єпископатом і братствами, в несподіваним і дуже неfortunним втручанні патріархів у внутрішнє управління Київської Митрополії і т. д., — але автор якраз цих явищ не вважає за причини унії! Таким чином, автор властиво не вказав ні одної дійсної причини унії.

З поглядом його, що причиною унії не могло бути бажання єпископів уникнути фінансової залежності від константинопольського патріархату треба цілковито погодитися, бо дійсно нема підстав думати, щоб та залежність була значна й тяжка. Має також, здається, автор рацію, відкидаючи зпоміж причин унії поширення протестантизму. Натомість, одною з найбільших хиб праці автора треба признати недоцінення значіння реформ і розпоряджень патр. Єремії, які внесли дезорганізацію в церковне управління, обмежили владу митрополита й єпископів, викликали розвиток так зв. громадянського папізму, роздвоїли через утворення духовного екзархату висшу церковну владу у Київській Митрополії, установили таку аномалію, як контролю братств над єпископами і т. д. і, без сумніву, були основною причиною, яка сприяла народженню й розвиткові унійних настроїв єпископату. В тім переконують нас і безпосередні дані наших джерел. Можна лише дивуватися, що автор на це все не звернув належної уваги, а навіть сильно виідеалізував церковно-адміністративну роль братств і взагалі участь світського елементу в церковнім управлінні.

Також надмірно автор ідеалізує постать К. Острозького і не висвітлює основних мотивів, які зробили з нього головного противника унії. Автор не звернув уваги на поведіння Острозького на виленськiм зїзді православних і протестантів 1599 р., на яким виявилася цілковита байдужість Острозького до догматичних питань. Трудно сумніватися в тім, що головною причиною боротьби Острозького проти унії було його бажання задержати в своїх руках величезний вплив і владу у церковних справах, яких його позбавляла унія. На це одначе автор теж не звернув уваги. Невірно також твердження про цілковите «софпїєсіє сіє» Острозького від участі в церковних справах по 1596 р., бо якраз 1599 р. Острозький виступав ще дуже енергійно, з широкими намірами й плянами в церковних справах.

З інших недотягнень у праці автора треба ще зазначити: 1) перебільшення ролі фльорентійської унії в історії зах.-руської Церкви. Як слушно вказує о. проф. Ів. Фіялек, у недавно опублікованім нарисі, фльорентійська унія для руської Церкви пройшла майже безслідно. 2) Сильне перебільшення в твердженні про переходи православної шляхти на католицтво перед берестейською унією. Безпосередних переходів з православія на католицтво було в той час небагато; на-

томість дуже численні були переходи з православ'я на аріянізм, реформатство й т. п., а звідти вже на римо-католицизм. 3) Перебільшення ролі патріархів у антиуніятській акції. 4) Безпідставне твердження, що організатори унії дуже завинили надмірним поспіхом у переведення унії. Навпаки, можна думати, що якби переведення унії розпочато пізніше, коли сильніше організувалися братства, коли зростає сила козацтва й т. п., унія стрінула б ще більше перешкод. 5) Безпідставне припущення, що в кінці XVI в. могла мати вигляди на успіх загальна унія всієї православної Церкви (з участю Константинополя й Москви) з католицькою. 6) Цілком невірне зближування в деяких засадничих точках діаметрально протилежних стремлень церковних братств і програми діячів унії. Подібних недотягнень у праці автора можна вказати ще більше. Пояснюються вони, з одного боку поспішністю праці і неузглядненням деяких джерел і літератури, почасти певним апіоризмом у вирішуванні деяких питань: автор майже згори поставив деякі тези й підтягав під них відповідний матеріал.

Та, хоч праця автора не є вільна від деяких значніших недотягнень, все таки вона становить значний вклад у науку і дає добрий перегляд низки важних церковно-історичних питань. Деякі розділи книжки — напр. про справу екзарха Никифора — дуже добрі. Взагалі, на підставі цієї праці, маємо право сподіватися, що з молодого дослідника виробиться визначний і поважний історик Церкви.

Вячеслав Заїкин

Ю. А. ЯВОРСКИЙ. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. С приложением экскурса: «Карпаторусский художник-писец Иоанн Югасевич и его графически-художественные произведения» и 22 снимков с его рукописей. V Praze 1934, 8°, 348 + 4 + 12 табл. із фотографіями.

Оця, на нинішні часи просто розкішно видана, праця дає чергові доповнення до історії передусім духовної української пісні й подекуди також і до світської. Ю. Яворський вичисляє у вступі ті 20 досі відомі співаники, що в них знаходяться духовні вірші з Закарпатської України, з відповідними бібліографічними покажчиками. Далі описує він докладно 7 нових пісенників, що він їх сам знайшов. Вони походять із 1757-1863 рр. Є це пісенники: Михайла Тарахановича з Марамарошини, Пряшівський із Хусту, Буштинський — також із Марамарошини, З Івана Югасевича з села Прикрої в Шариші, Івановецький Андрія Фрюштека й Івана Грабучака з села Іванівців у Березькій жупі. Всі ті пісенники належать до типово дяківської літератури й містять багато матеріалу, що знаходить часто паралелі й варіанти в інших таких українських пісенниках, — автор і подає, по змозі, численні такі паралелі з друкованих праць. Шкода тільки, що автор не взяв під увагу різних видань друкованого Богогласника й обмежився до одного його видання, і що подав замало паралелі із польських пісень.

Однак хоч матеріал у пісенниках Яворського подібний до матеріалу інших таких українських пісенників, він все таки має й свої власні, індивідуальні прикмети, залежні від місця, де писано ті пісенники. Тому, коли нпр. у Галичині попадаються між українські пісні часто й польські, то на Закарпатті українські пісні поміщені всуміж із чеськими й мадярськими. До того деякі пісні мають льокальний характер.

В другій частині своєї праці подає Яворський багатий збір віршових текстів із названих пісенників — числом 180, поділяючи їх на такі відділи: 1) церковні вірші й пісні на свята й окремі дні — числом 111, у тому 14 пісень у честь різних Богородичних ікон, 2 релігійні пародії й пісня про святих і грішників; 2) повчальні, покайні й надгробні пісні й вірші — числом 37; 3) світські українські пісні — числом 14, у тому 2 історичні, 2 любовні, 4 жартобливі й ін.; 4) великоруські пісні — числом 17, переписані в Києві з друкованих взірців; 5) чесько-словацькі пісні — числом 7, у тому числі 1 в «сатацькій», отже властиво українській говірці; 6) польські пісні — числом 5. Деякі з тих пісень мають акростиhi, що дають імена місцевих авторів: Ретрусбасзунски (?), Франциск Ускурда, Васи́ли Гаваки(й?), Иустин Коростенській, Михаил Тернавский, Стефанъ презвитер Крииницкий, Васи́лий Кузма Ду(?), Василий попович Андриювс(кий), Теле(с?)ницки(й), Ко(н)станти(н), Кондрат Соколовский, Алексей Павлович презвитер Чернянській виват.

Пісні, подані в повному тексті, творять найчастіше або зовсім новий матеріал, або дають цікаві варіанти. Поважний розділ між поданими текстами на святочні дні — це пісні в честь Пресв. Диви Марії, як відомо, часто високопоетичні. Тут деякі тексти зовсім невідомі з дотеперішніх видань і тільки деколи трапляється вже надрукована паралеля. Замітні є пісні в честь Богородичних чудотворних ікон: Почаївської (2), в селі Ярку, Гобзовицької, Каплуновської, Хотинської (2), Повчанської (5), Краснобродської (2). Як бачимо, це переважно закарпатські ікони. Христовому Різдву присвячено 15 пісень. Із них пісня «Ангел пастерем мовил» надто відома з різних українських пісенників, де вона стрічається часто і в польському оригіналі. Є й переклади з чесько-словацького. Після 6 пісень у честь різних Господських свят ідуть 4 пісні про Христові страсті. Ті пісні є перекладами, або перерібками з польського. Яворський зазначає це, однак не подає їх оригінальних джерел. Можу вказати на те, що джерела тих пісень треба шукати в польському репертуарі передусім галицьких співаників. Цікава пісня про Христові страсті N. 58, захована без початку, знаходить собі аналогію в тих довгих польських піснях про Христові страсті апокрифічного характеру, що з особливою докладністю розповідають про Христові муки. Ті пісні з'явилися певне й друком, але не вдаючися в багату літературу таких польських друків, вкажу нпр. на рукописний співаник Яця Думіного (Duminego), дяка в Грушеві коло Дрогобича, з 1857 р. (моя власність), де знаходимо без початку, бо від 10-ої строфи, довгу польську пісню про Христові муки — 76 строф 5-рядкових! Тут ще докладніше, ніж у Яворського, розказано про катування Ісуса Христа — і така пісня, або подібна могла бути взірцем, чи оригіналом для української. Зрештою не забуваймо, що велику популярність здобули собі »Gorszkie żale albo sposób Rozpamiętywania Męki Chrystusowej pod czas Passyi Postnych« — збірка прозових і віршованих роздумувань на теми Христових страстей. Титул того твору виписав я із рукописного співаника пол. 30-их рр. XIX ст., що був власністю Івана Кульчицького Дащинича із Кульчиць шляхотських коло Самбора (тепер у мене). Це певне копія з якогось друку. Для нас важне, що на стор. 37-40 знаходимо тут пісню:

»Wisi na Krzyżu pan stwórcza Nieba,
Płakac za grzechi człowiecze trzeba,

Ach! ach! na Krzyżu umiera,
JEZUS Oczy swe zawiera« і т. д.

Є це оригінал вірші п. н. »Пѣснь Страстемъ Христовымъ«, поміщеної у Яворського (ст. 188) з Югасевичевого співаника з таким початком:
»Вѣситъ на Крестѣ Панъ, Створитель неба, —
плакати за грѣхъ, человѣче, треба;
ахъ, ахъ на Крестѣ вмераеть,
Исусъ очи запираеть.«

Як бачимо, переклад майже дослівний. Важне також, що Югасевич був якийсь час у Галичині й тут міг він добути вже готовий переклад тієї пісні, що в Кульчицькому співаніку творить, здається, репертуар пісень, що їх співають прочани до Кальварії в Перемищині. Також велика »Пѣснь о смерти Исуса Сына Божаго« у Яворського (ст. 193-196) є перекладом із польського. Її оригінал знаходиться в іншому співаніку Івана Кульчицького Дашинича з 1837 р. (тепер у мене), де є »Pieśń, 17. u grobu P. JEZUSA« з початком:

»Płaczcie Anieli płaczcie duchi święte,
Radość wam dzisiai, i wesele wzięte,
Płaczcie przy smieci (!) płaczcie przy pogrzebie,
Krola waszego, i Boga na niebie« —

У Яворського (із Югасевичевого співаника):

»Плачте, ангели, духове святыи,
радость вамъ денесь, утѣха взята есть;
плачте при смерти, плачте при погребѣ
Царя вашего и Бога на небѣ!«

Подібне є й з піснею »О, Исусе, Творче, Царю« (ст. 189). Тих прикладів вистачить на доказ, яке конечне є докладне перестудіювання польських духовних пісень для пізнання генези українських. Щоправда, й Яворський зазначає — звичайно у формі здогаду — польське походження тих пісень. Здогад переминяється тепер у певність.

Не вдаючися в дальше розшукування джерел закарпатських пісень, зібраних у Яворського, зазначу загально, що дали маємо там 4 пісні на Христове Воскресення, 4 на Вознесення, 4 пісні в часі богослужень; опісля святим: 5 арх. Михаїлові, Іванові Хрест., 2 Стефанові, Апостолам, Іванові Богосл., 2 Андрієві, 3 Петрові й Павлові, 4 Миколаєві, 2 Василієві Вел., 3 Юрієві, Димитрієві, Космі й Дем'янові, Онуфрієві, Алексеєві, Параскевії, Євдокії — як бачимо, характеристична низка святих. Кінчать цей відділ 2 пісні: одна »умилна«, друга — пародійного характеру про празник у святих.

Пісні великопісні й покутні, як звичайно, визначаються і тут глибокою поезією. Із світських пісень деякі мають у дійсності духовний зміст, як нпр. пісня Александра Падальського »о марности світової«, на ту саму тему Фтеодора Кастевича, або пісні Іллі Бачинського, — всі пісні відомі вже з інших збірників. Із дальших пісень світських невідомі хіба деякі принагідні вірші. Чужомовні пісні обходять нас тут менше. Кінчить працю екскурс про писця рукописів Івана Югасевича із знімками з його рукописів із 1761-1812 рр.

У сумі, праця Ю. А. Яворського дає деякі причинки для пізнання старої письменности Закарпатської України. Книжка важна передусім для багатства поданого там пісенного матеріалу, деколи ще невідомого, і для вісток про пильного й дбайливого писця Івана Югасевича. Але

матеріал подано переважно без відповідного опрацювання, бо Яворський тільки зазначає — зрештою багату — літературу предмету. При пильнішому розгляді того матеріалу й відповідної літератури можна би подати багато цікавих вісток про історію української духовної вірші. Крім зазначених уже польських паралель і згаданих у Яворського чесько-словацьких треба би цей матеріал порівняти ще й з мадярськими духовними піснями, бо щойно тоді вийде образ української духовної пісенности на Закарпатті ясніший (згадаймо мадярські пісні в тамошніх співаниках).

Ярослав Гординський

Dr. Kurt LÜCK. *Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens.* Forschungen zur deutsch-polnischen Nachbarschaft im Ostmitteleuropäischen Raum. Mit einem Geleitwort von Dr. H. Rauschnig. Plauen i. Vogtland 1934. 8°, XVIII + 682.

Перед нами лежить незвичайно цінна, багата змістом, обширна та рівночасно інтересна праця молодого німецького вченого, що поставив собі нелегке завдання, представити та документально закріпити вклад німецького духа в скарбницю польської культури та історії. Треба подивляти старанність, з якою автор, оперуючи незвичайно складним науковим апаратом, старався використати кожную найменшу обставину для піднесення релєфности та ясности наміченої картини. З об'єктивністю, вродженою німцям, охоплює він матеріал тисячліття польської історії в 6 розділах, що і великістю і змістом сильно між собою різняться. Коли перший розділ має тільки 14 сторінок, представляючи взаємини німецько-руські до 1340 р., останній відділ обіймає вже майже 400 сторінок і змальовує нам німецькі творчі сили в добу повільного упадку польської державности XVIII століття та в часи неволі або державної залежности в минулому столітті. Вже на перших сторінках можемо завважити поінформованість автора в українських справах, а притім і його бажання представляти історичні події згідно з духом часу. І так уже в доборі назви для нашого народу у різних фазах його історії автор виявляє велике зрозуміння, вживаючи напр. для княжої доби тепер мало відомого середньовічного німецького терміну »Reussen«, а для новіших часів нашої сучасної національної термінології. Наші сусіди з півночі для нього або »Moskowiter«, якщо йде про давніші часи, або »Russen«, коли мова про сучасність.

Учений опанував цілковито дотичну літературу у всіх мовах, спираючися в першу чергу на джерела (польські); коли трапиться ще яке недотягнення, то це, розуміється, ні в якому разі не обмежує вартости книги, а належить до моментів, звязаних з фактом людської недосконалости.

В наступних розділах д-р К. Лік представляє загально-відомий факт німецької кольонізації в Польщі за часів династії П'ястів, а далі роль німецьких імігрантів при розбудові польської держави та, що найважливіше для нас, при закріпленню польських впливів на українських землях. Німці були і будуть все льояльні супроти навіть хоча б і чужої держави, яка для них залишиться все недоторканим авторитетом. Цей факт використовували в дуже зручний спосіб польські королі, що свої імперіялістичні пляни розраховували на підтримку з боку державно-творчого, льояльного німецького елемента. Не тільки в часі війни полки німецьких наємників стоять по польському боці

проти козацьких військ, але також на шляху мирного завоювання німецькі кольоністи, купці та ремісники йдуть як перший авангард. Кладуть величезні жертви на добро своїм ворогам, затрачуючи при цьому національне обличчя, дуже часто на шкоду своїм власним землякам. Одним з творців польсько-литовської унії, яка, кладучи підстави під майбутню великодержавність Польщі, в першу чергу вдарила по німецьким ордені, що в битві під Грунвальдом мусів пережити перший акт трагедії, був німець Hannike von Ruge, посол Ягайла в переговорах з польськими магнатами в Кракові та матір'ю королеви Ядвіги на Мадярщині. Імпульсом для цих плянів були можливості торговельної природи, які для німецьких горожан на сході Європи мали першорядне значіння.

Те саме явище, тільки у змінених формах, бачимо пізніше за золотої доби панування короля Жигмонта Старого та його сина Августа. Німці є торговцями, творцями польського промислу, представниками ремесла в найширшому розумінні цього слова, лікарями, архітектами, вченими, що промощують шлях новим духовим течіям, гуманізму та реформації. В XVII ст. вони боронять польської держави проти турків, татарів, козаків та Москви, беручи участь і то дуже активну в облогах Львова, Перемишля та Замостя. Німці будують фортеці, відливають гармати, дають військових лікарів, стараються таким способом піднести боєздатність, відпорність державного організму, який вже тоді носив у собі явні признаки майбутньої катастрофи. — Приходить XVIII століття і з ним панування саксонської династії, що силою факту спричинило сильний зріст німецької імміграції до Польщі. Цей процес продовжується далше за часів останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського. На тлі щораз то більшої державної дезорганізації, зростаючої анархії у всіх ділянках публичного життя, мусіла виступати тим сильніше державно-творча, на кожний випадок позитивна, роля німецького елемента, тим більше, що цей елемент не був іще заражений бациліями пануючої в Польщі зарази. »Liberum veto« для німця психологічно незрозуміле, марнотратність, люксус не лежать в його вдачі, вибуялий індивідуалізм слов'янський, що не тільки поляків довів до катастрофи, чужий німцеві, що думає в першу чергу категоріями спільноти (Gemeinschaftsphilosophie). Приходить для Польщі період політичної залежності від чужих держав, в цьому і від держави німецької. І можна б сподіватися, що ця притягаюча сила, яка була репрезентована чи то королівською династією, чи державним апаратом, чи простірною величию, сьогодні при змінених обставинах не буде діяти на чужі елементи, в першу чергу німців, так сильно, як це було раніш. Але тут стрічаємося з дивною несподіванкою, яку, правду кажучи, не легко пояснити. І в часи упадку і в часи неволі польська нація асимілює чужі елементи не з меншою силою, як давніше в межах сильної могутньої держави. Для прикладу згадаю польського Канта, філософа, що думав німецькими категоріями, а писав тільки у французській мові, Йосифа Гене (Hoene) 1778-1853, якого батько, будівничий, вивандрував з німецької частини Чехії до Познаня; мати його називалась Гертруд Губер. Прізвище Вроньські придбав собі філософ щойно в дорослому віці. Цей найвизначніший представник польської філософії, мимо свого походження, як 16-літний капітан боронив Варшави не тільки проти наступів москалів, але й прусаків.

Таким способом ми перейшли на поле культури, на якому вклад німецького духа просто незрозумілий. Тільки цей, хто прочитає цю книгу, може скласти собі приблизну картину про цю творчу співпрацю німців в розвитку Польщі. Не кажу вже про такі маркантні випадки, як М. Коперник, Віт Ствош (Файт Штос), Вінкентій Кадлубек (Вінценц Румпф), Артур Гротгер, Вінкентій Поль, Йоахім Лелєвель, Оскар Кольберг, основник польської етнографії та видавець журналу »Wista«, А. Гельцель, правник і історик, редактор »Квартальника Наукового«; число менше відомих піонерів польської культури німецького походження є легіон. Хочу звернути тільки увагу на ділянку філософії, яка мені особисто стоїть близько. Польський гегеліанець Йосиф Кремер (1806-1875) був дитиною німецької сім'ї з Кракова: його мати — Анна Ербе; Карло Лібельт (1807-1875), одружений з Марією Шуман, поставив собі за завдання визволити польську філософію зпід опіки німецького думання і створити національно-польську філософію, точніше словянську. До новокантіанців у Польщі належить Адам Марбург (Mahrburg), родом зі Стирії, що як філософ і педагог займає дуже почесне місце в історії польської культури. В новіших часах, себто при кінці XIX віку, репрезентує польську філософію Генрик Струве (мати з дому Вітте), син німецьких батьків, але натомість перший мислитель, що пише історію філософії в Польщі, при чому підкреслює він національний характер деяких форм та думок. Про вплив німецької філософії, головню Гегеля, на польських мислителів, перш усього на Цешковського та польський месіанізм, нема що й казати. Найбільш патріотичний польський маляр Артур Гротгер, що у циклях »Польонія«, »Літуанія«, »Варшава«, »Долина сліз« змалював терпіння поневоленого народу, був нащадком старої німецької, щоправда вже спольщеної, родини міста Львова. Його довголітній опікун і приятель, що уможливив молодому мистцеві студії за кордоном, був граф Олександр фон Папенгайм. Нареченою Гротгера, що на його творчість мала величезний вплив, була Ванда Монне, якої мати Корделія була дочкою австрійського капітана, барона Венца фон Нідерлянтштайн (Baron Wentz zu Niederlahnstein) і баронесси Корбахової. Тітка молодій Ванді, а сестра пані Корделії Монне, баронесса Тереса Венц, утримувала у Львові на площі св. Духа №. 42, пансіон для молодих дівчат, що був ведений в глибоко патріотичному дусі,¹ і т. д.

Мимохіть виринає перед нами питання, де треба шукати ці притягаючі сили, які численних чужинців, у першу чергу німців, зєднували для польської національної ідеї. В часи польської державности можемо прийняти, що велику ролю грала ідея династична, можливість матеріальних успіхів на службі могутній Речі Посполитій, врешті переважające становище польської держави на сході Європи. Одначе з упадком незалежности та розборами Польщі всі ці міркування відпадають і тоді, на мою думку, залишається, як одинокий обєднуючий, притягаючий фактор, велика месіянстична ідея, яка з представника кресів — А. Міцкевича, що в своїх творах мріяв про Литву, що не любив метрополії Варшави і тікав від неї, зробила польського національного та державного патріота *par excellence*.

¹ Fr. Taborský. Arthur Grottiger: Icho laska a dilo. Vydal Slovanský Ustav v Praze, 1933.

Польська преса прийняла неприхильно появу книжки К. Ліка. Мені незрозуміло чому. Бо в суті річі автор старається заховати повну об'єктивність і в своїх выводах спирається він у першу чергу на польські джерела. А факт, що стільки чужих чинників діє в межах польської культури, може наповнювати представників цієї нації гордістю на цю велику атракційну силу, з якою польська національна ідея здобула собі серця не тільки своїх, але й чужих. Немає сумніву, що праця молодого німецького вченого, що працює на терені національно мішаним, є страшним *memento* для німецького народу, який широкою лавою кольонізації з кількома наворотами тягнув на схід, щоб там підняти культурний рівень, але рівночасно — щоби втратити своє національне обличчя. Для нас, українців, ця книжка має теж симптоматичне значіння; вона теж пригадує нам на величезні жертви, які український нарід склав передусім у користь північного сусіда. Все ж таки порівняння німців та українців у цім пункті виходить на нашу користь. Німці — державна нація, з вродженим організаційним талантом, з високою культурою, українці — без сильних державних традицій, без організаційного хисту, з культурою, що перевищала значно московську, але як одинока точка опертя, не давала такої певности, як усі три моменти разом. А все таки наші жертви не такі великі. Але в звязку з цею книгою виринає для нас святий обов'язок пригадати нам самим цих безчисленних піонерів культури, що лавою йшли з Києва на північ, щоби закріпити становище ворога, а самим пропасти в чужому морі. Так, як нам уже майже вдалося відійняти Гр. Сковороду, донедавна ще батька російської філософії, так само треба нам реклямувати в користь нашого стану посідання Петра Могили, Теофана Прокоповича, Петра Яворського, Теофілякта Лопатинського, Венямина Пуцек-Григоровича, Гедеона Вишневського, Сильвестра Кулябку, Арсенія Мацієвича і сотні інших, що, працюючи на чужому ґрунті, придбали слави чужій культурі, закріплюючи чужу церковну організацію, а цілком пропали для власного народу. Нам потрібна книжка, подібна до праці д-ра К. Ліка, з аналогічним титулом: Українська творчі сили в розвитку Московщини...

Іван Мірчук

S. SALAVILLE. *Liturgies Orientales. Notions générales. Éléments principaux* (Bibliothèque Catholique des Sciences Religieuses). Paris 1932. Bloud & Gay. 12°. 218.

Забираючись до написання тої книжечки, автор хотів улекшити професорам східних обрядів у латинських духовних семінаріях їхню працю та заохотити їх учеників пильно студіювати обряди Східної Церкви. Отже твір мавби служити, як коротенький підручник східної літургії. В тім дусі він і написаний: ясно, коротко, в науково-історичній формі, опертий на поважних жерелах. До всіх східних обрядів автор відноситься з великою пошаною, що більше, з пієтизмом. Взагалі цілий твір овіяний глибоким релігійним, католицьким духом. Вартість твору підносить численно подана бібліографія, орієнтацію улегшує покажчик термінів і імен (206-213); шкода лише, що той покажчик неповний.

У I-ій частині поданий розвій та поділ східних літургій (I), богослужебні мови (II), католицький характер східних літургій (III), як та кож світла й тіни тих літургій (IV). II-га частина посвячена передовсім

греко-византійському обрядови. Автор описує храм (I), церковну обстанову (II), ризи (III) й церковні книги (IV). Дальші частини, які автор заповідає (201), дадуть огляд Служби Божої, церковного правила й требника.

S. Salaville згадує про українську колегію в Римі (10), про українців (les Ruthènes) на Буковині (51), про листи Павла V й Венедикта XIV в справі нашого обряду (53), про св. Йосафата (55), якого помилково називає митрополитом (замість архієпископом), про львівський (140) та про замойський собор (149). Автор досить добре знає греко-византійський світ, але за мало відома йому полуднево-східна Словянщина, зі своїми церковно-обрядовими окремішностями та своїм релігійно-культурним дорібком. Загально кажучи, словянський обряд представлений дуже поверховно. Зокрема відноситься те до нашої Церкви. Маємо надію, що в наступнім виданні автор усуне ті недостачі та ясно представить західно-європейським читачам різницю між чисто-грецьким обрядом і обрядом словянських Церков, а також виразніше зазначить різницю між нашим народом і російським, або й тими, що мешкали в колишній царській Росії (42).
I. Лу б, ЧСВВ.

Д-р Іван НІМЧУК. **Українці і відсіч Відня 1683 року.** В 250-ліття великої історичної події. З 3 ілюстраціями в тексті. Львів 1933. 8^о, 58+2.

250-ліття облоги й освободження Відня від турків 1683 р., в якому відіграло велику роль польське військо й зокрема король Іван Собеський, викликало численну німецьку й польську наукову й популярну літературу. В польській популярній і науковій літературі описується або сам похід (прим. М. Kukiel, *Polski wysiłek zbrojny roku 1683*, »Kwart. hist.«, 1933, II), або місцевості, з якими звязана пам'ять про короля Собеського (праця Ол. Чоловського про Львів, брошурки про Жовкву й т. д.). Правда, основним збірником матеріялів усе ж таки залишилась монументальна збірка, зладжена Фр. Ключицьким (*Akta do dziejów króla Jana III, sprawy roku 1683*, в *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, Краків 1883, VI); багато основних праць уже написано (Сольдієра, Хшановського, Гурського й ін., виказаних у бібліографії Фінкля й у щорічних »Kwartalnik'a hist.«) й тепер мабуть нічого ревеляційного вже не появиться.

Зате дуже мало, або й цілком не присвячується уваги в польських працях участі українців при облозі Відня. Хоч була вона й невелика, бо козаків прийшла мала кількість, то все ж таки цікавість наша домагається точного з'ясування цієї участі й точного її описання. Правда, вже з приводу 200-ліття віденської битви була появилася українська праця Степана Качали, *Походъ Собеского подъ Вѣдены року 1683*, Львів 1882, де автор старався освітлити роль українських козаків при облозі Відня. Зробив це Качала на основі листів Собеського й до цього обмежився, бо багатішим матеріалом не розпоряджав (до того праця Качали була писана на селі, навіть без скромних іще в той час львівських бібліотек). Отже, власне, праця Качали не давала майже нічого українському читачеві, котрий знав листи Івана Собеського (найкраще їх видання у згаданій публікації Ф. Ключицького).

Багато більше дала знову таки польська праця Т. Урбанського, *Rok 1683 na Podolu, Ukrainie i w Mołdawji*, Львів 1907 (відбитка з *Księga pamiątkowa Akademickiego kółka historycznego we Lwowie w 25-tą rocz-*

писе, II), присвячена спеціально подіям на українських землях у той пам'ятний рік і відгукам закликів Собеського. Автор займається справою набирання козаків на віденський похід, бо на них король покладав велику надію (пор. ст. 9-11 окремої відбитки). Пізніше ще з польських істориків писав про це Фр. Равіта-Гавронський (*Udział Kozaków w odsieczu Wiednia, »Rok Polski«, 1916, II*); його працю цитує д-р І. Німчук, зазначаючи її тенденційність і ворожість до козаків (надписана праця, ст. 15, нотка 2). Зате рішуче припізналися українські вчені, якщо не брати під увагу старої, слабенької й перестарілої праці Качали.

Бо крім участі козаків, яка, зрештою, як уже згадано, не була значна, мусить звернути на себе увагу ще постать українського шляхтича зі Самбірщини, Франца Юрія Кульчицького (чи радше Кільчицького), який перекрався з обложеного Відня через турецький табор до князя Льотаринського з важними вістками для обложених у Відні. Тому, що його геройський перехід причинився до побіди християнських військ над турками, він здавна притягав до себе увагу вчених. Він сам таки описав свою мандрівку по-між турків, що її опісля передавала пізніша німецька історіографія. Але чужі вчені не звернули, бо може й не могли звернути уваги на його українське походження й уважали Кульчицького за серба, або в кращому разі за поляка.

Треба було аж світової війни й еміграції українських учених до Відня, щоби відкрити для нас нашого прославленого на чужині земляка. Зробив це вперше д-р Василь Щурат у статті: Патріярх віденських каварників, друкованій в альманаху «Кривавого Року», Відень 1917, де доказав його українське походження й розказав про його пригоди. Таким способом звернено увагу на цю постать українській науці й читачам — і постать цю опрацьовували й далі у звязку з віденською облогою. Продовжав працю над ним саме д-р І. Німчук. Він дав про Кульчицького статтю: Кульчицький — патріярх віденських каварників, у перемиському «Український нац. календар» на 1928 рік. Ширше спинився Німчук на постаті Кульчицького у своїх рефератах, які виголосив у Самборі й у Львові (з останнього пор. докладний звіт у «Новій Зорі» 1934, чч. 17 і 18), а далі в зазначеній книжечці, з якої розділи про Кульчицького видані ще й окремо.

В цій книжечці автор спиняється спершу над звязками українців із Австрією перед 1683 р. У тому розділі автор займається головно справою кандидатури Романа Даниловича на віденський престіл (пор. того ж автора: Галицький князь Роман Данилович на престолі Австрії, «Стара Україна» 1925, ч. VI, а також І. Крипакевича, Український князь на австрійським престолі, Альманах «Кривавого Року», Відень 1917), як найзамітнішою сторінкою тих взаємин. Але автор подає й вістку про те, що «в давніх літописах можна прослідити звязки між галицьким князем Ярославом Осмомислом та австрійським Гайнріхом Язомірго-том» (5). Очевидно, що це хибно передана вістка з *Mon. Germ. Historica, Scriptores, XX 492*, де говориться, що «rex Boemorum quendam de regulis Ruthenorum suae praesentiae obtulit, eiusque (= цесаря) illum ditioni subdidit». Що це має відноситися до Ярослава Осмомисла, здогадується В. Абрагам (*Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi, 1904, 90*: «jeden z książąt ruskich, prawdopodobnie Jarosław halicki»), а це прийняли як певне Ст. Томашівський (*Українська історія, 1919, 79*) і М. Чубатий (*Західна Ураїна і Рим, ЗНТШ., СХХII/IV 8*). Але

тут, не лише що нема нічого про Язоміргота, але навіть майже неможливо, щоби цей »regulus« був могутнім Ярославом Володимирковичем (пор. М. Грушевський, Історія, II² 442, нотка).¹ Та поминувши вже цю неточність, можна було привести більше й навіть давнішого матеріялу про українсько-австрійські зносини, як от торгівлю Києва з Регенсбургом (пор. Васілевського, Древняя торговля Києва съ Регенсбургомъ, ЖМНПр., 1888, VII), тощо. Але цього в популярній книжечці й не конче потрібно, тим більше, що автор, власне, й більше уваги присвячує взаєминам галичан із Австрією.

Після цього »австрійського епізоду«, як його назвав М. Грушевський, (а якому теж присвячував увагу Богдан Барвінський у праці: Прешбурський з'їзд в справі спадщини по Бабенбергах, ЗНТШ., LII) автор переходить до з'ясування причин походу Івана Собеського під Відень, далі говорить про участь козаків у віденській кампанії (вона була дуже маленька) й вкінці малює подвиг Франца Юрія Кульчицького. Тут автор цілком добре вивязався зі свого завдання й дав працю, яка вперше на основі нового матеріялу подає опис війни 1683 р. з висвітленням участі українців. Одне лише треба завважити: здогад автора, ніби король узяв єпископа Й. Шумлянського зі собою »правдоподібно на те, аби запевнити собі вплив на козацтво«, на наш погляд, не вірний; єп. Шумлянський зовсім не був популярний між козаками, ба навіть можемо здогадуватися — якраз навпаки. Теоділь Коструба

D-г Владимир МОШИН. **Питање о првом покрштењу Руса.** »Богословље«. Орган Православног Богословског Факултета у Београду. Година V, свезак 1, с. 51-72; година V, свезак 2, с. 122-143 і окремо: Београд 1930.

S. H. GROSS. **La tradition islandaise de Saint Vladimir.** »Revue des Études slaves«. Tome onzième. Paris 1931. Fascicules 3 et 4, 133-148.

Микола БАВМГАРТЕН. **Св. Володимир і хрещення Руси** (St. Vladimir et le baptême de la Ruthénie). »Богословія«. Львів 1930, том VIII, кн. 3-4, с. 238-250; 1931, том IX, кн. 1-2, с. 107-140.

N. de BAUMGARTEN. **Saint Vladimir et la conversion de la Russie.** »Orientalia Christiana«. Roma 1932, vol. XXVII-1, nr. 79, 1-136.

— **Olaf Tryggwison roi de Norvège et ses relations avec Saint Vladimir de Russie.** »Orientalia Christiana«. Roma 1931, vol. XXIV-1, nr. 73, 1-40.

— **Le dernier mariage de Saint Vladimir.** »Orientalia Christiana«. Roma 1930, vol. XVIII-2, nr. 61, 165-168 (5-8).

Ріжні питання початкової історії Руси і зокрема питання про початки християнства на Русі постійно інтересують і захоплюють, як східно-слов'янських, так і західних учених. Одною з найцікавіших і найповажніших праць про початки руського християнства є оперта на джерелах розвідка російського історика В. Мошина про прийняття християнства на Русі та оснування руського єпископства в 860-их роках. Хоч деякі твердження В. Мошина й навіть висновки його видаються

¹ Про звязки когось із руських князів із Язомірготом можна говорити лише дуже посередно; знаємо хіба з хроніки пресвітера Марка (Mon. Germ. Hist., SS., XVII 501), що 1176 р. руські помічні відділи є в складі чеського війська Собеслава II у його війні з Язомірготом (пор. А. Флоровский, Чехи и восточные славяне. Прага 1935, 91-92).

в значній мірі помилковими, все таки його праця має правдиво науковий характер і становить певний вклад у науку.

На думку В. Мошина, руська єпархія, заснована в 860-их роках, знаходилася не в Київській, а в Тмутороканській Русі. До звістки катальога де-Боора про заснування Готської Митрополії з сьома єпископіїми, в тому числі й тмутороканської, в другій половині VIII ст. Мошин відноситься критично, гадаючи, що в тім часі лише проєктовано, але не утворено такої широкої церковної організації в землях тогочасної хозарської держави. Основником тмутороканської єпархії Мошин признає не патр. Ігнатія, а патр. Фотія, а моментом оснування вважає рік 865-866. В тім часі, на його думку, в звязку з хрещенням тмуторокансько-руського князя та його дружини й започаткуванням християнізації Тмутороканської Русі, перенесено архієпископство з близького до Тмутороканя міста Никапису в столицю зихійської архієпископії. Головним аргументом, висунутим у Мошина проти пануючої в науці думки, що руська єпархія 860-их років знаходилася в Київській Русі, є відсутність традиції про хрещення Аскольда і Дира, які мали панувати в Києві в 860-их роках та взагалі про хрещення Київської Русі в тім часі; літописи, каже Мошин, заховали різні звістки про Аскольда, про його війни з сусідами і т. п., але нічого не кажуть про хрещення Аскольда. Звістку Константина Порфирогенита про заснування руської єпархії Ігнатієм (а не Фотієм), Мошин вважає можливим пояснити різними способами: з одного боку, він признає можливим прийняти гіпотезу Голубинського, що Константин Порфирогенит свідомо приписав оснування руського єпископства, замість Фотія (якого скинув з патріяршого престолу його дід Василій Македонянин) та цісаря Михаїла (вбитого тим же Василієм), Ігнатієві і своєму дідові Василієві; з другого боку, одначе вважає можливим пояснити суперечність між Константином Порфирогенитом та іншими джерелами, »не кривдячи Порфирогенита«: 879 р. руським єпископом був Вааніс; з другого ж боку відомо, що по скиненні Фотія з патріяршого престолу, урядовець Вааніс (який, як здогадується Мошин, мабуть був свояком руського єпископа) з доручення цісаря відбирав урядові акти від Фотія; отже цей урядовець Вааніс і міг виробити чи підробити документ про наставлення свого свояка на єпископську катедру Ігнатієм, щоб той удержався на руській єпископській катедрі підчас загальної зміни єпископів, наставлених Фотієм, і т. п.

В праці Мошина є деякі цінні сторінки, напр. цілий розділ, присвячений переглядові звісток византійських катальогів єпископій, про єпископства на північно-східнім березі Чорного Моря. Важним є підчеркнення особливої ваги другої половини VIII ст. в розвитку християнства на північно-східнім побережжю Чорного Моря, в звязку з переслідуванням іконопочитателів іконоборцями; іконопочитателі емігрували в значній числі на півн.-східне побережжя Чорного Моря і очевидно причинялися до розвитку там християнства; бажаючи взяти цих християн під свою керму і контролю, Византія, як видно, хотіла оснувати там широку єрархічну організацію — Готську Митрополію; до того-ж мусіла схилити Византію конкуренція з християнством магометанства і жидівства в хозарській державі; Византії мусіло залежати на тім, щоб Хозарія наблизилася до християнства, але від 737 р. в Хозарії почав перемагати жидівський релігійний вплив; щоб перешкодити остаточній.

його побіди, Візантія теж могла спробувати утворити в Хозарії широку митрополитальну організацію. — Добре обгрунтовані в Мошина його міркування й висновки про час оснування руської митрополії в 860-их роках (865-866 р., за патріярхату Фотія).

Трудно натомість погодитися з твердженням Мошина, що руська єпархія, основана в 860-их роках, була в Тмуторокані, а не в Києві. Мошин сам признає, що руську єпархію основано в тій Русі, з якої був напад на Візантію 860 р.; однак із географічних відомостей, поданих про цю Русь у Фотія, з безсумнівною виразністю випливає, що на Візантію нападали руські війська не з Тмутороканя, але з далі положеного краю, відділеного від моря водоспадами (очевидно порогами) і т. д., отже найправдоподібніше таки з Києва. Супроти цієї цілком виразної звітки, видається нам цілком неможливим приписувати похід на Візантію 860 р. і недовге по тім хрещення (і прийняття єпископа) Тмутороканській Русі. Аргумент Мошина проти висновку, що руську єпископію основано в 860-их рр. у Києві, а саме про відсутність виразної відомости відносно хрещення Аскольда і Київської Русі в тім часі, вважаємо за недостатний, бо й про інші події, дуже важні в історії початкового християнства на Русі, літопис зберіг дуже мало, або й зовсім не зберіг ніяких відомостей. Отже думаємо, що коло 865-866 р. повстала руська єпархія в Києві, але продержалася, здається, там недовго й правдоподібно зникла по опануванні Києва Олегом, якого маємо підставу уважати за щирого поганина. Натомість заснування тмутороканської єпархії треба, мабуть, віднести все таки до другої половини VIII ст. (згідно зі звісткою катальога де-Боора). Перенесення архиєпископії з Никапсису до Тмутороканя, яке Мошин датує 865-866 роком, не могло в тім часі відбутися, бо з актів собору 876 р. бачимо, що тодішній владика тмутороканський був просто єпископом, а не архиєпископом; в катальозі єпископій Льва Мудрого (901-907 р.) нема тмутороканського архиєпископства; натомість є воно в катальозі Цимісхія (969-976); отже найправдоподібніше припустити, що тмутороканське єпископство піднесено до гідности архиєпископства в X ст., найскоріше в третій його чверті. Можливо, що в тім часі саме й перенесено столицю зихійського архиєпископства з Никапсису до Тмутороканя.

Другим цінним дослідом, бездоганним з науково-методологічного погляду, що кидає певне світло на початкові сторінки історії Русі й почасти також на питання про заведення християнства на Русі за часів Володимира В., є стаття Гросса: Ісляндська традиція про св. Володимира. С. Г. Гросс, проф. гарвардського університету в Америці, по докладнім і сумліннім студіюванні скандинавських, головно ісляндських саг, прийшов до загального висновку, що саги ці, даючи дуже багатий матеріал до історії Русі в часі Ярослава Мудрого, навпаки, зберігають лише скупі, а при тім непевні й баламутні відомості про Русь з часів Володимира. Одна з тих саг про Бйорна містить дещо перекручений відгомін звісток про боротьбу Володимира з Ярополком та про битву русинів з печенігами, якої вислід рішив двобій руського вояка з печеніжським великаном; сага сплела ці дві війни — з Ярополком і з печенігами в одно і героєм її зробила Бйорна, який у дійсності в тім часі на Русі не був.

Далі, кілька саг про норвезького короля Оляфа Тригвасона оповідають про його життя на Русі з деякими досить цікавими пригодами,

опіку над ним у прикрий для нього момент з боку руської княгині, жінки Володимира »Алльогії«, приязнь його з Володимиром і участь у хрещенні Володимира та його жінки »Алльогії«. Ці саги дали підставу декому з дослідників твердити про широку участь норманів у наверненні Володимира й Руси на християнство, а Коробка і Бавмгартен зробили з них навіть висновок про охрещення Володимира й Руси в часі Оляфа в латинському обряді. Одначе Гросс виказує, що тоді, коли Володимир В. прийняв християнську віру й заводив її на Русі, Оляфа на Русі зовсім не було, бо вже перед 987 р. вибрався він до балтійських слов'ян, де 987 р. оженився зі слов'янською княжною Геірою і перебував там до 990 р.; після того поїхав до Голяндії, звідки виїхав 994 р. Правда, є дві саги, в яких говориться, наче б то з Балтійської Слов'янщини (отже 990 р.) Оляф поїхав до Данії, а звідтам на Русь і потім у Грецію, де повернувся на християнство; після того привів зі собою з Візантії грецького єпископа, який охрестив Володимира. Та навіть і після цих саг виходить, що Оляф появився на Русі найраніше 991 р., та в тім часі Володимир, без сумніву, вже був хрещений. Але оповідання цих двох саг Гросс признає просто романтичною легендою. В Ісландії чули про навернення Руси на християнство при кінці X ст., з другого боку, знали, що на Русі був якийсь час Оляф, і знали також, що Оляф був ревним діячем поширення християнства в Норвегії. Отже й зробили висновок, що Оляф брав участь і в наверненні Руси на християнство і створили цілу легенду про подорож Оляфа на Русь десь коло 991 р. і т. д. Скільки взагалі плутанини у відомостях саг про руські справи за часів Володимира, особливо зв'язані з заведенням християнства на Русі, показує те, що говорять саги про »жінку Володимира Алльогію«. Саги вихваляють мудрість Алльогії й між іншим вкладають в уста Володимирові перед його наверненням такі слова: »В цій трудній справі (зміни віри) послухаюся погляду цариці Алльогії, котра є далеко більше розумна, ніж я...«. Не підлягає сумнівам, що ці слова є лише відгук оповідання літопису про хрещення Володимира, в яким м. ін. бояри кажуть Володимирові: »Якби грецька віра була зла, твоя баба Ольга напевно не прийняла б її, бо вона була мудріша від всіх людей«. »Мудра Алльогія« це безсумнівно мудра Ольга. Тільки саги переплутали її з жінкою Володимира Рогніддо. Руська княгиня, що заопікувалася Оляфом у критичній для нього хвилині (коли йому загрожувала небезпека після того, як він убив убійника свого прибраного батька), це була, на думку Гросса, Рогнід. Загальний висновок з праці Гросса такий, що для часів Володимира саги майже неможливо вважати за поважне історичне джерело для руської історії й зокрема, що звістка про участь Оляфа у хрещенні Володимира цілком легендарна.

У повній протилежності до Гросса, Бавмгартен робить саги основою у своїх дуже сміливих, а нерозумно і просто фантастичних міркуваннях про розвиток історичних подій на Русі за часів Володимира В. У своїй праці про св. Володимира та його хрещення, надрукованій спершу по українськи в »Богословії«, а потім у значно розширеному виданні по французьки в »Orientalia Christiana«, Б. дає коротенький огляд розвитку християнства на Русі перед Володимиром, а далі ширше розповідає про політичні події тамки за князювання Володимира, про його навернення на християнство та про хрещення Руси й заведення руської церковної єрархії. З джерел використовує Б. головним чином ісландські саги

і староруські літописи; великий пієтет має також до «Історії» Татищева; інші джерела знає далеко гірше або їх не знає; напр. византійських катальогів єпископств Б. зовсім не знає; Л. Діякона та ібн-Росте, хоч згадає у списі джерел, в дійсності не знає, як видно з того, що він говорить про людські жертви поганським богам на Русі; західні хроніки використовує дуже поверховно; зрештою і деякі літописні відомості пропускає без уваги, напр. дуже інтересну згадку Іпатіївського літопису про божницю Тура. «Історією» Татищева користується не безпосередно, але довідується, очевидно, про погляди Татищева з других рук, бо не знає напр. звісток Татищева про переслідування християн Святославом під кінець його побуту в Болгарії, про вбивство Святославом свого брата Гліба, про насильне відібрання влади Святославом від св. Ольги та вбивство при-тім багатьох боярів-співробітників св. Ольги і т. д.; навіть не знає добре й улюблених своїх джерел-саг; зокрема, не використовує «корисної» для одної з його гіпотез (про старшинство Володимира над Ярополком) саги про Бйорна.

Вельми широка література початкової історії Русі та початків християнства в ній лишилася Б-ві незнана: напр. такі праці, як «Книги временныя и образныя Георгія мниха» Істрина; «Повесть временных лет» Нікольського; праці про християнство на Русі IX ст. Карловича, Халанського, Попадопуло-Керамевса, Дворніка, Мошина та ін.; також більшість праць, висвітлюючих питання про хозарську місію св. Кирила (860 р.) та знайдені ним руські псалтир і євангеліє; «Культурная роль Иверии въ истории Руси» патр. Кириона; «Христианство на Руси въ периодъ догосударственный» Карташева; «Сношенія древней Руси съ иностранцами» Козловського; праці Айналова про св. Ольгу; «Какъ назывался первый русскій св. мученикъ?» Шахматова; «Два примѣчанія къ лѣтописному исповѣданію вѣры» Айналова; *Drei Fragen aus der Taufe des hl. Vladimir* Сркуля; «Дѣюнъ въ начальной исторіи Кіево-Печерскаго монастыря» і «Очерки по церк.-полит. исторіи Кіевской Руси» Приселкова; «Къ вопросу о началѣ християнства на Руси до Владимира» Полонської та ін. (останні три праці Б. вправді згадає у списі літератури, але, без сумніву, їх не читав і змісту їх не знає). Та найгірше є з працею М. Коробки: Къ вопросу объ источникахъ русскаго християнства. В цій праці Коробка розвиває гіпотезу про навернення Володимира на християнство норманами-латинниками та про хрещення Володимира й Русі в латинським обряді, цебто ту саму гіпотезу, яка становить також основну ідею праці Б-на про св. Володимира і його хрещення. Б. згадає цю працю Коробки в списі літератури, але ніде не покликається на неї в самій праці й не зазначає ні одним словом, що головне його твердження тотожне з ідеєю праці Коробки. Як розуміти це мовчання? Здається, найскоріше треба припустити, що Б. просто не читав статті Коробки й не знає її змісту, хоч і згадав її в списі літератури.

Недостатне знання джерел і літератури відбилосся, очевидно, дуже негативно на праці Б-на. Йому лишилися невідомі згадка катальога де-Боора про тмутороканську єпархію VIII ст., відомості житій св. Стефана Суражського й Юрія Амастрідського про християнство на Русі в першій пол. IX ст., згадка житій св. Кирила про руські псалтир і євангеліє, відомість ібн-Хордадбега про руських християн-купців у 2-ій пол. IX ст., звістка актів собору 867 р. про тмутороканського єпископа

і т. д. Через те історія християнства на Русі IX ст. виходить у Б. аж надто коротенька. Незнання джерел і літератури відбилося також у Б. на його твердженнях про відношення Святослава до християнства, про старо-руське поганство і т. д. Недостатнє знання джерел і літератури йде у Б. в парі з довільною інтерпретацією руських літописів і саг та з низкою ні на чім не обґрунтованих гіпотез. Центральною з тих гіпотез є досить займаючий, але цілком фантастичний «роман» Б-на про одруження Володимира з цесарівною Анною, хрещення його й Руси та заведення руської церковної єрархії. Б. цілковито не вірить літописному оповіданню й Яхї антиохійському про хрещення Володимира в грецькім обряді та заведення на Русі єрархії Візантією. На його думку, Володимира на вернули на християнство Оляф Триггвасон і англійський священник, якого Оляф мав привезти до Києва 987 р.; невдовзі по тім византійський уряд, опинившись у скрутнім стані підчас війни з болгарами, звернувся за поміччю до Володимира; в часі переговорів складено проєкт одруження Володимира з Анною в нагороду за військову поміч, яку мав дати Володимир і яка стала особливо потрібна Візантії у звязку з повстанням Варди Фоки. На підставі умови, Володимир особисто зі своїм військом з'явився на поміч Візантії, оженився у Константинополі з цесарівною й допоміг у знищенні повстання Варди; але по побіді над Вардою Анна не схотіла їхати на Русь; Володимир сам вернув до Києва, одначе скоро по тім пішов походом на византійську кольонію у Крими Херсонес й опанував її. Тимчасом у Візантії вибухло нове повстання Варди Скліра; щойно тоді византійці вислали Анну на Русь у супроводі митрополитів і єпископів, які проводили урочисто Анну до Херсонесу й негайно потім вернули до Візантії. Скоро після того Рим утворив на Русі латинську церковну єрархію з архиєпископом на чолі. В цім «романі» фантастичні гіпотези й твердження накопичені одно на другім. Особливо дивним видається твердження, що митрополити й єпископи, вислані разом з Анною (про яких згадує Яхя) лише урочисто проводили її до Херсонесу й слідом за тим негайно вернули до Візантії. Щодо Триггвасона, остаточно можна б припустити якусь участь його у наверненні Володимира, але участь якогось англійського священника в хрещенні Володимира видається вже зовсім неправдоподібною. Зрештою, як виказує аналіза саг Гросса, навіть на підставі саг не можна твердити, що Володимир був навернений і охрещений при якій будь участі Триггвасона, бо, як вказує більшість вірогідних саг, Триггвасона в тім часі не могло бути на Русі. Неймовірно також твердження Б-на про особисту участь Володимира в поході проти Варди-Фоки, а через те й про шлюб його з Анною в Константинополі. Цілком довільне й припущення про заведення церковної єрархії на Русі Римом. Навіть, коли б прийняти твердження Б-на, що руську єрархію оснували не греки, це ще не було б доказом, що її оснував Рим, бо — крім Риму — могли оснувати цю єрархію патріярхи охридський і грузинський (порів. гіпотези Приселкова й патр. Киріона). Але, враз з найавторитетнішими дослідниками початкової історії християнства на Русі Абрагамом, Васильєвим, Шмурлом та ін., думаємо, що відсутність згадки у византійських істориків про заведення руської єрархії не може бути доказом, що її оснувала не Візантія, бо 1) про оснування цієї єрархії Візантією говорить не тільки руський літопис, але також Яхя, 2) про заведення цієї єрархії якою-

небудь іншою церковною владою не згадує ні одно джерело і 3) відсутність згадки у византійських істориків можна пояснити тим, що вони розмірно мало цікавилися руськими справами й згадували про Русь звичайно тільки тоді, коли це торкалося внутрішньої історії Візантії. В цілій праці Б-на про Володимира й його хрещення, взагалі, багато недоказаних, помилкових і сумнівних тверджень.

Дещо гірша його праця про Оляфа Триггвасона. Б. використав у ній багато матеріалу й взагалі, як видно, чимало попрацював над обробленням цієї теми. На жаль, його інтерпретація джерел каже бажати дуже багато. Він не вміє розрізнити більше й менше вірогідних саг і взагалі занадто довіряє деяким сагам. Відомості саг, які суперечать його гіпотезам, або виказують недостаточну поінформованість авторів саг у руських справах, Б. або зовсім обминає мовчанкою або легковажить. Так само й відповідну літературу. М. ін. поминає мовчанням безсумнівний факт помішання в сагах св. Ольги з жінкою Володимира й рішуче обстоює (в протилежність до Гросса) існування жінки Володимира Вел. Алльогії. Основне твердження цієї праці Б-на про участь Оляфа в наверненні й хрещенні Володимира, як ми вже згадували, видається щонайменше дуже сумнівним. Все таки цілу працю, завдяки використаним у ній матеріалам, можна вважати за певну вартість з наукового погляду.

Зате дуже цінною треба признати невеличку статейку Б-на про останній шлюб Володимира. Суттєву частину її Б. подав також у своїй праці про св. Володимира й хрещення Руси. Автор гадає, що по смерті цесарівни Анни Володимир одружився ще раз, з внучкою цесаря Оттона, незнаючою з імени донькою Куна з Енінгену й Рихлінти (доньки Оттона); дітьми від того шлюбу мали бути, на думку Б-на: Марія-Доброніга (жінка польського Казимира I) і Святослав, убитий Святополком. Гіпотезу про цей шлюб вважаємо за вельми правдоподібну, хоч і не абсолютно певну. Що по смерті Анни у Володимира була якась жінка, це, здається, не може підлягати сумнівам: бо, як відомо, Болеслав Хоробрий 1018 р. забрав у полон з Києва княгиню-вдову Володимира (Титмар, *Chronicon*, lib. VII, cap. 52); та й літа Марії-Доброніги вказують, що вона мусіла вродитися в останніх роках життя Володимира, по смерті Анни. З другого боку, західні джерела¹ згадують про шлюб доньки Куна й Рихлінти з «королем Ругів» (Ругією ж часто називають джерела X ст. Русь). Але можна було б і припустити, що по смерті Анни Володимир узяв до себе одну зі своїх поганських жінок, напр. болгарку, матір Бориса й Гліба. В кожному разі, цей коротенький нарис Б-на дуже інтересний.

Вячеслав Заїкин

Der erschlagene Heilige zu St. Barbara in der Postgasse. Griechisch-katholischer Erzbischof und Martyrer Josaphat Kunzewytsch. Skizze von P. Adolf INNERKOFLENER. Wien 1933. 64.

Рідко котре століття нашої церковної і світської історії носило на собі стільки признаков борні, заколоту й авантурности, як XVII століття. А проте і це хаотичне сторіччя знає декілька визначних постатей, живих і ділаючих на тлі та в рямах цих бурхливих часів, постатей, що їх називають уосібленням спокою, мира, ба й живими миротворцями. З по-

¹ Див. *Genealogia Velforum*, Mon. Germ. Hist., SS. XIII 734; *Historia Velforum Weingartensis*, M. G. H., SS. XXI 460.

між них один одержав навіть чудну назву: його названо Святим. Це св. Йосафат Кунцевич ЧСВВ. Він зв'язаний із століттям сотими нитками, він вплетений історією свого життя і ділання з діями найбільш історичними першої чвертини і далі ще — в наслідках — решти століття. Мимо всього, він — борець за мир, покровитель спокою, молитвенник взаємної, сердечної і всемірної дружби, — не холоду і не байдужости, а таки любовного мира.

А. Іннеркофлер, автор популярного нарису, провів цю думку ще далі: він кинув її на простори дальших століть, спинившись на сучаснім ХХ-ім столітті. Провів ніжну паралелю між Йосафатовим століттям і теперішнім, а скінчив її тим, що й є провідною думкою і підхідним замислом усього його начерку. Воно вміщене в словах: »Ich muss sagen, mir erscheint St. Josaphat so recht wieder modern zu werden«. З тої точки погляду й начеркнені тут усі уступи-розділи. Є їх 24: Вбитий Святий, Великий Заступник перед Господом, Унія й Україна, Дитинство і молодість св. Мученика, Іван зістає василіянським монахом, Великий покутник і молитвенник, Розпочинаюча апостольська праця, Перші боротьби, Господній священик, Молодий настоятель монастиря, Атенат на митрополита, Йосафат архимандрит, В службі любови ближнього, В печерським монастирі, Йосафат — єпископський помічник, Архископ, Патріярх із Єрусалиму, Бої-боротьби, У Вітебську, День морду, Похорон, У сьайві вівтарів, Св. Йосафат і його діло, Як св. Йосафат прийшов до Відня. В Додатку вміщені: Літанія і Молебень до св. Йосафата.

В загальному і в деталях начерки роблять приємне вражіння і наглядно свідчать — наскільки сумлінно і глибоко автор вдумався в історію всього життя св. Йосафата. Крім сього, від першої сторінки ми слідимо, з яким замилюванням та з якою любовію автор-чужинець пише кожне слово, з яким пієтизмом начеркує кожду картину, висновує практичні моральні науки. Книжечка написана популярно і для широких мас, для досягнення єдиної мети, для Віденців незвичайно конкретної: піти не раз, не два, але ходити постійно до мощів св. Йосафата і тут дізнавати його заступництва та опіки. Хто ж заперечить, скільки цінних і далекойдучих успіхів приносить осягнення такої ціли... Не тільки успіхів моральних, але й до суспільних та політичних включно! Адже ж всі знаємо, що Христова Церква, вчислюючи когонебудь до лику Святих, робить їх спільною власністю всемірної Церкви, без огляду на їх, скажімо, партійні, національні, родові і расові приналежності. Який це могутній і цінний чинник для громадянського і політичного виховання! Це мав на думці чужинець-автор, коли писав: »Wir leben ja in einer harten Zeit, in der wir nicht genug Hilfe von oben bekommen können, besonders in der Gegenwart, wo das Volk vielfach in Hader und Streit lebt und die Leute einander alles mögliche Böse antun. Wie dieses Büchlein erzählen wird, ist eben auch dieser Heilige, der Erzbischof Josaphat Kunzewytsch, dem Streite der Parteien seines eigenen Volkes zum Opfer gefallen und als er vermitteln und beruhigen wollte, brutal erschlagen worden. Es war ja hauptsächlich eine religiöse Frage, die das Volk entzweite, doch wurde sie zum Fanatismus überhitzt, gerade ob nationaler Voreingenommenheit. Ich muss sagen, mir erscheint St. Josaphat so recht wieder modern zu werden« (5-6).

Можемо тільки радісно приплеснути, читаючи таку глибоку ана-

лізу і на всю широчінь поведену парафразу життя св. Йосафата, а вслід за тим мусимо й сердечно подякувати авторові, що нашого рідного Святого поставив на такій усесвітній площині. Мимохіть, перед світом цілим, той наш »Święty Jozafat, ten wielki męczennik, mąż apostołski i spóť najwyższych peñen, wyjawia jaką była żarliwość katolicka w narodzie, który po wszystkie wieki takim chlubi się mężem«. (Див. Eu...go Heleńiusza, Pamiętki Polskie z różnych czasów. Kraków 1882, I 71). Зі свого боку докинемо тільки два зауваження, що в них покажуться недотягнення авторового начерку. Перше з них підчеркуємо як сутєве і засадниче св.-Йосафатового життя, хоч на нього наш автор не звернув належної уваги. Не в гнів йому кажучи, тут саме добачуємо головну хибу його книжечки. Друга наша заувага має на меті доповнити і справити неточні інформації щодо мощів св. Йосафата.

Зачнемо словами Linus'a Bopp'a: »Die Katholizität unseres Heilighimmels verrät sich besonders deutlich, wenn wir auf die typische Verschiedenheit ihrer Wertstruktur, ihrer Einstellung zu den einzelnen Wertgebieten schauen, die sich im Beruf auswirkt und auf deren Entfaltung der gewählte Beruf zurückwirkt. Gerade der Beruf, die Pflege der besondern Werte des Berufs wurde den Heiligen zum Mittel des Aufstiegs«. (Див. Wir sind die Zeit. Freiburg im Br. 1931, 70). Справді, нашого св. Йосафата не можна собі навіть уявити без тісної злуки з Чином св. Василія В. А до злуки тієї привело його законне покликання. Воно й сповнило в житті Йосафата ті завдання, що їх загально сповняють батьківський дім, церква, школа, окруження, призначення, тощо. Покликання уформувало його на цілий ріст під кождим оглядом і тому все його життя носить признаки, що їх придало йому це покликання; його життя — маркантно василіянське і в благодати цієї василіянськості Йосафат жив і ділав та працював, її соками кормився, її теплом оґрівався, її світоглядом руководився, її волею та динамікою нісся вперед і вперед, її ревністю палахкотів, її аскезою здобув Гори-Престолі Божі... Й саме цієї сутєвої прикмети життя св. Йосафата, автор не взяв під увагу. Це відчувається в цілій книжці, а передусім у тих місцях, в яких мова про василіян, про монастирські уряди св. Йосафата та про долю унії в звязку з живим культом Святого.

Зовсім свідомо ми втягаємо святого василіянина в цілу долю унії, хоч його самого вже не було на живих сторінках її історії від 1623 року. Дух і василіянська Йосафатова стихія обнялись і стали плисти руслом, — одним, тяглим і традиційним по землі життя унії. На місце Йосафата прийшли його учні, що їх він виховав у Вильні, Битені і Жировичах. Вони — другі Йосафати, василіяни. Вони — як організм, як будівля. »Backstein liegt da neben Backstein, anonym. Aber jeder trägt den Bau. Der Stein ist nichts, der Bau ist alles. Aber der Stein ist auch alles, denn ohne ihn kein Bau. Es ist der Kollektivismus des anonymen Backsteins. Es ist der Individualismus der letzten Hingabe. Beides in einem«. (Fr. Muckermann, Der Mönch tritt über die Schwelle. Berlin 1932. 11). З поміж Йосафатових учнів, з поміж пересемників його духа, унія одержала священиків і єпископів. Чого римські папи не вдержали після стільки унійних спроб, що вихоплювалося з рук стільки пануючим, чого такий кардинал Ісидор не закріпив, це створили вони — Йосафат й Йосафатові учні. Їх побідного походу не здержали ні Володислав IV, ні акція патріярха Нікона, ні московські війни 1654-60 pp., ні розшма-

тування уніятських дієцезій, ні створювання нових православних. Унія жила, ба й тріюмфувала, дійшовши до свого zenіту в другій половині XVII ст., саме в часі, коли й Чин св. Василія В. переживав золоту добу свого життя. Оттак, воістину — *beides in einem!*... Що більше! Життя цього не здушив і Петро I і велитенський адміністративний апарат російського царства, наставлений на всю ширину проти її життя, не здушив і «хронічний брак зрозуміння для неї з боку польської суспільности» (В. Томкевич) і відсутність інтелігентного елемента, в наслідок зради шляхти, колись православної, опісля уніятської, врешті польської, і розбори та упадок Польщі і навіть Микола I. Обкρούвана, десяткована, пригнетена впадаючими і завмираючими велетнями, тягнена своїми ж рідними дітьми-грабарями у гріб, унія, в дійсности, навіть не зачала конати. Йосафатові учні, василіянської формації, створили народ такий католицький, що його треба було через ціле століття кнутами, тюрмами, смертю насильно відтягати від католицької Церкви хіба тільки на те, щоб він опісля зажив ще кріпшим життям унійним деінде. А й тут, наскільки сильно і взаємно сплелися ті обидва життя, греко-католицької Церкви і Чину св. Василія В., відомо кождому, хто знає історію унії в б. Австрії, в Канаді, Зєдинених Державах, Бразилії і скрізь, аж до наших днів. І так через 300 літ з горою!... »Відчувають це, каже В. Калінка (Schuzma i unja. Lwów 1883. 39), інстинктивно незєдинені, і подібно як унії стокрот більше жахаються і ненавидять, аніж латинської Церкви, бо вона для них стокрот грізніша, так з цілого почоту католицьких Святих, ні одного не переслідують з такою заїлістю, як Йосафата. »Оце лежить цей на упадок і повстання многих в Ізраїлі, і на знак, котрому будуть противитися«. Й в наших бо часах, хочете пізнати, в кого живе католицький дух, а в кого гніздиться схизматицький вуж, хоча б старанно прислонений, — діткніться його тільки з боку Йосафата, а миттю пізнаєте правду; не потрапить її затаїти! „И въ зна́мніе прѣрѣка́емо“; оце знак, котрому спротивлятися будуть!...«

Закінчїм цей звїт ще й другою увагою. Вона торкається історії мощів св. Йосафата. На цю тему ми писали в »Записках ЧСВВ.« І 157-159 і тому відсилаємо туди заїнтересованих, бо ті наші зауваги в загальному доповняють і справляють неточні інформації, вміщені в книжечці о. А. Іннеркофлера. Додамо лише, що українські василіяни досі, на жаль, не працюють на Волині, в батьківщині св. Йосафата. Факт мало правдоподібний, може для чужинця й парадоксальний, але — правдивий.

Й. Скр.

Ks. Józef TUSZOWSKI T. J. O. Marjan Morawski T. J. (1845-1901). Kraków 1932. 8°, 444 (з ілюстраціями).

Це одна з більших, якщо не єдина монографія чільного польського єзуїта XIX століття, що вийшла в Видавництві оо. Єзуїтів у Кракові. Це величний Lebensbild, що його тільки міг розмалювати приятель про померлого приятеля, шановний о. Йосиф Тушовський про Маріяна Моравського. Нарочно ми пропустили тут названня священниче (кс.) або законне (о.), бо вже сам звук цих двох слів криє в собі чарвабець викликати перед очима нашої душі — прегарну постать того дуже талановитого професора догматики на Ягайлонськїм університеті в Кракові і великої міри католицького письменника. А на правду неможливо бути одним і другим, не будши одночасно непересічною

людиною, не тільки сотвореною *ad maiora*, але також правцюючою до них успішно. У вступі біограф порівнює гарно свого героя до одної з постатей *Fra Angelico*: стільки було в тім сині св. Ігнатія великої простоти і не меншої від неї субтельности (ст. 9). А проте є надто численні католики, не виймаючи письменників, що хотіли б без ваги і міри якнайбільше натикати свою кожду працю надприродністю. Чи о. Тушовський скрізь оперся зовсім того роду покусі, я боявся б твердити. Нехай це зроблять більше вникливі як я. На всякий випадок частка надприродности є в обговорюваній біографії достаточна, якщо не завелика. Своєрідне відношення автора до *privacy*, очевидно, не зменшило того, що М. М. (ужиємо тут цього скороту) є й буде вельми симпатичний, хоча може менше близький, аніж ним міг би бути. Це однак у життєписі вже деякий *minus*. Пригадаймо, як просто ригористично автор почаствував нічогісінько М. М. не зневажуючу і невинну в собі рису розгублености, закриваючи її швиденько перед читачем серпанком-завидницею (*jalousie*, заслона на вікні). Аджеж це ще не *materia sigilli confessionis*, про яку кидається ніби засаду: *Neque comica enarranda sunt*, що її частенько не перестерігають і самі моралісти-професори.

Не дивлячись на це — життєпис вийшов блискучий. О. Тушовський виявив у ньому чималі письменницькі вальори свого пера, замало однак чинного і тому мало відомого загалом. В партіях описових книжка дихає патріярхальністю, має сотні гарних картин із життя родинного, котре сьогодні щораз частіше відбігає (нераз навіть мусить відбігати) від ідеальних зразків. Є однак деякі місця не вільні від пересяди, як напр. зайва вже і чула залежність сина-священника від матери (50), як оцінка Сповіді Толстого (245)... Біограф не може почувати себе зовсім вільним від обовязку критика. Це відноситься до згаданих прогріхів, а також і тих, що про них ще йде мова. Напр. пора піддати вже сьогодні ревізії погляд на *Wieczogu nad Lemanem*, котрі може були цілком, або майже цілком, добрі в своїм часі, а нині є вже перестарілою, хоч літературно гарною апольогією католицизму. Вибір осіб і роздача ролей виявляють знаменитого режисера (263). Хочемо вірити, що так, дарма, що це ніколи не заступить вартости самої штуки, твору, аргументації...

Є в книжці згадки, що торкаються осіб і місць, відомих у житті греко-католицької Церкви і Західної України, як о. Клима Шептицького (294), Прилбич Шептицьких (393)... Подамо тут такий один фрагмент: До Прилбич тягнув його (М. М.) зовсім виймковий ум і незвичайний характер пані Софії Шептицької. Багато теж будував на поклонанню до василіян її найстаршого сина Романа. В переписці з панею Наталією знаходимо такий уступ: Пишу з Прилбич, бо ледви приїхав я з Кракова, телеґрафічно візвали мене сюди до бр. Андрея. Щойно була консультація. Крім малої займи легенів, узнали черевний дур. Бідні батьки, як з хреста зняті,... але мужні (395).

Куртуазійність о. Тушовського проявляється ще й в тім, що додає тут постійно і непотрібно пан, пані... перед кождим прізвищем світської особи. Є багатенько геральдичних екскурсій, котрі можуть нудити людину, що печаткується своїми мозолями. При названні міста Мінськ (304) не заподане його ближче окреслення; адже є більше місцевостей із такою назвою.

Що ж однак значуть ці всі дрібнички супроти незаперечених вартостей життєпису о. М. Моравського?! В додатках є поданий цікавий лист Володимира Соловйова до о. Маріяна (442).

Першорядна лектура.

О. Вол. Толочко

Д-р Іл. СВЕНЦИЦКИЙ. **Опис рукописів.** I: Кириличні пергамини XII-XV вв. (Збірки Національного Музею у Львові.) Львів 1933. 30×22, 20+36 таблиць.

На тему, як видавати стародавні кирилівські пам'ятки, я не раз уже писав,¹ але нова праця д-ра Іл. Свенцицького змушує мене ще раз вернутися до неї.

За 30 літ свого існування Національний Музей у Львові зібрав величезні скарби, а серед них і 11 пергаменових листків із найдавнішого часу. Власне ці 11 пергаменових листків і видав Іл. Свенцицький, і його задум заслуговує найбільшій подяки. Більшість листків надзвичайно цікаві своєю мовою, чому для історика української мови вони дуже цінні. З палеографічного й літературного погляду фрагменти ці менш цікаві, бо все, що вони дають, добре нам відоме з інших видань.

Праця Іл. Свенцицького складається з двох частин: фотографій з пам'яток і опису їх. Тут маємо 36 знімків на окремих листах, дуже добре виконаних, — і в цім найбільша цінність праці. Більшість знімків — виразна й чітка, але деякі, напр. ч. ч. 7, 11, 13 і 14 нечіткі. На л. л. 22-27, 30-36 подано багато різних рукописних прикрас, не відомо тільки, як зроблених, — здається, перемальовані. До цих знімків додано пояснення на 3 сторінках. Крім цього, в праці дана на 11 ст. транскрипція перших 16 знімків.

Найголовніша частина цього видання, поза знімками, — транскрипція пергаменових фрагментів, і на неї я зверну тут найбільшу увагу. Частина фрагментів малочітка, а частина має нечіткі рядки, окремі слова й т. ін., цебто знімки ніяк не можуть замінити нам оригіналів, — їх, щодо тексту, звичайно й заступає транскрипція, і в цім її значення. На жаль, транскрипція в виданні д-ра Іл. Свенцицького вийшла не скрізь добра з багатьох причин. Про головні з них розповім тут.

1. Пергаменові пам'ятки XII-XIV віків видавець транскрибує просто гражданкою. Думаю, що гражданка ніколи не передасть докладно кирилиці, чому автор змушений був додати до неї: ѡ, ѡ, ѡ, ѡ. Старі рукописи мають багато надрядкових значків, цікаві форми окремих букв, — усе це пропадає під гражданкою, що не в силі передати давнього багатства. Скажемо, початкове кругле ѡ без крапкове ѡ, кендема " над голосними — все це не зазначене в виданні (кендему автор часом передає двома крапками " , хоч це не те!). Грецьке ѡ, що в нас читається як *і* або *в*, автор передає гражданським у (ієгупеть, ч. 10), а це тільки бентежить дослідника.

На жаль, автор не понумерував рядків тексту, а це сильно утруднює цитацію цього видання. Тому й у мене цифра визначатиме тільки число знімка, а рядків не зазначаю.

2. В найдавніших кирилівських пам'ятках X-XIV віків, а почасти

¹ Див. особливо: «Cum trebuesc editate documentele moldovenești» в Збірнику на честь проф. Іл. Барбулеску, Яси, 1931, ст. 518-542. Див. іще мою працю в «Slavia»: «Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток, критичний палеографічно-методологічний нарис».

і в віці XV-м писали тільки ѣ, а не ѡ, наше ѡ, а тому тепер прийнято конче зазначати це ѣ, як ознаку стародавности пам'ятки. Свенцицький скрізь пише тільки ѡ, хоч і гражданкою можна б передавати ѣ.

3. Ознакою стародавніх текстів є їхні надрядкові значки та винесені над рядок літери. Так звані »святі йменна«, поміна сага, завжди писалися скорочено, а це скорочення зазначається т. зв. титлами, що були різної форми, а найчастіше ѣ, чи ѣ або ѣ, цебто коромисло з гачками в різні боки або в один. Коли треба було скоротити слово, то звичайно кінцева приголосна слова чи складу виносилася над рядок і покривалася дугою ѣ, — це винесені слова.

Наш видавець, транскрибуючи все гражданкою, повикидав усі надрядкові значки, а це сильно плутає дослідникові працю. Видаючи гражданкою, прийнято тепер знесені в рядок надрядкові букви конче зазначити курсивним письмом; на жаль, у рецензованім виданні цього не зроблено, — тут скрізь надрядкові букви позношено в рядок, але цього нічим не зазначено; так само повикидано титла, нічим того не показавши. А через це повстають не тільки дивовижні форми: Бѣ, ба, іс і т. ін., цебто: Богѣ, Бога, Ісус, давні бѣ, ба, іс і т. ін., повстають і форми, що бентежать наукового дослідника. Напр. ув оригіналі (на знімках) читаю: дѣ 1, пла 1, а це в транскрипції: ден, плач, — і нехай невправний читач ламає собі голову, чому на кінці нема ѡ (при винесенні, як правило, кінцевої голосної не писали). В оригіналі вѣтство 4, а транскрибовано: батьство, і нехай догадуються, що це »багатьство« (бо ж титлою не показано скорочення). В оригіналі маємо дѣньмѣ 3, як бачимо, стародавній писар титлою показав, що він скоротив це слово, бо мав би написати дѣньмѣ; титло над цим словом для мовознавця має велике значення, бо показує, що писар ще не забув ѣ; а між тим видавець транскрибує це так: днемь, цебто затирає цікаві сліди. Те саме треба сказати про вѣнь 1, чого транскрипція »блажнь« так само не передає докладно.

Або ще приклад. В транскрипції д-ра Свенцицького знаходжу надзвичайно цікаві українські форми: обитаниа 9, мдрованиа 9, братиа 11, жестосрдію 2, теперішні: обитання, мудрування, браття. Дивлюсь до знімків і розчаровуюсь: там, звичайно, цього нема, там тільки: обитѣиа, мѣровѣиа, вѣиа, жестосѣрю, а це треба читати тільки так: обитання, мудрування, браття, жестосердію. Як бачимо, транскрипція видання зіб'є з дорogi недосвідченого в справах палеографії дослідника...

Ще на це приклади. В цьому виданні читаю: вмѣстит 2, пѣдѣт, идут і баг. т. ін., цебто маємо тверде *m* на кінці, коли поруч маю скрізь *-mь*. Звертаюся до знімків, а вони дають правильне: кмѣстѣиѣ, пѣдѣѣ, идѣѣ, цебто маємо тут *m* винесене, а коли б давній писар писав повно, то написав би кмѣститѣ і т. ін.

Видавець, як бачимо, надрядкові букви просто переносить у рядок, але часто й не робить цього, напр.: нѣнаго 2, аплѣм 3, аплѣи 11 транскрибує просто: нбнаго, аплы, апли. Слово мѣтрѣ передає матрѣ 2.

4. Транскрипція давніх кирилівських пам'яток взагалі не проста річ. Напр.:

а) За грецьким впливом у кирилівських рукописах сполучення *st*, особливо кінцеве, часто виносить над рядок, але завжди так, що пишеться *s*, а *t* криє його. Через це вѣмѣ 2 треба транскрибувати »бысть«, а не »быс«, як то в цім виданні.

б) В кирилівських рукописах приголосна, що стоїть поміж однаковими голосними, звичайно виноситься над рядок, а з двох однакових голосних пишеться тільки одна. Так, у знімках видання знаходимо згідно з цим: рѣ̇ 2, 12, рѣ̇тъ̇ 1, рѣ̇но̇ 9, гра̇ 11, 13, днь̇ 5 і т. ін., а це буде: рече, речеть, речено, града, дньсь, а не так, як у нашого видавця: реч, речть, речно, дньс.

в) Слово »отець« в кирилівських пам'ятках має початкове широке ѿ або ѡ, буква т опускається, що й зазначається титлою: ѿца̇ 2, ѿца̇к 12, къ̇ ѡца̇ 16 і т. ін. У транскрипції цього видання дається на початку невідповідно ѡ̄.

5. Стародавнє письмо було непереривне (scriptura continua), цебто всі слова писалися вкупі; транскрибуючи його, прийнято слова розривати за сучасним правописом: всі слова пишемо окремо, а частки, сполучники й прийменники конечно відокремлюємо. Д-р Іл. Свенцицький пише прийменники, частки та сполучники то разом: вкый 1, вкоюу 1, слицемѣры 1, повиду 9, повсѡ 9, бескоторых 9, кбѣсомъ 9, сваи 16, вдроузи 3, невѣсть 1, невѣсте 1, неповиду 9, небоітсѡ 10, нерѣдиша 12, невѣруєши 16, выже 16, ꙗкоже 16, а то це все пишеться окремо: со пѣницами 1, исъ грѣва 2, съ росою 4, к нему 8, кто же 7, ѣсти же 1, не видить 16, не лѣнисѡ 9, в канонѣх 9 і т. ін. А то поруч усе це поплутане: невѣруєши ли 16, ни на комже 9, съпишили — възьможе ли 6, прокам же — мдрымже 9, слицемѣры — над домомъ 1, в ден — вкый 1, к другу — кбѣсѡмъ 9, нельжнаго — не ѡставиъ 3, невѣруєши — не и.... 17, пекыйбо сѡ — радоують сѡ 4, аще мисѡ иметь 5 і т. ін.

Напочатку ч. ч. 1-7 видавець зазначає перенесення слів значком - в кінці рядка, але не послідовно, а далі зовсім це кидає.

6. Головне завдання кожного, хто видає стародавні тексти, — дати таке читання, щоб воно допомогло замінювало оригінал; не забуваймо до того, що часто й фотографія не передає всього потрібного. Через це наука звертає найпильнішу увагу на видання текстів, — пильнує передати їх буква в букву, знак у знак. Такі видання стають цінні для всіх, а особливо для мовознавців.

Найперше завдання кожного видання — дати абсолютно вірний текст, буква в букву згідний з оригіналом. Кожна помилка супроти оригіналу вважається за велику недостачу видання. Я перевіряв тільки частину видрукованого тексту зо знімками й знайшов такі помилки супроти оригіналу:

Число:	Оригінал:	Видання:
1.	члѣкоу	члькоу
1.	скръжитъ	скржетъ
1.	Ѧ оно̇	В оно
2.	црѣвѡ	црствѡ
2.	мтрѡ	мтре
2.	поуститъ	поуститъ
2.	члѣкъ	(члкъв)
2.	моужескъ	моужескы
3.	бесоумнениѡ	безсоумнениѡ
3.	ѡединѡ	ѡединѡ
3.	потъщимъсѡ	потъщимъс
4.	самъ бо	сам бо

Число:	Оригінал:	Видання:
4.	въспрѣнѣмъ	въспр нѣмъ
4.	црѣствоующимъ	царьствоующимъ
4.	дающею	дающему
4.	растлѣтъ	растлютъ
5.	до того	до тою
5.	многыя	многы
7.	ни мамонѣ	и мамонѣ
9.	и тѣхъ	тѣх
9.	и за всѣ	избавсѣ
12.	сини	син
16.	прѣбываши	прѣбыва и

7. Про деякі риси видання треба сказати окремо, бо вони мають методологічне значення.

а) Наша старовина звичайно знає форму *Костѣнтинъ*, без *н*. В ч. 11 у Свенцицького знаходжу незвичне *»констѣнтина«*; дивлюся до знімка, а там, очевидно, тільки *костѣнтина*.

б) Буква *҃* (іжиця) по приголосній читається за *і*, а поміж голосними — за *в*. Звичайно пишеться *є҃н҃г҃л҃и҃н҃ѣ*, цебто одне *҃*, а не *о҃҃*. У ч. 6 дається неприродне *»еоуге«*; знову йду до знімка, а там, звичайно, нормальне *є҃҃*.

в) Закінчення давального відмінка множини чоловічого й ніякого родів аж по кінець XVII-го віку було *-омъ*; зовсім спорадично й надзвичайно рідко маємо тут десь із XV-го в. *-амъ*, — це тільки одиничні випадки. Про це я докладно писав у своїй праці: *»Українська літературна мова XVI ст.«*, 1930 р. ст. 335-338, там і література; зрештою, історикам мови це добре відоме явище. А між тим праця д-ра Свенцицького приносить тут величезну сенсацію: з пам'ятки XIII віку подає *»по дѣламъ«*! Очам своїм не вірю, придивляюся ближче, — автор цитує так в ч. 3 на ст. 10: *»ком(у)ждо по дѣ(ла)мъ ѿго«*, цебто, в оригіналі нема *ла*, витерте. Але які дані має автор читати *»по дѣламъ«*, замість *»по дѣломъ«*, у пам'ятці XIII в.?

г) Найстарші наші пам'ятки звичайно зазначають цифру 6 буквою *з*, але відвортної форми, отак: *з* (цебто так, як тепер писане *г*), форма ж сучасна *з* — пізніша, старі пам'ятки її не знають. З цікавістю знаходжу в виданні ч. 10 таке *ѣ-ю*, — це в пам'ятці, як каже автор, половини XIII віку! Дивлюсь до знімку, а там, звичайно, знаходжу стародавнє *з*, як і треба.

д) В транскрипції ч. 6 на ст. 11 автор подає: *»Ѡ марка глава пд«*, а до цього додає поправлення: *»має бути ді«*. Тут непорозуміння. Знімок дає зовсім правильно: *Ѡ марка глака. рѣд.* Справа в тому, що стародавні Євангелії не мали ще нашого поділу на глави, а мали свій, особливий, як і тодішні Євангелії грецькі. Стародавня глава — це уривок, трохи більший за сучасний вірш. Ці глави не були вдавнину одного розміру; так, Євангелія Маркова за Остромировою 1056-1057 р. ділилась на більше як 213 глав (див. л. 2046 цієї Євангелії); в Новім Завіті (Чудівськім) 1355 р. Єв. Маркова ділиться на 241 главу, а сучасно, що його подає пам'ятник Національного Музею, тут буде *рѣд.* Сучасний поділ на глави й на вірші появляється пізно, — перший його зробив чи не відомий паризький друкар Роберт Стефан у своїй Полі-

глоті 1551 р., і з того часу ця звичка й почала ширитися скрізь. На сході новий поділ св. Письма вперше бачимо тільки в Берестейській Біблії 1563 р. В кирилівських пам'ятках — іще пізніш.

8. Зазначу ще декільки дрібніших відхилень від оригіналу:

<i>Число:</i>	<i>Видання дає:</i>	<i>А треба:</i>
2.	дано ює	дано ѳ
6.	юєсть	ѳсть
2.	ѳмоу	ѳмоу
5. 8.	сеє	сеє
10.	гр	грѧ
2.	матьфѧ	[Ѡ м]атьф(?)ѧ
3.	вънемл(и)те	кънѣ[...].те
3.	в/здрадоуюютьсѧ	в[ъ]здрадоуюютьсѧ
15.	спѣтесѧ вси стии пра	спѣтесѧ[....]
10.	ѳ-ює, ѳ-ює...	ѳ. ює, ѳ. ює...

Часом маємо невідповідний поділ слів:

<i>Число:</i>	<i>Видання:</i>	<i>А треба:</i>
3.	имь / здодавецъ	и мьздодавѣць
1.	злѣить рабъ	злѣи тѣ рабѣ

Дірки в пергамені часом зазначені, часом ні; на кінці транскрипції 14 трьома крапками зазначено дірку не на своєму місці.

Частенько в виданні нема крапок, хоч бачу їх на знімках, і навпаки, — в виданні крапки там, де їх нема на знімках. В ч. 2 в рядку 2 бачу підозрілу кому (,) замість крапки. Чи не ліпше б читати в ч. 11 олександрѣи (а не: александрѣи, як у виданні), а в ч. 4 цѣрь (а не царь)?

9. Трудно погодитися з датуванням автора, — на мою думку, деякі пам'ятки молодші чи не на цілий вік.

Так, пам'ятку 1-2 автор датує кінцем XII-го віку, — я би сміло відніс її на XIII вік, бо вона не має старовинної мови, пор. хоча б: *всеє, всѣмь, вѣрнѣи, члѣть, всѧкои, исказишасѧ, родишасѧ* (замість: *всьє, вѣрнѣи, члѣть, родишасѧ*).

Пам'ятку 5-6 автор датує початком XIII-го віку, хоч форма письма говорила б і за XIV в.; вже саме *ы* зам. *ѣ* промовисте.

Пам'ятка 7-8, на думку автора, білоруська половини XIII в. Мова й письмо, на мою думку, свідчать як що не за початок XV в., то вже певно за XIV в.

Так само уважав би за пізніші й пам'ятки 9-10 та 12.

10. Пам'ятки 7-8, 11-12 і 13-14 автор вважає через мову за білоруські. Я, навпаки, нічого білоруського в них не бачу, — це пам'ятки українські, про що докладніш пишу в »Slavia«. Іван Огієнко

Karl PREISENDANZ. *Papyrusfunde und Papyrusforschung*. Leipzig 1933 (Verlag Karl W. Hiersemann). 8°, XVI + 372 + 4.

Вже від довшого часу папірольоґія є окремою ділянкою науки, а її значення відчуває передусім історія старинного світу. Сама папірольоґія тісно в'яжеться з Єгиптом, де найбільше збереглося папірусів, а зараз за ним ідуть Помпеї зі своїм першим папірольоґом — Плінієм Старшим (20-79), що в своїй *Naturalis Historia* (XIII 11-13) дав докладний опис самої рослини папірусу і його приладжування. К. Прайзен-

данц у названій праці піднявся спроби докладного і систематичного огляду папірусних знахідок та папірольоґічних дослідів від найдавніших часів до нині у всіх народів. З його книжки видно, що папірольоґія існує не сотки, але тисячі літ і як червона нитка тягнеться через цілу нашу еру. Автор зазначає в своїй цінній книжці не тільки всі місця знахідок папірусів, але також подає розміщення їх по всіх бібліотеках, музеях, інститутах та приватних людях цілого світу. Де треба і можна подає й докладну історію як знахідок, так теж й історію, в який спосіб вони дісталися в дане місце, переховуючись там для науки і для цікавості. Папірусів уживали і в середньовічній дипломатії. Авторова праця — це зіставлення того всього, що до нині зроблено в ділянці папірольоґії. Дуже багата бібліографія, подана при обговорюванні відповідних ділянок науки, де папіруси дають щось нове, далі — гарний папір і ясна форма викладу додають іще більшої вартості цій солідній, правдиво німецькій роботі. Кожний, хто тільки схоче ближче запізнатися з історією папірольоґії й її студіями в поодиноких державах, з відповідною літературою для різних ділянок науки, що відносяться до старини, тому необхідно мати у себе книжку К. Прайзенданца.¹

Никита Думка

L'art byzantin chez les Slaves. L'ancienne Russie, les Slaves catholiques. Deuxième recueil dédié à la mémoire de Th. Uspenskij. I et II partie. (Orient et Byzance. Études d'art médiéval publiées sous la direction de Gabriel Millet, V). Librairie Orientaliste P. Geuthner. Paris 1932. 4°, α'-γ', XLVIII + 538.

Оці рядки — дальше продовження обговорених д-ром М. Драганом книг цього капітального видання (див. »Записки ЧСВВ.« IV 402). Хоча воно й не складене так, щоб ілюструвати якусь одну добу чи одну ділянку мистецтва, а обговорює різні питання, зв'язані з візантійським мистецтвом, дає саме тому незвичайно цікавий матеріал, бо різні автори повибирали собі питання й проблеми, що найкраще відповідали їх спеціальності. Редактор того видання, Г. Міллет, спиняючись у вступі над поняттям »art russe«, лучить його автоматично з Візантією, слушно вважаючи, що до Петровської доби все мистецтво розвивалось у зв'язку з нею. Міллет мав солідних співробітників, найкращих російських спеціалістів з Радянщини і ці поклали його видання на відповідну наукову й мистецьку висоту. Та водночас, треба сказати, вони, хоч ніби як радниці »без націоналістичних пересудів«, усе ж поставилися до українських пам'яток досить безцеремонно, затягаючи всі візантійські пам'ятки на Україні під один термін »ancien art russe«. Те, що не запрошено до співпраці котрогось із наших візантинологів, значно, на нашу гадку, обнижує вартість цього видання, а бодай подає у нас у сумнів його строгу науковість. У списку матеріалів хоч і згадано деякі праці Макаренка, Лукомського, Січинського, Залозецького, Щербаківського, Антоновича, Свенціцького і ще декого, та це все досить доривочне проти знаменито покласифікованого російського матеріалу, над чим потрудилися очевидно самі російські вчені, які й розробили передусім питання суто-російського мистецтва, тимчасом, як для такого

¹ У нас такими квестіями цікавився д-р І. Дем'янчук. Див. його: Із грецьких папірусів. Фрагменти старинної культури. »Наша Школа« 1912, кн. I-III і окремо: Львів 1912.

монографічного твору, як обговорюваний, немаловажним було обговорити ближче деякі проблеми українського старого мистецтва, що зв'язане безпосередньо з чорноморським комплексом, відіграло дуже важну роль у промінюванні візантійських впливів на північ.

Статті починаються посмертною згадкою про Т. Успенського, одного з чільних співробітників того видання, та переглядом його закінчених і незакінчених праць, яких список сягає 246 чисел. Цикль наукових статей починає Марія Тіханов-Клименко про Церкву св. Івана Предтечі в Керчі, де авторка спиняється спеціально над проблемою візантійських кольон. Зразки з Керчу — це відміна коринтських, часто спотиканих від Криму по Равенну, що підпали різним східним впливам та варіантам. М. Брюнов пише про візантійську церкву в Херсонесі, відкриту 1906, з якої осталися тільки підвалини, що уявляє собі тип, якого у візантійській архітектурі не стрічали. Завдяки викопалинам у підземеллях тієї церкви, час повстання її можна окреслити між 919-944 рр. Нав'язуючи до здобуття Херсонесу св. Володимиром у той час, автор старається вивести від тієї церкви інші пізніші типи церков та підкреслює ті зміни, що на них вплинуло дерев'яне місцеве будівництво.

Наталія Ізмайлова старається зреконструувати відламок релієфу з херсонського музею на основі інших подібних композицій та приходить до висновку, що відламок зв'язаний з добою Палеологів.

У короткій статтейці Г. Міллет обговорює російські «майстерні для реставрації», їх організацію та методи праці. На жаль, нічого не довідуємось про аналогічні установи на Україні, що завдяки кадрам висококваліфікованих учених поклали музейно-дослідчу працю на меншу висоту від їхніх російських товаришів.

М. Романов обговорює плоскорізьби бічної галерії собору в Юрієві Польським із половини XIII в. Собор щільно покритий зверху орнаментами й різьбами, що являє собою спеціальний інтерес, коли зважимо скільки непропорціонально до малярства мало залишилось візантійської скульптури. Люї Рео обговорює фрески собору св. Дмитрія у Володимирі на основі книжки І. Грабаря, що збиває у ній деякі погляди французького історика Ф. Діля, ніби то в добі Комменів (IX-XII вв.) лиш одна мозаїка й мініятура досягли свого вершка, тоді як фреска залишилась лиш на провінційному рівні. Як протидоказ ставить Грабар саме згадані фрески, роботи грецьких майстрів та вихованих ними місцевих помічників, що внесли деякі своєрідні елементи в ті фрески. М. Сичев обговорює історію церкви Спасителя в Нередиці б. Новгороду, де старається вияснити впливи Києва й Суздалю, з яких кожен мав свої декоративні системи. Новгород спочатку зовсім наслідував Київ, та пізніш підпав під вплив Суздалю. Нав'язуючи до фресок з тієїж церкви, декілька цікавих завваг щодо техніки, стилю та способів фрескового малярства дає Х. Амїранахвілі. Цікаві теж його паралелі тих фресок із малярством Георгії.

Е. Георгієвська-Дружинін обговорює дві іконописні теми з акафісту на тлі фресок у Терапонті (1500 рр.), а М. Каргер спиняється над портретами фундаторів на фресках Свіяжського монастиря. Обговорює типово географічно-російську тему «Великого Входу», вчисляючи за порядком цей тип малюнків. Згаданий монастир збудований і декорований за Івана Грізного; найцікавіші в тих малюнках

сильні західні впливи, що було великою рідкістю в ті часи. Над »Denkmäler der Ikonenmalerei« О. Вульфа й М. Альпатова спиняється Люї Брегіє. М. Герман-Жідков обговорює цикл ікон Спасителя з »ярим оком«. Кондаков виводив цей тип із катедри в Монреале б. Палермо.

М. Альпатов, нав'язуючи до візантійської ікони Розпяття в московському соборі Успення, старається розрізничкувати спосіб представлення фігур в іконографії на два окреслені: перший »distinctif«, що утривалює найважніший момент, віддаючи в чотирьох боках рами одно осібне для себе вражіння, і другий спосіб — »complétif«, де мистець представляє різні моменти, повязані однією ідеєю та логікою фактів. Тоді навколо головної події групується серію інших, хоч би вони й діялись в інших часах, та що »доповняють« головну тему. Цей другий спосіб більш відповідає примітивному розумінню мистецтва. Саме християнський Схід дав багато такого типу, що й є фактором візантійського мистецтва. Обговорювана ним ікона саме й уявляє собою получение обох тих способів, для чого автор і переводить аналізу. Першу часть закінчують дві статті: Thomas'a Whithemore'a по англійськи та О. Вульфа про візантійський іконний тип у північно-російському мистецтві.

У другій частині М. Малицький збиває погляд, що візантійська псалтир типу Хлюдова, оздоблена на маргінесах ілюстраціями, є чернечого походження. Автор розвиває назагал гіпотезу Кондакова та спирається на сатиричному характері тих мініатур. Д. Айналов спиняється у своїй статті над трьома рукописами з XIV в. з Троїцької Лаври в Сергієві. Між ними звертає увагу передусім Євангелія на пергамені, оздоблена пишними мініатурами чотирьох євангелистів, яких виконання зраджує обзнайомлення їх автора із ренесансовими зразками (тінювання), що було своєрідною новиною для візантики того часу. А. І. Некрасов говорить про архітектурні фронтіспіси в староруських рукописах у добі переддрукарській, де докладно спиняється над предметом, виходячи з візантійських безпосередніх джерел. Спиняючись над збірником Святослава, що має саме архітектуральний фронтіспіс, автор, за Кондаковим, старається збити погляди проф. Павлуцького, що на основі тієї мініатури існували на Україні з XI в. трьохкупольні церкви. Автор приймає здогад п'ятикупольної церкви в своєрідній, упрощеній перспективі, що знову ж заперечував Павлуцький, бо перспектива в XI в. була невідома. Другий фронтіспіс із Юрієвського монастиря 1119-1128 років, виконаний у Києві на замовлення з Новгороду, має засадничо ті самі архітектурні форми, що й збірник. Від цих Євангелій можна прийняти початок загального типу російських (автор уживає звичайно терміну Україна — Полуднева Росія й Північна Росія) фронтіспісів: архітектурні форми виповнені орнаментом. Осібний зразок творить т. зв. Добрилівська Євангелія, що походить із Галича, або з Волині з 1164 р. На мініатурі — типова російська купола »глава«, але це лиш орнаментальний мотив східнього впливу, бо той тип у чисто-російських церквах появився шойно далеко пізніше. В XIII в. мініатура занепадала й переносилась більш у Росію. Там архітектура щораз більше розплилася в орнаменті, де вже не залишилось і сліду візантійського будівництва. Доказ цьому псалтир із Києва 1397 р. А. Н. Свірін, нав'язуючи до гапту з Сергієвського Музею з XV в. припускає, що в Новгороді в той час існувала

своєрідна мистецька школа гапту. Л. Мацулевич обговорює візантійське сницарство на Русі та описує декілька посуд, що вже мають свою бібліографію. Д. Лятгуд обговорює тему «Покрови» в іконописі, від її візантійських початків та її верзіями на Русі.

М. Абраміч починає цикл статей, що торкаються візантійського мистецтва в католицьких словян. Його стаття — про деякі візантійські впливи в Дальматії, переважно в різьбі (дуже цікаві зразки!). Любо Караман дає теж деякі цікаві завваги про візантійську архітектуру в Дальматії, досить численну та мало досі обслідувану й відому. Питання, які він обговорює, зацікавлюють не одного архітекта-візантолога. Малярство дальматське являє собою в той час сплав візантійсько-ранньоренесансових впливів, а навіть готики, що нагадує деякі галицькі малюнки з околиць далеко висунених на Захід (на загал досить рідкі), що являють собі подібні сплети стилів. Франсуа Стелє спиняється над словенським мистецтвом і візантикою та показує наскільки візантійське мистецтво пішло на Захід. По суті словенське мистецтво це була боротьба між європейським, «романським» Заходом і візантійським Сходом. Візантійські емалії хреста з монастиря Вищого Броду на Чехах обговорюють К. Хитіль і А. Фрідль, подаючи історію хреста та порівняльну студію з відповідними візантійськими зразками. До чеського відділу відноситься й стаття І. Квета про антифонар із Седлець. Вкінці остання стаття В. Молє обговорює мініятури євангеліяра з Лавришева, теж і за українськими дослідями. Автор бере скрізь під увагу обопільне українсько-польське культурне відділювання та спиняється передусім на найбагатіших пам'ятках, що залишились — стінними мальовилами. Автор вичислює докладно головні візантійські пам'ятки, переважно в корінній Польщі, починаючи від Вавелю. Всі вони зв'язані з добою Ягайлонів. Мініятури, які автор обговорює, хоч і невеликої мистецької вартості і без зв'язків із згаданими фресками, усе ж уявляють собою інтерес як документ візантійського впливу на литовську Русь. Згаданий пергамін мініатур знаходиться нині в Музею Чарторийських у Кракові.

Ми передали лиш побіжно зміст, щоб читач зміг зорієнтуватись, який багатий і різноманітний матеріал обіймає це видання. Тим більш приходить пожалкувати, що не попало в це видання нічого, скажімо, з галицьких візантійських пам'яток, що могли б бути чималою ревеляцією для західних дослідників. Той ланцюг візантійських впливів саме тут проривається. Та все ж при всій сторонничості російських учених видно з цієї книги, яку велитенську ролю відіграв у промінюванні візантійської культури — Київ.

Книгу закінчує багатий бібліографічний та орієнтаційний матеріал до обговорюваних предметів, список музеїв, бібліотек, товариств, видавництв із візантинології, тощо. Дослідник зацікавлений предметом знайде там усе потрібне у зарисі. Київ має скрізь своє особне місце і таки чималу, хоч переважно російську, бібліографію. Книга видана за всіма вимогами новочасної графічної техніки, репродукції виконані блискуче. Не можна теж не похвалити методи обговорювання предмету: найменша річ обговорена на велитенському тлі головних течій візантійського мистецтва, культури й історії, що дає не лиш мистецький образ речі, але й образ доби. Єдина правильна метода.

Святослав Гординський

Гадей СКОТИНСЬКИЙ. **Український герб та прапор.** З 26 образками й 1 колірною таблицею. Видання Товариства «Просвіта», ч. 812. Львів 1935. 12⁰, 37 + 3.

Українська геральдика і звязана з нею сфрагістика такі бідні, що хіба трудно собі уявити гіршого стану під тим оглядом. Крім двох учених, що спеціально працювали в цій ділянці, а саме Вадима Модзалевського († 1920), що разом із В. К. Лукомським видав відомий Малоросійській гербовникъ, Спб. 1914, і д-ра Б. Барвінського (головно праці зі сфрагістики), можна назвати хіба тих, що принагідно займалися українською геральдикою і сфрагістикою, як С. Томашівський, І. Крипякевич, І. Шпитковський, В. Різниченко, К. Широцький, О. Пастернак і, врешті, Т. Скотинський. Бідність нашої науки на тім полі наглядно ілюструє хоч би бібліографія історії України за десятиліття 1914-1923, де на всіх 785 чисел випадає на геральдику і сфрагістику лише — 21 позицій, себто ледви 3%! Як додати, що 13 праць повстало у звязку з усталюванням державного гербу України, так щойно тоді побачимо, що на цьому полі з замилювання написано коло 5 праць, отже менше ніж 1% цілої історичної продукції. Перед цим десятиліттям і після нього не було краще...

Т. Скотинський старається в обговорюваній брошурці вияснити такий стан. Ось його слова: «Довга московська неволя довела була до того, що в широких колах ніхто цією справою не цікавився, головнo справою — гербу. Правда, по українських журналах та газетах, що почали були там виходити по першій російській революції 1905 р., українські патріоти підносили вагу цієї справи, — але ж так узагалі вона людей займала не дуже» (3). З підкреслених місць бачимо, що тут є деяка суперечність: не «московська неволя» знищила чи не дозволяла розвиватися нашій геральдиці (хто хотів, то й писав, напр. Дабіжа про герб Мазепи), але наша кепсько зрозуміла «демократія», а в дійсності — зірвання з традицією. Найкращий вислів тому дав сам Грушевський, що 1917 р. пропонував не відновляти ніякого традиційного гербу, «щоб не було підозріння в замислах відроджування старого...» (18). В громадстві відбилося це на недоцінюванні й губленні родових шляхотських документів. Настрої такі, на жаль, не перевелися й до нині.¹ І тут дійсна причина недорозвою нашої геральдики, сфрагістики, генеалогії й інших подібних наук!

Але переходім до теми. В виду такого сумного стану нашої геральдики треба з присмирністю повитати нову брошурку про наш герб і прапор. Робимо це радо тим більше, що хоч і як скромна та маленька праця, то все ж таки має вона не лише популярне значення. В своїм заложенні вона має практичну ціль — вияснити повстання і значення нашого гербу й прапору та їх правильного вигляду. Це осягнув автор уповні. Та крім того книжечка може впровадити молодого дослідника й у самостійні досліди, — для того подано при кінці список важнішої літератури предмету і тим вона цінна і для нашої науки.

Мусимо лише застерегтися проти авторового пояснення гербу св. Володимира Великого. Т. Скотинський бачить у ньому монограму-титул Володимира — *Βασιλεύς* і виводить генезу його з Візантії. Признаємося, що нас цілком не переконують зіставлення з грецькими

¹ Цікавий — аж характеристичний — полемічний голос у цій справі одного автора в ЛНВ. 1931, VII-VIII (стаття: Кобилянська і Ніцше).

монографіями на ст. 24. Навіть при спорім засобі фантазії годі відкрити в тризубі Володимира монограму. Маємо тут просто клясичний тризуб, без сліду якоїнебудь лігатури букв, і то у всіх знаних його варіантах. Зрештою, такому поясненню противляться відомі історичні факти. Поминаємо квестію, чи Володимир дійсно вважав себе царем, бо це зв'язано зі справою регалій (пор. М. Грушевський, Історія І² 449-451); зате, як знаємо, первісні зносини в справах церковної організації в початках охрещення України не з Візантією, а з Римом і Болгарією, кладуть у сумнів ближчі зв'язки Володимира з Візантією. Та хоч би й ці труднощі вдалося усунути, то можна б прийняти інтерпретацію автора лише в такому випадку, як би дійсно тризуба вживали тільки київські князі — наслідники *Βασιλεύς*'а Володимира, як це послідовно до свого пояснення твердить автор (25). Але так не було. Знаємо, що тризуба вживали й полоцькі князі XI-XII століть і тоді мусимо прийняти, що до тризуба мали право всі т. зв. Рюриковичі, тому скорше треба тризуб уважати за родовий знак, не прив'язаний до київського стола (пор. Гадавік Беларускага Навуковага Таварыства у Вільні, кн. I, 1933, с. 183-184). Отже, авторовій інтерпретації дуже трудно вдержатися.

Друга справа, якої бажаємо тут торкнутися, це питання красок українського прапору й гербу. Автор говорить про них (32), але глибше XIX ст. не йде в їх обґрунтуванні. В списі літератури при кінці книжечки маємо дещо зі спеціальних вказівок у цьому напрямі, але їх можна ще доповнити. Треба згадати хоч би статті К. Широцького, Український національний кольор, »Неділя« 1911, ч. 33 й С. Томашівського, Ще в справі українського національного кольору, *ibid.*, ч. 34. Широцький доказує безсумнівне існування його в часах Гетьманщини, а Томашівський відсуває аж у княжі часи — до Галицько-волинської Держави. Томашівський слушно звертає увагу на краски Руського Воєвідства в старій Польщі й ретроспективно відносить їх у часи Галицько-волинської Держави; щодо походження припускає можливість, що краски гербу принесли німці-колоністи. Ширше про цю справу писав І. Крипякевич, Шляхами слави українських князів, Львів 1918, 58, 66 і ін. Остання врешті праця про львівський герб потверджує здогад, що жовто-синя краска в гербі Львова сягає княжих часів (К. Sochaniewicz, Herb miasta Lwowa, Львів 1933, пор. сс. 11, 17, 31-32 й особливо 26, де сказано виразно, що герб Львова був жовто-синій¹). А знаючи від Зіморовича, що герб надав нашому містові кн. Лев,² так можемо віднести й початок жовто-блакитного прапору до тих часів, якцо й не до ще давніших.

¹ »Przywilej z roku 1526 (zatwierdzenia wyglądu herbu Lwowa, T. K.) nie stworzył w zakresie wyglądu herbu żadnych nowych faktów, lecz usankcjonował istniejącą a drogą praktyki wytworzony stan rzeczy w zakresie godła pieczętnego rady miejskiej. Jest rzeczą charakterystyczną dla postanowień przywileju z roku 1526, że nie określa on barw herbu, lecz tylko rysunek. Mniemac zatem należy, że barwy miały tu być naturalistyczne, t. zn. tło tarczu czyli niebo niebieskie, brama i baszty z cegieł czerwone, lew żółty i t. d.« (підкреслення мое, Т. К.). Рецензію на працю Соханевича з українців дав О. Білецький у »Хліб. Шляху« 1933, ч. 20.

² J. B. Zimorowicz, Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się. Львів 1899, 46. На основі того ми висловили це як твердження в статті: Початки Львова (див. »Українські Вісті« 1936, ч. 9). Цікаво, що К. Соханевич навіть не згадує про цю виразну вістку Зіморовича. Загалом деякі місця його студії, напр. там, де він силується доказати, що початки німецької колонізації у Львові відносяться до часів Льва II (Юрієвича), слабенькі (20-21).

Очевидно, ці наші замітки ні трохи не ослаблюють вартости книжечки Т. Скотинського. Ми були б дуже раді, якщо автор продовжував би свою працю, таку потрібну й корисну.

Теоділь Коструба

Іван КРИПЯКЕВИЧ. **Історичні проходи по Львові.** (З багатьома ілюстраціями). Видання Товариства «Просвіта», ч. 771. Львів 1932. 12^о, 168.

Українська історіографія про минуле Львова, а зокрема синтетичні нариси про історію Львова на протязі цілого його історичного існування — більше ніж бідні. Крім старої книжечки Шараневича (Стародавній Львовъ, Львів 1862) і передвоєнної Крипякевича (Львів, його минувшина й теперішність, Львів 1910), — ми властиво й не маємо загальних праць про наше місто. Подібно стоїть справа з працями про княжий Львів і його пам'ятки. Основна студія Ол. Чоловського, *Lwów za ruskich czasów* («Kwart. hist.», 1891),¹ вплинула — завдяки своїй солідності — так, що дослідники вважали справу за вирішену й не бралися за дальші студії в тім напрямі. Виїмками треба назвати недавні праці В. Карповича (= Б. Януша), Старий Львів («Стара Україна» 1924, I, VII-VIII; 1925, I-II, VI) і самого проф. Ів. Крипякевича, Слідами княжого Львова. Топографія («Стара Україна» 1924, XII). А хіба не треба доказувати, яке велике значення для нас має дослід княжого Львова!

Тому зрозуміло, що кожний українець, а зокрема львовянин, із правдивою втіхою бере до рук нову книжечку знаного вже дослідника історії Львова, уложену до того ще й популярно, як провідник по княжій місті. «Історичні проходи по Львові» можна назвати зразковим українським «Baedeker'ом», що може служити й за історію, й за дуже цікаву лектуру. Не лише може, але і справді служить. Читачі захоплені книжечкою — читають її, відкладаючи романи й інші оповідання. Справді, незвичайно щасливий помисл — написати й видати таку працю. Треба бути щиро вдячними авторові й Т-ву «Просвіта», що подарували суспільності таку гарну книжку.

Не будемо на цьому місці входити в подрібну аналізу праці І. Крипякевича. Не будемо також більш детально займатися її змістом і поглядами автора. Вистане згадати, що маємо тут опис цілого міста, без огляду напр. на національність власників різних об'єктів. Це дуже цінне явище в українській історіографії, бо в нас із малими виїмками історики не займаються навіть українськими іногородцями, не кажучи вже про ширші зацікавлення й опрацювання в українській мові, для українських читачів, історії чи осіб із чужої історії (нпр. Наполеон, Цезар, папи й т. п.)...

Зате при цій нагоді бажаємо спинитися ширше над питанням про основника міста Львова. Українська історіографія, скажемо, традиційно держиться погляду, що Львів заснував Данило, а не Лев. Придержується цього погляду й проф. Крипякевич в обох своїх загальних працях про Львів (Львів, його минувшина, 2, Історичні проходи, 3). Це погляд, що опирається на комбінації вісток Волинського (зв. неправильно «галицько-волинським») літопису, що лише Данило закладав городи, а про Льва вісток того роду не маємо. Не входимо в давнішу історію питання;

¹ Звичайно цитується отсю працю або в польськiм оригіналі, або московськiм перекладі, а забувається про переклад українськiй п. н.: Львів за руських часів. («Народня Часопись» 1892, чч. 27-31).

треба лише зазначити, що Ол. Чоловський у своїй студії про княжий Львів рішуче відкидає цю комбінацію (цього погляду держиться д-р Чоловський, як знаю від нього самого, й досі) й на основі позитивної львівської традиції, зазначеної вже у Длугоша, а розвиненої в Альнпека, Окольського, Зіморовича й ін., признає основником таки Льва. Праця отся вплинула на М. Грушевського й він у своїй Історії (II² 472a) вважає питання основника спірним, хоч таки склонюється до Данила як основника. Ось його слова: »З спірних питань я зачіплю ...хто за-снував Львів і дав йому се імя: Данило, чи Лев? Супроти того, що Львів уже був в 1255 р., а про Льва нема ніяких звісток, аби він уже перед тим мав свою волость на галицькім Побужу (в Звенигороді?), я не бачу причини думати на Льва; коли в пізнішій традиції знаходимо голоси, що фундатором Львова був Лев, то се легко витолкувати тим, що імя міста піддавало таку гадку«.

Не трудно виказати, що причини до того роду сумнівів не можна мати. Отже, спершу щодо волости Льва в Галичині перед 1255 роком. В Волинськiм літописі маємо якраз вказівки, що Лев Данилович мав уже в тім часі волость у Галичині — й то досить обширну. І так, бачимо »Львових людей« у болохівській експедиції побіч Данилових п. р. 1257 (направду 1254/55, гл. М. Грушевський, Хронологія подій в гал-вол. літописи, с. 39-40), отже перед першою згадкою про Львів — по літописному численні на два роки. П. р. 1258 читаємо, що Лев дістає від батька частину полону (Хронол. подій, с. 40 — р. 1255). Врешті, п. р. 1259, отже сучасно з першою згадкою про Львів (направду 1255 р., Хрон. подій, с. 40) маємо звістку, що Данило посилає по Льва, щоб йшов з ним у похід. Отже, Лев має свою волость у Галичині вже перед 1255 роком — мабуть уже в 1253 або й давніше (пор. мою ст.: Княження Льва Даниловича. »Нова Зоря« 1935, ч. 66 — там вказівка, яка це волость). Таким способом перший сумнів відпадає цілком.

Друга справа: М. Грушевський підкреслює, що традиція про Льва-основника Львова пізніша, й може бути дедукована з назви міста. Власне цього закиду Грушевський нічим не попирає й тому можна б його не брати цілком на увагу; але, щоб не було ніяких сумнівів, займе-мося й ним. Тут отже треба відповісти на питання: чи львівська традиція віродостойна, а для того мусимо знати її походження. Найдокладніше писав про початки Львова Йосиф Варфоломій Зіморович (1597-1677) у творі: *Leopolis triplex*, але він мав попередників — монаші традиції: василіянську й домініканську. Зіморович пише, що один василіянський ермонах дав був йому старий рукопис про чудотворний образ, пізніше ченстоховський. У тому рукописі була мова про поселення монахів у Львові за князя Льва. До Льва відноситься й домініканська традиція, записана у творі Симона Окольського (1580-1653) п. н.: *Russia florida*; згідно з нею домінікани поселилися у Львові за Льва (пор. мою ст.: Чудотворна ікона пізніше »Ченстоховська« у творі Домініканця Симона Окольського. »Нова Зоря« 1936, ч. 2). Обі монаші традиції сягають часів княжих, — а не доховали ніякого натяку навіть на якунебудь діяльність Данила у Львові (пор. ще мою ст.: Початки Львова. »Українські Вісті« 1936, ч. 9). Отже й тут можна відкинути закид про мнимо пізніше походження львівської традиції, — а вона не має вказівки на Данила.

Врешті й інші джерела містять вказівки лише на Льва. Це в першу чергу т. зв. Львові грамоти, — хоч і пізніші, але важні як традиція,

а вістки про надання Льва масмо вже з часів Казимира Великого. Далі, топографія княжого Львова, як це бачимо хочби зі згаданої вище статті проф. Крипякевича, знає гору Льва і камінь Льва, а ніяких вказівок на Данила не дає. Чому отже відкидати віродостойну львівську традицію, якої генеальогічне дерево сягає княжих часів, а брати за правдиву лише комбінацію на основі одного джерела, — ні, лише одної вирваної вістки з джерела! — хоч вона суперечить цілій сумі наших відомостей? Чому відкидати позитивні вказівки традиції, а опиратися на довільній комбінації, що не має за собою навіть найслабшого натяку в джерелах? На нашу думку цього робити не можна. Єдино оправданою є комбінація при недостатчі джерел, а відкинення рішучої традиції оправдана тоді, коли вона виразно суперечна з сучасними вістками. А цього оправдання не дає Волинський літопис, бо він нічого не каже про основника Львова.¹

Очевидно, ці наші замітки не відносяться спеціально до книжки проф. І. Крипякевича. Вони є радше маргінесовою заміткою про хибну, на нашу думку, традицію, що вкорінилася в нашій історіографії.

Теофіль Коструба

X. Kamil KANTAK. *Bernardyni Polscy*. Tom I: 1453-1572. XXIV+324. — Tom II: 1573-1795-1932. XXXII+595+60*. Lwów 1933. Nakładem Prowincji Polskiej OO. Bernardynów.

Коли перед 10 роками зійшов до гробу найвизначніший сучасний польський монастирський Wołyniak (Jan Marek Giżycki, h. Gozdawa, † 27. VI. 1925), могло видаватися, що з ним швидко зійде з перед очей і польська монастирська логія, як з огляду на брак її продовжувачів, так і в наслідок повоєнного зактуалізування очевидячки сучасних питань і загалом, залишаючи в історичній спеціальній дієписі vacuum. Однак, хто так думав, помилявся. Аджеж ані убуток фаховиків, ані практичний матеріалізм біжучої хвилини не остудили запалу до досвідів про минуле чернечих Чинів на землях бувшої Річипосполитої. Доказів не брак. Свідчать про це чисельні вже друки і ще чисельніші праці, збережені в рукописах, що чекають тільки догідної пори, щоби явитися в книжковій постаті.

Один із найбільше репрезентативних творів того відродження польської монастирської логії, це саме двотомова праця о. Каміля Кантাকা, що про неї хочемо тут умістити коротке звітлення. Розпоряджуємо надто скупими відомостями про кількадесятьрічну наукову діяльність теперішнього професора в Вишній Духовній Семінарії ім. св. Томи з Аквіну в Пінську, о. кан. д-ра К. Кантাকা, а саме тому, що ця діяльність доконувалася задалеко від Вільна і в зовсім відмінних умовах. Жаліємо, що з тієї причини не можемо навести тут докладної бібліографії вченого історика Церкви і найкрасшого в нас знавця історії францісканців, хоча б у важніших тільки позиціях. Вдоволимося отже зазначенням, що о. К. Кантак уже давно перед війною розпочав свої цінні дослідження над історією *familiae franciscanae* і надрукував низку студій і артикулів мовою польською, німецькою, фран-

¹ В останній статті, написаній спеціалістом із тієї ділянки, авторства д-ра Р. Зубика, Княжий Львів — посередник між Сходом і Заходом («Назустріч» 1936, ч. 5), стрічаємо ще раз погляд, що Львів заснував Данило — аргументи, як і давніше, лише комбінація.

цуською і латинською. З того видно, по яким добрім приготуванні автор приступив до більшої праці про польських бернардинів.

Схема обговорюваного твору казала нашому історикові поставити на початку кожного тому Prooemium, що ніяк не є тільки звичайним вступом, але становить латинський збитий конспект-зміст цілого тому, що його свіжа мода щораз частіше, в наукових працях, має звичку вміщувати на кінці. Вже тут у передслові зазначена участь Чину бернардинів у розповсюдженні християнської віри на землях Червоної Русі, його мужна оборона важности Тайн Східної Церкви і енергійне спомагання справи св. унії. Праця о. К. Кантака, тільки в невеликій частині, опирається на вичислених автором друкованих джерел, натомість у великій мірі є твором, що навповні збудований на величезнім рукописнім матеріалі, призбирання якого виповнило досить великий шмат працювитого життя нашого історика. А що Bernardyni Polscy є першою в тій ділянці працею над цілостаном діїв визначного колись Чину, автор мусів просто продиратися через гущавину реляцій й осудів хронікарських, посуваючись від критичної оцінки тих джерел до загальнішої синтези.

Оповідання діїв бернардинів у Польщі починається від приходу св. Івана Капістрана до Кракова. Тут, сливе відразу, виринає справа східної місії, себто навертання русинів, що їх король Казимир так окресляє: »Народ простодушний, неокресаний, але добрих нахилів, бокуючий від католицьких засад радше з закоріненого звичаю і налогу ніж з вимованих причин...« (13). Про цю справу вони не забули, бо й годі було забути, тому що руський елемент у давній Річипосполитій сидів куди ближче до Кракова і Варшави, за рогачками котрих небавком руська квестія була вже актуальна. Ото ж і прибувші бернардини стрінулися з білорусинами на Литві, з українцями на Русі. Аджеж скрізь обік себе були католики і православні. Не можна сказати, щоб мінорити були тут чисто теоретики. Вони мали вже поза собою унійні праці в Боснії і Герцеговині, а також у св. Землі. Мали від Апостольського Престола місійні привілеї. Їх перші монастирі на Червоній Русі були Львів, Переворськ, опісля ж долучився до них Самбір. У хроніках вони мали назву Iosa Russiae. А на Литві Чин зіткнувся з Білою Руссю, основуючи монастир у Полоцьку, тих Атенах Білої Русі. Це оживило унію на Литві і Русі. Повний драматичних епізодів є побідно переведений через бернардинів спір про східні св. Тайни, котрим Рим признав цілковиту важність. Багато цікавих подробиць до цих періпетій читач віднайде саме в обговорюваній праці о. проф. Кантака. А справа дружини-жінки короля Олександра Ягайлончика, Олени Іванівни, або Солтанів! Усе те річи дуже характеристичні для становища в нас латинників до греків (незєдинених або уніятів) і такі, що знаменито допомагають зрозуміти споконвічні латинські упередження до всього, що грецьке, хоча б в унійну шату зодягнене. Значення руської місії бернардинів автор уйняв у кількох виразних та сильних реченнях, що їх тут наводимо: »Місійна діяльність бернардинів уразила вже історика Вильна (Крашевського) в половині минулого століття, що написав: Трішки освіршты, бернардини стали сильно простий народ, а передусім Русь, навертати і були найревнішими апостолами аж поки їх не затемнило впровадження єзуїтів. Як на Червоній Русі польськість і католицизм принаймні латинського обряду, так на Литві і католицька віра і елемент

польський і литовський у значній мірі свій розвиток завдячують східній місії бернардинів» (I 262).

Не занедбували бернардини руської місії і в наступних століттях, коли на Холмщині стали великі монастирі в Сокалі і Лежайську, опісля на Волині в Заславі, Дубні, Гусятині, Янові і ряд інших аж поза матір руських земель Київ, як Лешнів, Махнівка і ін., при чому монастир у Бересті Литовським був огнивом, що лучив монастирі литовські з волинськими... Берестя Литовське було крім цього осідком у провінції жіночого монастиря бернардинок. Найбільше однак був висунений на схід монастир у Смоленську.

Взаємини міноритів з Дмитром Самозванцем це ще одна сторінка, що може більше зацікавити українського читача. Адже один із бернардинів, Gašiosek (Anserinus), мав тоді навіть титул московського комісара (очевидно, законного), а величаві бернардинські відправи були сенсацією тодішньої Москви. Коротко це тривало, а кінець був жалісний. Монастир львівський того Чину завсіди відгравав провідну роль, як столичний для Червоної Русі, а поруч нього славився також сокальський.

В похвалу бернардинів на Русі треба тут зазначити, що «ченці знають руську мову, що має велику вагу в душпастирстві» (II 134).

Ті однак руські бернардинські монастирі, що були висунені найбільше на православну північ, схід і південь, мусили силою річи перші приймати на себе всі удари, що спадали на них від Москви. Так підчас козацьких воєн «чотирнадцять конвентів (руських) пішли з димом, сімдесять братів смерть понесли» (II 141). Що гірше — вони пропали раз на все. В Києві тільки Хмельницький застосував право ласки і загал ченців спасся, дарма що втоплено в Дніпрі чи удушено двох братів ляків... Козаки не ненавиділи бернардинів як таких, як напр. єзуїтів, але переслідували їх як поляків і католицьких монахів. Але й тому малощо легше було бернардинам, заслугуючим собі цілком певно на багрянний вінець.

Чим були для бернардинських монастирів на Русі козацькі війни, тим для тих, що на Литві і Білій Русі московська війна. 1654 р. падали по черзі такі монастирі, як Полоцьк, Друя, Орша, Дубрівна... Мало їм допомгло, що доволі мирний цар Олексій Михайлович знать особисто запропонував смоленським бернардинам залишитися і самому взяти в опіку тамошних католиків. Гірший однак був наступний 1655 рік, коли Москва вкупі зі шведом зайняла дослівно цілу Литву. Страшна руїна впала на руських бернардинів.

Обезлюднена руська провінція старалася заповнити щербини в людським матеріялі залишених ще монастирів, стягаючи отців і братів з інших монастирів. Це мало свою вартість, одначе стан попереднього законного добробуту минув безповоротно. Процес відбудовування тривав через решту XVII століття, а в XVIII ст. прибуло ще досить домів, як у Житомирі, Ямулинцях і ін. Те саме було і на Білій Русі. Отже по час розборів ще не найгірше велося бернардинам.

Бернардини наvertsали кожного, хто тільки їм навинувся, але чи не наvertsали вони найбільше такі незєдинених. Очевидно, деколи траплялися випадки, що вони перетягали уніятів на латинський обряд, але не бракує свідоцтв противних, що говорять про сприятливо укладаючись взаємини міноритів із уніятським клиром. Відомо, що бернар-

-дини віддали церкву в Яцкові під Смоленськом уніятському священикови (II 241). Навіть незєдинені відносилися не раз до бернардинів без упереджень, а деякі законні комісарі під час візитацій склали візити незєдиненим духовним і бували в них на обідах.

Однак історична правда не дозволяє робити з бернардинів якихось протагоністів впровадження до проповідей мови української або білоруської. Знаючи ті проповіді, видється не послуговувалися ними, принаймні не вживали їх «як сталих знарядів душпастирства, як ними була мова німецька або литовська. За цим не йде, щоб котрий бернардин колись не виголосив якої науки по білоруськи або українськи або не сповідав» (II 247). Це отже могло трапитися тільки виїмково і зовсім не підважити загального осуду про риси польської *spiritualité*.

Бернардини мали славу і як егзорцисти. Законні хроніки подають, що один бернардин «увільнив половину (!) мешканців Нового Міста (!) Корчина, що був навіжений руськими бісами...» (II 287). Цікава відміна!...

Бернардини руської провінції мали в Збаражі гімназію (пор. В. Щурат, На досвітку нової доби. Львів 1919, 36), а низших шкіл досить багато.

Після розборів значно змоглася руська провінція і, як така, 1818 р. зістала получена з литовською.

Оце важніші напрямні дії польських бернардинів, наскільки вони обговорюють свою діяльність на руських землях.

К. Кантак сумлінно використав велитенський рукописний матеріал. Тему уйняв широко: не поминув ані одної ділянки життя, обговорив кожду, зазначивши співучасть у ній бернардинів. Суцільність і річевість оповідання приємно оживлюють численні характеристичні цитати, літерацькі спроби, поговорки й інші *Bernardiana*.

Твір о. К. Кантака буде від тепер за провідника і дороговказ по минулім бернардинському Чину для тих, що схочуть поглиблювати його поодинокі «партії». Деяку трудність, хіба однак неминучу, можуть справляти періжні і трудні до спам'ятання сигнатури надто численних рукописів, що на всякий випадок є *ambaras de richesse*.

Твір опоряджує знаменитий індекс назв і річей, що має 60 сторін.

О. Вол. Толочко

О. Czesław BOGDALSKI. *Bernardyni w Polsce*. Tom I: 1453-1530. XVI + 504. — Tom II: 1453-1530. VIII + 608. Kraków 1933. *Sumptibus Provinciae*.

Б. священик-ювілят і генеральний проповідник Чину оо. бернардинів у Польщі, бл. п. о. Чеслав Богдальський († 30 XI 1935) ясовує у вступнім слові генезу свого твору, закросеного на цілий ряд томів. «Першим моїм бажанням, після вступлення до Чину 1870 р., було зазнайомитися з його минулим, діями і заслугами покладеними для рідної землі» (I VI). Вірний тому замилюванню залишився до останніх днів своїх. За тих більше, як 60 літ зібрав до діїв законних такий великий матеріал, що переконався, що важко прийдеться йому в цілости його опанувати. Тому рішився обробити тільки перший очерк тих діїв, а це тимбільше, що він творить відрубну і замкнену в собі цілість... (I VII). А далі звіряється: «Знаю, що в цій моїй праці чей будуть браки, бо я не переходив ніякої школи, ні історичного семинара, в додатку я почав уже 81 (це було ще 1933 р.) рік життя і маю в собі старі поняття і засади, тому

прошу не шукати в цій праці нових історичних метод або твору стисло наукового, бо хоч вірно я держався джерел, однак деколи поривав мене якби легіт, що плив із замилювання предмету, котрий я опрацював. Отже не завсіди я був зрівноважений в описі, але завсіди старався бути в згоді з правдою..., а провідна думка цієї праці була: Позбирати останки окрушин, щоб не пропало ніщо» (там же). І справді, Bernardyni w Polsce це твір, що в нього автор поклав багато праці, запалу і замилювання.

о. Ч. Богдальському за джерела послужили передусім рукописи, документи і листи, а опісля твори і монографії. Саме вичислювання заголовків зайняло 8 сторінок. Узяв він тут під увагу дотичну історичну літературу як польську, так заграничну.

Своєрідну методику вибрав о. Богдальський. Оце прихід бернардинів до Польщі й їх первісні дії снує довкола особи св. Івана Капістрана, постаті, на правду, у великім стилі. Частина I-ша, вступна, розпадається на розділи: 1. Св. Іван Капістран перед приходом до Польщі. 2. Пересправи щодо приходу. 3. Св. Іван Капістран у Кракові. 4. Після відїзду. Очевидно, що через таку дорогу праця одержує ширшу заснову-тло, однак не без шкоди для своєї суцільности. Автор дає в тексті *in extenso* королівські листи і св. Обсерванта до короля, навіть тоді, коли вистачає би стислий скорот. Ціле оповідання ведеться в тоні надто ентузіастичнім, як на твір історичний. Також не перепускає о. Богдальський ніякої нагоди, щоб не заманіфестувати свого крайнього антисемітизму, через що живо нагадає відомого в Польщі антисемітського публіциста о. І. Харшевського. Частина II-га цього ж тому має три розділи: 1. Чужі наставники. 2. Польські вікарії. 3. Провінціали. Між наставниками були італійці, німці..., опісля керму заряду взяли вже в свої руки поляки. В цій саме добі росли і множилися бернардинські монастирі на литовсько-білорусько-українських землях і незабаром для Чину бернардинів виринають внутрішні питання, як литовське... Стають на його шляху якісь труднощі, противенства, комплікації... О. Богдальський особливо умів це уактуалити, коли називає горячим литвоманом щедрого для бернардинів воєводу Гаштольда (I 267). Якщо Чин обсервантів не зіткнувся в більшій мірі з тодішнім українським питанням, то єдино тому, що залишився виключно в рамках латинського обряду, навіть на теренах етнографічно українських. Зате мав він зовсім поважні клопоти з мімецьким питанням, тому що доволі багато польських католиків були *gentis et nationis germanae*... Підчас коли в старій, Маріянській, до того — головній церкві Кракова, ще довгі роки потім, співали німецьке »Heilig«, то в цій нашій, пише о. Богдальський, під вавельською горою стоячій і наймолодшій церкві Кракова, лунав сердечний, проникаючий душу спів: »Jhesu Christe rapije mijsly« (I 312). Цікаву карту, записану заслугами обсервантів, становить їх церковно-літерацька діяльність (молитви-godzinki, коляди, пісні).

Том II-ий праці о. Богдальського є присвячений черцям тієї доби (1453-1530). Автор, згадавши тут ряд нових джерел, обговорює по черзі такі розділи: 1. Блаженні покровителі народу. 2. Преподобні слуги Божі, що померли в опінії святости. 3. Браття скрашені заслугою або наукою. 4. Ченці знатні на ріжних полях. 5. Справи і події звязані з Чиним. Так оце блаженні є: Симон з Липниці, Іван з Дуклі, Ладислав з Гельнева..., а преподобних слуг Божих, що відійшли зі світа *in odore sanctitatis*,

була вже ціла низка. Цінний це матеріал для будучого польського гагіографа. Після цього йдуть окремі реєстри лекторів богословії, королівських сповідників, генеральних проповідників, паломників до св. Землі, писарів хорових і життєписних книг, поетів, мистців визволених наук, диригентів хорів-канторів, артистів-малярів, різьбарів, архітектів і будівничих, штукарів і золотарів, лікарів, хірургів, аптикарів, визначних інфірмаріїв... Далі о. Богдальський відслонює лад внутрішнього життя бернардинів у давних віках. Є тут розділи затитуловані: Проповідництво, Бернардинські місії, Культ Пречистої Діви Марії і Її Непорочного Зачаття..., Народовестеві спори в Чині, Відношення Чину до знання і мистецтва, Суспільна діяльність Чину, Депозит королевої Олени, Спір із академією про повторне хрещення русинів.

Характеризуючи загально працю о. Ч. Богдальського, стверджуємо, що вона дає дослідникові минулого багато матеріялу, безсумнівно джерельного і цікавого, але здебільш не досить ще перетравленого. А проте це сировець першорядний. Прийдешні бернардинські історики, відкидуючи реторику о. Богдальського, підуть слідами о. К. Кантака і розвинуть перед нами цілий ряд образів і відтворять польський бернардинський світ минулих століть, повний життя і чільних постатей Чину.

Оба томи мають окремі і проглядні реєстри прізвищ і місцевостей, хибує однак — *curiosum!* — спису річей; отож напр. захотівши знайти який розділ, треба перекидати сторінку за сторінкою... Притім багато друкарських помилок, передусім у I томі. О. Вол. Толочко

Polski Słownik Biograficzny (Abakanowicz Abdank Bruno — Beynart Wojciech). Tom I. Z zasiłkiem funduszków: Kultury Narodowej i im. N. Bucewicza. Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności. Kraków 1935. 19·5 × 29, XVI + 479 + (1).

Від січня 1935 р. появляється вищезгаданий твір щодругого місяця (крім літніх вакацій), в окремих зшитках, за редакцією начального редактора Володимира Конопчинського. Словник цей призначений для широких інтелігентних кругів і ціль його виключно інформаційна. Маємо в нім життєписи визначних людей від найдавніших аж до наших часів, у першу чергу польських діячів. Крім них денедє стрічаємо також життєписи й чужинців, що жили й працювали на польських землях, і деяких українців. Вартість і значення поданих життєписів у першій томі дуже високі. Неодні зпоміж них мають прикмету коротких наукових статей. Для наукових цілей велике значення мають бібліографічні списки відповідної літератури по кожному життєписі. В цій томі прийняли участь 275 співробітників із усеї Польщі, в тім числі з Кракова 93, з Варшави 76, зо Львова 45, з Познаня 19, з Вильні 13, з інших місцевостей в Польщі й зпоза Польщі (Бидгощ, Будапешт, Влоцлавек, Гданськ, Жовква, Закопане, Копаниця, Курнік, Лембарг, Луцьк, Люблин, Перемишль, Пінськ, Плоцк, Прага, Рим, Рівне, Торунь, Хирів, Цешин, Шікаго та ін.) 29. Співробітники ПСБ-го це визначні й знані польські вчені, між ін.: Абрагам Вол., Абрамович Л., Барич Г., Біркенмаєр Ал., Боярська Ір., Будкова С., Харевичева Л., Харкевич В., Ходиніцький К., Естрайхери К. і Т., Фрідберг М., Гродецький Р., Галєцький О., Гейнош В., Гоффман Я., Горнунг З., Конопчинський Вол., Кот Ст., Левицький К., Модельський Т., Нєць Ю., Папєє Ф., Пєрадзька Хр., Поєсха Вол., Погорєцький Ф., Полячківна О., Семкович Вол., Тишковський К. і б. і. Зпоміж

духовних осіб помітні: Чаплєвський П., Длугош Т., Фальковський Ч., Глемма Т., єп. Годлєвський М., Кантак К., Кастанович Д., Крушинський Т., Кволек І., Монковський Вол., Маньковський А., Новацький Й., Сівек А., Умінський Й., Урбанський А. і ін. Крім цих у ПСБ-ім працюють також оо. єзуїти: Беднарський Ст., Конопка К., Кшишковський Й., Мікула І., Поплятек І. і Рот І. Зпоміж українських учених у I томі прийняли участь: Андрусак М., Барвінський Б., Заїкин В., Свенціцький Іл. зо Львова, Кордуба М. з Варшави й редактор »Записок ЧСВВ.«, о. Й. Скрутень ЧСВВ., одинокий зпоміж наших духовних кругів.

Не думаємо давати повну оцінку згаданого твору. Відмітимо тут лише Ucraina авторів українців і поляків. В цих Ucraina найперше приглянемося й звернемо увагу на те, що нам дороге й що нас цікавить, а це basilianica. Цим справам присвячені одинокі 3 статті о. Й. Скрутеня ЧСВВ. про василіян: Антоновичів Юліяна й Сильвестра (142), Баковецьких-Мокосіїв Йосифа й Венедикта (227) й Башнянського Ігнатія (351). З тих статей довідуємося, що василіянин Юліан Антонович († 1824) із Литовської Провінції ЧСВВ. довгі роки (1783-1802) вчителював у василіянських школах у Володимирі Волинським, де вчив математики, фізики, вимови й мов: французької, італійської та англійської. Друком напечатав: 1) Mowa z okoliczności uroczystego obchodu stoletniej pamiątki zwycięstwa Jana Sobieskiego... pod Wiedniem... r. 1783, dnia 12 paźdz., 2) Powitanie Nayiasniejszego Stanisława Augusta ...Przejeżdżającego przez Włodzimierz do Kaniowa od Szkół Tamecznych Pod Dozorem Bazylianow Prowincyi Litewskiej Roku 1787. Dnia 7. Marca z aktow szkolnych wyjęte. Warszawa 1787. 16×19,5, 16,¹ 3) Grammatyka ...angielskiego języka. Warszawa 1788, 12°, к. 6 + ст. 144 + к. 6, 4) Starzec pobożny, wiersz naśladowany z prozy (б. м. і р.). Крім цього о. Ю. Антонович укладав пісні й мабуть видав також граматику італійської мови. Брат його Сильвестр Антонович († к. 1809), також василіянин, був протоігуменом і візитатором василіянських монастирів у Литовській Провінції, кобринським архимандритом і противником переходу священників на римо-католицький обряд на основі постанов уряду з часів архієпископа І. Лісовського. Про василіянина Йосифа Баковецького-Мокосія († к. 1655) довідуємося, що він був секретарем короля Жигмонта III, опісля василіянським архимандритом у Жидичині, врешті володимирсько-берестейським єпископом. Тут маємо згадку також про брата його, а саме про о. Венедикта Баковецького ЧСВВ., б. секретаря королівської канцелярії († 1658). Врешті про о. Ігнатія Башнянського ЧСВВ. дізнаємося, що він був сином уніятського священика Миколи й походив із села Пониквиця Мала к. Бродів, де мав народитися к. 1786 р. По своїм батьку одідичив глибоку віру, гарячу любов до католицької Церкви й прикладний патріотизм. Спочатку вчився в Бродах, до гімназії ходив у Збаражі, 1804 р. вступив у Почаєві до василіянського Чина. Відбувши новіціят, учився дальше в Любарі й Кремянці й від 1808 р. в університеті в Вильні студіював фізику й математику. В 1811 р. отримав ступінь магістра філософії, опісля 1825 р. і докторат із філософії за свою працю: O ciepłiku i jego fenomenach z dołączeniem uwagi o skutkach elektro-chemicznych. Педагогічну працю почав 1812 р. в Любарі, як професор математики й фізики й був у ній пре-

¹ Згадане Powitanie... зберігається між ін. в Василіянській Бібліотеці у Львові.

фектом від 1817 до 1819 р. З того часу маємо напечатану промову його до учеників у любарських школах з приводу річниці вступлення на престіл Александра I (з 12 III 1818 р.). Працював також як професор фізики й префект в Овручі, Каневі та Умані. К. 1827 р. зівстав ігуменом у монастирі в Володимирі Волинським і директором у тамошніх василіянських школах. У 1834 р. митр. Й. Булгак назначив о. Башнянського на архимандрита й від того часу почалося його мученицьке життя. Але в часах жахливої й трагічної ліквідації унії о. Б. проявив велику силу свого характеру, глибоку любов до католицької віри й відзначився як мученик за унію. В історії василіянського Чина дістав назву *lumen Ordinis*. — Сюди приділимо ще одну вістку, що її подає сама редакція ПСБ-го, в життєписі єп. Володислава Бандурського (1865-1932), а саме, що в нього як єпископа-помічника львівської архієпархії (римо-католицького обряду) відбувалися перед війною »zebrania... i z jego wiedzą oraz moralną approbatą czyniono przygotowania do wydobycia zwłok św. Józefata i przewiezienia do Sokala, miejsca narodzenia ks. B-go, aby stworzyć w ten sposób miejsce odpustowe na pograniczu z wielką siłą atrakcyjną dla unitów zakordonowych« (263). З приводу поданої цієї вістки *Wat.* у »Przeglądzi Wileńskim (XVIII. Nr. 22-23 z 19 XII 1935) писав таке: »Czynił też biskup Bandurski przed wojną we Lwowie przygotowania do wydobycia ukrytych na Podlasiu w Białej relikwii patrona Unji, św. Józefata. Jeśliby wtedy relikwije te trafiły do rąk polskich, Cerkiew gr.-kat. nigdy nie przysłaby do ich posiadania. Stało się jednak inaczej i relikwije te czekają w Wiedniu sposobniejszej do powrotu chwili«. Пізніше ці слова подала українським читачам »Нова Зоря« в уступі »Характеристичне«, здержуючись »від докладніших коментарів до тих нарад в помешканні р.-катол. єпископа, бо вони самі за себе говорять томи« (»Нова Зоря«. XI. Львів 1936. Ч. 1 (900), ст. 22).

Інші Усгаїна відмітимо по азбуці авторів українців і авторів поляків. І так: 1) М. Андрусак подав відомості про а) Байбузу Тихона, гетьмана запорозького війська в XVI-XVII ст. (218-219) й про б) Балабана Діонісія († 1663), нез'єдиненого київського митрополита (249); 2) Б. Барвінський про а) о. Івана Бартошевського (1852-1920), професора у львівському університеті (328-329), б) Александра Барвінського (1847-1926), педагога, історика й політичного діяча (338-339), в) о. Мартина Барвінського (1784-1865), професора й ректора у львівському університеті (340) й г) Володимира Барвінського (1850-1883), публіциста й першого редактора »Діла« (340-341); 3) В. Заїкин про Атанасія I († 1363), володимирського єпископа на Волині (176); 4) М. Кордуба про а) Агнесу (1137-1182), дочку Болеслава Кривоустого, жінку Мстислава Ізяславича († 1170), матір волинсько-галицького князя Романа (30-31) й б) Анастасію (стол. XIII), другу жінку Болеслава, князя сандомирського й мазовецького, стрієчну братаницю галицького короля Данила, дочку белзького князя Александра Всеволодича (88-89); 5) І. Свенціцький про П. Беринду († 1632), православного черця й друкаря в Стрятині, Львові і Києві (473-474). — Польські автори: 1) Олена d'Abancourt подала коротеньку нотатку про нашого церковного маляра Андрія на поч. XV ст., одного з творців поліхромії в замковій церкві св. Трійці в Люблині (103); 2) Вол. Абрагам про галицького митрополита Антона в 2-ій пол. XIV ст. (135-136); 3) А. Вольфф про українську княжну Варвару невідомого походження, жінку мазовецького князя Болеслава IV

в XV ст. (293); 4) В. Добровольська про Александра Балабана († 1637), старосту винницького, рогатинського й теремовельського, брата львівського владыки Гедеона (248). Авторка не зазначила, що Александер Балабан надав привілей-грамоти для монастирів в Уневі 1614 та Угорниках к. Отинії 1629 р. (див. А. С. Петрушевич, Свободная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 г. Львовъ 1874, 44, 80 і о. Р. Лукань-ЧСВВ., Василянські монастирі в станиславівській єпархії. Львів 1935. 14); 5) Вл. Конопчинський про Абазіна († 1702), козацького полковника (4); 6) С. М. Кучинський про кн. Андрія Всеволодовича з роду Руриковичів у 1-й половині XV ст. (106); 7) Є. Лятч про а) Юрія Балабана, полковника в короннім війську в XVII ст. (250-251), б) Якова Барабаша, січового гетьмана за Хмельниччини (268) та в) Івана Барабаша (-енка, † 1648), черкаського запорозького полковника (268-269); 8) І. Мйодушевський про Володимира Антоновича (1830-1908), українського історика (142-144); 9) о. І. Полпятек Т. І. про о. Теофіля Бачинського (1816-1886), сина греко-католицького священника в Богданівці (не подано в котрій), пізнішого єзуїта римо-католицького обряду, заслуженого діяча на місійнім полі,—що понад 250-ма місяцями переорав усю Галичину (203-204); 10) М. Тирович про Івана Бабія (1893-1934), директора в українській Академічній Гімназії у Львові (194); 11) о. Й. Умінський про Антона Ангеловича († 1814), першого галицького митрополита (112); 12) В. Харкевич про а) Арсена Берла († 1744), переяславського єпископа (455) та б) о. Симона Аксінкевича († к. 1819), греко-католицького пароха й засновника школи в Божині в ігуменському повіті, в мінській губернії (191) й 13) К. Ходиніцький про а) Петра Аркудія († 1633), що від 1591-3 і 1596-1609 перебував на наших землях і відіграв велику роль в історії Берестейської Унії (158-159), б) Гедеона Григорія Балабана († 1607), львівського владыку (249-250), в) Гедеона Григорія Балабана († к. 1618), жидичинського архимандрита (250) й г) Лазаря Барановича († 1693), незьєдиненого чернигівського владыку (273-4).

Як бачимо, 13 польських учених помістили в цій томі 19 українських гасел (Лятч 3, Харкевич 2, Ходиніцький 4, інші по 1). Українські вчені (в числі 6) помістили 13 своїх гасел (Андрусак і Кордуба по 2, Барвінський 4, Заїкин і Свенціцький по 1, о. Скрутень 3). Разом маємо 32 українські гасла авторів українців і поляків у I томі ПСБ-го. Порівнюючи подібні західно-європейські видання, що в них наші справи або пропущено або повно та основно не освітлено, з ПСБ-им, радіємо, що ми й наші справи хоч частинно дістали своє місце в ПСБ-ім, зазначаючи однак, що 32 українських гасел у такім великім і просторім томі, як цей I том, рішуче мало. Також число наших учених (6) дуже мале супроти всіх 275 співробітників, що прийняли участь в I томі.

Хочемо крім цього подати ще деякі доповнення, уваги й desiderata. Бібліографію К. Ходиніцького про П. Аркудія (158-159) доповнимо такими працями: 1) Wołyniak, Siedziba Bazylianów w Torokaniach. Kraków 1906. 23 і 2) М. Возняк, Три статтейки з полемічного письменства (2. До ролі Петра Аркудія в полемічному письменстві). »Записки НТШ.« ХСІХ і окремо. Іншу ще літературу про Аркудія подав уже о. Й. Скрутень в »Записках ЧСВВ.« III 722. Неповна література К. Ходиніцького також про Балабанів і Барановича, де пропущено деякі українські праці. Також у В. Добровольської неповна бібліографія про Александра Балабана (248), де не зазначено ні одної української праці. Те саме

відноситься й до Ст. Стажинського, що пишучи про К. Баденія (1846-1909), галицького намісника (205-207), в бібліографії не подав ніякої української літератури, хоч про К. Баденія не малі література й в нас (напр. д-р К. Левицький, Історія політичної думки галицьких Українців. 1848-1914. Львів-Жовква 1926/27. 736 + 10 і українська преса з часів К. Баденія, що нераз печатала статті про нього). — Спис праць домініканського історика С. Баронча (1814-1892) в статті А. Кнота про нього (290-292) доповнимо цінною статтею о. Баронча про А. Дубовича ЧСВВ. († 1652), архимандрита в Вильні, п. н.: Aleksy Dubowicz i pisma jego, szkic bibliograficzny, поміщеною в рідкім сьогодні виданні: Wydawnictwo na cele dobroczynne samborskie. Jubileuszowy X rocznik. Nowa serja ilustrowana, wydawana nakładem i staraniem G. Kohna. Sambor 1886-1887. 304-314. Рукописний «Katalog bazylianów w Polsce» С. Баронча, що про нього згадує А. Кнот (292), зберігається сьогодні в Василянській Бібліотеці у Львові. Повний наголовок того рукопису такий: Katalog / W- W- O- O- / Bazylianow / słynących / nauką i cnotą / w Polsce / ułożył / ksiądz Sadok Barącz / [1885], 24 × 38,5, 2 + 313 + 14 + 1.

Деякі пропущені гасла в цьому I томі завважали вже інші рецензенти (о. Умінський, Wat., — про них див. нижче), тому лише доповнимо їхні пропуски; а саме, треба було вмістити: Анатоль еромонах XVII ст., вікарій волинської землі, маляр, автор Облоги Почаєва 1675 р. (див. «Записки ЧСВВ.» III 451); Андрушкевич Ілля ЧСВВ. († 1884), префект у василянських школах в Умані, пізніший мученик за унію, автор деяких рукописних записок і печатаної праці: Krótki rys historyi Kościoła na Rusi. Lwów 1883. 19,7 × 14, (1) + (1) + (2) + 64 + (2); Балабан Адам, основник монастиря в Угорниках к. Отинії 1612 р.; Балабан Арсен († 1568-69), львівський владики; Василь маляр (Bazyli). Ці однак пропуски не зменшують вартости й значіння I тому ПСБ-го й надіємося, що редакція його всі свої пропуски збере й видасть їх у т. зв. доповняючій томі.

Накінєць же ось список відомих нам рецензій і голосів преси про цей I том ПСБ-го, а саме: 1) O. Halecki, Polski Słownik Biograficzny. «Przegląd Powszechny». Kraków 1935. CCV. 363-366; 2) Jakób Hoffman, Wołyniacy w Polskim Słowniku Biograficznym. «Wołyń». III. Łuck 1935. Nr. 13 (117), s. 7; 3) J. N.[ieć], Polski Słownik Biograficzny. «Znicz». II. Łuck 1935. 64; 4) J. Sleszyński, Polski Słownik Biograficzny. «Wołyń». III. Nr. 20 (124), s. 5; 5) Ks. J. Umiński, Polski Słownik Biograficzny. «Ate-neum Kapłańskie». Włocławek 1935. XXXVI. 94-97; 6) J. Sleszyński, Jeszcze o Słowniku Biograficznym. «Wołyń». III. 1935. Nr. 32 (136), s. 5; 7) D-r St. Nowogrodzki, Ruś w Polskim Słowniku Biograficznym. «Znicz». II. Łuck 1935. 131-133; 8) Polski Słownik Biograficzny. Ibid., II 168; 9) Wat., Polski Słownik Biograficzny. «Przegląd Wileński». XVIII. Wilno 1935. Nr. 22-23, s. 15-16; 10) Al. Brückner, Polski Słownik Biograficzny. «Kwartalnik Historyczny». XLIX. Lwów 1935. 638-642. Це все в хронологічному порядку.

Роман Лукань, ЧСВВ.

О Софії Премудрости Божіей. Указъ Московской Патріархіи и докладный записки проф. прот. Сергія Булгакова Митрополиту Евлогію. Парижъ 1935 (УМСА-Press). 8^о, 64.

Величезної ваги питання про Софію Премудрість Божу годі розглянути в короткій замітці, стисло обмеженій розмірами. Тим більше, що богословсько-науковий та історичний підхід до питання вимагає

ще розгляду його в площині пізнання містично-догматичного життя »во исполненіе Церкви«.

На основі Карловацького Собору російської православної Церкви за кордоном 18/31 березня 1927 р. й указу заступника патріяршого намісника 7 вересня 1935 року (Москва) осуджено богословствування о. Сергія Булгакова, професора Богословського Інституту в Парижі, про Софію Премудрість Божу. Не торкатимусь, як зовсім окремої справи, компетенції осуду московського патріярхату, що його висловив митрополит Сергій, проти чого обвинувачений протестує (25), не перестаючи проте називати його »Матірю Церквою«. Не розбиратиму також обвинувачення щодо неправильної науки про втілення Сина й Слова Божого (Обв., с. 9, відп., с. 38) та про відкуплення (Обв., с. 13, відп., с. 43), але зверну увагу на головну тему, науку про Софію Пр. Божу, в зв'язку з якою о. Булгакова обвинувачено в спотворенні науки про св. Трійцю (7). Свою софіологічну науку о. С. Булгаков відносить »не до самого змісту догматів православ'я, які він приймає й визнає, але лишень до їх богословської інтерпретації« (51, 63), а своє різнорозумство залічує до спасенних, посилаючися на апостола (I Кор. XI, 19) (63). У винувальних документах дивляться інакше на користь розбіжності думок, покликуючися на посл. II до Тимотея III, 13 і I IV, 1. Указ зазначає, що »засада його науки про Софію Пр. Божу не церковна, й система, збудована на ній, настільки самостійна, що може або замінити науку Церкви, або поступитися перед нею, та злитися з нею не може« (6). Небезпека такої науки про Софію Пр. Божу тим більша, »чим вона привабливіша ніби-то глибиною своїх домислів і загальним своїм вдумливо-побожним тоном« (18). Виправдуючи себе, о. С. Б. зазначає, що »софіологія досі є наукою в російській православній Церкві терпимою (о. П. Флоренський, Вол. Соловйов, С. Булгаков у праці 1917 р.: Свѣт Невечерній) (52). І відмовляється від співучасті в науках Я. Беме, Ж. Pordadge та Вол. Соловйова (30). Аргумент про терпимість недостатній; треба вважати особливі обставини. З уваги на трудність викладу й дуже обмежене розповсюдження в широких масах праці о. П. Флоренського (Столп і утвердження істини), в якій »лист про Софію« не становив головного змісту й був написаний не в тоні обов'язкової науки, а обмін думок про його працю був тільки в колах філософічних і не був предметом шкільного богослов'я, Церква не виступала проти нього. Хто знайомий із духом православ'я, того це не здивує, бо там у церкві »le magistère s'y efface devant l'éclat de l'action sacrale«. А через це можливі факти, що єпископ може байдуже поминути виступи в друку, на що вказав о. С. Б. (24). На помилки в науці Вол. Соловйова про Софію Пр. Б. звернули увагу обидва брати Трубецькі, Сергій Мик. і Євген Мик. (Міросозерцаніе Вл. С. Соловьева, 2 томи, Москва 1913 р.); найбільше вимагали заперечення ототожнення Софії з сутністю світу та Софія, як жіноче доповнення Софії особистої — Христа Пресвятою Дівою, з чого випливало, що універсальне розповсюдження Софії є Церква. Велика заслуга Вол. Соловйова зрушити російську релігійну думку й показати в центрі всього буття образ Льогосу й Богочоловіка немов би прикрила його, В. Соловйова, блукання в пошукуванні Софії. »Свѣт Невечерній« С. Булгакова, тоді ще людини світської, повився підчас війни, коли саме насувався смерк початку революції; годі вимагати, щоб у таким виїнятковім часі, коли важилася доля

Росії, Церкви й гієрархії, навіть покликані до цього займалися творами С. Булгакова. Після революції — в Росії, де нищать й недозволяються до ввозу книги релігійно-філософічного змісту й нема свободи слова, трудно ждати дискусії. Проте митр. Сергій попрахов митр. литовського Єлевтерія подати йому відомості про науку о. С. Б-ва (21). Про послання архиєрейського Синоду в Карловцях 1927 р. згадано вище (22, 54). Та крім Собору в Карловцях і Н. А. Бердяєв торкався науки про Софію Пр. Б. в журналі «Путь» (1929, N. 16, і 1930, 21), а також у своїй книзі «Смысл творчества. Опыт оправдания человекa», М. 1916 р. Н. А. Бердяєв підглянув у цій науці про Софію Пр. Б. небезпеку ухилу »до поглинення антропольогізму космольогізмом, у можливості непомітної підміни антропольогії ангелольогією й Богочоловічства Богоматеринством. У центрі всього завжди повинен зоставитися Богочоловік Христос, як початок святої антропольогії». («Путь» 1929, N. 16, с. 97-98). В іншому місці, так само, як і винувальні документи, Н. А. Бердяєв звернув увагу на гностичний ухил думки о. С. Булгакова (див. Свѣт Невечерній, 212, 223).

Беручи обвинувачення митр. Сергія як його особисті богословські думки, о. С. Б-ов свою відповідь обертає на богословське обмірковування, часом осуд, і боронячися, заперечує наявність у нього (С. Б-ва) науки про Софію Пр. Б., як четвертої іпостасі (32, 58) і вказує, що він запровадив нове богословське поняття »іпостасности« для відріжнення від »іпостасі«, щоб цим »протиставити Премудрість Божу божеським іпостасям« (59). Пояснює також, що його наука про різність Другої й Третьої іпостасі в божеській Софії »зовсім не вичерпується й навіть не означається різністю мужеського й жіночого початку в душі. Проте й ця різність не є мій винахід. Воно не незнане й для православної свідомости« (36-37); і в тексті Бит. I, 27 бачить, що »цей текст ставляє нас перед наявністю відомої духовної анальогії« (37). Того, розуміється, нема за ортодоксальним розумінням як Сходу, так і Заходу. Вказує на »образ св. Духа«, як жіночої іпостасі в сирійській мові для перекладу *קדושה* (37). На ризико розріжнення у властивім існуванні Божім початків мужеського й жіночого звернено увагу в Указі (9); подібна вказівка є й у св. Григорія Ніського. В науку про відповідну любов Софії Пр. Б. до Бога о. С. Булгаков вводить поняття любови неіпостасної, пасивної або »жіночої« (застерігаючися, що не означає жіночого початку) (33).

Пригадавши собі, що у гностиків¹ були спроби відділити мужеський спасительний початок (Soter) і жіночий, даючи останньому імя *Πισις Σοφία*, й що в Каббалі відріжняються два складники: Enochmah — мужеський складник (= виявлена, здійснена в світі сила Божя) й Binah — жіночий складник (= розум, земне пізнання), на цьому покладаємо кропку.

В Карловацькому посланні в основу науки про Софію Пр. Божу покладений відомий текст I Кор. I, 23-24. Крім того, є ще ортодоксальна наука св. Атанасія Вел. про премудрість пресвітову в Бозі й тваринну — в чоловіці, єстество якого прибрав Син Божий, втілена іпостасно Премудрість Божя (57, 62 примітка). Помиляється о. С. Б-ов, кажучи, що »докладно не встановлено розуміння, що його вкладано було в хра-

¹ Див. Schmidt y »Zeitschr. f. N.-T. Wissensch.«, LXLII (1925), N. 3/4, ст. 235.

мову посвяту Софійських святинь» (61). Докладне розуміння означається: 1) вибором днів освячення храмів Софії; за Костянтина Вел. М. Е. 22 V 337 р., в цьому році *πομιών πάσχα*: 1 IV, *χριστιανιόν φάσκα*: 3 IV, 22 V Воскрес. Трійця; за Юстиніяна: 25 XII, опісля 24 XII при обновленні храму 563 року. Для Софії Новгородської: 989 р. (?), для Камен. собору: 14 IX 1052, друге: 5 VIII, напередодні Преображення; 2) характером богослужень. Звичай сполучувати в рочисті богослуження свят Господніх із храмом Софії Константинопільської, зазначений в обрядовій книзі Костянтина Порфірородного (911-959), який через Устав Великої Церкви перейшов до Новгороду й до Києва (1 храм до 1017, 2 з 1037). З уваги на це, не досить докладна і слабка заява о. С. Б-ва, «що в візантійському розумінні Софія наближувалася до Христа, як до іпостасного явлення Премудрости» (61), тим більше, що далі є ясна наука св. Атанасія В. (62 примітка).

Для розуміння Софії Пр. Б. о. С. Б-в покликується на образи й богослужбові тексти. Останні згадують про премудрість і називають Премудрістю Христа (в усіх святах Господніх). Говорючи про ікону-образ Софії Новгородської, о. С. Б-в помиляється, пояснюючи його за західньою засадою вертикалі, бо він збудований доосередньо, й три складники його: гетимасія (символ Слова; Трійці не завсіди), Христос у славі Вознесення й Ангел Софія, це не «ріжні», а відмінні об'явлення Божеської іпостасної пресвітової Премудрости, а Богомати з Богодитиною (чим і ріжниться від композиції *Deisis* (*Deicys*) та від *Орант*)¹ і Хреститель не мають у старовинних перекладах руху благання й благання не виявляють, і дана не ідея «поклонення», а свідоцтво про втілену Іпостасну Премудрість, котра для *ratio* лишається укритою, й тому, як у старозавітних теофаніях, заховує образ ангела. Софія надсвітова, але лежить у корені цілокупної тварі. Такий є сенс пояснення, яке дає св. Атанасій Вел. трудному текстові: «Премудрость созда мя» (*ἔκτισε με*) вь начало путей своих вь дѣла своя...» (Притч. VIII, 22, що відповідає Бит. I, 1).

Як би о. С. Б-в завдав собі труду справді піти за чудовими стародавніми іконами-образами, котрих не торкнувся дух Заходу (XVII в.), то він знайшов би теофанії Премудрости без двоєння лику. І Служба Софії Пр. Б. (62) — це не стародавня побожність, а богословствування XVII в.! Та на це не лишається місця! Коли о. С. Б-в, як про це сам згадує (64), «не має наміру створити новий догмат, а робить тільки спробу піддати богословському в'ясненню деякі факти церковної побожності» (й біблійні й свято-отецькі науки??), то насамперед треба ці пам'ятки науково, історично клясифікувати. Щось подібно тут річ мається, коли з дорогоцінного рукопису або з ікони-образу змити нове письмо, й тоді появиться письмо стародавнє, появляться живі, радісні, яскраві барви, свідоцтва не спотвореної правди. І в променистому світі Божеської Премудрости («во свѣтѣ Твоемъ узримъ свѣтъ», Псал. XXXV, 10), він не висловив би гадки про безрадіність християнської думки перед кризою культури (30).²

Софія Ліхарева

¹ Оранта «со знаменієм» це творчість Новгороду XII в., — фрески в Спас-Нередиці.

² Див. «Церковная Жизнь», Н. 1. Сремски Карловци, 1 I 1936; «На Стражѣ Православія», Н. 1. Париж 1936; «Igrénikon» XIII 168-205.

О. Д-р Теодозій Тит ГАЛУЩИНСЬКИЙ ЧСВВ. **Біблійна історія Старого Завіту**. Часть III. Від розлому жидівського царства до вавилонської неволі (920-587 перед Христом). Заосмотрена ілюстраціями, світлинами й мапою Палістини. Видавництво ОО. Василян у Жовкві. Книжка CLXXVI. Жовква 1934. 8^о, IV + 306 + мапа.

Ми не маємо українського перекладу св. Письма з такими основними поясненнями, що можна було б його легко читати і розуміти у повному тексті. Не маємо теж основніших біблійних історій. Короткі підручники для вселюдних і середних шкіл були самотні в своїй рідній літературі, що мали зазнайомлювати всіх без розбору з історією Божого об'явлення. Недостача приміром такого підручника, як його у німецькій мові, близько вже десятим накладом, видали за чергою Schuster-Holzammer-Schäfer під заголовком: *Handbuch zur biblischen Geschichte für den Unterricht in Kirche und Schule sowie zur Selbstbelehrung*, давалася відчувати вчителям релігії в школах і духовникам-душпастирям, а може не доставало його і зацікавленому для предмету мірянинови.

О. д-р Т. Т. Галущинський піднявся не малої, але дуже вдячної праці — написати першу основну біблійну історію в українській мові, яку досі зясував у трьох випусках, від початків до вавилонської неволі. Хто лиш стрічався з шан. о. автором, чи-то спільно з ним працював у школі, чи слухав його викладів або духовних реколекцій, у того була змога переконатися, що о. д-р Т. Т. Галущинський мав, крім широкого знання у предметі св. Письма, окремий Божий дар орудувати св. Письмом. Отже праця попалася у дуже властиві руки.

Остання, з ряду третя частина Біблійної історії Ст. Завіту о. Т. Т. Галущинського, обговорює добу розділеного жидівського царства аж по його упадок. Автор не обмежився до переповідження крутої нитки подій цієї доби. Він дав у тексті історичного оповідання потрібні пояснення, дискретно приміщені дуже вигідним дрібнодруком, дав потрібні введення до книг св. Письма, які трактують про добу розділеного царства, та присвятив окрему увагу пророкам цієї доби. При пророках-письменниках автор мав щасливу ідею — подати уривки з їх творів, кращі або своєю формою або своїм змістом, і тим способом запобіг одноманітності, яка могла виходити з оповідання без віддиху.

Після прочитання книжки родиться сердечне побажання, щоб автор у скорому часі довів свою дуже корисну працю до щасливого кінця.
Василь Лаба

C. Leonard WOOLLEY. **Mit Hacke und Spaten**. Die Erschließung versunkener Kulturen. Mit 46 Abbildungen und Rissen. Leipzig (F. A. Brockhaus) 1932. 8^о, VIII + 74 + 4.

Англійський археолог Вуллей старається в названій праці відповісти, чому ведуться археологічні розкопки і яка їх правдива ціль.

Археологічні розкопки мають високе завдання і важну ціль. Значення археологічного матеріалу в тім, що він кидає світло на історію людини та її цивілізацію. Фаховий, досвідний та практичний автор саме старається показати і пояснити способи, що їх уживає археологія, щоб дійти до своєї мети. Отож він зайнявся в своїм творі головню методичною сторінкою самих археологічних розкопів, себто практичним питанням, як властиво переводиться археологічні розкопки на місці, з лопатою в руках. На багатьох примірах доказує, що це справа

не легка, навпаки, вона складна і тяжка. Розкопки треба вести пово-
леньки, крок за кроком, на найменшу річ треба звернути увагу, а тоді
осягнеться намічену ціль.

Книжка написана приступно і цікаво, а прикрасою її — серія
гарних і виразних світляних знімоч. Никита Думка

Др. Володимир СІЧИНСЬКИЙ. **Архітектура катедри св. Юра
у Львові.** (Праці Богословського Наукового Т-ва у Львові. Том VI).
Львів 1934. 8^о, VIII + 96 + XXX таблиць ілюстрацій.

Якось не мала щастя довгий час найбільш репрезентативна церква
Львова і одночасно найбільш інтересна будівля рококова не лиш Льво-
ва, але й чи не всього Сходу Європи. До недавна не лише наша ми-
стецтвознавча література, але й польська, що звичайно зараховувала
церкву св. Юра до сфери свого мистецтва, не могли похвалитися
ні одною поважнішою позицією. Що більше, навіть не був відомий
автор-проектодавець ні виконавець цієї розмірно ще не старій будівлі.

Щойно недавно з'явилися у польській літературі дві праці (Маньков-
ського і Горнунга), які розяснили багато питань на підставі архівного ма-
теріялу і передусім усталили авторів проекту, виконання і декоративних
різьб. Були відшукані навіть оригінальні проекти будови. Обі праці, а
передусім Горнунга, перевели також стилістичну аналізу пам'ятки.

Врешті і в нашій літературі з'явилась праця-монографія св. Юра
В. Січинського. Вага її передусім в чисто архітектурнім досліді пам'ятки.
Такий дослід це дуже важна справа, бо він дає докладне знання і пі-
знання самої пам'ятки, а це власне в дальших міркуваннях стилістичної
і порівнюючої аналізи головна підстава. Вислідами досліді пам'ятки
праця Січинського доповняє недостачі обох польських праць. Коли
ще будуть використані докладно всі архівні матеріали, що перехову-
ються в св.-Юрськім Архіві, в Національнім Музею і Центральнім Ва-
силиянськім Архіві у Львові — то разом те все буде творити головну
основу знання пам'ятки у всіх відношеннях. Розуміється, для ріжних
висновків місце ще отворене і треба сподіватись, що ще не раз ця
інтересна пам'ятка буде викликувати в науці дискусію.

Праця В. Січинського, як ми вже згадали, присвячена передусім
чисто архітектурному досліді. Автор перевів найдокладніші поміри бу-
дівлі і це дало йому змогу докладно спрецизувати стиль, конструктивні
особливості, історію перебудов і змін підчас будови та спосіб і якість
плянування будови. Докладне знання всіх тих справ дає підставу кинути
сніп світла на особу архітекта-будівничого, його вишкіл, освіту і здіб-
ності. Автор мав також нагоду прослідити рештки попередньої будівлі
св. Юра, бо якраз підчас його дослідів вставляли до церкви нову до-
лівку і відкрили останки старих фундаментів. На жаль, ці останки пока-
залися такі незначні й нехарактеристичні, що мало чим розяснюють
будівельний характер старої церкви, ровесниці вірменської катедри
у Львові, так, що висновки автора про вигляд цієї церкви, хоч і правдо-
подібні, можуть бути лише здогадом.

На нашу думку також вказівки на дереворити »Метрики« 1687
і 1688 р., що вони можуть передавати внутрішній і зовнішній вигляд
старої церкви, — не мають підстав, бо вони, хоч і виконані на свято-
юрській горі, мають типовий тогочасний ренесансовий архітектурний
шаблон стафажу.

Найбільш інтересний розділ у книжці присвячений архітектурній аналізі. Непотрібно лише автор застерігається на початку, що зовсім виключає зі свого тексту формальний опис будови, бо вже кілька рядків нижче признає, що він в його праці буде мати деяке місце. Правда, сам ілюстраційний матеріал у великій мірі може заступити опис, але без нього не можна обійтися при аналізі форм. Лише при допоміж формального опису ми можемо переводити аналізи та скермовувати увагу на істотні справи. Розуміється, що цього не можна зробити лише сухим описом інвентарним. У своїй аналізі автор дуже добре схарактеризував стилеві елементи будівлі та їх мистецькі ефекти.

При порівнючій стилістичній аналізі автор зовсім слушно закинув стару методу механічного порівнювання форм, бо таке порівняння може лише дуже мало дати. Подібність форм, як вірно замічає автор, часто залежить не від запозичення, але від спільного мислення та однакової композиційної методи мистців одного часу. Дуже важні вказівки автора на візантійські подробиці пляну, яких не доглянули польські автори. Має також автор і деякі застереження на тирольське чи швайцарське походження проєктодавця, хоч не виключає цієї можливості.

Книжку свою автор закінчує літературою, рестром виображень св. Юра, та 43 гарно виконаними ілюстраціями. Працю попереджає довший вступ про значення св. Юра. Тут автор у деяких місцях непотрібно входить у подробиці, напр. в друкарство і графіку. Це справи самі для себе дуже інтересні, але їх краще використати для окремих праць. Забагато місця присвячено теж ярмаркові.

В загальному, книжка видана дбайливо й на доброму папері. Труд вложений в неї дуже збагачує нашу мистецтвознавчу літературу.

Михайло Драган

MORAVCSIK Gyula. *A magyar történet byzánci forrásai.* (A Magyar Történettudomány Kézikönyve, szerkeszti Hóman Bálint. I. Kötet — 6/b. Füzet). Magyar Történelmi Társulat. Budapest 1934. 8°. II + 256 + табеля.

Грецький геній придбав людській культурі найстарші пам'ятки не тільки у ділянці філософії та мистецтва, але й історіографії. »Ні один нарід, каже К. Крумбахер (*Geschichte der byz. Litteratur, München 1897, 219*), за виїмком може китайців, не має такої багатої історичної літератури, як греки«. Після упадку клясичного світа їх духова спадщина дісталася Візантії, а вона, використовуючи мандрівку народів, понесла її далі в життя народів. Чи Візантія доповнила та видосконала її, чи ні — це байдуже; все ж таки вона зберегла цю спадщину для пізніших століть. Замітна одна річ, що ні одна наукова галузь не розвинулася у Візантії так буйно, як саме історіографія. »Немає бо сумніву, впевняє названий Крумбахер (о. с., 230), що історики стоять на чолі візантійської прози. В ніякім іншому літературнім розряді, крім у церковній поезії, візантійська спроможність не видала стільки багатих і знаменитих овочів«. Коли на Заході, ще на початку середніх віків, крім деяких хронік, ледви зустрічаємо поважніші історичні твори, то у Візантії кожде століття, кожда династія, ба навіть, можна сказати, кождей пануючий цісар має свого поважного історика. Й тут властиво криється відповідь, чому наша сучасна історіографія дуже радо й часто займається Візантією. Інакше й не може бути. Адже найбільше джерельного матеріалу до повстання, уформування, до історії і долі сучас-

них європейських народів, знаходимо таки у византійських історичних творах. Без них не слід писати історії готів, слов'ян, болгарів, турків і ін. Молоді варварські племена, що йшли навалом зі Сходу, всі вони стрічалися з Візантією. Чи ставилися до неї ворожо, чи по-приятельськи, все творилося обопільні зв'язки, родилися взаємини. Тож не дивно, що Візантії мали про них не злі, звичайно дуже добрі, відомості й ті відомості використали опісля в своїх історичних творах. Деколи навіть фахові, скажімо, історики були в таких питаннях безпосередньо заінтересовані. Так, напр., історик Пріскос, пишучи свої твори, дуже багато черпав із свого особистого досвіду. Як секретар високих державних урядників він бував у різних місцях. Перебував і на дворі Аттилі, зустрічався з гунами і саме тому його історичний твір — одне з найважливіших джерел до історії гунів.

Не інакше стоїть справа і з малярською історіографією. Їй вона ставить як одне з своїх головних завдань — прослідити византійські історичні твори і пам'ятники, щоб при їх допомозі скласти повну історію малярського народу. Тій цілі служить і книжка Юлія Моравчіка, що хоче важку працю своїх попередників повести вперед. Про свої «Византійські джерела малярської історії», про методу і висновки в цій праці, сам автор подав довший доклад у «Byzantion» IX (1934) 663-673, а коротке *résumé* оповістив у «Bulletin de l'Institut archéologique bulgare» IX (1935) 390-391. Книжка має такі розділи: Введення (1-29). I. Доба формації малярського народу (від IV до IX ст.) (29-126). II. Доба малярського завоювання і панування князів (IX і X ст.) (126-172). III. Доба арпадійських королів (від XI до XIII ст.) (173-218). IV. Доба династій різного походження (XIV і XV ст.) (218-244). Додаток (244-249). У 91 точках, неначе в 91 главах, автор наводить крок за кроком, від IV до XVI століття, довжезний ланцюг істориків і розглядає кожного з них, досліджує і важить кожний історичний документ, що стоїть у зв'язку з історією малярів, показує і висновлює — наскільки даний византійський автор-історик чи документ мають прикмети й які саме, як джерельний матеріал до історії малярського народу. При кождім джерелі автор бере на увагу не тільки його оригінал, але й обробитки його, а також різні його видання та переклади. Заокругленням усього, це велитенська література предмету, подана сумлінно і проглядно після кожної точки. Якщо в праці Ю. Моравчіка ми не знайшли б нічого іншого, а тільки цю згадану літературу, так мали б ми вже дуже багато до византійсько-малярського питання. Через це одне книжка буде завсіди вельми помічним, орієнтаційним і необхідним показчиком та дороговказом для дослідників історії малярського народу. Автор може мати повне вдовolenня, що досягнув свою ціль і добре прислужився рідному краю, історії й науці.

Для авторової інформації зазначимо, що й українська наука торкалася не раз питань, які входять у зміст його книжки. Вистане переглянути видання Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Крім цього додамо, що в книжці нема згадки про Йова Ясітеса, полеміста другої пол. XIII ст., що в своїй «*Απολογία*» говорить про численні римські міста, знищені *παρά διαφόρων δημοσύντων ἐθνῶν* (4 12-13), про численні метрополії, завойовані війською *πρὸς τῶν ἀσσεβῶν Ἀγαρηνῶν* (4 14-15) і кілька разів повертає спогадами до воєн у часах нікейських цесарів та Палєольогів. Про нього писав недавно Й. Скрутень ЧСВВ. (див. «Bulletin de l'Institut

archéologique bulgare» IX 326-330). Врешті, велику прислугу зробило б коротке résumé, додане до книжки в якійсь більше доступній мові.
Іван Лікі, ЧСВВ.

Bogumił JASINOWSKI. *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu.* (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej). Wilno 1933. 8°. VIII + 176.

Як численні автори по світовій війні, так і цей автор аналізує «сфінкса» російської душі. Всі шукали справжніх, глибших генетичних причин большевицької революції. Цілу структуру російської душі Ясіновський виводить з церковного підлога; питоменности російської культури й соціальних відносин він виводить з духових питоменностей східної Церкви, сягаючи через візантійську Церкву аж до поганського геленізму. Абсолютизм російських царів, російське «словянофільство» і найновіший большевизм — це ніби звена в психічному ланцюзі, що тягнеться ще з ментальности давньої візантійської Церкви. Щоби переконатися, що це в дійсности незгідне з правдою, вистарчить, хочби тільки в грубих рисах, порівняти хід культурних і соціальних реакцій російського народу до ходу тої самої категорії реакцій у тих народів, що були ще ближче Візантії і під сильнішим її впливом. Невже новочасні греки, болгари або серби виплекали в себе такий тип абсолютного монарха, як москалі? Невже большевизм у тих народів так само прийнявся, як у москалів? Уже з цього порівняння вповні ясно, що провідна ідея Ясіновського при аналізі російської душі нестійна. Безперечно, східня Церква мала великий вплив на уформування російської душі, але як напр. не можна виводити основних питоменностей французької душі з ментальности римської Церкви, так само годі виводити характеристику російської душі з ментальности східної Церкви. Що спеціально російське, це треба виводити з російського психічного підлога.

Але Ясіновський, аналізуючи російську душу, за одним махом хоче розправитися з цілим християнським сходом і заходом. При аналізі збірної психіки, де доходить ся до субтельних «імпондерабілій», дуже легко подати таке насвітлення, що воно виглядатиме наче правдиве, а все таки воно буде невірне. Саме тим відзначається й книжка Ясіновського. Для прикладу возьмім таблицю з тої книжки (на стор. 53), де автор зіставляє різниці між західним і східним християнством.

Patrystyka Zach. (katol.)	Chrystjanizm Wschodni
Jaźń woluntarystyczna	Jaźń kontemplacyjna
Jedność osobowości	Oslabiona osobowość
Optymizm	Skłonność do pesymizmu
Zasadnicza różność wiedzy i wiary	Oslabienie akcentów odrębności
Częściowe uwzględnienie doczesności (wolność względna i doczesna)	Negatywny stosunek do życia doczesnego (wolność absolutna, lecz »nie z tego świata«, ewentualnie anarchizm komunistyczny)

Табеля виглядає наче правдива, та в дійсности вона своїм способом перемальовує дійсність — називає її іншими словами, ніж властиво треба. Ясіновський далеко ближче підійшов би був до правди, коли б

лишився при тій загально відомій і признаній характеристиці, що західне християнство більше реалістичне, а східне більше ідеалістичне; в західньому сильно зазначилася вдача давніх римлян (жовнівів і правників), а в східньому зазначилася вдача греків (філософів і поетів). А з цих психічних основ ніяк не виходять ті подрібні кваліфікації, що їх Ясіновський виписує. Так напр. ідеалістично настроєна душа зовсім не мусить бути позбавлена волюнтаризму. Большевики не є ані контемплційні, ані не мають ослабленої особовости, ані не є схильні до песимізму, ані не ставляться негативно до дочасного життя. Отже, яким чудом «комуністичний анархізм» найшовся в тій таблиці Ясіновського як остання фаза психіки східнього християнства?

Ясіновський це «науковець». Його книжка на половину нашпикована нотками. Алеж такої теми, яку він собі взяв, науковим способом ніколи не вдасться вирішити, бо при психічних «імponderабіліях» завсіди дуже легко перехилити вагу в якунебудь сторону. Тільки геніяльна інтуїція тут покликана віднайти правдиве слово.

Гавриїл Костельник

Alexandre ECK. *Le Moyen âge russe*. Préface de Henri Pirenne. (Institut de Philologie et d'Histoire Orientales de l'Université libre de Bruxelles. Éditeurs: Maison du Livre Etranger. 9, rue de l'Eperon). Paris 1933. 8°, XVIII + 574 + карта.

Як ввід поданий короткий нарис Новгородсько-Київської Русі (1-27) і вказані головні моменти, що вплинули на утворення Суздальсько-Владимирської Русі (28-60). Історію Суздальсько-Московської Русі (XIII-XVI в.) автор представив у шістьох розділах (61-406), як взаємовідносини економічних інтересів князів (61-121), Церкви та її людей (122-184), служебних людей (185-254), селян (255-321), міщан (322-380) і людей невільних (non-libres, 381-406); семий розділ, присвячений Московській монархії (407-473), становить кінцевий висновок. Зміст книги, удовіднений документами (475-493), змушує усувати з огляду історичних подій те, що не вдалося б охопити досвідом прудко-плинного життя. Автор головну увагу звернув на економічну основу, що на ній утворилися й розвивалися історичні події, але в процесі читання виявляється значення сил матеріяльних. Якісність їх сильно відхилює язичок історичної рівноваги в той чи інший бік. Книгу автор призначив для читача західнього (de langue française), щоб дати йому змогу порівняти середньовіччя Заходу й Русі. Шкода, що автор не пов'язав руське середньовіччя з наступними моментами переломів руської таки історії, включно з большевизмом.

Новгородсько-Київська Русь, Русь вільна, купецька переважно. Її національна єдність, політична й торговельна сила утворилися на ґрунті єдності економічних інтересів, на тлі вільної міжнародньої торгівлі (6). В основу взаємовідносин XI-XII в. була покладена християнська засада свободи й обопільного зобов'язання. Кари, що їх визначала Руська Правда, спиралися на економічну базу й на засаду справедливости (15). Широка торгівля (18, 19), напр. тканинами,¹ впливала на дружні дипломатичні зносини, збагачувала цивілізацію й думку без шкоди для розвитку й збереження народніх прикмет культури (20).

¹ Пор. «Byzantinoslavica» IV 399-416.

Високу якість руського фольклору автор відзначив належно, але невірно оцінив, як позбавлений релігійного елемента фольклор В. Новгороду. Взята без вибору билина про Садка, що вернувшись з підводного царства, буде у подяку «церкву соборну», говорить цілком противне. Загалом шкода, що автор не приділив місця (в документах) мистецькому слову Руси, бо з цих памяток чужоземець міг би зачерпнути розуміння народнього духа.

Перший перелім історії — упадок Києва стався наслідком неудачного порядку спадкоємства в князівського престолу; сприяло цьому впровадження сторонніх сил (поміч сусідів християн або поган) не як елемента морального, а як сили замість права (22-23). Так половці (вже самі) з кінцем XII в. ослаблюють економічне й політичне значення Києва (22-27). Одночасно наступає розрив і розділ інтересів дружини й князя (23).

Не вважаючи на бажання Риму (кінець XI в.) допомогти Візантії (автор про це не згадав), історія пішла інакше. Упадок Візантії й утворення Латинського цесарства (1204-1261) завдали не лиш економічний удар (торговельна бльокада) південним областям Руси (25), але поглибили інцидент 1054 р. й поставили одну проти одної дві культури (Захід і Схід).

Життя переходить на верхівя Волги й Оки; також монастирське, церковне життя переноситься з півдня на північ (28-29). Князівство Суздальське (1097) стає торговельним посередником (30-35, 333), а з початком XIII в. перетягає до себе осельників. Андрій Довгорукий, князь київський, живе вже у Володимирі. Старшинство в роді давало право на престол володимирський (1212-1328), в інших князівствах уділ (ділчий) переходив за заповітом (43-45). Претенсії Михайла Чернигівського († 1246), його війни (за допомогою мадярів) з Ярославом Суздальським та з Данилом Галицьким вельми ослабили Русь. Удільна Русь, де приватні інтереси князів посідали чільне місце (23), неспроможна була здержати татарський наїзд (25); наступило остаточне спустошення Київської Руси. З діяльністю Михайла Чернигівського зв'язаний руський епізод¹ на Ліонському Соборі 1245 р. (також незгаданий автором), в яким історики силкуються вичитати змагання заснувати незалежну митрополію.

В Суздальській Русі (й Московській) земельне майно (*le regime du sol*) стало рішальним чинником (47-50), воно означувало суспільну єрархію й розподіл сил. Незалежність князів, засадничо рівних (62), почала лучитися з територіяльним багатством та наявністю на ньому людности (83-86); тому «збирання землі» стало важним політичним фактом. Набувають особливої ваги обширні землі Церкви (52), з котрих були сполучені матеріальні й правні привілеї (155, 115, 152, 147, 174). Важно зазначити елемент свободи у вчинках князів; даючи Церкві привілеї (до пол. XVI в.), князі бачили в цьому благочестиве діло (*un acte pieux*); давали ради вічного спасіння — *et nullement de la reconnaissance d'un droit* (153). Церква брала участь у житті (135, 175-176), давала в князеві військову поміч (177), коли була конечна потреба, допомагала платити данину татарам; князі вважали, що мають право змінити привілеї Церкви (156, 164, 165, 171), але взаємини склалися

¹ Див. S. Tomaszewski, *Ruski epizod Soboru Lugduńskiego 1245 г.* Львів 1927.

в дусі стародавніх традицій у періоді XIV до пол. XVI в.; Церква дістала оборону й від татар (151). Тому автор зовсім слушно зазначає односторонність погляду на татар, як на бісове кодро. Татари відновили на Русі змогу торгувати зі Сходом (акад. Бартольд). Осередок Золотої Орди — Сарай не був чужий культурі; а від 1261 р. там утворилася християнська руська єпархія (37-39). Адміністративна свобода була полишена на Русі, вимагалася тільки данина, котру від 2-ої пол. XIV в. князі стягали самі. Зоставалася інвеститура владимирських князів від татар (41), та саме ця залежність стримала країну від розпаду (42, 46, 64).

В 1328 р. московський князь Іван I. Калита щасливою політикою добув в. князівство владимирське (45). Воно перейшло на його сина (1341 р., 63). З цього часу московське князівство (засн. 1147 р.) настільки зміцнюється (1328-1478), що інші князі мусіли перейти до мирної політики та відмовитися від претенсій до В. Новгороду (34). Починається нова сторінка історії, де поруч із землею, як головною вартістю, виступає вартість оружно́ї сили. Галицькі (Червенські) землі, незавойовані татарами, стають ласим шматком для Мадярщини й Польщі. Остання зайняла Галичину 1349 р. і в тому ж таки XIV ст. Поділля та Волинь. Землі Дніпрового сточища захопила Литва. Таким чином просторинь від ріки Дніпра до Дністра ввійшла в сферу впливу Заходу за посередництвом Польщі (33). Псков відділився від Новгороду 1348 р. й провадив торговлю головно з Польщею й Литвою (33, 332). Кінець XIV в. й початок XV в. відзначені войовничим натиском Польщі й Литви на Схід (81, 417). В політичну програму й Ольгерда († 1377) й Витовта († 1430) увіходить завдання ослабити Москву (69, 417), здобути Новгород, Псков і Твер. Ягелло (1380 р.) кличе на поміч татар. Автор вичисляє (59) величезну кількість війн (1228-1468) і проте Русь не загинула. Чому? На це автор не дає відповіді.

На ґрунті політичної боротьби Литва намагається мати свого митрополита (1354, 1370) і це завдання перейняли також Ягеллони.¹ Атмосфера війн (з Витовтом 1425 р.) була надто близька до часу Собору й унії у Фльоренції (1437/38), щоб успіх останньої міг бути довготривалим (Ходиніцький 52). Унія віддалила Москву як від Царгороду, так і від Риму.

Відновилося бажання (як за Ярослава Мудрого й за Ізяслава, 1147-1154) вибрати митрополита Русі без санкції патріярха. Вибирають Йону (1448, † 1461). Він звертається до Казимира IV Ягайлони, щоб злучити митрополію Галицьку з Київською (папа Калікст III висловлювався про галицьке єпископство як частину Київської митрополії, — Ходиніцький, тамки 61, 2); не вважаючи на заключений мир між Василем II і Казимиром IV (1449), це не вдається. В 1457 р. патріярх призначає митрополитом київським і всієї Русі Григорія, а 1458 р. папа Пій II розділив митрополію на: 1) Московську (де був Йона) й 2) Київську (де Григорій), при чому Григорій мав владу лише на тій частині Русі, яка була під владою Казимира Ягайловича (Ходиніцький 61); галицьке єпископство прилучено до Київської митрополії й литовські митрополити одержали титул «митрополита київського й галицького всієї Русі» (Ходиніцький 74). Далі, на синоді в Новгородку 1415 р. утворюється

¹ Див. К. Chodynicki. Kościół prawosławny a Rp. Polska 1370-1632. Warszawa 1934, ст. 19, 72-73.

православна Церква на Литві. Зносини з Заходом укладаються не приязні; торгівля з Заходом також зазнає перешкод, навіть папські легати не завжди дістають право вільного переїзду через Польщу (Pierling-Eck 353). Не вважаючи на багату літературу, церковно-політичні взаємини Заходу й Москви ще ждуть свого безстороннього історика. Виклад автора (тільки 421 ст.) надто короткий.

Від 1462 р. московська держава прибирає цілком означений монархічний характер. Князі, що тимчасово признали себе васаліями Литви й Польщі, признають свою залежність від Москви (42, 68, 81), а заключаючи цей союз, задержують свої володіння й права. Рим (Павло II, Сикст IV) відновляє зносини з Москвою, а через шлюб Івана III з Софією Палеолог сподівається досягнути успіх для унії. З упадком Візантії (1453), завдяки цьому шлюбові, Іван III уважає себе за спадкоємця Візантії й протектора православних. Згідно з духом часу й королі Польщі вважали себе за »зверхніх оборонців костелів і церков Божих, помножителів усякого ладу в церквах християнської віри« (Ходиницький, тамки 75).

Ігумен Йосиф Волоколамський випрацював теорію божеського походження влади вел. князя, котрому повинні підпорядкуватися й церковні влади. Віддання ханом усіх князів під владу Симеона Гордого (1341) лишалося досі тільки фразою. Кожний князь користувався незалежністю, був у себе цілковитим господарем (62); їх договори із Москвою (1375-1484) ще зредаговані як інтернаціональні дипломатичні акти (69). Підтверджували їх свободу й незалежність так звані мішані суди (71), гарантії земельного володіння (73) й право бити свою монету (до 1504 р. за Івана III, — 75). Також були вільні й служебні князі (75-76). На другу половину XV в. повстають обмеження: служебні князі, переходячи до іншого князя, не до Москви, тратять право на уділ, володіти землею (77); ті, що верталися назад до Москви, одержували землі як нагороду (78-79). Рівність князів заміняється обов'язком їх служити Москві (75). Залишилося особисте право свободного вибору сюзерена, але при умові втрати землі (77, 95). Служебні люди задержують право заставитися, від 1341-1531 до початку XVI в. (заборона Івана III 1504 р., 95). Відхід від Москви почав уважатися за злочин (97). Церква стала на ту саму точку погляду; обороняючи »вірність« Москві, вона боронила й свої земельні інтереси, обширні земельні посілости (132, 138, 177). Митр. Кипріян (1390-1405), Ніль Сорський († 1508) були проти безмежного росту церковних маєтків. Йосиф Волоколамський боронив протилежний погляд. Собор (1503) став на його боці. Та вже собори 1551, 1573 р. установили обмеження.

Іван III приймив нову ідеологію монарха (426). Але до Церкви ставився з повагою (98) й не порушував її прав. Церква ж, не без впливу Заходу (Польщі, Литви), по думці Йосифа Волоколамського й архиеп. новгородського Геннадія, кликала на поміч світську владу для викорінення єреси. Страту єретиків затвердив собор 1503 р. Проте зносини з західними сусідами не ставали дружніми (431).

За Івана Лютого ще більше зміцнюється абсолютизм влади (444-445, 452). Охорона границь московської держави абсорбує всі інші турботи. Свобідний розділ військових людей (186) припиняється. Вже Василь III утримував частину війська на платні (452). Від 1556 р. запроваджується обов'язкова військова служба для земельних власників (помість

та уділів), для виборних і городових дворян, для козаків. Церква давала піхоту (449). Прикриваючися недостатньою участю старої аристократії у відбуванні військової служби, Іван IV відобрав від неї частину землі. Невиконання військової повинності каралося грошевою пенею. Свобідна служба васала скінчилася, появилася повинність підлеглого (250). В 1584 р. інтереси військових людей ставляться на перший плян (142), задля цього запроваджується обмеження земельних прав Церкви. Що бракувало їм землі, бралось від земельних власників (299). Вилучені землі (1562) ставали «опричиною» (46, 453, 455), і їх розділював Іван IV. Землі для селянського вжитку стали називатися земщиною. Селяни, не вважаючи на судовий устав 1497 року, що запроваджував обмеження вільного переходу на інші землі (Юріїв день), лишалися особливо вільні (309); Лютий наклад на них обов'язок обробляти 4 га на державу. Земельна громада (община) була на Русі організацією не індивідуальною, участь у ній означувалась фактом користування землею (260), що могла бути і дрібною власністю селян (263). Комуна («миръ») давала свободні «чорні землі» в користування своїм членам, але не була-власницею цих земель (262). Землі «на сирому корні» переходили у володіння тих, хто їх зорав і обробив. Щодо «чорних земель», то їх правні особливості — розмежування «земельного об'єкта» й «праці» автор визначив постановою однієї земельної справи 1534 р. (262). В XVII в., після прикріплення селян до землі, земельна община зосталася, будучи за інстанцію для збагачення скарбу. Пізніш оброблювані землі почали (в XVII-XVIII в.) уважатися за громадську власність (274) і усталився порядок періодичного розподілу ділянок. Петро I завів його як подушне (274). Селянин (фармер) у XVI в. мусів більшу частку свого прибутку (що залежав і від стихій) давати скарбові (фіск) і як відбуток тому, на чий землі він працював (284). З цього повстала економічна криза (285-299) й селяни, властиво свободні, як невіплатні боржники ставали невільниками на законній підставі (Руська Правда, Устав 1497 і 1550 р.) (309). Нелегальний відхід на нові землі став від XVI в. єдиним рятунком для сільської людности, а через це землевласники, що відбували військові повинності, не могли їх виконати; це викликало нові заходи держави; — вільний відхід робочих рук залежить тепер від дозволу пана (власника землі), без чого селянин не міг відійти (314). В 1597 р. указ Федора Івановича припиняє на кілька літ судові справи, що виринули в зв'язку з переходом селян у 106 р. (7100 = 100 = 1592). Указ цей боронив інтереси селян, поміщиків, боярських синів, та з політичних причин виключав потомків незалежних князів (315). Церква також полишилася під охороною царя. Спроба обмежити економічну управу церковних маєтків утворенням державного «монастирського приказа» (1649-1677) не була переведена в життя й лишень реформи Петра I (з 1700/01 р.) поклали край привілеям Церкви. Він таки та єрарх Теофан Прокопович, широкої, західньої освіти людина, автор «Духовного Регляменту», змінили саме розуміння Церкви, заснуванням (1721) Синоду, себто колегії «осіб прavitельствуючих ріжного чину» (П. 36. Зак., VI, ч. III, ст. 343-344).

Збірник Законів 1649 р. прикріпив селян до землі поміщицької, але не до особи поміщика (319). Відповіддю на це було повстання Стеньки Разіна (1670-1671), а сто літ пізніше вибухло повстання Пугачова (317). Поміщики не мали права давати свободу селянам своїх

маєтків (Закон 1649 р., 318). Увільнення селян настало 19. II. 1861 р. 1864 р. Олександр II дав Росії «суд справедливий, хуткий, лагідний, рівний для всіх» і явний. Трагедію убивства Олександра II (1881 р.) спричинила не тільки ідеологія революціонерів-інтелігентів, але й земельна справа. Якщо взяти під увагу розподіл земельної площі помість і ділчих володінь в XVI в. (220), то виявиться вага реформи Івана IV, закону 1649 й 1861 р. Селяни одержали земельні наділи, які мусіли викупити.

Большевики обіцяною «землі і волі» селянам неминуче мусіли вдарити по поміщиках (дворянах), які залишилися, та по військових людях, органічно все ж таки зв'язаних із дворянством, не вважаючи на загальну військову повинність (1874 р.). З реформи Петра I (економічного обложення церковних маєтків і проголошення цезаро-папізму, коли єпископські права правити Церквою були передані обер-прокуророві «з офіцерів» — Духовний Реглямент) льогічно випливало те, що наступило далі, — цілковита конфіскація маєтків і війна проти Церкви большевиків. Свобідна симбіоза Церкви й Держави була властива тільки середнім вікам.¹ Свята Русь за Петра пішла в ліси, за большевиків — на мучеництво. Християнські ідеали Церкви обнизилися з кінцем XV і в XVI в. (456). В розділі про несвобідних (381) висновок автора, що «Церква нічого не зробила проти невільництва» (391), суперечить його власним словам на ст. 388-389-390; перехід до правного становища несвобідного (390) залежав від економічних причин, тиск котрих не зменшився в умовах капіталізму. Церква не зміняла науки про любов ні в XII в., ні опісля; і духівниці, в яких пробуджувалося сумління, виявляли вплив Церкви.

Як видно з цього розгляду, що перейшов кількість сторінок звіту, книга п. А. Еск'а є спонукою до інших праць, як для зрозуміння руського, так і західнього середньовіччя. В великій пригоді може стати *index-sловник* (559-570), де до *errata* треба б віднести: куни, замість: куна (566); також і в бібліографії: N. (H.), а не V. (B.) Кондаков (544), Lju (Любименко И. і ін.), не Lu (Лу) (502).

Софія Ліхарева

Wiktor PIOTROWICZ. *Unja i Dyzunja Kościelna w Polsce*. Wilno 1933. 8°. XVI + 128.

Це збірка органічно зі собою непов'язаних часописних статей на тему релігійних справ населення північно-східних окраїн Польщі. Вже сам наголовок вдаряє читача льогічною незручністю, бо автор присвячує унії (берестейській і неоунії) ледви по одній статті, а назагал брошурка трактує про взаємовідносини православ'я до польської державної ідеї. В. Пйотровичеві, як урядникові Міністерства Освіти, довелося співпрацювати з рішачими чинниками над нормуванням справ всепольського православ'я. Тому й не дивно, що він глядить на ці справи через призму державного інтересу і що послідовно його праця носить усі ціхи доривочности і тенденції.

В першій розділі брошурки зясовані перипетії повстання варшавської автокефалії. Звідси довідуємося, що ініціативу і львину пайку тру-

¹ Відносини їх, як взаємовідносини двох свобод, уклали митрополит (патріарх) і вел. князь та їх рада.

дів у переведенні автокефалії взяв на себе державний уряд. В. Пйотрович намагається узасаднити конечність автокефалії історією, канонами східної Церкви, а передовсім державною «рацією стану». Зі всього однак найбільшу доказову силу має ось така аргументація автора: Православна Церква на просторі століть все достроювала свій устрій до границь кождоючасної держави і нації, отже й суверенність польської держави вимагає, щоб православя в Польщі не тяготіло до якогось заграничного центру і не було від нього зависиме. Далі автор полемізує з проєктом внутрішнього устрою варшавської автокефалії, авторства архієп. Олексія. Цей проєкт віддає церковну владу синодальним єпископам, з митрополитом на чолі. В. Пйотрович називає такий помисл закріпощенням Церкви, незгідним з духом східної Церкви й її традиції в Польщі. На думку п. Пйотровича не годиться в ім'я соборности виєліміновувати з церковного заряду мірського чинника, а в першій мірі, очевидно, представництва держави. Такі погляди польського автора зустрінулися з острою полемікою псевдоніма Vox'a в православнім «Воскреснім Читанню». Vox збиває виводи п. П-ча і дає йому недвозначно до зрозуміння, що православна Церква обійдеться без чужої непрошеної опіки тих кругів, що їх представляє п. Пйотрович. На це відповів п. П-ч статтею: «Усуньмо труднощі в дискусії», в якій нервовим тоном аргументує ad hominem, намагаючись виказати, що світогляд Vox'a це типовий примір психічного наставлення людини, вихованої в російському православ'ю. В другій такої полеміки зладжені і дальші розділи брошури.

Незвичайно характеристичні є погляди В. Пйотровича на берестейську унію, як і взагалі на всякі спроби церковного зєднання. Автор ворожо ставиться до церковної унії у східньому обряді. Ідучи за цілою плеядою польських істориків, а передовсім за проф. Ашке-назим, п. П-ч ставить твердження, що «дисидентська справа», в якій скривається дисунійно-унійне питання, була цвяхом до домовини Річипосполитої в XVIII ст. Коли навіть не було б прийшло до розбору Польщі, то все таки берестейська унія була грізна для польської держави, бо вона згодом могла змайоризувати польський католицизм і тим самим вела до вивернення державно-національної рівноваги. Отже державний інтерес вимагав у попередних століттях або переведення православних до католицизму в латинським обряді або удержавлення і угорожанення (убуwatelnienia і upaństwowienia) православя в границях Польщі. Такий погляд Пйотровича наглядно свідчить про те, що він глядить на церковне зєднання не з релігійного становища, не зі становища Апостольського Престола, ба навіть не з точки державного інтересу в цілій історичній ретроспекції. Аджє Жигмонт III і такий патріот, як канцлєр Замойський дивилися на берестейську унію, як на державний історичний постулат. На такому становищі станули й польські патріоти Чотиролітнього Союму. Крім цього, В. Пйотрович, з другими сучасними суспільниками, попадає в самообман, що мовляв державному урядові може вдатися так «удержавити й угорожанити» кількамільйонове православне чужоплемінне населення, що воно забуде на свою релігійно-національну звязь з материком.

Останній розділ брошури, під заголовком: Pro Polonia i pro Russia, це неначе заклочення змісту цілої брошури. Автор дораджує в ім'я державного інтересу понехати церковне зєднання в східньому обряді, а пропагувати між православними католицизм у латинській формі. Як

заохочуючий примір В. Пйотрович ставить діяльність кс. каноніка Люб'янца з Мінойт на Білорусі, який провадить акцію в національно та віроісповідно мішаних парохіях і тим »різниться сутєво від других місіонарів у Польщі, що приймає до кат. Церкви православних у латинським, римським обряді«. Саме приведенний примір це яскравий доказ, що погляди В. Пйотровича нереальні й нездійснені на ширшу мету. Власне, коли печатається ця рецензія, вже кс. Люб'янец звинув свою місійну станицю в Мінойтах. Вдалося йому перевести на латинський обряд ледви кілька душ і то з опортуністичних мотивів.

Конон Полішко, ЧСВВ.

Ks. Franciszek RUTKOWSKI. *Arcybiskup Jan Cieplak (1857-1926)*. Szkic biograficzny. Warszawa 1934. 8°. 420 (з ілюстраціями).

Життєписи дієцезіяльних єпископів є сутєвою частиною діїв Церкви, в очеркненім часі й означенім просторі. Як же однак мало маємо таких життєписів у книжковім виданні! Загалом кількість єпископських життєписів, навіть у найновішій бібліографії українській чи польській, можна почислити на пальцях. Анонімний (властиво через брата написаний), величний життєпис сейненського єпископа Константина Іриня гр. Лубенського, пера о. д-ра Ст. Шидельського: *Konstantyn Zieliński arcybiskup lwowski*, далі анекдотичний і в своїм часі голосний через свою сторонничість о. д-ра Е. Комара: *Kardynał Puzyra, oce bodaj wiesz przedwosnny dorobek*. Після війни знаємо три життєписи: перший — джерельний й основний життєпис бл. п. єпископа сандомірського Соткевича, пера єп. П. Кубіцького, другий — написаний передчасно померлим і багатонадійним о. д-ром М. Пенцковським: *Józef Olechowski, archidiakon i sufragan krakowski 1735-1806*, врешті третій — біографічний начерк, накреслений рукою ломжинського єпископа Ст. Лукомського: *Бл. п. архієп. гнезненсько-познанський Фльоріян Стаблєвський*. Є ще дві брошури з короткими біографіями бл. п. єпископа пінського Жигмонта Лозінського і бл. п. архієпископа моголівського Вінкентія Ключинського, тамта через о. В. Чечотта, ця через о. Фр. Рутковського. Здебільш, це річі нерівної історичної вартости.

Відчуваючи потребу єпископських життєписів взагалі, джерельно оброблених і яскраво написаних, радіємо навіть з менш або більш удатних спроб начеркнути історичну силуетку князів Церкви, розуміючи, що притім завсіди щось висвітлиться, усталиться, спростується. Саме на весну 1934 р. архідієцезіяльна друкарня у Варшаві видала великий том, що подає життєпис першого і недійшлого виленського архієпископа, о. д-ра Івана Цєпляка (1857-1926), пера о. каноніка і папського шамбеляна Франціска Рутковського. Оце тільки сьогодні пишемо кілька слів, коли вже спокійніше можемо поставитися до доволі численних неточностей, недоглядів і однобічних осудів першого біографа архієпископа Цєпляка.

Книжку розпочинає передмова земляка і друга молодости небіжчика, шановного архієпископа А. Нововейського з Плоцьку. Католицького читача прикро вражає в цім вступнім слові своєрідне сформування ціли подорожі архієп. Цєпляка до Америки: не що інше (!) як любов до Польщі і поляків на чужині, коли тимчасом католицькому універсалістові хотілося б почути тут щось про любов до Церкви і душ вірних на чужині, як про начальний і головний мотив поїздки. У вступі самого

автора, стрічаємо гідне признання ствердження, що читач не може ще домагатися монографії про архієп. Цєпляка, бо чимало документів застрягло в большевії, багато загинуло безповоротно, а також і надто близька перспектива утрудняє піднятися і виконати вповні таке завдання. Добре однак, що зроблений початок і в тім незаперечно заслуга о. Рутковського, що устійнив хронологічно багато фактів і усистематизував їх ситуаційно.

Після передмови і вступу розпочинається основа біографічного оповідання. Очевидно, ми не будемо тут усього рекапітулювати, — обмежимося на маргінесових увагах.

Humaniora майбутній архієпископ переходив у кєлецькій гімназії. Молодий Цєпляк прикладався пильно до наук, навіть до російської мови. В книжці не поглиблена доба правління архієп. Сєстшєньцевича, що до неї сягнув автор для вияснення недомагань могилєвської архідієцєзії у ХІХ ст. Отож залишені після нього злі зерна (32) з часом цілком виконано і дух католицького клиру в Росії не тільки не уступав такому ж напр. в Конгрєсєвці, але скоріше перевисшав його. Передусім могилєвський клир був відомий з браку сервілізму супроти єпископської влади, з відваги своїх переконань, з широких поглядів і т. д. Розуміється, що були — в горі і в низу — сумні виїмки, але де ж їх нема?!

Чи цар Олександр І підступно оказував примирність щодо Риму (33), це далі ще є предметом поважних історичних дослідів і біографічний нарис не має на меті вирішувати цього в цей чи інший спосіб.

В списку територій могилєвської архідієцєзії (35) пропущені чомусь такі істотні її частини, як білоруські губернії могилєвська і вітебська, а в саратівській (тираспільській) — український Крим.

Крім еліти (?) польського духовенства, петербурзька духовна академія образувала також литовців, лотишів, білорусинів, німців, грузинів і ін.

Коли мова про русифікацію додаткових католицьких набоженств у Росії, то сьогодні вже має горожанське право це історичне переконання, що російський уряд у цій справі саме не мав сталої лінії і був час, що їй спротивлявся (в Петербурзі), але був теж час, що її підтримував (особливо в Мінщині). Отже узагальнювати тут не вільно.

Серед професорів академії мали бути, на думку автора, виключно бодай поляки зо здоровим і розумним патріотизмом (38). Це вимагає спростування, бо були саме не тільки поляки, але і литовці, як Циртовт, Аудзюніс, Мацулевіч..., зрештою і тамті поляки були тутешні...

Поплутав далі біограф хронологію професорської кар'єри о. проф. Симона. Перший раз усунув його з академії гр. Сиверс, а опісля другий раз Мосолов. Відставлений до границі, б. ректор Симон помер у Кракові.

Пересада називати о. проф. Цєпляка в книжці, мовляв, історичний — мужем науки (39). Правда, що мав богословську освіту, написав необхідні дипломові праці і, викладаючи догму через довгий ряд літ, здобув деяку професорську рутину. Держався доволі невільничо Гуртера, а записки в нього були дуже поживклі... Російський уряд почав переслідувати о. Цєпляка аж коли став суфраганом. Сама бо номінація була скоріше доказом доброї марки у влади, як навпаки. В. Соловйов, відвідуючи римо-католицьку академію, приставав більше з ректором Симоном, як з професором Цєпляком.

Ті, що памятають петербурзькі відносини, піддають теж у сумнів те, що вже тоді існував над Невою гурт російських пань, суспільних діячок, що, одержавши освіту за границею в католицьких (!) школах, були з переконання сливе (!) католичками (43) і приклонницями філософії Соловйова.

Й поминув автор важну обставину, що французькі католики мали вже до війни в Петербурзі гарну парохіяльну церкву при Ковненським завулку. А німці католики тоді ж мали муровану парохіяльну церкву, під візванням св. Боніфатія, при вул. Церковній. Петербурзькі гімназії і прогімназії, мужеські і жіночі, при церкві св. Станислава, св. Казимира, як також на Пісках, аж пізніше стали предметом уваги і зацікавлення з боку єп. Цєпляка.

Всілякі історичні місії, що їх сповняють народи (не кажучи вже держави), є з природи річи для історика *imponderabilia*. Так напр. без огляду на твердження, що польське духовенство сповнило на землях могилевської архієпископії таку місію в цілому, нам однак саме на цій підставі вільно про це сумніватися. Але, якщо вже йде про факти, то ріжно бувало. Безперечно траплялися часом, хоч дуже рідко, священники поляки, що трохи розуміли народовецькі аспірації литовців, лотишів, українців, білорусинів, німців і ін. і дозволяли (дослівно!) тим бути і залишитися собою, але частіше бувало навпаки...

Але цілковитою новою є теж мнимо місійне післаництво поляків до праці між поганями на Сибєрії (52), бо з ними не було навіть контакту, поза евентуально якимись спорадичними випадками. Річ ясна, що критицизм не стоїть нам зовсім на перешкоді схилити чоло перед таким величним ділом, як історична візитація єп. Цєпляка на Сибєрії, що нею небіжчик уписав своє ім'я до історії Церкви в Росії. Особливе замітні були тут візити в архиєреїв.

Пересадна ревність казала авторові написати, що єп. Цєпляк, візитуючи Мінщину, завсіди підчеркував любов до Польщі (83). Гадаємо, що єпископ цього прилюдно не робив і навіть не міг робити. Політичне і народовецьке відділювання відбувалося тоді на приходствах і по дворах.

Черговий розділ: *Oriekun Unji* (93), як стоїть, повний добре нам відомого польського месіянізму... Подаючи прізвища дуже нечисленних уніоністичних діячів, що то на правду промощували шлях унійній акції в Росії, дивно якомось поза скобками залишилися... о. Урбан і о. ОколоКулак. А чейже вони одні вміли цю працю усистематизувати, замість знагла експериментувати. Додаймо, що на петербурзьким ґрунті попрацював теж о. Є. Ломницький ЧСВВ.

Обговорюваний розділ подає також жмінку подробиць про поворот із глибокої Росії «царського в'язня» митр. А. Шептицького, про відбутий синод у Петербурзі 1917 р., про василіянських клириків і ін. Занотуємо, що окремої опіки дізнавали від архиєп. Цєпляка галицькі василіяни-священники, вивезені російськими військами в глибину Росії. З вдячності за це, Чин св. Василя В. післав свого відпоручника на похоронні торжества покійного до Вильна. Та, на жаль, висланникові Чину, як також у деякій мірі й іншим представникам гр. кат. Церкви, товаришив один прикрий інцидент, що його записав *Przegląd Wileński* IX (1926). № 6, с. 6.

Перейдім тепер до революційної доби в Росії. Між членами лікві-

даційної комісії автор пропустив у своїй книжці прізвище архієп. Роппа, що взяв знаменну участь в її працях, хоч були такі, що дуже йому в тім шкодили. Номінація цього князя Церкви архієпископом-митрополитою була несподіванкою для тих, що бажали бачити на цім становищі єп. Цєпляка. Цей останній саме на просьбу митр. Роппа зівстав титулярним архієпископом. Єп. Цєпляк мешкав тоді не в палаті, але в партеровім 4-кімнатнім мешканні.

Зовсім баламутно автор представив справу повстання капіталів римо-катол. духовної колегії в Петербурзі. Повстали вони не з якихсь складок духовенства, але зі сконфіскованих дібр і вічних легатів фундаторів та добродіїв як церков, так монастирів.

Канцлер митрополитальної курії в Петербурзі, бл. п. о. І. Тройго, автор «Спогадів», міг часом помилятися, загально однак був це характер правий, безоглядно чесний і правдомовний, притім наділений рідкою відвагою у висловлюванні своїх переконань.

Процес архієп. Цєпляка відбувся при відчинених дверях. Ще й нині є ті, що все бачили і чули і це вже не тайна, що з найбільшою гідністю на суді заховувався і промовляв екзарх уніятського клиру, бл. п. Л. Фйодоров.

Цікаві перипетії злучені з вивезенням мощів бл. Андрея Боболі за границю.

Важко погодитися на своєрідну авторову статистику, що нараховує католиків у Росії на понад 2 міліони, беручи їх усіх за поляків.

Дещо неточностей є й у відомостях про перебування архієп. Цєпляка в Польщі. Щоб його гідно приймати, завязався *ad hoc* у Варшаві окремий комітет. Повертаючого, зустрів митр. Е. Ропп. Деякі круги заходилися біля того, щоб порізнити між собою обидвох архієреїв — ординарія й помічника. А було це так. 1919 р. митр. Ропп вислав, тоді ще з Росії, довірочне і запечатане письмо до нунція А. Раттія, що мав також юрисдикцію на цілу Росію. Це письмо віз д. П. Він то відклеїв коперту, скопіював листа і, після приїзду до Варшави, віддав скрадену таємницю до диспозиції преси, котра небавом оголосила листа друком, під заголовком: *Dwa j Arcypasterze* в «*Gazeta Warszawska*». Очевидно, що це мусіло охолодити обоєпільні взаємини, але їх зовсім не зіпсувало. Про своє перебування у Варшаві архієп. Цєпляк так пише: «Я дуже, дуже нещасливий» (306).

Є ще деякі цікаві для нас справи, що про них архієп. Цєпляк мав свою думку. І так, в однім листі з Риму він писав: «Треба б на Схід звернути увагу. В Вільні на правду зробити архієпископство. Через це Вільно ще більше привяжеться до Польщі, — а друге єпископство урядити в Гродні. Там гарні костели — готова катедра, і якщо можна, то й в Пінську також. Луцьк нехай був би суфраганією Львова, бо однакове населення. На Сході треба католицькі станиці скріплювати і помножувати, це єдиний успішний спосіб прив'язання Країн до Польщі. Грабський годиться зо мною, але каже, що інше вже є бажання Єпископату і в деякій мірі уряду»... (328).

Тоді приготворювано польський конкордат.

На закінчення вкажемо кілька важніших помилок. Оце питомців духовної семінарії й академиків, коли відбували в Петербурзі збірні проходи, столична вулиця називала через аналогію не «*czarnemi piew-sami*», але «архірейські *piewczumi*...» А далі — от що: Царська «ка-

piella« це царський хор, а не каплиця. Врешті: Є на Великій Україні місто Суми (не Сими), а на Сиберії Акатуй (не Акатума)... Тут і там шпотається також стиль.
Петро Кантриба

P. Candido M. ROMERI O. F. M. Padre Adriano Osmolovsky dei Frati Minori. Morto in concetto di santità. (Editrice Pia Opera dei Fratini di S. Antonio). Lonigo 1934. IX + 192 (з ілюстраціями).

Крім вступу, автор не поминув зазначити, що від читача бажає тільки una fede puramente umana, не хочючи випереджувати беатифікаційного процесу.

Кілька є стичних точок між обговорюваною книжкою і греко-католическою Церквою. Нічого в тім дивного. Адже о. Осмоловський народився 13 XII 1838 р., якби на передодні касати унії на Литві і Білорусі, а його колиска стояла на землі, на якій нездіння і великоросійськість почувалися особливо певними себе, отже і агресивними. Позатим рід Осмоловських — давніше руський і грецького віроісповідання. Цих стрічних точок автор торкається в розділі: Le condizioni religiose, говорячи про мінські василіянки і василіян (4-5).

Не менше від біографічних дат цікавить нас силуетка о. Осмоловського, як черця, що зійшов з цього світа в опінії святости. Був це un religioso di una pietà profonda..., un vero tipo di religioso umile, modesto, esemplare (93). Навні мав вигляд непочесний, натомість тим більше ясна la sua figura morale (93). Окремі підрозділи обговорюють по черзі його amore all' abito serafico (94-97), глибину його покликання (98-100), послух (100-104), убожество (104-106), ангельську чесноту (107-108), чернечу поведінку (108-112), братню любов (112-114). Скрізь він залишив по собі cari e pii ricordi (114-117). Але ентузіазм гідного святости бернардина доходив до зеніту, коли говорив про чернечу-келію. Любив гру слів і нераз повторяв: Cella Cielo! Cella Cielo! (118). O cella, cella! quanto io doveti passare per vivere e morire in te! (118). O cella mia cara, o mio custode fedele, o testimone della mia vita religiosa in terra! (120). Покинув навіть о. Адріян у рукописі Parole lietissime del buon Religioso alla sua cella, гідні цього, щоб оголосити їх друком.

Як священник працював у святій Землі в характері місіонера, підучившись передтим арабської мови. Працював у сповідальниці, що її нераз облягали світські, а священники шукали за нею і радо відправляли тут свою settimanale confessione, користаючи з практичної священної мудрости преподобного бернардина, що ніколи не перервав студій Моральної... А в стислій літургійній Службі Божій він був вірцевим і повним побожности целебрансом. З тим ішов у парі його культ для церковної музики. Отже не дивно, що о. Адріян цим способом дуже впливав і вельми корисно на чернечу молодь, на fratini di S. Antonio, що їм нераз голосив намащені егзорти і конференції, оповідав у вільнім часі щось із пережиття старого місіонера або гуторив про таку для італійців повну егзотики північну Росію православних царів..., поручаючи завсіди согaggio (137). Згадані прикмети предиспонували його на учителя новиків, а опісля і настоятеля. На тих становищах був вимагаючий для себе, а по батьківськи ласкавий для підвладних, однак і неподатливий, коли йшло про заховання в цілості Santa Regola, слушно міркуючи, що відси йдуть усі успіхи або навпаки

— в наслідок її незаховання — всі недомагання чернечих домів. Душ-пастирські обов'язки вимагали від нього духового проводу в жіночих згромадженнях і в тій ділянці покійний оставив по собі щонайкращу пам'ять, будши *ottimo confessore e direttore* (145). Свої засади списав у залишених по нім *Ricordi morali religiosi*, а послугувався творами св. Альфонса: *Monaca Santa, L'Apparecchio alla buona morte...*

Коли йде мова про чесноти, то наш *l'uomo di Dio* зокрема яснів трьома богословськими, дарами безупинної молитви умової, спеціальним набоженством до Пресвятої Тройці, Хресної Дороги, Божої Матери, врешті до св. Антонія. В покорі духа називав себе *un rovero straccione* (164). Ревно практикував умертвлення.

О. Адріян любив свій рідний край (*dulcis amor patriae*), але цілою своєю любов'ю був вритий у небесну вітчизну (*la mia patria è il Cielo*). Слушно автор життєпису зазначає, що добре стосувалися до нього слова св. Письма: Пам'ять його на спорядження пахоців (173). Це була правдива вязанка францісканських чеснот.

Книжечка має на кінці *Elenco dei documenti e delle relazioni* з проглядним укладом, *Indice-Sommario* і коротку відомість про інститут *Il Probandato Antoniano* в *Lonigo* біля *Vicenza*, де приміщений і головний склад книжечки.¹

О. Вл. Толочко

Udział twórczości katolickiej w dzisiejszej literaturze świata. Zbiorowy zarys monograficzny. Z niemieckiego przełożył Józef Birkenmajer. Tom I i II. Nakładem Wydawnictwa Księży Jezuitów. Kraków 1935. 8°. 326 + 236.

Вже сам — нещасно німецький — заголовок цього великого твору каже про його ціль: подати в монографіях участь католиків у всесвітній літературі сучасності. Та рівночасно вже в самім підзаголовку маємо неправдиві дані; бо рецензована книжка — не переклад з німецького, лише в I томі перерібка книжки *Katholische Leistung in der Weltliteratur der Gegenwart*. Dargestellt von führenden Schriftstellern und Gelehrten des In- und Auslandes (Herder & Co. Freiburg i. B. 1934. 8°. VI + 388), а в II-гім томі, затитулованім: *Katolickie piśmiennictwo w Polsce Niepodległej*, оригінальна нова праця Оттона Форст-Батталії. Монографію кожної літератури якогось народу кінчить гарно опрацьована бібліографія важніших творів про дану літературу та бібліографія важніших творів обговорюваних письменників. »Перекладчик« не лише часто змінював і переробляв німецький текст, але і в бібліографії поробив скорочення, то знову доповнив її додатком позицій перекладів деяких творів польською мовою. В тих додатках »перекладчик« пропустив, на жаль, багато бібліографічних позицій перекладів, без сумніву зі шкодою для повноти такої корисної праці. Знає прим. лише 3 переклади на польське книжок Моріяка, т. I, ст. 291, хоч досі польською мовою появилoся щось уже 8 перекладів з того автора.

Перший том зачинається передмовою »перекладчика«, чи властиво редактора твору. В тій передмові проф. Й. Біркенмаєр річево представляє суть католицької літератури. Є нею — на гадку автора — не мова, бо католицизм — понаднаціональний, а провідна ідея християн-

¹ Під заголовком: *Ostatni bernardyn miński* вмістив і »Przegląd Wileński« XVIII, Nr 7-8, з 17 IV 1935, с. 10-11, за підписом Fга, подрібний звіт оце тільки обговореної книжечки.

ства, перша Христова заповідь: »Щоб ви себе взаємно любили«. Також ціллю тої великої всесвітної гармонії повинна бути найвища Любов. Осягненню цієї ціли мають служити терпіння й боротьба. Тим то й католицька література, якщо має бути відгомном переживань і стремління католицької суспільности, не може бути виключно піснею захоплення; вона мусить дати слово трагічним елементам конфліктів і терпіння. Нераз саме ті зудари стануть якраз найкращим побудом для католицьких письменників.

У праці католицького письменника можуть бути різні помилки й покуси, що відводять його від правої лінії: одні поза ним, другі в нім самім. Ті помилки спричинюють, що нераз трудно знайти властиву дорогу правдиво католицької творчости. І через те нераз дуже трудно назначити межі, в котрих вільно нам замкнути католицьку літературу.

Хоч у католицькій, як і в інших літературах бувають всякі графомани, то рівночасно годі не признати, що саме католицизм — велике джерело імпульсів для письменницької творчости. Вже двацять сторіч живить те джерело літературу і засьдно творці стрічають у ньому нові й нові імпульси. В різних епохах і періодах брала література живу воду з того джерела; брала й бере з нього література епохи, що її названо повоєнними часами. Що й як брала, те найдуть читачі в поодиноких монографіях. Перекладчик згадає від себе ще тільки про причини нового розвитку світової католицької літератури. Були ними не лише світова криза ідеалів, але й подібність новочасної епохи до середньвіччя, а з ним і стріча з католицькими ідеалами, що були рушієм тих часів. Дальші причини того розвитку католицької літератури були ювілеї Данта, св. Франціска й св. Августина. Люди прийшли до зрозуміння високої суспільної вартости католицизму. Почалися не лише угоди з католицизмом, але й грізне його переслідування. Нераз саме ті факти, головно ж переслідування, розбудили в багатьох письменниках релігійну свідомість, а там і творчість у католицькім дусі.

Дальше обговорює проф. Й. Біркенмаєр свою участь як »перекладчика«, а властиво редактора цього твору. При тій нагоді довідуюся, що редактором німецького видання *Katholische Leistung* був Отто Форст-Батталія, чого в німецькім виданні чомусь то не зазначено. Для інформації додаю, що О. Форст-Батталія це під цю пору чи не найрухливіший чоловік між пропагаторами й викладниками католицьких ідей і людей у літературі.

Брак основних дефініцій того, що таке католицька література з одного боку, а обробітка поодиноких літератур ріжними авторами з другого боку, причинилися до того, що перший том книжки залишає в читачевій голові деяку розбіжність і непевність. Одні автори монографій дивляться на розвиток католицької літератури дуже оптимістично (прим. Форст-Батталія), другі знову бачать її упадок (прим. Р. Валері-Радо). Одні монографи дають поняттю католицької літератури дуже широкі межі та вміщають у них навіть завзятих антиклерикалів, такого прим. Мігеля Унамуно, бо мовляв — він »расовий« католик; інші знову монографи — на мою гадку справедливо — звужують границі католицької літератури й містять у них лише справжніх католиків. З того бачимо одну головну хибу твору: брак на початку основної розвідки про те, як розуміти термін »католицька література«. Вправді поодинокі автори частинно вияснюють свої розуміння того поняття

(прим. О. Форст-Батталія пише в II т., ст. 8: »Католицька література це штука слова, що впливає з католицького духа і в душі католицьким«), та все таки самі монографи часто забувають про ті межі, то знову не годяться щодо їх засягу — і в числі багато неясностей не лише щодо цього, кого вважати за католицького письменника, але навіть і щодо того, що таке католицький твір. Польській версії Katholische Leistung зашкодило багато — на мою гадку — те, що в тім виданні німецьку літературу (яка в німецьким виданні має около 120 сторін та подає цікаві й основні погляди кількох німецьких учених на вище згадані теми: що таке католицька література) скорочено до одної оригінальної монографії О. Форст-Батталії. Признаю, що О. Ф.-Б. написав свою монографію живіше й цікавіше, як основні німці; все таки поминув він їх теоретичні розважання і так, хоч ми менше змудилися, то проте менше навчилися...

В першій монографії першого тому обговорюваної книжки, відомий французький критик і белетрист, Роберт Валері-Радо, дуже цікаво представляє нам розвиток католицької літератури в повосінній Франції. На гадку автора відродження католиків у тій літературі вже перейшло й тепер маємо там радше упадок.

Величезний розвиток німецької літератури католиків представив у другій монографії О. Форст-Батталія. Він великий оптиміст та »імперіяліст« і до католиків причислює багато людей доброї волі, та мало явно-католицьких переконань... Свою відвагу, чи теж широке розуміння католицтва, О. Ф.-Б. проявить ще дальше, в монографії польського письменства. О. Ф.-Б. широко рисує підклад, на яким виростили католицькі письменники. В тім підкладі, написанім з великим талантом і вервою, часто стрічаємо не католицьких письменників (прим. Рільке чи Гофмансталь) так якомсь вплетених у загальне тло, що малокритичний читач готов причислити їх до католицьких письменників. Багато при-мани дають тому розділові цитати поезій у прекрасних перекладах Й. Біркенмаєра.

Французька й німецька літератури — місце, де католицька творчість розрослася найбільше і найвартніше. Пише це О. Ф.-Б. справедливо про німецьку, а ми додали б, що і про французьку літературу таке можна б сказати: »Велика ріжнородність понимання світа й так же велика ріжнотанітність артистичних форм свідчать про широкий виднокруг католицької німецької літератури теперішньої доби. Сміливим, ясним і пронизливим поглядом дужається вона з проблемами, що їх накидує їй теперішність, проте не забуває про вічні проблеми, независимі від хвилиних течій, проблеми, що все наново вижидують відповіди творців. Не в ситій, безжурній атмосфері блаженної закутини, що її не закаламутить ніякий зловорожий подув, — як це було літ тому сорок — виявляється правдива вартість католицької літератури. Навпаки! На широкім, бурями зритім просторі сучасного світа, в тяжких досвідах сучасного моменту, ця література ділом доказує і стверджує, що вона сильна й відважна, тривка й самостійна, звязана з нацією, а проте на світ цілий відкрита, — що вона — діло мистецької волі й Божої освячаючої ласки« (I 125).

Католицьке англійське письменство обговорює Шейн Леслі. Воно цікаве своїми »парадоксами«; прим. єзуїт Нокс пише кримінальні романи, з католицьким моральним засновком. Взагалі, рецензована книжка

показом різних »дивацтв« у літературах інших католиків, розвіє багато нашої загумінковости й провінцлерства. Пригадую собі прим. згіршення деяких католиків, коли в »Поступі« появилися кримінальні новелі Честертона; названа книжка вияснить хіба провінцлерам, що важна не сама форма »кримінального« чи »еротичного« твору, а зміст його, який може бути теж суто католицький.

Розмірно слабо розвинене католицьке письменство Італії, Еспанії, еспанської Америки, Португалії та Бразилії, хоч — на око — саме в цих споконвіку католицьких народів повинно воно було б прегарно розвинути. Причиною саме противною є — здається — сонність тамошнього католицизму. Він так зрісся з національним єством тих народів і так їм збуденнів, що мабуть аж переслідування розбудять його животність, бо викажуть сонним романцям його вартості й обовязок за них боротися.

Залежна від культурної Франції вальонська Бельгія теж не розвинула надзвичайно католицької літератури. Хоч католики діяльні там у всіх сливе ділянках літератури, то ні в одній не видали більших творців. Так само голяндці й флямандці не проявили в католицькій творчости визначніших талантів, хоч католицьке життя в них дуже живе й діяльне. Можливо, що у флямандців перешкаджала в тому ще їх боротьба за національні права у Бельгії.

Зате — на диво — скандинавські держави, де католиків дуже мало й де їх до того ще й державно переслідують, саме ті держави видали найславнішу під пору Сигриду Ундсет, лавреатку Нобля, та менше славного, проте дуже живого письменника, Йоганнеса Єргенсена. Додати б, що обоє тих творців, які так прославили імя католиків у всесвітній літературі, це конвертити: Єргенсен з дарвінівського матеріалізму фен-де-сієклю, Ундсет з лютеранства.

Не надзвичайний розвиток католицького письменства в Мадярщині; зате Чехія мала в своїм літературнім дорібку цілу католицьку школу з такими творцями, як Бжезіна, Демль і Дуріх. Слабі таланти, покищо, має словацька література. Цікаво, що в ній католицька молодь має свій часопис з такою ж назвою, що й був у нас: »Поступ«.

Незначні успіхи мали католики в літературах словенській та хорватській, та взагалі обі ті літератури не видали досі творців європейської слави. В останніх часах хорвати перекладали на своє твори деяких наших католицьких — в широкім розумінні — письменників, прим. Б. Полянча.

Також у Зєдинених Державах Північної Америки католицька література в порівнанні з Европою не може похвалитися більшими успіхами. З визначніших і модних письменниць католицького напрямку вибивається в останніх часах Вілля Катер, авторка історичних повістей непересічного таланту.

Невповні можна б згодитися на границі, в яких автор другої частини рецензованої книжки, О. Форст-Батталія, розмістив католицьких письменників у польській літературі. Через досить великі розміри другого тому (236 ст. вел. формату) автор був приневблений дати вже не статтю-монографію, а просто рід історії католицької літератури поляків. А що — на нашу гадку — правдивих католиків у тій літературі не так багато, то автор — може з переконання, може з конечности — дуже широко приймав до католицької літератури різних

письменників, ставлячись з превеликим довірям і оптимізмом до їх католицькості; через те наразився навіть на заміт одного протестантського органу, що його твір — це »mystyfikacja katolicka«. І так, прим. виразно зазначає, що в католицькій літературі самостійної Польщі є місце для Каспровича, Пшибишевського, Пежинського й Новачинського (ст. 9). На нашу гадку таке твердження дуже відважне: адже католицизм такого Каспровича полягав на тім хіба, що він на смертнім ложі висповідався. Дуже цікаво прочитати »Dziennik« останньої жінки Каспровича, Марії з Бунінів Каспровичевої; з нього виразно бачимо, що про »католицизм« Каспровича можна говорити хіба в знаках наведення. А треба знати, що п. Каспровичева ставилася до свого чоловіка з величезним пієтизмом. Так само годі говорити про правдивий католицизм у відношенні до такого життєвого комедіянта, як був ним Пшибишевський (що зрештою признає — між стрічками — й сам О. Ф.-Б., с. 39), чи про спеціаліста від варшавських брудів Пежинського, чи врешті від »моррасівського католика« Новачинського. Той останній живий ще й його творчість, хоч має в собі багато апольогії католицизму, то проте рівночасно виразно видно з його творів, що це оборона не ради самого католицизму, а свого рода прагматичний консерватизм, що бачить практичність католицизму в житті нації, отже тим самим, до часу, стає його приятелем.

Зв'язаність католицизму з польською національністю, а радше може служба його тій нації, це — на нашу гадку — якраз доказ фальшивої позиції того католицизму в польській літературі. Таке прагматично-звичаєве відношення польських творців до католицизму так перейшло їм в кість і кров, що сьогодні прим. навіть така — назверх суто католицька — письменниця, як М. Родзевичівна, дозволяє собі в справах моралі на свобідніше трактування католицизму, зате не дозволила б заперечити його польськості. Той гіпернаціоналізм так опанував польських творців, що вони визнають католицизм не для його дійсних вартостей, а тому, що він польський. Правдивий католицизм багато з них виказує тільки *in articulo mortis*...

Автор другого тому вдоволяється й таким католицизмом і тому нарис польської католицької літератури перетворився в нього місцями в історію польської літератури. Треба признати, що цю історію читаємо з правдивою насолодою, завдяки великій начитаності автора й його живому, публіцистичному радше ніж науковому, перу. В струмі оповідання автор дозволяє собі на цікаві відскоки від теми, то в генеальогію (це його спеціальність, друга по літературознавстві), то навіть в чисту публіцистику (прим. воює з антисемітськими тезами драми Ростворовського, ст. 34-35). Дуже гарно асоціює переходи від одного автора до другого. Читати нарис історії літератури, так цікаво й живо написаний, справді велика духовна насолода. Та це вже мабуть така »хиба« автора писати цікаво всякі речі; адже навіть його підручник історії французької літератури читається з неослабним інтересом...

Не обговорені в книжці літератури католицьких українців, ірляндців, білорусинів, литовців та москалів. Це без сумніву хіба книжки, яка з тими додатками включно мала б уже право називатися монографічною енциклопедією католицької літератури. Друга хіба книжки в загальниковості деяких очерків у поодиноких монографіях. Та це вже звичайна хіба майже всіх істориків літератури, що хотіли б сказати багато, а не мають місця.

В «Послівю редактора» читаємо: »Ще перед чвертьстоліттям таке обчислення, яке робимо в оцій книжці, випало б не так світло. Та сьогодні — хоч ми зовсім не перебільшували фактів — таке обчислення стає переконливим доказом плодovitости католицької думки також і в літературній ділянці. Яка велика не була б ріжнородність літератур тут представлених, які великі не були б розбіжності в політичних і естетичних поглядах співробітників цього твору, на всякий випадок скрізь просвічує тут одна гадка: католики не мають чого соромитися свого літературного дорібку. Адже саме вони напередовці в ділянці романських літератур, а там і в літературі флямандській і словенській, і врешті в — неузгляднених на жаль на сторінках цієї книжки — літературах: ірландській і литовській. Велике значення, що значно перевищає їх відсоткову чисельність, мають католики в літературах англійській і скандинавській. У письменствах німецьким, польським, чеським, словацьким, хорватським, мадярським і голяндським займають почесне місце«. Те саме можна б сказати і про українську католицьку літературу.

»Світова література сучасної доби була б далеко більш убога без участі свідомих католиків. Лев Блюа, Жак Марітен, Анрі Бремон, Джованні Папіні, Агостіно Джемеллі, Мігель де Унамуно, Хозе Берхамен, Евген д'Орс, Фіделіно де Фігверідо, Джексон де Фігверідо, Дж. К. Честертон, Іларій Белок, Єнс Йоганнес Єргенсен, Кирило Версхав, Фан дер Мер де Вальхерен, Теодор Гекер, Ріхард Шавкаль, як мистіці артистично унятого есею, критики й полеміки, внесли рішаючі риси до картини світової сучасности. В ліриці, мабуть, те, що найвеличніше й найніжніше, походить сьогодні від католиків — таких, як Поль Кльодель, Марі Ноель, Ле Кардонель, Каміль Меллюа, Еліс Мейнел, Альфред Нойс, Фан Дюйнкеркен, Фан де Вустайн, Фан ден Уфер, Ріхард Шавкаль, Ада Негрі, Доменіко Джоліотті, Рамон Хіменес, Габрієля Містраль, Йосиф Карнер, Йосиф Марія Хуної, Ян Каспровіч, Леопольд Стаф, Якуб Демль, Лясько Меч і Шандор Шік. Щоб доказати важність католицьких заслуг у ділянці повісти, досить буде згадати такі назвища: Каросса, Федерер, Дирфлер, Гандель-Маццетті, Штер, Шнак, Гертруд Ле Форт, Мурон, Тіммерманс, Ундсет, Честертон, Нокс, Барінг, Віллі Катер, Агнета Репліє, Моріак, Бернанос, Грен, Боргезе, Папіні, Унамуно, Палясіо Вальдес, Міро, Марія Енрікета, Евген де Кастро, Корреа д'Олівейра, Вячеслав Берент, Реймонт, Дуріх, Прегель і Бабіч. Лише в ділянці драми катлики сходять видимо на другий плян, переважно з зовнішних причин, радше соціольогічних аніж літературних. Коли поминути Еспанію, де театр опанували майже виключно письменники з католицькими поглядами (Унамуно, Маркіна, Пеман, Мартінес Сієрра), то позатим на начальному місці, як драматичний письменник, стоїть лише Поль Кльодель, а попри нього на визначних місцях Анрі Геон, Карло Губерт Ростворовський, Ільзе фон Штах, Лео Вайсмантель, Джузеппе Антоніо Боргезе і Гвідо Манакорда.

»Листа великих письменників, яку тут подаємо як стриж оцього нарису, говорить сама про себе й не домагається дальших вияснювань. Натомісць до тексту цієї книжки хочемо докласти декілька слів, що мають на цілі, коли не оправдання, то бодай вияснення її недотач. У нашій праці йшло нам не про повноту (яку... взагалі годі досягнути), а лише про те, щоб виказати в освітленні призваних критиків усе, що суще й важне в дорібку католицького письменства« (II 201-202).

Збираючи всі ті моменти, треба рецензовану книжку — попри всі її помилки — вважати за один з найкращих творів католицьких авторів останньої доби, твір, що без сумніву незвичайно причиниться до освідомлення й обудження в католиків так потрібного їм духа офензиви.
Олександр М о х

X. Dr. Michał SOPOĆKO. **Mikołaj Łęczycki o wychowaniu duchowem.** Studium teologiczno-pedagogiczne. (Studja Teologiczne V). Wilno 1935. 8°. VIII + 304.

Новий том наведеної серії видавництв богословського віділу університету Стефана Баторія у Вильні вміщує працю вихованця богословсько-педагогічну студію доцента цього ж університету о. д-ра М. Сопоцька. Професорська праця і заінтересування надійного письменника науковця вибрали собі за терен дослідів узграницчя доктрини богословської з педагогічною. Отож добре сталося, що світлий, а сьогодні мало відомий аскетичний письменник Миколай Ленчицький діждався критичної розвідки своєї виховної системи. Це першенство належалося йому заслужено. Західні слов'яни, як і близького сходу, не зазначилися досі либонь нічим на полі тієї творчости. Вони були майже виключно консументами дорібку будь романських народів, будь англо-саських, а коли щось тут і зробили, то сліду по тім не залишилося, або з огляду на марні висліди, або в наслідок недбалого їх збереження і нераз зайвої авторської скромности.

Єзуїт М. Ленчицький появився на видні католицького життя в б. Річипосполитій тоді, коли релігійне середньовіччя вже відійшло, сповнивши своє завдання, а відродження принесло з собою стільки ж сливе злих первнів, що й добрих. Тоді оце єзуїтське Ratio studiorum натхнуло синів св. Ігнатія великим запалом не тільки в науковій ділянці, але передусім релігійно-морального виховання. Тій саме цілі служили тодішні *Opuscula spiritualia* того переднього єзуїта, що мали у XVII ст. велитенські поведження і значення, чого вимовним доказом є їх переклад майже на всі європейські мови і широке розповсюдження.

о. М. Ленчицький народився 10 XII 1574 в дорозі з радивилівського Несвіжу до столиці В. Кн. Литовського Вильна, як син кальвіна. Якої був народности — не зважаючи на все, ця справа не є зовсім висвітлена. Мабуть був *natione Polonus*, хоч його мати носить прізвище прикмітно старолитовське Готартів (по литовськи: *Gotartas*). Молодий Микола зістав католиком 1590 р. разом з батьком, опісля вступив до Товариштва Ісусового. Далі є він у Кракові, потім у Римі. Належить до спосібніших новиків. Виріжнює його о. генерал Аквавива, покликаючи до праць над історією Закону. Рівночасно має славу в Римі, як сповідник і реколекціоніст, врешті, як духовник величезного *Collegium Romanum*. Від 1608 року працює в литовській провінції свого Закону, як професор філософії, богослов'я і *biblicum*. Але не будемо називати всіх високих урядів, що їх виконував продовж свого життя о. Ленчицький, бо це зайняло б багато місця. Зазначимо, що на варшавськiм соймі 1632-33 рр. »кільк'кратно промовляє між іншими в справі русинів, домагаючись зберігання привілеїв, наданих їм через короля Володислава III і потверджених через інших королів« (5). Умер у Литві, в Ковні, дня 30 III 1653, в опінії святости, тим то його тіло було в великій пошані, а єпископ виленський, Юрій Тишкевич, хотів спровадити його до Вильна, що з ним

небіжчик був особливо звязаний. Але в тім бурхливім XVII-ім столітті, коли шведи і москалі пліндрували Ковно, нещастя хотіло, що спалено його тлінні останки, а попіл вкинено до Німна. Ще довго в Литві люди дізнавали ріжних і надзвичайних ласк через заступництво праведного о. Миколая.

Оголошених друком його праць є 28, а між ними *Discursus pro Ruthenis unitis etc.*, стор. 49-99. Крім сього 6 його творів залишаються ще в рукописі. О. Ленчицький доцінював аскетичні вальори грецьких Отців Церкви і східних письменників. Завдяки запопадливому авторові обговорюваної праці, ми можемо навіть подати скільки разів цитував їх. Оце Василій В. цитований разів 14, Йоан Золотоуст — 34, Кирило Олекс. — 4, Кирило Єрусал. — 2, Доротей — 9, Діонисій Ареопаріт — 4, Єфрем — 2, Григорій Нис. — 1, Григорій Наз. — 10, Йоан Дамаскин — 1, Ігнатій Антіох. — 1, Климентій Олекс. — 12, Псевдо-Макарій — 10, Максим Іспов. — 1, Пахомій — 16, Петро з Олекс. — 1, Ніль Синаїт — 2, Теодор Студит — 9... (18).

Якщо йде про сам уклад авторової студії, то автор обговорює по черзі: Ціль виховання по Ленчицькому, Підмет і предмет, Засоби виховання і Методи. Подаючи однак звідомлення не з Ленчицького, але з праці о. Сопоцька, ми затримаємося на ужитій через автора методі критика, що своє завдання схопив широко, взявши на увагу науку св. Томи з Аквіну і вискази чільних педагогів та сучасних письменників, як Fr. W. Foerster, S. Freud, S. Baley, A. Aufray, J. Besse, H. Bremond, E. Clouparede, Б. Домбровський, S. Hessen, Ст. Кот, Б. Ясіновський, Ф. Клімке, Largent, Mellin, Ст. Павліцький... У тексті о. Сопоцько подає науку о. Ленчицького, по вище згаданій схемі (пор. поділ на часті), пильно уникаючи латинських цитатів, що їх в міру потреби знаходимо в відсилачах. Улекшує це лектуру, навіть менше підготованому і не-обзнайомленому з латиною читачеві, збільшаючи через те саме значення і вартість праці, що є нараз і науковим твором і поважною духовною лектурою для священників та інтелігентних католиків. У своїй праці автор старається брати на увагу, в міру можности, як момент історичний, так і апольогетичний, деколи навіть якби полемічний, однак без предовгих екскурсій в якубудь сторону. Саме за прикладом Ленчицького, о. Сопоцько уникає зайвих богословських субтельностей і подає науку словянського аскета *gudi Minerva*, себто способом простим і приступним. Одночасно робить це й критично, зазначаючи, напр., що о. Ленчицький, при своїй відкинді подивугідній всебічности, не досить »бере на увагу вік вихованків, а також вроджені питоменности їх temperamentу« (124), чому зрештою на правду треба дивуватися, бо ж Ленчицький жив і писав у XVII столітті.

Своє відношення до творів о. Ленчицького, о. Сопоцько обговорює зокрема в Послівю, де називає того чільного педагога й аскета представником »уміреного побожного гуманізму« (263). Знаменна риса, о. Ленчицький був виразно мирно успособлений до чужих народностей (мавши в собі 50% литовської крові). У відомім уже нам творі: *Discursus pro Ruthenis unitis*, »поруває... любити своє, але збороняє ненавидіти того, що чуже, вчить шанувати чужі переконання і радить не борювати їх просто, але переконувати противників... Таке становище нашого автора дало привід деяким письменникам підозрівати його в космополітизмі« (274)...

Джерела, література, показники іменний і річевий, скороти (вони подані на самім кінці книжки, замість на її вступі, отже цілком не на місці!), спростування, спис змісту і французьке *résumé* кінчать цінну працю о. Сопочька, котрій бажаємо заслуженого поведження.

О. Вол. Толочко

X. Dr. Walerjan MEYSZTOWICZ. *Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego.* (Studja Teologiczne VIII). Wilno 1935. 8°. X + 168.

Б. заступник професора канонічного права на богословським виділі університету Стефана Баторія у Вильні, нині правничий радник польської амбасаді при Ватикані і папський прелат, о. д-р Валеріян Мейштович надрукував у пізню осінь 1935 р., під названим заголовком, свою габілітаційну працю, що становить цінну позицію в убогій досі польській каноністичній літературі і зацікавлює як читача так і критика новою темою, оце тільки напочатою о. Мейштовичем. Піднятися цього завдання вимагало від автора не якої будь відваги і свідчить про чималу наукову амбіцію та про живе заінтересування минулим рідного краю. Кликав колись А. Міцкевич: *Któż zbadał puszcz litewskich przepastne krainy?! Перед о. Мейштовичем, як автором цієї студії, теж лежав непрохідний ще ліс діїв Церкви В. Кн. Литовського, але молодий і гонористий науковець не зжахнувся його гушавини, навпаки ввійшов у нього сміло, зумів власною працею і своєю проворністю промстити собі через нього дорогу і видер йому неодну тайну, заздрісно бережену. Не скажемо відразу, що в той спосіб повсталла вже якби автострада через дії церковного праводавства на землях давньої Литви, добре однак, що зате зявилися проруби, котрі злегшать наслідникам і дальшим дослідникам змогу посуватися по тім дівичім терені. Крім того, дисертація о. Мейштовича має щось спільне з мозольними складанками, повставала бо вона так, як мозаїки в давних часах, коли то виконавець *oregis tuisivi* не мав ще під рукою готової вже коробки з потрібними для себе камінцями, але нераз він мусів довго і терпеливо шукати за бракуючими. Маємо отже перед собою на правду працю, і то таку працю, котра не є ніяким приказковим викручуванням себе сіном ловця наукових степенів або пережуванням ще раз чужої теми через беззубого слабосилця, що про нього нове і істотне сказати нема майже нічого або дуже мало. Габілітаційна дисертація о. Мейштовича це робота високої кляси, з котрої наука віднесла правдиву користь, хоча сам автор у своїй скромності називає її тільки нарисом.*

В короткій Передмові о. В. Мейштович вяже генезу своєї праці про повстання і розвій правних норм, котрі торкаються церковних дібр на Литві, з «незвязаною свободою розвитку» (I), що його унія з Польщею залишила Литві. Це твердження доволі проблематичне, бо питання, чи сама Польща в XIV ст. мала вже зовсім усталені правні норми. Далі, як у кожній вчасній праці науковця, читаємо подяки за вказівки і поміч. Тож звідси довідуємося, що від початку керував цею працею, може найліпший сьогодні, поруч проф. любельського університету, о. д-ра І. Ротга Т. І., у нас каноніст, емеритований професор університету С. Баторія у Вильні, о. д-р Бронислав Жонголлоуич (*gente Lithuanus, natione Polonus*).

Джерела о. Мейштович поділив так: І. Архівальні перекази (ру-

кописи), II. Джерельні видавництва (друковані) і III. Опрацювання. Шкода, що вони подані не без прикрих коректорських помилок. Зате вміло підібрані скороти в цитуванні і легко їх відчитати.

Починаючи аналізу джерел і зачеркуючи межі своїй темі, о. Мейштович слухно жалується на доцільне промовчування через російських істориків і видавців того, що нашу країну вязало з культурою Заходу. Шкода лише, що й польські історики та видавці частенько не були і не є ліпші, якщо йде про звязки Литви і Білоруси з культурою Сходу. Гадаємо однак, що цей прояв переминаючий і тому не будемо довше при нім задержуватися.

Очевидно, що доперва від Ягайла і Витовта, себто від хрещення Литви 1386 р., може бути мова про правні норми, упорядковані в Литві справу церковних дібр. Немалу трудність при історично-правничих студіях, як і при обговорюваній студії, справляє те, що сучасні правничі окреслення не дадуться застосувати, коли мова про давні століття і про краї, далекі від Риму, що творив *Ius Romanum*. Не зважаючи на це о. Мейштович не міг поминути короткого погляду на розвиток загального права від часів апостольських, на польське право синодальне, що його ніс і насаджував на литовсько-руським ґрунті польський клир, прибувший у Литву з Ягайлом, врешті на польське світське право (коронне). Незалежно від тих польських впливів, таких значних і концентричних, правничі норми в В. Кн. Литовським дуже ріжнилися від римських. Як приклад може служити в Литві »властивість мішаного трибуналу в спорах за церковні добра« (16), себто *Compositi iudicii*. Між іншим о. М. згадує також про слабше відділювання православної Церкви й її законодавства на відносини в Литві (19).

В загальному, ціла ген праця о. М-ча є оперта на безнастаннім вилускуванні з надань великокняжих, королівських, господарських, приватних і ін. на костели, монастирі, церкви, капітули... Зокрема досліджує чергові видання Литовського Статуту. Обговорює також інші способи набування дібр, як заміну, купно, заволодіння... Обширніше говорить про церковні управненя правних осіб (клир, жертводавця).

Багато матеріялу мусів притім переробити о. М., багато виявив цікавих подробиць, котрі матимуть значення як причинки до історії культури Литви і Білоруси. Возьмім напр. абсолютистичні тенденції панів у поминанні своїх управнень щодо костелів, церков, зборів, монастирів. Історія свідчить, що в XVI ст. пани східного обряду нераз »супружества між християнським народом розводять« (115). І не дивно, коли про святині всіякої віри в своїх маєтках вони звикли були говорити: моя, наша... Не інакше про монастирі. »Інвентарі дібр вичисляють »церкви« (116 відсилач) серед двірських забудувань, всуміш, нічим їх не відріжнюючи, як читаємо в інвентарі переказання Остикові Крайська: »стодола в містечку Крайську, церква сумістная« (116). Добре, що ще церкву поставлено поруч годящої стодоли... Інше *curiosum*. »1604, Сапіга, городенський земський суддя, ділить берестовицьку церкву між Массальським і Ліщинським, розділюючи на рівні частини цвинтар і саму церкву впродовж; праву сторону присуджує Массальському, а ліву — Ліщинському; ровділює теж дзвони...« »...Коло 1554, князь Сангушко і князь Кошерський мають по половині надання церкви св. Михайла у Володимирі« (117 відсилач). Отож ділили колись Божі церкви так, як добра мати ділить яблуко на двоє...

Розбори б. Річипосполитої поклали край дальшому розвитку правних норм, що торкалися церковних дібр у В. Кн. Литовським. Однак добре зробить автор, коли схоче вернутися до стільки цікавих квестій, що їх стрінув по дорозі і покищо поминув.

Але вже й в теперішній формі праця о. М-ча має повну вартість і зовсім справедливо може заінтересувати не тільки поважного читача польського, білоруського, литовського, але також українського, що знайде в ній дещо окремого для себе.

Не бажаючи повторятися, не говорю про надто поправне виконання цілої праці і її наукового апарату, отже всіляких списків і résumé. Я знайшов тільки кілька назв місцевостей, що їх о. М. зле відчитав у старих і нечитальних рукописах, але — це дрібниці.

О. Вол. Толочко

КНИГА МІНІЯ мѣсць Іаннадрій. Тўпомъ ѿ иждивѣніемъ йноквѣтъ Чїна св. Басїліа Великаго въ Ужгородѣ мѣцѣ. 8°. IV + 384 + 28.

Миня — одна з конечніших приналежностей церковного богослуження. Без неї не дасться уставово відправити ні одного нерухомого свята, ані відбути пам'яті святого. Не менше значення повинна б мати ця книга також у приватнім, поза богослужбовім, релігійнім житті вірних. Тож її стихири, тропарі, канони — невичерпана скарбниця католицьких ідей, високих уявлень, святих почувань; в її текстах — багатіший матеріал для побожного читання й духовного розважання; в них — один з найпевніших середників до зрозуміння християнської істини, до виховання в собі католицького духа, до вироблення й піддержання молитовного настрою. Миня є »доброю книгою« в найкращім розумінні цих слів, і заслуговує на те, щоб бути підручною книгою вірних у їх приватнім побожнім житті, принаймні, щоб знаходитися в бібліотеках кожного релігійного гуртка, кожного релігійного стоваришення; особливо ж вона повинна бути книгою настільною в кожного священика, якому вона може дати також багатий матеріал для церковних проповідей.

На жаль, такої популярності названа книга ще не здобула; поза клирос вона не вийшла, навіть священики дуже рідко до неї заглядають, а широкий загал вірних не має про неї найменшого розуміння. Такий стан річей пояснюється різними умовами, з яких може найголовнішою є зовнішня форма названої книги: Миня — це дванадцять фоліантів, друкованих величезними літерами і дуже часто кіноварю, оправлених у міцні шкіряні оправи; це ціла бібліотека: хто ж з окремих осіб міг би її собі набути й у себе держати!

Ужгородські оо. василіяни, видаючи Миню, впали на спасенну думку зробити з неї книжку приступну: вони зрезигнували з фоліантової форми її, з друкування деяких її частин кіноварю, з коштовних прикрас. Їх Миня — це скромна, але справді гарна, в міцній коленкорівій оправі, портативна книжка, яку й у руках легко держати, й приємно читати. В цім відношенні вони виявили безперечно добрий смак і заслуговують справедливого признання, як також наслідування в виданні інших богослужбових книжок.

Але це — зовнішня сторона видання; внутрішня ж його сторона викликає низку поважних застережень і заперечень. У передмові видавці пояснили, що свою Миню видають за текстом Василянської

Почаївської Минеї 1761 р., лише з деякими змінами; а саме: додали на кінці книги Поліелей, величання, Богородични Октоїха, Чин Вел. Повечерія на Водохрещта та „на кійждо днѣнь тропарі свѣтѣмъ ѿкѣждѣ ѡбрѣтѣются въ Часословѣхъ, ѿбо сн днѣсь ѡу насѣхъ ѡупотребляються“; ірмоси канонів виправили за Львівським Ірмологіоном 1904 р.; Чин Водосвяття надрукували з Жовківського Требника 1926 р. та пропустили богослужбові устави, „ѿбо сн днѣсь не въ кѣйждо іпархїи неизмѣннѣхъ ѡупотребляються, къ семѣже ежегѡднѣхъ въ кѣйждо епархїи издаются ѡсобнїи ѡуставы“.

Щодо тропарів святих, то після моїх спостережень видавці вставили тропарі в послідовання лише шости днів (3, 4, 5, 8, 12 і 21 дня), у послідованні чотирьох днів тропарі Почаївської Минеї замінили тропарями Часослова (15, 27, 29 і 31 дня) і один тропар пропустили (18 дня: „Бѡже Отѣць нѡшихъ“). Таким чином додаток тропарів зроблено ними зовсім не „на кійждо днѣнь“, як говорить передмова. Проти додатку нічого не можна закинути, але нащо було деякі тропарі пропускати, замінюючи їх на інші? Чи не краще було б останні долучити з надписом: „инѣ тропарѣ“. Бо та рація, що деякі співи нині десь не вживаються, не може бути ще міродайною, як дуже умовна: в однім місці і в нинішнім часі вони не уживаються, в іншій місці чи часі можуть уживатися.

Щодо пропусків, то видавці зробили їх у значно більшій мірі, ніж зазначили в передмові: пропустили не тільки богослужбові вказівки, а навіть усе, що відноситься до Літургії (крім свята Водохрещта). Отже Ужгородська Минея не дає нам ніяких відомостей, які тропарі та в якій послідовності треба співати по Малім Вході, які брати в даний день прокімен, апостол, алуарій, євангельське читання й причащен... Таким чином у названій Минеї маємо богослужбове послідування лише частинне, — без Літургії, чим вартість видання значно ущуплюється.

Але навіть у тім разі, коли б видавці свої пропуски обмежили тільки богослужбовим уставом, чи була б якась рація по їхньому боці? Рішуче — ні. Хоч кожна греко-католицька єпархія має свої богослужбові особливості, й хоч у кожній єпархії видаються докладніші богослужбові вказівки на біжучий рік — так зв. „ѡсобнїи ѡуставы“, все таки цими обставинами не виправдується пропуск богослужбового уставу в Минеї. По-перше, богослужбові особливості кожної єпархії не сягають так далеко, щоб не було між греко-католицькими єпархіями богослужбової єдності; щоб, трактуючи про греко-католицьке богослуження, треба було говорити окремо про богослужбові порядки у Львові, Перемишлі, Станиславові, Мукачеві, Пряшеві тощо. Приглядаючись до відправ вечірні й ранньої в парохіяльних церквах і монастирях Львова, я прийшов до висновку, що відправи ці слідувать за уставом традиційним, уставом Минеї; принаймні стоять до нього ближче, ніж відправи, які я спостерігав у Петрограді, на Поділлі й Волині. Гадаю, що інші греко-католицькі дієцезії не багато відійшли від львівської, а тому можна і треба говорити про одну богослужбову схему Греко-Католицької Церкви, один устав, і власне устав Минейний. Істнування в тій чи іншій дієцезії особливостей чи відмін ніскільки не стоїть у суперечності з загальною уставовою схемою, бо особливості й відміни ці торкаються не істотних частин уставу, а окремих і дрібних його точок. Не суперечить з уставом навіть і той порядок, що в місті, з огляду на життєві умовини вірних, рання відправа мусить бути коротша, а в селі — довша:

бо „свѣѣта челоѣка рѣди вѣсть, а не челоѣкъ свѣѣты рѣди“. Настоятель існує на те, щоб приписи загального церковного уставу пристосовувати до потреб його парохії чи монастиря, а в компетенції й у завданні духовної зверхности — контролювати діяльність настоятеля та уділяти йому певних вказівок.

Не можуть видавці Минеї виправдати пропуск у ній богослужбового уставу тим міркуванням, що в кожній дієцезії богослужбовий порядок регулюється щороку видаваними спеціальними „особними оґставами“. Бо самі ці устава мусять опиратися на певній тревалій підставі чи нормі, якою власне є устав Минейний; по суті вони містять у собі лише вказівки, як застосувати загальну норму, і мають у богослуженні значення лише допоможнього середника, а тому їх авторитет ніяк не рівняється з уставом нормальним і взірцевим, яким є устав Минейний. Коли не буде останнього, то богослужбове життя, стративши під собою тревалу основу, з бігом часу виколіється і виродиться: бо чим складачі „особних оґставок“ будуть керуватися? Очевидячки, тільки індивідуальними міркуваннями, — неоднаковими в різних осіб і в різні часи.

Що правда, є в Минейнім богослужбовім уставі приписи, які не відповідають сучасній богослужбовій практиці, не виправдуються богослужбовою традицією нашої Церкви; отже становлять собою памятник незнаних у нас порядків. Сюди належать напр. вказівки на спів „благінных“ на Літургії, „знаменованіє вратіи єлієм ѿ канділа“, докладніші приписи трапезні ітд. Таких точок, однако, не багато; можна без усякого опасіння видати їх так, як вони видавалися раніше, зберігаючи їх, як літургічний памятник; можна умістити їх у дужках, зазначаючи таким способом їх необовязковість; можна, зрештою, без усякого убутку для загального церковного уставу пропустити. Але тільки ці точки.

У Ужгородській Минеї є пропуски, яких видавці ніяк не виправдали і про які навіть у передмові не згадали: в надписах співів вони пропустили імена їх авторів, а в надписах канонів тексти так зв. краєгранесій чи акростихів. Не можна цей пропуск трактувати, як річ малозначну, що не потребує виправдання. Тож у »краєгранесіях« висловлюється або твердження догматичне, або молитва до святого, або характеристична йому похвала; напр. »краєгранесіє« першого канона на Водохреща: „крещеніє очищеніє земнорѣднихъ грѣхѣвъ“; канона Богородичного 27 січня: „Рѣдѣса, рѣдѣсти селеніє, печѣли разрѣшеніє“; канона на перенесення вериг Петрових (16 січня): „Петра чѣстѣю ѡснованіє догмѣтъ“ і т. п. »Краєгранесіє« часто доповнює богослужбові тексти дня; воно особливо цінне тим, що висловлюється в формі позитивній, категоричній і влучній, як прислів'я. Не маловажна також і вказівка на авторів богослужбових текстів. Передовсім вона задовольняє нашу природну цікавість знати автора, особливо видатнішого тексту; вона, далі, підносить у нашій свідомості значення тексту, коли ми знаємо, що це твір не якогось аноніма, а певної особи, відомої з історії церковної: Івана Дамаскина, Теодора Студита, Германа і т. п. Знати автора богослужбової стихири може бути пожиточною річчю навіть у практичнім відношенні. В богослужбових текстах нерідко знайдемо твердження, що їх нині заперечують незеднані в імя Ортодоксії й церковної традиції; там напр. знайдемо визнання церковного главенства св. ап. Петра, наслідництво привілеїв Петрових папами, непорочне зачаття Богоматери... На католицький характер наших богослужбових текстів я колись звернув увагу

одному освіченому архімандритові Александро-Невської Лаври в Петрограді. »Ну, відповів він, це писали грецькі монахи, після більшого »утѣшенія« на трапезі. І теперішні греки не таке вам напишуть, якщо добре їм заплатити...« Надписання стихир, містячи імена їх авторів, спростовують такий нігілістичний підхід до справи: бо свідчать, що авторами тих текстів були не анонімні особи, яких богословську компетенцію або щирість переконань можна б поставити під сумнів, а особи високої богословської свідомости, безкомпромісові оборонці віри, щиро віддані Церкві й привязані до її релігійної традиції. Отже пропустити імена тих стихир — це значить зменшити силу літургічних свідочств.

Із змін, пороблених в Ужгородській Минеї, зверну увагу ще на одну. Надпис над деякими стихирами: *Стіхѣры... гласъ N, самогласны* в ній передається то як *Стіхѣры... гласъ N, самогласенъ* (напр. стор. 4, 2, 6, 8, ркв. 144), то як *стѣхѣры самогласны, гласъ N* (напр. кс, ркв). *Гласенъ* — це співи, написані цілковито незалежно так щодо розміру, тону і змісту, як і напіви. Для *самогласных* уложено осібні напіви, що відрізняються від голосів Октоїха. Одначе, над ними звичайно надписують голос Октоїха, на який їх співають. Це, очевидячки, з огляду на те, що не всі можуть знати властивий напів *самогласных*. Отже правильним буде другий вираз: *стѣхѣры самогласны, гласъ N*. Щодо першого, то його треба вважати за якесь непорозуміння, бо за друкарський блуд і коректурний недогляд трудно прийняти — так часто він повторюється.

Розглядаючи Ужгородську Минею, скажемо кілька слів і про текст наших богослужбових співів. Це є сторона в нашій богослуженні, на яку треба звернути найпильнішу увагу. Ото для ілюстрації пара прикладів.

а) Один з віршів канона 5 січня на повечірї (передаю в орфографії Минеї): *Ѧ преслѣвныхъ дарѡвъ!.. сѣ во водѡю очищѣтъ мѧ, ѡгнемъ просвѣщѣтъ мѧ, ѡ дѣхомъ вѣжественнымъ совершѣтъ мѧ содѣтель ѡ вѣка, нынѣ во іврдѧнѣ въ моѣ ѡблѣкѧ естество безгрѣшный* (ст. 60). Так читаємо у Почаївській Минеї, як і синодальній російській. Але в такій формі текст уявляє собою річ не до прийняття; вираз: *нынѣ во іврдѧнѣ въ моѣ ѡблѣкѧ естество безгрѣшный* нагадує гностичну христологію Керинта, якої не може бути в правовірній церковній науці. І коли цей вираз незмінно держиться, то маємо доказ так інерції словян, як і неуваги їх до своїх богослужбових скарбів...

б) Богородичен 5 пісні канона преп. Синклитикїї (5 січня): *Главы сокровиш, глава благочестивыхъ вещейта, стрѣлами нынѣ гнѣздѣщихся зміевъ, рождѣйсѧ изъ твоѣхъ ѡтробы безъ сѣмене воинствъ* (ст. 34).

в) Один з віршів канона св. Полієвкту (9 січня): *Вѣтмы первѣе всепѧгвѣный потѡпъ, милостивенъ тѧ всѣхъ во тѧю привести; Ѧ тревелікамъ сотворѧмъ, ѡ страннамъ; нынѣ же потѡпльша Хрѣте грѣхъ за благосѣрдїе, ѡ челоувѣческоѣ спасѣніе* (рѧг).

Недоречність першого прикладу виникла завдяки невідповідному поставленню протинка, а тому її легко виправити: *Ѧ преслѣвныхъ дарѡвъ!.. сѣ во водѡю очищѣтъ мѧ, ѡгнемъ просвѣщѣтъ мѧ, ѡ дѣхомъ вѣжественнымъ совершѣтъ мѧ содѣтель ѡ вѣка нынѣ во іврдѧнѣ, въ моѣ ѡблѣкѧ естество безгрѣшный*. А ще краще буде читатися вірш, коли зробити в ньому невеличку перестановку слів: *ѡ дѣхомъ вѣжественнымъ совершѣтъ мѧ нынѣ во іврдѧнѣ содѣтель ѡ вѣка, въ моѣ ѡблѣкѧ естество безгрѣшный*.

Текст другого прикладу потребує вже значнішої перестановки слів, напр.: *Стрѣлами нынѣ, главѣ сокрѣши гнѣздѣшихъ смѣевъ, главѣ благочестивыхъ, рождѣся изъ твоѣмъ оутрѣбы безъ сѣмене коистинѣ всѣхъи ста.*

Тексти, подібні до третього з наведених прикладів, треба наново перекласти з грецької мови; інакше вони будуть тяжкі до зрозуміння.

Звертаючи увагу на поважні недокладності в тексті Минеї, я далекий від думки, що усунути їх можуть окремі видавці; тому не ставлю їх у брак Ужгородській Минеї, яка недокладності ці задержала. Для їх виправлення потрібна довша і організована праця фахових сил, і греко-католицький єпископат зробив би для Церкви велике діло, коли застановився б над організацією такої праці.

Подібна робота і тим же способом повинна бути dokonana і над ортографією нинішнього церковно-словянського тексту. Та форма, в якій цей текст сьогодні виступає, є витвором московських справщиків XVII віку, а яка її вартість, можна бачити з слідуячого окремого прикладу:

1) *Дѣвны высоты морскіа* (Російський Синодальний Служебник 1738 р.);

2) *Дѣвны высоты морскіа* (Синодальна Біблія 1879 р.; Синодальний Служебник 1913 р.);

3) *Дѣвны высоты морскіа* (Синод. Минея Праздн. 1895 р.; Почаїв. Літургія св. Василя В. 1913 р.; Почаївська Минея 1761 р.; Ужгородська Минея 1934 р., ст. 97);

4) *Дѣвны высоты морскіа* (Почаїв. Літургія св. Івана Золот. 1913 р.);

5) *Дѣвны высоты мврскіа* (Синод. Псалтир 1895 р.).

Прикладом, наведеним з видань, які в дану мінуту знайшлися в мене під рукою, ілюструються ортографічна різноманітність і розбіжність богослужбових словянських текстів. Подібне явище можна легко спостерегти і в кожній окремій книжці; особливо ж — в Ужгородській Минеї, де напр. у стихирах 30 січня читаємо:

боговѣщаннаѣ оученіа (згідно з ортографічними правилами);

честнаѣ прѣѣтелища дѣха (частинно згідно; треба: *честнаѣ прѣѣтелища*);

благознаменитыа трѣвы (зовсім не згідно; треба: *благознаменитыа трѣвы*). Як бачимо, ортографічні правила, вироблені московськими справщиками XVII в. і від них перейняті греко-католиками, впровадили велику різноманітність і навіть суперечність в церковно-словянську ортографію. А головне — вони цілковито непотрібні; це лише балаяст, штучно накинутий словянському текстові. Цей балаяст треба усунути, а словянській мові дати таку зовнішню форму, яка відповідає її природі й духові.

Очевидячки, тут потрібна також організована праця фахових сил.

З ортографічних особливостей Ужгородської Минеї звернемо увагу ще на слідуячі. Буква *Ѡ* уживається в ній то без змягчення, то зі змягченням; пишеться напр. *Ѡвѣтѣтелство* (ст. 6) і *свѣтѣтельство* (ст. 13); *вѣзначѣнный* (ст. 6) і *вѣзначѣнный* (ст. 108 і 109); *Ѡпѣстолскѣю* (ст. 91) і *Ѡпѣстольскій* (ст. 1) і т. п. Ясно, що названу букву можна писати як першим, так і другим способом; але треба бути послідовним і не стосувати обидвох способів разом. На нашу думку писання *Ѡ* зі змягченням має за собою більше рації: а) воно відповідає нашій вимові (див. передмову, де ця буква уживається тільки зі змягченням) і б) його практикували наші письменники вже в XI в. (див. напр. Остромирову Євангелію).

Видавці зробили слушно, резигнуючи з уживання тител; але не залишилися послідовними: часто вживають вони одні й ті ж слова з тит-

лами й без тител: христось, вѣтъ, господь, свѣтъ, креститисѧ і хрѣтось, вѣтъ, гдѧ, стѣ, крѣтитисѧ і т. д.

Один і тойже значок ^ уживається, як камора і слабий придих.

У тексті Минеї зустрічаємо дуже багато друкарських блудів, з котрих деякі перекручують сенс речення. Розглядаючи Минею побіжно, я завважив напр. слідууючі:

Надруковано:	сторінка:	рядок:	треба:
сокодворѣмѧ	к.	8 знизу	сокодворѣмѧ
неѡдодержимѡ мглѧ	к.	14 згори	неѡдодержимѡ мглѧ
рождѣствѧ	14	25	рождѣствѧ
пѣрвѣѧ	58	22	пѣрвѣѧ
предтѣча	йи.	9	предтѣча
Глѧвнымъ — вѡды	66	14 знизу	Глѧвнымъ — вѡды
поймѣ пѣснь	262	15 знизу	поймѣ пѣснь
молимѧ	352	13 згори	молимѧ

Обєм Минеї можна б ще більш зменшити, не друкуючи кілька разів тих самих текстів. Співи, що часто повторюються, вистарчило б надрукувати лише раз в однім місці, а в усіх інших — лише їх початок і вказати, де вміщено повний текст. Зовсім без потреби Символ віри надруковано двічі (ст. 90 і 115), Богородичні — двічі і більше, та ще на одній сторінці (див. додаток, ст. 17-27); без потреби теж вміщено Чин Вел. Повечерія (ст. 110-121), якому властиве місце в Часослові.

Вкінці, ще кілька слів — про передмову видавців. На нашу думку, передмову до богослужбової книжки треба писати або мовою того народу, для якого книжку видається, або мовою самої книжки. Ні того, ні другого про передмову до Ужгородської Минеї сказати не можна, як про уложену своєрідно слов'яно-російсько-українською мішаниною. Коли б видавці написали її мовою або чисто слов'янською, або чисто українською, то напевне єпископів помічників не назвали б »сопомощниками« єпископів ординаріїв, а слова »потрудишасѧ« не ужили б в однім сенсі раз з орудним відмінком (Составленіемъ книги сѧ потрѣдйшасѧ), а другий раз — з приіменником ѡ і місцевим відмінком (потрѣдйвшисѧ ѡ ѡздѧніи ѧ).

Петро Табінський

Der Große Herder. Nachschlagewerk für Wissen und Leben. Vierte, völlig neubearbeitete Auflage von Herders Konversationslexikon. Herder & Co. G. m. b. H. Verlagsbuchhandlung. Freiburg im Breisgau 1931-1935. 8°. I Bd.: VIII + 848 (= 1696 шпальт) + 30 вставок, II: VIII + 864 (1728) + 35, III: VIII + 816 (1632) + 39, IV: VIII + 816 (1632) + 26, V: VIII + 840 (1680) + 30, VI: VIII + 864 (1728) + 38, VII: VIII + 848 (1696) + 35, VIII: VIII + 848 (1696) + 31, IX: VIII + 878 (1756) + 28, X: VIII + 864 (1728) + 30, XI: VIII + 888 (1776) + 26, XII: VIII + 852 (1704) + 32.

Herders Welt- und Wirtschafts atlas. 106 Hauptkarten, 1 Kartenweiser, viele Nebenkarten über Klima, Vegetation, Völker, Sprachen und Religionen. Mit vollständigem alphabetischem Ortsverzeichnis und auswechselbarem Statistikeil »Die Welt in Maß und Zahl«. Herder & Co. Freiburg im Breisgau 1932. 8°. XII + 183 (карти map) + 144. — Die Welt in Maß und Zahl. Geographie, Wirtschaft, Staats- und Kirchenkunde aller Erdteile und Länder. Mit zwei farbigen Tafeln. Statistische Beilage zu Her-

ders Welt- und Wirtschafts atlas. Herder & Co. Freiburg im Br. 1932. 89. XIV + 198.

13 томів: з того 12 властивої енциклопедії, а 13-ий: Welt- und Wirtschafts atlas, з додатком спису місцевостей на 143 сторінках, по 4 зверстаних сторінок набору (шпальти), дрібним друком і світ у мірах та числах на 198 сторінках. Всі карти — кольорові, по найновішим даним, після мирових договорів. В цих 12 томах лексикону: 180.000 гасел, 20.000 образків і 20.464 шпальти (= 10.232 сторінки). В кождім томі є ще вставки, себто додаткові картки, з грубого паперу і на них — з одного боку текст, а з другого кольорові образи. Одне гасло нераз дуже обширне: напр. Августин має 3 шпальти, Наполеон 8, Росія коло 50 (з образками), Рим 30 (тексту і образків); про Німеччину написано 168 шпальт (= 84 сторінки); про Пруси 22 шпальти, а про Германію — окрема стаття; про Церкву 20 шпальт (з образками), про папу і папство 24, а крім того гасло: Католицька Церква, 16 шпальт. Про Україну є 8 шпальт неповних. З ілюстрацій вміщені такі: українська (ruthenische) церква в Карпатах, українська дівчина, Гуцулка, «молода» в строю, деревляна церква в Никлові, михайлівський собор у Києві, фасада миколаївської церкви в Києві і народний килим з Київського Музею. Я навів деякі гасла щодо об'єму, щоб показати, як широко опрацьовані деякі з них.

Щоб як слід зорієнтуватися в цім епохальнім творі, видавництво видало окрему брошуру, в котрій подані прикмети і властивости лексикону, що є рівночасно директивною, покажчиком та поясненням знаків, скоротів, ліній тощо, ужитих у тексті цілого твору і як користати з поодиноких статей. Звичайно гасло ділиться на три розділи: в першім подається те, що кождому треба знати про дане гасло, в другім є дати, числа, формулки, систематика і т. п. Через те відпадають всякі номери, клямри, скобки, що так дуже утруднюють користання з лексиконів. Ці речі подані іншим друком і нефаховець може їх пропустити. В третім розділі подані різні ради, інформації і пояснення. Крім тієї брошури, на початку I-го тому є: Winke für die Benützung des Grossen Herder, опісля йдуть: Abkürzungen, Zeichen, Beilagen і Rahmenartikel (Bildseiten). Ці останні (Abkürzungen і т. д.) вміщені теж на початку кождого тому. При кінці 12-го тому поданий систематичний виказ статей і зіставлення гасел, що входять одні в другі. Закінчує лексикон образок сівача і текст: »Вийшов сівач сіяти своє насіння; і як сіяв, одно впало при дорозі... А інше впало на добру землю, і зійшовши, принесло плід в сотері« (Лука VIII 5, 8).

Стільки про зовнішній бік розкішного видання Der Grosse Herder.

Щодо внутрішніх вальорів, треба сказати справедливо, що цілий твір опрацьований дуже солідно, по найновішим вимогам науки, методики та лексикографіки. Скрізь видно, що автори і редактори цього велитенського твору це зразкові фахівці, кождий у своїй ділянці, для котрих провідна ідея — правда. Через те Der Grosse Herder це правда книга знання, знання з кождої царини науки, теоретичної і практичної, знання народів, держав, людей, славних учених, діячів, політиків, вождів, письменників, знання людини назверх і внутрі, її тіла і душі, її розуму, волі, серця. Це також книга знання світа, себто землі, з її багатствами, силами, правами, книга знання небесних тіл і їх Творця — Бога. Коротко — все, з чим зустрічається сучасна людина і що їй

потрібне знати, знаходиться у Великім Гердері в опрацюванні з католицької точки бачення.

Для нас українців цікаво дізнатися, що й як пише Великий Гердер про нас як націю, про нашу культуру і Церкву. В тій цілі беремо до рук останній, 13-тий том. Тут є карта і статистика України. Як гасло, Україна (УСРР.) вміщена в 11-тім томі. Статистика населення подана за большевицькими джерелами, тому й незгідна з фактичним станом. У розділі про українську історію автор статті послуговувався, очевидно, російською літературою і тому багато в ній неісторичного. Неповні та баламутні вісти і щодо української преси в Галичині. Також свідомо небезсторонній автор у з'ясованні української культури, зокрема української літератури. Католицький лексикон ані словом не згадує про католицький напрям в українським письменстві. *Cui hoc prodest?*... Про українську Церкву Великий Гердер умістив окреме гасло в 10-ім томі: *Ruthenische Kirche*. Ця стаття безумовно за коротка, неповна і поверховна. Є ще в лексиконі гасла: *Ruthenen* і *Ruthenisch*.

А наші *desiderata*? Їх багато, бо багато пропущено такого, що треба було вмістити. Їх не вичисляємо, бо годі! Бажаємо однак, щоб *Der Grosse Herder* сповнив як слід своє завдання і скрізь поширився. Надіємося, щоб при новім його виданні знайшовся і фахівець від українських справ, що виправить усі помилки і недокладности та доповнить усі пропуски. Макарій Каровець, ЧСВВ.

Lietuviškoji Enciklopedija. I: A-Ats. XVI + 1534; II: Ats-Bat. XVI + 1534; III. Bat-Boh. XII + 1534; IV: Boh-Buč (Doci 896). Kaunas 1933-1934-1935.

Братній нарід литовський опрацьовує сьогодні IV-ий том *Lietuviškoji Enciklopedija*, а три перші томи вже віддані до вжитку загалу. Це важний і симптоматичний момент, коли якийсь нарід може спромогтис на таке видавництво. Вслід за українським — сьогодні литовський. Знаємо, яке могутне погрясення викликала Француська Енциклопедія в кінці XVIII ст. в житті не тільки Франції, але й цілого світа. Однак праця над виданням енциклопедії знаменно мирового — можлива тільки в добі мира і цілло всею накопиченою має — мирове буття народу і світа. Яке ж отже зібралися до видання обговорюваної тут *Lietuviškoji Enciklopedija*?

Як каже вступне слово, брак такого видавництва відчувався в литовців віддавна. Литовські вчені і працююча письменницько інтелігенція думали довго, як тому зарадити. Врешті плян дозрів 1929 р., а засоби подав Фонд Праці (*Spaudos Fondas*). 1930 р. почальне редакторство віддано найзнаменитшому сьогодні литовському бібліографові проф. В. Біржишкві, а Литовська Католицька Академія Наук (*Lietuviu Kataliku Mokslo Akademija*) уділила епохальному твориві своїх авспіцій. Праця пішла жваво, коли вже 1931 р. появилися перші аркуші Л. Е., засвідчуючи про добре підібраний штаб редакторів і співробітників (в їх числі є й українці: П. Тарасенко, проф. А. Ященко ..).

Видавництво, в формі великого *in 4-to. cum fracta pagina*, бере в ір із заграничних енциклопедій і пригадує дещо Гердерівський *Konversationslexikon* і американську *The Catholic Encyclopedia*. Папір добрий, друк чистий, багато ілюстрацій і мап. Очевидно, що видання має на першому місці обслужити литовців у краю і в діяспорі і це завдання воно сповнить безумовно вповні. Нас, розуміється, цікавить, як вийшли у першій Л. Е. українці і грекокатолики.

На першій огонь пішов Антонович Володимир, опрацьований проф. А. Янулайтисем, на основі Ст. Томашівського, Фр. Равіти Гавронського і В. С.

Іконнікова. Двошпальтовий життєпис прикрашує типова українська сільвета історика. Кілька окремих рядків присвячено його синові Дмитрові.

Другу позицію займає владика Марко (Арсен) Балабан, опрацьований на основі Русского Біографического Словаря 1934 р. Долучено незлу його подобизну. Далі є: Йоанкій Базілович ЧСВВ. (за Тіху'м), Порфір Бажанський, «Боян», Бораковський, Т. Бордуляк, Боровиковські (Ол., Лев і Вол.), Д. Бортнянський...

З місцевостей є згадані тут: Богородчани, Борщів, Броди, Бойківщина..., а також давні василіянські осідки: Боруни, Березвеч (з Сапунова), Битень, причім при двох перших є гарні знімки повасиліянських церков і частинно по-монастирських забудовань, а при останній — видок гарної церковної дзвіниці.

Життєпис св. Василя В. зладжений з Allard'a, Janin'a, Rivière'a, Schäfer'a, Wittig'a... Про василіян є два окремі інформаційні артикули: Перший — загальний про Чин. Ілюстрація представляє василіянина в одягу італійських отців цього Чину і в такій же ноші, що її зодягали колись у Литві. Цитується тут Wołyniak'a, Bazyljanie na Żmudzi. Другий — подрібний, говорить про василіян в м. Подубісю. Нотатку написав П. Сінкунас і опирається на Волончевського, Biskupstwo Żmudzkie.

Церковну унію, разом із берестейською, опрацював проф. Ігн. Йонінас. Це найбільша стаття про наші справи (сс. 174-191). Як джерела подані тут автори: Пелеш, Ліковський, Чистович, митр. Макарій, Бантиш-Каменський, Грушевський, Василенко, Голубинський, Галецький, Коялович, вкінці Харкевич.

Зпоміж сучасних наших єпископів, Л. Е. подала досі тільки кілька рядків про єп. К. Богачевського в Америці. — Це, здається, покищо все.

Видавцям щиро бажаємо поведження в праці. О. Вол. Толочко

Coriolan PETRANU. *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung.* (Separatabdruck aus „Mélanges d'Histoire Générale“. Veröffentlichungen des Weltgeschichtlichen Instituts der Universität Cluj, 1926). Cluj 1927. 8°. 70 (із 33 ілюстраціями).

— *Monumentele istorice ale județului Bihor.* I. Bisericile de lemn. (The wooden churches in the county of Bihor. Roumania). Cu 124 table ilustrate. Sibiu 1931. 8°. 194.

— *Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal.* (Extras din »Inchinare lui N. Jorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani«). Cluj 1931. 8°. 8 (з 10 ілюстраціями).

— *Bisericile de lemn ale românilor ardeleni in lumina aprecierilor străine recente.* (Die Holzkirchen der Siebenbürger Rumänen im Lichte der neuesten fremden Würdigungen). Sibiu 1934. 8°. 72 (з 14 ілюстраціями).

— *L'histoire de l'art hongrois au service du révisiionisme.* (Extrait de la »Revue de Transylvanie«. I). Bucarest 1934. 8°. 20.

— *Museum activities in Transylvania. — Art activities in Transylvania during the past ten years.* («Parnassus» New York City. Vol. I (1929), 5 c. 15-17; 6 c. 7-9, 15).

Розквітаюча в останніх часах у Румунії історія мистецтва знаходить між румунськими вченими численних і сумлінних працівників. Це не є без значення для північних сусідів повоєнної великої Румунії. Румунські дослідники узнають і стверджують взаємини як політичні так і культурні поміж краями по північнім і полудневім боці Карпат і по обох берегах Пруту і Черемошу, видобуваючи в своїх працях на яву неодне, на що вчені українські і польські звертали досі мало уваги. Наукові румунські видавництва є в цій

ділянці численні і під оглядом наукової методи часто взірцеві. В ділянці історії мистецтва держава підтримує їх допomoгами, розділюваними на досліди і наукові публікації.

Нас тут по цей бік Карпат мусять цікавити особливо два питання, що їх розважають румунські історики мистецтва. Перше з них торкається культурної ролі Львова, як артистичного середовища, що в пізнім середньовіччю мало поважний вплив на наддунайські князівства. Виходячі зі Львова будівничі і каменярі несли зі собою до Молдавії і на Волощину декоративні форми, характеристичні для припізненого готику, котрі над Дунаєм стрічалися з византійськими формами виявлювання себе, змішувалися з ними і творили в результаті той цікавий і оригінальний конгломерат стилевих форм, котрий стався характеристичний для будівництва на румунських землях і вдержався там аж по XVII століття. Аналогічну як Львів ролю грали з другого боку супроти Молдавії і Волощини осілі через сасів семигородські міста, зокрема Бистриця. Ті моменти, важні для дійв взаїмного проникання стилевих форм і відділювання на себе сусідних культур, підносили в останніх часах у своїх працях румунські вчені Iorga, Balș і інші.

Другим важним питанням, котре мусить інтересувати нас як сусідів Румунії, є проблема румунського деревляного будівництва і генеза стилю деревляних румунських церков. Зокрема у високім степені гідні уваги є давні деревляні церкви семигородські. Їх архітектурі присвятив останніми часами ряд праць д-р Коріолян Петрану, професор історії мистецтва на університеті в Cluj (Kolosvar), колись ученъ Й. Стшиговського у Відні.

В праці, виданій у німецькій мові, під зар. *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung*, що є відбиткою з видавництва *Mélanges d'Histoire Générale* історичного інституту університету в Cluj, К. Петрану дає зіставлення дотеперішних вислідів дослідів мадярських, німецьких і румунських учених щодо памяток давної архітектури в Семигороді. Автор підчеркує дотеперішні занедбання мадярських і німецьких істориків мистецтва, що звертали найменше уваги на памятки румунської церковної архітектури, займившись передусім ствердженням впливів західнього мистецтва в околицях, заселених сасами і мадярами. В найдавніших румунських мурованих церквах є видні аналогії з волосько-молдавськими церквами. Вчаси фундували їх також молдавські і волоські господарі. Однак щодо артистичної вартости архітектура, виконаних у камені і цеглі семигородських церков, назагал стоїть нижче позему церков Молдавії і Волощини. Сильніші теж були в Семигороді як деінде впливи західньої архітектури.

Однак чисельно найбільше зберіглося в Семигороді давних памятників церковного будівництва в дереві (1274) завдяки тому, що церкви будовано звичайно з дубового дерева. Тут не місце описувати характеристичні прикмети семигородсько-румунського деревляного будівництва. Огляд памяток з одної тільки округи комітату Бігор дає К. Петрану в гарно щодо графічного боку випосаженім альбомі, під з. *Monumentele istorice ale județului Bihor* (Sibiu 1931), з румунсько-англійським текстом і 124 таблицями ілюстрацій. Ілюстрації ж назагал може й більше говорять аніж описи. Домінуючу ролю в загальнім вражінні в тих церквах захуває стрілиста вежа, з стилевими готицькими рисами. Однак готицькі ознаки мішаються в будівлі з орнаментами, що походять із сфери византійських впливів. Також і розклад простору в нутрі церкви є достосований до вимог культу грецької церкви. Ті церкви повторюють тип будівлі, давно усталений на терені Семигороду, хоча ті, що збереглися до наших часів, не сягають звичайно щодо дати повстання далі взад як XVII ст.

Проблема генези веж, характеристичних для деревляного церковного будівництва, займала також уми дослідників. Деякі з них, давніші, як Haas, Myskowszky, Szinte, приписували їх повстання в Семигороді саським впливам. Петрану, в своїй праці *Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal* (Cluj, 1931, відбітка з пропам'ятної книги на пошану N. Iorga), додачує генезу церковних веж у римсько-дацьких вартових військових вежах і для підтримки цієї тези подає ілюстрації, взяті з колумни Траяна і з деяких античних монет.

З огляду на свою церковну архітектуру, а також семигородське церковне малярство, досі майже недосліджене, проф. К. Петрану представляє нам Семигород, як нововідкриту країну для історії византійського мистецтва, висунену найдалі до заходу, інтересну своїми окремішностями. Бажає теж Петрану запізнати заграницю і ширший науковий світ із румунсько-византійським мистецтвом Семигороду. Тій цілі має служити його праця, опоряджена подвійним текстом, румунським і німецьким, під заголовком: *Bisericile de lemn ale românilor ardeleni* (*Die Holzkirchen der Siebenbürger Rumänen*), Sibiu 1934. Спираючись на опіні заграничних учених, котрих наводить голоси, К. Петрану полемізує з гадкою, з одного боку деяких мадярських, а з другого українських дослідників, що уважають церковну архітектуру в дереві по походженню мадярською, чи пак українською. Цим останнім був А. Сушко, що оголосив на ту тему статтю в *«The Art Bulletin» New-York 1933, XV, 1, с. 86-88.*

Просто політичну заснову має розвідочка проф. К. Петрану під заг. *L'histoire de l'art hongrois au service du révisionisme* (Bukarest 1934), в котрій виказує тенденційність мадярської науки, що додачує мадярське пятно в творах мистецтва, створених народним румунським генієм.

Мабуть теж патріотична думка казала К. Петрану'ві сягнути по перо, щоб в американськiм місячнику *«Parnassus»* (Vol. I. May, October 1929) оголосити статтю, під заг. *Museum activities in Transylvania, Art activities in Transylvania during the past ten years* і здати справу з розвою музейництва в Семигороді від часу прилучення того краю до Румунії, з організації консерваторської служби, розвою мистецтва і шкільництва в її ділянці, артистичного руху, вистав і видавництв.

Не маємо перед собою іншого ще твору К. Петрану, оголошеного в німецькій мові, під заг. *Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung* (Cluj 1927), що в нім автор, заключаючи з того, що пскликається на цей твір, вмістив синтезу мистецтва семигородських румунів. Без сумніву, що твір дсривнує стислістю д слідної методи іншим його працям, котрі представляються дуже додатно і є доказом сильної і безвпинної наукової праці, спрямованої послідовно в один напрям.

Студіювання словянського мистецтва, котрогобудь із сусідуючих з румунськими землями народів, не може обійтиса без зазнайомлення з працями румунських учених. Взаїмні відділювання в ділянці архітектури, стінного малярства, орнаментальної декорації, артистичного промислу зазначаються сливе на кождім кроці. Також завданням прийдешнього буде виразніше ніж сьогодні видобуття на яву того, що румунське мистецтво завдячувало в своїх діях елементові словянському, однаково північному як і полудневому і на-відворот.

Тадей Маньковський

Гадавiк Белорускага Навуковага Таварыства. Книжка I. Вiльня 1933. 80. 212. В тексті 26 ілюстрацій.

В першій статті: Пятнацять годоў працы Беларускага Навуковага Таварыства (5-16) маємо змальований на основі протоколів мозильний розвiй

білоруського товариства, що поставило собі за задачу — розбудувати рідну науку. Читаємо тут м. ін., що білоруси зверталися 1924 року до українських установ у Львові по позичку. Мали купити дім для приміщення музею й ін., але з того нічого не вийшло; чому — не сказано (12). Слідуюча стаття М. Шкельонака, У трохсотныя ўгодкі сьмерці Вялікага Канцлера Льва Сапегі (17-45) подає загальну характеристику того діяча (для нас він цікавий спеціально з огляду на свою переписку зі св. Йосафатом). Неприємно вражає неприхильний тон супроти унії, який зокрема відчувається на сс. 31, 32 і 34. Треба згадати, що ця стаття в відбитці викликала своєрідне ехо в польського рецензента, що вважає патріотичну тенденцію автора (!) більше шкідливою — ніж дійсні фактичні помилки... Це вказує на недолку історичної науки, яку узялежнюється від партійно-політичної тенденції історика (див. »Ateneum Wileńskie« X 416). Третя стаття о. В. Толочка, Беларусь у реляцый а. Пётры Камінскага З С. Б. В. аўдытара грэка-каталіцкае мітраполіі у 1685 г. (46-51). Є це реферат із відомої книжки »В обороні Потіевоі уніі«, що появилася 1929 року. Видавець (д-р В. Шурат) приписав твір о. Петрові Камінському й за ним пішли о. д-р Г. Костельник (»Діло« 1929, ч. 49) і ще дехто (див. »Дзвони« XII (1931) 627); проти того є д-р М. Андрусак у »Поступі« 1929, с. 242 і в Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski, Львів 1934, с. 18 і ін. О. Вл. Толочко приймає авторство П. Камінського, але ближче в це не входить. Чергову статтю дав д-р М. Ільяшевич, Расейская палітыка на землях былага Беларуска Літсўскага гаспадарства за панаванья Кацярыны II і Паўлы I (1772-1801) (52-73). Це не є цілість праці автора; редакція з браку місця мусіла обмежитися лише до частини твору. Один розділ говорить про релігійну політику, м. ін. про відношення царського уряду до унії. Спеціальну задачу має дальша праця Б. Брежги, Замкі Віцебшчыны (74-109). Описано тут двадцять кілька замків, їх історію й подано часто пляни або рисунки. За нею йде студія д-ра Яна Станкевича, Беларускія мусульмане і беларуская літатура арабскім пісьмом (111-141) і Ант. Новіни (А. Луцкевича), Галоўныя кірункі ў беларускай поэзіі (143-161) й З недрукаванае спадчыны па М. Багдановічу (162-169). Замикає статтейний відділ коротка стаття Радослава Астровського, Лічба і лік. Увагі да тэорыі ліку і беспасрэдных лічбовых уяўленьняў (170-175) і А. Луцкевича, Беларускі Музей ім. Івана Луцкевіча (176-182). У відділі: Miscellanea маємо зокрема дуже важну статтейку про Пячаткі полацкіх князёў у Беларускім Музеі (183-184), а саме про два сьignetі: Всеслава († 1101) і Бориса († 1128), оба з тризубом; далі йде замітка про Скорину (з »Kwart. hist.«, XL 473-475), про жидівські релігійні пісні по-білоруськи й інші, менше замітні. Замикає річник бібліографія, де обговорено три праці про білоруське мистецтво й друкарство. При кінці список новіших книжок про Білорусь.

Назагал »Гадавік« робить симпатичне вражіння, не зважаючи на деякі наукові недотягнення. Але прикладати до нього надто строгих, стисло-наукових вимог, не можна — хоч і тут справа не стоїть так зле, як деяким рецензентам видається. Це ж має бути збірник, що повинен знайтися в кожній інтелігентній білоруській хаті, а не лише в семінарійних і університетських бібліотеках!

Теофіл Коструба

Проф. Василь БІДНОВ, Адам Зерникав і його догматичні трактати. (»*Влісь*«. Варшава 1934. VIII 151-174).

Між православними богословами другої половини XVII стол. займає одно з важніших місць Адам Зерникав (* 1652 † 1692), автор відомого твору:

De processione Spiritus Sancti a solo Patre. А. З. походить з багатих та відомих батьків, міщан у Кенігсбергу, що маючи для цього потрібні засоби вислали свого сина в подорожі по Німеччині та закордоном. Після довгих вагань він зриває з вірою своїх батьків, з протестантизмом, виїздить на Україну, приймає православ'є та вчиться мови, щоб працювати в межах православної Церкви. В Україні живе при дворі гетьмана Самойловича, якого трагічний кінець не залишився без впливу і на дальшу долю Зерникава. На кожний випадок останні роки його життя сповиті великою тайною. Проф. В. Біднов розглядає на підставі існуючого матеріалу найважливіші дати з життя цього богослова, щоб після цього перейти до обговорення його літературної творчості. В своїх автобіографічних записках Зерникав згадує різні теологічні, політичні та військово-технічні розвідки, які однак не залишилися до наших часів; маємо на руках тільки 19 полемічних трактатів, звернених проти єзуїта Теофіля Рутки, під спільним титулом: *Tractatus theologici orthodoxi de processione Spiritus Sancti a solo Patre, elaborati auctore Adamo Zernikav. Baturini in Parva Russia 1682.* Теофан Прокопович, так мовити б авторитет на полі православної богословської літератури того часу, підкреслює велику наукову вартість цієї праці, яка використовує цілий достаточний матеріал. Останній переклад цього твору появилася 1902 р., а виготовив його Б. С. Давидович, професор волинської духовної семінарії. Проф. Біднов розглядає тільки зовнішні обставини життя автора і долю самого твору, не входячи цілковито в його зміст. Використану через В. Біднова літературу слід доповнити ще статейкою Б. Вронського, вміщеною в львівському «Поступі» IV 205. Іван Мірчук

Konrad BITTNER. **I. G. Herders** »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit« und ihre Auswirkungen bei den slavischen Hauptstämmen. («Germanoslavica» II (Prag 1934). Nr. 4, с. 454-480).

Автор, доцент німецького університету в Празі, розсліджує тут питання в літературі слабо розвинене, а саме: оскільки ідеї Гердера знайшли серед словян відповідний відгук і в якій мірі вони причинилися до повстання та поширення словянського месіанізму і словянофільства. Не думаємо заперечувати факту, що ці явища в духовім житті словян мали також і інші причини, але з другого боку кожний дослідник, обзнайомлений з матеріалом, мусить признати, що саме Гердер, а також і Гегель, підкріпили ці духові течії серед словян у великій мірі. Вистане пригадати основні твердження Гердера щодо словян: 1) Тільки слов'яни можуть повести людство до ідеалів справжньої гуманності через свою спокійну, невоєвничу вдачу, що витворилася під впливом їх хліборобського заняття та їх музики і поезії; 2) Слов'яни є саме через цю свою вдачу народом майбутнього і покликані до цього, щоб перейняти провід Європи, а тим самим і цілого світу.

Це річ зовсім ясна, що післанництво словян, проголошене визначним і то не своїм, а чужим філософом, мусіло викликати серед словянських народів велике захоплення та залишити в їхньому психічному житті сильні сліди. Однак не всі слов'яни реагували на це »пророцтво« Гердера, так що з цієї точки погляду можна їх поділити на дві групи: а) чехів, словаків та полудневих словян і б) москалів та поляків. В першій групі, до якої треба зарахувати також і українців, є в ті часи традиції власної державності та політична свідомість дуже слабкі, між тим коли у поляків та москалів національне та державне життя пливе широким руслом і під впливом ідей Гердера приймає тільки інші форми. Для народів першої групи ідея словянського післанництва

є підтримкою та потіхою в часах національного нещастя, в другій групі вона веде до імперіялізму та манії грандіоза. Зовсім правильно автор підкреслив цю різницю у перениманні цієї самої ідеї різними слов'янськими племенами. Він переходить далі до історичного представлення поосібних фаз цього розвитку і зупиняється довше над сферою йому найближчою, себто над чеським відродженням, яке знайшло своє завершення та гідного представника в особі філософа та політика Т. Масарика. Масарик свідомо спирається на історіософію Гердера та цитує часто у своїх писаннях цього «пророка» ідеалу гуманності, який він сам старався розробити та угрунтувати в межах чеської культури (див. його: *Ідеали гуманності*).

Куди слабший відгук знайшли ідеї Гердера серед полудневих слов'ян, які із зовнішніх та внутрішніх причин довго не могли здобутися на створення великої державно-політичної концепції, а вживали цих ідей як поважних аргументів у культурній боротьбі для закріплення своїх позицій. Таким способом і чехи і полудневі слов'яни перебирають з вдячністю та захопленням слов'яно-фільські ідеї Гердера, але тому тільки, щоб доказати свою культурну рівновартість та рівноправність супроти інших європейських націй.

Інакше виглядає ця справа у поляків та москалів, як це слушно стверджує автор. Бо саме ці два народи кладуть найбільшу вагу на другу тезу Гердера і випроваджують звідсіля своє завдання, повести людство до кращого майбутнього. Цілком ясно і виразно виступає месіянстичний характер історичної ролі народу у польських письменників, які для оправдання своїх аспірацій покликаються не тільки на Гердера та Гете, але в першу чергу стоять під впливом науки Гегеля та його трихотомічного принципу тези, антитези та синтези. Крім мислителів, згаданих автором, треба б ще тут підкреслити значення філософічного основника месіянзму і рішучого гегелянця Августа Цешковського, який у своїх творах: *Прологомена до історіософії*, *Отче наш та Бог* і *палінгенезія* заповідає прихід третьої щасливої епохи людства й ролю провідництва в процесі здійснення цього пророцтва передає в руки, розуміється, слов'ян. Тут зближується він сильно до думок Гердера. Окреме місце в польській філософській та месіянстичній літературі займає Гене-Вронський, що пише по-французьки, а думає німецькими категоріями. Хоч він перший впроваджує термін «месіянзм», всеж таки в своїх міркуваннях різниться дуже від інших польських месіянстів, а саме тим, що місію слов'ян він старається чисто розумовим способом вивести як історичну конечність із своєї філософської системи, коли інші польські ідеологи месіянзму перехилиються більше в сторону містицизму, а не в бік розумової дедукції.

Не цілком погоджуюся з твердженням автора, що Гердерівська ідеалізація слов'ян знайшла найсильніший відгук у москалів. Такого яскравого та одностороннього формулювання месіянстичної ідеї, як у А. Товіянського, а під його впливом у А. Міцкевича не знайдемо ніде в російській літературі. Що правда і Гердер має в російському громадянстві своїх прихильників, однак в духовому житті Росії XIX століття панують суверенно Гегель і Шеллінг. Шеллінг зовсім опановує думання слов'янофілів, міжтим, коли «западники», з Герценом на чолі, вважають самотнім авторитетом Гегеля. Я признаю, що прихильники обох напрямків у своїй аргументації несвідомо спираються на Гердера і тимомові стоять під впливом його ідей через польську та чеську літературу. Правильний є погляд автора, що слов'янофільські ідеї заглишилися у своїй силі по нинішній день у московському громадянстві та що його сьогоднішні мрії про світову революцію треба звести до цих самих настроїв.

Заслуга К. Бітнера в цьому, що він зовсім виразно вказав на незвичайно важні явища, які на жаль у німецькій літературі досі не знайшли відповідного оброблення. В польській мові маємо старші праці М. Здзеховського, дуже добру монографію З. Клярнерівної та врешті І-ий том широко задуманої праці Й. Уейського про історію польського місянізму.

Іван Мірчук

Prof. Ivan ONIENKO. **Дві грамоті воєводи валашського Івана Мирчі Великого.** Палеографічно-лінгвістичний нарис. („Byzantinoslavica“ III 415-429).

Невсипущий дослідник історії української мови, проф. Іван Огієнко, п'ятий з ряду приглядається двом дуже інтересним грамотам валашського воєводи Івана Мирчі I Старого, що переходяться в Головнім Архіві у Варшаві. Одна походить із самого кінця XIV ст., а друга з 1403 р. Їх видавано вже чотири рази, але без наукового пдходу та палеографічного опису. Тому І. Огієнко видав їх наново і подав докладно всі недостачі попередніх видань, щоб показати, яку дають малу користь, а радше, яку приносять шкоду такі недокладні видання. Виправляючи хиби цих-саме видань, подає палеографічний опис обох грамот дуже докладно, так що перед очима дослідника давнини стає вірний образ двох, на погляд не дуже важних документів. Тимчасом поданий текст є цінним джерелом для історика української мови. Відмінно від попередніх видань, І. О. займається не лише змістом документів, але й їхньою вартістю під оглядом палеографії, дипльоматики й мови. Саме такий розгляд дає змогу дослідникові пізнати мову пам'ятки. Автор підмічує в мові молдавських грамот впливи мови болгарської (старословянської?), української та польської. Ці мовні впливи свідчать про культурні взаємовідносини Молдавії й України та Польщі в XIV-XV ст. Волощина була тою країною, кудю переходили культурні впливи північних слов'ян до південних та лишали у ній сліди своєї вищої культури. В розгляді мови І. О. підмічає ще сліди болгарського правопису по редакції Евтимія Тирновського і фонетичні й морфологічні українізми, польонізми і болгаризми.

Поданий в кінці словничок до описаних грамот дає радше покажчик слів, ніж лексичний матеріал, бо подані слова не мають основ, а самі собою в лексиці не приносять нічого цікавого.

Василь Лев

Albert BRACKMANN. **Die Anfänge der Slawenmission und die renovatio imperii des Jahres 800.** („Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften“. Philosophisch-historische Klasse — 1931).

Автор цієї статті, відомий німецький історик, старається доповнити своє, раніш проголошене твердження,¹ що причиною відновлення гідности римських цісарів (renovatio imperii) 962 р. була східна політика Оттона Великого і післанництво німецьких імператорів, які своїм завданням вважали навернення до християнської віри всіх слов'янських племен в інтересі універсальної Церкви. Це доповнення йде в цьому напрямі, що також політичні пляни Карла Великого та акт 800 р. мали цей самий підклад, а саме місію німецьких цісарів на сході, для чого вони потребували в першу чергу моральної піддержки з боку римських папів. В основі слов'янської місії Каролінгів лежить союз Карла Великого з Римом. Історія цього союзу ось яка: Після смерти папи Адріана I 795 р. засів на римському престолі Лев III, який, повідомляючи короля франків про свій виб р, пересилає йому ключі від гробу св. апостола Петра, стяг (vexillum) города Риму і завзиває його приїхати в Італію та відібрати від

¹ Див. Die Ostpolitik Otto des Großen. „Historische Zeitschrift“ CXXXIV (1926) 242-256.

римлян присягу вірності. Карло Великий у своїй відповіді переходить мовчанкою приманливе на перший погляд пропозиції папи, тому що йому не хотілось їхати в Рим, щоб там вести локально-римську, антивизантійську політику. Це не відповідало б теж його позиції, яку він здобув собі перемогою над аварами, ставши таким способом „defensor ecclesiae“, це не годилося б і з новими завданнями, що їх він бачив на сході, а не на півдні Європи, стрінувшись зі словянськими племенами. Замість піти на зустріч пропозиціям і бажанням папи Льва III, Карло пропонує йому в заміну за давній пакт »*pactum comaternitatis*«, що від 756 р. зв'язував франконських королів з Римом, новий союз »*inviolabile foedus*«, в якому припадала йому провідна роль в місії навернення словянства на християнську віру. Таким способом король, що в цій справі проявляє більшу ініціативу та активність, старається зіпхати папу зі шляху »римської« локальної політики і вивести його на дорогу до універсальної Церкви (*ecclesia universalis*), як і цілком має бути навернення цілого світу до католицької віри. Зовнішнім оформленням цих змагань короля є акт з дня 25 грудня 800 р., в якому перевага лежала безперечно по боці новокоронованого імператора. Союз цей між духовною і світською владою для виконання великих церковно-релігійних та політичних завдань був у суті речі »*societas leonina*«, але провід залишився в руках Карла, попри всі спроби Льва III перебрати й ініціативу в політичному житті тодішнього заходу в свої руки. Щойно за часів Людовика Побожного папство стає сильнішим елементом, а в половині IX століття папа Николай I перебирає провід у словянській місії на сході, бо за його починає переводити християнізацію моравської держави св. брати Кирило та Методій.

Завданням праці А. Бракмана, яка спирається на дуже багатому джерельному матеріалі, є те, щоб політику Каролінгів та Оттонів на сході Європи представити в дещо відмінному світлі. Всі походи проти чехів, сорбів та інших словянських племен не були тільки продуктом імперіалістичної політики німецьких імператорів, але належали обов'язково до універсальних завдань християнської імперії (*imperium christianum*), якої остаточною ціллю мало бути цілковите знищення поганських богів на просторі цілої Європи і включення поганських, у нашій справі словянських, народів в організаційні ряди універсальної католицької Церкви.

Іван Мірчук

Raissa BLOCH. Verwandtschaftliche Beziehungen des sächsischen Adels zum russischen Fürstenhause im XI Jahrhundert. (Festschrift Albrecht Brackmann dargebracht von Freunden, Kollegen und Schülern. Weimar 1931. 185-206).

Авторка належить до кола тих дослідників, що ще й сьогодні тримаються старої схеми російської історії, з Києва починаючи і Петербургом кінчаючи. Для неї немає різниці між »Ruß« і »russisch«. Так само вона дивиться на Московію, як на продовження руської держави. Зазначаючи цілком влучно, що Русь-Україна (в авторки: *das Land der Russen*) була на протязі століть країною, на яку в Європі дивилися як на рівнорядний чинник, вона підкреслює, що татарський погром знищив це значення Русі і що вона, Русь, мовляв тільки 300 років пізніше почала ставати відомою Заходові, як Московія. Не спиняючись на останнім твердженні, питаємо: а що зробимо з галицько-волинською державою, дійсною наслідницею Києва, і з її зносинами з Заходом?

Позатим розвідка збудована солідно, на наукових підставах, зі знанням європейської, російської і почасти навіть української літератури і джерел; не раз цитується історія Русі-України М. Грушевського (в авторки: *Gruševskij*).

Щодо самого змісту розвідки, себто вияснення родинних зв'язків саксонських династій з київським князівським домом XI ст., то тут звертає особливу увагу на себе спроба відкрити incognito таємних »reges Ruziae« або »rex Ruzorum«, названих так у німецьких анналах. Це питання і по сьогодні залишається спірним.

Одного з цих »reges Ruziae«, що був оженений з Одою, дочкою Ліппольда та Іди фон Ельсторпе, авторка ідентифікує з великим князем Святославом, що засів на київському престолі після другого вигнання брата Ізяслава Ярославовича. На це вказують, на думку авторки, два свідоцтва: одне — Альберта фон Штаде про те, що Бурхард з Тріру, відомий з місії 1075 р. до київського князя Святослава (цю місію переведено на доручення Генриха IV, який склотився до того на прохання Ізяслава Ярославовича), був сином Іди фон Ельсторпе, себто братом Оди, хоч від іншого батька; друге — Лямперта, який подає, що Бурхард був для такої місії особливо придатний, бо сестра його була оженена з князем, до якого його послали, себто з Святославом.

Але тут повстають труднощі: перша того роду, що Альберт фон Штаде називає сина Оди від руського князя Вартеславом, в той час, як у Святослава були сини Гліб, Олег, Давид, Роман, Ярослав. На думку авторки, Альберт фон Штаде попросту не дав собі ради з чужим йому іменем; немає нічого неймовірного в припущенні, що »Вартеслав«, хочби по созвучності, відповідає імені наймолодшого Святославоного сина Ярослава. Друга трудність у тому, що в любецькому Синодику (важне джерело для генеалогії в першу чергу чернигівських князів XI-XIV ст.) дружина Святослава названа Киликією. Але в тім же Синодику поминається тільки старших чотирьох синів Святослава; про наймолодшого, Ярослава, нічого не говориться. З того, на думку авторки, виходить, що Киликія була очевидно першою дружиною князя, від якої походять 4 старші сини; Оду, в якій треба вбачати другу дружину князя, і її сина Ярослава, автор Синодику, невідомо з яких мотивів, пропустив. Також і одна мініятура в Ізборнику Святослава (1073 р.), на якій зображені князь Святослав, княгиня і всі сини, підтверджує це припущення, бо тут Ярослав поставлений коло матері, як мала дитина і на передньому фоні, а інші сини мужнього віку — на задньому. Виразно видно, як мистець хотів підкреслити різницю в літах між старшими синами Святослава і Ярославом. В цьому авторка бачить посередній доказ на те, що Святослав мусів бути два рази оженений, при чім його другою дружиною була Ода, від якої він мав малого тоді Ярослава. Цікаво, що Ода зазначена на мініятурі просто як »княгиня«, без назвища, коли інші особи названі по іменам.

В розвідці знаходимо також звістку і про шлюб Кунегунди, дочки маркграфа Оттона Майсенського (Otto von Meissen), з другим rex Ruzorum. Під ним Р. Бльох розуміє князя Ярополка, сина прогнаного з Києва великого князя Ізяслава, якого шлюб мав відбутися 1075 р. під час побуту Ізяслава з сином у Німеччині. При тій нагоді авторка підкреслює, що Ярополк був у Римі і передав в імені батька руську державу Апостольському Престолові, щоб отримати її з рук папи dono sancti Petri. Якого роду були заістновані відносини, ми не знаємо. Але що вони мусіли мати якийсь особливий характер, це видно, як гадає авторка, з аналізу двох відомих мініятур так зв. егбертового псалтиря (він повстав кілька літ пізніше, між 1078 і 1087 р., на замовлення Ярополкової матери Гертруди, що була з роду полькою), де Ярополк з дружиною Кунегундою поставлені в певне відношення до св. апостола Петра.

Борис Крупицький

Dr. Józefat SKRUTENÍ O. S. B. M. **Un demi siècle d'histoire de l'Ordre des Basiliens** (1882-1932). Essai de synthèse. (La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques, Varsovie 1933. III 97-110).

Розвідка редактора і видавця «Записок ЧСВВ», писана доброю французькою мовою, є спробою синтези діяльності Чину св. Василя В. на протязі останніх 50 літ після добромільської реформи 1882 р. (1882-1932). Для історика цікавий у першу чергу самий підхід до справи: в короткому синтетичному нарисі автор дає внутрішню, а потім зовнішню історію свого Чину, при чім головну увагу і натиск кладе на першу. Чин св. Василя В. має, на думку автора, продовж цілого 50-ліття характер словянський і при тім виразно український. В синтезі автора дуже важну роль грає міцний природній зв'язок між *natio* і *religio* і тому особливо підкреслюється вагу національності в розвитку і житті інституції. Чин св. Василя В. відбиває в собі типові риси українського народу в їх додатнім і також негативним виявленні. Сам Чин св. Василя В. в його організації і діяльності представлено як синтезу між Сходом і Заходом: східній аскетизм і західній активізм сполучуються в ньому в одну гармонійну цілість. В цьому відношенні Чин пішов слідами самого св. Василя В. («ein Römer unter den Hellenen»), в науці якого і той і другий елемент — і аскетичний і активний — мають однакову вартість. Але разом з тим Чин не загубив (в ідеї і принципі) і дійсних рис східнього монашества з його службою Богові в чисто аскетичнім піднесенні і відданості. Оскільки таке представлення правильне, нехай висловляться історики Церкви. Думка сама по собі дуже цікава. Автор оцінює діяльність Чину св. Василя В. позитивно, що зрештою цілком зрозуміле, але не робить з своєї праці апольогетичної студії. З деяких оцінок окремих осіб і подій видно, що йому важно представити реальне обличчя установи, якої він членом і любячим сином.

Борис Крупницький

Dr. Leo Hlynka. **De potestate episcoporum nec non praerogativis metropolitanae potestatis in bona Ecclesiae temporalia in Oriente novem primis saeculis.** (Dissertatio canonico-historica). (Відбитка з «Богословії» т. X, кн. 4; т. XI, кн. 1. Видання «Богословії», ч. 14). Leopoli 1933. 8°. IV + 76.

Наша вбога каноністична література збагатилася цінною розвідкою о. проф. Л. Глинки про владу єпископів і митрополитів над церковними добрами на Сході в перших дев'ятох століттях. Автор відзначається ясністю викладу, а в спірних питаннях завжди боронить гіпотезу, що має за собою сильніші і більше переконуючі докази та більшу повагу каноністів. Всі свої твердження автор доказує ясними, річевими і переконуючими аргументами, так що читання його розвідки справляє правдиву духову розкіш. До того починається і добра латинська мова, хоча коректа лише дещо до побажання. На 65 сторони автор лише, мабуть через недогляд, що «*provincia ecclesiastica non erat persona moralis*». Треба ствердити, що церковна провінція є моральна особа і як така може мати церковні добра. Вправді, по засадам тепер обов'язуючого церковного права, церковні провінції не мають жадного майна, але цей фактичний стан може змінитися, а в кождім разі не може позбавити церковну провінцію права посідати майно, що його вона має з своєї природи як моральна особа. Не подобається мені і заголовок — надто довгий і без потреби описово-дидактичний. Зрештою, висловлюю побажання, щоб автор працював і далше пером на ниві церковного права, особливо сьогодні, коли твориться кодекс канонічного права для Східньої Церкви, до якого між ін. треба буде написати ясні і наукові пояснення.

Аристарх К а ц а л а й, ЧСВВ.

ОГЛЯД НАДІСЛАНИХ КНИГ

В цій відділі даємо місце всім книжкам, надісланим на адресу Редакції »Записок ЧСВВ.« — Львів, Жовківська 36 (»Analecta OSBM.« — Lwów, Żółkiewska 36), без огляду на їх зміст та світогляд. При деяких подаємо короткі, оціночні замітки, а щодо інших залишаємо за собою право висловитися про них у нашій органі й окремо, в міру потреби та достосування їх до змісту нашої програми. Виказуємо тільки книжки, збірні видання та більші periodica, пропускаючи письма стисло періодичні й їм подібні. Виказ цих останніх містимо на кінці випуску, котрим закінчуємо поодиноким том.

Académie Roumaine. **Bulletin de la section historique** publié avec le concours de la fondation royale Ferdinand I-er sous la direction de N. Iorga. Tome XIX. Contributions de N. Iorga, C. Marinescu et H. Hămbășanu. Bucarest 1935. 24 × 16. II+164.

А. Ч. **Українська молодь Христові**. Памятка з великого торжества й походу у Львові 7. V. 1933. (Бібліотека УКО). Львів 1933. 17 × 11. 56.

Almanach des Vacances 1933 pour les jeunes. Maison de la Bonne Presse. 5, rue Bayard. Paris 1933. 18 × 12. 128. Ціна: 1 fr. 25.

Almanach du Pèlerin pour 1935. Après le XIX-e centenaire de l'institution de l'Eucharistie et du sacerdoce. Bonne Presse. 5, rue Bayard. Paris 1934. 25 × 18. 128.

АНДРУСЯК М. **Зв'язки Мазепи з Станиславом Лещинським і Карлом XII**. (Відбитка з »ЗНТШ.« СЛII 35-61). (Львів 1933). 24 × 16. 28.

Ангел вопіяше, Плотю уснув, Христос воскрес на хор міш. і муж. Зібрав: Гр. Барановський. Випуск 3. Краків 1933. 21 × 35. 40.

Annuaire de l'Académie Royale de Belgique 1933-1С. Bruxelles 1933. 19 × 12. 200.

Annuaire de l'Académie Royale de Belgique 1934 — С. З ілюстраціями. Bruxelles 1934. 19 × 13. 264.

АНТОНОВИЧ М. **Йозеф Геррес** вістун німецької єдності (з передмовою Дм. Донцова). (Книгозбірня »Вістника« ч. 3). Львів 1934. 18 × 13. 64.

Archim. INNOZENZ. **Aladja-Monastir** (St. Troitzta). Übersetzt * * * Varna 1933. 16 × 12. 16.

Асоціація незалежних українських мистців. V. вистава. **Лев Гец**. Каталог. 4. II. - 4. III. Львів 1934. 17 × 12. 26.

BARION J. **Plotin et Augustinus**. Untersuchungen zum Gottesproblem. (Neue Deutsche Forschungen. Abteilung: Philosophie, herausgegeben von H. R. G. Günther. Bd. 5). Junker und Dünhaupt Verlag. Berlin 1935. 24 × 16. 176.

BAUR Ch. **Die Unions-Aussichten im Osten**. (Відбитка з »Theologie und Glaube« XXIII 638-645). 2 Auflage. München 1933. 22 × 15. 24.

БАЖАЛУК М. **Вулькани та землетруси** з 25 образками. (Видання фонду »Учітеся, Брати мої«, ч. 15). Львів 1934. 17 × 13. 64.

BELTRAMI G. **La Chiesa Caldea nel secolo dell'Unione**. (Orientalia Christiana XXIX. N. 83). Pont. Instit. Orient. Studium. Roma 1933. 24 × 16. XVI + 284. Ціна: 45 l.

БЕЗРУЧКО М. **Січові Стрільці в боротьбі за державність**. Каліш 1932. 24 × 17. 82.

BILOVSKÝ V. H. **Církevní Cherubín anebo slavný, a stálý v ohni, a mukách víry a svatě spovědi zástupce Jan Sarkander**. Vytiskněný po prvé v Brně l. P. 1703 u Marie Alžběty Synárovny, vdovy. Do tisku připravil dr. Josef Vašica. Olomouc 1933. 17 × 11. 256.

БОКШАЙ Е. **Історія Церкви Христової** для школьного уживання. Ужгород 1934. 21 × 15. 80.

BRIDEL B. T. J. **So Bůh? Člověk?** Do tisku pripravil dr. J. Vašica. Přerov 1934. 17 × 11. 68.

БРИК І. **Маркіян Шашкевич**. У соті роковини зладження »Зорі«. (Видання Т-ва »Просвіта«, ч. 799). Львів 1934. 20 × 14. 64.

Catalogus Fratrum ac Sororum Provinciae Poloniae S. Ordinis Praedicatorum A. D. 1933. (Lwów 1933). 17 × 12. 38.

ЦЕГЕЛЬСЬКА О. **Слідами босих ніжок** та інші оповідання. (Видавництво Відділу Т-ва В. П. У. В. в Самборі, ч. 2). Львів 1934. 18 × 13. 68.

Церковні пісні на всі свята цілого року. (Видавництво ЧСВВ. у Прудентополи). Прудентопіль 1930. 16 × 11. 215 + XI.

Хліборобський Шлях, місячник присвячений справам клясової організації українських хліборобів в Галицько-Волинській Землі. Чч. I-XII. Видає, редагує і за редакцію відповідає: Д-р К. Іван Гладілович. Львів 1932. 23 × 16. 312 + 22.

- Constitutiones** Congregationis Sororum Servularum Purissimae Virginis Mariae Immaculate Conceptae ritus graeco-catholici. Leopoli 1929. 23 × 15. 76.
- Constitutiones** Congregationis Sororum Servularum Beatissimae Virginis Mariae Immaculatae ritus graeco-rutheni. Typis polyglottis Vaticanis 1932. 24 × 17. 86.
- ЦИНКАЛОВСЬКИЙ О. **Княжий город Володимир**. Популярно-науковий нарис. (3 45 образками й 1 мапою). («Учітеся, Брати мої», ч. 18). Львів 1935. 18 × 13. 112.
- ЧЕХОВИЧ К. **Мелетій Смотрицький як граматик**. Львів 1935. 24 × 17. 18.
- ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. **Філософія Г. С. Сковороди**. (Праці Українського Наукового Інституту. XXIV. Серія філософічна, кн. 1). Варшава 1934. 25 × 18. 224 + IV табл.
- DĄBKOWSKI P. **Dawne prawo polskie prywatne**. Program wykładów uniwersyteckich. Wydanie drugie. (Pamiętnik Historyczno-Prawny pod redakcją P. Dąbkowskiego. T. XI. Zeszyt 2). Lwów 1932. 24 × 16. 42.
- Да исполняться** по мелодії Угро-Руського Обіходу, Арранжував Ол. Кошиць. (Літогр., на правах рукопису. Чернеча Гора). 1935. 34 × 23. 4 листи.
- ДАЛЕКИЙ О. **Тайна одного знакомого**. Оповідання про дивні пригоди читального бібліотекаря, з 4 образками. (Видання Т-ва «Просвіта» ч. 817). Львів 1935. 20 × 14. 56.
- Десять-дневне набоженство до св. свцмч. Йосафата ЧСВВ**. (Видавництво ЧСВВ.). Прудентополіс 1931. 14 × 10. II + 22.
- Die beiden gewöhnlichen äthiopischen Gregorius-Anaphoren**. Nach 5 bzw. 3 Handschriften herausgegeben von O. LÖFGREN, übersetzt und mit Anmerkungen versehen von S. EURINGER. (Orientalia Christiana XXX, 2. N. 85). Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma 1933. 24 × 16. 82. Ціна: 22 l.
- DOROŠENKO D. a RYPKA J. **Hejtman Petr Dorošenko a jeho turecká politika**. (Zvláštní otisk z Časopisu Národního Muzea 1933). Praha 1933. 22 × 14. 56.
- DOROŠENKO D. **Hetman Mazepa**. Sein Leben und Wirken. (Відбитка з «Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» VII (N. F. III), 1 51-73). Königsberg Pr.-Berlin 1932. 23 × 16. 24.
- ДОРОШЕНКО Д. **Діяльність Франтішка Палаяцького й українська справа**. (Відбитка з II «Наукового Збірника» Укр. В. Пед. Інституту ім. М. Драгоманова). Прага 1932. 24 × 17. 10.
- **Євген Чикаленко, його життя і громадська діяльність**. Прага 1934. 22 × 15. 100.
- Духовныя Упражнения Св. Игнатія Лойоля**. Перевод с латинскаго и предисловіе Софіи Лихаревой. (Издание Общества Иисусова восточнаго обряда). Краков 1933. 15 × 11. XVI + 168.
- DYNOWSKI W. **Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia**. (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, Sekcja etnologiczna, Nr. 1). Wilno 1934. 29 × 21. IV + 64 + XV табл. + IV мапи. (Богато ілюстрацій).
- ENESCU G. **Despre Iacob Negruzzi și despre intrarea muziceii la Academia Română**. Răspuns de G. Țițeica. 22 Maiu 1933. (Academia Română. Discursuri de recepțiune. LXIV). București 1933. 25 × 17. 18.
- Excursions en Pologne** publié par le bureau polonais de voyages «Orbis». (VII-e Congrès International des Sciences Historiques). (Warszawa 1933). 16 × 11. 20.
- ФЕДЕЛЕШ К. **Не пий!** Добра порада нашому народови. (Видавництво Товариства «Просвіта» в Ужгороді, ч. 155). Ужгород 1933. 23 × 15. 20.
- ФЕДЬКОВИЧ Ю. **Фармазони** або як то трицять срібнарівських господарів записалося чортові, і як то вони за сім літ, сім місяців і сім неділь дуже забагатили. Красна і правдива повість для розумних господарів. Четверте видання в соті роковини народин першого редактора видань «Просвіти». (Видання Т-ва «Просвіта», ч. 802). З 4 образками Ю. Кирієнка. Львів 1934. 20 × 14. 64.
- FIC A. **Syjon miasto Dawidowe w świetle tekstów i wykopalisk**. (Studjum archeologiczno-biblijne). 75 rycin i 3 mapki. Lwów 1933. 24 × 16. XII + 214 + 3 мапи.
- FÜLLER-MILLER R. **Macht und Geheimnis der Jesuiten**. Eine Kultur- und Geistesgeschichte. Mit 66 Abbildungen. Berlin-Leipzig 1932. 20 × 12. 664.
- GREBE W. **Geist und Sache**. Grundlegung der Theorie der Geisteswissenschaften und Klärung des Sinnes kulturellen Schaffens. Frankfurt am Main 1934. 24 × 17. VIII + 226.
- GUTRY Cz. **Od wycinka do zbioru wydawniczego samoistnych dzieł**. (Odbitka) Warszawa 1933. 22 × 15. 24.
- HALBAN L. **Zanik supremacji państwa nad Kościołem w Niemczech**. (Pamiętnik Historyczno-Prawny pod red. P. Dąbkowskiego. T. XII. Zeszyt 1). Lwów 1933. 24 × 16. 58.
- HAUSHERR I. **De Doctrina Spirituali Christianorum Orientalium Quaestiones et Scripta**. I. (Orientalia Christiana XXX, 3. N. 86). Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma 1933. 24 × 16. 74. Ціна: 12 l.

- HITLER A. **Mein Kampf**. Zwei Bände in einem Band. Ungekürzte Ausgabe. I-er Bd: Eine Abrechnung. II-er Bd: Die nationalsozialistische Bewegung. München 1935. 19×12. XXXII + 782 + X + портрет.
- HL. Ł. **Głód na Ukrainie i jego przyczyny**. Warszawa 1934. 21×14. 28.
- ГОДУНЬКО О. **Розмова між католиком і байбелником**. (Відбитка з «Христос Наша Сила»). Львів 1934. 18×13. 16.
- HOFMANN G. **Griechische Patriarchen und römische Päpste**. Untersuchungen und Texte. III 1. Theophanes III Patriarch von Jerusalem und Papst Urban VIII. (Orientalia Christiana XXX, 1. N. 84). Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma 1933. 24×16. 60. Ціна: 10 l.
- **Griechische Patriarchen und römische Päpste**. Untersuchungen und Texte. III 2. Metrophanes Kritopoulos, Patriarch von Alexandria (1636-39); III 3. Kosmas III Kallagathos, Patriarch von Alexandrien (1737-46); III 4. Samuel Kapasoules, Patriarch von Alexandrien (1710-23). Seine neuentdeckten Briefe an den Papst Klemens XI. (Orientalia Christiana XXXVI, 2. N. 97). Pont. Institutum Orientalium Studiorum. Roma 1934. 24×16. 64. Ціна: 10 l.
- HOFMANN K. **Der »Dictatus Papae« Gregors VII**. Eine rechtsgeschichtliche Erklärung. (Görres-Gesellschaft. Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Staatswissenschaft. 63. Heft). Paderborn 1933. 24×16. 154.
- **Die freiwillige Gerichtsbarkeit** (iurisdictio voluntaria) im kanonischen Recht. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Staatswissenschaft. 53. H.). Paderborn 1929. 23×16. 98.
- HOFMANN R. **Die heroische Tugend**. Geschichte und Inhalt eines theologischen Begriffes. (Münchener Studien zur historischen Theologie. Heft 12). München 1933. 23×16. XIV + 220.
- HOLINKA R. **Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI**. Studie z dějin velikého schismatu západního. (Spisy filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, č. XIV). Bratislava 1933. 24×16. 152.
- ГОРДИНСЬКИЙ Я. **Українські переклади й переспіви з Гете**. (Надбитка). Львів (?). 23×15. 27-66.
- ГОРДИНСЬКИЙ С. **Барви і лінії**. Поезії. («Ізмарад»). Львів 1933. 17×12. 68.
- ГОРЛІС-ГОРСЬКИЙ Ю. **Отаман Хмара**. З таємниць ГПУ. Львів 1934. 18×13. 75.
- ГОРИШІВСЬКИЙ І. **Спільними силами** (плян майстра Дмитра), історична картина з життя львівського братства в XVII в. (Видання Т-ва «Просвіта», ч. 803). 4 образки Ю. Кирієнка. Львів 1934. 20×14. 100.
- HRYNIEWIECKI B. **Znaczenie odbitek w pracy naukowej**. («Libraria Nova». Nr. 1). Warszawa 1933. 15×11. 8.
- І буде одно стадо і один Пастир**. (Католицькі Читання. Ч. 1). Перемишль 1933. 17×10. 16.
- IORGA N. **Byzance après Byzance**. Considérations générales pour le Congrès d'Études Byzantines de Sofia. Bucarest 1934. 22×14. 12.
- Jahrbuch der Ludwig-Maximilians-Universität München für das Jahr 1931/32** (vom 27 VI 1931 bis 26 VI 1932), — für das Jahr 1932/33 (vom 27 VI 1932 bis 26 VI 1933, — für das Jahr 1933/34 (vom 27 VI 1933 bis 26 VI 1934), — für das Jahr 1934/35 (vom 27 VI 1934 bis 26 VI 1935). München 1932-1936. 24×16. 136 + 136 + 132 + 132.
- JAROSŁAWIECKA-GĄSIOROWSKA M. **Cracovie**. Ses monuments et ses musées. Cracovie 1933. 17×12. 40 + XII + плян.
- JAVORSKI J. A. **Житіє Алексѣя челоуѣка Божія въ карпаторусской стихотворной обработкѣ половины XVIII-го вѣка**. (Відбитка). (Прага 1932). 25×18. 6.
- ЯВОРСЬКИЙ Ю. А. **Карпаторусскіє варіанти двухъ малоизвѣстныхъ историческихкихъ пѣсень**. (Відбитка з журналу «Научные Труды Русскаго Народнаго Университета в Прагѣ» V 128-139). Прага 1933. 24×17. 14.
- **Соцацкая пѣсня о Руснакахъ**. (Отдѣльный оттискъ изъ «Научнаго сборника въ память Е. И. Сабова»). Ужгородъ 1935. 23×15. 8.
- ЄНДИК Р. **Адольф Гітлер**. (Книгозбірня «Вістника», ч. 4). Львів 1934. 17×12. 64.
- Календаръ „Св. Кирилъ и Методи“ за 1934 год**. София 1934. 23×15. 160.
- Календаръ „Св. Кирилъ и Методи“ за 1936 год**. XIX годишнина. София 1935. 23×15. 186.
- Календар „Просвіта“ на рік 1934**. Рік видання 12-ий. Ужгород 1933. 23×15. 80.
- Календар „Просвіта“ на переступний рік 1936**. Ужгород 1935. 23×15. 112.
- КАЛИНЕЦЬ С. **Роман і Юлія**. Весела комедія на одну дію. (Народня Українська Бібліотека в Бразилії. Ч. 1. В-во «Парана»). Друкарня оо. Василян у Прудентополіс 1934. 15×11. 41 + VII (Додаток: Дід лірник. Козацька повість).

- **Засвістали Козаченьки**. Оперета на 3 дії. (Українська Бібліотека, вип. 7. Українське В-во «Парана»). Друкарня оо. Василян у Прудентополі 1935. 16×11. 40.
- Канадійський Епархіяльний Вістник** 1931 і 1932 рр. 23×15. 10+10.
- Katalog der Ausstellung ukrainischer Graphik in der staatlichen Kunstbibliothek vom 5. bis 26. Februar 1933 veranstaltet vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut in Berlin.** (Berlin 1932). 17×12. 48.
- KOFFLER H. Die Lehre des Barhebräus von der Auferstehung der Leiber,** dargestellt und untersucht von... (Orientalia Christiana XXVIII, 1. N. 81). Pont. Inst. Orientalium Studiorum. Roma 1932. 24×16. 210 і 1 синхроністична табеля. Ціна: 38 л.
- Коляди** або пісні на Христове Різдво. (Видавництво ЧСВВ. в Прудентополи). Прудентопіль 1929. 16×11. 112.
- KOLÁR A. Die Logaöden.** Überprüfung neuerer Lösungen einer alten Frage. (Spisy filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, č. XIII). Bratislava 1933. 24×16. 142.
- КОМПАНИЄЦЬ А. Буря заргожує.** Оповідання про майбутню війну, з 22 образками. (Видання Т-ва «Просвіта», ч. 815). Львів 1935. 20×14. 64.
- Конституційний Статут** Катол. Акції Укр. Молоді. Львів 1933. 17×12. 22.
- КОПАЧ І. З моїх сокільських споминів.** (На 40-літний ювілей українського «Сокола»). Львів 1934. 17×12. 16.
- **В честь митр. Кир Андрея.** (В сімдесятлітє его жия). Львів 1935. 16×12. 32.
- KOPAL J. Gustave Flaubert.** (Spisy Filosofické Fakulty University Komenského. Č. XI). Bratislava 1932. 24×17. 184.
- Короткий Катехизм,** се є найважніші правди християнсько-католицької релігії. Перемишль 1935. 15×11. 64.
- KOSCHMIEDER E. Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie.** Próba syntezy. (Rozprawy i materiały wydziału I Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. V, z. 2). Wilno 1934. 26×18. XVI+240.
- КОСТЕЛЬНИК Г. Генеза жіночого й мужеського полу.** (Відбитка з часопису «Нива»). Львів 1933. 24×16. 30.
- **Наполеон і Сталін** як представники духа свого часу. (Передрук з «Мети»). Львів 1933. 18×12. 36.
- **Мойсей Вернигора** український Валаам. (Відбитка з щоденника «Діло»). Львів 1934. 20×12. 40.
- **Поняття матерії** в старинних атомістів і в нинішній фізиці. (Відбитка з «Богословія» X, 4 за 1932). (Львів 1932). 25×17. 8.
- КОТЕЛ П. Катехизм обітів.** На українську мову переклав о. Г. Кинах ЧСВВ. (Аскетична Бібл. Вид. ОО. Василян в Ужгороді. Кн. III). Ужгород 1933. 16×12. 100.
- КРЕНЦІЦЬКИЙ Б. Моя розмова з дослідниками св. Письма.** Переклад. Станіславів 1935. 17×12. 64.
- КРУГЕЛЬСЬКИЙ А. Тилявська схизма на Лемківщині.** Її історія й теперішній стан. (Бібліотека УКО). Львів 1933. 17×11. 76.
- КРИПЯКЕВИЧ І. Михайло Грушевський.** Життя й діяльність, із 16 образками. (Видання Т-ва «Просвіта» ч. 806). Львів 1935. 20×14. 64.
- KRZESIŃSKI A. Współczesna niewiara.** Konferencja, wygłoszona 21 X 1934 w Krakowie, Poznań 1935. 21×14. 32.
- КУБІЙОВИЧ В. Територія й людність українських земель.** З 2 мапами. («Учітєся, Брати мої», ч. 19). Львів 1935. 18×13. 88.
- KUBIJOVYTSC H. Die Verteilung der Bevölkerung in der Ukraine.** Vortrag. Mit einer Karte. (Beiträge zur Ukrainekunde, H. 2). Berlin 1934. 21×15. 40.
- KUCHTA J. Dziecko-włóczęga.** (Biblioteka wychowawcza M. Arcta). Warszawa (1933). 20×14. 172.
- **Fr. W. Foerster** jako przedstawiciel współczesnej pedagogiki. (Odbitka). Lwów 1934. 23×15. 8.
- **Książka zakazana** jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie dojrzenia. Warszawa (1934). 20×14. 156.
- **Nauczyciel-wychowawca** i jego stosunek do ucznia w świetle badań psychologicznych. (Odbitka). Lwów 1934. 23×15. 28.
- **Psychologiczne podstawy nowych programów.** (Wydawnictwo kwartalnika «Zrąb»). Warszawa 1932. 24×17. 32.
- **Rozwój psychiczny dziecka wiejskiego.** (Biblioteka Kwartalnika Pedagogicznego. Nr. 8). Warszawa 1933. 23×16. 44.
- **Rozwój psychiczny młodzieży a praca szkolna.** Wydanie II. Warszawa 1933. 19×14. 104.
- КУРДИДИК А. До ясного завтра.** Короткий огляд найновіших здобутків людського духа, з 41 образками. (Видання Т-ва «Просвіта», ч. 813). Львів 1935. 20×13. 80.

КВІТ О. **Божі стежечки**. Оповідання. Вінета та рисунки В. Кирієнка. (Бібліотечка «Нашого Приятеля», вип. 4). Львів 1935. 20×14. 80.

ЛЯ ФОНТЕН Жан. **Байки**. Український переспів Я. Вільшенка. Вінета Ю. Кирієнка — ілюстрації Г. Дорé. (Бібліотечка «Нашого Приятеля», вип. 5). Львів 1935. 21×15. 64.

L'Almanach des vacances pour les Jeunes 1934. Maison de la Bonne Presse. 5, rue Bayard, Paris 1934. 18×11. 128.

La Société de Marie Réparatrice. 1935. 18×12. 16.
(1784-1934) **150-lecie Konsekracji Kościoła oo. Bazylijanów w Warszawie**, Miódowa 16. Warszawa. 14×10. 8.

ЛЕВИЦЬКИЙ В. **Українська державна путь**. Частина перша: Думки про методи і практику державного будівництва. (Політична Бібліотека «Хліборобського Шляху», ч. 5). Львів 1933. 17×13. 160.

ЛЕПКИЙ Б. **Каяла**, історичне оповідання з нагоди 750-ліття походу князя Ігоря Святославича на половців 1185 р. Образки й малюнок на окладинці О. Кульчицької. (Видання Т-ва «Просвіта», ч. 809). Львів 1935. 20×14. 68 + карта родоводу.

— **Орли**. Історичне оповідання з рр. 1734-1750. (Видання Т-ва «Просвіта», ч. 795). Львів 1934. 20×14. 56.

ЛІМНИЧЕНКО В. **Дзвонять дзвони**. Поезій четверта книжка. (Бібліотека «Логос» — 9). Львів 1933. 17×12. 44.

ŁOŚ St. **Sytuacja międzynarodowa a Ukrainę haliccy**. (Відбитка з місячника «Nasza Przyszłość» XXX). Warszawa 1933. 24×17. 28.

ЛОСЬ Ст. **За конструктивну політику на Червоній Русі**. (Бібліотека УНО). Львів 1933. 17×10. 84.

ЛОТОЦЬКИЙ А. **Було колись на Україні**. Історичні оповідання. Частина перша: Найдавніші часи. Ч. II-га: Великокняжа доба. Вінету й ілюстрації зладив П. Андрусів. (Бібліотечка «Нашого Приятеля», вип. 2 і 3). Львів 1934. 20×14. 52+84.

Ludwig - Maximilians - Universität München. **Verzeichnis der Vorlesungen Sommer-Halbjahr 1933, Winter-Halbjahr 1933/34, Sommer-Halbjahr 1934 und Winter-Halbjahr 1934/35**. München 1933/34. 23×16. 52 + 52 + 52 + 52.

ЛЮЛИНОВЪ Д. **Новата ватиканска държава**. Історично, юридично, політично і дипломатично изследване. София (1932). 21×14. 176.

L'Université Jagellonne à Cracovie. Album de vues et des documents. Cracovie MCMXXXIII. 24×19. 20 + XII табл.

LURZ W. **Adam Tanner und die Gnadestreitigkeiten des 17. Jahrhunderts**. Ein Beitrag zur Geschichte des Molinismus. (Breslauer Studien zur historischen Theologie. Band XXI). Breslau 1932. 25×17. XVI + 224 + 1* - 18*.

Małopolska Wschodnia. Wydawnictwo poświęcone propagandzie gospodarczej i uzdrowiskowo-turystycznej woj. połudn.-wschodnich. З ілюстраціями. Warszawa 1933. 28×20. 48.

MANNING кард. **Вічне священицтво**. Переклав єромонах ЧСВВ. (Літогр., на правах рукопису). Чернеча Гора к. Мукачева 1935. 17×21. VI+196.

МАТЕО О. **Св. Година**. (Літогр., на правах рукопису). Відбито в монастирі оо. Василіян на Чернечій Горі 1935. 17×11. 32.

МАТВІЙЧУК М. **Перша книжечка**. Український повістковий буквар канадійсько-америк. Малюнки О. Куриласа, взори письма Ст. Татуха, тексти опрацьовано при співучасті Г. Матвійчукової. Видання поправлене. Львів 1934. 22×15. 100.

MEYER K. H. **Das Igorlied**. Text mit Einleitung und Erklärungen für den Hochschulsehgebrauch. (Beiträge zur Ukrainekunde, H. 4). Berlin 1933. 21×15. 32.

— **Die Ukraine in der polnischen Romantik**. Vortrag, gehalten am 26 II 1932 im Ukr. Wissenschaftl. Inst. zu Berlin. (Beiträge zur Ukrainekunde, H. 1). Berlin 1932. 21×15. 32.

MIROWICZ A. **Die Aspektfrage im Gotischen**. (Rozprawy i materiały wydz. I Tow. Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. VI, z. 1). Wilno 1935. 26×18. IV+52.

Молебен до Преч. Д. Марії на місяць май. Наклад другий. (Видавництво ЧСВВ. в Прудентополіс. Кн. XVI). Прудентополіс 1934. 12×8. 16.

МУДРИЙ В. **Лихоліття України**. Львів 1933. 15×11. 132. Ц. 1 зл.

MURSKIY V. **Yeni Rusya'nin iç yüzü**. Istanbul 1932. 20×14. 112.

Редактор і видавець: о. Йосафат СКРУТЕНЬ ЧСВВ. Львів, Жовківська 36. Тел. 214-22
Redactionis moderator et sponsor: P. Josaphat SKRUTEŃ OSBM. Lwów, Żółkiewska 36

СПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

Стор.:	Рядок:	Замість:	Треба:
15	2 від долу	Miklosicz	Miklosich
92	9 » »	ігумен усього	іменем усього
133	13 згори	переконання	переконування
134	10 від долу	треба: »А. 1679 d. 26 Novembris s. p. J. m̄sc. i т. д.	
	8 » »	треба: ...recollektią wszystkie przyionszy... w niedzielę P ^u Bogu i т. д.	
	7 » »	1681.	1682.
153	21 згори	intelratisti	interratisti
	7 від долу	iuria	iura
154	5 згори	manifestatis	manifestantis
158	22 »	debut verum	debut copia. Verum
159	25 від долу	Durbrawski,	Dubrawski,
162	14 згори	qui nos citat	qui vos citat
171	9 »	pobli	pobili
173	7 »	gdzie są	gdzie się
175	15 »	pecu culi	periculi
177	16 »	Kryłow	Kryłos
225	4 »	1 серпня 1774,	1 серпня 1744,
382	22 »	a 1910 року	a 1901 року
421	19 від долу	ambaras	embarras
426	6 згори	Свободная	Сводная

I. МАТЕРІЯЛИ

М. АНДРУСЯК. Матеріяли до історії львівського єпископства в 1667-1677 рр. . . . 137

І. ОГІЄНКО. Варшавська збірка про Орлика 201

П. ХРУЩ. Деякі Мазеріана краківських бібліотек 213

А. ГОДИНКА. Переписка єп. М. М. Ольшавського з ігуменами ЧСВВ. 223

III. MISCELLANEA

І. ОГІЄНКО. Розмежування пам'яток українських від білоруських 258

І. МІРЧУК. Християн Вольф та його школа на Україні . . . 287

Б. КРУПНИЦЬКИЙ. Теофан Прокопович і шведи . . . 296

Т. КОСТРУБА. »Середньовічна традиція« пліснесько-підгорецького монастиря . . . 307

о. І. ЛУБ ЧСВВ. Лаврівський помяник XVII-XIX вв. 313

о. В. ТОЛОЧКО. »Останній василіянин із Литви« 317

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ. Україна XVII віку в світлі тогочасного Заходу 326

А. і В. ЗАЇКИНИ. Матеріяли до бібліографії української історії 1930-1931 327

II. DOCUMENTA et COLLECTANEA

N. ANDRUSIAK. Documenta, quae historiam episcopatus Leopoliensis annis 1667-1677 respiciunt 137

J. OHIJENKO. Collectanea Varsoviensia, quae de Orlyk tractant 201

P. CHRUSZCZ. Nonnulla Mazepiana, quae in bibliothecis Cracoviae extant 213

A. HODYNKA. Epistolarum commertium episcopi M. M. Olzawskýj cum hegumenis OSBM. 223

III. MISCELLANEA

J. OHIJENKO. De monumentorum ucrainorum ab alboruthenicis distinctione 258

J. MIRCZUK. De Christiano Wolff eiusque schola in Ucraina 287

B. KRUPNYCKYJ. Theophanes Prokopowycz et Suedi . . . 296

Th. KOSTRUBA. De sic dicta traditione mediaevali monasterii Pidhirciensis, olim in Plisnesko siti 307

P. I. ŁUB OSBM. Mnemosynon monasterii Ławrowiensis saec. XVII-XIX 313

V. TOŁOCZKO. De ultimo basiliano e Lithuania oriundo 317

O. PEREJASŁAWSKYJ. Ucraina saeculi XVII in opinionibus occidentalium illius temporis . 326

A. et V. ZAJIKYNY. Documenta, quae bibliographiam Ucrainorum historiae a. 1930-1931 spectant 327

IV. БІБЛІОГРАФІЯ — BIBLIOGRAPHIA

І. СВЕНЦІЦКИЙ. Різдво Христове в поході віків. Львів 1933 (J. Hordynskyj) 347. — Т. МАЊКОВСКИ. Lwowskie kościoły barokowe. Lwów 1932 (V. Siczyński) 359. — L. v. PASTOR. Geschichte der Päpste. XIII 1/2, XIV 1/2, XV, XVI 1/3. Freiburg im Br. 1928-1933 (I. Łub) 362. — Д. ДОРОШЕНКО. Нарис історії України. I-II. Варшава 1932-1933 (Th. Kostruba) 364. А. КОПИСТЯНСКИЙ. Історія Руси. III. Львовъ 1933 (Th. Kostruba) 378. — К. LEWICKI. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 г. Lwów 1933 (V. Zajikyn) 382. — Ю. А. ЯВОРСКИЙ. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. Praha 1934 (J. Hordynskyj) 385. — K. LÜCK. Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens. Plauen i. Vogtland 1934 (J. Mirczuk) 388. — S. SALAVILLE. Liturgies Orientales. Paris 1932 (I. Łub) 391. —

І. НІМЧУК. Українці і відсіч Відня 1683 р. Львів 1933. (Th. Kostruba) 392. — В. МОШИН. Питање о првом покрштењу Руса. Београд 1930; S. H. GROSS. La tradition islandaise de Saint Vladimir. Paris 1931; М. БАВМГАРТЕН. Св. Володимир і хрещення Руса. Львів 1930-1931; N. de BAUMGARTEN. Saint Vladimir et la conversion de la Russie. Roma 1932; — Olaf Tryggwison roi de Norvège et ses relations avec Saint Vladimir de Russie. Roma 1931; — Le dernier mariage de Saint Vladimir. Roma 1930 (V. Zajikyn) 394. — А. INNERKOFLEK. Der erschlagene Heilige zu St. Barbara in der Postgasse. Wien 1933 (J. Skr.) 400. — J. TUŠZOWSKI. O. Marjan Morawski T. J. (1845-1901). Kraków 1932 (V. Tołoczko) 403. — І. СВЕНЦІЦКИЙ. Опис рукописів. І: Кириличні пергамини XII-XV вв. Львів 1933 (J. Ohijenko) 405. — К. PREISENDANZ. Papyrusfunde und Papyrusforschung. Leipzig 1933 (N. Dumka) 409. — L'art byzantin chez les Slaves. L'ancienne Russie, les Slaves catholiques. Deuxième recueil. I-II. Paris 1932 (S. Hordynskyj) 410. — Т. СКОТИНСЬКИЙ. Український герб та прапор. Львів 1935 (Th. Kostruba) 414. — І. КРИПЯКЕВИЧ. Историчні проходи по Львові. Львів 1932 (Th. Kostruba) 416. — К. КАНТАК. Bernardyni Polscy. I-II. Lwów 1933 (V. Tołoczko) 418. — Cz. BOGDALSKI. Bernardyni w Polsce. I-II. Kraków 1933 (V. Tołoczko) 421. — Polski Słownik Biograficzny. I. Kraków 1935 (R. Łukań) 423. — О Софії Премудрости Божией. Парижъ 1935 (S. Licharewa) 427. — Т. ГАЛУЩИНСЬКИЙ. Біблійна історія Старого Завіту. III. Жовква 1934 (V. Łaba) 431. — С. L. WOOLLEY. Mit Hacke und Spaten. Leipzig 1932 (N. Dumka) 431. — В. СІЧИНСЬКИЙ. Архітектура катедр св. Юра у Львові. Львів 1934 (M. Dragan) 432. — G. MORAVCSIK. A magyar történet byzánti forrásai. Budapest 1934 (J. Liki) 433. — В. JASINOWSKI. Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozwoju pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu Wilno 1933 (G. Kostelnyk) 435. — А. ЕСК. Le Moyen âge russe. Paris 1933 (S. Licharewa) 436. — W. PIOTROWICZ. Unja i Dyzunja kościelna w Polsce. Wilno 1933 (K. Poliszko) 441. — Fr. RUTKOWSKI. Arcybiskup Jan Cieplak (1857-1926). Warszawa 1934 (P. Kantryba) 445. — С. M. ROMERI. Padre Adriano Osmolovsky dei Frati Minori. Lonigo 1934 (V. Tołoczko) 447. — Udzieli twórczości katolickiej w dzisiejszej literaturze świata. I-II. Kraków 1935 (A. Moch) 448. — М. СОПОЧКО. Миколай Łęczycki о wychowaniu duchowym. Wilno 1935 (V. Tołoczko) 454. — W. MEYSZTOWICZ. Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego. Wilno 1935 (V. Tołoczko) 456. — КНИГА МНІНІЯ мѣсяць Іаннуарій. Ужгород 1934 (P. Tabinskyj) 458. — Der Grosse Herder. I-XII. Freiburg im Br. 1931-1935; Herders Welt- und Wirtschafts atlas. Die Welt in Mass und Zahl. Freiburg im Br. 1932 (M. Karowec) 463. — Lietuviškoji Enciklopedija. I-IV. Kaunas 1933-1935 (V. Tołoczko) 465. — С. PETRAND. Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung. Cluj 1927; Monumentele istorice ale județului Bihor. I. Bisericile de lemn. Sibiu 1931; Originea turnurilor bisericilor de lemn din Ardeal. Cluj 1931; Bisericile de lemn ale românilor ardeleni in lumina aprecierilor străine recente. Sibiu 1934; L'histoire de l'art hongrois au service du révisionnisme. Bucarest 1934; Museum activities in Transylvania. Art activities in Transylvania during the past ten years. New-York City 1929 (T. Mańkowski) 466. — Гадавік Беларускага Навуковага Таварыства. І. Вільня 1933 (Th. Kostruba) 468. — В. БІДНОВ. Адам Зерникав і його догматичні трактати. Варшава 1934. (J. Mirczuk) 469. — К. BITTNER. I. G. Herders Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit und ihre Auswirkungen bei den slavischen Hauptstämmen. Prag 1934 (J. Mirczuk) 470. — І. ОНІЕНКО. Дві грамоти воєводи валашського Івана Мирчі Великого. Praha 1932 (V. Lew) 472. — А. BRACKMANN. Die Anfänge der Slawenmission und die renovatio imperii des Jahres 800. 1931 (J. Mirczuk) 472. — R. BLOCH. Verwandtschaftliche Beziehungen des sächsischen Adels zum russischen Fürstenhause im XI Jahrhundert. Weimar 1931 (B. Krupnyckyj) 473. — J. SKRUTEŃ. Un demi siècle d'histoire de l'Ordre des Basiliens (1882-1932). Essai de synthèse. Varsovie 1933 (B. Krupnyckyj) 475. — L. HLYNKA. De potestate episcoporum nec non praerogativis metropolitanae potestatis in bona Ecclesiae temporalia in Oriente novem primis saeculis. Leopoli 1933 (A. Kasałaj) 475.

ОГЛЯД надісланих книг, 476. — CONSPECTUS operum acceptorum, 476.
CORRIGENDA, 480*.

Ціна цього вип. 30.— зл. — Pretium huius fasc. 30.— zł.

ДРУКАРНЯ »ВИДАВНИЦТВА ЧСВВ.« В ЖОВКВІ